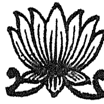
సీ. వేదాంతశాస్త్రముల్ వెదజల్లి విలసిల్లు
శంకరాచార్యుల శక్తితోడ
శబ్దాగమములెల్ల సాధించి నిపుణుఁడౌ
పాణినీయుల మహాప్రతిభతోడ
న్యాయశాస్త్రములెల్ల నయమొప్ప రచియించు
భాస్కరాదుల ప్రభావంబుతోడ
నాటకాలంకార నయగుణయుక్తుఁడౌ
కాళిదాసునిలసత్కళలతోడ
తే. గీ. నిన్ను నిర్మించె భారతీనేత గాక
అనుపమాద్వైత తర్కశాస్త్రాదులందు
ని ట్లపరిమితపాండిత్య మేరికుండు
ప్రథిత కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి.

ఒకపండితుఁడు

ఉకారసంధివచ్చి 'నమ్మకిటు' అని యయ్యెను. 'నమ్మకుమిటు' అనులోపములేని రూపాంతరము కూడనుండును.

49. సూ—ఆమ్రేడితంబుపరంబగునపుడుమధ్యమమునుడుజులకులోపంబువిభాషనగు

ఉండుము ...	...ఉండుము ...	... { ఉండుండుము ఉండుముండుము
కొట్టుఁడు... ...	కొట్టుఁడు ...	... { కొట్టుకొట్టుఁడు కొట్టుఁడుకొట్టుఁడు

వ్యా.—ఆమ్రేడితము పరంబగునపుడు మధ్యమపురుషమునందలి యేకవచనమువర్ణకంబునకును, బహువచనమైన డుజ్ వర్ణకమునకును, లోపము విభాషగా నగును. ఉదా. 'ఉండుము + ఉండుము' ఇచ్చట నామ్రేడితమైన రెండవ 'ఉండుము' పరంబగునపుడు మొదటి 'ఉండుము'లోని మువర్ణకమునకు లోపమువచ్చి, ఉకారసంధి కలిగి 'ఉండుండుము' అనియయ్యెను. విభాషయనుటచే మువర్ణకము లోపింపనియప్పుడు 'ఉండుముండుము' అనియుండగలదు. 'కొట్టు కొట్టుఁడు, కొట్టుఁడు కొట్టుఁడు' అనునవి మధ్యమపురుష బహువచనడుజ్ వర్ణకమునకు వైభాషికలోపంబు గలిగి రూపద్వయంబు సిద్ధించెను. 'డుజ్' చిహ్నగాన 'జిత్తుబిందు పూర్వకంబగు' అను తత్సమపరిచ్ఛేదములోని పంచాశ్యసూత్రముచే సద్ధించుపు డుజ్ వర్ణకమునకు ముందువచ్చెను. నలువది యేడవసూత్రమును నీసూత్రము అపవాదము కాఁబట్టి బాధించెడిని. అపవాదమనఁగా సామాన్యసూత్రమున కన్నఁ దక్కువ లక్ష్యంబులయందుఁ బ్రవర్తించునది.

50. సూ—విసర్గంబునకనుకరణంబున లోపంబగు.

వర్ధతాంశ్రీః-అనియె-వర్ధతాంశ్రీయనియె॥

వ్యా.—విసర్గమునకు (ః) అనుకరణపు (కరటము) చేర్చిచెప్పునప్పుడులోపం

[illegible]. ఈ వా 'సర్గాం[illegible] + అనిరెమె' ఇట్టు (అనిరెమె' అనునప్పుడు (అను ధాతువును [illegible] సర్గము లోపించి (సర్గతాం[illegible]) + అనిరెమె' అయినది. [illegible] [illegible] సంధికేని [illegible] (సర్గతాం[illegible]) + [illegible] + అనిరెమె) అనురూపము [illegible]. అనగా [illegible] [illegible]శబ్దములు [illegible] [illegible]. [illegible] 'అను' ధాతువు [illegible]. (గీ॥ కనము కార్యక్షిపంచతో గర్వమునగ' [illegible]).

51. సూ—అనుకృతివిసర్గముత్తుండదియత్తునకోత్వము విభాషనగు.

తంభర్వనమః ... ...అని ... ... { తంభర్వనమోయని / తంభర్వనమయని

ఈకార్యములాంక్షిపో [illegible] । గతానుగతి కోలోకో యటంచుఃౙ॥

వ్యా.—అనుకరణమందు (నము, అనుశబ్దముయొక్క కడపటి అకారమునకు ఓకారము విభాషగా నగును. ఉదా. (తంభర్వనమః + అని) ఇట్టు (నము, అను వాని [illegible] (అను, ధాతువు [illegible] విసర్గము [illegible] లోపించి [illegible] అకారమునకు ఓకారము [illegible]. సంధిలేమి [illegible] (తంభర్వనమోయని (తంభర్వనమః + [illegible] + అని) [illegible] విభాష[illegible] విసర్గము మాత్రము లోపించి (తంభర్వనమయని, అనురూపము [illegible]. సీ. గీ. మానవపశునాయ [illegible] యను[illegible]యొక్క, వసు-గీత. (ఉ. [illegible] [illegible] విష్ణవే నారాయణాయ నమో [illegible] నారాయణాయ నమో [illegible] [illegible] యను గాని[illegible], సూ. (సూ. వ్యా.) ఈకార్యము ([illegible]) మఱియొక చోటఁగూడఁ గనఁబడుచున్నది. అనఁగా [illegible] [illegible] శబ్దములందుఁ గూడనని యర్థము. ఉదా. (గతానుగతికోలోకో యటంచును, సంస్కృతభాషలో "గతానుగతికోలోకః" అని విసర్గాంతముగా [illegible] [illegible] ననుకరణంబు

సందు లోపంబుగలిగి విసర్గంబునకు ముందున్న కకారంబుమీఁదిఅకారంబునకుఓత్వంబు గలిగెను. నమశ్శబ్దమొక్కటియేకాకుండ నిట్టిఓకారాంత ప్రయోగంబులు విరళంబుగా నుండవచ్చును.

52. సూ.—అనుకరణంబునందు గసదవహల్లునకు ద్విర్వచనంబగు.

కింతత్ ... ... అనియె ... ... కింతత్తనియె
కస్త్వమ్ ... ... అనియె... ... ...కస్త్వమ్మనియె

వ్యా.—అనుకరణమునందుఁ గసదవటిహల్లునకు ద్విత్వమువచ్చును. ఉదా. 'కింతత్ + అనియెఁ' ఇచ్చటఁ గసదవటిహల్లు 'తత్' అనుదానిలోని రెండవతకారము దానికి ద్విత్వమువచ్చి 'కింతత్తనియె' (కింతత్ + త్ + అనియె) అనియయ్యెను. 'కస్త్వమ్మనియె' ఇచ్చటఁ గసదహల్లు మకారము దీనికి ద్విత్వము పూర్వమునందుంబలెఁ గలిగెను. 'శా॥ జ్ఞాతిశ్రేష్ఠ నలేనకిమ్మనెడి వాచారూఢిసత్యమ్ముగన్' వసు. 3 ఆ 'శా॥ ఆత్మార్థంపృథివీంత్యజేన్నను వాక్యం బ్రుతంబే నృపా' కాశీఖండము.

53. సూ.—అనుకరణంబునందహమాదుల మకారంబునకు ద్విరుక్తి విభాషనగు.

దాసోహమ్ ... ...అనె ... ... { దాసోహమ్మనె / దాసోహమనె }

తత్కర్తవ్యమ్ ... అనె ... ...{ తత్కర్తవ్యమ్మనె / తత్కర్తవ్యమనె }

వ్యా.—అనుకరణమునందు 'అహమ్' మొదలైనశబ్దముల మకారమునకు ద్విత్వము విభాషగానగును. ఉదా. 'దాసోహమ్ + అనె' ఇచ్చట 'అహమ్' అనుదానికి 'అను' ధాతువు పరమగుచుండఁగా మకారమునకు ద్విత్వమువచ్చి 'దాసోహమ్మనె' (దాసోహమ్ + మ్ + అనె) అను రూపముకలిగెను. విభాషయగుటచే ద్విత్వముకలుగక

'వాసోహరః' అను మూముడిశేని రూపముగూడఁ గలదు. ఇట్లే తత్కర్తృవ్యాస్మై, తత్కర్తవ్యమునె, మొదలైనవి.

54. సూ.—ఉదంతనామంబునకనుకరణంబునందు వుగాగమంబగు.

ఇయంధేనుః ... ...అనె ... ...ఇయంధేనువనె ॥

అనుకృతిని నిడుదలుం గుఱుచ యగునని యొకండు వలికె సది నిరాకరింపు ॥ దుర్బలస్యబలంరాజాయనవినవే.

వ్యా.—హ్రస్వోకారము (హ్రస్వ + ఉకారము;) అంతమందుఁగల నామవాచకములకు అనుకరణమునందు వుగాగమంబు గలుగును. అనఁగా కిత్తుకావున ఉకారంబునకు వంతాగమంబుగా వచ్చును. ఉదా. 'ఇయంధేనుః + అనె' ఇచ్చట సంబంధియగు సూత్రమున 'ధేను' శబ్దముయొక్క విసర్గము లోపింపఁగాఁ బకృతసూత్రంబున వకారము అంతాగమంబుగావచ్చి 'ఇయంధేనువనె, (ఇయంధేను + వ్ + అనె) అనురూపము సిద్ధించెను. (మూ. వ్యా.) అనుకరణమందు నిడుదకు, (దీర్ఘమునకు) కుఱుచ (హ్రస్వము) కలుగునని యొక్కఁడు చెప్పెనుగాని యది నిరాకరము (నిష్ప్రమాణము!) ఉదా· దీర్ఘాంతము సంస్కృతఇచ్చట 'రాజా' అను రాజాయనవినవే' (దుర్బలస్యబలం రాజా) లోకప్రసిద్ధమైనవచనము. ఇట్టి దీర్ఘంబులకు హ్రస్వంబు గలుగదు.

55. సూ.—వాక్యావసానంబున సంధిలేమిదోషంబుగాదని యార్యులందురు.

సత్యముసర్వశ్రేయము - అదిలేనిచో సర్వధర్మములు వ్యర్థములు ॥ ఇట్లుసంధి విరహంబు కావ్యంబులం బాదాంతమందచూపట్టెడు

వ్యా.—వాక్యసమాప్తియైనపుడు సంధిలేకపోవుట దోషముకాదని పెద్దలందురు. ఉదా. సత్యము సర్వశ్రేయము—అదిలేనిచో సర్వధర్మములు వ్యర్థములు. 'శ్రే

యము + అని' ఇచ్చట ఉకారమునకు నిత్యసంధి విధించినను, వాక్యాంతముగనుక సంధిలేకపోవుట దోషముగాదని యభిప్రాయము. ఇట్లు సంధిలేకపోవుట పద్యకావ్యములలో పాదపరిసమాప్తియందును గనఁబడుచున్నవి. పద్యకావ్యములలోఁ బద్యములోని వాక్యాంతమందు సంధియేయుండవలెనుగాని పాదాంతమందుంబలె లేకపోఁగూడదు. మూలంబులో ఉకారంబునకే సంధిరానియందులకు నుదాహరణము చూపంబడెనుగాని తక్కిన యికారాదులకుఁ గూడ సంధిలేకపోవచ్చును. 'గీ॥ పడగనున్న హనుమధ్వయవిహ్వలుఁడుగాఁడు। అరదమునకు నూతుఁడచ్యుతుండు' 'గీ॥ సర్వతీర్థాభిగమనంబు సర్వవేద। సమధిగమము సత్యంబుతో సరియుఁగావు। ఎఱుఁగు మెల్ల ధర్మములకు నెందుఁబెద్ద। యందుసత్యంబు ధర్మజ్ఞులైనమునులు' భార. ఆది. 4ఆ. ఇత్యాది బహుప్రయోగంబు లీసూత్రంబుచే సాధితంబులయ్యె గొందఱు 'విహ్వలుఁడుగాఁడు–అరద' అని పద్యంబులో నున్న 'విహ్వలుఁడు' శబ్దంబు పూర్ణబిందుయుక్తముగా వచించి గణభంగంబు సవరింపుకొనుచుఁ బద్యంబులయందును సంధి నిత్యంబుగా రావలయునేకాని భయవిహ్వలుండుగాఁ డరదమునకు) సంధివిరహంబుకూడదని వక్కాణించెదరు. ఇట్టిచోట్లను యథేష్టసంధి నన్నయభట్టారకాదుల మతమందు నిర్వివాదంబుగాన మతాంతరుల యభిప్రాయంబు ప్రామాదికంబని ద్వితీయోదాహరణంబుచే నైన నూహింపవలయును.

ఇది సంధిపరిచ్ఛేదము.

తత్సమపరిచ్ఛేదము

సంస్కృత శబ్దంబు తెలుంగు ప్రత్యయంబులను బొందునప్పుడు వికారాగమాదులను బోధించుభాగము తత్సమపరిచ్ఛేదము.

డుములు ప్రథమ ॥ 1 ॥ నువర్ణంబుద్వితీయ ॥ 2 ॥ చేతతోడతృతీయ ॥ 3 ॥ కొఱకుకయిచతుర్థి ॥ 4 ॥ వలనకంటెపట్టిపంచమి ॥ 5 ॥ కుయొక్కలోపలషష్ఠి ॥ 6 ॥ అందునసప్తమి ॥ 7 ॥

1 సూ—డు, ము, వు, లు, ప్రథమ.
2 సూ—నువర్ణకంబు ద్వితీయ.
3 సూ—చేత, తోడ, తృతీయ.
4 సూ—కొఱకు, కై, చతుర్థి.
5 సూ—వలన, కంటె, పట్టి, పంచమి.
6 సూ—కు, యొక్క, లోపల, షష్ఠి.
7 సూ—అందు, న, సప్తమీవిభక్తి.

'డు, ము, వు, లు ప్రథమావిభక్తి, అనుసూత్రము మొదలు 'అందు, న' సప్తమీవిభక్తి అను తుది సూత్రము వఱకు సులభంబగావున వివరింపఁబడలేదు.

8 సూ—తృతీయాదులకు నుగాగమంబగు.

రామునిచేతను - రామునితోడను - రామునికొఱకును - రామునివలనను - రామునికంటెను - రామునకును - రామునియందును.

వ్యా.—తృతీయ మొదలు సప్తమివఱకు విభక్తులకు నువర్ణకంబంతాగమంబగును ఉ. రామునిచేతను. ఇచ్చటఁ జైసూత్రముచేఁ గడపట నుకారము వచ్చినది. ఇట్లే తక్కినయుదాహరణంబులలో విభక్తి తుదనుకారమాగమంబని తెలియఁదగినది.

9 సూ—కయిపట్టియొక్కలకు నుగాగమంబు లేదు.

రామునికయి - జ్ఞానముఁబట్టి - రామునియొక్క.

వ్యా.—'కయి, పట్టి, యొక్క, వీనికి పైనిమిడినసూత్రంబుచే నుగాగమంబు ప్రాప్తించు నీసూత్రంబుచే నిషేధింపఁబడియె. కాన 'కయి, పట్టి, యొక్క, ఇత్యాది విభక్తులలోఁ గళలని యెఱుంగునది. కావున 'కయిని, పట్టిని, యొక్కను' అని

పదచ్ఛేదాదికాలములయందు నకారాంతంబులుగా నుచ్చరింపఁ గూడదు. ఉ. రామునికయి, మొ.

10 సూ—చేతతోడలోపలవర్ణకంబుల ప్రథమాక్షరంబులు వైకల్పికంబుగా శేషించు.

ప్రత్యయంబువర్ణకంబని ప్రాచీనులువ్యవహరింతురు.

రామునిచే - రామునితో - వనములలో.

వ్యా.—'చేత, తోడ, లోపల' అను నీవర్ణకములయొక్క మొదటియక్షరములు మిగిలి 'చే' ఇత్యాదులగును. ఎనిమిదవసూత్రముచే నుగాగమంబువచ్చి' 'చేను, తోను, లోను' ఇత్యాదికముగా నగును. వైకల్పికమనుటచే 'చేతను' ఇత్యాదులు పక్షమునగునని యెఱుంగునది. ప్రత్యయంబునకు వర్ణకంబనుసంజ్ఞ తెలుఁగు వ్యాకరణంబునందే వ్యవహరింపఁబడును. ఉ. రామునిచే. మొ.

11 సూ— డుమువునలేక వచనంబులు.

ఏకత్వసంఖ్యను బోధించుప్రత్యయం బేకవచనంబు. రాముఁడు - సోముఁడు - వనము - ధనము - ధేనువు - భానువు॥

వ్యా.—'డు, ము, వు, న' అను వర్ణకంబులేకవచనంబులు. ఈవర్ణకంబుల వలనఁ బదార్థమొకటియై యున్నయట్లు బోధింపఁ బడును. ఉ. రాముఁడు, వనము, ధేనువు, మొ. నవర్ణకంబునకు నుదాహరణమ్ము పుస్తకంబునందియ్యఁ బడలేదు. నకారము సప్తమీవిభక్తి. ఉ. గృహమున.

12 సూ—లువర్ణంబు బహువచనంబు.

బహుత్వసంఖ్యనుబోధించుప్రత్యయంబుబహువచనంబు॥

రాములు - సోములు -వనములు - ధనములు ధేనువులు - భానువులు

వ్యా.—'లు' అను వర్ణకంబు బహువచనము. అనఁగా ననేకపదార్థములను బోధించు నట్టి ప్రత్యయము బహువచనము. ఉ. రాములు. మొద. ఈసూత్రంబున లువర్ణంబని యున్నది. లువర్ణకంబనుట యుక్తంబు.

13 సూ.—తక్కినవి యుభయంబులు.

మిగిలినప్రత్యయము లేకత్వ బహుత్వములకు బోధకములనియర్థము॥ వనమును - వనములను - వనముచేతను - వనములచేతను - వనముతోడను - వనములతోడను.

వ్యా.—'మిగిలినవర్ణకంబు లేకవచనంబును, బహువచనంబును, బోధించునవి. అనఁగా 'డు, ము, వు, న' అను వర్ణకంబులు దక్క మిగిలినద్వితీయావిభక్తియొక్క వర్ణకంబైన 'ను' మొదలయినవి యేకవచనంబునందును, బహువచనంబునందును గలుగునని భావము. ఉదా. వనమును. బహు. వనములను. ఇచ్చట 'ను' అను ద్వితీయావిభక్తి వర్ణకంబేకవచన బహువచనంబులయందు వచ్చినది. ఇట్లే వనముచేతను, వనములచేతను, మొదలైనవి.

14 సూ.—ఓయామంత్రణంబునందగు.

ఓయనుశబ్దము సంబోధనంబునందగుననియర్థము - ఇదిసంబోధ్యవాచకంబునకు ముందే ప్రయోగింపంబడును - ఓశబ్దంబుతో అంగియుసంబోధ్యవాచకంబు ప్రయోగింపవచ్చును - ఓరాముఁడ - ఓరాములార - రాముఁడ - రాములార.

వ్యా.—'ఓ' అనునది పిలుచుట (ఆమంత్రణంబున) యందుఁ గలుగును. అనఁగా 'ఓ' యనుశబ్దంబు సంబుద్ధిపదంబునకు నుపయోగింపఁబడును. ఆయుపయోగించుట లోఁ బిలువఁ దగినపదార్థములఁ జెప్పునట్టిపదంబునకు (సంబోధ్యవాచకంబునకు) ముందుపయోగింపఁబడును. (మూ వ్యా.) ఓశబ్దమువిడిచిపెట్టియు (తొలంగియు) సంబోధ్యవాచక ముపయోగింపవచ్చును. ఉ. ఓరాముఁడ. ఇచ్చట రాముఁడు సంబోధ్యుఁడు

గనుక ఓశబ్దము రామశబ్దంబునకుముందు ప్రయోగింపఁబడ్డది. రాముఁడ. ఇచ్చట ఓ' శబ్దములేకుండఁ బ్రయోగింపఁబడ్డది. ఇట్లే బహువచనమందు. ఉ. ఓరాములార 'రాములార.

15 సూ— ఓశబ్దంబునకుంబురుషనీచ స్త్రీపురుషామంత్రణంబులందు యి సి రి వర్ణంబులు విభాషనంతాగమంబులగు.

ఓయిరాముఁడ - ఓరాముఁడ - ఓసిదుష్టురాల - ఓదుష్టురాల
ఓరిదుష్టుఁడ - ఓదుష్టుఁడ.

వ్యా.— 1 పురుషామంత్రిణంబునందును, 2 నీచ స్త్రీ యామంత్రిణంబునందును, 3 నీచపురుషామంత్రిణంబు నందును, గ్రమంబుగ 1 'యి' 2 సి, 3 రి' అనువర్ణంబులు ఓశబ్దంబునకు విభాషనంతాగమంబులగును. ఉ. ఓయి రాముఁడ ఓరాముఁడ— ఓసి దుష్టురాల-ఓదుష్టురాల. ఓరిదుష్టుఁడ. ఓదుష్టుఁడ. విభాషయనుటచే 'యి, సి, రి వర్ణంబులు లేకయుఁ గేవలమోకారంబుతోఁ బైయుదాహరణంబులు పక్షంబునఁ జూపఁబడినవి.

16 ఓరియోసిమైత్రియందుంగలవు.

ఓరిచిన్నికృష్ణ - ఓసిముద్దుబాల॥ ఓయిమొదలయినవానికిస్వతంత్రప్రయోగముంగలదు ॥ సంగతియేమోయి ॥ ఓసిపోవే ॥ ఓరోరియింకెందుఁబోవచ్చు ॥ వీనికిదీర్ఘంబుంగలదు ॥ ఓయీవిప్రకులావతంస ॥ ఓరీదుష్టనిశాటులార ॥ ఓసీననుఁజెనకరాకు.

వ్యా.— 'ఓరి, ఓసి' అనునవి స్నేహమందుపయోగింపఁబడఁగలవు. అనఁగా నీచత్వమందే కాక స్నేహమందును, బురుషులకు 'ఓరి' అనునదియు, స్త్రీలకు 'ఓసి' అనునదియు నుపయోగింపవచ్చునని భావము. పురుషునకు- ఓరిచిన్నికృష్ణ. స్త్రీకి- ఓసిముద్దుబాల. ఓయిమొదలైన వానికి సంబుద్ధి పదములేకుండఁ బ్రయోగంబుగలదు.

ఉ. సంగతియేమోయి (ఏమోయీ! సంగతియేమి? = సంగతేమి?) మొ. 'ఓయి' ఇత్యాదుల యికారంబునకు దీర్ఘంబును గలదు. ఉ. ఓయీవిప్రకులావతంస. ఇట్లె మిగిలినవి. స్త్రీలింగములైన సంబోధ్యవాచకముల పయిని 'రో' అను నవ్యయంబు గానంబడి యెడి. (తత్సమంబైన రోశబ్దంబు ధనార్థకంబు.) ఈరోశబ్దంబు హ్రస్వాంతంబును న య్యెడిని- చ. 'కమలాక్షిరో వినవుగా కలయొక్కటి కంటి నేకువన్' ప్రభా-1ఆ చ. రమణిరో భృత్యులందు నపరాధము గల్గిననాయకుల్ దయన్ | దమమునెడలఁబాసి యుగ్రతరశాసనముం దగఁజేయరు' భాగ-4 స్క. సంబోధనవాచకంబులైన దేశ్య స్త్రీవాచక స్త్రీసమశబ్దంబులపైని సేకర్త్యంబున 'కాన' అను శబ్దంబును, 'అల' అనునవ్య యంబును, సంబుద్ధిద్యోతకంబులుగా నుపయోగింపఁబడును, కాని 'అల కాన' శబ్దంబు లు నామవాచకంబు లగునప్పుడు మాత్రము ప్రత్యేకంబుగాఁ బ్రయోగంబును అడవియును. సర్థమిప్పుడు. తే. గీ. ధర్మపతి దేవతాచారపరమపుణ్య! నిర్మలాచారకులమమ్మ తల్లి కాన, వై-7 ఆ. మానామికాన, సా. 1ఆ. సీ. గీ. 'దైవమన్నను గురువన్న ధర్మమన్నఁ బ్రాణనాథుండు సుమ్ముమాయమ్మకాన, కవిజ- 3ఆ. ఉ. అక్కల కన్యకాత్వమిటు లాఁచిపోని నకారణంబనే! శెక్కడి మాలవిప్పు, నృ- 2ఆ. 'అల' అనునది దీర్ఘాం తంబును నయ్యెడిని. క. 'వ్రేతెలు వెంట్రుకల గిరుగనడ! బాలింగనల యేరాయ దొప్ప దొప్పున నోరిం | గేల నడిచికొను నెలవులు! బాలురు [illegible] నన్నలాయని రొప్పు లుగా, ఉ- హరి-4ఆ.

17 సూ. [illegible]తిర్యగ్జడభిన్నంబులును వానివిశేషణంబులును మహత్తుల నంబడు.

తిర్యక్కులనఁగాఁ బశుపక్ష్యాదులు - జడములనఁగా నచేతనములు.

వ్యా. —స్త్రీలును, తిర్యక్కులును, (పశువులు, పక్షులు) జడములును, (చల నము లేనివి) గాక తక్కిన పదార్థములును వానివిశేషణంబులును, మహత్తులనంబడు. అనఁగా—స్త్రీలు, పశువులు, పక్షులు, గుణహీనములైనవస్తువులు మొదలైనవి యమహత్తులనియుఁ, బురుషవాచకంబులును, వానివిశేషణంబులును, మహత్తులనియు, భావము. స్త్రీలకుఁ బ్రత్యేకముగా మహతి యనియుం గలదు.

18 క్లీబంబులు మిత్రాదులు మహద్వాచకంబులు విభాషం బుంలింగతుల్యంబులగు.

మిత్రశరణప్రధానపాత్రాదులు మిత్రాదులు॥

వ్యా.—నపుంసకలింగంబులగు మిత్ర, మొదలైన మహద్వాచకశబ్దంబులు విభాషగాఁ బుంలింగంబులతోఁ సమానంబులగు. అనఁగా మిత్ర, మొదలైనశబ్దంబులు మహద్వాచకంబులు సంస్కృతంబునందు నపుంసకలింగంబులు. వీనిని దెనుఁగులోనికి నుపయోగించునపుడు డువర్ణకము చేర్చి పుంలింగంబుగాను, మువర్ణకంబుచేర్చి నపుంసకలింగతుల్యంబుగాను, నుపయోగింపవచ్చును. ఉ. మిత్రుఁడు, మిత్రము. సూత్రములోని నపుంసకలింగమని చెప్పుటచేత మిత్ర, శబ్దము సూర్యపరమైనపుడు మిత్రమనియు, మహాత్మునిచెప్పుటచేత, "సింగంబు మిత్రమగు జంబుకంబు" అనునప్పుడు మిత్రుఁడనియు, నుపయోగింపఁ గూడదని తెలిసికొవలెను. మిత్ర, శరణ, ప్రధాన పాత్ర, అను నీశబ్దంబులకు మిత్రాదులని పేరు. మఱియు మిత్రాదిశబ్దంబులకు రూపద్వయంబని ముప్పదితొమ్మిదవసూత్రము క్రింద నుదాహరింపఁబడ్డది. శరణ శబ్దంబునకు శరణు, అనియు రూపాంతరంబుగలదు. గృహవాచకశరణశబ్దంబు సర్వదా మువర్ణకాంతంబై యుండును. తే॥ గీ॥ ఇంకనైన నన్ను నేల రక్షింపవు! నాకు శరణంబు నాయనుమ, భాగ - ౩౮ - 2౩. పుంలింగ మిత్రాది శబ్దంబులకుఁ బ్రయోగంబులు గలవేని ప్రయోగింపఁ బడవచ్చు.

19 సూ.— ఇదిత్తులకు నుమాగమంబగు.

ఇకారమిత్తుగాఁగలదానికి ముందుబిందువు వచ్చునని యర్థము. కార్యార్థము ప్రత్యయాదులందు నిబద్ధమయి ప్రయోగించునపుడు మాత్రం బది వర్ణమిత్తనంబడు - ఉదాహరణము మీఁద స్పష్టంబగు.

వ్యా.—ఇకారము, ఇత్తుగాఁగలదానికి ముందుబిందువు గలుగును. ఇత్తనఁగాఁ గార్యమునిమిత్తము ప్రత్యయములు మొదలైనవానియందుఁ గూర్పఁబడ్డది లక్ష్యమునం

ను విడిచి చెప్పఁబడినదగుటచే ను. [illegible] శబ్దంబులకే [illegible] స్పష్టముగ నెఱుఁగఁగలది.

20 సూ—డువర్ణకంబునకు ప్రకృతియందు [illegible]
స్పష్టము.

వ్యా—'డుమ్', అనువర్ణకంబునకుఁ బ్రకృతిత్వమున ముందుంచఁబడినది.

21 సూ—పుంలింగంబులగు మహద్వాచకంబులగు నామంబుల తుదియత్వంబునకుత్వంబగు.

నామములు: మహద్వాచకములు - సిద్ధ - రామ - భార్గవ - రామభద్రు డు - ఉత్వవిధానానంతరకములు ॥ సిద్ధు - రాము - భార్గవు - రామభద్రుడు ॥

వ్యా—పుంలింగమై (శబ్దంబు) మహత్తును చెప్పునట్టి నామవాచకముయొక్క కడపటి అకారంబునకు, ఉకారంబు వచ్చును. ఉదా. సిద్ధ, సిద్ధు- రామ, రాము, ఇత్యాదులు.

22 సూ—పుంలింగములగు మహద్వాచకములకు డుఞగు.

ఇప్పుడు మనము దానియందలి ఞకారము ఇత్తగుగాపున ఞిత్తుబిందుపూర్వంబగును సూత్రముచేత డువర్ణమునకు ముందుసున్న వచ్చును పిమ్మట ఞకారము లోపించును ॥ ఉ ॥ సిద్ధుఁడు - సిద్ధుండు - రాముఁడు - రాముండు - భార్గవుఁడు - భార్గవుండు॥

వ్యా—పుంలింగంబైన మహదర్థక శబ్దంబునకు 'డుఞ్', అగును. ఇచ్చట 'డుఞ్' అనుదానియందలి ఞకారంబిత్తుగనుక 'ఞిత్తుబిందుపూర్వంబగు' అను పందొమ్మిదవ సూత్రంబుచే డువర్ణకంబునకు ముందు బిందువువచ్చి పిమ్మట ఞకారము లోపించును. ఉదా. సిద్ధుఁడు, రాముఁడు, భార్గవుఁడు, ఇత్యాదులు. ఇచ్చట [illegible]

త్రింబున 'ధీమత్' శబ్దంబునకు ఉకారమువచ్చి 'ధీమతు' అని కాఁగా నీసూత్రంబున నిందువు ముందుగలిగిన డుమర్థకమువచ్చి 'ధీమంతుఁడు' అనినయినది. తరువాత హ్రస్వము మీఁద నున్న యణువు న్నింబునున్న యుగును' అను సగ్గమిచ్చు సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదమందలి పదునాల్గవ సూత్రంబున 'ధీమంతుఁడు' అని యగును. రాముండు మొదలైన వానికి గ్రహించునది.

23 సూ.—డుమంతంబునకు ద్వితీయాద్యేకవచనంబు పరంబగునపుడు నిగాగమంబు సర్వత్ర విభాషనగు.

రామునిని — రాముని - రామునిచేతను - రాముచేతను - రాము నికిని - రామునకును ॥ సర్వత్రయనుటవలనగాగమ బాధనార్థము॥

వ్యా.—డుమంతంబునకుఁ 'ముక్' అను ప్రథమావిభక్తియుండుటకు యోగ్య మైన 'ధీమ- రామ - మన' ఇత్యాదులు. ఇట్టి శబ్దంబులకు ద్వితీయావిభక్తి మొద లైనవాని యేకవచనంబు పరంబగునపుడు 'ని' అనునది యెల్లెడలను (అన్నివిభక్తుల యందును) విభాషగా నగును. ఉ. రామునిని- రాముని. రామునిచేతను- రాము చేతను. రామునికిని- రామునకును. ఇచ్చట నికారము విభాషయనుటచే 'రామునిచేతను' రాముచేతను' అనియును జెప్పవచ్చును. 'సర్వత్ర' అని చెప్పుటచేత నిరుపదిరెండవసూత్రంబున షష్ఠీవిభక్తియందే విధింపఁబడిన నగాగమంబును సయి తము వికల్పంబుగా బాధించునని భావము. ఉ. రామునకును- రామునికిని. 'రాము నిని' ఇచ్చటఁ బ్రక్రియ సుబోధమునకై వ్రాయఁబడును. అకారాంతమైన 'రామ' శబ్దంబు ఇరువదియొకట సూత్రంబున 'రాము' అగును. ఇది డుమంతంబు గావున ద్వితీయైకవచనంబు వచ్చి 'రాము + ను' ఇట్లుండును. ఇరువదియాఱవదగు నీసూత్రంబున నువర్ణకంబునకు ముందు నిగాగమంబువచ్చి 'రాము + ని + ను' అగును. ఇటవక్ష్యమాణం బైన 'ఇకారంబు మీఁది' అను నిరువదియాఱవసూత్రంబున నిగాగమంబుయొక్క యి కారము పరమైనున్న ద్వితీయావిభక్తి నువర్ణకంబునకు నిత్యంబు వచ్చి 'రామునిని' అగును, నిగాగమంబు విభాష గావున రానిపక్షమందు 'రాము + ను' ఇట్లుండగును,

(డుమంతంబు మీఁది, అను నిరువదియేడవసూత్రంబున నువర్ణకంబునకు నిత్వంబుగలిగి (రాముని, అగును. ఇట్లే నిగాగమ వికల్పంబుచేతఁ దృతీయాదివిభక్తులయందుఁ గూడ రూపద్వయం బేర్పడును.

24 సూ — అనుదంతంబగు తెనుఁగుడుమంతమునకు నిగాగమము నిత్యము గాదగును.

మగనిని - మగనిచేతను - మగనికిని ॥ అనుదంతంబను పర్యుదాసముచేత - తమ్మునిని - తమ్ముని - తమ్మునిచేతను - తమ్ముచేతను ॥ అల్లునిని - అల్లుని - అల్లునిచేతను - అల్లుచేతను ॥ బల్లిదునిని - బల్లిదుని - బల్లిదునిచేతను - బల్లిదుచేతను - ఇత్యాదులందునిగాగమంబు పాక్షికంబనియెఱుఁగునది॥

వ్యా.—హ్రస్వోకార (హ్రస్వ + ఉకార) మంతమందులేని తెనుఁగుడుమంతంబులకు నిగాగమము నిత్యముగా నగును. ఉ. మగనిని- మగనిచేతను- మొ. (మగ, ఇది యుకారము తుదలేని డుమంతంబు దీనికి ద్వితీయైకవచనము చేర్పఁగా (మగ + ను, అని యగును. ఈయిరువదినాల్గవ సూత్రంబుచేత నువర్ణకంబునకు ముందు నిగాగమంబు నిత్యంబుగానయి (మగని + ను, (ఇకారంబు, అను నిరువదియారవసూత్రంబుచే నువర్ణకంబున కిత్వంబువచ్చి (మగనిని, అగును. ఇట్టి శబ్దంబులయందు నిగాగమంబు నిత్యంబుగాన (మగనిచేతను, ఇత్యాది తృతీయాది విభక్తులు నిగాగమంబుతోఁ గూడికొన్నవై యొక్కొక రూపంబుతోనే యుండును. నిగాగమంబువిడిచి (మగచేతను, ఇత్యాదికముగాఁ బ్రయోగింపఁ గూడదు. (మూలము) అనుదంతంబను పర్యుదాసముచేత, "తమ్మునిని, తమ్మునితమ్మునిచేతను, తమ్ముచేతను,అల్లునిచేతను,అల్లు చేతను" ఇత్యాదులందు నిగాగమంబు పాక్షికంబని యెఱుంగునది. (వ్యా.) పర్యుదాసప్రసజ్యప్రతిషేధంబులకు లక్షణము— శ్లో॥ (ప్రసజ్యప్రతిషేధోయం క్రియయా సహయత్రనఞ్। పర్యుదాసస్సవిజ్ఞేయో యత్రోత్తరపదేననఞ్, అర్థము నషేధార్థకమైననకారము క్రియతో నన్వయించినచోఁ బ్రసజ్యప్రతిషేధమనంబడు. ఉ. రాముఁడు బ్రాహ్మణుం

డుకాఁడు. ఇచ్చట (కాఁడు, అనుక్రియతో నిషేధము సంబంధించినది కావున రాముఁడు బ్రాహ్మణజాతిలోనివాఁడు కాఁడనియుఁ, దక్కినవర్ణంబులలో నేవర్ణస్థుఁడో యనియు, భావము దోఁచును. నిషేధార్థము క్రియతో నన్వయించక సమాసంబులోని యుత్తరపదంబుతో నన్వయించినప్పుడు పర్యుదాసంబు నాఁబడు. ఉ. రాముఁడబ్రాహ్మణుఁడు. ఇచ్చట రాముఁడు అబ్రాహ్మణుఁడు, అనఁగా జాతిమాత్రంబుచే బ్రాహ్మణుండైనను కొన్ని గుణములచే బ్రాహ్మణోచితంబునకు భిన్నుఁడని చెప్పఁదగినవాఁడని భావము. నిషేధార్థకశబ్దంబు సమాసంబులో మిళితమైనప్పుడు సాదృశ్యమును, భేదమును, గూడ బోధించును. కావున రాముఁడు కొన్ని గుణములచే బ్రాహ్మణభిన్నుఁడనియు, మఱికొన్ని గుణములచే బ్రాహ్మణసదృశుఁడనియు, నర్థమును గాని ప్రసజ్యప్రతిషేధమునందుంబలె రాముఁడు బ్రాహ్మణవర్ణేతరుఁడని స్ఫురింపదు. అట్లే (అనుదంతంబైన తెనుఁగు సమంతంబు, అను సూత్రంబులో నిషేధార్థక నకారము, ఉదంతశబ్దంబుతో నన్వయించినది కాన నుదంతంబులుకాని (మగ, పాప, ఇత్యాదులు కొన్ని ధర్మంబులచే నుదంతశబ్దంబులతో సమానము లైనచో యీసూత్రంబునందు గ్రహింపఁబడును. ఇచ్చట నగశబ్దంబకారాంతము గావున నట్టిధర్మంబుచేత నకారాంతడుమంతంబుతో సామ్యములేనిపర్యాయము. ఈయకారాంతశబ్దంబే మహత్త్వధర్మంబుచేత నకారాంతడుమంతంబులతోఁ దుల్యంబైనదై యుండవలెను. అట్టిధర్మముగల తెలుఁగుశబ్దంబులు (మగ, పసుపు, పాప, ఈ, వ్రే, ఈకారప్రత్యయాంతంబులు ఇత్యాదులగును. ఇట్టిశబ్దంబులకు నిత్యంబుగా నిగాగమంబగును. (ఉదంతడుమంతంబులైన లమ్ము, అల్లు, బల్లిదు' ఇత్యాదిశబ్దంబులకు (డుమంతంబునకు, అను నిరువదిమూఁడవ సూత్రంబుచే వైకల్పికంబుగా నిగాగమంబు వచ్చును.

25 సూ—డుమంతంబువిూఁదినువర్ణకంబునుత్వంబునకిత్వంబగు.

నువర్ణంబుద్వితీయయను సూత్రముచేత - రామును - అనిప్రాప్తింపఁగా నీసూత్రముచేత నువర్ణకోత్వమున కిత్వంబు సిద్ధించె - రాముని - భార్గవుని॥

వ్యా—డుమంతము తరువాతి నువర్ణకముయొక్క ఉకారంబునకు ఇకారము

ఇమ్మును, అనఁగా రామశబ్దకము ద్వితీయావిభక్తి, నను [illegible] బగు రాము, అనువానికి ముక్తకము రాఁగా రామును, అని యర్థము. [illegible] అని [illegible] [illegible].

26 సూ—ఇకారాంతంబులైన హరిదాదికములను క్రియావిభక్తులయుత్వంబునకిత్వంబగు. హరిని - హరికిని - శ్రీని - శ్రీకిని - వారిని - వారికిని॥

వ్యా—ఇకారాంతము [illegible] ను, ను, వు, అనువానియొక్కయుఁ, క్రియ [illegible] యొక్కయు, ఉకారమునకు, ఇకారమగును. ఉ. హరిని. ఇక్కడ [illegible] కలిగిన ను, అనువాని [illegible] [illegible], అని యర్థము. [illegible] - [illegible], [illegible] మునకు - [illegible]. క్రియావిభక్తి—వచ్చితిని (వచ్చితి + ను) [illegible] [illegible] అనుటం జేసి దీర్ఘమైన [illegible] [illegible], శ్రీకిని, శ్రీని, ఇత్యాదిరూపములయందు [illegible] [illegible] [illegible].

27 సూ—ఈనాంతంబులయుష్మదర్థంబులగు నీనాదివానియుత్వంబునకిత్వంబు రాదు.

ఈరు - ఈవు - ఈను - ఈము - ఈకు-నీకు - మీకు.

వ్యా—ఈ, అను ధాతువుయొక్కయు, నీ, మీ, అనువానియొక్కయు, [illegible] ఉకారమునకు, ఇకారము రాదు. ఉ. ఈరు (ఈయరు, అనియర్థము) ఇక్కడ, ఇమ్మధాతువుయొక్క వ్యతిరేకార్థకమైన ఈరు, అనువానియందలి ఉకారము [illegible] వచ్చిన ఉకారము, ఇకారముగాఁ మారి ఈరి, అని కాదు. నీ, మీ, శబ్దంబుల విభక్తులయొక్క ఉకారమునకు, ఇకారమువచ్చి నీకి, మీకి, ఇత్యాదికముగా

సుంతెను ఇట్లే మిగిలినవి. కొందఱు సుహృన్మిత్రాదులు 'నీక, మీకి, అని వాడుటలోకప్రసిద్ధము.

28 సూ—కువర్ణకంబుపరంబగునప్పు డుకారఋకారంబులకు నగాగమంబగు.

రామునకును-విష్ణునకును-సవిత్రునకును-విధాత్రునకును.

వ్యా—'కువర్ణక'ము పరంబగునపుడు, ఉకారాంతంబునకుం గాని ఋకారాంతంబునకుం గాని, 'న,' అనునది యాగమంబుగా వచ్చును. ఉ. రామునకును — విధాత్రునకును. ఇచ్చట [illegible] ఉకారాంతంబునకును, [illegible] ఋకారాంతంబునకును, వరుసగా నుదాహరణంబులు. తెలుఁగులో ఋకారాంతంబులు లేనిపోవుట ప్రాఁతపదకంబులు, ఏఁబదియారవసూత్రంబులోఁ జెప్పఁబడెను. ఇట్లు సూత్రంబునం జేసి ఉకారాంత ఋకారాంతశబ్దంబులకు షష్ఠీవిభక్తి పరంబగునపుడు నగాగమవిధి నిత్యంబైనను బాలికీనకవిప్రయోగంబులు మాత్రము నగాగమరాహిత్యంబుగాఁ గొన్ని కానవచ్చుచున్నవి. దీనికిఁ గారణము సంస్కృతవ్యాకరణంబులోఁ బ్రసిద్ధంబైన 'ఆగమశాస్త్రమనిత్యం,' అను పరిభాషయే తెనుంగువ్యాకరణంబులోఁ గూడ శరణంబని కొందఱు చెప్పియున్నారు. ఆపరిభాష చేతను, 'నాగమంబుల్దురానిత్యము,' అను ప్రయోగమునందు, ఇదియాగమము లేనియుండున 'పిత్రుకొమన్న,' అని ప్రయోగింపఁబడినదియు, నాగమశాస్త్రము సిద్ధమైనదో 'పితకొమన్న,' అని, ఇయ్యాగమంబులోఁ జెప్పఁబడినదియుఁ, జెప్పుదురు. ప్రకృతిభాషయందుంబోలె వికృతియందుం గూడఁ నాపరిభాషయే శరణంబుగా నెంచుకొని షష్ఠీవిభక్తియందలి నగాగమంబు లేకుండినను దోషంబు లేదని చెప్పుదురు. నగాగమంబు లేనిచోఁ బువర్ణాంతనామవాచకములమీఁద షష్ఠీవిభక్తిసంబంధంబల్లలదోషభ్రాంతి కరంబయి ప్రతీకటంబగుఁ గాన నట్టిస్థలంబులందు నగాగమప్రయోగము తప్పక యుండుట మేలు. 'సీ. నీతూపుకోర్వక నిటలాక్షుఁడును దనూఫలకంబుచాటున, దాయ దెప్పునను, కపుకర్ణరసాయనము. దనుజరిపుకు, ఇట్టిచోట నగాగమముండినచో మేలుగానుండును. 'సీ॥ సహదేవనకులవాసవసుతభీములఁ గ్రిమ్ముచుఁ

[illegible]

29 సూ.—ఉకారంబుకారంబుల కందువర్ణకముపరంబగునపుడునుగా గమంబగు.

రామునందును- విష్ణునందును - విధాతృనందును॥

వ్యా.—ఉకారంబునకును, ఋకారంబునకును, 'అందు' అనుసప్తమీ విభక్తి ప్రత్యయము పరంబ నపుడు నకారాగమంతాగమంబుగావచ్చును. ఉ. రామునందును. విధాతృనందును. ఇచ్చట 'రాము + అందు' అనియుండఁగా నందువర్ణకంబు పరంబగు నపుడు, 'ఉకారఋకారంబులకును నవర్ణకంబువచ్చును' అను దానింబట్టి 'ను' రాఁగా 'రామునందును' (రాము + ను + అందును) అని యయ్యెను. ఋకారాంతంబునకును నిట్లేగ్రహింపవలెను.

30 సూ—ఆగమయువుప్రవర్ణకంబుల కందుకర్ణకము పరంబగునపుడు నుగాగమంబు విభాషనగు.

వనమునందును - వనమందును - ధేనువునందును - ధేనువందును

వ్యా—ఆగమములైన 'ము, వు' అను వర్ణకంబులకు 'అందు' అనునది పరంబగు నపుడు నకారంబంతాగమంబై విభాషనగును. 'ఉ' వనమునందును, వనమందును. ధేనువునందును, ధేనువందును, ఇచ్చట 'వన' అను శబ్దంబునకు ముగాగమమువచ్చి 'వనము' అయ్యెను. దీనికి 'అందు' పరంబగునపుడు నకారమంతమందు రాఁగా 'వనమునందును' అయ్యెను, ఈముపర్ణము నలువదియవసూత్రముచేత నాగమముగాని ప్రథమావిభక్తికాదు ప్రథమావిభక్తియేయైనచో సప్తమీవిభక్తికిని, ఈప్రథమకును నెట్లుసాంగత్యముకూడును? కాన నిట్టిస్థలంబుల ముకారవుకారంబులు విభక్తులని భ్రమింపవలదు. విభాషయగుటచే నకారము రానియపుడు ఉకారసంధికలిగి 'వనమందు' అయినది. వువర్ణాంతంబును నిట్లేగ్రహించునది.

31 సూ—బహుత్వంబునద్వితీయావిభక్తులకు లడాగమంబగు.

రాములను - రాములచేతను - విధాతృలను - విధాతృలచేతను॥

వ్యా—'బహువచనమందు ద్వితీయమొదలైన విభక్తులకు మొదట లకారము వచ్చును. ఉ. రాములను రాములచేతను, విధాతృలను, విధాతృలచేతను, ఇచ్చట

బహువచనము చెప్పఁబడినదిగనుక ద్వితీయయైన నువర్ణకమునకు మొదట లకారమువచ్చినది. 'రాములచేతను, ఇత్యాది మిగిలిన విభక్తులయందును నిట్లే గ్రహింపవలెను.

32 సూ—సంబోధనంబునందేకార్థంబయిన పదంబుతుదియుకారంబునకకారంబగు.

ఓరాముఁడ - ఓవృక్షమ - ఓశంభువ - ఓకొడుక॥

వ్యా—సంబోధనంబునందు, ఏకవచనాంతమైన మాటయొక్క కడపటి ఉకారంబునకు' అకారంబగు. ఉ. ఓరాముడ. ఇచ్చట 'రాముఁడు, అనునుకారాంతశబ్దంబేకవచనంబుగనుకను, సంబోధకముగనుకను, కడపటనున్న ఉకారంబునకు అకారము వచ్చి 'ఓరాముఁడ, అనియయ్యెను. ఇట్లే 'ఓవృక్షమ, ఇత్యాదులు గ్రహింపవలెను.

33 సూ.—సంబోధనంబునందుఁబదంబుతుదియకారేకారంబులకుదీర్ఘంబువిభాషనగు.

ఓరాముఁడా - ఓరాముఁడ - ఓచెలియా - ఓచెలియ - ఓహరీ - ఓహరి - ఓతండ్రీ - ఓతండ్రి॥

వ్యా—సంబోధనమందు మాటయొక్క తుదనున్న అకారమునకును, ఇకారంబునకును దీర్ఘంబు విభాషగానగును ఉ. ఓరాముఁడా—ఓరాముఁడ ఓహరీ—ఓహరి మొ. ఇచ్చట సంబోధనమందు చివరనున్న అకారమును, ఇకారంబును, విభాషగా దీర్ఘంబులౌనుగనుక దీర్ఘాంతంబుగా నొకసారియు, హ్రస్వాంతంబుగా నొకసారియుఁ బ్రయోగింపఁబడెను.

34 సూ—కృతోత్కంబగుసంస్కృతనామంబు సంబుద్ధిడుజ్జునకు లోపంబువిభాషనగు.

ఓరామ - ఓకృష్ణ - పూర్వసూత్రముచేత దీర్ఘంబు - ఓరామా

ఓకృష్ణా॥ సంస్కృతనామంబనుటంజేసి - ఓతమ్ముఁడ - ఓబల్లిదుఁడ - ఇత్యాదులందులోపంబు లేదు॥

వ్యా.—శాస్త్రముచే సాధింపఁబడిన ఉకారముగల సంస్కృతనామంబుల డువర్ణకంబునకు లోపము విభాషగాఁ గలుగును. ఉ. ఓరామ. ఇచ్చట 'రామ' శబ్దము సంస్కృతనామము. దీనికి నిరువదియొకటి యిరువదిరెండు సూత్రంబులచే నుత్వ డుజ్ఞులు గలిగి 'రాముఁడు, అయ్యెను. తరువాత ముప్పదినాల్గవసూత్రంబుచే సంబుద్ధి డువర్ణకములోపించి, ముప్పదిరెండవసూత్రంబుచే నుకారంబునకు నకారమువచ్చి '(ఓ) రామ, అనియైనది. దీనికి ముప్పదిరెండవసూత్రంబున దీర్ఘంబువచ్చి '(ఓ) రామా, అనియైనది. ఈసూత్రంబులో సంస్కృతనామమని చెప్పుటచేత (ఓ) బల్లిదుఁడా, అనునపుడు డువర్ణకము లోపాదికార్యంబులుగలిగి '(ఓ) బల్లిద, ఇత్యాది దుష్టరూపంబులు కావయ్యె. ఈసూత్రంబులోఁ గృతోత్కంబను విశేషణంబు లేకపోయెనేని దోషంబు గల్గును. నలువదినాల్గవసూత్రంబుచేతను ఇకారాంతాది శబ్దంబులకుఁ బ్రథమైకవచనమునకు లోపంబు నిత్యంబుగఁ జెప్పబడ్డది. ఈముప్పదినాల్గవసూత్రంబులో సంస్కృతనామంబు సంబుద్ధిడుజ్ఞునకు లోపంబు విభాషయని సూత్రింపఁబడె. నలువదినాల్గవసూత్రము సామాన్యసూత్రమై యీసూత్రంబువిశేషసూత్రంబగు. కాన సంబుద్ధికాని ప్రథమైకవచనంబునకు లోపంబుచేసి సావకాశమైననలువదినాల్గవ సూత్రంబును సంబుద్ధిడుజ్ఞు విషయంబులో నీముప్పదినాల్గవసూత్రంబు బాధించును. అందున 'హరి, ఇత్యాదిశబ్దంబులు సంబుద్ధ్యేకవచనంబులో విభాషగా డుజ్ఞుతోనిల్చి 'హరిడా, ఇత్యాదిరీతిగా దుష్టరూపంబు కావలసివచ్చును. ఆదోషము నివారింప నీముప్పదినాల్గవసూత్రములో 'కృతోత్కం, బనినవిశేషణంబుంపఁబడినది. అందున శాస్త్రంబుచే నుకారాంతంబులైన 'రాము, డిద్ధు, ఇత్యాదుల సంబుద్ధిడుజ్ఞునకేలోపంబు గలుగునుగాని 'హరి' ఇత్యాదిశబ్దంబులందు వైభాషికసంబుద్ధిడుజ్ఞులోపము ప్రసక్తింపనేరదు. కృతోత్కంబని సూత్రించుట శాస్త్రముచేగలిగిన ఉకారముగలవియే యనుటంజేసి సహజముగా నుకారాంతంబులైన 'శంభు, విష్ణు, భాను, ఇత్యాది సాంస్కృతికంబులమీఁది సంబుద్ధిడుజ్ఞునకు విభాషగా లోపంబుగలిగి 'శంభొ' విష్ణొ, భానొ, ఇత్యాద్యనిష్టరూపంబులు కలుగుచు 'శంభూ' విష్ణూ, భానూ ఇత్యాది ప్లుతాంతసంబుద్ధి సాధురూపంబు

లతోఁ బర్యాయంబుగా నుండనేరవు. 'శంభుఁడ' విష్ణుఁడ, భానుఁడ' ఇత్యాదికముగానే విభాషగాఁ బ్రయోగింపవలెను. అసంహితములుకూడ సంహితములుగా వివక్షింపఁబడినపుడు ఉత్వము డువర్ణకంబులగును. సంబుద్ధియందుఁ బాక్షికలోపంబు సీ. సహకార మత్ప్రియసహకారుఁ బున్నాగపున్నాగుఁ దిలక భూభృత్తిలకుఁ | జంపకబుధహరి చందనుబుష్పితాశోక సుహృజ్జనశోకమును | వకుళకులైకదీపకువిశేషకభయభీతాద్రిపా గునలుఁ బ్రీతితోడ' భాగ. 2 ఆ.

35 సూ—ఉదంతసంస్కృతనామంబుమీఁద సంబుద్ధిడుజునకునూకారంబుప్లుతంబాదేశంబువిభాషనగు.

ఓవిష్ణూ 3 - ఓశంభూ 3 - పక్షంబునందు - విష్ణుఁడ - శంభుఁడ - ఇత్యాది.

వ్యా— ఉకారమంతమందుఁగల సంస్కృతనామంబుమీఁది సంబుద్ధి డువర్ణకంబునకు, ఊకారప్లుతంబు విభాషగా నాదేశంబగును. ఉ. ఓవిష్ణూ3. ఓశంభూ3. హ్రస్వం బేకమాత్రికాలము. దీర్ఘంబు ద్విమాత్రికాలము. ప్లుతంబు త్రిమాత్రోచ్చారణకాలము అని ప్రసిద్ధంబు. 'ఓవిష్ణు'అనునపుడు ప్లుతమువచ్చి 'ఓవిష్ణూ' అని యయ్యెను. 'విభాష' యనుటచేత ముప్పదిరెండవ సూత్రంబుచే డుజంతంబునకు నకారమువచ్చి 'విష్ణుఁడ' అని పక్షంబుననగును. ఇట్లే 'శంభూ. శంభుఁడ' గ్రహింపవలెను. ఈసూత్రంబులో నుదంతసంస్కృతనామంబులు సహజముగానుండిన ఉకారములుకలవియని గ్రహింపవలెను. లక్షణగ్రంథంబులలో హ్రస్వంబులు లఘువులనియు, దీర్ఘంబులు గురువులనియు, నిర్ణయింపఁబడియె ప్లుతప్రశంసమాత్రము గురులఘువిచారములో చేయఁబడలేదుగాని యియ్యది గురువే యనవలయును. ద్విమాత్రకాలికమైన దీర్ఘమే గురువైనపుడు త్రిమాత్రకాలికమైనప్లుతము గురువని చెప్పుట వేఱయవసరంబుండదనియు నియ్యది గురువగుట కైముత్యన్యాయంబుననే ప్రాప్తించుననియు, లక్షణకర్తలు మిన్నకుండిరి. కాన 'విష్ణూ3' శంభూ3. ఇత్యాది ప్లుతసంబుద్ధ్యంతంబులు పైయచ్చులతో సంధిచేయఁబడక పద్యంబులందు గుర్వక్షరంబులలో గణించుకోవలెను.

36 సూ—సంబోధనంబునందు బహువచనంబున కారగాగమంబగు

ఓరాములార - ఓకృష్ణులార - దీనికింబాక్షికంబుగదీర్ఘంబగు -
ఓరాములారా - ఓకృష్ణులారా॥

వ్యా—సంబోధనంబునందు బహువచనంబునకు ఆరగాగమంబువచ్చును. ఇదికకారేత్క్రమముగాన సంబోధ్య వాచకములతుదినర్థమునొందవచ్చును. ఇచ్చట 'రాములు' అనునది బహువచనము. దీనికి 'ఆర' అనునది సంబోధనంబునందు రాఁగా నుకారసంధి కలిగి రాములార, 'రాములారా', కృష్ణులార, కృష్ణులారా. ఇత్యాదులగును. సంబోధ్యవాచకంబులును, వానికి విశేషణంబులును, బహువచనాంతంబులైనను క్రియమీఁద వచ్చెడి యమ్మాదులు మాత్రమేకవచనాంతంబులగును. ఉ. ఆ. పె. మనయశోద చిన్నిమగవానిఁగనెనఁట చూచివత్తమమ్మ సుదతులార' భాగ.. 10 స్కం— పూ.

37 సూ—మధ్యమపురుషయోగంబునందారగాగమంబువిభాషనగు

వినుఁడు బాలకులు - వినుఁడు బాలకులార - వచ్చితిరి కాంతలు - వచ్చితిరి కాంతలార॥ అన్నలార మిమ్ము నడిగెద నొకమాట - ఇచ్చట మధ్యమపురుషయోగంబు లేమింజేసి యారగాగమంబు నిత్యంబు॥

వ్యా— మధ్యమపురుషంబుతో సంబంధించినప్పుడు సంబుద్ధ్యంతంబునకు ఆరగాగమంబు వైభాషికంబుగా నగును. ఉ. వినుఁడు బాలకులు- వినుఁడు బాలకులార ఇచ్చట 'వినుఁడు' అను క్రియకు బాలకులే కర్తలుగావున బహువచనాంతంబైన బాల శబ్దంబునకు ఆరగాగమంబు విభాషగానయి 'బాలకులారా, బాలకులు' అని రూపద్వయమైనది. 'అన్నలార మిమ్ము నడిగెద నొకమాట' అనువాక్యంబులోఁ క్రియయైన 'అడిగెదన్' అనుదానికి 'నేను' అనునది కర్త సంబంధించును గాని 'అన్నలార' అను బహువచనాంతంబౌ సంబోధ్యులైనయన్నలు కర్తలుకారు కావున 'అన్నలుమిమ్మునడిగెద నొకమాట' అని చెప్పఁగూడదు. ఇట్టిచోట్లను, ఆరగాగమంబు నిత్యంబుగా నుండవలెను. క. ఒప్పులు గలిగిన మెచ్చుఁడు । తప్పులుగలిగినఁ జెప్పిం గి

తగఁ దిద్దుదుర | ప్పొప్పనకుఁ డొప్పుతప్పని | చెప్పకుండీకవులుపాస్తిచేసెదమిమ్ముఁ దాన్. ఆంధ్రభాషాభూషణము. చ. అనఘ మదీయనర్తనమునందొక దోషము గన్నవారొ నా | యనుజుఁడు లక్ష్మణుండు తనకర్హముగానిగతిం జరించెనో! | జనకతనూజనాకు బరిచర్యలు సేయుతఱిన్ దపస్వినీ | జనపరిచర్య లేమఱెనో! సంభ్రమకారణమేమి సంయముల్, రామాయణము. గీ. దక్షిపదర్శనముగఁ దెలిపుదునిందుల | క్షణముకాన బూర్వకవుల లక్ష్య | ములనులాంతిలక్ష్యములఁ గాంచి తప్పులు | క్షణమెఱింగికొనుఁడు చతురమతులు, బాలవ్యాకరణము.

38 సూ—అదంతంబయిదీర్ఘపూర్వలోపధంబయినమహత్తుమీఁది విభక్తిలకారంబునకు రేఫంబగు.

బాలురు - బాలురను - బాలురచేతను - నృపాలురు - నృపాలురను - నృపాలురచేతను ॥ దయాళుశబ్దంబున కిట్లు రేఫంబుగానంబడిమెడి! దయాళురు - దయాళురను - దయాళురచేతను॥

వ్యా—హ్రస్వాకార (హ్రిస్వ + అకార) మంతమందుఁగలదై దీర్ఘముముందు గల లకారము, ఉపధగాఁగలదైనమహద్వాచకముమీఁది విభక్తిలకారమునకు రేఫము వచ్చును. ఉ. బాలురు. మొ. ఇచ్చట ‹బాల› శబ్దంబు. పుంలింగము, అకారాంతశబ్దము ఈశబ్దంబునకునుపధ లకారము. (శబ్దంబులకుండినవర్ణంబునకు ముందువర్ణము. ఈబాల శబ్దమందుఁ దుదివర్ణము అకారము. దానికి ముందువర్ణము లకారము. అయ్యది ఉపధయనంబడును.) ఈలకారంబునకుఁ బూర్వాక్షరము బకారముమీఁది దీర్ఘాకారము. (బాలురు.) ‹బాల + లు› అని యుండఁగా బాలశబ్దము హ్రస్వాకారాంతంబును, దీర్ఘపూర్వ లకార ముపధగాఁగలదియును, మహద్వాచకంబును, గాననిచ్చటివిభక్తిలకారంబునకు రేఫంబుగలిగి ‘బాల + రు’ అయ్యెను. ఇరువదియొకండవసూత్రంబునఁ బ్రకృతికి నుత్వంబుగలిగి ‘బాలురు’ అయ్యెను. ఇట్లే ‘నృపాల, గుణశీల’ ఇత్యాదిశబ్దంబులును హ్రస్వాకారాంతమై సూత్రోక్తమైన లక్షణంబులు గలవిగావున బహువచనలకారమందు రేఫాదేశంబునుబొంది (నృపాలురు, నృపాలురచేతన్ - గుణశీలురు, గుణశీలుర

యొక్క, ఇత్యాదికముగానుండును. ప్రకృతము తత్సమపరిచ్ఛేదము కావునను, సంస్కృతనామపదంబుతో మిళితంబైనముప్పదినాలుగు ముప్పదియైదు సూత్రంబులకు నీసూత్రంబు సన్నిహితమైనదికావునను, దీనిలో సంస్కృతనామంబని వేఱపచింపనక్కఱలేదు. తెలుంగుశబ్దంబులగుటచే 'గోల, జేల, మాల' ఇత్యాదిశబ్దంబులకును, అదంతబనుటచే 'కరుణాశాలి, వృషతాలు' అనువానికిని మహచ్ఛబ్దంబగుటం జేసి 'పువ్వుమాల, మొదలైనవానికిని నీరేఫవిధి సెల్లనేరదు. దయాళుశబ్దంబును గుఱించి యొక విశేషంబుగలదు, 'దయాంలాతి (గృహ్ణాతి) అనునర్థమునందు సంస్కృతవ్యాకరణంబుచేఁ కప్రత్యయంబుగలిగి 'దయాల, అనెడి యకారాంతరూపంబు 'బాలశబ్దంబువలె నుండును. అట్టిశబ్దంబుయొక్క బహువచనలకారంబునకు రేఫంబు నిర్బాధంబు గావచ్చును. ఇట్లే 'కరుణాల' అనుశబ్దంబుగూడ నకారాంతంబుండును. దానిబహువచనలకారము సయితము రేఫాదేశంబును బొంది 'కరుణాలురు, ఇత్యాదికముగా నగును. 'సంస్కృతంబులో 'దయ, ధాతువునకు, ఆలుచ్, ప్రత్యయంబున్నదికాని కరుణాశబ్దంబుకంటె నట్టిప్రత్యయం బుప్పతిల్లనేరదు. కరుణాలశబ్దంబు చిన్నయసూర్యాదు లకారాంతత్వమతిచేఁ బ్రయోగించినారు. (నీతిచంద్రికలో) అట్లేఅకారాంతమైన దయాలశబ్దంబైనపుడు రేఫాదేశంబునకు బాధలేకున్నను 'ఆలుచ్, ప్రత్యయాంతంబై ఉకారాంతదయాలుశబ్దంబునకుఁ బ్రకృతసూత్రంబు సంబంధింపనేరదు కావున 'దయాలులు, ఇత్యాదిలకారసహిత దుష్టరూపంబులు కాకుండ నీసూత్రమునొద్ద రేఫాదేశంబు దానికివిశేషించి చెప్పవలసివచ్చెను. రేఫాదేశంబునకు లక్ష్యములు— తే॥ గీ॥ దేవతాభర్త శంభుప్రతిష్ఠఁ జేసి । సురగణంబులలోకపాలురను జూచి, భీమఖండము – చ ॥జలస్తోమంబునల్పంకలం । దెలరన్నాళిచయంబులోఁగొనియె వానింజాలగాంభీర్యశ్రీ । లురుసంక్షోభమునొందువారి సెచటన్ లోఁగొంచువర్తింపరే,' పారి – 4ఆ. క॥ ఇరువదియేవురుపాంచాలురు నూర్వురుకేకయులును లూనాంగకులై । ధరఁదొరఁగిరి పెఱమొత్తము । కరినికరమణఁగించఁబడినగతినుండేన్నృపా., భార – ద్రో— 3 ఆ.

39 సూ.—అమహన్నపుంసకముల కదంతంబులకు ముర్ణపకంబగు.

వృక్షము – ఋక్షము – దైవము – కళత్రము – అపత్యము॥

క్లీబంబులు మిత్రాదులను సూత్రంబుచేఁ బాక్షికంబుగఁ బుంలింగత్వంబతి దేశించుటం జేసి మిత్రాదిశబ్దంబులకు వైకల్పికం బగుచున్నది —ఉ॥ మిత్రుండు - మిత్రము - శరణుండు శరణము.

వ్యా— హ్రస్వాకారము (హ్రస్వ + అకారము) తత్సమంబులగు మహత్తులైన నపుంసకలింగశబ్దంబులకు మువర్ణకంబు వచ్చును. అనఁగా మహద్వాచకములు కానివై నపుంసకలింగములై హ్రస్వాకారమునంతమునఁ గలవానికి మువర్ణకము వచ్చును. ఉ. వృక్షము. బుద్ధము, వనము అపత్యము, కళత్రము. మొ కళత్రశబ్దంబు స్త్రీవాచకము గనుక మహత్తులలోఁ జేరినది. ఈ శబ్దంబు నపుంసకలింగము గనుకఁ గడపల నున్న అకారమునొద్ద మువర్ణకము వచ్చి కళత్రము అని యైనది. ఇట్లే మిగిలినవి. క్లీబంబులు మిత్రాదులు, అను పదునెనిమిదవసూత్రంబుచే విభాషగాఁ బుంలింగత్వంబు నారోపించుటచేత మిత్రాదిశబ్దంబులకు రామాదిశబ్దంబులకుంబోలెఁ బ్రథమయైన డుత్వమువర్ణకాదులచే రెండురూపంబులు. ఉ. మిత్రుండు - మిత్రము. శరణుండు, శరణము మొ. ఓనింగూర్చి పదునెనిమిదవసూత్రంబున వ్రాయఁబడెది.

40 సూ—వానికి మువర్ణకేతరంబయిన విభక్తి పరంబగునపుడు ముగాగమం బగు.

వృక్షములు - వృక్షమును - బుద్ధములు — బుద్ధమును॥

వ్యా—వానికి (పైసూత్రమునందలి వృక్షాదిశబ్దంబులకు) మువర్ణముకంటె నన్యమైనవిభక్తి పరంబగునపుడు మువర్ణము వచ్చును. అనఁగాఁ బై వృక్షము, మొదలైన శబ్దంబులకుఁ బ్రథమాబహువచనము మొదలు మిగిలిన విభక్తులు పరమైనపుడును ముగాగమము వచ్చును. ఉ. వృక్షము. ఇయ్యది ప్రథమావిభక్తి ఏకవచనము దీని బహువచనము. వృక్షములు. ఇచ్చట లువర్ణకము పరంబగునపుడు ముందున్న ముకారము ముగాగమముగాని వర్ణకంబుగాదని యెఱుంగునది. (ద్వితీయకు,) వృక్షమును- వృక్షములను. ఇట్లే మిగిలినవి.

41 సూ—ముువర్ణకంబునకు విధించు కార్యము ముగాగమంబునకునగు.

ముువర్ణకంబునకు విధించులోపాదేశాది కార్యములు ముగాగమమునకు సహితము వచ్చునని యర్థము॥

వ్యా—ముువర్ణకంబునకు విధించుకార్యము ముగాగమమునకునువచ్చును. అనఁగా ముువర్ణకమునకు వచ్చులోపము, ఆదేశము, మొదలగు కార్యములు బహువచనమునకు ముందున్న ముువర్ణమునకును గలుగుననియర్థము.

42 సూ—ముువర్ణకంబునకు మాముడియేనిం బూర్ణబిందుపూర్వకబువర్ణంబేని విభాషనగు.

వృక్షమ్ము - వృక్షంబు॥ ఋక్షమ్ము - ఋక్షంబు పూర్వసూత్రముచేత ముగాగమమునకీకార్యంబగు - వృక్షమ్ములు — వృక్షంబులు ఋక్షమ్ములు - ఋక్షంబులు॥

వ్యా—ముువర్ణకంబునకు ద్విత్వమకారముగాని పూర్ణబిందుపూర్వకబువర్ణకంబువగాని విభాషగానగును. ద్విత్వమునకు - వృక్షమ్ము. పూర్ణబిందుపూర్వకబువర్ణంబున వృక్షంబు ఇట్లే ఋక్షమ్ము మొదలైనవి. (ముువర్ణకంబునకు వచ్చు కార్యము బహువచనము మొదలైనవానియందువచ్చు ముగాగమంబునకును గలుగును, అను నలువదియొక్కవ సూత్రముంబట్టి ద్విత్వము రాఁగా వృక్షములును, పూర్ణబిందుపూర్వకబువర్ణంబు రాఁగా వృక్షంబులును, అయ్యెను. ఇట్లేమిగిలినవి.

43 సూ—లులనలుపరంబులగునపుడొక్కానొకచో ముగాగమంబునకులోపంబును దత్పూర్వస్వరంబునకు దీర్ఘంబునువిభాషనగు.

వజ్రాలు - వజ్రాలను - వజ్రాన ॥ పగడాలు - పగడాలను

పగడాన ॥ ఒకానొకచోటననుటచే నీకార్యంబునకుం బ్రయోగవైరళ్యంబు సూచింపంబడియె॥

వ్యా.—లు, ల, న, లుపరంబగునపుడు, ఒకానొకచోట ముగాగమంబునకు లోపంబును,దానిముందున్న యచ్చునకుదీర్ఘంబునువిభాషగా నగును. ఉ. వజ్రములు వజ్రాలు, వజ్రాలను, వజ్రాన, పగడాలు, పగడాలను. ఇచ్చట బహువచనమునకు ముందాగమముగావచ్చిన మువర్ణంబునకు లోపంబువచ్చి 'వజ్రలు' అయినది. పిమ్మటం బూర్వమైన రేఫముమీఁదిఅకారమాకారముకాఁగా 'వజ్రాలు' (వజ్ర్ + ఆ + లు) అయినది. విభాషయనుటచే వజ్రములనియుంగలదు. ఇట్లే పగడాలు మొదలైనవి. పైసూత్రంబునందు 'ఒకానొకచోట, అనుటంజేసి యిట్టి ప్రయోగంబులు తఱుచుగా నుండవు.

44 సూ—ఇగ్లౌరాయుగంతంబుల ప్రథమైకవచనంబునకులోపంబగు.

ఇకారాంతములకు గ్లౌరైశబ్దములకు మఱియుగాగమాంతంబులకుం బ్రథమైకవచనలోపంబగు ॥ హరి - గిరి - శ్రీ - ధీ.

వ్యా.—ఇ, గ్లౌ, రాలయొక్కయు, ఉగాగమాంతంబులయొక్కయుఁ, బ్రథమావిభక్త్యేకవచనంబునకు లోపంబుగల్గును, అనఁగా ఇకారాంతశబ్దంబులకును గ్లౌ. రై, అను శబ్దంబులకును, ఉగాగమాంత శబ్దంబులకును, (అజునదియెనిమిదవ సూత్రంబుచేత ఉగాగమము విధింపఁబడుచున్నది.) ప్రథమావిభక్త్యేకవచనము లోపించును. అనఁగా డువర్ణకము మొదలైనవి కనఁబడవు. ఇకారాంతంబునకు- హరి ఇచ్చటఁ బుంలింగంబునకుఁ బ్రథమైకవచనము పుట్టిలోపించినది. ఉగాగమాంతశబ్దంబునకు- రుక్కు. ఇకారమనుటచే దీర్ఘంబులకును గ్రహణంబు గలిగి, శ్రీ, ధీ, ఇత్యాది శబ్దంబులమీఁదనున్న ప్రథమైకవచనంబునకును లోపంబు గలిగెను.

45 సూ—ఇత్తునకుబహువచనంబు పరంబగునపుడుత్వంబగు.

హరులు - గిరులు కవులు - రవులు - యామినులు - భామి

నులు ॥ తపరకరణంబుచే దీర్ఘంబునకుత్వంబులేదు ॥ శ్రీలు - స్త్రీలు - లక్ష్మీలు॥

వ్యా.—హ్రస్వేకారంబునకు బహువచనంబు పరంబగునపు డుత్వమగును ఉ. హరులు. ఇచ్చట 'హరి, అనుశబ్దంబునకు బహువచన ప్రత్యయంబగు 'లువర్ణకము రాగా (హరి + లు, అయినది అప్పుడు ఇకారముపోయి ఉకారము రాఁగా హరులు (హర్ + ఉ + లు) అయినది. ఇట్లే గిరులు, కవులు, రవులు, యామినులు, భామినులు. మొదలైనవి. (విశేషము) 'రశ్మి, రాశి, పరదేశి, పేశి' ఇత్యాది శవర్ణపూర్వకేకారాంతంబులకు బహువచనంబు చేర్చునపుడు వాని శవర్ణంబు సవర్ణంబగు. ఉ. రస్మలు రాసులు, పరదేసులు, పేసులు. 'రోచి, వాజి' ఇత్యాది తత్సమశబ్దంబుల తాలవ్యచజలకు బహువచనంబు పరంబగునపుడు దంత్యచజలుంబోలెఁ బైశబ్దంబులయందలి తాలవ్యశవర్ణంబునకు బహువచనంబులందు దంత్యంబైన సవర్ణాదేశము కవులప్రయోగంబులఁ గాన్పించుచున్నది. పైసూత్రంబునందుఁ దపరకరణంబున హ్రస్వేకారమే గ్రహింపఁబడినది కాన 'శ్రీ, ధీ' ఇత్యాదులందలి దీర్ఘేకారంబులకు నుత్వంబురాదు. ఉ. శ్రీలు, స్త్రీలు, లక్ష్మీలు. 'నచ దేశ్యపదే' అనువాగనుశాసను సూత్రంబుంబట్టి దేశ్యంబుల దీర్ఘంబు హ్రస్వంబు కానేరదు కావున వాగనుశాసనమతంబునే యనుసరించి సూరిగారు 'లక్ష్మీ' శబ్దంబు దీర్ఘాంతముగానే యిచ్చట నుదాహరించిరి కాని నవలా, నేజా, లక్ష్మి, తేజీ' ఇట్టి దీర్ఘాంత శబ్దంబులకు హ్రస్వమును గలదు. మఱియు నేజా' శబ్దంబునకు 'నేజము' అను రూపంబును గలదు. దీర్ఘమునకు- మ. 'నతనాభిన్న వలానొకానొకవరునాన్నిశిరోరత్నమున్' మను - 2ఆ. హ్రస్వంబునకు- క. అన్నవల ముద్దుమోమును।దిన్నని నెన్నడుమునగవు దేసందుకన్నుల్' విక్ర-5ఆ. నేజాకు—ఉ. కల్వమొగ్గనే। జానటుచిమ్మి' భాను 3ఆ. నేజకు- సీ. అనుఁగుఁ జుట్టంబైన యలవసంతుని రాక విరవాజి బలునేజనిఱుగఁ జూచి' చంద్రి - 3 ఆ. నేజమునకు— క. నేజముగాని యిప్పాటున। నేజమునింజేర్తునను' శశాం-5 - ఆ. లక్ష్మీకి— ఉ. హెచ్చిన బొమ్మవిండ్ల గదియించిన చూపులక్ష్మీకోలలన్' చంద్రా - 1ఆ. లక్ష్మీకి— క. ఈరీతిం గొందఱరుల। క్ష్మీసురతాణికాఁకఁ గూర్చుచక్ష్మీ' చంద్రి. సీ. రాణనొప్పారు పైతాణంబు

సింగిణి శిఖిపులకోకిల శరకసంబు, మను — 4ఆ. క. తెల్లని యొకకత్తలాని తేజీహాయముల్, వైజ - 5ఆ. ఉ. కోమటులెల్ల నర్థపులు గుఱ్ఱములెల్లను తేజులప్పుడిల్, విక్ర- 1ఆ. ఇయ్యది యుల్లింగోంకాగాం గొందఱు "ఏకస్వరస్యాపి శబస్య దీర్ఘాంతత్వం క్వచిద్భవేత్" అను వకర్ణాచార్యులసూత్రంబుబట్టి తత్సమంబైన "పల్లకి" శబ్దంబు "పల్లకీ" అని దీర్ఘాంతము కూడనున్నదని చెప్పుదురు. అప్పుడును బహువచనంబున "పల్లకీలు" పల్లకులు, అని రూపద్వయంబు. మఱికొందఱు "పోల్లి సత్పల్లకీశతైః" అని సంస్కృతమునందుకూడం బల్లకీశబ్దంబు ప్రయోగింపంబడినదిగనుక సంస్కృతశబ్దంబని యందురు అప్పుడు తెనుఁగునందు దీర్ఘాంతంబుగాఁ బ్రయోగింపఁ గూడదు చ. పల్లకీలునందలములు వాహనంబులును పంక్తులు నాదిగఁ గల్గువాహనం| బు, కళా- 2ఆ. ఉ పల్లకులల్ మహోష్ట్రముల భద్రగజంబులనందలంబులల్ | గొల్లనబంధువుల్ నడవ, జై-2ఆ.

(46) సూ—వికృతియందికారాంతములయుపోత్తమేత్వంబునకు బహువచనముపరంబగునపుడుత్వంబగు.

ఇచ్చట వికృతిశబ్దముచే సంస్కృతసమేతరంబు గ్రహింపవలయు. కలికి - కలుకులు మఱికి మఱుకులు చెలిమి - చెలుములు- బలిమి - బలుములు || ఉపోత్తమేత్వంబున కనుటంజేసి - జిగి నిసి - ఇత్యాదులందుత్వంబులేదు-జిగులు-నిసులు||

వ్యా.— "త్ర్యాదీనామంత్యముత్తమం తస్య సమీపముపోత్తమం. అనువచనముంబట్టి:— ఉత్తమమనఁగా - మూడక్షరములు మొదలుకొని కలిగినశబ్దంబులలోఁ గడపటియక్షరము. ఉపోత్తమమనఁగా ఉత్తమమునకుఁ బూర్వాక్షరము. తెనుఁగునందు హ్రస్వేకారమంతమందుఁగల శబ్దంబుల యుపోత్తమముయొక్క ఇకారంబునకు బహువచనంబు పరంబగునపు డుత్వముకలుగును. సూత్రంబునందు "వికృతి" అని చెప్పుటచేత సంస్కృతసమములు కావని గ్రహింపవలెను ఉ. "కలికి" ఈశబ్దంబులో మూఁడక్షరములున్నవి కాన మూఁడవదియైనకికారంబుత్తమమును రెండవదియైన లికారంబుపోత్తమంబునగును. ఈకలికిశబ్దంబునకు బహువచనంబైన లువర్ణకము పరమైనది కావున నలు

పదియైనసూత్రంబుచే కలి, వర్ణంబుయొక్క ఇకారంబునకు ఉకారంబువచ్చి కలికులు, అగును. (కల్ + ఉ + లు) పరిష్కృతసూత్రంబుచేత నుపోత్తమంబైన లివర్ణంబుయొక్క ఇకారంబునకు ఉత్వంబువచ్చి కలుకులు, (కల్ + ఉ + క్ + ఉ + లు) అయినది. తెలుగుశబ్దంబుల కనుటచే సమితి, మొదలగు సంస్కృతసమంబుల ఉపోత్తమమైన మివర్ణంబునకు ఉత్వంబురానియందున సమితులు, అగును. ముక్కి, చెలిమి, బలిమి, మొదలైనవానికి రూపసిద్ధి కలికి శబ్దంబునకుంబోలె గ్రహింపవలెను ఉపోత్తమమైన ఇకారమనుటంజేసి రెండక్షరంబులుగల చిగి, నిసి, ఇత్యాదిశబ్దంబుల మొదటి ఇకారంబునకు ఉకారముగలుగదు. ఉ. చిగలు, నిసులు,

47 సూ—రలనోపధ్మనవార్థాదుల యుపోత్తమేత్వంబునకుత్వంబు గలుగదు.

పందిరి - పందిరులు ॥ పిడికిలి - పిడికిళ్లు ॥ రాపిడి - రాపిడులు॥ తొమ్మిది - తొమ్మిదులు.

వ్యా.—ర. ల, న, అనునవి ఉపధగాఁగలిగినవానియొక్కయు, నవసంఖ్యార్థకప్రకృతిశబ్దంబులయొక్కయు, ఉపోత్తమమైన ఇకారంబునకు ఉకారంబురాదు శేషోపధకు—పందిరి, ఇచ్చటరేఫ ముపధగాఁగలది గనుక దీనియుపోత్తమమైన దకారంబుమీఁది ఇకారంబునకు ఉత్వంబురాక పందిరులు, అని యగును. పిడికిళులు, రాపిడులు మొదలైనవిట్లే గ్రహింపవలెను. తొమ్మిది, ఇచ్చటఁ గూడ నుపోత్తమమైన మకారవ్యయంబుమీఁది ఇకారంబునకు ఉత్వము రాదు. ఉదా. తొమ్మిదులు. ఈసూత్రంబునందు నవార్థాదిశబ్దంబునవి ఆది, శబ్దంబు ప్రకారార్థంబుగావున ఎనిమిది, పది, చెయిది ఇత్యాదిశబ్దంబుల ఉపోత్తమేత్వంబునకు ఉత్వంబురాదు.

48 సూ—ఉకారాంతగోశబ్దంబుల కంతటవువర్ణకంబగు.

తరువు-ధేనువు-మధువు - గోవు॥ అంతటననుట స్త్రీలింగ ప్రథమైకవచనలోపబాధనార్థము॥

వ్యా.—ఊకారాంతంబులకును, గోశబ్దంబునకును, అన్నిలింగంబులయందును, 'వు' వర్ణాగమంబగును, ఉ. 'తరువు, ధేనువు, గోవు'. మొదలైనవి. 'తరు' అనుశబ్దంబు ఉకారాంతంబు. దీనికి వువర్ణకంబు రాఁగా 'తరువు' అని యైనది. 'గో' అనుశబ్దంబునకు వువర్ణకంబు రాఁగా 'గోవు' అని యైనది. అంతటనుకుఁబెల 'స్త్రీలింగంబుల' అను నేఁబదియేడవసూత్రంబుచే విధింపఁబడిన ప్రథమైకవచనలోపంబు ఊకారాంత స్త్రీలింగ గోశబ్దంబులపైఁ జెల్లదని తెలిసికొనునది.

49 సూ—వువర్ణకేతరవిభక్తిపరమగుచో నుకారాంతంబులకు బహుళంబుగా గోశబ్దంబునకు నిత్యంబుగా వుగాగమంబగు.

తరువులు - తరులు - ధేనువులు - ధేనులు — గోవులు॥

వ్యా.—వువర్ణకంబుకంటె నితరవిభక్తి పరంబగుచో నుకారాంతపదంబులను బహుళముగాను 'గో' శబ్దంబునకు నిత్యంబుగాను, వుగాగమంబగును. ఉ. తరువులు, ధేనువులు, గోవులు. ఇచ్చట 'తరు + లు' అనియుండఁగా నీసూత్రంబుచేత వువర్ణంబు బహువచనంబునకు ముందు చేరి 'తరువులు' అయినది. ఈవిధి బహుళంబు గావునఁ బక్షంబున 'తరులు' అయినది. 'గోవులు'. ఇచ్చట గోశబ్దంబునకు వుగాగమవిధి నిత్యంబు కాఁబట్టి రూపాంతరంబు లేదు. మఱియు 'రాహు, బాహు, కేతు, బిందు' శబ్దంబుల ప్రథమావువర్ణకంబునకు లోపంబు వికల్పంబని కొందఱందురు. ఉ. 'రాహు,—రాహువు. బాహు—బాహువు' ఇత్యాదులు. 'క॥ పర్వములేకయును రాహు భానుని బట్టెన్' భార, శల్య. 2ఆ. సీ॥ విద్యుత్సహస్రముల్ విలసిల్లెనాఁటి రాహు పర్వంబుగా కయు భానుఁగప్పె' భార- సభా 2 ఆ. తే॥ అగ్గలించి నాయెదుర బాహుప్పలించి కడవజాలినమల్లురఁగాన నెందు' భార- విరా- 2ఆ. మొ. ఇట్టిలోపంబు సంస్కృతశబ్దంబులకే కాక 'పుట్టు, చుట్టు, తొట్టు, గట్టు' మొదలైన తెలుఁగుశబ్దంబులకు నేకవచనంబందు వువర్ణకలోపంబు వైకల్పికంబు గానగును. ఉ. పుట్టు, పుట్టువు. మొ.

50 సూ—ఊకారాంతంబగు మహత్తునకు వువర్ణకము బహుళముగానగు.

విష్ణువు - విష్ణుఁడు ॥ శంభువు - శంభుఁడు ॥ వసువు - వసుఁడు.

వ్యా.—ఉకారమంతమందుఁగల మహద్వాచకములకు వువర్ణకము బహుళముగా నగును. ఉ. విష్ణువు, విష్ణుఁడు ఈసూత్రంబుచేత ఉకారాంతశబ్దంబులకంటె వువర్ణకంబు వైకల్పికంబుగావున గతించిన యిరువదిరెండవసూత్రంబుచేత డువర్ణకము పక్షంబున వచ్చి విష్ణుఁడు, అను రెండవరూపమయ్యె, ఇట్లే శంభువు, శంభుఁడు. వసువు. వసుఁడు, ఇత్యాదులు. చ॥ సతినడిగెం దమభ్యగుణశాలి వసుండట. వేఁడవచ్చెఁ దా । నతులిత దేవరాజ్యభరణైకధురంధరుఁడైన పాకశత । క్రతుండట. వసు- ఆ- తే॥ గీ॥ వటులు భవ్యవిభావిభావసుఁడువసుఁడు' వసు. ఆ... చిన్నయసూరిగారు మన్వాదిశబ్దంబులకు డువర్ణకమంగూర్చి యేమియుఁజెప్పక విడిచిపెట్టిరి. అయినను నియ్యది వివాదాంశంబుగావున దీనింగుఱించి కొంత స్థాలీపులాకన్యాయంబుగ విమర్శించువాఁడ. 'మనుపట్వాదిశబ్దానాం నడుఃక్వాపి ప్రయుజ్యతే' అని యథర్వణాచార్యులును, అహోబలపతి మున్నగువారలును డువర్ణకమును నిగాగమమును నిషేధించిరి. (మను, మధు, పటు, వటు, కటు, దను మొదలైనవి మన్వాదులు) కాని మధుపటుశబ్దంబులకుఁ బ్రయోగంబులు కానంబడుచున్నవి. చ. అలర మధుపటుండు బలియాచన సేయుటకై నివేశముల్ వెలువడె' తే గీ॥ యాగశాలకువచ్చె మాధుపటుండు, తే॥ గీ॥ అంతఁ జిఱునవ్వుతోడ మాయావటుండు' దశావతారచరిత్ర. శా॥ చండస్ఫూర్తిపటుండుగాంచె, భాగవతము. ఆ వె. వేశ్యమాఁదఁగనిరెవిజనకాలాశ్రయా । కృతపటుండు శాంబరీపటుండు, వైజయంతీ విలాసము. ఉ॥ [illegible] గలదే। భూవరుండవు లోననిపుఁడే పోచక్రనిర్వాణోపమానలాస ముసుపుస। మానమ్మసునతని మేనమామ మన్మథునిన్, వైజయంతీవిలాసము. ఆ॥ వె॥ నరుపుప్రభుపు నాఁగనరుఁడు ప్రభుఁడనంగ । శర్మ వర్మ నాఁగ శర్ముఁడనఁగ । వర్మఁడనఁగఁజెల్లు; పటుపుసు మనువుసు । బహువు డులకుఁ బాసిపరఁగుచుండు, ఆంధ్రభాషాభూషణము. అథర్వణాచార్యులతో నేకీభవించి కేతనకవీంద్రుఁడు డువర్ణకాంతంబైన మన్వాదిశబ్దంబులను రూపసిద్ధాంతీకరించుచున్నాఁడు.

51 సూ—క్రదువనాగమాత.

క్రదువ - క్రదువలు - క్రదువను - క్రదువలను॥

వ్యా—క్రుశబ్దంబు నాగమాతయర్థమైనపుడు సంస్కృతభాషయందు మకారాంతము. దీనికి "పేఁబహునాద్యర్థసూత్రంబున హ్రస్వముదప్పి" నలువదియేనిమిదవసూత్రంబుచేత వృద్ధ్యాకారముదప్పి 'కద్రువు' అనియీయుకారూపముండవగా నీప్రకృతసూత్రంబున 'కద్రువు' అని నిపతింపఁబడినది. నాగమాతయర్థముకాని కద్రుశబ్దంబు పుల్లింగంబగుచుండగలదు. అప్పుడు గోరోచనముండుకే వర్ణవని యర్థము. అయ్యర్థమందు 'కద్రువు' అనియేయుండును స్త్రీవాచకశబ్దంబును వచ్చింపవలంచి సూత్రంబులో 'నాగమాత' అనియర్థముగాపి సంగ్రహింపఁబడినది. 'కద్రువు' స్త్రీవాచకంబుగావున దీనిప్రత్యయైకవచనలోపము, 'పేఁబహు' మొదలగుసూత్రంబులోఁ నిలోపింపఁగెను. నిపాతమనఁగా:—సామాన్యశాస్త్రముచే నొకరీతిగాఁ బ్రయోగము ప్రాప్తించుచుండఁగా దానికి వ్యతిరేకముగా శాస్త్రకారుఁడు ప్రయోగించురూపము. ఉ. కద్రువ, కద్రువలు. కద్రువను, కద్రువలను.

52 సూ—ఋకారాంతంబునకత్వంబును స్త్రీవద్భావంబునగు.

భ్రాత - జామాత - కర్త - భర్త - హర్త - గంత - హంత.

వ్యా—ఋకారమంతమందుఁగలశబ్దంబులకు అకారంబును, స్త్రీత్వధర్మంబును, నగును. అనఁగా భ్రాతృమొదలైన ఋకారాంతపదంబులు తెలుఁగులోనికివచ్చునపుడు, అత్వమును స్త్రీలింగధర్మంబు, గలిగి, 'భ్రాత', అనియైనది, స్త్రీత్వధర్మాతిదేశంబునఁ బ్రథమైకవచనలోపంబు గలుగును, ఉ. జామాత, కర్త, భర్త, హర్త, గంత, హంత. మొదలైనవిట్లే గ్రహింపవలెను.

53 సూ—విధాతృధాతృదాతృసవితృనేతృశబ్దంబులకు మహత్తులకత్వస్త్రీవద్భావంబులువిభాషనగు.

విధాత - విధాతృఁడు - ధాత - ధాతృఁడు - దాత - దాతృఁడు - సవిత - సవితృఁడు నేత - నేతృఁడు.

వ్యా—మహత్తులైనవిధాతృ మొదలైనశబ్దంబులకు అకారమును స్త్రీవద్భావమును విభాషగానగును. విధాత, విధాతృఁడు. ఈసూత్రమందు అత్వస్త్రీవద్భావంబులు సహాచర్యముగా విధింపఁబడుటంజేసి యుదాహరణంబులయందుఁ బ్రవర్తించునపుడును, నివర్తించునపుడును, అవినాభావముగానుండును (ఒండొంటివిడిచియుండకుండుట)

ఇట్టివిధిని సన్నియోగశిష్టమందురు. సన్నియోగశిష్టమనఁగా నొక్క సూత్రంబునందు విధింపంబడిన కార్యద్వయంబులో నొకటివచ్చినప్పుడు రెండవదికూడఁ దప్పక వచ్చుట. విధాతృశబ్దంబునకు స్త్రీత్వాధికారోక్తి దేశంబుచేతఁ బ్రథమైకవచనలోపంబును, శబ్దాంత్యవర్ణంబునకు నత్వంబును గలిగెను. విభాషకాఁబట్టి పక్షంబున ఋకారమునకు వర్ణకంబులతో 'విధాతృఁడు' అనురూపంబగును. ఇట్లే ధాత, ధాతృఁడు మొదలైనవి.

(54) సూ—నామంబుల తుదిదీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబగు.

రమా - రమ - వనితా - వనిత - విద్యా - విద్య - లక్ష్మీ - లక్ష్మి - సేనానీ - సేనాని - ఇట్లు కృతహ్రస్వములకు హ్రస్వాంతములకుంబోలెఁ గార్యంబగు - లక్ష్ములు - సేనానులు - సిరులు.

వ్యా—నామవాచకంబుల కడపటి దీర్ఘంబునకు హ్రస్వముకలుగును. ఉ, రమా. ఇది నామవాచకంబుగనుక దీనితుదనున్న దీర్ఘంబునకు హ్రస్వముకలిగి 'రమ' అని యైనది. ఇట్లే వనిత, విద్య, లక్ష్మి, సేనాని, మొదలైనవి. సహజముగా దీర్ఘంబులై యీసూత్రంబుచే హ్రస్వంబు విధింపఁబడిన యికారోకారాంతశబ్దంబులకు సహజహ్రస్వాంతంబులకుంబోలెఁ బైసూత్రవిధులు చెల్లును. లక్ష్మీశబ్దవధూశబ్దంబులు సంస్కృతంబునందు దీర్ఘాంతంబులైనను నీసూత్రంబుచే హ్రస్వంబుగలిగి పూర్వోక్తవిధులచే 'హరి, ధేను' శబ్దంబులువోలె నీభాషయందుఁ బ్రయోగింపఁబడు. ఇట్లే సకలదీర్ఘేకారోకారాంతంబులకుఁ గార్యంబగునని యెఱుంగునది. ఉ. లక్ష్మి లక్ష్ములు. వధువు, వధువులు, ఇత్యాదులు.

(1) సాంస్కృతికంబులైన దీర్ఘంబులకు హ్రస్వంబు తెలుంగుభాషయందు నిత్యంబుగాఁ గలుగును. సంస్కృతభాషలో నయితము, ఒకానొకప్పుడు సమాసమందు దీర్ఘాంతంబులు హ్రస్వాంతంబులగును. ఉ. అజక్షీరము, రేవతిపుత్త్రుఁడు. ఈ హ్రస్వము 'ఙ్యాపోస్సంజ్ఞాచ్ఛందసోర్బహుళం' (ఙీబంత ఙీషంతంబులకును, ఆబంతంబునకును (ఈకారాంతంబులును ఆకారాంతంబులును అగును.) సంజ్ఞయందును, వేదమందును, బహుళముగా హ్రస్వము) అను సంస్కృత వ్యాకరణసూత్రంబునఁ గలిగెను. అజాశబ్దరేవతీశబ్దంబులు వ్యస్తంబులో దీర్ఘాంత స్త్రీలింగంబులు. శ్లో॥ పదిపిన ముత్తెముప్రొద్దులు । పపపడి

రెన్నొప్పుకొన్కొనగలంక రేయుత్ | గపుదంయువేసియుడిసిరి ! నదిసుతగురుకర్ణశల్య నాగపురీశుల్" భార. ఆది. 1ఆ. ఇందులోని 'నదిసుత' శబ్దంబు పైసూత్రంబుచేతనే సాధువగును. నదీసుతయనియుం గూడ నుండవచ్చును. ఇట్లే 'కాళిదాసు' కాళీదాసు. కాశిపతి కాశీపతి, ఇత్యాదిసంజ్ఞావాచకములు పెక్కులు అత్రవార్తానివత్స్యంతే భాష్యమ్- వార్తికం (కార్యవిపరిణామాద్వాసిద్ధి ----- ననుపకార్యాబుద్ధి) విపరిణామాదితి భవితవ్యమ్। సంతిహ్యేకాని ప్రాతిపదికాని హ్రస్వత్వాని ॥ ప్రదీప ॥ సంతీతి॥ జ్యాహారిత్యత్ర బహులగ్రహణాత్ ॥ ఉద్యోత ॥ సంజ్ఞాఛందసోరభావాదాహ ॥ బహులేతి ॥ కార్యవిపరిణామశబ్దంబునం బలె సంజ్ఞాలేభావంబునను హ్రస్వత్వంబగు. కనుకనె "క్లిష్టపుష్పశయనాల్లతాగృహా | న్నిర్గత స్తిక్తవిమార్గదర్శనః | అన్వభూత్పరిజనాంగనారతం | సోఽవరోధభయవేపథూత్తరమ్"॥ రఘు—19సర్గ-23శ్లో. "ప్రతిపద్యమనోహరం వపుః | పునరప్యాదిశతాత ముత్థితః | రతిమాతిపదేవకోకిలాం | మధురాలాపనిసర్గపండితామ్" కుమారసం - 4సర్గ, 16 శ్లో. జ్యాహారితి బహులగ్రహణాత్ హ్రస్వ ఇతివల్లభః॥ అపినామం కపుణస్యాచ్ఛందోభంగంత్య జేద్గిరామ్ ॥ "శ్లో. కలత్రనిందాగురుణాకిలైవ | మభ్యాహతం కీర్తివిపర్యయేణ | అయోఘనే నాయ ఇవాభితప్తం | వైదేహిబంధోర్హృదయం విదద్రే॥- మల్లినాథకృతసంజీవనీ వ్యాఖ్యా—వైదేహిబంధోః వైదేహీవల్లభస్య "సూ॥ జ్యాప్యోస్సంజ్ఞాఛందసోర్బహులం" ఇతిహ్రస్వః | కాళిదాసవత్ ॥ అని వైదేహిబంధుశబ్దము సంజ్ఞావాచకంబుగాన (శ్రీరామమూర్తిని జెప్పినందున) బాహులకంబగు. హ్రస్వమని నిర్ణయింపఁబడియె. వైదేహిబంధుశబ్దమే సంజ్ఞావాచకమైనప్పుడు "నదిసుత" శబ్దము సంజ్ఞావాచకముగుట యేమిచింత? (2) | 'గ్రామణీపుత్రుండు ఇత్యాది 'గ్రామణీ' శబ్దంబు సమాసంబులలో దీర్ఘాంతమైనను సమాసమందు వైకల్పికహ్రస్వాంతంబగును. ఉ. గ్రామణిపుత్రుండు. ఈవిధి 'ఇకో హ్రస్వోఽఙ్యో గాలవస్య' అను సూత్రంబునం గలిగె. భ్రూశబ్దంబు దీర్ఘాంతమైనను సమాసంబులలో వికల్పంబుగ హ్రస్వంబగును. ఉ. 'భ్రుకుంసుఁడు, భ్రూకుంసుఁడు, భ్రుకుటి, భ్రూకుటి' ఈ విధి ప్రయోగానుసారిగాని సార్వత్రికముగాదు (3) సమాసంబులందేగాక వ్యస్తమందు సహితము స్త్రీవాచకంబులైన ఈకారాంతశబ్దంబులు వికల్పంబుగా హ్రస్వాంతంబులగు. ఉ. 'ధరణిః, ధరణీ. క్షోణిః, క్షోణీ. పురంధ్రిః, పురంధ్రీ. యువతిః, యువతీ. రాత్రిః, రాత్రీ. రజనిః, రజనీ. ఇత్యాదులు. 'కృదికారాదక్తినః, సర్వతోఽక్తిన్నర్థా

దిత్యేకే, అనుగుణవార్తికంబులచే హ్రస్వదీర్ఘోభయాంతంబులుగానుండందగు. పైనిం జూపిన సాంస్కృతిక వ్యాకరణసూత్రలబునం జేసియే యాక్రింపను దాహరించు హ్రస్వాంతంబులు సాధువులయ్యె. తే॥ గీ॥ ధరణిసవనత్తవివిధోపధావిధాన। మార్జితశ్రీవినిర్జితనిర్జరాల। యేశ్వరుండు తిమ్మక్షూపతిరాజేశ్వరుండు' ఆము॥ఆ. మ॥ కనకశ్రోణిశరంబుకాదృక్కాముగాఁ గర్ణముగనూగాంచు' హైమ. 'శ్లో॥ పురంధ్రీభిశ్చక్రమాశః ప్రయుక్తం, అని కాళిదాసుసంస్కృతప్రయోగము. చ॥ అప్పుడు పురంధ్రినగ్గృతయైవరణాంకకృతార్థమైన, వసు. ఇత్యాదులు గ్రహింపనది.

55 సూ—ఏకాక్షరంబులకు హ్రస్వంబు లేదు.

శ్వస్త్రీ - మా - ధీ - శ్రీ - స్త్రీ - హ్రీ - ధీ-భీ - భ్రూన్||

వ్యా—ఒకయచ్చుగలపదంబులకు హ్రస్వంబు గాదు. ఉ. స్త్రీ - మా - భా ఇవి యేకాచ్చుగలవి. కనుక నీశబ్దంబులకు మొదట చెప్పబడినా ద్గ్వసూత్రంబు నిషేధింపఁబడు చున్నది. క॥ సకలస్త్రీ నేలు రా జా నగనిజనేత్రా' స్త్రీదీనవర్ణించె, ఇత్యాద్యాంధ్రకవితాపితామహప్రయోగంబులు గ్రహింపవలెను. భ్రూవు, ఇయ్యది ఉకారాంతశబ్దంబుగాపున నలువది యొనిమిదవసూత్రంబునఁ గనఁగనముతేక ఉకారాంతగో శబ్దంబులని సూత్రించుటచే వుష్టకంబు గలిగెను.

56 సూ—వృద్ధాదులయందు నలోపంబు విభాషనగు.

వృద్ధ = వృద్ధుఁడు - మూర్ఖ - మూర్ఖుఁడు - నీచు - నీచుఁడు గృహస్థు - గృహస్థుఁడు - చార్వాకు = చార్వాకుఁడు.

వ్యా—వృద్ధ మొదలైనశబ్దంబులయందు డువర్ణకంబునకు లోపంబు విభాషగానగును. ఉ. వృద్ధు - వృద్ధుఁడు. ఈశబ్దంబు పుంలింగమహద్వాచకంబుగాపున నిరువది యొకండవసూత్రంబుచేతను త్వంబుగాని యిరువదిరెండవసూత్రంబుచేతను గలిగినడువునకుఁ బ్రకృతసూత్రంబుచే వైకల్పికలోపంబుగాని పైరూపద్వయంబయ్యె. ఇట్లే మూర్ఖు - నీచు - గృహస్థు - చార్వాకు, మొదలైనవి. క॥ కలఁడేని ణబాలుఁడైనఁ గడు

వృద్ధమహీశ' భార - ఆర - 3 ఆ' వ॥ నీవుమా । కృష్ణ శిశుపాలయింకఁ బలుకక వలసెఁ సభలోననున్నయా । యవనిపులెల్ల నాతనినయుం బ్రబిముక్తులు' భార-సభా-ఆ. క॥ అనిపలికిన పలుకులకుం । ఘనకోపము గదిరినీచుగావున, భార - విరా-2ఆ, శా॥ సీ॥ వినుఁడుఁ శిష్టులనితో నిదిమొకకార్యంబు । గాఁగఁబూనియుండు రాఁగఁదగునె। దుష్టబుద్ధి నీచదుర్యోధనుండనునా । మాటవినుమనె గురుభీష్మాన్యుఁడును, భార-ఉద్యో-3ఆ. ఇచ్చట దుష్టబుద్ధి నీచదుర్యోధనుండు. అని యేకపదముగాఁ జెప్పఁబడున్న (అవిమృష్టవిధేయాంశము, అను కావ్యదోషము సంభవించును. ఇచ్చట దుర్యోధనునియందు నీచత్వము విధేయము కావున నీచశబ్దార్థము ప్రధానముగానుండవలయును. సమాసమునందుఁ జేరిన నీచ పూర్వపదము ఉత్తరపదార్థము ప్రధానముగాఁ గలది కావున నీచశబ్దార్థము అప్రధానతను బొందును. (అవిమృష్టవిధేయాంశంగుణీభూతవిధేయకమ్ః అనఁగా విధేయాంశంబును దెలుపునట్టి శబ్దము సమాసములోఁ జేర్చి చెప్పుట అవిమృష్టవిధేయాంశము, కావున (దుష్టబుద్ధి, నీచ, దుర్యోధనుఁడు, అని వ్యస్తపదంబులుగానే యుండవలయును. (నీచ, శబ్దంబునకు దుర్గుణకలోపం బీసూత్రంబుచేతఁ గలిగినది.

57 సూ—స్త్రీలింగంబుల ప్రథమైకవచనంబునకులోపంబగు.

రమ-ఉమ - వనిత - ఘనత - విద్య - దేవత - మీననేత్ర

వ్యా—స్త్రీలింగంబులయొక్క ప్రథమైకవచనంబునకు లోపంబుగలుగును. అనఁగా స్త్రీవాచకపదములకు వచ్చెడి ప్రథమైకవచనంబునకు లోపంబుగలుగును. ఉ. రమ ఇచ్చటఁ బ్రథమైకవచనముప్రత్యయ లోపించినది. ఇట్లే ఉమ, వనిత, ఘనత, విద్య దేవత, మీననేత్ర మొదలైనశబ్దంబులు.

58 సూ—చరిత్రాదులమువర్ణకంబునకులోపంబు బహుళంబుగానగు.

చరిత్ర - చరిత్రము - చరిత - చరితము ॥ అలక -అభిలాష- అక్షత - ఘోష - తరంగ - భ్రమ - విజృంభణ - వధ - వేగ స్ఫు

రణ - హంస - ఇత్యాదులుచరిత్రాదులు॥ బాహుళకమువలన దర్భాదులకు ములోపంబు నిత్యంబు - దర్భ - పనస - ఇత్యాదులు.

వ్యా—చరిత్ర మొదలైనశబ్దంబులయొక్క మువర్ణకంబునకు లోపంబు బహులంబుగఁ గలుగును. అనఁగా 'చరిత్ర, మొదలైనవానియొక్క కడపటనున్న మువర్ణకమునకు వికల్పంబుగాఁ లోపంబుగలిగి 'చరిత్ర—చరిత్రము' అని యుండును. ఇట్లే అలక — అక్షత - హంస - చరిత — అభిలాష - ఘోష - తరంగ - భ్రమ - విజృంభణ - పక్ష — వేగ - స్వర్గ— మొదలైనవానికి రూపద్వయంబు గ్రహింపవలెను. క॥ 'నెరవేసుపర్వులకువిభు నిటలాలకముల్' కవికర్ణరసాయనము. సీ. 'నిటలాలకములంటి నిభృతుఁజుంచుకొన్నని మునిపరాజమునకు మునరుదేంట్లు' భాగ - అష్ట- స్కం. 'అలక' అనుట సులభము. తే. గీ. 'రాజసుఁడప్పుడు వేడ్కతో బుగనతీర్చి| తానముల తోడ నార్ద్రాక్షతములతోడ' ఇందుమతీకళ్యాణము. తే. గీ. 'అహిమభానుఁడు చనుడేర నస్తశిఖరి | నరవినర్చించుకుంకుమాక్షతములయ్యె' కవికర్ణరసాయనము. రెండవరూపము సులభము. క॥ 'బలశాలియైన హంసముఁ| బిలిచితి బురణించిపాఱఁబోలు చఁదనమునక్' భార- కర్ణ. ఉ. 'ఇందునిభాస్యలప్పుడు సమీక్షణచేసిరి రాజహంసముక్' నైషధము. చరిత్రాదులలోఁ జేరినతక్కంగలశబ్దంబులు సులభంబులు కావున లక్ష్యంబు లుదాహరింపఁబడవయ్యె. ఈసూత్రంబులో మువర్ణంబునకే లోపంబు చెప్పఁబడినది. కాని తక్కినవిభక్తులయొద్దవచ్చుముగాగమంబునకుఁ గూడఁ లోపంబగునని యెఱుంగునది. ఉ. చరిత్రను, చరిత్రమును. చరిత్రలను- చరిత్రములను. మా. దర్భ మొదలైనవానియందున్నత్రిము మువర్ణకలోపంబు నిత్యముగాఁ గలుగును. ఉ. 'దర్భ-పనస' ఇత్యాదులు ఇట్లే 'పుళ, కుండ' మొదలైనవి. 'కుండ, పనస' శబ్దంబులు సైకృతంబులని కొందఱియభిప్రాయము- 'పుళ' శబ్దంబునకు 'నీరు' అనునర్థమిచ్చునపుడు 'కుళము' అని చెప్పవచ్చును.

59 సూ—స్వర్గివాచిదేవసురశబ్దంబు లేకత్వబహుత్వంబులం బ్రయోగింపంబడు.

దేవుఁడు - సకలసురలు ॥ స్వర్గివాచియనుటచే భూదేవులు - భూసురుఁడను ప్రయోగంబులబాధితంబులయ్యె.

వ్యా—స్వర్గనివాసులను జెప్పు దేవశబ్దమును, సురశబ్దంబును గ్రమముగా నేకవచనమందును, బహువచనమందును బ్రయోగింపఁబడును. ఉ. 'దేవుఁడు' ఇచ్చట స్వర్గనివాసియర్థము. కాన నేకవచనముగలది. 'సకలసురులు' ఇత్యాది కర్మధారయసమాసము. నిత్యబహువచనము. 'భూదేవులు' 'భూసురులు' ఇచ్చట నీశబ్దంబులకు బ్రాహ్మణులర్థము. దేవసురశబ్దంబులు గలిగిన యీసమాసంబులచే భూనివాసులు బోధింపఁబడినందునఁ దైవిధ్యంబుకు సామాన్యముగా నేకవచనబహువచనంబులు కలిగెను.

60 సూ—సురశబ్దంబునిత్యంబుగానసురశబ్దమువైకల్పికముగాస్త్రీత్వంబులకు సంస్కృతసమాసంబునఁగావు.

సురలు - అసుర - అసురుఁడు ‖ నిఖిలసురలు - రావణాసురుఁడు ‖ ఎల్లసురలు - ఎల్లయసురలు - ఎల్లయసురులు.

వ్యా—'సుర' అనుశబ్దంబు నిత్యంబుగాను, 'అసుర' అనుశబ్దంబు వైకల్పికంబుగాను, స్త్రీలింగంబులతో సమానంబులగును; కాని సంస్కృతసమాసంబునమాత్రంబునఁ గావు. ఉ. సురలు. ఇచ్చట 'సుర' శబ్దంబు నిత్యంబుగా స్త్రీలింగంబుతో సమానంబుగావున నుకారమువచ్చి 'సురులు' అనికాలేదు. 'అసుర' శబ్దంబు వైకల్పికంబుగా స్త్రీలింగసమంబుగనుకఁ బ్రథమైకవచనలోపంబుగలిగి 'అసుర' అనియును. పక్షంబుననుత్వ దుత్వర్ణకంబులతో 'అసురుఁడు' అనియును రూపంబులైనవి; కాని సంస్కృతసమాసంబున స్త్రీత్వాతిదేశంబు లేనియందున నుత్వంబు గలిగి 'రావణాసురుఁడు' అనియయ్యెను. 'సుర' శబ్దంబునకుఁ దెలుఁగుసమాసమందు స్త్రీత్వవర్తంబు నిత్యంబు. ఉ. ఎల్లసురలు. 'అసుర' శబ్దంబునకు వైకల్పికము, ఉ. ఎల్లయసురలు' ఎల్లయసురులు. మొ

61 సూ—దూతాదులకు స్త్రీత్వంబుబహుళంబుగనగు.

దూత - దూతుఁడు - యోధ - యోధుఁడు - శుంఠ - శుంఠుఁడు‖ బహుళగ్రహణముచే నమహత్త్వంబునందు స్త్రీత్వంబునిత్యంబు ‖ సింగంబుదూతయగుజంబుకంబు.

వ్యా.—మాత మొదలైనశబ్దంబులకు స్త్రీసద్భావము బహుళముగాఁ గలుగును. 'మాత' ఇచ్చటఁ బ్రకృతిమైకవచనలోపము. 'మాతుఁడు,' స్త్రీసద్భావంబు పాక్షికంబు. గావున నుత్వమువ్వర్ణకంబులు కలిగెను. ఇట్లేయోధ- యోధుఁడు. హంస- హంసుఁడు. ము. సీ. నిత్యసత్యవ్రత నిష దేశ నీవు మాకమరంగ మాతవై యభిమతంబు| సేయుము భార - ఆర- 2ఆ. క|| కోపింపం| జనదు జననాథున కుమా| తునిజంపుటనరకమాట ధ్రువమని రార్యుల్, భార - శాంతి. మఱియు బహుళమని చెప్పుటచేత నమహత్తును జెప్పునపుడుమాత్రము స్త్రీసమముగానుండుట నిత్యమని భావము. ఉ. 'సింగంబు మాతయన జంబుకంబు' ఇచ్చట 'సింగంబు మాతుఁడగు జంబుకంబు,' అనిమహత్తుగాఁ బ్రయోగింపఁగూడదు. మహద్వాచకమగునపుడు డువర్ణకంబులతోఁ బ్రయోగింపఁబడును. ఉ. మేఘుఁడు, మాతుఁడు. 'ముద్దరాజు రామన్న కవిజనసంజీవిని యందుమాతయనియేకాని మాతుఁడని లేదను గాని రెండును గలవు, అని తిమ్మకవీంద్రుఁడువచించెను.

62 సూ.—పృథ్వీవాచిభూశబ్దంబునకుభువియగు.

భువి - భువులు - భువిని - భువులను.

వ్యా.—భూమ్యర్థకమైనభూశబ్దంబునకు నామవాచకము 'భువి,' అగును. ఉ. భువి— భువిని- భువులను- ము.

63 సూ.—నౌశబ్దంబునకు నావయగు.

నావ - నావలు - మహానావ - కొందఱునౌవియనియునాదేశం బగునందురు.

వ్యా.—'నౌ,' అనుశబ్దంబునకు నామవాచకము 'నావ,' అనియగును. ఉ. నావ- నావలు- మహానావ. కొందఱు 'నౌ,' అనుశబ్దంబునకు 'నావి,' అనికూడ నామవాచకముండునందురు.

64 సూ—రైగ్లౌశబ్దంబుల కోత్వంబు విభాష నగు.

ఇగ్లౌ సూత్రముచేతం బ్రథమైకవచనమునకు లోపంబు ॥ రో — రై గ్లో - గ్లౌ.

వ్యా—‘రై, గ్లౌ, అనుశబ్దంబులకు ఓకారము విభాషగా నగును. అనఁగా:— ‘రో, అనియు, ‘గ్లో, అనియుఁ, జెప్పవచ్చునని భావము. ఉ॥ రోగలవాఁడు—రై యిచ్చును. గ్లోలు-గ్లౌలు. ఇత్యాదులు ‘రై, గ్లౌ, ఈశబ్దంబులకు ‘ఇగ్లౌ, అనునలువది నాల్గవ సూత్రంబునఁ బ్రథమైకవచనలోపంబుగలిగెను.

65 సూ.—ఐకారం బీకారతుల్యంబు.

రైని - రైకి — కైని - కైకి — పైని— పైకి.

వ్యా—ఐకారం బీకారాంతములతో సమానము. అనఁగా ఈకారాంతంబులకు నిరువదియాఱవసూత్రంబుచే ప్రథమకుఁ దక్క విభక్తుల ఉత్వంబున కిత్వంబగునని చెప్పంబడియె. అది ఐకారాంతంబులకుఁ గూడ నగును. ‘రై + ను, ఐకారం బీకారతుల్యంబు గావున నువర్ణకముయొక్క ఉకారంబునకు నిరువదియవసూత్రంబుచే నిత్వంబు కలిగి ‘రైని, అయ్యెను. ఇట్లే రైని, రైకి— కైని-కైకి, ఇత్యాదులు. పైనన్, అని పెక్కు, రుతప్పుగాఁ బ్రయోగింతురు. ఈసూత్రంబుచేత ‘పైనిన్, అనవలయును.

66 సూ—కంధరాదులు క్లీబతుల్యంబులు బహుళంబుగా నగును.

కంధరము - కంధర॥ విధాతృశబ్దమునకుఁ గ్లీబతుల్యత్వంబు నిత్యంబు — విధము॥ కంధరా నాసికా భిక్షాదంష్ట్రా గ్రీవా పాదుకో ల్కాప్రభృతులు కంధరాదులు.

వ్యా—కంధర మొదలైనశబ్దంబులు నపుంసకలింగసమంబులు బహుళంబుగా నగును. ‘కంధర, మొదలైనశబ్దంబులు సంస్కృతంబున స్త్రీలింగంబులు. తెలుంగున

బహుళంబుగా నపుంసకత్వము అతిదేశింపఁబడుచున్నది. కావున స్త్రీత్వంబునఁ బ్రథమైకవచనలోపంబుచే 'కంధర' అనియు, క్లీబత్వాతిదేశంబుచేత 'కంధరము' అనియు రూపద్వయంబేర్పడును. విధాశబ్దంబునకు నపుంసకలింగసమత్వంబు నిత్యంబుగానగును. అనఁగా 'విధము' అని నపుంసకలింగముగానే ప్రయోగముగాని 'విధ' అని ప్రయోగింపఁగూడదు, ఇత్యాది కొన్ని నిఘంటువులయందుఁ బ్రకారార్థమునందుఁ బుంలింగముగాఁ బ్రయోగింపఁబడ్డది. 'విధో విధానే హస్త్యన్నే ప్రకారే వేతనేపిచ' అని పుంలింగమందునజయుని ప్రయోగము. దంష్ట్రాశబ్దంబును బుంలింగంబుగాఁ గానంబడుచున్నది. 'కంధర, నాసిక, భిక్ష, దంష్ట్రి, గ్రీవ, పాదుక, ఉల్క, ఇత్యాదిశబ్దంబులు కంధరాదులు.

ఇంకహలంతప్రకరణము.

67 సూ—హలంతంబు ప్రథమైకవచనాంతతుల్యం బగు నామంబగు.

దృక్ - రాట్ — మరుత్ — విరాట్ — కర్మ - వర్మ॥ శ్వాశబ్దంబు దప్ప నకారాంతంబు లెల్లం బ్రథమైకవచన తుల్యంబులె యగు నని యెఱుంగునది.

—హలంతశబ్దంబులం గూర్చి చెప్పెడిభాగము.—

వ్యా—సంస్కృతమునందుఁ బ్రథమావిభక్త్యంత మెద్దియో యాశబ్దంబు తెలుంగుభాషయందు హలంతంబులకు నామవాచకంబగు. నామమనఁగా:—ధాతువుకానిదియుఁ, బ్రత్యయముకానిదియుఁ, బ్రత్యయంబు కడపటలేనిదియు, నగునర్థముగల రూపము. ఉ॥ దృక్' మొదలైనవి హలంతంబులు. 'శ్వ' అనుశబ్దంబుతక్క 'కర్మ' వర్మ, మొదలైన నకారాంతంబులెల్లను సంస్కృతప్రథమైకవచనములే యిందు నామవాచకములగును.

68 సూ—ఉగాగమంబును ద్విత్వంబును దుదిహల్లునకగు.

ఉగాగమాంతంబుల కిగ్లోసూత్రముచేఁ బ్రథమైకవచనలోపం బగు॥ రుక్కు — రాట్టు - మరుత్తు - వీరుత్తు॥ ఉగాగమంబులేమిం జేసి యిచటనాంతంబుల కస్త్రీలింగంబులకుం బ్రథమైకవచనలోపంబు లేదు॥ కర్మము —వర్మము — చర్మము — సుధన్వుఁడు సుత్రాముఁడు.

వ్యా—తుదిహల్లునకు ద్విత్వంబై ఉకారంబంతాగమంబుగానచ్చును. ఉగాగమంబంతమందుఁగలశబ్దంబులకు 'ఇగ్లో' అనునలువదినాల్గవసూత్రంబునేతఁ బ్రథమైకవచనంబునకు లోపంబుకలుగును. ఉ. రుక్కు - రాట్టు - మరుత్తు - మొదలైనవి. స్పష్టార్థము ప్రక్రియాక్రమంబించుక వ్రాయఁబడును. 'రుక్'. ఇది సంస్కృతంబులోఁ బ్రథమైకవచనాంతంబు. ఈప్రథమైకవచనమే (రుక్) తెలుఁగులో నామంబగు. (ప్రాతిపదికము) పిమ్మట నీశబ్దంబుయొక్క యంత్యమైనకకారంబునకు ద్విత్వంబును, అంతాగమంబైన ఉకారంబును, ఈప్రకృత సూత్రంబుచేఁ గలిగి 'రుక్కు' అగును. ఇయ్యది ఉకారాంతంబు కావున నలువదియెనిమిదవ సూత్రంబుచే వువర్ణకంబు పుట్టి నలువదినాల్గవసూత్రంబుచేత లోపించినది. ఇట్లే. 'రాట్టు - మరుత్తు - వీరుత్తు' ఇత్యాదులయందుఁ బ్రక్రియాక్రమంబూహింపుకొనునది. 'కర్మన్' ఈశబ్దంబు సంస్కృతంబులో నకారాంతంబు. నకారంబునకులోపంబువచ్చి దీనిప్రథమైకవచనము 'కర్మ' అని యుండును. పైసూత్రంబుచే నీసంస్కృతప్రథమైకవచనరూపంబె యీ తెలుఁగుభాషయందు నామంబగు. అమహన్నపుంసకంబు గావున నీయదంతంబునకు మువర్ణకంబుకలిగి 'కర్మము' అని యుండును.. ఇట్లే. వర్మము, చర్మము' మొ. ఇవి సంస్కృతంబులో నకారాంతహలంతంబులైనను తెలుఁగులో అకారాంతంబులైన 'కర్మ వర్మ - చర్మ' ఇత్యాదులే ప్రాతిపదికములై తుదిహల్లు లేమింజేసి ద్విత్వంబును, ఉగాగమంబును, రావయ్యెను. గొప్పపండితులు సయితము 'కర్మ' అను ప్రథమైకవచనాంతరూపంబు సంస్కృతభాషలో వాక్కునకు నభ్యస్తంబగుటంజేసి తెలుఁగులో మువర్ణకంబు లేకుండ 'కర్మ' అని సంస్కృతప్రథమైకవచనంబే ప్రయోగింతురు; కాని 'కర్మము' అని యుపయోగింపవలయును. 'కర్మము' అనుదానికి 'కర్మంబు' అను

రూపాంతరంబు గ్రంథంబులఁ గవులువాడుచుండిరి. ఇట్లే. ధర్మము - ధర్మువు. అర్ఘము - అర్ఘువు. వర్గము - వర్గువు. (వర్గు, అనియు మఱియొకరూపంబు) మొదలైనవియు గ్రంథంబులయందుఁ గలవు. ఇందులకుఁ బ్రమాణము. «భవేద్ధర్మాది శబ్దానాంచుశ్చవృత్త్యాత్రికుత్రచిత్, అని యహోబలపండితీయమునందుదాహరింపఁ బడినది. చ॥ అవని యరాజకంబయినయప్పుడు భూప్రజలందు సర్వధర్మువులు దొలంగుదేవ మునిముఖ్యులు వాయుదురోలి వృష్టిలే। దవు మఱియర్ఘువుల్ దరుగునందురు గావునఁ గాలయాపనం। బనితథవాక్యచేయకరయంబున రాజ్యము నిల్పుమిత్తతిన్, భారఆది - 4ఆ. నకారాంతమైన «సుధన్వన్, అను శబ్దంబుయొక్క ప్రథమైకవచనంబులు సంస్కృతంబులో «సుధన్వా, అని దీర్ఘాంతంబుగ నుండును. ఈదీర్ఘాంతంబే తెలుఁగు భాషలో నామంబైె «నామంబులకుదు, అను నేఁబదినాల్గవసూత్రప్రకారంబు ప్రాప్తంబుకాఁగి మహద్వాచకశబ్దంబగుటచే నిరువదియొకటి యిరువదిరెండవసూత్రంబులచేత నుత్వడుజ్ఞులు గలిగి «సుధన్వుఁడు, అయినది. ఇట్లే «సుత్రాముఁడు, ఇత్యాది మహద్వాచకనకారాంతశబ్దంబు లూహించుకొనవలయును.

69 సూ—దీర్ఘంబుమీఁది హల్లునకు ద్విత్వంబు బహుళంబుగానగు.

వాక్కు - వాకు॥ స్వరాట్టు - స్వరాటు.

వ్యా—దీర్ఘముతరువాతవచ్చు హల్లునకు ద్విత్వము బహుళముగా నగును. «వాక్, అను నీశబ్దంబున కంఠంబైన కకారంబునకు ముందుదీర్ఘంబుండుటచే ద్విత్వంబు బహుళంబై «వాక్కు, అనియుఁ, బాక్షికంబై «వాకు, అనియు నగును. ఉగాగమంబు మాత్రంబు అఱువదియెనిమిదవసూత్రంబుచే నిత్యంబుగానగును. అఱువదియెనిమిదవ సూత్రంబులో ఉగాగమద్విత్వంబులు సన్నియోగశిష్టంబులైనను, ఈప్రకృతసూత్రంబులో ద్విత్వంబొక్కటియే బాహుళకంబుగ నివర్తింపఁబడినది. కావున ద్విత్వములేని యప్పుడుకూడ, ఉగాగమంబు నిర్బాధంబుగావచ్చును అందున «వాకు-స్వరాటు ఇత్యాది ద్విత్వరహితరూపంబు లుగాగమంబుతో నుండందగు.

70 సూ.—మతుబాదికంబు ద్వితీయైక వచనాంతతుల్యంబు నామంబగు.

శ్రీమంతమ్ — గుణవంతమ్ — విద్వాంసమ్ — అనడ్వాహమ్ — శ్వానమ్ – ఉపానహమ్ — అప్సరసమ్ — ఇత్యాదులు.

[illegible] తంబులఁ గలిగిన సంస్కృతపదంబుల ద్వితీయైకవచనము యీ తెలుఁగునందు నామంబగు. (ప్రాతిపదికము) అనఁగా సంస్కృతంబునందు ద్వితీయైకవచనంబు మకారాంతంబగును. అనఁగా [illegible] ప్రాతిపదికంబులు. [illegible] లదు. గుణముకలదు, అను నర్థమందు శ్రీమత్, గుణవత్, అను శబ్దంబులు [illegible] బోధించునప్పుడు పైశబ్దంబులే ద్వితీయైకవచనంబులై శ్రీమంతమ్ గుణవంతమ్, అని సంస్కృతంబునందుఁ బ్రయోగింపఁబడు. మకారాంతంబులైన శ్రీమంతమ్ గుణవంతమ్, విద్వాంసమ్, అనడ్వాహమ్ శ్వానమ్, ఉపానహమ్, అప్సరసమ్, ఇత్యాది సంస్కృతద్వితీయాంతంబులు తెలుఁగునందు నామంబులగునని యెఱుంగునది.

71 సూ.—దాని యంతిమమకారంబునకు లోపంబగు.

శ్రీమంత - గుణవంత - విద్వాంస - అనడ్వాహ - ఇత్యాది వీనికజంతములకుంబోలె డుమాదులు యథాయోగ్యంబుగ నగు॥ అతఁడు శ్రీమంతుఁడు - ఇతఁడు గుణవంతుఁడు - వానివలన శ్రీమంతము - వీనివంతము గుణవంతము॥ [illegible] అనడ్వాహము - శ్వానము - అప్సరస॥ వక్ష్యమాణసూత్రంబుచే స్త్రీత్వంబున మతుబాదులుజ్యంతంబులై యిందుఁ గ్రహింపఁబడు - శ్రీమతి - గుణవతి విదుషి - శుని॥ మహతివాచ్యంబగునపుడు శ్రీమంతురాలు - గుణవంతురాలు - విద్వాంసురాలనియుఁ బ్రయోగింపఁదగు.

వ్యా — శ్రీమంతమ్, అనుదాని తుదిమకారంబునకు లోపంబు కలుగును. ఉ శ్రీమంత్, గుణవంత్, విద్వాంస, మొదలైనవి. వీనికి, (శ్రీమంత మొదలైనవానికి) అజంతంబులైన (రామ, మొదలగు శబ్దంబులకుంబలె డుజ్ఞాదులు వచ్చును. ఉ, అతఁడు శ్రీమంతుఁడు ఇద్దే. నపుంసకలింగమైనయపుడు ముపర్ణకమువచ్చి (వాని వంశము శ్రీమంతము. అని యగును. ఇట్లే (వీరివంశము గుణవంతము, మొ. (అప్సరస, అను దానికి అప్సరస్సు, అనుసకారాంతరూపంబు గలదని యొకానొకరుచెప్పిరి; కాని యది [illegible] బుచేత (శరీరుం) స్త్రీలింగమునందు (మాతుప్పు, మొదలైనవి జ్యంతంబులే (జీ+ అంత=జ్యంత. అనఁగా నీకారాంతంబులమాత్రమే) యిందు గ్రహింపఁబడును. మతు బాదప్రత్యయాంతంబులు మహద్వ్యాకరణాదులను కలియఁజేయునపుడు (శ్రీమంతమ్, ఇత్యాది సంస్కృతప్రాతిపదికంబులే యాంధ్రమునందు నామంబులగునని యుఁ, స్త్రీప్ర త్యయాంతంబులే సంస్కృతంబున స్త్రీలింగంబున [illegible] (శ్రీమతీ, గుణవతీ, విదుషీ, తనీ, ఇత్యాది ప్రకారంబుగా సాంస్కృతిక ప్రాతిపదికములై యుండును గాన నట్టిదీర్ఘాంతంబులే యీ భాషయందు నామంబులుగా గ్రహింపఁబడునని భావ ము. పిమ్మట చేఁబడినాల్గవసూత్రంబుచే దీర్ఘంబులకు హ్రస్వంబులుగలిగి యేఁబదియేడ వసూత్రంబుచేఁ బ్రథమైకవచనలోపంబుగలిగి, శ్రీమతి,గుణవతి,విదుషి, ఇత్యాదికముగా హ్రస్వాంతంబులై యుండును. (శ్రీమంతురాలు, ఇచ్చట (శ్రీమంత, శబ్దాదులు మహతికి విశేషణంబుగానే విశేషింపఁబడి (సిరిగలది, అన్యార్థముచెప్పునప్పుడు వృత్తి యందు స్త్రీవాచ్యార్థకమైన (ఆలు, శబ్దంబుతో సమాసంబుచేయుచో సంధిపరిచ్ఛే దములోని [illegible] సూత్రంబునే నుత్వరుగాగమంబులుగలిగి (శ్రీమంతురాలు,

[illegible] ఇత్యాదికముగా నుండును. (సిరిగలస్త్రీ, గుణముగల స్త్రీ, ఇత్యాదికంబుగా నర్థంబగును. ఈ మతుప్ప్రత్యయాంతరూపంబులు సంస్కృతం బుతో [illegible] ఉకారమకారంబులు తప్పిబ్బుగా భ్రమతోఁ బ్రయోగింతురు. అనఁగా (బుద్ధిమంతుఁడు, అనుటకు (బుద్ధివంతుఁడు, అనియును, (గుణవంతుఁడు, ఇ త్యాదిస్థలంబులయందు (గుణమంతుఁడు, అనియు నపభ్రంశంబుగా వాడుదురు. ఈ చెప్పినట్టియంశంబు సంస్కృత వ్యాకరణంబులో నిదియైనను తెలుఁగుకవులకుఁ దెలి

యాట యవసరంబు గావున నీకిత్రింప స్పష్టపఱుపఁబడుచున్నది. మకారాకారాంతంబులైన శబ్దంబులమీఁదను, మకారాంతకారోపధకంబులైన శబ్దంబులమీఁదను, మతుప్ప్రత్యయమకారము సాధారణంబుగ వకారంబగును. ఉ. బుద్ధి-మతి-శ్రీ, ఇత్యాదులకారాంతంబులు కావుగావున, బుద్ధిమంతుఁడు, మతిమంతుఁడు శ్రీమంతుఁడు, ఇత్యాదికముగా మకారముతోనే యుచ్చరింపవలయును, ధన, ఆచార, విద్యా, ఇత్యాదులకారాంతంబులును, దీర్ఘాకారాంతంబులును, గావున మతుప్ప్రత్యయము వకారంబును బొందఁగా ధనవంతుఁడు, ఆచారవంతుఁడు, విద్యావంతుఁడు, ఇత్యాదికముగా వకారంబులతో నుచ్చరింపవలయును. రశ్మి, లక్ష్మి, ఇత్యాదిశబ్దంబు లికారాంతంబులైనను మకారోపధకంబులు గావున రశ్మివంతుఁడు లక్ష్మివంతుఁడు, ఇత్యాదికముగా వకారంబుతోడ నేయుండును. యశస్ తేజస్, ఇత్యాదిశబ్దంబులు అకారోపధకంబులు గావున యశస్వంతుఁడు, తేజస్వంతుఁడు ఇత్యాదికముగా వకారసహితంబుగానే యుండును. పక్షంబున సకారాంతంబులు మతుబర్థంబునందు యశస్వి. తేజస్వి, ఇత్యాదికముగ విని, ప్రత్యయాంతంబుగా నుండును. తెలుఁగునకవిశ్వంబునఁ బ్రాయికంబుగా నవసరంబుగావునఁ బ్రసక్తానుప్రసంగంబున నిచ్చట నీయంశము వివరింపఁబడ్డది.

72సూ -ముదాదులకు ప్రథమైకవచన లోపంబులేదు

ముదము - ఉపానహము - స్రజము.

వ్యా — ముత్, మొదలైనశబ్దంబులకుఁ బ్రథమైకవచనలోపంబు గలుగదు. అనఁగా ముచ్ఛబ్దంబు మొదలైనవి హలంతస్త్రీలింగంబులుగావున నలువదియొనిమిదవ సూత్రింబుచే ఉగాగమద్విత్వంబులు గలిగి నలువదినాల్గవసూత్రంబుచేఁ బ్రథమైకవచనలోపంబు గలిగి ముత్తు, ఇత్యాదికముగా ననిష్టరూపంబు కావలసియుండె. తన్నివారణార్థము ముదాదులు డెబ్బదియవసూత్రములోని మతుబాదికగణంబులోఁ బఠింపఁబడియె. అందున ముదమ్, ఉపానహమ్, స్రజమ్, ఇత్యాది మకారాంత సంస్కృత ద్వితీయైకవచనాంతంబులే ప్రాతిపదికంబై డెబ్బదియొకండవసూత్రంబుచేత మకారలోపంబుగలుగు స్త్రీలింగత్వహేతుకమైన ప్రథమైకవచనలోపంబు (ముగ్లకలోపము

ఏఁబదియేడవసూత్రంబుచేఁ బ్రాప్తించుచుండఁగాఁ బ్రకృతసూత్రంబుచే నిషేధింపఁబడి మువర్ణకంబుతో ముదము, ఉపానహము, స్రజము, ఇత్యాదిరూపంబులు సిద్ధించెను.

73 సూ-ఋత్విగాదులుద్వితీయైకవచనాంత తుల్యంబులువిభాషనగు

ఋత్విజుడు - ఋత్విక్కు - నీవృతము - నీవృత్తు॥ ఋత్విగాదికంబాకృతిగణంబు.

వ్యా—ఋత్విక్కు మొదలైనశబ్దంబులు సంస్కృతద్వితీయైకవచనాంతంబులతో సమానమై విభాషగానగును. అనఁగా ఋత్విక్ఛబ్దముయొక్క సంస్కృతద్వితీయైకవచనము ఋత్విజమ్, అనియుండు. ఇదియే తెలుఁగులోఁ బ్రాతిపదికము కాఁగా డెబ్బదియొక్కవసూత్రంబుచే నంత్యమకారంబు లోపించి ఋత్విజ, అయినది. పిమ్మట నిరువదియొకటి యిరువదిరెండు సూత్రంబులచే నుత్వడుజ్వర్ణకంబులు కలిగి ఋత్విజుండు, అయినది. విభాష యనుటచే ఋత్విక్ఛబ్దము హలంతంబు గావున నలువదియొనిమిదవ సూత్రంబుచే నుగాగమ ద్విత్వంబుగలిగి నలువదినాల్గవసూత్రంబుచే నైన ప్రథమైకవచనలోపంబుతో ఋత్విక్కు, అనురూపంబు పక్షంబునవచ్చె. నీవృచ్ఛబ్దముయొక్క సంస్కృతద్వితీయైకవచనము నీవృతమ్, దీనియంతిమమకారంబు డెబ్బదియొకటవ సూత్రంబుచే లోపించియు హ్రస్వాంతకంబుగావున ముప్పదితొమ్మిదవ సూత్రంబుచే మువర్ణకంబువచ్చి నీవృతము, ఇట్లయ్యె. విభాష యగుటచే నీవృచ్ఛబ్దంబు హలంతంబు గావున నలువదియొనిమిదవ సూత్రంబుచే నుగాగమ ద్విత్వంబులు గలిగి నలువదినాల్గవసూత్రంబుచేనైన ప్రథమైకవచనలోపంబుతో నీవృత్తు, అను రూపంబు పక్షంబునవచ్చె. వణిక్కు - వణిజుండు. పుష్పముక్కు - పుష్పముచుండు. వేదవిత్తు - వేదవిదుండు. పాలితకకుప్పు - పాలితకకుభుండు. ఘృతస్పృక్కు - ఘృతస్పృశుండు. సుదద్విట్టు - సుదద్విషుండు, అమృతలిట్టు - అమృతలిహుండు. త్వక్కు - త్వచము. తటిత్తు - తటితము. జలముక్కు - జలముచము. మధులిట్టు - మధులిహము. కకుప్పు - కకుభము. ప్రావృట్టు - ప్రావృషము. మొదలైనశబ్దంబులు. ఆకారాగసాన్న

శబ్దంబునందేని బుత్వాగామ్యాకృతిగణంబులోనిదని యూహింపఁదగునది. నాఁడియు. ఆపత్తు—ఆపద. తృట్టు - తృష. సంపత్తు - సంపద. విపత్తు—విపద. కృత్కు—కృశ. దిక్కు—దిశ. దృట్టు - దృష. త్విట్టు — త్విష, లోనగునవియైనశబ్దంబులు బుత్వాగమగణంబులో నివి. ఇవి పొలంతంబులు. పకారాంత ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యంబులు పొలంతంబులు ప్రాతిపదికములైనప్పుడు అజాదిదొనిమిదవ సూత్రంబుచే నుగాగమ ద్విత్వంబులు గలిగి నలుబదినాల్గవసూత్రంబుచేఁ బ్రథమైకవచనలోపంబుతో ఆపత్తు, సంపత్తు, తృట్టు, ఇత్యాదికముగా రూపంబులు. పకారాంత ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యంబులైన చో ఆపదమ్, తృషమ్, సంపదమ్, ఇత్యాది మకారాంత సంస్కృతద్వితీయైకవచనంబులే ప్రాతిపదికంబులై సంస్కృతభాషలో స్త్రీలింగంబులైన యాశబ్దంబుల ప్రథమైకవచనములన్నియు ఏఁబదిరెండవసూత్రంబుచే లోపింప ఆపద, తృష. సంపద ఇత్యాదిరూపాంతరంబులనొందు.

(74) సూ-ఒకానొకచో మహత్త్వంబునందు మతుప్తకారంబునకానా దేశంబు విభాషనగు.

హనుమానుఁడు - హనుమంతుఁడు - భగవానుఁడు - భగవంతుఁడు - ఇత్యాది.

వ్యా—ఒకానొకచోట మహత్త్వార్థకమునందు మతుప్ప్రత్యయతకారంబునకు ఆన, అనునది విభాషగావచ్చును. ఉ. హనుమానుఁడు. దీనిప్రాతిపదికము మతుబంతము 'హనుమత్' అనియుండునుగానఁ బ్రత్యయతకారంబునకు 'ఆన' అను నాదేశము గలిగి పరిష్కృతసూత్రంబున 'అనుమ + ఆన' ఇట్లయి అపవాదిస్వరసంధి (సూ 11|| సంధి-ప) చేనయిన హనుమాన, శబ్దంబునకు నిరువదియొకటి యిరువదిరెండు సూత్రంబులచే నుత్వమువర్ణకంబులు వచ్చి హనుమానుఁడు, అనురూపంబయ్యె. హనుమంతుఁడు హనుమచ్ఛబ్దంబు మహాత్తును బోధించునప్పుడు ద్వితీయావిభక్తిలో హనుమంతమ్, అని సంస్కృతంబునందుఁ బ్రయోగింపఁబడును. మకారాంతంబైన హనుమంతమ్, ఇత్యాది సంస్కృతద్వితీయాంతంబులు తెలుఁగునందు నామంబులుకాఁగా డెబ్బదియొక్కటవ సూత్రంబుచే హనుమంతమ్, అనురూపంబులో మకారంబునకు లోపంబుగలిగి

'హనుమంత, అయినది. పిమ్మట నిరువదియొకటి యిరువదిరెండు సూత్రంబులచే నత్వ దుజ్వర్ణకంబులుగలిగి 'హనుమంతుఁడు, అయినది. ఇట్లే భగవానుఁడు - భగవంతుఁడు మొదలైనవి. మఱియు 'హనుమంతుఁడు, అనుదానికి 'హనుమ, అనియు రూపంబు గలదు. ఆ॥ వె॥ పడగనున్న హనుమభయవిహ్వలుఁడుగాఁడు। అరదమునకుసూతుఁ డచ్యుతుండు' భార- క॥ నారూపం। బనుపమ మగునని హనుమ కనిలజుఁడనియెన్ భార - ఆర - 3 అ.

75 సూ—విశ్వకర్మాదులకు స్త్రీత్వంబగు.

స్త్రీలింగత్వాతిదేశంబుచేతనుత్వదుజ్ఞులులేవని యెఱుంగునది ॥ విశ్వకర్మ - కృష్ణవర్త్మ - అశ్వత్థామ - యువ - యజ్వ - ఇత్యాదులు.

వ్యా—విశ్వకర్మ మొదలైనశబ్దంబులు స్త్రీలింగతుల్యంబులు. అనఁగా స్త్రీలింగ ధర్మం బారోపించుటచేత నుత్వదుజ్ఞులు రాక ప్రథమైకవచనలోపంబు గలుగును. ఉ. విశ్వకర్మ సంస్కృతంబులో 'విశ్వకర్మన్' శబ్దంబు నకారాంతము. మహద్వాచకంబు. దీని ప్రథమైకవచనము 'విశ్వకర్మా, అని దీర్ఘాంతంబుగానుండును. ఇదియే తెలుఁగులో నలువదియేడవసూత్రంబుచేఁ బ్రాతిపదికంబుగా నెంచఁబడును. తరువాత నేఁబదినాల్గవసూత్రంబుచేత హ్రస్వంబుగలిగి పరిష్కృతసూత్రంబున స్త్రీత్వాతిదేశంబుచే నేఁబదియేడవసూత్రంబుచేఁ (బ్రథమైకవచనలోపంబుగలిగి 'విశ్వకర్మ, అనురూపం బేర్పడినది. ఇట్లే 'కృష్ణవర్త్మ, అశ్వత్థామ, (అశ్వ + స్థామ.) ఇది పృషోదరాదిగణంబులో నిది గాన సకారమునకుఁ దకారముగలిగి "అశ్వత్థామ" అయినది. చిన్నయసూర్యాది గ్రంథంబులందు 'అశ్వత్థామ, అనియుంటప్రమాదకము) యువ, యజ్వ, మొదలైనవి. మఱియుఁ బ్రతిలింగలక్షణశేషమందు 'సీ॥ విశ్వకర్ముని కూఁతువిశదలావణ్య సముజ్జ్వల జేకొని మూర్ఛబోయి' 'హరి- ఉ- 4ఆ. అనులక్ష్యంబునుజూపి 'విశ్వకర్ముఁడు, అనురూపంబు గలదని తద్గ్రంథకర్తగారు నుడివిరి. కాని 'విశ్వకర్మకు కూఁతు, అని సవరించినచో గణభంగము గలుగక సలక్షణంబుగ నుండునని యెఱుంగునది. ఉ. స్వాత్మేన్ ఇట్లు. భార. ఆది 4 ఆ23 బస. క॥ పడయం గావలయు వాఁడు పంక్తిఁగావించు విచిత్రవీర్యక్షేత్రములన్ (విచిత్రవీర్యక = స్వాత్మేన్.

76 సూ.—మహద్వాచకమయి పుంలింగంబగు బ్రహ్మశబ్దమునకు స్త్రీత్వంబగు.

బ్రహ్మ - ఈశబ్దము చతుర్ముఖ ఋత్విగ్విప్రులకు వాచకంబు॥ తత్త్వతపోవేదయోగ వాచకంబగునేని బ్రహ్మము నాఁబడు.

వ్యా.—మహార్థంబునఁ బుంలింగంబగు బ్రహ్మశబ్దంబునకు స్త్రీత్వంబు గలుగును. అనఁగా 'బ్రహ్మ' అనునపుడు 'బ్రహ్మదేవుఁడు, యజ్ఞములోని కర్మకారకుఁడు, బ్రాహ్మణుఁడు' అను నర్థంబగు. 'బ్రహ్మన్, శబ్దంబు నకారాంతము. ప్రథమైకవచనము. 'బ్రహ్మా, అని దీర్ఘాంతంబుగా నుండును. పిమ్మట నేఁబదినాల్గవసూత్రంబుచేత హ్రస్వంబు కలిగి ప్రకృతిసూత్రంబుచే 'బ్రహ్మ, అని హ్రస్వాంతంబుగాఁ దెలుంగు ప్రథమారూపంబగు. 'బ్రహ్మ, శబ్దంబునకు 'పరమాత్మ, వేదము, తపస్సు, ఒకగ్రహయోగము' అను నర్థము చెప్పునపుడు 'బ్రహ్మము' అని మువర్ణకంబుతోఁ జెప్పవలెను,

77 సూ.—ఆత్మమనిజంతంబులకు నాంతములగు మనుజసంజ్ఞలకు స్త్రీత్వంబు బహుళంబుగా నగు.

ఆత్మ - ఆత్మము - ఆత్ముఁడు - మహిమ - మహిమము - అణిమ - అణిమము - గరిమ - గరిమము - లఘిమ - లఘిమము - దేవశర్మ - దేవశర్ముఁడు.

వ్యా.—'ఆత్మన్' శబ్దంబునకును, 'ఇమనిచ్' ప్రత్యయాంతంబులకును, నకారాంతంబులైన మనుజసంజ్ఞావాచకంబులకును, స్త్రీత్వంబు బహుళంబుగా నగును. ఉ. ఆత్మ - ఆత్మము - ఆత్ముఁడు. ఇచ్చట స్త్రీలింగత్వంబుచే 'ఆత్మ' అయినది. 'ఆత్మము' ఇది బ్రహ్మము మనస్సు శరీరము స్వభావము, ఇత్యాదికము తెలియజేయునపుడు మువర్ణకాంతంబుగా నిల్చుండును. 'ఆత్ముఁడు, ఇచ్చట స్త్రీవద్భావము వైకల్పికంబుగావునఁ బక్షంబున నుత్వడువర్ణకంబులు గలిగెను. 'మహిమ, గరిమ' మొదలైనవి. 'ఇమనిచ్' ప్రత్యయాంతంబులు స్త్రీవద్భావంబున నేఁబదియేడవసూత్రంబుచే మువర్ణ

కంబు లోపించియుఁ బక్షంబున మువర్ణకంబుతోఁ గూడియుఁ రూపద్వయంబగును. ఉ. మహిమ – మహిమము– ఇట్లే అణిమ – అణిమము– గరిమ– గరిమము–లఘిమ–లఘిమము. మొ. (దేవశర్మ' ఇత్యాదినాంతము– సంజ్ఞావాచకము. ప్రత్యయము బహుళమగుటచేత 'దేవశర్మ' అనియుఁ, బక్షంబున 'దేవశర్ముఁడు' అనియు రెండురూపంబులు ఇట్లే కృతవర్మ–కృతవర్ముఁడు మొ. ఉ. ఉజ్జ్వలఘనశక్తి వెచి కృతవర్మని బాహులనొంచి ధైర్యనిశ్చలమతి' భార. ద్రో– 4ఆ.

(78) సూ—మహత్త్వంబునస్వార్థపరంబగు రాజశబ్దము రాజునాఁబడు.

రాజు-ఖగరాజు ॥ అమహత్త్వంబునందు – రాజము– వృక్షరాజము ॥ ఉపసర్జనత్వంబునందు – హతరాజుఁడుపరశురాముఁడు.

వ్యా.—మహత్త్వంబునందు 'రాజ' శబ్దార్థము విశేషణంబు గాకుండఁ బ్రధానముగా నెంచఁబడునపుడు రాజు, అనఁబడును ఉ. రాజు– ఖగరాజు–ఇవి మహద్వాచకంబులు, ఖగరాజు, అనునపుడు పక్షులకు రాజని యర్థము కావునషష్ఠీతత్పురుషసమాసము (ఉత్తరపదప్రధానస్తత్పురుషః' అనుటంజేసి సమాసంబులో నుత్తరపదంబైన రాజశబ్దంబుయొక్క యర్థమే ప్రధానమైనది; కావున డుమ్వర్ణకలోపంబుతో నుకారాంతమయ్యె. అమహద్వాచకంబునందు నకారాంత 'రాజన్' శబ్దము అఱువదియేడవ సూత్రంబుచే సంస్కృతప్రాతిపదికసమానాకారంబై యనఁగా 'రాజా' అని దీర్ఘాంతంబై రేఁబదినాల్గవసూత్రంబుచే హ్రస్వంబుగలిగి ముప్పదితొమ్మిదవ సూత్రంబునం జేసి మువర్ణకంబుతో 'రాజము' అను రూపమేర్పడెను. (వృక్షరాజ' శబ్దంబు టచ్ప్రత్యయాంతంబై 'రామ' శబ్దంబువోలె సంస్కృతంబులో నదంతంబు. అమహదర్థకంబు గావున ముప్పదితొమ్మిదవ సూత్రమ్ముచే (వృక్షరాజము' అయినది. ఇట్లే 'ఖగరాజ' శబ్దము సంస్కృతంబులో నదంతంబైనను మహద్వాచకంబగుటంజేసి యీసూత్రప్రకారంబున డుమ్వర్ణకలోపంబు నిపతింపఁబడినది కావున 'ఖగరాజు, అని యుత్వమాత్రంబుతోనే ప్రయోగంబయ్యె. ఉపసర్జనత్వంబునందు (అప్రధానార్థమందు.) (హతరాజుఁడు పరశురాముఁడు పరశురాముఁడు చంపఁబడిన రాజులుగలవాఁడు

యర్థము, ఇచ్చట రాజశబ్దార్థము ప్రాధాన్యంబుగాక పరకు రామునికి విశేషణంబైనందున సత్వమున్నులతో 'రామ' శబ్దంబునకె యెనుండె. దీనిలోని 'హతరాజుండు' ఇత్యాది మున్వర్ణకాంత రాజశబ్దస్థలంబులలో జకారము తాలవ్యంబుగా నుచ్చరింపవలయును. రాజు ఇత్యాద్యకారాంతస్థలంబులయందు జకారము దంత్యముగా నుచ్చరింపవలయును. తత్సమమైన రాజశబ్దంబు దంత్యజకారాంత శబ్దంబను నిరంగతి సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదవిశేషసూత్రము నొద్దం జిన్నయసూరిగారిచేతనే చెప్పంబడినది. ఈశబ్దంబు విషయమై నానాన్వయంబు గలవు. ఈశబ్దంబు తత్సమమైనపుడు తాలవ్యజకారంబుతోనే యుచ్చరింపవలెననియు, దానం జేసియే రాఘవపాండవీయంబునందు 'అకలుషాంగ రాజయశమెన్నైతి' 1ఆ. అనుప్రయోగంబు భారతరామాయణార్థములయందు సమంజసమైనదనియుం జెప్పుదురు. భారతార్థమునందు పాండురాజయశము' (ఇచ్చట పాండురాజశబ్దంబు సంబుద్ధ్యంతము) ఇచ్చట రాజశబ్దంబులోని జకారము తత్సమశబ్దఘటితంబుగానం దాలవ్యంబుగా నుచ్చరింపవలెననియు, నందునసే రామాయణార్థంబునందుం గూడ 'పాంకసక + అజయశము' అని పదచ్ఛేదమై తెల్లనయినయజమహాంకీర్తియన్న యర్థమిచ్చునప్పుడు తాలవ్యజకారఘటితమైన 'అజ' శబ్దమువలనం బ్రకృతికార్థంబు చెడలేదనియు, మహాకవి ప్రయోగంబును దృష్టాంతీకరింపుచున్నారు రాజశబ్దము వైకృతమైనపుడు దానియందలి జకారంబు దంత్యముగాం బలుకవలయునందురు. జకారంబు దంత్యంబుగాను, దాలవ్యంబుగాను, నుచ్చరించుభేదంబున నే ప్రమాణంబు లేదు. వైకృతంబనియు, నీశబ్ద మేర్పడినది కాని రూపంబులో భేదంబులేదని వారితాత్పర్యంబు. ఇట్లు దంత్యతాలవ్యభేదంబున వైకృతంబులును, తత్సమంబులును నైనశబ్దంబు లనేకంబులుగలవు.

తత్స	వైకృ	తత్స	వైకృ
పంజరము	పంజరము	జవాది	జవాది
లజ్జ	లజ్జ	జాలము	జాలము
జగము	జగము	నండి	నండి
మంచము	మంచము	కాంచనము	కాంచనము
లంచము	లంచము	వంచన	వంచన

ఇత్యాదులు పెక్కులుగలవు. పైశబ్దంబులువోలె రాజుశబ్దము వైకృతంబు గాను, తత్సమంబుగాను, నుండెవచ్చునందురు. ఆ[illegible]తెనుంగులో వ్రాయంబడిన పెక్కు ప్రబంధంబులందును. నిఘంటువులయందును, రాజశబ్దంబుపయోగింపఁబడినది. అయ్యది వైకృతమనక [illegible] కొన్నింటి నుదాహరించెద. సీ॥ రాచ వాఁడనఁగను రాజన [illegible] తియ్యఁ జొప్పు నేలికసామి యొడయఁడుదొర । రాయఁడు రాజేఁడు రాజెకిని[illegible] వసుపాలసంజ్ఞలై పరఁగుచుండు' ఆంధ్రభాషార్ణవము బ్రహ్మవర్గము. సీ॥ వానిఁడు రారాజు వడచక్కియెకిమీఁడుతత్తడి పెక్కెడిపంట యనఁగ' సాంబ నిఘంటువు-దేవవర్గము. తే. వెలయు తెల్లతేజి గలుగురాజు' ఆంధ్ర రత్నాకరము. 1ఆ. [illegible] గీ॥ వెలయుఁ జెలువంబు తెల్లతేజికలుగురాజు' ఆంధ్రరత్నాకరము 1ఆ [illegible] గీ॥ [illegible] వలరాజు మరుఁడులచ్చి। కొమరుఁడు' ఆంధ్ర నామసంగ్రహము [illegible]. సీ॥ [illegible] రాజుల మేలప్పయనుమరాఁగాఁ జనితాఁ' య [illegible] అల[illegible]రాజు [illegible] యలకమ్మల నంబుజేమి చెల్వపుం బోలఁ[illegible] పెక్కుగూ। వులరాజు' యయాతి- 4ఆ. ఇట్టి [illegible] కాన్పించుచున్నవి గాని తత్సమరాజుశబ్దంబు తాలవ్యజకారంబుతోఁ జేసి [illegible] విశేషంబుగానుండును. 'రాజు' అని తాలవ్యంబుగా [illegible] పండితులలో సయితము లోకంబులో వినుచుండుము [illegible] రాజశబ్దభేదంబు పృథగ్నిశ్చయంబుతోఁ జేయుకొని [illegible] తాలవ్యంబుగనుచ్చరింప సాహసించినను నది శ్రోత్రలైనవారలకు [illegible] కలిగింపకమానదు. కాఁబట్టి సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదదశమసూత్రంబునొద్ద [illegible] శబ్దంబులనంతా[illegible] ప్రకరణంబులో రాజుశబ్దము దంత్యఘటితమని యుదాహరించిన [illegible] యుదాహరణిగానున్నది. రాజుశబ్దంబు తత్సమమే కాని వైకృ[illegible] తెనుంగులోఁ బ్రయోగింపఁగూడదనియుట్టి శబ్దంబు కవులెల్లఁ [illegible] శంకింపరాదని చెప్పుదుము. మహాకవులు గ్రామ్యశబ్దములుసయితము గ్రంథములలోఁ బ్రయోగించినచో నవి గ్రాహ్యములుగా నెంచవలెననియు, నార్యప్రయోగంబు లక్షణాదులకుఁ బ్రబలతమములనియు, శిరసావహింపుము 'నిరంకుశాః కవయః' అను న్యాయంబు జ్ఞప్తినుంచుకొని బహూకరింపవలెనని పెద్దలు చెప్పుదురు.

అట్టి గ్రామ్యం[illegible] మహాకవులు ప్రయోగించినంతమాత్రన గ్రామ్యంబైనప్పుడు సుశబ్దంబై తత్సమంబైన [illegible] తెనుంగులోఁ బ్రయోగింపబడినంతమాత్రన నేల గ్రామ్యం బుగాదు? [illegible] గ్రంథంబులని [illegible] వ్యదేశ్య పదంబులను నేననేలు పరి యోగించుచున్నారు. మహాకవులు నియమం[illegible] యన్యదేశ్యపదంబులనన్య తెనుంగు లోనికి [illegible] ప్రసిద్ధంబైన తత్సమరాజు శబ్దంబు [illegible] తోఁచుచున్నది. కావున సేతివ్యాకవిగారు తత్సమశబ్ద[illegible] "సీ॥ [illegible] భూభృత్పదంబు నకు భూభృ[illegible] రాజపదంబొప్పురాజ నంగ॥సర్వాల'—అనుపద్యంబున రాజశబ్దంబు నుదాహరించిరి. వైకృతంబుగూడనున్నదని వారికిఁ[illegible] నీశబ్దంబు వైకృతమన్న[illegible] గలదని యేలచెప్పకుందురు? విశేషపరిశోధకులైన సీతారామాచార్యులవారును పదనిఘంటువునందు రాజుశబ్దము నిరూపించునప్పుడు, [illegible] వైకృతంబుగా వాడియున్నారనియు, నయ్యది చింత్యమైనయంశంబనియుఁ జెప్పిరి. వారు రచించిన ప్రౌఢవ్యాకరణంబునందుఁ గూడ రాజుశబ్దంబు వైకృతత్వంబును గూర్చి [illegible] వ్రాసిరి కాని సర్వకవిసమ యసిద్ధంబని [illegible]. తాలవ్యజకారంబుతో నుండుట విధియని యంగీకరించి రాజశబ్దంబును [illegible] భావముతోఁ బరిహాసాస్పదమైనవిరసో చ్చారణ సేయుచుం[illegible] తెనుంగులో నీశబ్దంబును సకలజనప్రసిద్ధంబగుటంజేసి మహాకవులు నన్యదేశ్యములతోఁ బాటుగఁ బ్రయోగించిరియని సంతృప్తిజెందుచు నీశబ్దంబు దంత్యజకారఘటితమైన తత్సమంబేయని [illegible]ంబుగానంగీకరించుట మేలని మదాశయము.

(79) సూ—జగదింద్రజిత్తులతకారంబునకులోపంబువిభాషనగు.

జగము - జగత్తు - ఇంద్రజి - ఇంద్రజిత్తు - ఋత్విగాదియగుటంజేసియింద్రజితుండనియువాడంబడు.

వ్యా—'జగత్', అనుశబ్దంబుయొక్కయు, 'ఇంద్రజిత్', అనుశబ్దంబుయొక్కయు, తకారంబునకు లోపము వైకల్పికంబుగానగును. "జగత్" అనుశబ్దంబునందలి త

కారము ప్రకృతిసూత్రంబున లోపింపఁగా నపుంసకంబు గావున ముప్పదితొమ్మిదవ సూత్రంబున ముప్రత్యయంబు వచ్చి 'జగము" అనియైనది. వైకల్పికంబనుటచే లోపము రానియపుడు అరువదియేడవసూత్రంబుచే "జగత్" అను తకారాంతంబై ప్రాతిపదికంబై యరువదియెనిమిదవసూత్రంబుచే నుగాగమద్విత్వంబులుగలిగి "జగత్తు" అనియైనది. 'ఇంద్రజిత్' అనునపుడు ప్రకృతిసూత్రంబుచే, తకారములోపింపఁగా "ఇంద్రజి" అని యొకరూపంబును, తకారలోపము లేనియపుడు అరువదియెనిమిదవసూత్రంబుచే నుగాగమద్విత్వంబులు గలిగి "ఇంద్రజిత్తు" అను మఱియొకరూపంబును, డెబ్బదిమూఁడవసూత్రంబుంబట్టి ఋత్విగాదులతోఁ జేరినదగుటచేఁ బ్రాతిపదికము ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యంబుగావున "ఇంద్రజితమ్" అనికాఁగా డెబ్బదియొకండవసూత్రంబుచే నంత్యమకారము లోపించి యిరువదియొకటి యిరువదిరెండు సూత్రంబులచే నుప్రత్యయవర్ణకంబులు రాఁగా "ఇంద్రజితుఁడు" అను రూపాంతరంబును నయ్యెను. నాకొమరుఁడింద్రజిత్తుఁడు | లేకుండుట చేటువాటిలెఁ" అచ్చ-రా-యుద్ధకాం. ఆ॥ వె॥ ఇంద్రజిత్తుఁడప్పుడేనకులోఁ బ్రవునిఁకే ! సూర్యవంశ తెలిసి పరాగ్గతిని' మొల్ల-యుద్ధ- ఆ॥ వె॥ చారులరుసటంచి సౌమిత్రిచే నింద్ర | జిత్తుఁడీల్గెననుచుఁ జెప్పుటయును" మొల్ల-యుద్ధ-2 ఆ. పైప్రయోగంబులు, ఈ గాగమద్విత్వంబులపై దుప్రత్యయకంబుతోఁ బ్రయోగింపఁబడెఁ గావున సాధుత్వంబునను సందేహాస్పదంబుగ నున్నవి. పైమూఁడవ ప్రయోగంబు "ఇంద్ర | జితుఁడుసీల్గెనుచుఁ జెప్పుటయును" అని సవరించినసలక్షణంబుగనుండును. ఆంధ్రశబ్దచింతామణియందు సూత్రము 'ఇంద్రజిత్తుఁడు' అను ప్రయోగము సాధీయముగాఁ జెప్పఁబడెను. ఇంద్రజి, ఇంద్రజిత్తు" శబ్దంబులకు నింద్రజితుండనుపదంబు రూపాంతరంబే కాన దీనియర్థము-ఇంద్రుని జయించువాఁడు. మఱియు నీశబ్దంబు-ఇంద్రునిచేత జయింపఁబడినవాఁడనియు, నర్థమువచ్చును. కావున "ఇంద్రజితుండు" అను శబ్దంబునకు-ఇంద్రుని జయించిన రావణపుత్రుఁడును, ఇంద్రునిచే జయింపఁబడినవాఁడును ననియు, నర్థము శ్లేషయందును, ప్రయోగించుతఱిఁ జమత్కృతిగానుండును.

80 సూ—సాంతసంబోధనకారంబునకు లోపంబు బహుళంబుగానగు.

ఉరము - ఉరస్సు - వక్షము - వక్షస్సు — అర్చి—అర్చిస్సు - ధనువు - ధనుస్సు - ఆయువు - ఆయుస్సు ॥ బహుళగ్రహణంబునం జేసి పయఃప్రభృతులు సకారంబునకు లోపంబులేదు ॥ పయస్సు - వయస్సు - సరస్సు.

వ్యా — సకారాంతములయందుఁ గలపదముల కడపటిసకారంబునకు లోపంబు బహుళంబుగా నగును. 'ఉరస్' అనుశబ్దము సకారాంతపదము. దీనియందలి యంత్యాక్షరంబైన సకారము ప్రకృతిసూత్రంబున లోపింప నపుంసకలింగమవుటచే ముప్పది తొమ్మిదవసూత్రంబున మువర్ణకంబు రాఁగా 'ఉరము' అనిరూపమైనది. సవర్ణములోపింపనియప్పుడు అఱువదియెనిమిదవసూత్రంబుచే నుగాగమద్విత్వంబులతో 'ఉరస్సు' అనియైనది. 'వక్షము' అనుశబ్దంబు పైదానివలెనే యెఱుంగునది. 'అర్చిస్' అనుశబ్దంబునందలి కడపటి యక్షరంబైన సకారంబు ప్రకృతసూత్రంబున లోపింపఁగా 'అర్చి' అని యైనది. మఱియు నలువదినాల్గవసూత్రంబుచేఁ బ్రథమైకవచనంబునకు లోపంబు గలిగెనని యెఱుంగునది. సవర్ణలోపము కలుగనియప్పుడు అఱువదియెనిమిదవసూత్రంబుచే నుగాగమద్విత్వంబులచే 'అర్చిస్సు' అయినది 'ధనుస్' అనునపుడు కడపటియక్షరంబగు సకారంబు ప్రకృతసూత్రంబున లోపించి నలువదియెనిమిదవసూత్రంబుచే వువర్ణకంబువచ్చి 'ధనువు' అనియును, సవర్ణములోపింపనియప్పుడు అఱువదియెనిమిదవసూత్రంబుచే నుగాగమద్విత్వంబులుగలిగి 'ధనుస్సు' అయినది. ఇట్లే 'ఆయువు' మున్నగు శబ్దంబులు గ్రహించునది. బహుళమని చెప్పుటచేత 'పయః' మొదలైన వానియొక్క సకారంబునకు లోపంబు కలుగదు. అనఁగాఁ గడపటివర్ణమైన సకారంబునకు లోపంబు కలుగక 'పయస్సు' అనియేకాని 'పయము' అనియుండదు. ఆధునికులు కొందఱు 'పయము' అని ప్రయోగించిరేని, ఇయ్యవి కావ్యంబుల నగ్రాహ్యంబులు. 'వయస్' అనుశబ్దము పక్షికర్థమైనపుడు 'వయస్సు' అనియును, ప్రాయమున కర్థమైనపుడు వయస్సు, వయసు, అను రెండురూపంబులుగలవు. కాని 'వయస్సు' అనునపుడు పక్షిపర్యాయముగాఁ దెలుఁగునఁ బ్రయోగంబు మృగ్యంబు. 'ఓజస్సు', అనస్సు, అంభస్సు, వర్చస్సు, రక్షస్సు, పాథస్సు, సరస్సు, ఆయుస్సు, హవిస్సు, చేతస్సు, మహస్సు, అంహస్సు, ఆగస్సు, ఇత్యాది శబ్దంబులకు మువర్ణకంబు రాదు. తుదిసలోపంబు బహుళంబుగ నగు 'పథిన్' శబ్దంబునకు 'పథము', 'పుర్' అనుశబ్దంబునకు 'పురము', ఇత్యాది ప్రథమైకవచనాంతంబు

లగును. (సరము, అనుటకు- సీ॥ తే॥ గీ॥ ఘుటితకిసలయసమజటాపటలనిటల। ఫలకతిలకితశశిసితభసితలసిత। రసితశరభసమాధి మద్వైసరరుచిర। రసస్ఫురభరంబు వొల్చుమానససరంబు॥ ఘుటికాచలమాహాత్మ్యము- 1 ఆ, అను సీసపద్యముయొక్క ముఖ్యస్థమగు సీసమందలి ప్రతిపాదాంత్యమందును గ్రమముగా, పరిసరంబు, కలధురంబు, మౌక్తికసరసరంబు, రోలంబపరికరంబు, అను సంత్యనియమముతో (మానససరంబు; చేర్పఁబడి ప్రయోగింపఁబడినది. ఈప్రయోగంబునకు సహాయమైన ప్రయోగాంతరంబుగాఁ నిపింపదు.

81 సూ.—మహదాద్యాచకంబులగుసాంతంబులకంతలోపంబేనిద్వితీయైకవచనాంతతుల్యత్వంబేనగు.

అంగిరుఁడు - అంగిరసుఁడు - ఉగ్రశ్రవుఁడు - ఉగ్రశ్రవసుఁడు - ప్రచేతుఁడు - ప్రచేతసుఁడు - ఊర్ధ్వరేతుఁడు - ఊర్ధ్వరేతసుఁడు.

వ్యా.—మహాత్తును జెప్పునట్టి సకారాంతశబ్దంబులకుఁ గడపటియక్షరములోపించుటగాని ద్వితీయైకవచనసమత్వముగాని కలుగును. ఉ. అంగిరుఁడు - అంగిరసుఁడు. ఇచ్చట (అంగిరస్, అనియుండఁగాఁ గడపటియక్షరంబగు సకారంబు ప్రకృతసూత్రంబున లోపించి యిరువదియొకటి యిరువదిరెండు సూత్రంబులచే నుత్వదుత్వాగమంబులు రాఁగా (అంగిరుఁడు, అయినది. పక్షంబున (అంగిరసమ్, అను ద్వితీయైకవచనాంతంబే [illegible] ప్రాతిపదికంబై- [illegible] సూత్రంబుచే మకారంబు లోపించి యిరువదియొకటి యిరువదిరెండు సూత్రంబులచే నుత్వదుత్వాగమంబులతో (అంగిరసుఁడు, అయినది. ఇట్లే, ఉగ్రశ్రవుఁడు, ప్రచేతుఁడు, ఊర్ధ్వరేతసుఁడు, మొదలైనవానికి [illegible] తే॥ గీ॥ [illegible] ఊర్ధ్వరేతుఁ। [illegible] దట్టిముని [illegible] దీని। నాకు [illegible] భా- ఆ- 4 ఆ. [illegible]॥ సుతులనఘులు వేవురు నమ। యుజులయి [illegible] ముక్తులయి భూరి [illegible] ఊర్ధ్వరేతసులైరి, భా- ఆ- 3 ఆ.

82 సూ—వేధఃపురోధఃపురోధసుఁడు.

వేధశ్శబ్దమునకు నిత్యంబుగాఁ బురోధశ్శబ్దమునకు వైకల్పికముగా సలోపస్త్రీత్వాద్యభావంబులు గనిపించనిపాతింపంబడియె.

వ్యా—వేధ - పురోధ - పురోధసుఁడు. అనఁగా తొమ్మిదియొకండవ సూత్రంబుచేత నవి సాంతంబులగుటచే వేధుఁడు - వేధసుఁడు - పురోధుఁడు—ఇట్లు నిష్టరూపంబులగుచుండ 'వేధః' శబ్దంబునకు సకారలోపంబును; స్త్రీత్వాదిదేశంబును, నిత్యంబుగాను; 'పురోధ', శబ్దంబునకు సకారలోపంబును, స్త్రీత్వాతిదేశంబును, నీసూత్రంబుచేత వైకల్పికముగాను; నిపతింపఁబడినవి, (నిపాతమనఁగా—మతియొక రీతిప్రయోగము సామాన్యసూత్రముచేతఁ గలుగుచుండఁగా దానికి విరుద్ధముగాఁ బలికిన, రూపము.) 'వేధ', ఇచ్చట సకారములోపించి స్త్రీత్వాతిదేశంబుచేఁ బ్రథమైకవచనలోపంబుగలిగినది. 'పురోధ— పురోధసుఁడు, ఇచ్చట సకారములోపించి స్త్రీత్వాతిదేశంబుచేఁ బ్రథమైకవచనలోపంబుకలిగె 'పురోధ', అయినది పక్షంబున 'పురోధసమ్, అను ద్వితీయాంతము ప్రాతిపదికంబై డెబ్బదియొకండవసూత్రంబుచే నంతిమమకారలోపంబును, ఇరువదియొకటియిరువది రెండుసూత్రంబులచే నుత్వడుప్వర్ణకంబులు గలిగి 'పురోధసుఁడు, అయినది.

83 సూ—మనఃప్రభృతులసకారంబునకుద్విత్వంబువిభాషనగు.

మనసు - మనస్సు - శిరము - శిరస్సు - సదసు - సదస్సు - సలోపంబయ్యేనేని - మనము - శిరము - సదము.

వ్యా—'మనస్, మొదలైనశబ్దములయొక్క సకారంబునకు ద్విత్వంబు విభాషగానగును. ఉ. మనసు- మనస్సు. ఇచ్చట "మనస్" అనియుండఁగా నలువదియొని మిదవసూత్రంబుచే నుగాగమద్విత్వంబులురాఁగా 'మనస్సు, అయినది. పిమ్మట నీసూత్రంబునందు ద్విత్వంబు విభాషగావున నేకసకారంబుతో నుగాగమాంతరూపంబును నుండు. ఉ. మనసు- మనస్సు. ఇట్లే 'శిరసు. సదసు, తపసు- వక్షసు- యశసు-

తపసు - తమసు - తేజసు - మొదలైనవి గ్రహింపవలయును. వీనియంత్యసకారంబునకు నెనుబదియవసూత్రంబుచే లోపంబుగలిగి యదంతనపుంసకలింగంబుగావున ముప్పదితొమ్మిదవసూత్రంబునే ముగాగమంబు రాఁగా మనము, శిరము, పదము, ఉరము- వక్షము- యశము- తపము- తమము- తేజము, మొదలైనవి యయ్యెను.

84 సూ—ద్యుహ్వాచ్ఛబ్దంబులకుదివిహ్వాదియగు.

దివి - దివులు - హ్వాది - హ్వాదులు॥

వ్యా—దివ్, అను వకారాంతశబ్దంబునకు 'దివి అనియు, హ్వాద్, అను దకారాంతశబ్దంబునకు "హ్వాది" అనియుఁ బ్రథమావిభక్తి యగును. ఉ. దివి-దివులు హ్వాది-హ్వాదులు.

85 సూ—స్త్రీలింగంబులెల్లస్వస్వనియతంబులగుస్త్రీప్రత్యయంబులంగూడియిందుఁబ్రవర్తిల్లు.

నామము...	...స్త్రీప్రత్యయాంతము...	తత్సమము.
కర్తృ...	... కర్త్రీ ...	... కర్త్రి
జనయితృ...	...జనయిత్రీ ...	...జనయిత్రి
భాగ్యశాలిన్	...భాగ్యశాలినీ ...	...భాగ్యశాలిని
బుద్ధిశాలిన్	...బుద్ధిశాలినీ ...	...బుద్ధిశాలిని
మతిమత్...	...మతిమతీ ...	...మతిమతి
గుణవత్...	...గుణవతీ ...	...గుణవతి
విద్వత్...	...విదుషీ ...	...విదుషి
వనజముఖ ...	వనజముఖీ ...	...వనజముఖి
	వనజముఖా...	...వనజముఖ
మీననేత్ర...	...మీననేత్రా ...	...మీననేత్ర

అంగాదులకుఁదప్ప సంయోగోపధంబులకు ఙీప్రత్యయంబులేమిం జేసి - మీననేత్రి - పద్మనేత్రి - ఇత్యాద్యసాధువులు.

వ్యా:—సంస్కృతభాషలో స్త్రీత్వము బోధింపఁబడినపుడు స్త్రీప్రత్యయంబు లేవేవి సంస్కృతవ్యాకరణంబునఁ గలుగునో యట్టిప్రత్యయాంతంబులే యీభాష యందు ప్రాతిపదికంబులగును. ఉ. కర్త్రి, జనయిత్రి, బుద్ధిశాలిని, గుణవతి, మీననేత్రి- మొదలైనవి. కర్త్రి, జనయిత్రి, ఈశబ్దంబులకు సంస్కృతభాషలో కర్తృ జనయితృ, శబ్దంబులు మూలప్రాతిపదికంబులైనపుడు ఋకారాంతంబులుగా నుండును. సాంస్కృతికంబులైన ఋకారాంతశబ్దంబులు స్త్రీలింగంబులో నీకారాంతంబులై “కర్త్రీ-జనయిత్రీ” అని దీర్ఘాంతంబులగును. పిమ్మట నేఁబదినాల్గవసూత్రంబుచే హ్రస్వాంతంబులగు. “భాగ్యశాలిన్- బుద్ధిశాలిన్” ఇత్యాదిసాంస్కృతికనకారాంత పుంలింగంబులు సంస్కృతభాషలో నీకారాంతంబులై తెలుఁగున హ్రస్వాంతంబులై “భాగ్యశాలిని, బుద్ధిశాలిని” ఇట్లుండును. మతిమత్, గుణవత్ ఇత్యాదితకారాంత సాంస్కృతికపుంలింగంబులు స్త్రీత్వంబున నీకారాంతంబులై తెలుఁగున హ్రస్వాంతంబులగును. ఉ. మతిమతి-గుణవతి. సంస్కృతభాషలో ఋకారాంత నకారాంత తకారాంతశబ్దంబులు సామాన్యంబుగా నీకారాంతంబులగు. తెలుఁగులో నట్టిదీర్ఘంబునకు, హ్రస్వంబు కలుగును. ధాతృ-ధాత్రి. దుష్టశాసితృ-దుష్టశాసిత్రి. నేతృ-నేత్రి గుణిన్ - గుణిని. ధనిన్ - ధనిని. కాశీవాసిన్ — కాశీవాసిని. ధీమత్ —ధీమతి. మహత్ - మహతి. సౌందర్యవత్ - సౌందర్యవతి. (సూత్రము) అంగాదులకుఁ దప్ప సంయోగోపధంబులకు ఙీప్రత్యయంబులేమిం జేసి. మీననేత్రి, పద్మనేత్రి, ఇత్యాదు లసాధువులు. (వ్యా:) అకారాంతములైనశబ్దంబులకుఁ దక్క. హల్ సముదాయం బుపధాస్థానమందుఁగల తక్కినశబ్దంబులకు ఙీప్రత్యయము! (స్త్రీలింగబోధకమైన ఈకారము) లేకపోవుటచేత మీననేత్రి — పద్మనేత్రి, మొదలైనశబ్దంబులు దుష్టములు. ఉపధయనఁగా:—శబ్దంబునకుతుదినుండి లెక్కించినచో రెండవదియైనయక్షరము. కాఁబట్టి ప్రకృతంబున శబ్దముయొక్క యక్షరంబుల తుదినుండి లెక్కించుతఱిని సంయోగము (హల్లులకలిమి) రెండవస్థానమం దుండవలయును. మీననేత్రి, అనుశబ్దంబులో తుదివర్ణం బీకారము. పూర్వవర్ణంబులు తకారరేఫంబులు.

ఆవర్ణంబులకే సంయోగమని పేరు. ఈశబ్దంబులో సంయోగము పరమైనందున నికారాంతం బుకాలేదు. ఇట్లే పద్మనేత్ర మొదలైనవి. మీననేత్రి, ఇత్యాదులు, 'మత్స్యములవంటి నేత్రములుగలది, అనుసర్థంబున సాధువులైనను మీనంబులకు నాయకురాలు, అనునర్థంబున సాధువేయగును. మీనంబులకు నాయకురాలనఁగాఁ దననేత్రంబులు మీనంబులనుమించి యున్నవిగావున నట్టినయనంబులప్రాప్యంబున మీనంబులనేలుచున్నదని నేత్రంబులకు నుత్కర్షములభించును. మీనంబులు కన్నులకుసమానములనుట జగద్విదితంబుగావున నయనార్థకశబ్దంబులేకపోయినను, ఉపమానవాచకమీనశబ్దంబుచేతనే నేత్రంబులూహింపఁబడు. ఇట్టియర్థము సౌందర్యవర్ణనాప్రకరణంబునందుఁ బైశబ్దంబులు ప్రయోగింపనప్పుడు స్ఫురింపుననియెఱుంగవలె. (నాసిక - ఉదర-ఓష్ఠ - జఙ్ఘ - దన్త - కర్ణ - శృఙ్గ- అఙ్గ - గాత్ర- కణ్ఠ, ఈశబ్దంబు లీకారాంతస్త్రీలింగంబులుగను, ఆకారాంతస్త్రీలింగంబులుగాను నుండును; గానఁ దెలుఁగులో ప్రాప్యంబుగలిగి ఇకారాంతంబులుగాను అకారాంతంబులుగాను నుండును. ఉ. చంపకనాసికి-చంపకనాసిక. కలకణ్ఠి కలకణ్ఠ. పల్లవోష్ఠి-పల్లవోష్ఠ. మొదలైనవి. ఇట్టి రెండువిధంబుల స్త్రీబోధకములైనప్పుడు వాడవచ్చును. మిగిలినబహ్వచ్-శబ్దంబులకు (రెంటికన్న నెక్కుడచ్చులుగలశబ్దంబులకు) స్త్రీత్వబోధకముగా ఙీప్రత్యయంబురాదు. ఉ. పద్మలోచన-కుటిలకుంతల-పల్లవాధర' మొదలైనవీనిని, పద్మలోచని, కుటిలకుంతలి, పల్లవాధరి, ఇత్యాదికమికారాంతబుగా వాడవలదు. పెక్కురు తెలియక 'నేత్రి' అనియే ప్రయోగింపుచుండిరి గీ|| శరణు జగదంబ లలితవాచాకదంబ | సంపదను సంపదన పూర్ణేందువదన | సత్ప్రణామంబు మృగనేత్రి చారుగాత్రి | సందమల్లివేణి నీకుఁ బద్మజునిరాణి' పట్ప. 4ఆ. తే|| గీ|| పద్మపత్రనేత్రి (హేషత్స్కూపాలపుత్రి) | చిక్కనిరుపారి మరునిరాచిల్క తేజి' చాటుధార. ఇవ్విధంబు ప్రయోగింపరాదు. ఈప్రయోగమునకు నాధునికులగ్రంథములయందు లెక్కలేదేమి. [illegible] 'సు' వర్ణంబుపూర్వమందున్న [illegible] 'పతి' గా [illegible] పెక్కురు 'సుపతి' అనుటకు 'సుపంతి' అని ప్రయోగించిరి. సీ|| '[illegible] దాడిమీఫలము సుపంతికి [illegible] (ఇందు [illegible] అన్న [illegible]గా నుండును) క|| తానూ[illegible] అప్ప-కౌ. (ఇందు తానూరక యాగి యా సుపతి [illegible] సుపంతికిఁ బోలనీ ఖాంతి

సొమ్మునుండె : పృథుపృష్ఠే' నాంచార్-లితా. ఇచ్చో 'సౌభాగ్యమైనవంతంబులుగలది' అర్థ యొక్కటియైనను 'సుదతి' అనిపలికిననువలెనను; కాని స్త్రీలకు గజయానలన్ను ప్రసిద్ధములగుటవలన నవియే చేయుచుండునని యర్థము చెప్పుకొనుము. బైశబ్దంబులన్ని తీరుగ ప్రయోగింపనగు గౌరవముంపనవచ్చును.

(86) సూ—మహదితరంబులగు స్త్రీలింగంబులవిశేషణంబులకుఁ గ్లీబత్వంబు విభాషనగు.

పద్మలతమనోహారి - పద్మలతమనోహారిణి - హృద్యంబగువిద్య - హృద్యయగువిద్య॥ మొదవులలోఁగపిల వరిష్ఠంబు - కపిలవరిష్ఠ

వ్యా—మహదాదులుకాని స్త్రీలింగంబుల విశేషణంబులకు నపుంసకలింగధర్మంబు విభాష గానగును. అనఁగా నిర్జీవబోధకములైన స్త్రీలింగంబులవిశేషణంబులు స్త్రీలింగముగాను, నపుంసకలింగంబుగాను, నుండును. ఉ. పద్మలతమనోహారి — పద్మలత-మనోహారిణి. ఇచ్చట 'లత' అనునది జడంబుగావున 'మనోహారి' అనినపుంసకలింగముగాను, 'మనోహారిణి' అని స్త్రీలింగంబుగాను, విశేషణంబు చెప్పనవచ్చును. 'మనోహారిన్' శబ్దము సంస్కృతంబులో నాంతంబగనుక చెనుబదియైదవసూత్రప్రకారంబున స్త్రీలింగరూపము 'మనోహారిణి' అనవలయును. ఇట్లే 'హృద్యంబగువిద్య-హృద్యయగువిద్య' మొదవులలోఁగపిలవరిష్ఠంబు, మొదవులలోఁగపిలవరిష్ఠ, మొదలైనవి గ్రహింపనగును.

(87) సూ—భవచ్ఛత్రాదులకిందుఁబ్రయోగంబులేదు.

భవదాదులగు హలంతసర్వనామంబులకును శత్రురేఫాంతాదులకును దెనుఁగుభాషయందువ్యవహారంబు లేదనియర్థము - సమాసంబులందౌలుతంగడిసి యుండుఁ బ్రయుక్తంబులగు ॥ భవద్గుణంబులు - త్వదాశయము - మత్పుణ్యాశము = అస్మద్రూపము - భవిష్యత్కాలము- ధూర్వహము -ఇత్యాదులెఱుంగునది

వ్యా—భవత్ మొదలైనశబ్దంబులును, శతృప్రత్యయాంతరూపంబులును, రేఫాంతంబులును, తెనుఁగుభాషయందుఁ బ్రయోగింపఁగూడదు. అనఁగా భవత్-త్వత్-మత్, మొదలైనశబ్దంబులును, లసత్-భవిష్యత్, మొదలైనశతృప్రత్యయాంతంబులును, ధూర్-గిర్, మొదలైన రేఫాంతశబ్దంబులును, తెనుఁగుభాషయందుఁ బ్రయోగింపఁబడవుకాని సమాసాంతంబులయందుఁగాక తక్కిన సమాసాదిమధ్యభాగంబులయందుఁ బ్రయోగింపవచ్చును. ఉ. భవద్గుణంబులు - త్వదాశ్రయము - మత్సాహాయ్యము, ఇత్యాది సమాసస్థలంబులయందు భవత్ - త్వత్ - మత్. మొదలైనశబ్దంబులు సమాసాంతర్భాగంబుగాఁ బ్రయోగింపఁబడెను. సమాసాంతంబునందును, వ్యస్తంబునందును వీనికిఁ బ్రయోగములేదు.

ఆచ్ఛికపరిచ్ఛేదము.

అచ్చతెనుఁగుం గూర్చి తెలుపునట్టిభాగమునకు నాచ్ఛికపరిచ్ఛేదమని పేరు

1 సూ—సంస్కృతసమేతరంబయిన యీభాషయచ్ఛయనంబడు

స్పష్టము.

వ్యా—సంస్కృతసమములుకాని యీభాష యచ్చతెనుఁగనఁబడును.

2 సూ—ఆచ్ఛికశబ్దంబులెల్లం దఱుచుగ స్త్రీసమంబులుం క్లీబసమంబులునయియుండు.

స్త్రీసమత్వాతిదేశంబుచేఁ బ్రథమైకవచన లోపాదికంబును క్లీబసమత్వాతిదేశంబుచే మువర్ణకంబునగునని యెఱుఁగునది! అన్న-మిన్న-

అద్ద - గద్ద - జాణ - గాణ - ఓడ - గోడ - ఇత్యాదులు స్త్రీసమంబులు॥ పెయ్యము - నెయ్యము - అల్లము - మొల్లము - సున్నము - సన్నము - ఇత్యాదులు క్లీబసమంబులు॥ ఏకాంతముగ ననుటచేఁ బుంలింగతుల్యంబులుం గొన్ని గలవని తాత్పర్యము॥ కొమరుఁడు- చందురుఁడు - జముఁడు - కందుఁడు - ఇత్యాదులు.

వ్యా— అచ్చతెనుఁగు శబ్దంబులన్నియు సాధారణంబుగ స్త్రీలింగసమంబులు గాను, నపుంసకలింగసమంబులుగాను, నుండును. స్త్రీస్వరూపాక్షేపించుటచేతఁ (స్త్రీలింగసమములని చెప్పుటచేత) బ్రథమైకవచనంబునకు లోపంబుగల్గుట మొదలైనవియు నపుంసకలింగస్వరూపాక్షేపించుటచేత (నపుంసకలింగసమములని చెప్పుటచేత) మువర్ణకము వచ్చుటయుఁ గలుగునని తెలిసికొనునది. ఉ॥ అక్క—మిక్క—అద్ద—గద్ద—జాణ—గాణ—ఓడ— గోడ మొదలైనవానికిఁ బ్రథమైకవచనలోపంబు గలదుగావున స్త్రీలింగసమంబులు. పెయ్యము—నెయ్యము..అల్లము—మొల్లము—సున్నము—సన్నము మొదలైనవానికిమువర్ణకము నుండినదగును నపుంసకలింగసమంబులు. ఏకాంతముగ, (సాధారణముగ) అని సూత్రంబునయందుఁ జెప్పుటచేత స్త్రీలింగసమంబులును, నపుంసకలింగసమంబులును మాత్రమే కాక పుంలింగముతో సమానంబులును కొన్ని (కొన్ని) కలవని తాత్పర్యము. ఉ॥ కొమరుఁడు — చందురుఁడు — జముఁడు — కందుఁడు — మొదలైనవి, ఇచ్చటఁ బుంలింగసమంబులని చెప్పుటచేత మువర్ణకంబు రాకపోవుట గ్రహింపవలెను.

(3) సూ—బల్లిదాదులు సంస్కృతతుల్యంబులు.

మహత్త్వంబున నినిరుత్త్వము డాదులు, నమహత్త్వంబున మువర్ణకాదులును, స్త్రీత్వంబునందాలు శబ్దములతోడ సమానంబులుగలుగునని యెఱుంగునది॥ బల్లిదుఁడు - బల్లిదము - బల్లిదురాలు॥ బల్లిద - అక్కజ - కావలి - బెట్టిద - వెకిద - మిసిమింత - మొక్కలి - ఇత్యాదులు బల్లిదాదులు.

వ్యా—బల్లిద, మొదలైనశబ్దంబులు సంస్కృతశబ్దంబులతో సమానములు. అనఁగా మహత్త్వంబునందు బల్లిద, మొదలైనవానికి, తత్సమపరిచ్ఛేదమందలి యిరువదియొకటి యిరువదిరెండు సూత్రంబులచే నుత్వము ద్వర్ణకాదులును (ఆదులనుటచే నిగాగమనగాగమంబులు) అమహత్త్వంబునందు ముద్వర్ణకాదులును (ఆదిశబ్దంబుచే ముగాగమంబును) స్త్రీత్వంబునందు ఆలు, శబ్దంబుతో సమాసముకలుగునప్పుడు సంధిపరిచ్ఛేదమునందలి ముప్పదియొకండవసూత్రంబుచే నుత్వరుగాగమంబులును, కలుగునని తెలిసికొనవలెను. ఉ. బల్లిదుఁడు - బల్లిదము - బల్లిదురాలు. మొ. ఇట్లే అక్కజ-కావల-పెట్టిద-బేసిద-మిసిమింప-మొక్కల- మొదలైనవానికి బల్లిదశబ్దంబునకువలెనే రూపత్రయంబు గ్రహింపవలెను.

4 సూ—మహత్తులగుమగాదులకుం గయిరాదులకునుదుజ్ఞగునుత్వంబుగాదు.

మగఁడు - మనుమఁడు ॥ కయిరఁడు - కత్తళఁడు ॥ మగ - మనుమ - రాయ - పాప - ప్రే - తే- ఈకాప్రత్యయాంతంబులు - ఇత్యాదులుమగాదులు ॥ కయిర - కత్తళ - జన్న - నీల - ఇత్యాదులు కయిరాదులు.

వ్యా—మహద్వాచకములైన 'మగ', మొదలైనశబ్దంబులకును, 'కయిర' మొదలైనశబ్దంబులకును, డుజ్ఞకంబువచ్చును. [illegible] ఉ. మగఁడు-మనుమఁడు రాయఁడు-పాపఁడు-ప్రేఁడు-తేఁడు-ఈ-కా- ప్రత్యయాంతంబులు మగాదులు. కయిరఁడు-కత్తళఁడు-జన్నఁడు-నీలఁడు-మొదలైనవి కయిరాదులు ఈమగాదులకును, కయిరాదులకును, ద్వితీయాద్యేకవచనంబునందు బల్లిదాదులకువలెనిగాగమంబు పాక్షికంబుగా తత్సమపరిచ్ఛేదమునందలి యిరువదినాల్గవసూత్రంబుచే నిత్యంబుగ జ్ఞప్తిమందము కోవలెను. ఈకాప్రత్యయాంతంబులు = ఈప్రత్యయంబును, కాప్రత్యయంబును, నంతమునందుఁగల శబ్దంబులు ఈప్రత్యయాంతంబునకు - ఉ. అంపుఈఁడు. మొ. (సూ - తద్ధి-15సూ) కాప్రత్యయాంతంబునకు- ఉ. ఆరెకాఁడు- మొ. (సూ- తద్ధి- 11సూ) ఈమగాది

గ శబ్దంబులు 'మగనిఁ, రాయనిఁ, మనుమనిఁ' ఇత్యాదికముగా నిత్యనిగాగమము బులతోఁ బ్రయోగింపఁబడును. ప్రస్తుతకాలంబున నొకానొకరు 'రాయ' శబ్దంబుకారాంతం బని భ్రమించి 'రామునిఁ' అన్నట్లు 'రాయునిఁ' అని ప్రయోగించెద. అయ్యది ప్రామాదికంబు. ఈశబ్దంబునకు రామశబ్దంబునకువలె సంబుద్ధియందు డుజ్వర్ణకలోపంబు మాత్రంబు మహాకవిప్రయోగంబులఁ గానంబడియెడి. కాని నిగాగమంబునకు వైకల్పికత్వంబును, ఉకారాంతత్వంబును, బాహుళ్యప్రయు. కనుక నీ వికల్పము లక్ష్యంబు లకారఘటితంబులు సంగతమ్ములుగానున్నవి. మ॥ కృష్ణరాయల బాహాపృగనాభి సంకుమదసాంద్రాలేపపంకంబునఁ. మను- 1 ఆ- చ॥ కనితమరాజులెన్నఁగొనఁగాఁ దెనుఁగాఁబులతో సిరంగరా! యనికడకేగి మాటలనెయ్యది తెచ్చుమల్లికనుఁ. యమా. 1ఆ. మ॥ అ। గ్రహికన్నాహులచేత గొబ్బి వినుతుల్ గైకొన్న శ్రీరంగరా। యలచిత్తంబగు రింపరాయసము వ్రాయంజొచ్చె తానాసుధీ! తిలకా! లక్ష్మీవిలాసము. 1ఆ.చ॥ వనజపరాత్మశంకరులు వార్ధికిసద్రికిఁబోలెఁ గృష్ణరా।యనికి సముంనటుల్లుచుటులై తనరుఁ నరపతుమాధవుండు' కామస్థ 1ఆ మ॥ కలఁగెఁ శత్రుభయంకరప్రకటవోగ్రవ్వస్ఫురత్కృష్ణరా। యలసద్వైరిఘనాంధకారస్వనములాశాంతంబులం బన్వఁగఁ॥' కృష్ణరా- 3- ఆ తే॥ గీ॥ అతఁడు దీవించి తనునరాయలకునిచ్చె। హాత్మురాలని మదలోన హర్షమలర కృష్ణరా - 4- ఆ. మ॥ శ్రీకృష్ణరా। యలనొంసంచు వచించునట్టి యెడనత్యైశ్చర్య'- మొప్పారఁడ। ల్లలనారత్నము వింటమిఁకనొక చిల్కఁబంపె నచ్చోటికిఁ' కృష్ణరా 4 ఆ. తే॥ గీ॥ తనకుఁజోడను నొకరాజు ఘనతరాన్న! యమునఁగొలిగెను గృష్ణరాయలయి సత్యమ కృష్ణరా 4 ఆ. తే॥ గీ॥ అప్పుడప్పాజి కృష్ణరాయలను బెండ్లి। కొడుకుఁ జేయంగనెంచి పుత్త్రికమొసంగ' కృష్ణ - 4 ఆ

5. సూ— పగతాదుల బహువచనలకారంబునకు రేఫంబగు.

పగతురు - అల్లురు - నెయ్యురు - బలియురు - మార్తురు.

వ్యా—'పగత' శబ్దము మొదలైనవానియొక్క బహువచనలకారంబునకు రేఫంబగును. ఉ. పగతురు. ఇచ్చట 'పగత + లు' అనియుండఁగా, తత్సమపరిచ్ఛేద మందలి యుకారయొకంబన సూత్రంబుచేతనున్నయు ... ప్రత్యయసూత్రంబున లుగ్యా

ంబునకు రేఫంబు కలుగఁగా 'వగవరు' అనియైనది. ఇట్లే అల్లురు-నెయ్యురు-కలియురు- మార్తురు మొదలైనవి గ్రహింపవలెను. 'మల్ల' శబ్దము సాంస్కృతికంబై నను దానిబహువచనలకారంబునకు రేఫంబు పాక్షికంబుగఁ గానిపించెడిని. ఉ. మల్లలు మల్లురు. చ. వలమున విద్యలావు మెయిదర్పముఁ బేర్చి పెనంగు జెట్టిమల్లులవిఱుతుగా మఱిఁగడియలోనన మాఁడ్కిని చేసి చేయుచున్' భార- విరా. 2 ఆ. మవీరారిమ | ల్లురకునక్కటియ సంపదియ బలఘనాసుల్ సంగడాలౌవియు | చ్చరకాంతానవపాళివిస్ఫురడి కాశ్చర్యంబు చర్చింపఁగన్' రామాభ్యుదయము. 1 ఆ.

6 సూ—కొన్ని డుమంతంబుల బహువచనలకారంబునకు రేఫం బును దానికిముందు పూర్ణబిందుపూర్వకడకారంబునగు.

గండండ్రు - మిండండ్రు - ఇత్యాదులు.

వ్యా—'కొన్ని డుమంతంబులయొక్క- బహువచనలకారంబునకు రేఫంబును, ఆరేఫంబునకుఁ బూర్వము బిందుపూర్వకదాపలగలిగిన డకారంబునువచ్చును. ఉ. గండఁడు- గండండ్రు. మిండఁడు - మిండండ్రు. ఇచ్చట 'గండ + లు' అనియుండఁగాఁ బ్రకృతసూత్రంబున లకారంబునకు రేఫంబురాఁగా 'గండ + రు' అయ్యె. ఈరేఫంబునకుముందు దాపలసున్నగల డకారంబురాఁగా 'గండండ్రు' అయినది. ఇట్లే 'మిండండ్రు' గ్రహింపునది. నరసింహవ్యాకరణకారకునిమతంబున 'గండలు, మిండలు' అను బహువచనరూపంబులునుగలవు.

7 సూ—కాప్రత్యయంబుమీఁది బహువచన లకారంబునకు లఘ్వలఘు రేఫంబులును లఘురేఫంబునకు ముందు బిందుపూర్వకడకా రంబునగు.

విలుకాండ్రు - విలుకాఱు - వేఁటకాండ్రు - వేఁటకాఱు - వేఁడుకకాండ్రు - వేఁడుకకాఱు.

వ్యా.—కా ప్రత్యయంబు తెరువాతిబహువచనలకారంబునకు లఘురేఫంబును, అలఘురేఫంబును, కలుగును. అలఘురేఫంబునకు దాపలనున్నగలడకారంబు వచ్చును.

ఉ. విలుకాండ్రు - విలుకాఱు. ఇచ్చట విలుకా, అనునది ప్రాతిపదికము. దీనికి బహువచనార్థమందు విలుకా + లు, ఇట్లుండఁ బ్రకృతసూత్రంబునఁ బ్రత్యయలకారంబునకు లఘురేఫంబును, దానికిముందు దాపలనున్నగలడకారంబును రాఁగా, విలుకాండ్రు, అయ్యెను. పక్షంబున విలుకా, శబ్దంబుపైని బహువచనలకారంబునకు నలఘురేఫంబుమాత్రమే కలుఁగగా విలుకాఱు, అయ్యెను. ఇట్లే వేటకాండ్రు—వేడుకకాండ్రు అను నవియు గ్రహింపవలెను. ఉ. వేడుకకాండ్రకై తిరుగు వేశ్యలనాడిన జాడ నన్ననిఁ ట్లాడఁగఁ బాడియౌనె, ఉ- రా 4ఆ. క. పాఱెడు నీరెడగ్రేవ్వఁగఁ దాఁటె చెడిదమైనయొండెడనుకఁ గని పురం | బాఱెనుడువంత వేడుక| కాఱులుజాలరులునూచి క్రందుకొనంగన్, భార- శాంతి- 3ఆ.

8 సూ—తేపప్రభృతుల బహువచనమునకు ముందు డుజ్జగు.

తేఁడులు - తేండ్లు.

వ్యా.—తే, మొదలైనశబ్దంబులు బహువచనంబునకుముందు డుజ్వర్ణకంబు వచ్చును. ఉ. తేఁడులు— తేండ్లు, తేఁడులు, అనుశబ్దంబునందు డుజ్జుజకారేత్కంబు గావున బిందువు పూర్వమందుఁ గలిగె. తేశబ్దంబు దీర్ఘాంతంబగుటచే నర్థానుస్వారంబుమాత్రంబే కలిగెను. తే + లు, ఇట్లుండఁ బ్రకృతసూత్రంబున లువర్ణకంబునకు ముందు డుజ్వర్ణకంబుగలిగి తే + డు + లు, ఇట్లుండఁ బంగడెందవసూత్రంబుచే బహువచనలకారంబునకు ముందున్న డుజ్వర్ణకంబుయొక్క ఉకారంబునకు లోపంబు కలుఁగగా డకారలువర్ణకంబులు సంయుక్తంబులయ్యె (తే + డ్లు) పిమ్మట నీపరిచ్ఛేదమునందలి పదునేడవసూత్రంబున డలకారసంయోగంబునకుఁ బూర్వమందున్న యుఅమున్న బిందువున్నయది తేండ్లు, అయ్యెను. ఇట్లే తేఁడులను— తేండ్లను. మొదలయిన ద్వితీయాదులు.

9 సూ—కూఁతుశబ్దము ప్రథమైకవచనంబునకు రువర్ణంబగు.

కూఁతురు - కూఁతులు కూఁతురులు - కూఁతుళ్లు - కూఁతురినిత్యాదిరూపంబులు గ్రాహ్యంబులని యెఱుంగునది.

వ్యా—'కూఁతు' అనుశబ్దంబుయొక్క ప్రథమైకవచనంబునకు 'రు' అనునక్షరంబు వచ్చును, ఉ॥ కూఁతురు—దీని బహువచనము—కూఁతులు, కూఁతురులు—కూఁతుళ్లు—కూఁతురిని, ఇత్యాదిరూపంబులు దుష్టంబులు. 'కూఁతు' శబ్దంబు నామవాచకంబు; కావున దానిపైని బహువచనప్రత్యయమొక్కటియె యుండునుగాని యేకవచనంబగు రువర్ణంబుండనేరదు. ఏకవచనబహువచనంబులకు నొక్కవచనాంతంబున సమావేశంబు విరుద్ధము కావున "కూఁతురులు" ఇత్యాదిప్రయోగంబు లసాధువులు.

10 సూ.—చెయువు బహువచనలకారంబున కలఘురేఫంబు విభాషనగు.

చెయువుఱు - చెయువులు - చెయువుఱను - చెయువులను.

వ్యా—'చెయువు' అనుశబ్దంబుయొక్క బహువచనలకారంబునకు శకటరేఫంబు విభాషగానగును. ఉ॥ చెయువుఱు—చెయువులు. చెయువుఱను—చెయువులను. ఈశబ్దంబుయొక్క యకారంబుమీఁది యుకారంబునకు లోపంబును గాన్పించెడిని. ఉ॥ ఇంపు దళ్కొత్తఁగ నొక్కచో నొకటి నొక్కటిగాంచి యొల్చు చెయ్వులం జిత్తజుకేళిఁదేలె విలసిల్లుచు జక్కవ దోయివేసవన్ (భార—ఉద్యో—2ఆ. శా॥ చేరం జోటొకతెందుఁ గానక భ్రమం జెయ్వాది భృంగావళిం! గారామారఁగ నుద్ధరించె, ఎఱ్ఱాప్రెగడ హరివంశము. సీ॥ మఱవక ప్రాణేశు మనువురాధిని చెయ్వులన్నియు దక్కఁ జిత్రరేఖ (వసు—5 ఆ. ఉ॥ శింగంబుల్ త్రినిబాలికల్ దిరుగుచుం జెయ్వాది మోదించుచున్ | రంగంబుల్ దిరుగంబడ్డ నవకుఱ్ఱాజీనముల్ గోయుటల్ ఉత్తర రామాయణము.

11 సూ.—అల్వాదుల బహువచనలకారంబునకు రేఫంబును ముందటి లువర్ణంబునకు బిందుపూర్ణకడకారంబునగు.

అంపుఱ్ఱి - అంపఱ్ఱిను - ఆలు - చెలియలు చెల్లెలు - కోడలు మఱఁదులు- ఇవి యాల్వాదులు.

వ్యా—ఆలు, మొదలైనశబ్దంబుల బహువచనలకారంబునకు శేషంబును ముందఱనున్న ప్రకృతిలువర్ణంబునకు దాపలనున్నగల డకారంబును వచ్చును. ఉ. ఆలు-ఆండ్రు. ఇచ్చట ఆలు + లు, ప్రత్యయలకారంబునకు శేషంబురాఁగా ఆలు + రు, ప్రకృతిలువర్ణంబునకు దాపలనున్నగలడకారంబు రాఁగా ఆండ్రు, (ఆండ్ + రు) ఆయ్యెను. ద్వితీయాబహువచనము- ఆండ్రను. ఇట్లే చెలియలు-చెల్లెలు, కోడలు- కోడండ్రు. మొదలైనవి. గ్రహింపవలెను.

(12) సూ—బహువచనము పరంబగునపుడు డలటరలయుత్వంబునకులోపంబు బహుళంబుగానగు.

గుండ్లు - గుండులు-గింజ్లు - గిండులు - కాళ్లు - కాలులు మొసళ్లు - మొసలులు - గోండ్లు - గోంటులు - తుంట్లు - తుంటులు గోళ్లు - గోరులు - సీవిళ్లు - సీవిరులు - బహుళగ్రహణముచే విల్లులు పిల్లులు పులు లిత్యాదులందు లోపంబులేదు ॥ తత్సమంబులంగోటి పిప్ప లిశబ్దంబుల కీకార్యంబు చూపట్టెడు ॥ కోట్లు - కోటులు-పిప్పళ్లు -పిప్పలులు,

వ్యా.—బహువచనలకారము వచ్చునప్పుడు 'డ - ల - ట - ర' ఈయక్షరంబుల ఉకారంబునకులోపంబు బహుళంబుగాఁ గలుగును. ఉ. గుండులు-గుండ్లు. ఇచ్చట 'గుండు' అనునపుడు బహువచనలకారంబురాఁగా డకారముయొక్క ఉకారంబు లోపించి 'గుండ్లు' (గుండ్ + లు) అయినది. బహుళమని చెప్పుటచేత 'గుండులు' అని సంయోగరహితంబుగనుగలదు. ఇట్లే 'గిండ్లు' మొదలైనవి. 'కాలు' శబ్దంబునకు 'కాలులు— కాళ్ళు' అని రూపద్వయంబు. ఇచ్చట 'కాలు + లు' అనియుండఁగా ప్ర కృతసూత్రంబునఁ బ్రకృతిలువర్ణముయొక్క ఉకారంబునకు లోపంబురాఁగా బిద

పోల్లవసూత్రంబుచేతను బహువచనసంశ్లిష్టమయిన ప్రకృతిలకారంబునకు వలఘులకారంబు గలిగి 'కాళ్లు, అయ్యెను. పదమూఁడవసూత్రంబున 'కాళులు' అనియునుండవచ్చును. ప్రకృతసూత్రంబున నుకారలోపంబు బహుళకంబుగావునఁ బక్షంబున 'కాలులు' అని సంయోగరహితంబుగ నుండును. గొంటులు – గొంట్లు. తుంటులు – తుంట్లు. ఈశబ్దంబులు 'గుంటు, శబ్దంబునకుంబలె గ్రహింపవలె. గోరులు – గోర్లు. సీవిరులు – సీవిర్లు. ఈశబ్దంబులు ప్రకృతసూత్రంబున నుత్వలోపంబుచేతనే గ్రహింపవలెను. పైనుదాహరింపఁబడిన 'గుండులు – కాలులు – తుంటులు – సీవిరులు' శబ్దంబులు క్రమముగా 'డ – ల – ట – ర' లకుదాహరణంబులు మఱియు శ్లో॥ దాసఃక్రమస్సమచ్ఛత్రోవ్యత్యయస్త్వం ఛేదసంఘయోః ఉపాయముగపాయశ్చ 'వ' పూర్వాః పతితా ఇమే ॥ శకటరేఫనిర్ణయము. ఈశ్లోకమునందలి 'ఛత్ర'శబ్దంబునకు గ్రంథకర్తగారు 'సీవిరులు' అని తెలుఁగువ్రాసి, 'విరుగొడుగులు' అని యర్థము వ్రాసిరి. కాని వింజామరలను నర్థము సరియైనది. సీ॥ వింజామరములనవింజామలసంగవీచోపులనఁ సీవిరులనంగఁ । జామరాహ్వయములు' వేంకటేశ్వరాంధ్రము – నామవర్గము. క॥ సీవిరులనవీచోపులు । నావింజామరములకును నామములయ్యెన్' దేశ్యనామార్థకోశము. శకటరేఫనిర్ణయంబును, శబ్దాంధ్రపదపారిజాతంబును, బట్టిచూడఁగా 'సీవిరులు' అను బహువచనరూపంబును నున్నయట్టులు గానిపించుచున్నది. కాని 'వీచోపులనఁగ సీవిరులనంగ' అను వేంకటేశ్వరాంధ్రనిఘంటుపద్యమందలి యతిస్థానంబుసూచినను, దల్సను పరిచ్ఛేదమునందలి నలువదియేడవసూత్రంబుచే యోజించినను 'సీవిరులు, అనియే కాని 'సీవురులు' అని యుత్వనకారంబుగాదు. సీతారామాచార్యులవారు 'సీవిరులోకవలిపన్' భార- శాంతి. 1ఆ. అనుప్రయోగంబు దాహరించి '(ఇది వ్రాఁతప్రతులయందలి పాఠము)' అని వ్రాయుట ఇద్వితకారసహితమనుడిచూచుఁ చేతనేయని గ్రహింపవలెను. సీవిరులనఁగా వింజామరములనుటకు భారతప్రయోగంబులు. శా॥ సారథ్యంబు వహింప భీముఁడు సితచ్ఛత్రంబు గాండీవి చే । ల్వారంబట్టఁగ సీవిరుల్గవలిపన్' భార- శాంతి- 1 ఆ. క॥ రచియించిన వజ్రంబుల । గుములంబొలుపారు సీవిరులు బెరయంగన్, భార క॥ ద్విరదంబుల వరసంబులఁ । దురగంబులఁ గాల్బలములఁ దూర్యంబులసీ । విరులన్గొడుగులఁ బడగలఁ । బరిస్ఫురితమహోన్నతి నచుపంబుగదున్, భార. హైమాలమందు

బహుళమని చెప్పుటచేత (విల్లులు, పిల్లులు, పులులు, ఇత్యాదులందు నుత్వలోపంబు లేదు. తత్సమపదంబులలో (కోటి-పిప్పలి, శబ్దంబులకు నుకారలోపంబును, గనంబడు చున్నది. ఉ. కోట్లు - కోటులు. పిప్పళ్లు -పిప్పలులు. మొదలైనవి. అప్పకవి తే॥ గీ॥ యుష్మత్పంచకమునఁ ద్రిక్కుయొజ్జవారు గాళ్ళటంచు రచించుటఁ గాంచి కవులు అనియుష్మత్పంచకంబులోఁ దిక్కనసోమయాజులు కాళ్ళని ప్రయోగించినాఁడనియు, దానం జేసి మీఁగాళ్ళని కవులు తఱచుగఁ బ్రయోగింతు రన్నాఁగనియు, వక్కాణించు చు, సారంగధరచరిత్రమందలి (సీ॥ ఉష్మకస్తపువ్వానొక పైనిసుచ్చిళ్లు దెలఁగి మీఁగాళ్ళపైఁ జిందులాడ' అను ప్రయోగంబును జూపెను అప్పకవిగారి మతంబున (హరి మధ్యకాళ్లు సొళ్ళవఁగరాదు, అనుపద్యంబునఁ (కాళ్లు, అని ప్రయోగింపఁగూడదనియే సిద్ధాంతపఱచిరి; కాని కాళ్ళనుబకుఁ గవిశేఖరుల ప్రయోగంబులు భారతమునందుఁ పెక్కులుగలవు. క॥ ఉనుగకరక్తప్రవాహ మొలుకుచునుండం । గడకాళ్లుపట్టివానిని' భార- ఆది. క॥ వినితోయుతీఁగకాళ్ళం । బెనఁగొనఁగదాయఁచుఁ బొంగిభీష్ముఁడు ద్రోణుఁడ్, భార - ఆది - 5 ఆ. సీ॥ కాళ్ళ యొప్పిదమాడుకట్ల నజ్వలముచేయంగ నంతుల బాహులంపమెడల, భార - విరా - 1 ఆ. ఇంకను ప్రయోగంబులు పెక్కులుగలవు.

(13) సూ—బహువచనము పరంబగునపుడ సంయుక్తంబులయి యుదంతంబులయిన డలరలకలఘు లకారంబు బహుళంబుగా నగు.

త్రాడు - త్రాళులు - గుమ్మళ్లు - గుమ్మడులు - మొగిళులు మొగిలులు - పిడికిళులు - పిడికిలులు - ఊళులు - ఊరులు-పందిళులు పందిరులు.

వ్యా—బహువచనంబు పరంబగునపుడు సంయుక్తంబులు కానివై ఉదంతంబులైన డ - ల - ర, లకు నలఘు లకారంబు బహుళంబుగానగును. ఉ. త్రాడు - త్రాడులు - త్రాళులు. (త్రాడు, ఇచ్చట బహువచనలకారము వచ్చి (త్రాడు + లు' అని కాఁగాఁ బ్రకృతసూత్రంబున డకారంబునకు నలఘు ళకారంబు (ళ) గలిగి త్రా

ళులు' అనురూపాంతరంబయ్యెను. 'గుమ్మడి + లు', ఇట్లుండఁదత్సమపరిచ్ఛేదమునందలి నలువదియైదవసూత్రంబుచే ఇకారంబునకు ఉకారంబువచ్చి ఉదంతంబైనదిగనుక ప్రకృతసూత్రంబున 'గుమ్మళులు - గుమ్మడులు', అనురూపంబులయ్యెను. ఇట్లే పిడి కిలిపందిరిఇత్యాదులయందు ఇకారాంతస్థలంబులయందుఁ దత్సమపరిచ్ఛేదమందలి నలువదియైదవసూత్రంబుచే నుత్వంబుగలిగినపిమ్మట నీప్రకృతసూత్రంబు ప్రవర్తిల్లుననియే యెఱుంగునది. 'త్రాడు - మొగిలు - ఊరు, ఇవి సహజంబుగానే, ఉకారాంతంబులు. ఈసూత్రంబుచే బహువచనమందు నలఘు లకారంబుమాత్రంబు కలుగును.

14 సూ — బహువచనళిష్టంబులయియాద్వ్యరుక్తంబులయినడకారలకారంబుల కలఘు లకారంబు నిత్యంబుగనగు.

త్రాళ్లు - గుమ్మళ్లు - మొగిళ్లు - మొసళ్లు - విళ్లు-సిళ్లు.

వ్యా — బహువచనలకారముతో సంయుక్తములై ద్విత్వములేని డకారంబునకు, లకారంబునకును, నలఘులకారంబు నిత్యంబుగానగును. ఉ. త్రాళ్లు. 'త్రాడు + లు' ఇచ్చట పంద్రెండవసూత్రంబుచే డకారంబుమీఁది ఉకారంబునకు లోపంబుగలిగి ప్రకృతిడకారంబునకును, ప్రత్యయలకారంబునకును, సంయోగంబుగలిగి 'త్రాడ్లు' అయ్యెను. పిమ్మట ప్రకృతసూత్రంబుచే డకారంబునకు నలఘులకారంబు గల్గి 'త్రాళ్లు', అనురూపంబు నిష్పన్నంబయ్యె. పంద్రెండవసూత్రంబుచే నుత్వలోపంబు బాహుళకంబుగావునఁ బయుమాఁదినసూత్రంబున 'త్రాడులు - త్రాడుల్లు', అనియుత్వలోపాభావమందు రూపద్వయము పేర్పడును. గుమ్మళ్లు - మొగిళ్లు - మొసళ్లు - విళ్లు - సిళ్లు, వీనికి నేకవచనంబులు గ్రమంబుగా 'గుమ్మడి - మొగిలు - మొసలి - విడి - సిడి, అనియుండును. వీనిలో నికారాంతనామంబులకు బహువచనలకారంబు పరంబగునప్పుడు తత్సమపరిచ్ఛేదమునందలి నలువదియైదవసూత్రంబున వీని ఇకారంబునకు ఉకారంబుగలిగి యీపరిచ్ఛేదములోని పంద్రెండవసూత్రంబున లోపంబుగలుఁగగాఁ బ్రకృతసూత్రంబున నలఘులకారంబు నిత్యంబుగనయి పైబహువచనరూపంబులు సిద్ధించినని యెఱుంగునది.

15సూ—సమానపదంబునందు సంయోగంబుపరంబగునపుడెల్లచో ఖండబిందునకుం బూర్ణంబగు.

అనఁటులు - అనంట్లు-పనఁటులు-పనంట్లు - గోఁటులు- గోంట్లు తేఁటులు- తేంట్లు -ఏఁడులు-ఏండ్లు॥ కాఁడులు-కాండ్లు ఏండ్లు కాండ్లిత్యాదులందు డాకుళాదేశంబుం గొందఱు గణించిరి- తెనుఁగున బిందు పూర్వకస్థిరంబు లేమింజేసి యది గ్రాహ్యంబుగాదు.

వ్యా—సమానపదంబునందు (ఏకపదంబునందు) బహువచనలకారంబుతోఁ బ్రకృతిహల్లు సంయుక్తమైనపుడంతటను నఱసున్న నిండుసున్నయగును. ఉ. అనఁటులు – అనంట్లు. ఇచ్చట 'అనటులు' అనునది యేకపదము. దీనిలోని టకారంబు యొక్క ఉకారంబునకుఁ బ్రథమైండవసూత్రంబున లోపంబుగలిగి టకారలకారంబులు సంయుక్తంబులుకాఁగాఁ బ్రకృతసూత్రంబున నామంబులోని నకారంబుమీఁది ఖండబిందువు పూర్ణబిందువై 'అనంట్లు' అనురూపముసిద్ధించె. ఇట్లే 'పనఁటులు-గోఁటులు-తేఁటులు – ఏఁడులు - కాఁడులు' ఇత్యాదిశబ్దంబులలో నామంబుయొక్క హల్లునకును, బహువచనలకారంబునకును, సంయోగంబుగలిగినపుడు నామంబులయందలి యఱసున్నలు నిండుసున్నలయి 'అనంట్లు - గోంట్లు - తేంట్లు - ఏండ్లు– కాండ్లు' ఇత్యాదులగును. 'ఏండ్లు– కాండ్లు' ఇత్యాదిరూపంబులందు డాకుళాదేశంబుగాఁ బరుసగాఁ జెప్పిన సూత్రంబున నలఘులకారంబుగలిగి 'ఏఁళ్లు,' పదునాల్గవసూత్రంబున 'ఏండ్లు' ఇత్యాదికంబుగా నుండునని కొందఱు భ్రమనుపడిరి. తెనుఁగుభాషయందుఁ గలుషసరళంబులకు ముందుబిందువుండునుగాని స్థిరంబునకు ముందుబిందువుండదు. వీరిమతంబున నలఘులకారంబునకు ముందుబిందువును, అంగీకరింపవలసియున్నది. అయ్యది యశాస్త్రీయంబు గావున నట్టిరూపంబులు గ్రాహ్యములుకావు. 'వ్రేఁడు' అనుశబ్దంబులోనిది డువర్ణకంబుగాని యది ప్రకృతిలోనిదికాదు గావున 'ఏఁడు – కాఁడు' అనుశబ్దంబులవలెఁ బోలె నీశబ్దంబునకు రూపనిష్పత్తి యగునని భ్రమింపఁగూడదు 'వ్రే' దీనికి నేకవచ

వంబు. ప్రేంకు బహువచనంబు. ప్రేలు (గొల్లలు) స్త్రీప్రత్యయరూపము ప్రేత (గోపికాస్త్రీ)

16 సూ—ఔపవిభక్తికంబుల లివర్ణంబులకు బహువచనంబు పరం బగునపుడు పూర్ణబిందుపూర్వక డువర్ణంబు బహుళంబుగానగు.

కొడవలి - కొడవండులు - ఉల్లోపంబు - కొడవండ్లు - పక్షంబున దలఘులకారంబు - కొడవళులు - కొడవళ్లు - కొడవలులు॥ రోఁక లిప్రభృతులకిట్లు రూపంబు లెఱుంగునది ॥ ఇల్లు - ఇండులు - ఇండ్లు - ఇల్లులు ॥ ఇట్లు - కల్లు - పల్లు ముల్లు - విల్లు శబ్దంబులకు రూపంబులు తెలియునది ॥ మద్యనిమ్నార్థకంబులయిన కల్లు పల్లుశబ్దంబులును ఇల్లు ప్రభృతి శబ్దంబులు ననౌపవిభక్తికంబు లగుటంజేసి వాని కీకార్యంబు లేదు.

వ్యా—ఔపవిభక్తికంబులనఁగా విభక్తిసంబంధంబున మార్పునొందు శబ్దంబులు. అట్టిశబ్దంబుల లివర్ణంబునకును, లకారముతోఁ గూడిన లువర్ణంబునకును, (సలలువర్ణంబునకు = లకారముతోఁ గూడిన లువర్ణమునకు - ఉ. ఇల్లు - విల్లు మొ) బహువచనంబు పరంబగునపుడు నిండుసున్న పూర్వమందుఁ గలిగిన డు, అనునక్షరము బహుళంబుగావచ్చును. కొడవలి, ఇచ్చట బహువచనమందు లువర్ణకంబు రాఁగా నాలివర్ణంబునకు నిండుసున్న పూర్వమందుఁగల డువర్ణంబువచ్చి కొడవండులు, అనియును, డువర్ణంబుయొక్క ఉకారంబునకుఁ బండ్రెండవసూత్రంబుచే లోపంబుగలిగి కొడవండ్లు, అనియును, డకారయుక్తమైనరూపంబులు రెండేర్పడును. డువర్ణంబుపాక్షికంబుగావున కొడవలి, శబ్దంబునకు బహువచనలకారంబు పరంబగుచుండఁ దత్సమపరిచ్ఛేదంబునందలి నలువదిరెండవసూత్రంబుచే నుత్వంబుగలిగి యీపరిచ్ఛేదంబులోని పదుమూఁడవసూత్రంబున నలఘులకారంబు రాఁగా కొడవళులు, అనియును, పదునాల్గవసూత్రంబుచే కొడవళ్లు' అని బహువచనశిష్టంబుగాను, లకారయుక్తమైన రూపస్వ

యం బేర్పడినది. అలఘులకారంబునకు బాహుళకంబగుటచే ‘కోడవలులు’ అని లఘులకారయుక్తరూపంబొందుండు. ఇట్టిశబ్దంబులకు బహువచనలకారంబునందు రూపపంచకంబగును. ‘రోఁకలి’ మొదలైన శబ్దంబుల కివిసంబునసే రూపంబులని తెలిసికొనవలెను. ఇయ్యది లివర్ణమంతమందుఁగల యౌపవిభక్తికాంతపదంబుల కుదాహరణము. ఇఁక ద్విత్వలువర్ణంబునకు — ‘ఇల్లు’ దీనికి బహువచనంబున లువర్ణకంబునచ్చి ‘ఇల్లులు’ అనియును, పూర్ణబిందు పూర్వకడువర్ణము వచ్చినపుడు ‘ఇండులు’ అనియును, పండ్రెండవసూత్రంబుచే డువర్ణంబుయొక్క ఉకారంబునకు లోపంబుగలుగఁగా ‘ఇండ్లు’ అనియును, రూపంబులు. ఇట్లే ‘కల్లు – ముల్లు – పల్లు – విల్లుఁ’ మొదలైనశబ్దంబుల రూపంబులు గ్రహింపవలెను. మఱియు ‘కల్లు’ శబ్దంబునకు మద్యమర్థమైనపుడును, ‘పల్లు’ శబ్దంబునకుబల్లమర్థమైనపుడును, ఇల్లుమొదలైనశబ్దంబులును, ఔపవిభక్తికంబులు కీసూత్రవిధిజేసి వానికాకపోవుటంజెల్లదు, కల్లుశబ్దంబునకు నేత్రమునకైయొడియర్థ మరుదుగాఁ గానఁబడియెడి. సీ॥ ఏవేల్పుఁ గలఁపంగనిచంద్రులనుబంతి కండ్లుగాఁ గండ్లుగాఁ ఘనత జేసిభల్లా – 1 ఆ ఔపవిభక్తులనుఁగుఱించి యౌపవిభక్తికప్రకరణంబులో వివరింపబడును.

17 సూ—ఒకానొకచో నామంబు సంశ్లిష్టబహువచనాంతతుల్యంబయి బహువచనంబు నెనయు.

కోడవండ్లులు - కొండవండ్లులను - కోడవళ్లులు - కోడవళ్లులను ఇట్లుప్రయోగదృష్టంబులు గ్రహించునది.

వ్యా—ఒకానొకచోటఁ బ్రాతిపదికము (నామము) బహువచనలకారంబుతోఁ గూడికొని పునరుక్తంబుగ బహువచనంబు నొందును. ఉ. కోడవండ్లులు మొదలైనవి. ‘కోడవళ్లు’ ఇచ్చట బహువచనలకారాంతంబే ప్రాతిపదికంబై వేఱొకబహువచనలకారంబును బొంది ‘కోడవళ్లులు’ అయినది. ఇట్టిరూపంబు కవిప్రయోగంబులనుసరించి యుపయోగింపవలయును. ‘క॥ సుందరి నాకోడండ్రుర యందభ్యర్హితవునీవ’ భారసభా – 2 ఆ. తే॥ గీ॥ అచ్చెరువుగాదె యెన్నరి [illegible]రింకఁ । బరిభవంబునుబొందక

ప్రబుకువారు, భార - విరా - 3ఆ. చ॥ ఘనిమదివాదువల్లభను వీం(డురు(గమూ నింతచేసిరే, భార - విరా - 3 ఆ. తే॥ గీ॥ ఒక్కసతికిఁబతులు పెక్కండ్రఁగుటిది సతులకోర్కి గానవతివక్షస్థ, భార - అర - 4 ఆ. సీ॥ వెలయాండ్రురనుగొండియల బరిచారికాశ్రేణుల నొండొంటిచేతులునట్టి, హరి - ఉ. 6ఆ క॥ వేదుకకాండ్రుపుర నిచ్చు వివిధార్థంబుల్, విక్ర - 2 ఆ. క॥ పెక్కండ్రుతోడనైనఁ బెనఁగఁగఁ జెల్లుజ్ విజ్ఞా - వ్య - తే॥ గీ॥ చూపఱులచూడ్కి కొకవింతసొబగొనర్చి, కళా - 7 ఆ ఇంకను బహువచనాంతంబుపై బహువచనంబు గలశబ్దంబులు ప్రయోగంబులం బెక్కులుగలవు.

18. సూ—కలన్వాదుల నువర్ణంబు కుజ్జగు బహువచనము పరంబగునపుడు నిత్యముగానగు.

కలఁకు-కలను-కలఁకులు ॥ కలను- కెలను-కొఱను - కొలను - గవను - నెఱను - మ్రాను - వరను - వలను - ఇవికలన్వాదులు.

వ్యా—కలను మొదలైనశబ్దంబులయొక్క నువర్ణంబునకు కుజ్, అనునదివచ్చును. కుజ్' జకారేత్కమగుటచేత జిత్తు బిందుపూర్వకంబగు, ననుసూత్రంబుచే బిందుపూర్వకకువర్ణఁబని గ్రహింపవలెను. బహువచనంబునందు కుజ్, అనునది నిత్యంబుగానగును. అనఁగా నేకవచనంబున వైకల్పికము. ఉ. కొలను — కొలఁకు. బహువచనంబున నిత్యంబగుటంజేసి కొలఁకులు, పక్షంబున హ్రస్వంబుపైన నఱసున్న నెఱసున్నయై కొలంకులు, అనియుంగలవు. కలను - కెలను - కొఱను - గవను - నెఱను మ్రాను — వరను, మొదలైనవానికి నేకవచనంబునఁ బైదానిఁబలె రూపద్వయంబును, బహువచనంబున రూపంబొకండును, గ్రహింపవలెను. మ॥ గాంతురుశ్రమత్వముగానలో ముంగామ్రాకుల్ గా వితర్కింపఁగాఁజ్, వసు- 1ఆ. పైలెఖాని ర్దిష్టంబైన శబ్దంబునకు తురుష్కులును, జీర్ణవృత్తంబులును, ప్రకృతంబున వర్ణద్వయంబు చెప్పికొనవలెను. పృథక్పదమైనపుడు మ్రాకుల్, అనియుండవలెను. ఆయినను శ్లేషాలంకారతత్పరత్వంబునఁ గ్రౌఢముగాఁ జెప్పబడినదని వ్యాఖ్యానంబున వ్రాయంబడియెను. ఇట్టివి పెక్కులుగలవు గాని కొన్నింటినిమాత్రమ యుదాహరించెదను. మ॥ జరు

శ్లో॥ యమకుటుంబరక్షణమునకుఁ బ్రాణ్మిచింతన్నిరం । నవతారకవికసంపుటప్రకరకాం తారంబునంపర్ధపుం । దెరువాటుల్ దగగొట్టి తజ్జపరిమద్వజ్ఞాతచార్యక్రియా । విరసుండై కొలఁతంబడుంగుకవి పృథ్వీభృత్సమీపక్షితిన్, మను - 1ఆ. ఇచ్చట నొకయర్థంబునందు కొలుత, అని యుకారమధ్యంబుగాను, వేఱొకయర్థంబునందు కొలఁత, అని యకారమధ్యంబుగాను, నుంపవలయు. అయినను కొలఁత, అని యకారమధ్యంబుగానే యర్థద్వయమందును పెద్దనార్యులచేఁ బ్రయోగింపఁబడియె, సీ॥ రాజరాజలక నూరకయున్న నలకనూరక నిపేంపనియట్టి రాజరాజు, వట్టు. 2 ఆ. అలకశబ్దంబు కేశార్థకంబగునపుడు ఉకారమధ్యముగాని యకారమధ్యముగాదు. పట్టణవాచకమగు నలకాశబ్దము సంస్కృతము. అకారమధ్యము. ఈశబ్దంబుతోడ శ్లేషకై దేశ్యశబ్దంబగు నలుకశబ్దంబు నకారమధ్యముగాఁ బ్రయోగించుట శబ్దశాస్త్రవిరుద్ధంహిచ్యుతసంస్కారమిష్యతే, అను శ్లోకంబుంబట్టి చ్యుతసంస్కారంబని గ్రహించునది. సీ॥ వీరివాల్గన్నులు విస్ఫుటతారకల్ శ్రీనాసంగతి గాంచి ప్రబలుటరుదె, వట్టు. 2 ఆ. ఇచ్చటఁ బ్రకాశించునట్టి గ్రహకలని యనునర్థంబున విస్ఫుటతారకము, లని యుండఁదగినను శ్లేషను నిర్వహించుటకు నిట్లు చెప్పెను. మహాకవులు గావున వారిప్రయోగంబుల నభినందింపవలయును.

19 సూ—అట్లు రేనుగోనుశబ్దంబుల నువర్ణంబుగుజ్జగు.

రేఁగు - రేను - రేఁగులు ॥ గోఁగు గోను - గోగులు.

వ్యా—పైసూత్రంబునంబలె నేకవచనంబునందు వైకల్పికంబుగాను, బహువచనంబునందు నిత్యంబుగాను, రేను, గోను, శబ్దంబులయొక్క నుకారంబునకు గుక్, అనువర్ణకంబగును. ఉ. రేను = రేఁగు. బహువచనమందు రేఁగులు, ఇట్లే గోనుశబ్దంబు గ్రహింపవలెను,

20 సూ—బహువచనంబు పరంబగునపుడు చేను పేను మీను శబ్దంబుల నువర్ణంబులోపించు.

చేను — చేలు ॥ పేను - పేలు - మీను - మీలు.

వ్యా—బహువచనలకారంబు పరంబగునపుడు 'చేను, పేను, మీను' అనుశబ్దంబుల కడపటియక్షరంబైననువర్ణంబులోపించును. ఉ. చేలు. 'చేను' ఇచ్చట లువర్ణకంబు రాఁగా 'చేను + లు' అయ్యెను. పిమ్మటఁ బ్రకృతసూత్రంబున నువర్ణంబులోపింప, గా 'చేలు' అయినది. ఇట్లే పేను మొదలైనశబ్దంబులు గ్రహింపవలెను. 'మీనుఁ' అనుశబ్దంబునకు బహువచనంబు 'మీనులు' అనుప్రయోగంబొండుగలదు. వ॥ 'జలజములఁ మృణాళములఁ జక్రయుగంబుల గండుమీనులఁ' కవికర్ణరసాయనము. ఇచ్చోట 'గండుమీలఁ' అని పఠించినచో నిర్దుష్టంబు.

21 సూ—బహువచనంబుపరంబగునపుడు రేయిప్రభృతులతుది యక్షరంబులోపించు.

రేయి - రేలు॥ ఱాయి - ఱాలు॥ వేయి - వేలు॥ వ్రాయి - వ్రాలు॥ ఇత్యాదులు॥ ఈలోపంబు సమాసంబులందుం జూపట్టెడు. రేరాజు - మగఱాపతకము - వేవెలుఁగు.

వ్యా—బహువచనలువర్ణకంబు పరంబగునపుడు 'రేయి' మొదలైనశబ్దంబుల కడపటియక్షరంబులోపించును. ఉ. రేలు 'రేయి' ఇచ్చట లువర్ణకంబు పరంబగునపుడు కడపటియక్షరంబైన యివర్ణములోపింపఁగాఁ [illegible]బహువచనరూపంబేర్పడెను. ఇట్లే 'ఱాయి — వేయి — వ్రాయి' శబ్దంబులకుఁ గ్రమంబుగ 'ఱాలు — వేలు — వ్రాలు' అనురూపంబులు గ్రహింపవలెను. సీ॥ 'పలుగుఱాలొల్లక తోలఁగివచ్చినఁగంటె పలుగు [illegible] నయ్యెనిప్డు' రామాభ్యు—5 ఆ. క॥ 'నీలంపుమేనిసూత్రపు । ఱాలకనుంగవయుఁ బుష్యరాగపుటెన్నున్' చంద్రభానుచరిత్రము. కొందఱు 'ఱాయి' శబ్దంబునకు బహువచనరూపము 'రాళ్ళు' అని వ్యాకరణంబులయందును, గ్రంథంబులయందునుఁ బ్రయోగించుచుండిరి. అయ్యది ప్రామాదికము. ఈపైయంత్యాక్షరలోపము సమాసంబులయందునుఁగూడఁ గనఁబడుచున్నది. రేరాజు (రేయి + రాజు) వేవెలుఁగు (వేయి + వెలుఁగు) మగఱాపతకము (మగఱాయి + పతకము).

22 సూ.—బహువచనంబు పరంబగునపు డావు ప్రభృతుల తుది యక్షరంబునకు లోపంబు విభాషనగు.

ఆవు - ఆలు - ఆవులు ॥ జాము - జాలు-జాములు ॥ చుట్టము చుట్టలు - - చుట్టములు ॥ మీసము -మీసలు-మీసములు

వ్యా—బహువచనలకారంబు పరంబగునపుడు 'ఆవు' మొదలైనశబ్దంబుల కడ యక్షరంబునకు లోపంబు వైకల్పికంబుగానగును. ఉ. ఆవులు — ఆలు. 'ఆవు + లు' ఇచ్చటఁ దుదనున్న 'వు' వర్ణంబులోపించి 'ఆలు' అయ్యెను. ఇట్లే 'జాము - చుట్టము మీసము' మొదలైనవానికి బహువచనంబులు రెండురూపంబులు గ్రహింపవలెను. 'ఆవు' శబ్దంబునకు బహువచనముందేకాక వృత్తియందును నంత్యాక్షరలోపంబగును. ఉ. 'ఆఁదోఁక-ఆఁగదుపు-ఆఁబెయ్య-ఆఁబోతు' ఇచ్చట నర్ధానుస్వారంబును, ఉత్తరపదపరుషంబునకు సరళంబును విశేషంబు. 'ఆమూఁడ' ఇచ్చట లోపంబుమాత్రమే కలుగును. సీ॥ తే॥ గీ॥ 'ఆలగాపరివేత్రితల మేలువాఁడు' ఆంధ్రనామ-దేవ. ఉ॥ 'అశ్రువుల్ జాలుగనాల్గుజాలునిఁక జాలు భవంబుననంతకాఁకతుం । బాలయిరాత్రిపంచశరుబారికిఁ జిక్కితినీకుఁ దక్కితిన్' మను - 3ఆ. మ॥ చెలులుంజుట్టలునిష్టభృత్యులు మహాజిం బ్రాణముల్ డాపకు । జ్వలులై' భార- ఉద్యో - 2ఆ. క॥ చెలులుంజుట్టలు దేశం । బులరాజులు వినఁగ నీదుప్రఖ్యచరిత్రం । బులు, భార - ఉద్యో - 3అ. తే॥ నిడుద బాహుయుగంబును వెడఁదయురము । గొనబుమీసలుదీర్ఘనేత్రములు మెఱయ, రాజశే- 2ఆ. తక్కుంగలరూపంబులు సులభము.

23 సూ—ఇయయములకు నామాంతంబున కైత్వంబు బహుళముగానగు.

కన్నియ - కన్నె॥ జన్నియ-జన్నె॥ వన్నియ - వన్నె॥ కొంచియము - కొంచెము॥ కొండియము ॥ కొండెము ॥ బహుళగ్రహణముచే సందియము కాటియము మొదలగుశబ్దంబుల కైత్వము లేదు। ఇయ

శబ్దంబునందికారలోపంబు కొందఱు వక్కాణించిరి - అయ్యది ప్రయోగంబులందు మృగ్యంబు॥ ముత్తియశబ్దంబునందు మాత్రమిత్వలోపంబు గానంబడియెడి - ముత్తియము - ముత్తెము - ముత్యము.

వ్యా—'ఇయ' అనుదానికి పూర్వముగా నున్నవర్ణముయొక్క కడపట, ఎకారము బహుళముగాఁ గలుగును. ఉ. కన్నియ-కన్నె - జన్నియ - జన్నె - వన్నియ-వన్నె- కొండియము - కొండెము. కొండియము - కొండెము. మొ. 'కన్నియ' ఇచ్చట 'ఇయ' అనుశబ్దాంశమునకు ఎకారంబువచ్చి 'కన్నె' (కన్న్ + ఎ) అయ్యెను. ఇట్లే జన్నె [వేదవాక్యములనుద్దేశించి యథేచ్ఛముగా విడిచిన గుఱ్ఱము (తే°) యొద్దు] మొ. (మా. వ్యా.) బహుళంబను దానిచే 'పందియము - కాపియము' మొదలగు శబ్దంబులయందు 'ఇయ' అనుదానికి ఎత్వము లేదు. 'ఇయ' శబ్దంబునందలి ఇకారలోపంబు కలదని కొందఱు చెప్పిరి; కాని యయ్యది ప్రయోగంబులయందుఁ గనఁబడదు. ముత్తియ శబ్దంబునకు మాత్రము ఇత్వలోపంబు గనఁబడుచున్నది. ఉ. ముత్యము - ముత్తియము ముత్తెము. 'ముత్తియము' ఇచ్చట ఇకారంబునకు లోపంబుగలిగి 'ముత్యము. (ముత్ + యము) అయ్యెను. కొందఱు పండితులు 'మల్లియ' మొదలైనశబ్దంబులకు ఎత్వంబుగలుగును. క॥ మల్లెయు, లంజెయు, గద్దెయు | నొల్లెయు, ననుపగిదిఁ బలుకులొప్పుఁగఁ గృతులన్! మల్లియ, లంజియ, గద్దియ, యొల్లియ, యనిపలుక — నేని యొప్పుంగృతులన్, ఆంధ్రభాషాభూషణము. పై చెప్పినదానిలో ఇత్వలోపంబుగలుగును. పైపద్యంబుయొక్క క॥ మల్లెయు, లంజెయు, గద్దెయు| నొల్లెయు ననుపగిదిఁ బలుకులొప్పవు కృతులన్ అనుపాఠంబును గూడ నిత్వైత్వవికల్పంబులు నంగీకరించుట సమంజసంబు. మాలమూలల మల్లెలంపటి మోహమోహిరిణాక్షి దావితి| వేలయేలకిశాదలు వెదకెద వింతవింతలె యొంపుగూడి తె' వసుచరిత్ర. క॥ లంజెతనము వంచుఁ గొమరులను గెలువనోపు' హరి - ప. 1 ఆ. సీ॥ పెద్దఱాలయ్యు ముత్యాలకట్టెయొక్క | వసునంబాడెను నేకోష్ణ వానరముగ' కాకెలంపను తే॥ నాతికే సరపుఁదీపుఁ బూనుకొలయు | వలిపె యొంటెల్లెతో నుత్తలల 'హాస' యుక్త హాల్ప వ॥. ఒక్క పరిశుద్ధప్రసైక పుట్టొల్లె గట్టి' ప్ర)భా- 4 ఆ. శ్రీరంగశాసనాదులయందు ముత్తియముశ్లేషరసంబులయందు పలుమఱ

నిత్యలోపంబు మాపట్టైడి, అనిచెప్పెను. ఉ. కన్నియ – కన్య – దివ్వియ – దివ్య కళ్లియము – కళ్యము. పళ్ళియము–పళ్యము. వీడియము – వీడ్యము. మొ. సీ॥ ధృతిఁ గుంతిఁ ద్రుపదభూపతులనెయ్యపుఁగన్యకలననవాలుఁదూపులజయించి, రాఘ 1 ఆ. ఇచ్చట 'కన్య' శబ్దంబు రామాయణార్థమందు సయితముత్తమపదంబనికొందఱయభిప్రాయంబు; కాని 'కన్యా' శబ్దంబునకు వికృతియంటే 'క్రొత్త' అనునర్థమువచ్చును. సంస్కృతంబునందు లేనియర్థంబులు వికృతియందుఁ గలుగుటసహజంబులుగావునఁ దత్సమపదంబని భ్రమపడవలదు. ఉ. అగ్గన – (అర్ఘః) అలక – (ఆలకా) (అవగడ్డము–)అవకటః) అసదు (అసత్) కంచము (కంసః). గంపము–(గన్ధః) తొంటము – తుణ్డమ్)నాన – (జ్ఞానమ్(నిచ్చ– (నిత్యమ్) నిజము (నిజమ్) మొదలగునవి. ఇందులకు నథర్వణాచార్యులు – శ్లో॥ క్వచిదాద్యస్యశబ్దస్య వికారే త్వన్యవాచ్యతా॥ అనిచెప్పినారు. తే॥ గీ॥ సవ్యగ్రద్దదివ్యాలుపుఁ బ్రువ్వగూబ | యిల్లుసొచ్చిన శాంతి సేయింపవలయు" భార – అను – 4 ఆ. సీ॥ కన్యలఁ బదిలంబు గాని సత్త్రంబులఁ గొత్తముట్టున కియ్యకొలుపు జెరవు" భార – విరా – 1ఆ. ఉ॥ అంబుజబాంధవాన్వయ నృపాగ్రణిబోనము నేఁడు సూర్యపా | కంబున నాయితంబయిన కజ్జము భోజనశాలలోనఁ బళ్యంబిడినారు పంకజదళాక్షులు రెండవజాముగంటవేగ్రయంబడె నారగింప సమయంబని చెచ్చెరవిన్నవించినన్, కాశీ – 5 ఆ. ఇప్పద్యముంబట్టిచూడఁగాఁ బూర్వము మనవారు సూర్యకిరణంబులచే వంటచేయుట కనుపెట్టినట్లు తేలుచున్నది. మనప్రాచీనులుపూర్వకాలమందు బ్రకృతిశాస్త్రప్రవీణులయి సుకరంబును, చమత్కారంబును, నైనకార్యంబులు సలిపినట్లు లీపద్యంబునలన గ్రహింపవలెను. తే॥ గీ॥ తరుఛాయన నగనగద్దెనమణులపొత్తు ! కొల్పిరి లేఁతవీడ్యములడాలు, రాఘ – 3 ఆ తే॥ గీ॥ కొడియము వక్కలాకులు విడెము తమ్మలంబు వీడెంబు వీడ్యమనంబు రారి" ఆంధ్రనామసంగ్రహము, మానవవర్గ. సీ॥ తే॥ తనరుదాంబూలనామంబు తమ్మలమన| వీడెమన వీడియమ్మన వీడ్యమనఁగ|విడియమన విడ్యమనఁగను విడెమనంగ, భూరిఫణిభంగశాస్త్రమాత్మభూతలింగ" ఆంధ్రభాషార్ణవము, మనుష్యవర్గము. "పరియాచకము – పర్యాచకము – పరేచకము" ఇట్లు రూపత్రయంబని యహోబలపపతి. ఉ॥ నన్నుఁబర్యాచక మేల చేసెను సుహృద్దముచేఁ గరుణింపవే చెలీ" అనిప్రయోగము. పైప్రయోగంబులంబట్టి చూడఁగా సూరిగారు సెలవిచ్చినట్లు

గాక ముత్తియశబ్దేతరంబులయందుఁ గూడ, ఇకారంబునకు లోపంబుగలదని గ్రహింపవలెను. "నామములయందె కాక క్రియలయందును, ఎత్వంబు చూపట్టెడి" నని యహోబలపతి. ఉ. కదియంబడె - కదెంబడె" ఇత్యాదులు.

సర్వనామప్రకరణము.

విశేష్యములయొక్క పునరుక్తిదోషంబు కలుగకుండఁగ వానికి బదులుగా ప్రయోగింపఁబడుపదంబులు సర్వనామంబులు. (పూర్వోక్తపదార్థపరామర్శకములు) అట్టివానిం గూర్చి తెలుపు ప్రవృత్తిభాగంబున సర్వనామప్రకరణము.

24 సూ — అన్నిప్రభృతులు సర్వనామంబులు.

అన్ని - ఇన్ని - ఎన్ని - కొన్ని - పెక్కు - పలు - ఆ - ఈ - ఏ - నీ - నా - మన - తా - సంఖ్యావాచకంబులు - అన్నిప్రభృతులు॥ వీనికిం బ్రథమాంతరూపంబు లుదాహరించెద- వీనిలోడుమంతంబులకెల్ల న్యాగమంబు పూర్వోక్తంబు స్మరించునది ॥ బహువచనలకారంబునకు రాదేశంబును బూర్వాగమంబును బ్రథమాబహువచనంబునకుంబోలె నెఱుంగునది ॥ విశేషాకారంబులు గలిగెనేనిఁ గొండొకచో ద్వితీయవఱకును గొండొకచోఁ దృతీయయందొక్కరూపంబువఱకును రూపభేదంబులు వక్కాణించెద - శేషంబూహించునది ॥ అన్ని మొదలగుశబ్దంబులాఱు నుద్విప్రభృతిసంఖ్యావాచకంబులును మహదర్థంబులు బహువచనాంతంబులగు - అమహదర్థంబులేక వచనాంతంబులగు ॥ ఇందు నీమొదలగునాలుగుశబ్దంబులు సర్వార్థంబులందుల్యరూపంబులయి యుండు.

మ - అనునది మహదర్థమనుటకు - అ- అనునదియమహదర్థమనుటకు - ప్ర - మొదలయినవి ప్రథమావిభక్త్యులకును సంకేతములుగా నిందు గ్రహించునది.

మ. అ.

సర్వతావదర్థకము.

ప్ర { అందఱు / అందఱును } ...అన్ని.

ఇయదర్థకము

ప్ర॥ ఇందఱు......ఇన్ని.

కియద్యావదర్థకము.

ప్ర॥ ఎందఱు......ఎన్ని.

కతిపయార్థకము

ప్ర॥ కొందఱు......కొన్ని,

బహ్వర్థకము. పెక్కు

ప్ర { పెక్కండ్రు / పెక్కురు } దీనికిబహు వచనముంగ లదు॥ పెక్కులు

ఈశబ్దంబులు లోపవిభక్తికంబులగుటంజేసి - అన్నిటి - అన్నింటి - ఇన్నిటి - ఇన్నింటి - ఎన్నిటి - ఎన్నింటి - కొన్నిటి - కొన్నింటి - పెక్కిటి - పెక్కింటి - యనురూపంబులు ద్వితీయాద్యేకవచనంబులు పరంబగునపు డమహత్త్వంబునంద గునని తెలియునది.

బహ్వర్థకము.

ప్ర॥ { పలుగురు / పలుగుండ్రు } అమహత్త్వంబున దీనికిద్వ్యప్రయోగంబు లేదు.

మ.

తదర్థకము.

ప్ర॥ వాఁడు..... { వారు / వారలు / వాండ్రు }

ద్వి॥ వానిని..... { వారిని / వారలను / వాండ్రను }

అ.

ప్ర { అది........అవి / ఇది... ...ఇవి / అయది......అయివి / అయ్యది.....అయ్యవి }

ద్వి { దానిని / ఆదానిని / అద్దానిని } ......వానిని..

మ.

ఇదమర్థకము.

ప్ర॥ వీఁడు { వీరు / వీరలు / వీండ్రు }

ద్వి॥ వీనిని { వీరి / వీరలను / వీండ్రను }

అ.

ప్ర {
ఇది............ఇవి
ఇద్ది............ఇవ్వి
ఈయది....... ఈయవి
ఇయ్యది........ఇయ్యవి
}

ద్వి { దీనిని... / ఈవానిని / ఇద్దానిని } వీనిని

మ.

(యత్తర్మార్థకము

ఏఁడు............ఏరు

ప్ర (
ఏవాఁడు { ఏవారు / ఏవారలు / ఏవాండ్రు }
ఎవ్వాఁడు { ఎవ్వారు / ఎవ్వారలు / ఎవ్వాండ్రు }
ఎవ్వఁడు { ఎవ్వరు / ఎవ్వఁడ్రు }
ఎవఁడు { ఎవరు / ఎవండ్రు }
)

ద్వి (
ఏనిని........ఏరిని
ఏవానిని { ఏవారిని / ఏవారలను / ఏవాండ్రను }
ఎవ్వానిని { ఎవ్వారిని / ఎవ్వారలను / ఎవ్వాండ్రను }
ఎవ్వనిని { ఎవ్వరిని / ఎవ్వండ్రను }
ఎవనిని { ఎవరిని / ఎవండ్రను }
)

ఎది... ... ...ఎవి
ఏది... ... ...ఏవి
ప్ర. ఎద్ది... ... ...ఎవ్వి
ఏయది ... ...ఏయవి
ఎయ్యది ... .. ఎయ్యది

ద్వి { దేనిని.........వేనిని
ఏదానిని......ఏవానిని
ఎద్దానిని......ఎవ్వానిని }

మహతివాచ్యంబగు నేనేకత్వంబున యత్కిమర్థకశబ్దంబు - ఎవ్వరిత - ఎవర్త - ఎవ్వత - ఎవరిత - ఎవర్తు - ఎవత - ఎవ్వరితి - ఎవ్వర్తి - ఎవ్వతి - ఎవరితి - ఎవర్తి - ఎవతి - ఎవ్వరితె - ఎవ్వర్తె - ఎవ్వతె - ఎవరితె - ఎవర్తె - ఎవతె - ఎవ్వర్తుక - ఎవ్వతుక - ఎవర్తుక - ఎవతుక - అని యిరువదిరెండురూపంబులు వడయు

తదాదులు మూఁడు మహద్వాచకంబు లేకత్వంబునం బూజవివక్షించునపుడు - అతఁడు - ఆతఁడు - ఇతఁడు - ఈతఁడు - ఎతఁడు - ఏతఁడు అనురూపంబులువడయు॥ మహతీవాచకంబులు. ఆమె - ఆపె - ఆకె - ఈమె - ఈపె - ఈకె - ఏమె - ఏపె - ఏకె-అను రూపంబులు వడయు.

యుష్మదర్థకము.

ప్ర { నీవు
ఈవు } { మీరు
మీరలు
ఈరు
ఈరలు }

ద్వి॥ నిన్నును... ...మిమ్ము్మను

తృ॥ నీచేతను ... మీచేతను

అస్మదర్థకము,

ప్ర { నేను
ఏను } ... { మేము
నేము
ఏము }

ద్వి॥ నన్నును... ...మమ్మును

తృ॥ నాచేతను......మాచేతను

ఉభయార్థకము.

నిత్యబహువచనాంతము.

ప్ర॥ మనము. ద్వి॥ మనలను.
తృ॥ మనచేతను — మనలచేతను

ఆత్మార్థకము.

ప్ర॥ తాను... { తాము / తారు / తమరు

ద్వి॥ తన్నును...తమ్మును.

తృ॥ తనచేతను...తమచేతను

ఇంక సంఖ్యావాచకంబులు

వక్కాణించెద.

ఏ.

ఏకార్థకశబ్దము.

ప్ర.

ఒకఁడు.... { ఒకరు / ఒకండ్రు

ఒకోఁడు...... { ఒకోరు / ఒకోండ్రు

ఒక్కాఁడు...... { ఒక్కారు / ఒక్కాండ్రు

ఒక్కోఁడు... { ఒక్కోరు / ఒక్కోండ్రు

ఒకరుఁడు...... { ఒకరులు / ఒకళులు / ఒకళ్లు

ఒకోరుఁడు... { ఒకోరులు / ఒకోళులు / ఒక్కాళ్లు

ఒక్కారుఁడు { ఒక్కారులు / ఒక్కాళులు / ఒక్కాళ్లు

ఒక్కోరుఁడు... { ఒక్కోరులు / ఒక్కోళులు / ఒక్కోళ్లు

ఒకరువుఁడు.........ఒకరువులు
ఒకోరువుఁడు......ఒకోరువులు
ఒక్కారువుఁడు......ఒక్కారువులు

ఒక్కొరుపురుడు. ఒక్కొరుపులు
ఒరుడు ... ... ఒరులు
ఒరుపురుడు ... ... ఒరుపురులు

ఒండు...... { ఒండులు / ఒండ్లు

ఒడ్డు ..... { ఒడ్డులు / ఒడ్లు

ద్వితీయాది విభక్తిరూపంబులూహించుకొనునది.

అ.

ప్రథమైకవచనాంతములు.

ఒకటి - ఒకొటి - ఒక్కటి - ఒక్కొటి - ఎక్కటి - ఒకడు - ఒకొడు - ఒక్కడు - ఒక్కొడు ఒండు - ఈశబ్దంబునకు సంఖ్యావాచకంబునకు బహువచనంబు లేదు.

దీనికి మహతి వాచ్యంబగునపుడేకత్వంబున వక్ష్యమాణ రూపంబు లెఱుంగునది.

మహత్యర్థకము.

ఒకరిత - ఒకర్త - ఒకర్తు - ఒకర్తుక - ఒకత - ఒకతుక - ఒకొరిత - ఒకొర్త - ఒకొర్తు - ఒకొర్తుక - ఒకొత - ఒకొతుక - ఒక్కరిత - ఒక్కర్త - ఒక్కర్తు ఒక్కర్తుక - ఒక్కత - ఒక్కతుక - ఒక్కొరిత - ఒక్కొర్త - ఒక్కొర్తు ఒక్కొర్తుక - ఒక్కత - ఒక్కొతుక - ఒకరితి - ఒకర్తి - ఒకతి - ఒకొరితి - ఒకొర్తి - ఒకొతి - ఒక్కరితి - ఒక్కర్తి - ఒక్కతి - ఒక్కొరితి - ఒక్కొర్తి - ఒక్కొతి - ఒకరితె - ఒకర్తె - ఒకతె - ఒకొరితె - ఒకొర్తె - ఒకొతె - ఒక్కరితె - ఒక్కర్తె - ఒక్కతె - ఒక్కొరితె - ఒక్కరితె - ఒక్కొర్తె ఒక్కొతె - ఓర్త - ఓర్తి - ఓర్తు - ఓర్తుక.

ఇంక ద్విప్రభృతి సంఖ్యావాచకంబులు ప్రథమాంత రూపంబులు వక్కాణించెద.

మ.   అ.   పదునొకొరు... పదునొకటి

ఇత్యాదులు

ష9.

ఇద్దఱు ... ఇరువురు ...	... రెండు
మూగురు ... మువ్గురు ... ముగురు ...	... మూడు
నలుగురు ...	... నాలుగు
అయిదుగురు	... అయిదు
ఏగురు ...	... ఏను
ఆఱుగురు ...	... ఆఱు
ఏడుగురు ...	... ఏడు
ఎనమండ్రు	... ఎనిమిది
తొమ్మండ్రు	... తొమ్మిది
పదుగురు పద్దురు పదుగుండ్రు పదుండ్రు	... పది
పదునొకరు ...	... పదునొకటి

ఇచ్చట చేసిన శబ్దాదేశరూప ములెల్లను స్థానరూపంబుగం గూర్చుకొనునది.

పన్నిద్దఱు పన్నిరువురు	పండ్రెండు
పదుమూగురు పదుముగ్గురు పదుముగురు	పదుమూడు
పదునలుగురు ...	పదునాలుగు
పదునయిదుగురు ...	పదునయిదు
పదునేగురు ...	పదునేను
పదునాఱుగురు ...	పదునాఱు
పదునేడుగురు ...	పదునేడు
పదునెనమండ్రు ...	పదునెనిమిది
పందొమ్మండ్రు ...	పందొమ్మిది
ఇరువండ్రు	ఇరువది
ఇరువదయొకరు ...	ఇరువదియొకటి

ఇత్యాదులూహ్యంబులు.

ముప్పండ్రు ...	ముప్పది
నలువండ్రు ...	నలువది
ఏబండ్రు ..	ఏబది
అఱువండ్రు ...	అఱువది

డెబ్బండ్రు ...	డెబ్బది	నూఱుగురు ...	నూఱు
ఎనుబండ్రు ...	ఎనుబది	వేగురు	వేయి
తొంబండ్రు ...	తొంబది	పదివేగురు ...	పదివేలు

రెండు మొదలుగాఁగలవి యొకావిభక్తికశబ్దంబులు లగుటంజేసి ద్వితీయావిభక్తులు పరంబులగునపుడు టింటులగునని యెఱుంగునది ॥ రెండిటిని - రెండింటిని - రెంటిని ॥ మూఁటిని - మూఁడింటిని - మూఁటిని ఇత్యాదులు॥ ఏకశబ్దంబునకు - ఒంటి - ఒకానొకఁడు - ఒకానొకటి - ఒకానొకతె - ఒకిమ - ఒంటొకరు - ఓరట్ట - అనురూపంబులును - ద్విశబ్దంబునకు - ఇనుమడి - ఈరాఁడు - అనురూపంబులు సర్వవిశేషణంబులం జూపట్టెడిని.

“వ్యా—అన్ని - ఇన్ని - ఎన్ని - కొన్ని - పెక్కు - పలు - ఆ - ఈ - ఏ - నీ - నా - మన - తా - సంఖ్యావాచకంబులు - అన్నిప్రభృతులు. వీనికిం బ్రథమాంతరూపంబు లుదాహరించెదను. వీనిలో నుకారాంతములకెల్ల న్యాగమంబు పూర్వోక్తంబు స్మరించునది. బహువచనలకారంబునకు రాదేశంబును నూర్యాగమంబును, ప్రథమాబహువచనంబునఁ బొంబోతె యుండునది. విశేషాకారంబులు గలిగాసేని గొండొకచో ద్వితీయాంబునకు గొండొకచోఁ దృతీయయందొక్క రూపంబువలెను, రూపభేదంబులు వక్కాణించెద. శేషం బూహించునది. అన్ని మొదలగుశబ్దంబులెల్లను, ద్విప్రభృతి సంఖ్యావాచకంబులును బహ్వర్థంబులు బహువచనాంతంబులగు. అమహదర్థంబు లేకవచనాంతంబులని యిందు 'నీ' మొదలగు నాలుగుశబ్దంబులు సర్వార్థంబులం దుల్యరూపంబులయి యుండును. తా- అనునది మహదర్థంబున. ఆ- అనునది. యమహదర్థమునకు ప్ర- మొదలైనవి ప్రత్యయాది విభక్తులకును, సంకేతములుగా నిందు గ్రహించునది.”

వ్యా—'అన్ని - ఇన్ని' మొదలైనవియును, సంఖ్యావాచకంబులును, సర్వనామంబులు. వీనికిఁ బ్రథమా [illegible]

తంబులకుఁ బహువచనపరిచ్ఛేదంబులోని [illegible] సూత్రంబుచేనగు నాగమంబు కలుగునని జ్ఞప్తి నుంచుకొనునది. బహువచనంబులకు [illegible] రేఫాదేశంబును, (వా+లు=వారు) బూర్ణబిందువును (అనఁగా [illegible] ప్రాగ్వకదకారములో నైనవి. ఉ. వాండ్రు) కలిగిన ప్రక్రియాబహువచనంబులు. ఉ. [illegible] వాండ్రు, వారు. మొదలైనవి పుస్తకంబునం దుదాహరింపఁబడెను. కొన్ని [illegible] నాగమంబైన లకారాంతముల మొదలఁ గూడఁ బ్రథమా [illegible] కాదులు వచ్చునని గ్రహింపవలెను. రూపభేదంబు [illegible] ప్రథమా[illegible]విభక్తి నచ్చినను, కొన్ని చోటులఁ దృతీయావిభక్తి [illegible] ఉదాహరించెదను. తక్కిన విభక్తుల చోట్లను తెలిసిఁజెప్పినరీతినే [illegible] అనునది: "అన్ని" శబ్దంబు మొదలు "పలు" శబ్దంబువఱకు నాలుగు, రెండు మొదలైన సంఖ్యావాచకశబ్దంబులును, మహత్తును బోధించునప్పుడు బహువచనంబులైన '[illegible]' [illegible] అంతమందుఁ గలవియగును. అమహదర్థంబులతో [illegible] గలవియగును. అనఁగా 'అన్ని – ఇన్ని – ఎన్ని – కొన్ని' ఇత్యాదిగా నికారాంతంబులగునవి ప్రథమా[illegible]వచనంబునకుఁ బహువచనపరిచ్ఛేదంబులోని 'ఇకారాంతయుగంబులు' అను [illegible] లోపంబుగలిగి నామసమానంబులే నిలుచును. ద్వితీయా [illegible] విభక్త్యంతంబులు 'అన్నిటి – అన్నింటి. ఇన్నిటి – [illegible] [illegible] సుండునని యూహింపనగు. ఇందు (నీ– నా – [illegible] – [illegible]) [illegible] మహదర్థవాచకములు. అమహదర్థంబునందును [illegible] మహదర్థంబునకు నుదాహరణములు [illegible] అను [illegible] సంకేతంబున వ్రాయఁబడును. అమహదర్థ[illegible] బ్రథమావిభక్తికి 'వ్రి' అనియును. నిట్లు గుఱుతులు వ్రాయఁబడెను. ఉదాహరణము – [illegible] మహదర్థంబునందు 'అంద' అనుశబ్దంబు [illegible] లకారంబునకు శకటరేఫంబుగలిగి (రా [illegible] మూలగ్రంథంబునందలి రేఫంబు శకటరేఫంబునకు సయుక్తము (గ్రాహ్యము) '[illegible]' అనురూపంబగు. రూపాంతరంబు 'అందోఱు' (ప్రౌఢ[illegible] [illegible] నారు, అను శబ్దస్వరూపంబును గ్రహించ ద్వితీయశబ్దంబులోని వాకారంబునకు లోపంబును, లఘురేఫంబునకు నలఘురేఫాదేశంబును, పూర్వశబ్దంబులోని తకారంబునకు [illegible] అనఁగా 'అందఱు'

రూపంబయ్యెనని శబ్దరత్నావళి దూపంబు చేసినది. కానియీ మార్గము ద్వితీయాదివిభక్తులందు బాధకంబగును. ఏలయన ద్వితీయాది విభక్తులయందుఁ గ్రిందం జెప్పినవిధంబున 'అంద + వారిన్' అనియుండ, వాలోపంబును, లఘురేఫంబున కలఘురేఫాదేశంబును, పూర్వ శబ్దంబులోని తకారంబునకు డాదేశంబును, జేయఁగా 'అందఱిన్' అనునట్టి రూపంబు కావలసి వచ్చును. ఇట్లే 'అందవారికిన్', ఇత్యాదులకు బదులుగా "అందఱికిన్" ఇత్యాది ఇకారాంత శకటరేఫ యుక్త రూపంబులు కావలసి వచ్చును. కాన నట్టి ప్రక్రియ ప్రామాదికంబు. ఇఁక సూరిగారి శబ్దలక్షణసంగ్రహంబునందు "అన్ని" లోని యకారానికి బహువచనలోపంబగు. 155 సూ. మహత్తుల కలఘురేఫశంబును, నిర్ణయంబునకు దన ర్ణంబునకు. 156 సూ. శబ్దప-' అని వ్రాయఁబడినది. ఇయ్యది సంగ్రహంబుగానే యున్నయది; కాని మహాంధ్రంబునందు 'అన్ని' శబ్ద వ్యాకరణంబులో మొదటి భాగంబునకి సమన్వయంబును సౌనని భావించుకొనవలయును. ద్వితీయాబహువచనము. 'అంద + లన్' శకటరేఫాదేశంబు అందఱన్ - అందఱిన్ మొ. బహువచనలకారంబునకే శకటరేఫాదేశంబుగావున 'అందఱిమూఁడు - కొందఱిమూఁడు' ఇత్యాది ఇకారాంతశకటరేఫసహితరూపంబులు గ్రాహ్యంబులు 'అందఱును - కొందఱును', అనవలయును. కావుననే సూరిగారు సంజ్ఞాపరిచ్ఛేద ద్వితీయసూత్రంబునందు 'కొందఱు మగంబున' అని యకారాంత శకటరేఫసహితంబుగానే వక్కాణించిరి. 'అందఱు' శబ్దంబునకు సమహదర్థకము- అన్ని. ఈశబ్దంబును 6- ప్రథమైకవచనంబునకుఁ దత్సమపరిచ్ఛేదములోని నలువది నాల్గవసూత్రంబున - లోపంబుగలుగును ద్వితీయైకవచనము అన్నిటిని - అన్నింటిని. 'ఇన్ని - ఎన్ని - కొన్ని' ఇత్యాదులు యమహదర్థక ప్రథమైకవచనంబులు - వీని మహదర్థంబులు. ఇందఱు - ఎందఱు - కొందఱు. ఈ శబ్దంబుల ద్వితీయాది విభక్తులు మహదమహదర్థంబులయందు 'అన్ని' శబ్దంబునకుంబలె రూపంబులేకుండనది. అందఱు మొదలైనశబ్దంబులయందు శకటరేఫంబునకు- తే॥గీ॥

అందఱెందఱు కొందఱు మందఱయనఁ| బెద్దఱొకమిద్దఱిద్దఱు వనజేయనఁ బదఱు వైదు
ఱుటయనఁదగు పల్కులెల్ల శకటరేఫంబు లడుగుఁ జశకలమాళి' సర్వ- శకట- 8 ల.

తే॥ సర్వశతిచిద్వికీయ వియచ్ఛబ్దములను| ములతన ప్రత్యయంబులు పూర్వస్థిత
సగశవర్గపరంబున గురువకాని || లఘువు లేదర్థ సంప్రదాయ వినుత' ద్విరేఫ గదర్వ

మ. ॥ పెలుచ రథికశ్రేణిఁ జెదరింపనిరి భీష్ముఁ జేరి వీరరథికులఁ! పలు ... ॥ ... ముకుంద! దొలుగఁడ్య డకొడఁగ యోధులు రాజసుతుల్ ... భారతము అరణ్యపర్వము తృతీయాశ్వాసము.

'పెక్కు' శబ్దంబునకు బహువచనలకారంబు చేరునపుడు రేఫాదేశంబును బత్వంబున బిందుపూర్వకడకారాదులును, గలిగి పెక్కురు - పెక్కండ్రు అనురూపద్వయంబు సిద్ధించె, ద్వితీయాద్యర్థయోరందును నిత్యాదేశంబు చేసి రూపద్వయంబేర్పడును. ఉ. పెక్కురను - పెక్కండ్రను. పెక్కురచేతన్ - పెక్కండ్రచేతన్. దీని యమహదర్థకవచనము - పెక్కు. దీనికి బహువచనంబును గలదు. ఇదియే యాశబ్దంబునందలి విశేషము ఉ. పెక్కులు. దీనికి ద్వితీయాద్యేకవచనంబులు పెక్కింటిని - పెక్కింటిని. పెక్కిటిచేతన్ - పెక్కింటిచేతన్, ఇత్యాదికములుగా నుండును.

'పలు' శబ్దంబునకు మహదర్థంబునందు బహువచనలకారంబునకు రేఫాదేశంబును, పూర్వమందు గవర్ణంబును, గలుగును. ఉ. పలుగురు. పక్షంబున బహువచన ... నవర్ణంబును, బిందుపూర్వకడకారంబునగును. ఉ. పలుగండ్రు. ద్వితీయాది బహువచనంబులు 'పలుగురన్' - పలుగండ్రన్. పలుగురచేతన్ - పలుగండ్రచేతన్, ఇత్యాదులు. పలుశబ్దంబునకు నమహదర్థంబునందు సమాసమునందే ప్రయోగముగాని వ్యస్తమందులేదు. ఉ. పలుమారు = పలుపులుంగులు

సాదర్థకేవనుర్థకయాత్మికార్థములైన 'అ - ఈ - ఏ' శబ్దంబులు మహత్తును బోధించునపుడు వాగమంబును జెందును. 'ఏ' శబ్దంబునకు వైకల్పికంబు. వృత్తి శిష్టు కావున. కానై అకారంబులకు రేఫముందుకానట్టి క్రమముగా 'వా-వీ-వే' లగును. ఇవియే ప్రకృతులగును. ఉ. వాఁడు - వీఁడు - వేఁడు. వైకల్పికమగుటచేఁ బక్షంబున 'ఏడుఁ' అనియుంగల్గుదు.

'వా' శబ్దంబు. ఏకవచనము వాఁడు. 'వా' శబ్దంబుదుమంతంబు గావున న్యాగమంబు ద్వితీయాద్యేకవచనంబులందుఁ గలిగి, వానిని - వానిచేతను, ఇత్యాదులగు. తక్కుంగలవి గ్రహింపవలెను. 'వా' శబ్దంబునకు బహువచనలువర్ణంబునకు రేఫా

దేశంబు. ఉ. వారు. యువర్ణకంబునకుఁ బహుళంబున బిందుపూర్వకడకారంబగు. ఉ. వాండ్రు. లువర్ణకంబునకుఁ ముందు రవర్ణంబగు. ఉ. వారలు. ఇట్టి 'వా' శబ్దంబునకు బహువచనరూపంబులు మూఁడు— ద్వితీయాదిబహువచనంబులు 'వారిని- వాండ్రను — వారలను, ఇత్యాదికముగాఁ బ్రథమాబహువచనమునందలి రేఫాదేశాదులతోఁ రూపత్రయంబగు.

అమహదర్థకమైన 'ఆ' శబ్దము.

	ఏ.	బ.		ఏ.	బ.
ప్ర	అది	అవి.	ద్వి	దానిని	వానిని
	అద్ది	అవ్వి		ఆదానిని	
	ఆయది	ఆయవి.		అద్దానిని	
	అయ్యది	అయ్యవి.			

మహదర్థకమైన 'వా' శబ్దంబుయొక్క రూపంబులవలెనే 'వీ' శబ్దంబుయొక్క ప్రథమాదివిభక్తుల యేకవచనబహువచన రూపంబులగును.

	ఏ.	బ.		ఏ.	బ.
ప్ర.	వీఁడు	వీరు	ద్వి.	వీనిని	వీరిని
		వీరలు			వీరలను
		వీండ్రు			వీండ్రలు

అమహదర్థకమైన 'ఈ' శబ్దము.

	ఏ.	బ.		ఏ.	బ.
ప్ర	ఇది	ఇవి	ద్వి	దీనిని	వీనిని
	ఇద్ది	ఇవ్వి		ఈదానిని	
	ఈయది	ఈయవి		ఇద్దానిని	
	ఇయ్యది	ఇయ్యవి			

తృతీయాదులు వీనినిబట్టి యూహించుకొనునది. మఱియు నమహదర్థకమైనపుడు, ఈ, శబ్దంబుయొక్క బహువచనంబు ,వీనిని, అనియుండుట విధియైనను నప్పకవిగారు చతుర్థాశ్వాసమునందు: గందపద్యలక్షణవిరూపణమునందు, ,సీ॥ వీటిలోపల నొకమాటి చేపడిలేని హీనపాదము ముందు ... అని ప్రయోగించిరి. ,వీని, అని దిద్దినచో: ... ఆర్యులు యిట్లు పఠయించి యుండినచో: ప్రామాదికంబు.

మహదర్థకయత్కిమర్థకమైన ,వే, శబ్దము ,వా, శబ్దముయొక్క రూపంబువలెనే ప్రథమాదివిభక్తుల యేకవచనబహువచనరూపంబులు గ్రహింపనది.

ఏ.	బ.		ఏ.	బ.
ఏఁడు	ఏరు		ఏనిని	ఏరిని
ఏవాఁడు	ఏవారు		ఏవానిని	ఏవారిని
	ఏవారలు			ఏవారలను
	ఏవాండ్రు			ఏవాండ్రను
	ఎవ్వారు			ఎవ్వారిని
(ప్ర.) ఎవ్వాఁడు	ఎవ్వారలు	ద్వి.	ఎవ్వానిని	ఎవ్వారలను
	ఎవ్వాండ్రు			ఎవ్వాండ్రను
ఎవ్వఁడు	ఎవ్వరు		ఎవ్వనిని	ఎవ్వరిని
	ఎవ్వండ్రు			ఎవ్వండ్రను
	ఎవరు			ఎవరిని
ఎవఁడు	ఎవండ్రు		ఎవనిని	ఎవండ్రను

	ఏ.	బ.		ఏ.	బ.
ప్ర.	వేఁడు	వేరు	ద్వి.	వేనిని	వేరిని

తృతీయాది విభక్త్యేకవచనబహువచనరూపంబులు:,అ, శబ్దము మొదలు:,ఏ, శబ్దంబువఱకును ద్వితీయావిభక్తుల రూపంబులంబట్టియే గ్రహింపనది. తే॥ నిలిచిచారులరా నించి యిలయాదివిదోము ! ... ! ... ముఖ్యులెవ్వారు ... ! ... . — 7

(పాఠాంతరము. వీరిలో ముఖ్యులెవ్వారగులేరు రామ్యుడు.) క॥ ఓ శిశుపాల, యేను రణ మున్ నీ గ్రీవకిన్ గేస్తించి రాక గెలు వేయుతఁడున్ ॥ నేఁ డిదాగ్గనొక్కో! మ్రాత్తోడిబ్బనర్త మిట్టిద్ధాను దొలఁగంజనునే? భార — ద్రో — 1. అ. (పాఠాంతరము, గెలు వే యుదుఁడె ! చొప్పడాగిపోరానొక్కొమా ! తోడిబవమిట్టి దాను దొలఁగినజనునే?) శా॥ ఈ క్షోణిన్నినుఁ బోలుసత్కవులు నేరీ నేఁటికాలంబునన్, కాశీ — 1 ఆ. (పాఠాంతర ము. ఈక్షోణిన్నినుఁ బోలుసత్కవులు వేరీ నేఁటి కాలంబునన్) ఏఁడు, రెండుకృతి రూపాంత రంబు, వేఁడు, అనుటు తిమ్మకవి సీతారామాచార్యులవారి మతంబుగాని సూరిగారి మతంబుగాదని తోఁచుచున్నది.

అమహదర్థకమైన 'ఏ' శబ్దము.

	ఏ.	బ.		ఏ.	బ.
ప్ర.	ఎది	ఎవి	ద్వి	దేనిని	దేనిని
	ఏది	ఏవి		ఏదానిని	ఏ...నిని
	ఎద్ది	ఎవ్వి		ఎద్దానిని	ఎవ్వానిని
	ఏయది	ఏయవి			
	ఎయ్యది	ఎయ్యవి			

తృతీయాదివిభక్త్యేకవచనబహువచనరూపంబులు వీనిఁబట్టి గ్రహించుకొనునది. 'ఏ' శబ్దంబు స్త్రీవాచకమైనపుడు ఏకవచనంబున నిరువదిరెండు రూపంబులు. ఎవ్వరిత ఎవ్వర్తె — ఎవ్వతె — ఎవరితె — ఎవర్తె — ఎవతె — ఎవ్వరితి — ఎవ్వర్తి — ఎవ్వతి — ఎవరితి — ఎవర్తి — ఎవతి — ఎవ్వరితె — ఎవ్వర్తె — ఎవ్వతె — ఎవరితె — ఎవర్తె — ఎవతె — ఎవ్వర్తుక — ఎవ్వతుక — ఎవర్తుక — ఎవతుక ఈశబ్దంబులయొక్క బహువచనములు మాత్రము పుంలింగమైన 'ఏ' శబ్దంబుయొక్క బహువచనంబులే. అ — ఈ — ఏ శబ్దంబులు మహదర్థకంబులై పూజ్యతను బోధించుచోఁ గ్రమంబుగా అతఁడు — ఆతఁడు — ఇతఁడు — ఈతఁడు. ఎతఁడు — ఏతఁడు, అనురూపంబులు బొందును, ఆ — ఈ — ఏ — శబ్దంబులు మహత్స్యర్థకంబులు పూజ్యార్థబోధకంబులైనచోఁ గ్రమంబుగా ఆమె — ఆపె — ఆకె, ఈమె — ఈపె — ఈకె, ఏమె — ఏపె — ఏకె, అనురూపంబులు బొందును.

ఆ—ఈ—ఏ—శబ్దంబులకుం బూజ్యతయందు మహదేకవచనంబునం దవర్ణాగమంబును, దీని దీర్ఘంబునకు వికల్పంబుగా హ్రస్వంబును; మహత్యేకవచనంబున వానికంటెం బరంబైన, అక—అప—అమ, అనుశబ్దంబుల తొలియకారమునకు లోపంబును, తుదియకారంబున కేకారాదేశంబునగు. ఉ. అతఁడు—ఆతఁడు. మొ. మహదర్థకములు. ఆమె. (ఆ+అమ+ఎ) ఈపె. (ఈ+అప+ఎ) ఏకె (ఏ+అక+ఎ) మొ. మహత్యర్థకములు. ప్రౌఢ—శబ్ద—ఇట్లె మిగిలిన రూపంబులు గ్రహింపవలెను.

యుష్మదర్థకము.

	ఏ.	బ.		ఏ.	బ.
ప్ర.	నీవు ఈవు	మీరు మీరలు ఈరు ఈరలు	ద్వి.	నిన్నును	మిమ్మును
			తృ.	నీచేతను	మీచేతను

అస్మదర్థకము.

	ఏ.	బ.		ఏ.	బ.
ప్ర.	నేను ఏను	మేము నేము ఏము	ద్వి.	నన్నును	మమ్మును
			తృ.	నాచేతను	మాచేతను

ఉభయార్థకము.
నిత్యబహువచనము,

ప్ర. మనము. ద్వి. మనలను. తృ. మనచేతను – మనలచేతను.

ఆత్మార్థకము.

	ఏ.	బ.		ఏ.	బ.
ప్ర.	తాను.	తాము తారు తమరు	ద్వి.	తన్నును	తమ్మును.
			తృ.	తనచేతను	తమచేతను

సంఖ్యావాచకంబు.

మ.

ఏకార్థకశబ్దంబులు.

	ఏ.	బ.	ఏ.	బ.
ప్ర	ఒకఁడు	ఒకరు ఒకండ్రు	ఒక్కఁడు	ఒక్కరు ఒక్కండ్రు

	ఏ.	బ.	ఏ.	బ.
	ఒకొఁడు	ఒకొరు ఒకొండ్రు	ఒక్కొఁడు	ఒక్కొరు ఒక్కొండ్రు
	ఒకరుఁడు	ఒకరులు ఒకళులు ఒకళ్ళు	ఒకరువుఁడు ఒకొరువుఁడు	ఒకరువులు ఒకొరువులు
ప్రి	ఒకొరుఁడు	ఒకొరులు ఒకొళులు ఒకొళ్లు	ఒక్కరువుఁడు ఒక్కొరువుఁడు	ఒక్కరువులు ఒక్కొరువులు
	ఒక్కరుఁడు	ఒక్కరులు ఒక్కళులు ఒక్కళ్లు	[illegible] ఒరువుఁడు	[illegible] ఒరువులు
	ఒక్కొరుఁడు	ఒక్కొరులు ఒక్కొళులు ఒక్కొళ్లు	ఒండు ఒడ్డ	[illegible] ఒండ్లు ఒడ్డులు ఒడ్లు

ద్వితీయాదివిభక్తిరూపంబు లూహించుకొనునది. అనుహావర్థంబునందు ఒక, రొ
[illegible]. ఒకటి [illegible] – [illegible] – ఒక్కొ[illegible] [illegible]–

ఒకఁడు – ఒకాఁడు – ఒక్కఁడు – ఒక్కాఁడు – ఒంటు: సీ॥ కనలుబింకపు ఁగింక-గలుగువేఁడిమి యొల్లనెక్కటియై యొంటిలెత్తైనవఁగ, లక్ష్మీ – 2 ఆ. తక్కుంగలవి సులభము.

ఒక, శబ్దంబునకు స్త్రీలింగైకవచనరూపంబు లేఁబదిరెండు. ఉ. ఒకరిత – ఒకర్త – ఒకస్త – ఒకస్తుక – ఒకత – ఒకతుక – ఒకారిత – ఒకార్త – ఒకాస్త – ఒకాస్తుక – ఒకాత – ఒకాతుక – ఒక్కరిత – ఒక్కర్త – ఒక్కస్త – ఒక్కస్తుక – ఒక్కత – ఒక్కతుక – ఒక్కారిత – ఒక్కార్త – ఒక్కాస్త – ఒక్కాస్తుక – ఒక్కాత – ఒక్కాతుక – ఒకరితి – ఒకర్తి – ఒకతి – ఒకారితి – ఒకార్తి – ఒకాతి – ఒక్కరితి – ఒక్కర్తి – ఒక్కతి – ఒక్కారితి – ఒక్కార్తి – ఒక్కాతి – ఒకరితె – ఒకర్తె – ఒకతె – ఒకారితె – ఒకార్తె – ఒకాతె – ఒక్కరితె – ఒక్కర్తె – ఒక్కతె – ఒక్కారితె = ఒక్కార్తె – = ఒక్కాతె = ఓర్త – ఓర్తి ఓస్త – ఓస్తుక –

సంఖ్యను జెప్పు రెండు మొదలైన శబ్దంబులకు మహదమహద్వాచక ప్రథమాంత రూపంబులు.

మ	అ	మ	అ
ఇద్దఱు ఇరువురు	రెండు	పదుమూవురు పదుముగ్గురు పదుముగురు	పదుమూఁడు
మూవురు ముగ్గురు ముగురు	మూఁడు	పదునలుగురు పదునయిదుగురు	పదునాలుగు పదునయిదు
నలుగురు	నాలుగు	పదునాఱుగురు	పదునాఱు
అయిదుగురు	అయిదు	పదునేడుగురు	పదునేడు
ఏవురు	ఏను	పదునెనమండ్రు	పదునెనిమిది
ఆఱుగురు	ఆఱు	పందొమ్మండ్రు	పందొమ్మిది

ఏడుగురు ఏడు | ఇరువండ్రు ఇరువది
ఎనమండ్రు ఎనిమిది | ఇరువదియొకరు ఇరువదియొకటి
తొమ్మండ్రు తొమ్మిది | మొదలైనవి గ్రహింపఁదగినవి.

పదుగురు
పదురు
పదుగుండ్రు
పదుండ్రు } పది

ముప్పండ్రు ముప్పది
నలువండ్రు నలువది
ఏఁబండ్రు ఏఁబది
అఱువండ్రు అఱువది

పదునొకరు పదునొకటి | డెబ్బండ్రు డెబ్బది

ఇచట 'ఒకటి' అనునర్థమిచ్చు 'ఒకొరు, ఒక్కరు' ఇత్యాది రూపంబులన్నియు నర్థమునసరించిచేర్చుకొనునది. ఉ. పదునొకొరు పదునొకటి మొదలైనవి.

ఎనుబండ్రు ఎనుబది
తొంబండ్రు తొంబది
నూఱుగురు నూఱు
వేగురు వేయి
పదివేగురు పదివేలు

పన్నిద్దఱు
పన్నిరుగురు } పండ్రెండు

'ఒకరు' అనుశబ్దంబునకుం దక్కఁ దక్కిన 'ఇద్దఱు' మొదలైన సంఖ్యావాచకంబులకు ద్వితీయాదివిభక్తిబహువచనంబులు పరంబగునప్పు డుకారాంతంబులుగా నుచ్చరింపఁబడును. ఉ. ఇద్దఱున్—ఇద్దఱుచేతన్, మొ. తత్సమపరిచ్ఛేదములోని ముప్పదియొకండవ సూత్రంబుచే విధింపఁబడిన లఘాగమంబునకుఁ బైశబ్దంబులలోని లఘ్వలఘుశేషంబులాదేశింపఁబడినవిగాన నట్టిశబ్దంబులు విభక్తులకు ముందదంతంబులయ్యెనని యెఱుంగునది. 'ఒకరు' అనుదానికి ద్వితీయాదులు పరంబగునపుడికారాంతంబగు. ఉ. ఒకనిన్—ఒకరిచేతన్. మొ: 'మహద్విశేషణసంఖ్యావాచకంబులకుం గొన్నియెడల నమహత్త్వంబు చూపట్టెడి" ప్రౌఢ—శబ్ద—104సూ. సీ॥ జనవంద్యుఁ డగుధర్మతనయుని బంతినిత్యంబు పసిఁడి పళ్లెరంబులఁగుడ్చు బ్రాహ్మణులతిపుణ్యు లెనిమిదివేలు (ఎనిమిదివేగురు) సమిద్ధమతులు॥ తే॥ గీ॥ యతులు పదివేలు (పదివేగురు) వారకనుదినంబు నన్నపానంబులందు నహో యనగుదు' భార—అర—5ఆ. సీ॥ వార్తాక

రంబులో నటుపత్రికలయందు లౌకిక్యాభాసంబు నాలుంకెదుపదులు (నాలుంకెబదులేక ను ఁ దోఁబల్గు, కా — 6ఆ. సీ॥ మూఁడిర్వదులు (మూఁడిర్వదుల సంఖ్యలవారు నమున్మరుచ్చనాదులో పదిజంజ ధారేయులు ఖిదభంగులు। జై—5 ఆ. ఉ॥ నేఁడివెలుంగు లోఁ గులిసేల సహస్రములు (పదివేలసహస్రముల సంఖ్యలవారు) స్వభంగిని। వ్యాఁదు వెలుఁగనట్టిబాహువత్స్యలుఁడేగ నవ్వెక్కమూర్తి రై, భో జ—4ఆ.

రెండుమొదలైనశబ్దంబులొ పవిభక్తికశబ్దంబులగుటచే ద్వితీయమున్నగు విభక్తులు పరంబగునప్పుడు 'టి—ంటి' అనునవి వచ్చునని తెలిసికొనవలెను. ఇచ్చట స్పష్టార్థము ప్రక్రియ వ్రాయఁబడును. ద్వితీ॥ రెండు + ను; వర్ణకృతసూత్రంబున టివర్ణంబు. రెండు + టి + ను; తత్సమపరిచ్ఛేదములోని 'ఇకారంబుమీఁది' అను నిరువదియాఱవసూత్రంబున నువర్ణకంబుయొక్క ఉత్వంబునకిత్వంబగు. రెండు + టిని; ఆచ్ఛికపరిచ్ఛేదములోని ముప్పదిరెండవసూత్రంబున డువర్ణముయొక్క ఉకారంబునకు ఇత్వంబు రెండిటిని పక్షంబున 'రెండు' శబ్దంబు 'ంటి' వర్ణంబుకలుగుచోఁ బూర్వసూత్రంబులచే నిత్వంబులు గలిగి 'రెండింటిని' అగును. 'రెంటిని' ఈరూపమీపరిచ్ఛేదములోని ముప్పదియొకండవ వసూత్రంబుచే నంతిమపువర్ణంబునకు టివర్ణాదేశంబురాఁగా నైనది. ఇట్లే 'మూఁడిటిని 'మూఁడింటిని — మూఁటిని' ఇత్యాదులందు రెండుశబ్దంబునొద్ద నుపయోగింపఁబడిన సూత్రంబులన్నియుఁ బ్రక్రియలో నూహించుకొనునది. సామాన్యకము విశేషించి నిరూపింపనియప్పుడు 'ఒక' శబ్దంబునకు 'ఒకాను' శబ్దంబు పర్యాయంబగు. ఉ. దేవతులలో నొకానొకఁడు. ఇచ్చట నామంబు విశేషించి చెప్పఁబడలేదు. 'ఒకానొకటి' ఇత్యాద్యుదాహరణము. 'ఒకానొకరీతి' ఇది నామార్థకము. ఒకొకండనుక ... 'ఒండొకరు' పరస్పరమని భావార్థము. 'ఓరట్లు = ఏకత్వసంఖ్యాబోధకము. 'ఇనుమడి' రెండుశబ్దంబునకు 'ఇను' శబ్దాదేశంబును, మడుగుశబ్దంబునకు వృత్తియందు 'మడి' శబ్దాదేశంబును అగును. ద్విగుణమనియర్థము. ఇట్లే ముమ్మడి (త్రిగుణము) నలుమడి (చతుర్గుణము) 'ఈరాలు' ఇచ్చట 'ఇరు' శబ్దంబునకు నచ్చుపరమైనది కాన నాద్యక్షరంబు దీర్ఘంబయ్యె. 'ఈరాలు' అనుటకుఁ తిమ్మకవిగారు తమరుక్మిణీపరిణయమందు 'ఇరాలు' అనిప్రయోగించిరి. దీనికిఁ బ్రయోగాంతరంబు గానఁబడదు

వ్యా — పదముయొక్క మధ్యమందుండు హల్లుతోఁ గూడుకొని గకారమునకు వకారంబు వైభాషికంబుగాఁ గలుగును. ఉ. పలుగురు - పలువురు. ఇచ్చట గకారము సాధ్యమైనదియు, హల్లుతో - గూడినదియుఁ, గావున విభాషగా వకారంబయ్యె. వ్యవస్థితవిభాషకావున 'గొడుగు-గొడుగము-నిగారము' ఇత్యాదులయం దువత్వము లేదు. అసంయుక్తమనుటచే 'నిద్గ-ఉంగిడము' ఇత్యాదులయందును వత్వంబు రాదు. 'ఇరువదు-చేవరు-తొగ-పగలు-పగ-పగతుఁడు-పగిది-తెగ-తెగడు — ,అగు. ఇత్యాదులకుఁ పలుగురుశబ్దంబునకుంబలె వత్వముగ్రహింపనగు. తే॥ తిఁగతీవయును డిపరిపల్కఁగవచ్చు! బగడమునఁగదొత్తుఁ బవడమనఁగ! భాగిముగవరగు బోడిమిపా! జీమి! వేగవేనాఁగ వెలయుఁ గృష్ణ' అనంతుని ఛందము.

ఔపవిభక్తిక ప్రకరణము.

విభక్తిసామీప్యంబునంజేసి వచ్చువికారంబులను బోధించుభాగము, ఔపవిభక్తిక ప్రకరణము

28 సూ — ఇటితివర్ణంబులు వక్ష్యమాణంబు లౌపవిభక్తికంబులు.

విభక్తినిమిత్తంబులయి యాదేశాగమాత్మకంబులయిన ఇ-టి-తి- అనువర్ణంబు లౌపవిభక్తికంబు లనంబడు.

వ్యా — 'ఇ - టి - తి' అనునక్షరంబులు రాఁబోవు సూత్రంబులచే విధింపఁ బడునవి యౌపవిభక్తికంబులను నామంబున వ్యవహరింపఁబడును. ఈయౌపవిభక్తికంబు లాదేశాగమస్వరూపములైన 'ఇ - టి-తి' అనునక్షరంబులేయని గ్రహించునది.

29 సూ — ఇవి ద్వితీయాద్యేకవచనంబులు పరంబులగునపుడు నామంబులకుం గొన్నింటికిం బ్రాయికంబుగనగు.

కాలు - కాలిని - కాలిచే॥ నాఁగలి - నాఁగటిని - నాఁగటిచే॥ నేయి - నేతిని - నేతిచే॥ ద్వితీయైకవచనంబుపరంబగు నపుడౌపవిభక్తికంబులు రావని కొందఱువక్కాణించిరి-అయ్యది లక్ష్యలక్షణవిరుద్ధంబగుటంజేసి యనాదరణీయంబు.

వ్యా—'ఇ-టి-తి' అనువర్ణంబులు ద్వితీయ మొదలైనవిభక్తులయొక్క యేకవచనంబులు పరంబులగునపుడుకొన్ని ప్రాతిపదికంబులకుఁదఱచుగాఁగలుగును. ఉ. కాలు. ద్వితీయావిభక్తి 'కాలిని' ఇచ్చట 'కాలు + ను' అనియుండఁగా నీసూత్రంబుచే 'కాలు' శబ్దంబుయొక్క ఉకారంబునకు ఇకారంబు వచ్చి 'కాలి + ను' ఇట్లుండె. పిమ్మట 'ఇకారంబుమీఁది' అను తత్సమపరిచ్ఛేదమందలి యిరువదాఱవసూత్రంబున నువర్ణకంబుయొక్క ఉకారంబునకు ఇత్వంబుగలిగినది. 'కాలినొప్పి' ఇత్యాది సమాసస్థలంబులయందలి షష్ఠ్యాదివిభక్తులు లోపించినను, ఇత్వంబనపాయంబుగనుండును. 'కాలిచే' ఇత్యాదులిట్లే. 'నాగలి - నాగటిని - నేయి - నేతిని' ఇత్యాదులయందు 'టి - తి' వర్ణంబులు క్రమంబుగనయ్యెను. పైద్వితీయాంతంబులయందు 'కాలిని' అనుచోటునందుంబలె సూత్రంబులచేఁ బ్రక్రియయూహించుకొనునది. ద్వితీయావిభక్త్యేకవచనంబు పరంబగునపుడు, ఔపవిభక్తికంబులు రావని కొందఱు చెప్పిరనియు, ఆవచనములక్ష్యలక్షణవిరుద్ధంబనియు, సూరిగారు వ్రాసిరి. ఉ॥ 'విన్నవనేగుతానురల విందుకిలాతపునీపలెప్పునుక్' యయా- 2ఆ. క॥ 'పీఁడునదిలించెనయ్యెడ । పీపనివేసుకబలారివిబుధులతోనే। పీఁడుమణులనఁగఁదగుతన। పీఁడునఁగలమానికములు వివిధాంబరముల్' వసు- 6ఆ. క॥ కనకమయమైనయాప్రా। లునఁ దపసుతులాపహఁబులోనమరులచే, భార- ఆర- 4 ఆ. ఇట్లు, ఔపవిభక్తికశూన్యంబులగు ప్రయోగంబులు గలవు. కావునఁ బైవిధికొన్ని యెడల నిత్యంబుగాదు.

30 సూ—ఊరు మొదలగువాని కిత్వంబగు.

ఊరు — ఊరిని-కాలు-కాలిని-మ్రాను-మ్రానిని-నోరు - నోరిని. చోటు - చోటిని.

వ్యా—ఊరు మొదలైన నామములకు ఇత్వంబు గలుగును. ఊరు - ఊరిని. ఇచ్చట ఊరు + ను, అని యుండఁగాఁ బ్రకృత సూత్రంబున రేఫంబు యొక్క ఉకారంబునకు ఇత్వంబు గలిగి తత్సమపరిచ్ఛేదంబులోని యిరువదియారవ సూత్రంబున నువర్ణంబు యొక్క ఉకారంబునకు ఇత్వంబు గలిగినది. మ్రానిని - నోరిని - నీరిని — చోటిని, ఇత్యాదులయందుఁ బైసూత్రంబులచే శబ్దసిద్ధిను గ్రహించుకొనవలయును. క॥ నకులుఁడు సహదేవుఁడును| బ్రకటభుజాస్ఫాలనమున నంతబలము చే| లకగోలకుఁ దిత్తురునో| రికి వచ్చినయట్లు లాడిరే యిబ్బంగిన్, భార- కర్ణ- 8-ఆ. ॥ నీరిలోనఁ దోఁచు తారక ప్రతిబింబ| మొక్కొ యనఁగ వెలుఁగుచున్న దాని, రాజకొడుకు లెల్లఁ జూచుచునుండిరి| దానిఁ బుచ్చుకొను విధంబు లేక, భార-ఆది- 5 ఆ.

31 సూ—టివర్ణంబు గొన్నింటి యంత్యాక్షరంబున కాదేశంబును గొన్నింటికం దాగమంబును గొన్నింటికిం బర్యాయంబున రెండును బాక్షికంబుగనగు.

ఆదేశము - త్రాడు - త్రాటిని॥ కాడు — కాటిని॥ నోరు-నోటిని॥ ఏఱు - ఏటిని॥ ఆగమము - అన్ని —అన్నిటిని॥ ఎనిమిది - ఎనిమిటిని వేయి - వేయిటిని॥ ఉభయము - ఏమి - ఏటిని - ఏమిటిని॥ పగలు-పగటిని-పగలిటిని-పగంటిని మొదలు— మొదటిని- మొదలిటిని॥ రెండు- రెంటిని రెండిటిని ॥మూఁడు-మూఁటిని—మూఁడిటిని॥ నూఱు-నూటిని-నూఱిటిని.

వ్యా—'టి' అనునక్షరము కొన్ని శబ్దంబుల కడపటియక్షరంబునకు నాదేశము గావచ్చుటయు, గొన్నిటికి శబ్దంబులకుఁ గడపట నాగమంబుగవచ్చుటయు, మఱికొన్ని శబ్దంబులకు నాదేశాగమంబులు రెండునుగలుగుటయు, నగును. ఆఆదేశంబునకు—త్రాడు-త్రాటిని. ఇచ్చట నాదేశమనుటచేఁ గడపటియక్షరమైన డువర్ణంబునకు టివర్ణంబు గలిగి తత్సమపరిచ్ఛేదమునందలి యిరువదియారవసూత్రంబున నువర్ణంబుయొక్క ఉకా

రంబునకు నిత్యంబు గన్గినది. ఇట్లే 'కాటిని-నోటిని-ఏటిని' అనునవి గ్రహింపవలెను ఆగమంబునకు—అన్ని-అన్నిటిని. ఇచ్చట నాగమంబనుటచేఁ గడపటియక్షరంబునకు సామీప్యంబున 'టి' అనునక్షరంబుచేరి 'అన్నిటిని' అయినది. ఇట్లే 'ఎనిమిదిటిని-వే యిటిని' మొదలైనవి. ఉభయంబునకు—ఏమి-ఏటిని-ఏమిటిని. ఇచ్చట బర్యాయంబ నుటచే 'టి' వర్ణము ఆదేశంబును ఆగమంబును నైనదని గ్రహింపవలెను. 'ఏమిని' ఇచ్చట 'మి' అనునక్షరంబునకు బదులు టివర్ణంబువచ్చి 'ఏటిని' అయినది. 'ఏమిటిని' ఇచ్చట 'మి' అనునక్షరంబునకు సామీప్యంబున టివర్ణంబు చేరినదిగనుక నాగమంబు. ఇట్లే 'పగటిని-పగలిటిని, మొనటిని-మొనలిటిని. రెంటిని - రెండిటిని' మూఁటిని - మూఁడిటిని, నూటిని - నూఱిటిని.' ఇత్యాదులు గ్రహింపవలెను. అహోబలపతి యూ పవిభక్తికాంతంబగు నీరు శబ్దంబు సంస్కృతసమంబని చెప్పెను; కాని తత్సమంబునకు నౌపవిభక్తికంబు దుర్ఘటంబు. ఇయ్యది నీరు శబ్దభవంబని గ్రహింపవలెను. 'నీరము' ఇయ్యది తత్సమంబు. చ॥ 'అనిన సుమోహనుండు దమయంత్యకు నిట్లను నిజ్జగంబుల న్ని నొకట మ్రింగనేరియును నెట్టన సర్వము గావ నేరియు । న్వినుము ముకుందుఁ డజ్ఞుని నెచ్చెలి నాఁజెవులారవించునిం । కనతని నొక్కజామునకుఁ గా ధృతి వెం పటి నాశ్రయింతునే' భార- ఉద్యో- 2 ఆ' అను పద్యమందు "అన్నిటిని" అను ద్వితీయాంతం బుండవలయుననియు 'అన్నిని' అనునది యసాధువనియుఁ, గొందఱు భ్రాంతిచెందిరి. ఇయ్యది సముచ్చయార్థకద్రుతాంతంబైన ప్రథమాంతంబు. ద్వితీయార్థ మందున్నదని గ్రహింపవలెను. 'నీవేమిని వేగిరపడక' హరి - పూ- 8 ఆ. ఇచ్చటను సముచ్చయద్రుతాంతంబైన ప్రథమా విభక్త్యంతము.

2 ✓ (32) —సూ—హ్రస్వముమీఁది టివర్ణంబునకు ముందు పూర్ణబిందువు బహుళముగానగు. Imp

అన్నింటిని - ఎనిమిదింటిని - పగంటినిపగలింటిని - రెండింటిని - మూఁడింటిని.

సున్న బహుళంబుగాఁ గలుగును. ఉ. అన్నింటిని. ఇచ్చట (న్ని) అనునక్షరము హ్రస్వమగును. దీనికి (టి) వర్ణంబు పరంబగునపుడు పూర్ణబిందువాగమంబయ్యె. ఇట్లే (ఎనిమిదింటిని, పగంటిని, పగలింటిని, రెండింటిని, మూఁడింటిని, ఇత్యాదులయందుఁ బర్యాయంబుగ ననుస్వార పూర్వకటివర్ణంబుండునని యూహింపవలెను.

33 సూ—పదాద్యంబగు హ్రస్వంబుమీఁది టివర్ణంబునకు ముందు పూర్ణబిందువగు.

కన్ను - కంటిని ॥ మిన్ను - మింటిని॥ ఇల్లు - ఇంటిని॥ పల్లు- పంటిని.

వ్యా—పదముయొక్క మొదటిహ్రస్వంబునకు టివర్ణంబు పరంబగునపుడనుస్వారం బాగమంబుగనగు. ఉ. కన్ను – కంటిని. ఇచ్చటను ద్విత్వంబునకును ముప్పదియొకండవ సూత్రంబున టివర్ణంబాదేశంబు కాఁగా నీముప్పదిమూఁడవ సూత్రంబున టివర్ణంబునకు ముందు బిందువాగమంబయ్యెను. ఇట్లె (మింటిని ఇంటిని- (ఇల్లు) పంటిని (పల్లు) వింటిని (విల్లు), ఇత్యాదిశబ్దంబులయందు ముప్పదియొకండవ సూత్రంబున టివర్ణంబు గలిగి ప్రకృతసూత్రంబున ననుస్వారాగమంబుగలుగును.

34 సూ—అట్టు మొదలగు శబ్దముల కంతాగమంబు తివర్ణంబును రేఫంబున కొక్కటి లోపంబునగు.

అట్టు - అటితిని ॥ అట్టు - కట్టు-కొట్టు - గొట్టు - మిట్టు - వట్టు- ఇవి యట్టు మొదలయినవి.

వ్యా—అట్టు మొదలైన శబ్దంబులకు నంతమందు (తి) అనునక్షరంబు వచ్చుటయు శకటరేఫంబొక్కదానికి లోపంబును గలుగును. ఉ. అట్టు. అటితిని. ఇచ్చట

(అజ్జు + ను, ఇట్లుండఁ బ్రకృతసూత్రంబున నామంబు చివర తివర్ణాగమంబును, శకట రేఫంబొక్క దానికి లోపంబును గలుగ (అజు + తి + ను, ఆయ్యెను. తత్సమపరిచ్ఛేదంబు నందలి యిరువదియాఱవ సూత్రంబున (తి, వర్ణంబుమీఁది నువర్ణకంబుయొక్క ఉకారంబునకు ఇత్వంబుగలిగి (అజు + తి + ని, అయ్యెను. పిమ్మట నీక్రిందిముప్పది యాఱవసూత్రంబుచేత శకటరేఫంబుయొక్క ఉకారంబునకు ఇత్వంబు గలిగి (అజితిని, అనురూపము సిద్ధించెను. ఇట్లే (కజ్జు-కొజ్జు-గొజ్జు-మిజ్జు-వజ్జు, ఇత్యాదుల ద్వితీయాదివిభక్తులందు రూపసిద్ధి యెఱుంగునది.

35 సూ—విభక్తిపరంబగునపుడు గోయిప్రభృతుల తుదియక్షరంబు తివర్ణంబగు.

గోయి - గోతులు - గోతిని - గోతులను ॥ గోయి - చేయి- దాయి - నూయి - నేయి - వాయి - రోయి - ఇత్యాదులు.

వ్యా—విభక్తి పరంబగునపుడు (ప్రథమాబహువచనాదివిభక్తులు) గోయి మొదలైనశబ్దంబుల కడపటి యివర్ణంబునకు (తి, అనునక్షరంబాదేశంబగును. ఉ. గోయి - గోతులు. గోతిని - గోతులను. గోయి ప్రభృతులు స్త్రీసమంబులు గావునఁ బ్రథమైకవచనము లోపించెడిని. అందున విభక్తిపరత్వంబులేమింజేసి ప్రథమైకవచనాంతమందు యివర్ణంబునకు (తి, వర్ణాదేశంబు రాదు (గోయి + లు, ఇట్లుండఁ బ్రకృతసూత్రంబున యికారంబునకు (తి, వర్ణాదేశంబు గలిగి గోతి + లు, అయ్యెను. పిమ్మటఁ దత్సమపరిచ్ఛేదమందలి నలువదియేనవసూత్రంబునఁ దివర్ణంబుయొక్క ఇకారంబునకు ఉత్వంబుగల్గి (గోతులు, అయ్యెను (గోతిని, ఇచ్చట గోయి + ను, ఇట్లుండఁ బ్రకృతసూత్రంబున ఇకారంబునకు (తి, వర్ణంబుగల్గి తత్సమపరిచ్ఛేదమందలి యిరువదియాఱవ సూత్రంబున నువర్ణంబుయొక్క ఉత్వంబునకు ఇత్వంబుగలిగెను. ఇట్లే (చేయి-దాయి-నూయి-నేయి - వాయి- రోయి' ఇత్యాదిశబ్దంబుల శబ్దసిద్ధి యూహించినది. ఈతివర్ణాదేశంబు జౌపవిభక్తికమైన టివర్ణంబువలె ; ద్వితీయాద్యేకవచనమందే కాకుండఁ బ్రథమాబహువచనంబులు మొదలుగాఁగల యేకవచనబహువచనంబులయందును నామాంత్యవర్ణంబు

లకారాదేశంబగు. 'చేఁదుతుద్రువాయి తివర్ణంబగునప్పుడు' శబ్దల-శబ్దప- 212 సూ. ఉ. చేఁదబీర - చేఁతిసార-చేఁతిపొట్ల=చేఁతిపుచ్చ. మొ.

36. సూ-టితివర్ణంబులు పరంబులగునపు డుత్వంబునకిత్వంబగు.

రెండిటికి - మూఁడిటికి - నాలుగిటికి - పగలిటికి - మొదలిటికి - పెక్కిటికి - కొండొకచో నుత్వంబున కిత్వంబు రాఁబట్టదు ‖ నెత్తుటికి.

వ్యా— 'టి-తి' అను నక్షరంబులు పరంబగునపుడు ఉకారంబునకు ఇకారంబు గలుగును. ఉ. రెండిటికి. ఇచ్చట 'రెండు+కు', ఇట్టుండ ముప్పదియొకండవ సూత్రంబున 'రెండు' శబ్దంబుపైని టివర్ణాగమంబు కలుగఁగా 'రెండు+టి+కు' అయ్యెను తత్సమపరిచ్ఛేదంబులోని యిరువదితొమ్మిదవసూత్రంబున టివర్ణముపైని 'కు' వర్ణంబు యొక్క ఉత్వంబున కిత్వంబుగలిగి 'రెండు+టి+కి అయ్యెను. పిమ్మటఁ బ్రకృత సూత్రంబున 'రెండు' శబ్దంబు యొక్క యంత్యాక్షరడువర్ణోత్వంబునకు నిత్వంబు గలిగి రెండిటికి, అయ్యెను. ఇట్లే మూఁడిటికి, నాలుగిటికి, పగలిటికి, మొదలిటికి, పెక్కిటికి, ఇత్యాదిశబ్దంబుల నూహించునది. (మూ. వ్యా.) కొన్నిచోట్ల టివర్ణంబు పరంబగునపు డుత్వంబునకు ఇత్వంబు రాదు. ఉ. నెత్తుటికి, ఇచ్చట టివర్ణంబు పరంబయినను, తకారద్వయంబుమీఁది ఉకారంబునకు ఇత్వంబు రాలేదు. ఇట్లే ప్రొద్దుటికి మొదలైనవి, కొన్నిచోట్ల వైకల్పికంబును గలదు. ఉ, చవుటి, చవిటి, మొదలైనవి.

37 సూ—టివర్ణంబుపరంబగునపుడు క్రిందు మీఁదు ముందు పువర్ణంబుల కత్వంబగు.

క్రిందు - క్రిందటిని — మీఁదు - మీఁదటిని - ముందు - ముందటిని - మాఁపు - మాఁపటిని — అప్పుడు - అప్పటిని.

వ్యా—'టి' అనునక్షరంబు పరంబగునప్పుడు 'క్రిందు, మీఁదు, ముందు' శబ్దంబుల ఉత్వంబునకును, పువర్ణంబునకును, అత్వంబు గలుగును. ఉ. క్రిందు- క్రిందటిని ఇచ్చట 'క్రిందు' శబ్దంబునకు ద్వితీయయందు 'టి' అనునక్షరంబు పరంబగునపుడు ముప్పదియాఱవ సూత్రంబున ఉకారంబునకు ఇకారంబు ప్రాప్తించుచుండఁగా నపవాదవిధియైన సూత్రంబున ఉకారంబునకు అకారాదేశంబు కలిగి 'క్రిందటిని' అయ్యెను ఇట్లే మీఁదటిని, ముందటిని, మొదలైనరూపములందు సూత్రప్రక్రియ యూహింపవలయు. పువర్ణంబునకు- ఉ. మాపు, మాపటిని. అప్పుడు. అప్పటిని. అప్పుడు శబ్దంబున డువర్ణంబునకు టివర్ణంబాదేశంబయి వచ్చెను. తక్కినవైయుదాహరణంబులయందు టివర్ణంబాగమంబు. టివర్ణంబు పరంబగుచుండ నీసూత్రంబుచే పువర్ణంబునకు అత్వంబు గలిగి 'అప్పటిని' అయ్యెను.

38 సూ—ఔపవిభక్తికముల తృతీయాసప్తముల కత్వంబాదేశంబు బహుళంబుగానగు.

గోరనుగీఱెను - ఊరనున్నాఁడు ॥ గొడ్డటనఱికెను ॥ ఇంట లేఁడు ॥ వఱుతఁగలిసె॥ కఱుతదూఁటె ॥ పక్షంబునందు గోరిచేత- నూరియం దిత్యాదులు.

వ్యా—ఔపవిభక్తికంబులయొక్క తృతీయావిభక్తికిని, సప్తమీవిభక్తికిని, అకారంబు బహుళంబుగానగును. ఉ. గోరనుగీఱెను. ఊరనున్నాఁడు. ఇచ్చట 'గోరు + (చేత)ను' అని యుండఁగాఁ బ్రకృతసూత్రంబున విభక్తిలోని చేవర్ణ తవర్ణంబులు రెండింటికిని అకారాదేశంబు సర్వాదేశంబయ్యెను. పిమ్మట 'గోరు + అను' అనియుండె. ఉకారసంధికల్గి 'గోరను' అయ్యె. సప్తమికి-'గోరు + (అందు)ను' ఇట్లుండఁ బ్రకృతసూత్రంబున 'అందు' వర్ణంబులు రెండిటికిని అకారంబు సర్వాదేశంబయి 'గోరు + అను' అయ్యె. పిమ్మట ఉకారసంధికలిగి 'గోరను' అయ్యెను. ఇట్లే ఊరను మొదలైనవి. ఉ: <u>గోరమఖో</u>వునేతలకు గొడ్డలియన్నఁ దొరంగితో! వినం । గోరెద, కన్నప్పచరిత్ర (కంచిరాజు సూరయ ప్రణీతము) గొడ్డటనఱికెను. 'గొడ్డు + (చేత)ను' అని

యుండఁబ్రకృతసూత్రంబున చేవర్ణతవర్ణంబులు రెండిటికిని అకారంబును, ఇరువదితొమ్మిదవసూత్రంబున శివర్ణంబునకు టివర్ణంబును గలుగఁగ, గొడ్డటి + అను, అయ్యెను. పిమ్మట సంధిపరిచ్ఛేదంబులోని పదునొకండవసూత్రంబున టివర్ణంబుయొక్క ఇకారంబు అపవాదిస్వరంబుగావున సంధిగలిగి పరస్వరాదేశంబై, గొడ్డటను (గొడ్డట్ + అను) అయ్యెను. గొడ్డటను=గొడ్డటిచేతను గొడ్డటియందును. వఱుతను-వఱ్ఱు + (చేత)ను, ఇట్లుండ బ్రకృతసూత్రంబున చేవర్ణతవర్ణంబులకు రెంటికిని అకారంబాదేశంబయి, వఱ్ఱు + అను, ఇట్లుండె. పూర్వోక్తంబైన ముప్పదినాల్గవసూత్రంబుచే, తి, వర్ణాగమంబును రేఫద్వయంబులో నొక్కదానికి లోపంబుగలిగి, వఱుతి + అను, అయ్యె. పిమ్మట సంధిపరిచ్ఛేదంబులోని పదునొకండవసూత్రంబున, తి' వర్ణంబుయొక్క ఇకారంబు అపదాదిస్వరంబగుటచే సంధిగలిగి, వఱుతను, అయ్యెను. గోరుశబ్దంబునకుం బలె రువర్ణాంతశబ్దంబులకును, గొడ్డలిశబ్దంబునకుంబలెలికారాంతశబ్దంబులకును, వఱ్ఱుశబ్దంబునకుంబలె ద్విరేఫాంతశబ్దంబులకును, తృతీయాసప్తంబులయందు రూపంబు లెఱుంగునది. చేతశబ్దంబును స్వీకరించి యుదాహరణంబు చెప్పఁబడినది కాని, చేన్' తోఁ, తోడఁ, వర్ణంబులకును, ఈసూత్రంబుచే నకారాదేశంబుగల్గి, గోరను, ఇత్యాదికముగానే రూపంబులుగ్రహించునది. చేతను, ఇత్యాదివిభక్తులయందు చేవర్ణతవర్ణంబులకుబోలె నుకారంబునకుఁ గూడనేల యకారాదేశంబురాదని శంకింపవలదు. ఆనుకారము విభక్తికిఁ దత్సమపరిచ్ఛేదంబులోని యెనిమిదవసూత్రంబున నాగమంబుగా వచ్చినది: కావున దానిని విడిచి కేవలవిభక్తికే అకారాదేశంబగునని తెలిసికొనునది. ఈవిధి బాహుళకంబైనందువఁ బక్షంబున, గోరిచేతను గోరియందును, గొడ్డటిచేతను, గొడ్డటియందును, వఱుతిచేతను, వఱుతియందును, ఇత్యాదిరూపంబులగును.

ఇది యాచ్ఛికపరిచ్ఛేదము.

కారకపరిచ్ఛేదము

ప్రథమాదికారంబులనుగుఱించి చెప్పునట్టిభాగము. ఇయ్యది కర్తృకారకము, కర్మకారకము, కరణకారకము, సంప్రదానకారకము, అపాదానకారకము, అధికరణకారకము, అని షడ్విధంబు. కారకమనఁగాఁ గ్రియాన్వయంబు గలదని కొందఱును, క్రియాజనకంబని మఱికొందఱును, లక్షణంబును జూపుదురు. అనఁగాఁ గ్రియతోనన్వయించునది కారకంబని కొందఱ యభిప్రాయము. క్రియను బుట్టించునదియని మఱికొందఱయభిప్రాయము. లక్షణద్వయంబును బర్యవసానంబున నిర్వివాదంబు.

1 సూ—ప్రాతిపదిక సంబోధనోక్తార్థంబులం బ్రథమయగు.

ప్రాపదికార్థమునందు - రాముఁడు ॥ రావణుఁడు - నియతోపస్థితికము ప్రాతిపదికార్థము ॥ సంబోధనమునందు - ఓరాముఁడ - ఓరావణుఁడ॥ఉక్తార్థమందు - రాముఁడు రావణునిసంహరించెను - ఉక్తమనఁగాఁజెప్పఁబడినది - ఈవాక్యమందు నాఖ్యాతము కర్తనుజెప్పినదిగావునఁ దద్వాచకమగు రామశబ్దమునకుఁబ్రథమయయ్యె ॥ రామునిచే రావణుఁడు సంహరింపఁబడియె - ఈవాక్యమందాఖ్యాతముకర్మమును జెప్పినదిగావునఁ దద్వాచకంబగు రావణశబ్దంబునకుం బ్రథమయయ్యెనని యెఱుంగునది.

వ్యా—ప్రాతిపదికార్థంబునందును, సంబోధనార్థంబందును, ఉక్తార్థమ్మునందును, ప్రథమకలుగును. (సూ) ప్రాతిపదికార్థమునందు — రాముఁడు; రావణుఁడు నియతోపస్థితికము ప్రాతిపదికార్థకము. (వ్యా) ప్రాతిపదికార్థములు '1 జాతి, 2 వ్యక్తి, 3లింగము,4సంఖ్య,5 కారకము' అని పంచకంబుగాఁ జెప్పంబడియె. ఇందులకుఁబ్రమాణము.వైయాకరణభూషణసారము. 'శ్లో॥ఏకంద్వికంత్రికంచాథచతుష్కంపంచకంతథా ।

నామార్థ ఇతి సర్వేచపక్షాశ్శాస్త్రనిరూపితాః' ఇట్లు జాతివ్యక్తిసంఖ్యాకారకంబులలోఁ బ్రాతిపదికార్థము క్రమంబుగా 'నేకంబనియు, (జాతి) ద్వికంబనియు, (జాతివ్యక్తులు) త్రికంబనియు, (జాతివ్యక్తిలింగములు) చతుష్కంబనియు,(జాతివ్యక్తిలింగవచనంబులు) పంచకంబనియు, (జాతివ్యక్తిలింగవచనకారకంబులు)' అని వివిధమతంబులు గలవు. అనఁగా జాతివ్యక్తిలింగసంఖ్యాకారకంబు లైదింటిని నామవాచకమే బోధించుననియు నామంబుమీఁది ప్రథమాదివిభక్తులు. అగ్నికి సహజంబైన దహనశక్తిని బ్రకటింపఁజేయుటలో శుష్కేంధనము (ఎండుకట్టె) సాధనమైనట్లులు పైనిం జెప్పిన నామవాచకార్థంబులను నామంబుమీఁది ప్రథమావిభక్తి స్ఫుటీకరించుననియు, (ద్యోతకమనియు) శాస్త్రజ్ఞులయభిప్రాయంబు. 'రాముఁడు' ఇచ్చట రామత్వము జాతి. (రామత్వధర్మముతోఁ గూడిన) రాముఁడు వ్యక్తి. ఈశబ్దంబు పుల్లింగము; ఏకవచనము; కర్తృకారకము. ఈయైదర్థంబులును రామశబ్దంబునకే కలవనియు, ప్రథమావిభక్తియైన డుప్రత్యయంబుపైని నిరూపించిన నామార్థంబులకు ద్యోతకంబనియు; (నామములకున్న యర్థములను స్పష్టపఱుచుటలో సహాయమైనది తాత్పర్యము. 'రాముఁడు' అన్నప్పుడు 'రామత్వరూపజాతియును, రాముఁడనెడివ్యక్తియును, పుంలింగంబును, ఏకవచనంబును, కర్తయనునర్థంబును,' ఈయైదును బుద్ధికి గోచరమవుచున్నవి. జాతియనునది పదార్థంబులనేకంబులైనచో వానియందు వర్తిల్లుధర్మము వృక్షంబు లనేకంబు లున్నచో వృక్షత్వజాతి యాచెట్లయందుండును. బ్రాహ్మణులనేకులున్నచో బ్రాహ్మణత్వజాతి వారియందు వర్తిల్లును. ప్రకృతంబున 'వ్యక్తేరభేదస్తుల్యత్వం' అనుశాస్త్రంబున నేకవ్యక్తియేయుండునప్పుడు జాతి సంభవింపనేరదు. గావున నేకవ్యక్తియైన దశరథజ్యేష్ఠాపత్యరామునియందు రామత్వజాతి యెట్లుసంఘటిల్లునని శంకింతురనియే యాకర్ణింపుఁడు. కల్పభేదంబులచే మత్స్యాది దశావతారంబులును బ్రతికల్పంబుననువతరించునని శాస్త్రంబులుద్ఘోషించుచున్నవి. కనుక రామాద్యవతారంబులు కల్పంబుల బాహుళ్యంబున ననేకంబులు సంభవిల్లును. అందువఁ గల్పభేదంబున ననేకులైన రాములను నాశ్రయించుకొని రామత్వజాతి వర్తిల్లుట నిర్బాధంబని యెఱుంగునది. కొందఱు శాస్త్రజ్ఞులు జాతివ్యక్తిలింగంబులే నామంబున కర్థంబులనియు, సంఖ్యాకారకంబులుమాత్రము విభక్త్యర్థంబులేయనియు, వక్కాణింతురు. పైనిఁజెప్పినజాతివ్యక్తిలింగవచనకారంబులైదును 'రావణుఁడు' అనెడి యుదాహరణంబునొద్దఁగూడఁ పూర్వోక్తప్రకారంబున సమన్వ

యించుకోవలెను. 'నియతోపస్థితికము ప్రాతిపదికార్థము' అనఁగా: ఏప్రాతిపదికంబును (నామవాచకంబును) ఉచ్చరింపఁగా నెట్టియర్థంబునకు నియతంబుగ (సర్వదా) స్ఫురణగలుగునో యట్టియర్థము నియతోపస్థితిక మనంబడును. నియతోపస్థితికము; నియత = యెల్లప్పుడును గలుగునట్టి ఉపస్థితికము = స్ఫూర్తిగలయర్థము. అనఁగా నిత్యలింగంబులుగల పదంబు లర్థనియతోపస్థితికి నుదాహరణంబులగును. ప్రకృతంబున రామరావణశబ్దములు సర్వదా పుంలింగంబులై రామ రావణులనెడి పురుషులను దెలుపుచున్నవి కాఁబట్టి ప్రాతిపదికార్థనియతోపస్థితికి నుదాహరణంబులయ్యె. 'లక్ష్మి' ఈశబ్దంబు సర్వదా స్త్రీలింగంబై లక్ష్మీరూపస్త్రీని బోధించుచున్నదిగాన స్త్రీలింగంబులో నియతోపస్థితికి నుదాహరణము. 'జ్ఞానము' ఈశబ్దంబు సర్వదానపుంసకలింగమై తెలివిని బోధించుచున్నది కావున నపుంసకలింగంబులో నియతోపస్థితికి నుదాహరణమ్మని యెఱుంగునది. ప్రాతిపదికార్థము నియతోపస్థితికము కానియందులకు నుదాహరణం బేదనఁగా వినుండు. పరమాత్మశబ్దంబులోనైన శబ్దంబులకు డువర్ణవిభక్తిలోపమువర్ణకంబులు గలుగునప్పుడే పుంస్త్రీనపుంసకలింగంబులు (పరమాత్ముఁడు, పరమాత్మ, పరమాత్మము) క్రమంబుగా స్ఫురించుచున్నవి. కాని కేవలనామవాచకమువలనను నెట్టిలింగంబును నియతంబుగ స్ఫురించుచుండలేదు కావున నేతాదృశలింగరూపార్థము ప్రాతిపదికముచేత నియతోపస్థితికముగాదని యెఱుంగునది. కాఁబట్టి యిట్టి యనియతలింగశబ్దంబులకుఁ బ్రాతిపదికార్థంబునందు మూలసూత్రముచేఁత బ్రథమవచ్చుననుట యు సందర్భంబు. కావున సూత్రంబులో 'ప్రాతిపదికలింగసంబోధనోక్తార్థంబులం బ్రథమ యగు' అని సూత్రము రచియించుట యుక్తమ్ము. 'నియతోపస్థితికము ప్రాతిపదికార్థము' అని చిన్నయసూరివివరణము చేయకుండెనేని యుక్తంబుగానుండును. అప్పుడు జాతివ్యక్తిలింగసంఖ్యాకారకంబులైనను పైనిం జూపిన వైయాకరణభూషణసారశ్లోకప్రామాణ్యముచేఁ బ్రాతిపదికార్థమే కావున ననియతలింగ ప్రాతిపదికంబులమీఁద సయితము ప్రాతిపదికార్థమందే నిర్బాధంబుగాఁ బ్రథమవచ్చును. మిత్రశబ్దము సంస్కృతభాషలో నిత్యనపుంసకమైనను దెలుంగునందుఁ దత్సమపరిచ్ఛేదంబులోని పదునేడవ సూత్రంబుచేఁ బుంలింగంబునునయి యుండునని చెప్పంబడినది. కనుక మిత్రశబ్దంబు సర్వదా నపుంసకలింగార్థబోధకంబే గాక పుంలింగార్థబోధకంబునగును. ఈశబ్దంబునకుఁ

బులింగనపుంసకలింగంబులు పాక్షికంబులగుటం జేసి మిత్రశబ్దార్థము నియతోపస్థితికము గాదు. కాఁబట్టి 'మిత్రము' అనుచో మువర్ణకంబును, 'మిత్రుఁడు' అనుచో డువర్ణకంబును, ప్రాతిపదికార్థమందే వచ్చునని చెప్పం గూడదు. ఈయుదాహరణంబునందు మిత్రశబ్దంబు సఖుఁడన్న యర్థంబును దీనిపైనుండు డువర్ణకమువర్ణకంబులు పుంలింగనపుంసకంబులనెడులింగార్థంబును బోధించునని యెఱుంగునది. 'రాముఁడు-రావణుఁడు' అనునుదాహరణంబులయందుఁ బ్రాతిపదికార్థంబులు రామరావణులని చెప్పినవెంటనే పుల్లింగార్థముకూడ భాసిల్లుచున్నది. కావున లింగమనెడి యర్థము ప్రాతిపదికార్థంబులో నంతర్భూతమైనది. మిత్రనామవాచకమునొద్దసఖిరూపార్థంబు స్ఫురించినవెంటనే పుల్లింగనపుంసకంబులు స్ఫురింపక యాశబ్దంబుపై డువర్ణకమువర్ణకంబులు చేర్చినప్పుడే పుల్లింగనపుంసకలింగంబులన్నయర్థము స్ఫురించును. గాన నిచ్చట విభక్తి ప్రాతిపదికార్థమందుఁ గాక లింగార్థమందని యెఱుఁగునది ఇట్లనేకలింగంబులు గలశబ్దంబులయొద్ద లింగము ప్రాతిపదికార్థంబులో నంతర్భూతంబని యంగీకరింపక విభక్త్యర్థమే యని గ్రహించుకొనునది. ఈసూత్రంబుచేఁ బంచకంబులో నొక్కటియైన కారకార్థమునందుసహితము ప్రథమావిభక్తిసామాన్యంబుగా విధింపఁబడినప్పటికిని దరువాతి సూత్రంబులచేఁ గర్మకారకాద్యర్థంబులయందు విశేషించి విధింపంబడిన ద్వితీయాదివిభక్తిప్రత్యయంబులు ప్రథమావిభక్తికి బాధకంబులని యెఱుంగునది. ఈప్రాతిపదికార్థాంశంబునందు నింకనువ్రాయవలసియున్నను గ్రంథవిస్తరంబునకు భీతిల్లిసంగ్రహంబుగాసారాంశంబు ప్రదర్శింపంబడెను. (మూలము) సంబోధనంబునందు ఓరాముఁడ; ఓరావణుఁడ.

వ్యా-ఇచ్చట రామరావణశబ్దంబులమీఁది ప్రథమావిభక్తులకుసంబోధనమర్థము. సంబోధనంబన వక్త (పిలుచువాఁడు) తనకునితరుల నభిముఖముగాఁ జేసికొనుట (మూలము) ఉక్తార్థమందు-రాముఁడు రావణునిసంహరించెను: ఉక్తమనఁగాఁ జెప్పఁబడినది. ఈవాక్యమందు నాఖ్యాతము కర్తను జెప్పినది కావునఁ దద్వాచకమగు రామశబ్దమునకు బ్రథమయయ్యె. (వ్యా) పైనుదాహరించిన 'సంహరించెను' అనుశబ్దంబునయందు భూతార్థకలిట్ప్రత్యయంబు కర్త్రర్థంబునందు విధింపంబడియె. కావుననే 'సంహరించెను.' అనిచెప్పుటతోడనే 'ఎవ్వఁడు' అని ప్రథమావిభక్త్యంతంబునకుఁ బ్రశ్నవేసికర్తను నాకర్షించుకొనుచున్నది. అందున "సంహరించెను" అనుచో లిట్ప్రత్యయంబుచేతనే కర్త

చెప్పంబడియె. కనుక రామశబ్దంబుకంటెఁ బ్రాతిపదికార్థమాత్రమునందే ప్రథమావిభక్తి కంబు వచ్చినదని యెఱుంగునది. ఆఖ్యాతంబునఁ దిఙ్విభక్తి (క్రియావిభక్తి). (మూలము) రామునిచే రావణుండు సంహరింపఁబడియె. ఈవాక్యమందాఖ్యాతము కర్మమును జెప్పినది కావునఁ దద్వాచకంబగు రావణశబ్దంబునకుం బ్రథమయగుచున్నదని యెఱుంగునది. (వ్యా) 'సంహరింపఁబడియె' అనుశబ్దంబునందు భూతార్థకనిష్ఠప్రత్యయము కర్మార్థమందు విధింపఁబడియె. కావుననే 'ఎవ్వఁడు సంహరింపఁబడెను' అని కర్మకారకమాకర్షింపఁబడుచున్నది. పైవాక్యంబునందు సంహరించుటయందుఁ గర్త రాముఁడును కర్మకారకము రావణుండును. కర్మకారకంబు క్రియావిభక్తిచేతనే చెప్పంబడినది. కావున రావణశబ్దంబుకంటెఁ బునరుక్తంబుగఁ గర్మార్థంబునందు ద్వితీయావిభక్తి రాక ప్రాతిపదికార్థమాత్రంబునందుఁ బ్రథమావిభక్తి వచ్చినదని తెలిసికొనునది.

2 సూ—కర్మంబున ద్వితీయయగు.

ధాత్వర్థఫలాశ్రయంబు కర్మము నాఁబడు ॥ దేవదత్తుఁడు వంటకమును వండెను ॥ ఇట వండెననుమాటకు వంటచేసెనని యర్థము - వంటఫలము - చేయుటవ్యాపారము - వంటయనఁగా పాకము - పాకమున కాశ్రయము కావుటంజేసి వంటకము కర్మంబయ్యెనని యెఱుంగునది.

వ్యా—కర్మార్థంబున ద్వితీయావిభక్తియగును. ద్వితీయకు విభక్తియని వ్యవహారము కానిపించెడిని. (మూలము) ధాత్వర్థఫలాశ్రయంబు కర్మము నాఁబడు. వ్యా—ధాతువుయొక్క యర్థమైన ఫలమునకు నాధారము కర్మమనఁబడును. అనఁగా ఫలమును బొందునది యనియర్థము. ఉ. దేవదత్తుఁడు వంటకమును వండెను. ఇచ్చట వండెననఁగా వంటచేసెనని యర్థము. చేయుటవ్యాపారము. వంటయనఁగాఁ బాకము (విక్లిత్తి = మెత్తన) మెత్తనకు నాశ్రయమైనది వంటకము (అన్నము) కనుకఁ గర్మసంజ్ఞగలదైనది. కావునఁ గర్మమైన యన్నమర్థమిచ్చునట్టి వంటకముశబ్దంబునకు ద్వితీయావిభక్తియయ్యెను. ధాతువునకు ఫలమును వ్యాపారమును అర్థములు. వంటఫలము. చేయుటవ్యాపారము. ఫలాశ్రయము కర్మమగును, వ్యాపారాశ్రయము కర్తయగును, ప్రకృతమందు

వంటచేయుట, అనెడు క్రియకు నాశ్రయుండు దేవదత్తుండు కావునతండు కర్తయయ్యె. అట్టియాశ్రయుండు చేసెను, అనుశబ్దంబులోని చేయుధాతువుపైని విధింపఁబడిన లిట్ప్రత్యయముచేఁ జెప్పంబడెను అనఁగా లిట్ప్రత్యయంబునకు నాశ్రయుండర్థము. కావునసే వైయాకరణభూషణసారంబునందు నిట్లు సెప్పబడినది. శ్లో॥ ఫలవ్యాపారయోర్ధాతు రాశ్రయేతుతిఙస్స్మృతాః। ఫలేప్రధానం వ్యాపారస్తిఙర్థస్తువిశేషణం॥ అర్థము—ఫలమును, వ్యాపారమును, ధాతువునకు నర్థంబులు. తిఙునకు క్రియపైఁ బ్రయోగింపఁబడు భూతాదికాలబోధకప్రత్యయమునకు) నాశ్రయ మర్థము. ధాత్వర్థఫలంబు ధాత్వర్థవ్యాపారంబునకు విశేషణంబగు. వ్యాపారంబు విశేష్యంబగు. అనఁగా దేవదత్తునివ్యాపారంబు వంటకమందలి మెత్తనను గలిగించినది; కావున వ్యాపారంబు విశేష్యంబును, వంటకంబుయొక్క మెత్తనవిశేషణంబునునయ్యెను. మెత్తన, అనుఫలంబునకు నాశ్రయం బన్నంబు కావున వంటకము (అన్నము) కర్మంబాయెను.

3 సూ—చేతవర్ణకంబుకర్తకగు.

ధాత్వర్థవ్యాపారాశ్రయంబు కర్తనాఁబడు ॥ దేవదత్తునిచే తవంటకమువండఁబడియె - వండఁబడియెననఁగా వంటచేయఁ బడియెననియర్థము - చేయుటకాశ్రయుండగుటంజేసి దేవదత్తుండుకర్తయయ్యె.

వ్యా—చేత, అను ప్రత్యయంబు కర్తృవాచకశబ్దంబుకంటెఁ గలుగును. (సూ) ధాత్వర్థవ్యాపారాశ్రియంబు కర్తనాఁబడు. వ్యా-ధాతువుయొక్కయర్థంబైన వ్యాపారంబునకు నాధారంబగు. పదార్థంబు కర్తయనంబడును. ఉ: దేవదత్తునిచేత వంటకము వండఁబడియె ననఁగా వంటచేయంబడియెనని యర్థము. ఇచ్చట చేయుట, అనుక్రియకు నాధారభూతుండు గనుక దేవదత్తుండుకర్తయాయెను. అట్టి కర్తృవాచకపదంబుకంటె చేత, విభక్తి కలిగెను. ఇచ్చట ధాత్వర్థమైన వంట, (విక్లిత్తి = మెత్తపడుట) అనుఫలంబునకు నాధారంబన్నంబు కాఁబట్టి తద్వాచకంబైన పదంబు వంటకమనెడిశబ్దంబు. ఇచ్చట వంటకము ఫలాశ్రయమైనది. కాన, వంటకము గర్మమైనను వండఁబడియె, అనుక్రియచేఁ నాకాంక్షింపఁబడి యభిహితమై (తిఙ్ప్రత్యయం

బుగాఁ జెప్పంబడినది) వదికాన బ్రహ్మసూత్రప్రకాశ మూర్త్యార్థంబునందు నన్నయనాయకం బైన సంయోగమును శబ్దంబుగాం బోఁ బ్రహ్మావిష్టింకకరిగెను.

(4) సూ—చేతవర్ణకంబు హేతుకరణంబులకు గ్రాహ్యాదియోగజంబగుపంచమికిని బహుళంబుగానగు.

ఫలసాధనయోగ్యంబగుపదార్థంబు హేతువు ॥ క్రియాసిద్ధిం బ్రకృష్టోపకారకంబుకరణంబు ॥ హేతువునకు - ధనముచేత సౌఖ్యంబుగలుగు - విద్యచేతయశంబుగలుగు - పుణ్యంబునవలన వర్ణకంబగు - కరణంబునకు - ఖడ్గంబుచేతఖండించె - కోలచేతఁగూలనేసె - పశువుబునం దోషవర్ణకంబగు ॥ గ్రహ్యాదియోగంబునందు - జరాసంధుండు రాజులచేఁ గప్పంబుగొనియె - మైత్రిందుమిత్రునిచేత ఋణంబుఁగొనియె - ఈయర్థంబును నీచేత నెఱింగితి — ఈవృత్తాంతంబువానిచేతవింటి - పశువుబునవలనవర్ణకంబగు ॥ ఇత్యాదికంబు లెఱుంగునది.

వ్యా—హేత్వర్థమందును, కరణార్థమందును, గ్రహించుట మొదలైనధాత్వర్థంబులతోఁ సంబంధించుపంచమ్యర్థమందును, బహుళంబుగా ,చేత, అను ప్రత్యయంబు వచ్చును. (సూత్రలను) ఫలసాధనయోగ్యంబగు పదార్థంబు హేతువు. వ్యా—ఫలమును సాధింపఁదగినపదార్థంబు హేతువనంబడును. ఈహేతువు ద్రవ్యముతోఁ గాను, గుణముతోఁ గాను, అన్వయించునది. ఉ. ధనముచేత సౌఖ్యంబు గలుగు; విద్యచేత యశంబు గలుగు. ప్రకృతోదాహరణంబునందలి ,సౌఖ్యము, అనునది గుణమును తెలియఁ జేయునదగినను హేతువైన ధనంబును జెప్పుపదంబుకంటె ,చేత, వర్ణకంబు గలిగెను. ద్వితీయోదాహరణమ్మునందలి ,యశము, అనునది ద్రవ్యంబును దెలియఁ జేయునదగినను హేతువైనవిద్యను జెప్పునట్టి పదంబుకంటె ,చేత, వర్ణకంబుగలిగెను. వీనికి వికల్పంబుగ ,వలన, అనుప్రత్యయంబుకూడవచ్చును. ఉ. ధనమువలన సౌఖ్యంబు గలుగును. మొ. వాటియందు గుణంబును, ఫలంబును హేతువగు. సూత్రలంబులో ద్రవ్యము హేతువైనంగులకే యుదాహరణంబు లీఁబడెను. గుణఫలంబులు హేతువులుగా నున్నం

దులకు నుదాహరణములు—పుణ్యంబుచేత హరి మాడంబడిరి. అధ్యయనంబుచేత నివసించెను. పై ప్రథమోదాహరణంబునందలి పుణ్యము గుణము. ఇయ్యది హరిదర్శనంబునకు హేతువుకావున 'చేత' వర్ణంబుగలిగె. ద్వితీయోదాహరణంబునందు నివాసమునకు ఫలంబు విద్యాభ్యసనంబుకావునఁ దద్వాచకపదంబుకంటె 'చేత' వర్ణకంబుగలిగె (మూలము) క్రియాసిద్ధింబ్రకృష్టోపకారకంబు కరణంబు. వ్యా—క్రియసిద్ధించుటలో నతిశయంబుగనుపకరించునది కరణము. అనఁగాఁ గ్రియాసాధనంబు. ఉ. ఖడ్గంబుచేత ఖండించె; కోలచేతఁ గూలసేసె. మొదటిదానియందు ఖండించుటకు సాధనంబు ఖడ్గంబుగావున దానిం జెప్పునట్టిశబ్దంబుకంటె 'చేత' వర్ణకంబుగలిగె. రెండవదానియందుఁ గూలసేయుటకు సాధనము కోలగానఁ దదర్థంబునందు 'చేత' వర్ణంబుగలిగె. వీనికి వికల్పంబుగ 'తోడ' వర్ణకంబునగు. ఉ. ఖడ్గముతోడ ఖండించె' మొ॥ గ్రహ్యాదియోగంబునకు—జరాసంధుఁడు రాజులచేతఁ గప్పంబుగొనియె: కొనియెననఁగా గ్రహించుట, ఇచ్చట గ్రహించుటతో రాజులన్వయించిరి కావునఁ దద్వాచకరాజశబ్దంబుకంటెఁ దృతీయ వచ్చెను. ఇట్లే వినుట, వినుట, తెలిసికొనుట, మొదలైనవానికి గ్రహింపనగును. మైత్రుఁడు చైత్రునిచేత ఋణంబుగొనియె; ఈయర్థంబును నీచేత నెఱింగితి; ఈవృత్తాంతంబు వానిచేత వింటి. మొ. వీనికి వికల్పంబుగ 'వలన' అనుప్రత్యయంబుగలుగును ఉ. జరాసంధుఁడు రాజులవలనఁ గప్పంబుగొనియె. ఇత్యాదికముగాఁ దక్కుంగలయుదాహరణంబులు గ్రహించునది. కొన్నియెడలఁ జేతవర్ణ కార్థకప్రత్యయంబులకును, వలనవర్ణకంబునకును 'చేసి', అనుశబ్దాంతంబనుప్రయుక్తంబగు. ఉ॥ కావనకిట్టిపాటియుపకారముఁ దక్షకుఁడేకవిప్రసం। బోధనఁ 'జేసి జేసె. భార- ఆది-1 ఆ. చ॥ మజ్జనకుబరీక్షితుః భుజగజాలస్త్రఁ దసహ్యవిషోగ్రధూమకౌ ॥ తనహతిఁ జేసి చేసెనతిదాంతుఁ గృతాంతనికేతనాతిథిః, భార-ఆది-1ఆ. చ॥ ప్రతిదినముఁ బంచిరి బహువేదఘోషములఁ జేసి నిరస్తసమస్తకిల్బిషో। త్కరులగుచున్న ధన్యులు, భార-ఆర- 1ఆ. ఇత్యాదిప్రయోగంబులు పెక్కులు గలవు. చేతవర్ణకార్థకప్రత్యయాంతంబులు పెక్కులు సముచ్చయంబుగా నున్నయప్పుడు వానిలో నంతిమపదంబునకు 'చేసి, అను ప్రయుక్తంబగు. సీ॥ వలరాజు సచివులవడువున బెడఁగగు పొక్కశస్త్రనముల గరమువాఁడి। చూడ్కులనతిరాగ సురుచిరాధరముల మదశాలాసాలసమందగతుల। వక్రాలకంబుల వలుద పిఱుందుల దర్పగద్గదభాషితములఁ జేసి, భార-ఆది- 8ఆ. ఇచ్చోఁ జేతవర్ణకార్థకలవర్ణకంబుపై

కెల్లఁ దొసఁగులనుండవలసిన 'చేసి, యొక్కచో' టునసే యున్నయది. 'తోడ', అనుదానికి స్వతంత్రప్రయోగంబునుం గొండొకచోఁ గానఁబడియెడి. తే|| గీ|| స్తంభగతరత్నపుత్రి కతనదు బోఁటి| యనిచిలోకించి తోడమాటాడకునికి| నలుగడలు సూచి తెలిసి యచ్చె లువఁదొరఁ| నెడలనుంకింపఁ జేఁదమిత్తె యొడిసిపట్టె' రామా - 4 ఆ. ఇచ్చోఁ దోడనఁ దనతోడనని గ్రహించుడి. కొన్నిప్రతులయందు 'వెడల నూహింప' అను పాఠముం గలదుగాని పైపాఠమే సందర్భశుద్ధిగ నున్నయది. ఒకానొకచో సముచ్చయార్థశబ్దంబుతో నన్వయంబుగలుగునప్పుడు 'తోడ' శబ్దలోపంబును, వ్యవధానంబును, బహువచనంబును గానంబడియెడి. ఆ|| వె|| అమపురికిఁ జనినవతనికిఁ బరలోక | విధులశాస్త్రదృష్టి వెలయఁ జేసె| నాపగాతనూజుఁ డఖిలబాంధవులయు | బ్రాహ్మణులయుఁ దోడ భానునిభుఁడు' భార-ఆది- 4ఆ. క|| నెమ్మినిధర్మజావలువురు | దమ్ములు దమసుతులయుఁ దమ మిత్రవరూథర్ములతోడను సకలహి| తమ్ముగఁ బాయసంగపలయు దాస్యమువలనన్, భార-సభా-2ఆ. 'అఖిలబాంధవులయు' అనుచోటునఁ దోడశబ్దలోపంబుగలిగె. 'బ్రాహ్మణులయుఁదోడ' అనులక్ష్యంబునఁ దోడవర్ణకంబునకును, బానిపాంగమంబు లనాగమంబునను, సముచ్చయార్థకయుశబ్దంబు వ్యవధానంబుగలిగించె. ఇత్యాదులూహింపునది. ఒకానొకచోఁ దోడకుఁ దోడుతనను రూపాంతరం బుపయోగింపంబడును. తే|| గీ|| కౌరవాన్వయజాతులై గౌరవమునఁ| బెరిగినట్టి మీకొండొకనరునిఁ గొలిచి ! మనసొపస్తిల్లిమానావమానములకు| నోర్చియుండఁ దోడుతనునికియరిది' భార - విరా- 1 ఆ. చ|| పగతురచేతిలోఁ బడక ప్రాణముతోడుత నున్నవాఁడవే' భాగ 10 - స్కం. పూ. జడార్థకపదంబుమీఁది 'తోడ' వర్ణకంబునకు, బాహ్యకంబుగ 'మెయి, పై, లా దేశంబగు. ఉ|| అందఱుఁగూడి మోసలకునర్థి మెయింజనుఁ డెంచి నిర్వ- 2ఆ. చ|| ఏ | గృహనోనరించుచో మచిరభక్తిమెయి స్థిరు సేవసేయుచుం | దదీవదీనాలకెలనుఁ బలహాందియు బరాకగుఁ గొంతవింతగన్, కావ్యా-6ఆ. చ|| ముక్తికు | న్మఖితవహింపఁ గావలయు మోహముఁబాయఁగఁ ద్రోచిభక్తిపై, లక్ష్మీ-4ఆ. సీ|| ఓర్పుమైనుప్పిండి యుపవాసముం ధనీమగనాలిసరిఁబోల్పఁదగదువిధవ, కాశీ - 2ఆ. కొన్నిప్రతులయందు 'ఓర్పుమైనుప్పిడియుపవాసములనుండి, అనియుంగలదు. (ఉప్పు + ఇడి) ఇచ్చట 'ఇఁడి, ప్రత్యయంబ భావార్థకంబు. (చూ-తద్ధిత-24సూ) 'ఉప్పిఁడి, అనునపుడు సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదంబునందున్న

పదునాల్గవసూత్రంబునంజేసి వెలుసున్న గల్గి (ఉప్పిండి, అనురూపంబునునయ్యె. (ఇఁడి, ఎఁడు, ఇత్యాదిప్రత్యయంబులు తొలిహ్రస్వంబుమీఁద నఱసున్న గలవైనను బదంబులు కావు గావున సంధిపరిచ్ఛేదమునందలి యిరువదిరెండవసూత్రంబులోని పరిగణనకు విరోధంబు లేదని యెఱుంగునది. (చూ-సంధి 22సూ)

5 సూ— కరణసహార్థతుల్యార్థయోగంబులం దృతీయకుం దోడనర్థకంబగు.

కరణంబునందు — కోలతోడఁ గూలనేసె ॥ సహార్థంబునందు- రాజు సేనలతోడవచ్చె - సేనాసహితుండయి వచ్చెనియర్థము ॥ తుల్యార్థయోగంబునందు - చైత్రునితోడ మైత్రుండు తుల్యుఁడు - తృతీయకనుటంజేసి చైత్రునకు మైత్రుండు తుల్యుండని తుల్యార్థయోగంబున షష్ఠియునగు.

వ్యా—కరణంబునందును, సాహచర్యార్థంబునందును, ఉపమానార్థమందును, తృతీయకుఁ దోడవర్ణకంబుకల్గు. కరణంబునందు— కోలతోడఁగూలనేసె. ఇచ్చటఁగూలనేయుటయను క్రియకు విశేషసాధనమ్ము బాణమ్ముగావునఁ గోలశబ్దంబునకుం దోడవర్ణకంబుగలిగె. సహార్థంబునందు— రాజు సేనలతోడవచ్చె, ఇచ్చట సేనాసహితుండని యర్థంబు కావున సేనశబ్దంబుకంటెఁ దోడవర్ణకంబు. తుల్యార్థయోగంబునందు— చైత్రునితోడ మైత్రుండు తుల్యుండు. ఇచ్చట సామ్యంబును దెలియఁజేయుచున్నది. కాఁబట్టి యుపమానార్థకశబ్దంబుకంటెఁ దోడవర్ణకంబు. (మూలము) తృతీయకనుటంజేసి చైత్రునకు మైత్రుండు తుల్యుండని తుల్యార్థయోగంబునషష్ఠియునగు. వ్యా— మూలసూత్రంబునయందుఁ దృతీయకుఁ దోడవర్ణకంబని చెప్పుటవలనఁ దృతీయావిభక్తి వివక్షింపఁబడునపుడే తోడవర్ణకంబు వచ్చునుగాని షష్ఠివివక్షింపఁబడునప్పుడు తోడవర్ణకంబు షష్ఠికి నాదేశంబుగాదని భావము.

6 సూ—వచ్యర్థా-ముఖ్యకర్మంబు కు దోడకువర్ణకంబులు ప్రాయికంబుగానగు.

మైత్రుండు చైత్రునితోడ నిట్లనియె - మైత్రుండు చైత్రున కిట్లనియె - ప్రాయికంబనుటచే నొకానొకచో ద్వితీయయునగు.

వ్యా.—అను, పలుకు మొదలగునవి వచ్యర్థకంబులు. వీనిలో నముఖ్యకర్మంబునకు (తోడ, కు, అను ప్రత్యయమ్ములు తఱచుగాఁ గలుగును. అనఁగా (అను, ఇత్యాది ధాతువులు ప్రయోగింపఁబడునప్పుడు ముఖ్యకర్మమనియు, నముఖ్యకర్మమనియుఁ గర్మంబులు రెండుండు. ఏశబ్దంబుపై ద్వితీయయే కాని యితరంబులగు విభక్తులు సంభవింపవో యయ్యది ముఖ్యకర్మార్థకంబు. ఏశబ్దంబుపై ద్వితీయయే కాక తృతీయాదివిభక్తులు సంభవించుచు నుండునో యది యముఖ్యకర్మార్థకంబులు. అముఖ్యకర్మంబునకు గౌణ (అప్రధానము) కర్మంబనియు వ్యవహారంబు గలదు. ఇట్టి యముఖ్యకర్మంబునకుఁ దోడ, కు ప్రత్యయంబులు వచ్చును. ఉ. మైత్రుండు చైత్రునితోడ నిట్లనియె. ఇచ్చట సంధి విరహంబున (చైత్రునితోడన్ + ఇట్లు + అనియె; అనికలదు ఇచ్చట (అనియె, అనునది వచ్యర్థక ధాతువు (ఇట్లు, (ఈప్రకారమైన వాక్యము) అనునది ముఖ్యకర్మంబు. (చైత్రునితోడన్, అనునది యముఖ్యకర్మంబు, అట్టి యముఖ్యకర్మంబునకుఁ దోడ కుప్రత్యయంబులు గలుగును గావున "మైత్రుండు చైత్రునితోడ నిట్లనియె; మైత్రుండు చైత్రున కిట్లనియె" అని రూపద్వయంబు వచ్చును. ప్రాయికంబనుటచే నొకానొకచో ద్వితీయావిభక్తియుఁ గలుగును. కావుననే "మైత్రుండు చైత్రునిట్లనియె" ఇత్యాదిప్రయోగంబులు సాధువులు. తే|| గీ|| కొంతప్రొద్దు | జనపుఁ గుంతీసుతాగ్రణి సంయమీంద్రుఁ బలికె నిట్లని వినయసంపదుజ్జ్వలముగ" పారిజాతాపహరణము. ఇచ్చట "పలుకు" అనునది వచ్యర్థకధాతువు గావున నముఖ్యకర్మమైన సంయమీంద్రుని శబ్దంబుపై ద్వితీయ వచ్చినది. సంయమీంద్రుననఁగా సంయమీంద్రునితోడ నని యర్థము.

7 సూ.— ఉపయోగంబున నాఖ్యాతకుం దోడయర్థకంబగు.

నియమపూర్వక విద్యాస్వీకారం బుపయోగం బనంబడు || రామకృష్ణులు సాందీపునితోడ వేదంబులం జదివిరి - సాందీపునివలన నని యర్థము.

వ్యా — ఉపయోగంబునందు, ఆఖ్యాతకు తోడ, ప్రత్యయంబు కలుగును. (మూలము) నియమపూర్వకవిద్యాస్వీకారంబుపయోగమనంబడును. వ్యా — శ్రద్ధాపూర్వకంబుగా విద్యను గ్రహించుట యుపయోగమనంబడును. నియమంబున గురువుచ్చరించిన దానిని దప్పిబొబ్బలులేకుండ శిష్యుండుచ్చరించుట, గ్రహించుట మొదలైనవి. ఆఖ్యాత యనఁగా బోధకుఁడు ఉ. రామకృష్ణులు సాందీపునితోడ వేదంబులం జదివిరి. ఇచ్చోట సాందీపుఁడు బోధకుండుగావునఁ దద్వాచకపదంబుకంటెఁ దోడవర్ణకంబు గలిగెను. సాందీపునితోడ ననఁగా సాందీపునివలనని యర్థము. సహార్థము. వివక్షింపఁబడునప్పుడు బూర్వోక్తంబైన తోడవర్ణకంబునునగును. ఉ. రాముఁడు కృష్ణునితోఁ జదివె. ఇచ్చట బలరాముఁడు కృష్ణునకు సహాధ్యాయియనియర్థము. ఇట్టియర్థభేదంబులు ప్రకరణసందర్భంబున గ్రహించుకొనునది.

8 సూ — సంప్రదానంబునకుం జతుర్థియగు.

త్యాగోద్దేశ్యంబు సంప్రదానంబనంబడు ॥ జనకుండు రాముని కొఱకుఁ గన్యనిచ్చెను ॥ కొన్నియెడలనుద్దేశ్యమాత్రంబున కగు - పురుషార్థంబుకొఱకు యత్నింపవలయు॥ చతుర్థికిమాఱుగా షష్ఠియు తఱుచుగాఁ బ్రయోగంబులం గానంబడియెడి - జనకుండు రామునకుం గన్యనిచ్చెను ॥ పురుషార్థంబునకు యత్నింపవలయు.

వ్యా — సంప్రదానమునకుఁ జతుర్థీవిభక్తియగును. (మూలము) త్యాగోద్దేశ్యంబు సంప్రదానంబనంబడు. వ్యా — త్యాగంబునకు నుద్దేశింపఁబడిన పదార్థంబు సంప్రదానంబనంబడును. ఉ. జనకుండు రామునికొఱకుఁ గన్యనిచ్చెను. ఇచ్చట కన్యాదానంబు విధేయము. కన్యాదానంబున కుద్దేశింపఁబడినవాఁడు రాముఁడు; కావున నుద్దేశ్యవాచకమైన రామశబ్దంబుకంటెఁ జతుర్థి (కొఱకు) యయ్యె. కొన్నియెడలఁ ద్యాగంబునకుఁ నుద్దేశింపఁబడినదే సంప్రదానంబుకాక త్యాగంబు లేకున్నను నుద్దేశింపఁబడినంతమాత్రంబుననే సంప్రదానసంజ్ఞ కలిగి తద్వాచక శబ్దంబుకంటెఁ జతుర్థియగును. ఉ. పురుషార్థంబుకొఱకు యత్నింపవలయు. ఈవాక్యంబునందు బురుషార్థముద్దేశింపఁబడి

నది. త్యాగక్రియలేదు, అయినను నుద్దేశ్యవాచకమైన పురుషార్థశబ్దంబుకంటెఁ జతుర్థి కలిగె చతుర్థీవిభక్తికిమాఱుగా షష్ఠీవిభక్తియే సామాన్యంబుగాఁ బ్రయోగంబులఁ గానంబడుచున్నది. ఉ. జనకుండు రామునకుం గన్యనిచ్చెను. ఇచ్చట రాముడుద్దేశ్యుండు కానఁ దదర్థకంబైన రామశబ్దంబునకంటె షష్ఠికలిగెను. ఉ. పురుషార్థంబునకు యత్నింపవలయు. ఇచ్చోట నుద్దేశమాత్రమైన పురుషార్థంబును బోధించునట్టి పురుషార్థశబ్దంబుకంటె షష్ఠీవిభక్తి కలిగెను. నిమిత్తార్థమందును గొఱువర్ణకంబగు. నిమిత్తంబునాఫలము. అట్టిగొఱువర్ణకంబునకు (కొంటె), అను నన్వయంబును నాదేశంబయ్యెడిని. మధ్యాక్కర. ధరణిఁ జరాచరభూతసంఘంబుదమవిషవహ్ని | నురగంబు తేర్చుచుననికిఁ బయోరుహాగర్భుఁ | డురగవిషాపేతజీవసంజీవనోపదేశంబు| కరుణఁగశ్యపునకునిచ్చె నఖిల లోకహితంబుకొంటె" భార-ఆది-2 ఆ. క|| అనఘుల శాస్త్రవిధిజ్ఞుల | ననురక్తులఁ బితృపితామహక్రమమునవ| చ్చినవిప్రులమంత్రులగా | నొనరించితె కార్యసంప్రయోగముకొంటెన్" భార-సభా- 1ఆ. అఖిలలోకహితంబుకొంటెన్ = సమస్తలోకంబుల యొక్క హితంబునిమిత్తమని యర్థము. కార్యసంప్రయోగముకొంటెన్ = కార్యము యొక్క చక్కని ప్రయోగము (నెఱవేర్పు) నిమిత్తము.

(౬) సూ__అపాయభయజుగుప్సాపరాజయప్రమాదగ్రహణభవనత్రాణవిరామాంతర్ధివారణంబు లెద్ధానగు దానికి వలన వర్ణకంబగు.

అపాయము - విశ్లేషము || భయము - వెఱపు || జుగుప్స-ఏవ|| పరాజయము - డయ్యుట || ప్రమాదము - పరాకు|| గ్రహణము - కొనుట - ఎఱుంగుట - వినుట - ఇత్యాది || భవనము - పుట్టుట || త్రాణము - కాచుట|| విరామము - విరమించుట| అంతర్ధి - మఱుగుట|| వారణము - వారించుట|| అపాయంబునకు - పైతృకంబు రాజ్యంబువలనభ్రష్టుండయ్యె || భయంబునకు - దొంగవలన భయపడియె||

జుగుప్సకు - పాపంబువలన నేవగించె ॥ పరాజయమునకు - అధ్యయనమువలన డస్సె ॥ ప్రమాదంబునకు - పాఠమువలనం బరాకుపడియె ॥ గ్రహణంబునకు - మనువువలనం బ్రజలు పుట్టిరి ॥ త్రాణంబునకు - చోరునివలనం గాచె ॥ విరామంబునకు భోగంబులవలన విరమించె ॥ అంతర్థికి - కృష్ణుండు తల్లివలన దాఁగె ॥ వారణంబునకు - శోకంబువలన వారించె ॥ ఈపంచమికి షష్ఠియుం గొన్నిచోట్ల నగు - చోరునకు వెఱచె పాపంబున కేవగించె - అధ్యయంబునకు డస్సె - పాఠమునకుం బరాకుపడియె - మనువునకు నిక్ష్వాకుండు పుట్టె ఇత్యాద్యలూహింపనది.

వ్యా—అపాయము, (విశ్లేషము = ఎడఁబాటు) భయము, (వెఱపు) జుగుప్స (ఏవగించుట = నింద) పరాజయము, (ఓడుట = (?)) ప్రమాదము, (పరాకు) గ్రహణము, (కొనుట, గ్రహించుట, తెలియుట, ఎఱుంగుట, వినుట మొదలైనవి) భవనము, (పుట్టుట) త్రాణము (కాచుట) విరామము, (విరమించుట=మానుట) అంతర్థి (మఱుఁగుట=దాఁగుట) వారణము, (నివారణము) ఇయ్యవి చేరివలనఁ గలుగునో యావస్తువును జెప్పునట్టి శబ్దంబునకు వలనవర్ణకంబగు. అపాయంబునకు - మైత్రుండు రాజ్యంబువలన భ్రష్టుండయ్యె. ఈవాక్యంబునందు "భ్రష్టుండయ్యెను" అనఁగా నెడఁబాసినాఁడని యర్థము. రాజ్యంబునుండి యెడఁబాటు కలిగినందున నట్టియెడఁబాటునకు నవధి (మేర) భూతమైన రాజ్యంబును బోధించునట్టి రాజ్యపదంబునకు వలనవర్ణకంబుగలిగినది. భయంబునకు — చోరునివలన భయపడియె. ఇచ్చోట భయంబునకు నవధి (మేర)యైన చోరుని దెలుపునట్టి చోరశబ్దంబునకుం బంచమి వలనవర్ణకంబుగలిగినది, శేషసూత్రంబువలన భీత్యాదులైనయర్థంబులతో యోగంబునఁ బంచమియే విధింపఁబడినందున చోరభీతి, ఇత్యాదిసమాసంబులయందుఁ బంచమీతత్పురుషంబే తప్పక చెప్పుకొనవలయును. షష్ఠీతత్పురుషాదు లశాస్త్రీయంబులు. షష్ఠీతత్పురుషంబు చెప్పికొనినచోఁ జోరునందే భయం పడినయట్లు లర్థమిచ్చును, అట్టియర్థంబునకు శాస్త్రవ్యవహారంబుల రెంటివలనను, కిఞ్చిత్స్ఫురణంబు కలుగనేరదు. కావుననే సమాసపరిచ్ఛేదంబునందలి [illegible]

బునొద్ద (దొంగభయము, అనునది పంచమీతత్పురుషంబునకు నుదాహరణమ్ముగా నీయ బడినది, జుగుప్సకు— పాపంబువలన జేవగించె. ఇవ్వాక్యంబున జేవగించుటకునవధి (మేర) పాపంబుగావునఁ బాపశబ్దంబుకంటె వలనవర్ణకంబు వచ్చెను. పరాజయమునకు— అధ్యయనమువలన నోడెన్. ఈ వాక్యంబునందు శ్రమపడుటకు బుద్ధికృతంబైన యవధి యధ్యయనంబుకాఁబట్టి తద్వాచకంబుకంటె వలనవర్ణకంబుగల్గెను. ప్రమాదంబునకు— పాఠకులనంబరాకుపడిరి. ఈవాక్యంబునయందుఁ బాఠి (కర్త్రము) యవధిగా భావింప బడినందున దానికంటె వలనవర్ణకంబువచ్చె. గ్రహణంబునకు— మైత్రునివలన ధనంబు గొనెను. ఇందు (ధనంబు) పుచ్చుకొనుటకు మైత్రునికిని ధనంబునకును నెడఁబాటు కలిగినందున దానికి సంధిమైన మైత్రుని బోధించు మైత్రశబ్దంబుకంటెఁ బంచమికలి గెను. భవనంబునకు— మనువువలనఁ బ్రజలుపుట్టిరి. ఇచ్చట బ్రజలు పుట్టుటకు హేతువు మనువుకావునఁ దద్వాచకమైనశబ్దంబుకంటె వలనవర్ణకంబాయెను. త్రాణంబునకు— చోరునివలనఁ గాచె. ఇచ్చట సమర్థకర్తృప్రయోగంబునం దునిచి భయంబునకుఁ గారణంబైనదియట్టిపదార్థంబును దెల్పుశబ్దంబుకంటె వలనవర్ణకంబువచ్చినదని యూహింపం గునది. ఇచ్చట భయహేతువు చోరుండుగావున దద్వాచకశబ్దంబునకు వలనవర్ణకం బబ్బె. విరామంబునకు— భోగంబులవలన విరమించె. ఇచట భోగించుటానికిని భోగంబులకును నెడఁబాటు తెలియంబడుచున్నందున సంధమైన భోగంబును బోధించుశబ్దంబు కంటె వలనవర్ణకంబుపయోగింపఁబడెను; అంతర్ధికి— కృష్ణుండు తల్లివలనఁదాఁగె. ఇట దాఁగుటకుఁ దల్లియవధికావున వలనవర్ణకంబు. వారణంబునకు-లోకంబువలన వారించె. ఇచ్చటలోకమంతునకును, లోకంబునకు, నెడబాయుట తోఁచుచున్నది. కావుననవధి భూతలోకార్థకశబ్దంబుకంటె వలనవర్ణకంబుప్రవృత్తము. ఈ వలనవర్ణకంబునకుఁ గొన్నిచోటులఁ గుషష్ఠియుంగలుగును ఉ. చోరునకువెఱచె. ఇచ్చోటఁ జోరునివలన వెఱచెనని యర్థము. ఇట్లే తక్కుంగల యుదాహరణంబుల షష్ఠికిఁ బంచమ్యర్థము భావించుకొనవలయును పాపంబునకేవగించె. అధ్యయనంబునకునోడెను, పాఠకులకు బరాకుపడిరి, మనువునకు నిక్ష్వాకుండుపుట్టె; మొదలైనవి యూహించుకొనునది.

10 సూ—ఉండిపదం బొకానొకచో వలన వర్ణకంబునకనుప్రయుక్తంబగు.

హిమగిరివలననుండి గంగవొడమె - నాకంబువలననుండి నారదుండువచ్చె.

వ్యా—"ఉండి అనుక్త్వార్థకావ్యయంబు పంచమీవిభక్త్యర్థంబును స్ఫుటపఱచుచు సహాయమైవలన వర్ణకంబును వెంబడించునని యర్థము. ఉ. హిమగిరివలననుండి గంగ వొడమె. ఇటహేత్వర్థంబునందు వలనవర్ణకంబు విధింపఁబడియెను. గంగయుత్పత్తికి హిమవత్పర్వతము హేతువన్న యర్థంబును స్ఫుటపఱచుటకై వలన వర్ణకంబునకు 'ఉండి' అనుక్త్వార్థకావ్యయంబు జతపఱుపఁబడినది. 'నాకంబువలననుండి నారదుండు వచ్చెను. ఇచ్చట నారదుండు నాకంబునువిడిచివచ్చెనని ఫలితార్థము. నారదుని రాక పాటునకు స్వర్గమవధి (మేర) యైనదికావున నట్టియర్థమందు వలనవర్ణకంబు విధింపఁ బడెఁగాఁ దాదృశార్థంబును స్పష్టపఱుచునిమిత్తము 'ఉండి' పదంబు వలనవర్ణకంబునకు జోడింపఁబడియె కాఁబట్టి 'ఉండి' అనుదానికిని వసియించియున్నయర్థంబిట్టిచోటుల నెప్పుడును లేదని యెఱుంగునది:

11 సూ—ఉండిశబ్దము పరంబగునపుడు వలనకు ద్వితీయాసప్తములు ప్రాయికంబుగనగు.

వనమునుండివచ్చె - వనమందుండివచ్చె - ఊరినుండివచ్చె - ఊరనుండివచ్చె ॥ వనమునుంచి ధనమునుంచి యనియుంచి శబ్దానుప్రయోగంబుతోఁ గొందఱు వ్యవహరించెదరుగానియది సాధుకవిప్రయోగారూఢంబుగాదని యెఱుంగునది.

[illegible] అనుపపత్తి [illegible] [illegible]

[illegible]

12—సూ. [illegible]

కగు.

[illegible] - [illegible]

నితరంబుదోషంబులేదు - ఇచటషష్ఠియునగు - రామునకన్యుండు ధాను ష్కుండులేఁడు - అన్యము - ఇతరము- పూర్వము పరము-ఉత్తరము- ఇత్యాదులన్యాదులు.

వ్యా—అన్యము మొదలైన యర్థములతో సంబంధంబున్నయప్పుడు పంచకిమి ఁకంటె, వర్ణకంబగు. ఉ. రామునికంటె నన్యుండు ధానుష్కుండు లేఁడు ఇచట నన్యార్థముపయోగింపఁబడినది. కావున రామశబ్దంబుమీఁద ఁకంటె, వర్ణకంబువచ్చెను. లోభంబుకంటె నితరంబు దోషంబులేదు, ఇచ్చటఁ గూడనితరశబ్దంబన్యార్థకంబే కావున ఁకంటె, వర్ణకంబయ్యె. ఇచ్చట షష్ఠియునగును. ఉ. రామున కన్యుండు ధానుష్కుండులేఁడు. లోభంబునకు నితరంబు దోషంబులేదు, అనఁగా రామునికంటె నన్యుండనియు. లోభంబుకంటె నిగతంబనియు, షష్ఠికి బంచ్యర్థంబు చెప్పికొనవలయును ఁఅన్యము, పూర్వము, పరము, ఉత్తరము, దక్షిణము, దూరము, సమీపము, ఇత్యాదు లన్యాదులు. ఁలాఁతి, పెఱ, దవ్వు, దగ్గఱ, తూర్పు, పడమర, ఇత్యాదు లన్యాద్యర్థకంబులు కావున నిట్టి పర్యాయపదయోగంబునయందుఁ బంచమికిఁ గంటె వర్ణకంబగును.

13—సూ. కంటెవర్ణకంబునిర్ధారణ పంచమికగు.

ఎచ్చటనిర్ధార్యమాణంబు జాత్యాదులచే భేదంబుకలిగియుండు నచటంబంచమియగు - ఆపంచమికింగంటె వర్ణకంబగుననియర్థము - జానపదులకంటె నాగరులువివేకులు - మానహానికంటె మరణముమేలు.

వ్యా—ఒకానొకహేతువుచేతనొక పదార్థంబుకంటె వేఱొకవానికిఁ బృథక్కరణంబు (వేఱుచేయుట) తోఁచునప్పుడవధి వాచకశబ్దంబుమీఁద ఁకంటె, వర్ణకంబగునని పర్యవసానార్థము. (మూలము) ఎచ్చటనిర్ధార్యమాణంబు జాత్యాదులచే భేదంబె కలిగియుండు నచటంబంచమియగు. వ్యా—ఎచ్చోటను (ఏవాక్యమునందు) బృథక్కృతి చేయఁబడుచున్నపదార్థము (వేఱుచేయఁబడుచున్నది) జాతిగుణక్రియలచేఁ దారతమ్య మెుకలిగి యుండునో యచ్చట (ఆవాక్యమునందు) నవధి (మేరను) బోధించు శబ్దంబు

కంటెఁ బంచమియగు. అట్టిపంచమికిఁ గంటెనర్థకంబగునని యర్థంబు ఉ: జానపదుల కంటె నాగరులు వివేకులు. జానపదులు = పల్లెయందుండువారు. నాగరులు = నగర నివాసులు. కుత్సితత్వంబును, ప్రావీణ్యంబును, తోఁచుచున్నప్పుడు నాగరకులనఁబడు దురు. చోరశిల్పకులు నాగరకులు. నాగరులనఁగా బురనివాసులనియె తోఁచునుగాని కుత్సితత్వప్రావీణ్యంబులు వివక్షితములు కావు. కొందఱాధునికకవులు గ్రంథంబుల యందు నాగరికులని యికారాంతరేఫఘటితంబుగ వాడుచున్నారు. శబ్దరత్నాకరాది నిఘంటువులయందును నట్లే యున్నది. అయ్యది ప్రామాదికంబు. నాగరకులని యకారాంతరేఫంబుతో నుండవలయును. పైయుదాహరణంబునందు నాగరత్వ జానపదత్వ ధర్మంబులకొండొరులతో నంతర్భూతంబులు గాకుండ నత్యంతభిన్నంబులు. అట్టిభేదం బిచ్చట స్పష్టంబగుచున్నది కావున నిర్ధారణకు నవధిభూతులైనజానపదులను బోధించు నట్టి జానపదశబ్దంబుమీఁద 'కంటె', యర్థకంబు గలిగెను సామాన్యవిశేష ధర్మంబులుండి పృథక్కరణంబున్నచోటునఁ బహువచనాలుపసూత్రంబుచేనిర్ధారణషష్ఠి వచ్చునని యెఱుంగునది. 'మానహానికంటె మరణము మేలు' ఇచ్చట మానహానిమరణ క్రియలన్యోన్యము నంతర్భూతంబులు కాక యత్యంతభేదవంతంబులు. కావున నిర్ధారణంబునకు నవధియైనమానహానిని బోధించునట్టి మానహానిశబ్దంబుమీఁద 'కంటె' యర్థకంబాయె.

14—సూ. పట్టి యర్థకంబు హేతువులగు గుణక్రియలకగు.

జ్ఞానముఁబట్టి ముక్తుఁడగు - నీవువచ్చుటంబట్టి ధన్యుండనైతి. - ఇచట వలనయర్థకంబునగు - జ్ఞానమువలన ముక్తుఁడగు.

వ్యా—'పట్టి', అనుపంచమీవిభక్తి కారణంబులగు గుణంబులకును, క్రియలకును, గలుగును, గుణమునకు—ఉ. జ్ఞానముంబట్టి ముక్తుండగు. ఇచ్చటను ముక్తుండగుటకు హేతువు జ్ఞానంబు. జ్ఞానంబనునది గుణంబు కావున దీనికఁ బ 'పట్టి', విభక్తి వచ్చెను. క్రియకు— ఉ. నీవు వచ్చుటంబట్టి ధన్యుండనైతి. ఇచట ధన్యుండను కానగుటకు వచ్చుట యనుక్రియ హేతువయ్యెంగావునఁ దద్వాచకశబ్దంబుకంటె 'పట్టి', వచ్చెం బాయె. ఇచట వలనయర్థంబుగూడ కలదు. ఉ. జ్ఞానమువలన ముక్తుండగు.

15 — సూ. శేషషష్ఠికి యొక్కయునగు.

ఇచట శేషంబనఁగా సంబంధంబు - రామునియొక్క గుణములు నాయొక్క మిత్రుండు - వానియొక్క తమ్ముండు - గురువర్ణకంబును గొన్ని చోటుల సంబంధంబునందు నాటంగవచ్చును - మూఁడు వచ్చెను.

వ్యా — శేషంబనఁగాఁ

కర్తృకరణాదులు చెప్పంబడు తత్తదర్థములయందుఁ [illegible] తృతీయాదివిభక్త్యాగులు విధింపఁబడినవి. అట్టియర్థంబులకంటె మిగిలినదియని తాత్పర్యంబు. అనగా స్వస్వామిభావము (సేవకత్వంబును, స్వామిత్వంబును) [illegible], మొదలైనవి. అట్టిసంబంధంబులు [illegible] షష్ఠీవిభక్తి [illegible]. రామునియొక్క గుణములు. గుణములు [illegible] సంబంధము (సహ్యసంబంధము) [illegible] నుండును. కాఁబట్టి రామునియొక్క గుణములన్న [illegible] శేషషష్ఠియయిన యొక్క విభక్తిచే సమవాయసంబంధము తెలియఁజేయఁబడుచున్నది. [illegible] (నిత్యసంబద్ధము) [illegible] ఇట్టే [illegible] మిత్రుండు - వానియొక్క తమ్ముండు, మొదలైనచోటులందు షష్ఠ్యర్థంబులు స్వస్వామిభావజన్యాది సంబంధంబులు [illegible]. [illegible] గొన్నిచోటులఁగాఁక షష్ఠియందే [illegible] (రామునికిచ్చె నిత్యాదులయందుఁ [illegible] షష్ఠియందే [illegible]) [illegible] మొదలైనవి.

16 — సూ. నిర్ధారణషష్ఠికి లోపలవర్ణకంబగు.

జాతిగుణక్రియాసంజ్ఞలచేత సముదాయంబునుండి యొకదేశంబు నను పృథక్కరణంబు నిర్ధారణంబనంబడు - [illegible] నిర్ధారణంబగు షష్ఠికి లోపల వర్ణకంబగునని యర్థము. మనుష్యులలోపల క్షత్రియుఁడు శూరుండు - గోవులలోపల [illegible] - [illegible]

బాలునాఁడు శీఘ్రుఁగాఁడు - ఛాత్రులలోపల మైత్రుండు సమర్థుండు॥ ఇచట షష్ఠియుంగలదు - మనుష్యులయందు క్షత్రియుండు శూరుండు- ఇత్యాదులెఱుంగునది.

వ్యా— నిర్ధారణంబైన షష్ఠీవిభక్తి, లోపల, అనుప్రత్యయంబులవచ్చును. (మూలము) జాతిగుణక్రియాసంజ్ఞలచేత సముదాయంబునుండి యేకదేశంబునకుఁ బృథక్కరణంబు నిర్ధారణం బనంబడును (వ్యా) జాతిచేతను, గుణంబుచేతను, క్రియచేతను, సంజ్ఞచేతను, సముదాయమునుండి (విశిష్టమునుండి) యేకదేశంబునకు, (అంతర్భూతమైన వస్తువునకు) వేఱుచేయుట నిర్ధారణమనంబడును. పైచెప్పిన జాత్యాదులు నాలుగింటిలో నొక్కొక్కదానిం బురస్కరించుకొని యొక్కదానివలన (యేకవస్తువు వేఱుగా నెంచుకొని) నిర్ధారణంబునను యొట్టియాసనని తెలియఁజేయు శబ్దంబులయొక్క షష్ఠికి లోపలశబ్దం బనని యర్థము. జాతికి - మనుష్యులలోపల క్షత్రియుండు శూరుండు. మనుష్యత్వము విశిష్టధర్మము. (సామాన్య ధర్మము) క్షత్రియత్వము మనుష్యత్వధర్మంబులో నేకదేశ ధర్మము. అనఁగా నంతర్భూతమైన విశేషధర్మము, మనుష్యత్వరూపమైన సామాన్య ధర్మంబుతో విశిష్టులైన మనుష్యులకంటె క్షత్రియత్వరూపవిశేషధర్మంబును బురస్కరించుకొని క్షత్రియుండు వేఱుచేయఁబడెనంగాన నిర్ధారణ [illegible] మను ష్యులను [illegible] మనుష్యశబ్దంబునకు [illegible] లోపలశబ్దం బుగలిగెను. క్షత్రియత్వము [illegible]. గుణమునకు - గోవులలోపలఁ గపిలబహుక్షీర. ఇచ్చట గపిలత్వమనఁగా గపిలవర్ణముగల [illegible], గపిల వర్ణంబుగల [illegible] గోత్వవిశిష్టంబైన గోజాతినుండి [illegible] గోపుశబ్దంబునకు లోపలశబ్దంబుగలిగెను. [illegible] బడినది. క్రియకు - అశ్వులలోపలం [illegible] శీఘ్రగాము [illegible] [illegible] బరుగెత్తుట [illegible]. [illegible] అవధానమైన యశ్వశబ్దంబునకు లోపల శబ్దంబువచ్చె. సంజ్ఞకు - ఛాత్రులలో పల మైత్రుఁడు సమర్థుండు. ఇట మైత్రుండనునది సంజ్ఞ, ఛాత్రులలో [illegible] ఛాత్రత్వము సామాన్యధర్మంబును, మైత్రత్వంబు విశేషధర్మంబునని యెఱుంగునది. సామాన్యంబునుండి విశేషము [illegible]

శబ్దంబుకంటె లోపలవర్ణకంబుగలిగె. పదుమూఁడవసూత్రంబులోను, ప్రకృతసూత్రంబులోను, నిర్ధారణంబు సమానంబైనను నిర్ధార పంచమిచేటున సామాన్యవిశేషధర్మస్ఫురణలేదు కావునఁ గంటె వర్ణకంబునకే కాని 'లోపల' వర్ణకంబునకుఁ బ్రసక్తిలేదని యెఱుంగునది. ఇచట సప్తమీవిభక్తియుం గలదు. ఉ. మనుష్యులయందు క్షత్రియుండు శూరుఁడు. తక్కుంగల యుదాహరణమ్ములకు నిట్టి పంచమీవిభక్తి గ్రహింపవలెను.

17—సూ. అధికరణంబునకు సప్తమియగు.

అధికరణంబు నా నాధారంబు ॥ ఔపశ్లేషికంబు వైషయికంబభివ్యాపకంబని యాధారంబు త్రివిధంబు ॥ ఘటమందు జలమున్నది - మోక్షమందిచ్ఛగలదు - అన్నింటియందీశ్వరుండు గలండు.

వ్యా—అధికరణార్థమందు సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయంబయిన 'అందు' అనునది కలుగును. (యా-వ్యా) అధికరణంబన నాధారంబు (ఆశ్రయము) ఆధారము—'ఔపశ్లేషికము, వైషయికంబు, అభివ్యాపకంబు' అని త్రివిధంబులు. ఔపశ్లేషికంబనఁగా సంయోగ (కూడిక) సంబంధంబుతో నున్నది. దీనికి వ్యుత్పత్తి; శ్లేషంబునకు (సంబంధంబునకు) సమీపము శ్లేషంబు. తత్కృతంబౌపశ్లేషికంబు. వైషయికంబనఁగా విషయతా సంబంధంబు ప్రయోజనంబుగాఁగలది. విషయంబులనఁ బదార్థంబులు. విషయిభూతంబులు జ్ఞానేచ్ఛాకృతులు (ప్రయత్నము) ఇయ్యవి పదార్థంబులయందు విషయతా సంబంధంబుతో సంబంధించును. అభివ్యాపకంబనఁగా నేవస్తువు సర్వపదార్థంబును నాధారంబుగఁ జేకొని వ్యాపించియుండునో యావస్తువుయొక్క యాధారంబు. ఔపశ్లేషికంబునకు—ఘటమందు జలమున్నది. ఇచట జలము సంయోగసంబంధంబుచే ఘటంబును నాధారంబుగాఁ జేసికొనియున్నయది కావున నౌపశ్లేషికాధారమున కుదాహరణము. 'చాపయందు మనుష్యుండు కూర్చుండెను' అను వాక్యంబులోఁ జాపలోనేకదేశంబందు మనుష్యుఁడు కూర్చున్నందున మనుష్యుఁడవలెఁ జాప యావత్తును నాధారంబుగాక యేకదేశంబే యాధారంబైనను నట్టియేకదేశసంబంధంబునకు మిగిలిన చాపసమీపస్థంబగుటచేఁ జాపయంతయు నాధారంబుగ భావింపఁబడి చాపశబ్దంబుపై సప్తమీవిభక్తి వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. ఇట్లు ఘటంబున స్వల్పజలంబుండి తక్కిన యధికభాగము శూన్యంబుగా నున్నను జలసంబంధి ఘటభాగంబునకుఁ దక్కిన ఘట

భాగము సమీపస్థంబగుటచే యావత్తు ఘటంబును నాధారంబుగ నెంచంబడి లోకంబులో సప్తమీవిభక్తి వాడఁబడుచున్నది. కావున నౌపశ్లేషిక (ఏకదేశసంబంధ సామీప్యముచే నెన్నంబడిన విశిష్టాధారము) శబ్దంబనర్థసంజ్ఞ గలది యయ్యెను. వైషయికంబునకు—మోక్షమందిచ్ఛగలదు. ఇచ్చట నిచ్ఛ సవిషయకపదార్థంబుగావున మోక్షంబును విషయతా సంబంధంబుచే నాధారంబుగాఁ జేసినారియె. ఆధారవాచకమైన మోక్షశబ్దంబుకంటె సప్తమీవిభక్తి కలిగినది. అభివ్యాపకంబునకు—అన్నింటియం దీశ్వరుండు గలఁడు. ఇచట సర్వపదార్థంబులను వ్యాపించి యీశ్వరుండున్నందున నభివ్యాపకాధారంబును దెలియఁ జేయు 'నన్ని' శబ్దంబుకంటె సప్తమీవిభక్తి కలిగినది.

18—సూ. ఉకారాంతజడంబునకు నవర్ణకంబగు.

ఘటంబున జలంబున్నది. దేవదత్తునకు మోక్షమునని చ్ఛగలదు.

వ్యా—ఉకారంబంతమందుఁగల జడవాచకశబ్దంబునకు 'న' వర్ణకంబువచ్చును. ఉ. ఘటంబునజలంబున్నది. ఇచ్చట ఘటంబుశబ్దంబు కారంబంతమందుఁగలజడవాచకంబు (జ్ఞానహీనమైనవస్తువు) గావున 'న' అనుసప్తమివచ్చెను. ఉ. దేవదత్తునకు మోక్షమున నిచ్ఛగలదు. ఇట మోక్షమను శబ్దంబుకారాంతజడవాచకంబుగావున దీనికంటె నవర్ణకంబుగలిగె. మూలసూత్రంబున 'జడంబునకు వర్ణకంబని, విధింపఁబడినది. జడపదార్థంబుకంటె నశబ్దంబుండుట యసందర్భము గావున జడవాచకశబ్దంబునకని లక్ష్యార్థంబూహింపవలయును.

19—సూ. విశేష్యంబునకుంబోలె విశేషణంబునకు లింగవిభక్తివచనంబులగు.

నందతనయుండు కృష్ణుండునాకుదిక్కు - దేవకీపుత్రుహరిని స్తుతింతునెపుడు - శుభవిధాయులరామకృష్ణులభజింతు - భువనవంద్యుడు రుక్మిణీభాగడుచుండు.

వ్యా.—విశేష్యంబులకెట్లో విశేషణంబులకును లింగము, విభక్తి, వచనము, గూడ నగు. ఉ. సంపన్నుఁడగు కృష్ణుండు సాధువుల బ్రోచెను. ఈవాక్యంబునందు కృష్ణుండను అనుకర్తృక (అనుకూ), అనిపించు యుద్ధ్యాహార్యక్రియతో నన్వయంబు. సంపన్నుఁడయ్యెను, అనుపదార్థంబునకు కృష్ణుండను అనుప్రయోగార్థ ద్వారంబునకే క్రియాన్వయంబు కాని ♦ సాక్షాదన్వయంబు లేదుకాని విశేషణంబులకైన విభక్తి మొదలగు లింగాదులు ప్రాప్తింపక పోవునట్లుగా నీసూత్రంబుచే నవి యాప్తార్థంబుగా విధింపఁబడినవి! దేవకీపుత్రుఁడు హరిని నుతింపుచున్నాఁడు. ఇందు హరిని, అనునది కర్మార్థకంబైన విశేష్యము, దీనికి విశేషణంబగు దేవకీపుత్రుఁడు, అను శబ్దంబునకు హరినిఁ. అను విశేష్యంబు ద్వారంబునఁ గ్రియాన్వయంబే కాని సాక్షాత్తు నుతింపు, అను క్రియతో నన్వయంబు లేదను కారణంబునఁ గర్మార్థకద్వితీయావిభక్త్యాదుల ప్రాప్తి లేకయుండుటచే నప్రాప్తంబుగా నీసూత్రంబుచేత విశేషణంబైన దేవకీపుత్రుశబ్దంబునకు గర్మార్థకద్వితీయావిభక్త్యాదులు బోధింపఁబడుచున్నవి. శోభనవిధానములఁ బెనుకృష్ణులఁ గాంచెను, ఇచ్చట బెనుకృష్ణులను విశేషణామైన శోభనధానములఁ, అనుదానికి శోభనములఁ, అనునది కర్తృక్రియతో సాక్షాదన్వయంబు లేదనుకొన్నందున ప్రకృతసూత్రంబుచే ద్వితీయావిభక్త్యాదులు విధింపఁబడెను. శోభనసంధ్యను గుక్కుటిగా జాగరించును, ఇచ్చట వాక్యంబులయందుబలె విశేషణంబునకు విభక్త్యాదికంబు లోపింపకొనవలయు: విశేష విశేష్యంబులు కొన్నియెడల నేకార్థకశబ్దార్థంబులచే నుడుఁ జెప్పఁబడుచుండుంగలవు. తే॥ గీ॥ భక్తవరిష్ఠుఁడయిరయింతుఁ భక్తిఁ గృష్ణుఁ। గృష్ణుఁడయియుంతుఁ భక్తవరిష్ఠుఁ, ఇచ్చట విశేషణవిశేష్యంబులు రెండును క్రియాద్వైయైన భజియింతుఁ, అనుదానిచే నుడుఁ జెప్పఁబడెను.

20—సూ. స్త్రీసమంబులగు విశేషంబులయుమునగ్గకాంత విశేషణంబులయు బహువచనంబున కేకవచనంబు బహుళంబుగానగు.

♦ శాస్త్రంబున నాలోచింపఁగా విశేష్యంబునకుంబోలె విశేషణంబునకును క్రియాన్వయంబు గలదని, సమానాధికరణంబులకు అని ప్రత్యేకముగాఁ గ్రియాన్వయంబు కలదని యంగీకరింపకతీరదు. కావుననే గీర్వాణాదిభాషలలో విశేషణంబుల పైనిఁగూడఁ గారకవిభక్తి గలుగుచున్నది. కారకవిభక్తి పుట్టినపిమ్మట విశేషణవిశేష్యభావము కల్పింపఁబడెను.

మాటలు పెక్కేల - మాటలు పెక్కులేల - కులిశధారల్కుంఠితంబయ్యె - కులిశధారల్కుంఠితంబులయ్యె - ఇష్టమగుపదార్థములు - ఇష్టములగు పదార్థములు.

వ్యా— స్త్రీసమంబులగు విశేషణంబుల యొక్కయు, మువర్ణకంబు కడపటఁగలవిశేషణంబుల యొక్కయు, బహువచనంబునకు నేకవచనంబు బహుళంబుగనగు: స్త్రీసమంబులనఁ బ్రథమైకవచనలోపంబుగలవి. ఈసూత్రంబునందు స్త్రీసమంబులును, మువర్ణకాంతంబులును, జడవిశేషణంబులే గ్రహింపఁబడెను. ఇందులకుఁ బ్రమాణములు. కం॥ తెలుఁగునఁ బ్రాతిపదంబులు। బలిగా బహువచనమునకు విస్పష్టముగా। నిలుచును విశేషణంబై। [illegible] నేకవచనము [illegible], సర్వల—క్రియా ప్ర ౭ ఆ. క॥ జడపదబహువచనములకు। నిడఁదగును విశేషణముల నేకవచనముల్। వృదునిఘనకీర్తులు పెంపు। గడరెన్ దృఢములు శైలవన్నగములనన్, కవిసం-ప్రథమ- 20 ఆ. ఈ. 'మాటలు పెక్కేల; మాటలు పెక్కులేల, ఇచ్చట 'పెక్కు', శబ్దంబు ప్రథమైకవచనలోపంబుగలది గావున స్త్రీసమంబు. ఇచ్చట 'మాటలు' అను బహువచనంబునకు విశేషణంబైనను బ్రకృతసూత్రంబు పూర్వసూత్రంబునకు (సూ 19) బాధకంబుకావున నేకవచనాంతంబై వికల్పంబుగ నుండవచ్చును. మువర్ణకాంతవిశేషణంబునకు— కులిశధారల్కుంఠితంబయ్యె. 'కులిశధారల్కుంఠితంబులయ్యె" ఇచ్చట 'కుంఠితంబు' అనునది మువర్ణకాంతంబు. (తత్సమపరిచ్ఛేదంబందలి నలువదిరెండవసూత్రంబుచే మువర్ణకంబు నపుంసకబిందుపూర్వకంబున్నము విధింపఁబడెను) ఇచ్చటి యేకవచనంబైనను బ్రకృతసూత్రంబున 'కులిశధారల్' అను బహువచనాంతంబునకు విశేషణంబు కావచ్చును.

'ఇష్టమగుపదార్థములు, ఇష్టములగుపదార్థములు', ఇట 'పదార్థములు', అను బహువచనాంతంబునకు 'ఇష్టము' అను నేకవచనాంతంబు నీసూత్రంబుచేత విశేషణంబు కావచ్చును. మా॥ని॥ సురపతిసభఁజూడం [illegible] [illegible] గుంఠితంబయ్యె దిక్కులం। జవమదములపెంపెన్ సర్వదిక్పాలకాంతా, కరములు [illegible] ద్వేగంబునన్ [illegible]. భార- ఆది- 2ఆ. శా॥ ప్రాతర్వేళ [illegible] గుంభాంభసో। [illegible] [illegible]

సిస్తభూసురభోగా [illegible] మంబుకుల్యాబహు। [illegible] ప్రతిక్రతో [illegible] యిత్యాదులు, ఆము- 2 ఆ.

21—సూ. ఒకానొకచో నొకవిభక్తికి మఱియొక విభక్తి యునగు.

ఉదా॥ వాఁడు గృహమును వెడలెను - గృహమునుండియని యర్థము॥ వాఁడు వాహనమునుదిగెను - వాహనమునుండి యనియర్థము॥ వారుసుఖమున్నారు। సుఖముతోనని యర్థము - ఇత్యాదులూహింపఁగు నది.

వ్యా—కొన్నిచోటుల నొకవిభక్తికి మఱియొక విభక్తి వచ్చును ఎట్లనఁగా వాఁడు గృహమును వెడలెను; వాఁడు వాహనమునుదిగెను.- అనఁగా గృహమునుండియనియు వాహనమునుండియనియు నర్థము. ఇచ్చటఁ బంచమీవిభక్తికి బదులు ద్వితీయావిభక్తి వచ్చెను. వారు సుఖమున్నారు, వారు సుఖముతోననియర్థము. ఇచ్చటఁ దృతీయా విభక్తికిఁ బ్రథమ [illegible]. ఉ॥ గుణములనొప్పు [illegible] సమస్త ధా। [illegible] సుఖముండ [illegible] భార-ఆది-7 ఆ. సీ॥ తే॥ గీ॥ ఎవ్వరికి నకలమతవాయినట్టి వారికి। కానిసుఖంబులకి రథము [illegible] దు, భార-ఆది-7ఆ. సప్తమికిఁ బ్రథమావిభక్తి ప్రయోగము. ఉ॥ వ్రతములులేనివారు నుపవాసపరాఙ్ముఖులైనవారు ను। [illegible] గ్రమంబున, తీర్థములాడ నోపరు, భార-ఆర-2 ఆ. (తీర్థములందు) తే॥ గీ॥ ఎఱుఁగుదనన్ను నాకొఱకేయేసిన శరములు। నెఱకులాడి నాదు నిశితదివ్య। విశిఖతతులయట్లు చేసనమాపించె। నిది యపూర్వవిహి తం [illegible], భార-ఆర-1ఆ. (నెఱకులందు) ఉ॥ [illegible] పూరము [illegible] భార-శల్య-1ఆ. (మోమునందు) సీ॥ తే॥ గీ॥ [illegible] భార-స్త్రీ-1ఆ. ([illegible])

ఉ॥ భూతలంబున ధర్మము నుజ్జగించి [illegible] చేసిన వ్యాఘ్రచిత్త [illegible] హరి-వ్రం-7 ఆ. (చాటువందు) మా॥ కనుఁగొంటిం బరమేష్ఠికోట్లసురసంఘం బేకతంబుండఁగన్ హరి-పు-5ఆ. (సప్తమందు) క॥ అతిశయుఁడై సేనుచ్చి, రా- ఆర, కాం-2ఆ. (సేనయందు) సీ॥ వినుకేవల ధీశక్తియున కాత్మయందును సభాస్థలమున [illegible] మహెన్య నొకకొన్ని దినములకు వైగుల నడిచి జనమందు గంగనోపమునఁ [illegible] జనయిత్రి చిచ్చుచేసిన [illegible] [illegible] జైమిని-8ఆ. (చిచ్చునందు) తే॥ గీ॥ పంకము నొరి జడిగఁ [illegible] పవిలేవు [illegible] శేగటిమన్నలందు, మను- 4ఆ. (పంకమునందు) ఇత్యాది ప్రయోగంబులందుసే ఆ న్యస్యాపి [illegible] హాలంత- 41 సూ., అనుశబ్దశాసనుల సూత్రంబు సార్థకం బగుచున్నయది.

22—సూ. జడంబులకుఁ దృతీయాసప్తములకు ద్వితీయ బహుళంబు గానగు.

రాముఁడు వాలినొక్క-కోలఁగూలనేసె - కోలతోననియర్థము. లంకఁగాలకలంబులుపుట్టె - లంకయందనియర్థము. బహుళగ్రహణంబుచే ప్రకార్యాంతరంబునకు బహుళత్వమందెయగు - అర్జునుండు శరసమూహంబును బాణంబులనురూపుమాపె - బాణములచే ననియర్థము॥ మీనంబులు జలంబులనుండు - జలంబులందని యర్థము.

వ్యా— జడవాచకశబ్దంబుమీఁది తృతీయావిభక్తికిని, సప్తమీవిభక్తికిని, ద్వితీయావిభక్తి బహుళంబుగానగును. తృతీయకు— ఉ. రాముఁడు వాలినొక్క-కోలఁగూలనేసె. ఇచ్చట కోలన్, అనుచట ద్వితీయావిభక్తి. తృతీయావిభక్తికివచ్చెను. కాఁబట్టి కోలతోనని యర్థమును చెప్పవలసెను. సప్తమికి— లంకఁగాలకలంబుపుట్టె, ఇచ్చట లంకన్, అనుచో ద్వితీయ సప్తమీవిభక్తికి నాదేశంబాయెను. కాన నీద్వితీయకు కారకాంతరమునుబట్టి యర్థంబు చెప్పఁదగును. (వ్యా) [illegible]

బుదంతంబునకు బహుత్వమందెయగు. వ్యా— బహుగ్రహణంబుచే నీద్వితీయావిభక్తి యు దంతశబ్దంబులకు బహువచనంబునందే యగును. ఉ. అస్త్రసుండు శత్రుసేనలను బాణంబులనురూపుమాపె, బాణంబులన బాణంబులచే నని యర్థము. ఇచ్చట బాణంబు, అనునది యుకారాంతంబు. దీనిపై బహువచనద్వితీయావిభక్తియే తృతీయాదివిభక్త్యర్థంబును, జెప్పును గాని యేకవచనంబు తాదృశార్థంబును బోధింపలేదు. సప్తమికి— నీరాన్వంబు జలంబులనుండు, ఇచ్చోట జలంబులన్, అను బహువచనద్వితీయావిభక్తి జలంబులందుక్, అను సప్తమ్యర్థంబునందు వచ్చెను. జలంబున్, అను ఏకవచనద్వితీయావిభక్తి జలమునందుక్, అనెడి సప్తమ్యర్థమందు రాదు. అజడంబు తృతీయాసప్తములకును గొన్నింటి బహుత్వంబున ద్వితీయ గానంబడియెడి. తృతీయకు— సీ॥ గీ॥ అతని దోర్దర్పసరసినా లాముమన్న | ఘనతనస్త్రవక్రవాంకములవలెను| నరజనసురేంద్రముఖులెంచు రింపొరఁగనియె, హరి- ఉ- 7అ. (వక్రవాంకములచేత) సీ॥ తే॥ గీ॥ బలిమిఁ గొనినట్టిన ము పదివేల యొంటెలఁ| బెట్టికి రాఁగ నైతకోశకులందు బచ్చెనసులుఁ వమితవాహినీపవ హతిఁ | దల్లడిల్లుమంచు ధరణితలము, భార-సభా- 1ఆ. (ఒంటెలయందు) తే॥ గీ॥ అనినవలు గాలివాన గోవును వసేవ | శబ్దములమంత్రములను లోకహితిఁ గాంచి| నను నుమనుజుల విప్రుండు సమధికత్వ | భాజనములంద్రు వేదప్రపంచవిదులు, భార- శాంతి- 1ఆ. (మనుజులయందు) మొ.

23 సూ— ఉదంతజడంబుల తృతీయకు నవర్ణకంబగు.

రాముఁడు డొక్క— బాణంబున వాలిం గూలనేసె - బాణముచేతనని యర్థము.

వ్యా— హ్రస్వోకారాంతంబు కడపటఁగల జడవాచకశబ్దంబులకొక్క- తృతీయావిభక్తికి నవ, ప్రత్యయంబు వచ్చును. ఉ. రాముఁడొక్క- బాణంబున వాలిం గూలనేసె. ఇచ్చట బాణంబు, అనునది జడవాచకశబ్దంబు. దీని తృతీయకు నాదేశంబుగ నవర్ణకంబయ్యెను. బాణంబుననఁగా బాణంబుచేత నని యర్థంబు. కొండొకచో నుదంతంబగునజడవాచకశబ్దంబు మీఁది తృతీయకు నవ, వర్ణకంబు మాపట్టెడిది. ఉ. నీవుఁ

గిట్టి యేమఁదగన నేనున్నైదుద వారినాకో! గూపపేఁగఁగపోఁగుదుము, రా. యు. కాం.

24 సూ—జసంబు ద్వితీయకుం బ్రథమబహుళంబుగానగు.

వాఁడుమహాపురుషులు చెప్పె - వాఁడుమహాపురుషులను చెప్పె॥ ఆకెసొమ్ములుదాల్చె ఆకెసొమ్ములనుదాల్చె॥ వాఁడిల్లువెడలె - వాఁడింటిని వెడలె॥ బాహుళకముచేఁ దృతీయాసప్తములకు విధించినద్వితీయకుం బ్రథమరాదు.

వ్యా—జసంతశబ్దంబులయొక్క ద్వితీయావిభక్తికిఁ బ్రథమావిభక్తి బహుళంబుగాఁగల్గును. ఉ. వాఁడు పూరుషులుచెప్పె; (పూరుషులను చెప్పెనని యర్థము.) ఇచ్చట పూరుషులు అనునది జసంతశబ్దంబుగానున్న ద్వితీయార్థంబునందుఁ బ్రథమ వచ్చెను. వాఁడు పూరుషులను జెప్పె, ఆకెసొమ్ములుదాల్చె; ఆకె సొమ్ములనుదాల్చెను. వాఁడిల్లు వెడలె; వాఁడింటిని వెడలె. (ఇంటినుండియని యర్థంబు. సూ-21 సూ.) ఇత్యాద్యుదాహరణమ్ములయందు ద్వితీయార్థంబునందుఁ బ్రథమయని గ్రహింపవలెను. (మూలము) బాహుళకముచేఁదృతీయాసప్తములకు విధించినద్వితీయకుం బ్రథమరాదు. వ్యా—బాహుళగ్రహణంబుచేఁ దృతీయాసప్తమ్యర్థంబులయందు నిరువదిరెండవసూత్రంబుచేత విధింపబడిన ద్వితీయకుఁ బ్రథమ రాదు. అనఁగాఁ గర్మార్థకద్వితీయావిభక్తికే ప్రథమావిభక్తి వచ్చునుగాని కరణాద్యర్థకమైన ద్వితీయకుఁ బ్రథమ రాదనినిష్కృష్టార్థము. (సిద్ధాంతము) వాఁడొక్క కోలం గూలనేసె, అనువాక్యంబులో కోలన్, అనెడి ద్వితీయావిభక్తి కోలతోన్, అనెడి యర్థంబును జెప్పుచున్నది. లంకంగలలంబుప్పె అనువాక్యంబులో లంకన్, అనిన ద్వితీయావిభక్తి లంకయందున్, అని సప్తమ్యర్థంబును (ఆధారార్థము) చెప్పుచున్నది, కాఁబట్టి యీయర్థద్వయంబును గలుగునట్టి ద్వితీయావిభక్తికిఁ బ్రకృతసూత్రంబుచేఁ బ్రథమరాదు. కారకపరిచ్ఛేదంబులో [illegible] సూత్రంబుచే సామాన్యంబుగాఁ గర్మార్థంబునందే ద్వితీయ విధింపఁబడినందున నట్టిద్వితీయకే ప్రకృతసూత్రంబునఁ బ్రథమయని యెఱుంగునది. కొన్నిచోట్లజసంబు ద్వితీ

యనఁగను ప్రథమ కానంబడియెడి. ఉ॥ అనిలతనంబున ... సమ్మదనాన మెచ్చి క్రమ్మఱఁ జిననరి కాఁడు వోలెఁ నరసింహావతారంపు మునికి క్రమ్మఱించెను, ఖాన–ఆది 4-ఆ. చ॥ కరినికరంబుతోఁ గడఁగి గర్వితుఁడై తన వారకేంద్రము కృష్ణరుకుపల వీరుమీఁద నెనకొల్పినఁ బ్రసిద్ధ సైంధవకంబులకున్, ఖాన–ఆశ్వా–6-ఆ. (తన వారకేంద్రము కృష్ణరుపుల మీఁదను, అని పాఠాంతరము) చ॥ ఉపహారము సేయఁ బ్రతిష్ఠితుఁ డాతఁడు మొక్క-నఁ గట్టు మఁడుపు ..., క్షేమి–1-ఆ. (ప్రతిష్ఠితుఁ డాతఁడు మొక్కఁగా, అని పాఠాంతరము.)

25 సూ—కాలాధ్వములకుం బ్రాయికంబుగాఁ బ్రథమ యగు.

వాఁడు నిన్న వచ్చె – వీఁడు నేఁడు వోయె – మాపు నిలువుము – రేపు పొమ్ము – వారు క్రోశము నడచిరి – వీరామడ వోయిరి.

వ్యా—కాలవాచకపదంబునకును, మార్గవాచకపదంబునకును, తఱచుగాఁ బ్రథమావిభక్తి యగును. కాలవాచకపదంబులకు—ఉదా. వాఁడు నిన్న వచ్చె. నిన్నటిదినమందని యర్థము. ఇచ్చట 'నిన్న' అనునది కాలంబును దెలియఁజేయుచున్నది కావున సప్తమ్యర్థంబునఁ బ్రథమ వచ్చెను. వీఁడు నేఁడు వోయె. నేఁటిదినమందని యర్థంబు. ఇచ్చట 'నేఁడు' అనుదానికి సప్తమ్యర్థంబునఁ బ్రథమ కలిగె. 'మాపు నిలువుము' సాయంకాలమందని యర్థము, ఈ వాక్యంబునందు 'మాపు' అనుదానికి సప్తమ్యర్థంబునఁ బ్రథమ. 'రేపు పొమ్ము' ప్రాంతఃకాలమందని యర్థము. ఇందు 'రేపు' అనుదానికి సప్తమ్యర్థంబునఁ బ్రథమావిభక్తి. మార్గవాచకపదంబులకు—'వారు క్రోశము నడచిరి' క్రోశమాత్రమార్గమున నడచిరని యర్థము. ఇచ్చట 'క్రోశ' శబ్దంబు మార్గవాచకంబుగావున సప్తమ్యర్థంబునఁ బ్రథమ వచ్చెను. 'వీరామడవోయిరి' యోజనమాత్రమార్గంబున నడచిరని యర్థము. ఇచ్చట నధ్వవాచకంబైన 'ఆమడ' శబ్దంబధికరణార్థకప్రథమాంతము. ఇందులకుఁ గవిచింతామణి: క॥ కాలవాచకములకు గడమున్న సప్తమి ప్రథమగు

యను రాత్రి ప్రవర్తించె। దానఁగాల మెంతవానికిఁ బోరాదు। రేయి నోయి పగలు ప్రేతవచ్చె,

(26) సూ—సర్వనామసంఖ్యాభిధానతద్విశేష్యంబులయందె య్యది ముందు ప్రయోగింపఁబడు దాని ద్వితీయాదులకుం బ్రథమ బహుళంబుగా నగు.

అన్ని గుఱ్ఱములకు-అన్నింటికి గుఱ్ఱములకు-గుఱ్ఱములన్నింటికి-గుఱ్ఱములకన్నింటికి - సాహిణులు మువ్వురు ॥ రెండు గుఱ్ఱములకు రెండింటికి గుఱ్ఱములకు - గుఱ్ఱములు రెండింటికి - గుఱ్ఱములకు రెండింటికి - సాహిణులు నలుగురు ॥ లక్షగుఱ్ఱములకు - లక్షకు గుఱ్ఱములకు - గుఱ్ఱములు లక్షకు - గుఱ్ఱములకు లక్షకు రవుతులు లక్ష॥ ఇత్యాదులెఱుంగునది.

వ్యా—సర్వనామంబును, దాని విశేష్యంబును, ఈ రెంటియందు నెయ్యది ముందు ప్రయోగింపఁబడునో దాని ద్వితీయాదివిభక్తులకుఁ బ్రథమబహుళంబుగా నగును. అట్లే సంఖ్యావాచకశబ్దంబును, దాని విశేష్యంబును, వీనిలో ముందు ప్రయోగింపఁబడు దాని ద్వితీయాదులకుఁ బ్రథమావిభక్తి బహుళంబుగా నగునని భావము, సర్వనామవిశేష్యములకు—అన్ని గుఱ్ఱములకు అన్నింటికి గుఱ్ఱములకు, గుఱ్ఱములన్నింటికి. గుఱ్ఱములకన్నింటికి సాహిణులు మువ్వురు. ఇచ్చట 'అన్ని' శబ్దము సర్వనామము. 'గుఱ్ఱములకు' అనునది విశేష్యము. వీనిలోఁ బ్రథమోదాహరణంబునందు సర్వనామంబైన 'అన్ని' శబ్దంబు మొదటఁ బ్రయోగింపఁబడ్డది కావున 'అన్ని గుఱ్ఱములకు' అనుచోట ప్రథమావిభక్తి యొకసారియును, వేఱొకసారి 'అన్నింటికి గుఱ్ఱములకు' అనుచో విశేష్యంబైన గుఱ్ఱములకుంబలె 'అన్ని' శబ్దంబునకు షష్ఠీవిభక్తియును గలిగెను. రెండవయుదాహరణమందు విశేష్యంబులైన గుఱ్ఱములు సర్వనామంబునకు ముందు ప్రయోగింపఁబడినందున ప్రథమావిభక్తి యొకపర్యాయంబును, 'అన్నింటికి' శబ్దంబునకుంబోలె గుఱ్ఱములకు, అనివష్ఠి వేఱొకపర్యాయంబును, వచ్చెను. సంఖ్యావాచకతద్విశేష్యంబులకు—

రెండు గుఱ్ఱములును: రెండింటికి గుఱ్ఱములకు— గుఱ్ఱములు రెండింటికి; గుఱ్ఱములకు రెండింటికి సాహిణులు నలుగురు. ఇచ్చట ప్రథమోదాహరణంబునందు సంఖ్యావాచకమైన 'రెండు' శబ్దంబు ముందు ప్రయోగింపఁబడినందున 'రెండు' అను ప్రథమావిభక్తి యొక పర్యాయంబును, విశేష్యంబులైన గుఱ్ఱములకుంబోలె 'రెండింటికి' అని షష్ఠీవిభక్తి వేఱొక పర్యాయంబును, గలిగె. రెండవయుదాహరణంబున సంఖ్యావాచకమైన 'రెండు' శబ్దంబునకు విశేష్యంబులైన గుఱ్ఱములు ముందుఁ బ్రయోగింపఁబడినందున 'గుఱ్ఱములు' అని ప్రథమావిభక్తి యొకసారియును, 'రెండింటికి' అనిన సంఖ్యావాచకంబునకుంబోలె 'గుఱ్ఱములకు' అను షష్ఠి వేఱొకసారియును గలిగె. లక్ష గుఱ్ఱములకు,— లక్షకు గుఱ్ఱములకు గుఱ్ఱములు లక్షకు; గుఱ్ఱములకు లక్షకు రవుతులు లక్ష. ఇచ్చట పైనిం జెప్పిన సంఖ్యావాచకవిశేష్యంబుల యుదాహరణంబులవలె లక్షణంబు సమన్వయింపఁబడినది కావున నిచ్చటను నట్లే సమన్వయింపవలెను. పైని 'రవుతులు లక్ష' అనునప్పుడు సామాన్యవిశేషణసంఖ్యావాచకంబునకు సామానాధికరణ్యంబు గానంబడినందునను లక్ష్యంబులు ఆచ్ఛికసూ- 24- వ్యాఖ్యయందు నుదాహరింపఁబడియె. కావున నచ్చటఁ జూచుకొనునది. (రవుతులు లక్షసంఖ్యవారని భావించుకొనునది.)

27 సూ.— ఒకానొకచో విశేషణంబులు షష్ఠికిఁ బ్రథమ విభాషనగు.

సుగుణాభిరాముఁడు రామునకు జోహారువోనర్చెద — సుగుణాభిరామునకు జోహారువోనర్చెద.

వ్యా— కొన్నిచోటుల షష్ఠ్యంతవిశేషణంబులకుఁ బ్రథమావిభక్తి వైకల్పికంబు గావచ్చును. ఉ. సుగుణాభిరాముఁడు రామునకు జోహారువోనర్చెదఁ; సుగుణాభిరామునకు రామునకు జోహారువోనర్చెద. ఇచ్చట 'రామునకు' అనుచు షష్ఠ్యంతవిశేష్యంబు

దీనికి విశేషణంబైన సుపర్ణాభిరామశబ్దంబునకుం బొంటెం బ్రథమావిభక్తియును, విశేష్యంబు ననుసరించి షష్ఠీవిభక్తియును, బర్యాయంబుగా నయ్యెను. తే|| గీ|| భేదభేద్యకముల భేదంబు చెల్లను | పదవిభక్తిలింగవచనములకు | నొండు భేదకమున కుండును బ్రథమయు | భయపూర్వకృదంతము తోరిగాని | విలోకించితీమటి. ఇందులకు పర్వల క్షణసారసంగ్రహావిభక్తిప్రకరణమునందలి లక్ష్యంబునందు ఉ|| ప్రీతిమెయింగృతుల షష్ఠికిం | బ్రథమవిశేషణము చెల్లంబడి సంస్కృతమున్ | వ్యాసుండు...ముననెనయే పృథివిం బిలుచుచోటలనంగ "ప్రమథపతినమా" అనులక్ష్యంబు చూపంబడె. పారిజాతాపహరణంబులోనిది ఉ|| ఇష్టసఖా| లాపనములు గనక్కలికిపశ్చిమభాగపైనసతుల్ పదియాఱువేలకున్' అనులక్ష్యం బుదాహరింపంబడెను. శ్రీసూర్యకవిగారు 'సతుల్ పదియాఱువేలకున్' అను షష్ఠ్యంతవిశేషణంబు ప్రథమాంతంబైనందులకు నుదాహరణంబుగా గ్రహించిరి. 'పదియాఱువేలకున్' అను సంఖ్యావాచకంబునకు 'సతుల్' అనునది విశేష్యమే కాని విశేషణము కాదు. ఈయుదాహరణంబు సంఖ్యాభిధానతద్విశేష్యంబులకు నిదర్శనంబుగా నిలుపదియాఱునసూత్రమునయొక్క సందర్భమునం జూపిన చో రమణీయముగా నుండెను. క|| అసంఖ్యసమయమునని | భీష్మమాతీతాతిఘోర యుద్ధంబయ్యెన్ | రిపుభయదభుజుండు భీమున | కపరిమితబలుండు గౌరవాధీశున కున్' భార- భీష్మ — 2ఆ. 'భీమునకు' కౌరవాధీశునకున్, అను షష్ఠీవిశేష్యంబులకు 'రిపుభయదభుజుండు, అపరిమితబలుండు' అను ప్రథమావిశేషణంబులు క్రమంబుగాం బ్రయోగింపంబడెను. శా|| శ్రీరమ్యావ్యాజపవిత్రగోత్రవిమలాపస్తంబసత్సూత్రుండు ద్వారకాపతిభవుండు మారయకుం బ్రజ్ఞాచారధీమంబసున్, వైరా 1ఆ. (మారయకు అను షష్ఠీవిశేష్యంబునకు 'భవుండు' అను ప్రథమావిశేషణము ప్రయోగింపంబడెను) మ|| అకలంకాపఘనస్వమ్మందిరియు మాకూ వ్యాసకావంతికా | శివభవశ్శేత్రగణాగ్రప యోగముల చే సేవింప విస్తంభగం | ...రామావాహారిపు హృష్టవ్యాఘ్రుమి మ్మంతమికోం | ...బుద్ధవ్యుజనితోన్మాదముల్ గదాళీరతిపరియుల్, మను- 2ఆ. (ఇమ్మంతమికోంచెదను. అనుషష్ఠీవిశేష్యంబునకు ...రామావాహారిపుహృష్టవ్యాఘ్రుము, అను ప్రథమావిశేషణంబు ప్రయోగింపంబడెను.) పమాపారలోమ్యాతినుషష్ఠ్యంతంబునకుం గూడం బ్రథమాంతవిశేషణంబు గాం గొండొకచో

సమన్వయించు. క॥ నీపాపమువున రాజ్యము లీపాండుతనూభవులకు నీకున్నభుజా । టోపభయంకరుఁడర్జును కోపానలమపరి ముట్టికొనదే నారీ, భార-ఉద్యో-1ఆ. ఉ॥ నీకు మాయెడల్ । విగ్రహమేల నెయ్యమున నిప్పుడు కౌరవరాజు బార్థివ । ప్రాగ్రసరుండు ధర్మసుతు పన్పిననీకు సలంధ్యమిత్తుఁ జేకా, భార-ఆర-6ఆ. ప్రక్రమపద్యంబులో భుజాటోపభయంకరుఁడు, అను ప్రక్రమాంతము (అర్జునకోపానలము, అను షష్ఠీతత్పురుషంబులోని కేకదేశస్థంబును లుప్తషష్ఠీకంబును నైనయర్జునశబ్దంబునకు విశేషణంబుగా నన్వయించుచున్నది ద్వితీయపద్యంబులో (పార్థివప్రాగ్రసరుండు, అను ప్రక్రమాంతంబు (ధర్మసుతుపన్పు అను షష్ఠీతత్పురుషంబులో నేకదేశస్థంబును, లుప్తషష్ఠీకంబును, నైనధర్మజాశబ్దంబునకు విశేషణంబుగా నన్వయించుచున్నది. ఇట్టివి పెక్కులు ప్రయోగంబులుగలవు ఇట్టిప్రయోగంబులు శాస్త్రదృష్టిచే నాలోచింపఁగా ధారాళమైనవి కావని చెప్పవలయును. సమాసపరిచ్ఛేదంబులోఁ బ్రక్రమసూత్రంబుచే సామర్థ్యంబుగలపదంబులకు సమాసంబు విధింపఁబడినది. సామర్థ్యంబనఁగాఁ బృథగ్భూతంబులగు నర్థంబుల కేకార్థీభావంబనియుఁ, బృథక్ప్రసిద్ధార్థంబులగు పదంబుల కేకార్థంబునందు వృత్తిసామర్థ్యంబనియు, వివరింపంబడియె. కనుక (అర్జునకోపానలంబు, అన్నసమాసంబులో నర్జునుండును, కోపాగ్నియు నిట్లు వేర్వేఱుగా సంబంధార్థంబులు స్ఫురించుచున్నను నర్జునుండు కోపాగ్నికి విశేషణంబై కోపాగ్ని విశేష్యంబై విశేషణవిశేష్యభావంబున నర్జునసంబంధి కోపాగ్నియనెడి యఖండార్థంబు స్ఫురించుచున్నయది. లోకంబులో వేఱువేఱుగా నున్నతంతువు (దారములు) లనెడి బహుపదార్థంబుల నన్యోన్యము మేళగించినపిమ్మట వస్త్రమనెడి యేకపదార్థంబగుచున్నది. బహుసంఖ్యగానున్న యిష్టకలను (ఇటుకలను) నొంటొంటిపై దృఢంబుగాఁ జేర్చినపిదపఁ గుడ్య (గోడ) మనెడి యేకపదార్థంబు కలుగుచున్నయది. చిందఱవందఱలై భిన్నంబులుగానున్న శిరోజంబు లల్లిబిల్లికతో నల్లంబడినపుడు జడయనెడి యేకపదార్థంబు జనించుచున్నయది. తంతువులకుఁ బటంబ (వస్త్రము) నెడివ్యాజంబున, నేకార్థత్వస్థితి కలిగినపిమ్మట వేఱుగానున్న యింకొకతంతువునకుఁ బటాంతర్గతమైన తంతువుతోఁ గలియుట దుర్ఘటంబు. పరస్పరమిళితంబులైన యిష్టకలు కుడ్యంబనెడి వ్యవహారంబును బొందినపిమ్మట నట్టికుడ్యంబులో నొకదేశమందున్న యిష్టకతో వేఱొకయిష్టకకు సంబంధంబు దుర్లభంబు. శిరోరుహంబులు పరస్పరమే

శిరంబున వేణి (జడ) యైన యనంతరంబునకట్టి స్త్ర్యంతర్భూతశిరోజంబులతోఁ బ్రమాదవశంబున దిగవిడిచిన యుత్తరశిరోజంబు కాఁ గాయుట దుర్ఘటంబు. అట్లే సమాసంబు నందుఁ బరస్పరభిన్నంబులుగా నున్నపదార్థంబు లేకార్థీభావశక్తిచే నేకపదార్థంబుగా భావింపఁబడినపిమ్మటను నట్టిసమాసైకదేశంబైనయర్థంబుతో సమాసబహిర్భూతపదార్థంబునకు నన్వయంబు దుర్ఘటంబు. కాన సంస్కృతభాషలోఁ ఁబుద్ధస్య (సంపదగల) రాజమాతంగః (రాజుయొక్క యేనుఁగు), అన్న యుదాహరణమునందు షష్ఠీతత్పురుషాంతర్భూతంబైన యుత్తరషష్ఠీవిభక్తికి రాజశబ్దార్థంబుతోఁ ఁబుద్ధస్య, అనెడి షష్ఠ్యంతవిశేషణం బన్వయించుట దుర్ఘటమైన యట్టులు భూజానిసహయాంకగుఁడు, అనువిశేషణంబు ఁఅర్జునకోపానలంబు, అనుసమాసంబులో నేకదేశవర్తియైనయర్జునపదార్థంబుతో నన్వయించుటయు ఁపార్థివప్రాగ్రసరుండు, అను విశేషణంబు ఁధర్మసుతుపన్నిది, అనుసమాసంబులో నంతర్భూతంబైన ధర్మసుతపదార్థంబుతో విశేషణభావంబున నన్వయించుటయు దుష్కరంబు. ఐనను సంస్కృతవ్యాకరణంబులోఁ ఁజైత్రోదనంశాలీనాం; తేషాం శాలీనా మోదనమిత్యర్థః (ఏశాలిధాన్యము (వరిధాన్యము) యొక్క యన్నము?) ఁసక్త్వాఢకమాపణీయానాం; ఆపణీయానాం సక్తూనా మాఢకమిత్యర్థః =(అంగడియందలి పేలపిండియొక్క యాఢకము; = పరిమాణవిశేషము) ఇత్యాది స్థలంబులలోఁ ఁశాలీనాం, అనెడి సమాసబహిర్భూతషష్ఠ్యంతంబునకు ఁజైత్రోదనం, అనెడి సమాసంబులో నంతర్భూతంబైన ఁశాలి, శబ్దంబుతో నన్వయంబు కలిగినట్టులును: ఁఆపణీయానాం. అనెడి షష్ఠ్యంతవిశేషణంబునకు ఁసక్త్వాఢకం, అనెడి సమాసంబులో నేకదేశవర్తియైన సక్తుపదార్థంబుతో నన్వయంబు సంభవించినయట్టులును, పైనిం జెప్పిన మహాకవుల తెలుఁగుప్రయోగంబులు క్వాచిత్కంబులై యుండవచ్చునని తెలిసికొననది. విశేషణంబులషష్ఠికి ప్రథమావిభక్తిగాక విశేషణంబుల ద్వితీయాదివిభక్తులను బ్రథమావిభక్తి మహాకవి ప్రయోగంబులఁ గానఁబడెడిని కావుననే యాడిపము సూరకవీంద్రుఁ డిట్లు లక్షణపద్యంబును రచియించుచున్నాఁడు. ఁక|| అనయము క్రియతోఁ బాసియుఁ| దగు పెక్కువిభక్తులం బ్రథమ యొందును భక్తగానయమానచిహ్నం|దగజాతి ప్రకీర్తి దికలనల మెననంగఁ, కవిసంశయవిచ్ఛేదము. ప్రథమ – త– చ|| ఆహీనబాహుబల సారథురుల్ మధుకైటభాదిపు| త్యాగములనెల్ల ప్రముద్ధరుఁ దె, నిర్గ్ర–గా, ...

త్యపకులనెల్ల, అనెడిద్వితీయాంతవిశేష్యంబునకు (సునల్, అను ప్రథమావిశేషణము ప్రయోగింపఁబడియె. ఉ॥ పూనిప్రతిజ్ఞ చేసి కృతపుణ్యుఁడు లక్ష్మణుతోడ జెల్మియుఙ్ భార- ఆర-7ఆ. క॥ మాతండ్రి పరాశరసుతు। చేతంబనసితి ననుజ్ఞ శీలపరత్వో। పేతుఁడగుధర్మతనయుఁడు। ప్రీతినొడంబడియె బంధుబృందయుతముగన్, భార-ఆశ్ర-1ఆ. క॥ నీదుకులమ్మునకుఁ దగఁబతోఁ దమునోని రక్షముగ దుపడ్డాఁగుము నృపఘోర్మదయుఁడర్జునుతోడను। గావనక రణంబు సేయఁగా నీకగునే, భార-ఆది-6ఆ. (నృపఘోర్మదయుఁడగు నర్జునుతో, అనిపాఠాంతరము) క॥ తండ్రీ ఘటోత్కచుఁడు మా। తండ్రి గలుగఁగాదె తల్లిద్రౌపదితోడన్। చంద్రులహారిదీశ్వరులెన- సంద్రమునోగడఁ దెచ్చెగంధమాదనమునకున్,. జైమి-1ఆ. పైపద్యంబులయందు లక్ష్మణుతోడన్, పరాశరసుతుచేతన్, అర్జునుతోడన్, ద్రౌపదితోడన్, అను తృతీయాంతవిశేష్యంబులకుఁ గ్రమంబుగా కృతపుణ్యుఁడు, తండ్రి, నృపఘోర్మదయుఁడు, తల్లి, అను ప్రథమావిశేషణంబులు ప్రయోగింపఁబడియె. అనేకేబలపతి (సర్వవిశేషణానాంప్రథమాస్యాత్, అనిన నన్నయభట్టారకునిసూత్రంబులో (విశేషణానాం, అన్న బహువచనసామర్థ్యంబుచే నొక్కషష్ఠ్యంతవిశేష్యంబునకే ప్రథమాంతంబు విశేషణంబుగానుండుట గాక తక్కినకొన్ని షష్ఠీతరవిభక్త్యంతంబులకుఁ గూడఁ బ్రథమాంతంబు విశేషణంబుగ నుండవచ్చుననియు (సీ॥ గీ॥ ఆద్యుఁడు హిరణ్యగర్భునందంతకుం డె, ఆము-3ఆ. అనిన సవితాపితామహాని వచనము నిర్మూలనునియు, సప్తమ్యంతవిశేష్యంబునకుఁ బ్రథమాంతంబు విశేషణంబు కూడదనియుఁ జెప్పెను.

28 సూ.—భవత్యర్థవ్యవహితంబులగువిశేషణంబులకుం బ్రథమ యగు.

అగు మొదలగునవిభవత్యర్థములు ॥ విద్యాశాలియగుపురుషుని సకలజనులు సన్మానింతురు ॥ భూతదయాపరులగు మహాత్ములకు శ్రేయంబుగలుగును ॥ అతిమానుష మత్యద్భుత మతిదుష్కరమయిన కేశవార్జున కృతి.

వ్యా—'అగు' 'అవు' 'ఔ' (భూతార్థకవిశేషణంబులు) అయిన, 'ఐన' (భూతార్థకవిశేషణంబులు) కాని, (వ్యతిరేకార్థకవిశేషణము) ఇత్యాది భవత్యర్థకంబులచే (విశేష్యంబుతో) వ్యవహితంబడిన విశేషణంబులకుఁ బ్రథమయగు. ఉ. 'విద్యాశాలియగుపురుషుని సకలజనులు సన్మానింతురు.' ఇట 'విద్యాశాలి' అను విశేషణంబు 'పురుషుని' అను ద్వితీయాంతవిశేష్యంబునకు సంబంధించియున్నందున ద్వితీయాంతంబు కావలసియున్నను 'అగు' అనిన భవత్యర్థకధాతుజవిశేషణంబుతో వ్యవహితంబగుటంజేసి ప్రథమావిభక్త్యంతంబైయుండె. 'అగు' అనుభవత్యర్థకంబులేనియపుడు 'విద్యాశాలిని బురుషుని సకలజనులు సన్మానింతురు' అని ద్వితీయాంతంబుగ నుండందగు. ఇట్లే 'భూతదయాపరులగు మహాత్ములకు శ్రేయంబు గలుగును; అతిమానుషమత్యద్భుతమతి సుప్రసన్నమయిన కేశవాజ్ఞసదృశి' ఇత్యాదిస్థలంబులయందు నీసూత్రమునఁ బ్రథమావిభక్తి విశేషణంబులకు గల్గినని తెలియునది.

29 సూ.—భవత్యర్థకంబుసన్నిహితవిశేషణంబునకును దానిముందువిశేషణంబులకయిపదంబును బహుళంబుగానుప్రయుక్తంబగు.

అతులుఁడయియప్రమేయుఁడౌ హరినిగొలుతు

వ్యా—భవత్యర్థకంబులైన 'అగు' 'ఔ' శబ్దంబులు విశేష్యంబునకు నవ్యవధానంబుగఁ బూర్వమందున్న విశేషణంబునైనను. ఎడముగానున్న విశేషణంబునపై 'అయి' 'ఐ' అనుక్త్వార్థకావ్యయంబులు ప్రయోగింపఁబడును. ఉ. అతులుఁడయియప్రమేయుఁడౌ హరినిగొలుతు ఇందు 'హరిని' అను విశేష్యంబునకు 'అప్రమేయుఁడు' అనునది సమీపవిశేషణంబుగావున దానిపైని భవత్యర్థకమైన 'ఔ' అనునది ప్రయోగింపఁబడె 'అతులుఁడు' అను విశేషణంబు హరికి దూరవర్తియగుటంజేసి దానిపై 'అయి' అనునది చేర్పంబడియె.

30 సూ.—అయిపదానుప్రయోగంబులేనిచోఁ దుదివిశేషణంబునకేనివిశేషణంబులన్నింటికేని మీఁదసముచ్చయార్థంబువిభాషం బ్రయోగింపంబడు.

ఆద్యుఁడప్రమేయుఁడునగు హరినిఁగొలుతు ॥ ఆద్యుఁడు నమేయగుణుఁడునౌ హరినిఁగొలుతు ॥ ఆద్యుఁడప్రమేయుఁడగు హరినిఁగొలుతు

వ్యా—'అయి' అనుపదము దుర్ధస్వవిశేషణంబుపైఁ జేర్పనియప్పుడు తుది విశేషణంబునకుఁగాని, విశేషణంబులన్నింటికిఁగానిఁ సముచ్చయార్థకశబ్దంబు విభాషగాఁ జేర్పింపఁబడును. ఉ. ఆద్యుఁడప్రమేయుండునగు హరినిఁగొలుతు ఇయ్యెడ 'ఆద్యుఁడు' అనువిశేషణంబుకంటె 'అయి' పదంబు మానంబడినందునఁ దుదివిశేషణంబైన 'అప్రమేయుఁడు' అనుదానికి సముచ్చయార్థకంబైన 'ను' శబ్దంబు చేర్పంబడినది. 'ఆద్యుఁడునమేయగుణుఁడునౌ హరినిఁగొలుతు' ఇచ్చట నన్నివిశేషణంబులకును సముచ్చయార్థక 'ను' శబ్దంబు చేర్పఁబడియె. 'ఆద్యుఁడప్రమేయుండగు హరినిఁగొలుతు' ఈవిధి వైభాషికంబు గావున నీయుదాహరణంబునందు విశేషణంబులలోఁ దేనికిని సముచ్చయార్థక 'ను' శబ్దంబు చేర్పంబడలేదు.

31 సూ.—ధాతుజవిశేషణావ్యవధానంబునవిశేషణంబులన్నింటికయిపదంబు ప్రయుక్తంబగు.

ఆద్యుఁడయి యప్రమేయుఁడై యఖిలసేవ్యుఁడై యెసంగెడు దేవుని నభినుతింతు ॥ ఇచట మఱియుం బ్రయోగవైచిత్ర్యంబుగలదది ప్రయోగంబుల నెఱుంగునది.

వ్యా—విశేష్యంబునకుఁ ధాతుప్రత్యయార్థకవిశేషణం బవ్యవధానంబుగాఁ బూర్వంబందుండినచోఁ బక్కనవిశేషణంబు లన్నింటిపైని 'అయి' పదంబు చేర్పంబడు: ఉ. ఆద్యుఁడయి యప్రమేయుఁడై యఖిలసేవ్యుఁడై యెసంగెడు దేవుని నభినుతింతు. ఇచ్చట 'ఎసంగెడు' అను క్రియాజన్యవిశేషణంబుతో విశేషణ విశేష్యంబు లెడపెట్టఁబడకున్నవి కావున 'ఆద్యుఁడు, అప్రమేయుఁడు, అఖిలసేవ్యుఁడు' అను విశేషణంబులన్నింటికిని 'అయి' అనుపదంబు చేర్పంబడియె. (మూలము) ఇచ్చట

మఱియుం బ్రయోగవైచిత్ర్యంబుగలవని ప్రయోగంబుల నెఱుంగునది. (వ్యా) ప్రయోగవైచిత్ర్యంబునా సూత్రంబునం జెప్పినరీతిగా ఁఅయి, పదంబు లెల్ల విశేషణంబులకును ననుప్రయుక్తంబుగాక కొన్నివిశేషణంబులకును, గడపటివిశేషణంబునకును, ననుప్రయుక్తంబు గాఁగఁ గవిప్రయోగంబులు గ్రంథంబులయందుఁ గలవు కావున ఁఆద్యుఁడు నప్రమేయుఁడు నఖిలనేతృఁడునై యొసంగును దేవుని సభినుతింతు ఇత్యాది ప్రయోగవైచిత్ర్యంబు లుండవచ్చునని భావంబు.

32 సూ.—భావార్థకాదియోగంబునం గర్తకుఁ బ్రథమయగు.

రాముఁడువచ్చుట - రాముఁడు రాఁగా లక్ష్మణుఁడుగాంచె - రాముడువిల్లందినం ద్రిలోకంబులాకులంబులగు - రాముఁడు పట్టినప్రతిన వారింపందరంబుగాదు.

వ్యా—భావంబనఁగా ధాత్వర్థము. ధాత్వర్థమందుఁ గ్రియాపరిచ్ఛేదంబులోని ముప్పదియైదవసూత్రంబుచే ఁట, వర్ణకంబును. ముప్పదియాఱవసూత్రంబున ఁకఁ, వర్ణకంబును, ముప్పదియేడవసూత్రమ్ముచే వ్యతిరేకభావంబున ఁమి, ప్రత్యయంబును, విధింపబడినవి. కావునఁ బైనిం జెప్పిన ఁటవర్ణకాదులు భావార్థకంబులు. ఆదిశబ్దంబుచే నలుబదవసూత్రంబుచే నయిన భావలక్షణార్థంబునందలి ఁనుఁ, వర్ణకంబును, నలుబదియొకండవసూత్రంబుచేనయిన ద్రుతాంత ఁన, వర్ణకంబును, నలుబదిరెండవసూత్రంబులోని ఁడు, వర్ణకంబును, నలుబదిమూఁడవసూత్రంబులోని భూతార్థక ఁన' వర్ణకంబును, ఇత్యాదిప్రత్యయంబులూహించుకొనునది. ఈప్రత్యయాంతశబ్దంబులతో నన్వయించిన కర్తకుఁ బ్రథమావిభక్తి గలుగును. ఉ. రాముఁడువచ్చుటం, ఇచ్చట ఁటు, వర్ణకాంతవచ్చు ధాతువుతో రామునకు నన్వయంబుకానఁ బ్రథమవచ్చెను. సంస్కృతభాషలో నిట్టిభావార్థకతిఙంతస్థలంబులోఁ గర్తకుఁ దృతీయయగును. రాముఁడువచ్చుట = రామేణాగమ్యతే. ఇట్లు సంస్కృతాంధ్రభాషల శైలిం జేసికొన్నిచోటులఁ బ్రయోగభేదంబు చూపట్టెడి. ఉ. రాముఁడు రాఁగా లక్ష్మణుండు గాంచె, ఇచ్చట ఁరాఁగ, అనునది నుఁజివర్ణకాంతము. ఈశబ్దంబునకుఁ గ్రియాపరిచ్ఛేదంబునందలి నూటపదునేనవసూత్రంబుచే

ఁనుజీ, వర్ణకాంతంబైన యగుధాతు వనుపయుక్తంబుకాఁగా ఁరాఁగా, అనురూపం బునిష్పన్నంబాయె. ధాత్వర్థంబైన నచ్చ్క్రియకు రాముఁడు కర్తగావున రామశబ్దంబు కంటెఁ బ్రథమావిభక్తి కలిగెను, ఉ. రాముఁడు విల్లువిరువఁ ద్రిలోకంబు లాకులంబగు, ఇచ్చట ఁఅందినక్, అనెడి నవర్గకాంతంబునకు రాముఁడు కర్తకాఁబట్టి ప్రథమవచ్చెను ఉ. రాముఁడు పట్టినప్రతిన వారింపవిరంబుగాదు, ఇచ్చట ఁపట్టిన, అనెడికృదర్థక నవర్గకాంతశబ్దంబుయొక్క యర్థంబునకు రాముఁడు కర్తగావున నమకటికీతిగ రామ శబ్దంబుకంటెఁ బ్రథమవచ్చెను. ఁవాచిబెట్లోఁ ఁఅందాఁడు నవలయంబులు వికసిల్లె, ఇట డువర్గకాంతంబైనతోఁ తెంమధాతువుయొక్క యర్థంబునకు జలగ్రుఁడు కర్తగావున జాబిలిశబ్దంబుకంటెఁ గర్త్రర్థస్థితకై ప్రథమావిభక్తి కలిగెను. ఇట్లు:— ఁరాముఁడు వండకమునుపు, ఁరాముఁడుపంపెను, ఇత్యాదులఁ బ్రథమ యూహ్యంబు.

33 సూ.—ప్రథమాంతంబులగు యుష్మదస్మద్విశేషణంబులకే కత్వంబున-వు-నులును బహుత్వంబున-రు-ములునంతాగమంబులు ప్రాయి కంబుగనగు.

వ్యా—యుష్మదస్మచ్ఛబ్దంబులైన నీశబ్ద నాశబ్దవిశేషణంబులు ప్రథమావిభక్త్యం తంబులైనయపుడే యేకవచనంబునఁ గ్రమంబుగా నీశబ్దవిశేషణంబుపై వువర్ణాగమం బును, నాశబ్ద విశేషణంబుపై నువర్ణాగమంబునునగు. బహువచనంబున నీశబ్దవిశేషణం బుపై రువర్ణాగమంబును, నాశబ్దవిశేషణంబుపై మువర్ణాగమంబును, దఱచుగాఁ గలుగును.

34 సూ.—ఈయాగమంబులు పరంబులగునప్పుడుత్వంబున క త్వంబగు.

నీవుధన్యుఁడవు - నేనుధన్యుఁడను - మీరుధన్యులరు - మేము ధన్యులము ॥ ఇకారంబుమీఁది వున్నువు, క్రియావిభక్తుల యుత్వంబున కి త్వంబగునను సూత్రముచేత వునులకిత్వంబగు - నీవుసుకృతివి - నేను

సుకృతిని-ఆర్తిహరుండవౌ నినుఁ గొల్తునంబుజాక్షు॥ సర్వగరిష్ఠుండగునన్ను మీరలు పెద్దలు-ఇత్యాదులు ప్రాయికగ్రహణముచే రక్షితంబులయ్యె.

వ్యా—పైనిం జెప్పిన (వు, ను, రు, ము, శబ్దాగమంబులు పరమైనప్పుడు విభక్తి యొక్క యుత్వంబునకు నత్వంబు గలుగును, (ఉ. నీవు ధన్యుండవు, ఇచ్చోట నీవు + ధన్యుండు. ఇట్లుండ ధన్యుండనునది 'నీవు, అనిన యుష్మచ్ఛబ్దార్థంబునకు విశేషణంబు గావున, పై ముప్పదిమూఁడవ సూత్రంబుచే మధ్యమకంబుపై వుదాగమంబు గలిగి, నీవు ధన్యుండువు, అని ప్రథమంబున నయ్యెను. పిమ్మట ముప్పది నాలుగవ సూత్రంబున వుదాగమంబునకు, పూర్వంబునందుండిన మధ్యమోకారంబునకు నత్వంబుగలుగ (నీవు ధన్యుండవు, అయ్యె. ఇట్లు (నేను ధన్యుఁడను, మీరు ధన్యులరు, మేము ధన్యులము, ఇత్యాదులందుఁ బైసూత్రంబులచేఁ బ్రక్రియాంశంబూహించుకొనునది "చ॥ భరతకుల ప్రసిద్ధులరు భాసురశస్త్రమహాస్త్రవిద్యలం|గరము ప్రసిద్ధికెక్కినఁ బరంగు గొంకము శిష్యుల రిట్టి మీరుదుర్వారముగ నూతిలోఁ బడిన" భార-ఆది- క॥ మీరును గుంతియు సహాపరి|వారమహామాత్యభృత్యవర్గులరై నా| నారాజ్యలీలతోఁ జని| సారమతిం జేయుఁడందు సతతోత్సవముల్, భార-ఉద్యో సీ॥ నడుముడిరియును నీవు వాయువాసవుల శక్తులు ధరియించిన దుర్జయులరు, భార-శాంతి (మూలము) ఇకారంబుమీది సు, ను, వు ప్రత్యయవిభక్తుల యుత్వంబున కిత్వంబగునను సూత్రముచేత వును కిత్వంబగు. ఉ. నీవు సుకృతివి నేను సుకృతిని; ఆర్తిహరుండవౌనినుఁ గొల్తునంబుజాక్షు వ్యా—సుకృతిశబ్దంబికారాంతంబు. దీనిపై వునుగాగమంబులు ముప్పదిమూఁడవ సూత్రంబుచే రాఁగా "సుకృతి + వు, సుకృతి + నుఁ" అయ్యెను పిమ్మట (ఇకారంబుమీది, అను పైనిం జూపిన తత్సమపరిచ్ఛేదంబునందలి యిరువదియారవ సూత్రంబుచే వానికి నిత్వంబువచ్చి (సుకృతివి, సుకృతిని, అని యుదాహరణంబులయ్యె ఆర్తిహరుండవౌ నినుఁ గొల్తునంబుజాక్షు, ఆర్తిహరుండవు ఇయ్యది (నిను, అనిన యుష్మచ్ఛబ్దంబునకు విశేషణంబుగాన నీపరిచ్ఛేదమందలి ముప్పదిమూఁడవ సూత్రంబుచే వుదాగమంబును ముప్పదినాలుగవ సూత్రంబుచే మధ్యమోత్వంబునకు నత్వంబునగునట్లును (మూలము) సర్వగరిష్ఠుండగు నన్ను; మీరు పెద్దలు; ఇత్యాదులు ప్రాయికగ్రహణముచే రక్షితంబులయ్యె (వ్యా) పై ముప్పదిమూఁడు ముప్పదినాలుగు సూత్రంబులచే (సర్వగరిష్ఠుండనగునన్ను, మీరు పెద్దలరు' ఇట్లు ప్రాప్తింపఁ బై ముప్పదిమూఁడవ సూత్రంబులోఁ బ్రాయికగ్రహణంబుచే గ్వచిత్తుగా నాగమశూన్యంబుగా నుండవచ్చునని తాత్పర్యము. చ॥ నరమునఁ బుట్టితి

స్ఫురితవంశయుఁజొచ్చితి నందుఁ బొందుమూ। నరునరుఁ గోడలైతి జననంద్యులఁబొందితి నీతివిక్రిమ। స్థిరులను పుత్రులంబడసితి స్నహజన్ములప్రాపుఁ గాంచితిక్ । సరసిజనాభ యిన్నిటఁ బ్రశస్తికి నెక్కినదాన నెంతయుక్' భార.ఉద్యో. 3ఆ.శా॥ కృపాహీనుస్యంపైనె గోమఖ। వ్యాఘ్రుంబంతియకాక నీవు బుసిపే యూహావితర్కింపఁగక్' కవులవష్ణము. మ॥ జయలక్ష్మిభవుఁడైన నీవునగహాత్సామ్రాజ్యభోగంబుల। న్నియు నర్పించితి' జైమినీ భారతము. మ॥ జననంబొందితి దుగ్ధవారినిధినా సర్వోత్తమజాటంబుపై । జనులేప్రాస్తుఁ బ్రశంససేయనవతంసంబైతి' శకుంతలాపరిణయము (పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరన్న ప్రణీతము) క॥ ఏనీకు నొకటి చెప్పెద। దానవపలములన్నియ పెఱలియు నవట్ఠ్యం। దైవననుబోఁటవాఁడే మానవుల జయింప విక్రమమునం గలదే, ఉత్తరరామాయణము. ఉ॥గీ॥ అధికతాపపరీతాత్ముఁడైన నాకు। నెట్లునవ్వితి' హైమవతము. సీ॥ గీ॥ రండునమనఁగొంచు యోమాపరిత్రాత్ములార। వత్సలతమీరు మీరేలవట్టురయ్య। పరమునిత్యావ్యగ్రుడైనా పక్షులగలి । కటకటా సౌఖ్యజలరాశిఁ గాళిఁ బాసి' కాళీఖండము. ఉ॥ హరికృపంగవితావిలాసవి। స్ఫుర మహనీయుఁడైన ననుసర్వగుణోత్తరమూర్తి. ఉత్తరరామాయణము.

35 సూ—అదిశబ్దంబునకు వుములు పరంబులగునపుడును, సంబోధనంబునందును, దానయనునాదేశంబగు.

నీవుచిన్నదానవు - నేనుచిన్నదానను-ఓచిన్నదాన.

వ్యా—అది, అనుశబ్దంబునకు మధ్యమపురుష పువర్ణకంబును, ఉత్తమపురుష మువర్ణకంబును బరంబగుచుండఁగా 'దాన' అనునది యాదేశంబగు. సంబోధనంబునందుంగూడ నీయాదేశంబుగలుగును. ఉ. నీవు చిన్నదానవు. ఇచ్చట 'నీవుచిన్న + అది + వు' అనియుండ 'అది, అనుదానికి 'దాన' అనునది యాదేశంబయ్యె. 'నేనుజిన్నదానను' ఇచ్చట 'ను, అను నుత్తమపురుషైకవచనము పరంబగుచుండ అది అనుదానికి దానశబ్దాదేశంబు కలిగె. 'ఓచిన్నదాన' ఇచటఁగూడ పెనుకటి యాదేశంబు కలిగెను.

36 సూ—అన్యయుష్మదస్మత్కార్యంబులం దుత్తరోత్తరంబు బలీయంబు.

వాఁడును మీఁరును ధన్యులరు ॥ మీఁరును నేమును ధన్యులము.

వ్యా—ప్రథమ మధ్యమోత్తమ పురుషంబులకొన్యంబులను నొక్కచో సమావేశంబు గలిగినప్పుడు క్రమంబుగాఁ బరకార్యంబు ప్రబలంబు. అనఁగా నొకవాక్యంబులోఁ బ్రథమ మధ్యమ పురుషంబులకు సమావేశంబు గలిగినప్పుడు క్రియావిభక్తి మధ్యమ పురుషంబుతో నన్వయించును. మధ్యమోత్తమ పురుషంబులకు నేకవాక్యంబులో సమావేశంబు గలిగినప్పుడు క్రియ యుత్తమపురుషమై యుండుననని తాత్పర్యము. ఉ. 'వాఁడును మీఁరును ధన్యులరు', ఈవాక్యంబునందు 'వాఁడును' అను తచ్ఛబ్దంబునుబట్టి ప్రథమపురుషంబును, 'మీఁరును' అను యుష్మచ్ఛబ్దంబునుబట్టి మధ్యమపురుషంబును, ప్రాప్తించుచుండఁ బ్రకృతసూత్రంబుచేఁ గ్రియావిభక్తి మధ్యమపురుషంబుతో నన్వయించినది కావున మున్పటిసూత్రము ముప్పదినాల్గవ సూత్రంబులచే 'రు', శబ్దాగమత్వంబులుగల్గి 'ధన్యులరు', అనురూపంబాయెను. 'మీఁరును నేమును ధన్యులము', ఈవాక్యంబునయందు మధ్యమపురుషోత్తమపురుషంబులున్నందునఁ గ్రియావిభక్తులవిధికి సంశయంబురాఁగాఁ బ్రకృతసూత్రంబున నుత్తమపురుషకార్యంబు ప్రబలంబై ముప్పది మూఁడవసూత్రంబుచే ముశబ్దాగమంబును, ముప్పదినాల్గవసూత్రంబున నత్వంబును, గల్గినవి. వాస్తవంబున నాలోచింపఁగా 'వాఁడును మీఁరును ధన్యులరు', అనువాక్యంబునందు 'మీఁరును', అనిన యుష్మచ్ఛబ్దార్థంబునకే 'వాఁడును', అనినతచ్ఛబ్దార్థంబును బ్రథమాంతంబగుటవలనను, ప్రథమాంతంబు శాస్త్రంబునం జేసి కర్తగానుండుటవిధియౌటవలనను, గర్తకుఁ గ్రియాన్వయము నవసరముగుటవలనను, 'వాఁడును' అనినతచ్ఛబ్దార్థంబునకుంగూడఁ గ్రియతో నన్వయంబు తప్పక యుండవలసియున్నది. కావుననే ధన్యత్వము యుష్మదర్థంబునందు సంబంధించినట్లే తచ్ఛబ్దార్థంబునందుంగూడ నన్వయించును, 'మీఁరును ధన్యులరు, వాఁడును ధన్యుఁడు', అని స్ఫురించుచున్నది, అందున 1 వాఁడును 2 మీఁరును 1 ధన్యుఁడు, 2 ధన్యులరు, ఇట్లుండఁ 'గ్రమముగా', అనిన బహువచనాంతమైన యుదాహరణంబునందుఁ బక్కిన రెండు నామశబ్దంబులను లోపించి యొక్క రామశబ్దంబే శేషించినయట్లును 'ధన్యుఁడు' అనిన ప్రథమపురుషంబు లోపించి 'ధన్యులరు' అనినమధ్యమపురుషంబు శేషించినదనియు, భాషాపరిపాటిం జేసి తెలుంగులోఁ బ్రథమపురుష మధ్యమపురుషంబులకు సముచ్చయంబున మధ్యమపురుషంబునకు నేకశేషంబు గలుగు ననియు, మధ్యమోత్తమ పురుషంబులకు సముచ్చయంబున నుత్తమపురుషంబునకు

సముచ్చయంబు గలుగుననియు, నూహింపవలయును. మ॥ అవమాన్యుఁ డీ సభలోన మాన్యుఁడని సౌహార్దంబునం గౌరవ స్థవిర ప్రేరణ నిన్నుఁ బాండుతనయుల్ దప్పంగఁ బూజించిరి యవ్వివేకాస్పదులైన పాండవులు మోహాంధుండు భీష్ముండు గోపవనీవుం గడఁగుండు నాకు నెదురై సంగ్రామరంగంబునన్' భార. సభా. 2 ఆ. అను పద్యంబునందు 'నవివేకాస్పదులైన పాండవులు కడంగుదురు: భీష్ముండు కడంగుననిరి నీవు కడంగుము' అని పాండవ భీష్మకృష్ణులు మువ్వురును గ్రియాశ్రయులైన కర్తలు స్ఫురించుచున్నది. ఇట్లుఁ బ్రథమపురుషంబు లోపించి మధ్యమపురుషంబున కేకశేషంబు గలిగినది. తక్కిన పురుషంబులు లోపించినట్లు కడంగుఁడు, అనిన బహువచనంబే తెలుపుచున్నది. ఇట్టి పురుషంబుల సమావేశంబున సంస్కృత భాషకును, ఆంధ్ర భాషకును, గొంచెము సాదృశ్యంబున్నందున బాలవ్యాకరణంబులో నుదాహరింపఁబడిన తెలుఁగు వాక్యంబులు సంస్కృతంబులోనికి మార్చి చూపంబడుచున్నయవి. 'వారును మీరును ధన్యులరు' దీనికి సంస్కృతము 'యూయంధన్యాః' అని యుండును. త్యదాదీనామిథస్సహోక్తౌ యత్పరం తచ్ఛిష్యతే, అను సాంస్కృతిక వ్యాకరణంబునఁ జైవాక్యంబులోని 'యూయం, అను రూపంబు, తేచ(వారును) యూయంచ(మీరును)=యూయం (వారును,మీరును), అను నర్థంబుంగల రూపంబయ్యె. త్యద్ శబ్దంబు మొదలైన శబ్దంబులకు నన్యోన్యము సహవాసంబు గలిగినప్పుడు త్యదాదిగణంబులోఁ బాఠక్రమంబున నేదిశబ్దంబు పరంబో యది శేషించి తక్కినయది లోపించునని యర్థము. త్యదాదులు—త్యద్, తద్, (వాఁడు,అది) యద్ (ఎవఁడు,ఏది) ఏతద్, ఇదం, అదస్ (వీఁడు,ఇది) ఏక, ద్వి, (ఒకటి,రెండు) యుష్మత్ (నీవు)అస్మత్ (నేను) భవత్ (నీవు),అనునీయవి ద్విశబ్దంబువఱకేకాక భవచ్ఛబ్దమువఱకు నీవార్తికంబుచేఁ ద్యదాదులని వ్యవహరింపఁబడుచున్నవి ఈశబ్దార్థంబులకు సముచ్చయంబుసంభవించినప్పుడు పైగణపాఠంబులోఁ జూపినక్రమంబున నేశబ్దంబుపరమో యది శేషించితక్కినశబ్దంబులోపించు. 'యూయం,అనునపుడు 'తేచ,యూయంచ(వారును, మీరును)అన్నవృత్తి పైనిం జూపంబడినది. ఈవృత్తిలోఁ దచ్ఛబ్దార్థంబును,యుష్మచ్ఛబ్దార్థంబును, మిళితంబులై యున్నయవి. పైగణపాఠంబులోఁ దచ్ఛబ్దంబుతరువాత యుష్మచ్ఛబ్దంబు పఠింపబడినందునఁ బూర్వోక్తసూత్రంబుచేఁ దచ్ఛబ్దంబు లోపించి యుష్మచ్ఛబ్దంబు శేషించినది. ఇట్లు 'యూయం' అనిన యుష్మచ్ఛబ్దంబు శేషించినప్పటికి నారూపంబునకే 'వారును మీరును, అనునర్థంబు చెప్పికొనవలయును. అనఁగాఁ

దచ్ఛబ్దంబు లోపించినను దాని యర్థంబుమాత్రంబు లోపింపక యేకశేషవృత్తిలో నిమిడి యున్నయది. ఇట్లు సంస్కృతంబులో 'తేచ యూయంచ, అనుసుబంతంబులకు నేకశేషము గలిగినప్పుడు పరమైనయుష్మచ్ఛబ్దంబే మిగిలినప్పటికిఁ దచ్ఛబ్దార్థము పోని యట్టులు తెలుఁగుబొప్పశైలింజేసి 'వారును మీరును ధన్యులరు, అను వాక్యంబులోఁ ద్యదాది పర్యాయంబులైన 'వారును మీరును, అనువానికి నేకశేషంబు గలుగక వాని విధేయవిశేషణంబులకును, వాని క్రియలకును, నేకశేషంబు సంభవించి తదర్థముపోదని గ్రహింపవలయును. పైతెలుఁగువాక్యంబులో 'ధన్యులరు, అన్నది విధేయవిశేషణంబు. పైసంస్కృతవాక్యంబులో 'యూయం, అనునప్పుడు 'తేచ(వారును), అన్నయర్థంబిమిడియున్నట్లే 'ధన్యులరు, అన్నప్పుడు 'ధన్యులు, అనిన ప్రథమపురుషంబిమిడి యున్నయది యనియు, సాంస్కృభాషాశైలింజేసి ప్రథమపురుష మధ్యమపురుష సమావేశంబున మధ్యమపురుషంబు శేషించుననియు, మధ్యమపురుషోత్తమపురుష సమావేశంబున నుత్తమపురుషంబునకు నేకశేషంబు గలిగి మధ్యమపురుషంబు లోపించుననియు, లోపించిన పురుషంబులయర్థంబు శేషించిన పురుషంబులలోనే యిమిడి యుండుననియు గ్రహింపనగు. కావుననే పైచిన్నయసూరికృతసూత్రంబులో 'ఉత్తరోత్తరకార్యంబులు బలవ,ని చెప్పంబడినందునఁ బ్రథమాదిపురుషంబుల యర్థంబులు, నిర్బాధంబుగ స్ఫురించునని తోఁచుచున్నది. ఇఁకను మీరును మేమును ధన్యులము, అను తెలుఁగువాక్యంబునకు 'వయంధన్యాః, అన్న సంస్కృతవాక్యంబు పర్యాయంబగు (పైవాక్యంబులోని) 'వయం=యూయంచ, వయంచ (మీరును మేమును), అనిన యస్మచ్ఛబ్దంబునందే యుష్మచ్ఛబ్దార్థ మేకశేషవృత్తిచే గ్రహింపబడుచున్నయది. 'ధన్యాః' అనునట్టి ధన్యశబ్దార్థంబునందును లోపించిన యుష్మచ్ఛబ్దంబునొక్క యర్థంబులో సమన్వయించుచున్నది. (పైవాక్యంబులోని) 'ధన్యాః'= ధన్యాశ్చ ధన్యాశ్చ (ధన్యులరు, ధన్యులము), అని యేకశేషవృత్తిచే నుభయశబ్దార్థంబులను సమన్వయించును. 'వయం ధన్యాః, యూయం ధన్యాః, అనువాక్యంబులలో లోపించిన యుష్మచ్ఛబ్దార్థతచ్ఛబ్దార్థంబులను సమన్వయించుటకై ధన్యాః, అను నొకటియునం గూడ నేకశేషంబైనయట్టులు 'వారును మీరును ధన్యులరు, మీరును మేమును ధన్యులము' అనిన ధన్యశబ్దంబునొద్ద నేకశేషవృత్తి యున్నదనియు, వాక్యంబులో శ్రుతంబులైన పైరేఖానిర్దిష్టతచ్ఛబ్ద యుష్మచ్ఛబ్దార్థంబులతో సమన్వయించుననియు గ్ర

హించునది. ఇక నేక శేషవృత్తిచే బహువచనాంతక్రియలు కాక యేకవచనాంతక్రియ గలిగిన యీక్రింది మహాకవిప్రయోగంబుల వాక్యాంతరంబు చేసికొని పురుషవిపరిణామం (మార్పు) బొందించుకొనవలయును. ఉ. విప్రసులుండ. వెల్వడుము వేగమ నీవును నీనిషాదియుక్, భార-ఆది- 2ఆ. క. మనకొప్పుగ సంజయుండి|తనియుపదేశంబు వట్టి తత్క్షమాన మహం| ముని నాశ్రయించవచ్చు యతని| బొందిన బ్రదుకుదీవుద మ్ములసుతులుక్, భార- ఉద్యో-2ఆ. ఉ. నేనునా| నేనయు నాడినట్టి విశృంఖలతక్' హరి ఉ. 8ఆ. ఆ|| వె|| ఎలుగునం బల పలుగనిక్కమం బనునాల| నేండ్లు రాఘవుండు నీవు నన్న|రణ్యభూములందు నిల్పిపదినేడు| దుండు నెట్టులొంటి విడిచెదనని, జైమి. 8ఆ. పైప్రథమపద్యంబునందు వెల్వడుము, అను నేకవచనాంతంబు నిషాదియుక్' అను దానితో సమన్వయించుటకై వెల్వడుడని, అని విభక్తి విపరిణామంబున వాక్యాంతరంబు బొందించుకొనవలయు, ఇట్లే పైనిం జూపిన తక్కుంగల యుదాహరణమ్ముల యందును తమ్ములు సుతులు, ఇత్యాదిప్రథమాంతంబులు విభక్తివచనంబులవిపరిణామంబున వాక్యశేషంబైన బ్రదుకుదురు, ఇత్యాది క్రియలతో వాక్యాంతరంబున నన్వయించునని యెఱుంగునది.

ఒకానొకరు యుష్మదస్మదర్థంబులకును. అన్యార్థంబులకును, వాక్యంబున సమావేశంబు గలిగినప్పుడు క్రియలకు యుష్మదస్మదర్థంబులే కర్తలగునుగాని యితరంబు కర్తలుకావని చెప్పిరి. అయ్యది న్యాయ్యంబు. సర్వపురుషంబులకు సమావేశంబులో బ్రథమపురుషంబుకంటె మధ్యమపురుషంబును, దానికంటె నుత్తమపురుషంబును, బ్రబలంబైనందున క్రియలు మూఁడుపురుషవిశేషంబులు గలవియైనను యుష్మదస్మదర్థంబులకంటె నన్యంబులగు కర్తలతో సామానాధికరణ్యమెుందకుండుట యాశ్చర్యంబు. అన్వయింపనిచో వాక్యంబునకు ననన్వయాపత్తి గలిగి వాక్యదోషంబు సంఘటిల్లును. కావుననే యుష్మదస్మదర్థంబులేకాక తక్కినవి కర్తలైనప్పుడును క్రియ యేకవచనంబులో నుండినకొన్ని కవిప్రయోగంబులు గలవు. ఇట్టి యేకవచనాంత క్రియతోను; కర్తలనేకులును సంభవించినచో భిన్నవాక్యంబు చేసికొని సమన్వయించుకొవలయును. క. తనయొసఁగిన యర్థంబొరు|ధనమూ యిదియెట్లు

చెప్పుమని యడిగినఁ జెప్పనివాఁడును సత్యము చెప్పనివాఁడును ఘోరనరకపంకమునఁ బడుక్, భార-ఆది-3ఆ. ఇత్యాదులలో హెచ్చుగాననలయును. కర్తృబహువుగానుండి క్రియ బహువచనంబునందున్నచో నిర్బంధంబు. ఉ. బలసంపదఁ బొసఁగయున్నత్రిన| బలహీనుఁడు ఘనయు కోలుపడినయతఁడు ముద్రిత నేఁడు నతడుఁగామా | కలచిత్తుఁడు నిద్రలేక కుందుదురధిపా!, భార- ఉద్యో- 2ఆ. గీర్వాణభాషయందును గర్తృబహుత్వంబున్నను క్రియ యేకవచనంబులో నుండుట తెలియఁగలరు. శ్లో. జయత్యతిబలో రామో లక్ష్మణశ్చ మహాబలః, రామాయణము. సుందరకాండ. 42 సర్గ. (అతిబలుండైన రాముఁడును లక్ష్మణుండును జయించెను) శ్లో. పాంచజన్యం హృషీకేశో దేవదత్తం ధనంజయః, పౌండ్రం దధ్మౌ మహాశంఖం భీమకర్మా వృకోదరః, మహాభారతస్థ భీష్మపర్వఘటిత భగవద్గీత-ప్రథమాధ్యాయము. (కృష్ణుండు పాంచజన్యంబును అర్జునుండు దేవదత్తంబును, భీముండు పౌండ్రంబను శంఖంబును, బూరించెను) శ్లో. సఖా గరీయాన్ శత్రుశ్చ కృత్రిమః, మాఘము. 2 సర్గ-36 శ్లో. (కృత్రిమశత్రువును, కృత్రిమస్నేహితుండును, బలీయుండు) శ్లో. మహేన భూతపలభిః ప్రతాపేన మహీపతిః, కువలయానందము దీపకాలంకారము. (మదము చేత నేనుఁగుగున్నయదుఁ, ప్రతాపము చేత రాజును ప్రకాశించును.)

37 సూ— ఏకవాక్యంబునందొకానొక్కపదము తక్క సర్వపదంబులు క్రమనిరపేక్షంబుగం బ్రయోగింపంబడును.

పూర్వమిది పరమిదియను నియమమపేక్షింపక వాక్యమందెల్ల పదంబులు వలచినట్లు ప్రయోగింపందగును - ఏనిప్రభృతిశబ్దములు కొన్నినియమసాపేక్షంబులయియుండు - గాలిచల్లగావీచెను - వీచెనుజల్లగాగాలి - చల్లగాగాలివీచెను - వీచెనుగాలిచల్లగా - గాలివీచెనుజల్లగా - చల్లగావీచెనుగాలి.

వ్యా— వాక్యంబునందు నొకానొకపదంబుతప్ప నన్ని పదంబులు సాపేక్షముతెదు

వాని నెపనివి ప్రయోగింపవలయునని యడుగఁగా నియమము సామాన్యంబు లేకుండ వాక్యంబునందుఁ పదంబులు వాక్యార్థంబు చెడకుండునట్లు యథేచ్ఛం బ్రయోగింపనగును. (సూత్రము) ప్రాగ్వ్యవహిత పదవిన్యాస నియమ మపేక్షింపక వాక్యమునందెల్లపదంబులు వలచినట్లు ప్రయోగింపఁబడును. (సూత్రము) (వా—) ఏని ప్రభృతి శబ్దంబులు కొన్ని నియమ సాపేక్షంబులయి యుండును; 1. గాలి చల్లగా వీచెను 2. వీచెను చల్లగా గాలి 3. చల్లగా గాలి వీచెను, 4. వీచెను గాలి చల్లగా 5. గాలి వీచెను చల్లగా 6. చల్లగా వీచెను గాలి.

వ్యా—ప్రభృతి శబ్దంబుచేత 'పోలెన్', 'వలెన్', 'అట్లు', 'అయ్యును', 'పొంటెన్', ఇత్యాది పదంబులు నియమం బపేక్షించి ప్రయోగింపంబడు. అనఁగా ఏని, శబ్దాదులు తమయర్థంబే పదంబుల యర్థంబులతో నన్వయించునో యా పదంబుల యొద్దనే వచన కావ్యమందు గాని పద్యకావ్యమందుఁ గాని ప్రయోగింపంబడును కాని తమయన్వయంబాకాంక్షించు పదార్థంబుల దూరంబునఁ బ్రయోగింపఁబడఁ గూడదు. ప్రథమోదాహరణంబునందు 'వీచెను' అను శబ్దంబునందలి క్రియావిభక్తిచే నాకాంక్షితంబైన 'గాలి' అను కర్త 'వీచు' క్రియతో నన్వయించుచున్నయది. కానఁ గర్తకును, క్రియకును సాన్నిధ్యనియమంబు ప్రాప్తించుచుండఁగాఁ బదార్థంబులకు వ్యవధానంబున్నను దోషంబు లేదనుటం జేసి 'చల్లగా' అను క్రియావిశేషణంబు 'గాలి', 'వీచెను' అను శబ్దంబులకు మధ్యగానున్నను దోషంబులేదు. ద్వితీయోదాహరణంబునందుఁ గ్రియ మొదటనుండినను 'చల్లగా' అను క్రియావిశేషణంబు క్రియాకర్తల మధ్యనుండి యుపయుక్తమగుచున్నను దోషంబు లేదు. తృతీయోదాహరణంబునందు 'చల్లగా' అనునది క్రియావిశేషణంబు గావున 'వీచెను' అను క్రియ యొద్దనుండుట యత్యావశ్యకంబైనను దూరస్థితివలన వాక్యంబనర్థకంబు గాదు. చతుర్థోదాహరణంబునందుం గూడఁ గర్తనుమున్నె క్రియయున్నను 'చల్లగా' అను క్రియావిశేషణంబు దూరస్థంబైనను నశాస్త్రీయంబు గాదు. పంచమోదాహరణంబునందు విశేషణంబు విశేష్యంబునకు ముందుండుట యావశ్యకంబు గావున 'చల్లగా' అను క్రియావిశేషణంబు 'వీచెను' అనుదానికి ముందుండుట యుక్తంబు. ఇటం గ్రియ తరువాత నున్నను సుగంబే. షష్ఠోదాహరణంబునఁ గర్తసు వాక్యంబునఁ గ్రియయున్నను సరసంబ. సంస్కృతభాషయందుం బలె నాంధ్రభాషయందును వాక్యంబున నన్వయక్రమంబు నపేక్షించి పదంబులు ప్రయోగింప నత్యావశ్యకత లేదుగనుకనే 'వ్యవహితాశ్చ సర్వేస్యుః' అని నన్నయభట్టారక పండితాగ్రేసరుండు సూత్రంబు రచియించెను.

(సర్వశబ్దంబులను వాక్యంబు నవ్యవధానాన్వయానంబులు వివక్షింపనవసరంబు లేక యథేష్టం బుగాఁ బ్రయోగింపనగునని పైసూత్రార్థము) శ్లో. వ్యవధానంచ సాధుస్యాత్కాకర కాద్యంత భాగయోః। మధ్యభాగే తత్ప్రయోగో నసాధుహృదయంగమం' వాక్యార్థం బునకు విఘాతంబు సేయక యర్థంబును బ్రకాశింపఁ జేయునట్టి వ్యవధానంబు సమీచీనమే యనియుఁ గ్రియా ప్రయోగంబు కర్తృకారకంబులకుఁ బ్రథమమునఁ గాని కడపటఁ గాని యుండవలెననియు, కర్తలమధ్యను గ్రియను ప్రయోగించినచో వాక్యంబు నిరర్థకంబగుననియు, వైయాకరణాచార్యులు నన్నయభట్టారక సూత్రంబును గొంత స్పష్టప ఱుచుచున్నారు. 'నడచె నేనుఁగు గుఱ్ఱము; ఏనుఁగు గుఱ్ఱము నడచెను' అని కర్తృద్వయం బునకు మొదటనైనను గడపటనైనను గ్రియ ప్రయోగింపవలెనుగాని 'ఏనుఁగు నడచెను గుఱ్ఱము' అని కర్తల మధ్యను గ్రియాప్రయోగము సాధువు కాదని వృషభఋషభ వహాబలపతి నన్నయభట్టారకసూత్రంబును వివరించెను. ప్రౌఢవ్యాకరణంబున 'వాక్యా ర్థజ్ఞానంబునకు నాసత్తియు, (పదంబుల యాసన్నత) యోగ్యతయు, ఆకాంక్షయు, నావశ్యకంబులని చెప్పంబడియె. ఇట్టి లాక్షణికాచార్యులలో నొక్కరుఁడగు నన్న యభట్టారక సూత్రంబును శక్తిసంపన్నతే వివరించిరి. మదీయాభి ప్రాయం బేమనఁగా వాక్యార్థజ్ఞానంబునకు నాసత్తి యోగ్యతాకాంక్షా తాత్పర్య జ్ఞా నంబులు నాలుగును సహకారులుగా నుండవలయును. కావుననే, శ్లో॥ ఆస త్తిర్యోగ్యతా కాంక్షా తాత్పర్య జ్ఞానమిష్యతే కారణం సన్నిధానంతు పదస్యాసత్తి రుచ్యతే। పదార్థే తత్రతద్వత్తా యోగ్యతా పరికీర్తితా। యత్పదేనవినాయస్యానను భావకతాభవే। దాకాంక్షా వక్తురిచ్ఛాతు తాత్పర్యం పరికీర్తితం' అని సిద్ధాంత ముక్తా వళియందు నుదాహరింపఁబడెను. ఆసత్తి యోగ్యతాకాంక్షా తాత్పర్య జ్ఞా నంబులు శాబ్దబోధంబునకు (వాక్యార్థజ్ఞానంబునకు) సహకారికారణంబులు. ఏపదార్థం బుతో నేపదార్థంబునకు నన్వయము పేక్షింపఁబడునో యట్టి పదార్థంబులకు నితరపదా ర్థంబుతో వ్యవధానంబు లేకుండుట యాసత్తి యనంబడును. ఉ. దేవదత్తునిచేతఁ బర్వతము భుజింపఁబడెనన్నియుంటిమి. ఇచ్చటను 'దేవదత్తునిచేత' అనెడి పదార్థంబునకు 'భుజిం పఁబడె' అనుపదార్థంబుతో నన్వయంబపేక్షింపఁబడినది. ఇట్లుండఁబరస్పర మన్వయా పేక్షకలిగిన దేవదత్త పదార్థంబునకును భుజింపఁబడుట యనుపదార్థంబునకును నడుమ 'పర్వతము' అనుపదార్థంబు వచ్చి వ్యవధానంబు గలుగఁజేయుచున్నది కావున నీవా

క్యంబాసత్తి లేనియందున నిరర్థకంబు. [illegible] అనివాక్యంబుంప న్యాయ్యంబు. ఇట్లుండవలసిన [illegible] అనెడి వేఱొకయనన్వితపదార్థంబు [illegible] వాక్యంబును న్యర్థమొనరించుచున్నయది. కాన సాసత్తి లేని [illegible] ప్రయోగింపంబనదు. 2. ఒకపదార్థంబుతో వేఱొక [illegible] సంబంధంబు యోగ్యతయనంబడును. ఉ. [illegible] వాక్యంబున నగ్నిచేఁ దడుపుట యసంభవంబు గావున నిట్టివాక్యంబు [illegible] యోగ్యతాకారకంబు లేనియది. కాన నిట్టివాక్యం బుపయోగింపం దగదు. 3. [illegible] వేఱొకపదంబునకు నన్వయజ్ఞానంబు గలుగఁజేయుటకు [illegible] నెట్టి సంబంధంబాకాంక్షయనంబడు. ఉ. [illegible] మిత్రుని [illegible]. ఈ వాక్యంబున 'రాజానకు' అను [illegible] నన్వయజ్ఞానంబు లేదుగావున [illegible]. 'రాజానకు' అనుషష్ఠ్యంతంబు [illegible] 'మిత్రునిఁ జూచె' అనువాక్యంబులోని మిత్రశబ్దంబుతోఁ [illegible] గాదు. కాఁబట్టి రాజమిత్రశబ్దంబులను [illegible]. రాజమిత్రుఁడని యుద్దేశించుకొని యిట్టివాక్యంబు ప్రయోగింపవలయును. 4. [illegible] శ్రోతకుఁ దెలియ వలెనని యుచ్చరించుట [illegible]. ఈ [illegible] దీసికొని రమ్ము (భోజనప్రకరణంబందలి వాక్యంబు) [illegible] సర్వంబును, [illegible] సర్థమనను [illegible] గాని యశ్వంబును దీసికొని [illegible]. అట్టున వాక్యార్థజ్ఞానంబునకుఁ [illegible], [illegible]. బాలవ్యాకరణంబులోఁ [illegible] గింపంజను' అని వక్కాణింపంబడినను [illegible] పదవ్యవధానంబులేకుండఁ బూర్వోక్తాసత్త్యాదికారణ [illegible] గాంచునుండవలయును. ప్రసంగవశంబున వాక్యస్వరూపంబు [illegible] నుపయుక్తమైనవి నిర్వచించి ప్రదర్శింపంబడియెను.

ఇది కారకపరిచ్ఛేదము.

సమాస పరిచ్ఛేదము

సమాసంబులం గూర్చి తెలియఁజేయు భాగంబు సమాస
పరిచ్ఛేదంబనంబడును.

1 సూ—సమర్థంబులగు పదంబు లేకపదంబగుట సమాసంబు.

పృథగర్థంబులగు పదంబు లేకార్థీభావంబు సామర్థ్యంబు — పృథ
క్ప్రసిద్ధార్థంబులగు పదంబు లేకార్థంబునం దుండుట వృత్తి సామర్థ్యము.

వ్యా—సమర్థంబు లనఁగా సామర్థ్యంబు గలిగిన పదంబులు. సామ
ర్థ్యంబు వ్యపేక యనియు, ఏకార్థీభావంబనియు, ద్వివిధంబు. వ్యపేక్షాసామర్థ్యంబు వా
క్యంబునందును, ఏకార్థీభావసామర్థ్యంబు సమాసంబునందును, వైయాకరణులచే నంగీక
రింపంబడియె. కాని యిచట నేకార్థీభావము సమాసమునం గ్రహింపం బడుచున్నది. అ
నేక పదార్థంబులం దొకదానికొకదానితో (అపేక్ష) వలన నన్వయంబును
సంబంధంబును వ్యపేక్షాసామర్థ్యంబనంబడును. ఉ. దేవదత్తునియొక్క గురువు. ఈవాక్యంబు
నందు 'గురువు' అనిన పదమునకు 'దేవదత్తునియొక్క' గురువని యాకాంక్ష కలిగి
నపుడు 'దేవదత్తునియొక్క' అనిన పదార్థంబు సమాధానంబుగా సమర్పింపఁబడుచు
న్నది కావున దేవదత్తపదార్థంబునకును, గురుపదార్థంబునకును నన్యోన్యాపేక్షవలన
సంబంధంబు గలదు. ఇట్టి సంబంధంబు కలిగి యుండుటే వ్యపేక్షాసామర్థ్యంబు. ప్రక్రి
యావస్థయందు వేర్వేఱుగానున్న పదంబులయర్థములు నన్వయంబును విశేషణవిశే
ష్యభావంబున నేకీభవించి యేకార్థంబుగా భావించుట యేకార్థీభావసామర్థ్యంబు.
ఉ. దేవదత్తుని గురువు. ఈసమాసంబున 'దేవదత్తునకును, గురువునకు' అనిన రెండుప
దార్థంబులు గలవు. దేవదత్తునితో సంబంధము గలిగిన గురువని యర్థంబగుచు
న్నందున గురువు విశేష్యంబగును, దేవదత్తుఁడు విశేషణంబుగా
నుండును. కావున రెండు పదంబులును నొకటిగాఁ జేయఁబడి యేకార్థం
బుగా భావింపఁబడినట్టుయుండు, శేషభాగంబులు (పదంబులు) మూఁడు నన్యోన్యంబున

బెనంగొని వేఱియనువెపంబున నేకపదార్థంబుగా భావింపఁబడి నట్లులును, దేవదత్త గురుపదార్థంబులు రెండును విశేషణ విశేష్య సంబంధంబుచేనన్యోన్యాన్వయంబునుమిళితంబులై దేవదత్తసంబంధిగురువని యఖండార్థంబుగా భావింపంబడును. వాక్యమునందంగీకరింపఁబడిన వ్యపేక్షాసామర్థ్యంబుగాక సమాసంబునందు నేకార్థీభావంబని నేకొకసామర్థ్యఁబంగీకరించుటకుఁ గారణంబేమన నాకర్ణింపుము 'సుందరుండు దేవదత్తునియొక్క గురువు' అనిన వాక్యంబునఁ బైనిం జెప్పిన ప్రకారంబున దేవదత్తగురు పదార్థంబులకు వ్యపేక్షా సామర్థ్యంబు గలదుగదా! ఈవాక్యంబున 'సుందరుండు' అనిన విశేషణంబు దేవదత్తున కన్వయించి సుందరుఁడైన దేవదత్తునియొక్క గురువని తోఁచువో సౌందర్యము దేవదత్తునకుఁ దలంపంబడును. (ఏకార్థీభావంబునుగూర్చి కారకపరిచ్ఛేదంబునందలి 27 సూత్రంబునొద్ద విస్తరంబుగ వ్రాయంబడె) 'సుందరుఁడు దేవదత్తునిగురువు' అనిన స్థలంబున దేవదత్తుని గురువనఁగా దేవదత్తసంబంధిగురువని యఖండార్థముగా (ఏకార్థముగా) భావింపంబడినందున 'సుందరుఁడ'నిన విశేషణంబు గురువుతో నన్వయించుంగాని షష్ఠీతత్పురుషంబులో నేక దేశవర్తియైన దేవదత్తునితో నన్వయింపదు. ఇఁకను 'పార్థివ| ప్రాగ్రసరుండు ధర్మసుతు పన్నిది నీసువలంస్యము' భార-ఆర-6ఆ. 'భూజా|టోపభయంకరుఁ డర్జును కోపానలము' భార-ఉద్యో-1ఆ. ఇత్యాది స్థలంబులయందు 'ధర్మసుతు పన్పు' అనిన సమాసంబులో నేకదేశవర్తియైన ధర్మసుతునితో 'పార్థివ ప్రాగ్రసరుండు' అనిన విశేషణంబును' అర్జును కోపానలంబు' అనిన ద్వితీయోదాహరణంబులో నంతర్భూతంబైన యర్జున పదార్థంబుతో 'భయంకరుఁడు, అనిన విశేషణంబును నెట్టులన్వయించెనని శకింపరేని యట్టిప్రయోగంబులు గతికగతికంబులగుటం జేసి క్వాచిత్కంబుగాఁ బ్రయోగింపంబడునని కారకపరిచ్ఛేదంబునందలి యిరువదియేడవ సూత్రంబువివరించు తఱిని విస్తరంబున వివర్శించి యంగీకరింపంబడియె. కనుకనే పైని సమాసంబునందుఁ గొండొకచో నేకార్థీభావంబును, వ్యపేక్షయును నుభయంబును నుండుననిచూపంబడె. ఇట్టి యుదాహరణంబులందు నేకార్థీభావంబేకాక వాక్యంబున నుండునట్టి వ్యపేక్షాసామర్థ్యముకూడ నంగీకరింపంబడినందున 'పార్థివ ప్రాగ్రసరుండు, ధర్మసుతునియొక్క-పన్పు' ఇత్యాది వాక్యంబులందు 'పార్థివప్రాగ్రసరుండు, ఇత్యాది విశేషణంబులు ధర్మసుతునితో నన్వయించినట్టులు 'పార్థివ ప్రాగ్రసరుండు, ధర్మసుతుపన్పు' అనిన సమాసస్థలంబునందుంగూడ విశేషణంబు వ్యపేక్షా

సామర్థ్యంబున నుండవలెను. పైని వివరించినయేకార్థీభావంబునే మూలంబులో 1 పృథగ్భూతంబులగు నర్థంబుల కేకార్థీభావంబుసామర్థ్యంబనియు, (2 పృథక్ప్రసిద్ధార్థంబులగు పదంబులకేకార్థంబునందు వృత్తిసామర్థ్యమనియు, లక్షణద్వైవిధ్యంబు చూపి సూరిగారు వివరించిరి అనఁగా 1 వేఱుగావున్న యర్థంబులకు నేకార్థత్వభావన సామర్థ్యంబనియును, 2 వేఱుగాఁ బ్రసిద్ధంబులైన యర్థంబులం దెలియంజేయు పదంబులకు నేకార్థంబునందునునికి సామర్థ్యంబనియుఁ బూర్వోక్తలక్షణ ద్వయార్థంబు. ఈలక్షణార్థంబు లుదాహరణసహితంబుగా శాఖాసంక్రమణంబు చేసి పైని వివరింపంబడియెఁ గావునఁ బునరుక్తంబుగ విశదీకరించుట యనావశ్యకంబు. పైనింజెప్పిన సామర్థ్యంబు గలిగిన పదంబులుచేరి యఖండపదంబు కావుట సమాసంబనంబడు. సమాసంబనఁగాఁ గూడికవలననైనది యని యవయవార్థంబు. వాస్తవంబున నాలోచింపఁగా మూలసూత్రంబున 'సమర్థంబులగు పదంబులు' అని సవర్ణదీర్ఘసంధితో నుండవలయును. అయినను (సమ + అర్థ' ఇట్లుండ శకంధ్వాది గణంబున గణనంజేసి పరరూపసంధికలిగి (సమర్థ' అయ్యెను. దీనియందలి సమశబ్దంబునకు 'ఏకము' అనిన యర్థము. (సమర్థము=ఏకార్థము) ఏకార్థీభావశక్తిచే మిళితంబులైనపదంబులు సమాసంబనంబడునని లక్షణార్థంబు.

2 సూ—సాంస్కృతికాచ్ఛికమిశ్రభేదంబుచే సమాసంబు త్రివిధంబు.

సాంస్కృతికంబనియాచ్ఛికంబనిమిశ్రంబనినసమాసంబు త్రివిధంబు- అందు సాంస్కృతికంబు సిద్ధంబనిసాధ్యంబని ద్వివిధంబు- కేవలసంస్కృతశబ్దంబుల సమాసంబు సిద్ధంబనాఁబడుఁ - రాజాజ్ఞ - తటాకోదకము- లక్ష్మీవల్లభుఁడు ॥ సంస్కృతసమంబుల సమాసంబు సాధ్యంబనాఁబడు- రాజునాజ్ఞ - తటాకంబునుదకము - లక్ష్మీవల్లభుఁడు ॥ తక్కిన తెనుఁగులసమాసం బాచ్ఛికంబనంబడు ॥ ఱేనియానతి - చెఱువునీరు - సిరిచె

లువుఁడు ॥ ఉభయంబులుఁ గలిసిన మిశ్రసమాసంబు - రాజుమొదలు - చెఱువునుదకము - సిరివల్లభుఁడు.

1 సాంస్కృతికంబని, ఆచ్ఛికంబని మిశ్రంబని, సమాసంబు త్రివిధంబు 2 అందు సాంస్కృతికంబు సిద్ధంబని, సాధ్యంబని ద్వివిధంబు 3 కేవలసంస్కృతశబ్దంబుల సమాసంబు సిద్ధంబునాఁబడు; రాజాజ్ఞ, సుధాలోకము, లక్ష్మీవల్లభుఁడు 4 సంస్కృత సమంబుల సమాసంబు సాధ్యంబునాఁబడు; రాజాజ్ఞ, సుధాలోకంబునాదికము, లక్ష్మీవ ల్లభుఁడు. 5 తెన్గుల సమాసం బాచ్ఛికంబనంబడు; కెలనిదోఁటి, చెఱువు కట్ట, కిరిపల్లవుఁడు 6 ఉభయంబులుఁ గలిసిన మిశ్రసమాసంబు; రాజుమొదల, చెఱు వునుదకము, సిరివల్లభుఁడు.

వ్యా—1 సాంస్కృతికంబు, ఆచ్ఛికంబు, మిశ్రంబు, అను భేదంబులచే సమాసం బుమూఁడువిధంబులు. సంస్కృతశబ్దంబులచేఁ గలుగు సమాసంబు సాంస్కృతి కంబు. అచ్చతెనుఁగు పదంబులచేఁ గలిగిన సమాసం బాచ్ఛికంబనంబడు. అనేక పదంబులు చేరి సమాసంబైనఁ గాని సంస్కృతంబులగు పదంబు విశిష్టంబైనసమా సంబునకుఁ గారణము. ఇచ్చట సంస్కృతశబ్దంబులకుఁ బ్రత్యేకార్థంబు వుండు కొ ప్రత్యేకంబు గాక ద్వంద్వంబులు సిద్ధించును. 2 ఆసమాసంబులు మూఁ డింటిలో సాంస్కృతికము సిద్ధమనియు, సాధ్యంబనియు రెండువిధంబులు 3 కేవలము సంస్కృతశబ్దంబుల సమాసంబు సిద్ధంబనును అనఁగా సంస్కృత సమాసంబాంధ్ర వ్యాకరణాపేక్షలేకయే సంస్కృతంబున సిద్ధించినదనిభావము. ఉ. రాజాజ్ఞ మొ దలైనవి 4 సంస్కృతసమంబుల సమాసంబు సాధ్యంబనంబడును. అనఁగా నాంధ్రవ్యా కరణంబుచే సంస్కృతసమంబులను సంస్కృతము సాధించుకొని చేయఁబడిన సమా సంబని భావంబు. ఉ. "రాజునాజ్ఞ" మొదలైనవి. ఇచ్చట రాజశబ్దసమంబు తెలుం గులో రాజు (తత్స-78సూ.) ఆజ్ఞాశబ్దంబు సంస్కృతంబులో దీర్ఘాంతంబు తెలుం గులో హ్రస్వాంతబగును. (తత్స—54సూ.) రాజు (యొక్క) + ఆజ్ఞ" అని యుండ "యొక్క" విభక్తి లోపంబగాగి సంధిపరిచ్ఛేదంబునందలి ముప్పది మూఁడవసూత్రంబుచే నుగాగమంబున "రాజునాజ్ఞ" అయ్యెను. పైవలెనే "తటా

కంబు మనకము" ఇత్యాదులగునవి. "[illegible] భూపుఁడు" [illegible] యొక్క వల్లభుఁడని విగ్రహంబు. సంస్కృతభాషయందు [illegible] ప్రాప్తంబు గలిగె. 'కాళిదాసు, శేష[illegible], [illegible] (స్త్రీ) [illegible] (పుంస్త్వము) భవభూతి, భగీరథి' (సంస్కృతంబునందు [illegible]) గ్రామణి పుత్త్రుఁడు ఇత్యాదిసమాసంబులయందుఁ బూర్వపదంబునకు [illegible] సంస్కృత వ్యాకరణంబుచేత నని యెఱుంగునది ([illegible]) నీ సంస్కృతసమాసంబులు గాక కేవలము తెలుఁగునఁ గొన్ని సమాసంబులు [illegible] బడుచున్నవి. ఇవి కేవలసమాసకర్మంబనియును సామాంతికంబు [illegible]. ఉ. "[illegible]" మొదలైనవి [illegible] సమాసపరిచ్ఛేదంబునందలి యిరువది నాల్గవ సూత్రంబుచే [illegible] గాఁ గలుగును. యొక్కవిభక్తికి సమాసంబుగాఁ జేసిన [illegible] అర్థమును జేరిన సమాసంబు మిశ్రంబనంబడును. ఉ. "రాజమునల" [illegible], ఇచ్చట "రాజ" తత్సమంబు "మునల" తెలుఁగు. "[illegible]కము" ఇచ్చటను [illegible] కము తత్సమము "సిరివల్లభుఁడు" ఇచ్చట వల్లభుఁడు తత్సమము.

3 సూ.—తత్పురుషాదులకు లక్షణంబు ప్రాయికంబుగ సంస్కృతోక్తంబయగు.

తత్పురుష బహువ్రీహి ద్వంద్వ ద్విగు సమాసంబులెల్లం ద్వివిధంబులయియుండు - అవి ప్రాయికంబుగా నుత్తరాన్యోభయపదార్థప్రధానంబులయియుండు - అందుఁ దత్పురుషంబు వ్యధికరణసమానాధికరణంబని ద్వివిధంబు - ద్వితీయాదివిభక్తుల తోడి సమాసంబు వ్యధికరణంబునాఁబడు - నెలతాల్పు - నెలతక్కువవాఁడు - దేవరమేలు - దొంగభయము - రామునిబాణము - మాటనేర్పరి ॥ విశేషణంబునకు విశేష్యంబుతోడి సమాసంబు సమానాధికరణంబునాఁబడు - ఇదియె కర్మధారయంబునాఁబడు - సరసపువచనము - తెల్లగు

ట్టము — మంచిరాజు — ఇదిసంఖ్యాపూర్వంబుద్విగుపునాఁబడు - ముజ్జ గములు - ముల్లోకములు ॥ బహువ్రీహి - ముక్కంటి - చలివెలుఁగు ॥ ద్వంద్వము - తల్లిదండ్రులు - అన్నదమ్ములు ॥ ప్రాయికంబుగా ననుటచే సంస్కృతలక్షణంబుఁ దొడరని సమాసంబుంగలదని సూచింపంబడియె — దానంజేసి చిగురుఁగేలు జుంటిమోవి యిత్యాదులయిన యుపమాన పూర్వపదకర్మధారయంబులు గ్రాహ్యంబులు॥ ముఖపద్మము - చరణకమలములు - ఇట్టియుపమానోత్తరపదంబులు గలవుగాని విపరీతంబులుసిద్ధంబులు లేవనియెఱుంగునది ॥ సిద్ధంబుసర్వంబు గ్రాహ్యంబు - రాజపురుషుఁడు - నీలోత్పలము - పీతాంబరుఁడు - రామలక్ష్మణులు ॥ కేవలసంస్కృతశబ్దము వికృతిశబ్దముతోడ సమసింపదు - దానంజేసియనేకమాఱు లల్పదంకి త్యాదులు దుష్టములని తెలియునది.

1 తత్పురుష బహువ్రీహిద్వంద్వంబులని సమాసంబు లెల్లం ద్రివిధంబులయియుండు; అవి ప్రాయికంబుగా నుత్తరాన్యోభయ పదార్థ ప్రధానంబులయియుండు; 2 అందుఁ దత్పురుషంబు వ్యధికరణంబని సమానాధికరణంబని ద్వివిధంబు; 3 ద్వితీయాదులకు మీఁది పదంబుతోడ సమాసంబు వ్యధికరణంబు నాఁబడు; నెలతాల్పు, నెలతక్కువవాఁడు, దేవరమేలు, దొంగభయము, రాముని బాణము, మాటనేర్పరి. 4 విశేషణంబు నకు విశేష్యంబుతోడ సమాసంబు సమానాధికరణంబునాఁబడు; ఇదియే కర్మధారయంబునాఁబడు; సరసపు వచనము, తెల్లగుఱ్ఱము, మంచిరాజు. 5 ఇది సంఖ్యాపూర్వంబు ద్విగువునాఁబడు; ముజ్జగములు, ముల్లోకములు. 6 బహువ్రీహి—ముక్కంటి, చలివెలుఁగు 7 ద్వంద్వము—తల్లిదండ్రులు, అన్నదమ్ములు. 8 ప్రాయికంబుగా ననుటచే సంస్కృతలక్షణంబుఁ దొడరని సమాసంబుగలదని సూచింపఁబడియె; దానంజేసి చిగురుఁగేలు, జుంటిమోవి యిత్యాదులైన యుపమానపూర్వపదకర్మధారయంబులు గ్రాహ్యంబులు 9 ముఖపద్మము, చరణకమలములు, ఇట్టి యుపమానోత్తర పదంబులు గలవు గాని విపరీతంబులు సిద్ధంబులులేవని యెఱుంగునది. 10 సిద్ధంబు సర్వంబు

గ్రాహ్యంబు-రాజపురుషుఁడు, నీలోత్పలము, పీతాంబరుఁడు, రామలక్ష్మణులు. కేవల సంస్కృతశబ్దము వికృతిశబ్దముతోడ సమసింపదు; దానంజేసి యనేకమాఱు .లల్పదంజి త్యాదులు దుష్టములని తెలియునది

వ్యా—తత్పురుష మొదలైనవానికి లక్షణంబు తెలియునగ సంస్కృతంబునందు జెప్పఁబడ్డ యశ్లోకమును. తత్పురుషంబనః-ఉత్తరపదంబుయొక్క యర్థంబుప్రధానంబు గఁగలది 1సమాసంబులన్నియు-తత్పురుషము-బహువ్రీహి, ద్వంద్వము, అనిమూఁడువిధము లు. అమూఁడును దఃఖమగాఁదత్పురుషంబుత్తరపదంబుయొక్క యర్థంబు ప్రధానం బుగఁగలదియు, బహువ్రీహిసమాసఘటకంబుగాని పదంబుయొక్క యర్థంబుప్రధానం బుగాఁగలదియు, ద్వంద్వంబు, సమాసఘటకపదార్థంబు లన్నింటియొక్క యర్థంబును ప్రధానంబుగాఁగలదియు నైయుండును, 2 అందుఁదత్పురుషంబు—వ్యధికరణంబనియు సమానాధికరణంబనియు రెండువిధంబులు 3 ద్వితీయ మొదలు సప్తమివఱకు విూఁదపదం బులతో సమాసంబు వ్యధికరణం బనంబడును. ఉ. నెలతాల్ప (నెలను దాల్చినవాఁడు) ద్వితీయాతత్పురుషంబు. నెలతక్కువవాఁడు (నెలచేతఁదక్కువవాఁడు) తృతీయ. దేవర మేలు (దేవరకొఱకు మేలు) చతుర్థి, దొంగభయము (దొంగవలనిభయము) పంచమి. ఈ పంచమికిఁ గారక పరిచ్ఛేదంబునందలి తొమ్మిదవ సూత్రంబును జూడునది. రామునిబా ణము (రామునియొక్క బాణము) షష్ఠి. మాటనేర్పరి (మాటలయందు నేర్పరి) సప్తమి. విశేషణంబు విశేష్యంబుతోఁ గలియు సమాసంబుసమానాధికరణంబనంబడును. ఇదియే కర్మధారయసమాసంబు. ఉ..సరసపు వచనము మొదలైనవి. 'సరసము' ఇయ్యది విశేష ణంబు, 'వచనము' ఇయ్యది విశేష్యంబు ఇచ్చట సంధిపరిచ్ఛేదంబునందలి మువ్వదిరెండవ సూత్రంబునఁ బుప్వంబు. ఇట్టి తెల్ల ప్పులను మున్నుగు వానియందుఁగ్రహింపునది. సమా నాధికరణంబనగానేమ యార్థంబు-సమాస-ఏక ప్రవత్తికరణము=ఆధారంబుగల. అనఁ గా రెండుగాని యంతకంటె నెక్కువైన ధర్మంబులుగాని యొక్క వస్తువును నాధా రంబుగాఁ జేసికొనియుండుట. కర్మధారయ సమాసంబు నందురు. ఉ. సరసపువచన ము. ఇట సరసత్వ ధర్మంబును వచనత్వ ధర్మంబును నీరెండును వచనంబు నాధారంబు చేసికొని యున్నవి. కాన సామానాధికరణ్యంబు కర్మధారయంబునందు, ఆసామా నాధికరణ్యంబు విశేషణ విశేష్యభావంబున్న చోటుననే సంభవించును. 5 సంఖ్యావా

చకశబ్దంబు పూర్వమందుఁగలదై యుత్తరపదార్థ ప్రధాన సమాసంబు ద్విగుసమాసం బనంబడు. ఉ. ముజ్జగములు. (మూఁడు + జగములు) మొదలైనవి. ఇచ్చట జగమను శబ్దంబునకుఁ బూర్వము 'మూఁడు' అను సంఖ్యావాచకశబ్దంబున్న యది. అది, 'జగములు' అన్నశబ్దంబునకు విశేషణంబు. ఈసమాసంబునందు 'జగములకు' ప్రాధాన్యము. ఇట్లే ముల్లోకములు మొదలైనవి. 6 'ముక్కంటి' ఇత్యాది బహువ్రీహిసమాసము. ఇట సంఖ్యావాచకశబ్దంబు పూర్వంబునందున్నను నుత్తరపదార్థంబైన కన్నులకుఁ బ్రాధాన్యంబు కాక విశిష్టసమాసంబుచే శివుండు ప్రధానుండై చెప్పంబడి నందున బహువ్రీహికిని ద్విగువునకును భేదంబు స్పష్టంబగుచున్నయది. ఇట్లే 'చలివెలుఁగు' (చల్లనికిరణములు గలవాఁడు=చంద్రుడు) మొదలైనవి. 7 తల్లిదండ్రులు (గలరు) ఇత్యాది ద్వంద్వసమాసంబు. ఇచ్చట 'తల్లి, తండ్రి' అను రెండు పదంబుల యొక్క యర్థంబును బ్రధానంబు. 'తల్లి దండ్రులు గలరు' ఇత్యాది వాక్యంబులయందు సమాసఘటకంబులైన మాతాపితృపదార్థంబులు రెండును 'కలుగు' అను క్రియతోఁ గర్తలై యన్వయించినందున ద్వంద్వసమాసంబునందు నుభయపదార్థంబులకును బ్రాధాన్యంబు గలదు. ఇట్లే 'అన్నదమ్ములు' మొదలగునవి. ద్వంద్వసమాసంబునం దక్క సమాసఘటక పదార్థంబు లన్నింటికిని బ్రధానత యేసమాసంబునందును లేదు. ఇట్టి సర్వపదార్థ ప్రాధాన్య విశేషంబును బట్టియే 'శ్లో॥ అక్షరాణామకారోఽస్మి ద్వంద్వస్సామాసికస్య చ। అహమేవాక్షయః కాలో ధాతాహం విశ్వతోముఖః' అని భగవద్గీతా దశమాధ్యాయంబునందు శ్రీకృష్ణభగవానులు సమాసంబులలో సర్వపదార్థ ప్రాధాన్యంబునం జేసి ద్వంద్వసమాసంబు సర్వప్రధానుండగు తనస్వరూపంబని సెలవిచ్చిరని శ్రీమధుసూదనసరస్వతీవిరచితశ్రీభగవద్గీతాగూఢార్థదీపికావ్యాఖ్యయందు వివరింపఁబడినది. 8 మూల సూత్రంబునఁ బ్రాయికంబ (తఱచు)ని చెప్పుటచేత సంస్కృత లక్షణంబు పొందని సమాసంబుంగూడఁగలదని చూపంబడినది. అందువలనే 'చిగురుఁ గేలు, జుంటిమోవి' మొదలగు నుపమానము పూర్వమందుఁ గలసమాసంబులాంధ్రభాషాశైలిం జేసి గ్రహింపఁదగినవి. ఇందుఁబూర్వపదార్థంబులు 'చిగురును, జున్నును' ఉపమానంబులు. ఇయ్యవి హస్తాధరోష్ఠంబులకుఁ బోల్పఁబడెను. సంస్కృతంబులో 'హస్తకిసలయము, అధరమధుప్రాపము (మధుకోశము, తేనెపెర) ఇట్లుపమాన వాచకంబు లుత్తరపదంబుగా నుండవలెను 9 'ముఖపద్మము, చరణకమలములు' అను నిట్టి యుపమాన వాచకంబులు కడపటఁ గల సమాసంబులు గలవి

గాని విపరీతము (ఉపమానవాచకంబు పూర్వపదంబులుగాఁ గలవి) లైనవి(పద్మముఖము, కమలచరణములు) సంస్కృత సమాసంబులు లేవని తెలిసికొనునది. 'ఉపమితంవ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగే'ఆ2పా2-సూ56' అను సూత్రంబునఁ బురుషవ్యాఘ్రము, నృసోముఁడు, రామచంద్రుఁడు ముఖపద్మము, చరణకమలములుఁ ఇత్యాది సమాసంబు సమాసఘటకంబులందు నుపమాన వాచకపదంబు పరమం జేయుండవలెను. సాధారణధర్మ వాచకపదంబుకానిచో నుపమానపదంబు పూర్వపదంబుగానుండఁగూడదుగానిధర్మవాచకంబు సమాసమిళితంబయ్యె నేని యుపమానవాచకంబు పూర్వ పదంబు కావచ్చును ఉ. ఘనశ్యాముఁడుఁ తటిద్గౌరి ము. తెలుఁగులోఁ గూడ నుపమానోత్తరపదకర్మ ధారయంబులు మహాకవులచేఁ బ్రయోగింపంబడె. ఉ. మోముఁదమ్మి మోము-దామర, కాఁదీఁగ, మైదీఁగ, కేలుఁదమ్మి ము. ఉ॥ వాడిన మోముఁదమ్మి తెలివాఱిన కన్నులు విన్నఁ బోవ మనసు—3ఆ. తే. గీ॥ ఒప్పుపుప్పొడి పఱపు పైనొత్తి గిల్లి| మోముఁదమ్మి తలాడపై మోపి యడుగు' వసు—4ఆ చ॥ అనయము మ్రోల నేకతమహార్ఘగతిం గనచిన్న రామచంద్రునినగు మోముఁదామరసిరుల్ గనుపండువుగాఁ జెలంగ, రాము—2ఆ. సీ॥ అన్నవకాఁదీఁగెయందంబు మదినిల్పి జనునచలంబుపై జగుపున్సృష్టి' భాగ-ఆది 3ఆ. సీ॥ పాలిండ్లతను వెన వ్రాలింపఁజెన్నొందునసగు కాఁదీఁగ యల్లాడుచుండు' భాగ-విరా-4ఆ. ము. 10 సంస్కృతవ్యాకరణంబునన్నైన సమాసంబులన్నియుఁ దెలుంగులో వాడవచ్చును. ఉ. రాజపురుషుఁడు (షష్ఠీతత్పురుషము రాజుయొక్క భృత్యుఁడనియర్థము.) నీలోత్పలము (కర్మధారయంబు). పీతాంబరుఁడు (బహువ్రీహి; విష్ణువు). రామలక్ష్మణులు (ద్వంద్వము.) 11 కేవలసంస్కృత శబ్దంబు తెలుఁగు శబ్దంబుతోఁ గలియదు. అందుననే, అనేక మాఱులు, అల్పనందు మొదలైనవి దోషయుక్తంబులు. తెలుగు విభక్తి చేఁజిహ్నితంబు గాని కేవలసంస్కృత ప్రాతిపదికంబులకుఁ దెలుంగుతో సమాసంబు కూడదని భావము. ఇన్నటను 'అనేక' శబ్దంబును, 'అల్ప' శబ్దంబును దెలుంగు విభక్తి లేకుండఁ బ్రయోగింపంబడియె. అనేకపు మాఱులు 'అల్పపుదండు' అనినచో సాధువులగు 'హంసనడకలు, సరణిజోఁదు, పాండువిభుకోపలు' ఇత్యాదిసమాసంబులయందుఁ బూర్వపదంబుపై విభక్తి జనించి లోపించినది. కావుననవ్యున్నిసాధ్యంబులుగాని కేవలసిద్ధపదంబులు కావు.

4 సూ—ఆ ఈ ఏ యను సర్వనామంబులు త్రికంబనంబడు.

వ్యా—ఆ-ఈ-ఏ, అను సర్వనామంబులు త్రికమనంబడును. 'త్రికము' అను దానియందలి క ప్రత్యయంబు సంఖ్యార్థంబునందు వచ్చును. ఇట్లే చతుష్కము, పంచకము, షట్కము, సప్తకము, అష్టకము, నవకము, మున్నగునవి గ్రహింపనగును.

5 సూ—కర్మధారయంబు త్రికస్త్రీసమముగంతధాతుజ విశేషణపూర్వపదంబయియుండదు.

ఆచందము - ఈచిందము - ఏచందము - వాఁడిమాట - పోఁడిపాట - బెడిదపుటడిదము - మడిసెమదకేసములు ॥ ఈనియమముచే - బల్లిదుఁడుమల్లుఁడు - కానలుఁడుదానకుఁడు - ఇత్యాదుల సమాసంబు లేదు.

వ్యా—కర్మధారయ సమాసంబున—త్రికము. (ఆ-ఈ-ఏ) స్త్రీసమ శబ్దంబులు (ప్రథమైకవచన లోపంబుగల శబ్దంబులు) ముగాగమాంత శబ్దంబులు, (సూత్రంబులో నిముగంత శబ్దంబుచే ముగాగమకంబును గ్రహింపబడును. చూ. తత్స—29 సూ) క్రియాజన్య విశేషణంబులు, పూర్వపదంబులుగలవియైయుండదు. త్రికంబునకు—ఆచందము, ఈచిందము, ఏచందము. స్త్రీసమంబునకు—వాఁడిమాట, పోఁడిపాట, ఇచ్చట 'వాఁడి పోఁడి' శబ్దంబులను నాచ్ఛికపరిచ్ఛేదంబులోని రెండవసూత్రంబున స్త్రీసమత్వాదిదేశంబునంజేసి ప్రథమైకవచనలోపంబు. ఈసూత్రంబునొద్దఁ గర్మధారయోదాహరణంబులు పూర్వోత్తర పదంబులు తెలుఁగుపదంబులైన సమాసంబులే చూపఁబడినవి కాని పూర్వపదంబు తెలుఁగును, ఉత్తరపదంబు సాంస్కృతికంబును నైన కర్మధారయంబునందు నాంధ్రపదంబు 'శ్లో॥ సంస్కృతపదేన పరిమితమాంధ్రపదం కర్మధారయో భవతి' ఆంధ్రశ-హలంత-48సూ॥ అను సూత్రంబుంబట్టియు, 'ఆంధ్రంపదమ్ యత్పర్యంతం సంస్కృతేనసమస్యతే' అనిన యాథర్వణ కారికను బట్టియు, నాలుగువర్ణంబులకంటె మించి యుండఁగూడదని నియమంబేర్పడుచున్నది. కావున 'వాఁడిమిసాహసములు', 'వేఁడిప

యోధారలు' ఇత్యాది మిశ్రకర్మధారయంబులు సాధువులయ్యె. ఉ॥ నాఁడిమయూఖముల్గలుగువాఁడ పరాంబుధిఁ గ్రుంకెనేఁడు పుల్। నేఁడిటవచ్చె' భార-ఆది.౭౮. ఉ॥ అన్నన బ్రహ్మచారి ముఖమంబు రుహంబు సమంబు మాఁడఁగన్' భార-ఆర-౭౫. ఉ॥ మేలిమదావళంబులును మేటిహయంబులుఁ దమ్ముపింపునా! ఖిలతఁ జుట్టిరాఁగ' భార-కర్ణ-౩,. సీ॥ తెలుఁగు సంధ్యారాగ చీనాంబరముఁ గట్టికుసుమ గర్భపుఁజేలు కొప్పుగు లీమి' కాశీఖండము. ఆముక్తమాల్యదయం దలి ప్రథమాశ్వాసమున్న 'వ॥ పునుఁగుండావిన కోదనంబు మిరియంపుఁబొడి తోడ' అన్నచోట 'పునుగుండావిన కోదనంబు' అనునది కర్మధారయంబనియు, 'పునుఁగుండావి' శబ్దంబును వర్ణంబులు గలదిగాఁ పున 'నవోదనంబనెడి సంస్కృత సమంబుతో సమాసంబు యుక్తమనియుఁ గొందఱు చెప్పుదురు. 'పునుఁగుండావి' అనునది పరిమళములలో నొకవిశేషంబగు పేరు. పునుఁగుండావియనెడి పేరు సంబంధమైన నవోదనంబని యర్థంబు గాని పేరే నవోదనమైన యనిన యర్థము గాదు. కాఁబట్టి సంబంధార్థంబునందు షష్ఠీవిభక్తి యుక్తంబుగ పున 'పునుఁగుండావి యొక్క (సంబంధమైన) నవోదనంబని షష్ఠీతత్పురుషసమాసంబు చెప్పఁగొనవలయు. కర్మధారయంబునకుఁ బ్రసక్తియే లేదు ఇట్లే మనుచరిత్ర ప్రథమాశ్వాసమునందు సీ॥ కటికి చీఁకటితిండి కరముల నిగిగింత నెఱ్ఱాఁదు రొగ కన్నెనవ్వఁ జెనకు' అనుచోట 'కటికి చీఁకటితిండి' అను పదంబు పూర్వోక్త ప్రకారంబున షష్ఠ్యర్థంబులను మించినది కావునఁ గరంబులనెడి సంస్కృతసమపదంబుతోఁ గర్మధారయంబు యుక్తంబనియుఁ జెప్పఁ నామాత్యుని ప్రయోగంబు ప్రామాదికంబనియుఁ గొందఱు భావింతురు. 'కటికిచీఁకటితిండి=గాఢాంధకారంబును మ్రింగునట్టి కరము లనిగిగింత=కిరణములనెడి హస్తంబులయొక్క చక్కిలిగింతచేత' అని వాక్యంబునకు వ్యాఖ్యానంబ చేసెను. దీనింబట్టి లోకులు కర్మధారయంబని కల్పించుచున్నారు. తిండిపదంబునకు మ్రింగునట్టి యనిన వ్యాఖ్యాప్రయోగమార్గంబున ఫలితార్థంబును జెప్పినది కాని తిండి పదార్థంబునకును గరపదార్థంబునకును సామానాధికరణ్యంబున నన్వయంబు రానేరదు. తిండియననాహారము; భోజనము కటికి చీఁకటి తిండియనఁగా గాఢాంధకారభోజనము. 'గాఢాంధకారభోజనము' అన్నట్టులు 'కటికి చీఁకటి సంబంధమైన తిండి' (భోజనము) అని సంబంధార్థంబున నన్వయించుకోవలెను. ఒక వేళ తిండి శబ్దంబునకు భక్ష్యంబని వ్య

లాక్షణికార్థంబే యంగీకరించినచోఁ గటికి-చీఁకటి యనెడుతిండి (భక్ష్యము) అని సామానాధికరణ్యంబున రెండుపదార్థంబులకుఁ గర్మధారయంబు చెప్పికోవలెను. తిండి యనునది స్వతస్సిద్ధంబుగా నామవాచకంబే గాని విశేషణార్థంబుగాదు 'తిండికరము' అనఁగా భోజనహస్తము. భోజనహస్తమనునపుడు భోజనసంబంధమైన హస్తంబనునట్టులు తిండిసంబంధంబైనకరములని సంబంధార్థంబుతోఁబదార్థద్వయంబును సమన్వయింపఁజేయవలెను. సంబంధార్థంబునందు శేషషష్ఠి గలుగును. 'భోజనముయొక్క హస్తము' అనిన విగ్రహంబు వోలె 'తిండియొక్క హస్తము' అనిషష్ఠీతత్పురుషంబు చెప్పక తప్పదు. భోజనంబునకును. హస్తంబునకును సంబంధంబేమనఁగా భుక్తికి హస్తముసాధనంబు గావున 'రాజపురుషుఁడు' అన్నచో షష్ఠికి సేవ్యసేవక భావమర్థంబయినట్టులు, ఇచ్చట సందర్భవశంబున సాధ్యసాధన భావంబు షష్ఠ్యర్థంబు కావలయు 'ఎంగిలి హస్తము' ఇత్యాది ప్రయోగంబులయందు నెంగిలి సంబంధంబైన హస్తంబని సంబంధార్థంబున షష్ఠీతత్పురుషంబు వోలె 'తిండికరము' అన్నచోటనుం దిండి సంబంధంబైన కరమని సంబంధార్థంబున షష్ఠీతత్పురుషంబే శాస్త్రంబునఁ జెప్పనొప్పగు. కావుననే యీముక్త వ్యాఖ్యయందుంగూడ సంఘటితంబైన యిప్పద్యంబును వివరించుతఱిని నిట్టి సమాసంబేల కనిగెనన్న ప్రశ్నమును, సమాధానంబును ప్రశంసింపఁబడలేదు, మఱియు నీవ్యాఖ్యయందు 'కటికి-చీఁకటి తిండికరములన్నచో 'కటికి-చీఁకటి భక్షణముగాఁగల హస్తములని' బహువ్రీహ్యర్థక విగ్రహంబు విశదీకరింపఁబడినది. ఈపదంబునకే మనుచరిత్రవ్యాఖ్యానంబునందుఁ గర్మధారయార్థక విగ్రహంబు గ్రహింపంబడినది. కాన నియ్యవి ప్రౌఢమార్గంబునంజేసిన వ్యాఖ్యానంబులుగాని సమాసానుకూలంబుగా లిఖింపంబడిన వివరణంబులుగావు. పైనింజెప్పినచొప్పున సమాసంబు షష్ఠీతత్పురుషంబే సయుక్తికంబు గావునఁ గర్మధారయంబని భ్రమంజెంది యిట్టిది ప్రామాదికంబని పెద్దనార్యనిపైనెదిరితద్దయు గద్దించుట పెద్దతనంబుగాదు. కావుననే తిమ్మకవీంద్రుఁడుసర్వలక్షణసారసంగ్రహమందలి ద్వితీయాశ్వాసచతుర్థలక్షణంబందు 'కటికి-చీఁకటి తిండికరముల' అనుసమాసంబు మిశ్రంబునందు లక్ష్యంబుగా నిరూపించెనుగాని దీనిం గర్మధారయంబునొద్ద నుదాహరింపలేదు. మువర్ణకాంత విశేషణంబులకు—'బెడిదపుటడిదము (బెడిదము + అడిదము)' సూత్రంబులోని ముగంతశబ్దంబు మువర్ణకంబునకును గ్రాహకంబు గావున మువర్ణకాంతంబౌ 'బెడిదము' శబ్దంబు కర్మధారయసమాసంబునకుఁ బూర్వపద

బుగానుండె. సంధిపరిచ్ఛేదంబునందలి ముప్పదిరెండవ సూత్రంబుచే, బువర్ణంబును, ఇరువది యెనిమిదవ సూత్రంబుచే, ‘టు’ గాగమంబును, గలుగ ‘బెడిదపుటడిదము’ అయ్యెను. బెడిదపుటడిదము=భయకరమైన ఖడ్గము. సమాసఘటకశబ్దంబులవిభక్తిలోపంబు శాస్త్రీయంబైనను సంధిపరిచ్ఛేదంబులోని ముప్పదిరెండవ సూత్రంబుచేఁ గర్మధారయంబునందలి మువర్ణకంబునకుఁ బుంపు వర్ణవిధానసామర్థ్యంబున నిచట ‘బెడిదము’ అనుదాని మువర్ణకంబునకు లోపంబు రాదని యెఱుంగునది. ముగంతవిశేషణంబునకు—‘బెడిదపుటడిదమును’ ఇచ్చట ‘బెడిదములు + అడిదము’ అనియుండఁగా సమాసంబునకు లోపంబురా ‘బెడిదము + అడిదములు’ అని ముగాగమాంత ‘బెడిద’ శబ్దంబు శేషించె. మువర్ణక కార్యంబు ముగాగమంబునకును గలుగును (తత్స-41సూ) గావున సంధిపరిచ్ఛేదంబునందలి ముప్పది రెండవసూత్రంబుచేఁ బువర్ణంబును, ఇరువదియెనిమిదవసూత్రంబున ‘టు’ గాగమంబునుగలిగి, ‘బెడిదపుటడిదము’ అయ్యెను. ‘బెడిదములు’ అనుచోటఁ దత్సమపరిచ్ఛేదమునందలి నలువదియొకండవసూత్రంబుచే ముగాగమంబని గ్రహింపునది. ధాతుజవిశేషణంబునకు—‘మడిసెడుపడవములు’ ఇచ్చట ‘మడిసెడు’, అనునది ధాతుజవిశేషణము. మడియుధాతువుపైఁ గ్రియాపరిచ్ఛేదంబునందలి నలుబదినాల్గవసూత్రంబున ‘ఎడు’ వర్ణకంబును, ఏఁబదినాల్గవసూత్రంబుచే సకారంబును నయ్యెను. (మూలము) ఈనియమముచే ‘బల్లిదుఁడు, మల్లుఁడు కావలుఁడు రావణుఁడు’ ఇత్యాదుల సమాసంబులేదు (వ్యా)—త్రికాదిపరిగణనచే ‘బల్లిదుఁడు, మల్లుఁడు, కావలుఁడు రావణుఁడు’ ఇత్యాదిదమంత విశేషణంబుతోఁ గర్మధారయంబు రాదుగావున ‘బల్లిదమల్లుఁడు, కావలరావణుఁడు’ ఇత్యాదికముగా సమాసంబులుండవు. వ్యస్తంబుగానే యుండవలయును.

6 సూ—స్త్రీసమఘటితంబ యొకానొకండు బహువ్రీహిఁ జూపట్టెను.

ముక్కంటి-వేగంటి - చలివెలుఁగు - వేవెలుఁగు - మాటబరి-
ఇత్యాదులు వ్యవహారసిద్ధంబులు గ్రాహ్యంబులు.

వ్యా—స్త్రీసమంబులైన పదంబులతోఁ గూడిన యొకానొక బహువ్రీహి గానంబడును. అనఁగా సమాసంబులోని విశేషణవిశేష్యంబుల మీఁది ప్రథమైకవచనంబు

లోపించియుండును. ఉ. ముక్కంటి - వేగంటి చలివెలుఁగు, మోటబరి, ఇత్యాదులు వ్యవహారసిద్ధంబులు గ్రామ్యంబులు' 'ముక్కంటి' అనఁగా మూఁడు కన్నులు గలవాఁడు ఇచ్చట 'మూఁడు + కన్ను' అనిన రెండు శబ్దంబులును ప్రథమావిభక్తిలోఁ గానిపింపక నామవాచకంబులు మాత్రంబె ప్రయుక్తంబగుచున్నందున స్త్రీవాచక శబ్దతుల్యంబులాయె. 'మూఁడు + కన్ను" ఇట్టి యీ పరిచ్ఛేదంబులోని పదునేడవ సూత్రంబును 'మూఁడు' శబ్దంబుయొక్క యంత్యాక్షరంబునకు లోపంబును, మీఁది 'కన్ను' శబ్దంబులోని కకారంబునకు ద్విత్వంబును నగును. పదుమూఁడవ సూత్రంబుచే 'మూఁడు' అగును. బహువ్రీహియైన 'ముక్కన్ను' శబ్దంబుయొక్క సవ్యయంబునకు ఈ పరిచ్ఛేదంబునందలి యిరువదిరెండవ సూత్రంబుచే 'టి' వర్ణంబగును. (ము + క్క + టి) ఆచ్ఛికపరిచ్ఛేదంబులోని ముప్పదిమూఁడవ సూత్రంబుచే టివర్ణంబునకుముందు పూర్ణబిందువయి (ము + క్క + ౦ + టి) 'ముక్కంటి' అను విశిష్టరూపంబగు. 'వేగంటి' వేయి కన్నులు గలవాఁడు. క॥ 'మొగములు వేగల శేషుం। డగణిత వాగ్గరిమ నోడునని పల్క గనా। లుగు మొగములు గలయజుఁ డెన। యగునా పేరికన పిటనలరుచురు ద్విజాళ్ కవి - 1 ఆ. అనుప్రయోగంబుంబట్టి సమాసంబులోని 'వే' శబ్దంబునకు 'వేయి' అని యర్థంబు. పైవలెనే భాషాశైలింజేసి సమాసాంతంబైన టివర్ణంబూహింపఁదగునది. చలివెలుఁగు (శీతకిరణుఁడు) వేవెలుఁగు (సహస్రకిరణుఁడు) మోటబరి (బహుస్త్ర మోపెడి యెద్దు) ఇచ్చట 'మోట + బరువు' ఇట్టి సమాసాంతంబైన ఇకారంబునకు ప్రవృత్తియందు 'బరువు' శబ్దంబుయొక్క యంత్యవర్ణంబు లోపింప సంధిగలిగి 'మోటబరి' అయ్యె. అధికమైన బరువుగలయెద్దని యర్థంబు. పైనిం జెప్పిన సమాసాంతంబైన టివర్ణాదులకు వేఱుసూత్రంబులు లేమింజేసి యివి మూలంబులో వ్యవహారసిద్ధంబులు గ్రామ్యంబులని చెప్పంబడియె.

7 సూ — ఆచ్ఛికశబ్దంబుతోడ స్త్రీసమంబు ప్రాయికంబుగా ద్వంద్వంబగు.

అన్నదమ్ములు - తల్లిదండ్రులు - ఊరువల్లెలు - ఆలుమగలు। మగఁడును బిడ్డలును - పల్లునుగళ్లెమును - ఇత్యాదులు సమసింపవ సియామంబున నెఱుంగునది.

వ్యా—ద్వంద్వంబునందు స్త్రీసమస్తంబైన తెలుఁగుపదంబు పూర్వపదంబైయుండు. 'ఉ. అన్నదమ్ములు' ఇచ్చటఁ బూర్వపదంబైన 'అన్న' శబ్దంబు వ్యస్తప్రయోగంబులోఁ బ్రథమైకవచనలోపంబుగలదికావున స్త్రీసమంబు. ఇట్లే 'తల్లిదండ్రులు, ఊరువల్లెల, ఆలుమగలు' మున్నగుద్వంద్వంబులలోని 'తల్లి' ప్రభృతిపూర్వపదంబులు వ్యస్తప్రయోగంబులలో 'వనిత, లక్ష్మి' ఇత్యాదిస్త్రీవాచకశబ్దంబులువోలెఁ బ్రథమైకవచనహీనంబై వాడంబడుచున్నందున స్త్రీసమంబులని యెఱుంగునది (మూలము) మగఁడునుబిడ్డలును, పల్లమునగళ్లెమును, ఇత్యాదులును సమసింపవు యీనియమంబున నెఱుంగునది. వ్యా—ద్వంద్వంబులోని పూర్వపదంబు స్త్రీసమంబుకావలెనన్న నియమంబుచేత 'మగఁడునుబిడ్డలును' ఇత్యాదులందలి పూర్వపదంబునకుఁ బ్రథమైకవచనలోపంబు లేనియందున నట్టిశబ్దంబులతో ద్వంద్వంబు ఘటింపనేరదు (మగఁడు బిడ్డలు, పల్లము గళ్లెములు) వ్యస్తంబుగానే ప్రయోగింపవలయును.

8 సూ—సర్వశబ్దంబులు సంబంధంబునందుఁదచ్ఛబ్దంబుతోడ సమసించు.

నావాఁడు - నాయది - ఇంటివాఁడు - ఇంటిది - రామునివాఁడు - రామునిది.

వ్యా—తెలుఁగుశబ్దంబులన్నియు సంబంధార్థంబుతోఁదుమండ తచ్ఛబ్దపర్యాయంబులైన 'వాఁడు, అది, అవి, ఇత్యాదికముతో సమసించును. (కలియును) 'ఉ. నావాఁడు, నాయది, ఇంటివాఁడు, ఇంటిది, రామునివాఁడు, రామునిది' 'నాయది' సంధిపరిచ్ఛేదంబునందలి నలుపదిమైదవసూత్రంబున 'నాది' అనురూపాంతరంబు, ఇంటిది, రామునిది' పైసూత్రంబుననే 'అది' శబ్దంబుయొక్క 'అ' కారంబునకు లోపంబు.

9 సూ—ధాతుజవిశేషణంబులకు విభక్తి వివక్షింపనప్పుడు తచ్ఛబ్దంబునుప్రయుక్తంబగు.

వచ్చినవాఁడు - వచ్చినది - రానివాఁడు - రానియది.

వ్యా—క్రియాజన్య విశేషణంబులపై విభక్తి చెప్పఁదలంచు నప్పుడు, 'వాఁడు, అది' మున్నగు తచ్ఛబ్దంబుల ననుసరించి ప్రయోగింపఁబడును. 'ఉ. వచ్చినవాఁడు, వచ్చినది, రానివాఁడు, రానియది, ఇచ్చట 'వచ్చిన' అనునది క్రియాపరిచ్ఛేదంబునందలి నలువదియాఱవసూత్రంబున భూతార్థంబునందు 'న, ప్రత్యయంబుచే సిద్ధంబైనరూపంబు. 'రాని, అనునది క్రియాపరిచ్ఛేదంబునందలి నలువదియేడవ సూత్రంబున 'నిజ' ప్రత్యయాంతరూపంబు; క్రియాపరిచ్ఛేదంబునందలి తొంబదియొకండవ సూత్రంబుచే వచ్చునకు రాదేశంబు.

10 సూ—ఎల్లయెడలధాతుజవిశేషణంబులకట్టియనుపదంబు విభాషనను ప్రయుక్తంబగు.

వచ్చినట్టిరాముఁడు - వచ్చినరాముఁడు - వచ్చునట్టివాఁడు - వచ్చువాఁడు.

వ్యా—అన్నిచోట్లను క్రియావిశేషణంబులకు 'అట్టి, అనుపదంబు వైకల్పికంబుగా ననుసరించి ప్రయోగింపంబడును. 'ఉ. వచ్చినట్టి రాముఁడు, వచ్చిన రాముఁడు, వచ్చునట్టివాఁడు, వచ్చువాఁడు,' ఇచ్చట 'వచ్చిన, అనునది భూతార్థకవిశేషణంబు కావున దీనికి 'అట్టి, అనునదియను ప్రయుక్తంబయ్యె. (వచ్చినట్టిరాముఁడు) వికల్పంబుకావున 'అట్టి, పదంబు చెంబడింపలేదు. (వచ్చినరాముఁడు) 'వచ్చు, అనునది తద్ధర్మార్థకవిశేషణంబు. సంధిపరిచ్ఛేదంబునందలి ముప్పదిమూడవ సూత్రంబునను గాగమంబు. (వచ్చునట్టివాఁడు); వికల్పంబుగావున 'అట్టి, శబ్దంబులేక 'వచ్చువాఁడు, అని యగును.

11 సూ—యుష్మదస్మదాత్మార్థకంబులకుత్తరపదంబు పరంబగు నపుడుదుగాగమంబు విభాషనగు.

నీదుకరుణ - నీకరుణ ॥ నాదునేరిమి - నానేరిమి ॥ తనదురూపు - తనరూపు.

వ్యా—క్రమముగా యుష్మచ్ఛబ్దంబుయొక్కయు, అస్మచ్ఛబ్దమ్ము యొక్కయు (ఆత్మన్, శబ్దముయొక్కయు నర్థంబుగల (నీ-నా-తా, శబ్దంబులకు నుత్తరపదంబు పరంబగుచో దుగాగమంబు వికల్పంబుగా నగును. ఉ. నీదుకరుణ, నీకరుణ; నాదునేరిమి, నానేరిమి; తనదురూపు. తనరూపునీదుకరుణ, నీకరుణ, ఇచ్చట నీయొక్కకరుణ యనిషష్ఠీతత్పురుషంబు. (యొక్క, విభక్తిలోపింపఁగాఁ గరుణశబ్దంబు పరంబౌనపుడు నీశబ్దంబునకు దుగాగమంబుగలిగె. దుక్కు కిత్తుకావున (నీ, శబ్దంబునకు నంతావయవమై చేరె. అందున (నీదుకరుణ, అనురూపంబాయె. వికల్పంబుగావున దుగాగమవిరహితంబైన రూపాంతరంబు (నీకరుణ, అనియగును. ఇట్లే (నాదునేరిమి, ఇత్యాదులందూహించుకొనునది. వక్తకు సమాసరచనయందిచ్ఛలేనియపుడు (నీదికరుణ, ఇత్యాదిక ముగా నుండును. ఉత్తరపదంబనియుఁ బూర్వపదంబనియు వ్యవహరించుట సమాసఘటకపదంబులకే గనుక నీసూత్రంబునందు (సమాసమం, దనివేరనుడువనవసరంబులేదు. కొందఱు సూత్రంబులోనేకవచనంబులైనయుష్మదస్మదాత్మార్థకంబులు-నీ-నా-తా,-శబ్దంబులే గ్రహింపఁబడునవియు, దానం జేసి 'మీదుకరుణ, మీదు నేరిమి, తమదురూపు, ఇత్యాది దుగాగమయుక్త బహుత్వవాచక రూపంబులు సాధువులు గావనియు వివరింప సాహసింపుచున్నారు, ఆంధ్రశబ్దచింతామణియందు దీనికి మూల సూత్రము (యుష్మదస్మదాత్మభ్యః ద్వితివర్ణకః సూ. 26, అని హలంత పరిచ్ఛేదంబునందు రచియింపంబడియె. అచ్చటి పూర్వోత్తర సూత్రంబుల ప్రకరణంబునం గూడ నేకవచనంబులైన యుష్మత్ప్రభృతిశబ్దంబులన్న యర్థంబురాదు. (అస్మద్యుష్మద్వాచ్యాదేకత్వ ఇతో నిపీ; హలం. 36. సూ. (పరేషాంతు ధర్మోత్త మమధ్యమవత్; హలం. 37 సూ, ఇత్యాది సూత్రంబులయం దేకవచనంబునందనియు, బహువచనమందనియు వచించును శాస్త్రవిధివిధింపఁబడు చున్నది. దువర్ణకవిధాయక ప్రకృతసూత్రంబునందు నట్టి వచనభేదంబు విశేషించి వివరింపఁబడలేదు. కాన (నీదుకరణ ఇత్యాదులవలెనే (మీదుకరణ, మీదునేరిమి, తమదురూపు, ఇత్యాది రూపంబులు నిరాంతకంబుగాఁ బ్రయోగింపందగు. కావుననే తే. గీ. దాసజాతునిచే రఘునాయ కుండు| వ్యాసుచేఁ బాండవులు; కాళిదాసుచేత| భోజుఁడు; ప్రసిద్ధినొందిరిభువినిదమదు కడకలెల్లను గథలుగా నడుగుకతన, అప్పక-1 ఆ. తే. గీ. పంచవర్గంబులను గను

పట్టినట్టి। పొల్లులను నాసికాక్షరంబులను గదిసి। తమదు పంచమములు తృతీయములు నగుచు। నమరుం బ్రాసంబులను వికల్పాహ్వయములు, అప్పక - 3ఆ. అను ప్రయోగంబు లప్పకవిగారిచేఁ బ్రయోగింపంబడినవి. సూత్రగతమైన 'ఆత్మక్' శబ్దార్థకంబునకు బహువచనంబులో దుగాగమంబు దృష్టంబగుచుండ నట్టి 'ఆత్మక్' శబ్దంబుతో సాహచర్యంబుననున్న యుష్మదస్మచ్ఛబ్దార్థకంబులను మాత్రంబు దుగాగమంబేల యవాళించి రాకుండును? కాఁబట్టి యిప్పటికి నాధునికకవు లుపయోగించెడి 'మీదు, రు' ఇత్యాది ప్రయోగంబులు ప్రామాణికంబులనియే ప్రకటింపందగు. ఏకవచనంబునందే దువర్ణకమిష్టమైనచో 'యుష్మదస్మదాత్మభ్యః ద్వితీవర్ణకః' హలం. 26 సూ. అనుసూత్రంబునకు బదులుగా 'త్వన్మదాత్మభ్యో ద్వితీవర్ణకః' అని వాగనుశాసనుండు లాఘవంబుగ సూత్రంబు నేలరచింపలేదు? అట్లురచించినచో 'అర్ధమాత్రాలాఘవంపుత్రోత్సవం మన్యంతే వైయాకరణాః' అను న్యాయంబున సూత్రంబునందు మాత్రాలాఘవంబునులభించుచుండును. 'త్వత్', 'మత్', శబ్దంబుల సాహచర్యంబున సూత్రంబులోని 'ఆత్మక్', శబ్దంబును నేకవచనంబనియే గ్రహింపంబడును. కావున నేకవచన బహువచన సామాన్యంబుగా 'దు', వర్ణకప్రాప్తి నిమిత్తమే 'యుష్మదస్మదాత్మభ్యః', అని యుభయార్థలాఘవంబునకై గురుసూత్రంబును రచియించెను. దానంజేసి వచనద్వయంబందును 'దు', గాగమంబు నిర్దుష్టంబని యెఱుంగునది. బహువచనంబునందు 'దు', గాగమంబురాదని యనవసర ప్రసంగవాచోయుక్తి విజృంభణంబులు కొందఱు విచ్చలవిడి వెదజల్లుచుందురుగాని యయ్యవి యంతస్సారశూన్యంబులు.

12 సూ—గుణవచనంబులగు నల్లాదులకుం గర్మధారయంబునం దుగాగమంబు బహుళంబుగానగు.

నల్లనిగుఱ్ఱము - నల్లగుఱ్ఱము ॥ నల్ల - తెల్ల - పచ్చ - ఎఱ్ఱ - చామ - తియ్య - కమ్మ - పుల్ల - విన్న - తిన్న - అల్ల - ఇత్యాదులునల్లాదులు.

వ్యా—గుణంబును జెప్పునట్టి 'నల్ల' మొదలైన శబ్దంబులకుఁ గర్మధారయ సమా

సంబునందు నిగాగమంబు బహుళంబుగాఁ గలుగును. ఉ. నల్లనిగ్గుఱ్ఱము. ఇచ్చట నల్ల + గుఱ్ఱము, అనియుండఁగా నిగాగమంబు కిత్తుకావున 'ఆద్యంతౌటకితౌ' అనుసూత్రంబునఁ బూర్వపదంబైన 'నల్ల' శబ్దంబునకు నంతమందువచ్చినది. పాక్షికంబు గావున 'నల్లగుఱ్ఱము' అను రూపాంతరంబులగును. ఇట్లే 'తెల్ల, పచ్చ, ఎఱ్ఱ, చామ, తియ్య, కమ్మ, పుల్ల, విన్న, తిన్న అల్ల' మున్నగు నల్లాదులకు రూపద్వయంబు గ్రహింపఁదగినది. బహుళంబని చెప్పుటచేత 'చక్క, చిక్క, ఇత్యాది గుణవాచకంబుల కంటె నిగాగమంబు నిత్యంబును, చిన్న, పెద్ద, దొడ్డ, సోగ, కోల' ఇత్యాలయందు నిగాగమాభావంబును; ఉకారాంతంబైన 'సవురు' శబ్దంబుకంటె నిగాగమంబును పూర్వోత్వంబున కత్వంబును గలుగునని గ్రహింపనగు. మూలంబునందు నదంతగుణవచనంబులనుట యావశ్యకంబు. అందున 'తెల్దమ్మి, వెలిదామర' ఇత్యాదులందు నిగాగమంబులేదు.

13 సూ—ద్విరుక్తంబగుహల్లు పరంబగునపుడాచ్ఛికంబగు దీర్ఘంబునకుహ్రస్వంబగు.

వ్యా—ద్విత్వహల్లు పరంబగునపు డచ్చతెలుంగు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబు గలుగును.

14 త్రికంబుమీఁది యాసంయుక్తహల్లునకుద్విత్వంబుబహుళంబు గానగు.

అక్కన్య - ఆకన్య ‖ ఇక్కాలము - ఈకాలము ‖ ఎల్లోకము- ఏలోకము - అయ్యశ్వము - ఆయశ్వము ‖ బాహుళకముచే నూష్మరేఫంబులకు ద్విత్వంబుగలుగదు — ఆరూపము - ఈశబ్దము - ఏషండము - ఆసుకృతి - ఆహయము.

వ్యా—'ఆ, ఈ, ఏ, అను త్రికంబుకంటెఁ బరంబై యొంటిగానున్న హల్లునకు ద్విత్వంబు బహుళంబుగాఁ గలుగును. ఉ. అక్కన్య. ఇచ్చట కన్యాశబ్దంబులో

నైపనసూత్రంబుచే నాకారంబు హ్రస్వసమంబై 'అ + కన్య', ఇట్లుండఁ బ్రకృత సూత్రంబునఁ గకారంబునకు బాహుళకంబై ద్విత్వంబుగలిగి 'అ + క్కన్య', అయ్యెను తరువాతఁ బయిమూఁడవ సూత్రంబుచేఁ బూర్వపద దీర్ఘాకారంబు హ్రస్వంబయ్యెను. (అక్కన్య) ద్విత్వంబు బాహుళకంబుగావున రానియప్పుడు హ్రస్వంబు గలుగదు. ఇట్లే 'ఇక్కాలము' ఈకాలము; ఎల్లోకము; ఏలోకము; అయ్యశ్వము, ఆయశ్వము, ఇత్యాదులయందుఁ బ్రక్రియ పూర్వరీతిని నూహింపునది. (మూలము) బాహుళకముచే సామ్యరేఫంబులకు ద్విత్వంబుగలుగదు. ఉ. ఆరూపము, ఈశబ్దము, ఏమండపము, ఆసుకృతి, ఆహాయము. (వ్యా) బాహుళకమునుబట్టి శషసహరేఫంబులకు ద్విత్వంబుగలుగదు. మూలంబులోని రేఫశబ్దంబు శషసరేఫంబులనను గ్రాహకము. దానంజేసి 'ఆహాఁగ, ఇత్యాదికశషరేఫస్థలంబులందు ద్విత్వంబు రాదు. కొందఱు 'ఆకడ, అక్కడ, ఈకడ, ఇక్కడ; ఏకడ, ఎక్కడ, అనురూపంబు లీసూత్రంబుచే సాధువులనియు, వర్ణలోపంబుగలిగిన 'ఆడ, ఈడ, ఏడ, అనెడి రూపంబులు గ్రామ్యంబులగుటంజేసి యగ్రామ్యంబులనియు, భావించుచున్నారు. ఇందులకుఁ బ్రమాణంబులు. తే. గీ. 'తగిలివర్ణంబులెక్కడ నెక్కడనలుగ। నియమమొందంది పల్కనవి యొతలంప। గ్రామ్యమగుచుండె నోరుల డగదొడనొల్లఁ। జెప్పఁదగునది కలహాతశిఖరిసవన' ఆ. వె. ప్రాకటముగఁ గృహుల నాకడనీకడ। యనుచుఁ బల్కుచోటఁ నాడనీడ । యనిన వర్ణలోపమగు ఫలములను ఫలాలనంగ సొమ్ముసీలకంఠ, సప్తల - అచ్చ. పత్రిక, సీ. పంచాకుమయ్యతోపించాపుమయ్య వాటిసిన్నుతోడ మమ్మాత్మలంచి । యేగనొంటూరమ్మ యేదాలుపోదాలు సూసేటివారు చేసేటివారు। నాశినిరాశితోఁ బాడిగవోకుమీ యాడే కదాపమ్మ యుమతిసేసె। పంపేరు తెంపేరు పాడేరు సూసేరు యుందాము కందాము పొందుముస్తి, ఆ. అటుపు దప్పునెగడు నపునలె నిపునలె। నాడనీడ నేడ నచ్చ నిచ్చ। మోయగాయ సేసమోస దాడ్యామడ। గద్ద సంగ గ్రామ్యమయ్యె, ఆంధ్రభాషాభూషణము. ఇట్లు పైగ్రంథంబులయందు 'ఆడ, ఈడ, ఏడ, అనునవి గ్రామ్యంబులని చెప్పుట యసంగతసర్వనమూలకంబు. కీర్తించి మహాకవిప్రయోగందులయునికి, యొఱింగి బుద్ధిమంతులు శాస్త్రీయరూపంబులని గ్రహింతురుగాక !! 'రగడ, అబ్బినను జిగురు పకునగునెకంటకమాడఁ। జాలుపుమన వేళ్ళోక్కచోటఁ గంటకమాడ, మను. 6ఆ.

తిరువోజ. వీనేడనిందాత్రిదు లేవ వారలపసెప్పుడు వెఱ్రిగ్రా నేను నీవనవు, భార-ఆర-2ఆ. చ. అసమున మీాఱెఱుంగక మహాగ్రహానృత్తిఁ గనంగి చెన్నొరక్క బసులకుఁ గూాయిగాఁ జనియెఁ బాపఁడు కౌరవసేన యేచటయొం! టిసటపటయేడ భార-విరా-5ఆ.

15 సూ—కృతహ్రస్వంబగు త్రికంబుమీఁది చోటు శబ్దంబునో త్వంబున కత్వహ్రస్వంబులు విభాషనగు.

అచ్చోటు - అచ్చటు - అచ్చొటు ॥ ఇచ్చోటు - ఇచ్చటు - ఇచ్చొటు ॥ ఎచ్చోటు - ఎచ్చటు - ఎచ్చొటు ॥ వీనిద్విత్వంబునకు వక్ష్యమాణవిధిచేఁ బాక్షికంబుగలోపంబగు - అచటు - అచోటు - ఇచటు - ఇచోటు - ఎచటు - ఎచోటు ॥ ముచ్చోటులు - ముచ్చటులు - ముచ్చొటులు - అనురూపంబులు ప్రయోగంబులం గానంబడియెడి.

వ్యా—పదుమూఁడవ సూత్రంబుచే హ్రస్వంబును బొందిన 'అ, ఇ, ఎ' శబ్దంబులమీఁది చోటుశబ్దంబు నోకారంబున కకారహ్రస్వంబులు విభాషగానగును. ఉ. 'అచ్చోటు, అచ్చటు, అచ్చొటు' 'అచ్చోటు' ఇచ్చటఁ బదునొకండవసూత్రంబుచే ద్విత్వంబును, పదుమూఁడవసూత్రంబుచే హ్రస్వంబును గలుగు. 'అచ్చటు' ఇచ్చట ద్విత్వహ్రస్వంబులపిదపఁ బ్రకృతసూత్రంబున 'చోటు' శబ్దంబుయొక్క యోకారంబున కకారంబయ్యె. 'అచ్చొటు' అకారంబు వైభాషికంబుగాపునఁ బక్షంబున నోకారంబు హ్రస్వంబయ్యె, ఇట్లే 'ఇచ్చోటు, ఇచ్చటు' ఇచ్చొటు, ఎచ్చోటు, ఎచ్చటు, ఎచ్చొటు' ఇత్యాదులయందుఁ బ్రక్రియాంశంబు నూహింపవలెను. (మూలము) వీని ద్విత్వంబునకు వక్ష్యమాణవిధిచేఁ బాక్షికంబుగ లోపంబగు. వ్యా—ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదంబునందు నెనిమిదవసూత్రంబందలి వక్ష్యమాణవైకల్పికద్విత్వలోపవిధిచేఁ గ్రింది 'చ' కారంబునకు లోపంబు వైభాషికంబు. ఉ. అచటు, అచోటు; ఇచటు, ఇచోటు;

ఏసాటు, ఏచోటు. (సూలము) 'మూచ్చోటులు, ముచ్చోటులు, ముచ్చోటులు' అను రూపంబులు ప్రయోగంబులం గానంబడియెడి. వ్యా—అనఁగా హ్రస్వంబులైన 'అ, ఈ, ఏ, అను వానిపైనివచ్చు 'చోటు' శబ్దంబుయొక్క చోకారంబున కత్వ హ్రస్వంబులు విధింపంబడెను. కాన 'మూఁడు' శబ్దంబుపైనివచ్చు 'చోటు' శబ్దంబునంతత్వ హ్రస్వంబులు ప్రయోగింపఁబడును. 'క॥ కటకట సేరినపెన్నై తుటు జోత్తిలియున్న మోముతో వంగనొసఁగె। చ్చోటుఁ బడియున్నాఁడో యా ముచ్చోటుఁ జూపెడువారలేర చూచెదవానిక్ భారం. 'తే॥ గీ॥ పరఁగుముల కేష్టుగడిగె ముచ్చోట్లు చూచి। పీఠమున నుండి కాళ్లునాఁ బృథివి మోపి। యర్థినాపోశనమును బ్రాణాహుతులును। గొనిగృహస్థుండు మానియె పడుపవలయు 'ప్లా-ఆచా-కాం. తమ్ముంగలవానికిఁ బ్రయోగంబులు సులభము.

16 సూ—ఉత్తమపదం బగుచోటు శబ్దముటాక్షరమునకు లోపంబు విభాషనగు.

చోటుశబ్దం బౌపవిభక్తికంబు గావున దాని యంతిమాక్షరంబు సప్తమ్యాదేశమయిన యకారంబుతోడం బాక్షికంబుగ లోపించుననియర్థము ॥ అచ్చోచున్నాఁడు - అచ్చోటనున్నాఁడు - ఒకచోనుండె - ఒకచోటనుండె.

చోటుశబ్దంబౌపవిభక్తికంబుగావున దానియంతిమాక్షరంబు సప్తమ్యాదేశమైన యకారంబుతోడం బాక్షికంబుగ లోపించునని యర్థము. ఉ. అచ్చోనున్నాఁడు, అచ్చోటనున్నాఁడు; ఒకచోనుండె, ఒకచోటనుండె.

వ్యా—సమాసంబులో నుత్తరపదంబైనట్టియు, అప్పికపరిచ్ఛేదంబులోని 'ముప్పది, యొనిమిదవసూత్రింబుచే నంతంబునందకారాదేశంబుగలిగినట్టియు 'చోటు' శబ్దంబుయొక్క యకారయుక్తటకారంబునకు లోపంబు వైకల్పికంబుగానగును. అనఁగా

చోటుశబ్దం బౌపవిభక్తికంబుగావున దానికడపటి యక్షరంబైన టకారంబు సప్తమీవిభక్తియం దాదేశంబైన యకారంబుతో సహితంబు వైకల్పికంబుగా లోపించును. 'అచ్చోనున్నాఁడు' ఇచ్చట నాచ్ఛికపరిచ్ఛేదంబులోని ముప్పదియెనిమిదవ సూత్రంబుచే సప్తమీవిభక్తికత్వంబు రాగా నకారయుక్తటకారంబునకుఁ బ్రకృత సూత్రంబుచే వైకల్పికలోపంబు. లోపాభావంబున 'అచ్చోటనున్నాఁడు' ఇట్లే 'ఒకచోనుండె, ఒకచోటనుండె' ఇత్యాదులు

17 సూ—సమానాధికరణంబగు నుత్తరపదంబు పరంబగునపుడు మూఁడుశబ్దము డువర్ణంబునకు లోపంబును మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబునగు.

మూఁడుజగములు ముజ్జగములు - మూఁడులోకములు-ముల్లోకములు.

వ్యా—సమానవిభక్త్యంతపదంబులలో నుత్తరపదంబు పరంబగునపుడు 'మూఁడు' శబ్దంబు డువర్ణంబునకు లోపంబును, మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబునగును. ఉ. మూఁడుజగములు, ముజ్జగములు. ఇచ్చట 'మూఁడు + జగములు' అనియుండ 'జగములు' సమానాధికరణంబు (బాహ్యత్వానియందు బాహ్యత్వంబువలె జగత్తులయందు జగత్త్వరూపధర్మంబును, త్రిత్వరూపధర్మంబును నున్నందునఁ బైరెండుధర్మంబులకు జగత్తులేకాధికరణంబు) కావున డువర్ణలోపంబుగలిగి పై జకారంబునకు ద్విత్వంబు గలుగఁగాఁ బదునూఁడవసూత్రంబుచే 'మూ' శబ్దంబునకు హ్రస్వంబగును. లోపము వికల్పంబుగావునఁ బక్షంబున మూఁడుశబ్దంబు ప్రకృతిభావంబుతోనుండు. ఇట్లే మూఁడులోకములు, ముల్లోకములు. కొన్నిపొత్తంబులలో మూలసూత్రంబునందు 'డుజ్వర్ణంబునకు' అని పాఠముగలదు. అయ్యది ప్రామాదికంబు. నకారాంతమైన యుత్తరపదంబు పరంబగునపుడు పూర్వపదాంతిమడకారంబునకు నకారంబగు

ఉ. రెన్నాళ్లు (రెండు + నాళ్లు) మూన్నాళ్ళు (మూఁడు + నాళ్లు), నేన్నీళ్లు(వేఁడి + నీళ్ళు.) (క॥ పదిదినములైను ప్రొద్దున | పదపడి రెన్నాళ్లు [illegible]

భార- ఆది. 1అ. 'తే॥ గీ॥ చెంగుమాసినమూన్నాళ్లు నిగ్గుతోడఁ । బతికి లోకసన్మార్గంబు పరిహరించి' కాశి- 2ఆ. సీ॥ గీ॥ నరవరోత్తమ నేఁడు మూన్నాళ్ళనుండి । యుసురుగొన వెంటఁబరిగెడు నసురయొకఁడు' మను-4 ఆ. తే॥ గీ॥ ఏళ్ళనీళులనొండె వేన్నీళ్ళనొండెఁ । గడుపటాపట మిసనొండెఁ గలుగనుద్ధ' మార్కం. 8ఆ.

18 సూ—ద్విగువున నేకవచనంబు ప్రాయికంబుగానగు మిశ్రంబున కుఁ గాదు.

ముచ్చిచ్చు - ముక్కారు - ముప్పాతిక - ముత్రోవ - ముప్విధములు

వ్యా—ద్విగుసమాసంబున నేకవచనంబు బాహుళ్యముగాఁ గలుగును. మిశ్రసమాసంబునకుం గలుగదు. ఉ. ముచ్చిచ్చు. ఇచ్చట సంఖ్యావాచకంబగు 'మూఁడు' శబ్దంబు పూర్వపదంబయి యుత్తరపదార్థప్రాధాన్యంబు గలిగినందున ద్విగువయ్యె. 'మూఁడు + చిచ్చు (లు)' ఇట్లుండఁ బదునేడవసూత్రంబున మూఁడుశబ్దాంత్య వర్ణంబునకు లోపంబును, పర 'చ' కారంబునకు ద్విత్వంబును గలుగఁ బదుమూఁడవసూత్రంబున మూకారంబు హ్రస్వంబయ్యె. ప్రకృతసూత్రంబున నేకవచనంబు, ఇట్లే 'ముక్కారు, ముప్పాతిక, ముత్రోవ' ఇత్యాదులు. సీ॥ గీ॥ మున్ను ముచ్చిచ్చునవి రాలెఁ గొన్నచోటు । కనుపపులు వేల్పుపడసాలుఁగన్నచోటు' మను- 2ఆ. 'ఆ॥ వె॥ వేల్పు టేరుకడలి వెలఁదుకముత్రోవనుద్రిమ్మరసఁగ నొప్పు జగంగ, ఆంధ్ర- దేవ. 'క॥ వీఁకఁబఱతెంచినట్లుడఁ దాఁకినఁగడు నగ్గి శౌర్యతలశేపాతన । ముక్కతలు' భార- ఆది- 4. 'ముప్విధములు' విధాశబ్దంబు సాంస్కృతికంబుగావున మిశ్రసమాసంబు. అందున నేకవచనంబురాలేదు. విధాశబ్దంబు కంసరాదులలోనిది. (పూ-తత్స-66సూ) కానఁ గ్లీబతుల్యంబై తత్సమ పరిచ్ఛేదంబునందలి నలువదియనసూత్రంబుచే ముగాగమంబునొందె. ఒకానొకచో మిశ్ర ద్విగుసమాసంబేకవచనాంతంబు ప్రయోగంబులం గానంబడియెడి. క॥ తక్కిన సైన్యములని లోఁ । జిక్కి పరాఙ్ముఖత దోలఁగాశివుఁడును భీతిన్ । బొక్కుచు నలసతముచు నగ్గిక్కదరిగి నిలిచి యావులించుచునుండన్, ఉ. హరి- 6 ఆ. ఉ॥ అస్త్రోక

నిజప్రభావములు నూఁబెడుగద్దియ మీఁదనెక్కి యుల్లోకము గాన యేలుగతి లోలవిలోచన యేమి చెప్పఁగుజా, పాం - 1 ఆ. ముమ్మువ్యూహార్ణమునను, జైమిని-7 ఆ.

19 సూ—కొండొకచో సమాసంబులందు నామాద్యాదికనుమాద్యాదుల మువర్ణంబులు పవర్ణంబులగు.

నాఁపచేను - పాఁపతేఁడు ॥ కనుపపులు - జనుపనార॥ నాము - పాము - ప్రేము - వేము - అమ్ము - ఎమ్ము - ఇవి నామాద్యములు ॥ కనుము - ఇనుము - ఉడుము - ఎనుము - జనుము - మినుము - ఇత్యాదులు కనుమాద్యములు.

వ్యా—కొన్నిచోటుల సమాసంబులయందు 'నాము' మొదలైనశబ్దంబులయు, 'కనుము' మొదలైనశబ్దంబులయు, మువర్ణంబులకు క్రమంబుగాఁ బవర్ణంబును, (ఁప) పవర్ణంబునునగు. ఉ॥ నాఁపచేను. 'నాము + చేను' ఇట్లుండఁ బూర్వశబ్దాంత్య మువర్ణంబునకుఁ బవర్ణంబు గలుగునప్పుడు చెప్పఁగాఁ బునఁ దత్సమపరిచ్ఛేదంబులోని పందొమ్మిదవసూత్రంబున దీర్ఘంబుపై నర్ధానుస్వారంబు గలిగెను. ఇట్లే 'పాము, (పాఁపతేఁడు) ప్రేము, (ప్రేపసజ్జ) వేము, (వేఁపచెట్టు) అమ్ము, (అంపకోలలు) ఎమ్ము, (ఎంపగూఁడు); ఇత్యాదులు. పవర్ణంబునకు ఉ॥ కనుపపులు. 'కనుము + పులు) : (గడ్డి) ఇట్లుండఁ బ్రకృతసూత్రంబున మువర్ణంబునకు 'ప' వర్ణంబువచ్చెను. ఇట్లే 'జనుము' (జనపనార) ఇనుము, ఉడుము, ఎనుము, మినుము' ఇత్యాదులూహ్యంబులు. సీ॥ తగుసీవరపుఁ జెగ్గ తడవులనిడుపడు పాఁపతేఁడన శేషఫణికిసంజ్ఞ' ఆంధ్రభా-పాతాళభోగివర్గము. క॥ అను టయుగసలింగమునిడు । తనవ్రతమున ప్రేఁపసజ్జవంతపుబరణిజా' మను-1 ఆ 'ఆ॥ వె॥ ఒక్కయొఱుకు తేఁడు నక్కకొమ్ముతో నిట్టి । గోఱదంబుజూన్ని నాఁపప్పు । పెలిగ అల యంపకోలలు సెలవిండ్లు । గానకిచ్చి కరయుగంబు మొగిచి' మను-4 ఆ. సీ॥ గి

[illegible] చోటుఁ కనుపపులు [illegible]

మను-2 ఆ. 'ఉ॥ సరసను వాగ్రుమకల్ జనపనాన తెఱంగున వ్రసమాశికిన్' ఇత్యాదులు.

20 సూ.—నిక్కలాదులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు.

నిక్కలి - కవ్వడి - పువ్విలుకాఁడు ॥ ఇత్యాదులు.

వ్యా—'నిక్కలి' మొదలైన సమాసంబులయందుఁ బూర్వపదం బాద్యక్షర శేషంబగుటయు, నుత్తరపదాదివర్ణంబు ద్విత్వంబు నొందుటయు' నిత్యాదికార్యంబులు ప్రయోగశరణంబులై యుండును. ఉ. నిక్కలి, కవ్వడి, పువ్విలుకాఁడు మొదలైనవి. 'నిక్కము + కలి' ఇచ్చట 'నిక్కము' శబ్దంబాద్యక్షరంబుతో శేషించె. ఉత్తరపదాదియైన కకారము ద్విత్వంబునొందె. 'కవ + వడి + కాఁడు' ఇచ్చట కవశబ్దంబాద్యక్షరశిష్టంబగుటయు, ఉత్తరపదవకారంబు ద్విత్వంబొందుటయు, తత్సమపరిచ్ఛేదంబులోని పదునొకండవ సూత్రంబు చేనయిన కాప్రత్యయంబు లోపించుటయుఁ గలిగె. 'కవ్వడి' శబ్దం బికారాంతంబు గావునఁ దత్సమపరిచ్ఛేదంబునందలి నలుబదినాలుగవసూత్రంబుచేఁ బ్రథమైక వచనలోపంబు. 'పువ్విలుకాఁడు' ఇచ్చట మధ్యమంబునందుఁ దద్ధితపరిచ్ఛేదంబునందలి పదునొకండవ సూత్రంబుచే 'కాఁ' ప్రత్యయంబు గలుగంగ దువర్ణకంబు. 'క- నాకవు నిక్కలియయ్యెడు । శోకింపకు మహర్షనీవు సంయరిపుత్ర్యా । శ్లోకపరితశోకనతులవు । వేసంబ్రియుని బొందఁగలుగు వేగమె నీకున్' భార-అర-6 ఆ. 'క॥ కడఁగి ద్రుపదానుజుఁడును । వ్వడికవ్వడి నేసె నూఱు వాఁడిశరంబుల్' భార-అర-6 ఆ. 'ఉ॥ పువ్విలుకాఁడు నాహృదయమున్ నొగిలించుచున్నవాఁడు' ఉ-రా-7ఆ.

21 సూ.—ఆకారంబున కామ్రేడితంబున కుందదర్థకంబున కయి యాయియనుశబ్దంబులు విభాషనగు.

వక్ష్యమాణ విధిచేతనయి యనుదాని కైకారాదేశంబునగు ॥ ఆయయికాలము - ఆయాయికాలము - అయ్యాయికాలము - అయ్యా

యికాలము - ఆయైకాలము - అయ్యైకాలము - ఆయాకాలము - ఆయక్కాలము - అయ్యాకాలము - అయ్యక్కాలము.

వ్యా—తత్పదార్థ మిచ్చునట్టి యామ్రేడితాకారంబునకు 'అయి' 'ఆయి' అను శబ్దంబులు పర్యాయంబుగ నగును. (కాలము) వక్ష్యమాణవిధి చేత నయినను దానికై కారాదేశంబునగు. వ్యా—క్రియాపరిచ్ఛేదంబునందలి నూటమూఁడవ సూత్రంబుచే 'అయి' శబ్దంబునకై కారాదేశంబు గలుగును. ఉ. అయయికాలము, ఆయాయికాలము, అయ్యాయికాలము, అయ్యాయికాలము, ఆయైకాలము, అయ్యైకాలము, ఆయాకాలము, ఆయక్కాలము, అయ్యాకాలము, అయ్యక్కాలము, 'ఆయయికాలము' (ఆ + ఆ + కాలము) ఇచ్చటఁబరంబైన యాకారంబునకు 'అయి' ఆదేశంబును, సంధిపరిచ్ఛేదంబులోని మూఁడవసూత్రంబుచే యడాగమంబును గలిగెను. 'ఆయాయికాలము' పరంబయిన యాకారంబునకు వైభాషికంబైన యాయి యాదేశంబు. 'అయ్యాయికాలము' పరాకారంబునకు యడాగమమును ఆయి యాదేశంబులు కాఁగాఁ బదునాల్గవ సూత్రంబుచే ద్విత్వంబును, పదుమూఁడవ సూత్రంబుచే మొదటి యాకారంబునకు హ్రస్వంబునయ్యె. 'అయ్యాయికాలము' యడాగమంబును, పరాకారంబునకాయి యాదేశంబును గాఁగ, బదుమూఁడు పదునాలుగు సూత్రంబులచే హ్రస్వద్విత్వంబులు. 'ఆయైకాలము' ఇచ్చటఁబరాకారంబున కాదేశంబయిన 'అయి' కి క్రియాపరిచ్ఛేదంబులోని నూటమూఁడవ సూత్రంబుచే నైకారాదేశంబును, సంధిపరిచ్ఛేదంబులోని మూఁడవ సూత్రంబుచే యడాగమయకారంబును నయ్యెను. 'అయ్యైకాలము' యడాగమయకారంబునకుఁ బదునాలుగవ సూత్రంబుచే ద్విత్వంబును, పదుమూఁడవ సూత్రంబుచే మొదటి యాకారంబునకు హ్రస్వత్వంబునునయ్యె. 'ఆయాకాలము' అయి' 'ఆయి' ఆదేశంబులు భయంబును విభాషగాన, పరాకారంబు ప్రకృతితో నుండ యడాగమంబుగలిగె. 'ఆయక్కాలము' ప్రకృతితో నుండిన పరాకారంబుమీఁది కకారంబునకుఁ బదునాల్గవ సూత్రంబున ద్విత్వంబును, పదుమూఁడవ సూత్రంబున నాకారంబునకు హ్రస్వత్వంబునునయ్యె. 'అయ్యాకాలము' ప్రకృతితో నుండిన పరాకారంబునకు యడాగమంబురాఁగాఁ బదునాలుగవ సూత్రంబుచే యకారంబునకు ద్విత్వంబును పదుమూఁడవ సూత్రంబుచే మొదటి యాకారంబునకు హ్రస్వత్వంబును గలిగెను. 'అయ్య

కాకలము' పరాకారంబుమీఁది కకారంబునకుఁ బదునాలుగవ సూత్రంబుచే ద్విత్వంబును, పదుమూఁడవ సూత్రంబుచేఁ బరాకారంబునకు హ్రస్వత్వంబును, పైసూత్రంబుల (14-13)చేత నేకక్రమంబుగా యడాగమయకారంబున కుద్విత్వంబును, మొదటి యాకారమునకు హ్రస్వత్వంబును గలిగె.

22 సూ—బహువ్రీహిని సమాసాంతకార్యంబులుం గానంబడియెడి.

ముక్కంటి - కడలిరాచూలి - నలువ - గట్టువిలుతుఁడు.

వ్యా—బహువ్రీహి సమాసంబుయొక్క యంత్యంబున 'టి' కారంబు మొదలైన కార్యంబులు చూపట్టెడిని. ఉ. ముక్కంటి; కడలిరాచూలి; నలువ; గట్టువిలుతుఁడు. 'ముక్కంటి' (మూఁడుకన్నులు గలవాఁడు=ఈశ్వరుఁడు) అను బహువ్రీహియందు సమాసాంతంబగు 'టి' వర్ణంబయ్యె. ఆచ్ఛిక పరిచ్ఛేదంబునందలి ముప్పదిమూఁడవ సూత్రంబుచే 'టి' వర్ణంబునకు ముందు పూర్ణబిందువు గలిగె. 'కడలిరాచూలి' ఇచ్చట 'చూలు' శబ్దంబుకారాంతంబైనను బహువ్రీహిఘటకంబు గావున నికారాంతంబు సమాసాంతంబయ్యె. సముద్రుఁడను రాజుయొక్క గర్భముగలది=లక్ష్మి. ఇకారాంతంబగు చూలిశబ్దంబును గలదు. ఆపదంబుతో సమాసంబుచేసినప్పుడు సమాసాంతకార్యం బనవసరంబు. అప్పుడు షష్ఠీతత్పురుషంబుచే నీయర్థంబు లభించును. 'నలువ' ఇచ్చట నుత్తరపదంబు 'వా' శబ్దంబు. నోరర్థము. నాలుగునోళ్లు కలవాఁడన్న బహువ్రీహియందు 'వా' శబ్దంబు హ్రస్వంబయ్యె. వృత్తియందు 'నాలుగు' శబ్దంబునకు హల్లుపరంబుకాఁగా 'నలు' ఆదేశంబయి 'నలువ' అను రూపంబు సిద్ధించె. 'గట్టువిలుతుఁడు' పర్వతంబు ధనుస్సుగాఁ గలవాఁడను బహువ్రీహియందు 'త' కారంబు సమాసాంతంబయ్యె.

23 బహువ్రీహిని స్త్రీవాచ్యంబగుచో నుపమానంబుమీఁది మేనకుఁబోఁడియగు.

అలరుఁబోఁడి - ననఁబోఁడి - పూఁబోఁడి - విరిఁబోఁడి.

వ్యా—బహువ్రీహి సమాసంబుచేత 'వనిత' వాచ్యమైనప్పు డుపమానపదంబు మీఁది 'మేను' శబ్దంబునకు 'బోఁడి' శబ్దాదేశంబగు. ఉ. అలరుబోఁడి; ననబోఁడి పూఁబోఁడి; విరిబోఁడి. 'అలరుబోఁడి, పుష్పంబువంటి మేనుగలదియును బహువ్రీహియందు 'మేను' శబ్దంబునకు 'బోఁడి, అనునది యాదేశంబయ్యె. ఇట్లే 'ననబోఁడి, ఇత్యాదులు బహువ్రీహిసమాసంబులనియు, వానియందలి 'మేను, శబ్దంబునకు 'బోఁడి; అనునది సర్వాదేశంబైనదనియు, సూరిగారి యాశయంబు. వాస్తవంబున నాలోచింపఁగా 'అలరుఁబోఁడి, తీయఁబోఁడి, పూఁబోఁడి ఇత్యాదులయందు 'పోఁడి, శబ్దంబుగాని 'మేను,శబ్దంబున కాదేశంబుగావచ్చిన 'బోఁడి, శబ్దంబుకాదు. 'మేను, శబ్దాదేశంబైన 'బోఁడి, శబ్దంబనిసమ్మతించినచో 'మించుబోఁడి,ఇత్యాదులుసాధువులగును గాని 'మించుఁబోణి, ఇత్యాదిణకారఘటితరూపంబుల సాధువులగును. 'పోఁడి, శబ్దంబని గ్రహించినచోఁ బ్రకీర్ణక పరిచ్ఛేదంబులోని పయుమాఁడిన సూత్రంబునందు నచంగ్వాదులలో 'పోఁడి, శబ్దంబున్నది కావున 'పోణి, అనుణకారఘటితరూపంబు సాధువగుటయేకాక 'మించుబోణి' ఇత్యాదిరూపంబులు శాస్త్రీయంబులగును. కావుననే యీక్రిందిప్రయోగంబు సాధువగుచున్నది, సీ॥ గీ॥ మేటిరతులకు సురతాణి మించుఁ బోణి, తారా—4ఆ. మఱియు 'పోఁడి' శబ్దంబుపరంబగుచుండ నుదంతంబులకే గాక సరాఁజంతపూర్వపదంబులకు నుగాగమంబగును. అందున శా॥ అయ్యా మీఁగలుబోఁడ భాగ్యంబులో బాహాజన్ములో ద్రోవదీ! దయ్యంబోఁడి నరింపఁగా వసుధకే తేఁజూమనాదిత్యులో' పాంచా—౨ఆ. ఇత్యాదులకారాంత పూర్వపదస్థలమ్ములందుఁ బూర్ణానుస్వారంబసాధువగు. 'అలరుఁబోఁడి, ననఁబోఁడి, విరిఁబోఁడి' ఇత్యాదులందుత్తరపదంబు 'పోఁడి' శబ్దంబుకావునఁ బూర్వపదంబునకు నుగాగమంబురాఁగా 'బ'కారంబునకు సరళాదేశంబగుచో నాదేశసరళంబునకు ముందునర్ధబిందువును, పక్షంబునఁబూర్ణానుస్వారంబును గలుగును. కనకఁబైసమాసంబులందలిపూర్వపదంబుపై నర్ధానుస్వారాదులుండవలయు. సూరిగారి మతంబునఁ బూర్వపదంబుపై నర్ధానుస్వారంబు 'మించుబోణి' ఇత్యాదులందు ణకారంబును నశాస్త్రీయంబులు కావలసివచ్చును. కాఁబట్టి 'అలరుఁబోఁడి' ఇత్యాదులు బహువ్రీహిసమాసంబులనుకొని ప్రకృతసూత్రంబుచేబహువ్రీహిని 'మేను, శబ్దంబునకు 'బోఁడి' శబ్దాదేశంబు కలుగునన్నవిధికి సూరిగారిభ్రమ

యేయుష్మాలంబని గ్రహింపవలయును. 'మ॥ సుమనోవల్లరి యాసుధానరసియా సోంపారు పుష్ప
డాడ్డిదియా। కామరుంబ్రాయపురంధయా చిగురుటాకుంబోఁడి నీకేతగుఁ గా"వసు. 'శా॥
పూవుంబోఁడి సుధాంశు బింబసుషమాపూర్ణాస్యశోభాపరిమా । రావీలోత్పలవల్లి నాఁ దెలఁ
గనుఁగల్వాక్ష ప్రవాళీజనుల్, వసు-4 ఆ. 'అలరుంబోఁడులు గూడి నిర్మలసరోజాసక్తి నజ్ఞ
త్కుటాజాంగనే । యలయుంటుంటను దీప్తినునిలిం బైలంపసర్పున్ పుపా । టలగంధియుటిర
మ్ము' పాంచా-4ఆ. 'మ॥ మొలుఁగుంబోఁడులు పిటసారసరళై మిన్నేటిబంగారుతా। -
మరపుష్పాళ్ గ్రహింపఁబోవరత్నానళ్ పరిణయము-॥ఆ. 'మ॥ ఆయుంగ్లాలో। మొలుఁ
గుంబోఁడివసించె నోర్తుబహుకుంభిబింబితాంగాకృతిన్, వరాహ-9 ఆ. 'మ॥ చిగురుం
బోఁడి రయిలుంగదే యదుపతిస్త్రీలెవ్వరేనిందులే। రుగదా' కళా-3ఆ. 'క॥ యౌవన
ముకలిగినప్పుడ । పూవుంబోఁడులపఁ బతులభోగంబులుగా । కావిభవంబులపఁ గొను
రె' కళా-4ఆ 'క. అలరుంబోఁడులకోపల । నలరుంబోఁడుములు నీవు నగ్గలమును
చున్ । పలపూవాడక యుండుము । తేఁపూవుగతించి వికచతామరసాక్షీ' పా-1ఆ.
'వేల్పుంబువుంబోంఢు' య.యా-1ఆ 'క॥ ఎ । ప్పట్టినవలరినమసలం బట్టువువారల
కుదేసు పూవుంబోఁడీ' యు.యా. 3ఆ 'క॥ మనుభుయార్తికనే వింటం । ననపూఁతుఁ గా
గారవించి తేఁటుంబోఁడీ' యు.యా. 3ఆ. 'మ॥ అలరుంబోఁడులమిన్న యానుయుడు యా
యంపంపు రావిల్కు-యా' నీలా, 2ఆ. 'క॥ పలుపమూల్ప్రాయము నీ । చిగురాకుంబోఁడి
సమ్మితశుకొల్లగన్' నీలా 3ఆ. 'క॥ తులువలనడకలు తడఁబడ । దళిరాకుఁబోఁడ్ల
నడలు తడఁబడఁబోవఁగన్' అచ్చ-బాలకాం. 'క॥ రాకొమరుఁజూచి యక్కిగు ।
రాకుంబోఁడితూ నలంతినైయె యుల్లమునో' అచ్చ-బాలకాం.

24 ద్వంద్వంబునందు ఋకారంబునకు రవర్ణంబువిభాషనగు.

మాత్రపితలు - మాతాపితలు - ఇత్యాదులు.

వ్యా—ద్వంద్వసమాసంబునందుఁ బూర్వపదాంతంబైన ఋకారంబునకురవర్ణంబు (ఱ్ఱావడి) వైకల్పికంబుగా నగును. ఉ. మాత్రపితలు; మాతాపితలు. 'మాతృపితలు' ఇచ్చటఁ బూర్వపదంబైన 'మాతృ' శబ్దంబు ఋకారాంతంబు. ఈసమాసంబు సిద్ధసమాసంబు. 'ఆనఙృతో ద్వంద్వే' అనుసూత్రంబుచే నుత్తరపదంబు పరంబగుచుండఁ బూర్వపద ఋకారంబునకు విధింపబడుచున్న యానఙాదేశంబును బాధించి యంతకుమున్న ప్రకృతసూత్రంబుచే రేఫాదేశంబు కలుగునని భావంబు. రేఫాదేశంబు రానియపుడు 'ఆనఙృతో ద్వంద్వే' అనుపూర్వోక్త సాంస్కృతిక వ్యాకరణసూత్రంబున నాఋకారంబున కానఙాదేశంబుగలిగి 'మాతాపితలు' అగును. ఈరేఫాదేశంబు 'ద్వంద్వే గీర్వాణేక్వచీర్ఘాత్పరతో పివికల్పతః' అనుకారికచేతను గీర్వాణద్వంద్వ సమాసంబునందు (సిద్ధసమాసమందు) దీర్ఘంబుతరువాత వచ్చుఋకారంబునకు రేఫాదేశంబు కలుగునని చెప్పుటచేత 'మాత్రపితృబుద్ధినంభోధపుత్రిఁగొలుతు, ఇత్యాది కవిప్రయోగంబులు సాధువులయ్యె. హ్రస్వంబుతరువాతవచ్చు ఋకారంబునకు నీసూత్రంబుచే రేఫాదేశంబుగలుగదు. అందున 'పితాపుత్రులు, అన్న యానఙాదేశయుక్తరూపంబే సాధువగును గాని 'పితపుత్రులు, అని రేఫాదేసంయుక్తరూపంబు శాస్త్రీయంబుకాదు. గీర్వాణద్వంద్వసమాసంబునందు (సిద్ధసమాసము) హ్రస్వంబుతరువాతిపూర్వపదసంబంధి ఋకారంబునకు రేఫంబు రాదుకావుననే యీక్రిందిపద్యంబునఁ బితృశబ్దంబు రేఫాదేశాంతము కాలేదు. 'క॥ నామములఁ బితృపితామహ । నామంబులమఱి బిరుదనామంబుల సాంగ్రామికులెఱిఁగింతురుపమ। నామొన నీమొనను జాతుర్లులహరకయున్నన్., మఱియు నీరేఫాదేశంబు సంస్కృతద్వంద్వంబునందు నానఙాదేశంబువోలె సమాసచరమావయవమైనపదము (కడపటిపదము) పరంబగునప్పుడే దానికిఁ బూర్వంబైన పదంబుయొక్క ఋకారంబునకు వచ్చునుగాని బహుపదంబులు మేళగించిన ద్వంద్వంబునందు ఋకారాంతపదంబు కడపటిపదంబునకుఁ బూర్వంబైయుండనిచోఁ బ్రకృతరేఫాదేశంబు రాదని యెఱుంగవలయు. కావుననే రేఫాదేశరహితంబులైన యీక్రింది ప్రయోగంబులు సాధువులగుచున్నవి. తే॥ గీ॥ మాతృపితృదారపుత్రక భ్రాతృశతస । హస్రకంబులు సంస్కృతినసుభవింపఁబడియె నెందులనెవ్వనికడలువాఁడు ॥ నరుఁడనిత్యత నూహింప టరయనిరవు' క॥ మాతృపితృసురులవక్కఁగ । నేతెంచున, ఇచ్చటి ద్వంద్వంబునం

గు మాతృశబ్దంబు కడపటిపదంబునకు ముందు రాలేదు. కావున రేఫాదేశయుక్తంబుగాని యానజాదేశయుక్తంబుగాని కాలేదు. (ఉ॥ క్షత్రియసంస్యులై ధరణిగావఁగఁ బుట్టినవారు బ్రాహ్మణ। క్షత్రియవైశ్యశూద్రులనఁగాఁ గలనాలుగు జాతులన్ స్వచా। రిత్రము దప్పకుండఁగఁ బరీక్షితుఁగాచిన యట్లు రాఘుమాం। ధాతృరఘుక్షితీశులు మదంబునఁ గాచిరె యేయుగంబునన్, భార-ఆది. 2 ఆ. ఈపద్యంబునందు (మాంధాతృరఘుక్షితీశులు., అనిన ద్వంద్వంబునందు మాంధాతృశబ్దంబు రేఫాదేశయుక్తంబై భారతంబునందున్నట్టు లెంచియుడినము సూరకవి. (గీ॥ ఘరఋకారాంతశబ్దంబు ద్వంద్వమైన। రేఫమగుమఁ బ్రవర్తిల్లు దృష్టముగాను। పత్రివరహాయవాగ్వహా నేత్రముఖసు। రాభివందితపాదాబ్జయన్నయట్లు, కవిసం-ప్రథమ-28 ల. అనుపద్యలక్షణంబునకు లక్ష్యంబుగాఁ జూపెను. అప్పకవి పైపద్యచతుర్థపాదంబునందు మాంధాతృశబ్దంబు భారతరచనాసమయంబున ఋకారాంతంబుగానే రచింపఁబడినదనియెంచి రేఫశ్లిష్టమైన యక్షరంబులకు రేఫశ్లిష్టంబుగాని యక్షరంబు ప్రాసంబుగానుండవచ్చునన్నదానికిఁ బైపద్యం బుదాహరణంబుగా నిరూపించెను. కొన్ని ప్రాచీన భారత పుస్తకంబుల రేఫయుక్తంబుగాను, మఱికొన్నిటియందు రేఫరహితంబుగాను మాంధాతృశబ్దం బుండవచ్చును కావునఁ బూర్వోక్తకవు లిద్దఱును ఉభయపక్షంబుగా నభిప్రాయపడిరి శాస్త్రంబున (మాంధాతృరఘుక్షితీశుల అన్న ద్వంద్వంబులో రఘుక్షితీశశబ్దంబుసమాసచరమపదంబు (కడపటిపదంబు) కానదానికిఁ బూర్వంబునందున్న మాంధాతృశబ్దంబునకు రేఫాదేశంబు రావచ్చును. ఆయాదేశంబు విభాష గావునమాంధాతృశబ్దంబు ద్వంద్వంబందు ఋకారాంతంబుగానుండవచ్చును. (మాతాపితలు, అన్న ద్వంద్వంబునందు రేఫాదేశాభావంబునందు నానజాదేశంబునట్లే (మాంధాతృరఘుక్షితీశులు, అన్నచోటున రేఫాదేశంబురానియపుడు నానజాదేశంబు రాదు. (ఆనఙృతో ద్వంద్వే, అనుసూత్రంబుచే విహితంబైన యానజాదేశంబు విద్యాసంబంధ వాచకంబులును, యోనిసంబంధ వాచకశబ్దంబులును నైన ఋకారాంతపూర్వపదంబులకే వచ్చును. (మాతాపితలు, అనుచో మాతృశబ్దంబు యోనిసంబంధవాచకంబు. (హోతాపోతలు, అను ద్వంద్వంబునందు హోతృశబ్దంబు విద్యాసంబంధవాచకశబ్దంబు. కావున నానజాదేశంబు సాధీయంబు మాంధాతృశబ్దంబు విద్యాయోనిసంబంధవాచకంబులలో నేదియుంగానియందున రేఫాదేశాభావపక్షంబున

ఋకారాంతయుక్తంబే సాధిష్ఠంబగు. కావున నప్పకవి ఋకారాంతంబనియెంచి రేఫశిష్ట ప్రాసంబునకు నుదాహరణంబుగాఁ జూపుట సర్వజనంబుల రమణీయంబని యెంచవలయు. శ్లో॥ పితుర్దశగుణం మాతా గౌరవేణాతిరిచ్యతే, అనుశాస్త్రంబున మాతజనకునికంటెఁ బూజ్యతమురాలుగాన 'మాతాపితలు' ఇత్యాదిద్వంద్వంబులందు జననీవాచకశబ్దంబు ముందుండుట శాస్త్రీయంబు.

25 సూ.—సమాసవిభక్తికి లోపంబగు లట్టునకుఁ గాదు.

రామునిబాణములు ॥ సరసపువచనములు ॥ వేవెలుఁగు ॥ గుణములప్రోక.

వ్యా.—సమాసంబులయొక్క విభక్తికి లోపంబగలుగును. తత్సమపరిచ్ఛేదంబునందలి ముప్పదియొకండవ సూత్రంబుచే విభక్తులకు విహితంబైన లడాగమంబునకు లోపంబుగలుగదు లడాగమంబుకేత్తుకావున విభక్తికి నాద్యవయవమై సమీపంబునఁ జేరెను. వృషభాదులకు జన్మకాలంబున లేకుండి మధ్యకాలంబున శృంగంబు లుద్భూతంబులైనను శృంగాదియువిశిష్టంబునం దే వృషభవ్యవహారంబు శాస్త్రలోకసమంజసమునట్టులు లడాగమవిశిష్టంబైనవిభక్తియందే విభక్తిత్వవ్యవహర్తంబు పర్యాప్తంబగునుగాని లడాగమంబువిడిచిన కేవలవిభక్తియందుఁ దాదృశవ్యవహారంబు రానేరదు. కాఁబట్టి సమాసవిభక్తికి లోపంబు విధించునో లడాగమయుక్తస్థలంబులో లడాగమవిశిష్టవిభక్తికి లోపంబు ప్రాప్తించుచున్నది. 'ప్రాప్తిపూర్వకోహి నిషేధః' అను శాస్త్రంబునఁ బ్రాప్తించుచున్న లడాగమలోపంబు రాదనియుఁ, గేవలవిభక్తికే వచ్చుననియు నపూర్వంబుగా నిషేధంబు సూత్రితంబయ్యె. తత్సమపరిచ్ఛేదంబులోని యిరువదిమూఁడవ సూత్రంబుచే విహితంబైన నిగాగమంబునకు లోపనిషేధంబు చెప్పంబడలేదు. నిగాగమంబు డుమంతంబునకు విధింపంబడినది. కాన నాఁగాగమంబు ప్రకృతికి నవయవంబుగాని విభక్తికి నవయవంబుగాదు. కనుక లోపంబునకుఁ బ్రసక్తియేలేదు. 'ఉ. రామునిబాణములు' ఇచ్చట రామునియొక్క బాణంబులని విగ్రహంబుండఁగాఁ బూర్వోత్తరపదంబుల సంబంధంబైన యొక్క, ప్రథమావిభక్తులకు లోపంబుగలిగె. అనంతరము 'రామునిబాణ' అనువిశిష్టంబుకంటెఁ దిరిగి ప్రథమావిభక్తి యుదయించె ఇట్లు

తక్కినయుదాహరణంబులయందును బూర్వోత్తరపదవిభక్తులు లోపించుననియు విశిష్ట సమాసంబుకంటెఁ దిరిగి యాయావిభక్తి యుత్పత్తిల్లుననియు నూహించు కొనవలయును. 'సరసపువచనములు' ఇచ్చట, 'సరసములు + వచనములు' ఇట్లు కర్మధారయవిగ్రహంబుండఁ బ్రకృతసూత్రంబునఁ బూర్వపదబహువచనంబునకు లోపంబుగలిగె. తత్సమపరిచ్ఛేదంబునందలి నలువదియవ సూత్రంబుచే ముగాగమంబు ప్రకృతికి విధింపంబడినది కావునఁ బ్రకృతసూత్రంబున దానికి లోపంబు ప్రసక్తింపలేదయ్యె. తత్సమపరిచ్ఛేదంబునందలి నలువదియొకండవ సూత్రంబుచే మువర్ణకకార్యంబు ముగాగమంబునకును నగును గాన సంధిపరిచ్ఛేదంబునందలి ముప్పదిరెండవ సూత్రంబుచే ముగాగమంబునకుఁ బువర్ణంబయ్యె. పువర్ణంబైనచో 'సరసపువచనములు' అను విశిష్టరూపంబగును 'వేవెలుఁగు' ఇచ్చటఁ బూర్వపదంబైన 'వే' శబ్దంబునకు సహస్రార్థంబు. దీనికంటెఁ బ్రథమావిభక్తి యుత్పత్తిల్లి సమాసంబుకానఁ (బహువ్రీహి) బ్రకృతసూత్రంబున లోపంబుకలిగె. 'గుణములప్రోక గుణములయొక్క ప్రోక' ఇట్లు విగ్రహవాక్యంబుండ 'యొక్కా'దివిభక్తులు లోపించె. లట్టునకు లోపంబు నిషేధింపంబడినది కావున సమాసఘటితలకారంబునకు లోపంబురాలేదు. ఇచ్చట సమాసశబ్దంబు వృత్తికి నుపలక్షణంబు. కనుక 'జాలరి' ఇత్యాదితద్ధిత వృత్తియందు విభక్తి లోపంబుగలిగె.

26 సూ—కర్మాదులకుఁ బ్రాధాన్యవివక్షయందు ధాతుజవిశేషణంబులు కర్తతోడంబోలె వానితోడ సమసించు.

రాముఁడురక్షించిన భృత్యుఁడు - రాముఁడువాలినేసిన బాణము - రాముఁడుగోవునిచ్చిన విప్రుఁడు - రాముఁడు వెడలిన వనంబు- రాముఁడు వసించిన పర్ణగృహము - రాముఁడు వసించినచోటు.

వ్యా—కర్తృముఖ్యముగా నెఱవేఱుచునట్టి వ్యాపారంబు కర్మాదికారకంబుల పై నారోపింపంబడినచో ధాతుజ విశేషణంబులు కర్తృసంబలెఁ గర్మాదికారకంబులకును విశేషణంబగునని యర్థము. ఉ. 1 రాముఁడు రక్షించినభృత్యుఁడు, 2 రాముఁడు వాలినేసిన బాణము, 3 రాముఁడు గోవునిచ్చిన విప్రుఁడు, 4 రాముఁడు వెడలిన వనంబు, 5 రాముఁడు వసించిన పర్ణగృహము, 6 రాముఁడు వసించిన చోటు (1) ఇటనాస్య

ర్థంబైన రక్షించుట, రామునిచే ముఖ్యంబుగా నెఱవేర్పందగది. అయిన నట్టిరామనిష్ఠమైన రక్షణ భృత్యునిపై నారోపింపంబడినది కావున, భృత్యుని రక్షించిన రాముఁడు, అన్న వాక్యంబున 'రక్షించిన' అనునది రామునకుంబలె 'రాముఁడు రక్షించిన భృత్యుఁడు, అను ప్రకృతవాక్యంబులోఁ గూడ, రక్షించి 'అనునది భృత్యునికి విశేషణంబయ్యెను. ఈవాక్యంబున రాముఁడు కర్తయును భృత్యుఁడు కర్మంబును గాన నియ్యది కర్తృవ్యాపారంబుపై నారోపించినందులకు నుదాహరణంబు (2) ఈవాక్యంబునందు 'ఏయుట, (కొట్టుట) అను ధాత్వర్థంబును నెఱవేర్పఁగా రాముండు ప్రధానుండు. అయినను నట్టిక్రియను నెఱవేర్చుటకుఁ బ్రధానంబుగా బాణమే వివక్షింపంబడినది కావున 'బాణముతో వాలినేసిన రాముఁడు, అన్న వాక్యంబున 'ఏసిన, అను విశేషణంబు రామునికింబలె 'రాముఁడు వాలినేసిన బాణము 'అను, ప్రకృత వాక్యంబునంగూడ 'ఏసిన, అనువిశేషణంబు బాణంబునకు సంబంధించె. కొట్టుటలో రాముఁడు కర్తయును బాణంబుకరణంబును నైనందున నియ్యది కర్తృవ్యాపారము కరణంబుపై నారోపింపంబడినందుకు నుదాహరణము (3) ఇచ్చుట 'ఇచ్చు క్రియ రామునిచేఁ ప్రధానంబుగా నెఱవేఱుపఁదగినది. అయినను నట్టిక్రియ విప్రుఁడు నెఱవేర్చినట్టులు వివక్షింపంబడినది కావున 'విప్రుని కొఱకు గోవు నిచ్చిన రాముఁడు, అన్న వాక్యంబున 'ఇచ్చిన, అనునది రామునికింబలె 'రాముఁడు గోవునిచ్చిన విప్రుఁడు, అన్న ప్రకృతవాక్యంబు నంగూడ 'ఇచ్చిన, అన్నది విప్రునికి సంబంధించె. ఇచ్చుటయందుఁ దానంబు త్యాగక్రియకుఁ గర్త రాముఁడును త్యాగంబునకు నుద్దేశభూతుఁడు విప్రుఁడును గాన వాక్యంబు సంప్రదానంబుపైఁ గర్తృధాత్వర్థ మారోపింపఁబడినందులకు నుదాహరణము (4) ఇచ్చోటవెడలుట, (నిర్గమించుట) అను క్రియ చేతనంబునే నెఱవేర్పఁదగినది కాన రామునకుఁ బ్రధానంబై సమన్వయించును. అయినప్పటికిఁ బ్రకృతసూత్రంబున నట్టిచేతన వ్యాపారంబు అచేతనంబైన వనముపై మోపఁబడినందున 'వనమునుండి వెడలిన రాముఁడు, అన్న వాక్యంబున 'వెడలిన, అను శబ్దంబు రామునకుంబలె 'రాముఁడు వెడలిన వనంబు, నీప్రకృత వాక్యంబునఁగూడ 'వెడలిన, అన్నదియు చేతంబైన వనంబునకు విశేషణంబుగా సమన్వయించినది. ఇచ్చోట రాముఁడు వనంబునుండి విడిపోయినందున 'వనము అపాదానకారకంబయ్యె. కర్తృక్రియ యపాదానకారకంబుపై సంక్రమింపఁజేసినందుల

ను నియ్యది యుదాహరణంబు. (౮) ఇచ్చోట వసించుటకు ముఖ్యంబుగా రాముఁడు కర్త. అట్టి వసతిక్రియ పర్ణగృహంబుపై నారోపింపఁబడినది కాన 'పర్ణగృహమందు వసించిన రాముఁడు', అన్న వాక్యంబున 'వసించిన', అనునది రామునికింబలె 'రాముఁడు వసించిన పర్ణగృహము', అన్న ప్రకృతవాక్యంబున నైతము 'వసించిన', అన్న విశేషణంబు పర్ణగృహంబునకు సమన్వయించినది. ఇచ్చట రామునకుఁ బర్ణగృహమాపశ్లేషికాధారంబుగావున, గర్తృక్రియ యధికరణకారకంబుపై సంబంధింపఁ జేసినందులకు నియ్యది యుదాహరణము. (౯) ఈయుదాహరణంబునఁ గూడఁ బైదానియందుంబలెఁ గర్తృక్రియ యధికరణంబుపై నారోపింపఁబడినది. సంస్కృతవ్యాకరణంబునందుంగూడఁ గర్తృవ్యాపారంబు కర్మాదికారకంబుపై నారోపించుటగలదు గాని తెనుంగుభాష 'రాముఁడు రక్షించిన భృత్యుఁడు, ఇత్యాదివాక్యంబులలో 'రక్షించిన' అనుదానికి రాముఁడును, భృత్యుఁడును, కర్తలైనట్టుల (In construction) సంస్కృతభాషయందు నేక క్రియలకుఁ గర్తయును, గర్మాదికారకంబునకును నన్వయంబులేదు. మఱియు సంస్కృతభాషయందుఁ గర్తృవ్యాపారంబు కర్మాదికారకంబులపై సంక్రమింపఁ జేసినప్పుడు కర్మాదికారకపదార్థంబులకు శాకర్యాధిక్యము భాసిల్లుచున్నట్టులు స్ఫురించుచుండును. తెలుఁగుభాషయందుఁ గర్తృక్రియ నారోపణవలన నట్టియర్థంబు స్ఫురించుటలేదు. స్పష్టార్థము కొన్ని సంస్కృతభాషయందలి వాక్యంబు లుదాహరింపంబడును. 'ఉ॥ అసిశ్ఛినత్తి' (కత్తి నఱుకుచున్నది) వాస్తవంబున వాక్యంబిట్టులుండవలెను. 'శూరఃసాధ్వసినాఛినత్తి' (శూరుండు లెస్సగాఁ గత్తితో నఱుకుచున్నాఁడు) ఇట్లు నఱుకుటకు దేవదత్తుఁడు కర్తయును, కత్తి కరణంబునైనను మొదటనిచ్చిన యుదాహరణంబునందుఁ గత్తియే నఱుకుచుండుఁ గర్తగాఁ జేయంబడినది. అందున శూరునిప్రియాసమవసరంబు లేకుండనే కత్తి స్వయంబుగ నఱుకునంతటి శాకర్యాతిశయంబు గలదని స్ఫురించుచున్నది. 'కాష్ఠాని పచంతి' (ఇంధనంబులు వండుచున్నవి) ఇచ్చట వండుట మనుష్యుని వ్యాపారంబైనను నయ్యది కరణంబులైన యింధనంబులపై సంక్రమింపఁజేయుటవలన వానియందు శుష్కత్వమార్దవాదిశాకర్యాతిశయంబున్నట్టులు తెలియును. (స్థాలీవండుచున్నది) ఇటవండుట యొకానొక దేవదత్తుని వ్యాపారంబైనను నయ్యది యధికరణకారకంబైన స్థాలిపై నారోపింపఁబడినందున దానియందు (స్థాలియందు) వేగమే వెచ్చనై యన్నంబుడుకునంతటి పలుచనితనము మొదలైన శాక

త్యాతిశయంబు కలదని విశదపడుచున్నది. పై వాక్యంబులం గర్తృవ్యాపారంబు కర్మాదికారకంబులపై నారోపింపంబడినను 'రాముఁడు రక్షించిన భృత్యుఁడు' ఇత్యాది వాక్యంబులందుఁ గర్తయైన రాముఁడును, కర్మకారకంబైన భృత్యుఁడును వాక్యాంతర్గతులైనట్లు 'సాధ్వసిశ్ఛినత్తి' ఇత్యాది వ్యాకరణంబులయందు ఖడ్గాకార కారకంబులతోఁ బాటు శూరాదికర్తలు వాక్యాంతర్గతులు కాలేదు. ఇట్లు భాషాస్వరూపంబునఁ గొన్ని భేదంబులు కలవు.

ఇది సమాసపరిచ్ఛేదము.

తద్ధితపరిచ్ఛేదము.

విభక్త్యంతంబులైనశబ్దంబులమీఁద భావార్థమత్వర్థాదులయందుఁ బ్రయోగించుప్రత్యయంబులు తద్ధితంబులనంబడు. ఇట్టిప్రత్యయంబులను విధించుభాగంబు తద్ధితపరిచ్ఛేదంబు.

1 తనవర్ణకంబు త్వార్థంబునందగు.

త్వార్థంబనఁగా భావంబు - ప్రకృతిజన్యబోధంబునందుఁ బ్రకారంబు భావంబు ॥ రామునితనము - రాముతనము - మనుమనితనము - సీతతనము - గొప్పతనము - కొంటెతనము - నల్లఁదనము - పుల్లదనము.

వ్యా—'తన' ప్రత్యయంబు త్వార్థంబునందుఁ గాఁగు సంస్కృతంబులో 'రామత్వం, పాత్రత్వము' ఇత్యాదులయందు 'త్వ' ప్రత్యయంబు తెలియఁజేయునట్టి భావార్థంబునందుఁ దెలుఁగుభాషలో 'తన' వర్ణకంబగు. (మూలము) త్వార్థంబనఁగా భావంబు, ప్రకృతిజన్యబోధంబునందుఁ బ్రకారంబు భావంబు. వ్యా—ప్రకృతియన

బుట్టినయర్థజ్ఞానంబులో విశేషణంబుగాఁదోఁచునది భావంబనంబడు. ప్రత్యయంబు నకు ముందున్నశబ్దంబు ప్రకృతియనంబడును, ఉ. రామునితనము, రాముతనము. తత్సమపరిచ్ఛేదంబులోని యిరువదిమూఁడవసూత్రంబుచే నిగాగమంబు వైభాషికంబు. రామునియొక్క ధర్మంబని యర్థము. ఇట 'యొక్క' అనుషష్ఠీవిభక్తికిముందు రామ శబ్దంబున్నయది. కావునదిప్రకృతి. రామశబ్దంబునకు రాముఁడర్థము. రాముఁడనఁగా రామత్వము (రామునితనము) గలపురుషుఁడని నిష్కృష్టార్థము. రామునియందు రామత్వము (రామునితనము) విశేషణంబుగా భాసించుచున్నది గావున నట్టియర్థంబు భావంబనాఁబడు. కానిక్రియాపరిచ్ఛేదంబులోని ముప్పదియేడవసూత్రంబునందలి భావ శబ్దార్థంబును, ప్రకృతసూత్రంబునందలి భావశబ్దార్థంబును నొక్కటియేయని భ్రమింప వలదు. 'మనుమనితనము' తత్సమపరిచ్ఛేదంబులోని యిరువదినాల్గవసూత్రంబుచేఁ దెనుఁ గుడుమంతంబు గావున నిగాగమంబు నిత్యంబు. కావుచ 'రాముతనము' అన్నయట్లు 'మనుమతనము' అని పక్షంబువ నన(గూడదు. మనుమునియొక్క ధర్మము ఇట 'యొక్క' ప్రత్యయంబునకుముందు 'మనుమ' శబ్దంబున్నయది. కనుక నయ్యది ప్రకృతి. మనుమఁ డనఁగా మనుమనితనంబుగల పురుషుఁడు ఇట్లే 'సీతతనము' (సీతాత్వము) గొప్పతనము (మహత్త్వము) కొంచతనము (న్యూనత్వము) నల్లఁదనము (నీలత్వము) పుల్లఁ దనము (ఆమ్లత్వము) ఇత్యాదులు. నల్ల పుల్ల శబ్దంబులవంటి గుణవాచకంబులు గావున 'త న' వర్ణకంబు పరంబగునప్పుడు సంధిపరిచ్ఛేదంబులోని ముప్పదియేనవ సూత్రంబున ను గాగమ ప్రాప్తిచే నర్థానుస్వారాది కార్యంబులు గలవయ్యెను.

2 సూ—ఇటవిశేషంబుత్సర్గంబునకు విభాషనుబాధకంబగు.

స్పష్టము.

వ్యా—ఈతద్ధిత ప్రకరణంబునందుఁ గ్రిందవచ్చునట్టి విశేషసూత్రంబులు (అపవాదసూత్రంబులు) 'తన' వర్ణకవిధాయకంబైన పూర్వోక్తసామాన్య సూత్రంబునకు వికల్పంబుగా బాధకంబులగు. అనఁగాఁ జిన్నాదులు మున్నగువానికి నీక్రింద 'తిక' వర్ణకాదులు విశేషించి విధింపఁబడినను బక్షంబున 'తన' వర్ణకంబు తప్పక కలుగునని భావంబు.

3 సూ— చిన్నాదులకు ఱికవర్ణకంబగు.

చిన్నఱికము-కన్నెఱికము ॥ చిన్న - కన్నె - చుట్టము - దొంగ - పేద - మిండ - లంజె - ఇత్యాదులు చిన్నాదులు.

వ్యా— చిన్నమున్నగు శబ్దంబులకు 'ఱిక' ప్రత్యయంబువచ్చును. ఉ. చిన్నఱికము (చిన్న + ఱికము) కన్నెఱికము; చుట్టము, దొంగ, పేద, మిండ, లంజె, బొద లగునవి చిన్నాదులు గావునం దైవానికింబలె ఱిక ప్రత్యయంబూహించునది. పక్షంబునం బ్రథమసూత్రంబుచే 'తన' వర్ణకంబగు. ఉ. 'చిన్నతనము, కన్నెతనము' ఇత్యాదులు. 'చుట్టము' శబ్దంబునకు 'తన' వర్ణకంబుపరంబైనపుడు తద్ధితవృత్తి కాన మువర్ణకంబు లోపించెడిని. ఉ. చుట్టతనము సంధిపరిచ్ఛేదంబులోని ముప్పదియేనవసూత్రంబుచే 'సరసపుందనము, సరసపుందనము, సరసపున్దనము' అన్నయట్లు 'చుట్టపుందనము, చుట్టపుందనము, చుట్టపున్దనము' అనియుం దద్ధితవృత్తియందు మువర్ణకలోపంబు రాని రూపంబులు తనవర్ణకంబు పరంబగునపు డీశబ్దంబునకుం బక్షంబున నగు. తద్ధితవృత్తియైనను 'తన' వర్ణకంబుపరంబగుచో దక్కిన ప్రత్యయంబులందుంబలెం బ్రథమావిభక్తి మువర్ణకంబునకు లోపంబు సామాన్యంబుగా రాదు ఈయర్థము, సంధిపరిచ్ఛేదంబులోని ముప్పదియేనవ సూత్రంబుచే 'తన' వర్ణకంబు పరంబగునపుడు పుంపులకు (సంధి—పరి—32 సూ॥ చే మువర్ణకస్థానీయములు) నుగాగమంబు విధించుటంజేసి, యను మేయింపంబడుచున్నయది. తన వర్ణకంబు సయితము పరంబగుచో మువర్ణకంబునకు లోపంబుగలిగెనేని సంధిపరిచ్ఛేదంబునందలి ముప్పదియేనవ సూత్రంబులో 'తన' వర్ణకంబు పరంబగునపుడు మువర్ణకస్థానీయంబులైన పుంపులెట్లు లభించును? కాన నిదియే తనవర్ణకంబునకుముందు మువర్ణకలోపాభావంబునకు జ్ఞాపకమగుచున్నదని యెఱుంగవలెను. భావార్థ విహితమైన యీఱికప్రత్యయంబు శకటరేఫఘటితంబని లాక్షణికులమతంబు. అప్పకవి—ద్వితీయాశ్వాసము-అకారసీసమాలిక 'ఇద్దఱుపదఱుమం బెద్దఱికంబున గద్దఱియద్దిఱ కట్టెదుఱను' శకటరేఫనిర్ణయము. శ్లో॥ ఉభావియంతస్సర్వే చకియంతః కతిచాగ్రితః । జ్యేష్ఠత్వశాన్యత్వాద్యాశ్చ పూర్వాశ్శకటాస్స్మృతాః' ఇద్దఱు' ఇందఱు, అందఱు, ఎందఱు కొందఱు, ముందఱు, ఇత్యాదులును, 'పెద్దఱికము, కన్నెఱికము' ఇత్యాది ఱికప్రత్య

యాంతంబులును, శకటరేఫయుక్తంబులని శ్లోకతాత్పర్యము. ద్విరేఫ వర్ణదర్పణము తే॥ గీ॥ సర్వకతి చిద్వికియదియచ్ఛబ్దవాచ్య । ములటికప్రత్యయంబులఁ బూర్వకథిత । పరశవర్ణ పరంబునగరువెకాని । లఘువు లేవర్ధనంద్రి కలాపవినుత' కనుక 'చిన్నటిక ము, కన్నెటికము, చుట్టటికము, రానటికము మాలటికము, పేనటికము' ఇత్యాదు లందుశకటరేఫంబు బహుళకవిసమ్మతంబైనను టికప్రత్యయందు లఘురేఫసంటితంబును గవిప్రయోగంబులఁ గానంబడియెడి. చ॥ అకయుగఁ దల్లికక్క సెకియండ్రికు దక్కగల్గిపట్టి చు । ట్టరికమువారి కిన్నెరయడాఁచు రహస్యములీవిజాంతర । స్మృగవి కృతి ప్రివర్తనలమాటలు వీనివినంగ నాఫ్రులై పరఁగను నెచ్చెలుల్ చెలికిఁ బ్రాణము లిచ్చిన నప్పుడీటునే' ప్రిభా- 3ఆ. అలఘుకౌముదియందు బ॥ సీతారామాచార్యులవా రు టికప్రత్యయంబు భయరేఫసంటితంబులలోఁ బరిగణించిరి.

4 సూ—ఉత్వంబునకత్వంబుటికము పరంబగునపుడగు.

తొత్తటికము - వెడ్డటికము - వెజ్జటికము.

వ్యా—'టిక' ప్రత్యయంబు పరంబగునపు డుకారాంతశబ్దంబు లకారాంతంబు లగు. ఉ. తొత్తటికము, 'తొత్తు + టికము' ఇచ్చటఁ దొత్తుశబ్దంబునందలి యుకా రంబున కత్వంబుగలిగె. ఇట్లే వెడ్డటికము (వెడ్డుశబ్దము; వంచన) వెజ్జటికము (వెజ్జుశ బ్దము) ఇత్యాదులూహింపునది.

5 సూ—పేర్వాదులకిమివర్ణకంబగు.

పేరిమి - కడిమి ॥ పేరు - కడు - ముచ్చు - మేలు - చెలి - పోఁ డి - వాఁడి - వేఁడి - ఇత్యాదులు పేర్వాదులు.

వ్యా—'పేరు' మొదలగుశబ్దంబులకు 'ఇమి' ప్రత్యయంబుగలుగును. ఉ, పేరి మి (పేరు + ఇమి ఇట్లే కడిమి (కడు) ముచ్చిమి (ముచ్చు) మేలిమి (మేలు) చెలిమి (చెలి) పోఁడిమి (పోఁడి) వాఁడిమి (వాఁడి) వేఁడిమి (వేఁడి) ఇత్యాదు లూహింపవలెను. చెలి' మొదలైన యికారాంతశబ్దంబులను 'ఇమి' ప్రత్యయంబు రాఁగా సంధిపరిచ్ఛేదం

ద్దంలోని పదునొకండవసూత్రంబుచే నపదాదిస్వరంబు పరంబగునప్పుడు సంధి నిత్యంబై 'చెలిమి' (చెలి + ఇమి) పొడిమి (పొడి + ఇమి) ఇత్యాది రూపంబు లయ్యెడి.

6 సూ—నవర్ణకంబు గుణవచనంబులగు నల్లాదులకగు.

నల్లన - తెల్లన ॥ నల్ల - తెల్ల - పచ్చ - ఎఱ్ఱ చామ - తియ్య - కమ్మ - పుల్ల - చప్ప - విన్న - తిన్న - అల్ల - ఒయ్య - తిమ్మ - చక్క - వేక - ఇత్యాదులునల్లాదులు.

వ్యా—గుణంబును జెప్పునట్టి 'నల్ల, మొదలగు శబ్దంబులకు 'న' ప్రత్యయంబు వచ్చును. ఉ॥ నల్లన(నల్ల + న) ఇట్లే 'తెల్ల, పచ్చ ఎఱ్ఱ, చామ, తియ్య,కమ్మ, పుల్ల చప్ప, విన్న, తిన్న, అల్ల, ఒయ్య, తిమ్మ, చక్క, వేక' ఇత్యాదులు గ్రహింప లెను. పక్షంబున నీపరిచ్ఛేదంబులోని రెండవసూత్రంబుచే విశేషసూత్రంబు సామాన్యసూత్రంబును వికల్పంబుగా బాధించును గానఁ బక్షంబున 'తన' వర్ణ కంబగు. సంధిపరిచ్ఛేదంబులోని ముప్పదియైదవసూత్రంబుచే నుగాగమంబు మొ దలగు కార్యంబులు కలిగి 'నల్లఁదనము, తెల్లఁదనము' మొదలగురూపంబులు పాక్షికం బులై యుండు.

7 సూ—ఇకవర్ణకంబగ్గలాదులకగు.

అగ్గలిక-ఒమ్మిక॥ అగ్గలము-ఒమ్ము.

వ్యా—'అగ్గలము' మొదలైన శబ్దంబులకు ఇకప్రత్యయంబువచ్చును ఉ. అగ్గ లిక. 'అగ్గలము + ఇక ఇట్లుండినప్పుడు (తద్ధిత) గాన విభక్తిలోపంబురాఁగా సంధి పరిచ్ఛేదంబులోని పదునొకండవసూత్రంబుచే నపదాదిస్వరనిత్యసంధికలిగి 'అగ్గలిక' అనురూపంబయ్యె 'ఒమ్మిక, ఒమ్ము + ఇక' ఇచ్చట మువర్ణము నామవాచకంబులో నిది. విభక్తిమువర్ణకంబుగాదు కావున లోపంబురాదు.

8 సూ—మఁగఁటిమ్యాదులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు.

మగఁటిమి - మగతనము - పేదఱికము - ఒజ్జనము - కోటరము - కోడంట్రము - కోడంట్రికము - కోడఱికము - కోమలికము - చెలికారము - తెలుపు - ఎఱుపు - పసుపు - నలుపు ॥ ఱికారములు రానిపక్షమందుఁ దనప్రత్యయంబన్నింటికగు - చిన్నతనము - ముచ్చుఁదనము - నల్లదనము - అగ్గలంపుఁదనము - ఒజ్జతనము.

వ్యా—'మగఁటిమి' మొదలైనశబ్దంబులు ప్రయోగంబులననుసరించి గ్రహింపఁ దగ్గవి ఉ. మగఁటిమి ఇచ్చట 'మగ' శబ్దంబుపై 'టిమిక్' ప్రత్యయంబు, తత్సమపరిచ్ఛేదంబులోని పంచోవింశసూత్రంబుచే నీప్రత్యయంబు బిందుపూర్వకంబగు. 'మగతనము' పక్షంబున 'తన' వర్ణకంబు 'పేదఱిమి' భావార్థంబునందు ఱిమిప్రత్యయంబు తే॥ గీ॥ తగునెయర్జున యీపందతనము నీకు । దండిపై లెమ్ము మనసు పేదఱిమి విడిచి 'భార-భీష్మ- 1 ఆ. 'ఒజ్జనము' ఒజ్జశబ్దంబుపై 'న' ప్రత్యయంబు 'కోటరము' 'కోడలు' శబ్దంబుపై 'టర' ప్రత్యయంబురాఁగా వృత్తియందు నాద్యక్షరశేషంబై కోటరమగు. 'కోడంట్రము' 'కోడలు' శబ్దంబుపై బిందుపూర్వకట్రప్రత్యయంబురాఁగా వృత్తియందు నంత్యవర్ణలోపంబు 'కోడంట్రికము' 'కోడలు' శబ్దంబుపై బిందుపూర్వకట్రికప్రత్యయంబు రా వృత్తియందు నంత్యవర్ణలోపంబు 'కోడఱికము' 'కోడలు' శబ్దంబుపై ఱికప్రత్యయంబురాఁగా వృత్తియందు నంత్యవర్ణలోపంబు రూపాంతరంబు కోటఱికము. చ॥ 'పలుకుము వెలందిమే యునిపజ్జలఁ గోటఱికంబు చేయునే! కలికనుంగుటూడి గపుగత్తియసింహ' రామా- 1ఆ. కోటరము శబ్దంబువోలెనిదిటకారఘటితంబునుగలదు. 'కోమలికము' (చక్కదనము) కోమలిశబ్దంబుపై కప్రత్యయంబు. అపదాదిస్వరసంధి. (చూ-సంధి-11 సూ) 'చెలికారము' చెలిశబ్దంబుపై భావార్థంబునందు 'కార' ప్రత్యయంబు. 'నయగారము' (మృదుత్వము) నుడికారము, (మాటచమత్కృతి) 'గాలగారము' ఇత్యాదులు పైదానివలె గ్రహింపవలె. 'తెలుపు, ఎఱుపు, పసుపు, నలుపు' అనునవి 'తెల్ల, ఎఱ్ఱ, పచ్చ, నల్ల' శబ్దంబులపై నైనరూపంబులు.

ఈశబ్దంబులయందు 'ద్విత్వలకారాదులకు లోపంబును, పూర్ణంబు పరంబగునపుడు బ్రకృతికి నుకారంబును, ఇత్యాదికంబు బుద్ధిసూక్ష్మతచే నూహింపనగు. (మూలము) తికాదులు రానిపక్షమందుఁ దనప్రత్యయంబన్నింటికగు. వ్యా—'తిక,మున్నగుప్రత్యయంబులు రానియప్పుడు తనప్రత్యయంబన్నింటికగు. ఇయ్యది యీపరిచ్ఛేదంబులోని రెండవసూత్రంబుచే లబ్ధంబైనయది. ఉ. చిన్నతనము, ముచ్చుఁదనము, నల్లఁదనము, అగ్గలంపుఁదనము, ఒజ్జతనము. అగ్గలంపుఁ దనముఁ 'ఇచ్చట' అగ్గల శబ్దంబునందుఁబలె మువర్ణక లోపంబు తనప్రత్యయంబు పరంబగునపుడు రాదని యెఱుంగునది.

9 సూ—అరమరాదులకు స్వార్థంబునందికవర్ణకంబగు.

అరమరిక - ఆమిక ॥ అరమర - ఆము - అల్లిబిల్లి - గండి - నడవడి - నాడు - నివ్వాళి - పొత్తి - మాన - మెలి - వాలు - ఇత్యాదులరమరాదులు.

వ్యా—'అరమర,' మొదలైనశబ్దంబులకుఁ బ్రాతిపదికార్థంబునందు 'ఇక, వర్ణకంబుగలుగును. ఉ. అరమరిక (అరమర + ఇక) ఆమిక (ఆము + ఇక) అల్లిబిల్లిక (అల్లిబిల్లి + ఇక) ఇట్లే 'గండి, నడవడి, నాడు, నివ్వాళి, పొత్తి, మాన, మెలి, వాలు మున్నగునవి గ్రహింపనగు. అరమరశబ్దంబునకు 'అరమర' యనురూపాంతరంబును గలదు. ఉ. తామది నమ్మియున్నది విదర్భనరేంద్ర తనూజనిన్నుఁ సు। తాముఁడునందు నీయరమరంబున బోమనసీమనీకు' నై ష- 8 ఆ.

10 సూ—ఉకవర్ణకంబు చిఱుతాదులకు స్వార్థంబునందగు.

చిఱుతుక - నాతుక ॥ చిఱుత - నాతి - నెలఁత - మొఁత - పడఁతి - మడఁతి - పొలఁతి — వెలఁది - నిప్పు - ఎమ్ము - ఇత్యాదులు చిఱుతాదులు.

వ్యా—చిలుత, మొదలైనశబ్దంబులకుఁ బ్రాతిపదికార్థంబున 'ఉక', ప్రత్యయంబువచ్చును. ఉ. చిలుతుక (చిలుత + ఉక) నొతుక (నొతి + ఉక) ఇట్లే నెలఁత, మెలఁత, పడఁతి, ముదఁతి, పొలఁతి, నాఁగిరి, నిప్పు, ఎమ్ము, మొదలైనవి గ్రహింపునది. ఉ॥ కనుంగొనల నిప్పుకల్ మెఱయఁ గ్రాఁగుత నాసహదాఁడి. శ్రీ పర్యాయ-కాం. క॥ పరిసెగనగనగనమనుమ నిప్పుకలు కుప్పలుగఁ బాండురంగ. చౌ॥ ముఖనిప్పుకల్ చెదరఁజూము నుఁ గోటలనుంటలూరఁగా. రా. ద్వి॥ బూరు పుప్పు నిప్పుకలతో సెగడి యారయవిరహులకగ్నియై నిగిడె, రంగ. తక్కుంగల ప్రయోగంబులు సులభము.

11 సూ—కా, కత్తియవర్ణకంబులు పుంస్త్రీత్వంబులమతుబర్థంబునందాటాదులకగు.

కాప్రత్యయాంతంబునకు మగాదిగణగణనంబునం జేసి డుజ్జగు- ఆటకాఁడు - ఆటకత్తియ ॥ అట - అడపము - ఎమ్మె - ఓయారము- కటారి - కొల్లి - చెలిమి — చేరువ - చౌరవ-జట్టి-జాగర-జూదము - తిండి - తేర - దొడ్డ - నీటు - నేస్తము-బేరము-నగ-విలు-వెచ్చము- సొగసు-ఇత్యాదులాటాదులు.

వ్యా—ఆట, మొదలైనశబ్దంబులకు కలవాఁడు, కలది, అనునర్థంబులందుఁ గ్రమంబుగాఁ బుంలింగ స్త్రీలింగంబులందు 'కా', ప్రత్యయంబును, 'కత్తియ', ప్రత్యయంబునగు. (మూలము) కాప్రత్యయాంతంబునకు మగాదిగణగణనంబునంజేసి డుజ్జగు. వ్యా—కాప్రత్యయాంతంబు మగాదిగణంబులోఁ బఠింపంబడినందున నాల్గికపరిచ్ఛేదంబులోని నాలుగవసూత్రింబుచే 'డుజ్' ప్రత్యయంబగు. ఉ. ఆటకాఁడు, ఆటకత్తియ, ఇట్లే అడపము, ఎమ్మె, ఒయారము, కటారి, కొల్లి, చెలిమి, చేరువ, చౌరవ, జట్టి, జాగర, జూదము, తిండి, తేర, దొడ్డ, నీటు, నేస్తము, బేరము, నగ, విలు, వెచ్చము, సొగసు, ఇత్యాదులు గ్రహింపునది. అడపకాఁడు అడపకత్తియ. (అడపము + కాఁడు, కత్తియ) వృత్తియందు ముపర్ణకలోపంబు. ఓయారకాఁడు

(శృంగారము + కాఁడు) నేస్తకాఁడు (నేస్తము + కాఁడు) వెచ్చకాఁడు=విటుఁడు (వెచ్చము + కాఁడు), వీనికివృత్తియందు మువర్ణకలోపంబు. గీ॥ సురలయూఁకటికూఁడు ముచ్చులకుఁగీడు। రిక్కలకు ఱేఁడువెలుఁగుల యిక్కజోడు। లచ్చిసైదోడు రేబోటి వెచ్చకాఁడుఁ చంద్రుఁడలరారె పక్కగాసాంద్రుఁడగుచు' కవి- ౩ఆ. జూదకాఁడు (జూదము + కాఁడు) వృత్తియందు మువర్ణకలోపంబు. రూపాంతరంబు—జూజకాఁడు. ఇట్లే జూజకత్తియ. క- కలసెపఁ బతిఁ నతఁడిచ్చుట। మెలఁగుట మాతండ్రి విన్నమేలగు నేృపే। వులలోన సురియద్రిప్పిన। కలఁపనబింకైనఁ జెలిమికత్తెలునగరె, ఉ. హరి 5ఆ.

12 సూ—కాకత్తియలకకారంబునకుగకారంబు కొండొకచోఁ గానంబడియెడి.

అందగాఁడు - అందగత్తియ - కొండెగాఁడు - కొండెగత్తియ- బేరగాఁడు-బేరగత్తియ ఇత్యాదులు.

వ్యా—కా-కత్తియప్రత్యయంబులయందలి కకారంబునకుఁ గొన్నిచోటుల గకారంబుగానంబడుచున్నయది. ఉ. అందగాఁడు, అందగత్తియ. (అందము + గాఁడు గత్తియ) వృత్తియందు మువర్ణకలోపంబును బ్రకృతసూత్రంబునఁ బ్రత్యయకకారంబునకు గకారంబునుగలిగె. ఇట్లే కొండెగాఁడు, కొండెగత్తియ. బేరగాఁడు బేరగత్తియ, మొదలైనవి యూహించునది.

13 సూ—కాకత్తియలు కొండొకవానికిస్వార్థంబునంజూపట్టెడు.

చెలికాఁడు - చెలికత్తియ - హెగ్గడికాఁడు - హెగ్గడికత్తియ.

వ్యా—కా-కత్తియ, ప్రత్యయంబులు కొన్నింటికిఁ బ్రాతిపదికార్థంబునందుఁ గనఁబడుచున్నవి. ఉ, చెలికాఁడు (చెలియనియర్థము) హెగ్గడికాఁడు, హెగ్గడికత్తియ' ఈప్రత్యయంబులు ప్రాతిపదికార్థమందే యగును; కాఁబట్టియును హెగ్గడి,

(అంతఃపురరక్షకభటుఁడు) శబ్దంబుకంటె స్వార్థంబునందు నీప్రత్యయంబును వక్ష్యమాణంబగు పదునాల్గవసూత్రంబుచేఁ గలుగును. ఉ. హెగ్గడీఁడు. తే॥ అతఁడు తెచ్చిన రత్నభూషాంబరాదు । లంగుళోన హెగ్గడీలతో. నానతిమ్ము' సత్య-4 ఆ.

14 సూ—కావర్ణకంబు తిర్యక్కులకుం గానంబడియెడి.

ఇబ్బందిగాఁడు - ఒంటిగాఁడు - కొమ్ముకాఁడు - పరికాఁడు - ఇత్యాదులు మృగవిశేషవాచకంబులు.

వ్యా—కాప్రత్యయంబు పశుపక్షివాచకంబులను గానంబడు. ఉ॥ ఇబ్బందిగాఁడు (పెద్దపులికిని చిఱుతపులికిని బుట్టినపులి) పండ్రెండవసూత్రంబుచేఁ బ్రత్యయకకారంబునకు గకారంబు. ఒంటిగాఁడు (పంది) ఈశబ్దంబునందుఁ బ్రత్యయకకారంబునకు గత్వంబు కవిప్రయోగంబులఁ గానంబడదు. సీ॥ అనురక్తిఁ దేఁచు నూతనసారసాటోప మొంటికాండ్రదపుఁ దెంపులోసఁగు నెదట, హ. న-2ఆ. ఇప్పద్యంబునందలి యొంటికాఁడు, శబ్దంబునకు హరిశ్చంద్రకథాపక్షంబున బందియనియు, నలకథాపక్షంబున నేకాకియనియు నర్థము. కొమ్ముకాఁడు, (వరాహము) సీ॥ నరకహేతుహిరణ్యాహరణవృత్తిఁ జరించు కొమ్ముకాని భజించు కొడవలెల్ల. వసు-1ఆ. పరికాఁడు, (తెగకుముఖ్యమైనయేనుఁగు) చ॥ వంతి ముట్టినపరికాఁడు మొత్తము వడింబఱతెంచిన మాడ్కినాపగా। తనయుఁడులోను గారథికదంబము బిట్టడరెన్ సముద్ధతిన్, భార-భీష్మ-1ఆ. చ॥ అనిలజనంబునం బఱచు నమ్మదనాగ మెదిర్చి క్రమ్మఱిం। చినపరికాఁడువోలె, భార-ఆది-4ఆ. చ॥ పురియుఁడు బూనిగాఁడు సురపోతుల రాజును మాతిగాఁడు, మను-4ఆ. ఇయ్యవి శునకభేదంబులు. పక్షివాచకంబునకు నుదాహరణము. బట్టికాఁడు, (చిలుక, గోరువంక) సీ॥ గీ॥ చనును శుకసంజ్ఞ బట్టికాఁడనఁగ ఆంధ్రభా-సింహ-వర్గ. సీ॥ అది శ్యేనసామాన్యమని కొందఱందురు తోనిగాఁడనఁగఁ బుంశ్యేన మొప్పు, ఆంధ్రభా-సింహవర్గు. వ॥ గబిగాఁడు పూరేడు శ్వగంబు గొన్నంగి వెన్నడాయి పఱికి శైవదిష్ట।

వింగపరిడుగిపిలి వామనపాతుకాఁడును లంకికాటిగాఁడు, కుంకటి కువ్వెకుటాక క ఖక్కరడు సీల్లచ్చిగాఁడును జల్లపిట్ట, ఆంధ్రభా-సింహావర్గు

15 సూ—అటమటాదులకు మతుబర్థంబునం బీవర్ణకంబు పుంస్త్వంబునందగు.

ఈప్రత్యయాంతంబుమగాదిగణంబు ॥ అటమటీఁడు -కమ్మతీఁడు అటమటము - కమ్మతము - కన్నడము - కొండెము -బానసము — బూటకము - మందడి - మన్నెము - సుంకము - ఉక్కివంబునకు వలోపంబునగు ॥ ఉక్కీఁడు - ఇత్యాదులు.

వ్యా—'అటమాట, మొదలైనశబ్దంబులకుఁ బుంలింగంబునందు 'కలవాఁడు' అనునర్థంబున 'ఈ' ప్రత్యయంబువచ్చును. (మూలము) ఈప్రత్యయాంతంబు మగాది గణంబు. వ్యా—ఈ. ప్రత్యయాంతంబు మగాదిగణంబులోనిది. ఉ. అటమటీఁడు 'అటమటము + ఈ' ఇట్లుండవృత్తి (తద్ధిత) గావున మువర్ణకంబునకు లోపంబుగలిగి 'అటమాట + ఈ' అనియుండెడి సంధిపరిచ్ఛేదంబులోని పదునొకొండవసూత్రంబున సప దాదేస్వరనిత్యసంధిచే 'అటమటీ' అయ్యె. తద్ధితాంతంబు గావునఁ బ్రాతిపదికసంజ్ఞ గలదయ్యె. ఈప్రత్యయాంతంబు మగాదిగణంబులోనిది గావున నాచ్ఛికపరిచ్ఛేదంబు లోని నాల్గవసూత్రంబుచే డుక్ ప్రత్యయంబుగలిగి 'అటమటీఁడు (మోసకాఁడు)' అయ్యె ను. 'అటమటము' శబ్దంబునకు 'అటమటం' అనియు రూపంబుగలదు. చ॥ 'అటమటఁ జెందె జేల' రసి-5 ఆ. 'కమ్మతీఁడు = కృషీవలుఁడు (కమ్మతము + ఈ + డు) ఇట్లే. కన్నడము, కొండెము, బానసము, బూటకము, మందడి, మన్నెము, సుంకము, ఇత్యా దులందుఁ బైనిఁజెప్పిన ప్రక్రియయూహించునది. (మూలము) ఉక్కివంబునకు వలో పంబునగు. వ్యా—'ఉక్కివము' అను శబ్దంబునకు వకారలోపంబును అనఁగా, నీప్ర త్యయంబుతో సముచ్చయంబుగా వకారలోపంబుగలుగును. ఉ. ఉక్కీఁడు. 'ఉక్కి వము + ఈ' వృత్తి కావున మువర్ణకలోపంబును, బకృతవాక్యంబుచే వకారలోపం

బును గాఁగాఁ; 'ఉక్కి + ఈ' అయి యపదాదిస్వర నిత్యసంధిచే 'ఉక్కీ' ఆయెను. ఈప్రత్యయాంతంబు మగాదిగణంబుగావున డుక్ వర్ణకంబుగల్గి 'ఉక్కీఁడు' అయ్యెను. రూపాంతరంబు 'ఉక్కివుఁడు' అనియుఁ గలదు. ప్రత్యయభేదంబులచేఁ ద్విరూపంబులలోఁ గొంచెమర్థభేదంబునుగలదు. ఉక్కివుఁడు = కపటముగలవాఁడు. ఉక్కీఁడు = మూర్ఖుఁడు. ఉ॥ ఉ। క్కీలయి నేర్పులేక తమకించి పయింబడినొవ్వు వారు' నిర్వ-3ఆ. ఉ॥ ఉక్కివుఁడై నీకొడుకు నల్లమునిన్నిటు లాడఁగూడునే (భార- ఉద్యో-2 ఆ. ఉ॥ ఉక్కివులెందునుం గలరె యొప్పరువోఁ ధృతరాష్ట్రనందనుల్' భార- ఉద్యో-4ఆ.

16 సూ—ఈప్రత్యయంబు కొన్నింటికి స్వార్థంబునందగు.

మొక్కలీఁడు - కల్లరీఁడు

వ్యా—'ఈ' ప్రత్యయంబు కొన్ని శబ్దంబులకుఁ బ్రాతిపదికార్థంబునందువచ్చును. ఉ. మొక్కలీఁడు. 'మొక్కలి' అను ప్రాతిపదికార్థంబుకంటె స్వార్థంబునందు 'ఈ' ప్రత్యయంబుగల్గి యపదాదిస్వరనిత్యసంధియు, డుక్ వర్ణకంబును, గలిగి 'మొక్కలీఁడు' అయ్యె. 'మొక్కలి (శూరుఁడు), అనియే యర్థము. ఇట్లే కల్లరీఁడు. (అసత్యవచనుఁడు) కల్లరికాఁడనియు రూపంబుగలదు.

17 సూ—అరివర్ణకంబు మతుబర్థంబున జాలాదులకగు.

జాలరి - ఒఱపరి॥ జాల - ఒఱపు - కల్ల - చదువు-జూదము- టక్కు - తగవు - తీరుపు - తెంపు - తెరువు - నేరుపు - మతకము- వెరపు - వేఁట - సిగ్గు - సుంకము - ఇత్యాదులు.

వ్యా—'అరి' ప్రత్యయంబు 'కలవాఁడు, కలది' అనునర్థంబున 'జాల' మొదలగుశబ్దంబులకుఁ గలుగును. ఉ. జాలరి, వలగలవాఁడని యర్థము. అనఁగాఁ బల్లెవాఁడని భావము. జాలకాఁడనియు రూపంబుగలదు. 'ఒఱపరి (ఒఱపు + అరి) సౌందర్యవం

తుఁడు. ఇట్లే కల్ల, చగువు, జూదము, టక్కు, తగవు, తీరుపు, తెంపు, తెరువు, నేరుపు, మతకము, వెరవు, వేఁటు, సిగ్గు, సుంకము ఇత్యాదులందు గ్రహింపవలెను., జూదము, మతకము, సుంకము, ఈశబ్దంబులపై నరివర్ణకంబు ప్రయోగించినప్పుడు వృత్తి మూలకమైనమువర్ణకలోపంబుగలిగి యపదాదిస్వరనిత్యసంధిచే ఁజూదరి, మతకరి, (మాయావి) సుంకరి (సుంకముతీయునతఁడు), ఇట్లు రూపంబులేర్పడు. అప్పకవి సీ॥ ఇద్దఱు పడఁతులుఁ బెదఱికంబున గద్దఱి యద్దిఱికమ్మైగుజను, అని ఱకారసీసమాలికలో గద్దఱి, శబ్దంబు శకటరేఫయుక్తంబనివచించెను. ఁగద్దె (ఉన్నతపీఠము + అరి,) ఇట్లుండ నప దాదిస్వరనిత్యసంధిచే ఁగద్దరి, అయినదనియు, ఉన్నతపీఠము గలాఁడని వాచ్యార్థంబైనను దిట్టతనముగలవాఁడని లాక్షణికార్థంబునందు నియ్యది క్రమంబుగాఁ బ్రయోగింపఁబడుచున్నదనియు, కొందఱులాక్షణికులమతంబు. ఁగద్దరికాఁడు, అనియు రూపంబు గలదు. ఁకా, ప్రత్యయంబు స్వార్థంబునందయ్యెడిని.

(18) సూ—ఇవర్ణకంబోయారాదులకు మతుబర్థంబునందగు.

ఓయారి - అక్కసి। ఓయారము - అక్కసము - కడలు - చాగము - జోగము - తమకము - తుటారము - బండారము - బిత్తరము - బిటారము - బేహారము - మచ్చరము - మిటారము - విన్నాణము - వెక్కసము — ఇత్యాదులు.

వ్యా—ఁఓయారము, మొదలైనవానికి ఁకలవాఁడు కలది, అనునర్థంబునందు ఁఇ, ప్రత్యయంబువచ్చును. ఉ. ఓయారి. (ఓయారము + ఇ) వృత్తిగావున మువర్ణకలోపంబు. 'అక్కసి (అక్కసము + ఇ)' మువర్ణకలోపంబు. ఇట్లే, ఁకడలు (కడలి) చాగము, జోగము, తమకము, తుటారము, బండారము, బిత్తరము, బిటారము, బేహారము, మచ్చరము, మిటారము, విన్నాణముఁ వెక్కసము, ఇత్యాదులం దూహించునది.

(19) సూ—తవర్ణకంబు కులవాచకంబునకుస్త్రీవాచ్యం బగు

నపుడు మతుబర్థంబునందగు.

కొఱవత - చాకిత ॥ కొఱవ - చాకి - బోయ - వాని - వ్రే-సాలె - ఇత్యాదులు కులవాచకంబులు.

వ్యా—త, ప్రత్యయంబులను విశేషణంబును జెప్పుశబ్దంబునను స్త్రీవాచ్యంబగునప్పుడు 'కలది' అనునర్థంబునందు వచ్చును. ఉ. కొఱవత. 'కొఱవ' అనఁగా నొకానొకహీనజాతి. అట్టిజాతిగలది యను నర్థంబునందు 'కొఱవత (కొఱవది)' అగును. 'చాకిత = రజకస్త్రీ (చాకి + త) ఇట్లే 'బోయ, వాని, వ్రే, సాలె, కుమ్మరి, గొల్ల, మాల, ఇత్యాదికులవాచకంబులందు గ్రహింపునది.

20 సూ—తవర్ణకంబు పరంబగుచో నొకానొకచో నెత్వంబు చూపట్టెడి.

చెంచెత - మాలెత.

వ్యా—'త' ప్రత్యయంబు పరంబగునపుడు కొన్నిచోటులఁ బ్రాతిపదికంబు తుద 'ఎ' కారంబు గానంబడు. ఉ. చెంచెత (చెంచు + ఎ + త) చెంచుజాతిస్త్రీ. ఇట్లే మాలెత. (చండాలస్త్రీ) చెంచితయను రూపంబును గొందఱుమతంబునఁ గలదు. క॥ చెంచితలం బింఛపత్రచేలాంచితలన్ (భాగ-స్కం-10-పూ. సీ॥ చెంచునింటికి బోయి చెంచెతకుఁ బ్రియంబు, కాశీ-5 ఆ. క॥ తోఁపియక విప్రుఁడు మాలెతఁ। గాయజసుఖకేళిఁ గలిసి కష్టాత్ముఁడగన్ । బ్రాయశ్చిత్తము సేయక । పోయినఁ జండాలజాతిఁ బొందు నిజముగన్ (విజ్ఞా-ప్రా-కాం.

21 సూ—యువతి విటీరజస్వలలు గుబ్బెతమిండత ముట్టుతలు నాఁబడుచుండు. స్పష్టము

వ్యా— తెలుఁగునందు 'యువతి' శబ్దంబునకు 'గుబ్బెత' (యౌవనవతి), అనియు

'విట్, శబ్దంబునకు 'మిండత (విటురాలు)' అనియు, 'రజస్వలా' శబ్దంబునకు 'ముట్టుత (రజస్వలాస్త్రీ)' అనియుఁ బ్రయోగంబులు.

22 సూ—వగాదులకు బహువచనాంతంబులకు స్త్రీవాచ్యంబగున పుమత్వర్థంబునందాఁడివర్ణకంబగు.

వగలాఁడి ॥ వగ -చిన్నె-కులుకు-వన్నె-దొమ్మి-ఎమ్మె ఇత్యాదులు వగాదులు.

వ్యా—బహువచనాంతంబులగు 'వగ' మొదలైనశబ్దంబులకు స్త్రీయర్థమైనపుడు 'కలది' అనునర్థంబున 'ఆఁడి' వర్ణకంబువచ్చును. ఉ. వగలాఁడి (వగలు + ఆఁడి) వగలుగలయాఁడుది యనియర్థము. ఇట్లే చిన్నె, కులుకు, వన్నె, దొమ్మి, ఎమ్మె, ఇత్యాదులం దూహించునది.

23 సూ—వగాదులకు బహువచనాంతంబులకుఁ బుంస్త్వంబున మతుబర్థంబాకారంబగు.

ఆప్రత్యయాంతంబు మగాదిగణంబు ॥ వగలాఁడు-చిన్నెలాఁడు.

వ్యా—బహువచనాంతంబులగు 'వగ' మొదలైనశబ్దంబులకుఁ బుంలింగంబునందు 'కలవాఁడు' అను నర్థంబున 'ఆ' కారప్రత్యయంబువచ్చును. (సూ) ఆప్రత్యయాంతంబు మగాదిగణంబు. వ్యా—'ఆ' ప్రత్యయాంతంబు మగాదిగణంబులోనిది కావున డుఙ్వర్ణకంబు. ఉ. వగలాఁడు(వగలు + ఆ + డు)వగలుగలవాఁడని యర్థము. ఇట్లే 'చిన్నెలాఁడు' శబ్దంబూహించునది.

24 సూ—ముక్కు-లోనగువానికిం దదభావద్యోతకంబయి మతుబర్థంబునందిఁడివర్ణకంబగు.

ముక్కిఁడి-ముక్కు-లేనివాఁడని యర్థము। ముక్కు-వాలు-వెరవు-సిగ్గు-ఇత్యాదులు ప్రయోగంబులనెఱుంగునది.

వ్యా—'ముక్కు మొదలైనశబ్దంబులకు ముక్కు మొదలైనవానిలేమిని సూచించునదియును 'లేమిగలవాఁడు, లేమిగలది' అనునర్థంబున 'ఇఁడి' ప్రత్యయంబువచ్చును. ఉ. ముక్కిఁడి (ముక్కు + ఇఁడి) ముక్కులేమిగలవాఁడనియర్థము. ఇట్లే వాలు, వెరవు, సిగ్గు' ఇత్యాదులు కవిప్రయోగంబులవలన గ్రహింపవలెను.

25 సూ—మానార్థంబగు నేకత్వంబునం బెఁడువర్ణకంబగు.

తూమెఁడు - ముంతెఁడు - ఎత్తెఁడు - వీసెఁడు - జేనెఁడు - మూరెఁడు - కుండెఁడు - గంపెఁడు.

వ్యా—పరిమాణార్థకశబ్దంబులకు నేకవచనంబున 'ఎఁడు' ప్రత్యయంబు వచ్చును. ఉ. తూమెఁడు(తూము + ఎఁడు) ఒకతూము పరిమాణంబుగలదని యర్థము. ఇట్లే ముంతెఁడు ఏత్తెఁడు వీసెఁడు, జేనెఁడు, మూరెఁడు, కుండెఁడు, గంపెఁడు, అడుగెఁడు' ఇత్యాదులందు నేకపదార్థపరిమాణంబు గ్రహింపునది. క॥ నీనుడువులకే నడుగెం। డైనను దాఁటనని సత్యమాడెను, రుక్మాం-ఆ.

26 సూ—ఎఁడువర్ణకంబుపరంబగునపుడు లివర్ణంబులోపించు.

కమికెఁడు - కొడిదెఁడు - దోసెఁడు - పిడికెఁడు - పుడిసెఁడు - సందెఁడు.

వ్యా—'ఎఁడు' ప్రత్యయంబు పరంబగునపుడు 'లి' వర్ణంబులోపించును. ఉ. కమికెఁడు [కమికిలి (వంపఁబడిన వ్రేళ్లుగలపుడిసిలి) + ఎఁడు] ఇచ్చటఁ బ్రకృతసూత్రంబున లివర్ణలోపంబును, అపదాదిస్వరనిత్యసంధియుఁ గలుగ 'కమికెఁడు' అయ్యె. ఇట్లే 'కొడిదెఁడు, (కొడిదలి + ఎఁడు దోసెఁడు (దోసిలి) పిడికెఁడు (పిడికిలి) పుడి

సీఁడు (పుడిసిలి) సందెఁడు (సందిలి,) ఇత్యాదులూహింపనగు. 'దాలి,' శబ్దంబునకు. 'ఎఁడు,' వర్ణకంబుపరంబగునపుడు లివర్ణలోపంబులేదు. ఉ. దాలెఁడు. (దాలి + ఎఁడు)

27 సూ—దఘ్నార్థంబున బంటికొలఁదులగు.

మోఁకాలిబంటి - మోఁకాలికొలఁది ॥ ఱొమ్ముబంటి - ఱొమ్ముకొలఁది,

వ్యా—దఘ్నార్థము=దఘ్నప్రత్యయార్థంబు. సంస్కృతవ్యాకరణంబున 'ప్రమాణేద్వయసచ్ దఘ్నఇ్ మాత్రచః' అను సూత్రంబునఁ బ్రమాణార్థంబునందు దఘ్నప్రత్యయము విధింపంబడియె. కనుకఁ బ్రమాణార్థంబునందు 'బంటి,' 'కొలఁది,' అనునవి యగును. ఉ. మోకాలిబంటి, మోకాలికొలఁది. (మోకాలివఱకుఁ బ్రమాణంబు గలయది) వృత్తియందు నాపవిభక్తికమైన 'ఇ,'కారంబుగల్గి 'మోకాలి,'అయ్యెను. (జానుదఘ్నము) ఇట్లే 'ఱొమ్ముబంటి,' ఱొమ్ముకొలఁది. ఇత్యాదులందూహింపనది దఘ్నార్థమందుఁ దత్సమపదంబులమీఁద సైతము 'బంటి,' ప్రత్యయంబుగానంబడియెడిని సీ॥ కటిబంటినెత్తురు కాలువల్ వలువలు దడియ నేడ్చుచుఁ జొచ్చి దాఁటిదాఁటి, రామా-8-ఆ. మఱియు మయప్రత్యయంబు తత్సమపదంబులమీఁదఁ గాక తెలుఁగుపదంబులమీఁదను బ్రాచుర్యార్థంబునఁ (అధిక్యంబున) గానంబడుచున్నది. ఆ-దీ॥ సమదవృత్తిఁ గేరిసలిపెఁ జకోరచయంబు చదలు దమమయంబుగాఁగ, నిర్వ-6 ఆ. తే॥ ప్రఘనభూమి । మెదడుప్రోవులమయమయ్యె మిక్కుటముగ, హరి-ఉ. 10 ఆ.

28 సూ—అర్థవిశేషంబులవర్ణకాంతరంబులును మహాప్రయోగంబుల నెఱుంగునది.

మంటమారి - తిండిపోతు - తాచ్ఛీల్యంబున మారిపోతువర్ణకంబులు ॥ అడప - తాంబూలకరండవాహి - మతుబర్థంబునందప్రత్యయంబు ॥

పెండ్లిము - ఊహ - పెండ్లిశబ్దంబునకు మతుబర్థంబునందము ప్రత్యయంబు ॥ ఇత్యాదులూహ్యంబులు.

వ్యా—అర్థవిశేషంబులయందు (భిన్నార్థంబులయందు) నితరమైన ప్రత్యయంబులును, మహాకవి ప్రయోగంబులయందుఁ గనిపించునని. ఉ. మంటమారి, గింజిపోతు (మూ) తాచ్ఛీల్యంబున మారిపోతు వర్ణకంబులు. వ్యా—స్వభావంబున 'మారి, పోతు, ప్రత్యయంబులుగలుగును. సీ॥ మంటమారులుగాని మహనీయబాడబుల ప్రదాతలు గానియట్టి ఘనులు' పట్ట-1 ఆ. తే॥ గీ॥ అనుచుననవింటి పెనుపంట నాడంగాని గెంటపములాడినజియు నమ్మంటమారి, వసు-4ఆ. ఇచ్చట 'మారి' వర్ణకంబు స్వభావంబును దెలుపుచున్నయది. (మూ) 'అడప-తాంబూలకరండవాహి, మతుబర్థంబునంద ప్రత్యయంబు. వ్యా—'అడప' (అడపము + అ) తాంబూలపుబరణిగలది అనఁగాఁ దాంబూలపుబరణిని వహించునది. 'అడప' అనుశబ్దంబునకు 'తాంబూలకరండవాహి' అనియర్థంబు వ్రాయుట యయుక్తమనియు, 'అడప' శబ్దంబు అడపమునందుకొని యుండు పడఁతి, యేయర్థంబుగాన 'తాంబూలకరండవాహిని' అని సూరిగారు స్త్రీలింగంబుగాఁ బ్రయోగింపవలయును గాని వాహి యనుట యుక్తంబు గాదనియుఁ గొందఱందురు 'తాంబూలకరండవాహి' అనునది స్త్రీలింగంబునను. సంస్కృతవ్యాకరణంబులో 'కర్మణ్యణ్' అనుసూత్రంబుచే ద్వితీయాంతంబుపపదంబగునుండ ధాతువుకంటె 'అణ్' ప్రత్యయంబు విధింపంబడి 'కుంభకారః (కుంభం కరోతీతి కుంభకారః), అయినట్టులె 'తాంబూలకరండం వహతీతి తాంబూలకరండవాహః' అని యణ్ ప్రత్యయాంతంబు పుల్లింగరూపంబగును. 'టిడ్ఢాణఞ్' అనుసూత్రంబున జీప్ప్రత్యయంబువచ్చి 'కుంభకార శబ్దస్త్రీలింగంబు 'కుంభకారీ' అయినట్టులు, తాంబూలకరండవాహ, శబ్దస్త్రీలింగంబు 'తాంబూలకరండవాహీ' అగును. కాఁబట్టి 'అడప' శబ్దంబు స్త్రీలింగంబనియే యూహింపనగు. పుల్లింగము 'అడపకాఁడు' అడపశబ్దంబు పుల్లింగంబులోఁగూడ నున్నట్టులు ప్రయోగంబు కానిపింపదు. స్త్రీలింగంబుగాను

ఊన్నందులకు లక్ష్యంబు గలదు చ॥ కలికివరాట రాజదప్పకపరవీడెము వెట్టెవంచనన్ । నలునడపంబు వానికి ఘనాగరవల్లిదళాంతరంబునన్ । బగితపుం దేలుమైనమునంబన్నె' నైష - 7 ఆ (మూ) పెండ్లము - ఊఢ ; పెండ్లిశబ్దంబునకు మతుబర్థంబునం దము ప్రత్యయంబు. ఇత్యాదులూహ్యంబులు. వ్యా — పెండ్లము = ఊఢ (వివాహముచేసికొన్న భార్య) 'పెండ్లికలది' అనునర్థంబునందు 'పెండ్లి + అ' ఇట్లుండ నపదాదిస్వర నిత్యసంధిగలిగి లోకవ్యవహారంబునం గ్లిబత్వనూలక మువర్ణకంబుచే 'పెండ్లము' అయ్యెను. సంస్కృతభాషలో 'కళత్ర' శబ్దంబువలెనే తెలుంగులో నీశబ్దంబు భాషాశైలిం జేసి నపుంసకలింగంబయ్యె. గ్రంథకర్త మూలంబునందు 'అము' ప్రత్యయమని మువర్ణకంబుగూడం దద్ధితప్రత్యయంబు లోనిదియనుట యవిచారితరమణీయంబు. (ఒకానొకచో మతుబర్థంబున నవర్ణకంబు చూపట్టెడి' ప్రౌఢవ్యా. క॥ అనిలజనీకిట్లనిప ! ల్కను జనునే తలంప తేజికడుపునం బులి పుట్టునె యిట్టిదివ్య తేజం । బున వాండు హీనాన్వయమునం బుట్టునె ।" నెపుమా' భార-ఆది-6 ఆ. (తేజంబున వాండు=తేజముగలవాండు.)

ఇదితద్ధితపరిచ్ఛేదము.

క్రియాపరిచ్ఛేదము.

క్రియలను జెప్పునట్టిభాగము క్రియాపరిచ్ఛేదంబు.

(1) సూ—ధాతువునకు.

ఇదియధికారసూత్రంబు - ఇంక నెయ్యది యుపక్రమింపంబడునయ్యది ధాతువునకగునని యెఱుంగునది.

వ్యా—ఈసూత్రంబునకు నిప్పటిఁ బ్రత్యేకంబుగ వ్యాఖ్యానం బక్కఱలేదు. తరువాతి సూత్రంబులలోనికి చేరి ప్రత్యయవిధిసూత్రంబుల వ్యాఖ్యానంబులో వినియోగించు సూత్రంబుగావున నే యధికారసూత్రంబని మూలంబున సూచింపఁబడియెను. తరువాతివిధింపంబడు లకారాదిప్రత్యయంబులు ధాతువునకని యెఱుంగునది.

(2) సూ—వర్తమానంబునలట్టగు.

వర్తమానక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లడ్వర్ణకంబగు ॥ వర్తమానంబనఁ బ్రారబ్ధాపరిసమాప్తంబు - అప్పటికి ముగియకుండునది.

వర్తమానక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లడ్వర్ణకంబగు. వర్తమానంబనఁ బ్రారబ్ధాపరిసమాప్తంబు. అప్పటికి ముగియకుండునది.

వ్యా—ఈసూత్రంబులోనికి 'ధాతువునకు' అనిన పదము ప్రత్యయాధికారసూత్రంబునుండి యనువర్తించును, 'వర్తమానంబున' అనునది యనువర్తించిన 'ధాతువునకు' అనుదానితోనన్వయంబు. కాని 'వర్తమానకాలమునందు లట్టగును' అనియర్థము చెప్పఁగూడదు. 'వర్తమానంబున ధాతువునకు' అనఁగా వర్తమానకాలపదార్థంబునందలి క్రియయందుండునట్టిధాతువునకు లట్టగునని వివరణార్థంబు. ఈయర్థంబే ప్రత్యక్షవర్తమానక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లడ్వర్ణకంబగు' అనినవాక్యంబులో మూలంబున నర్థంబు స్పష్టపఱుపంబడినయది. కారకపరిచ్ఛేదంబున జాతివ్యక్తిలింగసంఖ్యాకారకంబులనెడి పంచకము ప్రాతిపదికంబునకే యర్థంబనియు, ప్రసిద్ధవిధిస్థలు, అగ్నికి సహజంబులైన దహనప్రకాశశక్తులను బ్రకటింపఁజేయుటలో సమర్థనంబు సాధనంబైనట్లు పైనిఁజెప్పిన నామవాచకార్థంబులను స్వీకరింపుమనియు, చెప్పంబడినది. అట్లే 1 క్రియాత్వ 2 క్రియా 3 సంఖ్యా 4 కాల 5 కారకాత్మకంబగు పంచకంబు ధాతువునకే యర్థంబులు లకారంబులుమాత్రము ద్యోతకంబులు. (అన్యంబులచే నాన్యంబైనయర్థంబును స్వీకరించుటలో సాధనమైనవి) అనఁగా:—1 క్రియాత్వసామాన్యంబైనజాతియు (బ్రాహ్మణత్వాదిజాతివంటిది) 2 క్రియయును (నడుచుట భుజించుట మొదల

లైనవి) 3 సంఖ్యయు (ఏకవచనము, బహువచనము) 4 కాలము (వర్తమానము, భూతము, భవిష్యత్తు, తద్ధర్మము) 5 కారకము (కర్తృకారకము మొదలైనవి) స్వకీయోరవాత్మనే పదనిమిత్తే యనుసూత్రస్థంబగు భాష్యంబునఁ గర్తృకర్మాదులు ధాత్వాము లని విశదపఱుపఁ బడినవి, ఇయ్యవి ధాతువునకే యర్థంబులు. ఈయర్థంబులను ధాతువులమీఁది లడాదిప్రత్యయంబులు సహాయంబులై ప్రకాశింపఁజేయునని (ద్యోతకములు) వైయాకరణాల సిద్ధాంతము. నేత్రేంద్రియంబునకు గోచరింపనివస్తువులరూపంబు ప్రకటింపఁజేయుటలో 'సూక్ష్మదర్శిని' యనెడి దర్పణవిశేషము(మైక్రాస్కోప్) సాధనమైనయట్టులు పైనిం జెప్పినధాత్వర్థపంచకంబును స్ఫుటీకరించుటలో లడాదిప్రత్యయంబులు సాధనంబులు కానఁ బ్రకృతంబగు వర్తమానకాలంబు ధాత్వర్థంబులోనే యంతర్భూతమైనది. దానంజేసియే వర్తమానకాలికపదార్థంబునందలి క్రియను దెలియఁజేయు ధాతువునకు లట్ప్రత్యయంబగునని తెలిసికొనవలయును. కాని, లట్ప్రత్యయంబునకు వర్తమానకాలంబు వాచ్యార్థముకాదు. వర్తమానంబనఁగా ప్రారంభింపఁబడి పరిసమాప్తి నొందనిదియని యర్థంబు. ఉ. ఘటంబున్నది. ఇచట వాక్యంబుప్రయోగించుకాలంబున ఘటంబుండుచున్నట్లు తెలియుచున్నది కావున వర్తమానకాలంబు.

(3) సూ.—భూతంబున లిట్టగు.

భూతక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లిడ్వర్ణకంబగు ॥ భూతంబునా విద్యమానధ్వంస ప్రతియోగి - ముందుండి యిప్పటికి లేకుండునది.

భూతక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లిడ్వర్ణకంబగు. భూతంబునా విద్యమాన ధ్వంసప్రతియోగి.—ముందుండి యిప్పటికి లేకుండునది.

వ్యా—భూతకాలంబునందు లిడ్వర్ణకంబుగలుగును, అనఁగా భూతకాలికంబైన వస్తువుయొక్క క్రియను దెలియఁజేయుధాతువునకు 'లిట్' ప్రత్యయంబువచ్చును. భూతకాలంబనఁగా వాక్యంబు ప్రయోగించుకాలంబునకుముందటి నాశనంబునకు ప్రతియోగియైనది. ఉ. ఘటంబుండెను. ఇచ్చట వాక్యంబు ప్రయోగించుకాలంబునకుఁ బూర్వంబునందు ఘటంబుండినట్లు తెలియుచున్నది. కాన వర్తమానకాలంబునందు

దానిధ్వంసంబు (నాశనము) ఉండుమన్నట్లు తెలియుచున్నది. అట్టిధ్వంసంబునకు విరోధి యీవఱలో గతించిన ఘటంబగును. అనఁగా ఘటంబుండిన భూతకాలంబులో దాని నాశనంబుండలేదు, కావున నాశనంబునకు ఘటంబు విరోధియయ్యెను 'రావణుండు గతించెను' అనువాక్యంబులోఁ బ్రకృతకాలంబున రావణుని నాశనము స్ఫురించుచున్నది. రావణుండుండిన గతకాలంబులో వానిలోఁ గూడ వానియభావంబుండుట యసంసర్గ్యంబు కావున వర్తమానకాలంబునందలి వాని యభావంబునకు రావణుండు విరోధియయ్యెను. కాన నిట్టిది భూతకాలంబనంబడును.

4 సూ—భావిని లృట్టగు

భావిక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లృడ్వర్ణకంబగు ॥ భావినా విద్యమానప్రాగభావప్రతియోగి - అప్పటికిఁ బుట్టకుండునది॥

భావిక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లృడ్వర్ణకంబగు. భావినావిద్యమానప్రాగభావప్రతియోగి—అప్పటికిఁ బుట్టకుండునది.

వ్యా—కాఁబోవునట్టి వస్తువుయొక్క- క్రియయ యందుండునట్టి(క్రియనుబోధము) ధాతువునకు లృట్ప్రత్యయంబు గలుగును. వస్తూత్పత్తికి ముందుండుచున్న యభావంబు ప్రాగభావమనంబడు. అట్టిప్రాగభావంబునకుఁ బ్రతియోగి (విరోధి)ఘ. ఘటము కాఁగలదు. ఇచ్చట ముందుజనింపఁగలిగినఘటంబుయొక్క యభావంబిప్పటి వాక్యప్రయోగకాలంబునందుండుచున్నట్లు స్ఫురించుచున్నది. ఘటముపుట్టుటతోడనే ఘటోత్పత్తికి ముంగున్న యభావము (ప్రాగభావము) నశించును. ప్రాగభావనాశనంబునకు భావిఘటంబు విరోధి. అట్టి విరోధియే ప్రతియోగియనంబడు.

5 సూ—తద్ధర్మాదులందులాట్టగు.

తద్ధర్మాదిక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లాడ్వర్ణకంబగు ॥ తచ్ఛీలసంభావనా సంప్రశ్న సాతత్యవర్తమాన భావ్యాశీరాదు లాదిపదగ్రాహ్యంబులు.

తద్ధర్మాది క్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లాడ్వర్ణకంబగు. తచ్ఛీల సంభావనా సంప్రశ్నసాతత్య వర్తమాన భావ్యాశీరాదులాది పదగ్రాహ్యంబులు.

వ్యా—సః ధర్మః యస్య సః తద్ధర్మః=అది (ఒకానొకటి) ధర్మంబేవస్తువునకో యట్టివస్తువు మొదలైనవానియందలి క్రియను దెలియఁజేయునట్టి ధాతువునకు లాట్ప్రత్యయంబగు, ఉ. పుష్పము పరిమళించును. పుష్పంబునకుఁ బరిమళంబు ధర్మంబు. ఇట 'పరిమళించును' అను క్రియ పుష్పమునకు స్వాభావికధర్మంబైనయట్లు దోఁచుచున్నదిగావునఁ దద్ధర్మక్రియయని గ్రహింపవలెను. తచ్ఛీల (ఒకానొక ధర్మము స్వభావముగాఁ గలిగినవస్తువు) సంభావన (ఊహ) సంప్రశ్నము (పృచ్ఛచేయుట=అడుగుట) సాతత్యము (ఎల్లప్పుడునుండుట) వర్తమానము (వాక్యప్రయోగకాలమందుండునట్టిది) భావి (వాక్యప్రయోగకాలంబునకుఁ దరువాత రాఁబోవునది) ఆశీస్సు (దీవన) మొదలైనవి సూత్రంబులోని 'తద్ధర్మాది' శబ్దంబునందలి 'ఆది' శబ్దంబుచే సంగ్రహింపఁబడినవి.

(6) సూ—ఆశీశ్శాపసంప్రార్థనవిధులందు లూట్టగు.

ఆశీరాదులందుధాతువునకులూడ్వర్ణకంబగు.

ఆశీరాదులందు ధాతువునకు లూడ్వర్ణకంబగు.

వ్యా—ఆశీరర్థము (దీవన) శాపము (తిట్టు) సంప్రార్థన (వేఁడుట) విధి (ప్రేరణము=భృత్యుఁడు మొదలైనవానిని బ్రవర్తింపఁజేయుట) ఈయర్థంబులయందు లూట్ప్రత్యయంబు గలుగును.

(7) సూ—వ్యతిరేకంబునలజీయగు.

వ్యతిరేక విశిష్టక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లజీవర్ణకంబగు.

వ్యతిరేకవిశిష్టక్రియావృత్తి యగుధాతువునకు లజీవర్ణకంబగు.

వ్యా — వ్యతిరేకంబుతోఁ గూడినపదార్థంబులయొక్క క్రియను దెలియఁజేయు నట్టి ధాతువునకు 'లపి' ప్రత్యయంబువచ్చును. ఉ. దేవదత్తుఁడు పఠింపఁడు. ఇచట పఠించుటయందున్న వ్యతిరేకము పఠింపమి. దానితోఁ గూడినవాఁడు దేవదత్తుఁడు. వానిక్రియ ప్రకృతవాక్యంబునందుఁ బఠింపమియే. దానిని దెలుపు మన్న ధాతువు 'పఠింపఁడు' అనునది. కాన లక్షణసమన్వయంబు.

8 సూ — లకారంబునకును డుమ్ముఙాగు.

లట్లాదిలకారంబులం దొక్కొక్కటికి డుమాదులాదేశంబులగు ॥ ఇందు ఙకారంబు ప్రత్యాహారార్థంబు.

లట్లాదిలకారంబులం దొక్కొక్కటికి డుమాదులాదేశంబులగు ఇందు ఙకారంబు ప్రత్యాహారార్థంబు.

వ్యా — లకారంబనగ లట్వర్ణకంబు మొదలుకొని లూడ్వర్ణకంబు వఱకునుండు ప్రత్యయంబులని యర్థము. 'లట్టు', 'లిట్టు', 'లృట్టు', 'లోట్టు', 'లూట్టు', వీనియన్నింటి యందును లకారంబు సామాన్యంబు గాన లకారంబనుటచే లడాదిప్రత్యయంబుల న్నియు నర్థంబగును. అట్టిప్రత్యయంబులకు 'డుఙ్' మొదలైనవి యాదేశంబులగును. లట్ప్రత్యయప్రథమపురుషంబునందు నేకవచనార్థమునందు 'డుఙ్' బహువచనమందు 'రు' అగును. లట్ప్రత్యయంబుయొక్క మధ్యమపురుషంబున నేకవచనార్థంబునందు 'వు' బహువచనమందు 'రు' అగును. లట్వర్ణకంబుయొక్క యుత్తమపురుషంబున నేక వచనార్థంబునందు 'ను' బహువచనంబునందు 'ము' అగును. 'ముఙ్' అని యుచ్చరిం చుట ఙకారంబు ప్రత్యాహారార్థంబని గ్రహింపవలెను. ప్రత్యాహారార్థంబనఁగా 'డుఙ్' మొదలైనప్రత్యయంబులలో నేనిమిదిన ఙకారంబుతోఁ జేర్చి పలుకఁగానైన రూపంబు. 'డుఙ్' ప్రత్యయంబులోని డువర్ణంబును 'ముఙ్' లోని ఙకారంబుతోఁ జేర్చిపలుకఁగా 'డుఙ్' అగును. దీనికి ప్రత్యాహారంబని పేరు. ఇట్లు చేర్చినందువలన గాథం జేసిన డుఙ్ మొదలుకొని ముఙ్ వఱకును నుండు ప్రత్యయంబులు, అనఁగా 'డుఙ్, రు, వు, రు, ను, ము' అనియెడు పురుషత్రయప్రత్యయంబు లన్నియు, గ్రహింపంబడును.

9 సూ—అందువరుసను రెండేసి ప్రథమమధ్యమోత్తమంబులనం బడు.

డుక్ - రు - ప్రథమము ॥ వు - రు - మధ్యమము ॥ ను - ము - ఉత్తమము.

డుక్—రు; ప్రథమము. వు రు; మధ్యమము-ను- ము; ఉత్తమము.

వ్యా—స్పష్టము.

10 సూ—వానిలో రుములు బహువచనంబులు పెఱ లేకవచనంబులు.

వ్యా—పైసూత్రింటిలో 'రు, ము,' ప్రత్యయంబులు సర్వాదిబహువచనంబులు తక్కుంగల 'డు, వు, ను' ప్రత్యయంబులు సర్వాదేశైకవచనంబులు.

11 సూ—నామయుష్మదస్మదర్థములందుఁ బ్రథమమధ్యమోత్తమంబులగు.

వ్యా—యుష్మదస్మచ్ఛబ్దార్థంబులుగాక తక్కిన నామార్థము కర్తయైనపుడు ప్రథమపురుషంబును, యుష్మదర్థంబునందు మధ్యమపురుషంబును, అస్మదర్థంబునందు నుత్తమపురుషంబును నగును.

12 సూ—అమహదర్థంబునందు ప్రథమైకవచనమునకు నున్నా ను బాధంబుమీఁద దివియగు.

వ్యా—అమహదర్థంబునందు డుక్కు 'వసు, దు,' వర్ణకంబును 'రు' వర్ణకంబునను 'వు' వర్ణకంబునునను. 'ఉన్న' అనెడి సహాయక్రియపైని 'డుక్కు' నకును 'రు' వర్ణకంబునకును క్రమంబుగా 'ది-వి' అనునవి యాదేశంబులగు. ఉదాహరణంబులు.

అంపపింపుగలము. అంపపింపుగలరు. ఉన్నాను బహువచనమునకుదాహరణంబు. మేఘము వర్షింపుచున్నది. మేఘములు వర్షింపుచున్నవి.

13 సూ—ఉదంతంబులకు లృట్పరంబగునపుడు ఉన్నానుబంధంబగు

ఉదంతంబులగు ధాతువులకు లృట్పరంబగునపుడు - ఉన్న - అనుశబ్దంబు ప్రయుక్తంబగు.

ఉదంతంబైన ధాతువులకు లృట్పరంబగునపుడు 'ఉన్న' అనుశబ్దంబు ప్రయుక్తంబగు.

వ్యా—ఉకారంబు అంతంబునందుఁ గల ధాతువులకు లృట్పరంబగునపుడు 'ఉన్న' అనునది. ముఖ్యధాతువు ననుసరించి వహార్యంబగు.

14 సూ—ఉన్నశబ్దంబు పరంబగునపుడు చువర్ణకంబగు.

వ్యా—'ఉన్న' శబ్దంబు పరంబగునపుడు 'చు' ప్రత్యయంబు వచ్చును.

15 సూ—దివీతరంబగుపుష్టు పరంబగునపుడు ఉన్నానుబంధంబునకు దీర్ఘంబగు.

ప్రథమము - వాఁడువండుచున్నాఁడు - వారువండుచున్నారు - అదివండుచున్నది - అవివండుచున్నవి ॥ మధ్యమము - నీవువండుచున్నావు - మీరువండుచున్నారు ॥ ఉత్తమము - నేనువండుచున్నాను - మేమువండుచున్నాము.

వ్యా—ది-వి అను ప్రత్యయంబులుగాక 'డు రు-వు-రు-ను-ము' అనునవి పరంబగునపుడు 'ఉన్న' అను సహాయక్రియకు దీర్ఘంబు గలుగును. ('డున్దు' అనఁగా డువర్ణకంబును ముష్టుయొక్క ఉకారంబుతోఁ జేర్చి పలుకఁగానైన రూపంబు. ఇట్టిది

(ప్రత్యాహారమనంబడును) వర్తమానకాలిక క్రియావృత్తియైన ఁ వండు, ధాతువునకం బెం ట్రప్రత్యయంబు. దీనికి సెనిమిదవసూత్రంబుచేఁ బ్రథమపురుషైకవచనంబు వివక్షింపంబడి నప్పుడు ఁడుఙ్, వచ్చును. (వండు + డు) వండుధాతువుదంతంబుగావునఁ బదు మూఁడవసూత్రంబుచే నున్నానుబంధంబగు. (వండు + ఉన్న + డు) పదునాల్గవ సూత్రంబున మువర్ణకంబగు. (వండు + ము + ఉన్న + డు) పదునేనవసూత్రంబుచే ఁఉన్న, అనుదానికి దీర్ఘంబగు (వండు + ము + ఉన్నా + డు) డుఙ్ఞిత్తుగావున బిందు పూర్వకంబగు. వాఁడు వండుచున్నాఁడు. బహు -వారు వండుచున్నారు. దీనికి ప్ర క్రియ యేకవచనంబున కిచ్చినయుదాహరణంబునందుంబలెనూహింపునది. ఁఅది వండు చున్నది. అవి వండుచున్నవి, ఇచ్చట ఁది-వి, వర్ణకంబులుపరంబైనందున నీపదునేనవ సూత్రంబునను న్నానుబంధంబునకు దీర్ఘంబు నిషేధింపంబడినది. ఁనీవు వండుచున్నావు మీరు వండుచున్నారు, యుష్మచ్ఛబ్దార్థంబునందు నేకవచనబహువచన సమావేశం బులలో మధ్యమపురుషమైనందుల కుదాహరణంబులు. ఁనేను వండుచున్నాను. మేము వండుచున్నాము, అస్మచ్ఛబ్దార్థంబునఁదు నేకవచనబహువచనంబులు కర్తలు గాన నుత్తమపురుషంబు.

16 సూ—లిడ్లోట్టుల డుఙ్ఞునకెను నువర్ణంబులగు.

లిడాదేశంబగు డుఙ్ఞునకు - ఎను - అనునది లడాదేశంబగు డుఙ్ఞునకు - ను - అనునద నాదేశంబులగు.

లిడాదేశంబగు డుట్టునకు 'ఎను' అనునదియు, లాడాదేశంబగు డుఙ్ఞునకు 'ను' అనునదియు నాదేశంబలగు.

వ్యా—స్పష్టము. భూతంబున 'ఎను' వర్ణకంబు నెత్వంబున కత్వంబు కొంచో కచోఁ గానంబడియెడి. శా॥ అయ్యో నీసుతుఁగ్రద్దతన్నుగొని పోయెన్ భీతివాపోవఁ గన్' పంచ - 1ఆ (వేంకటనాథకవి) మ॥ అని శాపావధిఁజెప్ప మున్గఁడుఁను పోయెన్ బో ఎ నాలోన' పంచ- 4 ఆ. శా॥ అయ్యన్నాలవజాము చొచ్చెఁ దడవాయన్ వచ్చి విచ్చేయు' పంచ-4 ఆ ఇయ్యవి ప్రామాదికంబులు.

17 సూ—భూతంబునందు గాగమంబగు.

భూతార్థవృత్తియగు ధాతువున కిగాగమంబగు.

భూతార్థవృత్తియగు ధాతువున కిగాగమంబగు.

వ్యా—భూతార్థంబును దెలియఁజేయుటకై ధాతువునకు, ఇకారంబు ఆగమంబగు. వర్తమానాదికాలంబులను ధాతువే బోధించుననియు రెండవసూత్రంబునఁ జెప్పంబడియె.

18 సూ—లిట్టుణ్ణుపరం బగునపుడు తివర్ణకంబగు.

ఇకారంబుమీఁది రువు క్రియావిభక్త్యాయను సూత్రముచే రుఙ్ఙానకిత్త్వంబగు ॥ ప్ర - వండెను— వండిరి॥ మ - వండితివి - వండితిరి॥ ఉ - వండితిని - వండితిమి.

ఇకారంబుమీఁది రువు క్రియావిభక్తులయను సూత్రంబుచే రుఙ్ఙానకిత్త్వంబగు.

వ్యా—భూతార్థంబు వివక్షింపంబడినప్పుడు 'వండు + లిట్' ఇట్లుండును. లిదపసూత్రంబున డుఙ్ఙును. పదునాఱవసూత్రంబున డుఙ్ఙునకు 'ఎను' వర్ణకంబును అగు. 'వండు + ఎను' ఇట్లుండఁ అపదాదిస్వరనిత్యసంధిగాఁగ 'వండెను' అను ప్రథమపురుషంబయ్యెను. 'వండు + రు' ఇట్లుండఁ బహువచనసూత్రంబున ధాతువునకు ఇగాగమంబగు. ఇక్కడ కిత్తుగావున ధాతువునకు నంతాగమంబుకాఁగా 'వండు + ఇ + రు' అని యుండఁగా అపదాదినిత్యసంధిచే 'వండి + రు' అయ్యెను. 'ఇకారంబుమీఁది రువు క్రియావిభక్తుల' అను తత్సమపరిచ్ఛేదంబునందలి యిరువదియాఱవసూత్రంబుచే 'రు' వర్ణకంబు. క్రియావిభక్తిగావున నిత్వంబు రాఁగా 'వండిరి' అను ప్రథమపురుష బహువచనరూపంబయ్యె. మధ్యమము—వండితివి. 'వండు + లిట్' ఇట్లుండ జానిమిద వసూత్రంబుచే మధ్యమపురుషైకవచనంబున వువర్ణకంబు రాఁగా 'వండు + వు' అయ్యె

పదునేనవసూత్రంబుచే నిగాగమంబును, పదునెనిమిదవసూత్రంబుచే వువర్ణకంబునకు ముందు తి, వర్ణకంబురాఁగా వందు + ఇ + తి + వు, అనియుండె. ఇకారంబు మీఁది, అను తత్సమపరిచ్ఛేదంబులోని యిరువదిరెండవసూత్రంబుచే వు, వర్ణకంబు యొక్క యుత్వంబునకు ఇత్వంబుగలిగి వందితివి (వందు + ఇ + తి + వి) అను విశిష్టరూపంబయ్యె. బహువచనంబునఁ బైప్రక్రియచే వందితిరి, వందితిని, వందితిమి. అను నుత్తమపురుషైకబహువచనరూపంబులను బైయుదాహరణంబునందలి సూత్రప్రక్రియయే యూహింపవలెను.

19 సూ—కలఙ్యనుబంధంబు ల్యట్పరంబగునపుడగు.

ల్యట్పరంబగునపుడు ధాతువునకు - కలఙి - అనునదియను ప్రయుక్తంబగు.

ల్యట్పరంబగునపుడు ధాతువునకు కలఙి, అనునది యనుప్రయుక్తంబగు.

వ్యా—భవిష్యదర్థంబునందు ధాతువునకు కలఙి, అనునది యనుసరించి కూర్పంబడును.

20 సూ—జీత్తుపరంబగునపు డుత్వంబున కత్వంబగు.

జీత్తుపరంబగునపుడు ధాతువు నుత్వంబున కత్వంబగు.

జీత్తుపరంబగునపుడుడు ధాతువు నుత్వంబున కత్వంబగు.

వ్యా—కలఙి, ప్రత్యయంబు జీత్తుగావునఁ బ్రకృతంబున వందుధాతువు యొక్క ఉకారంబునకు అత్వంబుగలుగును. ఉ. వందఁగలఁడు. వంద + కల + డు, ఇట్లుండ నిరువదియొకండవసూత్రంబున ధాతువునకు నుగాగమంబువచ్చి వందను + కల + డు అగను. సంధిపరిచ్ఛేదంబునందలి పదునాఱవసూత్రంబుచేఁ గకారంబునకు గకారంబును, పదునేడవసూత్రంబుచే బిందువుగఁగలిగి వందఁగలఁడు, అయ్యెను. బహువచనము వందఁగలరు.

21 సూ — కలాజీడుమజులు పరంబులగునపుడు నగాగమంబగు.

ద్రుతకార్యంబు ॥ ప్ర- వండఁగలఁడు - వండఁగలరు - వండఁగలదు - వండఁగలవు ॥ మ - వండఁగలవు - వండఁగలరు ॥ ఉ-వండఁగలను - వండఁగలము.

ద్రుతకార్యంబు ప్ర॥ వండఁగలఁడు - వండఁగలరు. వండఁగలదు-వండఁగలవు, మ॥ వండఁగలవు - వండఁగలరు ఉ॥ వండఁగలను - వండఁగలము.

వ్యా— కలజీ-మజీ, అనునవిపరంబగునపుడు ధాతువునకు నగాగమంబు వచ్చును. ద్రుతకార్యంబనఁగా ద్రుతప్రకృతికంబునుబట్టివచ్చు సరళాదికార్యంబులు మూలంబునందలి యుదాహరణంబులయందుఁ బైసూత్రంబులోని వండఁగలఁడు, అను రూపంబునొద్దఁ గనఁబరిచిన సూత్రప్రక్రియయే తక్కిన పురుషంబులయందును నూహించుకొనునది.

22 సూ— లాట్టుఙుఙ్షు పరంబగునపుడు దుగాగమంబగు.

ప్ర - వండును - వండుదురు॥ మ - వండుదువు వండుదురు ఉ - వండుదును - వండుదుము ॥ లాడర్థంబులయందోలి నుదాహరణంబులు వక్కాణించెద ॥ తద్ధర్మంబు - కులాలుఁడుకుండలువానును ॥ తచ్ఛీలంబు - జ్వాలనజ్వాలంబు లుష్ణగంబెగయును॥ సంభావన- ఇప్పుడు వాఁడింటనుండును ॥ సంప్రశ్నము - ఉందునాపోదునా ॥ సాతత్యము - సర్వంబునం దీశ్వరుఁడుండును - సర్వంబీశ్వరునియందుండును ॥వర్తమానంబు - మేననిప్పుడుంబులకలు వొడమెడును - వక్ష్యమాణవిధిచేఁ బ్రాయికంబుగ వర్తమానంబునందెడు గాద్యాగమంబులగు ॥ భావి- వాఁడుతేపువచ్చును ॥ ఆశీస్సు - శుభంబగును ॥ వచ్యర్థంబుల కొకానొకచో భూతంబున లాట్టు గానంబడియెను.

15/6

ప్ర- వండును - వండుదురు. మ- వండుదువు - వండుదురు. ఉ- వండుదును - వండుదుము. తాదర్థ్యంబులయందలి యుదాహరణంబులు వక్కాణించెద. తద్ధర్మ్యంబు — కులాలుండు కుండలువానును. తచ్ఛీలంబు - జ్వలనజ్వాలంబులుప్పరం బెగయును. సంభావన - ఇప్పుడు వాఁడింటనుండును. సంప్రశ్నము — ఉండునా పోదునా. సాతత్యము- సర్వంబునందీశ్వరుఁడుండును ; సర్వంబీశ్వరునియందుండును. వర్తమానంబు - శేసన నిప్పుడుంబులకలపొడమెడును. వక్ష్యమాణవిధిచేఁ బ్రాయికంబుగ వర్తమానంబునం దెడుగాద్యాగమంబులగు. భావి - వాఁడు రేపువచ్చును. ఆశీస్సు - శుభంబగును, పర్యర్థంబుల కొకానొకచో భూతంబున లాట్టుగానంబడియెను.

వ్యా— ప్రథమపురుషైకవచనవర్ణ్యం వర్ణకంబునక్కఁ దక్కినవి (రు, వు, రు, ను, ము,) పరంబగునప్పుడు ధాతువునకు దుగాగమంబు గలుగును. వండు + లాట్ ఇట్లుండఁ బ్రథమపురుషైకవచనంబుగావున నెనిమిదవసూత్రంబుచే డుబ్వర్ణకంబు రాఁగా వండు + డు, అనియుండఁ బదునాఱవసూత్రంబుచే డుజునకు నువర్ణాదేశంబై వండును, అయ్యెను. దుగాగమంబు విధించు ప్రకృతసూత్రంబులో డుజుపరిహరింపఁబడినందున దుగాగమంబు రాలేదు. వండుదురు, ఇట వండు + లాట్ ఇట్లుండఁ బ్రథమపురుషబహువచనంబు గావున రువర్ణకంబు లకారంబునకు నాదేశంబై ప్రకృతసూత్రంబున ధాతువునకు దుగాగమంబు గలిగి పైరూపంబు సిద్ధించె. ఇట్లే మధ్యమోత్తమపురుషంబులయందు సూత్రప్రక్రియ యూహింపనది. లాట్ప్రత్యయంబున కర్థంబులైన తద్ధర్మ్యతచ్ఛీలాదులకు నుదాహరణంబుల కర్థవివరణంబునరుసగా నీయఁబడును. తద్ధర్మ్యంబు — కులాలునకుఁ గుండలువానుట కులధర్మంబు. తచ్ఛీలంబు - అగ్నిజ్వాలలూర్ధ్వముఖంబులగుట సహజము. సంభావన - ఊహ. వాఁడు గృహమందుండుట నిశ్చయింప శక్యంబుకానిది. సంప్రశ్నము - అడుగుట. సాతత్యము - సతతంబు నుండుట. ఈశ్వరుండెల్లప్పుడును సర్వజగంబును విడనాడక యుండునని యర్థంబు తోఁచుచున్నది. వర్తమానంబు - ఒడలు గగురుపొడుచుచున్నదని యర్థము. క్రిందను జెప్పఁబోయెడి యిరువదిమూఁడవసూత్రంబుచే ఎడు, గాగమంబును, ఎడిగాగమంబును, తఱుచు వర్తమానకాలంబునందగును. భావి- భవిష్యత్కాలము. వచ్చును= రాఁగలఁడని యర్థము అశీస్సు - దీవన. ఆశీస్సునందు అయ్యెడును, అగుత౯, అనియు నిరువదియాఱవ

సూత్రించుచే నుండఁదగును. సీ॥ తే॥ అపరజనకార్థిసీమ రామాభిధాన | హారికహీన గుణాశ్రితహారశరాశి | గిరిమథనయత్నమున దోఁచు సిరియ శేష | రాజ్యము లొసంగఁదిరుమల రాయమణికి' వసు.-1 ఆ వ॥ స | ర్వకలాకాంతుఁడు ప్రోచు దిర్మలవహారాయక్షమావల్లభుఁడ్, వసు - 1 - ఆ. సీ॥ తే॥ ప్రథనజయమిచ్చెఁ దిరుమలరాయమణికి, వసు 1 ఆ. శా॥ సా॥ ఖ్యాయూఢిఁ విలసిల్లువేఁకటనగాధ్యక్షుండురక్షించు గో॥ బ్యాని తిమ్మనృపాలసింహు నరసింహోర్వీశ చూడామణిన్, రామా-1ఆ. ఉ॥ సా॥ పెసఁగెడు పుల్లరాయఁడు జయోన్నతులిచ్చె నృసింహశౌరికిన్ రామా-1ఆ. మ॥ ఎలమిన్నిత్యముఁ బ్రోచుఁగృష్ణవసుధాధీశుఁడ్ నృసింహాత్మజున్' కళా-1ఆ. ఇచధాతువునకు నర్థంబులైన 'అను, పలుకు, వాక్రుచ్చు, చెప్పు, ఇత్యాదులకు భూతకాలంబున నొకానొకప్పుడు లాట్ప్రత్యయంబు ప్రయోగంబులఁ గానంబడియెడి. తే॥ గీ॥ సర్వతీర్థాభిగమనంబు సర్వవేద | సమధిగమము సత్యంబుతో సమము గావు| ఎఱుఁగుమెల్లధర్మములకు నెందుఁ జెప్ప| యండ్రుసత్యంబు ధర్మజ్ఞులైన మునులు' భార- ఆది. 4ఆ. క॥ మౌనమున దృఢజ్ఞానము | దానంబున నభ్యుదయము ధర్మనిరతయా| శానిగ్రహణంబున నర| కానీకాహరణ సౌఖ్యమగునండ్రుబుధుల్' భార-శాంతి-6, తే॥ సత్యభోగకంబెఁ బ్రశస్తమైన| కృత్యమరయంగ లేదండ్రునిత్యవస్తు| సమ్యగధిగమసిద్ధికి సంయమప్రసిద్ధులాగమతంత్రప్రసిద్ధులార' భార- అశ్వ- 2ఆ. తే॥ వినుమనేకవిధంబుల విస్తరిల్లు | ధర్మములయందొకండునుఁబలఁప నిష్ఫలంబు లేదాత్మమోక్షఫలంబైన | ధర్మముత్తమమండ్రు తత్త్వజ్ఞుఁడధిప' భార- శాంతి - 4ఆ. క॥ ఋతుమతివై పుత్రార్థము | పతిఁగోరిన భార్యయందుఁ బ్రతికూలుండై | ఋతువిఫలత్వము సేసిన| నతనికి మఱిభ్రూణహత్య యగునండ్రు బుధుల్'భార-ఆది-3ఆ. తే॥ గీ॥ పౌరుషంబుచూపె ఫలమండ్రుకొందఱు | ట్లనక దైవమిచ్చునండ్రు కార్య| ఫలము'భార. పై నుదాహరింపఁబడిన 'అండ్రు' ఇత్యాదిలాట్ప్రత్యయాంతంబులకు 'అనిరి' అని భూతకాలమర్థము.

23 సూ—లాట్టు రుణ్ణుపరంబగునప్పుడెద గాగమంబును బ్రథమనుపర్ణకంబు పరంబగునప్పుడెదు గెడాగమంబులును బహుళంబుగానగు.

ప్ర - వండెదును - వండెడిని - వండెదరు ॥ మ - వండెదవు - వండెదరు ॥ ఉ - వండెదను - వండెదము.

వ్యా—తద్ధర్మార్థంబులయందుఁ బ్రథమపురుషైకవచనంబైన డుఙ్ఙు తప్ప 'రు, వు, రు, ను, ము, అనునవి పరంబగునప్పుడు ధాతువునకు ఎదు గాగమంబును, ప్రథమపురుషనువర్ణకంబు పరంబగునపుడు ధాతువునకు ఎడి గాగమంబును, ఎదు గాగమంబును దఱచుగ గలుగును. 'వండు + లాట్, ఇట్లుండ నెనిమిదవసూత్రంబుచే డుఙ్ఙును, పదునాఱవసూత్రంబుచే దానికి నువర్ణకంబును రాఁగా 'వండు + ను, అని యుండె. ప్రకృతసూత్రంబుచే నువర్ణకంబునకు ముందు ఎదుగాగమంబును, ఎడిగాగమంబును ధాతువునకుఁ గలుగఁగా వండు + ఎదు + ను—వండు + ఎడి + ను, అని యుండె. ఈ యాగమంబులు కిత్తులుగావున ధాతువునకుఁ దుదనుజేరె. అపదాదిస్వరనిత్యసంధిచే వండెదును—వండెడిని, (ఇచ్చట 'ఇకారంబుమీఁదినను వు క్రియా, అను తత్సమపరిచ్ఛేదంబునందలి యిరువదియాఱవసూత్రంబుచే నువర్ణకంబున కిత్వంబు) అనురూపంబులాయెను వండెదరు, వండు + లాట్, అనియుండ నెనిమిదవసూత్రంబుచే రువర్ణకంబు గలిగి ప్రకృతసూత్రంబున నెద గాగమంబురా నీరూపంబయ్యె. ఇట్లే మ-వండెదవు. వండెదరు. ఉ- వండెదను, వండెదము, ఇత్యాదిరూపంబులయందును నూహించునది.

24 సూ.—లిఙ్లోట్లు లవకారంబునకు లోపంబు విభాషనగు.

వండితి - వండితివి ॥ వండుదు వండుదువు ॥ వండెదవు - వండెను.

వ్యా—భూతక్రియయొక్కయు, తద్ధర్మక్రియలయొక్కయుఁ బ్రత్యయవకారంబునకు లోపంబు వైకల్పికంబుగా నగును. భూతంబునకు — వండితి, వండితివి. ఇట్లుండఁ బ్రకృతసూత్రంబునఁ బాక్షికవకారలోపంబురాఁగా వండితి + ఇ' అని యుండె. అపదాదిస్వరనిత్యసంధిచే వండితి, అయ్యె వండుదు, (వండుదువు) వండెను (వండెదవు), ఇత్యాదులందుఁ బైఁగానింబలె నూహించుకొనవలయును సీ॥ ఇభరాజగమన నీపెంపుల కరిగితత్తుకుచాభోగయుండున్న దాన । వబల యెవ్వరి చేత

నహవులలోఁ బట్టుపడితిశనానేకం బఁడుమున్న । యుగళ్ళాగంబుల యుపాయంబులో నున్నదానవే, భార-ఆర-2 ఆ. ఉ॥ నోఁతనే । కల్యాణగాత్రిమానమునవన్నియుఁ బ్రేలెడు మాతనంపనా, భార-ఉద్యో-2 ఆ.

25 సూ—తిర్యక్త్వంబులు నామ్యంబులగు సత్త్వము లిట్టట్టుల ప్రథమబహువచనంబున కేకవచనంబగు.

చిలుకలువలికెను ॥ చిలుకలువలుకును ॥ చిలుకలుపలికెడును ॥

మేఘములు గర్జిల్లెను. మేఘములుగర్జిల్లును. మేఘములుగర్జిల్లెడును.

వ్యా—పశుపక్ష్యాదితిర్యగ్జంతువులును, జ్ఞానహీనంబైనపదార్థంబులును నగమ్మేనచో ట్టిట్టులట్టులబహువచనంబునకు నేకవచనంబాదేశంబగు. పలుకు + రు, ఇట్లుండఁ బ్రకృతిసూత్రంబున నేకవచన దుప్రత్యయం పలుకు + ను, అయ్యె. పదునాఱవసూత్రంబున నెను, వర్ణకంబు గలిగి పలుకు + ఎను, అయ్యెను. అపదాదిస్వరనిత్యసంధియు, ఎను బదియైనసూత్రంబుచే లకారంబుయొక్క ఉత్వంబున కిత్వంబును గలిగి పలికెను అయ్యె. పలికినవని యర్థము. పలుకును, పలికెడును (ఇరువదిమూఁడవసూత్రంబుచే నెడు గాగమంబు) ఇత్యాదులు లట్టిన కుదాహరణంబులు. మేఘములు గర్జిల్లెను, ఇత్యాదులయందుఁ బైప్రక్రియ యూహించుకొనవలయును. పైసూత్రంబునకు లక్ష్యాంతరంబు. తే॥ గీ॥ పృథివి స్థావరతిర్యక్ప్రభృతుల కెల్ల । క్రియలఁబను నేకవచనముల్ కీర్తి సముగ। చేయుమను జాదిక్రియల్ దఱప నేక। వచన బహువచనంబులై సాఁగుచుండు, సర్వ-క్రీడా ప్ర 1 ల. క॥ మానవులో మశివకృతుల। గూడెంగలయుంగ జనులంబు బహాయుల్, నీ సెంబడి మొయిళులుఁ బడరి। మోర్రిసెంపముయంతఁ బూర్వాపుల పవ్వనులై, భార- విరా-4 ఆ తే॥ గీ॥ పక్షి మృగజాతులెల్లను బ్రమసియుట్టు। నట్టుగలగొన చనరెవృక్షాళియదరెఁ। గురుబలంబును బెదరె నంబరముదిశలు। బూరటిల్లంగఁ జెంగెవపావమున, భార-వి రా 4 ఆ శా॥ ఆకంపించె జగత్త్రయంబు దిశలల్లాడెన్ సముద్రంబులు। క్షోభించెన్ భయమ్మందె భూతములు భేదిల్లెం గులక్ష్మాగ్రముల్, కాపెంపుడె ము న॥ బడగ వసుంధరాస్థలి మహోరగ నాథుఁడు బ్రుంగెఁ గూర్మము। దలరె నభంబుఁ బ్రూసి సురపంతు ల।

మొగ్గ దిగంతరంబుల! త్రుటిపడరెక్ మరుత్సుతుఁడు దర్పమెలర్పనహార్య ముద్ధతిం బెటుకఁగ గోత్రశైలములు పెల్లడరెక్ గలగెంబయోధులుక్, భాస్క-యు-కాం.

26 సూ—లూట్టుమణ్ణున కెడు తవర్ణంబులు ద్రుంతాంతంబులగు.

ఆశీస్సు - మీకు మేలుగలిగెడును - మీకు మేలుగలుగుతను ॥ శాపంబు - నీకు రాక్షసత్వంబుగలిగెడును - నీకు రాక్షసత్వంబుగలుగుతను ॥ సంప్రార్థనంబు - హరి నన్నుఁ గృపఁగాంచెడును - హరి నన్నుఁ గృపఁగాంచుతను.

వ్యా—ఆశీస్సు, శాపము, సంప్రార్థనము, విధి, వీనియందలి దుణ్ణునకు నకారంబంతమందుఁ గల, ఎడు, త, వర్ణంబులగును. ఆశీస్సు. మేలనుభవించువానికి నిష్టంబు గావునఁ బైరెండు వాక్యంబులును, ఆశీర్వాదార్థంబునందు, ఎడు, త, వర్ణంబులు వచ్చినందులకుదాహరణంబులు. శాపము-ఇచ్చట రాక్షసత్వం బనుభవించువానికి ననిష్టంబు గావున నా రెండు వాక్యంబులును శాపార్థంబునందు, ఎడు, త, వర్ణంబులు గలిగినందులకుదాహరణంబులు. సంప్రార్థనము—ఇచ్చట హరి తన్ను రక్షింపవలెనని ప్రార్థించువాఁడు కావున నట్టి యర్థంబునందుఁ బై ప్రత్యయంబులని యెఱుంగునది. శాపంబునకు- క॥ పతి హీనలైన భామిను ! లతిపనవతులయ్యుఁ గులజలయ్యును ననలంకృతలయ్యెడు మాంగల్యరహితలయ్యెదుఁ గృపణావృత్తి నిదియు మొదలుగాక్, భారత ఆది. 4 ఆ. ఆశీస్సునకు—ఉ॥ వారిజవైరికులేశ నీకు సం । పూర్ణమనోరథంబు రాను బుధ్యనంబులు నిచ్చుచుండెడిక్' భారతము.

27 సూ—విధియందు లూట్టునకు మాఱుగానది యనుతచ్ఛబ్దంబును ముందు నుగాగమంబునునగు.

మైత్రుండు నానిర్దిష్ట కార్యంబుచేయునది - వానికి నీవు బొసటయ యియ్యుఁడునది.

వ్యా—విధ్యర్థకంబునందు (తనకు లోనైనభృత్యాదులను గార్యమందుఁ బ్రవర్తింపఁ జేయుటవిధి) లోట్టునకు బదులు 'అది' అను శబ్దంబును, దానికి ముందు ధాతువునకు 'ను' గాగమంబును, గలుగును, ఉ. మైత్రుండు నానిర్దిష్ట కార్యంబుచేయునది. మైత్రుండు నానిరూపించిన కార్యంబు చేయుటవిధియని యర్థము. ఇచ్చట మైత్రునిఁ గార్యంబునందుఁ బ్రవర్తింపఁజేయుట స్ఫురించుచున్నది. 'చేయు + లోట్' అనియుండఁ బ్రకృతసూత్రంబుచే 'అది' శబ్దంబును, ధాతువునకు నుగాగమంబును నయ్యెను. నుక్కు—కిత్తు కావున 'చేయు' ధాతువు చివరను జేరి 'చేయునది' అను రూపంబయ్యెను. వానికి నీవు దాసుఁడవయియుండునది. ఇచ్చట నీవు దాసుఁడవయి యుండుమని యర్థము. ఇచ్చట 'ఉండునది' అనునది ముఖ్యవిధ్యర్థంబును దెలియఁ జేయుచున్నది. ఇరువదితొమ్మిదవసూత్రంబున దాసుఁడవయియుండుమనియుఁ జెప్పనొప్పును.

28 సూ—ఎడు, తల ద్రుతంబున కచ్చు పరంబగునపుడు మకారంబగు.

నీకు మేలుగలిగెడు మనియెను - నీకు మేలుగలుగుత మనియెను.

వ్యా—'ఎడు, త' అనువాని ద్రుతంబునకు నచ్చుపరంబగునపుడు మకారంబు గలుగును. ఉ. నీకు మేలుగలిగెడు మనియెను; నీకు మేలుగలుగుత మనియెను. ఇచ్చట సంధిదశయందు 'ఎడు, త' వర్ణంబులు మకారాంతంబులయ్యెను విభాగావస్థయందు 'కలిగెడున్ + అనియెను; కలుగుతన్ + అనియెను' అని నకారాంతంబులుగాఁ జెప్పవలెను.

29 సూ—లోణ్మధ్యమపురుషలకు ముండుబులగు.

ఆశీస్సు - దీర్ఘాయువగుము - దీర్ఘాయువులరగుఁడు ॥ శాపంబు-రాక్షసుండవగుము - రాక్షసులరగుఁడు ॥ సంప్రార్థనంబు - నన్ను రక్షింపుము - నన్ను రక్షింపుఁడు ॥ విధి - నాచెప్పిన పనిచేయుము - నా చెప్పిన పనిచేయుఁడు.

వ్యా—'ఆశీస్సు, శాపము, సంప్రార్థనంబు, విధి' ఈయర్థంబులయందు లూాన్నాన్వ మపురుషంబుయొక్క-యేకవచనబహువచనంబులకు (వువర్ణక రువర్ణకంబులకు) క్రమంబుగా మువర్ణకడుజ్వర్ణకంబులగు. ఆశీస్సు-'దీర్ఘాయువగుము' ఇటఁగారకపరిచ్ఛేదంబులోని ముప్పదియాఁడు ముప్పదినాల్గుసూత్రంబులచే 'దీర్ఘాయువవు' అనుట యాశీర్వ్యకంబైనను నిచ్చటిరూపంబు పూర్వోక్తసూత్రంబులోని ప్రాయిక గ్రహణంబుచే రక్షితంబయ్యె. 'అగుము, కమ్ము, అవుము, ఔము' అని యేకవచనంబునందును, 'అగుఁడు, కండు, అవుఁడు, ఔఁడు' అని బహువచనంబునందును రూపాంతరంబులు. తొంబదియాఱవసూత్రంబునొద్దఁ జూచుకొనునది. 'దీర్ఘాయులరగుఁడు' బహువచనము. దీర్ఘాయులఁగుకండని యర్థమ్మగు.' శాపసంప్రార్థనవిధులందు నిట్లే గ్రహించుకొనునది. విధ్యర్థంబునందు లూట్టుయొక్క- పురుషత్రయంబునంగూను, ఇరువదియేడవసూత్రంబుచే 'అది' శబ్దంబు విధింపంబడి యుదాహృతమైన 'నీవుబాసటయయియుండునది' ఇత్యాదికమైనమధ్యమపురుషాదివాక్యంబు ప్రకృతసూత్రంబున 'నీవు బాసటయయియుండుము' అని పక్షంబున నిర్వాహంబుగానుండునట్లు లూట్టుయొక్క- పురుషత్రయంబునందును విధ్యర్థంబునంగాక తక్కిన యాశీశ్శాపసంప్రార్థనంబులయందు 'ఎడు, త' వర్ణంబులు, ఇరువదియాఱవసూత్రంబుచే విధింపంబడఁగా 'నీవు దీర్ఘాయువయ్యెడు, నీవుదీర్ఘాయువగుత, ఇత్యాదికమైనరూపంబులును, ప్రకృతసూత్రంబునఁ బర్యాయంబుగా మువర్ణకడుజ్వర్ణకాంతరూపంబులును, ఆశీరాద్యర్థంబులయందు నగునని తెలిసికొనునది. ఈ సూత్రంబు, ఇరువదియాఱు ఇరువదియేడు సూత్రంబులకు బాధకంబుగాదని యెఱుంగునది. కేవలతుమున్నంతంబుచేతను సైతము శాపార్థము తెలుపంబడు. అన్వయక్రమంబుచేఁ గ్రియావాచకంబు వాక్యాంతంబునందే యుండవలసినది. కావున శాపక్రియాబోధకంబైన తుమున్నంతంబుకూడ వాక్యాంతంబునందే ప్రయోగింపవలెను. చ॥ శశమునిదిక్కునంబోవమి సర్పముఖంబులమైలువెళ్లిని। త్యమును బలాశసంగతులు దప్పక త్రిమ్మరునట్టి నాలిభూ। తమ ! పవమాన ! నీకుఁగలదా। మఱిభూతదయార్ద్రబుద్ధి? యుక్తమకదనీవుఁ గొమ్మలనపల్చుట నీవడి ధూళిపాలుగాక్, కవి-2 ఆ. 'పవనుఁడానిను బెద్దపాముగఁ-వ, తే॥ గీ. నీకజారాతివిసుఁ దనసెలవుగూాల సేలసృజియించె విధిసృజియించుఁగాక। యేలజైవాతృకునిఁజేసె నేలతప్పుఁ। బుడమి

బాపిచిరాయునకుఁ బెడఁగుసుమగు, వసు - 4 ఆ. తే॥ గీ. అలఘుగుణకాండ ! బహుసిరి గలిగినట్టి | దొరకొమరునందుఁ బొగడువఁ బ్రుల్లిపడుచుఁ | జెంగటులంగడ మునుగలఁ దెరువరులను | బూనియేతువె నీపూనిక్కబుగ్గిగాను, నీలా-3 ఆ. క॥ సారసాక్షిరొంబునఁ బలుమాఱు| విరిఁబోఁడులనెల్ల మిసలవెలవెట్టుదునీ| దొరతనము ద్రుంగిపోవను! మరుఁడా నీ చేతివిల్లు మంటంగలయక్, నీలా-3 ఆ. చ॥ బలితపుటాముసందమిడుచుఁ బొట్టఁగఁ గైకొని యొజ్జముద్దియక్ | గలిసినదోసకారితని కాదె నినుంగని తమ్మికొమ్మ నీ| వ్యాళుతల వంచుచుండునది చాలదొకూఱడి నీకునెంతకుఁ| జలవలజేసి నీసపుఁగుసన్నము గానిఁక నిందురాకుమీ, నీలా-3 ఆ. క॥ జతలేనిపూవుగల్గుట| కతిసలపైఁ జెల్లురేఁగి యలజడి మీఱక్| వెతపెట్టుదురేయిఁక నీ| బ్రతుకుబయల్గాను నాశపయ్యకశాట్ట్వా, నీలా- 3 ఆ. తే॥ గీ. మున్నుకొన్నాళ్లు పలుగాకి మూఁకలోనఁ ॥ గలిసిమెలఁగిన తెఱఁగెల్లఁగాని పింపఁ| జేడియలమీఁదఁ గ్రుడ్డెఱ్ఱసేయరాదు |కోయిలా యింక నీయిల్లకూలిపోను, నీలా-3 ఆ. తే॥ గీ. తలిరుఁబోఁడుల దెందముల్దల్లడిల్లఁ| గూఁకటిదుకొంచు నెంతయుఁగొంతలేక| యాగడంబునఁ బరివిచ్చిగాఁడ జేమి|యక్కటా నెమ్మినీ మాట యడఁపఁగలియా. నీలా -3 ఆ. క॥ నెమ్మిచెఁబలుమాఱు మోఁదుదుమఁ !గమ్మనిపూఁదేనెలాని కడుఁగ్రొవ్వియహా | కొమ్మలఁగలఁపఁగ ఁజూచెదు | తుమ్మెద నీప్రజ్ఞపెద్దపుష్పలు పట్టక్, నీలా-3 ఆ.

30 సూ—ఉభయప్రార్థనంబున దుగాగమంబున కత్వంబగు. మనమువందుదము.

జీత్తాపరంబగునపు డుత్వంబున కత్వంబగు నను సూత్రముచే లజీపరంబగు నపుడత్వంబు ॥ ప్ర - వండఁడు - వండరు - వండదు - వండవు ॥ మ - వండవు - వండరు ॥ ఉ - వండను - వండము.

వ్యా—నీవును నేనును (మనము) కర్తలైనపుడు, ఇరువదిరెండవసూత్రంబుచే గాతువునకు విధింపంబడిన దుగాగమంబున కత్వంబగును. ఉ. మనము వండుదము,

(వండుదుము, అనునవి బహువుగాఁ బ్రకృతసూత్రంబుచే నత్వంబుగలిగె. ఇంతకుమున్న వ్యతిరేకార్థకలకారంబునకొక్కయు నక్కియు లకారంబులకు నుదాహరణంబులు క్రమంబుగా నీఁబడియె. ఇప్పుడు వ్యతిరేకంబునకు నుదాహరణంబులు మూలంబున నీయఁబడెను. ఈవ్యతిరేకార్థకంబునందు ధాత్వంతిమోకారంబునకు నిరుపదియనసూత్రంబుచే నత్వంబు గలిగి (వండదు, మొదలగు రూపంబులయ్యె.

31 సూ—మధ్యమ ముదుజ్జులు ముజ్జునాఁబడు.

వ్యా—మధ్యమపురుషంబునందలి ము, డుఁ, అనునవి ముజ్జు, అనఁబడును. అనఁగా ముజ్జకంబుతో డుము నకారంబుచేర్పఁగా (డుష్షు రుష్షు, ఇత్యాదికంబులౌ ముజ్జు, ప్రత్యాహారంబని యెఱుంగునది.

32 సూ—వ్యతిరేకంబున ముజ్జు పరంబగునపుడుకుజేయఁగు.

నీవు వండకుము - మీరువండకుఁడు.

వ్యా—వ్యతిరేకార్థంబునందు ముజ్జక ముజ్జకంబులు పరంబగునపుడు ధాతువునకుఁ గుజిన్నకంబగు. కుజ్ప్రత్యయంబు జిత్తుకావున నిరుపదియనసూత్రంబుచే ధాతువుయొక్క ఊకారంబునకు, అకారంబయ్యె.

33 సూ—సంప్రార్థనంబున ముజ్జునకదాదులు విభాషనను ప్రయుక్తంబులగు.

వండుమ - వండుమా - వండుమి - వండుమీ - వండుఁడ - వండుఁడా - వండుఁడి - వండుఁడీ ॥ అ - ఆ - ఇ - ఈ - ఎ - ఏ - ఒ - ఓ - అమ్మ - అయ్య - ఇత్యాదు లదాదులు.

వ్యా—సంప్రార్థనార్థంబునందలి మువర్ణకదుబ్వర్ణకంబులకుఁ జివరను హ్రస్వాకారంబు మొదలైనవి. విభాషగాఁ జేర్పంబడును. 'వందుము' 'వందము + అ' అనిపదవిభాగము చేయవలయును. 'వందుమా' 'వందుము + ఆ' అని విభజింపవలయును. ఇట్లే 'వందుమి' ఇత్యాదులయందుఁ బదవిభాగమూహించునది. 'వందుము' ఇత్యాదుల కర్థం జేసునఁగా వందుటకు నిన్నుఁ బ్రార్థించుచున్నాఁడనని యర్థంబు.

34 సూ—ఏదాదులను ప్రయుక్తంబులగు నప్పుడు ముజ్జునకు వుజిరుజియగు.

వినవె - వినవే - వినరె - వినరే - వినకువె - వినకువే - వినకురె - వినకురే - వినవమ్మ - వినరమ్మ - వినవయ్య - వినరయ్య.

వ్యా—'ఎ, ఏ, ఒ, ఓ, అమ్మ, అయ్య, (ఏదాదులు) అనునవి మువర్ణకదుబ్వర్ణకంబులపై ప్రయోగింపంబడునపుడు ముజ్జులకుఁ గ్రమంబుగా వుజి (ఏకవచనంబున) రుజి (బహువచనంబున) అగును. 'వినవె' ఇట 'వినుము + ఎ' ఇట్లుండ నేదాదులలోని ఎకారంబు పరమైనందున మువర్ణకంబునకు వుజివర్ణకంబుగలిగి 'వినవు + ఎ' ఇట్లయ్యె. వుజి జిత్తుగావున నిరువదియవసూత్రంబుచే ధాతువుయొక్క ఉకారమకారముకాఁగా 'వినవె' అయ్యె. 'వినవే' ఇత్యాదులయందు నిట్టిప్రక్రియయూహించునది. 'వినకువె' ఇట 'విను + ము + ఎ, ఇట్లుండఁ బ్రకృతసూత్రంబున 'విను + వు + ఎ, అయ్యెను. వ్యతిరేకార్థంబుకావున ముప్పదిరెండవసూత్రంబున మువర్ణకస్థానీయంబైన వుజికిఁ, బూర్వంబునందు 'కుజి' వర్ణకంబుగల్గి 'విను + కు + వు + ఎ, అయ్యెను. 'జిత్తు పరంబగు' అను నిరువదియవసూత్రంబుచే 'కుజి, జిత్తు గావున వినుధాతువుయొక్క యుకారంబున కత్వంబుగలిగి 'వినకువె' అయ్యెను. వుజివర్ణకంబునకు ముందున్న కుజియొక్క ఉకారంబుప్రత్యయసంబంధికాని, ధాతుసంబంధికాదు. కావుననిరువదియవసూత్రంబుచే నత్వంబురాదయ్యె. ఈపరిచ్ఛేదంబునందుదాహరింపంబడిన 'ధాతువునకు' అను ప్రథమ సూత్రంబు తక్కినసూత్రంబులయందుంబలె, 'జిత్తుపరంబగు' అను పైయిరువదియవసూత్రంబునందుంగూడ ననువర్తించునని స్మరించునది. 'వినవే,

ప్రత్యయములందుఁ బహువిభాగము 'వినుము + ఎ, వినుఁడు + ఏ; వినవుము + ఎ, వినవుఁడు + ఎ, వినుము + అమ్మ, వినుఁడు + అమ్మ, వినుము + అయ్య, వినుఁడు + అయ్య' ఇట్లు సేయవలయును.

'ప్రార్థనంబునందు న్నప్రత్యయాంతక్రియలమీఁదఁ గద గదవు పూర్వోక్తంబులన్నాదులును ప్రయుక్తంబులగు. పోవఁగదన్న పోవఁగదవన్న, పోవఁగదయ్య పోవఁగదవయ్య, పోవఁగదమ్మ, పోవఁగదవమ్మ, పోవఁగదె పోవఁగదే, పోవఁగదవె పోవఁగదవే 'సుకీర్తి మానఁగదన్న' భాగ-10-స్కం-పూ. 'చెప్పఁగదయ్య' భాస్కరశతకము ఉ॥ తుదియెప్పుడు మద్విరహాంబురాశికిం। జెప్పఁగదమ్మ 'భాగ-10, స్కం, పూ; శా॥ తండ్రీ నాకు ననుగ్రహింపఁగదె నైప్యంబందుఁ బ్రార్థించినన్, మను-5ఆ. క॥ నీపాదకమల సేవయు। నీపాదార్చకులతోడి నెయ్యము నితాం। తాపార భూతదయయును। దాపసమందార నాకుఁ దయసేయఁగదే' భాగ-10-స్కం-పూ. ఉ॥ పురంబుఁ జేసని। కెవ్విధిఁగాంతుఁ దెల్పఁగదవే తెరువేది, మను-2ఆ. 'ప్రౌఢ— క్రియా—ప.

35 సూ—టవర్ణకంబు భావంబునందగు.

భావంబనఁగా ధాత్వర్థంబు - వండుట - పంపుట - వినుట - కనుట.

వ్యా—ట ప్రత్యయంబు ధాతువుయొక్క యర్థంబునం దగు. ఇచ్చట భావశబ్దంబు ణిజంతమైన భూధాతువుకంటె 'ఎరచ్' అను సూత్రంబుచే నచ్ప్రత్యయంబు రాఁగా నిష్పన్నంబైనది. భూధాతువునకు 'అగుట' అర్థము. దానిపైని ణిచ్చునకుఁ బ్రేరణంబర్థంబు. కావున 'అగు' ధాతువుయొక్క ప్రేరణారూపంబు 'కావించుట', కాఁబట్టి ప్రేరణార్థకణిజంతంబైన భావశబ్దంబునకు 'కావించుట' అని యర్థంబగును. కావించుట యనఁగా నుత్పత్తిని జేయుట. 'ఘటమును గావించెను' అను వాక్యంబునకు 'ఘటోత్పత్తిని జేసెను' అని యర్థంబగు. 'వండెను' అనుచోఁ గూడ వంటను గావించెనని

యర్థము. ఫలమును వ్యాపారమును (ఫలవ్యాపారయోర్ధాతుః, అను కారికచేత (కారకపరిచ్ఛేదంబునందలి ద్వితీయసూత్రవ్యాఖ్యయందుఁ జూచుకొనునది) ధాతువునకు నర్థంబులు కాఁబట్టి వ్యాపారంబే భావంబునాఁబడు. వ్యాపారశబ్దంబునకు (కావించుట, చేయుట, అనునవి పర్యాయపదంబులు. ఫలవ్యాపారంబులు ధాతువునకు నర్థంబులు గావున వ్యాపారంబును జెప్పనిధాతువే జగంబునలేదు. అనఁగా (కావించుట లేక చేయుట, అన్న యర్థంబియ్యనిధాతువులేదు. ఉ. (పండు) ఇట పంట చేయుట. (నడచుట) అనఁగా నుత్తరదేశసంయోగంబును జేయుట. (ముందుచోటితో సంబంధము) పైనుదాహృతంబైన పండుధాతువునకు పంట ఫలము. చేయుట వ్యాపారము. నడచు ధాతువునకు నుత్తరదేశసంయోగము ఫలము. చేయుట వ్యాపారము. ఫలంబులు భిన్నంబులైయుండుఁగాని వ్యాపారంబుమాత్రము సర్వధాతువులకు సామాన్యార్థంబై యుండును. ప్రకృతసూత్రంబున వ్యాపారార్థంబునందు, అనఁగా (కావించుట లేక చేయుట, అనిన ధాత్వర్థంబునందు ట ప్రత్యయంబు వచ్చునని ఫలితార్థము. చేయుట యనునది ధాతువునకే యర్థంబైనను బ్రకృతసూత్రంబుచే విధింపంబడిన ట ప్రత్యయంబు పూర్వోక్తధాత్వర్థంబునే యనువదించునని భావము (పండుట, పంటచేయుట (చేయుట యను ధాత్వర్థంబునందు ట ప్రత్యయంబు వచ్చినది.) ఇచ్చటఁ గాయ పరిపాకమును గావించుటయనఁగా ఫలత్వావస్థను క్రమంబుగా నెదిగినందున నెదుగుట యనెడి వ్యాపారద్వారంబునఁ బండుటయను ఫలంబును దానె కలిగించుకొన్నదని భావము. చేతనాచేతనంబులగు నెల్లవస్తువుల యందును నీక్రియలుండుననుట యవశ్యంబంగీకర్తవ్యంబు. ఇచ్చట శలాటువునందు ఫలత్వావస్థ గారణంబైన క్రియ యంగీకరింపకతీరదు. అట్టిక్రియ యెద్దియనఁ జక్కఁగ నెదుగుటయేయని యూహించుకొనవలయు. లోకంబులోఁ గాయ మునుమునుపంతయు నెదిగినంగాని పండదుగదా! కాన నిట నెదుగుట భావంబు (భావ = వ్యాపారము = క్రియ) అట్టివ్యాపారంబునకును, నద్దానివలనం గలిగినపంటకును శలాటువే యాశ్రయంబైనది. కాన నిట ఫలవ్యాపారంబులు రెండింటికిని ఫలంబునందు సామానాధికరణ్యంబు గలిగినందున (పండు, ధాతువకర్మకంబయ్యె. ఫలవ్యాపారంబులకు వైయధికరణ్యంబు గల్గినచో ధాతువు సకర్మకంబగు.

'దేవదత్తుఁడు వంటకమును వండెను' అన్నయుదాహరణంబునందు ఫలము విక్లిత్తి (వంట=మెత్తఁబడుట) వ్యాపారంబెద్దియనఁగా నధస్సంతాపన (స్థాలి క్రిందనగ్నిమంటగావించుట పూత్కారాదికము (ఊఁదుట) దికము. ఈవ్యాపారము దేవదత్తునియందును, విక్లిత్తియనెడి ఫలము వంటకమందును, సంతి వ్యధికరణంబైనందున (భిన్నాశ్రయకము) నిట వండు ధాతువు సకర్మకంబయ్యెనని యెఱుంగునది. ఇట్లు సకర్మకాకర్మక క్రియాస్థలంబుల ఫలవ్యాపారంబులు బుద్ధిసూక్ష్మతచే గ్రహించుకొనవలయును. ప్రకృతసూత్రంబున విధింపంబడిన టప్రత్యయంబు ధాత్వర్థంబైన వ్యాపారంబునే స్పష్టీకరించుచుగాని యేలికముఖ్యలైనశబ్దంబులందు నికవర్ణకాదులవోలెఁ గర్త్రాదికారకార్థంబును దెలుపదని తాత్పర్యము. ఈమార్గము భూవాదిసూత్రస్థభాష్య నాన్యధాతుకేయ స్యాత్రిస్థశబ్దేందుశేఖరవైయాకరణభూషణాది సంస్కృతవ్యాకరణగ్రంథంబులందు సిద్ధాంతీకరింపంబడెనదియే సూరిగారనుసరించిరని యెఱుంగునది.

36 సూ—కజివర్ణకంబు పురార్థయోగంబునవిభాష ను భావంబునందగు.

వండకమునుపు - వండుటకుమునుపు - చేయకమునుపు - చేయుటకుమునుపు - మునుపు - మును - మున్ను - తొల్లి.

వ్యా—'ప్రాక్త్వము' అనుపదంబుతో సంబంధించినప్పుడు భావార్థకంబునందు వైకల్పికంబుగా 'కజి' ప్రత్యయంబువచ్చును. ఉ. 'వండకమునుపు, ఇట 'మునుపు' అనునది పురార్థంబు వండుధాతువ్యాపారార్థంబుతో సంబంధించినదికావున 'కజి' ప్రత్యయంబుగలిగెను. (వండు + క + మునుపు) జిత్తునకు ముందున్నయుత్వంబునకు నిరువదియవసూత్రంబుచే నత్వంబుగలిగి 'వండక' (వండ్ + అ + క + మునుపు) అయ్యె. ఇట్లే తక్కుంగల యుదాహరణంబులు గ్రహింపునది.

37 సూ—వ్యతిరేకభావంబున మిజియగు.

వ్యతిరేక విశిష్టక్రియాభిధాయి ధాతువునకు మిజియగు

వండను - వండమి.

వ్యా—వ్యతిరేకభావార్థంబునందు ‹మిజి› అనునదియగును. అనఁగా వ్యతిరేక క్రియార్థకధాతువునకు ‹మిజి› వర్ణకంబగు. ఉ. ‹వండమి, పండమి› ఇచ్చట ‹వండు› ధాతువునకు ‹మిజి› వర్ణకంబురాఁగా జిత్తుగావున నిరుపదియవసూత్రంబున వండుధాతువు నుత్వంబున కత్వంబురాఁగా ‹వండమి (వండ్ + అ + మి)› ఇత్యాదు లయ్యె. వండకుండుట, పండకుండుట యర్థంబులు.

38 సూ—సమానాశ్రయంబులం బూర్వకాలంబునంది వర్ణకం బగు.

ఏకాశ్రయంబులగు క్రియలలోపల నెయ్యది పూర్వకాలికంబగుం దద్వాచియగుధాతువున కివర్ణకంబగు - ఇదియె క్త్వార్థంబునాఁబడు॥ వండి - పండి - విని - కని ॥ సమానకర్తృకంబులన కసమానాశ్రయంబు లనుటంజేసి చైత్రునిచేత మైత్రుండు కొట్టంబడియెడిసి నిత్యాది సిద్ధంబయ్యె.

వ్యా—ఈసూత్రంబునందు సమానశబ్దంబునకు నేకత్వంబర్థంబు. అనియె ‹ఏకాశ్రయంబులగు› అనెడిమూలవాక్యంబుచేస్పష్టపఱుపఁబడినది. ఒకవస్తువు నాశ్రయించు క్రియలలో నేదిముందుజరిగినదో యట్టి ముందుజరిగినక్రియను జెప్పునట్టిధాతువునకు ‹ఇ› వర్ణకంబుగలుగును. ఇట్టిధాతువును క్త్వార్థకంబని వాడుదురు. ఉ. వండి, పండి విని కని, ‹దేవదత్తుఁడు వండిభుజించె› ఈవాక్యంబున వండుటయు, భుజించుటయు రెండుక్రియలుగలవు. వీనిలో ‹వండుట› మొదటజరిగినదికావునఁబదార్థకంబయినవండు ధాతువుకంటె ‹ఇ› ప్రత్యయంబుగల్గి యపదాదిస్వరనిత్యసంధిచే ‹వండి› (వండు + ఇ) అయ్యెను. ఇట్లే ‹పండి› ఇత్యాదులందు నూహించునది. సంస్కృతవ్యాకరణంబులో నేకకర్తయే కలిగినరెండుక్రియలలో ముందుజరిగినక్రియపైఁ క్త్వాప్రత్యయంబు వచ్చునని ‹సమానకర్తృకయోః పూర్వకాలే. అ 3- పా4. సూ 21› అని చెప్పంబడియె. అట్లు తెనుంగులోఁ జెప్పినచో మూలంబులోనుదాహరించినవాక్యంబునదోషంబుగలుగునని గ్రంథకర్తచే ‹సమానాశ్రయంబులని చెప్పంబడియె. చైత్రునిచేత మైత్రుండుకొట్టం

బడిమడిసె, ఈవాక్యంబునందుఁ గొట్టుటయు మడియుటయు రెండుక్రియలుగలవు. కొట్టినవాఁడు చైత్రుండు. మడిసినవాఁడు మైత్రుండు. గాన రెండుక్రియలకుఁ గర్తలు భిన్నులైరి. దానంజేసి మూలంబులో సమానకర్తృకంబులనిన చోఁ బైవాక్యంబు సిద్ధింపకపోవును. సమానాశ్రయంబులనినయెడలఁ గొట్టఁబడినవాడును, మడిసినవాఁడును మైత్రుండేకాన మొదటజరిగిన 'కొట్టఁబడు' అనుదానికంటె 'ఇ' ప్రత్యయంబువచ్చును. అనఁగా కొట్టుక్రియయును, మడియుక్రియయును, మైత్రునిమీఁదనే జరిగినదికాఁబట్టి మైత్రుఁడే యాశ్రయంబాయె. సంస్కృతంబులో నీవాక్యంబు తెలుంగునందుంబలెఁ గ్త్వార్థకంబుతో రచింపవలనుపడదు. 'చైత్రేణహతో మైత్రో మమార' అని కర్మార్థకక్త ప్రత్యయాంతంబుతో రచింపంబడును. భాషాశైలినిజేసి వాక్యంబులుతాత్పర్యంబులో నేకంబైనను రచనంజేసి భిన్నంబులగును.

39 సూ—కజివ్యతిరేక క్త్వార్థంబునందగు.

వండక - పండక - కొట్టక - తిట్టక.

వ్యా—వ్యతిరేకక్త్వార్థంబునందు 'కజి' అనునదియగును, 'వండు + క', ఇట్లుండ 'జీత్తుపరంబగునపు డుత్వంబున కత్వంబగు' అను నిరుపదియవసూత్రంబుచే 'వండక' అయ్యె. ఇట్లే తక్కుంగలవి యూహించునది,

40 సూ—తుమర్థ భావలక్షణంబులందును జియగు.

భావలక్షణంబునా నన్యక్రియకు లక్షణభూతంబగు క్రియ - తుమర్థంబందును భావలక్షణంబు నందును ధాతువునకు నజివర్ణకంబగు ॥ తుమర్థంబు - చైత్రుండు వండను బోయెను ॥ పాకక్రియార్థము పోయెనని యర్థము ॥ భావలక్షణము - చైత్రుండు వండనతిథివచ్చెను । ఇచట వంటలక్షణమువచ్చుట లక్ష్యము.

146

వ్యా—పూర్వోక్తంబైన మప్పఁడైదః సూత్రంబునందుంబలె నీసూత్రంబు

వంపక భావశబ్దంబును ణిప్రత్యయాంతంబైన భూధాతువునకుం బై నన్ప్రత్యయంబు రాఁగా నైనరూపంబని యెఱుంగునది. భావంబనఁగా భావన. అనఁగా గావించుట (చేయుట) క్రియయని పర్యవసానార్థము. తదర్థంబునందును, భావమందును అనఁగా ప్రసిద్ధంబుగాఁ దెలియంబడు కాలముగలయొక క్రియయు జ్ఞాపకకాలముగల (తెలియని కాలముగల) వేఱొక క్రియయందని కాలంబునకు బోధకంబగు. అట్టియపూర్వ ప్రసిద్ధ క్రియావాచకంబుకంటె నజీవర్ణకంబగును. ఏక్రియానిమిత్తముచే నొక్క క్రియ జరుగునో యాక్రియ తదర్థంబునాఁబడు. తదర్థంబునకు - చైత్రుండు వంటకుఁబోయెను. ఇట వండుట యనుక్రియనిమిత్తము పోవుటయనుక్రియ జరిగినదికాన వండుధాతువునకుం బైఁ దుమర్థమందు నజీవర్ణకంబు రాఁగా వండను, అయ్యె. వండునిమిత్తమని యర్థము. భావలక్షణమునకు - చైత్రుండు వండ నతిథివచ్చెను. ఈవాక్యంబునందు వండుటయు, వచ్చుటయు రెండుక్రియలుగలవు. వీనిలో వండుక్రియ ప్రసిద్ధకాలంబుగలది. సర్వసామాన్యంబుగా నెంతప్రొద్దెక్కినపిమ్మట వండుట యారంభింతురో యట్టికాలంబు సర్వులకుఁ దెలిసినవిషయంబు. అతిథివచ్చునట్టికాలంబు నిరూపింప శక్యంబుకానిది. వండునట్టికాలంబునందు నతిథివచ్చెనన్నచోఁ బ్రసిద్ధంబైన వంటసమయంబునంజేసి యతిథియొక్క యాగమనసమయంబు తెలియ సులభంబగు. కానఁ బ్రసిద్ధకాలక్రియను (వండుట) దెలియంజేయునట్టి వండుధాతువునకుం బై నజీవర్ణకంబుగలిగి వండను, అయినది. ఇట వండుక్రియజ్ఞాపకము (అతిథివచ్చుకాలము దెల్పుచున్నది) (అతిథి) వచ్చుటలక్ష్యంబు. చైత్రునివండుటచే నతిథివచ్చినకాలంబు తెలుపంబడుచున్నది. ఇట్లే కోడికూయఁగా మైత్రుండేగెను, ఆవులుపిదుకంబడుచుండ దేవదత్తుండు వచ్చెను. ఇత్యాదులూహించునది.

41 సూ—చేదర్థంబునందు వృత్తంబగు భావలక్షణంబునందు నవర్ణకంబు ద్రుతాంతంబగు.

వానలుగురిసినం బంటలుపండును ॥ వానకురమ్మని ననఁబోయి

లైన్ని,

వ్యా—చేదర్థంబునందున్నట్టి పైలక్ష్యంబునందు ద్రుతాంతంబైనప్రత్యయంబువచ్చును. చేదర్థంబనఁగాఁ గార్యకారణభావాదికము. ప్రథమోదాహరణంబునందుఁ బంటలుపండుటకార్యము. (దానికి) వానకురియుట కారణంబు. కావునఁగారణక్రియావాచకంబైన కురియు ధాతువుకంటె ద్రుతాంతంబైననవర్ణకంబు గలిగె. ద్వితీయోదాహరణంబునందు (పోవుట), కార్యంబు. (దానికి) వాఁడు రమ్మనుట కారణంబు కావునఁ గారణక్రియావాచకంబైన (అను, ధాతువుకంటె ద్రుతాంతమైన నవర్ణకంబు గలిగె.

42 సూ—ఆనంతర్యంబున చువర్ణకంబు ద్రుతాంతంబగు.

జాబిలితోఁ దెంచుచుం గువలయలు వికసిల్లె.

వ్యా—అంతరము = ఎడము. అనంతరము = ఎడములేనిది. ఆనంతర్యంబునఁ (అవ్యవధానంబు తోఁచుచుండ) గారణక్రియావాచకంబుకంటె నకారాంతంబగు చువర్ణకంబగు. ఉ. జాబిలితోఁ దెంచుడుం గువలయంబులు వికసిల్లె. చంద్రుఁ డుదయించిన తత్క్షణమునందే కలువలు వికసించినవని యర్థము. ఇటఁ గలువలు వికసించుటకు జంద్రుఁడుదయించుట కారణంబు కావునఁ దద్వాచకంబైన (తోఁతెంచు, ధాతువుకంటె ద్రుతాంతంబగు చువర్ణకంబు గలిగె.

43 సూ—చువర్ణకంబు ద్రుతాంతంబు క్రియాన్వయంబున శత్రర్థంబునందగు.

చూచుచుంబోవుచున్నాఁడు - చూచుచుంబోయెను - చూచుచుంబోవఁగలఁడు.

వ్యా—నకారాంతంబైనచువర్ణకంబు క్రియాంతరసంబంధంబునందు వర్తమానార్థంబందగు. (శత్రర్థము) శతృప్రత్యయంబు సంస్కృతవ్యాకరణంబున లట్టునందు (వర్తమానార్థమందు) విధింపఁబడెను. ఉ. చూచుచుంబోవుచున్నాఁడు; చూచుచుంబోయెను; చూచుచుంబోవఁగలఁడు. పైవాక్యంబులలోని (పోవు, ధాతువుక్రమంబు

గా వర్తమానభూతభవిష్యత్కాలంబుల కుదాహరణంబు. అట్టిక్రియాసంబంధంబు, 'చూచు' ధాతువుకంటె వర్తమానార్థంబునందు నకారాంతంబైన చువర్ణకంబు గలిగె.

44 సూ—తృవర్ణకార్థంబు నం బెడి యెడువర్ణ్ణి యలగు.

ప్రహరించెడివాఁడు - ప్రహరించెడువాఁడు - ప్రహర్తయనియర్థము.

వ్యా—"ణ్వుల్ తృచౌ, అ 3-పా1-సూ133' అనుసూత్రంబునఁ గర్త్రర్థంబునందు ధాతువుకంటెఁదృచ్ప్రత్యయంబు సంస్కృతవ్యాకరణంబునందు విధింపంబడియె. కావునఁ దృవర్ణ కార్థంబునందు (కర్త్రర్థమందు) 'ఎడి, ఎడు' వర్ణకంబులగును.వర్ణ్ణియ వర్ణకశబ్దభవంబు. ప్రత్యయంబనియర్థము. ఉ. ప్రహరించెడివాఁడు; ప్రహరించెడువాఁడు. ఇటఁబ్రహరించుధాతువు. ఎడివర్ణకంబును, ఎడువర్ణంబును, కర్తయను నర్థంబునవచ్చెను. ప్రహరించుటకుఁ గర్తయనిభావము. ప్రహర్త, తృచ్ప్రత్యయాంతంబు మూలసూత్రంబున తృవర్ణకార్థంబునందు' అనినుడువుటంబట్టి తృవర్ణకాంత రూపము' 'ప్రహర్త' నిదర్శనార్థమిఁ బడియె.

45 సూ—వానికిలోపంబు బహుళంబుగానగు.

ప్రహరించువాఁడు - ప్రహర్తయని యర్థము.

వ్యా—'ఎడి, ఎడు' వర్ణకంబులకు లోపంబు బహుళంబుగాఁ గలుగును. ఉ. 'ప్రహరించువాఁడు, ప్రహరించెడువాఁడనియర్థము. 'ఎడి' ప్రత్యయంబుపుట్టి లోపించినను లుప్తప్రథమైకవచనంబులైన 'వనిత' ఇత్యాదులందుఁ బ్రథమార్థంబువోలె 'కృతసంస్కారోననశ్యతి' అనున్యాయంబున నిటఁగర్త్రర్థంబు లోపింపదు. 'ప్రహరించెడువాఁడు' ఇత్యాదులండలి తచ్ఛబ్దంబు సమాసపరిచ్ఛేదంబులోని తొమ్మిదవసూత్రంబుచేననుప్రయుక్తంబయ్యెనని యెఱుంగునది,

46 సూ—ఉన్న కలజీన, వర్ణకంబులు భవద్భావిశతృక్త్వవదర్థంబులందగు.

ఉన్న వర్ణకంబు వర్తమానార్థక శత్రర్థంబునందగు - కలజీవర్ణకంబు భవిష్యదర్థకశత్రర్థంబునందగు - నవర్ణకంబుక్తవదర్థంబునందగు- ఇవిసత్వాభిధానంబునందగునని యెఱుఁగునది - సుబంతవాచ్యంబు సత్వంబనాఁబడు - వండుచున్నవాఁడు - వండఁగలవాఁడు - వండిన వాఁడు.

వ్యా—ఈసూత్రంబునందుఁ గ్రమాలంకారంబూహింపనగు. 'ఉన్న' వర్ణకంబు భవదర్థంబునందును (భూధాతువుకంటె వర్తమానార్థంబునందు శతృప్రత్యయంబుప్పతిల్లఁగా భవత్, అనియగును. అందున వర్తమానార్థకశత్రర్థంబునందని మూలంబున వివరింపంబడియె.) 'కలజీవర్ణకము భావిశత్రర్థంబునందగును. (భవిష్యదర్థవిహితశతృ ప్రత్యయార్థమందు) మూలంబున వర్తమానార్థకశత్రర్థంబునను 'భవత్' అను వర్తమానార్థకశత్రంతము ప్రయోగించినట్లు లిచ్చటఁగూడ భవిష్యదర్థకశతృప్రత్యయార్థంబుదుంగూడ సూత్రంబున 'భవిష్యత్' అని ప్రయోగించి 'భవద్భవిష్యత్క్తవదర్థంబులందగు' అని సూత్రింబురచించినచో నధ్యేతలకు (చదువరులకు) సుబోధంబుగనుండును. 'లృటస్సద్వా' అ 3. పా 3 సూ 14. అను సూత్రంబున భూధాతువు కంటె భవిష్యదర్థంబున శతృప్రత్యయంబురాఁగా 'భవిష్యత్' అను రూపంబాయె. నవర్ణకంబుక్తవత్ప్రత్యయార్థంబునందగు. 'నిష్ఠా' అ 3 – పా–2-సూ–102. అను సూత్రంబునఁ క్తవత్ప్రత్యయంబు భూతకాలంబునందు విధింపంబడెను. సంస్కృతంబులో భూతకాలంబునందుఁ క్తవత్ప్రత్యయంబువోలె (గతవాన్ = వెళ్లినవాఁడు) తెలుంగునందు భూతకాలంబున నవర్ణకంబు గలుగునని భావంబు. పైనిం జెప్పిన 'ఉన్న, కలజీన' వర్ణకంబులు సత్వాభిధానంబునందుఁ గలుగునని తెలిసికొనునది' సత్వంబనఁగా ద్రవ్యము (పదార్థము) ద్రవ్యంబు వాచ్యంబగునప్పుడే వచ్చును. ద్రవ్యము (రాముడు, సిరి, జ్ఞానము' ఇత్యాదికము) సుబంతంబుచేఁ జెప్పంబడునుగాన 'సుబంతవాచ్యంబు సత్వంబనాఁబడు' అనిమూలంబున నుడువంబడినది వండుచున్నవాఁడు, ఇట 'ఉన్న'

వర్ణకంబు వర్తమానార్థమందు పదునాల్గవసూత్రంబుచే 'ఉన్న' శబ్దంబుపరంబగు నపుడు వండుధాతువువకుఁ జువర్ణకంబై పైరూపంబు సిద్ధించె. 'వండఁగలవాఁడు' ఇట గలజివర్ణకంబు భవిష్యదర్థంబందు. జిత్త్వయిన పరంబగునపు డిరువదియవసూత్రంబున ధాతూత్వంబున కిత్వంబును, ఇరువదియొకటవసూత్రంబున ధాతువువకు నుగాగ మంబును గల్గి గుణకార్యంబు కాఁగాఁ బైరూపంబగు. 'వండినవాఁడు' ఇచటనిజ్వర్ణకంబు భూతార్థంబందు. పదునేడవసూత్రంబుచే భూతార్థకంబైన వండుధాతువునకు నిగాగ మంబు. పదార్థబోధకమైన పదంబులేకుండ నీప్రత్యయంబులు రావుగావున 'వాఁడు' అను పదార్థబోధకశబ్దంబును బ్రయుక్తంబయ్యె. (సమాసపరిచ్ఛేదమునందలి తొమ్మిదవ సూత్రంబుమాఁడువు) పదార్థకబోధకశబ్దంబుతో మిళితంబైనప్పుడే యీప్రత్యయంబులు వచ్చునని చెప్పుటచే 'వచ్చుచున్నరాముఁడు' ఇత్యాదులందు వచ్చుచున్న + రాముఁడు, అని వేఱుగఁ బదవిభాగము చేయరాదు. రాముఁడు అను పదార్థబోధకశబ్దంబు వేఱుపఱుపఁబడినప్పుడు 'వచ్చుచున్న' ఇత్యాది 'ఉన్న' వర్ణకాంతంబులు ప్రకృతసూత్రంబునఁ బదార్థంబును విడిచి స్వతంత్రముగ నుండనేరవు, ప్రకృతపరిచ్ఛేదంబులోనిమూఁట పదునేడవసూత్రంబుచే నకారంబునకు లోపంబుగాఁగ 'వండుచున్నాఁడు, వండఁగలాఁడు, వండినాఁడు,' అనురూపాంతరంబులు నగు.

47 సూ—వ్యతిరేకత్వవర్ణకార్థంబున నిజియగు.

వండనివాఁడు – ఎజిప్రభృతివర్ణకాంతంబులు నుధాతుజవిశేషణంబులని ప్రాచీనులు వ్యవహరింతురు.

వ్యా—వ్యతిరేకక్రియాశిష్టార్థంబున 'నిజి' వర్ణకంబగు. నిజి ప్రత్యయంబు పరంబగునపుడు నిరువదియవసూత్రంబుచే ధాతూత్వంబున కిత్వంబు. ఎజిమొదలైన ప్రత్యయంబులే తుదను అంతమందుఁ గలశబ్దంబులు ధాతుజవిశేషణంబులని పెద్దలు వాడుదురు. నలువదినాల్గవసూత్రంబునందలి '1 ఎజి, 2 ఎడు' వర్ణకంబులు 3 నలువది రెండవసూత్రంబుచే విధింపఁబడినలోపంబు ప్రత్యయంబుకాకుండినను ప్రహరింతు వాఁడు, ఇత్యాదులందు లోపంబు ప్రత్యయార్థంబైన కర్త్రర్థమును జెప్పునట్లుగను

ప్రత్యయంబులలో గణింపఁబడి యేడును జెప్పంబడియె. నలువదియావసూత్రంబుచే ౹4 ఉన్న 5 కలజి 6 న, వర్ణకంబులు నలువదియేడవసూత్రంబుచే ౹7 నిజి, వర్ణకంబు. ఇయ్యవి యేడునుగలశబ్దంబులు ధాతుజవిశేషణంబులనంబడును.

48 సూ—లకారాదులు సకర్మకంబునకుంగర్తృ కర్మంబులందును లాఁతికింగర్తయందునగు.

సకర్మకంబు నాఁగర్మాకాంక్షోత్థాపకంబు - అకర్మకంబునాఁ గర్మాకాంక్షానుత్థాపకంబు.

వ్యా—౹లట్టు, లిట్టు, లృట్టు,లాట్టు,లూట్టు,మొదలైనపూర్వోక్త ప్రత్యయంబులు సకర్మధాతువులకుఁ గర్త్రర్థమందును, గర్మార్థమందును;అకర్మకధాతువులకుఁగర్త్రర్థమందును, గలుగును, సకర్మకంబనఁగాఁ గర్మకుఁ బ్రశ్నంబును గలిగించునది' అకర్మకంబనఁగాఁ గర్మనిమిత్తంబైనశంకను గలిగింపనిది.

49 సూ—పడుజ్యను బంధంబు కర్మంబు నందగు.

కొట్టఁబడుచున్నాఁడు - కొట్టఁబడుచున్నది ॥ కొట్టఁబడుట - కొట్టఁబడనివాఁడు.

వ్యా—కర్మార్థంబునందు ౹పడుజి అనునది ముఖ్యక్రియననుసరించి ప్రయోగింపంబడును. 'ఉ. కొట్టఁబడుచున్నాఁడు' ఇట సకర్మకమైన 'కొట్టు' ధాతువునకువర్తమానకర్మార్థంబులు వివక్షింపఁబడినప్పుడు రెండవసూత్రంబుచేతను నలువదియెనిమిదవ సూత్రంబుచేతను లట్టురాఁగా నేకవచనవివక్షయందు నెనిమిదవసూత్రంబుచే డుజ్వర్ణకంబును, ప్రకృతసూత్రంబునఁ గర్మార్థంబున 'పడుజి' యు, ౹ధాతువునకుఁ గలిగె (కొట్టు + పడు + ఁడు) 'పడుజి' జిత్తుగావున నిరువదియవసూత్రంబుచే ధాత్వాత్వంబున కత్వంబును, కలజి, పడుజ్టుం' అనిన యిరువదియొకండవసూత్రంబుచే ధాతువునకు నుగాగమంబును గలుగ ౹కొట్టక + పడు + ఁడు, ఇట్లుండె. డుజ్టులడాదేశంబు

గావునఁ బదుమూఁడవసూత్రంబుచే 'ఉన్నా' నుబంధంబును పదునాల్గవసూత్రంబుచే 'ఉన్న' శబ్దంబునకు దీర్ఘంబును, 'కొట్టక్' అనునది దుతప్రకృతికంబుగావున సంధి పరిచ్ఛేదంబునందలి పదునాలు పదునేడుసూత్రంబులచే ద్రుతనిమిత్తకకార్యంబును రాఁగా 'కొట్టఁబడుచున్నాఁడు' అనినవిశిష్టరూపంబు వెలయుచుండు. 'కొట్టఁబడుచున్నది' ఇటఁ బదునేనవసూత్రంబులో 'దివీతరంబ'నుటచే 'ఉన్న' కు దీర్ఘంబు రాలేదు. పండ్రెండవసూత్రంబుచే నమహదర్థంబునందు 'ఉన్న' శబ్దంబుకంటె 'ది' వర్ణకంబు గలిగె. 'కొట్టఁబడుట' ఇటఁ గర్మార్థమందు ప్రకృతసూత్రంబుచే 'పడుజి' అనుబంధంబును, క్రియార్థంబునందు ముప్పదియేడవసూత్రంబుచే 'ట' వర్ణకంబునుగలిగె. 'కొట్టబడనివాఁడు' ఇట వ్యతిరేకకర్త్రర్థంబుననలువదియేడవసూత్రంబుచే 'నిజి' వర్ణకంబురాఁగా నిరువదియవసూత్రంబుచే 'నిజి' జిత్తుగావున 'పడు' యొక్క యుత్వంబున కత్వంబుగల్గె. 'ఎడి' ప్రత్యంబుమొదలు 'నిజి' ప్రత్యయంబువఱకు నేడునునంతంబున, గలవి ధాతుజవిశేషణంబులు గావున సమాసపరిచ్ఛేదంబులోనితొమ్మిదవసూత్రంబుచే (ప్రథమ) విభక్తివివక్షయందు 'వాఁడు' అనిన తచ్ఛబ్దం బనుప్రయుక్తంబయ్యె.

50 సూ.—గురువిరహితంబులయియయాంతంబులయిన యేకస్వరద్విస్వరంబులయించుగ్వక్రంబులకియుడాగమంబువిభాషనగు.

ఏకస్వరధాతుద్విస్వరధాతువులమీఁదియించుగ్వక్రంబులకియుడాగమంబు విభాషనగు - గురుమంతంబగు ధాతువునకును యాంతంబగుధాతువునకునుమీఁది యించుగ్వక్రంబులకియుడాగమంబురాదు ॥ భుజ్ - ఇయ్ - ఇంచు - భుజియించు - పక్షంబున - భుజించు ॥ గుణ - ఇయ్ - ఇంచు - గుణియించు - గుణించు - ఇంచుగ్వ్యవధానంబునం జేసి సంస్కృతధాతువులు వక్రపరకంబులు లేవనియెఱుంగునది ॥ యాచ్ - అర్థ - ఇత్యాదులుగురుమంతంబులు ॥ వ్యయ - ఇదియాంతము- యాచించు - అర్థించు - వ్యయించు ॥ జి - ఇంచు - అనుచోనిత్యంబగుటంజేసియయుగాగమంబురాఁగా యాంతంబగుటంజేసి యియుడాగ

మంబు లేదని యెఱుంగునది ॥ కృతాకృతప్రసంగినిత్యంబునాఁబడు ॥ న గు - ఇయ్ - ఇంచు-నగియించు-నగించు ॥ నగు - ఇయ్ - ఎను - న గియెను - నగెను ॥ పడు - ఇయ్ - ఎను - పడియెను - పడెను - ఇ త్యాదులెఱుంగునది.

వ్యా—గురువర్ణకంబులు లేనియట్టియు (శ్లో॥ 'సానుస్వారో విసర్గాంతో దీర్ఘో యుక్తపరశ్చయః । గురుమేతం విజానీయాదన్యేతులఘువస్మృతాః ॥ అన్నరీతిచేదీర్ఘము, పూర్ణబిందువు, విసర్గము, హల్లులకూడికకుఁ బూర్వాక్షరము గురువగు) యకారాంతం బులు కానియట్టియు, ఏకాచ్కు (ఒకయచ్చుగలిగిన) ధాతువులకును, పూర్వోక్తధర్మం బులుగలద్వ్యచ్కు (రెండచ్చులుగలిగిన) ధాతువులకును, అంత్యంబైనయించుక్కునకును, వక్రంబులకును (ఏ, ఓ) ఇయుఁడాగమంబు విభాషనగు. గురువర్ణంబులుగల ధాతువుల యొక్కయు, యకారాంతధాతువులయొక్కయు, ఇంచుగ్వక్రంబులకునియుఁడాగమం బుగలుగదు. 'భుజ్' ఇది సంస్కృతధాతువు అఱువదిమూఁడవసూత్రంబుచే నించుక్కు గలుగఁగా 'భుజ్ + ఇంచు' అయ్యెను. (ఇంచుక్కు కిత్తుగావున ధాత్వంతంబునందుఁ గలిగె) 'భుజ్' అనుధాతువు గురువులేనిదియు, యకారాంతంబుకానిదియునై యొక యచ్చుకలదికావున (ఉకారము) దీనికంటెఁ బరంబైనయించుక్కునకు నియుఁడాగమం బుగలిగె. ఇయుట్ టిత్తుగావున నించుక్కునకు బూర్వమందువచ్చె. భుజ్ + ఇయ్ + ఇంచు = భుజియించు ఇయుట్టు వైభాషికంబుగావునఁ బక్షంబున నించుగాగమంబు మాత్రంబేకలిగి 'భుజించు' అయ్యె. 'గుణ' ఈశబ్దంబు రెండచ్చులుగలది. అఱువదిమూఁ డవసూత్రంబుచే దీనికి నించుక్కుగలుగంగ 'గుణ + ఇంచు, అనియుండె, ఈధాతువు గురువర్ణంబులేనిదియు, యకారాంతంబుకానిదియుఁగావునదీనియించుక్కునకు నియు డాగమంబురాఁగా 'గుణ + ఇయ్ + ఇంచు' అనియయ్యె. అపదాదిస్వరనిత్యసంధిచే నియుడాగమంబు పరంబగుచుండ 'గుణియించు' అయ్యెను. పక్షంబున 'గుణించు' సంస్కృతధాతువునకును, ప్రత్యయసంబంధమైన వకారిమంబునకును,మధ్యనియుడాగమం బెడమాటచేత సంస్కృతధాతువునకు వక్రంబెదురౌట సంభవింపదు. 'యాచ్' దీని యందు దీర్ఘంబుండుటంజేసి గురుమంతంబు. 'అర్థ'రేఫధకారసంయోగంబుచేతఁబూర్వం

బానందున్న అకారము 'సంయోగేగురు' అనుసూత్రంబున గురువుకాఁబట్టి 'అర్థ' శబ్దంబుగురుమంతంబయ్యె. 'వ్యయి, ఇట్టిగురూపధంబుతోను, నంత్యకారంబుతోను నున్నధాతువులకు సూత్రంబున నిషేధింపంబడినందున నియుడాగమంబు రాదు. యాచించు, అర్థించు, వ్యయించు, 'జి + ఇంచు, జిధాతువునకు నఱువదిమూఁడవసూత్రంబుచే నించుక్కు రాఁగా నఱువదినాల్గవసూత్రంబుచే ధాతువునకు నయుగాగమంబుకల్గి 'జి + అయ్ + ఇంచు, అయ్యె. అపవాదవిషయనిత్యసంధిచే 'జయ్ + ఇంచు, అయ్యె. ఇప్పుడు 'జయ్' అనునది యాంతంబుగావున నియుడాగమంబు రాదు కావున నేఁబదియవసూత్రంబుచే నించుక్కునకు నియుడాగమంబు రాదు జయించు.

ఇంచుక్కునకు నియుడాగమంబు చేసినను జేయకున్నను జిధాతువునకు నయుక్కు రావచ్చును. అయుక్కుచేసినపిమ్మట 'జయ్, అనునది యాంతంబు గావున నించుక్కునకు నియుడాగమంబు రాదు. కనుక నియుడాగమంబు నిత్యంబుగాదు. అయుగాగమంబు నిత్యంబు' ఇటువిచారణీయాంశంబింక కలదు గురువర్ణంబులేనియట్టియు, యకారాంతంబు గానియట్టియు, ఏకస్వరధాతువుమీఁది యించుక్కునకు నియుడాగమంబేఁబదియవసూత్రంబుచే విధింపంబడియె. అఱువదినాల్గవసూత్రంబుచే నికారాంతమైనధాతువునకు నించుక్కుపరంబౌనపుడు, అయుగాగమంబు విధింపంబడినది. ప్రకృతంబున నఱువదిమూఁడవసూత్రంబుచే జిధాతువునకు నించుక్కు రాఁగా 'జి + ఇంచు, ఇట్లుండె. ఏఁబదియవసూత్రంబుచే విహితంబైన యియుడాగమంబు 'భుజియించు, ఇత్యాదిధాతువులందు నయుగాగమంబు రానిస్థలంబులయందు సావకాశంబైనది. ఏఁబదియవ సూత్రంబులోని యియుడాగమంబు వైభాషికంబుగావున నట్టియాగమంబు రానిచో నిర్బాధంబుగా 'జయించు, అనుచోట నయుగాగమంబును సావకాశంబైనది. ఇయుడాగమంబు వైభాషికంబైనను, అయుగాగమంబు ప్రాప్తించుచోటుల (జి + ఇంచు, ఇత్యాదుల) నియుడాగమంబునకు సమావేశంబు కలుగవచ్చునా లేదా యన్నసంశయంబున మానసంబు డోలాయితంబగుచున్నయది. ఒకలక్ష్యంబున రెండుశాస్త్రంబులకుఁ బ్రాప్తికలుగుచున్నప్పుడు శాస్త్రద్వయంబులో నేదిప్రవర్తింపవలెనో నిర్ణయించుటకై యీక్రిందిచెప్పనట్టిపరిభాష సంస్కృతవ్యాకరణశాస్త్రీయపరిభాషేందుశేఖరంబున రాజిల్లుచున్నయది. ఇయ్యది తెలుంగునందును నవతరింపఁ

జేయవలెను. 'పూర్వపరనిత్యాంతరంగాపవాదానా ముత్తరోత్తరం బలీయః', అర్థంబు. భిన్నస్థలంబులయందు సావకాశంబులైన శాస్త్రంబులకు నొక్కచో సమావేశంబు కలుగునేని పూర్వశాస్త్రంబునకన్నఁ బరశాస్త్రంబును, పరశాస్త్రంబునకన్న నిత్యశాస్త్రంబును, నిత్యశాస్త్రంబునకన్న నంతరంగశాస్త్రంబును, బలీయంబులు. అపవాదశాస్త్రంబన్నింటికంటె బలిష్ఠము. వాస్తవంబున నాలోచించితిమేని ప్రకృతోదాహరణంబునఁ బూర్వపరత్వవిచారణచేతనే సాధ్యంబగును. కావున నదివివరింపఁబడుచున్నది. తక్కుంగలవి యీ సూత్రవ్యాఖ్యానంబున వివరింపనావశ్యకంబులు. 'జి + ఇంచు, అనియుండఁగా భిన్నస్థలంబునందు సావకాశంబులైనయియుడాగమాయుగాగమంబులిచ్చటఁ బ్రాప్తించుచున్నవని చూపఁబడియె. ఇయుడాగను విధాయకశాస్త్రం బేఁబదియవసూత్రింబనియు, అయుగాగమవిధాయకశాస్త్రం బఱువదినాల్గవదియనియు నిగిపఁబలోనే గణియించి చూపఁబడియె. ప్రస్తుతలక్ష్యంబున నేఁబదియవసూత్రింబుచేఁ బ్రాప్తించుచున్న యియుడాగమంబు నఱువదినాల్గవ సూత్రింబుచేఁ బ్రాప్తించుచున్న యయుగాగమంబుపరంబై పూర్వోక్తపరిభాషచే బాధించి ప్రవర్తించును. ఇపుడు 'జయ్ + ఇంచు' అని యుండు, ఇట్టిస్థితియందు 'జయ్' అనునది యాంతంబుగావున నేఁబదియవ సూత్రంబుచే నియుడాగమంబునకుఁ బ్రాప్తియేలేదు. ఒకవేళ ప్రాప్తికి నవకాశంబున్నను బాధింపఁబడిన శాస్త్రంబునకు 'సకృద్గతౌ విప్రతిషేధేనయద్బాధితం తద్బాధితమేవ' అనున్యాయంబుచఁ జరిగి పునరుజ్జీవనంబు కలుగదనియే సామాన్యంబుగా శాస్త్రకారుల సిద్ధాంతంబు. ఇట్లుశాస్త్రంబులకుఁ బూర్వత్వపరత్వ విచారణచేతనే యయుగాగమంబు సిద్ధించి యిష్టసిద్ధి కలుగుచున్నతటి శాస్త్రనిత్యత్వపర్యంతానుధావనంబు నిరర్థకంబనియే మామకాశయంబు. ఇంతియకాక నిత్యశాస్త్రంబు పూర్వంబైనప్పుడే 'కృతాకృతప్రసంగినిత్యం' అనునట్టిపరిభాషయొక్క యవతరణంబు న్యాయంబుగాని పరశాస్త్రంబు నిత్యంబైనచో నవసరంబులేదు. అయినను 'ద్విర్బద్ధంసుబద్ధంభవతి' అను న్యాయ్యంబున నయుగాగమశాస్త్రం బియుడాగమశాస్త్రంబుకంటెఁ బరమాటయకాక నిత్యంబును నయిబలిష్ఠమైనదని సూచించుటకై నిత్యత్వవిచారణ నీయెడ గ్రంథకర్తచేఁ జేయఁబడినది. కృతాకృతప్రసంగియనవర్థంబేమనఁగా, (కృతేఽపి అకృతేఽపి ప్రసంగి కృతాకృతప్రసంగి) అన్యశాస్త్రంబుచేత లక్ష్యంబు

సంస్కరించినను, సంస్కరింపకున్నను వేఱొకశాస్త్రంబునకుఁ బ్రసక్తి గలిగినచో నట్టి ప్రసక్తిగలశాస్త్రంబు నిత్యంబని వ్యాకరణశాస్త్రంబున వ్యవహరింపంబడు. 'జి + ఇంచు' అనిన యియుడాగమరహితస్థితిలో నఱువదినాల్గవసూత్రంబుచే జిధాతువునకు నించుక్కు పరంబైనది కావున నయుగాగమంబు రావచ్చును. ఒకవేళ యేఁబదియవసూత్రంబుచే నియుడాగమంబు చేయఁగా 'జి + ఇయ్ + ఇంచు' అనునప్పుడుకూడ నయుగాగమంబు జిధాతువునకు రావచ్చును. కొందఱు 'జి + ఇయ్ + ఇంచు' అనిన యిట్టిస్థితిలో జిధాతువునకు నియుడాగమంబు పరంబైనదికాని జిధాతువునకు నించుగాగమంబు పరంబుకా లేదనియు, ఇంచుగాగమంబు పరంబైనప్పుడే యఱువదినాల్గవసూత్రంబున నయుగాగమంబు విధింపంబడినందున నియుడాగమపరత్వంబులో నయుగాగమంబు రాదనియు, అందున నిత్యత్వలక్షణంబు సరిపడదనియు నాక్షేపింతురు. అట్లనవలదు. ఇయుడాగమంబు టిత్తుకావున 'అన్యంతౌటకితౌ' అనుసూత్రంబున నించుక్కునకు నాదిమావయవంబై చేరినది. అవయవి యించుగాగమంబును, దానియవయవం బియుడాగమంబును గాఁబట్టి యియుడాగమవిశిష్టంబైన యించుగాగమమందు (ఇయ్ + ఇంచు = ఇయించు) ఇంచుక్త్వధర్మంబు రా సులభంబు. గడువు (కంతి) దేవదత్తునికి మధ్యకాలంబున నుత్పన్నంబైనను గడువిశిష్టునియందే దేవదత్తత్వవ్యవహారంబక్షయంబైనట్లు లించుగాగమంబునకు మధ్యకాలంబున నియుడాగమంబుత్పన్నంబైనను, ఇయుడాగమ విశిష్టంబునందే యించుక్కుధర్మంబు 'యదాగమాస్తద్గుణీభూతాస్తద్గ్రహణేన గృహ్యంతే' అనిన లోకన్యాయసిద్ధ సంస్కృతవ్యాకరణీయపరిభాషయొక్క యవతరణంబున నప్రతిహతంబై యుండు. కావున 'జి + ఇయ్ + ఇంచు' అనియుండఁగా నఱువదినాల్గవసూత్రంబున నయుగాగమంబునకుఁ బ్రాప్తిగలదు. అందున నయుగాగమశాస్త్రంబు నిత్యంబునాబడు. గారోక్తంబైన 'పూర్వపరనిత్య' అనుపరిభాషచే జిధాతువునకు నించుక్కుపరంబగు ండ ననిత్యంబైన యియుడాగమంబును దొలఁగించి నిత్యంబైన యయుగాగమంబుచే న పిమ్మటను 'జయ్' అనునది యకారాంతంబయ్యె. కాననిప్పుడీయియుడాగమంబు రా 'జయించు' అనురూపంబు సిద్ధించునని గ్రంథకర్తృభావంబు. 'నగు' ధాతువునకు డె బదియవసూత్రంబుచేఁ బ్రేరణంబున నించుక్కు రాఁగా 'నగు + ఇంచు' ఇట్లుండె నగు ధాతువు గురుపూర్వంబును, అంత్యయకారపూర్వంబును నైద్విస్వరధాతువుకాఁబట్టి దీని

కంటెఁ బరంబైనయించుకు నియడాగమంబురాఁగా ఁనగియించు, (నగు + ఇయ్ + ఇంచు) అయ్యెను. ఇయుడాగమంబువైభాషికంబుగావున రూపాంతరంబు నగించు నగుధాతువునకంటె భూతంబునలిట్టురాఁగాఁ బ్రథమపురుషైక వచనవివక్షయందు నెనిమిదవసూత్రంబుచే లకారంబునకు డుజ్జుగలిగి ఁనగు + డు, ఇట్లుండె. పదునాఱవ సూత్రంబున డుజ్జునకు ఁఎను, వర్ణకంబుగలిగి ఁనగు, + ఎను, అయ్యెను. ఇప్పుడేఁబది యవసూత్రంబుచే ఁఎను, వర్ణకంబుయొక్క వక్రంబునకు (ఎకారంబునకు) ఇయుడాగమంబుకలిగి ఁనగియెను, అను రూపంబు సిద్ధించెను. ఇయుడాగమంబు పాక్షికంబుగావున రూపాంతరంబు. ఁనగెను, ఇట్లే ఁపడెను, పడియెను, ఇత్యాదులందు సూత్రప్రక్రియయూహించునది. మూలంబున ద్విస్వరధాతువుల కనుటంజేసి ఁశయనించు, ఇత్యాదులయందు నియుడాగమంబు రాదని యెఱుంగునది.

51 సూ—పడ్వాదులనవర్ణకంబున కత్వంబునుగడహల్లునకుద్విత్వంబునువిభాషనగు.

పడ్డ - పడిన - పడ్డను - పడినను ॥ పడు - ఇడు - చెడు - తగు - అను - కను - కొను - తిను - మను - విను - చను - ఇవిపడ్వాదులు.

వ్యా—పడుమొదలైనధాతువుల నవర్ణకంబునకు, అత్వంబును, కడపటిహల్లునకు ద్విత్వంబును వైకల్పికంబుగానగును. ఉ. పడ్డ - పడిన - పడ్డను - పడినను - ఁపడు, ధాతువు. దీనికంటె నలువదియవసూత్రంబున భూతార్థంబునందు నవర్ణకంబును, (పడు + ను) పదునేడవసూత్రంబున ధాతువునకిగాగమంబును రాఁగా ఁపడి + న, అయ్యె. ప్రకృతసూత్రంబున నవర్ణకంబునకత్వంబును, డకారంబునకు జడ్డయురాఁగా ఁపడ్డి + అ, అయ్యె. ఇప్పుడపదాదిస్వరనిత్యసంధిచే ఁపడ్డ, అను రూపంబేర్పడె. అత్వద్విత్వంబులు వైభాషికంబులుగావున నయ్యవిరానిచోఁ ఁపడిన, అనురూపంబయ్యె. ఁపడుఁ ధాతువునకంటె నలువదియొకండవసూత్రంబుచే ద్రుతాంతంబైన నవర్ణకంబురాఁగా ఁపడు + నను, అయ్యెను. పదునేడవసూత్రంబున ధాతువున

కిగాగమంబు రాఁగా ౘపడీనను, అనురూపంబయ్యె. ప్రకృతసూత్రంబున నవర్ణకంబున కత్వంబును, డకారంబునకు జడ్డము రాఁగా ౘప్టేః అను, అయ్యెను. అపదాదిస్వర నిత్యసంధిచే ౘపడ్డను, అయ్యె. ఇట్లే ౘఇను, చెడు, లగు, అను, కను, కొను, తిను, మను, విను, చను, మున్నగు ధాతువులయందు రూపంబులూహింపునది. ౘశా॥ ఇంకొక్కఁడు గలండునాకుఁ బగతుండీసూనులోకంబులం । గింకందానొకరుండు గెల్చుకడిమిం గీర్తింపఁబడ్డాఁడు, ఉ. హరి. (ఎక్కువ పెద్దవ) ౘకీర్తింపఁబడ్డాఁడు, దీని ప్రథమ రూపంబు. ౘకీర్తింపఁబడినవాఁడు, ప్రకృతసూత్రంబున నవర్ణకంబున కత్వంబును, డకారంబునకు జడ్డము రాఁగా ౘపడ్డవాఁడు, అయ్యెను. ఈరూపంబున నవర్ణకస్థానీయంబైన అకారంబు నవర్ణకంబువంటిది కావున దీనికంటెఁ బరంబైన తచ్ఛబ్దవకారంబునకు నూటపదునేడవ సూత్రంబుచే లోపంబుగల్గి ౘపడ్డాఁడు, అనురూపంబయ్యె. ౘతగినవాఁడు, అనురూపంబునకు ౘతగ్గవాఁడు, అనురూపాంతరంబుండునుగాని ౘతగ్గాఁడు, అనునది యనభిధానంబున నుండదు.

52 సూ—క్రియాఫలంబుకర్తృగామియగుచోఁ గొనుధాతువను ప్రయుక్తంబగు.

ఇదియొయాత్మనేపదార్థంబనివ్యవహరింతురు — వండుకొనుచున్నాఁడు.

వ్యా—ౘవండుట, మొదలైన క్రియలయొక్క ఫలంబు కర్తనుబొందిన యెడల ౘకొను, ధాతువు ముఖ్యధాతువు ననుసరించి ప్రయోగింపంబడును. ముఖ్యక్రియతో ౘకొను, ధాతువును మేళగించుటయే యాత్మనే పదార్థంబని వాడుదురు. ౘవండుకొనుచున్నాఁడు, అనుక్రియకు దేవదత్తుఁడు కర్తయని యూహింపవలెను. ౘవండు, క్రియయొక్క ఫలంబైన భోజనాదికంబు దేవదత్తునకే చెందినట్లు సూచింపఁబడుచున్నది. దేవదత్తుఁడు తనభోజనంబునిమిత్తము వండునప్పుడే యిట్లు చెప్పవలెను. ఇచ్చట వండుక్రియయొక్క ఫలము కర్తయైన దేవదత్తుఁడు భుజించుటయు కాని ౘఫలవ్యాపారయోర్ధాతుః, అనుచోటఁ జెప్పఁబడిశవంట (విక్లిత్తి) కాదు (కారకపరిచ్ఛేదంబు

నందలి ద్వితీయసూత్రవ్యాఖ్యయొద్దఁ జూచుకొనునది.) ఈసూత్రంబున నిట్లు పెద్దలచే సిద్ధాంతీకరింపఁబడినది. (శ్లో॥ యస్యార్థస్యప్రసిద్ధ్యర్థమారభ్యంతేపచాదయః। తత్ప్రధానంఫలం తేషాంనపచాదిప్రయోజనం, అర్థము—ఏఫలంబు (భోజనరూపమైనది) ముఖ్యముగా సిద్ధించుట నిమిత్తము పాకక్రియాదులారంభింపఁబడునో యాఫలము (భోజనరూపమైనది.) పాకక్రియాదులకు ముఖ్యంబైన ఫలమగును. పచాది (పచా + ఆది=పాకముమొదలైనది=విక్లిత్తి ప్రయోజనముకాదు.

53 సూ—కొనుధాతువుపరంబగునపు డిగాగమంబుబహుళంబుగానగు.

వండికొనియె - వండుకొనియె ॥ బహుళంబనుటచే యాంతంబునకునిత్యంబు - చేసికొనియె.

వ్యా—కొనుధాతువు పరంబగునపుడు ధాతువున కికారంబుబహుళంబుగాఁగలుగును. 'వండు' ధాతువున కాత్మనేపదార్థమందు 'కొనుధాతువనుప్రయుక్తంబయ్యె. (వండు + కొను) ప్రకృతసూత్రంబున 'కొను' నకుఁ బూర్వమందున్న వండున కిగాగమంబుగలిగి యపదాదిస్వరనిత్యసంధిచే 'వండికొనియె' అయ్యె. భూతార్థకంబైన 'ఎను' వర్ణకంబుయొక్క వకారంబు (ఎ) పరంబగుచుండ నేఁబదియవసూత్రంబున 'కొను' నకియుడాగమంబు. (ఇగాగమంబునకు—చ॥ గూ। డికొనివఁ జూచి యంతయు వడిఁ జనుదెంచిరి ధర్మసూనుపాం। తకు' భార-కర్ణ-1ఆ. బహుళగ్రహణంబుచేత యకారాంతధాతువునకు (కొను' పరంబగునపుడు నిత్యంబుగ నిగాగమంబగు 'చేసికొనియె, ఇట 'చేయు' ధాతువుయాంతంబు. నిత్యంబుగా నిగాగమంబురాఁగా నేఁబదినాల్గవసూత్రంబుచే యాకుసకారంబు. (చేసికొని, చదువుకొని' ఇత్యాదిక్త్వాంతంబులకు బదులుగా (చేసుక, చదువుక' ఇత్యాదిక్త్వాప్రత్యయాంత సంగ్రహరూపంబు లనంతామాత్యతిమ్మకవ్యప్పక వ్యాదిలాక్షణికులచేఁ దమగ్రంథంబులయందు వాడఁబడినవి.

రూపంబు సూత్రంబున నిరూపింపంబడలేదు. క॥ యాలవాలంబె స్థలు వారి। బరఁగును శేషసహాలు నేటపడు నూష్మలనన్। సారవిత్తుకారము గూడుక! సరి నేఁబదియయ్యెవర్ణ సంఖ్యధరిత్రిన్.' అనంతునిఛందము, క॥ శేమితోఘోషగ్మధారయు। సమసనమునఁ దుదినిగొమ్ము సంధిళ్లెడుశే। బ్దములు వికృతిబొల్లటకారము పెట్టుక సంధిజెందుఁ బ్రాణము తోడన్, అప్ప-5ఆ. క॥ మగువయనిశము సిరుబన్। బాముకొనినృపతితిలకం। బాదుక రాఁబెరుగుచుండె నంతగణంకన్' రుక్మి-1ఆ. చ॥ తనకెనయైన బాలసులఁదార్చుక మెల్లనె గొల్లలిండ్లకుం। జని ,రుక్మి-2ఆ. చ॥ కదిసి యుత్రిపాటములు గట్టిగఁబట్టుక యీఁదెమ్మిఁదికిన్। రుక్మి-3ఆ. తే॥ గీ॥ అంటజేయక సర్పినకొంచలనఁగ। నిసుకతిన్నియములు సొంపెసఁగెనచటు' రుక్మి-4ఆ. చ॥ ఇలమసమూహముల్ పసములన్వెనఁ బెట్టుక వచ్చెనిచ్చగన్' రుక్మి-5ఆ. ఆ॥ వె॥ వెలఁదిచేతివిడెము విభునకునిచ్చెం చు। విభునిచేత విడెము వెలఁది కొనఁగ। జేసికల్లసనులు చెప్పుకొయుండొయతొ। మాసరిం(ద్ది)? నటుమానినట్లు' రుక్మి-5ఆ. తోటకము॥ ముందుకొబున్న ప్రోఁగుడుపఁడిన్। మించినపాముల మేన్చిలుకేసెన్' అచ్చ-యుద్ధ-కాం. క॥ మందోదరిత్రా। మన్మకిపట్టుక తెచ్చినాని ముందఱనిలిపెన్' అచ్చ-యుద్ధ-కాం. క॥ కొమ్మలఁగూడుక ప్రొవ్విరి। కొమ్మలపైని. శివ-1ఆ. మ॥ కలకంఠంబులు శారికల్ శుకములుం గాదంబముల్ భృంగముల్। బలముల్ గూడుక వెంటనంటి' శివ-1ఆ. మ॥ గరళం … పైఁ … క్రోలఁగాఁ … వితే … పట్టి కందర్పునం। హరుఁజక్రాయుధుఁ బన్నగాంగదను … శ్రీ … ముఁ … గాఁ జూచెదవు' భాస్క-అర-కాం. చ॥ నలఁబడి చిక్కటొండె నలప్రసూన పోవుట యొండెఁగాక' పంచ-సుహ్వా? మ॥ శరభుల్ చుట్టుక … జన్మస్థలిన్ ప్రాలుచున్' జైమి-7ఆ. చ॥ నీపయిన్। మిగులఁగ … బొమ్మిన్నినుగట్టుక పోయి ధర్మశా। … గురువులైన శంఖలిఖితద్విజ సత్యులచేతికిమ్మనన్, జైమిని-4ఆ. సీ॥ 'ఒగినేఱుతలమోచి యొంటెద్దుఁబెట్టుకశివుఁడు మాతోఁగృషిసేయఁగలడె' పట్చ-1ఆ. చ॥ తనమణులన్నియు న్మనుసుపంబలరార సురల్సారించిరం। చుసుబరించి మేరుగిరిచుట్టును జుట్టుకయాక్రమించెనో' పట్చ-1ఆ. క॥ 'శైనిపయిసునను నిప్పినఁ

గాముఁడుకోపించి యిటకుగదుముకొరాఁగా, షట్చ-4ఆ. క॥ 'అరాజకళయుఁ గనఁ గొని। వారిజముఖి తనను మోహమునందుకొ యున్నఁ, షట్చ-నల-4 ఆ. సీ॥ సుత్రాము బట్టి యీడ్చుకవచ్చి యిట్ట్రేలఁగట్టింతుమే యొక్క గడియలోన, రాజశే-2ఆ. ఉ॥ 'గుచ్చుకపాఱనేసెఁ బువుఁగోలఁగుభృత్తిలకంబునట్టె, రాజశే-2ఆ. సీ॥ 'అదియును గాక మేనంతయుఁ గాలిపట్టుకరాఁబోడంగ నీవికృతియేల' రాజశే-3ఆ. సీ॥ 'కొంగ వాల్నబకులం గళులఁబట్టుక జబ్బలంటఁ గట్టిడవెజ్ఞానరయువారు, ఆము-6ఆ. క॥ 'కళ లంటిముద్దుబెట్టుక, హంస5ఆ. తే॥ గీ॥ 'ఆకపముతూటు వోడుచుకయైనఁ జనును హంస-4ఆ. ఉ॥ అహం। కారము మీఱఁగంకణము గట్టుక యుండెడు నిష్పదర్జనుం। డ్రాగ, సుభ-3ఆ. సీ॥ 'గట్టులయొకివీఁడుగన్న వాల్గంటిని జెట్టపట్టుక యేలినట్టి దిట్ట, ఆంధ్రభా-స్వర్గవర్గము.

54 సూ—ఇకారవక్రంబుల్ముక్తంబులందలివి పరంబులగు-చో యా కృసకారంబగు.

చేయు - చేసిరి - చేసి - చేసికొను - చేసెను - చేసెడిని - ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

వ్యా—పూర్వసూత్రంబులయందు విధింపంబడిన ఇకారవక్రింబులు పరంబగునప్పుడు పూర్వంబునందలి యాకుసకారాదేశంబగు. ఉ. చేసిరి. ఇట చేయు + లిట్, అనియుండఁగా నానిమిత్తసూత్రంబుచేత బహువచనవిషయంబు రువర్ణకంబాదేశంబై చేయు + రు, అయ్యె. పదునేడవసూత్రంబున ధాతువునకిగాగమంబు రాఁగా చేయి + రు, అయ్యె. ఇకారంబువీఁది, అను తత్సమపరిచ్ఛేదంబునందలి యిరువదియాఱవసూత్రంబుచేఁ గ్రియావిభక్తి యుత్వంబున కిత్వంబుగ్గా చేయి + రి, అయ్యె. ప్రకృతసూత్రంబున యాకుసకారాదేశంబు చేసిరి చేసి, ఇత్యాద్యుదాహరణంబులయందుయాకుసాదేశంబు తెలిసికొనునది. అనుప్రయుక్తమైన కొనుధాతువునకు భావార్థకరూపంబు

కోలు, అనియగును. ఉ. ఇచ్చుకోలు, పుచ్చుకోలు. ఆధునికకృతులం గొండొకచో భావార్థంబునను యాకు సకారంబు గానంబడియెడి. అయ్యది యవిచారమూలకంబు ఉ. శ్రీసతిచన్నుఁ గేవలను జెక్కులనొక్కటఁ బత్రభంగముల్ | వ్రాసుటకున్విరించి నిటలంబుల నొక్కట భావ్యవర్ణముల్ | వ్రాసుటకున్నతుర్భుజవిలాసము పూనినవేల్పు సత్కృపో | ల్లాసమెలర్పఁ బ్రోచుశుభలక్షణుఁ గొప్పులవల్లభూవరుఙ్. రా జరాజాభిషేకము. 1ఆ.

55 సూ—నుచవర్ణకంబుపరంబగునపుడన్వాదులకుత్వలోపంబేని నుస్థానంబునబిందువేనివిభాషనగు.

అన్చున్నాఁడు-అంచున్నాఁడు - అనుచున్నాఁడు ॥ అన్చును - అంచును - అనుచును ॥ అను - కను - కొను - తిను - మను - విను ఇవియన్వాదులు.

వ్యా—చవర్ణకంబు పరంబగునపుడు 'అను' మొదలైనధాతువులయొక్క ఉత్వంబునకు లోపంబుగాని 'నుఁ' వర్ణస్థానంబున నిందుసున్నగాని వైకల్పికంబుగా నగును. ఉ. అన్చున్నాఁడు. ఉకారలోపంబు. 'అంచున్నాఁడు' నువర్ణంబునకుఁ బూర్ణబిందువు. 'అనుచున్నాఁడు' బిందులోపంబులు వైభాషికంబులుగావునఁ బ్రకృత రూపము. ఇట్లు 'కొను' 'తిను' ఇత్యాదులయందు గ్రహించునది. 'చను' 'పూను' ధాతువులకుఁ గూడఁ బ్రకృతసూత్రంబున నుత్వలోపపూర్ణబిందువులు వచ్చునేమోయని శంకించుకొని కొందఱనభిధానంబునఁ బూర్వోక్తధాతువులకు నక్కార్యంబులు రావని నిషేధించిరి. అహోబలపతి 'పూను' ధాతువునకుఁ బ్రేరణార్థక చుక్కుపరంబగునప్పుఁ డక్కార్యంబులు రానొప్పునని చెప్పుచు 'క॥ పూంచెన్మంచెన్మెచ్చె-న| టంచుఁ బ్రయోగింపఁజెల్లునమరశ్రేణికి| మంచిమనోరథనికరము| పూంచెరమాధిపుఁడు భక్తపోషకుఁ

డనఁగన్, (ముద్దరాజురామభద్రకవి॥ క॥ కాంచనమాలాలంకృత । చంచత్తనులీల మెఱయ జవనాశ్వములం । బూంచినరథమున మణిమయ।పంచాననకేతు వెత్తె బంధుర ఫణితిన్, భార-విరా. 4ఆ. అనుపద్యంబులు నిదర్శనంబులుగాఁ జూపెను. కాన చను, నను మాత్రిముత్వలోప పూర్ణబిందువులు కవిప్రయోగంబులఁ గానంబడవు. పూను, ధాతువునకు వర్తమానార్థక చువర్ణకము పరంబగునపుడుమాత్రము చను, ననుంబలెఁ బైకార్యంబులు చూపట్టవు. పూనుచు, అనుదానియందలి ఉత్వలోపంబు నకు—క॥ అనిలజవాశ్వంబుల బూ । న్చినరథముల నెక్కి ధారుణీశ్వరుమధు సూ । దనుఁ దోడ్కొనిచను దెండని । పనిచెను తదాగమనకాంక్షఁ బ్రార్థివుఁడుండెన్., భార- సభా- 1ఆ.

56 సూ—ఉన్న శబ్దంబుపరంబగునపుడుండు ధాతువునకులోపం బగు.

ప్ర - ఉన్నాఁడు - ఉన్నారు - ఉన్నది - ఉన్నవి ॥ మ - ఉన్నావు - ఉన్నారు ॥ ఉ - ఉన్నాను - ఉన్నాము ॥ ఉన్నవాఁడు.

వ్యా—ఉన్న శబ్దంబు పరమైనపుడు ఉండు, ధాతువునకు లోపంబుకలుగును. పదుమూఁడవసూత్రింబుచే లట్టుపరంబగుచుండ విధింపంబడిన ఉన్నానుబంధంబును నలువదియాఱవసూత్రింబుచే వర్తమానార్థంబైన ఉన్నవర్ణకంబు పరంబగునపుడును ఉండు, ధాతువునకు లోపంబగునని భావము. ఉన్నాఁడు, ఉన్నారు, పదునేనవ సూత్రింబున ఉన్న, కు దీర్ఘంబు. ఉన్నది, ఉన్నవి, పదునేనవసూత్రింబున నిషేధింపఁబడినందున దివులు పరంబగుచుండ దీర్ఘంబురాలేదు. తక్కినవిభక్తులయందు దీర్ఘంబు యథాపూర్వంబు.

57 సూ—చేదాద్యర్థనాంతంబయినయుండున కున్నాదేశంబువిభాషనగు.

ఉన్నను - ఉండినను.

వ్యా—చేదాద్యర్థకంబులైన వర్ణకాంతంబులైన ‘ఉండు’ ధాతువునకు ‘ఉన్న’ అనునది వైకల్పికంబుగానగును. ‘ఉన్నను’ ఇచ్చట ‘ఉండు’ ధాతువునకు నలువదియొకండవసూత్రంబుచే ద్రుతాంతంబైన నవర్ణకంబు రాఁగా ‘ఉండు + ను’ అయ్యెకడపటి ద్రుతంబునువిడిచి నవర్ణకవిశిష్టంబైన ‘ఉండు’ నకు నీసూత్రంబుచే నున్నాదేశంబు రాఁగా ఈరూపంబు సిద్ధించె. ‘ఉండినను’ ఉన్నాదేశంబు పాక్షికంబుగావున నియ్యది రూపాంతరంబు. పదునేడవసూత్రంబుచే నుండుధాతువునకు కిగాగమంబు.

58 సూ—తిదుట్లుపరంబులగునపు డన్వాదులనుస్థానంబునను న్నయునుండునకులోపంబునువిభాషనగు.

అందురు - అంట - ఉందురు - ఉంట - పక్షంబున - అనుదురు-అనుట - ఉండుదురు - ఉండుట - ఇత్యాది.

వ్యా—‘తి’ ‘దు’ ‘ట’ అనునవి పరంబగునపుడు ‘అను’ మొదలైనవానియొక్క నుకారస్థానంబున సున్నయును ‘ఉండు’ ధాతువునకుఁ బైయక్షరంబులు పరంబగునప్పుడు డువర్ణకంబునకు లోపంబును వైకల్పికంబుగానగును. ఉ. అందురు. ఇచ్చట ‘అను’ ధాతువుకంటెఁ దద్ధర్మార్థముల విషయంబు లాట్ప్రత్యయంబును, ఎనిమిదవసూత్రంబుచే లకారంబునకుఁ బ్రథమపురుష బహువచనవివక్షయందు రువర్ణకంబువచ్చి ‘అను + రు’ అయ్యె. ‘లాట్టురుష్షు’ అను నిరువదిరెండవసూత్రంబుచే ధాతువునకు దుగాగమంబుగల్గి ‘అను + దు + రు’ అనియుండఁ బ్రకృతసూత్రంబున దువర్ణంబు పరమైనందునను స్థానంబున నిండుసున్నగలిగి ఈరూపంబు సిద్ధించె. పక్షంబున ‘అనుదురు’. ‘అను’ ధాతువుకంటె భావార్థమందు ముప్పదియేడవసూత్రంబున ‘ట’ వర్ణకంబురాఁగా ‘అను + ట’ అయ్యె. ప్రకృతసూత్రంబునను స్థానంబున నిండుసున్నగలిగి ‘అంట’ అయినది. ‘ఉందురు’ ‘ఉండు’ ధాతువునకు లాట్ప్రత్యయంబుగల్గి ప్రథమపురుష బహు

వచనవివక్షయందు రువర్ణకంబుగ్గి ‹ఉండు + రు› అయ్యె. ఇరువదిరెండవసూత్రంబుచే దుగాగమంబుగలిగి ‹ఉండు + దు + రు› అయి ప్రకృతసూత్రంబున దంలోపంబుగ్గి పైరూపంబాయె. ‹ఉండు› ధాతువునకు భావార్థకటప్రత్యయంబురాఁగాఁ బూర్వం బందలి దువర్ణకంబునకు వైభాషికలోపంబుగ్గి ‹ఉంట› అయ్యె.

59 సూ.—ఇటబిందుపుమీఁది తదలకునిత్యవైకల్పికంబులయి టడలగు.

అంటివి - అనితివి - అంటురు - అందురు ॥ ఉంటివి - ఉండితి వి - ఉంటురు - ఉందురు.

వ్యా.—సున్నయును దంలోపంబునువచ్చిన యస్వాదులరూపంబులందును ఉండు ధాతువునందును ‹తి, దు, లు› పరంబులగుచుండ బిందుపుపైనున్న తకారంబునకు నిత్యంబుగా ‹ట› కారంబును. దకారంబునకు వైకల్పికంబుగా డకారంబునుగల్గును. ఉ. అంటివి. ఇట ‹అను› ధాతువునకు భూతంబాన లిట్టురాఁగా మధ్యమపురుషైకవ చనవివక్షయందు నెనిమిదవసూత్రంబున ‹వు›వర్ణకంబురాఁగా ‹అను + వు› అయ్యె. పదునేనిమిదవసూత్రంబుచే పువర్ణకంబునకుముందు ‹తి› వర్ణకంబుగలుగ ‹అను + తి + వు› అయ్యె. తత్సమపరిచ్ఛేదంబునందు "ఇదంతంబుమీఁదవచ్చు క్రియావిభక్తులు" అను నిరువదియారవసూత్రంబునవచ్చు ఇకారంబున కిత్వంబుగ్గి ‹అను + తి + వు› అయ్యెను. ఏఁబదియెనిమిదవసూత్రంబున 'తి' వర్ణకంబునకు ముందున్నను స్థానంబునఁ బూర్ణబిం దువుగ్గి 'అం + తి + వు' అయ్యెను. ప్రకృతసూత్రంబునఁ తకారంబు బిందువుపై నున్నది కావున ‹ట› వర్ణకంబుగ్గి పైరూపంబు సిద్ధించెను. ‹అనితివి› సున్నకంబునకుఁ బూర్ణానుస్వారంబు రానిపక్షంబున 'అను' ధాతువునకుఁ బదునేడవసూత్రంబున నిగా గమంబు. ‹అందురు› అనురూపసిద్ధి యేఁబదియెనిమిదవసూత్రంబునొద్దఁ జూపంబడియె. ‹అందురు› ఇటఁ బ్రకృతసూత్రంబున బిందువుమీఁది దకారంబునకు డకారంబు డవ ర్ణంబుపాక్షికంబు గావున "అందురు" అనినరూపాంతరంబుండు. "ఉంటివి" ఇట "ఉండు" ధాతువునకు మధ్యమపురుషైకవచనవివక్షయందు నెనిమిదవసూత్రంబున "ఉండు + వు" అయ్యెను. పదునెనిమిదవసూత్రంబునఁ దివర్ణకంబును, తత్సమపరిచ్ఛే

దంబునందలి యిరువదియాఱవసూత్రంబుచే పూర్ణకోకారంబున కిత్వంబునుగల్గి "ఊండు + తి + వి" అయ్యెను. ఏఁబదియెనిమిదవసూత్రంబుచే వైకల్పికడు లోపంబుగలిగె. "ఊం + తి + వి" ఇట్లుండె ప్రకృతసూత్రంబున బిందువుమీఁది తకారంబునకు నిత్యటకారంబుగల్గి "ఉంటివి" అనురూపంబయ్యె. "ఉండితివి" డు లోపంబురాని పక్షంబునఁ బదునేడవసూత్రంబుచే "ఉండు" ధాతువున కిగాగమంబు. "ఉండురు" ఉండుధాతువునకుఁ బ్రథమపురుషబహువచనవివక్షయందు నెనిమిదవసూత్రంబుచే రువర్ణకంబును, (ఉండు + రు) ఇరువదిరెండవసూత్రంబుచేదుగాగమంబును, (ఉండు + దు + రు) ఏఁబదియెనిమిదవసూత్రంబుచే వైభాషికడులోపంబును గలుగఁగా, (ఉం + దు + రు) ప్రకృతసూత్రంబున బిందువుమీఁది దుగాగమ దకారంబునకు వైకల్పికడకారంబుగలిగె (ఉండురు). తే॥ గీ॥ క్షితినినుత్తమపురుషుంబు చెప్పుచోట। నందమైయుండకుండు మార్గొండుననఁగ। నుండుమార్గరసేన మార్గొండుననఁగ భుజగశైయూర కాశికాపురవిహార" కవి—ప్రథమ-9 ల. క॥ గాండీవశన్వానాహన। పాండిత్యముదలఁప కతనిభండనమున మా। ర్కొండుననిరొకుఁడు" భార- ఉద్యో-1ఆ. ఉ॥ ఎండకువానకోర్చి తనయిల్లు ప్రవాసముచోటనాకయు। కొండునలంగుచుఁ, భార-విరా-1 ఆ క॥ పాండవులం బాంచాలురఁ। జండభుజావిభవ మెసఁగ సమయించి కృతా। ర్థుండనయి పెంపుఁ దేజము। గండున్నెనొండులేక కావ్యముసలఁపఁ" భార-సౌప్తి-1ఆ. సీ॥ గీ॥ తిట్టునట్టికిసుతెచ్చికొనఁగ। వచ్చనే స్వదేశవస్తులమైనూది కొండమెల్ల పనులురండువేగ, భార-హాస-1ఆ.

60 సూ—ముజ్ఞుపరంబగునపుడుకోశబ్దంబుకొనుసకుబహుళంబుగానగు.

బహుళంబనుటచే దీనికినోకానోకచోనతిచారంబని యెఱుంగునది.

వ్యా—మధ్యమపురుష ముజ్ఞకడుజ్వర్ణకంబులు పరంబగునపుడు "కొను" నకు "కో" అనుపదంబు బహుళంబుగాఁ గలుగును. అతిచారంబు—సూర్యరమీపస్థగ్రహంబు భీతగ్రహమైనందున శీఘ్రగతికినతిచారంబని జ్యోతిశ్శాస్త్రంబున

వ్యవహరింతురు. శ్లో॥ వక్రాతిచారయుక్తానాం పూర్వరాశిగతంఫలం । బృహస్పతేస్తు తస్యాస్తి యుక్తరాశిగతంఫలం॥ ఇత్యాదివిద్యామాధవీయ గ్రంథాదులయందు వక్రగ్రహంబును, అతిచారయుక్తగ్రహంబును, వక్రగతియు, నతిచారంబును కలుగక మున్న నేరాశియందుండునో యారాశిఫలంబే యిచ్చుననియు బృహస్పతిమాత్రము వక్రగతియుక్తుండైనను అతిచారయుక్తుండైనను పక్కనగ్రహంబులువోలెఁ గాక స్థితరాశిఫలంబునే యిచ్చుననియుఁ జెప్పంబడినది, కాఁబట్టి 'అతిచార' శబ్దంబు జ్యోతిశ్శాస్త్రపారిభాషికపదంబు. ఇచట నాశబ్దంబునకు లాక్షణికార్థంబు చెప్పుకొనవలె, సూర్యసమీపస్థంబై భీతంబైనగ్రహంబునకు మితిమీఱినగతి పుట్టునుగాఁబట్టి యిచ్చటను సూత్రంబులోఁ జెప్పఁబడ్డ నియమంబుయొక్క మితినిమీఱి వేఱొకచోటను సైతము ప్రవర్తించుటయని యర్థంబు చెప్పుకొనవలయు. సూత్రంబులో జెప్పినమువర్ణకడుజ్వర్ణకంబులయొద్దఁగాక తక్కిన 'మిడి, నుడి' ప్రత్యయాదిసమావేశంబునందును నీయాదేశంబు కానంబడియెడి. దానంజేసి 'చదువుకొనేర్చెను, కైకొమి, ఇచ్చుకొలు, పుచ్చుకొలు' ఇత్యాదిప్రయోగంబులు రక్షితంబులయ్యె. 'సీ॥ గీ॥ అన్న సెవ్వతెకందుకో నలవిగాదు । గాదురాళతెకాని యక్కాంచనాలి । నాలితనములు మానవేనాతియేల। యేలవాడుదుమాడుమా యేలలీల' రాజశే- 2ఆ. శా॥ వాదింతున్బహువేదశాస్త్రకలనాసైయాత్యసంసిద్ధిస । నవ్వేదవ్యాసులతోడనైన మదిసంవీక్షించి యెచ్చోటనేఁ గాదన్నఁజ్ మఱినిర్వహింపఁగ నశక్యంబేరి కస్మద్వచ । స్త్రీదాంపత్యమునాకనాక యనుకో సిగ్గయ్యెడుజ్ భూవరా.' రాజశే- 3ఆ.

61 సూ—ముజ్జుపరంబగునపుడుదీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబును ము వర్ణకంబునకుమూముడియునగు.

కొమ్ము - కొనుము - కొండు - కొనుఁడు.

వ్యా—'ము, డుజ్జు' లు పరంబగునపుడు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబును మువర్ణకంబునకు ద్విత్వంబునుగలుగును. (ఉ. కొమ్ము-కొండు', 'కొను' ధాతువునకు నాఅవసూత్రంబుచే నాశిరాద్యర్థంబులయందు లొట్టురాఁగా నెనిమిదవసూత్రంబుచే మధ్యమ

పురుషనివర్తకీయందు మువర్ణకరువర్ణకంబులుగల్గి యిరువదితొమ్మిదవసూత్రంబుచే మువర్ణకంబునకును, రువర్ణకంబునకును గ్రమంబుగా ముడ్లాదేశంబులయి 'కొను + ము' 'కొను + డు' ఇట్లుండె. ఆఱువదియవసూత్రంబుచే 'కో' శబ్దాదేశంబుగల్గి కొ + ము, కొ + డు అయ్యె. ప్రకృతసూత్రంబుచే ముడ్లు పరంబగునపుడు హ్రస్వంబుగలిగి కొ + ము 'కొ + డు' అయ్యె. ప్రథమోదాహరణంబున మువర్ణకంబునకుమాముడియు (ద్విత్వము) ప్రకృతసూత్రంబుచేఁ గలిగెను. ద్వితీయోదాహరణంబున (కొ + డు) డుట్టునిత్తుగావునఁ దత్సమపరిచ్ఛేదంబునందలి పంచొమ్మిదవసూత్రంబుచే డువర్ణకంబునకుముందు పూర్ణబిందువేకల్గి 'కొండు' అనిరూపంబు సిద్ధించె. అర్ధబిందువేలరాదనఁగా 'అంట, ఇంక, చుఁడు' అనుశబ్దంబులక్కు, అనెడిసంధిపరిచ్ఛేదంబునందలి యిరువదిరెండవసూత్రంబుచేఁ బరిగణితంబైన 'అంటా' ది శబ్దత్రయంబునందప్ప సుదీర్ఘహ్రస్వంబుమీఁద ఖండబిందువుండదుగావున కొండు అనినమాటలలోఁ బ్రథమహ్రస్వంబుమీఁద నిండుసున్నయేకాని యరసున్న యుండదు.

62 సూ — రువర్ణకంబుపరంబగునపుడు సున్నమీఁదితదడలయుత్వంబునకులోపంబువిభాషనగు.

పోషింత్రు - పోషింతురు - కొంద్రు - కొందురు - కొండ్రు - కొండురు.

వ్యా — రువర్ణకంబు పరంబగునపుడు సున్నమీఁది 'త, ద, డ, ల' యుత్వంబునకు వైకల్పికలోపంబు. 'పోషింత్రు' ఇట 'పుష్' ధాతువు సాంస్కృతికంబు. ఆఱువదిమూఁడవసూత్రంబుచే నిందుక్కు రాఁగా "పుష్ + ఇంచు" అనియుండె పదునాఱవసూత్రంబుచే లఘూపధంబైన "పుష్" ధాతువుయొక్క యుకారంబునకు గుణంబు (ఓ) రాఁగా "పోషించు" అయ్యె. దీనికంటెఁ దద్ధర్మాది వివక్షయందు నెనిమిదవసూత్రంబుచే రువర్ణకంబుగలిగి "పోషించు + రు" అనియుండె. ఇరువదిరెండవసూత్రంబుచే దుగాగమంబుగలిగి 'పోషించు + దు + రు' ఇట్లుండె. నూటయెనిమిదవసూత్రంబునఁజూపిశిష్ట దుకారంబునకు దకారాదేశంబయి "పోషింతురు" అయ్యె. ప్రకృతసూత్రంబున సున్న

మీఁది తుశబ్దోకారంబునకు లోపంబుగల్గి (పోషింత్రు), అనురూపంబయ్యె. ప్రకృతసూత్రవిధి వైభాషికంబుగావున నుత్వలోపాభావంబున "పోషింతురు" అనియుండె. (కొను, ధాతువునకులోట్టు. ఎనిమిదవసూత్రంబుచేఁ బ్రథమపురుషబహువచనవివక్షయందు రువర్ణకంబు.(కొను + రు) ఇరువదిరెండవసూత్రంబుచే దుగాగమంబు (కొను + దు + రు) ఏఁబదియొనిమిదవసూత్రంబుచే నుస్థానంబు వైభాషికబిందువు (కొం + దు + రు) ప్రకృతసూత్రంబున నున్నమీఁది దుగాగమోకారంబునకు వైభాషికలోపంబు. (కొంద్రు) ఉత్వలోపంబు వైభాషికంబుగావునఁ బక్షంబున 'కొందురు' అనియుండె. ఏఁబదితొమ్మిదవసూత్రంబుచేత నున్నమీఁది దకారంబునకు వైకల్పికపకారంబును, (కొంపురు) ప్రకృతసూత్రంబుచేత పకారంబుమీఁది యుకారంబునకు వైభాషికలోపంబును గలుగంగ 'కొంప్రు' అయ్యె. ఉత్వలోపంబు పాక్షికంబుగావున రూపాంతరంబు 'కొంపురు' తే॥ గీ॥ ఉంచురందురు కందురుకొందురనఁగ । నుంతురెంతురు తగభుజియింతురనఁగఁ। దగుఁగ్రియలమీఁది రేఫంబుదాపలిదెస। యక్కరముతోడఁ శ్లిష్టమై యలరునభవ. సర్వ-సంధి_40 ల. తే॥ మమ్ముగక్షించితని యేలమాటిమాటి । కభినుతింపంగదక్షవాటాధనాథ । తల్లిదండ్రులు రక్షింపఁదలఁపకుంద్రి । ప్రబలభీమేశబహువిధోపద్రవముల, భీమఖండము. సీ॥ నటుమంద్రుకొందఱు నటుకేనియూహలువారిగాండలవొల్లఁ బ్రబలవలదె, కవికర్ణరసాయనము. అ. వె॥ తగిలిరుజయుజరయు దైవవశంబున। నయ్యెనేని దానిననుభవింత్రు' భార-ఆదిప. ఆ. వె॥ బలముగలవానిఁ బట్టువురు బలహీను । లొక్కటైమూఁకనిర్జింప నుత్సహింత్రు' భార- అర.

63 సూ—సంస్కృతంబునకంగలాదుల కించుక్కగు.

సంస్కృతధాతువులకంగలాదులకించుగాగమంబగు ॥ పచించు - వచించు - త్యజించు - భజించు ॥ అంగలించు॥అంగల-అడక - ఆరగ - ఆవుల - ఉంక - ఉగ్గడ - ఓసర - కార - గాల-జాడ - తిలక - తులక - పంక - పరిక - పలవ - అప్ప - ఒప్ప - ఆల - ఇత్యాదులంగ

[illegible]

వ్యా—సంస్కృతధాతువులకును, ‘అంగల’ మొదలగు తెలుఁగుధాతువులకును, ఇంచుగాగమంబగు. ఉ. ‘పచించు’ ఇట ‘పచ్’ ధాతువు. దీనిమీఁద నించుగాగమంబు రాఁగా ‘పచించు’. ఇట్లే ‘వచించు, త్యజించు, భుజించు’ ఇత్యాది సంస్కృతధాతువు లూహ్యంబులు. ‘అంగలించు’ ‘అంగల + ఇంచు’ ఇటనపదాదిస్వరనిత్యసంధి. ఇట్లే అడక, ఆరగ, ఆవుల, ఉంక, ఉగ్గడ, ఓసర, కార, గాల, జాడ, తిలక, తులక, ఫంక, పరిక, పలవ, అప్ప, ఒప్ప, ఆల’ ఇత్యాది తెలుఁగుధాతువు లూహ్యంబులు. ‘అప్ప + ఇంచు’ ఈసూత్రంబున నిట్లుండ డెబ్బదితొమ్మిదవసూత్రంబుచే వైభాషిక గుగాగమంబుగలిగి ‘అప్పగించు, అప్పించు, ఒప్పగించు, ఒప్పించు’ ‘ఆలించు’ దీనికి ‘ఆలకించు’ అనురూపాంతరంబుగలదు. ఈధాతువు ‘ఆలక్షమ్’ అను సంస్కృతశబ్దంబు వలనఁగలిగినది. ఈయించుగాగమయుక్తంబైన ‘హరించు’ ఇత్యాదిధాతువులందు నించు గాగమసంబంధి యికారంబుగాని, యట్టి యికారయుక్తహల్లుగాని యతిగానుండ వచ్చును. ఇంచుగాగమసంబంధి యికారయుక్త హల్లు యతిగానుండుట నిర్వివాదాంశం బుగావున నించుగాగ మికారంబు యతిగానున్నందులకు మహాకవిప్రయోగంబు ప్రదర్శింపంబడియెడి. ఉ॥ వీరలు దైవశక్తి ప్రభవించినవారను టేమిసందియం । బీరమ ణీయకాంతినుపమింపఁగవేల్పులెకాక’ భార-ఆది-. 5ఆ. సీ॥ ఏనుదియ్యమున నటించిన హరుఁడైన మరునికన్నుల సన్నఁదిరుగువనిన’ నృసింహ-1ఆ (ఎఱ్ఱప్రెగడ) ఉ॥ నాకవి భుండులేఖతతి యచ్చెరుపాటునవన్నె చూడనే । నేకమలాప్తనందనువధించెదఁ గార్య మునిర్వహించెదన్’ భారతము. క॥ తెంపరియై మదియింత చ । లింపకయనిలోనఁ దెగియెనెవ్వఁడతఁడు’ హరికథాసారము. (అల్లసాని పెద్దన్న)

క॥ ఇంచియనునచ్చుహల్లును । దంచితముగ సంధిగూడునప్పుడభిన్నం । బెంచఁ గబాలుఁడుహరిఁబలి । కించెననన్ రెండుఁజెల్లు నెలమింగృతులన్. లక్షణచూడామణి. క॥ కొంచకపోషించె న్విను । తించె ననఁగ భిన్నవిరతి యిటులు చెలంగున్’ లక్షణ చూడామణి. క॥ కాకుస్వరయతియగు నితఁ । డే కదలక జలధిఁ బవ్వళించెననఁగన్ బ్ర శ్నాకలితదీర్ఘమున నితఁ। డే కవ్వడిరథముగడిపె నిమ్ముగననఁగన్’ అనంతునిఛందస్సు. క॥ మించి మదించినరిపుల హ । రించగ సత్కీర్తి యీమహీతలమెల్లన్ ।నించక దీనుల దయఁ బో । షించక ప్రఖ్యాతిగలుగునే నరనాథా’ దశకుమారచరిత్ర. క॥ పంచ

శరుం డపుడని చా । లించె మహాప్రధనభూమి నీక్షించి మదో । దంచితుఁడై శంఖము పూ ! రించెం గులగిరులు దిక్కరివ్రజము దరన్' ప్రద్యుమ్నోపాఖ్యానము. ఉ॥ అంచితమైనమూర్తి నమరాధిపుఁడొల్లు సమీరుచేతఁ బుత్తెంచిన రత్నహారము ధృతిన్ ఘనశీలుఁడు రాఘవుండు పా । టించి ధరించి పొందుపుటయించిన నుజ్జ్వల తారకాళిచే మించిన యభ్రమండలము మీఱెమనోహరదివ్యమూర్తియై, భాస్కర-యు-కాం,

తే॥ గీ॥ సుడుసుపైఁ గ్రియునడుమను గుడుసువచ్చి । భిన్నయతియగురానిచోఁ బెఱయతియగు । నెదనులచ్చిని హరి ధరియించె ననఁగ । రిపులనెల్లను బోరహరించెననఁగ అప్ప- 3అ. అనియప్పకవి యియుడాగమపుటిత్తస్థలంబులో నించుగాగమేకారంబు యతిగానుండవచ్చుననియుఁ గానిచో నించుగికారయుక్తమైనహల్లు యతిగానుండందగుననియు విభజించి దీనికి భిన్నయతియని నామాంతరంబిడుచు ననంతునిఛందంబునందలి పూర్వోక్తంబైన "క॥ కాకుస్వరయతియగు నితఁ । డే కదలక జలధిఁ బన్వళించెననఁగఁ బ్ర । శ్నాకలితదీర్ఘమున నితఁ । డే కవ్వడిరథము గడిపె నిమ్ములననఁగన్" అనిన యీపద్యంబును నభేదవిరతిప్రకరణంబులో శకారడకారంబులకు సెల్లునన్నందులకు నుదాహరణంబుగాఁ జూపెను. ఇయ్యది యెంతయు వింతగానున్నయది. ఆపద్యంబులో "పన్వళించెన్" అనుదానిలోని యించుగాగమేకారంబునకు "ఇతఁడే" అనుపదంబు తుదియేకారము కాకుస్వర యతిగానుండినందులకు గ్రంథకర్తయే నుడువుచుండఁగా శకారడకారంబులకు భేదయతిచెల్లునని పద్యార్థంబునకు విరుద్ధంబైనయంశంబునకు నిదర్శనంబుగాఁ జూపంబడియె. గ్రంథకర్త కాకుస్వరయతికి నుదాహరణంబని మొఱపెట్టుచుండఁగాఁ బద్యార్థంబునైనను బరికింపక యనంతుని వాక్యంబు శకారడకారంబుల యభేదవిరతికి నుదాహరణంబని దృష్టాంతీకరించుట బధిరశ్రవణంబునొద్దఁ బట్టినశంఖధ్మానంబును స్మరింపఁజేయుచున్నది. కాన నప్పకవి వచనఁబొప్పఁదగినది గాదు. ఇంచుగాగమేకారంబు సర్వవిధంబుల లాక్షణికాదృతంబగుటంజేసి నిరతంబును విరతిగానుండందగు.

64 సూ—ఇఉఋలకించుక్కపరంబగు నపుడయుగవుగరుక్కు-ఋగ్వు,

జి - జయించు ॥ నీ - నయించు ॥ ద్రు-ద్రవించు ॥ లూ - లవించు ॥ ధృ — ధరించు ॥ తౄ - తరించు.

వ్యా— ఇ-ఉ-ఋ, వీనికి నింపుగాగమంబు పరంబగునపుడు క్రమంబుగానికారంబునకు నయుక్కును, ఉకారంబునకు నవుక్కును, ఋకారంబునకు నరుక్కును గలుగును. "జయించు" జిధాతువికారాంతంబు. దీనికి నింపుక్కు పరంబుకాఁగా నయుగాగమంబుగలిగి "జి + అయ్ + ఇంచు" అనియుండె. ధాతుసంబంధంబైన యికారంబునకు నయుగాగస్వరంబు పరంబుకాఁగా నపదాదిస్వరనిత్యసంధి (సంధిప. 11సూ) చే "జయించు" అనురూపంబయ్యె. ఇట్లు నయించు (నీ + అయ్ + ఇంచు ద్రవించు (ద్రు + అవ్ + ఇంచు) లవించు) (లూ + అవ్ + ఇంచు) తరించు (తౄ + అర్ + ఇంచు) మున్నగు శబ్దంబులందుఁ గిత్తులైన యయుగాగమాదులు ధాతువునకు నంతావయవములుగా రాఁగాఁ బైనింజెప్పిన యపదాదిస్వర నిత్యసంధి గల్గును. 17/6

65 సూ—నిర్జినామంబుల కియుగాగమంబుగలుగదు.

నిర్జికి నామధాతువుల కయుగాగమంబుగలుగదు ॥ నిర్జించు - స్తుతించు ॥ ఈజ్ఞాపకంబుచేతనే నామంబులకు ధాత్వివక్షయందించు గాగమంబగునని యెఱుంగునది॥ శయనించు - పయనించు.

వ్యా—"నిర్జి" అనునుపసర్గయుక్తధాతువునకును, నామధాతువులకును, ఇంచుగాగమంబు పరంబగునపు డయుగాగమంబు గలుగదు. ఉ. నిర్జించు (నిర్జి + ఇంచు) నుతించు (నుతి + ఇంచు) స్తుతించు (స్తుతి + ఇంచు) నుతిస్తుతిశబ్దంబులు నామంబులైనను ధాతుత్వవివక్షచే నించుక్కు గలిగె. (సూ) ఈజ్ఞాపకంబుచేతనే నామంబులకు ధాతుత్వవివక్షయందించుగాగమంబగునని యెఱుంగునది. వ్యా — ఈసూత్రంబునందు. నామవాచకంబుల కయుగాగమంబు నిషేధింపంబడుచున్నది. "ధాతువునకు" అనుక్రియాపరిచ్ఛేదప్రథమసూత్రింబుపై యఱువదినాల్గవసూత్రంబులోఁ గూడ ననువర్తించుటగాన ధాతుసంబంధంబైన యికారాదులకే యింపుక్కుపరంబగునపుడయుగాగమంబు

వచ్చును. ధాతువులసంపర్క్రము నామవాచకంబులకంటె నిటుగాగమంబుకాదు. కావున నిటుగాగము పరత్వావస్థలో విధింపబడిన యయుగాగమంబును స్వతస్సిద్ధంబుగానే నామంబులకు, బ్రాప్తింపదు. ఇట్లుండ బ్రాప్తింపని యయుగాగమంబును నామవాచకంబులకంటె రాదని నిషేధింపటంజేసి నామవాచకంబులకు ధాతుత్వారోపణయందు నింటుగాగమంబువచ్చునని యనుమేయింపంబడుచున్నది యనితాత్పర్యంబు. ఉ. శయనించు. శయనశబ్దంబు. సంస్కృతభాషలోనిది శీఙ్ ధాతువువలననైన యకారాంతనామవాచకంబు. దీనికి ధాతుత్వారోపంబువలన నలుబదిమూఁడవసూత్రంబుచే నింటుక్కు గలిగెనని యెఱుంగునది. రూపాంతరంబు "శయించు" చ॥ అమలనివాతసౌధములయందు మనోజ్ఞమరాళతూలతల్పముల శయించి" భార-ఆర-౬ఆ. "పయనించు" పయనశబ్దంబు ప్రయాణశబ్దవైకృతంబు. దీనికి ధాతుత్వారోపణయందు నింటుక్కుయ్యె.

66 సూ—సంస్కృతంబునకు లఘూపథంబున కించుక్కు పరంబగునపుడు గుణంబగు.

అ-ఏ-ఓ- ఈమూఁడును గుణంబులునాఁబడు - ఋస్థానికంబగు గుణంబుర పరంబయియుండు ॥ సంస్కృతధాతూపథలకు - ఇ - ఉ - ఋ - అనువానికి సొరిదిని - ఏ - ఓ - అర్ - అనునవియించుక్కు పరంబగునపు డగునని యెఱుంగునది ॥ ఛిద్ - ఛేదించు - భిద్ - భేదించు ఘుష్ - ఘోషించు - పుష్ - పోషించు - వృష్ - వర్షించు హృష్ - హర్షించు.

వ్యా—హ్రస్వమ్ము, ఉపధ (శబ్దముతుదనుండి రెండవయక్షరము) గాఁగలిగిన సంస్కృతధాతువునకు నించుక్కు పరంబగునపుడు గుణంబు (అర్, ఏ, ఓ, ఇవిగుణసంజ్ఞగలవి) గలుగును. మూలంబునఁజెప్పిన ‹అ› వర్ణముగుణసంజ్ఞగలది. అనఁగా "అర్" అనునది గుణంబని భావము. ఋకారస్థానంబునందు వచ్చినగుణాక్షరం బెప్పుడును రేఫపరమందుఁ గ్గిన అకారంబే (అర్) యగును. ఉదా. ‹ఛిద్, భిద్, ఈధా

తువులందుఁ గడపటినుండి రెండవయక్షరం బికారంబుగావున నేకారంబనెడి గుణాక్షరంబువచ్చి 'ఛేదించు' అయ్యెను. 'ఘుష్, పుష, ఈధాతువులకు నుపధాక్షరం బుకారంబుకావునఁ బైనింజెప్పిన క్రమప్రకారంబున నోకారంబువచ్చి 'ఘోషించుఁ, పోషించు, అయ్యె. వృష్, హృష్, ఈధాతువులకు నుపధాక్షరంబు ఋకారంబుగావున 'అర్, అనుగుణంబుగల్గి 'వర్షించు, హర్షించు, అయ్యె.

67 సూ.—స్పృశికి గుణంబు విభాషనగు.

స్పర్శించు - స్పృశించు.

వ్యా—స్పృశధాతువునకు గుణంబు వైకల్పికంబునగు. ఉ. 'స్పృశించు, స్పర్శించు ఇచ్చటఁ బక్షంబున ఋకారంబున 'అర్, అనెడిగుణంబు కలిగెను.

68 సూ.—లిఖ, భుజ, రుచ, కృశంబులకు గుణంబులేదు.

లిఖించు - భుజించు - రుచించు-కృశించు - కుచధాతువునకు గుణంబులేదని యొకండు వక్కాణించెనది గ్రాహ్యంబుగాదు.

వ్యా—'లిఖ, భుజ, రుచ, కృశ, అనుధాతువులకు గుణంబులేదు. ఉ. లిఖించు, ము. "సంకుచించు" అనిగుణరహిత రూపంబుండును. ప్రయోగము గీ. సుందరత్వము నకుఁ జోటిచ్చి తాసంకు । చించెననఁగఁ గడుఁ గృశించెనడుము, కవిక- 1 ఆ. 'సంకోచించు, అనియుగుణయుక్తరూపంబు ఘంటాపథంబుగా వ్యవహరింపంబడు చున్నయది.

69 సూ.—సృజికి నిర్మితిని గుణంబులేదు.

చతుర్ముఖుండు ప్రజలను సృజించె ॥ అతండు విషయంబుల విసర్జించె.

వ్యా—సృజ్ ధాతువునకు ‹పుట్టించుట› అనునర్థంబున గుణంబులేదు. ఉ. చతుర్ముఖుండు ప్రజలనుసృజించె. ఇచ్చట నిర్మాణార్థంబు కావున గుణంబు లేదయ్యె. అతండు విషయంబులవిసర్జించె, భోగంబులను విడిచెననియర్థంబు. ఇచ్చటనిర్మాణార్థంబు కాదు కాన ధాతుబుకారంబునకు ‹అర్› అను గుణంబుగలిగె.

70 సూ—సర్వంబునకుం బ్రేరణంబునందించుక్కగు.

పచింపించు - వచింపించు - ఆవులింపించు ॥ వండించు - వండించు.

వ్యా—సర్వధాతువులకు (సంస్కృతధాతువులకును, తెలుఁగుధాతువులకును) ప్రేరణంబునందు (చేయుంచుట యను నర్థంబునందు) ఇంచుక్కగలుగును. ఉ. పచింపించు (పచించునట్లుచేయుట) వచింపించు (మాట్లాడునట్లుచేయుట) ఆవులింపించు (ఆవులించునట్లుచేయుట) వండించు(వండునట్లుచేయుట) వండించు(పండునట్లుచేయుట) "పచింపించు" ఇచ్చటఁ బచించుధాతువుకంటెఁ బ్రేరణార్థకంబైన యించుక్కరాఁగా ‹పచించు + ఇంచు› అనియుండె. ఎనుబదియేడవసూత్రంబుచే మొదటి ‹ఇంచు› లోని చకారంబునకుఁ బకారంబుగలిగి పైరూపంబేర్పడె. ఇట్లుతక్కంగల వానియం దూహ్యము. ప్రేరణార్థంబునే ణ్యర్థంబనియు, ణిజర్థంబనియుఁ జెప్పుదురు. తెలుంగులోఁ బ్రేరణార్థంబునందు నించుక్కగలుగునట్లు సంస్కృతవ్యాకరణంబునఁ బ్రేరణార్థంబునందు ణిచ్ప్రత్యయంబు గలుగును. కానఁ బ్రేరణంబునకు ణిజర్థంబనివ్యవహారంబు గలిగె.

71 సూ—రంజాదుల యించుక్చకారంబునకు సబిందుకంబునకు బ్రేరణంబున ద్విరుక్తలకారంబగు.

రంజిల్లు - భాసిల్లు - వర్ధిల్లు - విలసిల్లు - రాజిల్లు ॥ ఈయాదేశయోగంబునభిదాదులకర్మకంబులగు - భేదిల్లు - కంపిల్లు - సంధిల్లు.

వ్యా—ప్రేరణార్థంబులేని రంజిధాతువు మొదలైనవానియొక్క యించుగా గమచకారంబునకు దాపటిసున్నతో సైతంబు లకారద్విత్వంబాదేశంబగును. ఉ. రంజిల్లు, భాసిల్లు, వర్ధిల్లు విలసిల్లు, రాజిల్లు, 'రంజిల్లు' ప్రశ్నమంబున 'రంజి' ధాతువునకు నఱువదిమూఁడవసూత్రంబుచే నించుక్కు గలిగి 'రంజించు' అనియుండ ననుస్వారంబుతోఁ గూడ నించుక్చకారంబునకు లకారద్వయంబుగలిగి పైరూపంబయ్యె. ఇట్లే భాసిల్లు మున్నగునవి యూహించునది (మూ) ఈయాదేశయోగంబున భిదాదు లకర్మకంబులగు. వ్యా—ఈద్విలకారాదేశంబు గలిగినప్పుడు 'భిదిర్'ధాతువుమొదలైనవి యకర్మకంబులగు. ఉ. భేదిల్లు, కంపిల్లు. సంధిల్లు, సంస్కృతంబున భిదిర్ ధాతువుని దారణార్థంబుగావున సకర్మంబు. తెలుంగున నించు గాగమంబునకు లద్వయంబు చేర్పుటం జేసి యకర్మకంబయ్యె. భేదిల్లువ్రియ్యుట, బ్రద్దలగుట. 'కంపిల్లు' కంపధాతువు సంస్కృతంబునందును నకర్మకంబే. దీనియించుక్కునకు లద్వయంబు చేర్చినందునఁ బైధాతువునందుంబలె విశేషంబులేదు. 'కంపించు, అనియు నకర్మకార్థకంబుగలదు. 'సంధిల్లు' సంధిశబ్దంబు నామవాచకంబు. దీనికిధాతుత్వవివక్షయందు నఱువదియేనవ సూత్రంబుచే నించుక్కు రాఁగా 'సంధించు' అయ్యె. ఇచ్చట ననుస్వారంబుతో సయితము చకారంబునకు లద్వయంబు చేర్చినందున నకర్మకంబగు.

72 సూ—ఇంచుక్కు పరంబగునప్పుడు రంజాదుల యించుక్కునకు లోపంబగు.

లాదేశంబున కపవాదంబు ॥ రంజించు - భేదించు-సంధించు.

వ్యా—అఱువదిమూఁడవ సూత్రంబుచేత 'రంజ్' మొదలగుసంస్కృతధాతువులకు స్వార్థమందించుక్కు రాఁగాఁ బ్రేరణార్థంబునందు రెండవయించుక్కు డెబ్బదియవసూత్రంబుచేతఁ జేసినయపుడు మొదటియించుక్కుయొక్క చకారస్థానమందు డెబ్బదియొకండవసూత్రంబుచేత విధింపంబడిన ద్విత్వలకారంబును బాధించిప్రకృతసూత్రంబుచే సర్వేంచుగ్లోపంబగునని భావము. ఉ. రంజించు, (రంజిల్లఁజేయుట) భేదించు (భేదిల్లఁజేయుట) సంధించు (సంధిల్లఁజేయుట) 'రంజ్ + ఇంచు (స్వార్థమందు) + ఇంచు (ప్రేరణార్థమందు)' ఇట్లుండ ద్విలకారదేశంబును బాధించి మొదటిస్వార్థకేంచు

క్కునకు లోపంబు రాఁగాఁ జైరూపంబయ్యె. 'సంధిల్లు' అనునది యకర్మకంబు. ఉ. (ఉల్లమునందు నక్కటికమూనుట మీకులమందుఁ గంటిమం। చల్లనమేలమాడున చలాత్మజమాటకు లేతనవ్వునం । ధిల్లగిరీటి, మను- 1ఆ.ఇట్లు 'ఘటిల్లు' అనునది యకర్మకము సకర్మంబుఘటించు. ఉ. వానిపాపము వానినేఘటించును. ఇట్లుసకర్మ కాకర్మక భేదంబు జాగ్రత్తతో నూహించునది.

73 సూ—చుగాగమం బాచ్ఛికంబున కసంయుక్తనలడరాం తంబునకుం బ్రేరణంబున బహుళంబుగానగు.

పూను - పూనుచు - పూనించు ॥ తేలు - తేలుచు - తేలించు॥ మగుడు - మగుడుచు - మగిడించు ॥ కుదురు - కుదురుచు-కుదిరించు ॥ విను - వినుచు-వక్ష్యమాణంబుపుగాగమంబు - వినిపించు ॥ బాహుళకంబుచేఁ గొన్నింటికి జుగాగమంబులేదు - అను - అనిపించు॥ తిను - తినుపించు ॥ కను - కనిపించు - దీనియత్వంబునకు దీర్ఘంబునగు - కానిపించు.

వ్యా—నకారలకారడకారరేఫలద్విత్వంబు తుదినిలేనియట్టి యచ్చతెనుంగు శబ్దంబునకుఁ బ్రేరణార్థంబునఁ జుగాగమంబు బహుళంబుగానగును. ఉ. పూను - పూనుచు - పూనించు - తేలు - తేలుచు - తేలించు. మగుడు - మగుడుచు - మగిడించు - కుదురు - కుదురుచు - కుదిరించు. (పూను' ఇత్యాది ప్రేరణార్థంబు లేని రూపంబు. ఈధాతువు నకారద్విత్వంబు తుదలేనిదికావునఁ బ్రేరణార్థమందుఁ జుగాగమంబుగల్గి (పూనుచు' అయ్యెను. చుక్కువైకల్పికంబుగావునఁ(బ్రేరణంబునఁ బాక్షికంబుగా 'పూనించు' అయ్యె. ఇట్లే తక్కుంగలవియూహ్యంబులు. 'మగిడించు' 'మగుడు + ఇంచు' ఇట్లుండ నపదాదిస్వరనిత్యసంధియు, నెనుబదియేనవసూత్రంబుచేఁ గకారంబుమీఁది యుత్వంబున కిత్వంబునుగల్గి పైరూపంబేర్పడియె. ఇట్లే 'కుదిరించు-వినిపించు - అనిపించు - కనిపించు' ఇత్యాదులందు నెనుబదియేనవసూత్రంబుచే నిత్వంబూహించునది. (మూ) విను - వినుచు వక్ష్యమాణంబు పుగాగమంబు వినిపించు,

వ్యా—వక్ష్యమాణంబనఁ జెప్పంబోవునది. అనఁగా డెబ్బదినాల్గవసూత్రంబుచే విధింపఁబడి పుగాగమంబు. (మూ) బాహుళకంబుచేఁ గొన్నింటికిఁ జుగాగమంబు లేదు. అను-అనిపించు. తిను-తినిపించుకను-కనిపించుదీనియత్వంబునకుదీర్ఘంబునగు-కానిపించు. వ్యా-బహుళశబ్దంబు (ద్వన్ద్వమనోజ్ఞాదిభ్యశ్చ,(5అ-1పా-133సూ) అనినసూత్రంబందలి మనోజ్ఞాదిగణంబులోఁ బఠితంబైనది కావున భావార్థంబునందు వుఞ్ ప్రత్యయంబు నొంది బాహుళకంబాయె. బహుళత్వంబుచేతనని యర్థంబు. డెబ్బదినాల్గవసూత్రంబుచేఁ బుగాగమంబేకాని ప్రకృతసూత్రంబునఁ జుగాగమంబు రాదనుట. 'కానిపించు అనుదానియందలి దీర్ఘమున్నష్టము.

74 సూ—అట్లుపుగాగమంబును మాన్వాదులకగు.

మాను - మానుపు-మానుచు॥ మను-మనుపు-మనుచు- బాహుళకంబున దీనికించుక్కు లేదు.

వ్యా—చుగాగమంబుపోలెఁ బ్రేరణంబున మాన్వాదులకుఁ బుగాగమంబు బహుళఁబుగానగును. మానుపు - మానుచు. (మానఁజేయుట - విడిపించుట) మనుపు - మనుచు (బ్రదికించుట) బహుళమని చెప్పుటచేత మనుధాతువునకుఁ బ్రేరణంబున నించుక్కుగల్గి 'మనించు' అనిగాదు. మానుధాతువునకు 'మానించు' అగును. [చూ-77సూ)

75 సూ—చుక్పువర్ణంబులు పరంబగునపు డిత్వంబున కుత్వంబగు.

వ్యా—చుగాగమ పుగాగమంబులు పరంబులగునపు డికారంబున కుకారంబగును ఉ. బిగియు - బిగుచు - వడియు - వడుచు - మెలియు - మెలుచు - బిగియు - బిగుపు - తెలియు - తెంపు - కలియు - కలుపు. (క. పదపడిచేతులు బిగిచిన, వి-పు-6ఆ. వలవలకన్నీరువడఁవకమ్మ, అని- 2ఆ. చ. కేలఁగేల్ । మెలిచిన చెక్కుచేడిసలమిన్నలచిన్నల వెన్నుఁ దన్నుబల్ । సొలపులమాపు' రస- 3ఆ.

76 సూ— అట్లు చుక్బుగాగమంబుల డంగ్వాదిమాయ్వాదులక గునగుచో వానికడ వ్రాలు లోపించు.

అడఁగు - అడఁచు - అడఁగించు॥ మాయు - మాపు - మాయించు॥ అడఁగు - కరఁగు - కలఁగు - నలఁగు - ఇత్యాదులడంగ్వాదులు ॥ మాయు - ఉడుగు - కడఁచు - కుడుచు - బిగియు - ఇత్యాదులుమాయ్వాదులు॥ ఆఁగుప్రభృతు లుభయగణంబులు - బాహుళకంబునంజేసి కొన్నింటి కించుక్చుక్బుగాగమంబులు మూఁడును గొన్నింటికందు యథాసంభవముగా రెండును గొన్నింటికొక్కటియు నగునని యెఱుంగునది॥ ఆఁగు - ఆఁచు॥ ఆఁపు - ఆగించు ॥ రేఁగు రేఁచు - రేఁపు - రేఁగించు ॥ పాయు - పాచు - పాపు ॥ విఱుగు - విఱుచు ॥ చూచు- చూపు॥ నేరుచు- నేరుపు ॥ మేయు- మేపు ॥ లేచు లేపు ॥ కలియు - కలుపు ॥ తడియు - తడుపు - తెలియు - తెలుపు॥ ఇత్యాదులెఱుంగునది.

వ్యా— ప్రేరణంబునందు బాహుళకంబున 'అడఁగు' ప్రభృతులకుఁ జుగాగమంబును, మాయుప్రభృతులకుఁ బుగాగమంబునగును. అప్పుడు ధాతువుల తుదియక్కరంబులకులోపంబుగల్గును. ఉ. అడఁగు అడఁచు - అడగించు. ఇచ్చటఁ జుక్కుపరంబగునపుడు గువర్ణంబులోపించె. ఇట్లే 'కరఁగు - కలఁగు- నలఁగు' ఇత్యాదులూహ్యము 'మాయు - మాపు - మాయించు' ఇటఁ బుగాగమంబు పరంబగునపుడుయువర్ణంబులోపించె. ఇట్లే 'ఉడుగు- కడచు- కుడుచు - బిగియు' ఇత్యాదుల నంత్యవర్ణలోపంబు. (మూ) ఆఁగుప్రభృతు లుభయగణంబులు. బాహుళకంబునంజేసి కొన్నింటి కించుక్చుక్బుగాగమంబులు మూఁడును గొన్నింటికందు యథాసంభవముగా రెండును గొన్నింటి కొక్కొక్కటియునగునని యెఱుంగునది.

వ్యా—ఆఁగు మున్నగుధాతువులకుఁ జుగాగమపుగాగమంబులుభయంబు ను వచ్చును. ఈప్రకరణంబులోని సూత్రంబులందు డెబ్బదియూఁడవసూత్రంబులోని బహుళగ్రహణ మనువర్తించినందునించుగాగమ పుగాగమంబులలో లక్ష్యానుసారం బుగా (యథాసంభవముగా) నొక్కొకచో మూఁడును, వేఱొకచో రెండును, ఇంకొక చో నొక్కొక్కటియునగు. ఉ. ఆఁగు- ఆఁచు- ఆఁపు- ఆఁగించు- ఆఁగు మొదటి రూపము. 'ఆఁచు' ఇచ్చో జుగాగమంబు. 'ఆఁపు', ఇచ్చటఁ బుగాగమంబు. 'ఆఁగించు, ఇట నించుగాగమమ్ము. ఆఁగుధాతువు 'ఆఁగించు' శబ్దపర్యాయంబై సకర్మకంబు నంగలదు. 'క. మ్రోఁగుచుఁ దూపులుతూపుల। నాఁగుచుదుస్తర శరతతు తారుణవారిం। దోఁగుచు, రామా- కిఆ. 'రేఁగు - రేఁచు - రేఁపు - రేఁగించు, ఇచ్చట యథాపూర్వంబుగా మూఁడునుగల్గెను. 'పాయు - పాచు - పాపు, ఇచ్చటఁ జుగాగమపుగాగమంబులు రెండేసుటిల్లె. 'విఱుగు - విఱుచు, ఇచోటఁ జుగాగమంబు మాత్రంబయ్యె. 'చూచు - చూపు. నేరుచు - నేరుపు మేయు - మేపు లేచు - లేపు. కలియు - కలుపు. తడియు - తడుపు. తెలియు - తెలుపు, ఇచ్చోఁ బుగాగమం బొక్కటియే యయ్యె.

77 సూ—ఇంచుక్చుక్పు గాగమంబులు పరంబులగునపుడాగమాదేశలోపంబులు పెక్కుదెఱంగులం గానంబడియెడి.

అగు - కావించు ॥ వచ్చు - రావించు - రప్పించు ॥ విన్నపము - విన్నవించు ॥ మోఁకాలు - మోఁకారించు ॥ కేక - కేకరించు॥ పలవ - పల్లవరించు - పలవించు ॥ ఆల-అలకించు - ఆలించు ॥ వ్రక్క వ్రక్కలించు ॥ నొచ్చు - నొంచు - నొప్పించు ॥ ఉండు - ఉనుచు - ఉంచు ॥ డిగు - డించు - డిగించు ॥ పెరుగు - పెనుచు - పెంచు ॥ తునుగు - త్రుంచు॥ మునుఁగు - ముంచు - మునుచు ॥ మొగుడు - మొగుడుచు-మొగుచు - మోడుచు - మొగిడించు ॥ చొచ్చు - చొనుపు - చొప్పించు ॥ చినుఁగు - చించు - చింపు ॥ త్రెగు - త్రెంచు-

తేంపు॥ తిరుగు - త్రిప్పు ॥ చచ్చు - చంపు ॥ నిలుచు - నిలువరించు - నిలుపు ॥ కొను - కొలుపు ॥ పోవు - పుచ్చు - పనుచు - పంచు - పనుపు - పంపు - అనుచు - అంచు - అనుపు - అంపు- అనుప్రయుక్తంబగు పోవునకుంబుచ్చు మాత్రంబగు - మోసపోవు - మోసపుచ్చు ఇత్యాదులెఱుంగునది.

వ్యా—ఇంచుగాగమంబును, చుగాగమపుగాగమంబులును పరంబగునపుడు ధాతువులకుఁ బరిపరివిధంబుల నాగమంబులును, ఆదేశంబులును, వర్ణలోపంబులును లోకంబునఁ గానిపించెడిని. ఉ. ‘అగు - కావించు, నించుక్కుపరంబగునపుడు దకుధాతువునకుఁ గావాదేశంబు ‘వచ్చు — రావించు - రప్పించు, ఇచట వచ్చునకు రావురప్పాలు వైకల్పికంబుగా నాదేశంబులయ్యె. ఇట్లే ‘విన్నపము - విన్నవించు మోఁకాలు - మోఁకారించు - కేక - కేకరించు, పలవ - పలవరించు - పలవించు, ఆల - ఆలకించు, ఆలించు వ్రక్క - వ్రక్కలించు. నొచ్చు-నొంచు-నొప్పించు. ఉంచు- ఉనుచు ఉంచు. డిగు-డించు-డిగించు. పెరుగు-పెనుచు-పెంచు. తునుగు-తుంచు. మునుఁగు—ముంచు-మునుచు-మొగుడు—మొగుడుచు-మొగుచు- మోడుచు - మొగిడించు. చొచ్చు చొనుపు - చొప్పించు. చినుఁగు—చించు—చింపు! త్రెగు—త్రెంచు. త్రెంపు. తిరుగు—త్రిప్పు. చచ్చు—చంపు. నిలుచు —నిలువరించు—నిలుపు, కొను —కొలుపు ఇత్యాదులందు మూలధాతువులను, ప్రేరణార్థకరూపంబులను, బరికించి వానియందలి వర్ణవికారంబుల సూక్ష్మబుద్ధిచే నూహించునది. (మూ) పోవు- పుచ్చు-పనుచు -పంచు - పనుపు. పంపు. అనుచు, అంచు అనుపు-, అంపు అనుప్రయుక్తంబగుపోవునకుంబుచ్చుమాత్రంబగు. ఉ. మోసపోవు—మోసపుచ్చు, ఇత్యాదులెఱుంగునది. వ్యా—‘పుచ్చు— పనుపు ఇత్యాదులయందలి చుగాగమపుగాగమవిశిష్టరూపంబులు ప్రేరణార్థంబునందగు వెండియు నీరూపంబుల యాద్యక్షరలోపంబు వైకల్పికంబుగానగు. ఉ: ‘అనుచు’ ఇత్యాదులు, వేఱొకశబ్దంబుతో నేకీభవించిన పోవుధాతువునకు ‘పుచ్చు’ అనురూపం బేయాదేశంబగును గాని తక్కిన పూర్వోక్తపనుచు ప్రభృతులాదేశంబులు గానేరవు. ఉ, మోసపోవు. ప్రేరణార్థకంబు మోసపుచ్చు. ‘మోసపనుచు-మోసపంచు’ ఇత్యాదులసంభవంబులు.

78 సూ—అన్వాదులకించుక్కు పరంబగునపుడు పుగాగమంబగు మానునకు విభాషనగు.

అనిపించు ॥ అను - కను - తిను - విను ॥ మానిపించు మానించు.

వ్యా—'అను- కను- తిను- విను' మున్నగుధాతువులకు నించుక్కు పరంబగునపుడు పుగాగమంబు నిత్యంబుగను, మానునకు వైభాషికంబుగను గల్గును. ఉ. అనిపించు 'అను + ఇంచు' ఇట్లుండఁ బ్రకృతసూత్రంబునఁ బుగాగమంబును, ఎనుబదియేనవసూత్రంబున నువర్ణకంబుమీఁది యుకారంబునకికారంబును రాఁగాఁ బైరూపంబుసిద్ధించె. ఇట్లే కనిపించు-తినిపించు- వినిపించు' ఇత్యాదులు. 'మానిపించు-మానించు' ఇటఁబుగాగమంబు వైభాషికంబుగావున రూపద్వయంబు.

79 సూ—అడ్డాదులకించుక్కు పరంబగునపుడు గుగాగమంబగు నప్పాదులకు విభాషగు.

అడ్డము - అడ్డగించు ॥ అడ్డము - ఓర-చిత్తము - పంతము - పెల్ల - బోర - మట్టము - మేళము - ఇత్యాదులడ్డాదులు ॥ అప్ప- అప్పగించు - అప్పించు ॥ అప్ప - ఒప్ప - పల్లము - కోపము ॥ ఇవి యప్పాదులు.

వ్యా—,అడ్డము- ఓర- చిత్తము- పంతము- పెల్ల- బోర- మట్టము- మేళము' మొదలైనవానికినించుక్కు పరంబగునపుడు గుగాగమంబునిత్యంబుగను, 'అప్ప- ఒప్ప-పల్లము,కోపము' మొదలయినవానికి నించుక్కు పరంబగుతఱి గుగాగమంబు వైభాషికంబుగను గలుగును. ఉ. అడ్డగించు—మువిభక్తిపుట్టని యగ్గలశబ్దంబుకంటె నఱువదిమూఁడవసూత్రంబుచే నించుక్కు పుట్టి ,అగ్గలించు, అయినట్టులిచ్చటఁ గేవలంబైన (మువర్ణకంబులేని) యడ్డశబ్దంబంగలాదిగణపఠితంబని యెంచఁబడినందున నఱువదిమూఁడవసూత్రంబుచే నించుక్కు చేయఁగాఁ బ్రకృతసూత్రంబున గుగాగమంబంతాగమంబగుటంజేసి

పైరూపంబయ్యె. ఇట్లే 'చిత్తగించు- పంతగించు-మట్టగించు- మేళగించు' ఇత్యాదులందు మువర్ణకోత్పత్తికిఁ బూర్వమందే కేవల ప్రాతిపదికంబుకంటెనుపదిమూఁడవసూత్రంబుచే నించుగాగమంబుగల్గిన దనిగ్రహింపవలయు. 'అప్పగించు- అప్పించు' ఇటఁగుగాగమంబు వైభాషికంబువుగానరూపద్వయంబు. ఇట్లే 'ఒప్పు-' మున్నగువానికి గ్రహించునది.

80 సూ—ఆడోడుకూడులడకారంబునకుం జుక్కుపరంబగునపుడు రేఫంబగు.

ఆడు - ఆరుచు - ఆడించు ॥ ఓడు - ఓరుచు - ఓడించు । కూడు-కూరుచు-కూడించు.

వ్యా—'ఆడు- ఓడు- కూడు' ఈధాతులయందలి డకారంబునకు నించుక్కుపరంబగునపుడు రేఫంబుగల్గు. ఉ. ఆడు= ఆరుచు= ఆడించు= 'ఆరుచు' ఇచ్చోనాడు ధాతువునకంటె డెబ్బదిమూఁడవసూత్రంబుచేఁ జుగాగమంబు రాఁగాఁ బ్రకృతసూత్రంబున ధాతుడకారంబునకు రేఫంబుకలిగె. 'ఆడించు' డెబ్బదిమూఁడవసూత్రంబుచేఁ జుగాగమంబు బహుళంబుగావునఁ బక్షంబుననించుగాగమంబు. ఇట్లే ఓడు- ఓరుచు- ఓడించు. కూడు= కూరుచు= కూడించు.

81 సూ—చెడునకుం జుక్పుగాగమంబులును డాకలఘు రేఫంబునగు.

చెఱుచు - చెఱుపు.

వ్యా—'చెడు' ధాతువునకుఁ బ్రేరణంబునఁ జుగాగమపుగాగమంబులు వైకల్పికంబుగనగుటయకాక ధాతుడకారంబునకు రేఫంబుగలుగు. ఉ. చెఱుచు= చెఱుపు- ఇం గ్రమంబుగాఁ జుగాగమపుగాగమంబులు పరంబగుచో నలఘురేఫంబు గలిగె.

82 సూ—పడునకుంజుక్కును డాకలఘు రేఫంబునగు.

పఱుచు

వ్యా—పడుధాతువునకుఁ జుగాగమంబును, డకారంబునకు శకటరేఫంబును, గల్గు. ఉ. పఱుచు- ఇట 'పడు' ధాతువునకుఁ జుక్కుపరంబగునపుడు శకటరేఫంబు గలిగెను. ఇందలిశకటరేఫం బుకారాంతంబు. క. 'భంగించియితరకాంతఁదొ|లంగుట తప్పారడంబఱచిపురుషులకుఙ్, కళా= 7ఆ.' అనినకళాపూర్ణోదయ పద్యంబునద్వితీయపాదస్థంబైన 'పఱచి, శబ్దంబుశాస్త్రంబున నుకారాంత ఘటితంబయ్యె నేనియతియ శాస్త్రీయంబగునుగావున నిందలి శకటరేఫంబకారాంతంబుగను నుండవచ్చును.

83 సూ—శబ్దపల్లవంబగు పడునకించుక్కు వి భాషనగునగు చోడాకులఘు రేఫంబగు.

వెలువడు - వెలువరించు - వెలువఱుచు ॥ చొప్పడు - చొప్పరించు - చొప్పఱుచు.

వ్యా—రెండుశబ్దంబులుచేరి యపూర్వార్థబోధకంబై వేఱొక యఖండశబ్దంబగుట శబ్దపల్లవంబు(రెండుశబ్దంబులసంయోగంబునఁ జిగిర్చిననూతనశబ్దంబు) నాఁబడు 'శబ్దపల్లవంబగుపడునకు, అనఁగా 'శబ్దపల్లవంబులో నంతర్భూతంబగు పడునకు, అని యర్థమ్ము. అట్టిపడుధాతువునకు నించుక్కువిభాషగానగును. దానికిఁదోడుగా డాకు లఘురేఫంబుగలుగును. ఉ. వెలువడు-వెలువరించు-వెలువఱుచు. 'వెలువడు' (వెలి + పడు) ఇటనించుక్కుపరంబగునపుడు ప్రకృతసూత్రంబున లఘురేఫంబయి 'వెలువరించు' అను రూపంబయ్యె. పక్షంబునఁబూర్వసూత్రంబుచేఁ జుగాగమశకటరేఫంబులు గలిగి 'వెలువఱుచు' అయ్యె. ఇట్లే చొప్పడు- చొప్పరించు- చొప్పఱుచు.

84 సూ—ప్రేరణంబునందించుక్కుమీఁద నించుక్కులేదు.

ఇట్లనుటంజేసి ప్రేరణార్థంబయిన యితరాగమంబు మీఁదంబ్రేర

ణార్థేంచు గాగమంబగునని యెఱుంగునది ॥ నోచ్చు - నోంచు - నోంపించు ॥ చచ్చు - చంపు - చంపించు.

వ్యా—ప్రేరణార్థకంబైన యించుగాగమంబు పైనిఁదిరిగి. ప్రేరణార్థకంబగు నించుగాగమంబు రాదు గాని ప్రేరణార్థకంబులైన చుగాగమపుగామంబులపైనిదిరిగి ప్రేరణార్థకంబయిన యించుగాగమంబు రావచ్చునని భావము. ఉ. నోచ్చు= నోంచు-నోంపించు. 'నోంచు, డెబ్బదియేడవసూత్రంబుచే నోచ్చునకుఁ జుగాగమంబుగల్గి. 'నోంచు,అయ్యె. దీనిపైనిందిరిగి ప్రేరణార్థకంబైన యించుక్క రాఁగా నెనుబదియేడవసూత్రంబున నోంచుచకారంబునకుఁ బకారంబుగల్గి 'నోంపించు, అయ్యె. 'చచ్చు, దీనికి డెబ్బది యేడవసూత్రంబునఁ బుగాగమఘటితరూపంబు 'చంపు , అయ్యె దీనిపైనించుక్క గలిగి 'చంపించు, అయ్యెను.

85 సూ—ఇత్వంబుగాని యెత్వంబుగాని కూడుచో ననాద్యంబయిన యుత్వంబున కిత్వంబగు.

నిగుడు - నిగిడి - నిగిడె ॥ మగుడు - మగిడి - మగిడె ॥ ఉడుగు - ఉడిగి - ఉడిగె - మునుఁగు - మునిఁగి - మునిఁగె.

వ్యా—ధాతువుమొదటలేని యుకారంబున కికారంబొండె నెకారంబొండె, దర్వాతఁ బ్రాప్తించినచో నయ్యుదియుకారంబగు. ఉ. నిగుడు. నిగిడి- నిగిడె. 'నిగుడు, దీనికి ముప్పదియెన్మిదవసూత్రంబుచే ధాతువుపైనివర్ణకంబుగల్గి యపదాదిస్వరసంధిచే 'నిగుడి, అనికాఁగాఁ బ్రకృతసూత్రంబున గకారంబుమీఁది యుకారంబున కిత్వంబు గల్గి 'నిగిడి, అయ్యె ,నిగుడె' నిగుడుధాతువుపైని బదునాఅవసూత్రంబుచే భూతార్థక (ఈవక్ష్యమాణగ్రంథము రంగయాఖ్యశిష్యసాహాయ్యకాన్యంబుగా రచింపఁబడినది.) లిడాదేశడుజ్ఞునకు ఎనువర్ణంబు, ఆదేశముకాఁగా "నిగుడు + ఎను" అయి యపదాది స్వరసంధిచే "నిగుడెను" అనురూపంబు సంభవించినపిదపఁ బ్రకృతసూత్రమున 'గ' కారమున కిత్వముగలిగి 'నిగిడెను' అయ్యెను. ఇట్లు 'మగిడి' 'మగిడెను' 'మునిఁగిఁ మగిఁగెన' ఇత్యాదులూహ్యంబులు. ధాతువుతుదియందు నికారముగాని యెకారము

గాని యాదేశముగాఁ జేరినచో మొదటియుకారమునకుఁగాక తక్కినయుకారమునకు నిత్యమువచ్చునని యర్థము చెప్పుటచే 'ఉదరి మునిఁగి ఇత్యాదుల తొలియుకారమునకు నిత్వంబురాలేదు. ఉ. 'సాత్యకి డిభకుపైసాయకదళకంబు నిగిడింప' ఉ. హరిర ఆ ఉ॥ ఉత్పలగంధినన్నుడిగియొడ్లనుబంపుము' భార. విరా. ౨ ఆ.

86 సూ—ముజ్జీత్తులు ముత్తునాఁబడు.

వ్యా— ఆశీ, శ్వాప సంప్రార్థనవిధులయందలిముడుజ్జులును, లజీ, కలజీ, నుజీ, రుజీ, వుజీ, ఇత్యాదిజీత్తులును, ఈ తెలుఁగువ్యాకణంబున 'ముత్తు' అనుసంజ్ఞతో వాడఁ బడునని యర్థము.

87 సూ—ప్రేరణేంచుక్కు పరంబగునపుడు పకారంబు చకారంబునకగు.

పచించు - పచింపించు ॥ వచించు - వచింపించు ॥ పిలుచు - పిలిపించు - వలచు - వలపించు॥ పత్వంబు హెచ్చునకుం గలుగదు మెచ్చునకు విభాషనగు ॥ హెచ్చించు - మెప్పించు - మెచ్చించు.

వ్యా—ప్రేరణేంచుక్కు అనఁగా, చేయుట యనునర్థమందుఁ గల్గినయించుగాగమంబు. (70 సూత్రంబున) అదిపరంబగునపుడు ధాతుచకారంబుపకారంబగు. ఉదా. పచించు, పచింపించు॥ వచించు వచింపించు॥ పిలుచు పిలిపించు॥ వలచు వలపించు పత్వంబు హెచ్చునకుంగలుగదు- మెచ్చునకు విభాషనగు. హెచ్చించు, మెప్పించు. మెచ్చించు ఇట "పచించు + ఇంచు॥ అనియుండఁగా, ఇంచుగాగమంబునకుఁ పూర్వమందున్న 'పచించు, శబ్దంబుతుదిచకారంబుపకారంబయి ఉకారసంధిగలిగి "పచింపించు" అయ్యె. పచించునట్లుచేయుటయని యర్థము—ఇట్లన్యంబులు నూహ్యంబులు.

88 సూ—ఆగమాన్య చకారంబుల కద్విరుక్తంబులకు ముత్తుపరంబగునపుడు పవలగు,

ఆగమంబు - పచింపఁడు - పచింపుము ॥ అడఁపఁడు-అడఁపుము ॥ అన్యము - పిలువఁడు - పిలువుము.

వ్యా—ఇంచుగాగమ చుగాగమ చకారంబులకునుభయంబులకును, ద్విత్వంబులేని ధాతుసిద్ధచకారంబునకును, ముడుజ్జులును, జీత్తును, బరంబగుచో, పకారవకారంబులగు, ఆగమచకారంబునకు పకారంబును, అన్యచకారంబునకు (సిద్ధచకారంబునకు) వకారంబును వచ్చునని క్రిమాన్వయము. సాధ్యసిద్ధచకారంబులకు క్రమంబుగాఁ బకారవకారంబులగునని ఫలితార్థము ఉదా. ఆగమంబు. పచింపఁడు పచింపుము॥ అడఁపఁడు. అడఁపుము. అన్యము. పిలువఁడు. పిలువుము.

"పచింపఁడు" ఇట పచించులోనిచకారంబు డెబ్బదవసూత్రంబున విధింపఁబడిన యించుగాగమంబుదిగావున నట్టిచకారంబునకు పకారంబుగలిగెను.

"అడఁపఁడు" ఇచట అడఁగుధాతువునకు డెబ్బదియాఱవసూత్రంబునఁ జుక్కురాఁగా నాగమచకారంబైనందునఁ బైరూపంబు సిద్ధించె. ఇట్లు శాస్త్రసాధ్యంబులైన చకారంబులుపకారంబులగుటకు నుదాహరణంబు. 'పిలువఁడు,— 'పిలుచు, చకారము సూత్రసాధ్యము కాక సిద్ధంబైనందున వకారంబయ్యె.

89 సూ—ఖండబిందువు మీఁది సిద్ధ చకారంబునకు ముత్తుపరంబగునపుడు పకారంబు ప్రాయికంబుగనగు.

తలఁపక - త్రేఁపక - తోఁపక ॥ ఏఁచునకు వైభాషికంబు - ఏఁపక - ఏఁచక ॥ నోఁచునకుం గలుగదు - నోఁచక.

వ్యా—ముడుజ్జులును, జీత్తులును బరంబగుచో నర్ధానుస్వారముమీఁది సిద్ధచకారంబునకు (88) సూత్రాంశమునవకారము రాక యీసూత్రమునఁ బకారంబే వచ్చునని పూర్వవిధికి నపవాదము. అర్ధానుస్వారము, అనునాసిక్యమునకు గుఱుతు. అనగా నాసికతో నుచ్చరింపవలసియున్నయచ్చునకుఁ దర్వాత నర్ధానుస్వారము చిహ్నముగా నుంపఁబడును. ఉచ్చరించుటలోనిట్టి యచ్చు కేవలము ముఖముననేకాక "సూ॥ ముఖనాసికా

వచనోనునాసికః॥" అనుసంస్కృతవ్యాకృతిసంప్రదాయంబున నాసికకునుసయితమర్ధభాగ ముగాఁ జెందియుండునన్న యర్థంబు సూచింపనర్ధబిందువు వ్రాయఁబడుచున్నది. అర్ధ బిందు లేఖనంబున నట్టి స్వర మనునాసికమనినబహుశాస్త్రప్రసిద్ధార్థ మే ప్రకటింపఁ బడుంగాని దానంజేసి క్రొత్తవింతలేమియు లేనందుల దీనిననాద్యవర్ణంబులైనయలఘురే ఫాదులగణంబులోఁ బరిగణించుట యవిచారితమూలకంబని గ్రహించునది. విశేషంబుగా నేతద్విషయంబ స్మద్రచితంబయినచతుర్వ్యాకోశకంబులో నిషద్ధలేఖనీవ్యాసంబునఁ జర్చింపఁబడెంగాన నయ్యది చూడందగు. "ప్రతిజ్ఞానునాసిక్యాఃపాణినీయాః" అను సంప్రదాయంబనుసరించి సాంస్కృతికవ్యాకరణవ్యాఖ్యాతలగుభాష్యకారాదులయుప దేశవశంబునఁ దెలిసికొనినట్టులే యీయాంధ్రభాషయందును బొత్తంబులలో గురుపరం పరానుసారంబునఁ బ్రవహించుచున్న యర్ధానుస్వారచిహ్నంబులంజేసి యానునాసిక్య మును గ్రహింతురుగాక!

ఉదా—తలఁపక. త్రేఁపక. తోఁపక॥ ఏఁచునకునైభాషికంబు. ఏఁపక. ఏఁచక॥ నోఁచునకుంగలుగదు. నోఁచక॥ "తలఁచు" ధాతువుచకారమర్ధానుస్వారమతత్త్వాతిది యయినందున జిత్తైనకజిపర్ణకంబుపరంబగుచో, పకారంబుగల్గి (20) సూత్రంబునఁ బకా రోపరియుకారంబున కత్వంబుగల్గి "తలఁపక" అయ్యె. ఇట్లుతలఁపని, తలఁపను తలఁ పరే, తలఁపకురే ఇత్యాదులూహ్యంబులు

నోఁచునకుమాత్రము పకారంబురాక నోఁచ, నోఁచని ఇత్యాదిరీతినియుండును "ఉ. చొక్కపుఁబ్రాయమున్కి గులసోయగముంగల ప్రాణనాయకుం। డెక్కువవశ్య తన్ రతుల నేకటఁ దీర్చి సమేలమొప్పఁగా। నక్కునఁ గారవించి ప్రియమందగనోఁచని యింతి దైనయా। చక్కదనం బదేమిటికి జవ్వనమేటికి నేర్పులేటికిన్॥ మను. 3 ఆ.

90 సూ—ఆగమ చకారంబునకు నెలసున్న మీఁది. దానికి ధాత్వర్థ పరంబగునపుడు పకారంబు విభాషనగు.

ఆకర్ణింపుదురు - దంపుదురు - చింపుదురు ॥ పత్వంబు రానిప క్షంబున వక్ష్యమాణతాదేశంబు ॥ ఆకర్ణింతురు ॥ దంతురు ॥ చింతురు.

వ్యా—నిందున్న తర్వాతి సాధ్యచకారంబునకు దుగాగమంబు పరంబగుచోఁ బత్వంబువికల్పంబుగా నగును.

"ఆకర్ణింపుదురు॥ఇట, 'ఆకర్ణించు' అనుదానికంటె (5) సూ—నఁ దద్ధర్మార్థంబులందు లాట్టురాఁగా బిమ్మటఁ బ్రథమపురుషమందొండె మధ్యమపురుషమందొండె బహుత్వము వివక్షితమయినపుడు (8) సూ—న రువర్ణకంబు గల్గుచో, "ఆకర్ణించురు" ఇట్లుండును. (22) సూ—న దుగాగమంబురాఁగా, "ఆకర్ణించుదు + రు" అనియుండు. దుగాగమంబు పరంబుకాఁగా నిందున్నమీఁది చకారంబునకుఁ బ్రకృతసూ—న పకారంబుగల్గి "ఆకర్ణింపుదురు" అయ్యె. పత్వవిధి వైభాషికంబు గావున నియ్యది ప్రాప్తింపనితఱిని "ఆకర్ణించుదురు" శబ్దంబులోని 'చుద్' అనువర్ణంబులు లుథయంబులకును తకారహల్మాత్రమొక్కటియే యాదేశంబై 'ఆకర్ణింతురు' అను రూపంబుసిద్ధంబగు. పక్షంబున (62)సూ— న 'అకర్ణింతురు' అగు ఆకర్ణించెదరు దంచెదరు ఇత్యాదులునుండవచ్చుంగాని ఆకర్ణించుదురు, దంచుదురు, ఇత్యాదిప్రయోగంబులుప్రామాదికములని యెఱుంగునది.

91 సూ—అగు వచ్చు చొచ్చుచూచులకు ముత్తుపరంబగునపుడు కా, రా, చొరు, చూడు, లగు.

అగు - కాఁడు ॥ వచ్చు - రాఁడు - రమ్ము ॥ చొచ్చు- చొరఁడు - చొరుము ॥ చూచు - చూడఁడు - చూడుము.

వ్యా—అగు ప్రభృతులకు ముడుఙ్ములును, జిత్తును బరంబగుచో, కాదులు యథాసంఖ్యముగా నాదేశంబులగునని యర్థము. "అన్యంతౌటకితౌ" అను సూత్రంబున భావ్యక్తైయట శేఖరాదులయందు ద్వంద్వసమాసములోని పదార్థంబులకును, సముచ్చయార్థకశబ్దఘటితంబులైనవాక్యంబులలోని పదార్థంబులకు లోకమర్యాదననుసరించి

యథాసంఖ్యాన్వయము రానేరదని శంకించుకొని "యథాసంఖ్యమను దేశస్సమానామ్" అనిపాణిని ప్రత్యేకముగా సూత్రమొనరించినందున నీవ్యాకరణశాస్త్రంబున మాత్రము క్రమాన్వయము చెల్లవచ్చునని వ్రాయఁబడినది. ప్రకృతంబున బాలవ్యాకరణంబులో సూరిగారు పాణినివోలె ద్వంద్వాదులయందు సాహిత్యమును నిరసించి ప్రత్యేకముగా నన్వయము చెల్లునన్న యర్థంబును సమర్థించునట్టి పారిభాషికసూత్రమును రచింపకున్న ను, యట్, రుక్, ఇత్యాదులయందు, 'ఆద్యంతౌటకితౌ' అనుసూత్రార్థమును స్మరించుకొని కార్యంబులు నిర్వహించుకొన్నట్టులే యిట్టిస్థలంబులయందుఁగూడ శాస్త్రాంతర సిద్ధంబగు యథాసంఖ్యసూత్రమునర్థమ్ము జ్ఞప్తినుంచుకొని యీవ్యాకరణమందును క్రమాన్వయము చేసికొనవలయునని గ్రంథకర్త తాత్పర్యము. లోకమందుమాత్రము శాస్త్రజ్ఞుల మతంబున సాహిత్యార్థమును ధిక్కరించునట్టి ప్రత్యేకాన్వయము సమన్వయింప నేరదని తలంచునది.

ఉదా—అగు - కాఁడు - వచ్చు - రాఁడు. రమ్ము॥ చొచ్చు-చొరఁడు చొరుము॥ చూచు. చూడఁడు - చూడుము.

"రమ్ము" ఇట, వచ్చునకు లోట్మధ్యమపురుషైకవచనము వివక్షితమయినపుడు 'వచ్చు + ము' ఇట్లుండఁ బ్రకృతసూత్రమున రాదేశముగాఁగా, 'రా + ము, అని యయ్యె. తర్వాత (61) సూత్రమున దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబును ముపర్ణకంబునకు ద్విత్వంబు సంభవించి పూర్వోక్తరూపం బేర్పడె

92 సూ—ఇచ్చునకు సర్వంబున కీయగు.

ఇచ్చు - ఈఁడు ఇమ్ము ॥ ఈయయను నదేశంబు నొకానొకచోఁ గానంబడియెడి - బలిమినీ యనిభూమివలయ పతుల.

వ్యా—ము, డుఱు ఱుఱు, జీక్తు ఱుఱు బరంబగునపుడు. ఇచ్చుధాతువునకు "ఈ" అనునది సర్వాదేశంబగు.

ఉదా—ఈఁడు ఇమ్ము॥ ఈయుయును నాదేశంబు నొకానొకచోఁ గానంబడియె

డి. బలిమినీ యనిభూమిపలయుపతుల.

వ్యా—మఱియు క్త్వానిత్యంబుగా నీయశబ్దంబుతో లియక్కారంబునకు హ్రస్వం బుగలిగి యకారంబునకు ద్విత్వంబును జూపట్టెడి. ఉ॥ పయ్యెదఁబాపి గుబ్బలను బాహులఁబట్టఁగనిచ్చి మోవిపైఁ! దియ్యని మోవియుస్మనదీరఁగఁ గోర్లఁగనిచ్చి యిప్పుడో! తొయ్యలి నీవిముట్టినను ద్రోచవవేనుఁగునిచ్చి యంకుశం! బియ్యక కయ్యమాడఁదగునే! ననునీగతి నేఁడు బాడియే॥ శశిబిందుచరిత్రము.

93 సూ—తే తేరులు తెచ్చునకగు.

తెచ్చు - తేఁడు - తేరఁడు - తెమ్ము - తేరుము.

వ్యా—ము, డుజ్ఞులను, జీత్తులునుబరంబగుచోఁ దెచ్చుధాతువునకు 'తే, కాని తేరు కాని సర్వాదేశంబగు. ఉదా-తెచ్చు-తేఁడు. తేరఁడు. తెమ్ము. తేరుము కం॥ వ్వనొకరుండనవచ్చెవఁ! గాని బలము తేను నీవుగఁబిపినశస్త్రాస్త్రానేకవిధవిలాసము! దానవలయు నేఁడు గాదెతథ్యంబగయుఁ॥ భార, ఉద్యో. ౪ ఆ.

94 సూ—చావు నోవులు చచ్చు నొచ్చులకగు.

చచ్చు - చావఁడు - చావుము ॥ నొచ్చు - నోవఁడు - నోవుము ॥ వక్ష్యమాణంబు ద్విత్వంబు - నొవ్వఁడు.

వ్యా—ము, డుజ్ఞులును, జీత్తులును, బరంబగుచోఁ, 'చచ్చు' నకుఁ జావును నొచ్చునకు నోవును నాదేశంబగు.

ఉదా—చచ్చు-చావఁడు చావుము॥ నొచ్చు-నోవఁడు—నోవుము. వక్ష్యమాణ ద్విత్వంబు. నొవ్వఁడు. (వ్యా) ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదములోని యీ అనసూత్రమున నోవులకు ద్విత్వంబును సమాసపరిచ్ఛేదములోని 13 సూ—న నాదిస్వర్గంబునకు హ్రస్వంబును గలుగునని తాత్పర్యము.

క॥ ఎవ్వరులేనడనొక్కఁడు। నొవ్వంగానడిచివేని నొప్పికొలఁదియుక్, జివ్వక తమనరయుండగు। నొవ్విన్వాఁడెగ్గులాడునుత్తమునైనన్ విజ్ఞా. పా౨. కాం. (కేతన)

చ॥ అనఘునిధర్మనందనుని నాసభనమ్మెయిదీవు నొవ్వఁబల్కిన ఫలమందఁజేసెదఁ జలింపక యింతక సేపు నిల్వుమీ। నినులఘుచిత్తుఁగూరు నవినీతుమదాంధునిఁద్రుంచి నన్నుఁ బెంచినగరువంపుఁ దంద్రులకుఁ జిత్తమెలర్ప బుఱంబుదీర్చెదన్॥ భార. ద్రో. ౫ఆ.

95 జిత్తుపరంబగునపుడు వాసవువర్ణంబు విభాషను లోపించు.

చాక - చావక- చాకుము - చావకుము ॥ నోక - నోవక - నోకుము - నోవకుము.

వ్యాఖ్య— కజి, సుజి ఇత్యాదులు పరంబగునపుడు చావునోవుల వుకారంబునకు లోపంబు విభాషగానగు. ఉదా—చాక-చావక-చాకుము-చావకుము॥ నోక-నోవక-నోకుము-నోవకుము.

"చాక" ఇట, కజివర్ణకంబు పరమగుచో 'చచ్చు నకు, జావుశబ్దమాదేశము కాఁగా (94 సూత్రమున) ప్రకృతసూత్రమున వుపర్ణంబులోపించి పూర్వోక్తరూపంబగు. ఇట్లే నోక, నోక్, చాక్ ఇత్యాదులూహ్యంబులు.

స్రగ్ధర— గాండీవజ్యారవంబుత్కటమయి పెలుచంగప్పినన్ భీమబాహా। దండంబుండొప్పుకుంభస్థల జడియుచు రౌద్రంబుగాదోఁచిన న్వే। పండుచ్వండ్వంబుమాడ్కిన్ దఱిమి కవలు మావ్యద్దళిందాఁకినన్ జాకుండంబోకుండఁ గౌరవ్యులకు వశమె బిట్టార్చి మార్చిల్లకుండన్॥ భార. ఉద్యో. ౧ ఆ.

శా॥ చాపాచార్యుఁడు భీష్ముఁడుంగృపుఁడునశ్వత్థామయుంగర్ణుఁడున్।భూపశ్రేష్ఠుఁడుఁదారుమున్నెటుఁగరే పోరట్లు కయ్యంబులా। శాపాశంబులుదుట్టి లావెఱుఁగమిం జావేఁడిమారొక్కఁడురిం। తే పోతమ్ముఁగపిధ్వజ ప్రభలముంధీభూతులంజేయవే॥ భార. ఉద్యో. ౧ ఆ.

శా. ఆకేశధ్వజుఁడంత నానృపుని రాజ్యంబెల్లఁ జేరన్ ఫలం।
బాకాంక్షింపఁగ గెల్తు మృత్యువు నవిద్యం బట్టుకుండందుదం।
జాకుండన్వలెనంచు యోగనిరతిన్ జ్ఞానాశ్రయుండై మహా
నీకంబున్ రచియించుచుం దొకటికిన్ దీక్షించి తానున్న చోన్॥ ఆముక్త. ౩ఆ

క. చాకున్న నీదు ముక్తులు। శ్రీకాశీక్షేత్రమెవ్వరికి నిదినిక్కం।
బీకుధరమిద్ది శిఖరా। లోకన సూత్రమున ముక్తులు సురంగాక్షీ॥ కాశీఖండము

క. బలమున నీతో దొరయఁగ। నిల నెవ్వఁడుగలఁడు నీమహితభుజశాఖల్।
తలఁపఁగ బ్రళయాంతకుదంష్ట్రిలు వీనిం దగిలి వశమె చాకుండంగన్॥

భార. స్త్రీప. ౧ ఆ.

క. మూఁకలు మట్టలు కొడుకులుఁ। జాకుండు తెలుంగుఁగనుము పరగనటంచున్।
డాకొని యెత్తిఁగిఁపు నుటుల్। గాకుండిన దురమొనర్పఁ గారమ్మనుమీ॥

అ. తె. రా. యు. కాం.

క. నాలుగు దిశలను దాన। జ్వాలానళిగవిసెనుండి చానోపఁగ్నపా।
లోలాననొక్కసరి। తూల్కలముఁ జేరంగ నెత్తికొని పొమ్మ దయున్॥

భార. ఆరణ్య ౨ ఆ.

క. నోనేసి సూతుహయసం। తానముఁ జంపుటయు శల్యతనయుఁడవిరథుం।
డై నిరుపమానమగుతన। మానము వాహనముగాఁగ మదమెలరారన్॥

భార. ఉద్యో. ౧ ఆ.

సీ. అర్జుని పైఁగూర్మి నతని నోనేయఁడు

నచరాచరంబయిన జగములెల్ల తే. నొక్కనిఁగ మై కండంగినఁ జిక్కవటుము। దివ్య బాణజాలంబుల దీటుకొలిపి। ప్రాణములు డాపఁడీతనిపాటి దొరలఁ। గానమే రాజ్యముల యందుఁ గౌరవేంద్ర॥ భా. ఉద్యోగపర్వ. ౮ ఆ.

గీ. బలములచ్చోటనందు నట్లలవు మెరయ । నీసుతుండనిలజుఁ దాకినిశితసాయ ।
కములనొప్పించిరథకురంగములనొంచి । నూతునోనేయఁగ్రోధనిస్ఫూర్తినతఁడు.

భార. ద్రోణ. ౪ ఆ.

96 సూ—అగుస కనుకనులకు ముజ్జీత్తులు పరంబులగునపుడు క్రా న్నాకానలు విభాషనగు.

అపదాద్య సూత్రముచే గాకువకారంబు - వక్ష్యమాణంబౌత్వం బు - కమ్ము - అగుము - అవుము ఔము ॥ కండు - అగుఁడు - అవుఁడు - ఔఁడు ॥ నాఁడు - అనఁడు । కానఁడు - కనఁడు.

వ్యా—ముజ్జు (ముడుజ్జులు) పరంబగునపుడు అగునకు "కా" అదేశంబును

జీత్తుపరంబగునపుడు అనునకు 'నా' యును కనునకు 'కాన' యును నాదేశంబు. లు సూత్రోక్తక్రమంబుననగు. (మూలము) అపదాద్యసూత్రముచే గాకు నకారంబు వక్ష్యమాణంబౌత్వంబు.

వ్యా—అచ్చికపరిచ్ఛేదములోని 27 సూ-మున, అగుధాతుగకారంబునకు వికల్పం బుగా వకారంబును, ప్రకృతిపరిచ్ఛేదములోని 103 సూత్రమున. అవునకు బహుళంబు గా, ఔకారంబును నాదేశంబులగునని భావము.

ఉదా—కమ్ము-అగుము. అవుము ఔము॥ కండు-అగుఁడు-అవుఁడు-ఔఁడు నాఁడు-అనఁడు-కానఁడు-కనఁడు॥

వ్యా—'కమ్ము' ఇటఁబ్రకృతసూత్రంబున మధ్యమపురుషైకవచనము పరంబగు చో నగునకు వికల్పంబుగా, 'కా' కారమువచ్చి 'కా + ము' అనియద్యో 61 సూత్ర మున హ్రస్వంబుగలిగి ముత్వంబునకు ద్విత్వంబురాఁగాఁ బైరూపంబేర్పడె. కాదేశము వైభాషికంబగుటంజేసి యభావపక్షంబున 'అగుము' అనురూపంబు. 'అవుము' అచ్చి కపరిచ్ఛేదములోని 27 సూత్రమున వత్వంబు. 'ఔము' ప్రకృతపరి-ములోని 103

సూ-న, జ్ఞాత్వంబు. 'కండు' ప్రకృతసూత్రమున ముజ్జుపరంబగుచో, కాదేశము రాఁగా కా + డు అనియుండు.

61 సూత్రమున హ్రస్వంబు రా 'క + డు' అనియుండు. ఇట డువర్ణకంబు జిత్తు గాన జిత్తు బిందుపూర్వంబగు నను సూత్రమునఁ బూర్ణబిందువు రాఁగ, 'కండు' అని యుండు. సంధిపరిచ్ఛేదములోని 21 సూత్రమునఁ దొలి హ్రస్వంబగు కకారముమీఁద, పేరసున్న యుండదని స్మరింపనది.

"నాఁడు" అనుధాతునకు వ్యతిరేకంబున లజిరాఁగ నది జిత్తుగాన, ప్రకృత సూత్రంబున నా దేశంబు వికల్పంబుగా నయ్యె. ఇట్లే 'కానఁడు' అనుచోటఁ గానా దేశంబునయ్యె.

ఉ. కావున లోకసంక్షయము గన్గొని యొల్లెడ నిర్మలుండవై। నీవును శాంతియుక్ సమతనిష్ఠయుఁ మాని గుహాప్రవేశనం। భావనఁ నాత్మదర్శనవిభాసివి కమ్మని నండదీయ వి। ద్యావచనంబులం జనకుఁ డట్టిడయై వెలిఁగెం గృతార్థతన్॥ భార. శాంతి. ౫ఆ

97 సూ—నేరుచునకు లిడ్లోట్లులు ముత్తుం బరంబులగునపుడు రుచులకు లోపంబు బహుళంబుగానగు.

నేచెను - నేరిచెను - నేచును - నేరుచును ॥ నేరఁడు - నేరువఁడు.

వ్యా—లిడ్లోట్లులు పరంబగునపుడు నేరుచునకు రువర్ణలోపంబును, ముత్తుపరంబగునపుడు (ముడుజ్జులును జిత్తులును) చువర్ణలోపంబును బహుళంబుగానగునని క్రియాన్వయము.

ఉదా—నేచెను నేరిచెను-నేచును-నేరుచును-నేరఁడు-నేరువఁడు.

వ్యా—నేచెను. లిట్టు (భూతప్రథమపురుషైకవచనంబు) గాన రేఫలోపంబు. నేర్చెను. 85 సూ-న రేఫోపరియుకారంబునకు నికారంబు. నేరఁడు. ఈసూత్రంబున

(వ్యతిరేకార్థకలజిజీత్తుగావున) చువర్ణలోపంబురాఁగా 20 సూ-న, రేఫోపరియుకారంబున కత్వంబు. నేరువఁడు 88 సూ-న, సిద్ధచకారంబు గావున వకారంబు.

కం॥ ద్యూతక్రీడకుఁగొండొక। నేతుంగపటమున నొప్పనిజనంబులు నా చేతిధన
మెల్లఁగొని పరి। భూతియొనర్చిన విరక్తిఁ బోడమి వెతలితిక్, భార. విరా ౧ ఆ.
లాట్టు గావునఁ బ్రకృతసూత్రమున రేఫలోపంబుగలిగి "నేచుదుక్" అనియుండ 108 సూ-న చునులకు, దకారంబాదేశంబయి "నేతుక్" అయ్యె.

ద్విపద.—నీతలలందంద నేలపైఁగూల్ప। నేతునే వీక్షింపనిర్జరవైరి. రంగనాథుని రామాయణము.

కం. కాచికొనివచ్చితగనా। నేచినయట్లచటనచట నిలిపితిమునినా।
ధా చేటును భంగంబును। నైచిత్తము శోకమునకు నగ్గంబయ్యెన్॥
భార మౌసలప. ౧ ఆ.

"నేచినయాట్లు"—ఇటఁ బ్రకృతసూత్రంబులోని నిడ్గ్రహణంబు భూతకాలంబునకు నుపలక్షణంబు గావున భూతార్థకంబైనక్త్వవర్థంబున విధింపఁబడిన నప్రత్యయము పరముగాఁగ రేఫలోపంబయ్యె.

98 సూ—పోవునకు దుజ్ముత్తులు ముజ్జుంబరంబులగునపుడు వులోపంబుంబొద పదలును విభాషనగు.

పోదురు - పోవుదురు - పోఁడు - పోవఁడు - పోవుము॥ పొదము - పదము - పొమ్ము.

వ్యా—దుజ్ముత్తులు పరంబగునపుడు పోవునకు వులోపంబును, ముజ్జుపరంబగునపుడు పొదపదలును సూత్రస్థపదక్రమంబున నాదేశంబులగు.

ఉదా—పోదురు-పోవుదురు-పోఁడు పోవఁడు॥ పోవుము పొదము-పదము పొమ్ము.

"పోదురు" ఇటఁబోవుధాతువుమీఁదిలాట్టునకుఁ బ్రథమమధ్యమపురుషంబులలో నెద్దానిలోనంగాని బహుత్వము వివక్షితముకాఁగా "పోవు + రు" అయ్యె. పిమ్మట (22) సూత్రమున దుగాగమంబును బ్రకృతసూత్రమున వులోపంబును గలిగి పైనినిరూపింపఁబడిన రూపంబయ్యె.

'పోఁడు' పోవునకు వ్యతిరేకార్థమందు (7) సూ-న లజీయుప్రత్యయ లజీయుత్తు గావునఁ బ్రకృతసూత్రమున వులోపంబుగలిగిన రూపంబు

"పోదము" పోవునకు ముఙుపరంబగునపుడు పోదాదేశము. క॥ యదుకుల విద్వేషణుఁడై। మదమునవర్తించు కంసుమర్దించి భవ|త్సదనంబుఁ జూడవచ్చెదఁ। బోద మీస్యందనముఁ గొనుచు బురమున కనఘా॥ భాగ ౧౦ స్కం. పూర్వ భా.

క॥ ఇదె! మాటికిఁ బెనఁగొనియెదుఁ। గోదమాలినవలపు తేఁటికోదమా! చెలిపై నెదమానినయెరపూనుచుఁ। బోదమా! పరికింత మలరుఁ బోదమాటునకుఁ॥

అచ్చతె. ర. అరణ్యకాం

సీ॥ అనిబల్కి కేవునవార్చి యొక్కుమ్మడిఁ గదలి యొండొరుమీఁటి పోదఁడు పోదఁడు। బలిమిమై బోదువుఁడు పట్టుఁడుకొట్టుఁడం చేడ్తెఁదోఁపరియయ్యెఁ బిదిండ్లు॥

అ. తె. రా. యు. కాం

"పసము"—చం॥ ఉడుపతిబారికి న్వెఱచి యూఱటయానని పేరుటామనిఁ।
ముడివడుకంతుసేనలకు మయ్యెలగుట్టయినట్టి యింటురా।
నడఁగక తాపవహ్ని ఘనమై హరిణేక్షణముల్లువుచ్చికో।
ఱడఁచినచందమాయెఁ బసమా! యెలదోఁటఁ జరింపకింటికిఁ॥

మను. ౩. ఆ.

99 సూ—అగుపోవులకడ వ్రాలకిద్వక్రంబులు పరంబు లగునపుడు యకారంబగు.

వక్ష్యమాణంబైత్వంబు - అయి - ఐ - అయిరి - ఐరి ॥ పోయి పోయిరి - పోయెను - పోయెడు.

వ్యా—ఇట్లు దక్షిణసూత్రంబులయందుంబలె సాంస్కృతిక వ్యాకరణంబందలి యథాసంఖ్యసూత్రమ్ము స్మరించి తత్సామర్థ్యంబునఁ గ్రమాన్వయమును జెప్పికొనిన యట్టులుగాక లోకమర్యాద ననుసరించియే ద్వంద్వవిశిష్టార్థముతో ద్వంద్వవిశేషార్థమును సమన్వయింపఁజేసికొనవలయును. దేవదత్త యజ్ఞదత్తులు చరస్థిరాస్తులు భాగించుకొనిరి యన్నపుడు క్రమాన్వయము లేక లోకమర్యాద ననుసరించి దేవదత్త యజ్ఞదత్తు లుభయులును జరస్థిరాస్తు లుభయములను బంచుకొనిరి యన్న యర్థము చెప్పికొనినయట్లే యిటఁగూడ నగుపోవు లుభయంబులతోడను నిష్వక్రమంబు లుభయంబులు సంబంధించి యగు పోవుధాతువుల యుభయంబుల తుదివర్ణంబులకును నికారపరకంబు లుభయంబులును పరంబగునపుడు యకారాదేశంబగు. ఇట నికారసాహచర్యంబునఁ దాలుస్థానిక యకారంబే (ఎ) గ్రహింపంబడును.

(మూలము) వక్ష్యమాణంబైత్వంబు. (వ్యా) 103 సూత్రమున బహుళంబుగా, ఐకారంబు. ఉదా—ఐ-అయి-అయిరి-ఐరి॥పోయి-పోయిరి-పోయె-పోయెదు॥"అయి" (38) సూత్రంబునఁ బూర్వకాలమందు దివర్ణకంబురాఁగా 'అగి, అయి ప్రకృతసూత్రమున నికారము పరమయినందున నంత్యంబగుగకారంబునకు యకారంబు గలిగె. అగు ధాతుగకారంబునకునపదాద్యసూత్రమున వచ్చిన వకారంబును గ్రహింపఁబడియకారంబు గలుగు. 'అయిరి' ఇట అగుధాతువునకు లిట్ప్రథమపురుష బహువచనంబు వివక్షితము గాఁగ 'అగు + రు' అయ్యె. పిదప 17 సూత్రమున నిగాగమంబుగలిగి తత్సమపరిచ్ఛేదములోని 26 సూత్రమున రువర్ణకంబున కిత్వంబు వచ్చినందున 'అగిరి' అయి ప్రకృత సూత్రమున యత్వంబురాఁగా 'అయిరి' అనినరూపనిష్పత్తిసిద్ధించె. 103 సూత్రమున బహుళంబుగా నైకారంబు ప్రాప్తించి 'ఐరి' అయ్యెను.

ఇట్లే 'పోయిరి' అనురూపంబు. పోయితివి పోయితిరి ఇత్యాదిరూపంబులు, 17 సూత్రంబున నిగాగమంబును, 18 సూత్ర-నఁ దివర్ణకంబును గలిగి ప్రకృతసూత్రమున యత్వంబురాఁగా నైనరూపంబులు. కొందఱాధునికకవులు 'పోతివి' 'పోతిరి' యిత్యాదిరూపంబులు వర్ణహీనంబుగా తమకబ్బంబులఁ బ్రయోగించెదరు. అయ్యది యతిసాహసంబు.

ఉ. అక్కట మందభాగ్యుననుకట్టి తనూభవరత్న మెవ్విధిన్
దక్క విధాతనిర్దయుఁ డొడంబడునే? కడు మేలివస్తువుల్
పెక్కుదినంబులుంకి యరిబృందము పిల్చినఁ బోటుబంటునై
యక్కడ కేలపోయితి మహారణభూమునుఁ గోలుపోయితిన్.

భార. ద్రోణప, 2 ఆ

చ. పలుకుసెయిట్లు గొంతి విని బమ్మెరపోయితిమింత చెట్టిదం।
బులుగనె మాటలయ్యుమరియుఁ బుణ్యుఁడు కృష్ణుఁడు కార్యవాదముల్।
వలికెడునట్టివారు తెగఁజాలిరి ధర్మజువారి రాశికిన్।
జెలియఁగఁ గట్టువాసె మనచేనగుకర్జము చందమెట్టిదో॥ భార- ఉద్యో-౪ ఆ.

100 సూ— అగునకువక్రంబుగూడుచో దీర్ఘంబగు.

వక్ష్యమాణంబు ద్విత్వంబు - ఆయెను - అయ్యెను - ఆయెడు- అయ్యెడు.

వ్యా— అగుధాతువు తుదయచ్చునకు సంధివశంబున నెత్వంబుగూడఁగా దక్కిన యచ్చునకు, అనఁగా నాదియగునకారమునకు దీర్ఘంబగునని భావము.

(మూలము) వక్ష్యమాణంబుద్విత్వంబు. (వ్యా) ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదములోని 6 సూత్రమున, నూయేలాదులలోనిది గాన మీదిహల్లునకు ద్విర్వచనంబు.

ఉదా— ఆయెను. అయ్యెను-ఆయెడు-అయ్యెడు. (ఆయెను, అనుధాతువునిట్టు డుజునకు 16 సూత్రమున నెనువర్ణకంబుకలిగి యుత్వసంధిచే (అగెను, అయ్యె. ఇపుడు 99 సూ-న యత్వంబును ప్రకృతసూ-న నాద్యచ్చునకు దీర్ఘంబునురాఁగా నిర్దిష్టరూపంబయ్యెః (అయ్యెను, ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదములోని 6 సూత్రమున యద్విత్వంబును సమాసపరిచ్ఛేదములోని 13 సూత్రమున నాద్యచ్చునకు హ్రస్వంబును గాఁగాఁ బూర్వోక్తరూపంబు

101 పిలుచు మొదలగు వానికిముత్తు పరంబగునపుడు కడవ్రా యి బహుళంబుగ లోపించు.

పిలఁడు - పిలువఁడు - పిలుము - పిలువుము - లేచునకుము ఙ్ఞ పరంబగునపుడు చులోపంబగు - లెమ్ము - లెండు ॥ పిలుచు - నిలుచు తలఁచు - ఇత్యాదులు.

వ్యా—పిలుచుధాతువులోనుగాఁగల ధాతువుల తుదివర్ణము, ముడుఙ్ఞులును, జిత్తులును బరంబగునపుడు లోపించు. ఉదా—పిలఁడు. పిలువఁడు॥ పిలుము-పిలువుము (వ్యా) 'పిలఁడు' ఇటఁ బిలుచునకు వ్యతిరేకంబున 7సూ-న లజ్ప్రత్యయము రాఁగాఁ బ్రకృతసూత్రమునఁ జువర్ణంబులోపించి (20) సూ—న లకారోపరియుకారమునకు నత్వంబుగలిగె. (మూ) లేచునకు ముఙ్ఞుపరంబగునపుడు చులోపంబగు. లెమ్ము. లెండు పిలుచు-నిలుచు తలఁగుఇత్యాదులు. (వ్యా) 'లెమ్ము' ఇటలేచునకు మధ్యమపురుషైకవచనంబు వివక్షితమయినపుడు, వువర్ణకంబునకు (29) సూ—న ముపర్ణకంబాదిష్టంబయి ప్రకృతసూత్రంబునఁ జువర్ణలోపంబుకలిగి (61) సూ—న హ్రస్వంబును ముద్విత్వంబు నుబ్రాప్తింపగాఁనైనరూపంబు. 'లెఁడు' లేచునకు (29) సూ—న లోట్టురువర్ణకంబున కు బహుత్వంబున డుఙ్ఞుగలిగి ప్రకృతసూ-నఁ జులోపంబును (61)సూ-న హ్రస్వంబు రాఁగా డుఙ్ఞు జిత్తుగాన 'జిత్తుబిందుపూర్వంబగు' నన్నసూత్రమున డుపర్ణకంబునకు ముందుఁ బూర్వబిందు వుప్పతిల్లె. సంధిపరిచ్ఛేదమునందలి (21) సూత్రమున నడితోఁ హ్రస్వంబు మీఁద ఖండబిందువు నిషేధింపఁబడినందువనిటనర్ధానుస్వారము 'వండుఁడు' ఇత్యాదులందుంబలె రాదని యెఱుంగునది.

పిలుము. పిలువుము ఇత్యాదులందుంబలెఁ బిలుఁడు- పిలువుఁడు మొదలగువాని యందును జువర్ణలోపంబు బహుళంబుగాఁ బైసూత్రంబున నయ్యెడును.

క. పిలుఁడీ! కడయకకర్ణుని! బలవిక్రమశాలి యతఁడు పదిదివసంబుల్!
గలనికిరాఁడు నదీసుతు! పలుకులకుంగవలి సచివబంధుయుతముగాన్॥.

కం. నిలుఁడునిలుఁడనుచు వారలఁ। బోలుపుగఁ జెనకుఁ జనుమాగుడఁబుకికొల్పుచున
త్తులువ తొలివేల్పుఁ జైకొని। బలితపు మ్రానొకటి మీఁదఁ బడవైచుటయున్॥
అ. తె. రా. యు. కాం.

కం. చులుకఁదనంబున విప్రున। కలుకం గాఁదగదు గురుఁడవై యుండుదునం।
చలయక తెలిపితిఁ గాకిటు। నిలుమీ! నీరణము నేఁత నిజముగ నేనిన్॥
భార, ఉద్యో. ౨ ఆ.

చ. నిలునిలు మెందుఁ బోఁగలవు నీ విటు వాఱినఁ జావు దప్పునే।
యలవుఁ జలంబుఁ బోవిడిచి యాసభ నించుకశంక లేక నీ
పలికినయన్నియున్ మఱచి భంగపుఁ జచ్చుట దెచ్చి కొంటి పె।
ద్దలు వగఁ బొందఁ జన్నకును దమ్ములకుం దలవంపు గానిసీ? భా. ద్రో. 3 ఆ.

కవిసంశయవిచ్ఛేదము — ప్రథ — తరం. కం॥ నిలువుము కొలువుము పిలువుము। గెలువుము విడువుమనఁగాఁదగిన బహుశబ్దం। బులకుం ద్రుతీయవర్ణము। తొలఁగిన దోషంబులేదు తుహినాంశుధరా॥

ఉ. బద్ధులు చెప్పఁ జెల్ల నటు పొమ్మిదు మెమ్మెయినైన సౌఖ్యసం।
సిద్ధి యొనర్ప నాకు వెడచేసినఁ దాపము రూపుమాపు నా।
వృద్ధి యకోరు దేని యవివేకివు నీవని నన్ను నిట్లసం।
బద్ధములైన వాక్యములు పల్కకవే పిలిపింపు కోమలిన్॥ భార. విరా. ౨ఆ.

వెఱచునకుంగూడ నంత్యవర్ణలోపంబు కవిప్రయోగంబులఁ గానఁబడు.

తే. గీ. చెంచు నంటికిఁ బోయి చెంచెతకుఁ బ్రియము।
చెప్పి నమ్మించి తలమీఁదఁ జేయివెట్టి॥
వెఱకుమని తన్ముఖంబున నెఱుకఁ దేని।
గాంచి యాతనితోడ సఖ్యంబుఁ జేసి॥ కాశీఖండము.

కవిసంశయవిచ్ఛేదాది గ్రంథకర్తల యభిప్రాయము వంచి చేసి యీపిలుపు ప్రభృతి గణంబులో నన్నిధాతువులను చువర్ణాంతములే గ్రహింపఁదగినట్లు తోఁచుచున్నదని కొంద

అందురు. కాని బాలవ్యాకరణపుస్తకంబులు కొన్నిటిలోఁ 'దలఁగు'ను మఱికొన్నిటిలోఁ 'దలఁచు'ను ముద్రింపంబడియె.

'తలఁడుతలండ'నిన కతిపయకవుల గద్యంబులయందలి ప్రయోగంబులుమాత్రమర్థ సందర్భమునుబట్టి తలఁగునకు సాధకంబగునుగాని తలఁచునకు సాధకంబుగాఁ గనఁబడు చుండలేదు కాన సుధీమణులు శోధింతురుగాక!! ఇట్లు సూత్రస్థబహుళగ్రహణంబున "స్థితస్యగతిశ్చింతనీయా" యనున్యాయంబు ననుసరించి సత్కవిప్రయోగంబులు సమర్థించుకొనునది. సంధిపరిచ్ఛేదములోని (౧3) సూత్రమునొద్ద "మీరు తలఁడు" అను నుదాహరణవ్యాఖ్యచూడందగు.

102 సూ—లాఁతిచో సహితము కాదేశాదులు కానంబడియెడి.

కావుతను - కాతను ॥ అగుట, కావుట ॥ అగుదును - కావుదును ॥ కానను - కావునను ॥ అనుదును - అనవుదును - నావుదును- ఇత్యాదులెఱుంగునది.

వ్యా—ముదుజ్జులును, జీత్తులును బరంబగునపుడు, అగునకుఁ గాదేశంబును, అనునకు నాదేశంబును, (96)సూ—న విధింపంబడియె. అట్లు ముత్తుపరంబగునప్పుడేకాక 'తను' వర్ణకంమును (26సూ) టవర్ణకంబును (35 సూ) భావలక్షణార్థంబందలి ననువర్ణకంబును, (41 సూ) బరంబగునపుడు అగునకుగాదేశంబును, దునువర్ణకంబు పరంబగునపుడు, అనునకు నాదేశంబును బహుళంబుగానగు. వానికి వుగాగమంబు బహుళంబు. ఉదా. కావుతను. కాతను॥ అగుట కావుట॥ అగుదును-కావుదును॥ కానను-కావునను॥ అనుదును- అనవుదును- నావుదును ఇత్యాదులెఱుంగునది.

"కావుతను" అగుధాతువుమీఁదిలాట్టుదుజ్జునకు (26) సూత్రమున ద్రుతాంతంబయినతనర్ణంబు రాఁగాఁ బ్రకృతసూత్రంబునఁగాదేశంబగుచో వుగాగమంబు బాహుళకంబుగాఁ గలుగఁ బైనిర్దిష్టరూపంబయ్యె. 'కాతను' వుగాగమాభావమందు రూపంబు,

ఉ. ఉల్లమునందు నక్కటికమూనుట మీకులమందుఁ గంటిమం
చల్లన మేలమాడు నచలాత్మజమాటకు లేతనవ్వు సం
ధిల్లఁ గిరీటిఁ బాశుపతదివ్యశరాఢ్యునిఁ జేయు శాంబరి
ధిల్లుఁడు కృష్ణరాయల కభీష్టశుభప్రతిపాది గావుతన్॥

మను. ౧ ఆ.

శా॥ శ్రీతోఁబుట్టి సుధాంశుఁడిమ్ముతోఁ జెన్నొందు పుష్పంబు తో
భ్రాతారుణ్యవెలర్పఁగా ముద్దుచుపంపాహేమకూటాశ్రయా
ఖ్యాతబ్రహ్మము ప్రోచుఁగావుత! విరూపాక్షాహ్వయంబా కృపీ
టీతిమ్మప్రభు వేంకటాద్రిహృదయాటీకంబు లోకంబులన్॥ రాఘు ౧ ఆ.

తే. గీ. ఉపనిషత్తులు చోటులై యోలగింపఁ । బుండరీకాసనమున, గూర్చుండి మదికి। నింపు వేడుక వీణవాయించు చెలువ।నలువరాణి మదాత్మలో వెలయుఁగాత॥ మను ౧ ఆ, గీ, "అఖిలభూతములకు నానందమగు గాత"—మార్కం. ౨ ఆ.

ఇయ్యవి యాశీరర్థమందుఁ దద్ధర్మార్థక్రియలకు ననుప్రయుక్తంబగునందుఁ. 'కావుతన్' అనునది ముఖ్యక్రియ గాఁగూడఁ బ్రయోగింపఁబడందగు. కావుననే మొదటనుదాహరింపఁబడిన మనుచరిత్రపద్యంబులో "శుభప్రతిపాదిగావుతన్" అని కేవలస్వతంత్రక్రియగానే యాంధ్రసుకవితాపితామహాదులు ప్రయోగించియున్నారు. క్రియాపరిచ్ఛేదములోని (26) సూత్రములో 'డుజ్ఞ' నిప్రత్యాహారంబు గ్రహించిన సామర్థ్యంబునంజేసి సమస్తపురుషవచనంబులందును నెడుతవర్ణంబులు ఘంటాపథంబుగా నుండనొప్పు. కాన (1) అతండు శుభప్రతిపాది గావుతన్ (2) వారు శుభప్రతిపాదులు గావుతన్ (3) నీవు శుభప్రతిపాదివి గావుతన్ (4) మీరలు శుభప్రపాదులరు గావుతన్ (5) నేను శుభప్రతిపాదిని గావుతన్ (6) మేము శుభప్రతిపాదులము గావుతన్॥ అనిన పురుషవచనంబులన్నిటికిని భేదంబులేక యప్రతిహతంబుగా, 'కావుతన్' అనుతనంతక్రియ సమన్వయించును. ఇట్లే (1) యతఁడేలుతన్ (2) వారలేలుతన్ (3) నీవేలుతన్ (4) మీరేలుతన్ (5) నేనేలుతన్ (6) మేమేలుతన్॥ ఇత్యాదిస్థలంబులందు 'ఏలుతన్' ఇత్యాదితనాద్యంతాదిక్రియలు పూర్వోక్తస్థలంబులందు, 'గావుతన్' అను

తవ్యంత క్రియవోలె సర్వపురుషవచనంబులతో సామానాధికరణ్యంబు సమకూరంగా విజృంభించుచుండందగు. పురుషవచనంబుల భేదంబును దెలియంజేయునట్టి వేర్వేఱు ప్రత్యయంబుల నొందక యన్నిటియందును సమానాకారంబైన "ఏలుతః" ఇత్యాదిశబ్దంబుల యర్థంబునకు యుష్మదస్మదాదిశబ్దార్థంబులతోడి సంబంధము లోకవిరుద్ధంబని శంకింతురేని సావధానచిత్తంబునంజిత్తగింపుఁడు. సంస్కృతభాషలోఁగూడ సమానప్రత్యయాంతవయిన శబ్దంబులయర్థంబులకు యుష్మదస్మదాది శబ్దార్థంబులతోడి సంబంధము గానంబడుచుండు. అయ్యది నిదర్శనంబుగా నిచ్చటఁ బ్రదర్శింపఁబడును.

తేన విద్వతా భూయతామ్			= సవిద్వాః భవతు.
త్వయా	,,	,,	= త్వంవిద్వాన్ భవ.
మయా	,,	,,	= అహంవిద్వాః భవాని.
తైర్విద్వద్భిర్భూయతామ్			= తే విద్వాంసో భవంతు.
యుష్మాభిః	,,	,,	= యూయంవిద్వాంసోభవత.
అస్మాభిః	,,	,,	= వయంవిద్వాంసోభవామ.

ఇత్యాదుల "భూయతామ్" ఇత్యాద్యనేకశబ్దంబులయర్థంబులకే పైనింజూపిన విధంబున యుష్మదస్మదాది శబ్దార్థంబులు కర్తలుగా సంబంధించుట కరతలామలకంబై కానంబడుచున్నది. ఇంకను విశేషం బేమనంగా భాషాపరిపాటింజేసి సంస్కృతభాషలో నకర్మకధాతువులయందే యిట్టిరూపంబులు గనంబడును. మఱియుఁ దిఙ్ప్రత్యయంబు కర్త్రర్థమందు రాక భావార్థమందు వచ్చినందునఁ దాదృశతిఙంతము, స్వార్థంబును జెప్పునట్టి యవసరంబునఁ బ్రథమాంతపదంబునకు నర్థంబైనకర్తను నాకాంక్షింపనందున భాషాశైలింజేసి "కర్తృకరణయోస్తృతీయా" అనుసూత్రంబునఁ గర్తతృతీయాంతమై యుండును. ప్రకృతంబుననో, యాంధ్రభాషామర్యాద ననుసరించి సకర్మకంబులును నకర్మకంబులునైనయుభయవిధధాతువులకు నాశీరాద్యర్థంబులు విషయంబగుచోఁ గర్త్రాద్యర్థమందు డుజ్ఞువిధింపఁబడినందుననట్టిడుజ్ఞునకాదేశంబైన తనాదివర్ణకంబు ప్రథమాంతపదంబునబోధింపఁదగు కర్త్రాదికము నాకాంక్షించుచుంటం జేసి యిట్టిస్థలంబులందుఁ గర్త ప్రథమాంతము లోనుండును. ఇట్టులు సంస్కృతాంధ్రభాషలలోఁ గర్తృవాచకంబులైన యుష్మదస్మదాదిశబ్దంబులు భిన్నభిన్నవిభక్తులలో నున్నను దదర్థంబులు మాత్ర మేకవిధతిఙంతమ్ములతోఁ

కర్తలుగా నన్వయించుచున్నందున సాదృశ్యము స్పష్టమగుచున్నది. సంస్కృతభాషలో గూడ ఫలితార్థములో యుష్మదాదిపదంబులు ప్రథమాంతములుగానే యన్వయించుచుంట చూపఁబడ్డది కావునఁ బూర్వోక్తదృష్టాంతానుసారంబున, 'జేయునది' మొదలగు విధ్యర్థకక్రియలును దనాద్యంబులై యాశీరాద్యర్థకక్రియలును నాంధ్రభాషామర్యాదం జేసి యఖిలపురుషవచనంబులతోడ నన్వయించుట యబ్బురంబుగాదనియెఱుంగునది లోట్టు డుజ్జున కెడుతవర్ణంబులు విధించిన (26) సూత్రము సామాన్యసూత్రమనియు, లోట్టు మధ్యమపురుషంబునకు ముడుజ్జులు విధించిన (29) సూత్రము విశేషసూత్రమనియు నెంచి మధ్యమపురుషములో మాత్ర మేకత్వబహుత్వములందుఁ గ్రమంబుగా ముడుజ్జులు గలుగును గాని (26) సూత్రమునఁ దనాదివర్ణకములు గలుగనేరవని కొందఱు శంకింతురు. అయ్యది ప్రమాదమూలకంబు. అట్లయ్యేనేని డుజున కెడుతవర్ణంబులని ప్రత్యాహారంబు గ్రహించి తత్సామర్థ్యమును సూచించునట్టి గ్రంథకర్తతాత్పర్యంబు నకు విరోధంబు సంభవించు. ఇదియునుంగాక యింకొకవిశేషంబు గలదు. (27) సూత్రము లోట్టునవిధ్యర్థంబు విషయంబగుచో సర్వపురుషవచనంబులయందును నదిశబ్దంబును విధించుచున్నదిగదా!! కావనయ్యది వ్యాపకంబుగాన సామాన్యసూత్రము గావలయును. (29) సూత్రమన్ననో, లోట్టులో నేకదేశంబగు మధ్యమపురుషంబులకు ముడుఙులను విధించుచు వ్యాప్యంబయినందున విశేషసూత్రము కాకతీరదు. ఇట్లు పరస్పరంబును సామాన్యవిశేషభావంబు స్పష్టపడఁగా సమీపవర్తియైన (27) సూత్రంబును ననంతరన్యాయంబున (29) సూత్రమున బాధింపను గాని (27) సూత్రమును దాఁటి దూరవర్తియైన (26) సూత్రార్థము నెట్లుబాధింపఁజాలును?

కాఁబట్టి (26) (29) సూత్రంబులకుఁ బరస్పరంబును బాధ్యబాధకభావికల్పకనంబు సమంజసముగాఁ గనఁబడదు. వాస్తవంబును బరిశీలింపఁగా శమీపవర్తియైన (27) సూత్రమును సయితము (29) సూత్రము బాధింపదనియే గ్రంథకర్తతాత్పర్యము యినట్టులు ధ్వనించుచున్నది. ఏలయనఁగా (27) సూత్రమునొద్ద "వానికి నీవు బాసట యయియుండునది" యని మధ్యమపురుషైకవచనస్థలంబున నదిశబ్దంబు సంభవించునను టకు నుదాహరణమీఁబడినది. పైనింజూపినవిధంబున నిట్టిస్థలంబునందు విశేషవిధియైన (29) సూత్రమున మధ్యమపురుషంబునందు ముడ్వర్ణకంబురాఁగా "నీవు బాసటయయి యుండుము" మని యుండందగునుగాని యిచ్చట నదిశబ్దంబు విధ్యర్థమందు సంభవించి

పూర్వోక్తంబయిన యుదాహరణవాక్యమెట్లు సాధువు కాంజాలును? కాన (27) (29) సూత్రములకు నయితము బాధ్యబాధకభావంబు లేకుంట గ్రంథకర్తృభావంబయినట్లు స్పష్టపడుచున్నది. ఇట్లు (29) సూత్రంబున (27) సూత్రకార్యంబునకే భంగంబు సంప్రాప్తింపనిస్థితిలో దూరవర్తియైన (26) సూత్రకార్యంబునకు భంగమ్ము సంభవించునన్న పూర్వపక్షోక్తి పృష్ఠతాడనంబున దంతభంగంబు సంభవించునన్న లోకోక్తి వంటిదియై మిగుల హాస్యాస్పదంబగును గాని వేఱొకటి కాదు. శంకాకారులమతంబుననైన తము "నీవు శుభప్రతిపాదివి గావుతక్" "మీరు శుభప్రతిపాదులరు గావుతక్" అనిన యిట్టి మధ్యమపురుషస్థలంబులందుం దనంతమయిన యగు ధాతువు సాధువనక తీరదు. కాంబట్టి సర్వపురుషవచనంబులయందును నాశీరాద్యర్థవిషయంబున ద్రుతాంతమయిన యెడుతవర్ణంబును, విధ్యర్థవిషయంబున నదిశబ్దంబును నిరాతంకముగాం బ్రవర్తిల్లచ్చును. ఈయర్థమే చిన్నయసూరివిరచితమైన శబ్దలక్షణసంగ్రహమందలి క్రియాపరిచ్ఛేదములో —

(53) సూ—తవర్ణకం బాశీస్సులందు సర్వవచనంబులకగు.

(54) ఎడువర్ణకంబొండెనగు.

అనునీసూత్రంబులందు స్పష్టముగా వివరింపంబడినది. ఒకవేళను శంకాకారులు పూర్వకవిప్రయోగంబులోం బ్రథమపురుషక్రియలయందుంబలె మధ్యమపురుషక్రియలయందు నెడుతవర్ణంబులు గానంబడవందురేని యట్టి గట్టిప్రశ్నంబుత్తమపురుషంబునకును సదా సాధారణంబై సంబంధించుంగావున నప్పుడు (26) సూత్రమందలిదుటు ప్రత్యాహారగ్రహణంబు మీందుమిక్కిలి వ్యర్థంబై మఱింతసామర్థ్యంబుగలదయ్యెడిని. కాన నింక విస్తరంబుతోం జాలును. కవిప్రయోగంబులు గనుంగొనంజాలని స్వదౌర్బల్యదోషంబును శాస్త్రంబునం దారోపించుట యుక్తంబుగాదు గావున నిబ్బహుళాంధ్రోక్తిమయప్రపంచంబునం బండితపుంగవులు పరమశ్రద్ధాపూర్వకంబుగాం గవిప్రయోగంబులు గవేషింతురుగాక!? ఇట్లు పైనిం జూపిన యీశాస్త్రంబులప్రతిహతంబులైన యీశాస్త్రంబులై పరిఢవిల్లుచుండంగా నయ్యవి గ్రహించిన యుత్తమపురుషుండు నానార్థదాయకంబై హృద్యంబగుపద్యంబును గేవలమధ్యమపురుషార్థంబునుమాత్రమే యీంజాలి యాకారాంతబగునట్టి క్రియతో విక్రియనొందింపక, సమస్తపురుషార్థానంబున బద్ధకంకణంబయి నాంతంబగునట్టి సత్త్రాశయక్రియతో సత్క్రియనొనరింపసాహసింపందగునని యెన్నుకొని మద్విరచితంబైన జార్జియుక్తావళియందలి పద్యంబు

నట్టు లనవద్యంబుగావించితి. పండితులు దీనిం బరిశీలింపఁగాఁ బ్రార్థితులు. శా. శ్రీజార్జి ధ్రువసార్వభౌమ! కరుణాసింధూ! విభింబాయక। వ్యాజప్రేమఁబితామహీమణియొనర్పం జాలె రాజ్యంబు ము। న్నోజశ్శ్రీయుఁ దండ్రిమిత్రతకు నుద్యోగించి భాసిల్లె నా। యోజాడన్ ద్విజరాజసంస్ఫురణ దీర్ఘాయుండవై యేలుతన్॥

చ॥ బహువనపాదపాబ్ధికులపర్వతపూర్ణ సరస్సరస్వతీ।
సహిత మహామహీభరమజస్ర సహస్రఫణాళిఁదాల్చి దు।
స్సహతరమూర్తికిన్ జలధిశాయికిఁ బాయక శయ్యయైన య।
య్యహిపతి దుష్కృతాంతకుఁడనంతుఁడు మాకుఁ బ్రసన్నుఁడయ్యెడున్॥

భార. ఆది. ౧ ఆ.

ఉ॥ దేవమనుష్యలోకములఁ ద్రిమ్మరుచు న్విపులప్రతాపవ।
భావితశక్తిశౌర్యులు నపారవిషోత్కటకోపవిస్ఫుర।
త్పావకతాపితాఖిలవిపక్షులునైన మహానుభావులై
రావతకోటిఘోరఫణిరాజులు మాకుఁ బ్రసన్నులయ్యెడున్।

భార. ఆది. ౧ ఆశ్వా

పైపద్యంబులలోఁ గ్రమంబుగా నేకవచన బహువచనంబుల భేదంబులేక యాశీరాద్యర్థంబున నెడువర్ణకంబు ప్రయోగించుట కానంబడియెడి. ఇట్లు తద్వర్ణకంబును నిరాతంబుగాఁ బురుషవచనభేదంబు నెంచక యుపయోగింపఁబడును.

'అగుట, కావుట'—ఇట (35) సూ—న భావార్థంబున నగు ధాతువునకు టవర్ణకము రాఁగాఁ బ్రకృత సూ—న బహుళంబుగాఁ గా దేశవు గాగమమ్ములు సిద్ధించి పైరూపంబులయ్యె. 'అగుడును' కావుడును'—(42) సూత్రమున నానంతర్యార్థమున 'నగు' నకు డునువర్ణకంబునందుఁ బ్రకృతసూత్రమునఁగా దేశవు గాగమంబులు బహుళంబులు. 'కానను, కావుచను'—అగుధాతువునకు (41) సూ—న భావలక్షణంబునదైన 'న' వర్ణకంబు పరమగుచోఁ బ్రస్తుతవిధిని కాదేశమును విభాషగా వుగాగమంబును నయ్యె. 'వాఁడు రమ్మనినఁబోయితిని'—ఇత్యాది భావలక్షణార్థకనవర్ణకస్థలంబులందు వాఁడురమ్మనెను. కానఁబోయితిని.' అని పర్యవసన్నార్థము చెప్పఁదగియుంటంజేసి

'కానక్, కావునక్' అనుపదంబులు భావలక్షణార్థకసవర్ణకాంతములని యెఱుంగునది. 'ఇయ్యవి ప్రయోగించినప్రదేశంబులందుఁ బూర్వోక్తార్థంబులకుఁ గార్యకారణభావంబు ఫలితార్థంబుగాఁ దోఁచుచుండు. (1) 'అనుడును(2) అనవుడును (3) నావుడును'—అనుధాతువునకు (42) సూ—న డుడువర్ణకంబు. (2)న రూపమందు బాహుళకంబునంజేసి వుగాగమంబును, ధాతునకారోపరియుకాగంబును కర్తవ్యంబునయ్యె. (3) వ రూపమందు నాదేశవుగాగమంబులు.

103 సూ—అచ్ఛికంబు లందయియవులకు వక్రతమంబులు బహుళంబుగానగు.

అయిదు - ఐదు ॥ అయిరేని ॥ ఐరేని ॥ అవుడు - ఔడు ॥ గవుసెన - గౌసెను.

వ్యా—అచ్చతెలుఁగుమాటలయందున్న 'అయి' అనుశబ్దస్వరూపమ్మునకు ఐకారంబును 'అవు' అనుదానికి ఔకారంబును బహుళంబుగానాదేశంబులగునని యర్థము.

ఉదా—అయిదు-ఐదు॥ అయిరేని-ఐరేని॥ అవుడు-ఔడు॥ గవుసెన గౌసెన॥ (వ్యా) అవుడు-ఔడు. (పెదవిక్రిందిచోటు) గౌసెన—(పీఠౌమొదలగువానిమీఁది యొుఱ) ఉ॥ కట్టిననీలిదిండ్లు సెలకట్టియవిండ్లును విండ్లగౌసెనల్। చుట్టినొసళ్ళపైనిడిన జొంజుఱుపల్లసిగల్ గటీతటిం। బెట్టినమోటకిత్తులును మేనులఁగార్కొను కప్పులేర్చి చేఁ। బట్టినవేఁటయమ్ములును బాగగువాగరికల్ వహింప్వనుల్॥ మను. ౪ ఆశ్వా.

104 సూ—కలుగున కన్యర్థంబునందు లట్టుపరంబగునపుడు కలయగు.

ప్ర - కలఁడు - కలరు - కలదు -కలవు ॥ ము - కలవు - కలరు ॥ ఉ - కలను - కలము.

వ్యా— అస్త్యర్థంబునందు అనఁగా లుగ్వికరణస్థంబైన "అసభువి" అనిన ధాతు పాఠములోని యసధాతువునకు. అగుట, ఉండుట, అనునవి యర్థములగు. లోకములో "అస్తి" అను సంస్కృతశబ్దంబునకు కలదు. (లేక) ఉన్నది అనియు "నాస్తి" అను దానికి "లేదు" అనియు నర్థము లాబాలగోపాలము ప్రసిద్ధములుగదా!! ఈయర్థము లందు కలుగుధాతువు సదా యకర్మకంబగును. పైనిం జెప్పిన యకర్మకార్థములందలి కలుగు ధాతువునకు వర్తమానార్థకలకారము పరమయ్యేనేని "కల" అనెడి యాదేశంబగును ఉదా— 'కలఁడు' ఇచ్చట వర్తమానకాలము వివక్షింపఁబడినపుడు మొదట 'కలుగు + ల, ఇట్లుండె. ఏకత్వము భావింపఁబడినపుడు, ౮ సూ—ముచేత "కలుగు + డు" అని కాఁగాఁ బ్రకృతసూత్రమున (అస్త్యర్థమైనందున) కలాదేశముకలిగి "కలఁడు" అనిన రూపంబు సిద్ధించె. ఇట్లుకలరు (ప్ర-బ కలదు (అమహద-ఏ) కలవు (అమహద-బ); కలవు (మధ్య-ఏ) కలరు (మ-బ) కలను (ఉత్త-ఏ) కలము (ఉత్త-బ) ఇత్యాదులందూహ్యంబు. ఇందులకుఁ గవిప్రయోగంబులు, తే. గీ. మానినాథ! కుటుంబజంబాలపటల! మగ్నమాదృశ గృహమేధిమండలంబు| నుద్ధరింపంగ నౌషధ మొండుగలదె?| యుష్మదంఘ్రిరజోలేశ మొకటిదక్క|| మను. ఆ. ౧ (కలదె = ఉన్నదా?) ఉ|| ఓ సరసీరుహాక్షి! వినవో రతిఁ గౌఁగిట నీవు చేర్చునిం| పౌసురభర్తకైనఁ గలదా? వలదంచుఁ దెనంగనేమి సన్యాసిసెయొక్క శీత హతహాటకమసగ్గదుకేళిపైననా| శ్వాసితదుఃఖితేమనసిపర్వముసహ్యమన స్నెఱుంగవే|| మను. ఆ. 3 గీ|| ఇట్టివిక్రమంబు నిట్టిసామర్థ్యంబుఁ గలదె? యొరులకిజ్జగంబునందు భార. ఆది. ౬ ఆ. కలుగునకు ఓపుట అనునర్థముగలదు; అది యస్త్యర్థము గాకున్నను కలాదేశంబు గానంబడియెడి. తే. గీ. సింహకవచంబు దొడిగినఁ జెనఁటికిఁ గ్క| గంధగజ గంధమునకును గలదె? నిలువ|| హరి. ఉ. ౬ ఆ. (నిలువఁగలదె? నిలువనో వునా?) పొందుట యర్థమిచ్చునపుడు ఆస్తిశబ్దార్థము కానందునఁ గలుగునకుఁ గలాదేశంబు రాదయ్యె. ఆ. గీ. జనులనతిని జనుల సతతంబుఁ బూజింపు| మన్నదానమునధరామరేంద్ర| వరులఁ దనుపుమఖిలనసుమతి ప్రజకెల్ల| గరుణఁ గలుగుమమ్మ కమలనేత్ర? భార. ఆది ౮ ఆ. (పొందు)

105 సూ—త్రర్థంబు నంగలాదేశంబు విభాషనగు.

ఎడియెడులకు లోపంబిటనిత్యంబు - కలవాఁడు - కలుగువాఁడు.

వ్యా—"ణ్వుల్ తృచౌ" [అ ౩ పా ౧ సూ ౧౩౩] అనుసూత్రంబునఁ గర్త్రర్థమందుఁ ణ్వుచ్ప్రత్యయంబు ధాతువుకంటె సంస్కృతవ్యాకరణంబున విధింపఁబడియె. కాన, త్రర్థంబునందుత్తృవర్ణకార్థమందు అనఁగాఁ గర్త్రర్థమందుఁ గలుగుధాతువునకుఁ గలాదేశంబు వికల్పము గానగును. తృవర్ణకార్థకములైన యెడియెడువర్ణకంబులు [౭౭ సూ] లద్వర్ణకంబుకంటె నన్యంబులైనందునఁ బూర్వసూత్రమునఁ గలాదేశము ప్రాప్తింప కపోఁగా నీసూత్రముచేత వైభాషికంబుగా విధింపఁబడియె. కాన నిది యప్రాప్త విభాషయని యెఱుంగునది.

ఉదా—కలవాఁడు. ఇటఁగలుగుధాతువుకంటెఁ గర్త్రర్థమందుఁ బ్రకృతసూత్రమునఁ గలాదేశమ్మును, సమాసపరిచ్ఛేదములోనితొమ్మిదవసూత్రమున ననుప్రయుక్తమైన తచ్ఛబ్దంబును, ౭౫ వ సూత్రమున నెడియెడువర్ణకంబునకు లోపంబు బాహుళకంబుగాన నిట నట్ప్రత్యయంబులకు నిత్యలోపంబును [వాఁడు] రాఁగాఁ బైరూపంబు సిద్ధించె. వైభాషికంబు గావునఁ గలాదేశంబుపక్షంబున రాక 'కలుగువాఁడు' అని రూపాంతరంబు. "కలవాఁడు" ఇత్యాదులందలి కలశబ్దంబు కలజే వర్ణకంబు రానందున దీనిమీఁది తచ్ఛబ్దవకారంబునగు (వండఁగలాఁడు, ఇకాఁగలాఁడు, త్యాదులందుంబలె (క్రియాపరి) 117 సూత్రంబున వైభాషికలోపంబు రాదని తెలియునది. మఱియు కలవాఁడు, కలవారు, ఇట్టివారు, ఈశబ్దంబులందు దీర్ఘాంతమైన తచ్ఛబ్దవకారంబునకు సర్వంబునకును లుక్కు (సర్వలోపము) కవిప్రయోగంబులఁ గానంబడియెడి.

క॥ అలయక యేఁడులు గడుఁ జె। క్కులుజీవించుట నరగలుగుటయుం గడువృద్ధుల లక్షణమే జ్ఞానము। గలఁడేనియుఁ బాలుఁడైనఁ గడువృద్ధుమహిన్॥ అరణ్య. భార ౩ ఆ. (కలఁడేని-కలవాఁడేని)

క॥ సమరథుఁడు బిరుదులక్ష్మణ। కుమారుఁడుం గదిసి మొనలు గోల్తలఁ జేయన్। మిము నెల్లను సంభుజగ। ధ్వజుమనమును గలఁడు గొనఁడ గాతులనధిపా॥ భార. ఉద్యో ౪ ఆ. (కలఁడు-కలవాఁడు) ఆ॥ చను నెనీకునిట్టి సాహసక్రియఁ జేయ। నెల్లవారికంటె

నెఱుకగలవు। గరుభుజుండనాకుఁ గూర్తేనినేయఁగ। వయ్యాయిట్టి చెయ్యాలనఘుయింక॥ భార. అర. 3 ఆ. (కలవు-కలవాఁడవు, ఇట వాకారడకారంబులు రెండునులోపించె)

ఆ॥ జంటపన్నిదంబు చఱచితిమట్లుగా। ననినబాములెల్ల ననయమిదియుఁ। దల్లి పంచెనేనధర్మంబునేయంగఁ। దగునె యెఱుకకలరె మగువలెందు॥ భార. ఆది. ౨ ఆ.

క॥ అమితంబగునీతపము న। హిమమెఱుఁగక యిట్లుచేసెనిది దీనిసహిం। పుము మత్సైన్యంబునిరో। గముగా-పుమ యెఱుకకలరెతెరుణులుధరణిక॥ భార. అర. 3 ఆ.

శా॥ ద్యూతవ్యాయజమునక సభాంగణములో దుర్యోధనుండట్లు దు। ర్నీతిం గూడి యొనర్చినట్టి యపముల్ నిష్క్రంపధైర్యోన్నమ। చ్చేతస్సారుఁడవైన నీకొకనికిం జెల్లెక సహింపంగవి। ఖ్యాతక్షాంతులులేరె ధార్మికులు నిక్క్రంబిట్టెరే యెవ్వరుక. భార. అరణ్య ర ఆశ్వా. [ఇట్టిరే-ఇట్టివారే]

106 సూ—అస్త్యర్థంబునకు లజిమ్మిక్కనివడి, వర్ణకంబులు పరంబులగునపుడు లేయగు,

ప్ర - లేఁడు - లేరు - లేదు - లేవు ॥ మ - లేవు లేరు ॥ ఉ- లేను - లేము ॥ లేమి - లేక - లేని - లేవడి.

వ్యా—లజి [వ్యతిరేకార్థకము ౭ సూ] మి [వ్యతిరేకభావము ౩౭ సూ] క [వ్యతిరేకక్త్వార్థకము] ని [వ్యతిరేకతృవర్ణకార్థకము ౮౭ సూ] వడి [కృదంత ౨౨ సూ] ప్రత్యయంబులు పరమైనచో నస్తిధాతువునకు నాంధ్రభాషలో సమానమయిన కలుగు ధాతువునకు 'లే' శబ్దము సర్వాదేశమగును. ఉ. ప్ర. లేఁడు. లేరు. లేదు లేవు॥ మ. లేవు. లేరు. ఉత్త. లేను. లేము. లేమి. లేక లేని-లేవడి. కలుగుధాతువునకు వ్యతిరేకార్థమునలజివర్ణకము పరమగుచో 'లే' ఆదేశంబును అలకారమునకు ఉత్తమ పురుషబహుత్వవివక్షయందు మువర్ణకంబును రాఁగా "లేము" అయ్యె. ఇట [క్రియాప] ౬౧ సూత్రముచేత "లే" కిహ్రస్వమును మువర్ణకమునకు మాముడియు రాదు. ఆసూత్ర

ములోని ముఞ్ఞుశబ్దముచేత డుఞ్ సాహచర్యమునం జేసి మధ్యమపురుష ముఙ్వర్ణకమే గ్రహింపఁబడును. పైయుదాహరణమందలి ముఙ్వర్ణకముత్తమపురుషసంబంధిగాన ౭౧ సూత్రము ప్రవర్తింపదు. తక్కిన యుదాహరణములు కరతలామలకసులభంబులుగాన లేమి లేవడిశబ్దంబులు మాత్రమే కవిప్రయోగంబులఁ బ్రదర్శింపఁబడును. "క॥ గురులకు భక్తుఁడు దాతఁడు| కరుణగలఁడు శౌర్యధైర్యగాంభీర్యధురం|ధరుఁడు మొగమోమునాసురవరపాతుని లేమి కోర్వవచ్చునె చెప్పఁడా" భార. ద్రో. ౨ఆ (లేమి=కలుగమి) వ॥ "తొలంగఁద్రోయరాని లేమికి మదినోంమపాయంబులేమికిం గొంత చింతించి" విక్ర. ౨ఆ (లేమి=దారిద్ర్యము) "సీ॥ నిదురలేవడిఁ గెంపు సెరయు కన్గవతోడఁ బోడిపాడైన మేపూఁతతోడ" రసి. ౫ఆ. "మ॥ లేవడిం| బడియుండదగదంచు సత్వగరిమన్ మధ్యంబు గన్పట్టఁగా" చంద్రా. ౧ఆ "లేవడియెంతేని జీవనంబు" నై. ౧ ఆ. "ఉ॥ లేవడియైన భుక్తిగొని లేవడిగంబడదాఁక కొంతయున్" పాంచా. ౪ఆ.

107 సూ—వ్యతిరేకంబునందు వలచునకొల్ల విభాషనగు.

ప్ర-ఒల్లఁడు-ఒల్లరు-ఒల్లదు-ఒల్లవు॥మ-ఒల్లవు-ఒల్లరు॥ఉ-ఒల్లను-ఒల్లము॥ ఒల్లమి - ఒల్లక - ఒల్లని॥ పక్షంబున వలవఁడిత్యాది॥ ఒల్లమికొల్లఁ బాటని ప్రయోగంబులం గానంబడియెడి.

వ్యా—వలచుధాతువకర్మకమైనపుడు పరిమళించుట, సకర్మకమైనపుడు కోరుట కామించుట అని యర్థభేదంబులుగలది. ఈసూత్రమున సకర్మకార్థకమైన "వలచున"కే వ్యతిరేకార్థమందు వికల్పముగా, ఒల్లాదేశము విధింపఁబడియె; పైయుదాహరణములన్నియు 'వలచు' నకు వ్యతిరేకార్థమందు, అనఁగాఁ గోరకుండుట కామింపకుండుట అను నర్థములందు నైనవని తెలిసికొనునది. ఒల్లఁడు (కామింపఁడు) ఈరీతిగా నర్థమూహించునది. పక్షంబున వలవఁడు (కామింపఁడు) ప్ర. బ. వలవరు. అ. మ. ప్ర. వలవదు. అగు ప్ర. బ. వలవవు. ఇత్యాది ఒల్లమి. పక్షంబున వలవమి. మేలిమి + కూడుగూరలు ఇత్యాదులందు "మి" వర్ణమును, సుఖము + పాటు ఇత్యాదులందు మువర్ణమును వృత్తియందు లోపించి "మేలికూడుగూరలు" "సుఖపాటు" ఇత్యాదులైనట్లు

ఒల్లమి + పాటు అనుదానిలో నంత్యవర్ణము లోపించి "ఒల్లఁబాటు" అగును. ఇట లుప్త శేషంబునకు నుగాగమంబువచ్చుట విశేషంబు. ఇది తలఁబ్రాల్యాదులలోఁ బఠింపఁబడ్డది. (చూ. సంధిప. సూ. ౨౭) ఉ॥ ఒల్లరు రాజదేవులును నొడ్డులు రాచినచందనంబుమే। నెల్లఁ జెమర్పఁగా నకట! యేను శ్రమంపడి నిల్చినిల్చి యుల్లల సమర్థనం బొనరునట్లుగ నెట్టులకేని రాచిమి। తల్లికిభక్తిఁ బెట్టెడువిధంబునఁ బెట్టుదు; బ్రాహ్మణుల్ దిట్టుదుర॥ భార. విరా. ౨ఆ. ఉ॥ భాగ్యము గాదె నీచరణపద్మము లెప్పుడుఁ జేరి కొల్వఁగా। యోగ్యతగల్గెనేని ననునొక్కని నొల్లనొ కామసౌఖ్యనై। రాగ్యము నీమనంబునఁ జిరంబొ నిజంబెఱుగంగఁజెప్ప సౌభాగ్యము గుందునే మగలపై నొకయించుక దృష్టినిల్పినన్ విరా. ౨ఆ. ఉ॥ ఒక్కొకవేళఁ బద్మముఖులొల్లమిసేయుదురొక్కవేళ బె న్మక్కువనాదరింతురు క్షణక్షణముల్ జవరాండ్రచిత్తముల్। పక్కనవేసరంజనదుపాయములందగు నిచ్చకంబులం। జక్కఁగఁజేసి డాసిపతిచిత్తముపట్టి సుఖింపఁగాఁ దగున్॥ మను. ఆ 3 గీ॥ఎవ్వరికిఁగాఁగనరణి యు శెల్లసుఖము। గోరెదను వారలందఱుఁ బిరెవచ్చి ప్రాణములునర్థములునొల్లఁబాటుచేసి కయ్యమునఁ జావనఱుమటగంటిగా దె పస్థ, ఆ. ౧ (ఇట నొల్లమియొక్కయర్థముకంటె విశేషంబుగలదు. ఒల్లమి=అపేక్ష లేమి; ఒల్లఁబాటు = అపేక్షింపఁబడనిది అని కర్మార్థము)

108 సూ—చువర్ణంబుతోడ దుగ్ధకారంబు తకారంబగు.

నిలుతురు - పిలుతురు - అడఁతురు - కడతురు - చింతురు పెంతురు - పచింతురు - వచింతురు॥ చేతురు - కోతురిత్యాదుల సాధువులని యెఱుంగునది.

వ్యా—నిలుచుధాతువుకంటెఁ దద్ధర్మాదికాలప్రథమపురుష. బహువచనంబు వివక్షింపఁబడి లాట్టునకు రువర్ణకంబు గలుగంగ నిలుచు + రు ఇట్లుండె. క్రి. ప. ౨ సూత్రంబున ననువర్తమానధాతువునకును నంతావయవము దుక్కారాఁగా నిలుచు + రు అని యుండె. ఇట్టి యవస్థయందు చువర్ణమును దానిపైహల్మాత్రదకారంబు సుభయంబును నపహరించి తకారంబుగాఁగ "నిలుతురు" (నిలుచున్ ఉరు = నిలుత్

ఈరు = నిలుతురు) అయ్యె. 'చినుగు' నకు 'చింమను'ను 'పెరుగు' నకు 'పెంచు'ను ప్రేరణరూపంబులు; చింమదురు, పెంమనురు అనువానిలోనిన చవర్ణహల్మాత్రదకారంబునకు (చుఙ్) తకారము రాఁగా 'చింతురు' 'పెంతురు, అయ్యె. క్రి. ప. ౬౨ సూత్రంబునఁ దకారంబుమీఁద యుకారంబునకు నైభాషికలోపంబునం జేసి 'చింత్రు' 'పెంత్రు' అని రూపాంతరములగు. ఇట్లు పచింత్రు, వచింత్రు ఇత్యాదులూహ్యంబులు. చేయుననుకును, కోయుననుకును దుక్కు రాఁగా, చేయుదురు. కోయుదురు అనురూపంబులలోఁ జువర్ణంబు లేమింజేసి యీసూత్రమునఁ దకారము రాదు. 'చేతును' ఇత్యాది తకారఘటితరూపంబులు కవిత్రయేతరకృతులందుఁ గొన్నిటం గానిపించెడిం గాని యవి యార్యస్వీకార్యంబులు గానందున నుపాహార్యంబులుగావయ్యె. కవిబ్రహ్మకవితయందు నిదియె కంటంబడినది. మ॥ బలియుం డాసాబగుండు భావభవదర్పభ్రాంతుఁడై వచ్చి నిశ్చలసర్వాంగతనున్న నన్నరసి నీచండంబుగాకున్న నాఁకులతం బొందెడునప్డు మంటపము సంక్షోభింపఁగాఁ జేతుఁ గట్టలుకం బెబ్బులిఁగోల వే)సినటులు ప్రాకారమేపారఁగా విరా. ౨ ఆ.

109 సూ—పడుజికొను లోకానోకచో స్వార్థంబునందనుప్రయుక్తంబులగు.

చొచ్చు - చొరఁబడు॥ నిలుచు - నిలువఁబడు॥ కూడు - కూడఁబడు॥ పండు - పండుకొను.

వ్యా—కర్మార్థముతోఁచునపుడు ౪౫ సూత్రమునఁ "బడుజి" యుఁ క్రియాఫలము కర్తనుజెందినపుడు ౫౨ సూత్రమునఁ "గొను" ధాతువును ముఖ్యధాతువుయొక్క వెనుకను జేర్పంబడు. అట్లైనను గొన్నిధాతువులపైనట్టి యర్థభేదంబు తెలుపకయే యజాగళస్తనసామ్యంబుగాఁబడుజికొనులు ముఖ్యధాతువుల ననుసరించియుండు. క॥ ఇత్తెఱఁగున సభలోపలఁ। దత్తఱమునఁ గూడఁబడిన దర్పితసామం। తోత్తములలోన విపదుఁడు। మత్తద్విపలీలమునసుమండనిటులనుక్॥ ఉ. వా. ౫ ఆ.

గీ॥ "జామిపండుకొనియెడి జాణయేది" విజ. అర్థాంతరమందు శయనించుటర్థము. అపుడుపండుధాతువకర్మకంబుగానఁ గ్రియాపరిచ్ఛేదాంతముందుఁ జెప్పెనచొప్పున

సోత్తు నేపదార్థములేనందున స్వార్థమందుఁ గొనుధాతువనుప్రయుక్తంబగుట యుక్తంబు.

110 సూ—తెంచుధాతువగ్వాదుల కనుప్రయుక్తంబగునగుచో నుత్వంబుపయిని దానితకారంబు దకారంబగు.

అగుదెంచు - నెగయుదెంచు - పోవుదెంచు॥ అగు - నెగయు-పోవు-చొచ్చు - పుచ్చు - తోఁచు - నడచు - పఱచు - మొలచు-వీచు - ఇత్యాదులు.

వ్యా—"తెంచు" అనుక్రియ, పైనిజెప్పిన అగు, నెగయు, పోవు, మొదలైన గణపఠితధాతువులకు ననుప్రయుక్తంబగు. అగుమొదలైనధాతువులతోఁ దెంచుధాతువు ఘటింపఁజేయఁబడు. అపుడుఅగు మొదలైన ధాతువులయుకారంబుమీఁది తెంచుధాతుతకారంబు దకారంబగు. ఈతెంచుధాతువు స్వార్థమందే వచ్చును గాని తన (తెంచు) యర్థమైన ఛేదనంబును తెలియంజేయదు. ౧౦౯ వ సూత్రమునుండి "స్వార్థమున" నను పదంబిట ననువర్తించునని యెఱుంగునది. "అగుదెంచు" ఇటగకారముమీఁది యుకారముకంటెఁ దెంచుధాతుతకారంబు పరమైనది గాన దకారంబయ్యె. ఉ॥ అంత సరోరుహాప్తుఁ డుదయంబగుదెంచె. నిర్వ ౬ ఆ. గీ॥ బంధనంబులెల్లఁ బాయుఁడుభీముఁడు। నీరిలోననుండి నెగయుదెంచె॥ భార. ఆది ౫ ఉ॥ నూరెలనున్న మంత్రులను జుట్టములం గడుఁగూర్చు మిత్రులన్। సారబలుండు నూచి మునిశాపదినంబులువోవుదెంచెనం। భోరుహమిత్రుఁడస్తగిరిఁబొందెడునం చొగిఁదత్ఫలావళుల్। వారలకెల్లఁ బెట్టియనవద్యుఁడు దానొకపండుఁజెచ్చెరన్॥ భార. ఆది. ౨౮

111 సూ—అభ్యాగతి నరుగ్వాదుల కయ్యదియనుప్రయుక్తంబగు నగుచో గువర్ణంబు విభాషను లోపించు.

అరుదెంచు - అరుగుదెంచు॥ ఏతెంచు - ఏగుదెంచు - చనుదెంచు.

వ్యా—ఆగమనార్థమిచ్చుచో నరుగు మొదలైన ధాతువులయంతంబునఁ దెంచు సంధింపఁబడును. అపుడు ధాతుగుకారము వికల్పముగా లోపించు.

"అరుగు + తెంచు" ఇట్లుండ గువర్ణంబునకు వికల్పములోపంబుగాఁగ (అరు + తెంచు), ౧౧౦ సూత్రమున నుకారంబుమీఁది తకారంబుదకారంబుకాఁగా "అరుదెంచు" అరుగుదెంచు" ఇత్యాదులయ్యె "ఏతెంచు" ఇట ఏగుధాతుగువర్ణములోపింపఁగా, తెంచుధాతుతకారంబు, ఏకారముకంటెఁ బరమైనది (ఉకారముమీఁది తకారమునకె దకారమువచ్చును) కాన దకారము రాలేదు. క॥ కృష్ణమృగాజినసరుసరు| గోష్ణద్యుతితేజుఁబంకజోద్భవసదృశుం| గృష్ణద్వైపాయనుగత| తృష్ణామయుఁ గాంచిరరుగుదెంచుమహాత్మున్॥ భార ఆది ౭ ఆ. వ॥ చంపకాపురంబున కరుదెంచునారు॥ జై. ౪ ఆ. "అరుగుదెంచు" అను దానికి స్వార్థమందును బ్రయోగవైరళ్యము కానిపించెడిని. గీ॥ హంసకేతనుపాలికి నరుగుదేర" జై. అ ౪ ఆ. (అరుగుదేర - పోవఁగా) "పరాశరనందనుండేగుదెంచె" (వచ్చె) ఏగుధాతువుకంటెం గూడ స్వార్థమునఁదెంచు కానంబడియెడి చ॥ ఈ| యహితుల వెల్లడించి సవనాశ్వముతోఁ బురికేగుదెంచి యు| న్మహిప తిఁగాంచి యాతనిక్రమం బపుడేమని విన్నవించెదన్॥ (పోయి) మ॥ అరదంబెక్కి ప్రమోదమేర్పడఁగనయ్యక్రూరుడే తెంచుమన్॥ వి. పు. ౭ ఆ "చనుదెంచు" నను పోవు అనునర్థంబునఁబ్రయోగంబుగలదు॥ వ॥ ధర్మజవాసుదేవులచేత ననుజ్ఞాతుండై హస్తిపురంబును నిర్గమించి నిరర్గళప్రయాణంబులసపుత్రపౌత్రుండై చనుదెంచి కతిపయవాసరంబుకు, పావనిక్రాంచె॥ జై. ౨ఆ.

112 సూ— అయ్యాదిపరంబగునపుడు చువర్ణంబులోపించు.

చొచ్చు - - చొత్తెంచు॥ పుచ్చు - పుత్తెంచు ॥తోఁచు - తోఁతెంచు.

వ్యా—స్వార్థమును, ఆగమనార్థమును స్ఫురించుచుండ విధింపఁబడి యుభయవిధంబుగానున్న పూర్వోక్త తెంచుధాతువు పరమయినపుడు ముఖ్యధాతువుయొక్క తుది చువర్ణంబు లోపించును "చొత్తెంచు" ఇట "చొచ్చు + తెంచు" ఇట్లుండఁ బ్రకృత

సూత్రంబున నకారాంతచకారద్వయంబునకు లోపము రాఁగా నాద్యక్షరశేషంబైన చోకారంబుమీఁది తకారంబునకు "నెత్తఱి" (నెఱ + తఱి) ఇత్యాదిశబ్దంబులయందుం బలె ద్విత్వంబై "చోత్తెంచు" అనురూపంబగును. ఇట్లే "పుత్తెంచు" ఊహించునది. సంధి. పరి. 38 వ సూత్రముచేతనే "చొత్తెంచు" "పుత్తెంచు" ఇత్యాదులందుఁ దకారద్విత్వంబువోలె నాద్యక్షరశేషంబై చుద్విత్వంబునకు లోపంబగునుం గానఁ బ్రకృతచువర్ణలోపవిధాయకసూత్రంబు క్రియాపరిచ్ఛేదమందు ననవసరమని యందురేని యట్లనవలదు నడతెంచు (నడచు + తెంచు) పఱతెంచు (పఱచు + తెంచు) ఇత్యాదులందు నాద్యక్షరశేషత్వంబు గానందున ముఖ్యధాతువుల తుదివర్ణమే లోపించుటకై సూత్రారంభం బవశ్యకర్తవ్యంబు. ఈసూత్రంబు లేనిచో "చొత్తెంచు" వోలె (నడచు + తెంచు) "నత్తెంచు" ఇత్యాద్యనిష్టరూపంబులు సంధి. పరి. 39 సూత్రమునఁ గావలసి వచ్చును. తద్దోషనివారణార్థమై దీనికిఁ జారితార్థ్యంబు గలదని తెలిసికొనందగు.

113 సూ—అద్దానికి ముత్తుపరంబగునపుడు తే తేరులగు.

అగుదేఁడు - అగుదేరఁడు - అగుదెమ్ము - అగుదేరుము.

వ్యా—పైనిం జెప్పిన యుభయవిధార్థక తెంచుధాతువునకును, ముజ్జును, జేత్తును, పరంబగునపుడు 'తే' అనునదియు, 'తేరు' అన్నదియు పర్యాయంబుగా సర్వాదేశంబులగును. వ్యతిరేకార్థమునఁ బ్రథమపురుషైకవచనవివక్షయందు లజివర్ణకంబునకు నెనిమిదవసూత్ర [క్రియా-పరి] మున డుజ్వర్ణకము రాఁగా "అగుదెంచు + డు" అనియుండు జేత్తైనలజివర్ణకముముత్తుశబ్దార్థములో నంతర్భూతము గావున నియ్యది పరమగుచుండఁ గాఁ దెంచునకుఁ దేశబ్దము సర్వాదేశమయి "అగుదేఁడు" అనురూపంబు సిద్ధించు. ఈడు జుజేత్తు కావున బిందుపూర్వకంబగు. 'తే' అను దీర్ఘంబుకంటెఁ బరమైనందున నరసున్న యేకాని నెఱసున్న యుండదు. క్రి. పరి ౭౧ సూత్రములోని ముజ్జుశబ్దముచేతను మధ్యమపురుష బహువచనడుజ్జే గ్రహింపఁబడినందున వ్యతిరేకార్థకలజివర్ణస్థానీయమైన యీప్రథమపురుషైకవచన డుజ్జుపరంబగుచోఁ బూర్వోక్తసూత్రముచేతను హ్రస్వంబు రాదు క॥ పదియేనేఁడులబాలుని। సదమలగుణుఁగాకపక్షసంయుతునేని। ట్లవయతఁబుత్తేఁజాలను। సదయుఁడవగు ధామువలన సంయమివర్యా॥ భాస్క-, గా.

'అగుదేరఁడు' ఇటఁ బక్షంబునఁ దేర్వాదేశము. 'అగుదెమ్ము' ఇటలూణ్మధ్యమపురుషైకవచనము. మువర్ణకంబు పరంబగునపుడు తెంచునకు, తేశబ్దాదేశమయి అగుదే + ము' అనియుండఁగా క్రి. పరి. ౬౧ వ సూత్రమున ధాతువునకు హ్రస్వంబును, మువర్ణకంబునకు ద్విత్వమ్మును గలిగి 'అగుదెమ్ము' అనియయ్యె. పక్షంబునఁ దేర్వాదేశమయి "అగుదేరుము" అగును ,,అగుదెమ్ము" నకుబహువచనరూపంబు 'అగుదెండు' అనియుండు. మధ్యమడుజ్జుపరమగుచో 'దే' శబ్దంబునకు హ్రస్వము గలిగి డుజ్జుజేర్తేనందున [అగు] దెండు అని పూర్ణబిందువేయగును. ఇఁక, అఁట, చుఁడు అనుశబ్దములందక్కనుడి తొలి హ్రస్వముమీఁద నరసున్నయుండదన్న నియమంబున నిట నర్ధబిందువు రాదు. శా॥ అన్నా లక్ష్మణనిన్నుఁ బుణ్యనిధినే నజ్ఞానసైపన్నిటిl న్నన్నా పాపమువచ్చి ముట్టుకొనియెన్నా పాలిదైవంబవైl యిన్నీచుం బరిమార్ప వేగఁబఅతేవే నన్ను రక్షింపుమీl యన్నం గ్రన్ననఁజేరవేచురుగవేయత్యుగ్రశీఘ్రంబునన్॥ భాస్క. రా.

114 సూ—భూతంబున లజికి లిడంతరంబగు నగుధాతువవను ప్రయుక్తంబగు.

వాఁడురాఁడయ్యెను - వారురారయిరి - అదిరాదయ్యెను - అవిరావయ్యెను ॥ నీవురావయితివి - మీరురారయితిరి ॥ నేనురానయితిని - మేమురామయితిమి.

వ్యా—లజికిన్ = వ్యతిరేకార్థకప్రత్యయాంతధాతువునకు, భూతంబునన్ = భూతార్థమందు లిడంతంబగునగుధాతువు = భూతార్థకప్రత్యయాంతమయిన యగుధాతువు, అనుప్రయుక్తంబగు = [వ్యతిరేకార్థకక్రియను] అనుసరించి ప్రయోగింపఁబడును. ఉ. వాఁడు రాఁడయ్యెను. ఇట "రాఁడు" అన్నది వ్యతిరేకార్థకమైన లజిప్రత్యయాంతరూపము. "అయ్యెను" అనునది భూతార్థకమయిన యగుధాతువు రూపము. భూతకాలమందలి వ్యతిరేకార్థమును బోధించుచో భూతార్థకమైన యగుధాతువు సాహాయ్యము లజిప్రత్యయాంతమునకుండవలయునని నిష్కృష్టార్థము రాఁడయ్యెను=రాలేదు

అని యర్థము. ఇట్లే తక్కినవియూహింపవలయును. క॥ మనలోఁ గయ్యంబేటికి॥ నని ధర్మసుతుండు సెప్పెనది మీపతిగా॥ గానఁడయ్యె రోగి పథ్యాశనమునకుం జోరనిభంగి సంజయయెట్లన్ భా క ౧ ఆ. తే. గీ. ప్రియుఁడు రాఁడాయె సత్యభామ యెడఁ గాఁగ॥ నెన్నిమాయలు పన్నెనో యెఱుఁగరాదు॥ గాయఁగాఁజొచ్చె శశిమింట నాయ నంగు॥ డేయఁగాఁజొచ్చె సఖి చక్రి యేఁడియనఁగ॥ అప్ప ౨ ఆశ్వా.

శా. రావైరాగ్యముఁ బూని నీవు కడు నిర్దాక్షిణ్యచిత్తంబునన్॥ రావై తేఁజ విగాని యిందులను హా రా హా రి గాఁ బోరియే॥లా వాలాయము సేయఁగా బ్రదుకు నీవా చారవంతుండవై॥ చావో యెక్కడు నీయెడంగలుగువాంఛన్ భూసుర గ్రామణీ॥ మను. 3 ఆ. శా. రాఁడయ్యెన్ హృదయేశుఁ డీవిరహభారం బెట్లు సైతున్ క్షణం॥ బేఁడై యున్నది యేటికిందడ సెనో యేవిఘ్నముల్ పుట్టెనో॥ నేఁడే తేరఁ బ్రయత్నమున్న నకటా నీచేత జెప్పింపఁడే॥ వాఁడేరీతి నెటెంగెనో యపుడనన్వావుత్రిచ్చి యట్లాడఁగన్॥ ప్రభా. ౮ ఆ.

115 సూ— నుజ్యంతంబగుధాతువు క్రియావిశేషణంబుల కనుప్రయుక్తంబగు నుజికి విభాషనగు.

కాను - అనునది నుజ్యంతంబగునగు ధాతువు రూపంబు.

వ్యా—క్రి. పరి. ౮౦ సూత్రముచేతను. ధాతువునకు నుజీపర్ణకంబు విధింపఁబడియె. అగుధాతువునకు నుజీపర్ణకంబు రాఁగా క్రి. పరి. ౯౧ సూత్రముచేతను కాదేశము గలిగి 'కాను' అనురూపంబగు. ప్రకృతసూత్రమున 'కాను' అన్నది క్రియావిశేషణంబులకు నిత్యంబుగను, నుజ్యంతమైన ధాతువునకు వికల్పముగాను జేర్పఁబడును.

116 సూ—దానికి హ్రస్వంబు విభాషనగు.

లెస్సగాను - లెస్సగను - న్యాయ్యముగాను - న్యాయ్యము

గను - ఇట సరళంబునిత్యంబు ॥ చూడఁగాను - చూడఁగను - చూడను - ఇట స్వత్వంబులేదు.

వ్యా—క్రియావిశేషణంబులకుం గాని నుజిప్రత్యయాంత ధాతువులకుం గాని తుదంజేర్పఁబడిన "కాను" అనుశబ్దముయొక్క దీర్ఘమునకు హ్రస్వము విభాషగానగును. ఉ. "లెస్సగాను జదివె" ఇత్యాదివాక్యంబులందు లెస్సశబ్దము 'చదివె' ఇత్యాదిక్రియలకు విశేషణము గాన 'కాను' అనునదియనుప్రయుక్తంబగును(అనుసరించిప్రయోగింపఁబడును.) సంస్కృతభాషలో మాత్రము 'తత్ప్రత్యనుపూర్వమీపలోమకూలం' (అ ౨ పా ౨ సూ ౨౭) ఇత్యాదిస్థలంబులలో నకర్మకధాతుక్రియావిశేషణంబులు సయితము ద్వితీయాంతములేయగునని భాషాపరిపాటివిశేషము. ఏవిభక్తియు నిరూపింప శక్యముకానిచో సామాన్యముగాఁ బ్రాతిపదికార్థమందు ప్రథమావిభక్తియే న్యాయ్యంబు గాన 'లెస్స' అను ప్రథమావిభక్తికం బౌఁ బరంబైన కానుశబ్ద కకారంబునకు సంధి. ప. ౧౩ సూత్రమున నిత్యంబుగా సరళగకారంబై పైరూపము సిద్ధించె. ఆసరళాదేశసూత్రములో బహుళగ్రహణఫలంబేమనఁగా నిట్టిక్రియావిశేషణస్థలంబులలో సరళాదేశనిత్యత్వార్థమని యెఱుంగునది.

"న్యాయ్యముగాను" విశేషణమైనపుడు "ధర్మపథ్యర్థన్యాయాదనపేతే" (అ౪ పా ౪ సూ ౯౨) అనుసూత్రముచేత ద్విత్వయకారముతో నుండవలయు. న్యాయము నుండి తొలంగనిదియని యర్థము. "న్యాయముగానున్నది" యని యేకయకారముతోఁ బలుకుట యవిచారితరమణీయము. ఇచ్చట నేకయకారముతోనున్న న్యాయశబ్దము విశేష్యమే కాని క్రియావిశేషణము గానేరదు. కనుకనే యప్పకవి ౨వ యాశ్వాసమందు సీ॥ క్షయ్యజయ్యన్యాయ్యసాహాయ్యసాన్నాయ్యధాయ్యపాయ్యములనికాయ్యమునను। గ్రియ్యశబ్దమునను గియ్యలు గలవని తెలిసి ప్రాసములను నిలుపవలయు" అని నిరూపించెను. విశేషణాద్యర్థవిశేషములయందే క్షయ్యాదిశబ్దంబులుయద్వయవిశిష్టంబులని యప్పకవిగారి తాత్పర్యముగాని యర్థాంతరమందు క్షయ, జయ, న్యాయ, ఇత్యాదులేకయకారముతోఁ గొన్ని యయుండవనికాదు. "చూడఁగాను" ఇట చూచుధాతువునకు ౪౦ వ సూత్రమున నుజివర్ణకంబును ౯౧ వ సూత్రమున 'చూచు' నకు 'చూడు'

వ్యా—క్రి. పరి. ౨౬ సూత్రముచేత విధింపఁబడిన ఉన్న, కల, న, వర్ణకంబులకంటెఁ బరమైన తచ్ఛబ్దనకారంబునకు లోపమువికల్పముగానగును. (ధాతుజవిశేషణంబునకు విభక్తివిధానవివక్షయందు సమా. పరి. ౯ సూత్రముచేతను తచ్ఛబ్దంబును ప్రయుక్తంబగునని స్మరింపఁదగునది) "వండుచున్నవాఁడు" ఇచట వండుధాతువుకంటె ౨౬ సూ. న, వర్తమానార్థకశత్రర్థమందు ఉన్న, వర్ణకంబును క్రి. పరి. ౧౪ సూ॥న ధాతువునకు చువర్ణకమును సమా. పరి. ౯ సూ. న, తచ్ఛబ్దానుప్రయోగంబును గలిగి పైరూపం బేర్పడె. పక్షంబునఁ బ్రకృతసూత్రమున తచ్ఛబ్దనకారమునకు లోపంబు రాఁగా "వండుచున్న + ఆఁడు" అనియుండి, అకారసంధిసూత్రస్థబహుళగ్రహణంబువలనిట సంధి నిత్యంబైవచ్చి "వండుచున్నాఁడు" అనియేరూపంబగును. కాని "వండుచున్నయాఁడు" అని వైకల్పికాకారసంధిచే ననిష్టమైన రూపాంతరము చెప్పఁగూడదు. కొందఱు ప్రకృతసూత్రమునఁ దచ్ఛబ్దనకారంబునకు లోపంబుగలిగి "వండుచున్న + ఆఁడు" అనియుండ నిది యపదాదిస్వరసంధిస్థలంబుగావున అకారసంధిసూత్రమును బాధించి సంధి. పరి. ౧౧ సూ. న, అపదాదినిత్యసంధి రాఁగా "వండుచున్నాఁడు" అన్నరూపంబు సర్వవిధంబులను సులభంబనియు "బాహుళకంబుచే నిటసంధినిత్యంబు" అనిన మూలకారునివచనం బతిపేశలంబనియు శంకింతురు కాని యట్లనవలదు. "వచ్చుచున్న + వాఁడు" అన్నదిపదద్వయఘటితంబు "వచ్చుచున్న" అన్నది యొకపదంబును "వాఁడు" అన్నది వేఱొకపదంబునని తెలిసికొనవలయు. "వచ్చుచున్న" ఇత్యాది ధాతుజవిశేషణంబులకంటె విభక్తి యుత్పత్తిల్లి తచ్ఛబ్దంబుతో సమాసంబైనందున లోపించినది. కనుకనే సమాసపరిచ్ఛేదంబులోని ౯ వ సూత్రమున విభక్తివివక్షగలిగి అయ్యది లోపించినను "సాధనము" ఇత్యాదులువోలెఁ బదచ్ఛేదకాలమందు నేకపదంబుగానే చెప్పుకొనవలయు. "వచ్చుచున్న + ఆఁడు" అనుచోటు పదద్వయసంధిస్థలంబుగాన నపదాదిస్వరనిత్యసంధి చెప్పఁగూడదు. అట్లు కానిచో "వచ్చిన + అది" అన్నచోటునం గూడ నపదాదిస్వరనిత్యసంధి గలిగి "వచ్చినది" అన్న యేకరూపంబేయగునుం గాని "వచ్చినయది" అన్నరూపాంతరము లేకుండవలసివచ్చు. కాన నకారసంధిసూత్రములోని బహుళగ్రహంబుననే వచ్చుచున్నాఁడు. వండినాడు. వండఁగలాఁడు ఇత్యాదులందు నిత్యాకారసంధి యని యెఱుంగవలయు. "వండుచున్నారు" ఇత్యాదులయందుఁ దక్కిన యుదాహరణములయందుం గూడ పైరీతిగానే సూత్రప్రక్రియ

యెంచుకొనవలయును. గీ॥ తొంటివలెఁ గని యిప్పుడు దోఁచి పాండుసుతులు రాజ్యంబు సేయఁగఁ జూచినారు। నాకు నీఁదిబు నేయుఁక నాఁటిమాట। లెక్కఁడిడి ద్రోణభీష్ము లీడకక్కసుమ్ము॥ ఉద్యో. ౩ ఆ॥ గీ॥ చనునెయిమ్మాటలాడ సజ్జనులకాఁడు। పుట్టువులఁ దోడ నీవునుబుట్టినాఁడ। వల్లుగాక యహీనవంశాభిజాతి। నైపతివ్రతవగు నన్ను నడుగ దగునె॥ విరా. ౨ ఆ॥ గీ॥ అంతశౌర్యాశ్రియంబైనయట్టి మేటి। వీడు నాకాహవప్రహాస్వీతధాము। కాంతిఁ జూపఁబోయెదనని కదలివచ్చి। నాఁడ నెఱిసూపు మదనుగుఱ్ఱమమ్ము॥ రఘు. ౨ ఆ॥ (రామాయణార్థమందు 'వచ్చినాఁడను' అని యేకపదము భారతార్థమందు వచ్చి = ఏతెంచి, నాఁడ = నాఁడే అని పదద్వయము.

118 సూ.—ధాత్వాదులకు ధాతువు లనుప్రయుక్తంబులయి విలక్షణార్థాభిదాయకంబులగు నీయవి శబ్దపల్లవంబులు నాఁబడు

కూరుచుండు - నిలుచుండు - పరుండు - పన్నుండు - ఆఁకొను ఈకొను - ఈయకొను - ఇయ్యకొను - రక్కొను - తెక్కొను - మేకొను - మయికొను - మేలుకొను - మేలుకను - మేలుకాంచు అలవడు - ఏరుపడు - చొప్పడు - వెలవడు - తలపోయు - వాపోయు - ఆపోవు - కొంపోవు - కొనిపోవు - విజయంచేయు - కయివ్రాలు - తూపొడుచు - ఇత్యాదులు - శబ్దపల్లవంబులు.

వ్యా.—ధాత్వాదులకు = క్రియలు మొదలైనవానికి (ఆదిశబ్దముచేతను నామవాచకములు గ్రహింపఁబడును) ధాతువులు = క్రియలు జతపఱుపఁబడినచో శబ్దద్వయమేళనంబునకుఁ బూర్వమందున్న యర్థముకంటె నితరార్థము బోధించుచున్నవై యయ్యవి వ్యాకరణపరిభాషంజేసి శబ్దపల్లవములనంబడు. అనఁగా ననేకశబ్దంబులనుండి చిగిర్చినవి (అంకురించినవి) యనిభావము. ఉదా.—(౧) కూరుచుండు (కూరిచి + ఉండు) కేవలకూరుచుధాతువునకుఁ గ్రిందుపడుట యర్థము. క్రియాంతరమేళనానంతరమందు కూరుచుండు = ఆసీనుండగుటయని యర్థము విలక్షణమయ్యె. "నడుముచుఁ గూరుచుండుచును" కాశీ ౫ ఆ. (౨) నిలుచుండు (నిలిచి + ఉండు) = నిలఁబడియుండు.

కేవలనిలుచుధాతువునకు (౧) నిలఁబడు ౨ (ప్రతిష్ఠితమగు (౩) ఉండు (౪) శేషించు (౫) అడ్డపడు అనిన యనేకార్థములు గలవు క్రియాంతరము మేళగించినపిమ్మట "నిలుచుండు" శబ్దమునకు నిలఁబడుట యొక్కటియే యర్థమగును తక్కుంగలయర్థములు స్ఫురింపవని తెలియునది. నిలుచుశబ్దార్థమైన నిలఁబడుట "నిలుచుండు" అన్నధాతువు శంబునకును నర్థమై నిలిచినను తక్కిన "ప్రతిష్ఠితమగు" ఇత్యాద్యర్థము లీశబ్దంబునకు శబ్దపల్లవత్వావస్థయందు స్ఫురింపకుండుటయే విలక్షణార్థాభిధాయకత్వమని తెలియందగినది. ఇట్లే తక్కినధాతువులకును సౌకర్యంబున విలక్షణార్థబోధకత్వమూహింపవలయును. (౩) పరుండు; పన్నుండు (పడి + ఉండు) (౪) ఆఁకొను (ఆకలి + కొను) ఉ॥ ఆఁకొని యేడ్చుతేఁజిఱుతలన్నముకై తనకొంగులాగఁ బెల్లాఁకటనోలుచుండెడునిజాంగనదుర్దశఁజూడఁడే నిజాజ్ఞాకలనావిభంగభయసంభ్రమగద్గదవాక్యుఁడై వేఁకొని దేహీ యంచడుగఁజేరునె కాలినపొట్టకెవ్వఁడున్॥ భర్తృహరి నై౦. ౨౧ ప. ఉ॥ ఎండకు వానకోర్చి తనయిల్లుప్రవాసముచోటనాకయూ। కొండుచలంగుచున్నిదురకుందతి దప్పెను డప్పివుట్టినా। నెక్కుండనయెట్లొకోయనక కార్యముపుట్టినచోటనేలినా। తండ్రోకచాయఁజూపినను పత్వరతంబని సేయుటొప్పగున్॥ విరా, ౧ ఆ. (ఇట "ఆఁకొందును" అనుదానిలో దకారంబు సున్న పైనున్నందున క్రి. పరి. ౫౫ సూత్రమున డకారంబై "ఆఁకొండు" ననియగు) (౫) ఈయకొను (ఈయ = అపేక్ష + కొను) అంగీకరించుట (౬) ఈకొను (౭) ఇయ్యకొను ధాతువులు రెండును వెనుకటిదాని రూపాంతరములు (౮) రక్కొను = రెక్కొను రూపాంతరము (రేకు + కొను) పర్గిల్లుట. ఉ॥ చక్కరవింటిరాజునగచాపునితో నెదిరించి పడ్డనాఁ డెక్కడనుండితీవు మధుఁడెక్కడనుండెను మందమారుతం బెక్కడనుండె సిగ్గువడరేమిపుడాతఁడు దృష్టికేళిలో రక్కొనిక్రమ్మఱం బ్రతికిరాఁజనవార్లయినారుగా! శశి॥ విజ. ౩ ఆ॥ (౯) త్రెక్కొను (త్రెంచు + కొను) చంపు; ఉ॥ అక్కట తండ్రిలేనిమము నమ్మియుఁ బెంచినతాత నిమ్మెయిన్। త్రెక్కొనఁగాదతండు సముద్దీర్ణభుజాబల శౌర్యశాలియై! యిక్కడిసేనఁ జక్కడిచె నేనియుఁ జూతునకాకనగ్గమౌం। దక్కుటకోర్వఁజాలుదునె సగ్గజాతమ్ములు క్రూరకర్ములే॥ భీష్మ ౩ ఆ. (౧౦) మేకొను (మే = శరీరము) + కొను = సమ్మతించు; ఉ॥ అక్కట కౌరవాన్వయ మహోజ్జ్వలమింకెడునట్లు పుట్టనే। దొక్కరుఁడైనఁ గౌరవహితోక్తికి మేకొనఁడ

య్యెఁ నజ్ఞానం| డెక్కటిదాన చాలుఁగ మునిం దఱుఁదీవ్రశరాగ్నిఁగాల్పఁ జేం| పెక్కిన పాండు నందనుల యేడ్తెఱ ద్రోల్లియుఁ దానెఱుంగరే॥ ఉద్యో ౪ ఆ (౧౧) మైకొను (మై + కొను) సమ్మతించు; (౧౨) మేలుకొను (మేలు + కొను) నిద్రఁ దేలియు (౧౩) మేలుకను = నిద్రతేలు; క॥ నానావంశాలమాగధ| గానధ్వనులెసఁగ మేలుకని విక్ర. ౪ ఆ. (౧౪) మేలుకాంచు "యోగనిద్రారతినొంది మేలుకాంచి లోకంబులు గావింపఁ దలఁప॥ భార. శాం. ౬ ఆ, (౧౫) అలవడు (అలవు = పరిశ్రమ) అభ్యాసమగు తగు; క॥ తలఁపఁగఁబువ్వులకతనం| దలకెక్కెన్నారయనువిధంబున హరివారలహుగ టన్నిట్టి శ్రేష్ఠికి| నలవడితిమి నన్యతముల మైతిమి ధరణిన్॥ హరి. ఉ ౧ ఆ [౧౬] ఏర్పడు [ఏర్చు = చక్కఁబఱచు] + పడు)= తేటపడు; అతని నేర్పడనాకుఁ జెప్పవలయు" భార. ద్రో. ౫ ఆ [౧౭) చొప్పడు [చొప్పు + పడు] సరిపడు; ఉ॥ ఎక్కడఁ బోనవచ్చు గిరులేనియుఁ గాననభూములేనిఁదా| రెక్కియుఁ జొచ్చియుం| బగతురేడ్తెఱఁగిట్టి చలంబునం దల| ల్గొక్కకతక్కరట్లయిన దుర్గతి వాటిలుఁబోవసిద్ధ్యే| రుక్కునఁబోరి నన్ సుగతియుండె జయంబుననొండెఁ జొప్పడున్॥ శల్య. ౧ ఆ| [౧౮] వెలవడు [వెలి + పడు] బయలుపడు; క॥ నలుఁడును ధరణీరాజ్యము॥ నలఁగ్రఁగ సర్వంబునపహృతంబైనఁ గడున్| నలరదమయంతిఁ దోడ్కొని| వెలువడియెన శేష రాజ్యవిభవన్యూతుఁడై॥ ఆది ౨ ఆ! [౧౯] తలపోయు [తలఁపు + పోయు] చింతించు; [౨౦] వాపోవు [వాయి + పోవు] ఏడ్చు; క॥ అని యశుగుమండ బాలిక| కనుఁగలుఁగుముఁ బెదవివిడిచి కటకట వాపో| యెను మొగ్గవాలుచందం| బున నడుమొగ సెత్తి కొనుచుఁ బోట్లలమీఁదన్ కళా ౬ ఆ॥ [౨౧] ఆపోవు [ఆదట + పోవు] [౨౨] కొంపోవు (కొని + పోవు) తీసికొనిపోవు; క॥ చంపినఁజంపుము నన్నటు| కొంపోకుండినను జాలు॥ ప్రభా ౩ ఆ॥ (౨౩) కొనిపోవు॥ వెనుకటిదాని మొదటిరూపము; (౨౪) విజయంచేయు (విజయము + చేయు) వచ్చు; పోవు॥ మసకి తిరి విచిత్రకథా| రపవృత్తిం బడసెఱుంగ రాఁదె యనూత్నా| సమయమయోన్నభోగ| ద్యుసమీపంబునకుఁ దరణియరవము వచ్చెన్॥ విజయంచేయుఁడు నిర్వ. ౭ ఆ. (౨౫) కైవ్రాలు (కై + వ్రాలు) ఒరగు "బలుసుఁబంధులచాయఁ గనర్చిపంచి కైవ్రాలిన రాజనంబులకు" విక్ర. ౪ ఆ. (౨౬) తూగాడుదు [తూగు + ఆడుదు] ఊగిసలు ;"తూగుచు [illegible]"

విక్రి. రా ఆ. ఇట్లు శబ్దపల్లవంబులు విలక్షణార్థములఁ దెలుపునన్న యంశంబు విశదప డుపఁ గవిప్రయోగంబు లుదాహరింపఁబడియె. సంస్కృతభాషయందు శబ్దపల్లవముల న్న వ్యవహారమే లేదుగాని యేతాదృశశబ్దంబులు గలవు ఉ రా. బ్రిహీన్మభవతి స్వీక రోతి, సత్యాపయతి, పుత్రీయతి, దుఃఖాకరోతి, ఉపవీణయతి, అనుతూలయతి, ఉప శ్లోకయతి' సంసర్మయతి, విరజీకరోతి ఇత్యాదులు భాషాసాదృశ్యంబు కనంపడ లిఖింపఁబడినవి.

119 సూ—చేదర్థయోగంబునఁ ల్పట్టునకు లిట్టగు.

ఆబుషీశ్వరుండువచ్చె న్నాఫలించుఁ గార్యముల్ ॥ వాఁడు తేపు వచ్చెనేని నీవు కార్యంబుదొరఁకొనుము.

వ్యా—చేదర్థమనఁగా హేతుహేతుమద్భావంబు. అట్టి కార్యకారణసంబంధము దోఁచుచో భవిష్యత్కాలవాచి ధాతునకు భూతకాలరూపంబగు. ప్రథమోదాహరణ మందు మునీశ్వరుఁడువచ్చుట కారణంబు. పనులు నెఱవేఱుట కార్యంబు. కావునఁ గారణమైన మున్యాగమనమును దెలుపునట్టి వచ్చుధాతువునకు భూతకాలరూపంబు గలి గె. వచ్చుధాతువుపైని నాకారంబుచేదర్థప్రతీతిం దెలుపునని యెఱుంగునది. రెండవయు దాహరణయందు (రేపు) వచ్చుటకారణంబు. పని మొదలుపెట్టుట కార్యంబు. వాఁడు వచ్చినంగాని కార్యమారంభింపవలదని భావము. వచ్చుధాతువునకు చేదర్థవాచకంబైన యేనిశబ్దముతో సంబంధమున్నందునఁ గార్యప్రారంభకారణంబైన వచ్చుధాతువునకు భూతరూపంబు గలిగెనని తెలియఁదగినది.

గీ॥ ఎట్టియపరాధమొనరించెనేని తల్లి। కొడుకుశపియింప దిబ్బంగిఁ గ్రూరబుద్ధి।
వతివసత్యంబుఁ జెప్పెమెవ్వతెవు నీవు। నాపుడునుశాపభీతి నన్నలినవేత్ర॥
కాశీఖండము.

ఉ. వ్రాయలు నిద్రజాలములు మాధవుఁడిందును గొన్నిపన్నినం
బాయపురజ్జులెప్పుడునవారణ నీవెటులాడితేనియుక్

తో నుదాహరణముగ నీరీతిగా వాక్యమిచ్చినచో సుగమముగా నుండును. క॥ తనయులు దానవ్రాతము తగ్గజనకుఁ దరుదెంచి చూచుజనులకు ననుభా। వనరూఢిమానితానం। తనవోత్సవముగ నొనర్చెఁ దత్పరిణయముల్॥ రాఘ. ౨ఆ. దృష్టద్యుమ్నాదిపుత్రులును, ద్రుపదుండును తానును, ఆద్రౌపదీవివాహమొనర్చెనని యన్వయము. ఇట్లు క్రియాయాత్ప్రర్థముతో సంబంధించి యేకవచనాంతముగా నున్నది గాని తనయుల సముచ్చయమునం జేసి బహువచనాంతముగా నుండలేదు. ఇట్లనేకప్రయోగంబులు భాగవతాదిగ్రంథములయం దున్నవి గాని గ్రంథవిస్తరంబునకు భీతిల్లెద.

(121) సూ—అగతికంబులగు భ్వాదులకిందు యోగంబు లేదు.

భూ - స్మృ - కృ - రేక్స - లోక్స - లోచ - పచి - లప - ఇత్యాదులకు గతివిరహితంబులగు ధాతువులకీభావం బ్రయోగంబు లేదు ॥ ప్ర - పరా - అప - సమ్ - అను - అవ - నిస్ - నిర్ - దుస్ - దుర్ వి - ఆఙ్ - ని-అధి - అపి - అతి - సు - ఉద్ - అభి - ప్రతి - పరి - ఉప - ఊరీప్రభృతులును సాక్షాత్ప్రభృతులును గతిసంజ్ఞకంబులు. ప్రాదులగు నిరువది రెండు నుపసర్గంబులు నాఁబడు ॥ ప్రభవించు - ఆవిర్భవించు - ప్రసరించు - సంస్కరించు - భస్మీకరించు - సాక్షాత్కరించు - అతిరేకించు - ఆలోకించు - ఆలోచించు - ప్రపంచించు - ప్రలపించు - ఇత్యాదు లార్యప్రయోగంబుల నెఱుంగునది.

వ్యా—పైనిం జూపఁబడిన ప్రాదు లిరువది రెండును క్రియాయోగమందు గతిసంజ్ఞయు నుపసర్గసంజ్ఞయు గలిగియుండును. మూలవాక్యంబు నందు నూరీప్రభృతులకును, సాక్షాత్ప్రభృతులకును గతిసంజ్ఞయున్నట్లును ప్రాదులకు నుపసర్గసంజ్ఞమాత్రమే యున్నట్లును విభజింపఁబడినరీతిని దోషమున్నది. ఇచ్చటి యుపసర్గశబ్దంబు గతిసంజ్ఞకుం గూడ నుపలక్షణంబు; లేక యావాక్యంబునకు నీరీతిగా నన్వయించుకొనవలయు. "ఉపసర్గంబులు నాఁబడు" అనుమూలవాక్యమందు సముచ్చయనకారంబునకుఁ బ్రశ్లేషము సేయవలయును. "ఉపసర్గంబులును నాఁబడు" అనిపదచ్ఛేదము చెప్పికొనందగు

ఉపసర్గంబులును = ఉపసర్గసంజ్ఞ గలవియును సముచ్చయమునచేతను నూరీప్రభృతులకును సాక్షాత్ప్రభృతులకును మునుపుగాఁ జెప్పఁబడినగతి సంజ్ఞ యిట ననువర్తించి ప్రాదులకు గత్యుపసర్గసంజ్ఞలు రెండునుగలవియని యర్థమగును. అట్టియర్థమే కానిచో సూత్రంబున గతిసంజ్ఞాశబ్దంబులచేతం బురస్కరింపఁబడని 'భూ, ప్రభృతిధాతువులకే తెలుంగునందుఁ బ్రయోగంబు లేకున్నందునఁ బ్రాదులకు గతి సంజ్ఞ లేమింజేసి ప్రసరించు ఆలోచించు ఇత్యాదిప్రయోగంబులు తెలుఁగున లేకపోవలసివచ్చును. కాన ఛాన్నపలాలన్యాయంబున నిట నుపసర్గసంజ్ఞ వక్కాణింపఁబడ్డది గాని గతిసంజ్ఞయే ముఖ్యంబు "ఆవిర్భవించు" "ఆవిష్" అన్నశబ్దంబూరీప్రభృతులలోనిది గతిసంజ్ఞగలిగి ప్రయోగార్హంబయ్యె. "భస్మీకరించు" ఇట భస్మశబ్దంబూరీ ప్రభృత్యాదులలో లేనందున గతిసంజ్ఞ లేకున్నను చ్విప్రత్యయాంతము గావున "ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చ" అనుసూత్రంబున గతిసంజ్ఞ గలిగి ప్రయోగ యోగ్యంబయ్యె. ఇట్లు స్వీకరించు, బహిర్భవించు. ఏకీభవించు, ఇత్యాదులు తెలియందగు. "సాక్షాత్కరించు" ఇట్లు నమశ్శబ్దము సాక్షాత్ప్రభృతులలోనిది గాన గతిసంజ్ఞ గలిగి "నమస్కరించు" అయ్యె. విసర్గస్థలంబున గతిసంజ్ఞ లేనందున "నమఃకరించు" అని కాదు. సాక్షాత్ప్రభృతులాకృతిగణంబగుటంజేసి ధిక్, హుం. ఫీం ఇత్యాదిశబ్దములతో ధిక్కరించు, హుంకరించు, ఫీంకరించు, ఇత్యాదులు గృహీతంబులయ్యె. మనశ్శబ్దంబు నమశ్శబ్దవ్యుత్క్రమంబే కావున నమస్కరించు అన్నట్లు 'మనస్కరించు' అని ప్రమాదంబున లోకులు ప్రయోగింతురు. కొందఱాధునికులు జంకుకళంకులేని కవులు 'శుశ్రూషించు' ఇత్యాదులు ప్రయోగించుచున్నారు. అయ్యవి సకళంకప్రయోగంబులు. "ఆర్యప్రయోగంబుల నెఱుంగునది" యన్నసూత్రవచనంబునకుఁ దాత్పర్యమేమనఁగా సావధానముతో వినుండు ఈసూత్రస్థమయిన యగతికశబ్దంబునకు నేకశేషము గాని లేక యావృత్తి గాని చేయవలయు: ఇపుడు గతిసంజ్ఞాశబ్దవిరహితములయిన భ్వాదులకు నిందుఁ బ్రయోగంబు లేకున్నయొక యర్థమే కాక యగతికంబులు అనఁగా నశేషకంబులు = కవిప్రయోగశరణములు కాని భ్వాదులకు నీభాష యందుఁ బ్రయోగంబు లేకున్న యర్థాంతరమును నగును కవిప్రయోగములుండెనేని గతిసంజ్ఞాశబ్దరహితంబులైనను సాధువులని ద్వితీయార్థతాత్పర్యము. కనుక నేజయించు, ఈక్షించు, భ్రమించు, స్మరించు, హరించు, బోధించు, రక్షించు ఇత్యాదులు లక్షితంబులయ్యె. విజయించు, పరాజయించు, అతిక్షించు, దుర్భ్రమించు, ఇత్యాదులు

సగతికములయినను గవిప్రయోగాభావంబునం జేసి దుర్గతికములయ్యె నని సూత్రకారుని తాత్పర్యము సత్, అలం, పురః, తిరః, ఇత్యాదిశబ్దంబులకు విశేషసూత్రంబుల సంస్కృతవ్యాకరణంబున గతిసంజ్ఞ విధింపఁబడినందున సత్కరించు, అలంకరించు, పురస్కరించు, తిరస్కరించు, ఇత్యాదులార్యసమ్మతములైనవి యని తెలియందగు.

122 సూ— వలయ్యాదిక్రియలకుం గర్త్రయగు భావంబునందు నుజియగు..

వలయ్యాది క్రియలకుం గర్తృభూత క్రియావృత్తియగు ధాతువునకు నుజివర్ణకంబగు ॥ వాఁడుచూడవలయు - వారలుచూడఁగావలయు - నీవుచూడవలయు - మీరుచూడవలయు - నేనుజూడవలయు - మేముచూడవయు ॥ మనముచూడవలయు - వలయును - వలదు - కూడును - కూడదు — చెల్లును - చెల్లదు - తగును - తగదు - ఇత్యాదులు వలయ్యాదులు.

వ్యా—వలయు, వలదు మొదలైన యీ క్రిందిగణములోని ధాతువులకుఁ గ్రియయే కర్తగానున్నచో నట్టి క్రియావాచకశబ్దంబునకు నుజివర్ణకంబగును. పూర్వమందుఁ దుమర్థభావలక్షణార్థములయందు ౪౦ సూత్రమునను జివర్ణకము విధింపఁబడినది ఇపుడో క్రియకుఁ గర్తృత్వార్థమందు నుజివర్ణకము విధింపఁబడ్డది యని భేదము తెలిసికొనవలయు ((౧) జాతి (౨) వ్యక్తి (౩) సంఖ్యా (౪) కాల (౫) కారకంబులైదును ధాతువునకే యర్థములనియు, దీనిమీఁది ప్రత్యయము తొద్భృశార్థస్ఫుటీకరణములో సహాయమగుననియు (ద్యోతకము) క్రి. పరి. ౨ సూత్రము వివరించుతఱిని జెప్పంబడియె. కావున ధాతువునకు సహజార్థమైన కర్తృత్వమును నుజివర్ణకంబు స్ఫుటీకరించుఁనని (ద్యోతకమని) తెలియందగినది.

ఉ—'వాఁడు చూడవలయు' అన్న వాక్యంబునకు వాఁడు చూచుట యావశ్యమని యర్థము. "వాఁడు" అన్నశబ్దము చూచుధాతువునకుఁ గర్తగా నన్వయించును

చూడక' అనునది వలయుధాతువునకుఁ గర్తగా సంబంధించునని యెఱుంగునది. ఇట్లు 'వారలు చూడఁగావలయు, ఇత్యాదివాక్యములయందు 'వారలు' అన్న బహువచనాంతము చూచుధాతువుతోడను' చూచుధాతువు కర్తగావలయు ధాతువుతోడను నన్వయించును గావున వలయుధాతువు సదా యేకవచనాంతముగానే యుండునని తెలియం దగు— గీ॥ నిన్ను నిత్యసత్యనిరతుఁగా నెఱిఁగి యు। కార్యమునకు వలనుగలుగు టెఱిఁగి పనుపవలసె భూతభావము పేక్షించి। దేవహితము దీని దీర్పవలయు॥ ఆది-౨అ॥ క॥ అపనది యట్టినదైవము। దగనిచ్చినయవ్వరంబు దప్పనెమనక। విగతభయవాసయోగ్యం। బుగనొక్కెడఁ జెప్పుమిపుడ పోఁగవలయున్॥ విరా ౧ ఆ॥ గీ॥ వలదుకుక్కలవిడువంగ వలవదేయ। నడిచి మొలపిడియుమ్మునఁ బొసువవమ్ము। బంకమునఁగొరిజదిగఁబడి పఱవ లేవు। మన్నులిప్పోళ రేగటిమన్నులందు॥ మను ౪ ఆ. వచ్చుధాతువుల య్యాదులలోనిదని తెలియందగినది. కనుకనే యీపద్యములోని పొఁకునశబ్దము 'వచ్చు' నకుఁ గర్తయైనది ఇట్లు చను. అగు ఇత్యాదులు గీ॥ చనునె? యిట్టిబలాఢ సజ్జనులకాఁడు॥ పుట్టువులతోడ నీవును బుట్టినాఁడ। నట్టుగాక యహీనవంశాభిజాత। నై ప్రతివ్రతవనఁ నన్ను నడుగఁ దగునె॥ విరా ౨అ॥ గీ॥ ధర్మదేవత నీమసత్కర్మమునకు। మెచ్చి యెంతయుఁ బ్రీతిమై నిచ్చినట్టి। వరముగలుగంగ మన మేమివర్తనమున। నెచటనుండిన నొరులకు నెఱుఁగనగునె? విరా ౧ ఆ॥ (మూలము) సకర్మకంబునకుస్వరూపప్రేరణార్థంబులు రెండును గొనుపద్వాసుబంధంబులం దొక్కొక్కటితోడ రెంటితోడం గూడుచోనగునవి గూడుం గూడ రూపంబు లెనిమిదయ్యె। వాని సొదది నుదాహరించెద.

(పైసూత్రవృత్తి యందు)

కర్త్రర్థకము.

మెతుకుఁడు - వంటకమును-వండెను

ఆత్మనేపదకర్త్రర్థకము.

మెతుకుఁడు - వంటకమును - వండుకొనియెను

కర్మార్థకము.

మైత్రునిచేత - వంటకము - వండఁబడియెను

ఆత్మనేపదకర్మార్థకము.

మైత్రునిచేత - వంటకము - వండుకొనఁబడియెను

ప్రేరణకర్త్రర్థకము.

చైత్రుఁడు - మైత్రునిచేత - వంటకమును - వండించెను

ప్రేరణాత్మనేపదకర్త్రర్థకము.

చైత్రుఁడు - మైత్రునిచేత - వంటకమును - వండించుకొనియెను

ప్రేరణకర్మార్థకము.

చైత్రునిచేత - మైత్రునిచేత - వంటకము - వండింపఁబడియెను

ప్రేరణాత్మనేపదకర్మార్థకము.

చైత్రునిచేత - మైత్రునిచేత - వంటకము-వండించుకొనఁబడియెను"

వ్యా. సకర్మకమైన వండుధాతువునకు స్వరూపార్థమందు నాలుగురూపంబులు నిరూపింపఁబడును.

స్వరూపార్థకరూపము. వండెను (౧)

అనఁగా ప్రేరణార్థములేనిది

ఆత్మనేపదార్థమందుఁ గొన్వనుబంధ మొక్కటియే

చేర్పఁగా........................వండుకొనియె (౨)

కర్మార్థవిపక్షయందుఁ బడ్వనుబంధం బొక్కటియే

చేర్పఁగా..........................వండఁబడియెను (3

రెండును గూడుచో అనఁగా

ఆత్మనేపదకర్మార్థము లుభయంబును వివక్షింపఁబ

డఁగా..............................వండుకొనఁబడియెను (౪)

ఇట్లు స్వరూపార్థకరూపంబునకుఁ గొనుపడుశబ్దంబులలో నేకైకశబ్దసంఘటన చేతను, నుభయశబ్దసంఘటనచేతను మూఁడురూపంబులగు.

ఇంకను సకర్మకమైనవండుధాతువునకే ప్రేరణార్థమందు నాలుగురూపంబులును జూపంబడును.

ప్రేరణార్థకరూపము—వండించెను. (౧)

ఆత్మనేపదార్థమునఁ గొన్వనుబంధ మొక్కటియే

చేర్పఁగా... ....వండించుకొనియెను.

కర్మార్థవివక్షయందుఁ బడ్వనుబంధ మొక్కటియే

చేర్పఁగా........ ....వండింపఁబడియెను.

ఆత్మనేపదకర్మార్థము లుభయంబును వివక్షింపఁబ

డఁగా.....................వండించుకొనఁబడియెను.

ఇట్లు స్వరూపార్థకము (వండెను) ప్రేరణార్థరూపము (వండించెను;) అన్నవిగాక తక్కినవి కొనుపడుశబ్దంబులు పర్యాయముగా ఘటనచేతను యౌగపద్యముగా ఘటనచేతను ౬ రూపంబులగు.

స్వరూపప్రేరణార్థకరూపంబులు రెండును గూడఁగా నన్నియు నెనిమిదిరూపంబులు పైనిం జూపినవిధంబునఁ దెలియందగు.

(౫౭ సూ—చే, కొనుధాతువును ౮౭ సూ—చే, పడుజియుఁ జేర్పఁబడును)

123 సూ—గతిబుద్ధిప్రత్యవసానార్థశబ్దకర్మాకర్మకంబుల కప్రేరణంబునం గర్తయగునది ప్రేరణంబునం గర్మంబగు.

పోఁవు మొదలయినవి గత్యర్థకంబులు ॥ తెలియు మొదలయినవి బుద్ధ్యర్థకంబులు ॥ తిను మొదలయినవి ప్రత్యవసానార్థకంబులు ॥ విను - చెప్పు - చదువు - మొదలయినవి శబ్దకర్మంబులు ॥ అకర్మకంబులు

ప్రసిద్ధంబులు ॥ మైత్రుండు గ్రామంబుం బొందెను - చైత్రుండు - మైత్రుని గ్రామంబుం బొందించెను ॥ లాంతిచో సహిత మిక్కార్యంబు గానంబడియెడి ॥ మైత్రుండు పుడమి నేలెను - చైత్రుఁడు మైత్రునిం బుడమి నేలించెను.

వ్యా—"యేగత్యర్థకాః, తేప్రాప్త్యర్థకాః" (గమనార్థకధాతువులు పొందుట యన్న యర్థమిచ్చును) అని వైయాకరణుల సమ్మతి యున్నందునఁ బొందు మొదలైనవి శేఖరాది గ్రంథకర్తల మతంబున "సుఖంప్రాప్తః" ఇత్యాదులందుం గాక తక్కినచోట్ల గమనము లేక తమయర్థము సంభవింపనందున గత్యర్థకములు॥ ప్రత్యవసానంబు = భక్షణంబు॥ శబ్దము కర్మకారకంబుగాఁ గల ధాతువులు శబ్దకర్మంబులు నాఁబడు॥ మాటను వినెను. పాఠమును జెప్పెను ఇత్యాదివాక్యములందు కర్మార్థక ద్వితీయాంతములైన మాటయు పాఠమును అక్షరరూపమైన ధ్వనులే కాన, విను-చెప్పు ఇత్యాదులు శబ్దకర్మంబులయ్యె. అకర్మకధాతువులు సంస్కృతవ్యాకరణవ్యాఖ్యాతలు శ్లోకంబున సంగ్రహముగాఁ జెప్పియుండిరి. వాని నిందుం బొందుపఱచుచున్నాను॥ శ్లో॥ (౧) వృద్ధి (౨) క్షయ (౩) భయ (౪) జీవిత (౫) మరణం। (౬) లజ్జా (౭) సత్తా (౮) స్థితి (౯) జాగరణం। (౧౦) శయన (౧౧) క్రీడా (౧౨) రుచి (౧౩) దీప్త్యర్థం। ధాతుగణం తమకర్మకమాహుః॥ వర్ధిల్లుట, క్షీణించుట, భీతిల్లుట, జీవించుట, చచ్చుట, లజ్జించుట, ఉండుట, నిలుచుట, మేల్కొనుట, శయనించుట, క్రీడించుట, రుచించుట, ప్రకాశించుట యీ యర్థములుగల ధాతువులకర్మకంబులగునని యర్థము. సూత్రార్థము—గత్యర్థకాది పూర్వోక్త ధాతువుల ప్రయోగంబులోఁ బ్రేరణార్థము లేనియపుడు కర్తయైనది ప్రేరణార్థసమావేశమందుఁ గర్మంబగును. "ఉ॥ మైత్రుండు గ్రామంబుం బొందెను" ఇటఁ బొందుధాతువునకు స్వరూపార్థము ఈదశయందు మైత్రుండు కర్తయైనట్లు స్పష్టపఱచుచున్నది. "చైత్రుండు మైత్రునిం గ్రామంబుం బొందించెను" ఇటఁ బొందుధాతువునకు ౭౦న సూత్రమునఁ బ్రేరణార్థము విధింపఁబడియె. కానఁ బ్రేరణంబు లేని పూర్వవాక్యంబులోఁ గర్తయైన మైత్రుండు ప్రేరణంబుగల యీ వాక్యంబులోఁ బ్రకృతసూత్రంబునఁ గర్మంబైనందువలనఁ దద్బోధక మైత్రిశబ్దము ద్వితీయాంతమయ్యెను.

ఇట నీసూత్రము లేకుండనే మైత్రాదులుకర్మంబులై ద్వితీయనొందునని యిట్లు శంకింపఁగు. ఉదా—"చైత్రుండు మైత్రునిం గ్రామంబుం బొందఁగాఁ బ్రేరేచెను" ఈవాక్యంబులోఁ బ్రేరేమధాతువు సకర్మకంబు గాన నీధాత్వర్థంబునకు మైత్రుఁడు కర్మకంబై కార. పరి. ౨వ సూత్రమున మైత్రశబ్దము ద్వితీయాంతమగుట కరతలామలకంబుగాఁ గానిపించెడిని. కాన "ప్రేరేమ" నకు నీవాక్యంబులో మైత్రుండు గర్మంబైనట్టులే, చైత్రుండు మైత్రునిం గ్రామంబుం బొందించెను॥ అన్నవాక్యములో సహితము ప్రేరేమధాతువునకుఁ బర్యాయశబ్దంబై పొందుధాతువుకంటెఁ బ్రేరణార్థకమైన ణించుగాగమంబున్నందునఁ బూర్వవాక్యంబునందుం బలె నిటను మైత్రుండు కర్మంబగుట న్యాయసిద్ధంబగుచుండఁ బిష్టపేషణంబుగా నీసూత్రారంభ మనావశ్యకంబని వక్కాణించుచున్నారు. అదియుక్తంబు; కాని దేవదత్తుఁడు అన్నమును వండుటకై యజ్ఞదత్తునిం బ్రేరేచెను. అన్నవాక్యమందుగూడఁ బూర్వవాక్యమందు మైత్రుండు వోలె నిట యజ్ఞదత్తుండు "ప్రేరేమ" నకుఁ గర్మంబైనందునఁ బ్రేరణేంచుగాగమాంతమైన పొందించుధాతువునకు మైత్రుండు కర్మంబై "చైత్రుండు మైత్రునిం గ్రామంబుంబొందించెను" అన్నట్టులే యిటఁ బ్రేరణేంచుగాగమాంతమౌవండించు ధాతువునకు యజ్ఞదత్తుండు కర్మంబై "దేవదత్తుండు అన్నమును యజ్ఞదత్తునివండించెను (వండఁబ్రేరేచెను") అన్న యనిష్టప్రయోగంబు సంభవించును. కావున నీసూత్రారంభ మావశ్యకంబు. పైనిం జూపినవిధంబునఁ బ్రకృతసూత్ర మక్కరలేకయే యెల్లెడలను బ్రేరణేంచుగాగమాంతస్థలంబులలోఁ గర్త కర్మంబగుచున్నందున "ప్రాప్తే సత్యారభ్యమాణో విధిర్నియమాయ భవతి" [ప్రాప్తించుచుండఁగాఁ జేయంబడిన సూత్రము నియమముకై యగును) అన్న న్యాయంబున నిపుడీసూత్రము నియమార్థమగును. "గత్యర్థకాదిధాతువులే ప్రేరణేంచుక్కగలవియైనపుడు కర్త గర్మంబగును గాని తక్కినధాతువులు ప్రేరణేంచుక్కగలవియైనను గర్త కర్మంబుగాదు" అనిన నియమంబీ సూత్రమున్నచోఁ నేర్పడును. ఇపుడు వండు మొదలయిన తక్కినధాతువులు ప్రేరణేంచుక్కగలవియైనను యజ్ఞదత్తుఁడు కర్మంబుగాక కర్తగానే యుండి యాఖ్యాతముచేతఁ జెప్పఁబడనందున [విభక్త్యంతమైన క్రియచేత ప్రథమాంతార్థమై దేవదత్తుండే యాకాంక్షితుండై యజ్ఞదత్తుండట్లు గానందున] కార. పరి. ౩ సూత్రంబున ననభిహితుఁడైన

యజ్ఞదత్తునిం దెలుపునట్టి యజ్ఞదత్తశబ్దంబునకుం బెం దృతీయావిభక్తి గ్రిగి "దేవదత్తుండు యజ్ఞదత్తునిచే వండించెను" అనిన ప్రయోగమగునని యెఱుంగునది. ఈసూత్రము నియామాగమని సంస్కృతవ్యాకరణ వ్యాఖ్యానములలోను నహోబల పండితీయము లోను వ్రాయంబడినది. సంస్కృతవ్యాకరణంబులో దీనిమాతృకసూత్రమునొద్ద నైదు విధములైన ధాతువులును ప్రేరణార్థకములైనవు నైదుదాహరణంబులును స్పష్టార్థమీ శ్లోకంబునం జూపంబడినవి. శ్లో॥ శత్రూనగమయత్స్వర్గం। వేదార్థం స్వానవేదయత్। ఆశయచ్చామృతం దేవాన్వేదమధ్యాపయద్విధిం। ఆసయత్సలిలేపృథ్వీం। యస్స మే శ్రీహరిర్గతిః॥ దీనికిం బ్రతిబింబంబుగాం బద్యంబొనర్చి యుదాహరణపంచకంబు చూపంబడును. క॥ అరులం బొందించెను సుర।పురి; స్వీయుల శ్రుతులయర్థమును నెఱిఁగించెన్;। సురలం ద్రావించెసుధన్;। సరసిజాసనుని శ్రుతులఁ జదివించె; వసుం।ధర నీటనుంచె నే శ్రీ హరి; యాతండు నాకు శరణమనలక్ష్యములౌ॥ చ॥ నునుజిగురాకు మేయుతటి నోరికెలంకులఁ దేటికుట్టినన్। వనరుహశాఖలం గునుకు వన్వనిఁ బాఱుపికాంగనం బికం।బన నయమొప్ప మాన్పగతి నాత్మముఖంబు ముఖంబుఁ గూర్చి చుం।బనమొనరించెసందు సుడిమాయలుగా మగవారికృత్యముల్॥ వసు. 3ఆ. ఇటఁ గూడుధాతువు పొందుధాతువునకుఁ బర్యాయము. క్రి. పరి. ౮౦ సూత్రమున కూడించు కూర్చుటలు ప్రేరణరూపంబులు. [పురుషపికంబుతనమోమును (భార్య) మోమునఁగూడునట్లు చేసి అనిర్వ్యాకర్మకము]ఉ॥కపటపునిద్రవో వుతఱిఁ గౌఁగిటనానుచు మోవిమోవిఁజే।ర్చుచును గొన్నిరాత్రులు నరుందనియించె లతాంగియంతఁ ద। త్కపటముగాంచియుం గనని కైవడి వట్ల యొనర్చెఁ గొన్నిరే। లపుడు తాఁ బతేక నగవల్లనతాననవ్వే వేడ్కతోన్॥ కళా 8 ఆ॥

(మోవిని మోవిని జేరునట్లు చేయుచును)

మ॥ అవిచారంబని పల్కనోడుదుము ధర్మాత్మభిజ్ఞ నీయగ్రసం। భవుఁ డష్యన్నతశక్తియుక్తుఁడు మహీభారపరిగ్లుంఠు భా। గ్యవదాహితుగ్రుఁడు పాత్రుఁడీయగుఁడు లోకఖ్యాతుఁడుండంగనీ। భువనేశత్వభరంబుఁ బూన్పఁదగునే పూరున్ జఘన్యాత్మజున్॥ భార, ఆది. 3ఆ "జడల్ పూనన్" భార, శా. ౨ఆ. ఇత్యాదిస్థలంబులలోఁ బూన

ధాతువునకుఁ బొందుట, ధరించుట, యనునర్థములు సందర్భవశంబున నున్నందుననిచ్చటను 'బూను' నకు పొందుట యర్థము చెప్పవలయు. అందున పొందించుట యర్థమిచ్చునట్టి ప్రకృతపద్యములోని ప్రేరణార్థకపూన్చు ధాతువు సమావేశంబునఁ బూరుండు గర్మంబగును. వహించుటయర్థము చెప్పుకొన్నచో "నీవహోర్నా" అనువా-చే ప్రేరణార్థకణిజంతవహధాతుసమావేశమందుఁ గర్తకుఁ గర్మత్వనిషేధమున్నందుననిచ్చటనుబూరువు కర్మంబుగాక కర్తయై యనభిహితుఁడైనందున (విభక్త్యంతక్రియచే నాకాంక్షితుఁడు కానందున) కార. పరి. 3 సూత్రముచేతఁ దృతీయావిభక్తి వచ్చి "పూరుచే" అని ప్రయోగింపవలసివచ్చును. పూనునకాదివర్ణలోపము రాఁగా నూనునకు ధరించు ఇత్యాద్యర్థములు శబ్దరత్నాకరమందు॥ ఈ ప్రయోగంబు ప్రామాదికంబని చెప్పవలసివచ్చునుకాననిట సందర్భవశంబునఁ బూన్చునకుఁ బొందించుట యర్థంబని యూహించునది "భీష్ముండు ధర్మజునకు ధర్మంబుల వినిపించెన్; జనని పుత్రునకు నన్నము దినిపించెన్" ఇత్యాది ప్రయోగంబులు కార. పరి. ౨౧ సూత్రమునను, లేక "అన్యస్యాపిక్వచిద్భవేచ్చానాం" అన్న నన్నయభట్టీయ సూత్రమునను గర్మార్థమందు ధర్మజ, పుత్రశబ్దములకంటె షష్ఠివచ్చి సాధువులయినవని తెలియందగు. అథవా "కన్వాదియోగంబునం బ్రయోజ్యకర్తకు షష్ఠినిత్యంబుగానగు॥ అనినసూత్రంబున నిచ్చట విను, తినుల సమావేశంబునందు "ధర్మజ, పుత్రులకు" షష్ఠియయ్యె.

124 సూ.— అనభిహితకర్తకొకానొకచో షష్ఠి బహుళంబుగా నగు.

రాముఁడు మిథిలంగనియె ॥ రామునకు మిథిలగనంబడియె - రామునిచే మిథిలగనంబడియెను ॥ మైత్రుండుతత్వంబుం దెలిసెను - చైత్రుండు మైత్రునకుం దత్వంబుదెలిపెను ॥ కన్వాదియోగంబునం బ్రయోజ్యకర్తకు షష్ఠినిత్యంబుగానగు - విశ్వామిత్రుఁడు రామునకు మిథిలం గానిపించెను - కృష్ణుండర్జునునకు విశ్వరూపంబుం జూపెను.

అకర్మకంబున కప్రేరణంబునం దాత్మనేపద కర్మానుబంధంబులు లేమిం జేసి రూపభేదంబు లయిదని యెఱుంగునది.

కర్త్రర్థకము.

మైత్రుఁడు - మనియెను

ప్రేరణకర్త్రర్థకము.

చైత్రుఁడు - మైత్రుని మనిచెను

ప్రేరణాత్మనేపదకర్త్రర్థకము

చైత్రుఁడు - మైత్రుని - మనుచుకొనియె

ప్రేరణకర్మార్థకము.

చైత్రునిచేత - మైత్రుఁడు - మనుపఁబడియె

ప్రేరణాత్మనేపదకర్మార్థకము.

చైత్రునిచేత - మైత్రుఁడు - మనుచుకొనఁబడియె

వెండియుం బ్రేరణంబునందుం గర్మంబు గలిగినచో సకర్మకంబునకుం బండ్రెండు నకర్మకంబునకుం దొమ్మిదియు భేదంబులని యూహించునది.

వ్యా—ఆఖ్యాతముచేత (ప్రథమాంతమైన యెవ్వఁడు, ఏది ఇత్యాదిశబ్దముల ద్వారమున) నాకాంక్షితము కాని యట్టి కర్తకు కార. పరి. 3 సూత్రముచేత చేతవర్ణకంబు ప్రాప్తించు చుండఁగా నీసూత్రంబు దానికి బాధకంబుగా నారంభింపఁబడియె.

ఉదా—"రామునకు మిథిలగనంబడియె" ఇట సకర్మకమైన కనుధాతువుకంటె క్రి. ప. 28 సూత్రమున కర్మార్థమందుఁ బడుఁజేపర్ణకంబు విధింపఁబడి "రాముఁడు మిథిలం గనియె" అన్న కర్తృప్రయోగవాక్యములోఁ గర్మంబైన మిథిలానగరము కర్మప్రయోగవాక్యములో నాఖ్యాతముచేత నభిహితమైనందున (ఏది కనఁబడెను అని ప్రథమాంతకింశబ్దముచేత నాకాంక్షితమైనందున) కార. ప. ౧ సూత్రముచేత సుక్తార్థమందుఁ బ్రథమయు కర్తయైన రాముఁడు ఆఖ్యాతముచేత నభిహితుండు కానందున కార. పరి

౩ సూత్రముచేత చేతన్వర్ణకంబును ప్రాప్తించుచుండఁగా నీసూత్రంబుచే తవర్ణకంబునకు మాత్రము బాధకంబై షష్ఠివచ్చి పైవిధంబుగా వాక్యంబయ్యె. ఇది బహుళంబుగానఁ బక్షంబునఁ దృతీయయు వచ్చి "రామునిచే"— అనియు ప్రయోగింపందగు. "చైత్రుండు మైత్రునకుం బత్యంబు దెలిపెను" తెలుపుధాతువు తెలియుధాతువు ప్రేరణంబుగాన [బుద్ధ్యర్థకము] ౧౨౩ సూత్రముచేత మైత్రుండు కర్మంబగుట ప్రాప్తించుచుండఁగా నీసూత్రంబున బాధింపఁబడి షష్ఠివచ్చినదని యెఱుంగఁదగ్గది. సూత్రములోని బహుళగ్రహణమున నొకానొకచో ద్వితీయయునగు. ఉదా. క॥ కడుఁదపమువిద్రబోయితిఁ। బడఁతీ! ననుఁ దెలుపవలదె బలియుఁడొకరుఁడె। క్కృషుజనమునఁబట్టిబలం। బెడలఁగ ననుదిగిచె నాతఁడెవ్వఁడు సెపుమా॥ భా. ౧౮. ౭ ఆ. "కర్త్రాదియోగంబునన్" అన్న సూత్రంబునకుఁ దాత్పర్యమేమనఁగా సంస్కృతవ్యాకరణంబున "దృశేశ్చ" అను వార్త్తికము చేతఁ బ్రేరణార్థకమాశిజంతదృశిధాతువు సమావేశంబునఁ గర్తకుఁగర్మత్వము విధింపఁబడి "దర్శయతి హరిం భక్తాన్" (మైత్రుఁడు హరిఁ భక్తులను జూపెను; ఇది ప్రతిపదార్థాంధ్రీకరణము) అని యప్రేరణంబునఁ గర్తలైన భక్తులు (భక్తా హరింపశ్యంతి=భక్తులు హరినిఁ జూచుచున్నారు) ఇపుడు ప్రేరణంబునఁ గర్మంబగుట యుదాహరింపఁబడియె. సంస్కృతవ్యాకరణానుసారంబుగా నాంధ్రభాషయందుం జూడ గత్యాద్యర్థకధాతువులకుఁ బ్రేరణంబునన ప్రేరణమందలి గర్త కర్మంబైనట్టులే దృశ్యర్థకధాతువులకుఁ గూడఁ బ్రేరణంబున నప్రేరణంబందలి కర్త కర్మంబగుట ప్రసక్తమగుచుండ నీసూత్రముచేతను సూరిగారు షష్ఠిని విధించుచుండిరని యెఱుంగనది. ఉ. విశ్వామిత్రుఁడు రామునకు మిథిలం గానిపించెను. ఇటనప్రేరణంబునఁ గర్తయైన రామునకు (రాముఁడు మిథిలంగనియె) నీవాక్యంబున షష్ఠి వచ్చెను. కను, విను, తిను ఇత్యాదులు కన్వాదులు కనుధాతువునకుఁ బ్రేరణంబున ౭౦ సూ-చే నింపుక్కును ౭౮ సూ-చేత ఁబుగాగమంబును ౭౩ సూత్రముక్రిందివాక్యముచేత నకారంబునకు దీర్ఘత్వమును ౨౫ సూ-చేత, నుకారముమీఁది యుకారమునకు నిత్యంబును గలుగంగా "కానిపించు" అగును. ఈధాతువునకుఁ బేరణార్థమే కాకుండ "ప్రత్యక్షమగు" అని యకర్మకార్థంబును గలదు. ఆ॥ కానిపించి యేమికావలయును వరం। బడుగుమనిన నేను నాత్మశక్తి। కొలఁది నతులు నుతులు సలిపెతుంబురుగాన। కలనవలన గెలువవలయునంటి॥ కళా ౨ ఆ॥ ఇట్లై రెండవయుదాహరణంబునునర్జునశబ్దంబుమీఁద షష్ఠియయ్యె "మా

"పెను" చూచునపు క్రి. ప. ౭౬ సూ-చేఁ బుగాగమంబు గలిగి చువర్ణంబు లోపింపఁ గానైనది.

(సూ) అకర్మకంబున కప్రేరణంబునం దాత్మనేపదకర్మానుబంధంబులు లేమిం జేసి రూపభేదంబు లేదని యెఱుంగునది.

వ్యా— అకర్మకధాతువునకుఁ గర్మసంబంధము లేనందునఁ గర్మార్థమందు ౮౯ సూ-చే విధింపఁబడు "పడుజి" "కొను" ఇత్యాద్యకర్మకధాతువులకుఁ జేర్పఁబడదు. ఆంధ్రభాషాశైలిం జేసి యకర్మకంబులగు మనుప్రభృతి ధాతువులకుఁ "గొను" అన్న యాత్మనేపదానుబంధంబును జేర్పఁబడదని తెలియవలయు. ఒకానొకచో నకర్మకధాతువునకు సయితము పడుజికొనులు ౧౦౯ సూత్రమున స్వార్థమందు సూత్రమ. రావచ్చును నిలఁబడు పండుకొను ఇత్యాదులు.

కర్త్రర్థకము,

మైత్రుండు మనియెను	ఇది యకర్మకంబు గాన నాత్మనేపదచిహ్నంబగు కొనుశబ్దమును, కర్మార్థలాంఛనంబైన పడుజియు లేనందున నొక్కటియే రూపంబు.
ప్రేరణ కర్త్రర్థకము చైత్రుండు మైత్రుని మనిచెను	క్రి. ప. ౭౩ సూ-మున చుక్కు ను ౭౫ సూ-మున నుకారముమీఁది యుకారమున కికారంబును గలిగెను.
చైత్రుండు మైత్రుని మనుచుకొనియె.	ప్రేరణాత్మనేపదకర్త్రర్థకము. ప్రేరణంబున సకర్మకమైనందునఁ "గొను" అను నాత్మనేపద చిహ్నము చేర్పవచ్చును
చైత్రునిచేత మైత్రుండు మనపఁబడియె	ప్రేరణకర్మార్థకము. ప్రేరణంబు సకర్మకమైనందున "పడు" అను కర్మార్థచిహ్నంబు చేర్పవచ్చును.
చైత్రునిచేత మైత్రుండు మనుచుకొనఁబడియె	ప్రేరణాత్మనేపదకర్మార్థకము సకర్మకము గనుక నుభయంబును కొనుపడుజులు చేర్పంబడియె.

ఇట్లెల్ల యకర్మక ధాతువులకును, అప్రేరణంబునందు అనఁగా స్వరూపార్థమందు నాత్మనేపదకర్మానుబంధములు లేనందున నేకవిధమైన రూపంబును, ప్రేరణార్థ

మందు ప్రేరణరూపంబును (౧) కొనుపదుబులు వెవ్వేఱుగాఁ జేర్చుటంజేసి (౨) రూపంబులను నుభయంబును జేర్చుటంజేసి (౧) రూపంబును మిళితంబై యైదురూపంబు లేర్పడు. (మూలము) రెండిరయుం బ్రేరణంబునందు నిచు గాగమంబు గలిగినచో సకర్మకంబువకుం బంద్రెండు నకర్మకంబునకుం దొమ్మిది యు భేదంబులని యూహించునది.

వ్యా—మొదటి ప్రేరణార్థమందుఁ జు గాగమంబును తిరిగి ప్రేరణార్థమందు నిచు గాగమంబును గలిగెనేని సకర్మకధాతువునకు ద్వాదశరూపంబులు నకర్మకధాతువునకు రూపనవకంబును నగును. క్రి. పరి. ౪౭ సూత్రమ్మునఁ బ్రేరణేచ్ముక్కకంటెఁ దిరిగి ప్రేరణేచ్ముక్క సంభవింపనేరదు గానఁ బ్రేరణచుక్కకంటె ప్రేరణేచుక్క రావచ్చునని భావము. ఈవఱలోఁ బ్రేరణచు గాగమరూపంబులతోఁ గూడ నకర్మకమైన వసుధాతువునకు నైదురూపంబులు చూపఁబడియె. తిరిగి ప్రేరణంబునఁ జు గాగమాంతరూపంబుకంటె నిచుక్క చేసి నాల్గురూపంబులును నిరూపింపంబడును.

(౧) యజ్ఞదత్తుండు చైత్రునిచేత మైత్రుని మనిపించెను. పునః ప్రేరణకర్త్రర్థకము ఇట నాఖ్యాతముచేత యజ్ఞదత్తుం డభిహితుండై చైత్రుండనభిహితుం డగుటం జేసి కా౭ర పరి. 3 సూత్రమ్మునఁ జైత్రశబ్దంబుకంటెఁ జేతవర్ణకంబయ్యె.

(౨) యజ్ఞదత్తుఁడు చైత్రునిచేత మైత్రుని మనిపించుకొనియె (పునః ప్రేరణాత్మనేపదకర్త్రర్థకము)

(3) యజ్ఞదత్తునిచేత చైత్రునిచేత మైత్రుండు మనిపింపఁబడియె. (పునః ప్రేరణకర్మార్థకము) ఇటఁ గర్మార్థకమైన యాఖ్యాతంబుచేతను గర్మంబైన మైత్రుండభిహితుఁడై ప్రయోజకప్రయోజ్యులైన యజ్ఞదత్త చైత్రులిరువురును ననభిహితులైనందున కా౭ర. పరి. 3 సూత్రమున యజ్ఞదత్త చైత్రశబ్దములకంటెఁ జేతవర్ణకంబులు గలిగె. మైత్రుం డభిహితుండైనందున సుకార్థమందుఁ బ్రథమసూత్రమ్మునఁ బ్రథమావిభక్తియయ్యె.

(౪) యజ్ఞదత్తునిచేతఁ జైత్రునిచేత మైత్రుండు మనిపించుకొనంబడియె. (పునః ప్రేరణాత్మనేపదకర్మార్థకము) వెనుకటిరీతిగానే తృతీయాప్రథమావిభక్తులు దద్విధాయకసూత్రమ్ములఁ గలుగునని యూహించునది.

సకర్మకధాతువులనుం గూడఁ బ్రేరణార్థములు రెండింటియందు నుపయోగించి పండ్రెండురూపంబులను స్పష్టార్థముదాహరించెద.

(౧) మైత్రుండు తత్త్వంబుం దెలిసెను (కర్త్రర్థకము) (౨) మైత్రుండు తత్త్వంబుం దెలిసికొనెను (ఆత్మనేపదకర్త్రర్థకము) (౩) మైత్రునిచేతఁ దత్త్వంబు తెలియంబడెను. (కర్మార్థకము) (౪) మైత్రునిచేతఁ దత్త్వంబు తెలిసికొనంబడియెను. (ఆత్మనేపదకర్మార్థకము) (౫) చైత్రుండు మైత్రునకుం దత్త్వముం దెలిపెను (ప్రేరణకర్త్రర్థకము) ఇట క్రి. పరి. ౧౨౪ సూత్రమునఁ బ్రయోజ్యకర్తయైన మైత్రునిఁ జెప్పునట్టి మైత్రశబ్దమునకు షష్ఠి గలిగినది. (౬) చైత్రుండు మైత్రునకుం దత్త్వంబుం దెలుపుకొనెను (ప్రేరణాత్మనేపదకర్త్రర్థకము) (౭) చైత్రునిచేత మైత్రునకుం దత్త్వంబు తెలుపంబడియెను (ప్రేరణకర్మార్థకము) (౮) చైత్రునిచేత మైత్రునకుం దత్త్వంబు తెలుపుకొనంబడియెను (ప్రేరణాత్మనేపదకర్మార్థకము) (౯) యజ్ఞదత్తుండు చైత్రునిచేత మైత్రునకుం దత్త్వంబుం దెలిపించెను (పునఃప్రేరణకర్త్రర్థకము) (౧౦) యజ్ఞదత్తుండు చైత్రునిచేత మైత్రునకుం దత్త్వంబుం దెలిపించుకొనియెను (పునఃప్రేరణాత్మనేపదకర్త్రర్థకము) (౧౧) యజ్ఞదత్తునిచేత చైత్రునిచేత మైత్రునకుం దత్త్వంబు తెలిపింపఁబడియెను. (పునఃప్రేరణకర్మార్థకము) (౧౨) యజ్ఞదత్తునిచేతఁ జైత్రునిచేత మైత్రునకుఁ దత్త్వంబు తెలిపించుకొనఁబడియెను. ఇట్లు తక్కినసకర్మకంబులకు నూహ్యంబులు.

ఇది క్రియాపరిచ్ఛేదము.

శ్రీ వేదాంతదేశికాయ నమః
శ్రీ లక్ష్మణ రామానుజాయ నమః

కృదంతపరిచ్ఛేదము.

1 సూ—కృత్తులకర్థంబులు యథావ్యవహారంబుగ గ్రాహ్యంబులు.

ధాతువునకు విహితంబగుడుమ్ఙ్భిన్న ప్రత్యయంబు కృత్తనాఁబడు కృత్తులకువక్ష్యమాణంబులకు భావకర్తృకర్మాద్యర్థంబులు మహాజనవ్యవహారానుసారిగా నెఱుంగునది. ॥అంక - బంధనము ॥ మొలక - నవోద్భిదము ॥ ఏలిక - పాలకుఁడు ॥ కోరిక - వాంఛయు వాంఛితంబును మూఁక - సంఘము॥ ఆడిక - నింద ॥ ఓడిక - ప్రోతస్సు.

వ్యా—కృత్ప్రత్యయంబులకు భావకర్మార్థంబులు పెద్దల వ్యవహారమును ననుసరించి తెలియందగినవి. కాని సూత్రంబులలో నాయాయియర్థములం బేర్కొని, క, ఇక, ఇత్యాదికృత్ప్రత్యయంబులు విధింపఁబడవని భావము.

ఈతాత్పర్యమే "కృత్తులకు వక్ష్యమాణంబులకు భావకర్తృకర్మార్థంబులు మహాజనవ్యవహారానుసారిగా నెఱుంగునది" అని మూలమందే వివరణము చేయఁబడినది.

(మూలము) ధాతువునకు విహితంబగు డుమ్ఙ్భిన్నప్రత్యంబు కృత్తనాఁబడు

వ్యా—"ధాతువునకు" అనిన క్రియాపరిచ్ఛేదమందలి ప్రథమసూత్రము క్రియాపరిచ్ఛేదమందే కాకుండఁ గృదంతపరిచ్ఛేదంబునందుం గూడ నధికారసూత్రముగా వర్తిల్లునని భావము. కృత్ప్రత్యయంబునకు లక్షణంబేమనఁగా డుఙ్, ఱు, వు, ఱు, ను, ముఙ్ అనునవి దక్క ధాత్వధికారమందలి ప్రత్యయంబులు కృత్తులు నాఁబడునని యర్థము. డుఙ్ఞులోని డువర్ణంబును ముఙ్ఞులోని ఇకారంబుతోఁ గూర్పఁగా "డుమ్ఙ్" అనిన ప్రత్యాహారం బేర్పడినది. [క్రి. ప. ౧ సూ] సూరిగారిచేత "కృదతిఙ్" అనిన

పాణినీయసూత్రమే యాంధ్రీకరించి యిట్లు వ్రాయఁబడినది యని తెలియందగు. భావాద్యర్థంబుల కుదాహరణము. ఆఁక|| బంధనము. ఇట అడ్డగించు అర్థముగల యాఁగు ధాతువుకంటె నీపరిచ్ఛేదములో 3 సూత్రముచేతఁ గవర్ణకము రాఁగా "ఆఁగు + క" ఇట్లుండె. కవర్ణము పరముగుచుండ ధాతుగుకారమునకు ౨ సూత్రముచేతను లోపంబై "ఆఁక" యయ్యె దీనికి నడ్డగించుట యర్థము గాన భావార్థమున కుదాహరణము. ఉ దా "మొలక" నవోద్భిదము; దీనికిఁ బర్యాయపదంబుగా నిచ్చిన "ఉద్భిత్" అను శబ్దము "ఉద్భినత్తి భువఁ బీజంచ" [భూమిని బీజమును భేదించి వెలువడునది] యన్న యర్థమందు "సత్సూద్విష............భిదచ్ఛిదజనీరాజా ముపసర్గేపిక్విప్" అ౩ పా ౨ సూ ౬౧] అనుపాణినీయసూత్రంబున ననువర్తమాన కర్త్రర్థమందుఁ క్విప్పు రాఁగా నైన రూపంబుగావున మొలక శబ్దంబును మొలుచుధాతువుకంటెఁ గర్త్రర్థమందు గవర్ణము వచ్చినది యని తెలియవలయు. ఉద్భిచ్ఛబ్దము బుత్త్వాగాసులలోనిది గాన నవోద్భిదము అని యయ్యె. ఆఁగు, మొలుచు, ధాతువులకుంటె ౩ సూత్రమున నొక్కవర్ణకమే విధింపఁబడినను "ఆఁగు" కంటె భావార్థమందును "మొలుచు" కర్త్రర్థమందును నయ్యదియైనట్లు మహాజనవ్యవహారంబున దెలియఁనగినదే కాని సూత్రంబున విశేషించి యర్థములు పేర్కొనంబడవు. మొలక మొలచునది. [మొలచుటకు కర్త] ఇట్లె మూఁగుధాతువుకంటెఁ గవర్ణకము కర్త్రర్థమందుఁ గలిగి "మూఁక" = [సంఘము = మూఁగునది] అయ్యెనని యూహింపవలయు. "ఏలిక" పాలకుఁడు ఏలుధాతువుకంటె ౧౨ సూత్రమున నిక వర్ణకము కర్త్రర్థమందుఁ గలిగె. [ఏలుటకుఁ గర్త యని యర్థము] కోరిక వాంఛయు వాంఛితంబును; కోరుధాతువునకు ౧౨ న సూ-న భావార్థమందు నిక వర్ణకము రాఁగా వాంఛ యర్థమగును. (కోరుట యర్థము) ఆధాతువుకంటెనే కర్మార్థమందు నిక వర్ణకము కలిగియు "కోరిక" యనియగు. దీనికి వాంఛితము అర్థము (కోరఁబడినది); ఆడు [నిందించుట] ధాతువునకు భావార్థమందిక వర్ణకము రాఁగా "ఆడిక" = (నింద] యగును ఓడిక [=ప్రోతస్సు 'ఓడు' నకుఁ గర్త్రర్థమందు నిక వర్ణకము [ప్రవహించునది యని ప్రవహించు క్రియకుఁ గర్తయైనట్లు తోఁచుచున్నది]; ఇట్టులొక ప్రత్యయమే భావకర్మాద్యనేకార్థములయందు వచ్చుట యర్థమునుబట్టి యూహించునది. ఇట్టి ప్రాతిపదికంబులకర్థములును, నిదర్శనముగాఁ గవి ప్రయోగంబులును, శబ్దరత్నాకరనిఘంటువులలో శాఖోపశాఖలుగాఁ బ్రకటింపఁబడును. కావునట్టి వ్యాకరణ శేష సూత్రశబ్దంబుల

కర్థము నిచ్చట నెత్తి వ్రాయుట యనావశ్యకము. ఏకధాతువునకే భావకర్త్రర్థవిశేషములయందు నేకప్రత్యయంబే గల్గినను, నొకధాతువునకే ప్రత్యయభేదంబులఁ బ్రాతిపదికార్థభేదమున్నను, వ్యాకరణమ్మునఁజేసి రూపవిశేషంబులున్నను, నట్టి స్థలంబుల నెంచి ప్రయోగంబులు ప్రమాణముగా వ్రాయంబడు. ఇచ్చటఁ గోరికశబ్దము భావార్థమందును గర్త్రర్థమందును నిక వర్ణకంబుగలదైనందున నర్థవిశేషములయందుఁ బ్రయోగనిదర్శనమావశ్యకము. క॥ ఈకథ యెవ్వరుచదివినఁ। గైకొన్నను విన్నఁగోరికను వ్రాసినవా। రేకాలముశంభునికృప। నాకల్పముగందురైహికాముష్మికముల్ ॥ [ఇచ్ఛయర్థము; భావార్థము] "తగఁగోరికలిచ్చెఁ బుళిందకోటికిన్" ఉ. రా. ౬ ఆ॥ [వాంఛితము కర్త్రర్థమందు ప్రత్య]

2 సూ—ఇటం గృత్కగతపవేములు పరంబులగునపుడు కగచయవలకు లోపంబగు.

కృత్సంబంధులగు కాదులు పరంబులగునపుడు ధాతువునంతంబులగు కగచయవలకు లోపంబగు ॥ మీఁదిలక్ష్యంబులం జూడంబడు.

వ్యా— స్పష్టము.

3 సూ—కవర్ణకంబులు గ్వాదులకగు.

అలుగు - అలుక ॥ ఆఁగు - ఆఁక ॥ ఎఱుఁగు - ఎఱుక - ఇట బిందులోపంబు. ఇట్లు గొన్నింట గ్రహించునది ॥ కడఁగు - కడఁక ॥ కలఁగు - కలఁక ॥ కాఁగు - కాఁక ॥ తునుగు - తునుక ॥ నడచు - నడక॥ నలఁగు - నలఁక ॥ పోవు - పోక॥ మడఁగు - మడఁక ॥ మలఁగు - మలక॥ మునుఁగు - మునుక ॥ మూఁగు - మూఁక॥ మొలచు - మొలక ॥ వచ్చునకు - రా - రాక ॥ వంగు - వంక ॥ వీఁగు-వీఁక ॥ ఇక కపులుపరంబులగునపుడు కనునకు దీర్ఘంబగు- కానుక-కినియుముది

యుల కుత్వంబునగు - కిసియు - - కినుక ॥ ముదియు-ముదుక ॥ ఇత్యాదు లలుగ్వాదులు.

వ్యా—"ఎఱుక" ఎఱుఁగు ధాతువునకీ సూత్రమునఁ గవర్ణకము రాఁగా ౨వ సూత్రమునఁ బ్రత్యయకకారపరత్వమందు ధాతుగుకారమునకు లోపంబు. బిందువునకు నులోపంబిట విశేషము. ఇదిపరిచయమర్థమిచ్చుచో భావార్థమందుఁగ ప్రత్యయమును దక్కినజ్ఞానము, సోదె, గుఱుతు, జ్యోతిశ్శాస్త్రము ను అర్థమగునవుడు కరణార్థమందుఁ [సాధనార్థమందు] గవర్ణకమనవలెను. దీనిచేతను యుక్తాయుక్తము మొదలైనవి తెలియఁబడునని వ్యుత్పత్తి చెప్పందగును. యుక్తాయుక్త వివేచనకు జ్ఞానము సాధనముగదా! పరోక్షమైన సంగతి తెలియుటకు సోదె సాధనము. [కరణము.] వస్తునిశ్చయంబునకు గుఱుతు సాధనము. ఆగతానాగతములు తెలియుటకు జ్యోతిశ్శాస్త్రము సాధనము. సాధనములైన జ్ఞానాదులను తెలుపుచున్నందున నెఱుకశబ్దము కరణార్థకము. ఉ॥ ఎఱుక పెటికెఁడు ధనము॥ (పరిచయము అర్థము: భావార్థము) క॥ చదివినయెఱుకలకుపరియెచదువనియెఱుకల్ లక్ష్మి. ౪ ఆ (జ్ఞానముకరణార్థకము) గీ॥ భూతి డాఁచినపుఁబూసి త్రిశూలహ! స్తంబుడాఁచి చేత సజ్జయమర! వెలఁది మేనఁగల్గువీరుండు వెలఁది యైఁ! యెఱుకయెఱుక యనుచు నేగుదెంచె॥ నీర. ౨ ఆ॥ (సోదె; పరోక్షార్థజ్ఞాన సాధనము) సీ॥ ఇటునేలజేజేల కెఱుకైనచెంగావిసుదపంజదగు కొండఁజూచినాఁడ॥ కా. ౫ ఆ॥ (గుఱుతు; వస్త్రమందలినీరుఁ జెంగావి బ్రాహ్మణులని తెలియుటకై సాధనమైనగుఱుతు) గీ॥ రాజునకుఁ గీడుపుట్టెడు రాజ్యమడఁగు! ననుచు నెఱుకచెప్పెడు జ్యోతిషాధములను! గుడుపుకొఱకువిప్రాకృతిఁగొన్న శూద్రుఁ! బాసహస్తదండము గొనఁబాడిగలదు॥ విజ్ఞా-ప్రా-కాం॥ (జ్యోతిశ్శాస్త్రము; పరోక్షార్థము దెలియఁగా సాధనము.) "తునుక" ("తునిఁగినది" అన్నయర్థము గావునఁ గర్త్రర్థమందిటఁ గవర్ణకము; గువర్ణలోపమే కాక పూర్వపరిబిందువునకు లోపము.) "మడఁక" మడత, మడఁగు వస్త్రము అర్థము; మడలునదిఅనివ్యుత్పత్తివలనఁ గర్త్రర్థమందుఁ గవర్ణకము; "మలఁక" "మలక" ఇట్లు అర్ధబిందుసహితమును బిందురహితమును నయిన రెండుశబ్దములును "మలఁగు" వలననైన రూపములే మొదటిదానికి చిక్కు,

చుట్టు, మెఱిక లోనగునర్థము భావార్థమునసైనని రెండవ గాఁకి దురక, మూకుడు॥ ఇట ద్రవ్యమర్థమయినందున మఱఁగువాఁడు, మఱఁగునది అనివ్యుత్పత్తిం జేసి కర్త్రర్థక ప్రత్యయాంతములు. "మూఁక" "మొలక" ఇయ్యవి కర్త్రర్థకములని పూర్వమందుఁ జెప్పంబడియె. "కానుక" కర్మార్థమందు రూపము (రాజుచే శ్రద్ధతోఁ) గనఁబడునది = చూడఁబడునది] రూపాంతరము "కాన్క"; ౧౨ సూ—న పక్షాంతరమందు నిక వర్ణకము "కానిక" ఇదియుఁ గర్మార్థకరూపము. "కానుపు" అనునది కనుధాతువునకుఁ బ్రసవించుటర్థమున్నందునఁ దదర్థమందు ౧౧ సూత్రముచేత, ఋవర్ణకముగలిగి యీసూత్రమందలి సూరిగారివచనంబున నాదివర్ణదీర్ఘంబగు. "ముదుక" కర్త్రర్థమందుఁ గవర్ణకము [ముదియునది ముదియువాఁడు] "ఎట్టిగాఁ| గడఁగితి మూఁడుకాళ్ళముదుక న్వరియింప" జై ౪ ఆ॥ "కినుక" రూపాంతరము "కిన్క" కినియునకు ౧౧ వ సూత్రమునఁ బువర్ణకంబును నుత్వంబును గానిపించెడిని. గీ॥ అనుచు గ్రేఁగంట నీరసం బంకురింపఁ| గినుపు కిలికించితము నాత్మఁ గీలుకొనఁగ॥ కాశీ ౪ ఆ. [కినుపు=కినుక]

4 సూ—ఇమివర్ణకంబు కలుగ్వాదులకగు.

కలుగు - కలిమి ॥ ఓరుచు ॥ ఓరిమి॥ కూరుచు - కూరిమి ॥ నేరుచు - నేరిమి॥ వ్రేలుచు - వ్రేలిమి । బడియు - బడిమి ॥ బ్రిదుకు బ్రిదిమి ॥ ఒడ్డు - ఒడ్డిమి ॥ తాలు - తాలిమి

వ్యా—"కలిమి" ఇటఁగలుగునకు బ్రకృతసూత్రమున నిమివర్ణకంబును "ఇమి" పరంబుగాఁగా రెండవసూత్రమున నంత్యగువర్ణంబునకు లోపంబును అపవాదనిత్యస్వరసంధియుఁ గలిగె. "కలిమి" భావార్థకమైనచోఁ గలియు నర్థము "ఇట్టిమహిమ కలిమికిఁ గతమెయ్యది" భార. ఆ. ౪ ఆ॥ [కలుగుట] ఈధాతువునకు నధికరణార్థమందును ఇమివర్ణకము వచ్చును. క॥ కలిమియుమట్టులఁ జేర్చును॥ భార. శాం. ౧ ఆ (కలిమి = సంపద; దీనియందు సుఖముగలుగునని వ్యుత్పత్తి) "కల్మి" రూపాంతరము. "ఓరిమి" ఇత్యాదులందు నీసూత్రమున నిమివర్ణకమును రెండవసూత్రముచేత నంత్యవర్ణ

లోపమనని యూహింపనగును. "కూరిమి" (దీనిచేతఁ బ్రియపడుదురు అని వ్యుత్పత్తి। గన్క కరణార్థమందుఁ బ్రత్యయము. స్నేహము అర్థము). బడియు-బడిమి=(దృష్టిదోషపరిహారార్థము దిగఁదీయుట) తాలు-తాలిమి॥ "తాళు" అని ధాతువుగానున్న పుడలఘులకారముతో నుండును. ఈళకారము కృదంతత్వావస్థయందు లఘులకారమయి "తాలిమి" అగు. రూపాంతరము "తాల్మి" క॥ ఈతాల్మిలేదు బ్రాహ్మణ। జాతికి నీవెవ్వడవు నిజంబనవుడు నే। సూతజుఁడనని యెఱుఁగుము। నాతండా మునిపరేఖ్యుఁడతికుపితుండై॥ భార. శాం. ౧ ఆ॥ ఉ॥ ఉత్తమభక్తి సేసితగనోప యొసర్తు బ్రియంబు తాల్మియున్॥ మెత్తదనంబు సంతతము మేలుగఁదాల్తుసహస్తభంగులన్॥ భార। ఆర. ౨౮.

5 సూ— తజర్థకంబు చేయాద్యములకగు.

చేయు - చేఁత॥ అలయు - అలఁత॥ కూయు - కూఁత॥ కోయు - క్రోఁత॥ గీయు - గీఁత॥ నేయు - నేఁత॥ పూయు - పూఁత॥ పోయు - పోఁత ॥ మూయు - మూఁత॥ మేయు - మేఁత ॥ మ్రోయు - మ్రోఁత॥ రోయు - రోఁత॥ లాయు - లాఁత॥ వ్రాయు వ్రాఁత॥ వ్రేయు - వ్రేఁత.

కూయుధాతువు మొఱయం దిప్రత్యయాంతము గీ॥ అకట! యాగఁడు కూయి నాలికూయివి లాఁతి। వారికైన నరయవలయుననిన। నన్నుఁగొనుమను తన్నుఁగన్నట్టులు। చూడనేర్చె ధర్మసూనుఁడపుడు॥ విరా. ౨౮. ఇటు లనేకస్థలంబులందుం గూడఁ బక్రుతిప్రత్యయ విభాగం బూహింపవలయు।

వ్యా॥ "చేఁత" చేయుట. ఇట భావార్థకముతజర్థకము; క॥ వారాకయాగ్రహవృత్తిం। గూరి యధర్మంబుసేఁతకుం జాలరుదు। ర్వారబలులయ్యుఁ బాండుకుమారులు శాంతాత్ములందు మహి జనులెల్లన్॥ భా. ఉద్యో. ౧౮. (అధర్మంబుసేఁతకున్=అధర్మముచేయుటకు) కృత్యము అనువర్థమందుఁ గర్మార్థకము (చేయఁబడునది); ఉ॥ పూఁ

తపసించినవంటి వలపుంబచరించు కులంబునీతికిన్। దేఁతగదమ్మ యిత్తెఱఁగ లేమ సురాంగన లెల్ల నిట్టినీ। చేఁతను మెత్తురమ్మ దయసేయక తిన్ననిమేనువెన్నెలన్। వేఁతురటమ్మ యింతకును వేదురుసెల్లునటమ్మ యింతికిన్॥ మను. ౩ ఆ. "అలఁత" ఈధాతువునకు ౧౧ సూ-చేఁ బువర్ణకంబును, ౧౨ సూ-చే నిక వర్ణకంబును గలిగి "అలపు" "అలయిక" అనిరూపంబులగు. "గీఁత" (గీయఁబడునది అనిన కర్మార్థమందుఁ దజ్వర్ణకము; గీటు అర్థము) 'మూఁత' మూయుట అన్నయర్థమందు భావార్థకము; మూకుడు మొదలైన మూయుపదార్థములు అర్థమైనపుడు కర్త్రర్థకము. 'మేఁత' పశువుచే మేయఁబడు తృణాదికమర్థము గానఁ గర్మార్థకము. 'రోఁత' జుగుప్సఅర్థము; రోఁతలు (బహువ) తిట్లు అర్థము. ఇటఁ గర్మార్థకము. "వ్రేఁత" వేయుటయు, కార్యకారణాభేదోపచారంబుచేత వ్రేయుటవలన (గగిన) దెబ్బయునర్థములు; క॥ ఆసూర్యభానుఁడీ క్రియ వ్రేసినయప్పరిఘునను జవిభుఁడధిక బలోల్లాసమునఁ బుచ్చుకొని పొడి। చేసెన సురులార్వన తని శిరమొక వ్రేతన్॥ నిర్వ ౪ ఆ॥ (దెబ్బచేత) భావార్థప్రత్యయమైనను నీయర్థమందుఁ గార్యము కారణముతో నభిన్నమన్న బుద్ధిచేత నిటు ప్రయోగింపఁబడియె. ఈగణంబులోని ధాతువుల యుకారమునకుఁ దకారము పరమగుచో రెండవ సూత్రమున లోపంబు గలిగె. తజ్జుజెత్తుగాన బిందుపూర్వకంబగు. హ్రస్వముమీఁది యూడిందువు పూర్ణబిందువునగు.

6 సూ—కువవర్ణకం బడంగ్వాదులకగు

అడఁగు - అడఁకువ॥ ఎఱుఁగు - ఎఱుకువ ॥ కలఁగు - కలఁకువ॥ నలఁగు - నలఁకువ॥ పెనఁగు - పెనఁకువ॥ పొలయు — పొలకువ॥ మఱచు - మఱకువ॥ మొలఁగు - మొలఁకువ-లోఁగు - లోఁకువ॥ వేగు - వేకువ.

వ్యా—కువప్రత్యయకకారము పరమగుచో (౨) సూత్రమున ధాత్వంత్యవర్ణమునకు లోపమగు.

"ఎలుఁగుప" — ఎలుఁగుధాతువునకుఁ గుపవర్ణకంబు గల్గగా, 'ఎలుక' శబ్దమందుంబలె బిందువుచోఁ గూడ ధాతుగుణ్ణంబు లోపించు. దీనిచేతఁ జెప్పఁబడునన్న వ్యుత్పత్తిగానఁ గర్త్రర్థమంబుఁ బ్రత్యయము 'నలఁగుప — శ్రీనుకు సాధనంబుగాన వ్యాధియను సర్థమునఁ గరణార్థమందును; శ్రమ, బాధ ఇత్యాద్యర్థములందు భావార్థమందును; బ్రత్యయము, 'పెనఁగుప' — దీనియందు (యుద్ధమందు) పెనఁగులాడుదురన్న యర్థమ్మున నధికరణంబునఁ గుపప్రత్యయము. తక్కిన మేళనాద్యర్థములయందు భావార్థమునని తెలియనగును. 'పొలఁగుప' — దీనియందు సంచరింతురన్న వ్యుత్పత్తి నిమార్గము, ఇత్యాద్యర్థములందు నధికరణార్థకము 'పోఁబడి' అర్థమందు భావార్థకము. 'లోఁగుప' — అడఁగునది ఇత్యాదివిశేషణార్థమునఁ గర్త్రర్థమందుఁ బ్రత్యయము. విశేష్యంబగుచో భావార్థకము. 'వేఁగుప' — ఈకాలమందుఁ జల్లనాయుచుండుంగానఁ బ్రభాతార్థమందు నధికరణార్థకము 'వేగుపగుచో' హం. స. ౨ ఆ.

7 సూ — టవర్ణకం బాడ్వాదులకగు నగుచో నంతలోపంబగు.

ఆఁడు - ఆఁట॥ ఊరు - ఊట॥ ఊటాడు - ఊటాట॥ ఏఁకరు - ఏఁకట। ఓఁను - ఓట॥ తివురు - తివుట ॥ తేఁకు - తేఁట॥ త్రిమ్మరు - త్రిమ్మట॥ పండు - పంట॥ పాడు - పాట॥ మండు - మంట॥ వండు - వంట॥ వేసఁగు - వేసట॥ అనుప్రయుక్తంబయిన యాటశబ్దంబు ప్రాయికంబుగాఁ గ్లీబసమంబగు ॥ కోలాటము - పోరాటము - మంద్రాటము॥ ఇత్యాదులు.

వ్యా — "ఆట" ఆడుధాతువునకుఁ బ్రకృతమాత్రమున భావార్థమందుఁ డప్రత్యయంబును ధాత్వంత్య వర్ణమునకు లోపమునునయ్యె. ఇట్లు తక్కినవి యూహింపవలయు. 'ఊట' — ఊరెడు నీరు॥ (౨) మాలగ॥ — ఇయ్యర్థములందుఁ గర్త్రర్థకము 'ఊటాట' — ఊరడించుట ఇట భావార్థకము. ఉ॥ అంతలు చేసిపోనడచి యక్కట సంజయ! చెప్పవు! తెంతురె యిట్టియాట మదిఁ బ్రియమందె యుధిష్ఠిరుండు దానవనిమ్మ్యశక్తివ్వగను నైనను బొనవుడిన్నరాత్రి! యూ. ప్రకృపాంహిర మత్రి

నాతఁడు సెంచు సెయన్నదమ్ముల౯॥ భార—ఉద్యో 3 ఆ. గీ॥ ఉన్నయప్పుడు దొడఁగింపకయులేని యట్లుగాఁగ। మాటిమాటికిఁ బరికించి మందడీల। కెల్లనూఁటయగుచు వర్తిల్ల నేర్తు॥ భార—వి—౧ ఆ; సాహాయ్యముగా నుండువాఁ డర్థముగానఁ గర్త్రర్థకము "తేట"—తేరినపదార్థము.—ఇత్యాద్యర్థములయందుఁ గర్త్రర్థకము. 'పాట'—పాడఁబడునదియర్థము గానఁ గర్మార్థకము. 'మంట'—జ్వాల యర్థమయినచోఁ గర్త్రర్థకము—'మంగ్రాఁటము'—క్లీబసమంబుగాన మువర్ణకముగలిగినది సంతాపార్థమున భావార్థము. శా॥ పంగ్రెండేఁడులు నీగతిం జనఁగ జంభద్వేషిముఖ్యామరుల్। మంగ్రాఁటం బిగియేల చెప్పెదము కామాస్యంబి కీ నేమముల్। గుంగ్రాయెనఁ జెమర్చ నింతికకటా! గోపాలచూడామణి౯। గంగ్రో కానరొ వారుచెప్పఁదగదా। కైలాస వాసంయముల్॥ ఉ—హ—౨ ఆ. (కంగ్రో—కందురో, 'అంగ్రు' అన్నట్లు 'కంగ్రు' అనురూపంబు, క్రి పరి. ౫౯—౬౨—సూత్రములనగు.)

8 సూ—టువర్ణకంబు పద్యాదులకగు నగుచో నవి యాద్యక్షరశేషంబులయి దీర్ఘంబునొందు.

పడు - పాటు ॥ చెడు - చేటు - అడుచు - ఆటు ॥ కఱచు - కాటు॥ పొడుచు - పోటు॥ వయిచు - వాఁటు॥ ఏయు - ఏఁటు ఓడు - ఓటు - వ్రేయు - వ్రేటు,

వ్యా—పాటు—ఇటఁ బ్రకృతసూత్రంబునఁ బడు యొక్క యాదివర్ణమయిన పకారంబు మిగిలి దీర్ఘంబై టువర్ణకంబుతోఁ బైరీతిగా రూపంబు నిలిచె. ఇయ్యది యాపదయర్థమిచ్చుచో దీనియందుఁ బడుదురు (శ్రమపడుదురు) అని వ్యుత్పత్తిగాన నధికరణార్థకము. గీ పాండుసుతుల కిన్నిపాటులు పాటిల్లె ॥ భీష్మ ౧ఆ.

ఆటు—'అడుచు' వను నాద్యక్షరంబు మిగిలి దీర్ఘంబుతోఁ డువర్ణకాంతమయిన రూపంబు. కాటు—దంశనార్థమయినపుడే కఱచునకు నిట్టిరూపంబు. భోధనా

ర్ధకమయినచోఁ "గఱపు" అనియగు. మూలములో 'కఱచు' అని యుకారమధ్యము ప్రామాదికము. 'కఱచు' అని యుండవలయు. వాటు—పయిచునకుఁ డువర్ణకమును, ఆది వకారమునకు దీర్ఘమును. ఈధాతువునకుఁ క్రియాపరిచ్ఛేదమందలి (౧౦౩) సూత్రమున 'వైచు' అగు. ఏటు—బాణప్రయోగము. వ్రేటు—దీనికిరూపాంతరము వేటు. కొట్టు నఱుకు, అర్థము. వేయువలన వేటు అనురూపంబయినదని చెప్పంగూడదు. అప్పుడు విశ్లేషంబర్థమగుం గాని కొట్టుట యర్థము కాకపోవలసి వచ్చును.

9 సూ—పవర్ణకంబు తిరియ్యాదులకగు.

తిరియు - తిరిపము॥ కలియునకత్వంబునగు - కలపము ॥ పొలయు - పొలపము॥ మురియు ॥ మురిపము॥ సొలయు-సొలపము॥ వలియు - వలిపము.

వ్యా—తిరిపము తిరియునకు నీసూత్రమునఁ బవర్ణకము రాఁగాఁ దత్పరత్వంబున ధాతుయుకారమునకు ౨ సూత్రమునలోపంబు. కం. పరిసెలఁత లెన్నియేనియుఁ. దెరువుల ధనమునుగడించి తెచ్చుకొనఁగ నో! తరళాక్షి! యొక్క దాసరి తిరిపపు బాపనికి వలచితిరుగుట తగునే!॥ పర ౩ఆ. భిక్షుయర్థముగాన భావార్థకప్రత్యయము సీ. కడదిరిపంబవై కాంతయునీవును దేశంబులందెల్లఁ దిరిగితిరిగి॥ కవిక ౨ఆ. భిక్షుకుఁడు కర్త్రర్థకము. దీనికి వృత్తియందు 'ము' లోపము. గీ॥తిరిపజోగిఁ దగునె? దేవుఁడనఁగ. వీర ౧ ఆ. కలపము—కలియునకుఁ బువర్ణకంబును ౨) సూత్రమున యులోపంబును నికారమునకత్వంబును గలుగంగఁ బైరూపంబయ్యె. కలయుధాతువును దిరియ్యాదిగణములో భావించినందున, కలపము అను రూపంబు సులభంబైనను కలియుధాతువలనం గూడ నట్టిరూపంబు సిద్ధించుటకై యత్వంబు విధింపంబడియె. "కలుపు, కలుపుఁగోలు ఇత్యాది సాధారణప్రయోగంబులంబట్టి, ఇట్లు ఇకారమన్యము గాను వ్రాయఁబడియె" నని బ. సీతారామాచార్యులుగారు కలియుధాతువుగూడ సుప్రసిద్ధమయి యున్నట్లు వ్రాయుచున్నారు. శబ్దరత్నాకరమందుఁ గలపము శబ్దము

నకు (౧) కలపుట (౨) పరిమళద్రవ్యములనుజేర్చి కలపినచందనము, అని కలయుధాతువు రూపముతోడనే యర్థవివరణము చేయఁబడినది. కాన ధాతుద్వయంబునుండియు నీరూపంబు నిర్వివాదంబు. క. తలయంటె నొకతె యొకతెకుఁ గలపంబునఁ జేసితావి గగ్గిన నూనెన్. య ర ఆ. (కలపుట) సీ. కలపంబు లభినవగంధంబులుగఁ గూర్చి తనువున నలఁదుదు ననువుగాఁగ. భార. వి ౧ ఆ. (పరిమళవస్తుమిళిత చందనము.)

10 సూ—తవర్ణకం బావులించు లోనగువానికగు.

ఆవులించు - ఆవులింత॥ ఇగిలించు - ఇగిలింత॥ ఓకిలించు - ఓకిలింత॥ కుళ్ళగించు - కుళ్ళగింత ॥ కుసిలించు - కుసిలింత॥ కొక్కరించు - కొక్కరింత॥ కొప్పరించు - కొప్పరింత॥ గిలిగించు-గిలిగింత॥ ఇత్యాదులెఱుంగునది.

వ్యా—ఆవులింత—ప్రకృతసూత్రమునఁ దవర్ణకంబు రాఁగా (౨) సూత్రమునఁ జుకారమునకు లోపంబు. ఇట్లు ఇగిలింత, గిలిగింత ఇద్యాదులం దూహించునది.

గీ॥ ఆవులింత, తుమ్ము, హాసంబు, నిష్ఠీవ। నంబు, గుప్తవక్త్రనములుఁగాఁగ।
సలుపవలయు నృపతికొలువున్నయెడల బా। హిరముయైనఁ గలని కెగ్గులగుట॥
భార. వి ౧ఆ.

సీ. కటికిచీఁకటి తిండికరముల గిలిగింత। సెవ్వాఁడు దొగకన్నె నవ్వఁజేసకు మను ౧ ఆ. ఈయర్థమందె గిలిగిలింతయనియుఁ బ్రయోగంబుగలదు. సీ. లలిఁగపోలంబులు గిలిగిలింతలు పుచ్చినవ్వింపఁ గలకలనవ్వినవ్వి హరి. పూ ౫ ఆ.

11 సూ—పువర్ణకంబు మాయ్యాదుల కగు.

మాయు - మాపు॥ మేయు - మేపు॥ అడుచు - అడుపు॥ ఇంచు - ఇంపు॥ ఏఁచు - ఏఁపు॥ ఏచు - ఏపు॥ కను - కానుపు ॥ కాచు - కాపు॥ చూచు - చూపు-తలఁచు - తలఁపు॥ తోఁచు - తోఁపు॥

త్రేఁచు - త్రేఁపు॥ త్రోఁచు - త్రోఁపు॥ పూఁచు - పూఁపు॥ పెనుచు పెనుపు॥ పోలుచు - పోలుపు॥ ప్రోచు - ప్రోపు॥ మెచ్చు - మెప్పు॥ మోచు - మోపు॥ వలచు - వలపు॥ వాఁచు - వాఁపు॥ ఇత్యాదులు మాయ్వాదులు

వ్యా—మాపు—మాయుధాతువునకు నీసూత్రమునఁ బువర్ణకంబు రాఁగా (౨) సూత్రమున యు, లోపము. మాయుట యర్థమయినపుడు భావార్థకము "మసిత మార్చుటొప్పదు కడుమాపునైన"

మాపు—రాత్రి; ద్వైతప్రపంచము సుషుప్తిపశంబున నీకాలమందు నశించును. అనఁగా దైనందినప్రళయము దీనియందు జరుగుచున్న వ్యుత్పత్తిం జేసి యధికరణార్థమందుఁ బ్రత్యయము. (శర్వరిశబ్దఫలితార్థకము) అట్టి రాత్రికిసమీపస్థముగానలక్షణావశంబునమాపుశబ్దమునకు సాయంకాలమును నర్థమగు. ఉ. మాపటివేళ నీవువనమధ్యమువెల్వడివచ్చి గోవ్రజ। ప్రాపితధూళిధూసరిత భాసితకుంతలమై సరోరుహ।ద్దీపితమైన నీ మొగము ధీరజనోత్తమ! మాకు వేడ్కతోఁ। జూపి మనంబులన్ మరునిఁజూపుదుగాదె క్రమక్రమంబునన్. భాగ. ౧౦ స్కం. (మాపటివేళ (రాత్రి) మరుని జూపుదుగాదె యని ప్రధానక్రియతో నన్వయము). సీ. అరుణోదయమున శౌచాదులన్నియుఁ దీర్చి వరుస రేపటిసంధ్య వార్చవలయు। నాదిత్యుఁ డరుగ్రుంకునప్పుడు మాపటి (సాయంకాల) సంధ్యావిధానంబు సలుపవలయు. విజ్ఞా. ఆచా. కాం. ఏఁచు ఏపు-(బాధ) "కుసుమాయుధు నేఁపుల కింతయోర్వలేక" మార్క. ౮ ఆ. ఏచు-ఏపు-(ఆధిక్యము) ఉ, ఉమా। వల్లభుఁ డాదినాయకుఁడు వాసవసంస్తుత్యుఁడు వెండికొండపై। నెల్లగణంబులుంగొలువ నేపునఁ బర్వతరాజపుత్రితో। నల్లలితాత్ముఁడై సకలసంపదలం గొలువుండె—వీర ౧ ఆ. కను కానుపు- ఇక. క. పు. లు పరంబగునపుడు కనునకు దీర్ఘంబగు. అనుతృతీయసూత్రాంతర్గణసూత్రము దీర్ఘము.

12 సూ—ఇకవర్ణకం బుజ్వాదులకగు

అంజు - అంజిక॥ అమరు - అమరిక॥ ఆగియు - అరయిక॥ అలయు - అలయిక ॥ ఆడు - ఆడిక॥ ఓడు - ఓడిక॥ ఓపు - ఓపిక కను - కానిక॥ కూడు - కూడిక॥ కోరు - కోరిక॥ పొందు - పొందిక॥ పోలు - పోలిక॥ తూను తూఁగునకగు. తూనిక ఇత్యాదులు అంజ్యాదులు.

వ్యా—అంజిక (వెఱపు) ద్వి, ఇంజసేయుఁ పక్షికులకొక్కటినిలుపు। నంజిక మీఁ చందమరయవచ్చితిని— ర॰. కిష్కి—౦. కాం.

ఆడిక—(నింద). సీ. కువలయంబునిండుఁ గూల్చు నాడిక బంధు జీవమాట మొదగాఁ జేయనిసడి.

కానిక— ఇక. క-పు-లు పరంబగునపుడు కనునకుదీర్ఘంబగుఅనుత్త్రితీయసూత్రాంతర్గతసూత్రమునదీర్ఘము-"వృషముగాఁ।నికయిచ్చి కరుణజనింపఁబలికి"కోరిక-క॰. ఈకథనెవ్వరు చదివినఁ। గైకొన్నను విన్నఁగోంకకనుఁవ్రాసినవాఁ। రేకాలము శంభునికృప। నాకల్పముగందు రైహికాముష్మికముల్. పరునాఁటపసూత్రమున రూపాంతరము కోరికి.

13 సూ—అప్పాదులకు సజీ యగు.

అప్ప - అప్పన॥ ఉజ్జ - ఉజ్జన॥ ఒప్ప - ఒప్పన॥ గట్ట - గట్టన గడ - గడన॥ దీవ - దీవన॥ పాట - పాటన॥ మన్న - మన్నన॥ పీచు - పీచన॥

వ్యా— అప్ప, ఒప్ప, ఉజ్జ, ఇత్యాదులు క్రియాపరిచ్ఛేదములోని ౭౩వసూత్రమందలి యాఁగలాదులలోనివి. అకారాంతములయిన యీధాతుఖండములకు నించుగాగమంబు పరంబగుచుండఁగాఁ గ్రి. పరి ౭౪సూత్రమున సుగాగమంబు వైభాషికంబుగాన అప్పగించు, ఒప్పగించు. అనియు, పక్షంబున సంధి. పరి ౧౦ సూత్రమున నప

దాదిస్వరంబుగాన నకారమునకు నిత్యసంధి గలిగి అప్పెను, ఒప్పెను, అయ్యె ననును గదా! అట్టియిందుగాగమాంతములయిన పైధాతువులలో నేకదేశవర్తులయిన, అప్ప ఒప్పు, ఉజ్జ (ఉజ్జగిల్లు) ఇత్యాద్యకారాంతధాతు ఖండములకును, వీచు, ఇత్యాద్యుకారాంత ధాతువులకును నజ్ప్రత్యయంబుగలుగు ధాతుశబ్దంబులపై వచ్చుటంజేసి నజ్ప్రత్యయంబు కృత్ప్రత్యయప్రకరణంబులో గణింపఁబడియె. అప్ప + న=అప్పన. అప్పనము (విభాషగాఁ గ్లీబమునుంబు) కం. ఘనములజాలెలు రతినపుఁ। బనితమునొకపరుస సొమ్ముఁబనిచిన గణనా। ఘున కీవచ్చుఁగదా యిది। యనికోమటికొమిరెనాని యప్పనగొనుమఙా. శుక ౧ ఆ. (అనుమతి)

అప్పనము—ద్వి. చోరలుసాహసంబులు దుర్గాధిపతులు। నరియప్పనము లీయరని నిశ్చయించి॥ రా. అ. కాం.

(రాజులకర్పించెడి కానుక.)

పాట + న—పాటన—ఉ. పాటనసేయమిం గరుపుపైఁ బడిశీర్ణపటీరపంకలా। లాటికమై దరస్మితవిలాసపుఁ జంద్రికడాంకి వాడుటం। దేటదొలంగి విన్ననగునీముగమో యనమాసిచంద్రుఁ డో। పాటలగంధి! ప్రా-లెనిదభాసరుచిం దనకందుమీఁగఙా. (అలంకారము) మను 3 ఆ. వీచు + న వీవన ఇట నజ్ప్రత్యయంబు జిత్తుగానఁ గ్రియాపరిచ్ఛేదములోని ౨౦ సూత్రమున నుత్వమ్మున కత్వంబును, క్రి పరి. ౨౨ సూత్రంబున చకారమునకు నకారము రాఁగా వీవనయయ్యె. సీ. ధ్వజమువాహనము వీవనయునాదిగఁ బెక్కురూపులై గరుడుఁడు డారూఢిఁగొల్వ॥ కళా. ౧ఆ. (విసనకఱ్ఱ)

14 సూ—బడి శబ్దాగమలకగు.

ఏలుబడి - కట్టుబడి - కనుబడి - కొనుబడి - గిట్టుబడి - చెల్లుబడి - చేరుబడి - తగులుబడి - తీఱుబడి - పెట్టుబడి - పోబడి - మ్రొక్కుబడి - వచ్చుబడి - సాగుబడి.

వ్యా—కట్టుబడి—బంటునకిచ్చెడి ధాన్యము. సీ. ఇందుకై జీతపు కెక్కటీలకు

గుజ్జుపఱపు మామిడి కట్టుబడిగఁజేసి. చంద్రభానుచరి. పోబడి-ఇటఁ బోవుధాతువు పుష్పగ్ణమునకు నిత్యలోపంబనియు నెఱుంగునది. జాడయనర్థము. సీ. పోయెఁబో పోయినద్రోయాలి పోబడి వెదకిపట్టుటద్దేల విహితమయ్యె.

15 సూ—గడచేర్వాద్యులకగు

చేరుగడ- తిరుగడ-తీరుగడ- తెఱుగడ- తేగడ- మనుగడ-విడుగడ - [illegible]గడ.

వ్యా—(చేరుగడ)— సమీపము దిక్కు. శరణము సీ. వర్గత్రయము నపవర్గంబు సాధింప, నమోపిక్ష్మ్ప్రీతుంగావరింప। సైహికసుఖము లుపార్జింపవలసిన వారికి విప్రుల చేరుగడలు. (సమీపములు, సాంగత్యము లని భావార్థము) భార. ఆ ౫ ఆ. కం. నాకలరయేల మానవ। కౌరవులకు మఱియు నీజగంబుల కెల్లన్। జేరుగడనీన నీవలు। కారయ వేనంబుగాదె యఖిలంబునకున్. భార. ఉద్యో. ౩ఆ. (దిక్కు) కం. ఆదియుమధ్యము నంతము। నా దేవేసునకులేమి నవ్యయుఁడఁతడీ। వేదములకు నానాథ। వాదములకుఁ జేరుగడ భవత్క్షేపిన్నృపా!॥ భార. శాం. ౪ఆ (శరణము, దిక్కు) తిరుగడ (మఱపెట్టినగొట్టము.) తీఱుగడ (సమాప్తి) "నేఁడుసంగ్రామంబునకుఁ దీఱుగడ యగుఁ గాకని" భార. భీష్మ. ౨ఆ. కం. పనులయెడమేలు గాంచిన। మనుగడ యగ్గలముసేసి మన్నింపుము రా। జనయుజ్ఞభృత్యకోటిం। గొనియాడుము నేఁత పేరుగుచ్చి కొలువునన్. భార. ఆశ్ర. ౧ఆ. (మనుగడ—జీవనోపాయము) తేడగ—అఱిగిన నాణెము. విడుగడ. విడునల. "జనకామునాతంబున నాబలారిఁకిన్। విడుగడఁ జేసె॥ నిర్వ ౭ఆ.

16 సూ—ఇకి కోర్వాద్యుల కగు.

కోడికి - ప్రూనికి - షోలికి - మద్దికి - [illegible] - [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]కి।

కోరికి కోర్కి యనియుం గలదు. చ. అకట! యజాతశత్రుఁ డను నప్పలు కిచ్చెడు నిక్కమయ్యె వానికిఁ గురునాథ యిట్టులతనిం దెగఁ జూచుట కోరకాఁ బట్టి కొను గోరితివ్వనము డెప్పర మెంతయు నిత్తెఱంగు గోర్కికిఁ గత మేమి పాండవుల గెల్చి ధరణి సగమీఁ దలంచితే. భార. ద్రో. ౧ఆ.

పోలికి — క॥ పెనఁ జొంపిలోపలను బ్రుంగిన ధేనువు నెత్తఁ బోలికిని శల్యుండు మొత్తన సఖ జఘలమునఁ గలఁ గనియట్లుగ నిలిపె శౌర్యగర్వము మెఱయన్॥ భార. శల్య. ౧ఆ.

17 సూ.—వు వర్ణకంబు మాన్యాదుల కగు.

మను - మనువు. కాచు - కావు. కొలుచు- కొలువు. చచ్చు - చావు. తడయు - తడవు. నిలుచు - నిలువు. నొచ్చు - నోవు. పూచు - పూవు. ప్రిచ్చు - ప్రివ్వు

వ్యా— కావు-కాచు + వు; ఇట్లుండగ, ౨ సూత్రమున వుగాగమక వకారము పరమగునపుడు ధాతుచకారమునకు లోపంబు. సీ. కనదోయిఁ దిన్నఁగాఁ గాటుక తీరిచి న గుటికై నునుఁగావు నుదుటికొల్పి॥ చంద్రా. ౨ఆ. కావు — కావలి (రక్షణార్థంబైన) బొట్టు. నోవు— నొచ్చునకు వుగాగమంబు పరమగుచో, చుద్వయలోపంబును బూర్వంబునకు దీర్ఘంబునగు. 'వేదన' వ్యాధి, యర్థము. కం. కౌరవపాండవులం దొక్కొక్క వ్యాకులమం జావు నోవు వచ్చిన మేలు! ధీరమతిఁ జిత్తమునని ట్లాగ యుమా నీకు దుఃఖమగునట్లైనన్॥ భార. ఉద్యో. ౩ఆ. ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదములోని ౬ సూత్రమున నూయేలాదులలోనిది గాన నోవునకారంబునకు ద్విత్వంబును, సమాసపరిచ్ఛేదములోని ౧౩ సూత్రమున దీర్ఘాక్షరంబు హ్రస్వంబునై "నొవ్వు" అగును. నొవ్వు— తే. వాయు సంగంబులందు దుర్వ్యాప్తిఁ గదిరి నొవ్వుఁ దెవులును బుట్టించుఁ గ్రొవ్వు చెఱుచు సందులెడలించు గ్రమమున నెండుఁ బఱచి తనువు గ్రామనుగఁ జేసి జీవుని వెలార్చు॥ భార. అశ్వ. ౧ఆ. (నొవ్వు-వేదన)

18 సూ— అ వర్ణకరంబు గీఱ్ఱాద్యుల కగు.

గీఱ - ఊఁద - ఎండ - కాయ - చదియ - తునియ - పరియ - పాయ - పిడుచ - మీఁట - మూఁడియ - వదర - వ్రియ్య.

వ్యా— చదియ— వలఁగుడు. ద్వి. కటములు చదియలుగాఁగఁ బడఁగలాత్రియు న॥ హరిశ్చ. ౧౮.

వదర— వదరుఁబోతు. ఆ. శేర్చినోరయమూయఁ బెడతలవాపోయె। దిట్టవదర గలఁడె యొనట్లునైన॥ లక్ష్మీ. ౮౮. కం. పదునాలుగులోకంబులుఁ। బొదలింపం దున్రింపవలసి పొడవులు రెండై। తుదఁ దారొక్కటియగుదురు। వదరఁజేయుదు రభేద వాదులకెల్లన్॥ ఉ. హరి ౨ ఆ.

19 సూ—అకవర్ణకంబు మాఁఱ్ఱాద్యుల కగు.

మాఁఱు - మాఁఱకము - అమ్ము - అమ్మకము. అంపు - అంపకము. పంచు - పంపు - పంపకము. వండుడకారంబు టకారంబగు - వంటకము. తోఁము - తోఁమకము. అద్దు అద్దకము.

వ్యా—తోఁమకము-తోఁముట మూలంబునఁ గ్రావడి మద్రప్రమాదమూలకంబు. వా॥ పిడుక గొఱపంపుఁ గోమకంబునం బుటపుటనై-ఆము ౪ ఆ.

20 సూ—డువర్ణకం బాఱ్ఱాద్యుల కగు నగునపుడు పకారంబు చయలకగు.

ఆఱు - ఆఱుడు. అమ్ము-అమ్ముడు. అల్లు - అల్లుడు. ఎక్కు-ఎక్కుడు. క్రమ్ము-క్రమ్ముడు. చోఁపు-చోఁపుడు. త్రొక్కు -త్రొక్కుడు॥ త్రోవు - త్రోఁపుడు॥ దంచు - దంపుడు॥ దాఁచు - దాఁపుడు॥

దిగు - దిగుడు॥ దోఁచు - దోఁపుడు॥ పెంచు - పెంపుడు - ప్రేఁపుడు ప్రాఁకు - ప్రాఁకుడు॥ మాయు - మాపుడు ॥ రాచు - రాపుడు ఇత్యాదులు.

వ్యా—ఎక్కుడు- ఆరోహణము (భావార్థమందు) వాహనము (ఆరోహింప సాధనము; అధికరణార్థమందు); ఉ॥ ఎక్కుడివారొకో గరుడుఁ డెక్కుడుగాఁ గలవారు॥ ఉ హరి ౬ ఆ.

దోఁపుడు—కలఁతయర్థము. దోఁపుధాతువు క్షుభధాతుభవము. భావార్థమందు డువర్ణకంబు. గీ॥ కలయఁ జోఁపుడు వెట్టింపఁ గిరియుఁ గిరియు। గాసరముఁ గేసరియు దుప్పికడితియెలుఁగు। బూరగము మొదలగు మెకములు కలఁకఁదోలఁక। చెదరి నలుదిక్కులకుఁ బాఱె నదరిబెదరి॥ ఉ. రా. ౫ ఆ.

పెంచు, పెంపుడు. ప్రేఁపుడు—పెంచుధాతువునకే డువర్ణకంబుపరంబగునపుడు "ప్రేఁచు" ఆదేశంబై ప్రకృతిసూత్రమ్మున నేచకారమునకుఁ బకారంబగు. కర్త్రర్థకప్రత్యయము. ప్రేఁపుడు-పెంచువాఁడు, వర్ధిల్లఁజేయువాఁడు; అధికుఁడని ఫలితార్థము. కం॥ సన్నపువారల (అల్పులను) నధిపతి! మన్నించినఁ బ్రేఁపుడైనమంత్రికి బ్రతుకే। మున్నది? మనుమున్నయతఁడు। సన్నకసన్నదటువాసి చనకున్నఁ జెడఁడ॥ పంచ. నా ౧ ఆ. మాపుడు-మలినము. కం॥ వలపలిదిక్కునకిందుక। మలగంగాఁ దఱిమి కులుచమాపుడుపుట్టం। బెడవడఁగట్టి జటావల్కలమున నవ్వేఁగఁ జన్నుఁగవగప్పి తగన॥ భార. వి ౧ ఆ.

21 సూ—ఉవర్ణకం బడుకాద్యులకగు.

అడుకు-అంటు-ఒప్పు-ఒలుగు-ఒసఁగు.

వ్యా—అడుకు (లు) బియ్యమునాననబోసివేఁచికొట్టినవి. ఈయర్థమందు నిత్యబహువచనాంతము. కం॥ అడుకులు దన్ను [illegible]

పా॥ డొదలెఱుఁగక పాండుసుతులు సుడిగిపడఁగవలసె నిప్పుడొకసాత్యకిచేత॥ భార. ద్రోణ ౪ ఆ

ఒఱగు—ఒఱసుఎందు మూలములో సకారమస్వము ప్రామాదికము. "ఒఱగు మీఁదటఁజేరి" కళా ౭ ఆ.

ఒసఁగు—ఈవి, త్యాగము, బహుమానము. గీ॥ చూచిసామాజికులు తమసొమ్ము లెల్ల।నొసగులుగనై॥ ప్రభా ౪ ఆ.

22 సూ—వడిభృతులిల్లెఱుంగునది.

వడి; కొలువడి-గెలువడి-నటపడి. వ్యతిరేకంబున లేవడి. వి; తనవి-తెలివి- విరివి. అవు; తగవు - నగవు - ఉఱవు. ఇ: చేయి - వ్రాయి. కలి; కనుకలి - వినుకలి. ఇత్యాదులు మహాజనవ్యవహారంబుల నెఱుంగునది.

వ్యా—కొలుపడి- కొలుచు + వడి; ఇట్లుండ, (౭) సూత్రమున, ఏకారాదిప్రత్యయపరత్వమ్మునఁ జులోపమని యెఱుంగునది. ఇట్లే, గెలువడి (గెలుచు + ఏడి) నడవడి (నడచు + ఏడి); ఇత్యాదులందు వడిప్రత్యయఏకారంబు పరంబగుచోఁ జలోపంబు.

లేవడి—కలుగునకీసూత్రమున వడిప్రత్యయంబురాఁగాఁ గ్రి. పరి. ౧౧౬ సూ. న, వడిపరత్వమున "లే" అనునాదేశంబు. లేమియర్థము. సీ. నిదురలేవడిఁ గెంపు నెరయుకన్గనతోడఁ బొడిపొడియైన మేపూతతోడ॥ గని ౨౪ ఆ. దారిద్ర్యమునన ర్థము. మ॥ లేవడిం। బడియుండెందగదంచు సత్యగరిమన్ మన్యంబు గన్పట్టఁగా॥ చంద్రా ౧ ఆ.

తనివి—తనియుధాతువునకు విప్రత్యయము పరమగుచుండఁగా ఏకారాదిప్రత్యయముగాన (౭) సూత్రమున 'యు' లోపంబు ఇట్లే తక్కినవానికిని నూహింపవలయు.

బాలవ్యాకరణము, కృదంతపరిచ్ఛేదము.

తగవు-తగుట, న్యాయము క|| కపటసమ్మతియగునీయనుమ ... సుశీలకుశలతకాదె! యెయ్యెడనైనను బుద్ధిసాసిప| తపవికసాంగనలగపంయుఁ దగవు తగమియగుఁ|| భార. శాం. ౨ ఆ. (తగుట). గీ|| చేటుగాలమైనఁ జెట్టుమాటలు వెలిగాని తెరువు నట్టికజనములను| దగవులెల్లఁదోఁచు| దగయోడు నవియును| సీతులనిమనమున నిశ్చయించు|| భార. ఉద్యో. ౨ ఆ (తగవు-న్యాయము.)

ఉఱవు-ఔచిత్యము, ఉచితము, అధికము, అతిశయములు. ద్వి. ... కోరములకు నెలనెలపంట| యుఱవేదవిరహులనుడికించుచుంట|| ర. యు. ౯ం (ఉఱువేద-ఔచిత్యముపోయి)

ఈశబ్దముల లఘురేఫయుక్తమును గానంబడియెడి. కం|| సురముసరుఁడు వంధురయుఁ బుష్కరముఁ బ్రసూగంబుఁ దగినకలఁకులుమీఱెఁ| సురవగునడగోనుమునహరి|| యురవగు గోవర్ధనంబు సేనయొసఁగెదన్. ఉ. హరి ౪ ఆ. (ఉరవు-ఉచితము).

కనుకలి-చూపు|| చం|| కనుకలినిట్లు చిత్రఫలకంబునఁ గాంచినయింతి నెమ్మనంబునఁ గడునింతకెంతపరిప్రాప్తి వహించెనో|| ప్రభా. ౩ ఆ.

వినుకలి-వినికి దీనివిన్నయన్వినుకలియెట్లులెసనోక నెంట సహించి తి|| హరి. ఉ ౩ ఆ.

ఇది కృదంతపరిచ్ఛేదము.

ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదము.

1 సూ—పదాద్యంబులు ఋ ఌ వర్ణంబులు రల తుల్యంబులు.

అతఁడు ఋషి - ఇటసంధిలేదు. ఆఋషి - ఇట యడాగమంబు లేదు. వచ్చెఋషి - వచ్చెన్ ఋషి - వచ్చెనుఋషి. ఇటదుగ్రితమునకు లోపసంశ్లేష స్వత్వములు.

(వ్యా) పదంబు మొదటిఋకారమును, ఌకారమును, రేఫముతోడను లకారముతోడను, గ్రమంబుగా సమంబులగు. సంధియందు నియ్యవి యచ్చువంటివిగాక హల్లువంటివియగునని భావము.

కం॥ ఆఋషిపుత్త్రుఁడుగట్టిన। చీరలు మృదులములు నవ్యశిష్టములుమనో।హారులు నాతనిపృథుకటి। భారంబున నొక్క కనకపట్టముఁ బ్రేలుఁ॥ భార. ఆరణ్యపర్వ. ఇట ఋకారంబు స్వరంబువంటిదిగాదు గాన సంధి. పరి. (3) సూ-న యడాగమంబు రాలేదు.

కం॥ ఝషకేతుద్విషునకుఁ గి।బ్బిషపర్వతవృషున కమృతవిషనిధిజామా। త్రిషునకు ఋషిపూ।జితునకు విషమాక్షున కింద్రముఖదివిజపతునకుఁ॥ ఋకారంబు హల్లువంటిదిగాన "ఇషునకుఋషి" అనుచోట షష్ఠీవిభక్తి ద్రుతంబునకు సం. పరి. (౧౭ సూ-న, లోపంబుకలిగె. ఇట్లు స్వత్వసంశ్లేషంబు లూహింపునది.

చ॥ రతిపతిసర్మకర్తఁ ఋతురాజబలావళి సెంచియేగును। ర్మతులమధించి కైకొని సమానధనంబుల ముద్రవెట్టుచోఁ। బ్రతినవదీ పికాశిఖికరంగెడు లక్కయుఁబోలెమంజు లస్థితమయి తేఁటిముగ్గలపుఁ దేలియుఁ గాయుటఁ గంటివేచెలీ! వసు. ౩ ఆ.

2 సూ—అచ్ఛికంబులం దుత్తమంబులగు రు లు డు ముందటి యేత్వంబునకు హ్రస్వంబు విభాషనగు.

నల్లేరు—నల్లెరు-పల్లేరు-పల్లెరు-పెన్నేరు-పెన్నెరు - మానేరు-మానెరు-ఆడేలు-ఆడెలు-కుందేలు-కుందెలు-తోఁడేలు-తోఁడెలు-నాఁగేలు-నాఁగెలు- నేరేడు-నేరెడు-మారేడు-మారెడు - పూరేడు-పూరెడు - తంగేడు - తంగెడు.

(వ్యా)—మూఁడచ్చులుగల యచ్చతెనుఁగు పదంబులందుఁ దృతీయంబులగు రు, లు, డు, లు పరంబులగునపుడు, పూర్వమందలి యేకారంబు విభాషను హ్రస్వంబగునని యర్థము.

నల్లేరు—ఇది మూఁడక్షరములుగల తెలుఁగుపదము.

ఇట రువర్ణంబు తృతీయంబు. అట్టి రువర్ణమునకు ముందుదియైన యేకారము, (లకారతద్వయమీఁదిది) వికల్పంబుగా హ్రస్వంబగు. కావున, నల్లేరుశబ్దము హ్రస్వముఖ్యంబును నగును. ఉదా. నల్లెరు.

కుందేలు—ఈమాట మూఁడక్షరములుగలది. ఇందు లువర్ణంబు మూఁడవది, అట్టి లువర్ణంబునకు ముందరియేకారము (దకారముమీఁదిది) విభాషను హ్రస్వంబుఁగాఁగా, కుందెలు అనియదిహ్రస్వముఖ్యంబగు ను. ఇందుల కిమ్మెయిన్మనుజు లెన్నఁడువత్తురె వచ్చిరేనియా| నందముఁబొందెనిర్భయముగ న్వనినింతురెయిట్టివంటయుల్| కుందెలు| సాచ్చెవేగఁబని కోమలివారలఁజంపి తెచ్చినా| కుందనవంటి పెట్టుము రసోత్కటమానస మాంసఖండముల్|| భార, ౬ ఆ.

తోఁడెలు—క|| వలబోరినవానినిభటు| లలుగులపాలాడిరథపు కైపట్టిరి బె| బ్బులిమహిషము మెలుఁగుఁగేఁటిఁదోఁ| డెలు మొదలగువానిఁ గొన్నిటిని వేఁటకరుల్|| ము. ౪ ఆ.

నేరెడు—ఉ॥ ఆరమణీయజంబువునయందనిశంబును భూరిసింధుర| స్ఫారగఫలంబులన్నగముపైఁబడి వ్రయ్యఁగఁ దద్రసంబు సొం| పారఁ బ్రవాహనద్యైజనిజాంబ్రిఁ బ్రదక్షిణించియు| న్నేరెడుమ్రానిమూలమున నెక్కొనియుండు జగత్ప్రశస్తమై॥ మార్క. 3 ఆ. గీ॥ నేరెటేటియసల్ దెచ్చినీరజాక్షు| సానఁబట్టినరాజాడించక్కి మెఱచి| పదునుసుగనిడిచే సెనో పద్మభవుఁడు| వీనిఁగాకున్నఁగలదె? యీమేనికాంతి॥ మను. 3 ఆ.

తంగేడు—సీ॥ కెలకులనున్న తంగేటిజున్ను గృహమేధి యుపవాసుఁడంకసిద్ధార్థపేటి॥ మను; ౧ ఆ. ఇట్లుతక్కినవి యూహించునది.

3 సూ—ఉయ్యాల పయ్యెద తాయెతులం ద్రిక్క నామంబులం దుయాకుం దాలవ్యవక్రయోగంబు లేదు.

స్పష్టము.

(వ్యా)—ఉ॥ ఆకొట్టికంబుమాలి ప్రజనాడినోంవుదునోంపనైతినా| త్రిక్కరణంగిపోదురు పరిత్తులనాళులు వోవుకైవడిన్॥ (వాసిష్ఠ రామా. ౪ ఆ.) ఇత్యాది ప్రయోగంబులంజేసి త్రిక్కశబ్దము తక్కశబ్దనకుఁ బర్యాయపదంబు.

ఉయ్యాల' పయ్యెద, తాయెతు వీనియందుంగాక తక్కిన నామవాచకములందు యకారమునకు, దాలవ్యవక్రయోగంబు లేదు. తాలవ్యవక్రమనఁగా "ఏదైతోః కంఠతాలు" అనుటంజేసి, ఎకారయోగంబులేదని యర్థము. ఒకారము, "ఓదౌతోః కంఠోష్ఠం" అనుటచే నోష్ఠ్యవక్రముగాన, దద్వ్యావర్తనార్థమై తాలవ్యవక్రంబని చెప్పంబడియె. ఉయ్యాల ఇత్యాది శబ్దత్రయంబునంబలెఁ బయ్యెద, తొయ్యలి ఇత్యాదులందును మధ్యాక్షరంబున నెత్వంబుండునని భ్రమగలుగఁగాఁదన్నివారణార్థ మీసూత్రంబు రచియింపఁబడియె. ఈసూత్రార్థము కొంచెము చర్చింపఁదగియున్నది.

ఉయ్యాల, పయ్యెద, తాయెతులందక్క నామంబులందని సూత్రమునందు వ్యాఖ్యకమయిన తక్కశబ్దముతో నామవాచకములనుండి (ప్రాతిపదికంబులనుండి) యుయ్యాలాత్రయంబును వర్జింపుమని చేసి "వర్జనయుక్త మన్యపదార్థేకరణే, కర్మణ్యపాదానే చ;"

(నఞ్ యుక్తమివయుక్తంచయత్కించిద్దృశ్యతే,తత్రతస్మాద్భిన్నేతత్సదృశే, అధికరణే= ద్రవ్యే,కార్యంవిజ్ఞాయతే॥ హి=యతః, తదా అర్థావగతిః=అర్థప్రతీతిరస్తి) అను పరిభాషాన్యాయంబున నఞ్ యుక్తస్థలంబునందు నివశబ్దయుక్తస్థలంబునందుంబలె భేదసాదృశ్యంబులు దోఁచుచుండుంగాన నామంబులందుంబలె (ప్రాతిపదికంబులందు) నుయ్యేలాదిత్రయంబున నఖండశబ్దత్వరూపధర్మంబు (ఏకపదత్వము) సాదృశ్యంబున స్ఫురించుచున్నది. ఇయ్యవి యవయవార్థశూన్యములయిన యఖండశబ్దంబులని సూత్రకారుని తాత్పర్యము. ఈసూత్రమప్పకవ్యాదిగ్రంథకర్తలమతంబునకు నత్యంతవిరుద్ధము. కాన నయ్యది యిచ్చట నుద్ఘాటింపఁబడుచున్నది. అప్పకవీయముఁ ద్వితీయాశ్వాసము, గీ॥ ధరణి నుయ్యేల, పయ్యెద, తాయెతులను। గలయకారంబులకు వక్రములు నిజంబు. ముద్దరాజు రామనవానిమూఁటినిపద। మధ్యయలని చెప్పె నిమ్ముటమిథ్య॥ తే॥ ఊచనెల కాకగుటచేత నుయ్యేలయ్యెఁ॥ బయిని నెదకునిక్కవక్రోక్తిఁ బయ్యెదయ్యెఁ॥ దల్లికాపునకై। కట్టఁదగినసరులు। తేలఁబల్కఁగ.దాయెతుల్ దేశ్యములను॥ ఉయ్యేల లోనగుశబ్దంబులు కవిలోకసంజీవనియందు ముద్దరాజు రామన్న యేకపదంబులని భ్రమసెంది యాశబ్దంబులలోని మధ్యయకార మెత్వంబుగలదనిలక్షణంబుసెప్పెగాని యయ్యది యవిచారితరమణీయంబనియు, పేలాశబ్దభవంబైనయేలశబ్దంబుపూర్వనికారంబునొందఁగా, ఊచు + ఏల "ఉయ్యేల" యనియు, ఎదకుఁబయినుండునన్న వ్యుత్పత్తినిజేసి "పయ్యెద" యనియు తాయి (తల్లి) + ఎత్తులు (నండలు) అనుచోఁ దల్లిరక్షకై కట్టినదండలన్న యవయవార్థమునఁ డకారమును దేల్చిపలుకగాఁ "దాయెతు" లనియు శబ్దనిరూపణంబు సూపి, ఏల మొదలగువానికిఁ బదద్వయమధ్యంబున సంధిలేమింజేసి యడాగమంబు గలిగెంగాన,కృష్ణునియేలలు, రామునియెద, లక్ష్మనియెత్తు, ఇత్యాదులందుంబలెఁ బ్రత్యేకలక్షణసూత్రమనావశ్యకంబన్న తాత్పర్యంబున నప్పకవీంద్రుండిట్లు ఖండించె. శబ్దరత్నాకరమందును "ఊయేల, శబ్దమునొద్ద "ఊచు + ఏల అనియవయవార్థము చూపఁబడినది. ఇట్టివాస్తవార్థంబును బరిశీలింపక సూరిగారు, "తే॥ దాయెతులు నుయ్యేలయుఁ బయ్యెద, యనుదక్కఁ। గలుగ దెత్వంబు మధ్యయకారమునకు'॥ అనిన కవిలోకసంజీవని ననుసరించి యేకపదంబులన్న భ్రమమూలంబున నీసూత్రమురచించెనని యెఱుంగునది. ఈసూత్రంబున నుయ్యేలాదిశబ్దత్రయంబునం గాకతక్కిన నామంబులందు మధ్యయకారమునకెత్వములేదని విధింపబడ్డదిగాని యుయ్యేలాదులందు సర్వదా యెత్వమేయుండునని

నియమింపఁబడలేదు గాన (౮)' (౨౭) సూత్రములప్రకారమున నెత్వరహితములైన యుయ్యాలాదిపయ్యెదశబ్దంబులును బరస్పరవిరోధంబులేక గ్రంథకర్తమతంబున రక్షితంబు లయ్యె. అప్పకవి యెత్వయుక్తములైనయుయ్యేలాదిత్రయంబునకే తనగ్రంథంబునఁ గవిప్రయోగంబులు చూపెను అంతమాత్రమున నెత్వములేనియుయ్యాలాదు లతనిమతంబున నప్రమాణంబులనియూహింపఁదగదు. అతండుస్థాలీపులాకన్యాయంబునఁ నట్టులుదాహరించెనని యెఱుంగునది.

ఉయ్యేల — చ॥ కలిదమయింతిఁబాపసమకట్టి సతింబతివాయనోపఁడా। లలనను దీర్ఘసౌహృదబలంబున నిట్టులు రెంటఁజేసి య। న్నలుఁడు విమోహరజ్జులఁ బెనంగి గతాగతకారియైన యు। య్యేలనుబోలె నూఱడకయెంతయుఁ బొ్రిద్దువినిశ్చితాత్ముఁడై॥ భార. ఆర. ౨ అ.

పయ్యెద — సీ॥ పలఁబడఁజక్కనల్ వలెనున్న జిలుగు పయ్యెదలోని గబ్బపాలిండ్లు మెఱయ॥ య. 3 ఆ.

తాయెతు — సీ॥ ఒకయింతియొరగిన సికమీద ముడిపువ్వు బెత్తులు దొరయఁదా యెతులు చుట్టి॥ చం. భా. చరి.

గీ॥ ఇమ్ముగా మేల్పసిండి తాయెతులు మొల్ల। విరిసరుల్ దట్టముగఁజుట్టివేసినట్టి యోరసగమీఁదఁ బైచెంగులునిచికట్టి। నట్టి బురుసారుమాల్ పహాయల్ బిట్టుదనర॥ రసి॥ ౧ ఆ.

4 సూ — ఊయెల యూయాలల చాఁపుల నొండొంటికిం గుఱుచయొండెనగు.

ఉయేల - ఊయెల - ఊయేల - ఉయాల - ఊయల - ఊయాల - వక్ష్యమాణంబు యద్విత్వంబు - ఉయ్యేల - ఉయ్యెల ఉయ్యాల - ఉయ్యల.

(వ్యా)—ఊయేల, ఊయాల. ఈరెండుపదంబులలోని దీర్ఘంబులకుఁ బర్యాయంబున హ్రస్వంబు విభాషనగునని యర్థము. ఒక్కొక్కటియే హ్రస్వంబు వికల్పంబున నగుంగాని రెండుదీర్ఘంబులు నొక్కమాఱుగా హ్రస్వంబులు గావని ఫలితార్థము.

ఊయాల—సీ॥ నిలువుటద్దములు గంటలయుయ్యాలలు హంసతూలికపాన్పులు దోమతెరలుఁ॥ షో. 3 ఆ.

పైనింజూపినవిధంబుల సంధిని వర్ణవికారంబులు గల్గెనని యూహించునది. పయ్యెద శబ్దమునొద్ద నిట్లులే బ. సీతారామాచార్యులవారు వ్రాసిరి.

5. సూ—పయ్యెద పయ్యాద.

(వ్యా)—"పయ్యాద" అని యకారమన్యముగాను నుండవచ్చునని యర్థము. సంధిని వర్ణవికారమని శబ్దరత్నాకరము.

సీ॥ గాననేగమునఁ బయ్యాద కొంగుసడలిన. .షో ౭ ఆ!

6 సూ—ఉయేలాదులందొలియచ్చుమీఁది హల్లునకు ద్విర్వచనంబొండె నగు.

ఉయ్యేల - ఊయేల-ఊయోల - ఊయెల - ఊయాల - ఊయల - ఆయె - ఏలిదము - ఓయు - ఓయారము - కోపు (ధనుర్గ్రహము) జాజర - తీనియ - తీయము - తేప (ప్లవము) తేమ - తోయలి - దీవియ - నూవు - నోవి - నోపు - పూవు - పేయు - మోక (అంకురము) మోటిక - మోవు - వీయము - ఇత్యాదు లూయేలాదులు.

[వ్యా)—ఊయేల మొదలగుశబ్దంబులయందుఁ బ్రథమస్వరంబుమీఁది హల్లునకు ద్విత్వంబుపక్షంబున నగు. ఉదా. ఉయ్యేల. ఇటఁ బ్రకృతమాత్రమున బ్రథమస్వరంబైన యూకారముకంటెఁ బరంబైన యకారమునకు ద్విత్వంబురాఁగా సమాసపరి ॥౧౩ సూత్రమున, ఊకారమునకు హ్రస్వంబు. ఇట్లు ఊయాల, ఊయల శబ్దంబు లీగణంబులో నివగుటంజేసి ద్వితీయహల్లునకు ద్విత్వంబురాఁగాఁ సమాసపరి. (౧౩) సూత్రమున దీర్ఘం

టునకు హ్రస్వంబుగలిగి, ఉయ్యాల, ఉయ్యెల' అనురూపంబులునగు. సీ॥ జోదలఁజనలేటి లేఁదరఁ గలుబొలుఁడగుచందమామ నుయ్యాలలూఁప॥ హరి. ఉ. ౬ ఆ. ఉయ్యాల శబ్దము; ఊయేలయొక్క రూపాంతరమని శబ్దరత్నాకరము. ఇట్లు తక్కినశబ్దములు వికారాంతరములని యూహింపనది. క॥ పలుమరుతలయంటితెగన్। నలుఁగిడిదోయిళ్ళజలమునన్ బోర్కాడిం చిలిలింజన్నిమ్మచు; నుయ్యాలనూఁపుచుఁ బెనుపఁబొదఁగె నావర శిశువున్॥ కళా. ౬ ఆ. సీ॥ ఉయ్యాలతొట్టిలోనునిచి చేతులుపట్టి యూఁచియూడెడు పాటనుబ్బనేర్చి॥ వి. పు॥ ౭ ఆ ఏలిదము. క॥ బాలుఁడని తలఁచితివుతో। నేలిదమునఁ గలసియునికి యిదికార్యమె॥ భార. ఆది. ౬ ఆ.

ఎల్లిదము—పూర్వమందుంబలె నిటఁ బ్రక్రియ యూహింపనది.

చ॥ అనవిని యింద్రుడిట్లనియె నగ్నికినిమ్మరివోయిచెప్పు మజ్జనపతితోడ నాపలుకు సమ్మతిఁజేయక తక్కనేని నేఁ। బనిచెదవజ్రమున్ జమునిపాలికి నన్నరనాథు వేగమే। యనుచుటకింత యెల్లిదమె యాతనికిన్ మనయాజ్ఞ మీరయన్। భార. ఆశ్వ ౧ ఆ.

ఉ॥ ఇంతలుకన్నులుండఁ బెరువేన్నరివేఁడెదు భూసురేంద్రయే। కాంతమునందు నున్న జనరాండ్రనెపంబిడ పల్కరించులా। గింతియుకాక నీవెఱుఁగవే మునువచ్చిన ద్రోవచొప్పునీ। కింతభయంబులే. కడుగ నెల్లిద మైతిమె మాటలేటికిన్॥ మను ౨. ఆ.

జజ్జర—జాజరశబ్దము పకృతగణంబులోనిది గాన ద్వితీయాక్షరమునకు ద్విత్వం బురాఁగాఁ దాలవ్యమునకు సమా-పరి-(౧౩) సూ-న, హ్రస్వము. ద్వి॥ వలదువసిష్ఠ యీ విట్టి జజ్జరల। (పంచనలకు) కలఁగునే కౌశికుఁడల్పునిరీతి॥ హరిశ్చ ౧ భా.

తక్కిన యోగణాంతస్యూతశబ్దంబులును నిట్లే ప్రయోగింపవలె.

7 సూ—అకారంబు క్రింది అకారంబునకును దుదినులుల క్రింది నలలకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు.

అట్టు - అటు. గొట్టియ - గొటియ. కన్ను - కను. నన్ను - నను. పల్లు - పలు. విల్లు - విలు.

(వ్యా) గొట్టియ- ఇత్యాదులయందుఁదుదికానిచోటను అకారలోపంబునకై అకారము ద్వంద్వంబునం జేర్పఁబడలేదు.

ఆఱు—సీ॥ ఇందుబింబముఁజూచి చెందుప్పు. గలుగుసావి (అని) యఱులెత్తినాకంగ నాసపడిన॥ కాశీ 3 ఆ:

గొటియ—ఉ. అవకు సారుగపంట్లలు। గొటియల వాడియునుపలుపగుణ. భార. ౨౦. ౪ ఆ.

పలు—సీ॥ పలురాకమునువచ్చి బాలువేలువుమన్నఁ బంన్లులేసన్న నభావ్యఁడనియె॥ భాగ ౯ స్కం:

8 సూ—అక్కటాదులజడ్డకు లోపంబు విభాషసగు.

ఆకట - అక్కట. అక్కట - అట్టిక - అట్టుక - అట్టె - అయ్యో - అయ్యారె - అవ్వారి - ఇట్టిక - ఉప్పనడము - ఉమ్మి - ఎక్కసక్కియము - ఎక్కసెక్కియము - ఎక్కిరింత - ఎడ్డ - ఎన్నిక - ఎమ్ముక - కజ్జాయము - కట్టా - కట్టిక - కప్పురము - కమ్మటము - కమ్మతము - కువ్వాడము - కొట్టిక - కొమ్మ - కొయ్యగూర - గయ్యాళము - గుజ్జరాతి - చిట్టి - చిన్న - చిమ్మట - చెన్నఁటి - చెప్పము - చెప్పఁడు - చెమ్మట - చెల్లియలు - జవ్వాజి - జాబిల్లి - తమ్మటము - తమ్మలము - తల్లి - తుమ్మికి - తువ్వర - తెల్లి - దవ్వు - దివ్వియ - నవ్వు - నిద్దుర - నివ్వరి - నివ్వాళి - నువ్వు - నెట్టిక - నెమ్మలి - పవ్వళించు - పిన్న - పుల్లియ - పువ్వు - పెద్ద - పొట్టి ప్రాకెన్న - ప్రెగ్గడ - బెగ్గడు - బొమ్మ - బొమ్మికము - బొమ్మిడికము - బొమ్మిడీకము - మజ్జ - మత్తాబు - మల్లారము - ముక్క - ముద్దియ - మెట్టిక - మొక్కరము - మొగ్గరము - మొల్లాము - రడ్డి - లొట్టిపిట్ట - వట్టి - వయ్యాళి - సన్నియ - సవ్వడి -

సిపర్వంగ - అట్టు - ఇట్టు - ఎట్టు - అప్పుడు - ఇప్పుడు - ఎప్పుడు - అన్ని - ఇన్ని - ఎన్ని - కొన్ని - మమ్ము - మిమ్ము - తమ్ము - అమ్మ - అక్క - అవ్వ - అయ్య - అప్ప - అచ్చోటు - ఇచ్చోటు - ఎచ్చోటు - అచ్చటు - ఇచ్చటు - ఎచ్చటు - ఇత్యాదులు కల్కటాదులు.

(వ్యా) — అక్కటాది గణమందలి శబ్దములయొక్క సంయుక్తాక్షరములను లోపంబు విభాషనగు.

అర్థంబుం దెలుపఁగా బద్ధకంకణంబులైన నిఘంట్వాదులు పెక్కులున్నందున "లఘ్వర్థం హ్యర్థానాదిశ్యంతే" అనుసమర్థ సూత్రస్థపతంజలిచవనప్రకారంబున గ్రంథలాఘవార్థము సంస్కృతవ్యాకరణంబున సర్వశబ్దార్థనిర్దేశము సలుపంబడని యట్టులే ప్రకృతంబునను గ్రంథవిస్తరభీతిం జేసి గణపరిగణితంబులైన శబ్దంబులకెల్లను నర్థప్రదర్శనంబు లేకుండ స్థాలీపులాకన్యాయంబునఁ గవి ప్రయోగంబులతోఁ గతిపయంబులైన శబ్దంబులకే యర్థంబు లుదాహరింపఁబడుచున్నయవి.

అటె — కం॥ నహుషుండు పనుచువాఁడటె । విహితానుష్ఠాన పరులువీరటె పోలో। కహితంబటె యిది మనకుఁ । మహనీయమ కాకయెట్లు మానఁగవచ్చుఁ॥ భార. ఉద్యో. ౧ ఆ: (అటె=ఆశ్చర్యము. టవర్ణలోపంబు.)

ఎకిరింత — (వాహనము) సీ॥ శేవెలుంగునుదాల్చుందేవేరియుదుగ్గ కెకిరింతయై మింట మెకముదక్క॥ రాము. ౨ ఆ: ఇటఁగలోపంబు. గిజిఁగాఁడు — (పచ్చపిట్ట) ఉ॥ కూర్చిర వనేభదంత హుతకుడ్య, పరచ్యుత వజ్రపట్టికఁ బొల్పారు ముకుంగుఱుంబురువులంచు వెసంగొనిపోయి పొంతశ్రంగార వనద్రుమాళి గిజిఁగాడులు గూడులఁ జేర్చుదీపికల్ । గారపిఁ గృష్ణరాయమహీకాంతిని శాత్రవ పత్తనంబులఁ॥ మను. ౧ ఆ: (ఇటజలోపంబు) జవాజి-సీ॥ కసటువోబీరెండఁ గరఁగికజ్జలనంటిగమగమవలచుచొక్కపుజవాజి॥ వసు. ౨ ఆ: (వకారలోపము) జాబిల్లి — తరల॥ పలుదెఱంగులఁ బోవుచందురుఁ బట్టవన్నిటికన్నియై । యులిగి వేవెసువెంట నేగెడునట్టి జాబిల్లి

(చంద్రుఁడు) మేపరల్ | బలెజడల్ గడునీటఁ దేలుచుఁ జైపయిం జనుదేరఁగా | నిలువుఁజేఁతులవచ్చు కొమ్మల సెమ్మొగంబులు పొల్పగన్ ॥ య. 3 ఆ: (లకారలోపము.

పెంగడ—కం॥ తగనీలో నూహింపుము| దిగవిడువకు ధర్మతనయు దృఢమతివై పొం | దగు చందము కొడుకులకుం | బెగడలకుం జెప్పితీర్పు పెంపేర్పడఁగన్ ॥ భార ఉద్యో. ౨ ఆ: (వయాళి—విహారము; వాహ్యాళిశబ్దభవము) చ॥ అవికులవేణియిట్లు వలయాంక బిసాంకుర పన్నగాళికిన్ | జలమరి చల్లగాలికిని జక్కరఖాణపుఁ దేజిదోలుపూ | నిలుతువయాళికిన్ జిగురు విందులనీలి గయాళికిన్ హాలా | హాళి గుళికా భయుర్మ్యఘునాళికి నాళికి లోఁగియాత్మలోన్ ॥ వసు. 3 ఆ: (యలోపము)

9 సూ—జడ్డక్కరంబుతోఁ బదాదిస్వరంబుగూడుచో జడ్డకు లోపంబు లేదు.

ఆట్రత్తె - కన్నదరే - నన్నడిగె - పల్లొత్తె - విల్లందె.

(వ్యా) సంయుక్తాక్షరంబునకు నజాదిపదంబులతో సంధి గలుగుచో లోపంబు గలుగదని యర్థము.

ఇట్లుమిత్త్రెక్కి, మున్నేఱు ఇత్యాదు లూహింపనగు. శా॥ ఏమీ పార్థుఁడు నీవు దండిమగలై యీవచ్చు కౌరవ్య సం | గ్రామక్షోభము బాహుదర్పమునఁ దీర్పం బెద్ద మిత్త్రెక్కి మీమేన్మెల్ల సొబఁగంది చూచెదముగా కీసారికిం బోయిరా | భీముం డిత్తెఱి రిత్తమాటలకుఁ గోపింపండు నూ పెంపటన్ ॥ (ఇట శకటరేఫంబునకు లోపంబు రాలేదు.) భార. ఉద్యో 3 ఆ.

మున్నేఱు—మ॥ అనిలుఁ బప్పురిఁ బొరచిత్తముల కళ్యాణంద మొందంగ న ద్రివిమున్నేటి తరంగలన్ జెలఁగుచున్ ॥ భార. ఆది ౮ ఆ:

కన్నాకు—సీ॥ ఎఱచు నూఁతలు ముట్టెమెత్తి బిట్టాలించి గమికిఁ గన్నాకయి గాలి యరయు॥ మను. ౪ ఆ. క॥ కన్నాకు మనకు భీష్ముండి | న్నరవరుఁగావవలయు

నెమ్మెయి నైనన్ । దన్నుం గాచిన నితఁడు జ।గన్నుతుఁడీరణమునం బగఱ వఁగించున్॥
ఇట వలోపము రాలేదు. భార. భీ ౧ ఆ:

క॥ "వలుఁగిడి దోయిళ్ళజలమునన్ బోర్కాడిం । చిలలిం జన్నిచ్చ్యుదు" ౯ శా ౬ ఆ: సీ. పంకనిశ్శంకుఁడై పారదారికవృత్తి వదలక పల్లొత్తు వానిఁ జెడసి॥ ఎసు ౧ : ౫.

10 సూ—హాదులయు నీలుగు లోనగువాని తొలి హల్లునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు.

హడపము - అడపము - హరిదళము - అరిదళము. హాలఁది- అలఁది-నీలుగు - ఈలుగు. నీలుగు - నెగయు - పొందు - పొనరు పూను-పొదవుల కాదిలోపంబొకండు వచియించె నది యవిచారమూలకంబు.

(వ్యా)—హకారాది శబ్దములయొక్కయు, నీలుగు మొదలగు శబ్దములయొక్కయు మొదటిహల్లునకు లోపంబుఁ బహుళంబుగా నగును.

ఆ॥ పూనె నెగ నెఁబొదవెఁబొనరెఁ బొందెటనన్న । పలుకులందు మొదలఁ గలుగు నట్టి । వ్యంజనంబులడఁగి వానిపై స్వరములు । నిలుచు వలసినపుడు నీరజాక్ష॥ అని యప్పకవి ద్వితీయాశ్వాసమందు వ్రాయుచు "కం॥ మానవతి యిట్లుమానిన । మానక్రోధములచేత మరలిచిచింతా । దీనగతి నుండమదిలో । నూనినప్రేమమునవంబు జోపఁదుఁ డనియెన్"॥ అను పారిజాతాపహరణములోని పద్యమును బూనుధాతువు నాద్యక్షర లోపంబునకు నుదాహరణముగాఁ జూపి. 'పొదవు' నాదివర్ణలోపంబునకు, "క॥తదనంతరం బక్రియమ్మఱ ! యదువిభుఁడు కృపావిధేయుఁడై వాణీశ ! త్రిదశేశుల కాశ్చర్యం । బొదవ మనిచె నుభయసైన్య యోధులనెల్లన్॥అను చిత్రభారతాదిపద్యంబుల నుదాహరించెను. ఒదవునకుఁ గలుగు, ఉపయోగించు యుక్తమగు, అను నర్థములు శబ్దరత్నాకరాది నిఘంటువులందు వ్రాయఁబడినవిగాని పొదవునెత్తుకొని యర్థములుగాని కవిప్రయోగంబులు గాని కన్పట్టుటలేదు! కావున శబ్దరత్నాకరాదులయందును [illegible] ప్రా[illegible]

నిఘంటువులందును బొదవుయొక్క నామరూపంబులు గగనకుసుమాయమానంబులై కానంబడక యున్నయవి. కాని యప్పకవీయమందు మాత్రము ద్వితీయాశ్వాసమందే పొదవునకు నృసింహపురాణములోని పద్యయములు లోపము రానందులకు నుదాహరణముగాఁ జూపుటలో మూఁడవదిగా నీపద్య ముదాహరింపబడియె.

"క॥ అదియట్ల కాదెనిప్పుడ। జెదలంటునె దేవదేవు శ్రీరమణీశుఁ। మదినుంచుకొన్నవానిని। బొదవునె యాపదలు రవినిఁ బొందునె తమముల్॥" ఈపద్యమే శబ్దరత్నాకరములోనను "మది నునిచిన యుత్తమునిఁ। బొదవునె యాపదలు సూర్యుఁ బొదువునె తమముల్" అని యుత్తరార్థమందలి యీషన్మాత్ర పాఠభేదముతోఁ బొదువు ధాతువునకు సకర్మకార్థమైన క్రమ్ముటయొద్ద నుదాహరింపఁబడినది. ఇట్టి యప్పకవీయ శబ్దరత్నాకరంబులందలి పాఠభేదములలో నేది యుక్తియుక్తమో కొంచెము చర్చించి చూతముగాక!! సూర్యునిఁ జీకట్లు క్రమ్మని విధంబున శ్రీహరిని ధ్యానించు నుత్తముని నాపదలు క్రమ్ముకొనసేరవనిన పైపద్యార్థము నాలోచింపగాఁ నిట సకర్మకార్థకమయిన పొదువు ధాతువుగాని పొదవు గాదు. ఇప్పద్యంబునఁ బొదవు ధాతువే యని యప్పకవీయ లక్షణపద్యప్రకారమున నాదివర్ణము లోపించి తనరూపాంతర మనఁబడునట్టి యొదవు శబ్దమువలె నకర్మకమై పైనిఁజూపిన యర్థత్రయమునె తెలుపును గాన, నీపద్యమునందు నర్థసమన్వయంబు లేకపోవును. ఆదివర్ణలోపములేని తజిని బొదవునకు క్రమ్ముటయను నర్థ ముండునన్నచో "ఏకదేశవికృతమనన్యవత్" అను న్యాయంబున జరగునకు జరుగును, నడచునకు నడుచునుంబోలెఁ బొదవునకుం బొదువు ధాతురూపాంతరము కావలసివచ్చును. అప్పుడు పొదువునకు నున్నయర్థము లన్నియు వినిగమనావిరహంబునఁ బొదవునకును జెప్పక తీరదు. అట్టియర్థములు పొదవున కున్నట్లు కవిప్రయోగంబులఁ గానంబడదు. కావున "అదిరిపాటున వెసవిచ్చి పొదవికొనిన" పొదలి "యొండొండ దివియును భువియు దెసలుఁ। బొదవికొనియుండు చీఁకటి ప్రోవువలన" అనినట్టి తక్కిన యప్పకవ్యుదాహృతనృసింహపురాణ పద్యములందును "బొదవు" పాఠము ప్రామాదికముగాఁ దోఁచుచుండు. అకర్మకమైనపొదవునకు నాత్మనేపదార్థకమైన కొను ధాత్వనుప్రయోగం బయుక్తంబైనందునను, సకర్మకార్థమే (క్రమ్ముట) యిట సందర్భోచితము గానునను. [illegible] బొదువు పాఠమే [illegible] సమంజసంబు

కాఁతీయు, శబ్దరత్నాకరమందు, ఒదవుధాతువు వైకృతమని యుద్ఘోషింపఁబడుచున్నయది. అపసరశబ్దంబువలన, ఓసరుధాతునైనట్లు లియ్యది యుద్భవశబ్దంబువలన నైనట్లు గ్రంథకర్తల తాత్పర్యముగా స్ఫురించుచున్నది. ఇట్లు పరాపేక్షలేక గీర్వాణవాణ్యంశంబున స్వయంభువుగా నవతరించిన యొదవుధాతువు పూర్వపక్షులమతంబున దేశ్యంబై నిఘంట్వాదులయందును నామరూపంబులులేనిపొదవుధాతువునకు రూపాంతర మెట్లు గాఁజాలును కావున నే? "ఒదవుధాతువు పొదవుయొక్క రూపాంతరమని వ్రాయఁబడినట్లు లీధాతువు పొదవుయొక్క రూపాంతరమని శబ్దరత్నాకరాదులయందు లిఖింపబడనే లేదు. కర్మిమ్మట బోనపవర్ధమున్నట్టి పొదవుధాతువు వైకృతమేయని సాధింతురేని యపుడు పొదువు గూడఁదాన్యశాస్త్రమందు వైకృతమనవలసివచ్చును. నిఘంటువులందు "బొదువు" దేశ్యఁబనియే వ్రాయఁబడినది. కాన వైకృతమని ప్రసిద్ధిఁజెందిన యొదవు పొదవువలనఁ గానేరదు. ఒదవునొద్దఁగాని వేఱుగాఁగాని పొదవు నిఘంటువులందు నెత్తుకొనఁబడనందున దాని ప్రత్తియు సంశయాస్పదమై యున్న్యాల లూఁగుచున్నయది. కాన. ఆ॥ "పూనె నెగసెఁ బొదివెఁ బొనరెఁ బొందె" ననియే యప్పకవీయలక్షణపద్యము చదివినచోఁ సలక్షణముగా నుండును. అపుడు, 'ఒదువు' నొద్దఁ బొదువుయొక్క రూపాంతరమని వ్రాసిన శబ్దరత్నాకరము శాస్త్రానుకూలముగా నుండును. పూను ధాత్వర్థమును వివరించుతఱిని నీపద్యము శబ్దరత్నాకరములోఁగూడ నకార మధ్యంబగు పొదవు శబ్దముతోడనే వ్రాయఁబడినది. కాని యది ముద్రాప్రమాదము కావచ్చును. అట్లే కానిచో నొదవునొద్దఁగాని వేఱుగాఁగాని గ్రంథకర్త యీశబ్దము నేల యెత్తుకొని వ్రాయకుండును? బాలవ్యాకరణపుస్తకములందుఁగూడ నీసూత్రము నొద్ద నీశబ్దము నకారమధ్యముగానే దిద్దుట యుక్తంబగుంగాన గ్రంథవిస్తరంబుతోఁ జాలును. ఒకవేళ ప్రోద్భవశబ్దవైకృతమైన పొదవు శబ్దం బొకటి యున్నదనియు నందుననే దాని రూపాంతరమైన యొదవు వైకృతముగా వ్రాయఁబడినదనియు నచ్చటంగాని వేఱుచోటంగాని యీశబ్దము నెత్తుకొని వ్రాయకునికి శబ్దరత్నాకరాది గ్రంథకర్తల ప్రమాదమనియుఁ గొందఱందురేని "ధాతోరర్థాంతరే వృత్తేః ధాత్వర్థేనోపసంగ్రహాత్, ప్రసిద్ధే రవివక్షాతః। కర్మణోఽకర్మికా క్రియా" అను వైయాకరణమర్యాదం జేసి సకర్మకధాతువు శ్లోకోక్తకారణంబులచే నకర్మకార్థము నీవచ్చుం గాని యకర్మకధాతునిష్పన్నంబైన ప్రోద్భవశబ్దంబుయొక్క వైకృతం బగువాశ్చర్యమునకని పొదవునా పవ్వు

పైనుదాహరింపఁబడిన పద్యంబులుసమన్వయింపఁగాఁ 'గ్రమ్మటు' ఇత్యాదిసకర్మకార్థము నెట్టులీఁజాలునో తెలియకున్నది. కాఁబట్టియయ్యదివిచారింపఁగా విద్వద్బృందంబునకే విడుచుచున్నాఁడనుగాన సుధీమణులు శోధింతురుగాక. మఱియు బాలవ్యాకరణమందు బూనుపోదవులకు నాదిలోపంబుచెప్పిన గ్రంథకర్తవచనం బవిచారమూలకంబని సాహసించి వ్రాయఁబడినది. ఆదిలోపంబుగల పూను ధాతువునకును, పోదవురూపాంతరమే యని భావింపఁబడిన యొదవునకును నర్థవిశేషంబులందు ధారాళముగా సుకవిప్రయోగంబులు గానవచ్చుచున్నయవి—

ఉ॥ పూని వృకోదరార్జునులు భుగ్నులుగాఁ జెడచేతఁ గన్నునీ
రూనఁగనెత్తికొంచుఁ జని యుగ్రవనంబున దుఃఖమగ్నులై॥ భార-ఉద్యో-3ఆ:

క॥ హీనప్రజ్ఞుఁడకార్యము | లైనవిచేసి తుదివగచు నతుల ప్రజ్ఞా | సానుపదారూఢుఁడువగ | నూనఁడు దురిత మనువజెతి కోడక యునికిన్॥ భార-శాం-3 ఆ:
(పూనుట కాదిలోపంబు)

గీ॥ అతనిముందఱఁ బార్థ్వంబులందు బిఱుఁద | నొక్కయమ్మడిఁ జెక్కండ్రు రుక్కుమిరిలి | యొరవడించిన దేవిపై నుగ్రదివిజు | లొదువఁ జేరల్కఁ జెదవు లొం డొండ యదర॥ మార్క-౬ఆ: (పొదువు నాదిలోపంబు)

క॥ పార్థునపమా | ర్థకళేబర మెదురఁగని రోదవుశోకమునజై. ౭ఆ. పొదవున కాదిలోపమున్న వారి మతంబున)

ఇట్టులసామాన్య కవిప్రయోగంబు లుండఁగాఁ బరిశీలింప కవిబ్రహ్మవాక్యన కెదురాడిన చిన్నయసూరి వచనంబు చిన్న యనూరి వచనంబుగాఁ జెల్లందగు.

ఇట్టి యభిప్రాయమె పూను ధాతువునొద్ద శబ్దరత్నాకర గ్రంథకర్తయు వెల్లడించె. ఇట్టు, పొచ్చెము, పంచు, చెనయు, ఇత్యాదులకు నర్థవిశేషములందు నాదిలోపంబు చూపట్టు. పొచ్చెము (న్యూనము) క॥ ఇచ్చటి బంధులు నీవును | నచ్చెరుగడి వినుమనుంప నయిదూళ్ళును మా | కిచ్చినను జాలునంటిని | పొచ్చెముకా దింతపట్టు బూరగ మనుమీ॥ భార. ఉద్యో 3 ఆ:

ఓచ్చెము—గీ॥ అధ్వరారంభమింతొ ప్పునయ్య దక్షు। శివునిఁ దోడ్తేని యొక్క యొచ్చెంబుగాని॥ కాశీ. ౭ ఆ: పంచు-అజ్ఞాపించు-వ॥ తనశిష్యులైన, పైల వైశంపాయన సుమంత జైమినులం బంచి క్రమంబునఁ జతుర్వేదసూత్రంబులఁ జేయించి వేదవ్యాసుం డై-భార. ఆది ౧ ఆ:

మత్స్వరచితమయిన చార్జిముక్తావళియందలి యీపద్యంబును రాజభక్తిసూచకంబుగా నీసందర్భంబునఁ జేర్పఁబడు.

చెనయు-పోలు—చ॥ తనసతి జహ్నవింజెనయు చారయుస్వీయ సురద్రుసంఖ్యసం। దనులు రమాభకన్యయు సుధామయవాక్కు ను గల్గు చార్జిపా। వనగుణరత్నుఁ జూచి యొరుపచ్చ సహింపక సాగరుండు త్రో, ధనిఁదికిఁ గాంచి రెమ్ము! పతిభావరవర్ష వసుంధరామణీ!॥

ఎనయు—చ॥ వినినజనంబు లీతఁ డవివేకి యనక్కొ వలదింతరగ్జల। ర్జును బలశౌర్యసంపదలు చూచి యెఱుంగమె? మున్ను నిన్ను నా। తెఱఁగలనం జగం బెఱుఁగదా యతఁ డద్భుతవిక్రమోజ్జ్వలుం। డెనయుదె నీవు పౌరుషవిహీనుఁడ వద్ది విజేంద్రనందనుఁ॥ భార. కర్ణ. ౨ ఆ:

11 సూ.—ఆరాటాదులం బ్రథమేతర దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబు విభాషనగు.

ఆరాటము - ఆరటము. ఆరాటము - కకుర్కృత్తి- కేళాకూళి- కొమారుఁడు - కొమారిత - గంబూరము - పెండారము - బంగారము - బేహారము విటతాటము - సంతోషము.

(వ్యా)—ఆరాటము లోనగు శబ్దంబులందు మొదటి నీర్ఘమునకుంగాక తక్కిన దీర్ఘంబులకు హ్రస్వంబు వికల్పముగా నగు.

ఆరటము-(పరితాపము) క॥ పటునఖర శైత్యమున నారటముడిపిసురారిసేలురసికున్నసింహుల్॥ పాండు. ౫ ఆ:

కప్పుటితి-(లోభము) చ|| కిటుకులఁ బెట్టి వీరి నడకించితొలంగెదమన్న వట్టి కప్పుటితియ కాని దైవ మనుకూలముగాదు|| జై. ౬ ఆ:

సీ|| మనసు కప్పుటితి మెల్లనలేచి చేతులఁ గాంతుని బబ్బగాఁ గౌఁగిలించు, మను ౩ ఆ:

12 సూ—ఓయారాదులం దాదిదీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబు విభాషనగు.

ఓయారము - ఒయారము - ఓయారపు - కేళాకూళి - కోల- గూడారము - గోరువంకపక్షి - జోహారు - నీలుగు - పేఁడ - బేహారము - దీర్ఘమధ్యమ్ము - మాఱు - మూలుగు - మోటుకు - వీటతాటను - వీడియము. ఇత్యాదులు.

(వ్యా)—సూత్రార్థము స్పష్టము.

ఒయారము—గీ|| రతివిసంబున గను నొయారమునఁ బొదలి| చంద్ర: ఉయ్యాలాడులం దున్కించేసెఁ ఒయ్యారము. సీ|| హారముల్ మెఱయ నొయ్యారంబులుగ గ్రుచ్చి యందంద వింతగా నలవరింతు|| భార. విరా. ౧ ఆ:

గోరువంక—కం|| గోరువంక యన్నమాటల| వరునంకఁ దలంకుగన్గి మనువకుఁ దమలో| సెరువింక నేమిగలదని| యిరువంకల వగలఁ బొగిలి రెంతయుఁ వంతన్|| విక్ర ౭ ఆ:

మ|| శరసంధానముతోనె కొన్నియడుగుల్ జొజన్వనం బాఱయు| ధ్వగశృంగాగ్రాని ద్రోణముల్ దివియు దోర్దండంబులం జేఁదియే| సిగిబోయల్ దినుమంచు నార్చి పరగం జిట్టాసలం దాయుమన్| గోరువంకల్ మొఱపెట్టినట్లు గుణముల్ ఘోషింపరోషించుచున్|| మను ౪ ఆ: (ఈ శబ్దము నప్పకవి శకటరేఫశబ్దములలోఁ బఠించె నది చింత్యంబు)

13 సూ.—అడంగ్వాదుల డాకు ణకారంబు విభాషనగు.

అడఁగు - అణఁగు - అడఁచు - కడఁగు - చిల్లాడము - తడగము - నాఁడెము - పోఁడి - మిడుఁగు - నడఁకు - మిడుఁగుఱు ఇత్యాదులడంగ్వాదులు.

వణఁకు—క॥ గణపాద నిహతిచేతను । వణఁకిగిరుల్ తరులతోడ వసుధంబడఁకెన్ ॥ వీర. ౪ ఆ:

మిణుఁగురులు—(అగ్నికణములు) చ॥ మిణుఁగురు లెల్లెడం జెదరమింటను ఘంటలు పర్వఘుంటికా । ఘుమఘుమభూరి నిస్వననికాయమునన్ హరివంతరాళముల్ । పెనఁక మహోగ్రశక్తిఁ గొని వారకదారకుమీఁదనైన దారుణగతినింగి నుండినిజరోమలతోఁబడు మక్కకైనఁడెన్ ॥ భాగ. ౧౦ స్కం ఉ:

14 సూ.— దక్కలోనగువాని డాకు డకారంబు విభాషనగు.

దక్కు - డక్కు - దక్కు - దగ్గఱు - దాఁగు - దాఁకలి - దిగు - దిగ్గియ దూయు - దెందము - దెప్పరము - దెప్ప - దొంగ- దొప్ప - ఇత్యాదులు.

(వ్యా)—ఉ॥ డక్కెను రాజ్యమంచు నకటా! యిటు తమ్ముని భాగమీక నీ వెక్కటి మ్రింగఁజూచెదవు యెట్లుఱుగున్ వినుమీనుశీలతన్ । గ్రక్కున నామిషంబు చవిగాము మ్రింగెడు చాడ్పునూనె! యిట్లుక్కివుఁడైన నీకొడుకు నుల్లము నునటు లాఁడఁగూడునే?॥ భార-ఉద్యో. ౨ ఆ;

డక్కు—ఉ॥ అక్కట మందభాగ్యనను నట్టితనూభవరత్న మెవ్విధిన్ ।డక్కెనె ధాతనిర్దయుఁడు డొంబమునే కను మేలివస్తువుల్ । పెక్కగినంత లుక్కియుదిబ్బెంవ

ము పిల్చినఁ బోటుబంటునై ! యక్కడ కేలపోయితి మహాగుణాభూషణుఁ గోలుపోయి తిఁక. భార-ద్రో-౨ ఆ:

15 సూ—ఏతాదులకు మువర్ణకంబు పరంబగునపుడు దీర్ఘంబు విభాషనగు.

ఏతము - ఏతాము - ఏతము కళ్లము - గాలము - గుడ్డము - గోణము - గోతము - జాజము - జుంజము - జోతము - తణగము - బొండ్లము మండము - లాతము - వీణము. ఇత్యాదులు.

వ్యాఖ్యానము-సీ॥ వాలారు గోరుపెఁ గాలాము చేసెనే జేజేహిరణ్యాక్షు శిశుకమునకు॥ పాండు. ౨ఆ: (గాలాము=బడిశెము)

జాజాము—(పాలికలయందుఁ బోసిన నవధాన్యములనాఱు) గీ॥ శర్వరీచంద్రపరిణయ సముదితాంకు । రార్పణక్రియలందు వియద్విభాగ । పాలికలదోఁచు కొత్త జాజాలమొలక । లనఁగఁదారక లొండొంట యంకురించె॥ కవి ౪ ఆ:

లాతాము—సీ॥ కకపాల కేదార కటకముద్రితపాణిఁ గుఱుచలాతాతోఁము గూర్చిపట్టి॥ మను. ౧ ఆ: [సన్యాసులు చేతఁబట్టెడు దండము.]

వీణాము—[సన్నవస్త్రము] కం॥ పనీటను జలకమాడెను । సన్నని వీణాముగ ట్టెనువిరులు దుఱిమెఁ । సన్నముగ నలఁదెఁగస్తురిఁ । జన్నుల ముత్యాల బన్నసరములు దాల్చెఁ॥ జై ౩ ఆ:

16 సూ—పదాంతంబులయి యసంయుక్తంబు లయిన నులురుల యుత్వంబునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు.

ఇందు నురుల కుత్వలోపంబు ప్రాయికంబుగ హల్పరకంబులకుఁ జూపట్టెడు॥ మాన్పడె - మినువడె - మిన్వడె - వత్తురువారు - వత్తు

ర్వారు - కారుకొనసియె - కాత్మ్యానియె - గ్రామములు - గ్రామముల్ - వనములు - వనముల్.

(వ్యా)—పదము తుదనున్న, ను, రు, లు, వర్ణంబులు సంయుక్తములు గాని యపుడు, వాని యుకారంబునకు లోపంబు బహుళంబుగానగు. ఇందు నువర్ణ, రువర్ణముల యుకారమునకు లోపంబు హల్లు పరంబగుచోఁ దఱచుగాను, అవసానమందు విరళంబుగాను, నగును.

ప్రాన్పడు— స్రవించు —ధాతుజవిశేషణంబైన యను శబ్దముయొక్క యుకారమునకు లోపంబు ప్రాయికంబగు. సీ॥ సలుపుచు దమసుఁ డన్నన్మునిఁ బత్నియుఁ దాను నుపాసించి తద్వారమున॥ భార. ఆర. ౨ ఆ:

కం॥ అన విని నిరుత్తరుండయి। మనుజేంద్రుఁడు గొంతసేపు ప్రాన్పడి తలఁపుల్ పెనఁగొన నిద్రాహీనిం। దనువలయఁ గవిదురుతోడఁ దానిట్లనియెన్॥ భార. ఉద్యో. ౨ ఆ

శా॥ పాలో మీప్రభృతుల్ కుమారినిటు సంభావింపఁగా మున్నది। క్ష్మాపులర్ రాజు నలంకరించి శుభలగ్నంబుం బ్రతీక్షింపఁగా। నాలోఁ దాను దదగ్ర్యసన్మణివిశేషాన్వేష సన్నద్ధుఁడో। నాలోకాప్తుఁడు చేరెరాగ మహిమన్ రత్నాకరప్రాంతమున్॥ వసు. ౬ ఆ:

ఏతత్సూత్రోదాహరణ సందర్భంబున మద్విరచితంబైన జాజీముక్తావళిలోని యిప్పద్యంబులనుగూడ సంధించి యీగ్రంథంబున నిట్టిత్రిచతురపద్యసంఘటనాద్వారంబునఁ బరిపాలనా గౌరవముం గుఱిచి త్రికరణశుద్ధిం దెలెపెద.

మ॥ పొగ కార్మబ్బులు మంటచాల్మెఱుపులుం బోగారు కన్నీటియే। టిగముల్ సప్పిన దాండవ గోపాత్రికుల ఘాటీవృష్టులేఁచఁగా మహా। యాగమైతోఁచిన దుర్దినాళి బహుదుర్భిక్షంబు మాయించిబల్ । సుగమ్ముంగాక్రొదు శాంగికేయ విజయ [illegible]

[illegible]

చ॥ ధులియనఁదగ్గచోటను గడుంభ్రమఫిల్లి యటండుఁ; మానులి! య్యలజగదీశ్వరుండలఘులీశ్వరుఁడై తన మూర్తిపృష్ఠమం| దెలమినహింమనట్లు నహియించుచుఁజేసి ధులీశ్వరాఖ్యతోఁ | బిలిచిరి ధర్మజాదులను బేర్వడు మాగతి జార్జిభూపతీ!

మొదటిపద్యములోఁ గార్మబ్బులు, చాల్మెఱపులు, కన్నీటి, గముల్నిప్పి, బల్నిగము, చంద్రికల్ (అవసానంబున) అనుచోట్లను; రెండవపద్యమందు, 'పేర్వడు' అనుచోటను, రు, లు, ను వర్ణంబులను లోపంబని తెలియందగు లువర్ణాంతమైన ధాతుజవిశేషణముయొక్క యుకారమునకును. లోపంబు విగళంబుగాఁ గానంబడు.

క॥ చిట్టుములు నోకిలింతలు ! నట్టంబుగఁ బొడమోఁజవులు దప్పెం గోర్కుల్। బిట్టోడవెఁ బిఱుఁదులుం జను । కట్టులు నడుబలిసెనపుడు క్రాల్గంటులకున్॥
అచ్చ. రా. బాల. కాం.

సీ॥. విరహాగ్ని నీరీతిఁ గరఁగెనామానసం బనినట్లు వెన్నగాచిన ఘృతంబు। పాలఁబోల్ వయసు నీపాలుజేయుట కిదె యానవాలన్నట్లు లానవాలు॥

తారా. శశాం. విజ. 3 ఆ:

17 సూ—అచ్చికంబులం బదమధ్యంబుల న ల డ ర లయుత్వంబునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు.

కినుక - కిన్క॥ కానుక - కాన్క॥ చిలుక - చిల్క॥ కాలువ కాల్వ॥ అడుగు - అడ్గు॥ కడుపు - కడ్పు॥ పెరుగు - పెర్గు కూరుకు - కూర్కు.

(వ్యా)— అచ్చతెనుఁగుమాటల నడుమనున్న, న, ల, డ, ర, వర్ణంబులమీఁది యుకారమునకు లోపంబు బహుళంబుగా నగు

కిన్క—(కోపము) పంచచామరము॥ అనంగొఱంతలేని కిన్కనక్కడించి ఖోగు! గ్రన్నవకదిశంపవింపనా లునారసంబులూని॥ అచ్చ-రా-యు

చ॥ అళికులవేణి కీలెఱిఁగి యాచెలి వెండియు నేకతంబునన్ | బొలతుకరాల యీచిగురుబోడి సుచారిత్రహారనాయకో | జ్జ్వలరుచిఁ గంటిరే యనినఁ జంద్రముఖుల్ చెలునవ్వుఁ బూనిరా | లలనలఁజూచి, కిన్కయుఁ గలంకయుఁ గొంకును సంకరింపఁగన్॥ వసు. 3 ఆ:

కాన్క—(కానుక) సీ॥ సుమములుగాఁ బొలుపుపూగముల జెన్నొందు పూగములఁ గొన్నింటిఁ గైకాన్కచేసి॥ చం.ప్ర:

కాల్వ—శే॥ గీ॥ కడలి కోఁతుల కొకతోట కాల్వయయ్యె॥ అన్న.రా. యు.

18 సూ—లాఁతియచ్చునకు సహితి మొకానొకచో నుడినడుమ లోపంబు గానంబడియెడి.

కలికి - కల్కి - ములికి - ముల్కి - బుడిపి - బుడ్పి
పొలఁతి - పొల్తి.

(వ్యా) తెలుఁగుమాటల నడుమనున్న ఇకారన యచ్చులకు క్వచిత్తుగా లోపంబగు.

కల్కి—(1. ఒప్పిదము 2. మనోజ్ఞురాలు) సీ॥ ఈకల్కి మదనునిచేకటారి యొకాకకాను పేరటపిడి గాంచనేల? తా-శి-విజ 3 ఆ: సీ॥ అత్రిసవృత్తి చెన్నలరి నూతనరాగమహిమఁ గుల్కెడు కల్కి మానికములు. వసు. ౬ ఆ:

ముల్కి—(బాణము) వ॥ తనరాజీవశరం బెఱుంగదు నిశాతత్వంబు లేఁగల్వతూ | పునసుం జాలదు వేగలీలయని యాపూముల్కు లెగ్గించి క్రొ | న్ననవిల్కాఁడు నవాంబుజోత్పల వితానంబీను మీనాక్షిలో | చనము ల్వెంట ఘటింపఁజొచ్చెనవి నిస్తంద్రాంబకఖ్యాతులన్॥ వసు. ౨ ఆ:

19 సూ—అబ్బురాద్యులందుత్వంబునకు లోపంబు విభాషనగు.

అబ్బురము - అబ్రము - అబ్బురము - కప్పురము - అప్పుడు ఇప్పుడు - ఎప్పుడు - చప్పుడు - నెత్తురు. ఇత్యాదులు.

(వ్యా)—అబ్బురములోనగు తెలుఁగుమాటల నడుమనున్న యుకారము వికల్పంబుగ లోపించును.

అబ్రము—ఉ॥ కాయను మేటితప్పు కొడుకాయను నిద్దపుఁ బూతమావిమో కాయనుఁ బంజరంబుఁ జిలుకాయని నబ్రపు సోయగంబుఁ బ్రో। కాయనుఁ బల్కవేమి యలుకాయనుఁ బంతము దీటునోటికై। కాయను నేరయిట్లు దుడుకాయనుఁ బాయఁగ గోరకాయనుల్ అన్య. శా. అయో.

కప్రము—(కర్పూరము) ఉ॥ చెన్నగునన్న దీవులినసీమల దాగిలిమూత లాడుదుర్ । వెన్నెలరేలఁ గప్పురపు విప్పుట నంటుల నీడనీగురా। కన్నెలగోయునన్నులకుఁ గన్నులు హాయిఁ గదియువాసనల్ । మన్ననఁగాంచి కప్రపు దుమారము రేచుసమీర డింభముల్॥ వసు. ౧ ఆ:

20 సూ—చుక్కరక రువర్ణకంబున కుముందఱిదువర్ణంబు నుత్వంబునకులోపంబు విభాషనగు; నగుచోఁ దత్పూర్వంబు గురువుగాదు.

అదురుచు - అద్రుచు॥ ఎదురుచు - ఎద్రుచు॥ పదురుచు - పద్రుచు.

(వ్యా)—రువర్ణమునకుఁ జూగాగమంబు పరమగుచుండ రువర్ణముముందఱిదువర్ణముయొక్క యుకారమునకు లోపంబు వికల్పంబుగానగు. అట్లులోపించుచో దకారరేఫ సంయోగమునఁ బూర్వస్వరము గురువుగాదు. ఇట్టిద రేఫసంయోగంబే యన్యోన్యంబును బ్రాసంబుగాఁ జెల్లుననియు నియ్యది లఘుద్విత్వప్రాసంబని పేర్వడుననియు నప్పకవీయ తృతీయాశ్వాసమందు నిట్లు చెప్పంబడియె.

లఘుద్విత్వప్రాసము—తే॥ గీ॥ భువిలఘుద్విత్వ సంజ్ఞికంబులయి కొన్ని । య్యూ

దఁబడని క్రారలతోడనొకటికొకటి । ప్రాసములకగుఁ దమలోనఁ బత్రయుగము। విద్రిచిన తాత్మజుఁడు దిక్కుల ద్రువననఁగ॥

అద్రుచు—కం॥ ఇలయును నింగియు నద్రువం। జెలఁగ మహాంబు వారిసేనల గురుచా। నలుక నొసర్చిన నక్కడ। బలరిపుఁడే తెంచి తోడుపడె నఁడనొక్కో॥ భా. ర. ద్రో. ౨ ఆ: కం॥ పదిగడల ద్రుంగనార్చుచుఁ। బదిమోముల జోడుకలనఁ బడలుండ బనుచున్। బదివింశుల. గైకొనియు। ప్పదితేరుల నోనికోడుకు బడలఁగనేసెన్॥ కం॥ నొప్పినడి వాఁడువద్దయు। నుప్పరమద్రువంగనార్చి యొకవాలుంమా। పప్పాల ముద్రిమ్మరి పయిన్। గుప్పున నడరింప సాక్షుగొని యుండునెడన్॥ అచ్చ. రా. యుద్ధ కాం.

ఇట్లు, "అద్రుచన్" అను శబ్దంబునఁ జూగాగను బకారంబునను, క్రి-పరి-౭౮ సూత్రంబున "యానుపన్, కూరుపన్" ఇత్యాదులయందుబలెఁ బకారంబు రాక సిద్ధచకారంబునకుం బోలెఁ బ్రయోగంబులచకారంబు కానంబడు ఇట్టి బ్రేరణార్థమును గనంబడును.

చ॥ ఎద్రిచినకోలపాకమున నీగతి నీమదిఁ గోత్రభవల్లికన్ । బద్రిచిన వారు ఉ-హరి. ౪ ఆ:

ఇట్లు, అద్రుచు, ఎద్రుచు, పద్రుచు, అనుచోట్లను దకార రేఫసంయోగంబునకు ముందున్న యకారంబును, ఎకారంబును లఘువులే కానఁ బద్యలక్షణభంగంబు గల్గ లేదు. కొందఱు మిత్రశాస్త్రవాది బనంబులలోని రేఫాంతసంయోగంబునకు ముందున్న స్వరమును గూడవలసినచోఁ బద్యలక్షణంబున నొకానొకప్పుడు లఘువులుగా నెన్నకొనవచ్చునందురు. అయ్యది పూర్వోక్తస్థలంబుల విశేషించి లఘుత్వమును విధించిన ప్రకృతసూత్రాప్పకవ్యాది లక్షణంబులంజేసి నిరాకరంబని తెల్లంబగుచున్నయది. విక్రమార్కుని సభలోని నవరత్నంబులలో నొక్కండని ప్రసిద్ధిం జెందినవరాహమిహిరాచార్యుండు మాత్రము బృహజ్జాతక గ్రంథంబును వ్యాకరణయుక్తంబుగాఁ జిత్రవృత్తంబులతోఁ గావ్యంబుభాతిని రచియించి ద్విత్రప్రదేశంబులందు నిట్టిసంయోగంబునకు ముందున్న వర్ణమును లఘువుగా నిల్పి లెంచుచుండు.

బృహ—(ప్రవ్రజ్యాయోగాధ్యాయము-శాలినీవృత్తము-శ్లో॥ జన్మేశో? న్యైర్యద్యదృష్టో! ర్కపుత్రం । పశ్యత్యార్కిర్జన్మపంవాబలోనం । దీక్షాంప్రాప్నోత్యార్కిద్రేక్కాణసంస్థే । భౌమార్కాంశే సౌమ్యదృష్టేచ చంద్రే॥—ఈశ్లోకంబులోఁ దృతీయపాదంబున ద్వితీయగణంబుగా నుండవలసిన తగణంబునకు దరేఫసంయోగంబున భంగము గలుగుచున్నయది. తేల్చి పలుకవలయునని గ్రంథకర్త తాత్పర్యంబు. ఇట్టిది జ్యోతిశ్శాస్త్రగ్రంథంబులందే యాథాతథావముగాఁ గనంబడు. దీనికి మూలంబు గానరాదు.

21 సూ—జూదాదుల దకు జకారంబు విభాషనగు.

జూదము - జూజము - ఆపుదు - జవాద - జాది - జాదు - విరవాద.

(వ్యా)—ప్రకృతిసూత్రంబునఁ గొన్ని తెలుఁగుశబ్దంబుల దకారమునకు జకారము వికల్పంబుగా విధింపంబడుచున్నయది. సంస్కృతభాషలోఁ సయుక్తము దకార జకారంబుల సాక్షికోచ్చారణంబునంజేసి 'దంపతీ' అనియు జంపతీ అనియు నీశబ్దమును ద్వివిధంబుగాఁ బలుకవచ్చును ప్రాకృతభాషయందుఁ గేవల దకారమునకు జకారవిధి లేదు గానివకారసంయుక్తసాంస్కృతికదకారమునకు-సూ-త్వథ్వద్వధ్వాంక్వచిచ్ఛఝజఝాః॥ అనుసూత్రమున జకారంబుక్వాచిత్కముగా విధింపంబడియె. ఇట్లు భాషాంతరములయందును దకార జకారములకు మైత్రి క్వచిత్తుగానుండు.

22 సూ—నిందయుం దామ్రేడితంబు నాద్యక్షరములకు హ్రస్వదీర్ఘంబులకు గి గీ లగు.

కుంభకర్ణుఁడు - గింభకర్ణుఁడు॥ రావణుఁడు - గీవణుఁడు.

(వ్యా)—రెండవపర్యాయంబున నుచ్చరించు మాటయొక్క మొదటిస్వరము హ్రస్వంబయ్యెనేని, గి, వర్ణంబును, దీర్ఘంబయ్యెనేని గీ, వర్ణంబును నిందయందు క్రమముగా నగు.

ఉ॥ అంచవహుష్కాయిజోడు నలరారఁగఁజేసి కడింగికోరికల్ । గాంచి పిసంచ రక్కసి కొలంబున కెల్లను మేలుబంతియై । మంచపుఁగోడు తాలుపరిమన్కి బిడావపు

మెట్టు నెంతయుం। గొంచక యెత్తినట్టి నినుఁ గోఁతులుగేఁతులు గల్వఁజాలునే? అచ్చ రా. యు. కాం.

క॥ డింభక సద్వస్థలముల। నంభోరుహనేత్రుఁ డుండుననుచు మిగులసం। రంభమునఁ బలికెదవీ। స్తంభంబునఁ జూపఁగలవె సక్రిం గ్రికి॥ భాగ. ౭ స్క:

ఆ॥ వె॥ ఎసఁగుభసలములను గిసలయములను నీర। జాతములనుగీరజాతములను విగ్రహింపనీని విరహాంబితోఁ మగా। వెలఁది వెనలె విపిన వీథులకును॥ వసు. ౩ ఆ

ఇటఁ జక్రి భసల శబ్దముల మొదటి హ్రస్వమునకు, గికారమును, "కోఁతులు నీరజాతములను" అను మాటల మొదటిదీర్ఘమునకు సూత్రరీతిని గికారంబును నయ్యెనని యెఱుఁగునది.

23 సూ — పాదంబునం బ్రథమద్వితీయాక్షరములు వళిప్రాసం బులునాఁబడు.

(వ్యా)—పద్యపాదముయొక్క మొదటియక్షరంబునకు వళి యనియుఁ రెండ యక్షరమునకుఁ బ్రాసమనియు, లక్షణగ్రంథములయందు సంజ్ఞ గలవని యర్థము.

24—సూ—యవలలు లఘ్వలఘువులు మైత్రిం బొరయు రేఫం బులుపొరయవు.

వ్యా— యకారవకారలకారములు లఘువులును నలఘువులును యతిప్రాసములం దు నన్యోన్యముఁ జెలిమిగ్గియుండు. అట్లు లఘ్వలఘువులైన రేఫంబులుమాత్రము మైత్రితోనుండనేరవు.

ఉదా—కం॥ అన్నలుఁ దమ్ములుఁగలురట। యున్నతుగాఁ జేయు నెంతయు నున్నపతిందా। పన్నవయనీకియును సం। పన్నంబులు గాఁగవారిఁ బాటింపటుగా భా-శాం ౨ ఆ: (ఇలయతిమైత్రి).

కం॥ వేమేలసంభరింపు నె | సాహుకో తల్పమునమంచి చావఁగనొల్లక్ నాయిక్క గాఁ యమునను | డేయుగము జూపినవఁగ నప్పుడు పెనక్, భా-శాం. ౨ ఆ: ఇట మైత్రి)ఇయ్య దియకార మైత్రి.

సీ. ఎలమావితోఁటయుక్క తెలతెల నార్చితో నెలపోటుఁ గూకలు నెప్పెనేని ల ఘ్వలఘు వకారములకు నిట యతిమైత్రి) — రాజశేఖరచరిత్ర.

కం. కానిద్గమి సురరాజ్య | శ్రీనాటంపంగఁ బగుదిశేషంబున సం | భావితుఁ డు నహుషుఁడని చని | నూవిభు,గని తొగు మునులా సతినికి నమ్మిక్॥ భాగ-ఉద్యో- ౧ ఆ:

శా॥ ఆనాలుఁగసురోయి తూనసమొగిం బానుబ్బహారిం ప్లె పెం | పావేణీరుచి యోగిమూవిలసనం బాయుప్పాశేఁబెప్పనక్ | వానాగంబుఁగాని యుయ్యోడ శిరః కంపంబు తోఁగూడ నా | హా! వృద్ధింపద వృష్ప్మాస్యసను సయ్యజ్ఞాక్షిరీక్షించినక్॥_శ కుంతలాపరిణయము: ౨ ఆ: (ఇట ప్రాసమైత్రి).

కం॥ పలుచోడులఁ జలుభంగలఁ ! పలు మోసలమానృత్తిఁ బోరఁబాగునిపైన గ్గనకవచరఁదాటి సిడము | తటతటసుని మొయుఁగుదు పితామహుఁడుభటా॥ భార-భీ ష్మ-౨ ఆ: (లఘ్వలఘులకారములకుఁ ప్రాసమైత్రి).

ఉ॥ అంబురుహాక్షునారసి నిజాన్వయుశ్రేష్ఠుఁ బంపఁగ్రప సూ | నంబుగరంబు గెల్చుట నుతింబునఁ బట్టి తరీయుపాస్యయు | గ్మంబున నిత్యసేవకతఁ ్రగాలెనునీక్షణ తారకాఖ్య రో | లంబకసంపటుల్ పిలుసాపాళి నంటియు సంభ్రమించుమా॥ పరి భావతి ౨ ఆ: (ఇట లఘ్వలఘువులకు యతి).

మఱియు శ్లేషకావ్యములయందు లఘువుపైనట్టి గూయకారవకారములే యర్థాం తరంబున నలఘువులుగాఁ జూపట్టు. లఘ్వలఘులకారము లట్లుకావు.

కం॥ అమరనగరమునవపు మ | త్తమసితి విచిత్రపీశ్వతనయ జ్యేష్ఠ | శ్యామునవసన ఖరస్తపన | త్తమునియతినశోసుతాప్తఁ ద్దియుతల సక్॥ రాఘు-౧ :

ఈపద్యమందు "నృపసత్తముని యతివ"—(నృపసత్తముని + అతివ)=రాజశ్రేష్ఠుఁడైన ధృతరాష్ట్రుని భార్య యని భారతార్థమందు లఘువైన యకారమే. "నృపసత్తము"= దశరథునియొక్క. "నియతివశతన్"=అనివృత్తసంప్రాప్తిని యని రామాయణార్థమందున లఘుయకారమయ్యె.

గీ॥ అలఘుమాననీయబల విడిపింపుమా | మాయావులబలు మేటిగానైన తపసి | కౌరి గలుమకలుషిత తాతన్న సుయోధను | నృపవిభూషణు గరమునను వధించి దాని కని ఆ:

ఇట—"నీయబల"—(నీ + అబల)=నీకాంతయైన సీతనని రామాయణార్థమందు లఘువైన యకారము, "అలఘుమాననీయబల"—గొప్పదియైనట్టియు, పూజ్యమైనట్టియు, బలముగలవాఁడా యని భారతార్థమందు నలఘువయ్యెను. "మాయావుల" (మా + ఆవుల)=మాయొక్క, ఆవులని భారతార్థమున లఘుయకారము. "మాయావుల" + మాయావంతులలోనని రామాయణార్థమున నలఘుయకారము.

గీ॥ అలఘుమణి సంప్రవిభాసిత హేమాద్రినిభస | నగరమునకెంచ మఖిలభూనగరము లను | లలితజయసంపదల బోల్చు నిలువయోధ్య | లఘుగభీరాంబు పరిఖాకలాపమగుచు॥ హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము ౧ ఆ:

ఈపద్యమందు "లలితజయ సంపదలఁబోల్చు నిలువయోధ్య"—(నిలువు=అయోధ్య)=జయసంపదలకు నిలుకడయైన యయోధ్యానగరమని హరిశ్చంద్రార్థమందు వకారమలఘువు. జయసంపదలఁబోల్చు నిలు + పయోధ్యలఘు గభీరాంబు పరిఖాకలాపము= జయసంపదలచేనొప్పునట్టి గృహమువంటిదియు, సముద్రమువోలె గొప్పలోతు నీరుగలయగడ్త భూషణముగాఁ గలదియునని నలార్థమందుఁ బ్రథమాంతమైన యిలుశబ్దముకంటెఁ బరమయినపయోధిశబ్ద పకారంబునకుఁ బన్యపాదసమయంబున సంధివశంబున నైన వకారంబుగాన లఘువు.

కం॥ పలుపగతురగములనుహో | బలదిత్రి ప్రౌఢిఁదోలి బహుచక్రశ్రీ | వెలయుపుష్కరభువుఁడా | ప్రియముఁగను తినగొప్పునఁనీపఁ బరపుమనమునకు॥ హరిశ్చం- నలు౧ ఆ:

ఇట "పలుపగతురగముల" — (పలు + పగతురగముల) = అధికమాపగవారిసమూహములను అని హరిశ్చంద్రార్థమందుఁ బగతుశబ్దముయొక్క పకారాదేశమగు వకారము లఘువు.

పలువగ + తురగముల = అనేకవిధములైన గుఱ్ఱములనని నలార్థమందున లఘువకారము — లఘ్వలఘువులైన యవలు పద్యంబున వెవ్వేఱుచోటులనుండి యతిప్రాసంబుల యందుఁ జెలిమినొందుటయే కాక, పైనిం జూపిన విధంబున శ్లేషకావ్యంబులయందు ద్వ్యర్థియొక్క చోటనే యభేదంబు నొందుచుండు. ల, ళ లు మాత్రము వెవ్వేఱుచోటున నుండుచు యతిప్రాసంబులందుఁ బరస్పరమును జెలిమినొందినిలుచుండంగాని శ్లేషస్థలంబుల నభేదంబు నొందనేరవు.

శకటరేఫము.

సంస్కృతవ్యాకరణంబున వకారయకారములు మాత్రము లఘువులు, అలఘువులు, యని రెండువిధములుగానున్నవి. లఘువనఁగా లఘుతరోచ్చారణ గలది యని యర్థము. యస్యోచ్చారణే జిహ్వాగ్రోపాగ్రమధ్యమూలానాం శైథిల్యం స లఘూచ్చారణః' అని వ్యాకరణమునందు వివరింపఁబడినది. లఘూచ్చారణః॥ అనఁగా లఘుతరోచ్చారణమని శబ్దేందుశేఖరమందుస్పష్టపఱుపఁబడియె. నాలుకయొక్క చిట్టచివర, చివర, మధ్యప్రదేశ మూలప్రదేశములందును మిక్కిలి శైథిల్యపలుకఁబడువర్ణము లఘువనఁబడును. ఇట్టివి సంస్కృతభాషలో యకారవకారములు మాత్రమే యున్నవి. ఆంధ్రవ్యాకరణకర్తలు యకారవకారములే కాక రేఫముకూడ లఘుత్వాలఘుత్వభేదముతో నున్నట్లుకనుఁగొనిరి. లఘురేఫము జిహ్వాగ్రోపాగ్రమధ్యమూలములందు లఘుతరముగాఁ బలుకవలయుననియు, శకటరేఫము జిహ్వాగ్రాదులయందు గౌరవముగా నుచ్చరింపవలయుననియు, భేదంబుచెప్పుదురు. కనుక లఘురేఫము కోమలవర్ణముగా, నలఘురేఫంబు పరుషవర్ణంబుగాఁ బెద్దలుగ్రంథంబులందు లెక్కించిరి. శ్లో॥ పవర్గవర్జితాః స్పర్శాః స్వస్వవర్గాంత్యశేఖరాః। లఘురేఫణకారౌచ కోమలాః పరికీర్తితాః॥ అని యహోబలపండితీయము ఇట్లు లఘురేఫము కోమలవర్ణమనుటవలన శకటరేఫము పరుషవర్ణమని స్పష్టమగుచున్నది లఘురేఫమీక్రిందిశ్లోకమునఁ జెప్పఁబడిన హల్వర్ణములతో సంబంధించినప్పుడే పొందు

వ్యమును బోధింపనుగాని కేవలస్థితిలోఁ గోమలత్వమే సహజగుణముగాఁగలదని ప్రతాపరుద్రీయరత్నాపణవ్యాఖ్యానము. శ్లో॥ రేఫే ఽయస్యైకస్యాపి। యోగ ఆద్యతృతీయయోః। స్యాత్తరాభ్యాం తుల్యయోర్వా। పరుషాస్తగణశ్మశా॥ అని వర్ణాంతరంబులతో సంబధించి నప్పుడుగాని రేఫంబునకుఁ బరుషత్వగుణము రా నేరదని చెప్పుచు, శ్లో॥ మాంసకీకససంకీర్ణాః। ప్రసరద్రుధిరాపగాః। వసాకర్దమితాయుద్ధే। భువోంద్రసుభ్రైఃకృతాః॥' అను శ్లోకంబునఁబరుషంబయిన బీభత్సరసమునకు రేఫసంయోగ ముదాహరణముగాఁ జూపఁబడినది. శ్లో॥ అత్యుద్ధతగసారౌద్రబీభత్సాపరికీర్తితా॥ అని బీభత్సరసమత్యుద్ధతము గావున నట్టిరసమును దెలియఁజేయుటకు రేఫసంయోగంబు సమంజసంబని గ్రంథకర్త తాత్పర్యము. ఇట్లు సంయుక్తరేఫమును, అలఘురేఫంబును బారుష్యగుణము గలది గావున రౌద్రబీభత్సరసములకుఁ దగినవియనియు, కేవలరేఫంబు కోమలంబుగావున శృంగారాది సుకుమారరసంబులయం దుపయోగింపఁ దగినదనియుఁ బర్యవసానము తేలుచున్నది. "శ్లో॥ రసాశ్శృంగారబీభత్సౌ తథా వీరభయానకౌ। రౌద్రాద్భుతౌ తథాహాస్యకరుణౌ వైరిణౌ మిథః" అని శృంగారబీభత్సములకుఁ బరస్పరవిరోధంబు గనుక శృంగారరసంబులో నుపయోగింపఁదగిన లఘురేఫంబునకును బీభత్సరసంబులో నుపయోగింపఁ దగినయలఘు రేఫంబునకును నయ్యారసంబులకుంబోలె మైత్రి చెల్లదని గ్రంథకర్తల తాత్పర్యము. కోమలపరుషత్వంబులచే నన్యోన్యవిరోధంబుగల లఘురేఫశకటరేఫంబులకు యతిప్రాసములలో మైత్రి హాస్యాస్పదమని పెద్దలచే నిషేధింపఁబడినది.

హూణభాషలోఁగూడ నొక్కయక్షరమునే లఘురేఫంబువోలెఁ దేలికగాను నలఘురేఫంబువోలెఁ గఠినముగాను నుచ్చరించు సంప్రదాయంబు కలదు. ఇ. జి.

(1) క్రైట్, రిసీడ్ ఇత్యాదిశబ్దంబులో (ర) గురుత్వముగా నుచ్చరింపఁబడును.

(2) హియర్, నియర్ ఇత్యాదిశబ్దంబులో (ర)వర్ణము తేలికగాఁ బలుకఁబడును. హూణభాషలో నొక్కయక్షరమునే లఘుగురుత్వములతో వాడుచుండఁగా తెలుగునం దవి సౌకర్యమునకై రెండువర్ణంబులుగా నుచ్చారణభేదమును బట్టియే యేర్పఱుపఁ బడినది. ఇట్టిభేదం బితరభాషలలోఁగూడ ననాదిగఁ జూపట్టుచున్నందున మన భాషలో నట్టిభేదంబును నిరాకరించుటకై నిరాకరంబయిన యలఘుక్రమంబు స్వీకరింపకుందురని విశ్వసించుచున్నాఁడను.

25 సూ — రేఫంబులు లఘ్వలఘువులుం దక్కంగల విశేషంబులు నార్యవ్యవహారంబులం దెలియుట శ్రేయంబు.

వ్యా—లఘువనియు నలఘువనియు రేఫంబు ద్వివిధంబు. ఆభేదము సర్వలక్షణసారసంగ్రహము, అప్పకవీయము మున్నగు నితరగ్రంథముల సాహాయ్యంబునం దెలియందగు. కావున నట్టిభేదవివరణంబు గ్రంథవిస్తరభీతిం జేసి యిట వివరింపఁబడదు.

ఇంకను నార్యులచేత నవలంబింపఁబడిన విశేషంబులం దెలిసికొని వ్యవహరించుట శ్రేయోదాయకము. "మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాంతానిచ శాస్త్రాణి ప్రథంతే వీరపురుషాణ్యాయుష్మత్పురుషాణిచభవంతి అధ్యేతారశ్చ ప్రవక్తారో భవంతి" యను భాష్యకారవచనంబున మంగళార్థము సూత్ర గ్రంథాంతమందు శ్రేయశ్శబ్దము ప్రయోగింపఁబడినదని యెఱుంగునది.

మహాభాష్యప్రారంభమున గ్రామ్యభాషానిరసనంబొనర్చి వ్యాకరణప్రయోజనంబును దృఢపఱిచినట్టు లీసూత్రము నొద్ద సందర్భానుకూలంబు గాన నార్యులను నాదరణీయముగాని గ్రామ్యభాషను ఖండించి వ్యాకరణప్రయోజనంబును దృఢపఱుచుటయె కాక యింకను గొన్నివిశేషంబులు చర్చించి యార్యవ్యవహారంబు శ్రేయోదాయకంబని ప్రదర్శింపఁబడును.

గ్రామ్యభాషాఖండనము.

శ్లో॥ సారశ్లేష విశేషచిత్రభరిణామోదాత్తసద్రూపకై।
ర్వ్యాఘాతవ్యతిరేకవద్భిరుపమిత్యన్యోన్యదృష్టాంతకైః।
ఏతైరర్థగుణైర్నరేణ ఘటితైస్సమ్యగ్గణో జృంభితై।
ర్నిర్దోషైర్వివిధైరలంకృతిగణైరమ్యో రసో రాజతే॥

(సాహిత్యరత్నాకరము).

ఉపమ, ఉత్ప్రేక్ష, సారాలంకారము మొదలగు నలంకారములును, మాధుర్యము మొదలగు గుణములును గవివాక్యములయందు ఘటిల్లినందున రసము విస్ఫురించి గ్రా

జెల్లుచుండునని పైపద్యముయొక్క భావార్థము రసప్రవృత్తిగలదియే వాక్యమని చెప్పం దగుఁ గాని రసహీనంబగుశబ్దంబు వాఙ్మాత్రంబునకు నర్థంబుగాదని "సాహిత్యరసప్రవృత్తిః" అను నాంధ్రశబ్దచింతామణియందలి ద్వితీయసూత్రము రసప్రాధాన్యము నుద్ఘోషించు చున్నది శ్లో॥ గుణాలంకారశ్రీకులపరికరో భావవిభవః! స్ఫురద్రూపోద్భావః క్రమగళితవేద్యాంతరమతిః। సుఖంవా దుఃఖంవావిషయతు యయానోస్వాత్మనయేత్య మందానందాత్మా పరిణమతి పూర్ణోరసభరః॥— అనియు, శ్లో॥ రసోవాక్యార్థస్సన్ విలసతి పదార్థాః పునరమీ విభావాద్యాయస్మిన్ కిల దధతి విశ్రాంతిముచితాం। అతో భావా ఏవక్రమ సముదితాన్యోన్యవ్యభిచరా రసీభావం బిభ్రత్యథచపటుతాం తంత్రపఠితః॥— అనియు, గుణాలంకారసంపదగల పదార్థసామగ్రియే విశిష్టరసోత్పత్తికిఁ బ్రధానంబని ప్రతాపరుద్రీయప్రబంధకర్తయగు విద్యానాథపండితుండును నిర్ణయించియుండెను. ఇట్లు తత్తద్రసోచితంబులగు వర్ణంబుల పొందికతో నింపగుపదంబుల మేళనంబునఁ గావ్యంబునకు జీవితస్థానీయమును బ్రహ్మసంప్రతిభటంబగు రసముదయించుచుండునని సర్వాలంకారికులును నైకకంఠ్యంబునఁ దమతమ తాత్పర్యంబులను జాటుచుండుట వీనులార వినుచున్నారము.

"శ్లో॥ మహాజనో యేన గతస్సపంథాః" యను న్యాయంబున మహాజనులుసంచరించునదియే మార్గంబుగాని యన్యంబు మార్గంబుగాదని స్పష్టపడుచుండఁగా వర్తమాన కాలంబున జనులకు సుబోధ్యంబయి లౌకిక యాత్రకుపయోగించుచుఁ బామరులను రంజించునట్టి గ్రామ్యభాషయే గ్రామ్యభాషయనియు, ప్రబంధభాష ప్రతిబంధభాషయనియుఁ గొన్ని వాక్యంబులు కర్ణగోచరంబులగుచున్నవి. గ్రామ్యభాష పామరులు సర్వదా వ్యవహరించునట్టి భాషగానున్నది, కాబట్టి యట్టిభాషనుఁ బామరులేసర్వదా శరణంబు. పండితులు పామరులతోడి సంబంధదోషంబుననో, శాస్త్రీయభాష పామరులకుఁ దెలియదన్న కారణంబుననో గ్రామ్యభాష కొంతయుపయోగించుచున్నను గవితారచనాది క్రియాకాలంబులయందు గ్రామ్యంబును దూరంబుగా నెంచి శాస్త్రీయంబగు భాషను నాదరించువారు గానున్నారు.

మనకాళ్ళను వ్రేళ్ళను బసుమ దుమ్ము మొదలగునపరిశుద్ధపదార్థములు మన గృహములయందుఁ జిరపరిచయంబుతో నున్నను సమయమువచ్చినప్పుడెల్లను వానిని సమ్మా

గ్గని వస్తువు (చీపురు) తోడుఁడిచి దూరముగా విడనాడుచున్నారముగదా! సస్యముతోఁ గలుపు మిక్కిలి బలిసి పెరుఁగుచున్నను దానిని బ్రయత్నపూర్వకముగాఁ బరిహరించుచున్నారము. పంకిలంబగు నుదకంబునఁ గతక రేణు(ఇండుపగింజ)సం బుపయోగించి పంకంబు నడఁగించు నిర్మలోదకంబును గ్రహించునట్లు, లోకవ్యవహారదశయందు నపశబ్దములు సుశబ్దంబులకంటెఁ బ్రబలానురాగంబును సంపాదించి తలయెత్తికొని విచ్చలవిడిగాఁ బ్రవర్తిల్లుచున్నను, యుక్తసమయములందు శాస్త్రజ్ఞాన ముపయోగించి వానినడఁగింప వలయునె కాని యెంతమాత్రము చెల్లనీయునట్లు పురికొల్పఁగూడదు.

లోకమున సర్వజనులు నానందమునకై ప్రయత్నించుచున్న సంగతి తేటతెల్లమేగదా! అట్టి యానందము సంపాదింపవలయునన్నచో గుణాలంకారాదుల పరిపోషణంబుగల కవివాక్కులనే మనము శరణమొందవలయును గాని యసభ్యశబ్దములవలన నది సాధ్యంబుగానేరదు. గ్రామ్యభాషకును రసంబునకును, (అనగా నానందంబునకును) నరకమునకు నాకలోకంబునకును గల యంతరంబు గలదు. గ్రామ్యభాషయనెడి నామంబుననే రసహీనత స్పష్టపడుచుండఁగా నట్టిభాషయె మూర్ధాభిషిక్తంబైనచో గురువులశిక్షితులైన పండితులపయినిఁ బామరులే యధికారమును జూపుచునుండుటకు నించుకైన సందియంబుండదు. ఈపామరులు (పా + అమరులు) పండితులపయినే కాక యమరుల కన్నను దమకుఁ బాకారమెక్కువ గలదన్న కారణంబునఁ దాము పాకారులమయితి మని (దేవేంద్రులము ఇతిని) విజ్రృంభించుచుఁ బాకారిస్థిన మెక్కినపక యమరులపయిని నయితము రాజ్యంబుసేయఁ జూతురని తోఁచుచున్నది. దేవానాంప్రియులు దేవతాసురుల నుభయులను సమానముగా నాదరింతురుగదా! వ్యాకరణశాస్త్రప్రయోజనం బుపన్యసించు ప్రకరణంబునఁ బతంజలిభగవాను డిట్లు నొక్కి వక్కాణించుచున్నారు. 'తస్మాద్బ్రాహ్మణేన నమ్లేచ్ఛితవై నాపభాషితవై । మ్లేచ్ఛో హ వా ఏష యదపశబ్దః। మ్లేచ్ఛా మాభూమేత్యధ్యేయం వ్యాకరణం।' మ్లేచ్ఛ అవ్యక్తే శబ్దే అని సిద్ధాంతకౌముదివ్యాఖ్యాతలయందు వ్రాయబడియున్నది. 'అస్పష్టే అపశబ్దే నేత్యర్థః' అనియు నర్థము వ్రాయఁబడినది. 'నమ్లేచ్ఛితవై ఇత్యస్యపర్యాయో నాపభాషితవా ఇతి' అని కైయటము. తవైప్రత్యయము కృత్యప్రత్యయము గాన నిచ్చటఁ గర్తవ్యార్థమును జెప్పును

బ్రాహ్మణునిచేత నపశబ్దము పలుకఁబడఁగూడదు. మ్లేచ్ఛుఁడనఁగా నపశబ్దము గాన నది యవలంబించినవాఁడు బ్రాహ్మణుఁడుగూడ మ్లేచ్ఛుఁడగును. అట్లు మ్లేచ్ఛులము గాకుండుటకై వ్యాకరణాధ్యయనము సేయవలయునని యర్థము. పైని వ్రాసిన భాష్యతాత్పర్యము చూడఁగా గ్రామ్యభాషావలంబనమున బ్రాహ్మణుఁడే మ్లేచ్ఛుఁడగునని స్పష్టపడుచున్నందున వేఱే మ్లేచ్ఛజాతి లేక మనమే మ్లేచ్ఛులమై శ్లో॥ ఏకత్త్రివానురాగశ్చే త్తిర్యఙ్మ్లేచ్ఛగతోఽపివా॥ యోషితో బహునక్తిశ్చేద్రసాభాసస్త్రిధామతః॥ అని నిర్ణయించిన యాలంకారికులకుఁగూడ సులభముగాఁ జేఁజిక్కి పైశ్లోకంబునఁ దిర్యగ్జంతువులతో సాహచర్యంబుగాఁ బరిగణింపఁబడి ప్వాంస్వంబునఁ దులఁదూఁగుచున్న మ్లెచ్ఛులకు దాహరణమై రసాభాసమున కాస్పదమగుదుము. మఱియు వ్యాకరణశాస్త్రప్రయోజన ప్రకరణమందే పతంజలిభగవద్వాక్యమిట్లు చాటుచున్నయది. "అథవాభూయాం సధర్మః ప్రాప్నోతి। భూయాంసో పశబ్దాః। అల్పీయాంసశ్శబ్దాః। ఏకైకస్యహిశబ్దస్యబహవో పభ్రంశాః। తద్యథాగౌరిత్యస్య శబ్దస్యగావీగోణీగోతాగోపోతలికే త్యేవమాదయో బహవో పభ్రంశాః! అథయో వాగ్యోగవిత్ అజ్ఞానంతస్యశరణం॥ శ్రు॥ సక్తుమివతితఉనా। పునంతో యత్రధీరా మనసావాచమక్రిత। అత్రాసఖాయస్సఖ్యానిజానతే। భద్రైషాంలక్ష్మీర్నిహితాధివాచి॥ లోకములో నొకశబ్దంబునకు దేశము, జాతి, కులము, పురుషుఁడు మొదలగుభేదంబులను బట్టి యనేకవిధంబుగా నపశబ్దంబులు ప్రయోగించుటవలన ధర్మముకంటె నధర్మమే యధికంబగుచుండుననియు, శాస్త్రచోదితమైన యొక 'గో' శబ్దంబునకు, 'గావి, గోణి, గోత, గోపోతలిక,' మొదలగు నపశబ్దంబులు పెక్కులు లోకవ్యవహారమునందుఁ గానవచ్చుచున్నవి యనియు, లోకములో బుద్ధిమంతులు పెంటతో మిళితంబైన పరిశుద్ధ ధాన్యములను జల్లెడతో జల్లించి విడదీయునట్లు వ్యాకరణవేత్తలు వ్యవహారమునందుఁ బాహుళ్యప్రాబల్యంబున నపశబ్దంబులతోఁ గలసిమెలసి యున్న సుశబ్దంబులను వ్యాకరణజ్ఞానమున వేఱుపఱిచి గ్రహించుచున్నట్టి బ్రహ్మప్రతిపాదక శబ్దమునందు భేదబుద్ధిలేక సమానజ్ఞానులయి సఖ్యంబుల నొందుచుందురనియు నట్టివారి వాక్కులయందే భద్రంబైల క్ష్మి నివసించుననియుఁ బైవాక్యంబులకు ఫలితార్థము. కాఁబట్టి యనేకగ్రంథప్రమాణంబులఁ బరిశీలించినను యుక్తియుక్తంబులగు వాక్యంబుల విమర్శించినను శాస్త్రమర్యాదకు వెలుపలైన గ్రామ్యభాష రసాభాసంబునకుఁ బుట్టినియి గర్హణీయంబుగాని గౌరవయోగ్యంబుగాదని స్పష్టపడుచున్నది. నాటకంబులందు

నీచపాత్రంబుల కుచితంబుగాన నీ గ్రామ్యంబునను గావలసినంత యవకాశమిచ్చి యుత్తమపాత్రంబుల యందుమాత్రము రిత్త సేయవలయును.

ఇంక నుత్తములు ప్రయోగించునట్టి సంభాషణంబుననే గ్రంథరచన చేయవలయునన్న యంశముగూడఁ గొంతచర్చించి చూతము.. 'శ్లో॥ శతేషుజాయతేశూరః॥ సహస్రేషుచపండితః' అను న్యాయంబునఁ బామరసంఖ్యకంటెఁ బండితసంఖ్య మిక్కిలి స్వల్పంబుగదా! పామరులతో సంబంధంబునంగాని, శాస్త్రీయముగా మాటాడినచోఁ బామరులు తెలిసికొనలేక నవ్వుదురన్న సిగ్గునంగాని పండితులును వ్యవహారమునందు నితరు లుపయోగించినంత గ్రామ్యంబు నుపయోగింపకున్నను నుత్తమువీఁద నపశబ్దంబులను సయితము క్రియాభాగంబులో వాడుచుందురు. లోకవ్యవహారమునందు నొకవేళ వ్యాకరణయుక్తంబుగా మాటాడినను నట్టిమాటలు రసవంతంబులైన యొక యుత్తమ గ్రంథంబును రచించుటకు నెంతమాత్రమును జాలియుండవు. వ్యవహారావస్థలో మనకు వలసిన వస్తువులను వాడుకొనుటకు నవసరము దీర్చునట్టిమాటలు వ్యాకరణయుక్తముగ నుపయోగించినంతమాత్రముననే మనము ప్రాఁజదువుల బ్రహ్మలమనిపించుకొందుమేని, మన గృహాధిష్ఠాని దేవతలయిన స్త్రీలుసయితము కొంచెము వ్యాకరణాంశము మనకంటెఁ బెక్కువగాఁగ నట్టి ద్రవ్యగుణక్రియలపేర్లను బ్రతిదివసంబును బ్రయోగించుచుందురు గాన వారునుగూడఁ జదువులసరస్వతీ దేవతలనియే చెప్పంబడియుందురు. ఇట్లు ప్రతి గృహంబును బ్రహ్మణీబ్రహ్మలతో నిండారుచుండును. కావునఁ నిట్టి పేలపిండివంటి పేలవంపుమాటలతో నిండిన నీరసగ్రంథంబులను నాకర్ణించినవారు కావ్యరసామృతంబును గర్ణపుటంబులతోఁ జాలాడి జుత్తైనవిబుధాగ్రగణ్యులగుదురని యెన్నిటికిని దలఁపఁగూడదు. మనముత్తములనుకొన్న జనులు మాటాడుభాషగూడ గ్రామ్యాంశసంకీర్ణమై గ్రాంథికశైలికి ననువుగా నుండనందున గురుకులవాసముచేసి సమార్జించిన సరస్వతీ కరుణాకటాక్షంబు ననుసరించియే గ్రంథంబులు రచియింపవలయునని సిద్ధాంతమగుచున్నది.

మఱియు, పతంజలిభగవానులు శాస్త్రీయములుగాని శబ్దంబులు ప్రయోగింప నర్హంబులు గావని భూవాది సూత్రభాష్యంబుననిట్లు వాక్రుచ్చి యుపసంహరించిరి. ఏతేషామన్వాఖ్యానవయత్వాది నివృత్త్యర్థః పాఠః కర్తవ్యః। కేషునాణవయత్వాదయః।

ఆజ్ఞాపయతి వర్ధయతీతి । శిష్టప్రయోగాదాజ్ఞాపయత్యాదీనాం నిష్పత్తిర్భవిష్యతి । సహావశ్యం శిష్టప్రయోగ ఉపాస్యః। యేపిపశ్యంతే తేషామపివిపర్యాసనివృత్త్యర్థః। లోకేహి కృషత్యర్థే కసిం ప్రయుంజతే। దృశ్యర్థే దిసిమ్॥ లౌకికవ్యవహారదశయందుఁ బ్రయోగించినంతమాత్రమున సిద్ధములైన "ఆజ్ఞాపయతి, వర్ధయతి" ఇత్యాదులును, కృషధాత్వర్థమందు "కసి" శబ్దంబును, దృశిర్ ధాత్వర్థమందు "దిసి" శబ్దంబును లౌకికులు ప్రయోగింపఁగా నట్టిశబ్దంబులును శిష్టసమ్మతములు గానందున శాస్త్రీయములు గావని తొలఁగించుటకై భూధాతువు మున్నుఁగాఁగల ధాతుపాఠోక్తధాతువులెల్లను నానుపూర్వీవిశేషంబుతోఁ బఠింపఁబడినవని పూర్వోక్తభాష్యతాత్పర్యము. ఈభాష్యంబును నాలోచింపఁగా గీర్వాణభాషయందుఁగూడ వ్యావహారికభాషాసాంకర్యంబున వికృతి సంభవించునో శిష్టప్రయోగంబులును వ్యాకరణాదులును బరిశీలించుకొని శబ్దదోషంబులు తొలఁగింపవలయునని తోఁచుచున్నందున నారీతినే శిష్టులయిన నన్నయభట్టారకాదిప్రయోగంబులును దత్ప్రణీతవ్యాకరణాదులును దెలిసికొని పామరబృందముచేతఁ బరిగృహీతమయిన రసాభాసభాషను బాఱఁద్రోలి సరసభాషావధూటీసారస్యంబునే రసికు లాస్వాదింతురు గాక!!

అర్ధానుస్వారము.

అర్ధానుస్వారము తనకుముందున్న స్వరము (అచ్చు) ననునాసికమని సూచించు
టకు నిర్ణయింపఁబడినచిహ్నమయి యున్నది. సంస్కృతశబ్దంబులయందుఁగూడ "అభ్రి,
⌣ ⌣ ⌣ ⌣
ఆఆవః॥ ఉఁ ఇతి।విద్వాఁల్లిఖతి॥ సయ్యన్తా ఇత్యాదిశబ్దంబులయందు నర్ధచంద్రాకార
చిహ్నంబులు దేవనాగరగ్రంథంబులందు ననునాసికంబులయిన యక్షరంబుల శిరంబులప
యి వ్రాయఁబడుచున్నయవి. అనునాసికాక్షరము సూ॥ ముఖనాసికావచనో నునాసికః
అనుసూత్రప్రకారంబున ముఖనాసికం బుభయముయొక్క మేళనంబుతో నుచ్చరింపఁ
బడుఁ నదిగావ నట్టియక్షరముయొక్క పగముభాగ ముచ్చారణలో నాసికముఁ జెందిన
దని తెల్పుటకు పూర్వదృష్టిని దానిని సూచించుటకై యర్ధచంద్రాకారరేఖలను చిహ్నములు

గా నేర్పఱిచి యుండ వచ్చును. నాగరగ్రంథంబులయందు నక్షరంబులశిరంబులపయి నున్న యూరేఖలే యనునాసికములయిన తెలుంగువర్ణంబులలో వానిపార్శ్వంబునకుఁ గాలక్రమంబున జరిగియుండవచ్చును. అనునాసికాక్షరముయొక్క యుచ్చారణము ముఖంబునకును నాసికకును సమభాగంబుగాఁ జెందునని సూచించుటకేగాక వేఱొకలాభంబునకై కూడఁ దెలుఁగువర్ణంబుల పార్శ్వంబులయందే యర్ధచంద్రరేఖలు వ్రాసియుందురు. హ్రస్వంబులయిన యనునాసికాక్షరములతరువాత వైకల్పికముగా నిండుసున్నలు వచ్చునుకాన మునుపు నిరూపింపఁబడిన యరసున్నలే నిండుసున్నలగునని చదువరులకు సులభముగా బోధపడుటకై యట్లు గావించియుండవచ్చును. సున్న తెలుఁగుభాషలోఁ బార్శ్వమందును, సంస్కృతంబున వర్ణంబులశిరంబునందును వ్రాయుట సంప్రదాయంబుగా నున్నదిగదా?

తెలుంగుభాషయందువలెనే సంస్కృతభాషయందు సయితము విరళంబుగాఁ గొన్ని శబ్దంబులందు ననునాసికవర్ణంబులపయిని నిండుసున్నలు వచ్చుట శాస్త్రీయము గావున నర్ధచంద్రరేఖలు పూర్ణానుస్వారములుండునట్టి యక్షరంబులశిరంబులపయినే వ్రాయఁబడుట పరంపరగా వచ్చుచున్నదియని తోఁచుచున్నది. అట్టి శబ్దంబులెవ్వియనఁగా (1) సఁస్కర్తా సంస్కర్తా (2) పుస్కోకిలః, పుంస్కోకిలః (3) పుస్పుత్రః, పుంస్పుత్రః, (4) శార్ఙ్గిశ్ఛింధి శార్ఙ్గింశ్ఛింధి (5) చక్రిస్త్రాయస్వ; చక్రింస్త్రాయస్వ ఇత్యాదులందు|సూ|| ఆత్రానునాసికః పూర్వస్యతువా|సూ|| అనునాసికాత్పరోనుస్వారః|| అనుసూత్రంబులచే ననునాసిక పూర్ణానుస్వారంబులు వికల్పంబు ననుచున్నవియని పండితలోకంబునకు విశదముయినవిషయము. భాషయొక్కరీతి ననుసరించి తెలుంగులోఁ గొన్నిశబ్దంబులందే హ్రస్వంబు లనునాసికంబులై (అరసున్నగు ఉత్తులతోఁ గూడినవియై) వికల్పంబుగాఁ బూర్ణానుస్వారయుక్తంబులగుటయు, సంస్కృతంబులో, బైనిఁ జూపినరీతిని గొన్నిశబ్దంబులందు మాత్రమే యచ్చులనునాసికంబులై వికల్పంబుగా నిండుసున్నలగుటయు సంప్రదాయంబుగా నున్నయది. కాని సంస్కృతంబున నింకొక విశేషంబు కలదు. శ్లో|| ,,అమోనునాసికా నహ్రౌ| నాదినోహఝ్ఘశషస్మృతాః| ఈషన్నాదా యణో జశ్చ| శ్వాసినస్తు ఖఫాదయః.'' అను శిక్షావచనంబు నుదాహరించుచు నాదేశ [illegible] ఘోషయోః | న హ్యేత్యుప

లక్షణ మైచస్వర్వస్య ప్లుత ఇకారస్యచానునాసికస్యా దర్శనాదిత్యలం॥' అని శబ్దేందు శేఖరంబున నాగేశపండితుఁడు. అప్రసక్త్యాహారములో నివిమైనందునఁ బ్రాప్తించిన యానునాసిక్యధర్మంబును ప్లుత ఇకారంబునకును రేఫ హకారంబులకును. ఐ ఔ లకును, నిషేధించుచున్నారు తెలుఁగుభాషలో నట్లుగాక, 'పైఁడి, పైఁట, సైఁపు, సైఁనము, ఔఁగాక, కౌఁగలి, కౌఁజు, ఇత్యాదులయందు నైకారమునకును నౌకారమునకును గూఢ ననునాసికత్వము కానిపించుచున్నది. అనఁగా నర్ధానుస్వారములుండుచున్నవి. ఇంతియె కాక సంస్కృతంబునవలెనే తెలుఁగులో సయితము కొన్నిశబ్దంబు లర్ధానుస్వారము నొందినప్పుడే (అనఁగా అనునాసికధర్మము కలిగియున్నప్పుడే) యుక్తమయిన యర్థంబు నిచ్చుచుండును గాని యట్లుకానిచో విపరీతార్థమగుచుండును. "ఊఁ"॥ అనుశబ్దం బను నాసికమయిన సమయంబుననే ప్రశ్నంబును, కథయొక్క వినికిని, దెలుపుచున్నయది లేనిచో నిదియపార్థకంబగును, "ఆఁ, ఆఁ," అనుశబ్దంబునందు నాకారము అనునాసిక. మయినపుడే 'ఆఁగు' మన్న యర్థమునిచ్చును గాని యటుకానిచో విపరీతార్థమిచ్చును ఏఁచు, వెలుఁగుఁ పెరుఁగు, పాఁడి, యిత్యాదులలోనఁ బైనిజూపినరీతిగ ననునాసికము లయినపుడే క్రమముగా బాధించుట, కిరణము, వర్ధిల్లుట, క్షీరసంపద. యనునర్థంబుల నిచ్చును గాని యట్లుకానిచో వేఱొకయర్థంబుల నిచ్చును, మఱియు 'వచ్చెఁ గమలా క్షుఁడు, మెచ్చెఁ దాశరసాక్షుఁడు, ఇత్యాదిశబ్దద్వయసంధి స్థలంబులందును లోపించిన నకారముయొక్క గూఢానునాసిక్యమును సమీపస్థములయిన 'ఎ'కారములు తెలుపుననియే యట్టిచోటను నర్ధానుస్వారములు వాగనుశాసనులుచే వ్యాకరణంబున విధింపఁబడినవి. అర్ధానుస్వారము తెలుఁగునఁ దీసివేయఁబడెనేని లోపించిననకారముయొక్క యను నాసికధర్మమును సమీపస్థమయిన 'ఎ'కారము తెలుపకపోవలసి యుండును మేమట్టి స్థలంబులయందు సయితము నాసికాసంబంధముతో నుచ్చరింపమని పట్టునలతోఁ గొంద ఱుందురేని శాస్త్రమందు దయచేతను వారు పలుకవలయునేకాని యట్లుకానిచో నెవ రేమియుఁజేయఁగలరు. "సయ్యన్తా; సవత్సరః; పుల్లింగమ్: వి ల్లిఖతి' ఇత్యాదులందు ననునాసికములకు బదులుగా వచ్చినవిగాన నట్టిస్థలములయందలి యకార వకారలకారం బుల నాసికాసంబంధంబున నుచ్చరింపవలయునని శాస్త్రము బోధించుచున్నను నాయావ ర్గంబులకు నానునాసిక్య ముచ్చారణ శక్తిమకుఁ గారణము గాన మేము తీసివేయుదు

మనియుఁ బైసలంబులందు ముక్కుతోఁ గాక కేవలము ముఖంబుతోనే పలుకుదుమనియు నెవ్వరైన ప్రబుద్ధులు వితండవాదంబునకు డీకొందురేని వారిముక్కును బలాత్కారముగాఁ బట్టి పల్కించుట యెవ్వరితరమగును? అనునాసిక్యము లేదనియు, అరసున్న లేదనియు ఎవరే యెదుటువారి ముక్కును బట్టుకొని ప్రతిబంధిపఁ బ్రయత్నించుచున్నారుగదా? శాస్త్రవిశ్వాసముచేతను, లోపించిన యనునాసికాక్షరంబులగుణంబును భాషాశైలింజేసి యాదేశవర్ణంబులును సమీపస్థవర్ణంబులును దెలుపుట యుక్తంబగునన్న యుక్తిచేతను, మనసాక్షి బోధింపగాఁ బల్కవలసినదేగాని లేనియెడ నెవ్వరట్లుం చేయింప సమర్థులగుదురు? అరసున్న (లేక) యానునాసిక్యము లేదనినవారీ క్రిందిస్థలంబులయొద్ద నెట్టిసూత్రంబును బన్నుదురో యడుగుచున్నారము. బా. క్రి. సూ. 89 “ఖండబిందువుమీఁది సిద్ధచకారంబునకు ముత్తుపరంబగునపుడు పకారంబు ప్రాయికంబుగా నగు” ఉదా. తలఁపక; త్రేఁపక, తోఁపక; అరసున్నలు లేనివారి మతంబునందు నెట్టిచకారంబునకుఁ బకారము రావలసియుండునో యెట్టిచకారమునకు॥ సూ॥ 88. ప్రకారమున వకారము రావలయునో తెలియక బుద్ధి డోలాయమాన మగుచుండును. అరసున్న యున్నయెడల ‘ప్రతిజ్ఞానునాసిక్యాః పాణినీయాః’ అనున్యాయంబున శిష్యపరంపరాప్రవాహముగా వ్రాయఁబడుచున్న యర్ధబిందువుతరువాతిచకారంబును దెలిసికొని సూత్రమును సులభముగా నుపయోగింతురు.

గీ. ధామకలితుండనై శూరతరుఁడగునరుఁ
డొప్పెసఁగురుచిరయశో మహోదయతను।
రాఘవపాండవీయము. ద్వితీ. 80 పద్యము.

ఇట భారతార్థమందు సగురుచిర యశోమహోదయతిన్; ఘనమయిన చిరకీర్త్యతిశయములతోఁ గూడిన వాఁడవుటచేత; రామాయణార్థమందు, రుచిర యశోమహోదయతన్, ఒప్పెసఁగున్ అని వ్రాయఁబడినది. రామాయణార్థములోని యెసఁగు శబ్దములో నరసున్నయున్నందునను, భారతార్థములోని సాంస్కృతికసగురు శబ్దములో నరసున్న లేనందునను, బద్యపాఠసమయంబునఁ బరస్పరవిరుద్ధంబయినయను నాసికత్వానునాసికత్వగర్భంబు లొక్కమాఱుచ్చరింపఁగా శక్యంబులుగావండునను, నిట శ్లేషార్థమెట్లు సాగునని యెవ్వరైన శంకింతురేని సాధానచిహ్నంబుతో వినుండు అర

ఉన్న తనకుఁ బూర్వమందున్నయచ్చు, అనునాసికమయినట్లు గుఱుతని యావలిలో జెప్పియున్నాఁడను. కాబట్టి యొసఁగుశబ్దములోని 'అ'కారము నిత్యముగా ననునాసికముగాన నననునాసికము కానేరదు. కాని సంస్కృతమయినసగురుశబ్దములోని 'అ'కారము, అనునాసికముగూడఁ గావచ్చును. ప్రమాణము. 'అ, ఇ, ఉ, ఋ ఏషాం వర్ణానాం ప్రత్యేకమష్టాదశభేదాః' అని "ముఖనాసికావచనోఽనునాసికం, అనుసూత్రము క్రింద వ్రాయబడినది. యత్నపూర్వకముగా సర్వదాయనునాసికము కావలయునని యుచ్చరింపఁబడినయచ్చు, అననునాసికము గానేరదు కాని సామాన్యముగా నుచ్చరింపఁబడిన యచ్చునుభయంబును గావచ్చునని సంస్కృతవ్యాకరణశాస్త్రమందుఁ బారిభాషికంబుగా మర్యాద సేయఁబడినది. కాబట్టి యొసఁగు శబ్దములోని సకారము సానునాసికమయిన నుసగురు శబ్దములోని సకారము నిరనునాసికముగానఁ బన్యప్రాసమయంబున సకారము నిరనునాసికముగ నుచ్చరింపఁబడెనేని సానునాసికంబునకును గ్రహణంబు గలిగి రామాయణభారతార్థంబు లుభయంబును బొసంగును. ఇట్లు కిరణవాచకమైనవెలుఁగుశబ్దములోని లకారముమీఁదనున్న 'ఉ'కారము సర్వదా యనునాసికముగాన నననునాసికము కానేరదు గాని, యావరణవాచకమైన వెలుగుశబ్దములోని "ఉ" కారము నిరనునాసికమయినందున శాస్త్రంబున ననునాసికముగూడ గ్రహింపవచ్చును. కావుననే వెలుగుమొదలగు శబ్దంబులకు నానార్థంబులు చెప్పిన నిఘంటుకారుల వాక్యంబును సమంజసంబగుచున్నది. సామాన్యముగా నుచ్చరింపఁబడినవర్ణం బనునాసికంబును గావచ్చుటనుఁ బరిభాషేందుశేఖరములోని నూటతొమ్మిదవపరిభాషలో నిట్లు వ్రాయఁబడియున్నది, "అభేదకాగుణాః। అసతియత్నే స్వరూపేణోచ్చారితో గుణో భేదకోనవివక్షిత ఇత్యర్థః"॥ గుణశబ్దముచేతను దాత్తానుదాత్తస్వరితములేకాక యానునాసిక్యముగూడ నర్థమగుననుటకు "యుథాత్పృతీ మాస్తాపం చమా। అనునాసిక్యమేషామధికోగుణః"॥ అను పతంజలి భగవద్వాక్యంబు ప్రమాణంబుగాఁ బరిఢవిల్లుచున్నది. కావున నుపాయాంతరంబులేమింజేసి పైనింజూపిన సాంస్కృతికవ్యాకరణ సంకేతిత సంప్రదాయంబుననుసరించియర్థబింబువున్న శ్లేషస్థలంబులయందు నిట్లనుసరణమగునని యుభయభాషానిరంకుశమైనయగాధపాండిత్యముగల సూరకవీంద్రాదుల యభిప్రాయమగునట్లు స్పష్టమగుచున్నది. పైనింజూపిన భాష్యకారులవచనంబున సానునాసిక్యధర్మము గౌణధర్మము గాని ముఖ్యధర్మంబు గానందునఁ బన్యప్రతనపక్షు

యాంబున నట్టిధర్మంబును వివక్షసేయుచున్నను శ్లేషార్థంబునకుం గొంత కలుగదనియే నా తాత్పర్యము. ఇట్లు ప్రమాణంబులుచూపినను ననునాసికంబుల (అనఁగా నరసున్నల) నంగీకరింపనివారికి జలధారావస్థలోఁగాక శాస్త్రీయావస్థలో నాసికతోఁ బ్రయోజనం బులేనందున నది యున్నను లేనిదియై "ననిద్యతే ఆసికాస్థితి. యస్యాస్సా"॥ అనువ్యుత్ప త్త్యర్థమునుబట్టి నాసికాశబ్దంబు (లేనిది) మాత్రము తన్మతంబున సాధువయి యవయవం బు నిష్ఫలంబగుంగాక!!

పూర్ణానుస్వారము.

ఉదా:—(1) వంక (2) కంచె (3) పంట (4) వంట (5) కొంత (6) కొంప ఇత్యాదులయందుఁ గచటతపలకు ముందున్న పూర్ణేందు బింబాకారము పూర్ణా నుస్వార మనంబడును. ఆబాలగోపాలమును జేరఁ బ్రతిష్ఠఁ గాంచినొంది విబుధులసంగూడఁ గడుపునిండాగఁ జేయుచుంతటి యానందంబును గొల్పంజాలుచుఁ గువలయంబునకుఁ గన్నులపండువయ్యెడి యీపూర్ణేందుబింబాకారము తెలుంగుప్రపంచంబున వెలుంగునొం దుచుండఁగా నిట్టి యాకారము నామమాత్రావశిష్టమేకాని విధిచోదితంబుగాదని తెలుం గున సున్నకు సున్న పెట్టునట్టి యాధునికవాదం బొకటియడరుచుండెడి. ఆవాదసా రాంశ మేమనఁగా:—

(1) అంకః (2) క్రౌంచః (3) ఘంటా (4) దంతః (5) కంపః, ఇత్యాదిస్థలంబు లందు నిట్లు ప్రథమావస్థలోఁ బూర్ణబిందువుండఁగా "అనుస్వారస్యయయి పరసవర్ణః" అనుపాణినిసూత్రంబునఁ (బనమన్యమునకలి) పూర్ణబిందువునకు యయ్ప్రత్యాహారము లోని వర్ణముపరమగుచుండఁగా సున్నకుఁ దత్పరవర్ణముయొక్క వర్గములోని పఞ్చమాక్షర ము నిత్యముగా నాదేశమగుననుటచేత (1) అఙ్కః (2) క్రౌఞ్చః (3) ఘణ్టా (4) దన్తః (5) కమ్పః, అని క్రమమున సంస్కృతభాషలో ఙ, ఞ, ణ, న, మ, లాదేశ ములగుచున్నవిగదా! అనఁగాఁ బూర్ణబిందువునకుఁ గంఠ్యములగు (గుటురల్) క, ఖ, గ, ఘ, ఙ, లు పరమగుచో ఙ కారమును; తాలవ్యములౌ (పలటల్స్) చ, ఛ, జ, ఝ, ఞ, లు పరమగుచో, ఞ కారమును; మూర్ధన్యములౌ (సెరిబ్రల్స్) ట, ఠ, డ, ఢ, ణ, లు పరమగుచో ణకారమును; దంత్యములౌ (డెంటల్స్) త, థ, ద, ధ, న, లు పరమగుచో నకారము; ఓష్ఠ్యములౌ (లాబ్యల్స్) ప, ఫ,

బ, భ, మ, లు పరములగుచో మకారమును, య, వ, ల, లు పరములగుచోఁ గ్రమముగాన
నునాసికములగు. య, వ, ల; లును నాదేశములగున (సున్నకు) నియర్థము.

“అంకః”—ఇచట బిందువునకుఁ గకారము పరమగుచుండఁగాఁ బరసవర్ణ
మువచ్చుననుటచేఁ గంఠ్యంబులై (గట్టురల్స్) కవర్గీయంబులైన యైదు వర్ణంబులును
(1) (2)
స్థానాభ్యంతరయత్నవశంబున సవర్ణంబులౌటం జేసి బిందుస్థానంబునఁ బ్రాప్తించుచుండిన
ను, “నాసికానుస్వారస్య” అని యానునాసిక్యగుణంబుగల(నేసల్) బిందువునకున
నట్టి గుణంబుగల యంతరతమ (సదృశతమ) వర్ణంబే యాదేశమై రాఁదగినది గావున
“యథాతృతీయాస్తథాపంచమా ఆనునాసిక్యవర్జమ్। ఆనునాసిక్యమేషా మధికోఽగుణః”
అను తుల్యాస్య సూత్రస్థభాష్య ప్రకారంబున ననునాసికంబులగు ఙ మ ఞ ణ న లై
దింటిలోఁ బ్రకృతంబునఁ గంఠ్యత్వాదిధర్మంబునఁ గకారమునకు సవర్ణంబును బా
హ్యప్రయత్నమైన యానునాసిక్యగుణంబునంజేసి బిందువునకు నంతరతమంబును (సదృశత
మంబును) నైన ఙకారమే యిట నాదేశమైన “అఙ్కః” అనురూపం బేర్పడెనని
యెఱుంగునది. ప్రకృతంబున నాదేశమైన ఙకారమందుఁ బరవర్ణమైన కకారమందలి

(1) (2)
కంఠ్యత్వంబును స్థానియైన బిందువునందలి యానునాసిక్యంబు నిట్టిధర్మద్వయంబును
నమరియుండుట స్పష్టముగనున్నది. ఇట్లే “క్రౌఞ్చః”-అనుచోటను బిందువునకుఁ బర

(1) (2)
వర్ణమైన చకారమందలి తాలవ్యత్వంబును స్థానియైన బిందువునందలి యానునాసిక్యంబు
నుగలిగిన ఞకార మాదేశమయినది.

[1] [2]
ఘణ్టా —ఇచట మూర్ధన్యత్వానునాసిక్యధర్మద్వయముగల ణకార మాదేశము.

[1] (2)
దన్తః—ఇక్కడ దంత్యత్వానునాసిక్యధర్మద్వయముగల నకారాదేశము.

[1] [2]

కమ్మేపః—ఇట బిందువునకు నోష్ఠ్యత్వాను నాసిక్యధర్మద్వయముగల మకారాదేశము.

ఇట్లు గీర్వాణభాషావ్యాకరణకర్తయైనపాణిని మునీంద్రుఁడు తన సంపూర్ణానుభవంబునంజేసి "అనుస్వారస్యయయి పరసవర్ణః" అనుసూత్రంబును రచియించి సంస్కృత పదంబులందలి బిందువునకు ననునాసికంబులగు పంచమవర్ణంబు లాదేశంబులుగా విధిచె. ఆసూత్రము సంస్కృతభాషానిమిత్తమే రచియింపఁబడినను యుక్తియుక్తమైన మన యనుభవంబును బరిశీలింపగాఁ దెలుంగుభాషయందుఁగూడ నల్లసూత్రం బుపయోగింప కతీరదు. తెలుంగువ్యాకరణమున సూత్రము లేదనుకొన్నను దెలుంగుభాషలో సానుస్వారంబులనుకొన్న ప్రదేశంబులందు ననునాసికముతో పంచమవర్ణంబుల పలుకుబడియే బలాత్కరించి యనుభవసిద్ధంబుగాఁ గానంబడెడి. అందున (1) వంక (2) కంచె (3) వంట (4) కొంత (5) కొంప—ఇత్యాదిపదంబులు (1) వఙ్క (2) కఞ్చె [3] వణ్ట [4] కొన్త [5] కొమ్ప—అని ఙ, ఞ, ణ, న, మ, లతో సంయుక్తములు సేసి లిఖింపవలయు. ఇట్లు పరుషసరళంబులకు ముందు సున్నలనుకొన్న ప్రదేశంబులెల్లఁ బంచమవర్ణంబులతో నిండియుండునని గ్రహించునది. మఱియు, పంచ, సంజ-ఇత్యాదిదంత్య చ, జ స్థలంబులందుఁ దాలవ్యమైన ఞ-కారము బిందువునకుఁ బరవర్ణములైన దంత్య చజలకు సవర్ణము గానందున నిచ్చట బిందువునకు ఞ కారము రానేరదు. అట్టి చ, జ, లకు దంత్యమైన నకారమే సవర్ణంబుగాన నట్టి శబ్దంబులు నకారయుక్తంబులుసేసి, పన్చ, సన్జ, ఇత్యాదివిధంబుగా వ్రాయవలయును. వఙ్క ఇత్యాదితెలుంగు శబ్దంబులు సంస్కృతపదంబులవోలె పంచమవర్ణయుక్తంబులు కానసే యీవక్ష్యమాణంబులగు నాంధ్రకవితాపితామహాది ప్రయోగంబులు సంగతము·లగుచున్నవి:—

(1) ఉ॥ అఙ్కముఁజేరి శైల తనయాస్తన దుగ్ధము లానువేళ బా
ల్యాఙ్కవిచేష్టఁ దొండమున నవ్వలిచన్గ బళింపఁబోయి యా
వఙ్కఁగుచంబుగాన కహివల్లభహారముఁ గాంచిలే మృణా
ళాఙ్కురశంక నంటెడుగజాస్యునిఁగొల్తు నభీష్టసిద్ధికిన్॥

మను ౧అ

(2) ఉ॥ పాణ్డవ వంశవర్య పటుపాపవినాశని యైనయిక్కథన్
నిణ్డుమనంబుతో వినుట నీవు కృతార్థుఁడ వైతిశాశ్వతా
ఖణ్డసుఖాత్మనిష్ఠ నధిక స్థిరభక్తి సమాశ్రయింపు నీ
కొణ్డొకఁడేల యిమ్మెయి మహోన్నతిఁజేయు జగత్త్రయంబునన్॥ భార-
శాం ౯, ఆ

మొదటిపద్యమునందు (1) అఙ్క (2) అఙ్కుర, ఇత్యాదిపదంబులందుఁ బైని నుదాహరించిన సాంస్కృతిక వ్యాకరణసూత్రమననుసరించి ఙకారము తప్పనందునఁ బ్రాసస్థానంబున ఙకార కకారసంయోగంబుండకతీరదు. వఙ్కశబ్దంబు తెలుంగు శబ్దంబైనను సాంస్కృతిక భాషాసంప్రదాయానుసారంబుగాఁ బ్రాసస్థానమందు ఙకార కకారసంయోగంబు గల్గినందుననే సంయుతప్రాసంబునఁ బద్యంబు శాస్త్రీయమై సమంజస మగుచున్నయది. అట్లె రెండవపద్యమునందుఁ బాణ్డవేత్యాదిశబ్దములందుఁ బాణినీయ వ్యాకరణంబున ణకార డకారసంయోగంబు ప్రాసస్థానంబున నుండకతీరదు. నిణ్డు' ఒణ్డు, ఈ తెలుంగుశబ్దంబులందును సాంస్కృతికవ్యాకరణ సంప్రదాయంబున, ణకార డకార సంయోగంబుండినందుననే నాల్గు పాదములయందును సంయుతప్రాసంబైనందున బద్యంబుశాస్త్రీయంబై రమణీయంబగుచున్నయది. ఇట్లేతక్కిన వర్గాక్షరములయందును నూహించుకొనునది. అని యిట్లు కొందఱు తమవాచోయుక్తులు విజృంభింపఁ జేయుదురుకాని యీమతంబు నన్నయభట్టారక తిక్కనసోమయాజి ప్రభృతి సకలవిద్వద్వరేణ్యులకును సమ్మతంబుగాదు. పంచమవర్ణంబులు రాక తెలుంగుశబ్దంబులందు బిందువులే నిల్చునని ప్రాచీనులతాత్పర్యంబు. పైనిం జూపినపద్యంబులయందుఁ బ్రాసంబెట్లుసంగతంబందు రేనివినుండు. పైపద్యంబున, ‚‚అఙ్కము" ‚.అఙ్కుర" ఇత్యాదిశబ్దంబులయందు

(1) (2)

బ్రాసస్థలంబున నానునాసిక్య కంఠ్యత్వధర్మద్వయంబుగల ఙకారంబును వెంబడించి కేవల

1)

కంఠ్యత్వధర్మంబుగల కకారంబునివ్వటిల్లుచున్నది. అనఁగాఁ బ్రాసస్థానీయమైన ‚‚ఙ్క' అనునట్టి విశిష్టమందు నానునాసిక్యం బొకధర్మంబును గంఠ్యత్వధర్మంబులు రెండును గల్గియుండుట స్పష్టమగుచున్నయది. ఇటఁ బ్రాసస్థానంబున నొకయానునాసిక్యంబును) ద్విగుణకంఠ్యత్వంబును దేజరిల్లుచుండు. (హియర్ ఇన్ది ప్లేస్ ఆఫ్ ప్రాస (ఙ్క'

దేరిజ్ వన్ నేసల్ సౌండ్ ఎండ్ టు గటురల్ సౌండ్స్) ప్రాచీనుల మతం బున "వంక" అనునట్టి తెలుంగుశబ్దంబున సాంస్కృతికసూత్రము ప్రవర్తిల్లక పంచమ వర్ణము రానందునఁ బ్రాసస్థానమందలి బిందుపూర్వక కకారమందు(ంక) నాను నాసిక్య ధర్మమొక్కటియు(బిందువునందు) కంఠ్యత్వధర్మంబొక్కటియు (కకారమందు) వర్తి ల్లుచుండు. (హియర్ ఇన్ది ప్లేస్ ఆఫ్ ప్రాస (ంక) వన్ నేసల్ సౌండ్ అండ్ వన్ గట్టురల్ సౌండ్, అనఁగా నేకాన నాసిక్యంబును ద్విగుణకంఠ్యత్వంబునుగల 'ఙ్క' అనుశబ్దముకంటె, నేకాను నాసిక్యమును నేకకంఠ్యత్వమునుగల 'ంక' అనుశబ్దం బొకకంఠ్యత్వధర్మంబునఁ దక్కువయగుటస్పష్టపడుచుండుఁగాన నిటనెట్టు ప్రాసంబుచెల్లు నని యాధునికులగు కొందఱితాత్పర్యము. కాని యిచటఁ గంఠ్యద్విత్వంబులోనొక్కటి తగ్గినంతమాత్రమునఁ బ్రాసభంగంబు రా నేరదనియేప్రాచ్యులయభిప్రాయము: ఇటస్థాలీ పులాకన్యాయంబున నీక్రింది భాగతప్రయోగంబు ప్రమాణంబుగాఁ జూపెద:—

ఉ॥ క్షత్త్రియవంశ్యులై ధరణిఁ గాఁవగఁ బుట్టినవారు బ్రాహ్మణ । క్షత్త్రియ వైశ్యశూద్రు లనఁగాఁగల నాలుగుజాతులన్ స్వధా । రిత్రము దప్పకుండఁగఁ బరీక్షితి గాచినయట్లు రామామాం । భాసిరఘుక్షితీశులు ముదంబునఁ గాచిరె? యేయుగంబునన్॥ భా-ఆది ౨ ఆ: ॥శ్లో॥ సక్షత్త్రియస్త్రాణసహస్సతాంయః । క్షత్కార్ముకం కర్మసుయస్యశక్తిః। వహన్ ద్వయీంయద్యఫలేర్థ జాతే । కరోత్యసంస్కార హతామివోక్తిమ్॥ కిరాతార్జు నీయము. 3 స:—ఈభారవి కవికృతశ్లోకమందలి క్షత్త్రియశబ్దంబునకు "క్షతాత్ త్రాయతేక్షత్త్రమ్" అనియు, క్షతః (క్విప్రత్యయాంత పంచమ్యంతము) త్రాయతే క్షత్త్రమ్ (క్షత్త్రియగులం) అనియుద్వివిధంబుగా ఘంటాపథవ్యాఖ్యయందు వ్యుత్పత్తి వ్రాసి తజ్జాతియందుఁబుట్టినవాఁడుగాన క్షత్త్రియుఁడని (క్షత్త్రాద్ఘః అ ౪ పా ౧ సూ ౧౩౮) మూలకాగుని యభిప్రాయము వెల్లడింపఁబడియె. కావున భారవిప్రముఖసమస్త కవులమతమందును క్షత్త్రియశబ్దమందుఁ దకారద్విత్వంబుతప్పదు. అందునఁ బైపద్య ములోఁ బ్రథమద్వితీయపాదములందుఁ బ్రాసస్థానమున "త్త్రి" అనుచోటున. దకార ద్విత్వంబు అనఁగా ద్విగుణదంత్యత్వంబుండక (డబల్ డెంటల్ సౌండ్) తీరదు. (క్షత్ + త్ర). మూడవపాద ప్రాసస్థానములోని చారిత్రపదమందలి త్రశబ్దమునందు "అనచిచ" అను పాణినీయసూత్రమునఁ దకారద్విత్వమును పొందఁగాఁజాలదనను, నాల్గవ

పాదమందలిమాంధాత్రశబ్దములోని త్రిశబ్దమునందు ద్వితీయతకారము రానేరదు. ఇచట మాంధాతృశబ్దము యొక్క ఋకారమునకు సమాసపరిచ్ఛేదమందలి యిరువదినాల్గవసూత్రమున ద్వంద్వంబున రేఫాదేశమయ్యెంగావునఁ దెలుంగువ్యాకరణంబునఁ జైన రేఫవర్ణంబు పరమగుచో "అచఃచి" అను సాంస్కృతిక వ్యాకరణసూత్రమునఁదకారద్విత్వంబు తేఁ జూచుట దుర్ఘటంబు. అయిన మాంధాత్రశబ్దమందలి త్రశబ్దమునందు ద్విగుణదంత్యత్వము లేకపోఁగా దంత్యద్విత్వములగల తక్కిన మూఁడుపాదములలోని ప్రాసంబులతో జతుర్థపాదప్రాసం బెట్లు పొలతుఁగుటను నహాణంబయి శాస్త్రీయంబగునగు? కాఁబట్టి ద్విగుణదంత్యత్వసంయుక్తత్వాదులు (డబుల్ డెంటల్ సౌండ్ ఎస్టుడబుల్ గట్టురల్ సౌండ్ ఎన్న)

నన్నయభట్టారకాదులమతంబునఁ బ్రాసాదులలో నవివక్షితములన్న

సిద్ధాంతము స్థిరపడుచున్నది. అందుకఁ బైపద్యములోని చతుర్థపాదమందలి ప్రాసంబు దోషనిరాసంబయినదని యూహించునది. అట్లే పరిష్కృతంబున "అజ్క, అజ్కుర" ఇత్యాదులయందుఁ బ్రాసస్థానమున ద్విగుణకంఠ్యత్వాదులున్నను

"పంక" ఇత్యాదులందు యనేకకంఠ్యత్వమున్నను

అట్టివిత్వంబవివక్షితము గాన నయ్యవి ప్రాసాదులలోఁ బరస్పరంబ ప్రతిఘటంబులయి చెల్లనచ్చునని పద్యనసానంబు తెలుచున్నది. కావుననేయీక్రిందిపద్యముల యందు బ్రాసము సంగతమగుచున్నది.

కం॥ మిన్నేఱుపాదమునధా।త్రం నాభినిఁ గుసుమశరు నెనంగాంచిననీ।సాన్నిధ్యము దొరకుట్లై। సన్నుతి సేయుదురు నిన్ను సనకాదులజా॥ పైపద్యమునందు రెండవపాదంబునం గాక తక్కినపాదప్రాసములనందును (నకారము దంత్యమును నాసిక్యముగావున) నకారద్వయమందు దంత్యత్వాద్విత్వనాసిక్యత్వాద్విత్వంబులు.

వెలయుచున్నవి' రెండవపాదమందు "త్రంనాభి"

అనుచోటున ద్విగుణనాసిక్యమును నేకదంత్యత్వంబును

వినబడుచున్నవి. ఇట్టు లీపద్యద్వితీయపాదప్రాసస్థానంబున నుండఁదగిన ద్విగుణదంత్యత్వములో నొక దంత్యత్వధర్మంబునకు లోపంబు వచ్చినను నయ్యది యవివక్షితమైనందుననే యనునాసికప్రాస సంజ్ఞను బ్రాసంబు చెల్లనచ్చునని లక్షణవేత్తలు "తే॥ తమకుఁదాము ద్విత్వంబులై తనరుచవియుఁ బూర్ణబిందువు డాపలఁ

బోరయునవియుఁ| గలసి యనునాసికప్రాసములను బేర |న. మ. లమరుఁగావ్య మం ల యంపుఁతమకుఁదాము'' అని శాసించుచున్నారు. స్థిరమైననకారము మకారమును పరమగు చో బూర్వనకారమునకు బిందువు సయితము రాఁదగునన్న మతంబున నిట్లు లక్షణపద్యము రచియింపఁబడియె. (సంధిపరి [19] సూత్రవ్యాఖ్యలోఁ జర్చించినయంశమును జూడుఁడు) కం|| తమ్ములను మల్లికాకుసు| మమ్ములమరువాదిపత్రిమాలికలను భ| క్తిం మురసంహరు పూజలు| సమ్మదమునసలుపఁ గలుగు సకలార్థమ్ముల్. కం|| ఇమ్మహిని మునులచేవెల| సెంగును కావ్యములు "నానృషిఃకురుతే కా! వ్యమ్మనువచనార్థంపుణ| సమ్మతిఁగలివేళ సకవిజనులేమానుల్|| [అప్పకవి] ఇట మొదటిపద్యముయొక్క తృతీయపాదమందలి ప్రాసస్థానంబునను రెండవపద్యములో ద్వితీయపాదప్రాసస్థానంబునను నుండఁదగిన యోష్ఠ్యస్వోష్ఠ్యములో [illegible] నొకటి తక్కువయైనను నవివక్షం జేసి యనునాసికప్రాసమను పేరున ప్రాసంబు విధింపంబడియె.

ఇకఁను ప్రాసస్థానములోని "జ్క" అనుశబ్దంబు సంయుక్తంబును, వేఱొక ప్రాసస్థానమందలి "ంక" అనుశబ్దంబసంయుక్తంబును నగుచుండఁగా, సంయుక్తాసంయుక్తంబులకు నెట్లుసంయుక్తప్రాసంబు చెల్లునని శంకింపఁ రేని వినుండు. [1] అనుస్వారము [ం] [2] విసర్గము (ః) (3) జిహ్వామూలీయము (ంక) [4] ఉపధ్మానీయము (ఃప) "అఇఉణ్" సూత్రములో, అకారము తర్వాతను శర్వర్ణముల మధ్యమందును [శ, ష, స] పఠింపవలయునని "హయవరట్" సూత్ర భాష్యమందు నుద్ఘోషింపంబడియె. అట్లుపఠించుటం జేసి యను స్వారాదులచ్చులనియు హల్లులనియుఁగూడ శాస్త్రంబున వాడంబడును. ఉపధ్మానీయము (ఃప) హల్లుగూడ నైనందులకు ఫలంబిట్లు మహాభాష్యంబున నక్కాణింపఁబడియె. "ఉః జ" (ఆర్జవే) అనుధాతువునకుపధ్మానీయ ముపధ ( )గాన నట్టి యుపధ్మానీయము నకు "ఝలాంజశ్ ఝశి" అనుసూత్రంబున "బ" కారంబు రాఁగానైన సుబంతం "ఉబ్జకః" అనియుండు. దీనికి సంబోధనాంతము "ఉబ్జక3!" అనియగును. (ఇట మూ (డంకెప్లుతమునకు గుఱుతు.) (ఇచ్చట "గుర్గోరనృతో నంత్యస్యాప్యేకైకస్యప్రాచామ్ "అ ౮ పా ౨ సూ ౮౬) అనుసూత్రమున బకారజకారసంయోగమునకు ముందుండి గురువైన యుబ్జకశబ్దమందలి యు [ఉ] కారము నప్లుతంబునచ్చునని యుదాహరించి

పిమ్మటను "పూర్వత్రాసిద్ధమ్" అనుశాస్త్రము ననుసరించి, పూర్వంబైన ప్లుతంబుచేయు నట్టి సమయంబునఁ బరశాస్త్రోద్దేశమైన బకారంబసిద్ధంబుగాఁగా బకారస్థానియైన యుపధ్మానీయంబే యుదాహరణమందుఁ గనఁబడుటంజేసి హల్ సంయోగమునకు ముందున్నయు [ఉ] కారము కానందున నియ్యది గురువుగావలెయు నందువఁ బ్లుతంబు రాదనియుఁ బతంజలిభగవానులు శంకించుకొని శర్వర్ణంబుల (శ, ష, స) మధ్యమందుఁ బఠింపఁబడి నందున నుపధ్మానీయానుస్వారాదులు హల్లులనియు నిట నుపధ్మానీయ జకార సంయోగంబునకు ముందుండుటంజేసి గురువగుచున్న యుబ్జకశబ్దము మొదటి యు [ఉ కారమునకుఁ బ్లుతంబు నిర్బాధమనియు సమాధానంబుచెప్పిరి. అట్లే ప్రకృతంబునను, ననుస్వారము శర్వర్ణములనడుమను [శ, ష, స] బఠింపఁబడుటంజేసి హల్వర్ణంబు గావున "ంక" ఇత్యాదులయందలి బిందుకారాదుల సంబంధము సంయుక్తంబై యన్యపాదములయందలి జకారకకారాది సంయుక్తంబునకుఁ బ్రతిబంధకంబగుచుండ సంయుతప్రాసంబునకుఁ బైపద్యంబులందు భంగంబు కలుగనేరదు. అనుస్వారము హల్లుగావుననే బిందుపూర్వకమైన యీక్రింది ధకారాదిప్రాసంబులు, ఈహకారమకారాది సంయుక్తములు వోలె సంయుక్తంబులైనందున వానికి ముందక్షరములు [అనఁగాఁ బాదాదివర్ణంబులు) హ్రస్వంబును దీర్ఘంబునుగూడఁ గావచ్చును.

ఉదా:—కం॥ అంధునకుఁ గొఱయె వెన్నెల। గంధర్వాంగనల పొందుగాదని సం
సా। రాంధువునఁ గూలెదకట। దివాంధము వెఱఁగుగని గొంది నడఁగినభంగిన్॥ మను
౨ ఆ:

కం॥ బ్రాహ్మణుఁడింద్రియవశగతి। జిహ్మపరసైకనిపుణచిత్తజనితతా।జిహ్మాగము
లపాలై చెడు। బ్రహ్మానందాధిరాజ్యపదవిముక్తుఁడై॥ మను 3 ఆ.

ఆ॥ వె॥ క్రిందజడ్డలును బిలుంపబిందువులును। నూఁదప్రాసములనుండెనేని।
హ్రస్వమొకటినిడుదయక్కరంబొక్కటి। వాని మొదలనిలుపవచ్చునెందు॥ అనిలక్షణగ్రంథంబులయందు బిందువులను విశేషించి పేర్కొనుట యక్షరోద్దేశపక్షగ్రాహులకు స్పష్టార్థమేకాని వేఱేప్రయోజనంబులేదని తెలియునది.

ఇచటఁ గొందఱు బుద్ధిమంతు లిట్లు శంకింతురు:—పైనిజూపఁబడిన భారతాది పర్వగతపద్యములయొక్కపాఠంబు "మాం। ధాతృరఘుక్షితీశులు ముదంబునఁ గాంచిరె

రేఫయుగంబునకే॥" అని యిట్లు మాంధాతృశబ్దపాఠంబు ఋకారముతోనే యుండవలె యును గాని "మాం॥ ధాత్రిరఘుక్షితీశులు" అని త్రాకారపడితోఁ బఠింపఁగూడదు. కావు ననే యప్పకవి "వ॥ మాంధాతృశబ్దము ఋకారాంతము గనుకఁ దకారముక్రింద నున్నది వట్రువసుడిగాని త్రాకారపడిగాదు" అనియుద్ఘోషించును సంయుతాసంయుత ప్రాసంబునొద్ద నీపద్యమును ఋకారాంతమాంధాతృశబ్దపాఠముతో నుదాహరించెంగదా కాఁబట్టి పద్యములోని "మాంధాత్రిరఘుక్షితీశు" లన్న యభూతపూర్వపాఠంబును బరిష్కరించుకొని పూర్వోద్దిష్టంబయిన వాచోయుక్తిపాటవప్రకటనంబు వృథాప్రయాసంబేకాని వేఱొకటిగాదని కొందఱవాంతరశంక శంకించెదరు. అటులనవలదు. మేమీ వఱలో సమాసపరిచ్ఛేదములోని (24) సూత్రమునొద్ద నీపద్యముదాహరించి ప్రకృతంబున వక్తవ్యాంశము శబ్దసాధుత్వనిర్ణయంబేయని యెంచుకొని ఋకారయుక్తపాఠంబును రేఫయుక్తపాఠంబును నుభయంబును వ్యాకరణప్రకారంబునసాధువులని స్థూలదృష్టిని "తుష్యతు దుర్జనః" అను న్యాయంబున సిద్ధాంతము చేసితిమిగాని పద్యలక్షణంబునకు భంగంబుగలిగింపకుండ నేపాఠము సాధ్యముగానున్నదో నిశ్చయించి ప్రదర్శించుట యవశిష్టంబైనది. ప్రకృతవక్తవ్యాంశంబునకుఁ బెక్కులుదాహరణపద్యంబులున్నను "ఏకక్రియాన్వర్థకరీబభూవ" అను న్యాయంబున రేఫయుక్తపాఠంబే పద్యలక్షణంబునకు సమన్వయంబుగా గానున్నదని చర్చాపూర్వకంబుగా నిశ్చయించుటకుంగూడ నా పద్యమే యిప్పటి వక్తవ్యాంశంబున కుదాహరించితిమి. కావ సావధానమనంబున నాకర్ణింపవలయు. తే. గీ. రలలు తమక్రిందజడ్డలై క్రాలుఁ, వ్రాలు। ప్రాసవర్ణంబులైవాని బాసియైనఁ। గూడియైనను బెంపడుకలను నిలుమ। సంయుతాసంయుతప్రాససంజ్ఞఁదనరి॥ ॥ అప్పకవీయము 3 ఆశ్వాసము॥ అర్థము, త్రావడితోఁగాని లేక లావుడితోఁగాని సంయుతములైన హల్లులతోఁ గేవల (అసంయుతములు) హల్లులుగూడఁ బ్రాసంబులుగా నుండఁదగునని ఫలితార్థము.

పైలక్షణపద్యంబునూపి భారతములోని ప్రకృతపద్యంబును ఋకారయుక్తమాంధాతృశబ్దముతో రేఫసంయుతమునకు నిటు లుదాహరణముగానిచ్చె.:—

ఉ. క్షత్త్రియవంశ్యులై ధరణిఁ గావఁగఁ బుట్టినవారు బ్రాహ్మణ
క్షత్త్రియవైశ్యశూద్రులనఁ గాఁదగునాలుగుజాతులన్ స్వచా

రీత్రముఁ దప్పకుండఁగఁ బరీక్షితుఁ గాచినయట్లు రామునో
ధాత్రిరఘుక్షితీశులు ముదంబునఁ గాచిరె? యేయుగంబునన్. భా. ఆది-౨ ఆ.

ఈపద్యమునందు "క్షత్త్రియ, చారిత్ర" అని తక్కిన పాదములందుఁ బ్రాసము రేఫసంయుక్తంబై నాల్గవపాదమునందు "మాంధాత్ర" అని రేఫహల్లుతో సంయుక్తముగాక కేవలమును బ్రాసతకారము బుకారాచ్చుతో నున్నను వైలక్షణపద్యము ననుసరించి ప్రాసంబుచెల్లునని యప్పకవి తాత్పర్యము. ఈపద్యము రేఫశ్లిష్టమునొద్ద నుదాహరించుట కేవలముఁ బ్రమాదాయత్తము. రేఫయుక్తాక్షరము రేఫహీనాక్షరమును బరస్పరముఁ బ్రాసముగా నుండఁదగియున్నను "క్షత్త్రియ, చారిత్ర" అని హ్రస్వపూర్వకమైన సంయుక్తతకారముతో "మాం| ధాత్ర" అనుచోటున సంయుక్తముగాని తకారము దీర్ఘపూర్వకంబై యెట్టులు ప్రాసంబుగా నుండ జాలును? ఆ. వె. క్రిందజడ్డలును బిలుందబిందువులును| నూఁదిప్రాసములను నుండెనేని| హ్రస్వమొకటి నిడుదయక్షరంబొక్కటి| వాని మొదల నిలుపవచ్చు నెందు|| అను లక్షణపద్యము ననుసరించి సంయుక్తప్రాసంబునను బిందుపూర్వకప్రాసంబునను బూర్వమందే హ్రస్వదీర్ఘనియమము లేక యచ్చు నిలిచియుండవచ్చును గాని సంయుక్తముగాని కేవలప్రాసాక్షరమునకుఁ బూర్వమున నటులుండఁగూడదని లక్షణము చాటుచుండఁగాఁ బ్రకృతంబున "క్షత్త్రియ," ఇత్యాదులయందు హ్రస్వపూర్వకమైన సంయుక్తతకారప్రాసంబునకు "మాం| ధాత్ర" అను నాల్గవపాదమందు సంయుక్తముగాని కేవల తకారప్రాసంబు దీర్ఘపూర్వకంబై ప్రతిష్ఠటంబుగా నెట్టులుండఁజాలును? ఒకవేళ గీ. రలలుతమక్రింద జడ్డలైక్రాలువ్రాలు...|| అనునదివిధి "ఆ. వె. క్రిందజడ్డలును బిలుందబిందువులును...," అనునట్టివిధిని సయితము బాధించి ప్రవర్తిల్లును గాన నిటుదీర్ఘపూర్వకమైన యసంయుక్తతకారము హ్రస్వపూర్వకమైన సంయుక్తతకారప్రాసంబులు బ్రతిఘటించి ప్రాసంబుగా నుండవచ్చునందు రేని యటులు వచింపఁగూడదు.

శా. నాతో మార్కొనలేరు నిర్జరపురీనాగేంద్ర బృందారకా
రాతుల్సన్నగ దేవసంఘములు పోరన్ ధీర సంగ్రామ కుం
డీ త్రైలోక్యమునందుఁ గల్గఁడు రణంబీపోటు లేకుండఁగాఁ
జేతుల్వేయును బృథాభరంబగుమవచ్చెన్ దేవ యీమేనికిన్. (హో మునిహరివంశము.

గీ. వాక్త్రినేత్రాంగసాశచీశక్తులధిక । సంభ్రమంబునఁ గుంభనికుంభదైత్య [కలిడి.
హంత్రిఁబూజింపుదురత్ర యామంత్రములను । స్తోత్రములుచేసి మంగళారాత్రి

శ్రీ వేదాంతదేశికాంఠయనమః. (దేవీవిజయము.

ఇత్యాదిసోదాహృత పద్యంబులందే దీర్ఘపూర్వకంబులును, సంయుక్తంబులును; బిందుపూర్వకంబులు నైన ప్రాసస్థలంబులలో సావకాశమైనట్టి ౹౹గీ. రలలు తమక్రింద జడ్డలై క్రాలుర్వాలు॥ అనునట్టివిధి చరితార్థమైనంౘున ఆ॥ వె॥ ౹౹క్రింపజడ్డఁను బిఱుంద బిందువులను॥ అనెడివిధి నెట్టులు బాధింపఁజాలును? కాఁబట్టి ౹౹మాం। ధాత్రరఘుక్షితీశులు ముదంబున గాంచిరే? యేయుగంబునన్'' అను రేఫయుక్తమే పద్యలక్షణానుకూలంబుగానట్టిపాఠంబే ప్రశస్తంబు. ఈ ౹౹మాంధాత్ర'' పద్యంబునఁదక్కినపాదత్రయంబునందలి ప్రాసములు హ్రస్వపూర్వకంబులైనను జతుర్థపాదంబున దీర్ఘపూర్వకంబైనను సర్వత్రసంయుక్తస్థలంబుగానఁ బూర్వోక్తవిధిచేతను నిర్బాధంబని యెఱుంగునది. ఈసమస్తము ప్రశస్తముగా నవలోకనము సేసియేయడిదము సూరకవి ౹౹గీ॥ ధరబుకారాంత శబ్దంబు ద్వంద్వమైన। రేఫమగుమఁ బిత్రర్థిల్లు దృఢముగాను। పత్రిపరహాయ వాగ్వధూస్నేత (వాగ్వధూనేత్రు-వాణీపతి) ముఖసు। రాభివందితపాదాబ్జయన్నయట్లు'' కవిసంప్రథమ 28 ల అనుపద్యలక్షణంబునకుఁ బ్రకృతపద్యములోని మాధాంతృశబ్దంబు రేఫాదేశయుక్తంబగుట యుక్తంబుగా నెంచి యుదాహరణముగా నిర్దేశించె. కావున నట్లు ఖండించి నిశ్చయించిన యడిదము సూరకవీంద్రునియభిప్రాయంబే చెడిపంబై ప్రబలినందులకు నెంతయు సంతసించుచున్నారము.

ఈ ప్రకరణమందే, శా. లోకత్రాణరతిందదాదిను మహీలోకప్రవేశోత్కభా। సాక్ప్త్రప్రథమద్వితీయపద......అను రాఘవపాండవీయములోని పద్యమందలి ద్వితీయప్రాసంబును లకారశ్లిష్టమున కుదాహరణముగా నితెండు సూపుటయు నేఱొక ప్రామాదంబు. "బుదుపథాచ్ఛ్కపిచృతేః" (అ 3 పా ౧ సూ ౧౧౧) ఇత్యాది సూత్రంబులవలన నయ్యది యచ్చుగాని హల్లుగాదు మఱియు నితండు కవికర్ణరసాయనములోని పద్యంబును బ్రమాణముగాఁ జూపి మాంధాతృశబ్దంబునఁ గ్రాపడినిషేధించును బుకారాంతమని సాధించుట ద్వంద్వసమాసమందు బుకారాంతములకు రేఫాదేశము ప

నన్నయంశము మఱచినట్లు తోఁచుచున్నది. కావనే యీమాంధాతృశబ్దంబు భారతరచనా సమయంబున ఋకారముతో నున్నదనియుఁ బూర్వోక్తరాఘునపాండవీయపద్యపాదప్రాసంబు లకారశ్లిష్టమనియు భ్రమియించి యేతత్కవిప్రయోగమూలకంబుగా రేఫలకార సంయుతప్రాసంబులు కేవల హల్లులతోఁగూడ హ్రస్వపూర్వకత్వ దీర్ఘపూర్వకత్వాదిసకల నియమముల నుచ్ఛేదించి యథేచ్ఛముగాఁ బ్రాసములై యుండవచ్చునని యెంచి యీకవి "గీ॥ పాఁడిద్రచ్చఁగనిమ్ము నాతండ్రికన్న! । పేఁడుకొనియెద నందాఁకఁ బండ్లుదినుము" అని తేటగీతిని రచియించి యుదాహరణముతోఁ బ్రకృతాంశమును వికృతంబుగాఁ దేటపఱుచుచుండె. కాఁబట్టి ప్రమాదబాహుళ్య భూయిష్ఠంబైన యీప్రకరణంబున నితం డుదాహరించిన ఋకారయుక్తపాఠంబు భ్రమాస్పదంబనియు స్వవాదంబునకు ముఖ్యాధారంబగు రేఫయుక్తమాంధాతృశబ్దపాఠంబే ప్రమాణంబనియుఁ బ్రకటించుటకై ప్రసక్తానుప్రసంజన వశంబున నింతవఱకుఁ జర్చింపఁబడియెంగాన నిఁక విస్తరంబుతోఁ జాలును.

(2) అథవా, బ్రహ్మం బుపాదానకారణంబుగాఁగల యీప్రపంచంబు తత్త్వవేత్తృదృష్టికిఁ గనంబడక కారణమైన బ్రహ్మంబే భాసిల్లునట్టులు. అనుస్వారం బుపాదానంబుగాఁగల పంచమవర్ణంబాంధ్రతత్త్వవేత్తలదృష్టికిఁ గానిపింపక కారణమైనయనుస్వారంబే యలరారుచుండెనని యూహించెద. మఱియు నేకకారణంబుంగలదని నే
1 2 3
నెంచెదను. అవర్ణాతీతమయి, సద్వృత్తరూపరేఖావిలాపంబున నేకజన్మంబెత్తి ముక్తా
4 5 6
త్మయైన యనుస్వారం బడుగిడినచోటునఁ బంచమవర్ణంబులై వికృతరూప రేఖావిలాసంబునఁ బలుపుట్టువులు (ముఖనాసికం బుభయమున జనించినవి) పుట్టి యంతేవాసులైన (మాతంగజాతీయములును, వర్గాంత్యములును) ఙకారాదులం జొనుపుట యర్హంబుగాదని యాంధ్రవిద్యావిశారదులైనబ్రహ్మణ్యులు సంశయించివానిని బహిష్కరించిరి. పూర్ణంబైన యాలోకంబు (నిండువెలుంగు=బ్రహ్మము) చింతించి యాత్మోపకారం బగునని యెన్నిన పరిజ్ఞాతలు నిష్ఫలంబైన యీలోకంబును సేవగించి వట్టులు గుణత్రయాతీతులైరి (బ్రాహ్మణ్యప్రియత్నములుగల) (ముముక్షు) లుంగరయైన (నాసికయందు గాఁగినపని భాగము) పూర్ణానుస్వారంబునన్నే స్వకార్యసాఫల్యంబగుననియెంచి దానియుపాసనంబున

నూరి యాంధ్రభాషారహస్యవేత్తలు సర్వదా లోకులనోళ్లఁబడుచుండెడి (ముఖస్థానాభ్యంతరప్రయత్నవంతములైన) యీయంత్యవర్ణంబులం బాటించరోత్రిరిగాని యంతటిపరిపూర్ణులు వీని గుట్టుమట్టులు జాడం గట్టఁజాలకపోయిరి యని యనంగూడదు.

చకారాదివర్ణంబులాదేశంబు కాకుండనే యనుస్వారమాత్రమునఁ దెలుంగునఁ గార్యసాఫల్యమెట్టులగునని వారుతలంచిరో వినుండు.

(1) అఞ్చ్యః వఞ్చ్యకః— ఇత్యాదులయందు "అనుస్వారస్యయయి పరసవర్ణః" అను పాణినీయసూత్రంబున ననుస్వారాదేశంబయిన చకారాదులు, తత్సమభాషాభాగంబున నట్టిశబ్దంబులు తెలుంగులోనికి నేతెంచినతోడనే, తమకుస్థానియైన యనుస్వారస్వరూపంబు నాంధ్రభాషానుసారంగంజేసి యొందుచుండెడి. (1) రోచి, రోచులు (2) వీచి, వీచులు (3) వాజి, వాజులు— ఇత్యాదులయందు నాంధ్రభాషాపరిపాటింబట్టి భాషాంతరీయమైన దంత్య చ, జ, లచేతను సయితము ప్రాతిపదికంబులోని సాంస్కృతిక తాలవ్య చ, జ, లకు వికారంబుగలిగినప్పుడు తత్సమత్వంబునకు భంగంబు కలుగకయుండఁగా నిప్పుడను నాసికవర్ణంబులు తమస్థానియైన బిందుస్వరూపంబును బొందినంతమాత్రమున నట్టి తత్సమత్వవ్యవహారంబునకుఁ గొఱంత రానేరదనియే వారి తాత్పర్యము.

---

(1) అనుస్వార, విసర్గ జిహ్వామూలీయో, పధ్మానీయములు, 'అ ఇ ఉ ణ్' అనెడి సూత్రములోని యకారము తర్వాతఁ బఠింపఁబడెనని భాష్యము స్మరించునది; అనింద్యమైనదనియు నర్థాంతరము.

(2) వర్తులాకారమయినది; మంచిప్రవర్తనయు, మంచిరూపము, విలాసముగలదని యర్థాంతము. (3) ఏకస్యాం=నాసికాయాంజన్మః (సర్వనామమునకు వృత్తియందు పుంవత్త్వము) నాసిక యొకదానియందే పుట్టినది; ఒకజన్మమేయెత్తి అనుటచే జన్మాంతరమునకుఁ దగిన పాపములేక పుణ్యముగలదనియు నర్థాంతరము. (4) ముత్యమువలెనున్నది; జీవన్ముక్తమయినదనియు నర్థాంతరము. (5) వర్గములోనైదవ వర్ణంబులు; అంత్యవర్ణములోనివనియు నర్థాంతరము. (6) వ్రాయుటలో భేదముగలవని ఫలితార్థము; చెడురూపుఁ జెడ్డచేష్టయు గలవని యర్థాంతరము.

అజ్ఞ — అనెడి జకారఘటితశబ్దంబున "జ్ఞ" అనునట్టి విశిష్టములోనుండిన జకారమందు సానునాసిక్యకంఠ్యత్వములు, గ్రింది కకారమందుఁ గంఠ్యత్వము నున్నది గాన నట్టిసముదాయమందు నేకానునాసిక్య ద్విగుణకంఠ్యత్వంబులు వెలయుచుండు నని యీపఙ్క్తిలోఁ జెప్పితిని.

తోంక — అనెడి యనుస్వారయుక్తరూపమందున్న "ంక" అనునట్టి సముదాయములోనుండిన బిందువునకు సానునాసిక్యధర్మంబును, తర్వాతికకారమందుఁ గంఠ్యత్వము నున్నవి గావున నట్టిసంఘాతమందు నేకానునాసిక్యకంఠ్యత్వములు వర్తిల్లుచుండు. కనుక పైరూపద్వయంబులోఁ దారతమ్యము విమర్శించినచో నుభయత్ర సానునాసిక్య కంఠ్యత్వములు సమానముగానే యుండెంగాని రెండవరూపంబునఁ గంఠ్యద్విత్వంబుమాత్రంబుండనేరదు. అప్కః — ఇత్యాదిశబ్దంబులయందు "అచోరహాభ్యాం ద్వే" అనుసూత్రంబునఁ గకారమునకు ద్విత్వంబగుంగాన నొకమతంబున నుచ్చారణలోఁ గంఠ్యద్విత్వంబు స్ఫురించుటయు, "సర్వత్ర శాకల్యస్య" అను శాకల్యునిమతంబున నేకకంఠ్యత్వమే స్ఫూర్తి విషయమగుటయు, నెట్లుండునో యట్లే యంకశబ్దాదుల నుచ్చరించుచో గీర్వాణవ్యాకర్తల మతంబున ద్విగుణకంఠ్యత్వంబును నాంధ్రవ్యాకర్తలమతంబున నేకకంఠ్యత్వంబును స్ఫురించుననిన మతభేదంబుగలదు. వర్గీయాక్షరములకు ముందున పంచమవర్ణంబులే యుచ్చారణంబులో సంభవించుట (అనఁగా ద్విగుణ కంఠ్యత్వాదులు=) యనుభవసిద్ధంబుగా నున్నది గాని బిందూచ్చారణ మట్టులేదవియందు లేని యూహింపవలయు. సంస్కృతభాషలో "త్వఙ్ కరోషి. త్వంరోషి" ఇత్యాదిపదాంతస్థలంబున వర్గీయవర్ణంబులముందు బిందువుసాక్షికంబుగా నుచ్చారణంబులో ననుభవసిద్ధంబనియే గదా పాణినిచేత "వాపదాంతస్య" అను సూత్రమున విధింపఁబడినది. అందు ననెచ్చటను వర్గవర్ణంబులకు ముందు బిందువుచ్చారణంబులో లేదని యెంచఁగూడదు. మఱియు, ప్రకృతాంశములో గీర్వాణభాషను స్పష్టాంతముగా స్వీకరింపకొన్నవారికిని "వచ్చెం గమాలాత్ముఁడు" ఇత్యాదిపదాంతస్థలంబునఁ దెలుఁగుభాషలోఁగూడ బిందువుసాక్షికంబుగా నచ్చారణలో ననుభవసిద్ధంబే యనక తీరదు. సంస్కృతభాషలోఁ బోలెఁ దెలుఁగుభాషలో మేమును నేకపదంబునదుమబిందు ననుభవసిద్ధంబు గాదంచు నని మదూవుదురేని యట్టులు సర్వత్ర పదమధ్యంబున బిందువున్నచో [illegible] కృతప్రాకృతవ్యాకరణంబై.

పడ్భాషాచంద్రికయందు వకారాదిశబ్దంబులకు ‹‹రవలామసశ్చ›› (అ ౧ పా ౪ సూ ౭౨) అనుసూత్రమున రేఫలోపంబుగలిగి ‹‹సోః›› (అ ౨ పా ౨ సూ ౧౩) అనుసూత్రమునసైన ‹‹వకో›› అను రూపంబునకు ‹‹స్వరేభ్యోవక్రాదౌ›› (అ ౧ పా ౧ సూ ౪౨) అనుసూత్రంబునఁ బదమధ్యంబునఁ గల్గినబిందువునకు ‹‹వర్గేఽంత్యః›› (అ ౧ పా ౧ సూ ౪౭) అను సూత్రంబునఁ బాక్షికత్వంబంగీకరింపఁబడినది. మఱియు, ‹‹ఙ ఞ ణ నానాం›› (అ ౧ పా ౧ సూ ౪౧) అను సూత్రంబున (పరాఙ్ముఖః—పరంముహో) [కఞ్చుకః—కంచుఓ) ఇత్యాదిశబ్దంబులయందుఁ బాణినీయవ్యాకరణంబునసైన ఙకార ఞకారాదులకుఁ బ్రాకృతవ్యాకరణంబున వాల్మీకిమహర్షి చేత బిందువు విధింపఁబడియె. వ్యాకరణంబులోఁ బదాంతమునందుంబోలెఁ బ్రాకృతవ్యాకరణములోఁ బదమధ్యంబునను బిందువ్యాగమము పాక్షికంబుగా ననుభవసిద్ధంబైనట్టులు కరతలామలకంబుగా నిట్లు గానిపించుచుండె. సాంస్కృతికశబ్దంబులు శాస్త్ర (పకారంబునఁ బ్రాకృతభాషలో సంస్కరించుకొనుచోఁ బదమధ్యంబందలి పంచమవర్ణంబులిట్టులు పాక్షికంబుగా బిందువులగుచుండగాఁ నట్టి పంచమవర్ణపక్షపాతంబుం బాఱందోలి తెలుంగులోనికిం దెచ్చుకొన్న సాంస్కృతికపద [తత్సమపద] మధ్యమందుఁ గువలయానందంబైన బిందువే యెల్లప్పుడు నిందుసర్మంబౌ (ఇందుక్ = ఈతెగునందు; సర్మంబు = న్యాయము; దంపతిసదృశమనియు నర్థాంతరము) ననియెంచి యాంధ్రవ్యాకర్తలగు నన్నయభట్టారకాది సర్వజ్ఞులు (ఈశ్వరులును) సర్వదా దానిని శిరసావహించిరి.

అందువనే యాంధ్రతత్త్వవేత్తలమతంబున ననుస్వారయతి బిందుయతులు వేఱుగాఁ బేర్కొనంబడినవి. పంచమవర్ణంబులే యిందు నుచితంబైనచో ననునాసికాక్షర, సంయుక్తయతిభేదంబుననే గతార్థమగుంగాదే!! అజ్క—ఇత్యాదిశబ్దంబులయందలి కంఠ్యత్వతాల్వాదుల యుచ్చారణభేదం బప్పష్టభేదంబని యాంధ్రతత్త్వవేత్తల మతంబున నియ్యది యవివక్షితంబయ్యె. కావుననే ‹‹శత్రర్థేచూతచ్చానోః›› ఆం. శ. సంధిపరి. సూ. ౧౨ ‹‹తస్యాప్యచ్చు పూర్ణబిందురపి›› (సంధి. ప. సూ. ౧౩ = బాలవ్యాకరణక్రియాపరి. సూ. (౫౫) వర్తమానార్థకమైన యువర్ణకము పరమగుచో, అను మొదలగుధాతువులయొక్క ఉత్వంబునకు లోపంబుగాని లేక, మఱి బ్రహ్మానంబున బిందువున్నగాని యగునని సూత్రద్వయంబునకు ఫలితార్థము.) అని పైనింజూపిన బిందువిధా

యేకసూత్రంబు చరితార్థంబగుచున్నది, తెలుంగులో నాధునికులమతప్రకారంబున బిందువు రాక పంచమవర్ణంబే విధియైనందున నిట్టిచకారమెప్పుడును దంత్యంబేయగుం గాన నియ్యది పరమగుచప్పుడు (తమమతంబులోఁ బచ్చ, సజ్జ ఇత్యాదులుంబోలె) దంత్యానునాసికత్వధర్మద్వయంబుగల నకారమె నిత్యంబగుచుండఁగా మొదటిసూత్రమునసైన యీలోపమే సార్థకంబై రెండవసూత్రమునసైన బిందువిధానంబు వ్యర్థంబగును ఇట్టి పాక్షికబిందువిధానంబునఁ బ్రాచీనులమతంబులోఁ దెలుంగున బిందువే కాని పంచమవర్ణంబులు లేవని సిద్ధాంతమగుచున్నయది. కనుకఁ దెలుంగులోనికి ఞకారఙకారముల పూర్వము గా తేవలసినయవసరంబులేదు. మఱియు, "పతిచ్చ" ఇత్యాదిశబ్దములయందు నిట్టిలు దంత్యంబౌచకారాదులకు ముందు దంత్యానునాసికంబైన నకారమే విధాయకంబుగావున నాధునికులమతంబున మీఁదుమిక్కిలి యింకొకయనర్థంబును జేరంబడును.

శా॥ ప్రాంచద్భూషణ బాహుమూలరుచితోఁ బాలిండ్లు వో గాఁగఁబై
యంచుల్ మ్రోవఁగఁగౌఁగిలించి యధరంబాసింపవే !! శ్రీహరీ!
యంచున్ బ్రాహ్మణుఁడోరమోమిడి తదీయాంసద్వయంబంటి ప్రా
మ్మంచుం ద్రోచెఁగలంచునే సతులమాయల్ ధీరచిత్తంబులన్॥ మను. ౨ ఆ.

ఉ. అంచితవాసనాకలిత యానము దేరఁగఁబంచినన్నె
క్కించి సహాధిరాధుఁడయి కేల్ దనకేలనమర్చి సత్క్రథా
పంచయవర్తనుండగుచుఁ జారుముఖాబ్జవికాసమొప్పన
ర్తించుచుఁ బుణ్యలోకములు ప్రీతిమెలర్పఁగ నాకుఁజూపినన్॥ భార. అను. ౨౩.

మొదటిపద్యమున మొదటిపాదములోని "ప్రాంచత్" అనుశబ్దంబు సాంస్కృతికంబై నందునఁ దాలవ్యమౌ చకారమునకు ముందుబిందువు ఞకారమై "ప్రాఞ్చత్" అని ప్రాసస్థానంబున ఞకార చకార సంయోగముండును. తక్కిన మూఁడుపాదములలోని "అంచు" శబ్దంబు తెలుఁగైనందున దంత్యమైన యీపంతచకారమునకు ముందున్న బిందువు నవీనులమతంబున నకారమై "అన్చు" అనురీతిని బ్రాసస్థానమున నుండవలసివచ్చును. ఇట్లే అంచిత సంచయశబ్దంబులు ప్రథమతృతీయపాదములు సాంస్కృతికములు గావ ననునాసికవర్ణఘటితములై "అఞ్చిత" "సఞ్చయ" అని యుండవలయు ద్వితీయపాద

ములోని "ఎక్కించి" శబ్దము తెలుఁగైనను తాలవ్యచకారముగాన ఇకారార్థముక్తమై "ఎక్కిచ్చి" అని నవీనులమతమునన్నిష్టించును. నాల్గవపాదమందుఁగల "వత్తించు" శబ్దములోని చకారము సంత్యముగాన నిట్టుప్రాప్తస్థానమునను నకారదకారసంయోగమును ప్రాచీనులమతము ననుసరించియుండక తీరదు. ఇట్లు రెండుపద్యంబులయందును నొకపాదమున నకార, చకార సంయోగంబును వేఱొకపాదమున నకార, దకార సంయోగంబును నుండి సమానములుగా లేనందున నాంధ్రకవితాపితామహుని ప్రాచీనప్రయోగంబులు లక్షణగ్రంథములననుసరి పడక యనలక్షణంబులగుట స్పష్టించును. మఱియు, నప్పూర్వముగానోపాపత్తిసయుత్తము సంభవించునని తెలుపుటకై స్పష్టార్థమీక్రింది సలక్షణపద్యంబు రచియించి చూపఁబడుచున్నయది. కం॥ వనజాక్షిసత్పతింగా। న్చునుజవ్యాంతరమునందు నోఁచిననోముల్। గనుగొన్న పంటచేన। న్చునుచేద్దలుదల్పుమందు నుతివన్మునునే? ఇట నాల్గవపాదములో, ప్రాచీనులకు సమ్మతమైన యతివోలె ద్వితీయపాదములో సయితము (నవీనులమతమున) నకారదకార సంయోగమునంజేసి నకారయతియూస్తమైన దోషాపత్తి దువాళించును అందునఁ బ్రాచీనకవిస్మృతప్రయోగంబునను నష్టంబును, నప్పూర్వంబైనను కారాపత్తినలన లక్షణభ్రష్టంబునుబ్రబలి, స్మృతినాశాస్మృతాభ్యాగమునోయుంబుల లో కాయతంబయ్యెడిని. ఇంక నతివిస్తరంబుతోఁ జాలుంగావున నిట్టుల ప్రఖ్యాతులైన ప్రాచీనప్రబంధకర్తల దర్శనంబునకు భిత్తిగ్గి సంపాముస్వవ్యక్తిసంయోగింబులు సమాపంబులైపోవ, ననాద్యంతంబై పరిపూర్ణంబైనసరబ్ధ్యాంధ్రప్రపంచంబునందొకటి నిపూర్ణాన్ముష్వాసంభేదవిత్రంబైన యిబ్బహుకాంధ్రోక్తిమయప్రపంచంబునం బ్రబలమై ప్రసిద్ధిల్లుంగాక!!

అజాదిసంధి విషయము

శ్లో॥ సంహితైకపదే నిత్యా । నిత్యా ధాతూపసర్గయోః । ని
త్యా సమాసే వాక్యే తు । సా వివక్షామపేక్షతే॥

అనుపదనంబున సంస్కృతభాషలో నచటనచ్చుసంధి సంభవమనియున్నను బట్టియున్నది. సంహితయున్నప్పుడే సంధి కలుగునుగాని వేఱొకప్పుడు గలుగదు. సంహితయనఁగా నుచ్చారణలో వర్ణముల కత్యంతసాన్నిధ్యము (సంహితానామ స్వభావసిద్ధార్థమాత్రాతిరిక్తకాలవ్యవాయేన రాహిత్యం, అని వ్యాకరణశాస్త్రవ్యాఖ్యాతలు

చెప్పినారు. అర్ధమాత్రకాలముకంటె వర్ణంబులమధ్యను నెక్కుడుకాలము వ్యవధానమయినప్పుడు సంహితలేదని వ్యాకరణవేత్తలు నిశ్చయించిరి. సంహితాశబ్దమును సంధిశబ్దమును నొకధాతువు ననుసరించియే పుట్టినవిగానఁ బాఠకుడు వాక్యము చదువునప్పుడు గ్రుక్కయాపినచోటులనెల్ల నర్ధమాత్రాకాలముకంటె నెక్కువయెడముండునుగాన సంధియుండఁగూడదు. శ్రోతలకు వాక్యముయొక్క యర్థము బాగుగఁ దెలియుటకైతన యిచ్చవచ్చిన చోటులనెల్లను నాపుచు సంధిలేకుండఁ జదువవచ్చును. పద్యంబులలోని వాక్యంబులకుమాత్ర మిట్టివిధి చెల్లదు. సర్వదాపద్యంబు సంధియుక్తంబుగానే యుండవలయు. పద్యంబులో సంధి లేకుండెనేని పెద్దలచేనది యతిభంగమనునొక్క గొప్పదోషముగాఁ బరిగణింపఁబడియె. ఇట్టియాచారము చిరకాలమునుండియు రూఢమయి యున్నది. ఉదాహరణముగా శంకరమండనమిశ్రులవివాదములోని శ్లోకంబులు శంకరవిజయమునుండి యెత్తిచూపుచున్నాఁడను.

శ్లో॥ కర్మకాలే న సంభాష్య
అహంమూర్ఖ సంప్రతి
అహో ప్రకటితం జ్ఞానం
యతిభంగేన భాషిణా

శ్లో॥ యతిభంగే ప్రవృత్తస్య
యతిభంగో నదోషభాక్
యతిభంగే ప్రవృత్తస్య
పంచమ్యంతం సమస్యతాం॥ (8వ సర్గ, 27, 28, శ్లోకములు)

మండనమిశ్రులు మొదటిశ్లోకమునందు .నసంభాష్య—అహం, అని విసంధిగాఁ బలుకుటను విని యాదిశంకరులు దానిని యతిభంగదోషముగానెంచి యాక్షేపింపఁగా మిశ్రులవారు తగినసమాధానముచెప్పలేక యతిభంగమందు ప్రవర్తించినతనకు శ్లోకములోనియతిభంగము దోషముగాదని వక్రశ్లేషముగానుత్తరము చెప్పిరి. కావునఁ బద్యగతంబైనవాక్యంబునందు సంధితప్పక యుండవలయు.

నుజ్యంతభవత్యర్థవిమర్శనంబు.

ఉ॥ మాకునతిప్రియుండవు సమస్తవిదుండవు చెప్పుమయ్య యీ
లోకములోనివర్తనములుండగువాని నెఱుంగ నవ్వనిం
బ్రాకటధర్మతత్త్వవిదు బ్రాహ్మణముఖ్యుఁబురోహితుండుగాఁ
జేకొనువారమట్టి బుధసేవితుఁగానఁగమాకు నంపగదె॥ భార. ఆది. 8 ఆ.

పైపద్యంబున రేఖతో నిరూపింపఁబడిన "కాను" అను శబ్దంబు నుజ్యంతంబగు భూ (అగు) ధాతువు. అగుధాతువునకు నుజి పరమగునప్పుడు క్రి. పరి. (91) సూత్రమునఁ గాదేశము రాఁగాఁ నైన రూపంబు. ఈక్రియాపరిచ్ఛేదములోని (40) సూత్రమునందు మర్థమందును, భావలక్షణార్థమందును, నుజిప్రత్యయంబు విధింపఁబడుచున్నదిగదా!! ప్రకృతప్రయోగమందలి యగుధాతువున కేయర్థమందునుజిప్రత్యయంబు సంసిద్ధించునో కొంచెము విచారింతముగాక!! యజ్ఞదత్తుండు పురోహితుండుగాఁ (అగుచుండ) తలంచుచున్న వాక్యంబున ముఖ్యక్రియయగు తలంచుటకును, పురోహితుండగుటకును, యజ్ఞదత్తుఁడేకకర్తయైనట్టులు "బ్రాహ్మణముఖ్యుఁ బురోహితుండుగాఁ జేకొనువారము" అనువాక్యంబునఁ జేకొను క్రియకును బురోహితుండగుటకును నొకరు కర్తగానందునఁ నుజర్థంబిట సందర్భయుక్తంబుగానేరదు. ప్రకృతపద్యంబునఁ బ్రకరణసందర్భమునంజేసి యుజ్ఞానాదులం జేకొనువారును, బ్రాహ్మణముఖ్యుఁడు పురోహితుండగువాఁడుగాన నగుధాతు చేకొనుధాతువులకుఁ గర్తలు వేర్వేఱగుచుండుట స్పష్టమగుచున్నది. "బ్రాహ్మణముఖ్యుఁడు పురోహితుండుగా నజ్ఞానాదులు ప్రసిద్ధిని జేకొనిరి" యనున్న వాక్యంబునఁ జేకొనుధాతువునకుఁ గర్మము ప్రాపకమై పురోహితుండగుటకుఁ గర్తయైన బ్రాహ్మణముఖ్యుఁడు ప్రథమాంతపదముచే బోధింపఁబడినట్లు లేవాక్యమున నుండిలేదుగాన నిట భావలక్షణార్థంబును బొసంగనేరదు. ఈవాక్యంబున రేఖానిర్దిష్టములైన రెండు క్రియలలోఁజేకొను క్రియలక్ష్యము. "కాఁగ" (అగు) అను క్రియలక్షణము. ఈలక్ష్యలక్షణక్రియలకు రెండింటికిని బ్రథమాంతములచేతఁ జెప్పంబడి యుజ్ఞానాదులును, బ్రాహ్మణముఖ్యుఁడును గర్తలుగా నన్వయించుచుండిరిగావున భావలక్షణార్థము సమంజస

మగుచుండును. ఇఁకను «బ్రాహ్మణముఖ్యుఁబురోహితుండుగాఁ జేకొనువారు» నన్న పద్యవాక్యంబందునో!! బ్రాహ్మణముఖ్యుఁడు చేకొనుధాతువునకుఁ గర్మంబుగానన్వయించుచు ద్వితీయాంతపదంబుచేఁ దెలుపంబడుచుండెంగాని ప్రథమాంతంబునఁ «గాన్» అనుక్రియతో నన్వయించుచుండలేదుగాన నియ్యది భావలక్షణార్థంబున కుదాహరణంబుగా నుండనేరదు. అందునఁ బైపద్యమందలి యగుధాతువునకుఁ (కాన్) దుమర్థభావలక్షణార్థంబులలో నేదియు సందర్భింపకయున్నందునఁ గారకపరిచ్ఛేదములోని (3౨) సూత్రమున బ్రాహ్మణముఖ్యశబ్దంబునకుంబోలె విశేషణమైన పురోహితశబ్దంబునకు బ్రథమావిభక్తి సంగతంబుగాఁ గానిపింపదు. ఒకవేళ బ్రాహ్మణముఖ్యుఁడు చేకొనుధాతువునకుఁ గర్మంబైనందున నీపద్యవాక్యంబులో «గాన్» క్రియకుఁ గర్తగాకున్ననుబురోహితుండట్టి క్రియతోఁ గర్తగా నన్వయించుచున్నందున నిట భావలక్షణార్థంబున నజిప్రత్యయంబు రాఁగాఁ గారకపరి. (3౨) సూత్రంబునఁ బ్రథమావిభక్తియుండవచ్చునందురేని యట్లనవలదు. అట్టి భావలక్షణార్థమే యీపద్యంబున గ్రహింపబడినచోఁ, «బ్రాహ్మణముఖ్యుఁడు పురోహితుండుగా నర్జునాదులు ద్రౌపదిం జేకొనిరి» యన్నవాక్యంబునఁ గర్మంబైన ద్రౌపది బ్రాహ్మణముఖ్యునికంటె వేఱుపదార్థమైనట్టులు, ఇచ్చటంగూడఁ గర్మంబైన బ్రాహ్మణముఖ్యుఁడు ప్రథమాంతపదబోధ్యుండైన పురోహితుండుగాక వేఱొకండుగా నున్నట్టులు తోఁచిపద్యంబున నపార్థము సిద్ధించును.

అనఁగాఁ బైపద్యమందలి చేకొనుక్రియనులక్ష్య (జ్ఞాప్య) క్రియఁగాను, దానికిఁ «గాన్» అనునజివర్ణకాంతభవతి (అగు) క్రియను లక్షణ (జ్ఞాపక) క్రియఁగాను భావించి యీలక్షణక్రియకుఁ గర్తగాఁ బురోహితుండన్వయించునని యెంచి కారక. ప. 3౨ సూత్రమునఁ బ్రథమవచ్చునని భావలక్షణార్థము చెప్పికొన్నచో నట్టియెడనీవాక్యంబునకు, నర్జునాదులు వేఱొక పురోహితుండు దగ్గరనుండఁగాఁ బూర్వోక్తదృష్టాంతవాక్యమందలి (ద్రౌపదినిబోలె) నొకబ్రాహ్మణముఖ్యునిఁ జేకొన నుద్దేశించిరియన్న పరిహాస్యార్థమాయి పురోహితుండు బ్రాహ్మణముఖ్యునికంటె వేఱుగానున్నట్లు తోఁచును. సిద్ధాంతములో బ్రాహ్మణముఖ్యునే పురోహితుండగుటకు నుద్దేశించినటులతోఁచుచున్నందున నిట్టిస్థలంబులందుఁ «గాన్» అనుక్రియ యుద్దేశ్యవిధేయభావముం దెల్పుంగాని భావలక్షణార్థంబును బోధింపదు, ఇటవేఱొకండుగాక బ్రాహ్మణముఖ్యుఁడే పురోహితుండని సామానాధికరణ్యము తోఁచుచున్నందున «సామానాధికరణ్యాద్భిన్నాది

భోద్వితీయాభవిష్యతి, కటంకరోతిభీష్మముదారంశోభనందర్శనీయమితి" అని "అనభిహితే" (అ. 2 పా. 3 సూ. 1) అనుసూత్రంబునఁ బతంజలిభగవానులు కర్మవాచకంబైన కటశబ్దంబునకు విశేషణంబులైన భీష్మాదిశబ్దంబులకంటె ద్వితీయావిభక్తి గలుగునని నిశ్చయించినట్లే యిచ్చటంగూడఁ గర్మవాచకంబైన బ్రాహ్మణముఖ్యశబ్దమునకు విధేయవిశేషణమైన పురోహితశబ్దంబునకంటె ద్వితీయావిభక్తి యుత్పత్తిల్లునని సిద్ధాంతపఱుచుట న్యాయంబుగదా! ఒకవేళఁ "గాన్" అను నుపవర్ణకంబు కర్త్రర్థకమని యెంచి పురోహితపదార్థమును దానికిఁ గర్తగానున్నట్టులు వివక్షచేసినను, గారకప్రకరణస్థప్రథమసూత్రంబున, ప్రథమావిభక్తికిని గర్త్రర్థక బ్రాహ్మణముఖ్యునితో సామానాధికరణ్యమునకుంజేసి ద్వితీయసూత్రంబున ద్వితీయావిభక్తికిని, పురోహితశబ్దముకంటె ప్రసక్తి కలుగుచుండఁగా, శ్రీ. ప. 50 సూత్రమున వ్యాకరణాంతర్గత నిత్యత్వన్యాయంబంగీకరించినరీతిని నిచ్చటఁ బరత్వన్యాయం బవలంబించుట యుక్తంబుగాన "విప్రతిషేధేపరంకార్యం" (అ.1 పా. 4 సూ.2) అను శాస్త్రంబునఁ "గర్మంబువద్వితీయయగు" అను పరసూత్రవిధాని ద్వితీయావిభక్తియే యిట నిస్సంశయంబుగా నివ్వటిల్లుననుట యొప్పుకొనకతీరదు. కావున నింక విస్తరంబుతోఁ జాలును. అందునసర్వవిధంబులను "పురోహితునిఁగా" అను ద్వితీయాంతమే యుండవలయును పైనింజూపిన చర్చంజేసి యిట్టిస్థలంబులందు వ్యాకరణంబునవిధించిన తుమర్థముగాని భావలక్షణార్థముగాని సందర్భపడనందున "న్యాయముగాను" ఇత్యాదులయందుఁ "గాను" శబ్దంబు క్రియావిశేషణమన్న యంశమును మాత్రము సూచించినరీతినే యిట్టివిశేషణంబున కనుప్రయుక్తంబైన యాశబ్దంబు [కాను] విధేయవిశేషణమన్న సంగతినే బోధించుంగాని యన్యదర్థంబును దెలుపదన్న యంశం బార్యవ్యవహారంబులఁ దేటపడుచున్నది. కావుననే యీక్రింది ప్రయోగంబులు సాధువులగుచున్నవి.

చ॥ పరిచరుఁగాఁగనేలెనిరపాయునరిఘ్నునిఁ బాకశాసన । స్ఫురదురువీతిహోత్రుని
సముజ్జ్వల మేరుసమానగాత్రునిన్ । బరమపవిత్రునిన్ మునిసుపర్వనగస్తుతిపాత్రునిన్మనో ।
హరఫల శేముషీకబళితాంబుజమిత్రుని వాయుపుత్రునిన్ ॥ శ్రీరంగమాహాత్మ్యము.

ఉ. శ్రీగజగామినీమణిని సీతనుగా నిరపాయిఁగాఁ ద్రిలో
కీగృహమేధిఁగాఁ గరుణ కేతనుఁగాఁ భవరోగవైద్యుఁగా

నాగురువాననిన్నెమది నమ్మితివేఱొక వేల్పుఁగొల్వనీ
వేగతికావవే రఘుపతీ! శరణాగత వజ్రపంజరా!! వజ్రపంజరశతకము.

కం. ఏవానిబంధుమిత్రులు, జీవధనమ్ములనుదప్పిఁ జెందునుగృశునిం। గావాని నెన్నఁగాఁదగుఁ। గేవలతనుకార్శ్యయుతుఁడు కృశుఁడె నరేంద్రా!! భార. శాం. ౧. ఆ.

కం. ధృతి నెవ్వని నేనిఁబురో। హితుఁగాఁబుణ్యమునఁబడని యిక్ష్వాకులో। స్థితులైనపతులు రాజ్యో। న్నతినొప్పమఁజేసి రుర్వినానాక్రతువుల్॥ ఆది. భార. ౭ ఆ.

కం. అన్నలుదమ్ములుగలుగుట। యున్నతుఁగాఁ జేయునెంతయును నృపతిందా మన్ననయునీగియునుసం। పన్నంబులుగాఁగవారిఁ బాటించుటగుణ్॥ భా. శాం. ౨ ఆ.

ఇత్యాదిప్రయోగంబులు పరిశీలింపఁగా విశేష్యము ద్వితీయాంతమయ్యోనేనివిధేయవిశేషణత్వసూచకంబైన నుజీవర్ణకాంతభూ (అగు) ధాతువున కుపపదంబై ద్వితీయాంతవిశేషణమే విశేష్యానుసారంబుగా నుండవలయునని తేటపడుచున్నది.

విశేష్యము ప్రథమాంతమయ్యోనేని, యపుడనుప్రయుక్తంబై ననుజీవర్ణకాంత భూ (కాను) ధాతువుతో విశేషణమును బ్రథమాంతమై యుండందగు.

తే. బోఁటిఖొకతె పెండ్లి పాటపాడఁగఁజొచ్చె। నాఁపరానివిరహతాపమునను। బేరుగూర్చితాను బెండ్లికూఁతురుకాఁగ। గోత్రధరుఁడు పెండ్లికొడుకుగాఁగ॥ ఇత్యాదులుదాహరణంబులు. ప్రకృతమందలి "బ్రాహ్మణముఖ్యుఁ బురోహితుండుగా" నన్న పద్య ప్రయోగంబునకు శరణంబేమని యడుగుదురేని, యిట యతిప్రాసాదుల బాధలేదుగాన "బ్రాహ్మణముఖ్యుఁ బురోహితేంద్రుఁగా" (పురోహితశ్రేష్ఠునిగా) ననియే సంప్రదాయపాఠంబున్నట్లూహించినచో మేలుగానుండును. అటుగాక యీప్రథమాంతపాఠమే సాధువుగాఁ నుండందగునన్న యభినివేశమున్నయెడ "స్థితస్యగతిశ్చింతనీయా" యనున్యాయంబున నీక్రింది యగతికగతి నవలంబించి సవరణచేసికొనం జనుః—

శ్లో। "యామాహుస్సర్వభూత ప్రకృతిరితియయాప్రాణినః ప్రాణవంతః" అను

శాకుంతలీయశ్లోకంబునందును, శ్లో॥ "విభుర్విభక్తావయవంపుమానితిక్రమాదముం నారద ఇత్యబోధిసః" అనిన శిశుపాలవధయందలి శ్లోకంబునందును, క్రమంబుగా "యాం" అను ద్వితీయాంతమునకు "సర్వభూతప్రకృతి" శబ్దంబు విధేయవిశేషణంబైనను, ద్వితీయశ్లోకమందు "అముం" అనిన ద్వితీయాంతమునకు "నారద" శబ్దంబు విధేయవిశేషణంబైనను, నిపాతంబైన యితిశబ్దంబునభూతప్రకృతనారదులయందలి కర్మత్వంబు చెప్పంబడినందునఁ క్రమంబుగాభూతప్రకృతినారదశబ్దంబులకంటెఁ ప్రాతిపదికార్థమందుఁ బ్రథమావిభక్తి "సూ॥ నిపాతేనాప్యభిహితే కర్మణినకర్మవిభక్తిః, పరిగణనస్యప్రాయికత్వాత్" (అధికరణం ౫ అ ౨ సూ. ౨౨) అనుసూత్రమున వామనాదిప్రాచీనుల మతంబునందుఁ బ్రవర్తిల్లఁగాఁ బ్రథమాంతములైనభూతప్రకృతినారదశబ్దంబు లెట్లుసాధువులుగాఁ దలంపఁబడియెనో యట్లే ప్రకృతంబునఁ "బ్రాకటధర్మతత్త్వవిదు బ్రాహ్మణముఖ్యుఁ బురోహితుండుగా" ననుపద్యమందు ద్వితీయాంతమయిన బ్రాహ్మణముఖ్యశబ్దంబునకుఁ బురోహితశబ్దంబు విధేయవిశేషణంబైనను "కాను" అనునవ్యయంబు ఇతిశబ్దార్థకంబని (అని యనియెడి యర్థముగలదని) యంగీకరించి యట్టి యవ్యయంబునఁ బురోహితుని యందలి కర్మత్వము చెప్పంబడినందునఁ బురోహితశబ్దంబుకంటెఁ బ్రాతిపదికార్థమందుఁ బ్రథమావిభక్తి ప్రవర్తిల్లినదని సౌకర్యంబున సవరించుకొని నచో "బ్రాహ్మణముఖ్యునిఁ బురోహితుండని చేకొనువార" మనిన సరసార్థంబున నట్టి ప్రథమాంతపురోహితశబ్దంబు సమంజసంబయ్యెడునని యెఱుంగునది.

ఇట్టిలింకను వ్యాకరణసూత్రపరిగ్రహంబున నిర్ణయింపశక్యముగాని సశేషవిషయంబు లార్యులపదపఙ్క్తి విన్యాసంబు పరిశీలించి నిశ్చయించికొనుచు శాస్త్రమర్యాదం బ్రవర్తిల్లుట పరమశ్రేయంబు.

(మూలము) శ్లో॥ శ్రీస్తనాంచితకస్తూరీ। పంకసంకలితోరసే
పంకజాక్షాయనాథాయ వేంకటేశాయమంగళమ్॥

వ్యా — లక్ష్మీదేవిస్తనములయందుఁ బూజ్యమైయున్న కస్తూరీపంకముతో మిళితంబైన వక్షస్థలంబునాటిల్లఁగాఁ బంకజనేత్రుండై పరఁగుచున్న వేంకటేశ్వరస్వామికొఱకు మంగళంబయ్యెడుమని యాశాసించుచు గ్రంథకర్త "కవి వేంకటనాయకః" అను న్యాయంబును స్మరింపించుచుండెను.

శ్లో॥ సర్వపాపాని వేం ప్రాహుః। కటస్తద్దాహ ఉచ్యతే। సర్వపాపదహో యస్మాద్వేంకటాచల ఇత్యభూత్ — అనిన బ్రహ్మాండపురాణవచనంబున సర్వపాపదాహకంబగు “వేంకట” బిరుదంబుతోఁ బ్రబలియున్న భగవానుని స్మరించినచో జ్ఞానాజ్ఞానకృతసకల దుర్దోషంబులును దొలంగునన్న దృఢవిశ్వాసంబున భక్తభాగధేయంబగు వేంకటనామధేయంబుననే పైశ్లోకంబును గ్రంథకర్త యనంబడుచిన్నయసూరి సమకూర్చెడునన్నతత్త్వంబును దెలియునది. ఈశ్లోకంబున “శ్రీస్తనాంచిత.....తోరసే,, అను శబ్దంబు బహువ్రీహిసమాసంబు. ఉరశ్శబ్దాంతమైన బహువ్రీహికి సంస్కృతవ్యాకరణంబున సమాసాంతమైన కప్ప్రత్యయంబు “ఉరఃప్రభృతిభ్యః కప్,, (అ.౫ పా.౪ సూ.౧౫౧) అను సూత్రంబునఁ గలిగి “శ్రీస్తనాంచితకస్తూరీ। పంకసంకలితోరస్కాయ,, అని యిట్లుండవలయును. శబ్దసాధనంబునకు యత్నంబుచేసినం బద్యలక్షణంబునకు భంగంబు గలుగును. ఒకవేళ “సమాసాంతవిధిరనిత్యః,, అనుపరిభాషవశంబునఁ గప్ప్రత్యయం బనిత్యంబని యంగీకరించినచోఁ బూర్వోక్తప్రయోగంబు సాధువగునందుకేని యటులనందగుఁ బ్రాచీనకవికృతమైన యొకమహాగ్రంథములో నెచ్చటనైన నిట్టి నలుసుండెనేని యచ్చటనిట్టి యనిత్యత్వపక్షం బంగీకరించి దోషపరిహారంబు చెప్పినం బాగుండును గాని ప్రకృతంబున రచియించిన యొక్కయనుష్టుప్ శ్లోకములోనే యిట్టి యనిత్యత్వపక్షావలంబనం బగతికంబై తోఁచెడిని. “ద్విత్రిభ్యాంపాద్దన్మూర్ధసుబహువ్రీహౌ” (అ.౬ పా.౨ సూ.౧౯౭) అను సూత్రముననైన యనిత్యత్వజ్ఞాపకత్వమున “శ్లో॥ చతుర్దశసహస్రాణి। రక్షసాంభీమకర్మణాం। త్రయశ్చదూషణఖరత్రిమూర్ధానో రణే హతాః,, ఇత్యాద్యుత్తరరామచరితాదిపూర్వకవిప్రయోగంబులు సయితము సాధువులనుట యిష్టములేక వ్యాఖ్యాతలచేత నన్యథా సవరింపఁబడినవి. ఇంతియకకాక, ఉరశ్శబ్దాంతమైన బహువ్రీహిలోఁ గప్ప్రత్యయంబునకు ననిత్యత్వపక్షంబంగీకరించినానిరీతి యే కవిప్రయోగమందును గానరాకున్నయది. శ్లో॥ వ్యూఢోరస్కో వృషస్కంధస్సాలప్రాంశుర్మహాభుజః॥ అను కాళిదాసప్రయోగంబును “వ్యూఢోరస్కేన, మహోరస్కేన,, అనిన హాయవరట్ సూత్రస్థభాష్యకారప్రయోగంబులును, నురశ్శబ్దాంత బహువ్రీహివిషయములోఁ గప్ప్రత్యయంబున కనిత్యత్వపక్షం బంగీకరించి యీపూర్వోక్తప్రయోగంబును సాధువుగాఁ జేయుటకు బ్రబలప్రతిబంధకంబులుగా నున్నవి గావున నియ్యదియిట్టి యనన్యసాధారణవ్యాకరణగ్రంథమునకు రచనాకర్తయనిపించుకొనుసూరిగారియెడ నాశ్చర్యజనకంబనక తీరదు.

గ్రంథకర్తృత్వవిచారణ.

(మూలము)—కం॥ మును మదుపజ్ఞంబగుచుం। దనరినవ్యాకృతిని సూత్రతతి నొక కొంతం। దెనిఁగించి యిది ఘటించితి। ననయము బాలావబోధమగు భంగిఁ దగన్॥

వ్యా—మదుపజ్ఞమ్=మమ-ఉపజ్ఞా-మదుపజ్ఞమ్,, అని సంస్కృతసమాసము. ఉపజ్ఞ' యనఁగా వేఱొకరియుపదేశము లేకుండనే తనచేత మొట్టమొదట దెలియఁబడినయంశంబని సంస్కృతవ్యాకరణంబునఁ గర్మార్థమందుఁ గప్రత్యయము. వాల్మీకిమహామున్యాదులచే నుపదేశములేకయే తనంతతాను స్ఫురించిచేయంబడినట్టి శ్లో॥ మానిషాదప్రతిష్ఠాంత్వ। మగమశ్శాశ్వతీస్సమాః॥. ఇత్యాది శ్లోకమువంటిదని భావము. ఇట విశేష్యమైన వ్యాకృతశబ్దము స్త్రీలింగమైనను ,,ఉపజ్ఞోపక్రమంతదాద్యాచిఖ్యాసాయామ్,, అను సాంస్కృతికసూత్రంబున నపుంసకమగును. తత్సమపరి. (86) సూత్రమిచట ననావశ్యకము. తనరినవ్యాకృతిని=ఒప్పిన (గీర్వాణభాషలో మున్నుతాను రచియించిన) వ్యాకరణంబున నని యర్థము. మొట్టమొదటఁ దాను గీర్వాణభాషలో రచియించిన యాంధ్రవ్యాకరణములోని సూత్రములను బాలురకు సుబోధార్థమై తెనిఁగించి వెల్లడించితినని పద్యతాత్పర్యము. మఱియుఁ దాను బహులక్ష్యంబులు పరిశ్రమతో సంగ్రహించి గీర్వాణభాషలో నీతెలుంగువ్యాకరణంబును మొట్టమొదట రచియించితి నన్నతాత్పర్యముగల మాటలుగూఁడ గ్రంథాదియందును గ్రంథాంతమందును నచ్చుపడియున్నవి గాని యయ్యవి యీపద్యార్థముతోడనే గతార్థములని యూహించి పరిత్యజించితిరి. ఇటులు పద్యార్థమువలననేకాక యీబాలవ్యాకరణరచనకుఁ బూర్వమున నాంధ్రభాషావిషయమై గీర్వాణభాషలో నొకసూత్రగ్రంథము। తాను వ్రాసినచొప్పు గ్రంథాద్యంతంబులయందును ,,ద్విర్బద్ధంసుబద్ధంభవతి,, అనున్యాయంబున దృఢపఱుచుకొనుటకుఁ బౌనఃపున్యంబునం జెప్పుచుండుట కానిపించుచున్నయది. పద్యంబులోని మదుపజ్ఞశబ్దంబున ,,బాలవ్యాకరణమునకు మూలాధారమయిన సాంస్కృతికసూత్రకోశంబు నేనే మొదట రచియించితినిగాని వేఱొకరు రచియింపలేద,, నినని షేధార్థమును వెల్లడించుట తోఁచుచున్నది, ఈగ్రంథకర్తకు నేలయింత యనుమానమో వింతగానున్నది. కాళిదాసాదికావ్యకర్తలు గాని, పాణిన్యాదిశాస్త్రకర్తలు గాని వారిగ్రంథ

కర్తృత్వమునన్నైనకీర్తిం జేసి విబుధు లుపజ్ఞాశబ్దంబు నుపయోగించుటతక్క సర్వసామాన్యముగా నిట్టిపదంబును దమంతతాము వాడుకొన్నరీతి కానరాకున్నది. ఇంతియకాక యీచిన్నయసూరిగారు సైతము నీతిచంద్రికయొక్క గ్రంథకర్తృత్వవిషయమై యిట్టిమదుపజ్ఞశబ్దంబు నుపయోగించుకొని వివక్షించుకొనుటలో నింత శ్రద్ధవహించినట్లు కనంబడదు. ఇంతశ్రద్ధతో వక్కాణించుకొనుటయే గాని యాకోశం బేకోశస్థానమందును గోచరింపక యున్నది. శబ్దలక్షణసంగ్రహమను పేరను సప్తపత్రియైన యొకపొత్తంబుమాత్రము తెనుంగున వ్రాయంబడిన సూత్రంబులతో నుదాహరణాదివిరహంబుగా ముద్రితంబై కనంబడు. ఈమూలపద్యంబునొద్దను బ్రసంగవశంబునం జెప్పంగా నవసరంబైన యొకయంశంబుగలదు, శిష్టు కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిలుగారును, పరవస్తు చిన్నయ్యసూరిగారును సమకాలికులుగాన నొకప్పుడిద్దఱును దటస్థించి వ్యాకరణశాస్త్రప్రస్తావనం జేయంగా సూరిగారి పాండిత్యంబున కోడి శాస్త్రిలుగారెంతయునోర్వలేక సూరిగారి ప్రసిద్ధిని భంగపఱుపవలెననియెంచి తత్కృతమైన బాలవ్యాకరణంబు నెట్టెట్టులో సంగ్రహించి, స్వప్రణీతమైన సంస్కృతగ్రంథమున కయ్యది తెలుంగేకాని వేఱొకవిశేషంబు లేదని యనిపించుటకై యిటీవల సోదాహరణవివరణంబుగా హరికారికాగ్రంథంబును రచియించిరి యన్న కింవదంతియొకటి వాటిల్లుచుండు ఇది యెంతవఱకు నమ్మందగినదో కొంచెమాలోచింతము.

(1) వేదశాస్త్రాధ్యయనంబునకు నిర్ణీతంబైన బ్రాహ్మణవర్ణంబునం బుట్టినది మొదలు గురుకులశిక్షనొంది యనేకసభాస్థలుల శలాకపరీక్షలిచ్చి యాటీటీటి రాజాస్థానంబులందు యావజ్జీవమును బండితుండుగా నెన్నికగాంచిన కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిలుగారి వంటి పెద్దభారతయోధు తెలుంగుపండితుండైన సూరిగారికోడెనన్న వాక్యంబును విన్నతోడనే. "శ్లో॥ బాధితంపృశ్యతామక్షైస్తేన బాధో నదృశ్యతే। జీవన్నాఖుర్నమార్జారం। హంతి హన్యాత్కథం మృతః॥ అపిపాంసుపతాస్త్రిణావిద్ధశ్ఛన్నమమారయః నిష్ఫలేషువినాన్మాం గోనజిఘృక్షతీత్యత్రికాప్రమా"॥ అనునట్టి వేదాంతపంచదశితృప్తిదీపాంతభాగమందలి శ్లోకద్వయంబును నీసందర్భమున మాకు జ్ఞప్తికివచ్చి హాసంబువొడముచున్నది.

బ్రాహ్మణేతరుండు తానుజదివినజదువు బ్రాహ్మణుని చదువుతోసహస్రతమాంశంబున్నను నంతెమట్టెయింతగాఁదోఁచి బ్రాహ్మణుం డెంతో చదివినంగాని యాశీర్ణం

పతేనికీర్తినిసులభంబుగా సంపాదించును. కూపోదకంబు తానుప్పనగాక యించుక
రుచిగానున్నచోఁ గంగోదకంబును మీఱియున్నదనినయతిశయోక్తిని సంపాదించును.
శాస్త్రులగారిని సూరిగారు మీఱినారన్నవాడుకకూడ నట్టిదేయని మాతాత్పర్యము.
“ఆ.గీ. శిష్టకులకలశజలనిధి। శీతకరఃకృష్ణమూర్తిసంఖ్యావాన్।షడ్దర్శనీస్వతంత్ర। స్త
నోతి హరికారికావలీంవృత్తిమ్” అనితనగ్రంథాదిని షడ్దర్శనములయందునుస్వతంత్రుం
డని నిర్భయంబుగాఁ బ్రకటించుకొనిన కృష్ణమూర్తిశాస్త్రులు గారివంటి పెద్దపండితుని
తనకే శాస్త్రమందుఁ బరిశ్రమగలదో యాసంగతిని గ్రంథాదియందుఁ దెలియంజేయు జం
కిన చిన్నసూరిగారు మీఱెనన్నమాట యెట్లుపొసంగును. ఇందుమిందుగా గ్రంథకర్తలు
గురుకులశిక్షగా శాస్త్రాభ్యాసం బొనర్చినచో నట్టితమరొకగ్రంథంబును రచింపవలసి
వచ్చిన సమయంబున రచనకుందగినంత సంభారము తమయొద్దఁ బూర్తిగానున్నది యని
బుధులకుసూచించుటకై యెంతోయుత్సాహముతో స్వకీయమైన శాస్త్రపాటవంబును
బ్రరోచనాపూర్వకంబుగాఁ బ్రశంసించుకొనుట తఱుచు సంప్రదాయంబుగా నిటివల
నున్నయది. శ్లో. “అహంచనాట్యశ్రితి పారదృశ్వా। సుధామునస్తస్యకవేశ్చవాచః”
అని ప్రతాపరుద్రీయమందు సూత్రధారుఁడు తనపాండిత్యంబును శ్లో. “యేనస్వైరమభా
ణిపాణినిమతం ప్రాణాదికాణాదవాగ్గుంభే.” అని సాహిత్యరత్నాకరంబున ధర్మసూరి
యును శ్లో. “పాతంజలేమహాభాష్యేకృతభూరిపరిశ్రమః.” అనిశబ్దేందుశేఖరప్రారంభం
బున నాగేశపండితులును, శ్లో. “శ్రీమజ్జ్ఞానేంద్రభిక్షో రధిగతసకలబ్రహ్మవిద్యాప్ర
పంచః” ఇత్యాదికముగా రసగంగాధరమందు జగన్నాథపండితరాజును శ్లో. “వాణీం
కాణభుజీమజీగణదవాసాసీచ్చవైయాసికీమ్” అని మల్లినాథసూరియును, నిట్టులనేకులు
బుధులు ప్రకృతకృత్యంబునకుఁ గావలసినసంభారము తమయొద్దమెండుగా నిండియుండె
నని సూచించుటప్రరోచనామూలంబునఁ బ్రసిద్ధమైయున్నది.

కాఁబట్టి సూరిగారు గురుశిక్షతో సంస్కృతవ్యాకరణమే చదివియుండెనేని
యట్టివలసినశాస్త్రపరిశ్రమ సంభారము తనకుఁ బ్రబలంబుగా నున్నది యనిశాస్త్రసం
ప్రదాయాంశంబులతో నిండియుండిన యిట్టిబాలవ్యాకరణంబు రచియించుసమయంబున
నుత్సాహంబుతోఁ గృష్ణమూర్తిశాస్త్రులుగారువోలెఁ జెప్పుకొనియుందురుగానియిట్టులు
తెలిసినను మౌనంబుతోనుందురని యెవ్వరును ననుకొనరు. ఈతెలుంగువ్యాకరణంబు
కేవలమును సంస్కృతవ్యాకరణమును జదివినంతమాత్రమున రచియించుటకు నలవియైనది

గాక శాస్త్రాదులయందు నిష్కృష్టమైన యనుభవపరిపాకంబునం జేయందగిన గ్రథంబన్నసంగతి నిర్వివాదాంశంబు. ఇంతగొప్పగ్రంథమును రచియింపసాధనంబైన శాస్త్రజ్ఞానమే గురినివలనఁ దనకులభ్యమైనదో యాగురుని నమస్కరించుమారంబున గ్రంథాదియందు ఋజువుచేసికొనుభారం బీసూరిగారికి నవశ్యకర్తవ్యంబై యున్నది. నిజంబుగా నీపాత్తంబు రచియింపఁగలిగినంత శాస్త్రజ్ఞానమే యుపదేశమైనచో బ్రాహ్మణేతరుఁడైన తనకింత ప్రతిభనుగలిగించిన గురుశేఖరుని నీతనిమనస్సాక్షి బహువిశ్వాసంబుతో వేనోళ్లను గ్రంథాదియందుఁ బొగడంగాఁ బొడుచుంగాని యటులుగాకసన్నసనగా విశ్వాసహీనతతో గురునిం దలంపనీక యూరకుండదని నానమ్మకము. ఇట్టి గ్రంథము చేయుట కృతపాండిత్యంబుగలిగి బుద్ధికుశలతతో "నీతిచంద్రిక" లోనైన వచన రచనాదికము సల్పుటవంటిదిగాదు. సూ. "కృచ్ఛగహనయోః కషః" (అ. 7 పా 2 సూ 22) అను సూత్రంబునకు "కష్టం శాస్త్రం; దురవగాహమిత్యర్థః" అని వైయాకరణు లుదాహరించుటంజేసి శాస్త్రంబు సామాన్యంబుగాఁ జొరఁబడశక్యముగానిది యని చెప్పుదురు. అనఁగా నెంతో చిరకాలము సత్త్వగుణంబుతో గురుకులవాసముచేసి చదివినంగాని యబ్బునదిగాదని భావము. బ్రాహ్మణునికే యెంతో కష్టమైయుండగాఁ వేదాంగమైనవ్యాకరణంబు బ్రాహ్మణేతరునికి లభించుట యింక నెంతదుర్ఘటమో చెప్పవలసినది యేమున్నది? "ఛందోవత్సూత్రాణిభవంతి" అను వృద్ధిరాదైచ్ సూత్రస్థభాష్యంబునం జేసియు, వైశేషికాది సూత్రములవోలెఁ గాక వేదాంగమైనందున వ్యాకృతి సూత్రములే వేదమువంటివియని కైయటాదులు వివరించుటంజేసియు నిప్పటి కాలంబుకంటెను నట్టి పూర్వకాలంబున ఛాందసత్వంబు మెండుకావున బ్రాహ్మణులు శ్లో॥ "భానం నచాస్యాహమనుప్రదాతు । మలం ద్విజో మంత్రమివాద్విజాయ" అను సుందరకాండీయ వచనప్రకారంబున శిఖాయజ్ఞోపవీతంబులులేని జాతనివారికివ్యాకరణసూత్రంబు లుపదేశించుట కాలధర్మప్రాయంబైనందున దుర్ఘటంబు. పవిత్రకాలమందే కాక జాతాశౌచాదులయందు మామకగురుచరణారవిందంబులు వ్యాకరణశాస్త్రపాఠంబు చెప్పకయుండుట స్వానుభవంబయి యున్నది. ఇట్టిస్థితిలో నెంత కడుపుకక్కుర్తితికిఁ జొరంబడినవాఁడైనను వ్యాకరణశాస్త్రమునఁ బఠనపాఠనాదులు జరిగింపఁగలిగినంత విద్వాంసుఁడైనబ్రాహ్మణుండు "ఛందోవత్సూత్రాణి భవంతి" యను భాష్యకారవచనంబును భస్మముపాలుసేసి యొడలు గగ్గురుపాటొందక జాతనివారికి నియమపూ

ర్వకంబుగా నిప్పటినవనాగరక కాలంబునసయితము హిందూదేశంబున వ్యాకరణవిద్యా స్వీకారంబు సేయింపఁగా సాహసింపఁడనియే యెల్లరతాత్పర్యమైయుండునని నేఁదలంచెదను. ఒకవేళ నట్టి బహువాత్సల్యంబుగలిగినగురువు పుణ్యవశంబున లభింప వ్యాకరణ శాస్త్రపాటవంబబ్బినచో నట్టిగురుని నమస్కారపూర్వకంబుగాఁ దనశాస్త్రపరిశ్రమంబు ఋజువుగాఁగ గ్రంథాదియం దేల వెల్లడించుకొనకయుండును? బ్రాహ్మణులుమాత్ర మందఱును గురువందనపూర్వకంబుగా నబ్బినవిద్యాపరిశ్రమమును ఋజువుగాఁగఁ జేసి కొనుచుండిరా? యని యనంగూడదు ‘‘బ్రాహ్మణేన నిష్కారణో ధర్మః షడంగో వేదోఽధ్యేయో జ్ఞేయ శ్చేతి’’ యనెడియాగమప్రామాణ్యంబున బ్రాహ్మణుఁడనిపించు కొన్నవానికి వేదంబును వ్యాకరణాదిషడంగంబులును జదువుకొనుట సహజముగానివింత గానందున ఋజువుభారంబవసరంబులేదు. గురునమస్కారరూపంబైనమంగళం బొకప్పుడు విప్రునకు మానసికంబైయుండవచ్చును. బ్రాహ్మణేతరునికింగూడ గురువందనము మానసికమైయుండవచ్చునందురేని, తనకులంబున కెన్నండును లేనియద్భుతజ్ఞానవైభవంబునుగలిగించినగురునియెడ భక్తివిశ్వాసంబులు మిక్కిలి పెనంగులాడితమ్మును బ్రకటించుకొనకమానవని నా తాత్పర్యము. కాఁబట్టిసహజపాండిత్యమునే ‘‘పంకసంకలితోరసే’’ యనిన యపప్రయోగంబుగూడ స్పష్టపఱుచుచున్నది. కాఁబట్టి యీయనశ్రుతపాండిత్యము గలబుద్ధిశాలియనందగునుగాని గురుకులవాసముచేసి శాస్త్రమభ్యసించినవాఁడని చెప్పుటకుఁ దగినయాధారంబులెన్నివిధంబులను గానరాకున్నవి. ఇట్టి సహజపాండిత్యశాలి గురుకులవాసశిక్షితుండైన శాస్త్రులవారిని నోడించెనన్నమాట దేహంబునబండబలంబుగలపురుషుఁడు గురుకులంబున సామువిద్దనేర్చి ప్రగల్భుఁడైనయొకమల్లశిరోమణిని మర్దించెనన్నవచనంబువోలె హాస్యాస్పదమైనపుక్కిటిపురాణంబుగాని సత్యోక్తిగాదు.

2. శాస్త్రులవారు చిన్నయసూరినిజూచి యోర్వలేకపోయిరి యన్నమాట యెంత సందర్భముగానుండునో విమర్శింతము. లోకములో నెల్లరకును దమగొప్ప దృష్టికి నాగిన వస్తువునుజూచి నప్పుడే యోర్వలేమి పుట్టునుగాని తక్కువ వస్తువును గాంచిన ద్వేషంబు గలుగనేరదు. శాస్త్రులవారికి బహువిద్యలయందు లోకోత్తరప్రజ్ఞ గలదన్నయాయన యశంబునకు నెదురాడువారు కనంబడరు. ఈయనచాటుధారగాను భయభాషలయందును జెప్పిన చమత్కార పద్యంబులు వచ్చిన పెక్కురువిద్వాంసులు ప్రస్తావనావశంబునఁ జదివి యానందింతురు. ఈయన యుపాసించిన గణపతి దేవత

వరప్రభావంబును లోకాతీత ప్రతిభ గలిగినదని యన్నంత యనన్యసామాన్య ప్రజ్ఞ యబ్బినట్లు ప్రసిద్ధిగలదు. బ్రాహ్మణేతరుండైనను, చనిపోయిన చిన్నసూరికింగూడ బుద్ధిశాలియై నందున సంస్కృతాంధ్ర సాహిత్యదృష్టిద్వయంబును మిక్కిలి విశాలంబే యందము. అయినను నింతలోకోత్తరప్రజ్ఞగల యీయనదృష్టికి నచ్చియయ్యవి యసూయపడునంతటివిగానుండనేరవు. "వివాదశ్చ వివాహశ్చ సమయోరేవ శోభతే" యను న్యాయంబున సమానస్కంధులకే యోర్వలేమిని ద్వేషంబు గలుగును. సింహంబు తన ఘనతకుందగిన యేనుంగునుజూనియే ద్వేషించునుగదా। శ్లో. "సంత్యన్యేపి బృహస్పతి ప్రభృతయస్సంభావితాః పంచషాస్తాన్ ప్రత్యేషవిశేషవిక్రమరుచీ రాహుర్న వైరాయతే" యనిన భర్తృహరి సుభాషితంబు ననుసరించి శాస్త్రిలవారికి ననూయసహేతుకంబుగాదు. చాతని జాతి తెలుంగు పండితుఁడుచేసిన యొక తెలుంగు వాక్యరణంబున సంస్కృతపండితుండైన బ్రాహ్మణుఁడు తనయశస్సుపోయినదని యెంచుకొనఁడు. సంస్కృతపండితునిసృష్టి తెలుంగునందు నంత ఘనంబుగాఁ బోవనేరదు కావననే సంస్కృతపండితులు తెలుంగుకవుల సంఖ్యలోఁ దక్కువ యగుటకుఁ గారణంబు. మఱియు నీయుగంబున నొరులకు బ్రహ్మద్వేష మున్నంతగా బ్రాహ్మణుని కితరద్వేష ముండనేరదు. వీఁడు మిక్కిలి బ్రాహ్మణులు సంయుతము తమ నిష్పక్షపాతద్విజ భావముం బొగడించుకొనుటకై "బోద్ధారోమత్సరగ్రస్తా" యను న్యాయంబున స్వజాతినే వంచింపంజూచి తమ శివాచార ధర్మంబుల వెల్లడింపఁ జూచుకొందురు. ఈనడుమ నీబాలవ్యాకరణంబు స్వోత్పత్తి కీర్తికింపనగునటులు తనపూతగంధప్రభావంబునఁ బాదజుండైన మాశిష్యుని మానసమ్మును మహోమిషరుచికిం జొనిపి పూతిగంధిం జేయుసమయంబునఁ బరులపంచలపాలై యూగూనోటం బడఁజాలక కన్నీరు మున్నీరుగాఁగఁ బలవించు మాపలుకుం బడంతి పసుపాట్లు పాటింపలేక జాలింగీలించిన డెందంబున శిష్టరక్షణకులభూషణుండైన గోలూరి లక్ష్మీనరసింహమూర్తి బి. ఏ. గారట్టిమాచతురాస్యవశ్యదేవతనుల్లంబు గంజిల్ల మన్నించి యూరడించి మరల బ్రహ్మముఖంబున వర్తించుచుఁ బ్రాచీనకాలంబుననుండియుఁ బ్రసిద్ధిం జెందిన యామేబ్రాహ్మీనామధేయ భాగధేయమ్మును విడనాడనీయక పలుతెలుంగుల సార్థకత నెందించిరి గావున స్వస్థుండైన (సర్గస్థుఁడు లేక తన్నుంబొందిన) యూసుహృద్వరేణ్యుని శ్రీమన్నారాయణుం డాదరింపఁగా నిట్లు కృతజ్ఞభావంబుతోఁ బ్రసక్తాను ప్రసంజనఁ వశంబున బ్రస్తావింతుము గాక!!

శా. ఏ. (ఏలూరియనియెడునర్థము) లక్ష్మీనరసింహమూర్తి చితిశాయిన్ శంకరాచార్యజం
ఘాలుంజేసిన భాతి భీతికతనన్ గాలాడకున్నట్టి దు
ష్కాలంబందుఁ గరావలంబనములన్ సాధూపకారం బతం
డ్రాళుండై యొనరించు; స్వస్థునతనిన్ నారాయణుం డోముతన్.

కావున నంతటి బహువిద్యా పటిష్ఠుండైన కృష్ణమూర్తిశాస్త్రులవారు చిన్నసూరిపాండిత్యముంజూచి యీసుంజెందిరి యన్న పలుకు పరిహాసాస్పదం బయ్యెడి.

3 ఇఁకను సూరిగారురచియించిన బాలవ్యాకరణంబు నెట్టెట్టులో సంగ్రహించి శాస్త్రులవారు సంస్కృతము చేసికొనిరి యన్నయంశ మెంతనిజంబో చర్చింతము.

ఒకభాషలో వచనరూపముగానున్న గ్రంథమును వేఱొకభాషలో శ్లోకరూపమున ఛందోబద్ధంబుగాఁ జేయునప్పుడు, ధారాళంబైయుండుట మిక్కిలి కష్టంబు అట్టిస్థితిలోఁ గృష్ణమూర్తిశాస్త్రులవారు రచియించిన హరికారికలు శైలిలోఁ బ్రవాహరూపంబున నున్నయనియనుట మతిమంతులకుఁ దోఁపకమానదు.

అయ్యవి లక్షణబద్ధంబైనను నితరాపేక్షంజేసి యిఱుకాట మనుభవింపక స్వయంభువుగా నుప్పతిల్లినరీతితోఁ గనంబడునని నిస్సంశయంబుగాఁ జెప్పందగు శ్లో. పటుత్వం సత్యవాదిత్వం। కథాయోగేన బుధ్యతే। అస్తబ్ధత్వమచాపల్యం ప్రత్యక్షేణావగమ్యతే" యనిన వచనప్రకారంబున మాటాడించి కదుపుటచేతను ముఖవర్చస్సు గనుంగొనుటచేతను మనుష్యుని స్వరూపస్వభావాదులు మతిమంతులకు సునాయాసముగాఁ బొడకట్టునట్లు కవితాసరస్వతీ పదపదార్థంబులం బరిశీలింపఁగా నట్టి యనుభవశాలులకు ముంజేతి కంకణంబువోలెఁ గనంబడి స్వయంభవభాషాంతరీకరణగ్రంథంబులు సుప్పన వెల్లడికాకమానవు. శాస్త్రికృతహరికారికా సంస్కృతగ్రంథంబును సూరికృతాంధ్రగ్రంథంబును నొక్కకాలంబున రెండుచేతులందును దుందుకొని పరిశీలించితిమేని భాషాభేదంబుగాక సూత్రక్రమంబునందును సూత్రవృత్తులయందును నడుమనడుమను వివరణవాక్యాదులయందును నాకారంబున గుడియెడమచేతులు వోలెనుండి పౌర్వాపర్యవివరణం బెన్నుటకు సామాన్యంబుగాఁ గష్టంబైతోఁచును. రెండుగ్రంథములలోనివి యుదాహరణంబు లొక్కటియే యయియున్నవి. సంధిపరిచ్ఛేదములోని (18) సూత్రము క్రిందను "ఛందోయి" యని శాస్త్రులవారి గ్రంథములో నుదాహరణముండఁగా దానికి

బదులుగా బాలవ్యాకరణంబులో "కందోయి" యని యుదాహరింపఁబడియె. అచ్చటచ్చట "నంతయు రామమయ" మనుదానికి బదులుగా "నంతయుఁ గృష్ణమయము" అనినట్లు బాలవ్యాకరణంబున వేఱుగా వ్రాయంబడిన యుదాహరణంబులు పదిసంఖ్యకంటె నెక్కువగా నుండవు. ఈగ్రంథములు చూఁడగా శాస్త్రి సూరులిద్దఱిలో నెవ్వరో యొకరు శ్లో. "యస్యాశ్చోర శ్చికురనికరః కర్ణపూరో మయూరః" అనిన ప్రసన్నరాఘవనాటకములోని శ్లోకంబునఁ జెప్పంబడిన కవులలో నాదికవీంద్రుని పదవిని నధిష్ఠింపకతీరదు. శిష్టు కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారే సూరిగ్రంథంబును హరించినట్లు కనంబడినచో నిపుడు శిష్టశబ్దంబునకు శాసింపఁబడువాఁడని యర్థము చెప్పవలయును. బ్రాహ్మణద్రవంబును సూరిగారపహరించినరీతితోఁచినచో నిపుడు, పరవస్తు—పరద్రవ్యమైన; చిత్—జ్ఞానముయొక్క, నయ—తీసికొనిపోవుటయందు, సూరి—పండితుఁడని, అనఁగాఁ బరద్రవ్యమైన జ్ఞానరూపవ్యాకరణగ్రంథమునుహరించినవాఁడుగాన పేరు యానత్తును సార్థకంబుచేసికొనెనని శ్లాఘింపవలయును.

4. శ్లో. ఆర్యా "శ్రీమత్కదంబవర్యః స్థిరలసదైశ్వర్య యుక్చిరంజయతు। ఇనగాలగోత్రధర్మస్ఫురిత శ్రీకాళహస్తినగరీశః॥ శ్రీమద్వరదామరకుల। ధామావరసూక్తితస్సోహం। సుమతిర్వ్యక్తిం సన్నసూత్రాణాం కృష్ణమూర్తిరిహాకుర్వే॥ అని యినగాలగోత్రస్థుఁడైన దామర చినరామన్నయనెడి కమ్మకులస్థుఁడు కాళహస్తి సంస్థానాధిపతి రచియింపుమనఁగా హరికారికాగ్రంథమును నతనికిఁ గృతియిచ్చి చేసినట్లు గ్రంథాదియందున్నది. సూరికృతమైన యీబాలవ్యాకరణంబును దొంగిలి (1840—1885) సూరిగారు జీవించియుండఁగానే శాస్త్రులవారు (1790—1870) సూత్రాదులను సంస్కృతముచేసి యాయుదాహరణంబులతోనే చినరామరాజునకు గృతియిచ్చెనని చెప్పవలయును. అంత పండితేంద్రుఁడు సూరివ్యాకరణంబును దొంగిలించి సంస్థానాధిపతికిఁ గృతియిచ్చెననుట కుబేరుఁడు దారిద్ర్యబాధను గుచేలునియింటికిఁ గన్నమువేసి వెంటనే యాదొంగసొమ్మును నొకగొప్పరాజకీయాధికారికి నమ్ముటవంటిది. ఇంతియగాక సూరిగారే కం. మునుమదుపజ్ఞంబగుమందనరినవ్యాకృతిని...... ఇత్యాది వాక్యంబులతో దాను మొదట సంస్కృతములోఁ జేసిన వ్యాకరణగ్రంథము దెనిఁగించితినని తెలుపుచున్నారు. కాన సూరి కృతమైన సంస్కృతగ్రంథంబునకు మరల శాస్త్రులవారు వేఱుమాటలతో సంస్కృతముచేసి గాని లేకదొంగిలించిన సూరికృతగ్రంథము మొదటను దాను రచియించినట్లు సూచించునట్టి పంచపశ్లోకంబులను బూర్తిచేసిగాని సూరిజీవితకాలములో సంస్థానాధిపతికిఁ గృతియిచ్చిరి యని చెప్పవలసియుండును! ఈ

యంశం బెంతనిజంబని నమ్మఁదగియున్నదో విమర్శింపఁగా బుద్ధిమంతులకే విడిచెదను. వాగనుశాసనుండు సంస్కృతంబులో రచియించిన యాంధ్రవ్యాకరణంబునకు నాంధ్రశబ్దచింతామణి యనియుఁ గృష్ణమూర్తిశాస్త్రులవారు గీర్వాణభాషలోఁజేసిన యాంధ్రవ్యాకరణంబునకు హరికారికలనియుఁ బేరువిందుముగాని సూరిగారు పద్యాదులలోఁ దాను సంస్కృతభాషలో రచియించినాఁడ నన్నయాంధ్రవ్యాకరణంబునకు నామకరణం బేమియుంచిరో బాలవ్యాకరణస్థపద్యంబులోఁ జెప్పికొనియుండిమనవీనులకు విందుచేసినవారుకారైరి. ఒకవేళ నయ్యది నామరూపంబులులేని వ్యాకరణంబై యుండవచ్చును. హరిశబ్దంబునకుఁ గృష్ణమూర్తి యర్థముగాన గృష్ణమూర్తిశాస్త్రులవారు దాను రచియించిన కారికలనియు మహాభాష్యంబునకున్న హరికారికలతో సమానములనియు సూచించుటకై హరికారికలని శ్లేషార్థనామంబుంపఁబడినది. మఱియు "అదియే హరిభట్టకృతమై యథర్వణాదులచేఁ బేర్కొనఁబడిన కారికావళియైన పక్షమునఁ జిన్నయసూరి తనవ్యాకరణములో సూత్రములన్నిటిని హరిభట్టకృతగ్రంథమునుండి బొంగిలించి తనపేరటఁ బ్రకటించినట్లు స్పష్టమగును. అయినను మూలగ్రంథములోఁ జూపఁబడిన లక్ష్యములు కొన్నియథర్వణాచార్యుల కివలియాధునికగ్రంథములోనివి యగుటచేత వ్యాఖ్యానమువాత్రమేకాక మూలగ్రంథముసహితముకృష్ణమూర్తిశాలస్త్రివారే రచియించిరేమోయని పలువురు సందేహపడుచున్నారు. అట్టిగ్రంథమును రచియింపఁగల సామర్థ్యమావిద్వత్కవికిఁ గలదనుటకు సందేహములేదు." అని రాయబహదూర్ వీరేశలింగకవిగారు శిష్టు కృష్ణమూర్తిశాస్త్రులవారే యీవ్యాకరణము రచియించినట్లు తమ రచియించిన కవిచరిత్రమున, కృష్ణమూర్తిశాస్త్రులవారిజీవితమును వ్రాయునట్టిప్రకరణంబులోఁదెల్పుచున్నారు. ఈకృష్ణమూర్తిశాస్త్రులవారు సకలశాస్త్రాధ్యయనంబొనర్చిసంస్కృతభాషలో యక్షోల్లాసమను కావ్యంబును, నల్లవీపల్లవోల్లాసము మదనాభ్యుదయమను భాణములను, రామాయణకథను జెప్పునట్టికంకణబంధంబును. హరికారికలను, నీలశైలనాథీయమును; ఆంధ్రభాషలో సర్వకామదాపరిణయమును వేంకటాచలమాహాత్మ్యమును, వీక్షారణ్యమాహాత్మ్యమును, పంచతంత్రమును, వసుచరిత్రవ్యాఖ్యానమును రచియించిరని యీయనజీవితలేఖన ప్రకరణంబునఁ గవిచరిత్రలోనే వ్రాయఁబడి యున్నది. సంస్కృతాంధ్రభాషలయందు నింతయఖండసరస్వతీకరుణాకటాక్షలబ్ధైశ్వర్యంబుతోఁ దులదూఁగుచున్న శాస్త్రులవారు, పట్టుమని యొకగ్రంథంబునైనను సాంతముగా వ్రాయ

లేని సూరిద్రవ్యము నపహరింపవలసినంత యావశ్యకత నవసరంబులేదు గాన సూరిగారే యీ మన వ్యాకరణంబును దొంగిలించి ప్రకటించికొంట నిశ్చయము.

5. గ్రంథములోనికిదిగి యింకను స్థాలీపులాకన్యాయంబున విమర్శింతము గాక

సంధిపరిచ్ఛేద (18) సూత్రమునొద్ద "చందోయి" యని శాస్త్రులవారి వ్యాకరణంబులోను, "కందోయి" యని సూరివ్యాకరణంబులోను నుదాహరింపఁబడిన భేదంబని యీవఱలోఁ జెప్పితిని. ఇప్పటి ప్రాపంచిక జ్ఞానంబునఁ దక్కువ యనుభవంబుగల శాస్త్రులవారు "చందోయి" యని యుదాహరింపఁగా, నట్టి యుదాహరణంబు చదివి పాఠశాలలోని బాలురు నవ్వుదురని యెంచి చెన్నపురిశాస్త్రపాఠశాలలో నాంధ్రోపాధ్యాయుండై లౌకికజ్ఞానంబునఁ బూర్ణుండైన సూరిగా రాయుదాహరణంబును జూచి తీసివేసి "కందోయి" యనిబహిరంగముగాఁ జెప్పఁదగిన యుదాహరణముగాదిద్దినట్టులు స్పష్టపడుచున్నది.

6 శ్లో॥ శబ్దాద్యహ్రస్వతో నార్ధ బిందుః స్యాద్ద్రుతేస్య। వినేకాఁటావస్మదాత్మ ద్రుతస్సంశ్లేష భాక్చన॥-సంధి-పరి; ఈసూత్రంబున "ఇఁక, అఁట" అనునెంతుశబ్దములం దుఁదప్పఁ దక్కినశబ్దంబుల మొదటి హ్రస్వముమీఁద నర్ధబిందు వుండదని శాస్త్రిగారు

ఇఁక, అఁట, చుఁడు-అను శబ్దంబుల, దప్పఁ దక్కినశబ్దము మొదటి హ్రస్వము మీఁదనరసున్నలేదని సూరిగారు. శాస్త్రిగారి సంస్కృతశ్లోకసూత్రములోఁ జుఁడుశబ్దముదాహరింపఁ బడలేదు.

సూరికృతవ్యాకరణంబును సంగ్రహించియీయన హరికారికలను జేసినపక్షమున మూఁడుదాహరణంబులలో నొకదానినివిడవరు. శ్లో॥ వినేఁకాఁటచుఁడూః నాత్మస్మదోస్సంశ్లేష భాగ్ద్రుతః" అనియే రచించుకొందురు

అమర్చిన పదార్థములో నత్తగ్రేలు పెట్టుట సులభముగాన హరికారికలనుజను వుకొనిన తరువాతనైన జ్ఞానాభివృద్ధిచేతను 'చుఁడు' శబ్దముజేర్పఁబడ్డది బంగారుదొరకిన తర్వాతఁ టంకపుఁబొడి యుపయోగించుట పశ్యతోహరునికి సుకరము గదా!!

7. శ్లో॥ముగంతసర్వనామాయే స్త్రీసమ్యగ్ధాతు భేదకైః। సుపూర్వపదకైః కర్మధారయో హ్యత్రదృశ్యతే॥సమాసపఃహారకారిక; ఈకారిక బాలవ్యాకరణసమాసపరిచ్ఛేదము లోని (5)సూత్రమునకు సంస్కృతము: బాల-సమాస- (5)సూ- ‶కర్మధారయంబుత్రిక స్త్రీసమముగంత ధాతుజవిశేషణ పూర్వపదంబయి యుండును. అని సూత్రము కారిక లోనున్న ‶సర్వనామాయే" అను శబ్దంబునకుఁ దెలుఁగుసూత్రములోని త్రికశబ్దంబాంధ్రీకరణంబు. ‶సర్వనామ-అయే" అని ‶సర్వనామాయే" అనుపదంబునకు భేదము. ఆ, ఈ, ఏ, అను మూఁడువర్ణంబులకుఁ గ్రమంబుగా సంస్కృతసంధి చేసినచో ‶ఆ + ఈ=ఏ; (గుణము) ఏ + ఏ—అయే; (ఇటనయాదేశము) సర్వనామములైన ఆకారమును, ఈకారమును, ఏకారమును, బూర్వపదము గాఁగలది కర్మధారయముండు ననియర్థము.

ఇట ఆ, ఈ, ఏ, అను సర్వనామములనుటకు ‶సర్వనామాయే" అని గ్రంథ కర్తశాస్త్రిగారు బహుప్రయాసముతోఁ గ్లిష్టముగా సూత్రమును రచియించినస్థితి బుధులకు స్పష్టముగాఁదోఁచుచుండు.

ఇట్టిస్థితిలో సూరిగారు —‶ఆ, ఈ, ఏ, అను సర్వనామంబులు త్రికంబనాఁ బడు"అని (4) సూత్రముగా రచించి పైని నేనువ్రాసిన (5) సూత్రమును జేసెను.

శాస్త్రిలుగారుగూడ నిట్లు, ఆ. ఈ, ఏ, లకుఁ ద్రికసంజ్ఞ యుంచిసాంస్కృతిక సూత్రమును రచించెనేని పైనింజూపిన క్లిష్టకల్పనయవసరములేదుగదా! సూరిచేసిన బాలవ్యాకరణమునే శాస్త్రిగారుచూచి సంస్కృతముచేసినయెడల సౌకర్యముగానున్న త్రిక సంజ్ఞనుమాని ‶సర్వనామాయే" అని క్లిష్టపదంబు నుపయోగింపుకొనునా! ఎప్పటికిని నుపయోగింపరని పామరులకుసయితే మిధ్యాదితెలిసినవిషయంబు. కానిసూరియుంచిన త్రికసంజ్ఞకుఁగూడ శాస్త్రిలవారి శ్లోకరచనామార్గమే కనుసన్న చేసినదని యెల్లరకుఁ దోఁపకమానదు. శ్లో॥ బహుశం ద్వేసర్వనామాయేసంయోగినోహలః। ఊక్తత్రయాత్కృతహ్రస్వాచ్ఛోట్రూపాస్వే చ్ఛతద్వదోః॥—సమాస--హరికారక: (బాల-సూ. ౧౪-౧౫) ఈకారికయుత్తరార్థమున కర్థము-కృతహ్రస్వంబగుపూర్వోక్తత్రయంబు మీఁది,అనఁగా, ఆ, ఈ, ఏ,లమీఁదిచోటు'నోత్వంబునకత్వహ్రస్వంబులువిభాషనగు'

అనియీకారికలోఁ బ్రయోగింపఁబడినత్రయశబ్దంబే, అ, ఈ, ఏ, లకుఁ ద్రికసంజ్ఞనుం బవలసినదని సూరికినుపదేశించెనని నాయభిప్రాయము శ్లో॥ ఆదీదేత్సర్వనామానస్త్రి కాఖ్యాః కర్మధారయః। త్రికధాతుస్త్రీసదృశ్యస్మిగంతభేదకపూర్వకః॥ అని, అ, ఈ, ఏ, లకుఁ ద్రికసంజ్ఞనిడియేకసూత్రశ్లోకమురచించుకొంటశాస్త్రులవారికినసాధ్యమైనపనిగాదు. ఈసందర్భమున మాకు "అర్థోర్వివిధో యోనిరన్యచ్ఛాయాయోనిశ్చ" (అధికరణం 3 అధ్యాయః 2సూత్రం 7) అను వామనసూత్రప్రకారంబున స్వయంభువైన మొదటికవీశ్వరుని త్రోవ నీడ నాధారము చేసుకొని రెండవవాఁడు కవిమ్మన్యుండంతకంటెఁ గొంచెము మెఱుఁగువెట్టినరీతిని జెప్పవచ్చునని వామనసూత్రాభిప్రాయము ష్టపికిపచ్చుచున్నది; కానఁ బైసూత్రప్రకారంబున శాస్త్రులవారి వ్రాఁతశైలి యయోనిసంభవమై శుద్ధమైనదనియుఁ జిన్నయసూరి వ్రాఁతపుట్టుక యన్యచ్ఛాయా యోనిసంభవమైసంకీర్ణమైనదనియుఁ దత్త్వవేత్తలకుఁ దెల్లమగును.

(8) శ్లో॥ శృంగారభూషణమతేద్రుతాదపిపరోద్రుః॥ హరికా. 8 అచ్సంధి. (బాల. సూ. 21 కొన్నియెడల ద్రుతంబుమీఁద నకారంబు గానంబడియెడి శ్లో॥ ప్ర్యతేకంలాండుఁజువురు। నమున్ స్యాద్ధూర్వహేరితం॥ హరి. క్రియా. 2 బాల. సూ. 8. లకారంబునకు డుజు, వురు, ను ము ఙ్గు.) శ్లో॥ లిడ్లేటోర్వస్యలోపస్స్యాద్ద్వితీయొర్గజడవాచినోః। తయోర్బహుత్వేప్యే కత్వంప్రథమేవప్టిధూర్వహః॥ దీనికిసరియైన బాల క్రియా. సూ. 24-25), పూర్వోక్తంబైన శాస్త్రికృతసూత్రశ్లోకంబులలో ద్రుతంబుమీఁద ద్రుతంబుండుట శృంగారభూషణుని మతంబనియు, లకారంబునకు డుజాదులగునని యిత్యాదులు ధూర్వహునిచేఁ జెప్పంబడియెననియు, నాయామతకర్తలుద్ఘాటింపఁబడిరి. సంస్కృతవ్యాకరణశాస్త్రమందు బహుపరిశ్రమగలిగిన శాస్త్రులవారు "లోపశ్శాకల్యస్య" "త్రిప్రభృతిషుశాకటాయనస్య" ఇత్యాది సూత్రములయందు నాయామునిమతంబులు వెల్లడించిన పాణినిమహర్షి శైలిచూచి యాంధ్రవ్యాకరణంబునందుఁ బైనింజూపిన మతకర్తలనామంబు లుద్ఘాటించిరి. సూరిగారిగ్రంథమే యీయనకు గతియయ్యెనేని తద్రచితసూత్రములలోలేని నామంబు లుద్ఘాటించుట యెట్లుశక్యంబగును? శాస్త్రికృతహరికారికలను జూచితనవ్యాకరణంబును రచించినారనియనఁబడిన సూరిగారేల యీమతకర్తలనామంబుల స్వీకరింపలేదని శంకింతురేని, యానామంబు లనవసరంబులన్న తలంపునను, క్షుత్సాంశిత్యమైనంతన స్సంస్కృతవ్యాకరణశమ్య మిక్కిలి

యనుభవంబులేనందునను నట్లుసేయరైరి. ఇంతియకాక యాదికవియైన వాల్మీకిమహాముని కి ''మానిషాద'' యిశ్లోకంబువోలెఁ దనంతటనే తనకీవ్యాకరణంబు స్ఫురించినదన్న సంగతిని సూచించునట్టి గ్రంథాంతపద్యంబులోని ''మదుపజ్ఞ'' శబ్దముయొక్క వాస్తవార్థంబునకు లోపంబుగలిగినచో స్వకీర్తికింగూడ లోపంబుగలుగునన్న కారణాంతరంబునం గూడననేకులు పూర్వులు వ్యాకరణకర్తలున్నటు తన్నామంబు లుదాహరింపకయుండిరనియుఁ దోఁచుచున్నది. కావున సూరికృతగ్రంథమునకుఁ బూర్వమందే యనేకప్రాచీన గ్రంథకర్తలమతంబులు శ్రద్ధతోఁజదివి శాస్త్రిలవారుస్వగ్రంథంబును నొనరించుటలు సూత్రగత తన్నామంబులేచాటుచున్నవి. శ్లో॥ ''పరుషావాస్వరూపేణ। ప్రథమాంతో పరిస్థితాః। కాకాసంబోధనేచాపి। హ్యవ్యయేకర్మధారయే। అపేతనాద్ధకేశబ్దే। ఇతిశృంగారభూషణః''. ఇత్యాది కారికాంతరములయందును శృంగారభూషణాది వ్యాకరణకర్తల మతము స్పష్టపఱుపఁబడుచున్నది.

(9) శ్లో॥లోట్‌స్యా ల్లజ్ వ్యతిరేకే స్యాల్లకారా అత్రవర్ణితాః॥ (2) శ్లో॥ అనుబంధోల్యటికలజ్ త్రజిత్యదుతో భవేత్ ॥7॥ (హరి. కా. ఇత్యాదికారికలయందు లజ్, కలజ్ నుజ్. పడుజ్, ఇత్యాదులు హల్మాత్రమైన జకారమే యనుబంధముగాఁ (ఇద్వర్ణము) గలవి హరికారికలయందు గ్రహింపఁబడినవి. ఇట్టి జకారాదులయందు ''అనుక్తమన్యతో గ్రాహ్యమ్'' అను న్యాయంబునంజేసి ''హలత్యమ్'' అను పాణినీయసూత్రమున నిత్సంజ్ఞ విధింపఁబడుచున్నయది. కనుక నిత్సంజ్ఞ సులభంబు. బాలవ్యాకరణమందు లజి, కలజి, నుజి, పడుజి, అని యిటు లికారాంతములుగా గ్రహింపఁబడినవి. ఇట్లు పైనిం జూపినలజాదులికారాంతత్వరహితంబుగా శాస్త్రిగారు గ్రంథమందును, నికారాంతత్వముతో సూరిగారి గ్రంథమందును గానంబడుచుండు. ఇట్టియంశమును శాస్త్రిగారి గ్రంథకర్తృత్వంబునే ధ్రువపఱుచుచున్నది. క్రియాపరిచ్ఛేదములో నయితము నుజ్' మిజ్, అని యిట్లు జకారానుబంధముతోడనే యుచ్చరించుచో. దత్సమ. పరి. సూ. (22 మనోద్దనున్న ''జిత్తు బిందుపూర్వంబగు'' ననుసూత్రంబున బిందువుగలిగి 'చూడంను చూడంమ్ము' ఇత్యాదివిధంబుగా దుష్టరూపంబులగునని భీతిల్లి యావర్ణకంబులు ''జి' శబ్దాంతములై జిత్తులయ్యెనేని యట్టిదోషంబు రానేరదని యూహించి సూరిగారిట్లు' చేయుట స్పష్టమగుచున్నది. ఇయ్యది సూరిగారి పాణినీయవ్యాకరణమందలి శ్రుతపాం

డిత్యగంధమును జాటుచుండు. నఙ్ (రాముని చేతను) నిఙ్ (రాముని) నఙ్ (రాముని) నకు (కుఙ్ కలఁకులు ఇత్యాదులయందు సంస్కృతవ్యాకరణ సంప్రదాయానుసారంబుగా హల్మాత్రమే యనుబంధముగా నొనరించుకొనినందున "హలంత్యమ్" అను సూత్రంబున నిత్సంజ్ఞ రాఁగా లోపంబుగలిగె. ఇట నుఙ్, మిఙ్, యని యుచ్చరింపబడెనేని ,,ఙ్" అను సముదాయంబునకు నేసూత్రంబున నిత్సంజ్ఞ గలుగునో తెలియకున్నది, ,,ఉపదేశేజనునాసిక ఇత్" అనుసూత్రంబున నొకవేళ నికారంబున కిత్సంజ్ఞవచ్చుననుకొన్నను నుపదేశాంత్యముగాని ఙకారంబున కేవిధమున నిత్సంజ్ఞ సంభవించును! ,,జిత్తు పరంబగునపు డుత్వంబున కత్వంతగు,, ననుసూత్రంబుననే ఙిశబ్దమునకు నిత్సంజ్ఞయున్నట్లు తెలియబడునందు రేని యిది యిత్సంజ్ఞానువాదకంబుగాని విధిసూత్రంబు కానేరదు. ప్రధానమైనవిధి ననువదించియే కదా! యనువాదసూత్రము సార్థకంబగును. కాననే పాణినీయంబున ,,ఆదిర్ఞిటుడవః" ఇత్యాది సూత్రంబులు వర్ణసంఘాతంబునకు నిత్సంజ్ఞను విధింపఁగా రచియింపఁబడినవి. ఒకనికి 'రాముఁడని' నామకరణముంచినపిదప "రాముని రావింపుమా" యనిన నర్థమగును గాని నామకరణము చేయని యెడ నెట్లు తెలియును. నామకరణంబుపొందని మనుజుండుండునా? కనుక నిత్సంజ్ఞ విధించు సూత్రము సూరిగారికి నావశ్యకము. ఇట్టిభావంబుననే "ననుచోః కురిత్యాదావనువాదే కథముదిత్త్వమితిచేన్న; వ్యాకరణాంతరే ఏషాముదిత్సంజ్ఞకత్వే నాదోషాత్" అనియణుతూస్త్రశేఖరంబున శంకించుకొని వ్యాకరణాంతరం బిత్సంజ్ఞను విధించినట్లు సమాధానము వ్రాయఁబడినది. అయ్యదిసంస్కృతవ్యాకరణంబునం గాని మఱియెచ్చటం గాని గగనకుసుమంబై కానరాదు. అందుననే సూరిగారిట్టి వ్యాకరణంబు రచియించిరియనఁగా సంశయమ్మగుచున్నది. శాస్త్రులవారి పక్షంబునఁ బైసిం జూపిన వర్ణకంబు ఙిత్తులయ్యోనేని బిందుపూర్వంబులై "చూడఁను, చూడంమి" ఇట్లుదుష్ట రూపంబులేల కావుండు? నని శంకింపవలదు. "అత్రఙిత్యదుతో భవేత్" హరి. క్రియా. 7 (అత్ర ధాత్వధికారే ఙితిపరే ఉత అద్భవేదిత్యర్థః). ఈధాత్వధికారమందు ఙిత్తుపరమగుచో నుత్వమున కత్వమువచ్చునని "అత్ర" శబ్దప్రయోగంబునంజేసి ధాత్వధికారములేనిచోటనే ఙిత్తుబిందుపూర్వంబగునని స్పష్టమగుచుండుఁ గాన, బిందువురాదని తెలియునది. ఇట్లుండ నశాస్త్రీయమార్గము చిన్నసూరిగారేల త్రొక్కెనో వింతగానున్నది.

10 శ్లో॥ తద్ధర్మ్యాదిషు లేడాశీ । ష్యాపసంప్రార్థనే విధౌ । లోట్ స్యాల్లజ్ వ్యతిరేకే స్యాల్లకార అక్రమస్మృతాః॥ [హరికా-క్రి. 1] ఇట్లు తద్ధర్మ్యాదులయందు లేట్టనియు ఆశీరాదులయందు లోట్టనియుఁ బాణినీయప్రసిద్ధంబులైన లేట్ లోట్ లకారంబులను శాస్త్రిగారు స్వీకరింపఁగా నిచ్చటి తెలుఁగుసూత్రములందుఁ గ్రమంబుగా దీర్ఘ లకారంబులకై యింతదూర పర్యంతానుధావన మేలయని యూహించి లాట్టనియు, లూట్టనియుఁ బ్రాచీనశాస్త్రకర్తలచేత నాదరింపఁబడని మార్గంబు సూరిగారు ద్రొక్కిరి. వీరికి సంస్కృతవ్యాకరణంబునందు నింతటిగ్రంథము చేయఁగలిగినంత యనుభవ ముండెనేని చిరపరిచితమైన పూర్వశాస్త్రమార్గమును విడువరని నానమ్మకము.

11 శ్లో॥ ఆర్యా॥ నిడు నడు కడు చిఱుకుఱుగత । డఱయోః ప్రాణేపరేతు టౌ ద్వౌస్తః । గసడదవా। పరుషాణాం । పరతః ప్రథమాంతతస్తు బహుళంస్యుః॥ హరికా. సంధి. ౨౧ శ్లో. అర్థము—"కుఱు, చిఱు, కడు, నడు, నిడు, శబ్దముల ఱ, డ, ల కచ్చుపరంబగునపుడు ద్విరుక్తటకారంబగు"(బా. వ్యా. సంధి. ౧౧ సూ.) ఇయ్యది పైనిఁజూపిన శ్లోకపూర్వార్ధమున కర్థము ఉదా. కుఱు + ఉసురు=కుట్టుసురు; చిఱు + ఎలుక=చిట్టెలుక; ఇత్యాదిక్రమంబుగా, కుఱుచయైన యుసురుగాడ్పు, చిఱుతయైన యెలుక; ఇత్యాదికముగాఁ గర్మధారయ సమాసముదాహరణము. అర్థము— "ప్రథమమీఁది పరుషములకు గ స డ ద వ లు బహుళముగానగు" (బా వ్యా. సంధి ౧౨ సూ.) ఈసూత్రము పైశ్లోకముయొక్క యుత్తరార్ధమున కాంధ్రీకరణంబు ఉదా—

వాఁడు, . . కొట్టె { వాఁడు గొట్టె / వాఁడు కొట్టె } ఇత్యాదులు— వ్యస్తపదస్థలంబు లుదాహరణంబు.

ఇట్లు పైనిఁజూపిన సూత్రశ్లోకములోని పూర్వార్ధమున కుదాహరణంబు కర్మధారయ సమాస స్థలంబనియు, ఉత్తరార్ధమున కుదాహరణంబు వ్యస్తపదస్థలంబనియు, గరతలామలకంబై తెల్లముగుచున్నదిగదా! ఈశ్లోకపూర్వార్ధసూత్రము తర్వాతఁ జెప్పంబోవునట్టి కర్మధారయప్రకరణ సూత్రముల సహమును, (బా. వ్యా. సూ. 27. 28 29. 30) బఠింపఁదగ్గది యైనను, కుఱు, చిఱు, కడు— ఇత్యాదిశబ్దంబులను "గసడదవాః" అనుశబ్దంబును లఘువర్ణభూయిష్ఠంబులగుటంజేసి యనుష్టుప్ శ్లోకములో

నీమిడుచ్చుట దుర్ఘటంబును విరసంబునని తెలిసికొని ఛందోనిరోధంబున సమాసప్రకరణ భంగ దోషమునకు సహితము తలయొగ్గి శాస్త్రిలవారిట నార్యావృత్తములో వ్యస్త సమస్తస్థలంబులువిషయంబులుగాఁగల రెండుసూత్రములను దేజస్తిమిరంబులంబోలెఁజేర్ప వలసినవారైరి. సంధిప్రకరణ మంతయు యథాపూర్వముగా ననుష్టుప్ శ్లోకమయమై యున్నను నియ్యది యొకటియే ఛందోనిరోధంబున నార్యావృత్తముగారచింపంబడియె. వ్యస్తస్థలంబు లక్ష్యంబుగాఁగల గ స డ ద వ విధాయకసూత్రమును, సమస్తస్థలము లక్ష్యముగాఁగల టద్వయ విధాయకసూత్రమును తమ ప్రకరణశైలింబట్టి యన్యోన్యవిరుద్ధంబు లైనను గ్రంథకర్తకు ఛందోనియమంబున విధిలేక, గ స డ ద వ లును, నిడు, నడు, కడు, చిఱు, కుఱువర్ణమ్ములును లఘువులుగాన, సమరసత గలిగించి రెండుసూత్రములు నొక్కయార్యావృత్తములోఁ జొనుపఁగాఁ గక్కుఱితిం జెందవలసివచ్చెనని భావము! ఈశ్లోకక్రమంబుననే ప్రకరణవిరోధదోషంబునకు బద్ధులై సూరిగారుకూడ, 12—13 సంఖ్యతోఁ దమ సూత్రమ్ములను బన్నుచున్నారు ఛందోబాధలేక వచనశయ్యతో సూత్రములు వ్రాయునట్టి సూరిగారికింగూడ నేల యీప్రకరణభంగదోషమునకుఁ బాల్పడవలసివచ్చెనో కారణము గానరాదు. హా! కారణము గానరాదననేల? కారణము బోధపడుచునే యున్నది. ఛందోనియమంబునంజేసి యాపత్కాలంబున మర్యాదండప్పికంటకమార్గంబునంబడిన శాస్త్రిలవారి సహవాసము చేసినచోఁ, దాను లోకకంటకుండనగుదునన్న యాసంగతి, యథోద్దేశపక్షగ్రాహియై యమాయికుండైన సూరిగారికిఁదెలియకయే యట్లొనర్చినట్లుబోధపడుచున్నది. ఓనిష్పక్షపాతబుద్ధోత్తములారా! శౌర్యచౌర్యపదంబులకు నాదివర్ణంబునంగూడఁ బోఁడిమిగల యతిస్థానంబుల భేదము గానరాకున్నను, వాఁడిమిగల ప్రాసస్థానంబున భేదము బయల్పడక మానదుసుండీ కాఁబట్టియీగ్రంథమ్ముల యుత్పత్తి పౌర్వాపర్యంబు చదువరులే భావింతురుగాక!

12 శ్లో॥ ఏతేలడడాదయః కర్తృకర్మణోః స్యుస్సకర్మకాత్ । పరస్మాత్కర్తరి; పడు జ్ఞానుబంధస్తు కర్మణి॥ హరి. క్రి

లకారాదులు సకర్మకంబునకుం కర్తృకర్మంబులందగును, లాంతికిం గర్తయందునగు. (బా. వ్యా. క్రి. ప. సూ 48)

పైసూత్రశ్లోకములోని "పరస్మాత్" అను పదమునకు సకర్మకధాతువుకన్న నితరమైన ధాతువుకంటె, అనఁగా నకర్మకధాతువుకంటెఁ గర్త్రర్థమందు లడాదులగు।

ననియర్థము. "ఇటసకర్మకాత్" అనుపదంబువోలె "అకర్మకాత్" అనుపద ముండేనేని బాగుండుగాని ఛందోనిరోధంబునంజేసి శ్లోకములో నిముడుట వలనుపడకసందర్భవశంబున నట్టియర్థ మిచ్చునట్టి, పరశబ్దము ప్రయోగింపఁబడినది. యనిస్పష్టమగుచున్నది. చిన్నసూరికృతమా తెలుఁగుసూత్ర మిచ్చట మిక్కిలి వింతగానున్నది. సూత్రశ్లోకములోని "పరస్మాత్" అనుచోటను "లాఁతికి" నని,లాతి శబ్దము ప్రతిబింబముగా నుండెడి. తెలుఁగుసూత్రము వచనరూపమైనందున నిటనకర్మకపదంబు నుపయోగించుకొనుట సులభంబు. ఇచ్చట గీర్వాణసూత్రాంధ్రసూత్రంబులలో నెయ్యది మొదట జనియించినదో కుశాగ్రీయమతులకు వెల్లడికాక మానదు. చిన్నసూరిగారే కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారికంటె ముందునఁ దనవ్యాకరణమును రచియించుకొని యుండెనేని "లడాదులు సకర్మకంబునకుం గర్తృకర్మంబులందును, నకర్మకంబునకుం గర్తయందు నగునని యకర్మకశబ్దంబుతో "లః కర్మణిచ భావేచాకర్మకేభ్యః" అను పాణిని సూత్రమువోలె ధారాళముగా సూత్రమును నిర్మించుకొనుంగాని యటుగాక తానిపుడకర్మకశబ్దమును స్వసూత్రములో నుపయోగించినయెడ, శాస్త్రిగారు భవిష్యత్కాలమందుఁ దన గ్రంథమ్మును దొంగిలించి యీసూత్రమును సంస్కృతము సేయునపుడు ఛందోనియమమునఁ జేసిఁ యయ్యో! శిష్టులైన శాస్త్రులగారు తనశ్లోకములో నకర్మకపదం బిముడనందున జిక్కువడుదురని ముందే తెలిసికొని కనికరంబున నాయనచేతికి వరఁటిపం డొలిచి యందించినరీతిని సూరిగారు స్వకీయసూత్రములోఁ బరశబ్దపర్యాయమైన లాతిశబ్దంబు నుపయోగించునా?

శాస్త్రులవారియందలి భక్తిచేత నట్లే యొనరించెనేని సూరిగారికి గీర్వాణవ్యాకరణపటుత్వమే కాక భవిష్యత్కాలమును సూచించునట్టి యోగపటుత్వము సయితము యోగించినదని నిశ్చయముగా నొప్పికొనందగును. ఇట్టి సూరిగారి యోగపటుత్వమే శాస్త్రిగారికి జరిగినట్టి దుర్భాగ కటుత్వంబుకుం గారణం బయ్యెంగదా! ఓ నోపజ్ఞ శిఖామణులారా! పైనిం జూపిన హరికారికాగ్రంథమందలి సూత్రముయొక్క పౌర్వాపర్యవిమర్శనంబునంగూడ నాయన గ్రంథమె ముందుదయించినరీతి యిట్టులుస్పష్టపడుచుండఁగాఁ దత్కారత్వము శాస్త్రులగారిమీఁదనే యొరఁగఁగాన సూరిగారిపై నట్టి తత్కారత్వం బొరఁగక యుఁక నేమి యొఱగనై యున్నదో మీరే యాలోచింపందగు.

(13) శ్లో॥ పుంలింగాన్మహతోడుజ్ స్యాత్॥ హరి. తత్స. మ పః పుంలింగ మగు మహద్వాచకమునకు డుజ్జగు. బా. వ్యా. తత్స 22 సూ;

(2) మానార్థాద్దేడుశేకత్వే॥ హరి. తద్ధి. పః మానార్థంబున కే కత్వమునం దేడువర్ణకంబగు. బా. వ్యా. తద్ధి. 25 సూ.

(3) నల్లాదిభ్యో గుణేభ్యోనః । పేర్వ్యాదిభ్య ఇమి ర్భవేత్॥ హరి త. ప నవర్ణకంబు గుణవచనంబులగు నల్లాదులకగు. పేర్వాదుల కిమివర్ణకంబగు బా. వ్యా. తద్ధి. ౬-౫ సూ.

శ్లో॥ పైనింజూపిన సూత్రశ్లోకములయొక్క సంస్కృతవ్యాకరణసంప్రదాయమెఱింగిన శాస్త్రులవారుఁ "జ్యాప్ప్రాతిపదికాత్" (అ ౪ పా ౧ సూ ౧) "ధాతోః" (అ ౩ పా ౧ సూ ౯౧) "సమర్థానాం ప్రథమాద్వా" (అ ౪ పా ౧ సూ ౮౨) ఇత్యాది పాణినీయ సూత్రములలోని పంచమ్యంతములువోలెఁ దామును బంచమ్యంతము లుపయోగింపఁగా సూరిగారు తమ తెలుఁగుసూత్రములలో షష్ఠీవిభక్త్యంతములు ప్రయోగించిరి. అందున "మహద్వాచకమునకు డుజ్జగు" ఇత్యాది స్థలంబులందు షష్ఠీవిభక్తి వలన స్థాన్యాదేశభావముతోఁచి "మహద్వాచకశబ్దస్థానమున డుజ్జగు,, ఇత్యాదివిధంబుంగా నపార్థము సంభవించి దోష ముప్పతిల్లును కావుననే శాస్త్రిగారి సంస్కృతసూత్రములలోఁ బాణినీయవ్యాకరణ మర్యాదతోఁ బంచమ్యంతము పయోగింపఁబడినవి అట్టి పంచమ్యంతములయొక్క "ఙ్యాప్లో పేకర్త్ర్యాధికరణేన,, అను వార్తికంబున "పుంలింగాన్మహతోడుజ్ స్యాత్,, అను సూత్రమునకు ౘపుంలింగమహద్వాచకమత్రమ్యడుజ్ స్యాత్,, అనఁగాఁ బుంలింగమగు మహద్వాచకము దాఁటి డుజ్జగునని యర్థమై దోషము లేకపోవును. ఇత్యాదిస్థలంబులయొక్క "పుంలింగమగు మహద్వాచకముకంటె డుజ్జగు" నని పంచమీవిభక్తితో సూత్రము రచింపవలసినది కంటెవిభక్తి సంపర్కంబువంజేసి యుక్తశంబుఁ బరశబ్దము తోఁచును. ఒకవేళ షష్ఠీవిభక్తికి సామీప్యముగాని యానంతర్యముగాని యర్థము చెప్పినందునను "మహద్వాచకమునకు డుజ్జగు" ఇత్యాదులయందు మహద్వాచక సమీపమున డుజ్జగునని కానిలేక మహద్వాచకము తర్వాత డుజ్జగునని కాని యర్థము సంపర్కవశంబున నగునందురేని యద్యది యసమం

జనంబు. "నహి బ్రాహ్మణకంబళ ఇత్యాదౌ బ్రాహ్మణసమీపవర్తీ అన్యదీయః కంబలః ప్రతీయతే; నవా చిత్రగుశబ్దాత్ చిత్రగవీనాం సమీపవర్తీ నృక్షాదిః ప్రతీయతే... కింబహునా బ్రాహ్మణస్యకంబళః; చిత్రా గావోయస్యేతి వ్యస్త ప్రయోగోపి తత్రానిష్టః" అనిన హలంత్య సూత్రప్రౌఢ మనోరమవలనను, బ్రాహ్మణస్య కంబల ఇత్యాదావసత్యపి ప్రకరణాదౌ స్వస్వామిభావాది ప్రతీతివనంతరసమీపాది శబ్దప్రయోగమంతరా సామీప్యాద్య ప్రతీతేః తస్యషష్ఠ్యర్థత్వాభావాత్" అనిన యచ్చటిశబ్దరత్నమువలనను షష్ఠీవిభక్తికి సామీప్యము మొదలైన యర్థము లశాస్త్రీయములుగాన సంగర్హింప నేరవని యిట్టులు వ్యాకరణశాస్త్రంబున ఘోషింపఁబడుచుండెను. కావుననే "నాకుఁదమ్ముఁడు" ఇత్యాదులయందు నాసమీపమునఁ దమ్ముఁడు; ఇత్యాదివిషంబుగా నర్థము కానేరదని యెఱుంగనది ప్రకృతంబున నిదానించి చూఁడఁగా, తెలుంగు సూత్రములోని షష్ఠీవిభక్తి ప్రయోగంబున సూరిగారికి సంస్కృతవ్యాకరణశాస్త్రంబున శ్రుతపాండిత్యమై యుండవచ్చునేమోకాని యీవ్యాకరణము రచింపఁజాలినంత విశ్రుతపాండిత్య చాకచక్యం బుండనేరదని కరతలామలకంబుగాఁ గానంబడుచున్నది. మేమిట్టిస్థలంబులందు సూరిగారివ్యాకృతిజన్మంబునకు మాతృస్థానీయమైన శాస్త్రిలవారి హరికారికావళి యిప్పటికిలభింపనియందునఁ "గద్వ్యతదుర్జనః" అను న్యాయంబున నడలుగా వివరింపవలసివచ్చెను. వాస్తవంబుగా సూరిగారే యీవ్యాకరణంబును స్వకీయప్రతిభతో రచించినారనిన నమ్మకంబున "ప్రమాదోధీమతామపి" అను న్యాయంబుతో సమాధానము చేసికొని మామానసంబిట్టి దోషంబుల నుద్ఘాటించి పురోభాగిపదవిం బొందఁగా నున్ను సాహసింపదయ్యె. ఈగ్రంథపరిసమాప్తి సమయంబున శాస్త్రిసార్వభౌమప్రణీతమైన మాతృగ్రంథము కాకతాళీయంబుగా దొరకి యందలి సారస్యంబును గ్రంథకర్తృపరిశ్రమంబును నామనంబునకుం బట్టఁగా బ్రహ్మానందమగ్నతం జెంది "శ్లో॥ యేనామకేచిదిహనః ప్రథయంత్యవజ్ఞాం। జానంతితేకిమపితాన్ప్రతినైషయత్నః। ఉత్పత్స్యతేస్తిమమకోపి సమానధర్మా। కాలోహ్యయం నిరవధిర్విపులాచపృథ్వీ" అని నుడివిన భవభూతికవివాక్యం బిచట సందర్శింపఁగా శ్లో॥ గతానుగతికోలోకో నలోకః పారమార్థికః। అటన్నలోకోక్తింజేసి యథార్థంబును యథాయథలు నేయుచుండు లోకంబును నంధగోలాంగూల న్యాయంబున ననుసరించి యింక నుప్రమా

దంపడకయిపుడు స్థూలారుంధతీ న్యాయంబున హేయాంబును బరిహరించుటకును నుపాదేయంబును బరిగ్రహించుటయుం గలిగినందున ధన్యతం గాంచితిని.

(14) శ్లో॥ సర్వత్ర తనగుణితః క్త్వార్థేవ్యతిరేకేతువాభవేత్। ఉత్తరస్యకొనో ధాతోః కంబుధాః కేచిదూచిరే॥ హరి. ప్ర. ప. అర్థము-క్త్వార్థకము ద్రుతప్రకృతికముగాదు. వ్యతిరేకక్త్వార్థకము వికల్పంబున ద్రుతప్రకృతికమగును. అనుప్రయుక్తంబైన కొనుధాతువునకుం గొందఱమతంబునం గళద్దము సర్వాదేశమగును.

కం॥ అనఘుయిదియేటిపతమే। మనుపమదుఃఖితులమగుట నాధారములే। కనుసంతానోచ్ఛేదం। బనద్రేలెదమనవలోకముల తెరువుచనన్॥ భార. ఆది. ౨ ఆ. కం॥ కాఱడవిఁబఱదుమృగముల। నూఱడకందిగిచి డస్సియున్నతనిద్రేశం। బాఱంగనెడఁబరితాపము। దీఱంగఁ బైఁపిచెనన్న దీపనసంబుల్॥ భా. ఆది. ౪ ఆ. ఇత్యాదిప్రయోగంబులు చూచి వ్యతిరేకక్త్వార్థకము వికల్పంబున ద్రుతప్రకృతికమనియు, కం॥ యాగాలంతస్థులు సాబరఁగును శషసహలు వేఁటపడు నూష్మలనన్। సొరిదిన్ క్షకారముగూడుక। సరి నేఁబదియయ్యెవర్ణసంఖ్య ధరిత్రిన్! అప్ప. ౨ ఆ. ౫౪ ప. గీ॥ చేరఁజీరలైదు చేరెడువసహాలు। చేసెదంతజిత్తుచేకటొకటి। చేఁదుకొనియెఁగృష్ణు జేర్చుకయనవిట్లు। వఱలుఁగొన్ని దీర్ఘనక్రియలు॥ అప్ప. ౨ అ. ౧౨౧ ప. ఇత్యాదిప్రయోగంబులుకాంచి యనుప్రయుక్తమగు కొనుధాతువునకుం గళద్దాదేశమనియు శాస్త్రిగారి యభిప్రాయము. ఈమతంబు బహులాక్షణికులకు సమ్మతము గాదు. అందుననే చిన్నసూరియు నిట్టియభిప్రాయము నిమ్చునట్టి తెలుంగుసూత్రమును దన బాలవ్యాకరణంబున నెత్తికొని వ్రాయలేదు. ఈ హరికారికా సూత్రప్రకారంబునఁ జిన్నసూరికృత నీతిచంద్రికయందుఁ బ్రయోగంబునుకానరామికి నిదియే హేతువని తోఁచునది. సూరికృతవ్యాకరణమునే సంగ్రహించి శాస్త్రులవారు తమగ్రంథమును రచియించిరేని యాశాస్త్రమ్మునతేని యీసూత్రమును నెట్టులు లిఖింపఁజాలుదురు? ఈసూత్రకారిక యొక్కటియే తమది శాస్త్రులవారు సూరికృతగ్రంథమునకుం జేర్చినాదియని యనిపించుకొనరి యని యెవ్వరైనఁ బరవస్తుబంధు లందురేని మాశాస్త్రులవారియేకశ్లోకంబట్టిదైను స్వపరస్తుబంధులని సమ్మతింపఁ బడినందులకు నెంతయు సంతసించుచున్నారము.

ఓ గుణగ్రహణ పారీణులారా! ఈసారాంశమ్ములు పదునాలుగు లోకంబులెఱుంగ క్షీర నీరస్వరూపభేదంబును బోలె గ్రంథద్వయస్వరూపభేదంబు నచ్చటచ్చట గనంబఱచి యింక విస్తరభీతిని విరమించుచున్నాఁడను, గ్రంథంబుల పౌర్వాపర్య సంబంధము తెలుపఁగా నియ్యవియే పరిశీలనాపటిష్ఠ బుద్ధులకుఁ జాలునని నేనెంచెదను.

శ్లో॥ స్థానేస్వశిష్య నివహేష్వినియుజ్యమానా; విద్యాగురుంహి గుణవత్తర మాతనోతి. ఆదాయ శుక్తిషుపయాంసి కవిప్రకీర్ణా। రత్నాకరో భవతి వారిభిరంబురాశిః॥— అనెడి భట్టమురారికవి వచనప్రకారంబునఁ దమరు శిష్యవిద్యా ప్రభావమూలమునఁ గీర్తి ముక్తాఫలమ్ముల నార్జించి రత్నాకరుల మగుదమన్న గొప్ప యభిలాషతోఁ గొందఱు పెద్దలు శిష్యులనుగాని శిష్యకల్పులనిగాని చేర్పఁగా నట్టితలంపునకు వ్యతిరేకంబున మనుపున్న గురువుల నామరూప గౌరవము సైతము కబళింపఁగా నందనిపండ్లకు నఱ్ఱులు సాచి వారలు కాలవ్యత్యాసాది దోషంబున నగస్త్యమహామునుల మగుదుమని యుత్సహింతురు. అందుననే పరమార్థంబుగా విద్యాదానంబు సేయునపుడు మన శాస్త్రములయందు సత్త్వాదిగుణముల నెంతో పరిశీలించి శిష్యరూప విద్యాపుత్రార్జన మొనరింపవలయు నని యుద్ఘోషింపంబడియె. స్వారోచిషమను సంభవ పంచమాశ్వాసంబున బ్రహ్మమిత్ర మహాముని గంధర్వుని శిష్యునిఁగాఁ జేర్చుకొనక యుండుటకుఁ గారణమేమో బుద్ధిమంతులకు స్ఫురింపక పోదు. ప్రకృతంబున సమకాలికుఁడై చెన్నపురీవాసియైన చిన్నసూరిగారు నియమపూర్వకంబుగా విద్యను స్వీకరింపఁ గృష్ణమూర్తిశాస్త్రులవారితో మేళవింపక పోయినను శాస్త్రులవారు కాళహస్తిలోనుగాఁగల ప్రసిద్ధస్థానముల యందు నాస్థానపండితులు గానఁ గాలక్రమంబున నుభయులకు సమావేశమైనదన్న కింవదంతి నిశ్చయమనందగు. కాని యత్తఱిని సూరిగారు బ్రాహ్మణపండిత శిరోమణియెడ ద్వేషముతో నుండెననుటకంటె సరసుఁడైనందున నుచితమైన వేషముతో నుండెననుట సంగతంబు. వీరి సాంగత్యసమయంబున సూరిగారు శాస్త్రిప్రణీతమైనహరికారికలసంప్రదాయాంశంబులు కొన్ని ధ్రువముగా వినియుండెనని నానిశ్చితాభిప్రాయంబు. అట్లేకానియెడ నీగ్రంథసకారికా సూత్రములు తెనిఁగించుట సైతము సులభంబుగాదు. కాఁబట్టి శ్రీశాస్త్రిప్రణీతమైన హరికారికావళీ గ్రంథమును స్వహస్తపరహస్త సాహాయ్యంబున సూరిగారు తెలిఁగించెననుట విశ్వసనీయముకాని స్వప్రణీత మనంబడి యనామధేయంబై యస్పృష్టచరంబైన సంస్కృతభాషావేషములోని తన గ్రంథప్రా

కృతి సూత్రముల నాంధ్రీకరించెననుట యెంతమాత్రమును విస్రంభపాత్రముగాదు. ఈ బాలవ్యాకరణ పుస్తకంబు నిజంబుగాశాస్త్రిసూరుల జీవితదశలలోనే ప్రకటితమయ్యె నేని చెన్నపురీ రాజకీయకలాశాల యందు నాంధ్రోపాధ్యాయుండౌటంజేసి లౌకికజ్ఞానము మెండుగాఁగల సూరిగారు గ్రంథముద్రణాదులవలని లాభంబు నెఱింగినవిప్రుండుగాన శాస్త్రులవారీలోకములో మంచపుఁదొడుగరయి వృద్ధత్వమున నున్నారో లేరో యన్న కాలములో నచ్చొత్తించి ప్రకటించియుండవచ్చునని నాయభిప్రాయము అట్లయ్యెదేని, ప్రకృతోక్తంబయినయంశంబునకును, గ్రంథాంతమందలి యీపద్యార్థంబునకును, బరస్పరవిరోధము పొసంగుననినచో నటులన్యోన్యవ్యాఘాతము లేనియర్థమే సూరిగారి యంతర్యామి దేవుని తాత్పర్యమైనట్టులు పద్యంబునకు వివరించి యీ గ్రంథకర్తను సత్యసంధునిఁగాను సరసకీర్తిబంధునిఁగాను జేయుదముగాక!! పద్యంబు సమీపమున నెదుటఁగనంబడుటకై తిరిగివ్రాయంబడు. కం॥ ముసు మదుపజ్ఞంబగు చుం। దనరిన వ్యాకృతిని సూత్ర తతియొక కొంతం। దెనిఁగించి యిది ఘటించితి। నన యము బాలానబోధమగు భంగిం దగన్-॥అర్థము-ముస=ముందుగాఁ మదుపజ్ఞంబగుచున్—ఇట స్త్రీలింగమైన యుపజ్ఞాశబ్దముగాదు. ప్రకరణసందర్భమునంజేసి పుల్లింగమైన యుపజ్ఞశబ్దము. "ధీరోవ నీషీజ్ఞః ప్రాజ్ఞః" అనునమరకోశమున "జ్ఞః" అనఁగాఁ బండితుఁడు. సూరియని యర్థము. ఉపజ్ఞుఁడనఁగాజిన్నసూరియని యర్థము. ఈశబ్దము, ఉపగ్రహము, (చిన్నగ్రహము) ఉపనది, (చిన్ననది) ఉపాఖ్యానము, (చిన్నకథ) ఇత్యాదిశబ్దములసంటిది దగ్గఱఁజేరి తెలిసికొనువాఁడనియు నపజ్ఞ శబ్దమువ కర్థము: ఉపజ్ఞుడనెడి యుపజ్ఞుడనిశ్లిష్టరూపకము. దగ్గరఁజేరి తెలిసికొను చిన్నసూరి యనియర్థము ఇటులుపజ్ఞ శబ్దమునకుఁ జిన్నసూరియు, సమీపమునయుండి తెలిసికొనువాఁడును నర్థద్వయము గాన "మదుపజ్ఞంబగుచున్"—నేననెడి శాస్త్రిసమీపవిద్యాగ్రాహియైన చిన్నసూరిని గలదగుచునని యర్థము. పెద్దపండితుఁడైన కృష్ణమూర్తిశాస్త్రులవారియొద్దను మెల్లమెల్లఁజేరి హరికారికల సంప్రదాయాంశములను బొత్తమునను సంగ్రహించుటచేతను, స్వనామమును చేతను, నుభయవిధంబులను దన్నును జిన్నసూరి యాను కొనుటయుక్తంబుగా నున్నది; తనరిన—ఒప్పినట్టి; వ్యాకృతిని సూత్రతతి—ఇట "వ్యాకృతి"—అనఁగాఁ వ్యాకరణకృష్ణమూర్తిగా రర్థము—శాస్త్రకృష్ణమూర్తిగారని ఫలితార్థము. ఇట, వ్యా—వ్యాకర్త లేక వ్యాకరణియని యర్థము. శబ్దశాస్త్ర లేక శాస్త్రియని ఫలితార్థము. "కృతి"—అనుచోటను, కృష్ణమూర్తి శబ్దములోని యాద్యంతాక్షరములు, అచ్, ముష్, ఇత్యాది ప్రత్యాహారములయందుం బోలె సంయుక్తములని నొలుంగునది. శాస్త్రి కృష్ణమూర్తియని యర్థము. ఇటులు పదమున

ఒక్కొక్క యక్షరమును స్వీకరించుట లోకవ్యవహారములోనే కాక కావ్యములయందుం గూడం బ్రసిద్ధముగా నున్నది. శ్లో॥ కథాప్రసంగేన జనైరుదాహృతా । దనుస్మృతాఖండలసూనువిక్రమః॥ తవాభిధానాద్వ్యథతే నతాననస్సుదుస్సహాన్మంత్రపదాదివోరగః॥ — కిరాతార్జునీయము - ౧ సర్గ: — ఈశ్లోకంబున, "తవాభిధానాత్" అనుచోటను, త — తార్క్ష్యుండు; వ - వాసుకి యని యర్థము. "నామైకదేశేనా నామగ్రహణమ్" అను న్యాయంబున గ్రహింపంబడినది యని వ్యాఖ్యానము- ఇటులు పదంబులలోని యొక్కొక్క యక్షరమును స్వీకరించి యా నత్పదార్థమును చేకొనినట్లే ప్రకృతంబున "వ్యా—కృ—తి" శబ్దమునకు వ్యాకర్తయగు కృష్ణమూర్తిగారనిన యర్థము సులభంబగును. కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారని ఘటితార్థము- వ్యా— కృ— తిః, నీః — నాయకః, ప్రణేతేతి యావత్, యేషాంతాని సూత్రాణి; వ్యాకృతిని సూత్రాణి; ఇట 'వ్యా—కృ— తి — నీశబ్దము బహువ్రీహిసమాసంబున, నపుంసకలింగసూత్రశబ్దమునకు విశేషణమైనందున "హ్రస్వో నపుంసకే ప్రాతిపదికస్య" (అ ౧ పా ౨ సూ ౪౭) అను సూత్రమున వ్యాకృతి నీశబ్దము హ్రస్వాంతంబయ్యె. "ఙేరామ్నద్యామ్నీభ్యః" (అ ౭ పా ౩ సూ ౧౧౬) ఇత్యాదులందు నీశబ్దమునకు ధాతుత్వముగాఁ బ్రయోగము గలదు. "వ్యా—కృ—తి—నీః" అనుపదము — సేనా—నీః, అగ్ర—ణీః, గ్రామ—ణీః — ఇత్యాదులవంటిది. వ్యా—కృ—తి—ని సూత్రాణాం తతిః — వ్యా—కృ—తి—ని సూత్రతతిః — అనఁగాఁ గృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారు ప్రణేతలుగాఁగల సూత్రముల సముదాయమని యర్థము — అథవా — శిష్టాచ — సా ఆకృతిశ్చ వ్యాకృతిః — 'ప్రాదయో గతాద్యర్థే ప్రథమయా' అను వార్త్తికంబున సమాసంబు. అధిక జాతిరిత్యర్థః; యత్ర హి తత్తద్భిన్నేష్వపి భిన్నం ఛిన్నేష్వచ్ఛిన్నం సామాన్యభూతం సశబ్దః నేత్యాహ "ఆకృతిర్నాశ నసా" — అను భాష్య ప్రయోగ ప్రమాణంబునను, నిఘంట్వాది ప్రమాణంబునను, ఆకృతిశబ్దంబునకు జాతియనిన యర్థము గలదు. వ్యాకృతిం ప్రకృష్టజాతిం నయతీతి — విద్వత్త్వేన విధిత్వేన విశేషమాత్ర ప్రవర్తయతీతి వ్యాకృతినీః — క్విప్ ప్రత్యయః; బ్రాహ్మణత్వజాతి శ్రేష్ఠ ఇతి యావత్; బ్రాహ్మణజాతి శ్రేష్ఠుండనిన యర్థము — ఇట వ్యాకృతినీశబ్దమునకు సేనానీత్యాది శబ్దములకుంబోలెఁ దెలుఁగున హ్రస్వాంతమై "వ్యాకృతిని సూత్రతతి" యని సాధ్య సమాసంబగు. ప్రకృష్టజాతి (బ్రాహ్మణజాతి) శ్రేష్ఠుని సూత్రసముదాయమని యర్థము. సంవత్సరనామంబున, కృష్ణమూర్తిశాస్త్రులు

గారు చేసిన హరికారికారూపసూత్ర సముదాయమనిన యర్థము తోఁచును. మఱియు విశిష్ట (అధిక మైనఆకృతి(జాతి)గలవారలగు అనఁగా బ్రాహ్మణులగు శ్రేష్ఠులైన బహువ్రీహిసమాసపక్షము గూడ సాధువై సామ్యసమాసంబునసేనానీశబ్దము పోలె ప్రశస్తాంతమగును. ముందుగాఁ జిన్నసూరికైన నేమ శాస్త్రులవారివద్దను జేరి తెలిసికొనువాఁడను గాఁగా నొప్పిన కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి ప్రణీతసూత్ర సముదాయమును బాలురకు సుబోధమగు రీతిని నింకను తెనిఁగించి ప్రకటించితినని భావము. ఇట్టి విశేషార్థమిమ్చుటకొఱకే "వ్యా—కృ—తి—ని సూత్రతతి" అని రచియించుటయందు సత్యప్రేరకుఁడైన యంతర్యామి భగవానునిచే సూరిగారి జిహ్వ బలాత్కరింపఁ బడినదని మనస్సాక్షి బోధించుచున్నది. ఒకవేళ సరసులైన చిన్నసూరిగారు బుద్ధిపూర్వకముగానే యిట్టి విశేషార్థము స్ఫురింపగా నట్టులు రచియించియుందురు. అటులే కానియెడఁ "సవరింప వ్యాకరణసూత్ర తతియొక కొంతఁ" అని ధారాళశైలితో నిటులేల రచింపఁబడలేదు? కాఁబట్టి సత్యవాదులైన చిన్నసూరి గారెంతయు మెచ్చుకొనందగుదురు. సూరిగారు హరికారికల నాంధ్రీకరించిన యీకీర్తి విశదంబగుంగాన బాలవ్యాకరణంబునకు హరికారి కాంధ్రోక్తి యనిన బిరుదం బీయందగు ఇటు లాంధ్రవ్యాకరణసూత్రతతిని సంస్కృతాంధ్ర భాషలలో రచియించినశాస్త్రిసూరులవిద్వత్త్వంబు శివకేశవుల తత్త్వంబుపోలె జగంబుల జేగీయమానం బగుంగాత!

శాస్త్రిగారి నామంబుతో స్వాంతంబున నున్న సూరిగారి నామంబు కొనియాఁడఁబడుంగాత!!

ఆర్యా॥ శ్రీకల్లూర్యన్వయ వేంకట రామాఖ్యేనశాస్త్రిణారచితా । జేజీయాద్యస్తార్థప్రకాశికా హరికారికాంధ్రోక్తేః ॥ఆ౯॥

శ్రీమతే వేదాంతదేశికాయ నమః

(గ్రంథాంతమందుఁ గృతినాయకుని నించుక స్మరించెద.)

“శ్లో॥ సదృశంచేష్టతే స్వస్యాః। ప్రకృతేర్జ్ఞానవానపి। ప్రకృతిం యాంతి భూతాని నిగ్రహః కింకరిష్యతి॥”—అనునట్టి గీతావాక్యంబున బ్రకృతివశంవదుండనై “ఆత్మా వై పుత్రనామాసి” అనిన శ్రుతివచనంబున విశ్రుతంబైన మామకీనవాత్సల్యపాత్రప్రథమతేజస్సారాంశం బంతర్హితంబైన సమయమ్మునందు దుర్భరంబౌ ప్రథమగర్భశోకంబున మున్నీరగు కన్నీటితో వ్రాసినపద్యంబు లనవద్యంబులై యెసంగఁగా“ శ్లో॥ ఏకోరసః కరుణ ఏవ నిమిత్తభేదా। ద్భిన్నః పృథక్పృథగివాశ్రయతే వివర్తా। ఆవర్తబుద్బుదతరంగమయాన్వికారా। నంభో యథా సలిలమేవ హి తత్సమస్తమ్” “శ్లో॥ విపదస్సంతు నశ్శశ్వ। ద్యాసు సంకీర్త్యతే హరిః।” ఇత్యాద్యుత్తరరామచరితాదులయందలి భవభూతికవీంద్రాది వాచోయుక్తుల ప్రకారంబున రాగివిరాగిసాధారణంబౌ కరుణరసంబు గరిష్ఠంబగుటయే కాక (1)వైరాగ్య, [2]బోధ, (3)పరమశ్రీలను వర్ధిల్లం జేయునట్టి పుట్టినిల్లగుచుఁ బురుషార్థంబునకును బరమాస్పదంబగుటం జేసి యహార్ణంబై సందునఁ దద్రసకల్లోలమయంబులగు కతిపయపద్యంబులను మాత్రమే యీగ్రంథాంతమందుఁ బొందుపఱిచి కృతినాయకుండైన యీతని సత్కీర్తి శరీరంబు కల్పాంతస్థాయిగాఁగ నాశాసించుచు భక్తిపురస్సరంబగు నేతత్కృత సకలోపచారంబులవలని ఋణంబును దీర్చి పరిశుద్ధుండనయ్యెదంగాక!!

కృతిపతి పద్యములు.

—— :o: ——

మ. శుభకృద్వత్సర మింతనీ కశుభమై చోద్యంబు గానుండెనీ
కభయంబీయదె? జ్యేష్ఠపుత్రిమణికిన్ జ్యేష్ఠంబయో! శుక్లప
క్షుభవంబౌ సతృతీయ భానుదినమే కల్పాంతమై కానిపిం
పభవద్బాలను ఖేదముం గుదికె సుబ్రహ్మణ్య! జ్యేష్ఠాత్మజా! ౧

మ. పసుపుంబూసిన మోముఁదమ్మివిరిపై బొట్టెమ్మటుంబోఁగఁ గ్రొం
బసిబొట్టోడికగట్ట నశ్రువులచిమ్మల్ స్వీయ వాత్సల్యధీ
రసమైపొంగఁగ నాయనమ్మ యటులన్ మాతృస్పష్ఠ సీక్రైవనీ
రసవృద్ధాంగన నూఁజడింపఁగదె! సుబ్రహ్మణ్య! జ్యేష్ఠాత్మజా! ౨

మ. బహుపుత్రుండను తురుష్కజాతుఁడను బేబర్నాను ఢిల్లీశ్వరుం
డు హుమాయూనను జ్యేష్ఠపుత్రుని జకేపుంజూచి దానిందపో
మహితుండై తనకావహించుకొని ముక్తమ్రింద్రేన్ సెబాసంచు! శ్రీ
మహుండై నీపిత మేన్తో మెలఁగు సుబ్రహ్మణ్య! ...జా! 3

మ. అనయంబంజలిఁ జేర్చి భక్తిమెయిఁ గృష్ణా! కృష్ణ! కృష్ణా! యటం
చునుమంచుల్ గొనువేళలందు శ్రీమత్తో శోకించునవ్వేళలం
దునువిష్ణుం గన్స్మరియించితీవు కతిపాత్ముండైన యాతండుపూ ౪
జనునిన్నుం గనుగొంచఁడామొగడ! సుబ్రి...జా!

మ. అనుమానింపక పెన్నచోంగ నపనీతాంగు న్నను వోంగిలిం
చనె? లోకస్థితికర్త తానట; పరిణామంబిటుల్ నల్పునీ
యనుమందుము? జారచోరులకు రాజ్యంబబ్బినన్ సౌఖ్యజీ
వనముల్ గేస్తులకెట్లు నివ్వటిలు? సుబ్రి...జా! ౫

మ. ఎవఁ డాసిర్ధియ దేవుఁడయ్యె! పదునాల్గేఁడుల్ వయస్సైన నై
దవఘారంబున విద్య నేర్చి నినునంతర్ధానముం జేసి మా
కవమానంబు నొసంగెనట్టి ఖలుఁడా హా! బిడ్డలంగన్న గ
ర్భవిశేషం బెఱుఁగండొ! వంధ్యుఁడొకొ! సుబ్ర...జా! ౬

మ. లలితాస్యంబు విశాలమౌశిరము వ్రాల్గందోయి మేల్మల్లెమొ
గ్గలచాలున్ మఱపించుపల్వరుస శ్రీకంఠస్వరంబున్ గరాం
గుళి దీర్ఘత్వముఁ జంపకం బెనయు ముక్కుంగల్గునిన్నెన్నువా
రలు జైవాత్రుకజన్మవన్కనిరి సుబ్ర...జా! ౭

మ. చిఱుమాటల్ వలుకంగ నేరవు ముఖశ్రీఁ జూడ నవ్వొల్కునె
వ్వఁడు నాచార్యులయొద్ద భక్తిభయసంపూర్తిం బ్రవర్తిల్లె దీ
పుడమిం బువ్వులబంతివోలెఁ గడు సొంపుం జూపి చేదాఁటినీ
బడిసైదోడులఁ గుందఁ జేసెదవు సుబ్ర...జా! ౮

మ. తనువేసంగ్వవి రోగపీడఁ జతురబ్దంబుం గళాంకూరితేం
దునిభుండై నిజమర్త్యవంశజమణీ దుర్గాప్రసాదాగ్రణీ
పునరుజ్జీవితుఁడైన నీపితకు నూరార్పకుండ హా! నీశరీ
రఘపాతంబు పిరంగిదెబ్బగద! సుబ్ర...జా! ౯

మ. తినునీవేళను బాలు దెచ్చు జనయిత్రిం జూచి "నేనొల్ల; నా
యనకున్ నీరసి కుంచితమ్మ? యిట దోహస్థాలిఁ జూపింపు" మం
చును రోగంబునఁ బథ్యమైనను బయస్సుం గోరు శంకిల్లునీ
ప్రణుత శ్రీ[illegible]కియ ప్రమగు సుబ్రహ్మణ్యా...జా! ౧౦

మ. జననీమంగళగౌరిదేవి యుఁ గనిష్ఠభ్రాతయున్ సోదరీ
జనయుగ్మంబును గల్గుభంగకర సంసారాబ్ధిదుర్వీసరిం
చిన వెన్కన్ సతయేండ్లకున్ స్వగృహలక్ష్మీదేవితోఁ గూడి య
బ్బనిముంగాంచఁగ దాయ యయ్యోవిధి సుబ్ర..జా! ౧౧

మ. బలురారాఘుల బోరుకొల్పుయమునా భాగీరథుల్వోలెనూ
ర్మిలతాలోల భుజార్భటింగలఁగినీమేనత్తలిట్టుల్ వ్యథా
జలధిం జేరఁగ నింతనిద్రి తగునే? చాలించిలే! తేలుపన్
వలె వీరిండలచెడ్డతాడులను సుబ్రి.. జా! ౧౨

మ. కుడుముం జేతికినీయఁ బండుగని నాకుం దోడుగానుండి యీ
యిడుమల్ గూడు నరణ్యరోదన భవంబిమ్మాగతిన్ సల్పుఁచుం
డెడినీతల్లియులక్ష్మిదేవి పడుబల్ సీతమ్మశోకంబుఁగో
ల్పడఁజేయంగల పెన్నిధీ! చనితె? సుబ్ర...జా! ౧౩

మ. దినముం శార్ఙ్గివలింగమూర్తి నశుభాద్రిచ్ఛేదివజ్రంబు నీ
జనకుం డెంతో భజింప నీవుగని మృత్స్నన్ లింగముల్ జేసికొం
చును బాల్యంబునఁ దొక్కుపల్కుల "నమస్సోమాయ" యన్నట్టి
మేల్పనసం జెప్పి సపర్య సల్పితివి సుబ్ర...జా! ౧౪

మ. శాలపాపూజల నీపఠించిన "నమస్సోమాయ" యన్వేదవా
క్యలలామంబున కుప్పులూర్యభిజనవ్యాసర్షిన్ భీమన్నశా
స్త్రిలుగారుల్ జెవియొగ్గియొక్కెడ "నమస్సోమాయ" యన్నామమీ
పలయున్నీ కని ముద్దు సేతొనరె? సుబ్రి...జా!! ౧౫

. మును నీమూఁడవయేఁటి ప్రాయమున నిన్ భూరిజ్వరంబేఁచ లీ
లను లాలింపుచు లంఘనాహములు సల్పంజూచి నాత్రింజప

ష్ఠను జేజే యంచుఁ బ్రఖ్యాతి మించో నైవేద్యసత్కారిం యా
పనతో నాఁకలి కేమఁ జెల్లితివి సుబ్రహ్మ........జా! ౧౬

మ. ప్రీతివర్ధంబుఁ "గలంపరీశుఁ గృతార్థత్వంబు చేకూర్చుఁ దు
ర్గతియుం దూలెడు" నన్న నమ్మికను మార్కండేయ మౌనిప్రతి
ష్ఠిత మాహేశ్వరలింగమున్ సఖులతో సేవించుటల్ నీకు సు
వ్రతమై యొప్పెఁ బ్రదోషకాలముల సుబ్ర........సుజా! ౧౭

మ. అవనిన్ "శ్రీఘనవరప్రదాయి" యను విఖ్యాతిం బిసాళించు చం
ద్రవతంసుండు కృపామృతం బెసఁగ మార్కండేయబాలుం జిరా
యువుతోఁ గాచినలీల భక్తు దయనీయుఁ బిన్ను నీతండ్రి క
ర్మవశం బారసి మన్పఁడాయెనొకో! సుబ్రహ్మ........జా! ౧౮

మ. ఇలవైయాకరణుల్ ఘనానుభవులో యీ! సూత్రమందర్థ మా
త్రలఘుత్వంబు సుతోత్సవంబువలె శాస్త్రజ్ఞాని కానంద బా
హుళక ప్రాపకమంద్రు నీపిత సమోహుండై తదీయోక్తితో
పలిపుత్రోత్సవ మెచ్చుచు న్వగచు సుబ్ర........జా! ౧౯

మ. క్షితిసాదావెలనాఁడి భూసురులలో శ్రీవేదశాస్త్రార్థ సం
గతి పూతంబగు వీరభద్రపుర విఖ్యాతాగ్రహారాజనో
న్నతకల్లూర్యభిధానవంశమును నంటం దోషమా! బాలక
ల్పతరూ! వేంకటవీర సద్బుధ సుబ్రహ్మణ్యా! జ్యేష్ఠాత్మజా! ౨౦

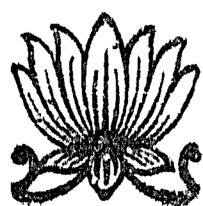
మ. రవి యెందాఁక దివిన్ గ్రహావళిపయిన్ రాజ్యంబు చెల్లించునో!
యవదాతాంశుఁడు తారకాదయితుఁడై యానందముం బొందునో
ధ్రువుఁడున్ సప్తఋషీంద్రమండలిపయిన్ దూఁగాడునో! కీర్తిగా
రవమూర్తిం గనుమంతదాఁక భువి సుబ్ర........జా! ౨౧

సోమశబ్దంబునకు నీశ్వరుండును నర్థమైనందున స్వమాతృనామంబౌ కామసోమదేవీ శబ్దంబునకుఁ గామేశ్వర సతియనియు శ్లేషార్థంబెంచి భక్తుండౌ కృతికర్త నిజనామానురూప్యంబౌ స్వదేహరుజాపహారంబును నపారంబౌ కరుణాకటాక్షంబునఁ గంటిని ఱెప్పవోలెం గాచి తరింపించిన మాతృజగన్మాతల నిద్దఱను దన్నామంబుననే యిటస్మరించుచుండు.

కం॥ ఏఖ్యాఖ్య యహాట నీకును। నాకూమిరి తల్లి కర్ధనారీశ్వర శ
క్తీ! కామేశ్వరసతి! నా।ధీ కొలుచుం గామసోమదేవ్యుంబు మిమ్మున్.

కం॥ శ్రీకామసోమదేవీ। స్వీకృత వామార్ధ దేహ వేంకటశాస్త్రి
శ్రీకరసోము న్మతిసతి। నేకాగ్రమనంబుతోడ నే ధ్యానింతున్.

ఇది శ్రీమజ్జనని కామసోమదేవీ కరుణాకటాక్షు ధాముకారోగ్య
భాగధేయ వాగనుశాసనాదికవిత్రి వ్యాకృతసంస్కృతాంధ్ర
సరస్వతీ పిఠేయ కల్లూరి వ్యాసనామక కౌండిన్యసగోత్ర వేంకట
రామశాస్త్రి నామధేయ ప్రణీతంబైన శిష్టుకృష్ణమూర్తి
శాస్త్రి పండితవర్యోపజ్ఞ హరికారికాంధ్ర
భూత బాలవ్యాకరణ సప్తత్రకాశి
కాఖ్యవ్యాఖ్యానంబు.

శ్రీరస్తు.

ఈక్రిందిసూత్రకారికలు శిష్టు కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిలవారిచే రచియింపఁబడినవి. ఆంధ్రవ్యాకరణమును గుఱించిన యీకారికలు సంస్కృతభాషలో వ్రాయఁబడఁగాఁ జిన్నసూరిచేఁ దెలిఁగింపఁబడి బాలవ్యాకరణమను పేరున వాడఁబడుచున్నవి కాని స్వయముగా సూరిచేఁ దెలుంగువ్యాకరణము రచింపఁబడలేదు. ఈయంశమునకుఁ దగిన హేతువులు గుప్తార్థప్రకాశికావ్యాఖ్యానాంతమున "కం॥ మునుదుపజ్ఞంబగుచుం! దనరిన" యను సూరిగారి కందపద్యమునొద్దఁ జర్చాపూర్వకముగా వ్రాయఁబడినవి. బాలవ్యాకరణసూత్రమందలి సంఖ్య యీసంస్కృతసూత్రకారికయొద్ద వ్రాసి చూపఁబడును. ఈసూత్రసంఖ్యకు సమానమైన బాలవ్యాకరణమందలి తెలుంగుసూత్రపుసంఖ్యను జూచుకొన్ని యీసూత్రార్థమును గ్రహింపఁగా నిచ్చటి హారికాసూత్రార్థము సులభము బోధపడును. కావున నీకారికలకుఁ దెలుంగర్థము వేఱ వ్రాయ నవసరములేదు. తెలుంగుసూత్రముయొక్క సంఖ్య యీకారికాసూత్రము మొదటను నింగిలీషుసంఖ్యాంకమునఁ జూపఁబడును. సూత్రములయందలి లేఖనస్ఖాలిత్యములు నాచే దిద్దఁబడి లోకోపకారార్థము ప్రకటింపఁబడుచున్నయవి. ఈసంస్కృతసూత్రంబులు ఛందోబద్ధంబులగుటంజేసి కంఠపాఠమునకు వీలైనందున విద్యార్థి యావృత్తి నేసి తెలుఁగువ్యాకరణమును జిహ్వాగ్రమం దుంచుకొనవచ్చును. బాలవ్యాకరణములోని యుదాహరణము లీగ్రంథములోనివేయని యెఱుంగునది.

కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి.

ఆంధ్రశబ్దచింతామణివృత్తి
హరికారికావళి

(గుప్తార్థప్రకాశికానుబంధము).

సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము.

శ్లో॥ శ్రీసతీస్తనశైలాగ్రవాసి ప్రత్యగ్రవారిదం
కంచనద్విజరాజాంకం కమలాశ్రితమాశ్రయే॥ ౧

శ్లో॥ శ్రీమత్కదంబవర్యః స్థిరలసదైశ్వర్యయుక్చిరంజయతు
ఇన గాలగోత్రధర్మస్ఫురితశ్శ్రీకాళహస్తినగరీశః॥ ౨

శ్లో॥ శ్రీమద్వరదామరకుల ధామావరరామ సూక్తితస్నేహం
సుమతిర్వృత్తిం నాన్నవ సూత్రాణాం కృష్ణమూర్తిరిహకుర్వే 3

శ్లో॥ అతులామత్కృతిస్నేయ మభ్రాంతవినుతాకృతిః।
దిగంతవ్యాపినీజ్యోత్స్నా ధినోతురసికావళిం। ౪

శ్లో॥ మాత్సర్యమలినవృత్తి నుత్సార్యమదీయకృతిరియంజ్యోత్స్నా
కోకానివ సవివేకాన్ లోకానిహరంజయతుచకోరాన్వా॥ ౫

శ్లో॥ జయతి సకలవిద్యాజన్మభూమిర్జగత్యాం
జనితసరసచేతస్సంప్రతోషాద్యభాషా
తదనుసరణలీలాదత్తపీయూషమైషా
తరళయతిచకోర్ష్ణంతావదేవాంధ్రభాషా॥ ౬

శ్లో॥ శ్రీరామాయణ భారతాది వచనోదారార్థ వల్మీకభూ
పారాశర్యముఖాన్ ప్రణమ్య కవితాధారానిదానీంతనాన్॥

ధీరా నంతరమిత్రమాత్రపదవీమారానతీవాద రా ౧౮
దారాధ్యప్రకృతార్థ సార్థపటవాచా వాయుసమ్యగ్యతే॥ ౫౦

శ్లో॥ యే కేచన ప్రకృతిమత్సరిణో మదీయ
గ్రంథం సదర్థమపి సంప్రతి దూషయంతి
బుద్ధ్వాపి స్వార్థ్వ వచిం త్రిస్థితిమాత్మజంత
స్తైపీహ భూరికవితుల్యాత య్యాగ్రణమ్యాః॥ ౮

శ్లో॥ శ్రీ యామనామతౌ న విత్రిశత్రుఘ్న భరతార్క్వసైః
విభీషణాంగదక్ష్మేశైస్సహితం రామమాశ్రయే॥ ౯

శ్లో॥ శిష్టకులకలశజలనిధి శీతకరః కృష్ణమూర్తి సంఖ్యావాన్
షడ్దర్శనీస్వతంత్ర స్తనోతి హరికారికా ఇపత్లింన్మతిం॥ ౧౦

శ్లో॥ (7) తాలవ్యదంత్యభేదేన చకౌతు విక్రుతౌ ద్విధా
(8) ఇచిదె దేద్వయ యుతౌ తాలవ్యౌ తౌన చాన్యతః॥ ౧౧

శ్లో॥ (9) ఆదాదుదూ దొదో దాద్గా దంత్యావేవా (10) త్రకేచన
వదంతి తత్త్వంబహుషు। నమేనంతోపధా చజోః॥ ౧౨

శ్లో॥ నతదస్మన్మతారూఢం ।తదభావేపి సంగతేః
కేచిద్రాజ్ఞోపి సర్వత్ర । నతచ్ఛేష్టమసంగతేః॥ ౧౩

శ్లో॥ (12) ప్రథమాసైకస్ట్టియుక్త వ్యతిరిక్తం విభక్తయః
ఆశీరాద్యర్థయొరుతా వృత్తమైకవచాంసిచ॥ ౧౪

శ్లో॥ అతీశధర్మాక్తసూత్ర ప్రథమైకనచాంస్యపి
శత్రాలంతర్యత్నుపే చేదా।ద్యర్థాస్తాన్యపి (తాను) నేన్యపి (వేను)౧౫

శ్లో॥ దేశ్యైవాద్యాస్తసైవాన్యైర్ప్రకృతయః స్మృతాః
(13)కళాస్తదతిరిక్తాస్తుకళావిద్భిరుదీరితాః ౧౬

(14) హ్రస్వాత్పరః ఖండబిందుః పూర్ణబిందుర్విభాషయా।
(15) దీర్ఘాదు పరిపూర్ణానుస్వార స్సాధ్యోనచక్వచిత్ ౧౭
(16) సమేతరేఘశబ్దేషు వైకృతేషు ప్రదృశ్యతే॥
అనుస్వారస్తు పరుషాత్ సరళాదపిపూర్వభాక్ ౧౮
(17) వుపూవోహోయకారాద్యానసంత్యే వాత్రకుత్రచిత్।
శబ్దా అహోఘృహోఘవ్యా నాద్యాయాం హోవుపూముఖాః ౧౯
(18) ద్విధాంతస్థాభవం త్యత్రలఘుహోలఘుహోమతాః।
(19)తత్సమా(20)తద్భవా(21)దేశ్యా(22)గ్రామ్యా చేయంచతుర్విధా
(23) గ్రామ్యాపి గ్రాహ్యతాంయాతి। యద్యార్యవ్యవహారభాక్

ఇతిసంజ్ఞా పరిచ్ఛేదః

—సంధిపరిచ్ఛేదము—

(1) అచ్యాతస్సంధి (2) రాద్యాన్యవిభక్తేశ్శత్రుచోస్తువా ౨౧
(3) ప్రాణాత్పరస్య ప్రాణస్య సంధ్యభావే యడాగమః! (4)
అతస్సంధిస్తు బహుళం (5) కిమాదీత్తో విభాషయా॥ ౨౨
(7) మధ్యక్రియేతస్సంధిస్స్యాత్।(8) క్త్వార్థేతోనైవసర్వదా।
(9)దుత్రితప్రకృతికానాంతు సంధిర్నేఽకాదికాస్వినా॥ ౨౩
(10) భవేచ్చప్రాయ శస్సంధిః ప్రాణస్యామ్రేడితేపరే।
(11) అనంద్వవగ్గతే సంధిరపదాది స్వరేష్వచః॥ ౨౪
(12)నిమునడుకడుచిఱుకుఱుగత। డటయోఃప్రాణేపరేతుటాద్యాస్తు॥

(13)గసడదవాః పరుషాణాం। పరతః ప్రథమాంతతస్తు బహుళం స్యుః॥
[14] వైకృతేభ్యస్సాంస్కృతిక పరుషాణాం న తే మతాః।
[15]ద్వంద్వే పదోపరిస్థానాం। పరుషాణాం భవంత్యమీ॥ ౧౬
[16] ద్రుతప్రకృతికాద్యాంతి। పరుషాస్సరళాత్మతాం
వాదేశసరళాదస్స ద్రుత స్సంశ్లేషబిందుభాక్॥ ౧౭
(18) వాస్యాతాం లోపసంశ్లేషౌ। ద్రుతస్య సరళే స్థిరే।
[19] వర్గయుక్సరళేషు స్యాత్పూర్ణబిందుః ద్రుతః క్వచిత్॥ ౧౮
[20] లోపో బహుళమంతే స్యాద్ద్రుతాచోపి ద్రుతస్య వా।
[21] శృంగారభూషణమతే ద్రుతాదపి పరో ద్రుతః॥ ౧౯
[22] శబ్దాద్యహ్రస్వతో నార్ధబిందులోపో ద్రుతస్య చ।
(23) వినేకాంటా వస్మదాత్మ ద్రుత స్సంశ్లేషభాక్చన॥ ౨౦
[24] ద్రుతలోపస్సమాసేషు।(25) స్త్రీసమానాముతాంతునుక్॥
పుంపోశ్చపరుషే తద్వత్సరళే చో పరిస్థితే॥ ౨౧
సోయం క్వచిత్ స్థిరేపి స్యా। న్న స్యాన్న లుగడాదిషు।
[26] నేషు (సమాసేషు) ద్రుతస్య న స్వం (28) టుగచ్యుతః కర్మధారయే॥ ౨౨

(29) తత్ర పేర్వాది శబ్దానామచ్యయం స్యాద్విభాషయా।
[30] ఆత్వారుగపి వేదాదౌ (31) రుచ్చాత స్తత్ర తత్సమే॥ ౨౩
(32) పుంపూస్యాతాం చ మోఽత్ర। (27) నుగ్లుప్తే లంబాలుషు।
(33) తద్ధర్మభేదకస్యోతో। భవేద చినుగాగమః॥ ౨౪
(34) నుగోత్తరచి షష్ఠీ స। [35] ఉదంత స్త్రీసమస్య చ।
పుంపోరపి గుణార్థస్యాదంతస్యాపి త నేపరే॥

63[ప్రాతాద్యాద్యాచ్ఛ రేవర్ణాలుప్యాం తే బహుళంతు సే[సమాపే]
[37] పరుషేలుప్త శేషస్య భవేదపి నుగాగమః॥ ౨౭
(38) ఆద్య శేషస్యక్రొత్తస్య। నుగ్ద్వేపరహాలః క్వచిత్
(39) కేషాంచిత్కే- షుచిన్నుక్చ॥ లోపోద్విత్వంచదృశ్యతే॥ ౨౮
(40) భవత్యామ్రేడితపరే కడాద్యాప్రథమాదచః॥
సర్వేషా మపివర్ణానా। మదంతంటద్వయంయుతం॥ ౨౯
॥[41] విభక్తిలోపో బహుళం॥ పరే త్వామ్రేడితే భవేత్।
[42] యథాప్రియోగంగ్రాహ్యస్స్యస్తుత్తుముర్వాదయోబుధైః
[43] సమాస ఇచ్ఛేతత్తోడవలనా నాంసతాంమతం।
[44] అలిగంద్విం ద్వెందుషుస్యా దెందోర్నైవేతి కేచన॥ ౩౦
[45] అతస్తు బహుళంలోపో। వృత్తావద్యవిశబ్దయోః।
(46) వాలోపఃపూర్ణబిందుశ్చ। పడ్వాదిషుప రేషుమోః॥ ౩౧
॥[47] మోర్మధ్యమస్యలోపోవా।పఠయోర్హ్మల్విరామయోః।
[48] వాస్యాల్లోపస్తుసర్వత్ర। వ్యతిరేకస్తు మధ్యమోః॥ ౩౨
[49] ఆమ్రేడితేపరే మధ్య ముడుజ్లోపోవిభాషితః॥ ॥
[50] విసర్గలోపో నుకృతా [51] వోన్నమోత్రోభవేత్తువా
అన్యత్రాప్యేతదిష్టంస్యా దితికేచిద్బభాషిరే।
[52] ద్వేహాలోంత్యస్యానుకృతౌ (53) మోహమాదేర్ద్వయంతువా
(54) ఉతోనామ్న ఇతౌవుగ్వా (55) క్యాంతేసంధిర్నదోషభాక్

ఇదిసంధిప్రకరణమ్॥

అథ తత్సమ పరిచ్ఛేదః

(1) డుమూవులూచ ప్రథమా॥ (2) నుద్వితీయాతతఃపరా
(3) చేతతోడా (4)కొఱకుకైచ। చతుర్థీత్వథ (5) పంచమీ॥
కంటెపలన పట్టీతి। (6) షష్ఠీలోపలయొక్కకు॥ ౩౬
॥(7) సప్తమీనాందు;(8)నుక్తాదేః॥ (9) పట్టియొక్కకయిన్వినా
(10) చేత లోపల తోడానాం శేష ఆద్యక్షురస్యవా॥ ౩౭
(11) డుశేకపచనేమురర్వ్వా। స్త్రథానశ్చార్థవాచకః।
(12) లుబ్జహూనాం [13] తదితరే సర్వేచోభయవాచినః॥
(14) ఓస్యాదామంత్రణేతస్య (15) యిక్స్త్రిక్చార్థభేదతః॥
(16) మైత్ర్యాంచరిక్స్రికాజ్ఞేయా। వేషాందీర్ఘోపి దృశ్యతే॥ ౩౮
స్వాతంత్ర్యేణప్రయోగోఽత్ర చిత్కవి సమ్మతేః!
స్త్రీతిర్యగ్జడభిన్నాస్తద్భేదకామహదాహ్వయాః॥ ౩౦
(18) మితాదిక్లీబమహతాం। పుంలింగసమతాతువా
మిత్రం పరిధానం శరణం పాత్రమిత్యాదితద్గణః॥ ౪౦
(19) జిద్బిందుపూర్వో(20)డుమంత।సంజ్ఞోడుజ్ప్రకృతిర్మతః ।
(21) పుల్లింగస్యమహద్వాచినామ్నాంత్యస్యాతఉద్భవేత్॥ ౪౧
(22)పుల్లింగాన్మహాతోడుజ్స్యాత్।(23)నుమంతస్యనిగాగమః।
ద్వితీయా ద్యేకవచనే। సర్వత్రాపి విభాషయా॥ ౪౩
(24) సత్రైలింగ డుమంతస్యా నుదతంస్యతునిత్యతః॥
ఆర్యా॥(25) యస్తుడుమంతస్యోపరి।నుస్సంఘటితస్తదుత్వమిత్వం॥
స్యాత్॥

[26] ఉతఇత్వంస్యాదేః పర । భాజాంకునువు క్రియావిభక్తీనాం
(27) ఈధాతుయుష్మదర్థేభ్య స్తాసామోర్నేత్వమిష్యతే॥ ४५
(28) కువర్ణకేనగోరుచ్చ । (29) తయోరం దానుగాగమః
(30) వ్రమ్యోరాగమయోరందా నుగ్భవేత్తు విభాషయా॥ ४६
(31) బహుతాయాం ద్వితీయాదివిభక్తీనాం లడాగమః ।
(32) సంబుద్ధ్యంతపదాంతోతోద్వా(33) తస్యేతశ్చదీర్ఘతా॥ ४८
(34) లోపోవా సంబుద్ధిడుజః । కృతో త్సంస్కృతనామతః ।
(35) నైసర్గికోదంత నామ్నో వాద్యాయాం తస్యతూఃప్లుతః४८
(36) సంబోధనేస్యాదే కాన్యవచనే త్వారగాగమః ।
(37) ఆరశ్మధ్యమయోగేవా(38)దంతదీర్ఘాద్యలోపధాత్॥ ४९
పరస్యమహతో లస్యవిభక్తౌ రేఫఇష్యతే ।
(39) అదంతానా మమహతాంక్లీబానాంచ మువర్ణకః॥ ५०
(40) తేషాంమ్వన్యవిభక్త్యాముక్త (41) స్యమోః కార్యమిష్యతే।
(42) మోర్మద్విత్వంపూర్ణబిందు।పూర్వోన్వోబుర్వావిభాషయా॥ ५१
(43) ముగాగమస్య లోపస్స్యాల్లులయోర్నే చకుత్రచిత్ ।
తత్పూర్వస్వర దీర్ఘేణ సహవైభాషికోమతః॥ ५२
(44) శ్లో॥ రైగ్లావుగ్యంతనామభ్యః ప్రథమైకం తులోపభాక్
(45) బహుష్వేదుద్వి(46)కృత్యామిదంతోపోత్తమఇత్తథా ५३
(47) నోపోత్తమే దుద్రలడో పథేష్వపినవాదిషు ।
(48) గవోకారాంతశబ్దానాం । సర్వతాపి వువర్ణకః॥ ५४
(49) విభక్తౌ వుగ్వ్విభిన్నాయాం ।గోర్నిత్వంబహుళంతువాం ।
(50) ఉకారాంతాత్తు బహుగం । మహతస్స్యాద్వువర్ణకః ५५

(51) అహిప్రసూం వినాక్రోమస్య వస్యాత్ప్రయోగతః
రంతశబ్దస్యతు స్త్రీవద్భావోత్వం చభవేత్తథా॥ ౫౬

(53) విధాతృ ధాతృసవితృ నేతృదాతృ మహాత్సవా।
[54]హ్రస్వోనామాంత్యదీర్ఘస్య।(55)భవేన్నైకాతురస్యసః॥ ౫౭

(56) వృద్ధాదేర్వాడుజోలోపో (57(బహుళంమోర్వాధాదిషు ।
(58) స్త్రీలింగప్రథమైకస్య । లోప (59)ఏకబహుత్వయోః॥ ౫౮

ప్రయోగో దేవసురయోః క్రమాదాదిత్యవాచినోః
(60) సురోనిత్యంవాసురః। స్త్రీసమస్సంస్కృత సేనతు॥ ౫౯

(61)దూతాదాబహుళంస్త్రీత్వం।(62)భుమోజాయత్తదిష్యతే।
(63) నావేతినాపదస్య స్యాద్భావౌల్యం కేచిదూచిరే॥ ౬౦

(64) ఓత్వంవాస్యాచ్ఛరైగ్లావో (65) రైకారస్త్రీ సదృగ్భవేత్।
(66) భిక్షాద యోభజంత్యత్ర బహుళంక్లీబ తుల్యతాం॥ ౬౧

కందరానాసికా దంష్ట్రాగ్రీవోల్కా పాదుకావిధా ।
ఇత్యాదయస్తు భిక్షాద్యాజ్ఞేయాస్తత్ప్రయోగతః ౬౨

ఇతఃపరం హలంతాః॥

---

(67)హలంతం ప్రథమైకాంత తుల్యం నామాత్రకథ్యతే ।
(68) ఏషాము గాగమోద్విత్వం । భవేదంత్యహలన్సమం॥ ౬౩

(69) దీర్ఘాత్పరస్య తుహలోబహుళం ద్విత్వమిష్యతే ।
(70) ద్వితీయమైకాంత సదృశం । నావస్యాన్మతుబాదికం॥ ౬౪

(71) తదీయాంత్యమలోపస్స్యా (72) ల్లోపోనస్యాన్మదాదిషః॥

(73) బుత్విగాద్యా ఆమంతేన పద్యశాస్స్యుర్విభాషయా॥ ౬౫
(74) కేచిన్మహత్త్వే మతుపస్తస్యానాదేశమూచిరే।
(75 స్త్రీ)త్వంస్యాత్ప్రకృష్టార్థాదే(76)ర్బ్రహ్మణోమహతస్తథా॥ ౬౬
(77) పుంసస్తథాత్మే మన్నాంతమర్త్య సంజ్ఞాసుతద్బహు।
(78) రాజశబ్దస్స్వార్థపరో । మహత్త్వేరాజురూపభాక్॥ ౬౭
(79) ఇంద్రజిజ్జగత్తోస్తస్యలోప ఇష్టోవిభాషయా ।
80) సాంతాంతసస్యలోపో(81)థద్వితీయైకాంతతుల్యతా॥ ౬౮
సాంతానాం మహతాం వాస్యాదంత్యలోపో పివాభవేత్
(82) నిత్యంసలోపస్త్రీత్వంచ వేధసోథపురోధసః॥ ౬౯
స్యాతాంతేవా [83) సకారస్య ద్విత్వంవామనఆదిషు।
84జాయత్తద్ద్యహ్నాదోరూపం కతిచిత్కవయో వదన్॥ ౭౦
(85) స్త్రీలింగాస్స్వస్వని యతస్త్రీప్రత్యయ సమన్వితాః ।
(86)క్లీబానాంతుమహత్యన్యస్త్రీలింగానాం విశేషణే॥ ౭౧
(87) భవచ్ఛత్రాదయో నాత్రప్రయోగ సరణౌమతాః॥

ఇతితత్సమప్రకరణం॥

అథాచ్ఛికప్రకరణం॥

శ్లో॥ (1) తత్సమేతరభాషే యమచ్ఛైతికవయోవదన్॥ ౧
(2) స్త్రీసమాః ప్రాయశః క్లీబసమాఃశబ్దాస్స్యురాచ్ఛికాః॥
(3) ఆద్యప్రకృతి తుల్యాస్స్యుర్బల్లిదాద్యా (4) మగాదయః।
మహాంతఃకించకైరాద్యాడు జంతోనోత్వగామినః॥ ౨

(5) పగతాదేబఽహుషులోఱో (6) డుమం తేషు కేషుచిత్ ।
తద్వత్త్రాప్స్వర్ణబిందుపూర్వకో డశ్చదృశ్యతే॥ 3
(7) కాప్రత్యయాద్బహుషులో । రౌతులఘ్వల ఘూతయోః
లఘోరాదౌ బిందుపూర్వో డకారః కవిసమ్మతః॥ ౪
ఆర్యా॥(8) రేప్రభృతిబహువచనతః ప్రాగ్డు(9) జూఽతో స్తుసోరువర్ణ స్స్యాత్
(10) ఆల్వాదే బఽహులోఱో బింద్వాదిడఽశ్చపూర్వలోర్భవతి ౫
(11) చెయువో స్స్యాదలఘుఽఽ బహుంస్యవిభాషయా॥
(12) డలయోష్టరయోలోఽ పోబహుష్వోర్బహుళంమతః॥ ౬
సమయోః కోటిపిప్పల్యోరే తత్కార్యంచదృశ్యతే।
(13) అయుక్తానా ముదంతానాం డలరాంబహుళం భవేత్।
అలఘులోఽత్రిచబహువచనేపరతఃస్థితే॥ ౭
[14] డశ్లోరలఘులోనిత్యం బహుళ్లిష్టాద్విరుక్తయోః।
(15) సంయోగేఖండఖం(బిందుః)పూర్ణంసర్వత్రైకపదేభవేత్॥
(1j) సలలో (లకారసహితలుకారస్యఽల్లు) లేఽబఽహుష్వప విభక్తికగతస్యచ।
ఉవర్ణఃపూర్ణబిందుస్తు। దాదౌచబహుళంభవేత్॥ ౮
(17) క్వదిన్నామ్లిష్టబహు। సమంబహు యుతంముహుః
(18) కలనుప్రభృతేనుఽః కుజ్భవేన్నిత్యం బహుష్వయం॥ ౧౦
(19) గుజే్రినుగోనునో (20) లోఽపశ్చేన్నాదేనోః బఽహ్వాదితే
(21) రేయ్యాద్యంత్యాక్షరస్యాపి। లోపోబహుషు నేష్యతే॥ ౧౧
(22) బహుష్వావుపప్రభృత్యంత్యాక్షర లోపోవిభాషయా

(23) ఎత్వంనామాంతవృత్తస్య బహుళంస్యాదియస్యచ॥ ౧౨

ఇయే కేచిదిలోపంతు। వదంతినహి మేమతం।

ఏతత్తుముత్తియపదే। దృశ్యతేకవిసమ్మతేః॥ ౧3

ఇతిఃపరంసర్వనామాని॥

అథసర్వనామప్రకరణం

శ్లో॥ (24) వికృతౌసర్వనామాన్యస్మిన్నికొన్నెన్ని పెక్కుషు।

పల్వయే(పలు—ఆ—ఈ—ఏ) నీనామనతా।తద్వత్సంఖ్యార్థకాఅపి॥ ౧3

అన్యాదిషట్చమహతి । సంఖ్యాద్వాద్యాబహుత్వగాః।

అమహత్యేకవచనా న్యాదయస్సర్వతస్సమాః॥ ౧౪

(25) సంఖ్యావాచకశబ్దస్య పూరణార్థేనగాగమః।

(26) మహత్యామహతో వాస్యాత్సర్వనామక్రియాబహు। ౧౫

అత్రవాశబ్దఇవార్థకః॥ బహు బహువచన మిత్యర్థః॥

(27) అసంయుక్తాపదాద్యస్య గస్యవస్స్యాద్విభాషయా॥ ౧౬

ఇతిసర్వనామప్రకరణం॥

అథోపవిభక్తిప్రకరణం

---

(28) విభక్త్యోతునిమిత్తేయో। స్స్యురాదేశాగమాశ్చకాః।

ఇటిలితి వ్యవహ్రుతావర్ణాజోపవిభక్తికాః॥

(29) ఏతేమాద్యేకవచనే ప్రాయోనామసు కేషుచి55 ౧౮
అవదస్నత్ర కతిచిదమినాపవిభక్తికాః॥
ఇతినాస్మన్మతారూఢం। లక్ష్యలక్ష్మవిరోధతః। ౧౯
[30] ఊర్వ్యాదేరిత్వ [31] మధటి। రంత్యాదేశోంతిమాగమః
పర్యాయేచణ కేషాంచి దుభయం బహుళంభవేత్॥ ౨౦
[32] హ్రస్వాదుపరిటేః పూర్ణోబిందుః ప్రాగ్బహుళంబవేత్
[33] పదాద్యహ్రస్వామపరిటేః ప్రాజ్నిత్యం సఇష్యతే॥ ౨౧
(34) అంతాగమస్తిరట్త్వా (అట్టు) దే। రేఫపకోపిలోపభాక్॥
(35) విభక్త్యాపరత్వోగోయి ప్రభృతేరతిమోపితిః॥ ౨౨
(36) ఆర్యా॥టిత్యోరత్వముతో (37) త్వం! బాహోరష్టిక్రిందు
మీఁదుముందూనాం।
(38) బహుళమదాపవిభక్తికసప్తమ్యాశ్చాపితత్తృతీయాయాః ౨౩

ఇత్యాచ్ఛికప్రకరణం

అథకారకప్రకరణం

శ్లో॥ (1) ప్రథమానామసంబోధనోక్త్యార్థేష్వ (2) థకర్మణి।
ద్వితీయాస్యా (3) త్కర్తరిచ। కరణేచేతవర్ణకః॥ ౧
(4) హేత్వర్థేకరణార్థేచ బహుళం చేతవర్ణకః।
గ్రహ్యాదియోగ జన్యాయాః। పంచమ్యాశ్చైవమిష్యతే॥ ౨
(5) టానస్సహార్థే కరణే తోడస్తుల్యార్థయుజ్యపి।
(6) ప్రాయస్తోడో వచ్యముఖ్యకర్మణాస్యాచ్చ కుస్తథా॥ ౩

(7) ఆఖ్యాతురుపయోగార్థే తోడవర్ణక ఇష్యతే।
(8) సంప్రదానేచతుర్థీస్యా (9) దపాయోభవనంభయం॥ ౪
ప్రమాదగ్రహణత్రాణ। విరామాంతర్ధివారణం।
పరాజయోజుగుప్సాచ యతస్స్యాద్వలనస్తతః॥ ౫
దృశ్యతేకుత్రచిత్షష్ఠీ చతుర్థీస్థానసంగతా।
భవేదస్యాస్తుపంచమ్యాష్షష్ఠీ। చాప్యత్రకుత్రచిత్॥
(10) ఉండిశబ్దోనుప్రయుక్తో వలన స్యక్వచిన్మతః
(11) ఉండాద్వితీయాసప్తమ్యా। ప్రాయికేవలనస్యతు॥ ౬
(12) కంటెన్యార్థాదియోగార్థపంచమ్యా (13) జసిపోపిసః॥
నిర్ధా 14) హేతుగుణ క్రియయోః షట్ఠేరిష్యతే। ౭

(15) శేషేపి షష్ఠ్యాయుక్తో (16) నిర్ధారణేలోపలోభవేత్।
(17) ఏస్తమ్యాధారస్య (18) జడో దంతస్యచనవర్ణకః। ౯
(19) భేద్యవద్భేదకస్యాపి। లింగసంఖ్యా విభక్తయః।
(20) బహుళం స్త్రీసమమ్వాంత । భేదకే బహుత్వైకతా॥ ౧౦
(21) అపరస్యా విభక్తేః స్యాద్విభక్తి రపరాక్వచిత్।
(22) జడాత్తృతీయాసప్తమ్యోర్ద్వితీయా బహుళంభవేత్
(23) నడుజ్జడాజో (24) బహుళం । ద్వితీయా యాస్సదాడమా।
(25) కాల్వాధనోస్తుప్రథమా। ప్రాయికత్వేనదృశ్యతే। ౧౧
(26) యత్సర్వనామసంఖ్యాభి ధానతద్భేద్యసంగతే।
ప్రాగుక్తం తద్ద్వితీయాదేః ప్రథమాబహుళంభవేత్॥ ౧౨
(27) క్వచిత్షష్ఠీభేదకస్య ప్రథమాస్యాత్స్వభావతః।

(28) భవత్యర్థవ్యవహితభేదకస్యాపి సా భవేత్॥ ౧౩

(29) విశేషణస్యాసన్నస్య భవత్యర్థో భవత్యయిః।
తతః ప్రాగ్భేదకానాం స్యాద్బహుళంచానుషంగవాక్ ౧౪

[30] అయోరను ప్రయోగస్యాభావేంత్యస్య సముచ్చయః।
విశేషణస్యసర్వేషామపి వోపరివాభవేత్॥ ౧౫

(31] విశేషణానాం సర్వేషాంధాతుజన్యవిశేషణే।
వ్యవధాయకతాంప్రాప్తేను ప్రయుక్తోభవేదయః॥ ౧౬

ప్రబంధ్ధౄణాం ప్రబంధేషు ప్రయోగసరణిఃపరం॥
విచిత్రాదృశ్యతే త్రాద్యసమ్మతిం పరిశీలయేత్॥ ౧౭

(32) భావార్థకాదిసంబంధే ప్రథమాకర్తురిష్యతే॥
(33) యుష్మదస్మద్భేదకానాం సుసంతానాంవునూరుమూ। ౧౮

అంతాగమా ప్రాయశః స్తః క్రమాదేకబహుత్వయోః।
34] వునురుమ్వాగమేషు ప్రాగుత్వమత్వమిహేష్యతే॥ ౧౯

(35) దానాదేశోదిశబ్దస్యవునోన్వాస్సంబోధనేపిచ।
(36) బహ్వన్యయుష్మదస్మద్విధేయే ష్వతోత్రరోత్తరం ౨౦

(37) కతిచిత్స్వంతరే నైకవాక్యేసర్వపదాన్యపి।
ప్రయోజ్యాసక్రిమాపేక్షాంవినైవేతి జగుర్బుధాః ౨౧

ఇతి కారకప్రకరణము॥

అథసమాస ప్రకరణము.

(1) ఏకపద్యంసమాసస్స్యాత్సమర్థపదసంగతం
(2) సాంస్కృతికమిశ్రాచ్ఛికాఖ్యాభిస్త్రివిధోమతః॥ ౧

[3] ప్రాయస్తత్పురుషాదీనాం సంస్కృతోక్తం హిలక్షణం।
(5) ముగంతసర్వనామాయే స్త్రీసదృగ్ధాతుభేదక్షైః।
సపూర్వపదకః కర్మధారయో హ్యత్రదృశ్యతే।
[6] క్వచిత్ స్త్రీసమసంబద్ధో బహువ్రీహిశ్చదృశ్యతే॥ 3

(7) ప్రాయఆచ్ఛికశబ్దేనస్త్రీసమోద్వంద్వఇష్యతే।
(8) సమస్యంత సర్వశబ్దాస్సంబంధేతు తదానహి॥ ౪

(9) విభక్తేస్తుఃవష్ఠ్యాయాం। ధాతుజన్యవిశేషణాత్।
తచ్ఛబ్దానుప్రయోగ (10) స్తస్యాట్టిర్వాసర్వతస్తథా॥ ౫

(11 పదేపరేయుష్మదస్మదాత్మార్థానాం డుగత్రవా।
(12) నల్లాదినాంగుణానాం నిగ్బహుళంకర్మధారయే ౬

(13) ద్విరుక్తహలిదీర్ఘస్య హ్రస్వస్స్యాదాచ్ఛికస్యతు॥
(14) బహుళంద్వేసర్వనామాయే రసంయోగినోహలః॥ ౭

(15)ఉక్తత్రయాత్కృతహ్రస్వాచ్చోటో హ్రస్వోచ్ఛతద్వదోః
(16) పోలోభలేదుత్తరస్యచోటు శబ్దస్యటస్యవా॥ ౮

(17) ఉత్తరస్మింత్సమానాధికరణేతుపదేడుజః!
మూండుశబ్దస్యలోపస్స్యాత్ । హలోద్విత్వంతథోపరి॥ ౯

(18)ద్విగోస్స్యాదేకవచనం। ప్రాయోమిశ్రస్యనైవతత్।
19) క్వచిత్తేష్షు కనుమ్వాదినామ్వాదిగతహలః పపజ్॥ ౧౦

(20) యథాప్రయోగం విజ్ఞేయాః। కవ్వడ్యాద్యాస్సతాంమతే।

(21) ఽదర్థకామేడితస్యభవేతామాయ్యాయీచవా॥ ౧౧

(22) బహువ్రీహౌ సమాసాంతకార్యమప్యత్రదృశ్యతే।

(23) బహువ్రీహౌస్త్రియామర్థేమేనోర్బ్యాం డిస్తులోపరి॥ ౧౨

[24] ద్వంద్వేభవేద్ఱుకారస్యాన్యతరస్యాంరవర్ణకః

(25) సమాసస్యవిభక్తేస్స్యా ల్లోపోనస్యాల్లటస్తథా॥ ౧౩

(26) ప్రాధాన్యస్యవివక్షయాం కర్మాదీనాంతుధాతుజాః।

సమస్యంతే భేదకాస్తైః కర్తృవత్కవిసమ్మతేః॥ ౧౪

(కర్త్రాతుల్యం కర్తృవత్ ॥)

ఇతిసమాసప్రకరణం.

తద్ధితప్రక్రియా.

శ్లో॥ (1) త్వార్థేతనో (2) త్రతుస్యాద్వి శేషో వోత్సర్గబాధకః।

(3) చిన్నాది భ్యోఽకశ్చస్య (4) దుత్వస్యాత్వంతి కేపరే॥ ౧

(5) నల్లాదిభ్యోగుణేభ్యోనః। (6) పేర్వాదిభ్యఇమిర్భవేత్।

[7] ఇకవర్ణోగ్గలాదిభ్యో (8) మగటిమ్యాదయస్తథా॥ ౨

(9) చిఱుతాదేరుకస్స్వార్థే (10) రమరాదేరికస్తథా।

(11) పుంస్త్వేకా కాత్తియ, స్త్రీత్వ అటాదేర్మతుబర్థకః॥ 3

(12) కాకత్తియకకారస్య కుత్రచిద్గోపిదృశ్యతే।

(13) క[illegible] [14] [illegible] ౪

(15) ఈ స్యాదటమటాదిభ్యః। పుంస్త్వేతుమతుబర్థకః

(16) స్వార్థే కేషాంచిదేషో (17) రిర్జాలాదేర్మతుబర్థకః॥ ౫

(18) ఇవర్ణకఒయూరాదేర్మతుబర్థే

(19) తవర్ణకః। వాచ్యాయాంతు స్త్రియాంతస్మిన్నిష్యతే కులవాచినః॥ ౬

(20) కుత్రచిద్ద్వ్యశ్యతే చైత్వం। పరేతే (21) యువతిర్వ్యటీ।

రజస్వలాగుబ్బేతమిం। డతముట్టుతచక్రమాత్॥ ౭

(22) బహ్వాంతేభ్యోవగాదిభ్యః। స్త్రియామాండిర్మతౌమతః।

(23) ఆపుం (24) సిండిస్తుముక్త్వాదేరభావద్యోతకస్థితః॥ ౮

(25) మానార్థాదేండు రేకత్వే। [26] లేలోణపఎండువర్ణకే

(27) దఘ్నార్థే బంటికోలండి। (28) అర్థభేదేషు చాపరే॥ ౯

ఇతితద్ధితప్రక్రియా.

అథక్రియాప్రకరణం.

శ్లో॥ (1) ధాతో [2] ర్లడ్వర్తమానేస్యా [3] ద్భూతే లిడ్ [4
ఌట్చభావిని।

(5) తద్ధర్మ్యాదిషు తే [6] డాశీశ్యాపసంప్రశ్నేవిధౌ॥ ౧

లోట్స్యా [7] ల్లజ్ వ్యతిరేకే స్యాల్లకారా అత్రషణ్మతాః।

(8) ప్రత్యేకంలాండు జుర్వు రు। ను ముఞ్స్యర్థూర్వహేరితం॥ ౨

(8) ద్వాద్వాక్రిమాచ్చప్రథమ। మధ్యమోత్తమ సంజ్ఞకాః।

(10) రుమూతత్రిబహుత్వోక్తా వితరేత్వేకత్వోక్తితః॥ 3

(11) ప్రథమాద్యానామయుష్మ। దస్మదర్థేషు తేత్రయః।

(12) డుజ్రోర్గువూ అమహాతి ధపీ ఉన్నానుబంధతః॥ ౪

(13) సఙదంతాల్లటిపరే॥ [14] పరేతూన్నే చువర్ణకః॥
(15) దీర్ఘఙన్నానుబంధస్య పరేమఙిదపీతరే॥ ౫
(16) క్రమాద్భవేతాం విఙ్లేటోర్ముఙిఙా స్యైనునువర్ణకౌ॥
(17) ఇగాగమస్యాద్భాతే (18) లిఙ్వాశిస్యాత్తు, తివర్ణకః ౬
(19) అనుబం లృటికల [20] జ్జత్ర జిశ్యమతోభవేత్
[21] నుక్కంజ్ఞఙుఙౌ [22] లేఙటః। పరేకుఙిమగాగమః ౭
లేఙ్ దృశ్యతేచభూతార్థే వచ్యర్థానాంక్వచిత్క్వచిత్।
(23) లేడ్రుఙ్యాదర్కృధమనౌ ప్రాయస్యేఙగటిస్తథా। ౮
(24) లిఙ్లేటోర్వ్యస్య లోపస్స్యాద్వా (25) తిర్యఙ్గడవాచినోః।
తయోర్బహుత్వేపేకత్వం ప్రథమేనప్తిఘూర్వహాః। ౯
(26) లోటోముఙౌద్రుతాంతౌతు। స్యాతామెఙుతవర్ణకౌ।
(27) విధావదీతితచ్ఛబ్దస్తతః పూర్వంచనుగ్భవేత్। ౧౦
(28) పరస్యాచ్ఛేదేఙు తయోటుప్రీతాదఙ్ప్రస్తదాభవేత్।
(29) లోఙ్మధ్యపుర్వోర్ముఙా (30) ఙుకోత్వముభయార్థనే। ౧౧
(32) ముఙుజోః పరయోర్మధ్యే వ్యతిరేకరుఙుచ్యతే।
అదాద్యనుప్రయోగోపితయోస్స్యాత్ప్రార్థనేమతః॥ ౧౨
(34) ఏదాద్యనుప్రయోగేతు। భవేతాంవృఙుజౌతయోః।
(35) భావే టస్స్యా (36) త్ప్వరార్థేన యోగేకజ్వర్ణకస్తువా।
(37) వ్యతిరేకవిశిష్టాయాక్రియా తద్వాచినస్తుమిఙ్। ౧౩
(38) ఏకాశ్రయాణాం ప్రాక్కాలే।
భావక్త్వార్థఙి। (39) కఙ్ క్రియార్థాత్॥ ౧౪
(40) చేదర్థేనోద్రుతాంత స్తద్వద్వా త్తేభావలక్షణే।

[41) ఆనంతర్యేనాంతడు [42] నుజ్ఞుమర్థేభావలక్షణే॥ ౧౫

(43) చువర్ణకోదుతాంతస్యా చ్ఛత్రర్థేతుక్రియాన్వయే।

(44) త్రర్థేత్వేడురేడిఃస్యాతాం। (45) తయోర్లుగ్బహుళంభవేత్ ౧౬

(46) భవద్భవిష్యచ్ఛత్రర్థక్త వదర్థేషుసక్రమం।

ఉన్న:కలజస్తు (47)నిజ్వ్యతి రేకత్రర్థతోభవేత్॥ ౧౭

ఏతైసత్వాభిధానేషుభవంతి॥ సత్వంనామ సుబంతవాచ్యం

(48) ఏతేలడాదయః కర్తృకర్మణోః స్యుస్సకర్మకాత్।

పరస్మాత్కర్తరి (49) పడు జ్ఞనుబంధస్తుకర్మణి॥ ౧౮

(50] అగురూణామయాంతానా మేకాచ్కానాంద్వ్యచామపిః

ఊపరీయుడ్భవేదించు గ్వకారాంతు విభాషయా॥ ౧౯

(51) అత్వంపద్వాదినస్యస్యాద్విత్వమం త్యహలశ్చవా!

(52] కొనోరనుప్రయోగ స్స్యాత్కర్తృగామి క్రియాఫలే॥ ౨౦

(53) కొనావిగ్బహుళం (54) యస్యోవిహితేకారవకయోః।

(55) అన్వాదేరుత్వలోపశ్చా। బిందుస్యానో ర్విభాషయా॥ ౨౧

(56) వోండోశ్చేదాద్యర్థనాంతస్యోన్న(57)ఉన్నేన్యలుగ్భవేత్।

[58) బిందురన్వాదినుస్థానే తిదుటేషూండు డోశ్చలుక్ ౨౨

(అత్రచశబ్దోవార్థః) శ్లో॥ (95) నిత్యావైకల్పికావతి।

బిందూపరితదోష్టడా।

అత్ర=అస్మిన్విషయే; (60) కోశబ్దోమధ్యముడుజోః పరయోర్బబ

హుళంకొనోః ౨3

(61) తయోర్దీర్ఘస్య హ్రస్వస్యాన్మోర్దిత్వ మపికథ్యతే

(62) బిందూపరిస్థ తథఢోలోపస్స్యాద్రావిభాషయా। ౨౪

ఇంచుకస్సంస్కృతధాతూనా। మంగళాదేస్తథాత్రచ।

ఏరోరు రించుక్యయవర్ (65) నిర్జినామ్నాం నాచాయిహా॥ ౨౫

(66) లఘూపధానాం ధాతూనామాద్యాయా స్స్యాదికోగుణః।

67 స్పృశేర్వాస్యా (68) ద్భుజరుచలిఖానాం నకృశేరపి॥ ౨౬

(69) నిర్మితౌనస్పృజే (70) రించుక్సర్వస్య ప్రేరణేభవేత్

(71) రంజాదించుక్చస్య బిందుయుతస్యా ప్రేరణేద్విలం॥ ౨౭

ఏతదాదేశయోగేన కంపాదేస్స్యాదకర్మతాః

(72) పరేత్వించుకి రంజాదె। రించుకోలోప ఇష్యతే।

(73) చుగసంయుక్తనలడ। రాంతస్యబహుళం భవేత్।

అచ్ఛస్య ప్రేరణే (74) తద్వన్మాన్యాదేస్తుపు గాగమః॥ ౨౯

(75) చుప్యోశేరు (76) రడంగ్వాదిమాయ్యాదీనాంచచుక్పరా।

తథాతదాతదీయాం త్యాదురలోపో పిదృశ్యతే॥ ౩౦

(77) ఇంచుక్చుక్పుపరతో దృశ్యంతేబహురూపకాః।

లోపాదేశాగమాస్తత్ర ప్రాక్ప్రయోగోగతిర్మతః॥ ౩౧

అనుప్రయోగేపోవోస్తు పుచ్చుమాత్రమిహేష్యతే।

(78) అన్వాదేరించుకి పరేపుగ్మానో రేపనాభవేత్॥

(79) గుగడ్డాదేరత్రతుస్యా దప్పాదేస్తు విభాషయా॥ ౩౨

[80] ఆడోరోడోశ్చకూడోచ్చ డస్యరస్యాత్పరేచుకి

[81] చెచోర్డస్యాలఘూరస్స్యచ్చు క్పాగాగమయోస్తథా॥ ౩౩

(82) పడోశ్చుగలర (83) శ్చబద్దపల్లవస్యాస్య వేంచుకి

డకారస్యలఘూరేఫో [84] నేంచుక్స్యాత్ప్రేరణేంచుకి॥ ౩౪

[85) ఇకారైకారయోర్యోగే నాడ్యోత్వస్యేత్వమిష్యతె।

[87] ప్రేరణేంచుకిచః పోనహేచ్చోర్మేచోర్చేస్తువాభవేత్॥ ౩౫

[87] సంజ్ఞామున్మధ్యముడుజో [88]ముఃజ్ఞితాంముదితోభవేత్

[89] ద్విరుక్త భిన్నాగమాన్యచయోర్ముతి పరేఽవా॥ ౩౬

[90] అర్థబిందోస్సిద్ధచస్య ముటిపో బహుళంభవేత్॥

[91] పూర్ణబిందో రాగమస్యచకారస్యతువాదుకి॥ ౩౭

(92) వచ్ఛోశ్చాచోరగోశ్చాచోరశ్చాదుః కాశ్చొరురుర్ముతి।

(93] స్యాదిచ్ఛోరీస్తుసర్వస్య। [94] తెచ్ఛోస్తేతేరురిత్యపి॥ ౩౮

శ్లో॥[95]చావునోవ్రా చచ్చునాచ్ఛ్వ(96)జీఽతివాలుక్తయోస్తువోః।

(97) ముత్యగోరనుకన్వోశ్చ కా, నా, కానా భవంతివా॥ ౩౯

(98) స్యాదుర్చ్ఛోర్బఽహుళంలోపో। లిడ్లేటోర్ముతి నేరుచోః।

ముటిపోవోర్దుజ్ముత్లోశ్చ। వోర్లుకోస్వదపదాచవా॥ ౪౦

(99) ఇతివకేర్పరేపో వారగోరంత్యస్యయోభవేత్

(100) తతార్గోర్వక్రసంబంధే దీర్ఘత్వమపిచేష్యతే॥ ౪౧

(101) పిటుచ్చాద్యంతాకురస్య। బహుళంముతిలుగ్భవేత్।

(102) ఉదితాదితరత్రాపి కాద్యాలేచోశ్చలుజ్ముటి॥ ౪౨

(103) భవేతామయ్యవ్రా వక్రతమా బహుళమాచ్ఛికే।

(104) భవేత్కలస్తు కలుగోరస్త్యర్థేపరతోలటి॥ ౪౩

(105) తర్థేవాస్యాత్కలాదేశో (106) స్త్యర్థేలజివడౌతథా।

మానాకేవర్ణకే పిస్యాల్లయాదేశో పరార్థకః॥ ౪౪

(107) వాభావేవలచోర్లో। దుగ్దస్తస్యాచ్చునాసహ

(108) పడుజొకనూక్వచి త్వార్థేద్యశ్యేతే నుప్రయోగినా॥ ౪౫

(110) అనుప్రయుక్తస్తెంచుస్యాదగ్వాదేస్తత్తఓశ్చదః।

(111) సోరుగ్వాదేర్గతౌ తద్వల్లోపస్స్యాద్వాతదాతుగోః॥ ౪౬

(112) అపితస్మింశ్చులోపస్స్య (113) త్తేతేరూఅపితన్ముతి।

(114) అనుప్రయోగ్యగుభూఽతే లజస్యాత్తు లిడంతకః ౪౭

(115) అనుప్రయుక్తేర్గుర్భావభేదకస్య నుజంతకః।
స్యాన్ణిజోనుప్రయోగీవా [116] హ్రస్వస్తస్యాపివాభవేత్ ౪౮
[117] కలాన్నవర్ణకా దన్నాల్లోపస్తచ్ఛబ్దవస్యవా।
118) ధాత్వాద్యనుప్రయుక్తాస్తుదృశ్యంతే ధాతవోహియే॥ ౪౯
విలక్షణార్థదా ఏతేశబ్దపల్లవసంజ్ఞకాః।
[119] చేచ్ఛబ్దార్థస్యసంబంధేల్ప్రటో లిడపిసమ్మతః॥ ౫౦
[120] తల్లిఙ్గసంఖ్యాభిధానవచనం ధాతుభేదకమ్।
(121) ఆత్మార్థేభిహితే భ్వాదేరగతే రత్రనోగతిః॥ ౫౧
(122) నలయ్యాదిక్రియా కర్తృభావవృత్తేస్తునుజ్మతః।
(123) గతిబుద్ధ్యదనార్థాయే కర్మకాశ్శబ్దకర్మకాః॥ ౫౨
తేషామపిరణౌకర్తా ప్రేరణేకర్మభావభాక్।
(124) క్వచిత్కర్తురనుక్తస్య షష్ఠీచబహుళంభవేత్॥ ౫౩
కన్వాదియోగేప్రయోజ్యకర్తుర్నిత్యం జమిష్యతే॥ ౫౪

ఇతిక్రియాపరిచ్ఛేదః

అథకృదంత పరిచ్ఛేదః.

—:♦:—

శ్లో॥ [1] యథావ్యవహృతిజ్ఞేయాః కృతామర్థామనీషిభిః।
సఙ్ఖిన్నపరిత్యయోధాతోర్విహితః కృదితీష్యతే॥ ౧
వక్ష్యమాణాభావకర్తృకర్మాద్యర్థాః కృతామిహ।
మహాజనస్యపిజ్ఞేయా వ్యవహారానుసారతః॥ ౨

(2] లుక్కృత్కగతపవేమిషుకగచయవానాంపరే

(3) మ్వలుగ్వాదేః।కస్స్యాః; దికకపుషుకనో। రాదేరాః; కినియుముదియు

నశ్చిరః॥ 3

(5) చేయ్యాదే స్త (4) జ్కలుగ్వాదే (6) రడంగ్వాదే (7)రిమిః

(8) కుపః॥

టవర్ణకస్స్యాదాడ్వాదే ర్భవేదపితతోంత్యలుక్॥ ౪

(8) పడ్వాదిభ్య ష్టుస్తథాద్యా। శ్శిష్టాదీర్ఖా భవంత్యపి।

(9) తోభవేదావులించ్వాదే (10) స్త్రియ్యాదేః పవర్ణకః॥ ౫

(11) పుర్మాయ్యాదే (12) రికోంజ్వాదే (13] ర్మజప్పాదే (14)

స్తతోబడిః।

ఏల్వాదే [15] రస్తుగిర్వాదే (16) ర్వన్మన్వాదేస్తథాభవేత్॥

(17) కోర్వాదిభ్యఇకిస్తద్వ (18) చ్చేర్వాదిభ్యోగడోమతః।

(19) మాఙ్వాదేస్స్యాదకో (20) డుస్స్యాదాఙ్వాదేస్తత్రిపశ్చయోః॥ ౭

(21) అడుక్వాదేరురవుపీ (వి, ఇ) (22) వడికల్యాదయః పరే।

వర్ణకాలత్రవిజ్ఞేయాస్సుకవివ్యవహారతః॥ ౮

తూనుశ్చేకశ్చతూగో స్స్యాత్ చూచిశ్చూచురకిస్తథా।

క్లీ బేనుయుక్త ఆటస్స్యాత్। పెంచోర్డ్రా ప్రేపురిత్యపి।

లేవడిర్వ్యతిరే కస్స్యాత్ ప్రబంధ్యాణాం ప్రయోగతః॥ ౯

ఇతికృందత పరిచ్ఛేదః॥

అథ ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదః.

శ్లో॥ (1) ఋకారశ్చ ళకారశ్చపదాద్యోరలసంమితౌ।
ఏకారఉత్తమరులుడుషు వా హ్రస్వఆచ్ఛికే॥ ౧
(3) ఉయ్యోఽపయ్యోదతౌయోశ్వన్యాంతస్తాలు
(3) వక్రయుగ్మోర్న। ఊఁచే లోయాఽస్థిత దీర్ఘో వైకైకశస్తుహ్రస్వో వా॥ ౨
(7) అకారేచ అకారస్యన్లోన్ను లోప్యబహుళంచలుక్॥ 3
(8) వాక్యటాదేర్వాలుకాన్య (9) ల్లుజ్నద్విత్వస్యపదాద్యచి॥
(10) నీలుగ్వాదే రాద్యహల్లుగ్ఘాదీనాం బహుళంతువా॥ ౪
(11) ప్రథమేతర దీర్ఘో వారాటాదౌ హ్రస్వతాంభవేత్।
(12) తదోయారాద్యాద్యదీర్ఘో (13) డంగ్వాదేర్డశ్చణశ్చవా॥ ౫
(14) వైతాదీనాం హూతుదీర్ఘో। (15) దక్వాదేర్దస్య వాతుడః।
(1)6 పదాంతాయుక్తనలుహ్లోపో బహుళమిష్యతే॥ ౬
(17] శుద్ధాంధ్రపదమధ్యేతు నలయోర్డలయోరపి!
దృశ్యతేప్రియకోలోపః। ఉతఃప్రాక్వవిసమ్మతః॥ ౭
(18) క్వచిత్క్వచిత్తథాన్యాచామపితత్ప్రదృశ్యతే।
(19) వాబ్బురాదేరుతోలోపో (21) జూదాదేర్ధస్యజస్తథా॥ ౮
[20] చుక్ప్రశేరా భవేద్దూతోలుగ్వాదిస్తతోగురుః।

---

(1) కినియుముదియున ఇతిసమాహారద్వంద్వమ్। మధునఇతివత్ నపుంసకలింగే ఉకారాంతశబ్దస్య షష్ఠ్యేకవచనమ్। ఏః=ఇకారస్య; ఊః=ఉత్వంభవతి. ముదియు ధాతుసాహచర్యాత్ కినియుధాతోరపి ద్వితీయస్యైవ ఇకారస్య ఉత్వమితిజ్ఞేయమ్. [టిప్పణి,)

బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశికాపర
పార్థమన్య శ్రీమహోత్సవము.

(ఇది కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి కృతము.)

(2-2-1916 దేశమాత పత్రికనుండి)

(ఇయ్యది రాక్షసవత్సర భాద్రపదమాసమందలి (సంపుట 4 సంచిక (7) యాంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్త్రికమోఁమున నెజ్జివాఁఖుచున్న వఝ్ఝలచినసీతారామస్వామి శాస్త్రిమణి సమారోపిత గుప్తార్థప్రకాశికా వ్యాఖ్యాదోషములకు సమాధానములు)

శ్లో॥ వఝ్ఝులాన్వయభూరాంధ్రగవ్యాం చద్గ్రామ్యధర్మధీః
సీతారామస్వామిశాస్త్రీ।నమ్యాత్తే సవ్యపాణినా॥

విబుధవశంవదులారా

విజయనగరేవాసులైన శాస్త్రివారి పాణిని లిఖితమూలకంబుగా గ్రహణంబుసేసికొని యుగ్రతావ్యగ్రతా సమగ్రంబగు సముద్ధతముఖంబున ముక్కలు గఱవఁగాఁ ద్రుళ్ళియాడుచుఁ జిందులుత్రొక్కుచు స్ఫటాటోపభయంకరమగుధాటి వాటిల్లుచున్నమాటలు బి. భీ. షి. కలతో విజయముచేసి మహోన్నతపదవిని బెచ్చు రేగుచున్నయుపన్యాసనీమాలక్ష్మి పూర్వోక్త పత్రికారత్నంబునఁ బరిఢవిల్లుట కంటిరే పైని జెప్పిన రాక్షసాబ్దశూన్యమాసమున శీర్షోదయ మొందిన దీనిమేన నట్టిదుష్యాల వాసనలు తలముక్కలుగా నంటుకొన్నట్లు కానిపించెడు. దీనికి గుణములయందు శూన్యతాబుద్ధియు, దోషములయందు మాన్యతాబుద్ధియు సహజంబగు చుంటస్పష్టపడుచుండు. ఇయ్యది బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామ శాస్త్రివారివలన నుద్భవిల్లినగుప్తార్థప్రకాశికా వ్యాఖ్యాలక్ష్మిని దత్ప్రియశిష్యుం డైన సుందరరంగయ్య గారిదియన్న యా

మినసంపద నుపయోగించుకొని బలిసిధిక్కరించుచు లేనిపోని దోషం బులుమోపి "విప్రాః పశ్చిమబుద్ధయః" అనున్యాయమ్మును "దోషా గుణా గుణాదోషాః" అనువచనార్థమును సత్యపఱుపఁ జూచుచున్నది. ఏమీ దీనికిసూదిబెజ్జమంత నోరును, నాకసమంతయాఁకలియు గానం బడుచుండు. తలకుఁదగని యింతయాశ "దరిద్రాణాం మనోరథాః" అను న్యాయమ్మున నందనిమ్రాఁకులకు నఱ్ఱులసాఁచుటవంటిదియేకాని యెంతమాత్రమును దీని పెదవిపాటునకు నైనను నవకాశముండనేరదు. ఇట్టి కోపాసూయావేశంబులుగల సీమాలక్ష్ములు కాలమహిమనుముం దు బయల్వెడలి శివాలాడుచు దృశ్యాదృశ్యజ్ఞానంబుగల కోమలాం గుల కనుమూసి గంతలుగట్టి నష్టముగలిగింప వచ్చునన్న దురాలోచ నము సేసియే గ్రంథకర్తగారుతాముపండితులయ్యును "ఆపరితోషాద్వి దుషాం నసాధుమన్యే ప్రయోగవిజ్ఞానమ్" అను కాళిదాసోక్తిని మన మున నిడుకొని సత్పురుషులనందఱి తమకు గౌరవంబునపేర్మిగల కొం దఱు సజ్జనులకడకు స్వగ్రంథమునంపి వినయసంపదతోవేఁడి తెప్పించిన తదీయాభిప్రాయములు గ్రంథారంభమున వారిగుణగణాతిశయములు శాశ్వతముగా నుల్లసిల్ల ముద్రింపించిరి. కావున నట్టిసత్పురుషకల్పులు బ్రహ్మశ్రీలు—

(1) వావిలికొలను సుబ్బారావుగారి నిబ్బరపుసూక్తి ముక్తాఫలము దానముగాఁగాంచి యబ్బురపుశుభంబులు చుబ్బనచూఱల్వోట్టుచు,

(2) చెన్నాప్రగడ భానుమూర్తిగారి మహోదార హృదయాబ్జవితీ ర్యమాణశుభానుమోదనభారతిం గనుంగొని ప్రచండమార్తాండ ప్రభా చ్ఛటలు ప్రకటించుచు,

(3) జయంతిరామయ్యపంతులుగారి సుమనోమనోభి రామస్వభావ పతిపాదిత ప్రశంసాబహుళీపకులకు రజయ్యాంబైన శ్రీరామరక్షనొందుచు,

[4] కస్తూరి శివశంకర శాస్త్రులగారి సదాచార సంపద్ఘుమఘుమాయమాన మాన సార్పిత బహుమానోక్తింజేకొని లోకశివంకరత్వము వెల్లడిసేయుచు,

[5] వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారిసహృదయ హృదయంగమ సౌజన్యసముత్సృజ్యమాన సంస్తుతింగైకొని సూరీంద్ర సామరస్యంబు సల్పుచు,

(6) రావు బహదూర్ కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులగారి సహజసరససౌమనస్యపూర్వకశ్లాఘనముం గ్రహించి యపారంబగు బీరంబుల నెఱపుచు,

[7] ఆకుండివ్యాసమూర్తి శాస్త్రులగారి గభీరాశయ సుభగంభావుకసంభావన సంపాదించి భవ్యాసమానసారస్య సంపదలు బయల్పఱుచుచు,

ఇటులు నిర్భీకపండితాదరణపర్యాప్తిం జెంది దాడి వెడలిన యీగ్రంథరాజశిరోమణి గుప్తార్థరాజ్యమ్మునువ్వెత్తుగ నెగురఁ దన్నుకొనిపోవఁగా సామాన్యద్విజశక్తికి శక్యంబగునే మహర్షులచే మన్నింపంబడు మహాభాగధేయరత్నమును భిక్షావందనమ్ములబిగిని బుష్టిపూర్తింగాంచిన యొకయతిమూర్తి యడ్డమై యతిహీన ముసేసినచో గొఱంతగలుగునే? కులగిరులు శిరసావహించిన యీరత్నగర్భామండలి నొకగులకరాగుట్ట యెదిరిననేమి కొదువగలిగెడు కాఁబట్టి యింతమాత్రననీగ్రంథరాజమునకు లోపం బెంతమాత్రమును నొదవదు.

అయినను, కలహంబనెడి యోదనంబేకాక యరణ్యంబునఁబ్రాణి రసహితంబైన యోదనంబునను నుండి “కనుదోయి” లోని కనుపదమును సహితమును, ప్రథమావిభక్తి యని త్రోవఁ గానలేక దిగ్భ్రాంతిం జెంది కనుదోయిం దెఱవలేని యీయాఁడుసీమాలక్ష్మినే

కాకినింజేసి దయార్ద్రహృదయంబగుపండితమండలి దవ్వున విడుచుట యుక్తంబు గాదుగాన నీవఱలోమంచి చెడ్డలమర్మంబు లేర్పరించి పలువురను బాగుసేసి యాజ్ఞతేజీన పిల్లలతల్లియని పించుకొన్నలోకకుటుంబిని యానీపత్రికామతల్లి కహితోపదేశమునకుం దీనిం జేయివట్టుకొని మెల్లమెల్లఁగాఁ జేర్పఁ జూచెదముగాక! లోకములో నొక శుభకార్యము తలపెట్టుకొన్న సమయమున నాదిని దేవతాస్మరణము శిష్టాచారముగా నున్నందున నిట్టి విద్యారంభ కార్యంబు జరిగించునట్టి యదనునంగూడఁ దీర్ఘ స్వార్థము లుభయమునుగలసి వచ్చుటచే, దేవతావిద్యాశబ్దములయొద్ద వ్రాసిన ప్రతివాదుల మనంబందలి ప్రధానాక్షేపణమునే మొట్టమొదట నెత్తుకొని బోధసేయింపఁదలఁతుముగాక!

ఈసీమాలక్ష్మి వ్రాఁతలయందు నెంతమాత్రమును మాన్యతలేక కేవలమును గుణశూన్యతయే స్థిరీకరించుచున్నారము గావున "వజ్రం వజ్రేణభిద్యతే" న్యాయమునఁ దిరిగి మేమును శూన్యమాసమునే సుముహూర్త సమయముగా నెంచుకొని యుత్తరించుచున్నారము.

పూర్వపక్షము.

(4) స్త్రీలింగమ్ముల ప్రథమైకవచనమునకు లోపంబగు" తత్సమ: (57) సూత్రమునకు స్త్రీలింగములనఁగా "స్త్రీవాచకము" లనియర్థము చేయుట కేవలము పొరపాటు. అట్లుకానిచో దేవతావిద్యాదిశబ్దములు స్త్రీవాచకములు కామింజేసి "దేవత" "విద్య" అనురూపములు సిద్ధింపనేరవు. వ్యాఖ్యాత యిట్లపార్థముచేయకుండినచో స్త్రీవాచకములు గాకున్ననుఁ నవిస్త్రీలింగములేగాన మూలమునుబట్టి సాధ్యములగు.

సమాధానము.

చూచితిరా! యీయగాధ సంస్కృతపాండిత్యము! దేవతావిద్యాశబ్దములు స్త్రీవాచకములు గాకున్నను స్త్రీలింగములట! స్త్రీలింగ

మయినది స్త్రీవాచకమేల కాదో! తెలియకున్నది. స్త్రీవాచకముగాకున్నను, స్త్రీలింగమగు ననుమాట సహోదరుఁడు గ కున్నను, సోదరుఁడగు; గ్రామ్యము గాకున్నను, అపశబ్దమగును; ఎడమచేయి గాకున్నను, పుట్టి చేయియగును, అనుటవంటిదై పరిహాసాస్పదమగుచున్నది. మఱియు, లింగమనునది శబ్దమునకు, రెండుంగాని యర్థమునకు సంబంధింపదని ప్రతిభటుల తాత్పర్యమయినట్టులు తోచుచుండు. అయ్యాది యశాస్త్రీయము, అపార్థము శాస్త్రమార్గమాలోచింపఁగా "దేవత, విద్య" అన్నవి స్త్రీవాచకములు కానిచో, టాప్ప్రత్యయమెట్లు సంఘటిల్లును స్పష్టార్థ మిక్రింద నీశబ్దముల ప్రక్రియకొంచెము సూచింపఁబడును. "దేవాత్తల్" అను సూత్రమున (5-4-27) దేవశబ్దముకంటె స్వార్థికమైనతల్ ప్రత్యయముు రాఁగా "దేవత" అని హ్రస్వాంతము తద్ధితాంతమగును. విదధాతువు కంటె "సంజ్ఞాయాంసమజ, నిషద నిపత, మన, విద, షుఞ్, శీఙ్, భృఞిణః (3-3-89) అనుసూత్రమునఁ గరణార్థమందు, క్యప్ప్రత్యయము రాఁగా "విద్య" అనిహ్రస్వాంతము కృదంతమగును. ఇపుడు, తలంత దేవతశబ్దమును, కృదంత విద్యశబ్దమును నగునదంత ప్రాతిపదికములు స్త్రీవాచకములు గావుననే "అజాద్యతష్టాప్ (4-1-4) అనుసూత్రమునఅజాదిప్రాతిపదికములును, అదంతప్రాతిపదికములును స్త్రీవాచకములగుచో స్త్రీత్వమునకు ద్యోతకమగు టాప్ప్రత్యయ మగును అనిఫలితార్థము! సహజంబులైన దహనప్రకాశశక్తు లగ్నియందు గూఢములై యుండఁగా నయ్యవిప్రకటింపఁజేయుటలో శుష్కేంధనము సాధనమైనట్లు ప్రాతిపదికంబులకే సహజార్థమైన స్త్రీత్వమును, టాబాదులుస్ఫుటీకరించుచు ద్యోతకములనిపించుకొనును ప్రాతిపదికార్థప్రాతిపదికంబులకు వాచ్య వాచకభావము సంబంధము. ప్రత్యయార్థ ప్రత్యయములకు ద్యోత్య ద్యోతకభావము సంబంధము. కాఁబట్టి "దేవత, విద్య" అనుశబ్దములు స్త్రీత్వవాచకము

లుగాననే యాకారాంతములై స్త్రీలింగములని చెప్పంబడు. "ఆకారాంత స్త్రీలింగో దేవతాశబ్దః" అను శబ్దమంజరీ పాఠమునం జేసి లింగము శబ్దమునకే కాని యర్థమునకుం జెందదని ప్రతిభటుల తాత్పర్యముగాం బోలు!! అయ్యది శబ్దమంజరీపాఠకుల జ్ఞానమే. ఆజ్ఞానము సంస్కృత వ్యాకరణగంధమును మూర్కొన్నదిగాదని స్వశక్తి నిబయల్పఱుచుచున్నది. ఇంకను దేవతాదిశబ్దములర్థములోం బుంవ్యక్తిని దెలియం జేయునపుడు స్త్రీవాచకము లెట్లగునని శంకింతురేని వినుండు. "స్త్రియామ్॥ [4—1—3] అనుసూత్రమును వివరించునమయమున మహాభాష్యకారులు "స్తన కేశవతీ స్త్రీస్స్యాత్। లోమశః పురుషః స్మృతః। ఉభయోరంతరంయచ్చ। తదభావేనపుంసకమ్। లింగాత్ స్త్రీపుంసయోర్జ్ఞానే। భ్రూకుంసేటాప్ప్రసజ్యతే॥ అనున్యాయమున స్తనకేశచిహ్నములంబట్టి స్త్రీలింగమనియు, శ్మశ్రురోమకలాపచిహ్నములంబట్టి పుల్లింగమనియు నిర్ణయము సేసితిమేని స్త్రీవేషధారియై వర్తిల్లు పురుషునిం జెప్పెడి భ్రూకుంసశబ్దమాకారాంత స్త్రీలింగముగావలసి యతివ్యాప్తి తటస్థించుననియు, ఇష్టస్థలములైన ఖట్వావృక్షాదిశబ్దములయందు స్త్రీపుంసలింగత్వాదులు సంభవింపక యవ్యాప్తి వచ్చుననియు శంకించికొని వ్యాకరణశాస్త్రమందు శాస్త్రీయలింగము (లేక) పారిభాషికలింగము ముఖ్యముగాని స్తనకేశ శ్మశ్రురోమకలాదిస్వరూపమగు లౌకికలింగము ముఖ్యము గాదని పరిష్కరించిరి. "స్త్రియామ్" అనుసూత్రమును వివరించునట్టిప్రకరణమందే భాష్యకారులు "సంస్త్యానప్రసవౌలింగమాస్థేయౌ స్వకృతాంతః [స్వసిద్ధాంతతః] సంస్త్యానే స్త్యాయతేర్డ్రట్ స్త్రీ సూతే స ప్రసవే పుమాన్।" అని లింగలక్షణమును సిద్ధాంతపఱిచిరి స్త్యై ధాతువునకుం డ్రట్ ప్రత్యయంబు గలిగి స్త్రీశబ్దసిద్ధియగుననియు సూఙ్ ధాతువునకుం డుమ్సున్ ప్రత్యయమును, ధా

తున కారదీర్ఘో కారములకుఁ గ్రమముగా సకార హ్రస్వము లాదేశ ములై, పుంశబ్ద సిద్ధియగుననియు, నీవ్యాకరణ శాస్త్రమున స్త్రీశబ్దము నకు సత్త్వరజస్తమోగుణములయపచయమును (క్షయము) "పుం" శబ్దమునకు సత్త్వాదిగుణముల యుపచయము (వృద్ధి) నర్థములనియుఁ బుంస్త్రీశబ్దములు భావప్రధానములనియుఁ బైశ్లోకార్థమును స్పష్టపఱి చిరి. ఈశ్లోకములోని పుం స్త్రీశబ్దములచేత నుపచయాపచయములే కాక యుపలక్షణంబుగ సత్త్వరజస్తమోగుణముల సామ్యావస్థయు గ్రహింపఁబడునని వ్యాఖ్యాతలు విశ్వములోని సర్వపదార్థములును సాం ఖ్యమతమునందు న్యూనాధిక భావంబునన ంగాంగిత్వము నొందిన సత్త్వ రజస్తమోగుణముల యుపచయమునువక్త ప్రధానముగా నెంచినచోఁ దద్వాచకశబ్దము పుల్లింగమగుననియు, అట్టిగుణముల యపచయమును వక్తయుద్దేశించినచోఁ దాదృశపదమును స్త్రీలింగమగుననియు, నిట్లేసా మ్యావస్థ ముఖ్యముగా వక్తభావించెనేని నపుంసకలింగమగుననియు, భావము. మనమెదుట నొకవృక్షముం జూచి యావృక్షమువిషయమై "అయంపదార్థః। అనిప్రయోగించితిమేని వృక్షము సత్త్వాదిగుణత్రయపరి ణామమే కాన నపుడు మనము ప్రయోగించిన ప్రకృతవాక్యములోని పదా ర్థశబ్దమందలి పుల్లింగమున వృక్షస్వరూపమున సత్త్వాదిగుణ సముదా యమునకుం జెందిన యుపచయమర్థమగును. "ఇయంవ్యక్తిః। అనిప్రయో గించితిమేని స్త్రీలింగమైన వ్యక్తిశబ్దము యొక్క ప్రయోగంబున వృక్ష రూపమున సత్త్వాది గుణత్రయమందలి యపచయమర్థమగును." "ఇదంవస్తు" అనివాక్యముపయోగించితిమేని వృక్షాత్మకమున సత్త్వా దిగుణత్రయ మందలిసామ్యావస్థ నపుంసకమైనవస్తు శబ్దమునఁ జెప్పం బడును. ఇట్లే విశ్వములోనిసర్వపదార్థములందుండును సత్త్వాదిగుణముల యుపచయాపచయ సామ్యావస్థలువివక్షింపఁబడినచోఁ గ్రమముగా

బూర్వోక్తములైన లింగత్రయబోధక వాక్యము లుపయోగింపందగు మఱియు, లింగమున విశ్వమయమైన సత్త్వాదిగుణముల యుపచయాప చయ సామ్యావస్థలు బోధింపఁబడుచున్నందున లింగమునశబ్దార్థమునకుం జెందుంగాని శబ్దమునకుం జెందదన్నట్లు భాష్యమందే తాత్పర్యము స్పష్టపఱుపఁబడినది. ఇట్టి భాష్యతాత్పర్యమే "స్త్రియామ్। అనుసూత్ర మందలి స్త్రీత్వమును వివరించునమయమున ‹‹అచేతనఖట్వా వృక్షాది సాధారణం లింగంతు సత్త్వాదీనాంగుణానాం ఉపచయాపచయస్థితిరూ పం క్రమేణపుంస్త్రీ నపుంసకాఖ్యం. ఏకార్థేశబ్దాన్యత్వాద్దృష్టంలింగాన్య త్వమితి భాష్యోక్తేరర్థనిష్ఠం కేవలాన్వయి. ఇయంవ్యక్తిరిదంవస్త్వయం పదార్థఇతి త్రివిధవ్యవహారస్య పదార్థమాత్రే సత్త్వాత్॥ అనిశబ్దేందు శేఖరమందు వివరింపఁబడినది. విశ్వమందలి సర్వపదార్థములయందును నుపచయాపచయసామ్యావస్థ లెట్లుండుననఁగా:—సృష్టికింబూర్వమున సామ్యావస్థలోనున్న సత్త్వరజస్తమోగుణము లాత్మయొక్క నియామ కత్వములేకయే, తమంతతాము న్యూనాధికభావమున నంగాగిత్వము నొంది శబ్దస్పర్శరూపరసగంధాత్మకంబగు జగదాకారముగాఁ బరిణమిం చెనని గదా సాంఖ్యమతము. (ఇట్టి సాంఖ్యమతనిబంధనలు "ప్రవృత్తే శ్చ॥ (2-2-2) "అంగిత్వా నుపపత్తేశ్చ (2—2—8) ఇత్యాది సూత్ర ములయం దుద్ఘాటించి శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యమున ఖండింపఁబడి నవి) అందున స్వయముగానే యుపచయాపచయ సామ్యావస్థలను బొం దునట్టిశక్తులు సత్త్వరజస్తమోగుణముల యందున్నందునఁ దత్పరిణామ ములైన జగత్పదార్థములయందును నయ్యవి గూఢములై "కారణగుణాః కార్యేసంక్రామంతి॥ అనున్యాయమున మృద్దర్శనము ఘటశరావాదుల యందున్నట్లు లిమిడియుండునని సాంఖ్యమతతాత్పర్యము. ఇట్టి తాత్ప ర్యమే "శ్లో॥ ప్రవృత్తిరితి సామాన్యం। లక్షణంతస్యకథ్యతే। ఆవిర్భావ

(ఉపచయ) స్తిరోభావ (అపచయ) స్థితిశ్చ (సామ్యావస్థా) త్యథభివ్యక్తే ప్రవృత్తిమంతస్సర్వేర్థా । స్త్రీస్పుభిశ్చప్రవృత్తిభిః" అని హరికారికయందు వెల్లడింపఁబడినది. ఇఁకను సాంఖ్యమతమున లోకములోని సర్వపదార్థములును సత్త్వరజస్తమోగుణ పరిణామములే కాన నట్టి యుపచయాపచయసామ్యావస్థలను బర్యాయముగా వక్తవివక్షించినచో దేవతాది శబ్దములకుం గూడఁ బున్నపుంసకలింగము లేల రాఁగూడదని శంకింతురేని యట్లనవలదు. శిష్టలోకవ్యవహారపరంపరంజేసి "లింగమశిష్యంలోకాశ్రియత్వాల్లింగస్య" అను న్యాయమున నొకానొక శబ్దముచే నుపచయాపచయ సామ్యావస్థలలో నొక్కొకటియే వివక్షింపఁబడి యొక్కొక్కలింగమే తత్పదార్థమునందుఁ దెలుపంబడును. దారశబ్దమున నుపచయమాత్రమె వివక్షింపఁబడి పుల్లింగము తెలుపంబడును. అప్ శబ్దజ్ఞాన శబ్దములచేతఁ గ్రమముగా నపచయ సామ్యావస్థలుమాత్రమే భావింపబడి స్త్రీలింగ నపుంసక లింగరూపార్థములగును ఒకానొకశబ్దమున ధర్మద్వయమును పర్యాయముగా వివక్షింపఁబడి లింగద్వయమునునగు• నక్షత్రవాచకమైన యుడు శబ్దము నక్షత్రపదార్థగతమైన సామ్యాపచయములను బోధించు నపుంసక స్త్రీలింగములను బర్యాయముగాఁ దెల్పును. నక్షత్రశబ్దము నపుంసకార్థమునే బోధించును. తటశబ్దము పర్యాయముగా మూఁడులింగములను వచించును. ఒకానొకచోఁ బ్రాభాషికలింగముతోఁ గూడ నైకమత్యమునొంది "లోమశః పురుషస్మృతః॥ అనున్యాయమున మేహనాది చిహ్నవిశిష్ట పదార్థమును గూడ నొక ప్రకరణంబున శబ్దము బోధించును. "పశునాయజేత॥ అనుచోటఁ బశుశబ్దము శాస్త్రీయమైన సత్త్వాదిగుణముల యుపచయమునే కేవలమును దెలుపక పుంశ్చిహ్నమైన శేఫస్సుంగూడ (అర్థవిష్టమగునట్లు) బోధించును. కావుననే పుల్లింగమై, మన్యుశ్రీకి శాస్త్రీయమై యుప

యోగించుచుండు. ఇట్టి తాత్పర్యమే "తత్సంభవేతు శాస్త్రీయ విశిష్టే లౌకికే శాస్త్రీయమపిశబ్దతో బుధ్యతే; తథానుభవాత్। అని శబ్దేందుశేఖరమందు నుద్ఘోషింపఁబడినది. "శ్లో॥ అయమైంద్రీముఖం పశ్య రక్తశ్చుంబతిచంద్రమాః॥ ఇత్యాదిస్థలమందు స్త్రీపుంసకలింగములైన యైంద్రీచంద్రమశ్శబ్దములచే శాస్త్రీయముతోఁ గూడ లౌకికలింగము భావన సేయఁబడినందున నే "చంద్రమశ్శబ్దగతపుల్లింగేన, ఐంద్రీశబ్దగత స్త్రీలింగేనఁ తత్ప్రతిపాద్యేంద్రి సంబంధిత్వేన చోపస్కృతాద ప్రస్తుత పరవనితా సక్తపురుషవృత్తాంతః ప్రతీయతే" అను కువలయానంద గ్రంథప్రకారమ్మున, లోకములోని నాయికా నాయకులు వ్యంగ్యరీతిని బోధింపఁబడి సమాసోక్త్యలంకారము సిద్ధించుచుండు.

మఱియును, లింగమ్మర్థనిష్ఠమె శబ్దసంబంధి కాదుగనుక నే యైంద్రీచంద్రమశ్శబ్దములచే వ్యంగ్యసరణిని నాయికానాయక పదార్థములు బోధింపఁబడి యలంకార సమన్వయంబగును. లింగము శబ్దసంబంధియే కేవలము కయ్యేనేని నాయికాద్యర్థములను బోధింపనందున నలంకార సమన్వయం బెట్లగును ? కావున దేవతావిద్యాదిశబ్దములచేతఁ బదార్థగతఁ స్త్రీత్వమే బోధింపఁబడును. అనఁగా లౌకికలింగముతో నైకమత్యమును బొందని చోటుగాన శాస్త్రీయలింగమైన సాంఖ్యమతప్రకారసత్వాది గుణముల యుపచయరూప స్త్రీత్వమును "శ్లో॥ సంస్త్యానప్రసవౌలింగ మాస్థేయాస్వకృతాంతః(స్వసిద్ధాంతతః) సంస్త్యానే స్త్యాయతేర్డ్రట్ స్త్రీ సూతేఃసప్ప్రసవేపుమాన్॥" అను పూర్వోక్తభాష్యసిద్ధాంతప్రకారమున నట్టి దేవతా విద్యాదిశబ్దము వచించును. ఇట్టి విద్యాదిశబ్దములే యాలంకారికప్రకరణములో వచ్చినయెడ సందర్భానుసారముగా లౌకికలింగము సైతము భావింపఁబడి నాయికగూడ వ్యంగ్యార్థమై "విద్యానాథః" ఇత్యాదిస్థలములందు విద్యలు స్త్రీలువోలె నాతనిని

మోహించి వశమందున్నవి యన్న లౌకిక స్త్రీ లింగార్థముగూడ వ్యాఖ్యంబగును. కాబట్టి తత్సమపరిచ్ఛే 67 సూత్రమును వివరించుచో బ్రహ్మశ్రీ వేంకటరామశాస్త్రులుగారు స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచకమని యర్థము చెప్పుట బ్ర॥ సీతారామస్వామిశాస్త్రులుగారు మాత్రముగాక స్త్రీపురుషాదులందరును జయజయశబ్దములతో మెచ్చుకొనందగియున్నది. ఇంకను శబ్దమునకుం జెందక లింగమర్థమునకే చెందెనేని "అకారాంత స్త్రీలింగో విద్యాశబ్దః" ఇత్యాదిస్థలములందు స్త్రీలింగః॥ అన్నది విద్యాశబ్దమున కెట్లు విశేషణమగుట యుక్తమందురేని "శ్లో॥ రామేతద్వ్యతికరం నామ। మానభంగః పినాకినః। శౌర్యభంగో రావణస్య మదభంగస్యవాలినః" అన్నచోటునం బలెవాచ్యవాచకములకు నభేదాధ్యవసాయంబున యుక్తంబయ్యెడి. కనుకనే "పుల్లింగశ్శబ్దఇత్యాది వ్యవహారస్తు వాచ్యవాచకయోరభేదాధ్యవసాయాత్" అని చంద్రికశాదివ్యాఖ్యానములయందు "స్త్రియామ్" అను సూత్రమందలి శేఖరమునొద్దం జాటబడుచున్నయది. లింగ మర్థమునకే సంబంధించి శబ్దమునకుం జెందదు గనుకనే "అస్త్యాదిషునపుంసకగ్రహణం శబ్దగ్రహణం ద్రష్టవ్యమ్। యుక్తంపునరిదం విచారయితుమ్। నస్వనేనాసందిగ్ధే నార్థగ్రహణేన భవితవ్యమ్। నహినపుంసకం నామశబ్దోస్తి" అని "స్వమోర్నపుంసకాత్" అను సూత్రమందలి మహాభాష్యమందు లింగమర్థనిష్ఠముగాని శబ్దనిష్ఠముగాదని డిండిమఘోషంబుతో ఘోషింపబడియె. ఇట్లుండగా స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచకమని వివరించుట గ్రంథకర్త తప్పేమున్నది. అయ్యది యొప్పులకుప్ప యనంగవలయు. ఉత్తరకుమారప్రజ్ఞలతో "అపార్థము, అపార్థము" అని పలుమారు పలుకంగ నేకాలము గడచిపోవదుసూ!! అపార్థముగాదు. ఇదిగో ఇప్పుడు సపార్థము పార్థమన్య శ్రీమహోత్సవమునకుం బాధ్యుండు లేకుండుటయెట్లు సంఘ

టిల్లు. పెండ్లికిం బెండ్లికొడుకు లేకుండు నన్నవారు ప్రమత్తు లనిపించు కొనరా? కావున నటులాడువారి మాట ప్రమాదకము, అతిసాహసము, దుస్సాహసము, వంచనయు, ఇచ్చట నాడువారిమాట యనుటం జేసియు, అతిసాహసమనుటం జేసియు నీక్రిందిసంగతి స్మరణంబునకు వచ్చుచుండుననియు లోకములోం గొందఱు శాస్త్రినామధేయులు పురుషపదార్థలక్షణం బిసుమంతయు లేకుండి వామాచారవర్తనులై ప్రతీపదర్శినీరసజ్ఞత్వమున గుణమ్ములయందు దోషము లారోపించి వ్యర్థముగా శుష్కకలహంబునకుం గాల్ద్రివ్వుచు నిష్కళంక స్వభావంబుగల పతివ్రతారత్నములను నయుతము ప్రవచనటనంబులతోం గన్నుప్రామి ముఖంబులందుం దిలకాకృతి నిడుచుండంగా నట్టి సజ్జనారులయెడ లింగమర్థనిష్ఠమయినచోం బుల్లింగమైన శాస్త్రిశబ్ద మెట్లు సమన్వయించుననియు, నెవ్వరయిన శంకింతురేని సావధానముగా నాకర్ణింపుఁడు. అట్టివారియెడ "శాస్త్రమస్యాస్తీతి॥ అని సద్ధితంబై తద్ధితంబుతో (ప్రత్యయము) వ్యుత్పన్నంబైన శాస్త్రిశబ్దము సమన్వయింపంగూడదు. ప్రకరణ సందర్భమున నట్టియెడ స్త్రీలింగశాస్త్రిశబ్దము సమన్వయించినచోం సర్వశాస్త్రమతంబులకును నవిరోధమై సామరస్యంబు గలుగుచుండు. శాస్త్రిశబ్దము స్త్రీలింగ మెట్లంటిరేని. "గ్రసిత, స్కభిత, స్తభితోత్తభిత, చత్త, వికస్తా, విశస్తృ, శంస్తృ, శాస్తృ........(7-2-34) అను సూత్రమున "శాసితృ" రూపముగాక శాస్తృశబ్దము వైదికప్రకరణంబున నిడాగమరహితముగా నిపాతింపంబడియె. (1) జగత్ప్రభోరప్రభవిష్ణువైష్ణవమ్ (2) "తంతస్థివాంసం నగరోపకంతే॥ (3) "త్రియంబకం సంయమినందదర్శ॥ (4) "నిర్మాణమేవహితదాతవలాంబనీయం। మాంపూతనాత్వ ముపగాశ్లిపతాతిరేధి॥ ఇత్యాది వైదికశబ్దములు లోకమునందు బ్రయోగింపంబడినట్లు ఇడాగమరహితమయిన శాస్తృశబ్దము గూడ

శ్లో॥ అంబేతిగౌరీ మహమాహ్వాయామి। పత్న్యఃపితుర్మాతర్యేవ సర్వాః। కథంనులక్ష్మీ మితిచింతయతం। శాస్తారమీడే భవమోచ నాయ॥ శ్లో॥, పాత్రస్ఖలితవృత్తీనాం। (పాత్ర X అస్ఖలిత) శాస్త్రమార్గ ప్రవర్తినాం। (శాస్త్ర X అమార్గ) అర్థాంగీకృతదాంపత్యౌ। మహాంసే వేమహామహః॥ ఇత్యాద్యప్పదీక్షితాదుల కాలభైరవస్తుతిశ్లోక ప్రయోగం బులంబట్టి లోకమున వ్యవహరింపందగు. అథవా, "ఆగమశాస్త్రమని త్యం॥ అను పరిభాషంజేసి "సాగరంతర్తు కామన్యా॥ అనుచోటంబలె శా స్త్రశబ్దంబును బ్రాచీనులమతంబున లోకప్రయోగార్హమై యామో దింపందగు. ఇట్లు ద్వివిధంబున ఋకారాంతమైన శాస్త్రశబ్దము ప్రయో గార్హముగాన «ఋన్నేభ్యోఙీప్॥ (4-1-5) అను సూత్రమున శ్లో॥ కు త్రాలయోమంతనపండితస్య। త్యేతాస్సప్రచ్ఛజలాయగంత్రీః॥ ఇత్యా దిస్థలంబుల గంత్రీప్రభృతి శబ్దములువోలె శాస్త్రీశబ్ద మీకారాంత స్త్రీ లింగరూపము నిర్వివాదమ్ముగా నుండందగు. పుల్లింగమైన "శాస్త్రీ" అను శబ్దముయొక్క ప్రథమావిభక్త్యేకవచనమును, శాస్త్రశబ్దము యొక్క స్త్రీలింగ ప్రథమైకవచనరూపమును నుభయంబును "శాస్త్రీ॥ అని యిట్లు దీర్ఘాంతముగా సమానాకారముతో నుండును. "నామం బుల తుది దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబగు॥ [తత్స; 54] అను సూత్రమున హ్రస్వమురాఁగా నుభయరూపంబులును సమానాకారములై "శాస్త్రి" అనియిట్లు హ్రిస్వాంతత్వముతో నుండును. హ్రస్వజ్ఞానంబు గలయెడ నీసూత్రంబుననైన హ్రిస్వంబు మఱంతసార్థకంబగు. ఇట్లు తెలుంగువ్యా కరణ మనుగ్రహించుటంజేసి తక్కిన విభక్తి వచనంబులయందు నయి తేము స్త్రీశాస్త్రి పుంశాస్త్రిభేదము గానరాకుండు. ఉష్ణకప్పరంబు లొక్కపోలికనున్నను, పరీక్షాసమయము సంభవించునపుడు తారత మ్యము తెలియక మాననట్లు స్త్రీపుంస లక్షణభేదంబు గోచరింపక

మానదు. అట్లైనచో మీపార్థమన్యశ్రీమహోత్సవంబునకు స్త్రీలింగ శాస్త్రిశబ్దార్థము పనికివచ్చునా? యని యెవ్వరైన నడుగుదురేని యీ లక్షణభేదము పెద్దలు విచింతురుగాక! అంతవఱకును వారి నమన శ్లోకాదులయందును నుభయవ్యక్తులకును సరిపడునట్టి శబ్దములె ప్రయోగించి కృతార్థుల మగుదుము. అయ్యో! పాపము. శ్లో॥ సురలోకోద్యోదవాద్యే। స్త్రీయాంక్లీబే త్రివిష్టపమ్॥ శ్లో॥ "భిస్సాస్త్రీ భక్తమంధోన్నమోదనో స్త్రీసదీదివిః॥ అనిన యమరనిఘంటువున్నైన నెపుడేని ప్రతివాదులు నోటంబెట్టినచో స్త్రీవాచకమన్నచోట నింతసందేహము వీరిం బాధింపకుండును. "భిస్సాస్త్రీ" "అన్నచోటునంగూడ" భిస్సా-అన్నము. స్త్రీ-ఆఁడుది, "అనియే వీరి తాత్పర్యము చేసికొందురేని యికను బరప్రయత్నము నిష్ఫలము. ఏమీ!" యీవిమర్శన మహాజ్ఞానము. ఈప్రేలపిండికి నింత సంతర్పణకోలాహలమా? చాలు! చాలు! పరిష్కృతంబునఁ బూర్వోక్తమహాభాష్యశేఖరాది గ్రంథంబుల ప్రామాణ్యమున లింగమర్థనిష్ఠముగాని శబ్దనిష్ఠముగాదు గాన బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రులుగారు స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచకమని వివరించిన సరణి సర్వవిధములను సర్వోత్కృష్టమై సమరరంగంబున సమ్ముఖీనంబగు పార్థునిప్రపత్కంబువోలె సార్థకమై పరమతేజంబునఁ బరిఢవిల్లుంగావుత! మఱియు, నీసమాధానము ప్రతివాదుల మతమునకుఁ దప్పో యొప్పో యీపత్రికాధిపతిగారి పేర నేమన్నివ్రాయుదురో! యొకటి రెండుపక్షంబుల కాలము నరీక్షించి తక్కిన యంశములకుఁ దిరిగి సమాధానము వ్రాసితీరుదుముగాక! [సశేషము]

ద్వితీయ ప్రత్యభియోగము.

—;o:—

బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రిరచిత బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశికాపరపార్థమన్యు శ్రీమహోత్సవ శేషము.

(చిరకాలమునుండి దాసరిపదముగాఁ బాడుచున్న క్లిష్టతమద్వంద్వార్థము విడనాడి తత్సమ ప [39] సూత్రమున గ్రంథకర్త వ్రాసిన కర్మధారయార్థసారాంశము నెఱుంగఁజాలక బ్ర॥శ్రీ॥ వఝ్ఝల చినసీతారామస్వామి శాస్త్రులుగారు గ్రంథములు సుబంధములు కాక మునుపే రాక్షస సం॥ ర భాద్రపదమాసాంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రికలో దోషోద్ఘాటన సేసి ప్రబంధమగుటయే కాక గతించిన యాంధ్రపరిషత్తుపండితుల యొద్దఁ బల్మాఱుసూత్రార్థము దూషించినట్లు తెలిసినందునను, అందున దృశ్యాదృశ్యజ్ఞానులు నిజంబుగా గ్రంథకర్త ద్వంద్వార్థము తెలియంజాలకయే పొరపడియుండవచ్చునని శాస్త్రులవారి మనోరథమునకనుకూలముగా సంశయించుచున్నందునను, మామిత్రులు సూత్రమందలి ద్వంద్వార్థక్లేశమును గర్మధారయార్థసౌలభ్యమును విశదపఱుపుమని కోరుచున్నందునను, నయ్యది ప్రకటింపఁబడుచున్నయది.)

శ్లో॥ వఝ్ఝలాన్వయభూతాంధ్రగవ్యం చద్గ్రామ్యధర్మధీః
సీతారామస్వామి శాస్త్రినమ్యతే సవ్యపాణినా॥

ఈవఱలో స్త్రీలింగములవిషయమై వ్రాయఁబడిన బాల. వ్యా తత్స: ప.(57) సూత్రముక్రింది స్త్రీవాచకశబ్దముగుఱించి తగుశాస్త్రీయయుక్తులతో సమాధానమీఁబడినది (ఫిబ్రవరి 2 తేది-16సం॥.) దేశమాతలో) కాన నపుంసకలింగములఁగూర్చి రచింపఁబడిన యీసూత్రముయొక్క (తత్స-39) వ్యాఖ్యసారాంశమును లింగసందర్భమున నే

వివరించిబోధించుటయు న్యాయంబైనందున నీయుపన్యాసమందే "స్త్రీవాచకంబు"నకును సమాధానం బంతయు ఖ్యాతముగాఁగ నట్టికథాక్రమంబు నకును నవతారించుచున్నారము.

ప్రతివాదుల పూర్వపక్షము.

"అమహాన్నపుంసకముల కదంతములకు మువర్ణకంబగు" నను (తత్సమ39) సూత్రమునకు హ్రస్వాకారమంతమందుగల యమహత్తులైన నపుంసకలింగశబ్దములకు మువర్ణకంబు వచ్చునని యీగుప్తార్థప్రప్రకాశికలో నర్థము వ్రాయఁబడియున్నది. అట్లయినచో స్త్రీలింగమగు వృక్షశబ్దమునకు మూలములో నుదాహరింపఁబడిన "వృక్షమనురూప మెట్లుసిద్ధించును? మఱియు, దైవతము వృషభము, మొదలగు ననేకశబ్దములగతి యేమగునో తెలియకున్నది.

ప్రత్యుత్తరము.

ప్రతివాదులు "వృక్ష"మిత్యాదిరూపము కుదురక దోషమువచ్చునని యుద్ఘాటించుచు ముసుంగులో మెసంగినట్లు చెప్పుదురుగాని "యిదమిత్థ" మ్మని యీసూత్రమునకు నిట్లు వివరింపవలెనని కంఠోక్తిగా ఖండించి స్వాభిప్రాయమును స్పష్టపఱుపరైరని మేమాలోచించుచుండఁగా, నట్టితఱి మ॥ శ్రీ మైనముపాటి హనుమంతరావుగారికిఁ దమసందేహమును నివారించుకొనుటకై ప్రశ్నసేయ బ్ర॥ శ్రీ॥ వ॥ చిన సీతారామస్వామిశాస్త్రులవారికిందివిధంబున నీసూత్రమునకు (తత్స39) నర్థము వ్రాసిరని హనుమంతరావుగారు కాకతాళీయముగా నేతెంచి మాకు దానినందఁజేసిరి. సీతారామస్వామి శాస్త్రులుగారి సూత్రార్థవివరణము "అదంతములగు నమహత్తులకును నపుంసకలింగశబ్దములకును మువర్ణకమగునని యర్థము. అమహత్త్వనపుంసకత్వములు సన్నియోగశిష్టములు కానక్కరలేదు" అని ఈవిధముగా వ్రాయఁబడినది. అనఁగా "హ్రస్వా

కారాంతములగు నపుంసకలింగశబ్దములకు నుపవర్ణకమగును." అని యిట్లు సముచ్చయార్థమున రెండు వాక్యములుగాఁ బై సూత్రమును వివరింపవలసినదని వీరిముఖ్యాభిప్రాయ మైనట్టులు స్పష్టపడుచుండెడి. ది 18—2—16 సంllరం తేదిని (అనగా రాక్షససంll ర మాఘ శుంll శుll న) హనుమంతరావుగారు పృచ్ఛచేసి యుత్తరమువ్రాయఁగా బ్రll శ్రీll వll చినసీతారామశాస్త్రులుగారీయమావాస్యనాఁడు ప్రత్యుత్తరమువ్రాసిరి. కృష్ణపక్షమంతయు నెక్కుడా లోచించి కాలయాపనతో వ్రాసిన వీరివ్రాఁతదృష్టి నాలోచింపఁగాఁ గృష్ణపక్షప్రతిభ నే వెల్లడించుచున్నదియని చదువరులే తెలిసికొందురు. పైఁగా "సన్నియోగశిష్టములు కానక్కరలేద"ని సంస్కృతపదము పెద్దబ్రహ్మాండముగా నుపయోగించినారు. ఈపదమిట్టిసందర్భమున సార్థకమో? లేక ప్రయోక్తలకు మీఁదుమిక్కిలి మఱింతయనర్థకమో? యన్నయంశము తర్వాత విచారింతము. కాని ప్రకృతమున నిట్టిసమాసము సంస్కృతవ్యాకరణాధీనముగాన దీనిక్లిష్టాక్లిష్టస్వభావములును దీనియావశ్యకత్వానావశ్యకత్వంబులును గొంచెము పరికించి చూతముగాక! అమహత్తులకును నపుంసకలింగశబ్దములకును ముపవర్ణకమగునని యర్థమువివరించిన శాస్త్రిల వారి వచనశైలిచూడఁగా సముచ్చయార్థమున ద్వంద్వము చెప్పవలసినదని విశదమగుచున్నయది.

(1) ప్రథమపక్షమున. సముచ్చయార్థమున దంద్వసమాసము సాధించుట వైయాకరణమతమునఁ గుందేటిశిరమున శృంగమును మొలిపించుటగాని వేఱొకటిగాదు "గాణ్యసంభవాత్ ॥ (అ 2 పా 3 సూ 3) అనుసూత్రమును వివరించుతఱి "నహ్యేకస్యోత్పత్తిస్సంభావయితుంశక్యాశ్రీమత్కాంభుగభిప్రాయానుసారిష్వ జీవత్సు॥ అని శంకరభాష్యమునఁ బలికినట్లే, వైయాకరణులు జీవించియుండఁగా సముచ్చయార్థ

మున ద్వంద్వము జతపడుట సామాన్యముగా సులభంబుగాదు. "పరస్పర నిరపేక్షస్యానేకస్య ఏకస్మిన్నన్వయ స్సముచ్చయః॥ అని సిద్ధాంతకౌముది యందు సముచ్చయపదార్థమును వివరించి గ్రంథకర్త సమాసము లేదని నిషేధించె. "పరస్పరనిరపేక్షస్యేతి" అనిప్రతీకమందుకొని "తత్త్వం చైకస్యక్రియాన్వయోత్తర మపరస్యాన్వత్త్వాత దన్వయాత్" శబ్దేందు శేఖరమందుఁ గారణంబు స్పష్టపఱుపఁబడినది. సమాసఘటకంబులైన పదార్థము లన్యోన్యమును సంబంధింపక ప్రత్యేకప్రత్యేకముగాఁ గ్రియతో స్వతంత్రములై యన్వయించుచుండగాన నట్టి పదార్థములకు సమాసముగలుగ నేరదని కారణంబు పైవ్యాఖ్యానమందు విశదపఱుపఁబడినది. ఇట్టి యర్థమే "యదా వరస్పరనిరపేక్షాః పదార్థాః క్రియాయాం సముచ్చీయంతే తదా సముచ్చయశ్చార్థో యథా గామశ్వం పురుషమిత్యాదా వాక్యే పరస్పరానుపేక్షాః గవాదయో నయనక్రియయా సంబధ్యంతే॥ అని "చార్థేద్వంద్వః" అను సూత్రమున భాష్యమునొద్దఁ గైయటునిచే వివరింపఁబడి సమాసము నిషేధింపఁబడియె. మువర్ణకమును బొందుటలో నమహదర్థముల యపేక్ష నపుంసకార్థములకును, నపుంసకార్థముల యపేక్ష యమహదర్థములకును నెంతమాత్రమును లేనందున నేకార్థీభావరూప సామర్థ్యమ్ము లేమిం జేసి ప్రకృతసూత్రమున ద్వంద్వంబు దుర్లభంబు పరస్పర సాహిత్యమ్ము లేక యమహత్తులును నపుంసకార్థములును దీర్ఘంబునకుఁ దీర్ఘంబును బ్రసాదంబునకుఁ బ్రసాదంబునునై వేర్వేఱుగానునికి లోకానుభవంబై యుండఁగా నట్టిపదార్థములకు ద్వంద్వంబెట్లు సంఘటిల్లెను ఇట్టి శాస్త్రీయాంశమాలోచించియే "షడ్దర్శనీస్వతంత్రః" అని నిర్భయముగాఁ బ్రకటించుకొన్న శిష్టుకృష్ణ తిక్క శాస్త్రులుగారు మున్ను శ్లో॥ "అదంతానామ మహతాం క్లీబానాంచ [illegible] "అనిద్వంద్వం భావరింపక స్వకారిక రచియించుకొనిరో, లోకర

బులోఁ గూడ నెక్కడనైనను నపుంసకలింగములకు ద్వంద్వంబు సంఘటిల్లునా? ఆమహాత్ములలో స్త్రీలింగములున్నందున నమహాత్ములకును సిరభ్యంతముగా ద్వంద్వము గూర్పగలమని యెవ్వరైనను శాస్త్రులవారు మంత్రాంగంబులు సల్పినను, వారు జంకక యట్టి యమహాత్ములతో నపుంసకలింగములకు నెట్లు ద్వంద్వంబు దొరకొల్పసాహసింతురు? పోనిండు. అట్టి లోకాతీతప్రజ్ఞగల స్వాములున్నయెడల నపుంసకలింగములకుం గూడ ద్వంద్వంబు దాకొల్పు సూత్రంబులుపన్ని యింకనుముందుముఁ వర్ణకంబు లంటింపనిండు. అట్టివారి పౌరుషంబు లెట్లుసాగి సఫలంబగునో చూచెదముగాక! ప్రకృతమ్మునందు సముచ్చయార్థమున సామర్థ్యంబులేమింజేసి ద్వంద్వసమాసము సమకూరదని సిద్ధాంతకౌముదియందే ప్రదర్శింపఁబడియెంగాన నట్టి గ్రంథగంధంబు నాఘ్రాణింపని దోషజ్ఞులకు నయ్యదిస్పష్టార్థమిం దుదాహరించి వివరించెద. ద్వంద్వసమాసప్రకరణము;—"తత్రేశ్వరం గురుంచ భజస్వేతిసముచ్చయే భిక్షామటగాం చానయేత్యన్వాచయేచ నసమాసః; అసామర్థ్యాత్" ఈవాక్యమున "ఈశ్వరంభజస్వ; గురుంభజస్వ" అని ప్రత్యేకప్రత్యేకముగా నీశ్వరుండును; గురుండును భజనక్రియతో సంబంధించుచుండ రెండువాక్యములు ఫలితార్థములై యీశ్వరునకును గురుపదార్థమునకును నెంతమాత్రమును సంబంధములేనందున నిచ్చట సముచ్చయార్థముగాన ద్వంద్వమురాదని నిషేధింపఁబడియె. అనఁగా నీశ్వరునకును గురువునకును నొకరిసంబంధమొకరికి లేకుండ నొక్కొక్కరినే వేర్వేఱుగా భజించుట తోఁచుచుండి యీపదార్థములకు నితరేతరయోగంబు లేనందున సామర్థ్యములేమింజేసి యిచట నితరేతరయోగద్వంద్వమునకుఁ బ్రసక్తిలేదని గ్రంథకర్త తాత్పర్యము. కాఁబట్టి యిచ్చట "ఈశ్వరగురూభజస్వ" అని చెప్పినచో నెట్లుద్వంద్వము శాస్త్రీయమో! యట్లే

పరిష్కృతమ్మనను నొకదానియపేక్ష నింకొకదానికి లేకుండ మువర్ణకముం బొందఁజాలిన యమహాత్తునకును నపుంసకమునకును నితరేతరయోగ ద్వంద్వ మశాస్త్రీయమని స్పష్టపడుచున్నయది.

శ్లో॥ "చాన్వాచయసమాహారే తరేతరసముచ్చయే" అనిన యమరనిఘంటువు చెప్పిన చార్థములలో "చార్థేద్వంద్వః" అన్న సూత్రమునఁ బతంజలిచేఁ నితరేతర యోగసంహారములయందే సామర్థ్యము గలదని ద్వంద్వము చెప్పఁబడినది. ఈయమరనిఘంటువును వివరించుత ఆని లింగభట్టీయమునందును నితరేతరయోగార్థమునకు నీక్రిందివిధమున నుదాహరణమీయఁబడినది:—"ఇతరేతరయోగమనఁగా పరస్పరసాపేక్షములైనయవయవార్థములకు, ఒకక్రియతో సంబంధముఁగలుగుట; ఎటువలెనంటే:—దేవదత్తయజ్ఞదత్తాభ్యా మిదంకార్యం అని ఇక్కడ దేవదత్తయజ్ఞదత్తులు కూడుకొని కార్యముచేయవలెనుగనుక, అవయవార్థములు పరస్పరసాపేక్షములు"—అనియున్నది. పైయుదాహరణములో దేవదత్తయజ్ఞదత్తులు కార్యనిర్వహణమున మిళితులైనట్లు స్పష్టపడుచున్నది. అట్లు పరిష్కృతమున మువర్ణకప్రాప్తియందు నమహత్తులకును, నపుంసకలింగములకును బరస్పరసాపేక్షత యవసరమ్మొలేదు గదా! కావున "ఎవరికివారే యమునాతీరే" అనిన గ్రామ్యలోకోక్తి రీతిని నున్నయమహత్తులకును, నపుంసకములకును నితరేతరయోగం బెట్లు శాస్త్రీయమయ్యెను? ఇట్టి యితరేతరయోగద్వంద్వము నామమాత్రమున మధురముగాఁ గనఁబడి యంతస్సారము పరికింపఁగా ఘృతకోశాతకిని స్మరింపించుచుండును. ఇట్టి ద్వంద్వంబొక్కటియే నామమాత్రన మధురంబయియుండిన దననేల? ఇంకను నామమాత్రసమాధుర్యములైన ప్రతిద్వంద్వములు తమ యంతరంగిక కటుభావమును బ్రకటించుకొనుచు వృథాద్వంద్వయుద్ధమునకు డీకొని తలమెత్తి మహానులను సైతము తల

పడినవారై తుట్టతుదకు నాహాని పాదనులం దమతలఁ బడినఫలం బందిన వారు లోకములో నెందఱుండలేదు? ఉండనిండు. అనవసరంబైనట్టి యట్టి స్త్రీద్వంద్వాల ద్వంద్వయుద్ధమిట్లుండు పోనిండు. ప్రకృతంబున నవసరంబైనయీ యమహాన్నపుంసకద్వంద్వయుద్ధమెంత పౌరుషముగలదో! చూచుటకురండు. నిజంబుగా నమహాన్నపుంసకసూత్రమున నితరేతరయోగద్వంద్వమే చెప్పఁకొన్నచో, "ఇతరేతరయోగేప్లక్షశ్చన్యగ్రోధశ్చేత్యుక్తే గమ్యతే ఏతత్, ప్లక్షోపిన్యగ్రోధసహాయో న్యగ్రోధోపిప్లక్షసహాయఇతి" అనిన చార్థేద్వంద్వ (2—1—29) సూత్రస్థభాష్యమువలన "ప్లక్షన్యగ్రోధౌ" ఇత్యాదిలక్ష్యములయందుఁ బ్లక్షన్యగ్రోధములు క్రియాసంబంధములోఁ బరస్పరసహాయములుగా నున్నట్లుతోఁచినరీతిని నమహాన్నపుంసకములును నవినాభావముగా నున్నట్లుతోఁచి యత్ర ఆనే మువర్ణకమునొందును. అపుడు "(1) పాణినదము (2) కుశకాశము (3) కురుకురుక్షేత్రము (4) మధురాపాటలిపుత్రము:—ఇత్యాది స్థలములయందే యమహాన్నపుంసకములు ప్రకరణవశమునఁ బరస్పర సాపేక్షములై యేకక్రియతో సంబంధించుచుండఁ దద్వాచకములకు మువర్ణకముగలిగి సూత్రవ్యర్థత లేకపోవుంగాన(1) పదము (2) కాశము (3) కురుక్షేత్రము (4) పాటలిపుత్రము ఇత్యాది ప్రత్యేకస్థలములయందు మువర్ణకము సిద్ధింపక పోవును. (1) రామలక్ష్మణులు వనమునకేగిరి ఈద్వంద్వమున రాముండును, లక్ష్మణుండును, నొండొరులవిడనాడకయే వనమునకు నేగినట్లు తోఁచును. (2) పార్వతీపరమేశ్వరులకు నమస్కారము—ఇట నన్యోన్యమును విడనాడకయుండిన పార్వతికిని బరమేశ్వరునకును నమస్కారము చేసినట్లు గోచరించును (3) అగ్నిషోములకీహోమద్రవ్యమునిచ్చెద—ఇక్కడ నవినాభావముగానున్న యగ్నిని సోముని వైశిష్ట్యమందు దేవతగాభావించి యిద్దఱకును నేకాహుతియే

యిచ్చినట్లు స్ఫురించుంగాని వేర్వేఱు దేవతలుగా భావించి ప్రత్యేకప్ర త్యేకముగా నాహుతులిచ్చినట్లు గోచరింపదు. ఇట్టి శాస్త్రీయతాత్ప ర్యమే శబ్దేందుశేఖరమందు సమాసమున నుద్ఘోషింపఁబడినది "ద్వంద్వాః ప్రథమాంతానామేవ, నపరినిష్ఠితవిభక్త్యంతానామ్. చైత్రేణమైత్రేణచ కృతమితి వాక్యేఽవయవకర్తృత్వస్యైవ ప్రతీతేః। చైత్రమైత్రాభ్యాంకృత మితిసమాసే సముదాయకర్తృత్వస్యైవప్రతీతేః। తస్యవాక్యస్యసమాస సమానార్థకత్వాభావేన తస్యతద్వాక్యత్వాభావాత్, అతఏవ యదగ్న యేచ ప్రజాపతయే చేత్యాదావ్యస్తే ప్రత్యేకం దేవతాత్వప్రతీతిః అగ్ని షోమాభ్యామిత్యాదౌ సముదాయే దేవ తాత్వప్రతీతిరితి వ్యవస్థాసిద్ధ్యతి, తస్యాపితద్వాక్యత్వేతు సమాసఇవతత్రాపిసముదాయే దేవతాత్వప్రతీ తిరేవస్యాత్ ॥—అర్థము—ద్వంద్వముయొక్క యర్థమును దానివిగ్ర హవాక్యముయొక్క యర్థమును సమానములు కానేరవు. "చైత్రమై త్రులచేతఁ గార్యం బొనరింపఁబడెను" నన్న సమాసస్థలమున చైత్రమై త్రులిద్దఱును నేకీభవించి పనిచేసినట్లు తోఁచుచుండును. "చైత్రునిచే మైత్రునిచేతను గార్యమొనరింపఁబడెను" నన్న వాక్యస్థలమున నట్టివిశే షము స్ఫురింపక ప్రత్యేకప్రత్యేకముగాఁ గార్యకర్తృత్వము తలంపఁబ డును. అట్లే అగ్నికొఱకును బ్రజాపతికొఱకును నాహుతి నిచ్చెదనన్న వాక్యమున నగ్నియుఁ బ్రజాపతియు వేర్వేఱుగా దేవతలయి ప్రత్యేకప్ర త్యేకమాహుతులు గొన్నట్లు తోఁచును. అగ్నిషోములకొఱకు నాహు తినిచ్చెదనన్నచో, అగ్నిషోములపై శిష్ట్యమందు దేవతాత్వము ప్రతీతి విషయమై యొక్కటియే యాహుతి నిచ్చినరీతిని గోచరించును. అని పైవాక్యములకు ఫలితార్థము. కావునఁ బ్రకృతసూత్రమున ద్వంద్వము సేసినచో నేకార్థీభావరూపసామర్థ్యవశమున నమహాన్న పుంసకపదా ర్థము లన్యోన్యమును గ్రియాన్వయములో విడవాడనట్లు తోఁచి "హ స్త

పదము” ఇత్యాదులందులనే మువర్ణకముగలుగు. అథవా, “నటునిహా స్తమును బదమును నృత్యమున మనోజ్ఞముగాఁ బ్రవర్తిల్లె? ఇత్యాది లక్ష్యములయందు నమహన్నపుంసకములు, ఏకక్రియలోఁ బరస్పరసాహిత్యముననున్న చోటులందునే మువర్ణకముగలిగి “పదము” ఇత్యాదిప్రత్యేకశబ్దమునందు మువర్ణకము రాకపోవును. ((1) (2) “ఇతరేతర యోగే ప్లక్షశ్చన్యగ్రోధశ్చేత్యుక్తే” అన్న భాష్యమునఁ జకారద్వయ సమనుకారద్వయమున్న నసాహిత్యము తోఁచును.)

(2) రెండవపక్షంబున ద్వంద్వాభిమానులు “యేనవిధిస్తదంతస్య” [1—1—72] అనుసూత్రమందలి “యేనవిధిస్తదంతస్యేతి చేత్ గ్రహణోపాధినాంతదంతోపాధిప్రసంగః”అనినవార్త్తికమందు విశేషణార్థకమైన యుపాధిశబ్దము భావప్రధానముచేసి విశేషణత్వమర్థము చెప్పినట్లును, “సప్తమ్యధికరణేచ” (2—3—36) అన్నసూత్రమందలి “కారకార్హాణాంచకారకత్వే” అనువార్త్తికమందుఁ గారకశబ్దము భావప్రధాననిర్దేశమని కారకత్వ మర్థము చెప్పినట్లును. “యస్మాదధికంయస్యచేశ్వరవచనం తత్రసప్తమీ” (2—3—9) అను పాణినిసూత్రమును వివరించుతఱిని “యస్యచైశ్వర్య మీశ్వర్యతా ఈశ్వరభావ స్తస్మాత్కర్మప్రవచనీయ యుక్తాదితి” అని భాష్యమందు నీశ్వరశబ్దము భావప్రధానముసేసి యీశ్వరత్వపరముగా నర్థాంతరము చెప్పినట్లును, “తే॥ గీ॥ పరఁగుఁగరినాది జడలుతజ్జరతకమత...(వసు 1—28) “సీ” ఘనసీధురక్తలోచనయుక్తిఁ గడనుండుమాతంగతతి నంటుమలినమెల్ల” (వసు 1—16) ఈపద్యముల యందుఁ గ్రమమ్ముగా జడశబ్దము భావప్రధానమని జడత్వమర్థాంతరమునందు జెప్పినట్లును, మత్వర్థీయప్రకరణము నినచ్ ప్రత్యయాంతమైన మలినశబ్దమునకు మాలిన్యమర్థము సేసినట్లును, ప్రకృతసూత్రమందలి యమహన్నపుంసకశబ్దములు భావప్రధాన

ములనియెంచి యమ హత్త్వనపుంసకత్వవాచకములకంటె మువర్ణకము వచ్చుననియర్థము చెప్పదుముగాన నిపుడుమాయితరేతరద్వంద్వ మేల కుదురదనిశంకింతురేని వినుండు. [తత్సమ ప: 57 సూత్రములో స్త్రీలింగముల ప్రథమైకవచనమునకని జాతివివక్షచే బహువచనముండినరీతి నీసూత్రమందును భావప్రధానమైనయమహత్త్వ నపుంసకశబ్దమును బహువచనముగా నున్నయది శబ్దార్థములకునభేదసంబంధముగాన 57 సూత్రమున నర్థసందర్భమునకై స్త్రీలింగములనఁగా స్త్రీవాచకములని శబ్దపరముగా నర్థము చెప్పినట్లే, యమహత్త్వనపుంసకత్వవాచకము లని నయర్థము సెప్పఁబడియెనని యెఱుంగునది] అట్లైనచో ధనము వనము ఇత్యాదిలక్ష్యములయందు నమహత్త్వనపుంసకత్వములు పరస్పరమును విడనాడక యున్నందునఁ బ్రకృతకర్మధారయార్థమున కభేదమైనద్వంద్వార్థముకుదిరినను. వాదములోఁ బ్రతిపక్షచారులకు నీడనివాసముగలిగించు "వృక్షము" కుదురుట యెట్లు? వారివిద్యాకృషికి ముఖ్యమై యిహమునకుఁ బనికివచ్చు "వృషభము" కుదురుట యెట్లు? ఇంతియకాక, "దైవాధీనం జగత్సర్వం మంత్రాధీనంతు దైవతమ్" అనురీతిని దమసజ్జనహేలనామాత్రమున నధీనమయి తెనుంగుజగమును మునింగిపోనీక పట్టుకొని పరమునకుఁ బనికివచ్చు "దైవతము" కుదురుటయెట్లుతటస్థపడును? కాఁబట్టిప్రతివాదులకుఁ గేవలమునుద్రవ్యప్రధానమయినద్వంద్వముకుదురునట్టిసూత్రమక్కఱకువచ్చుగాని వట్టిభావమే ప్రధానమైన ద్వంద్వమాలోచించినచో ఫలంబెంతమాత్రమునులేదు

3 ఇంకను ద్వితీయపక్షంబునఁ బ్రతిభటులు-"న చైకక్రియాయిత్వరూపం సాహిత్యమస్మిన్ వాచ్యం క్రియాభేదేపి ధవఖదిరౌపశ్యచ్ఛింధీత్యాదౌ ద్వంద్వదర్శనాత్। సాహిత్యస్యా ననుభవాచ్చ। అతఏవ రాజపురోహితౌ స్వారాజ్యకామౌ యజేయాతామిత్యత్రలక్షణాభావాత్ ద్వంద్వ

ఆశ్రీయతే। తస్మాత్సాహిత్యంనార్థః। కింతువాస్తవభేదో యత్రతత్ర
ద్వంద్వః" అనియుక్తావళీశబ్దఖండయందు ద్వంద్వఘటక పదార్థములకు
వాస్తవభేదమే యుండినంజాలుంగాని క్రియాన్వయములో బరస్పరసాపే
క్షత యనవసరమని చెప్పినందునను (1) "శ్లో॥ సంఖ్యైక శేషద్వంద్వే
షు। కేచిత్సామర్థ్యలక్షణమ్। ప్రత్యాశ్రయమనస్థానం క్రియాణాం ప్రతి
జానతే॥ వృషలైర్న ప్రవేష్టవ్యమిత్యేతస్మిన్గృహే యథా। ప్రత్యేకం
సంహతానాంచ। ప్రవేశః ప్రతిషిధ్యతే" అని వాక్యపదీయమందు ల
క్ష్యానుసారమున ద్వంద్వైకశేషాదులయందుఁ బ్రత్యేకవాక్యపరిసమా
ప్తియు, సముదాయవాక్యపరిసమాప్తియు, ఒక్కచోటనే యుభయము
ను నంగీకరింపవచ్చునన్న వచనమున "లోకములో శూద్రులులోనికి రాఁ
గూడ" దనినని షేధవాక్యమును శూద్రుఁ డొక్కొక్కండును, అనే
కులునులోనికి రాఁగూడ" దని ప్రత్యేకసముదాయవాక్యపరిసమాప్తు
లుభయమును నర్థమగునట్లు "శ్లో॥ వ్యవాయలక్షణార్థత్వా। దట్కు
ప్వాఙాదిభిస్తథా। ప్రత్యేకంవా సమస్తైర్వా। ణత్వంనప్రతిషిధ్యతే॥
అనియట్కుప్వాఙితిసూత్రమునణత్వమువలె, "నుమ్విసర్జనీయ
శర్వ్యవాయేఽపి" (8—3—58) అనుసూత్రమున నుమాదులతో నొ
క్కొక్కటితోడను, అనేకములతోడను గూడ నెడమున్న తఱినిషత్వము
చ్చుచుండఁగా "నుమైవవ్యవాయే। విసర్జనీయేనైవవ్యవాయే। శరైవ
వ్యవాయే ఇతి। కింవక్తవ్యమేతత్। నహి। కథమనుచ్యమానంగంస్యతే।
ప్రత్యేకంవాక్యపరిసమాప్తిః దృష్టేతి" అనిపైసూత్రమందలి భాష్యము
నందు సూత్రస్థద్వంద్వమునఁ బ్రత్యేకవాక్యపరిసమాప్తి యంగీకరించినం
దునను(?) బ్రకృతసూత్రమున ననుశ్లోలక్ష్యానుసారమునఁబ్రత్యేకవాక్యపరి
సమాప్తి యంగీకరించియుమహాత్ముంకంబో "మునర్ణకమనును;నపుంసకముల
కంబ్లెమునవర్ణకమగు"నని యోగవిభాగార్థము (సూత్రద్వయార్థము) చెప్ప

దుమందు లేని లక్ష్యముగుదిరెడిగత్యంతరము లేమిం జేసి యట్లైయితరేతర యోగార్థము వెడల ద్రోతురుగాక! ఇట్లు ద్వంద్వవాదుల మతమందు లక్ష్యము కుదురనందున నేకార్థీభావరూపసామర్థ్యత్యాగమును (1) నేకవాక్యసాధ్యార్థమును వాక్యద్వయముచేత సాధించుటం జేసి వాక్యద్వయాపత్తిరూపగౌరవమును [2] స్పష్టమగు.

[4] చతుర్థపక్షంబున నట్లొప్పుకొనినను, ద్వంద్వవాదులకు "భక్షితేఽపి లశునే" అనున్యాయమున నింకను ద్వంద్వసంఘటన దుర్ఘటంబు. లోకములో సామాన్యశేష వాచకములకు ద్వంద్వము రానేరదు. [1] ద్రవ్యఘటములు—ఘటము ద్రవ్యములలో నంతర్భూతముగాన ద్రవ్యశబ్దము సామాన్యవాచకము, ఘటశబ్దము విశేషవాచకము. కాన నిట్టి ద్వంద్వ ముండ నేరదు. (2) వృక్షరసాలములు వృక్షము సామాన్యవాచకము, రసాలము విశేషవాచకము. ఇట్లె పైని జెప్పిన ముక్తావళ్యాది గ్రంథప్రకారమున వాస్తవభేదము లేనందున నైద్వంద్వము రానేరదు. అట్లైయిచ్చట ప్రసిద్ధముగా, ధనస్సు వనస్సు, దారు, ఇత్యాదులే నపుంసకములగుగాన నిట్టి జడములు, అమహత్తులలో నంతర్భూతములైనందున నమహన్నపుంసకశబ్దములు సామాన్యవిశేషవాచకములై ద్వంద్వము గగనకుసుమాయమానమగు. ఒకవేళ "యదిసామాన్యవిశేషవాచినో। ర్ద్వంద్వోనభవతీత్యుచ్యతే। శూద్రాభీరమ్। తృణోలపమితి నసిధ్యతి। నైషదోషః। ఇవతావచ్ఛూద్రాభీరమితి ఆభీరాజాత్యంతరాణి। గోబలీవర్దమితి। గావస్త్వాకాలితపుంస్కా వాహాయచ, విక్రయాయచ, స్త్రియఏవావశిష్యంతే" అను త్యదాదీనిసర్వైర్నిత్యమితి సూత్ర (1—2—72) స్థభాష్యమున "గోబలీవర్ద" మన్నచోట గోత్వజాతిలో బలీవర్దములం [వృషభములు] తదన్తర్భూతములైనందున గోశబ్దము సామాన్యవాచకము బలీవర్దశబ్దము విశేషవాచకమైనను నిట గోశబ్ద

ము ననావృలే గ్రహింపఁబడి స్త్రీపుంసత్వభేదమునద్వంద్వమెటులుసమ్మతిం పఁబడియెనో యట్లె ప్రకృతమునను నమహచ్ఛబ్దమునఁబుంవాచకములగు వృషభాదిశబ్దములుస్వీకరింపఁబడి యున్న పుంసకభేదమునంగీకరించి ద్వంద్వ ము చెప్పఁబడునని ప్రతిభటులందు రేనివినుండు. ప్రతివాదులు గోబలీవర్దా దులువోలెద్వంద్వముకుదిరినదనుకొనిదూరదృష్టిలేక ప్రాకృతలోక ప్రశం సయెడనో రెత్తి యెఱుంగని మానిపుంగవులకు సైతము శృంగభంగముగా వింతుమనియుత్సహించుట యే కాని యందలియర్థమాలోచించుకొన్నచో నన ర్థమేసంభవిల్లును. ఈసమాసమున స్త్రీపుంసత్వభేదము నెంచి ద్వం ద్వముసిద్ధమైనను బలీవర్దములు [వృషభములు, గోజాతిలోనివేయైన ట్లెచటనపుంసకములుగూడ నమహత్తులలోనివేయగును. అందున నమ హత్తులై, నపుంసకములైన ధనవనాదిశబ్దములకే మువర్ణకమువచ్చుంగా ని తమ "ద్వైవతము" సిద్ధింపకపోవును. కానఁ దమయీయమహాన్న పుంసకద్వంద్వము గోబలీవర్దాదులద్వంద్వము వంటిది యనుకొని యీ పద్ధతింబడుటయు వెనుకటిపద్ధతింబడుటకంటెనునన్యాయ్యంబగును. మేమిట నపుంసకశబ్దమునమహాన్న పుంసకములుగ్రహింతుమనుటకువీలుపడదు, నపుంసకశబ్దమునఁ బ్రసిద్ధులైన ధనవనాదిజమములే విషయమగుంగాని మిక్కిలిక్వాచిత్కములై యప్రసిద్ధములైనమహాన్న పుంసకములు ఝుడితి స్ఫూర్తివిషయంబులుగావు. కనుక నే స్థానివత్సూత్రభాష్యస్థమైన "సామా న్యాతిదేశేవిశేషానతిదేశః॥ [191] అనుబరిభాషను వివరించుతఱిని బరి భాషేందు శేఖరమునసామాన్యోపస్థితి కాలేనియమేన విశేషోపస్థితిజ నక సామగ్ర్యభావోఽస్యాబీజమ్, తేనానద్యతనభూతరూపే విశేషే విహితయో స్తయో [లఙ్ లిటో] ర్నాఽతిదేశః, అని "ఆశంసాయాం భూతవచ్చ" [3-3-132] ఇతిసూత్రమునందలి భూతశబ్దమున ననద్య తనభూతపరోక్షానద్యతనభూత కాలవిశేషములు గ్రహింపఁబడవని

వక్కాణింపఁబడియె. అట్లైయిట మహాన్నపుంసకములు గ్రహింపఁబడజాలవు. ఇంతియకాక యమహాన్నపుంసక సూత్రమందలి యమహత్తుల సాహచర్యమునంజేసి నపుంసకములుగూడ నమహత్త్వధర్మమున సదృశములైనవే గ్రహింపఁబడెడును గాని సదృశములుగాని యప్రసిద్ధశ్వాచిత్కమహాన్నపుంసకము లెట్లు గ్రహింపఁబడును కనుకనే "సహచరణంచ సదృశయోరేవేతిసహచరితశబ్దేన సాదృశ్యమేవానుచ్యతే। రామలక్ష్మణావిత్యాదావపి సాదృశ్యమేవనియామకమ్। సదృశయోరేవసహవివక్షా తయోరేవసహప్రయోగ ఇత్యౌత్సర్గికత్వాచ్చ అనిసహచరితాసహచరితయోరితిపరిభాష [103)యొద్దఁబరిభాషేందు శేఖరమందును, "ద్విస్త్రిశ్చతురితికృత్వోఽర్థే (8—3—43) అనుసూత్రమందలిశబ్దరత్నమందును, "అన్యగోస్సహయోనార్థ ఇతిగౌరేవానీయతే న శ్వోనగర్దభ ఇతి" అని కర్మప్రవచనీయయుక్తేద్వితీయేతి సూత్రస్థభాష్యమునందును, ద్వంద్వఘటితపదార్థములు సదృశములే లోకప్రసిద్ధములని చాటఁబడినది. కాన, అమహాన్నపుంసక సూత్రస్థనపుంసక గ్రహణమున నమహత్తులతో సాదృశ్యములేమింజేసి మహాన్నపుంసకము లర్థముకానేరవు.

(5) అథవా, పంచమపక్షమునఁ బ్రతివాదులిట్లనవచ్చును. ప్రకృతమందు నపుంసకశబ్దమున మహాన్నపుంసకములు గ్రహింపఁబడక సాదృశ్యవశమున ధనవనాదులైన యమహత్తులే స్వీకరింపఁబడియె నేని యమహత్పదముననే కార్యసిద్ధియై నపుంసకగ్రహణమునకు సార్థకతలేనందున నపుంసకగ్రహణమై యర్థాన్యథానుపపత్తిం జేసి యమహద్గ్రహణంబున ధనవనాదిజాత నపుంసకములును, వృషభాదిసంస్కృతపుంలింగములును, నర్థముచెప్పి యిటనపుంసకపదమునకు మహాన్నపుంసకములే యర్థము చెప్పెదము. ఈయంశమునకు "సప్తమీవిశేషణే బహువ్రీహౌ॥ (2—?—35) అనుసూత్రమందలి యీశేఖరము ద్వ

ష్టాంతము:—“సప్తమ్యంతస్య కర్త్రాదివ్యన్వయద్వారైవ క్రియాన్వయాత్ విశేషణత్వేనసిద్ధేర్వైయధికరణ్యేపి సమాసజ్ఞాపనార్థం సప్తమీగ్రహణమ్। విశేషణగ్రహణంచ బ్రాహ్మణవసిష్ఠన్యాయేన తదతిరిక్తవిశేషణపరమ్। తదాహ॥ అతఏవేతి॥-దీని తాత్పర్యము. “శ్లో॥ కర్తృకర్మవ్యవహితా। మసాక్షాద్ధారయత్క్రియామ్॥ ఉపకుర్వత్క్రియాసిద్ధౌ శాస్త్రేఽధికరణంస్మృతమ్” అనిన వాక్యపదీయవచనము ననుసరించియు, “యస్యయద్ద్వారా కారకత్వమ్। తస్యతద్ద్వారైవ క్రియాన్వయ ఇతి వ్యుత్పత్తేః।” అనిన కారక శేఖరము ననుసరించియు, నధికరణకారకములైన సప్తమ్యంతార్థములు సంయోగాది సంబంధమునఁ గర్తృకర్మములతో నన్వయించియే క్రియతో నన్వయించును. కటమ్మునఁ జైత్రుండు శయనించు,—ఈవాక్యములో సప్తమ్యంతార్థమైన కటము చైత్రునితో సంయోగసంబంధమున సంబంధించి చైత్రనిష్ఠశయనక్రియకు నాధారమ్మయ్యెను. ఇఁట జైత్రుండు కటసంయుక్తుం డగుటంజేసి చైత్రునిశయనక్రియకుఁ గటమాధారమయ్యెంగానఁ జైత్రునివిశేషణాంశములోఁ గటమ్మంతర్భూతమయి క్రియావిశేష్యకశాబ్దబోధముగలిగెను. కావున నధికరణసప్తమ్యంతార్థములు క్రియతోనన్వయించునపుడు తప్పక కర్త్రాదులతో సంబంధించిన పిమ్మటచే యన్వయింపవలయు. అనఁగా సప్తమ్యంతార్థములైన కటాదులు సర్వదా విశేషణములుకాకతీరదు. ఇట్లుండఁగా “సప్తమీవిశేషణే” అనుసూత్రమునందు విశేషణగ్రహణముననే యిష్టార్థము సిద్ధించుచుండఁగా సప్తమీగ్రహణము వ్యర్థమయి వ్యధికరణబహువ్రీహియుంగూడఁ గలదన్న యంశమునకు జ్ఞాపకమయ్యె. సూత్రమున విశేషణగ్రహణము సప్తమ్యంతార్థవిశేషములకన్నఁ దక్కినవిశేషణములపరమ అని పైదానియర్థము. అట్లె ప్రకృతసూత్రమందును సాహచర్యమున సాదృశ్యమంగీకరించి యామహాత్ములైన ధనవ

నాదులే గ్రహింపఁబడినచో సూత్రస్థమగు నన్న యమహద్గ్రహణమువలననే యభీష్టార్థసిద్ధి యగుచుండఁగా నపుంసకగ్రహణము వ్యర్థమయి మహన్నపుంసకములను యర్థమునకు నిష్ఠ నమ్మగునని ప్రతివాదులందురేని యట్లయినచో వారు సర్వవిధములను చిరజీవులగుదురుగాక !

మేమీ భావమును సమహన్నపుంసకసూత్రమున ద్వంద్వమంగీకరించినచో, (1) అత్వమునుదాహరించుటచే నేకార్థీభావరూపసామర్థ్యమునకు బాధ.

(2) ఏకవాక్యసాధ్యార్థములను వాక్యద్వయముచే సాధించుటంజేసి వాక్యద్వయాపత్తిరూపగౌరవము-అని చెప్పితిమి.

(3) ఇప్పుడు, సాహచర్యాదిప్రమాణము ననిత్యత్వ మంగీకరించి సాదృశ్యత్యాగము.

(4) నపుంసకగ్రహణవైయర్థ్యమునం జేసి ప్రకృతార్థజ్ఞాపనంబును సంభవించు.

ఇట్లు ప్రతివాదుల మతస్వీకారమున [illegible] ద్వంద్వమేకాక ద్వంద్వద్వయము సంభవింపుచున్నయది.

కాఁబట్టి, ద్వంద్వపక్షాంగీకారమున సౌలభ్యము కానరాదు. కాన నయ్యది యపార్థమగు.

ఇఁక గ్రంథకర్త మతమందలి కర్మధారయార్థముయొక్క విమర్శనము

“అమహన్నపుంసకములు కర్మధారయములకు నువర్ణకంబగు.” (తత్స. మ 39 సూ అను సూత్రమందు “సంభవతి సామానాధికరణ్యే వైయధికరణ్యస్యాన్యాయ్యత్వాత్॥ అను న్యాయమున “మహద్వాచకములు కానివై నపుంసకలింగమై హ్రస్వాకారాంతములగు వానికి నువర్ణకమువచ్చును.” అను సామానాధికరణ్యాన్వయమే సమీచీనముగా నున్న

యదియని మాతాత్పర్యము. లోకములో బ్రాహ్మణకవులు, క్షత్రియ సార్వభౌములు—ఇత్యాదిస్థలములయందు "సంఖ్యావాన్ పండితః కవిః" "చక్రవర్తీ సార్వభౌమః"॥ అని యమరుండు క్రమముగా బ్రహ్మవర్గ మందుఁ గవిపర్యాయములును, క్షత్రియవర్గమందుఁ జక్రవర్తిపర్యాయములును గేవలమును జెప్పుటచేతనే కాక, కవులు బ్రాహ్మణులేయగుటయుఁ, జక్రవర్తులు క్షత్రియులే యగుటయు, వేదశాస్త్రాదులయందుం గూడఁ బ్రసిద్ధంబుగాన "బ్రాహ్మణులైనకవులు, క్షత్రియులైనసార్వభౌములు" అని సామానాధికరణ్యమున లోకప్రసిద్ధికి ననుకూలముగా నర్థము సేయుట మంచిదిగాని గతిలేనివైయర్థ్యరూపసామర్థ్యము నెంచుకొని బ్రాహ్మణేతరులైన భోజరాజాదులు గూడఁ గవులున్నందునను, క్షత్రియేతరులైన యగ్బరు లోనగు చక్రవర్తులున్నందునను, "బ్రాహ్మణులును, కవులును (భోజరాజాదులు) క్షత్రియులును, సార్వభౌములును (అగ్బరులోనగుచక్రవర్తులు)" అని ద్వంద్వార్థము వివక్షించుట హాస్యాస్పదమైనయర్థమపకుంబగు. అట్లై ప్రకృతమునను, నపుంసకములు మహత్తులుద్వితీయాదులున్నను, అమహత్తులునపుంసకములు లెక్కకుమిాఱియుండుట సుప్రసిద్ధము కాఁబట్టి సుప్రసిద్ధమార్గమెంచి సామానాధికరణ్యమున నేకవాక్యములు చేసిచెప్పుట ఘంటాపథంబుగ మనంబునల్పుటవంటిదియై పండితశ్లాఘనీయంబగు. అట్లయినచో. మా "వృషభము"ను "దైవతము" ను గుఱుతుట యెట్లందురేని వినుండు. లోకములో నొకదేవదత్తుఁడు సత్యభామానామయుత స్త్రీచిహ్నములం దాల్చి నాటకప్రయోగమునందుచో నిప్పటిప్రకృతుప్రమాణము ననుసరించి "సత్యభామ శ్రీకృష్ణుంతో సరససల్లాపములు సల్పినది, శ్రీకృష్ణుని వియోగంబున విలపించినది" అని ప్రస్తుతదశలోని స్త్రీలింగమున వ్యవహరింపఁబడునుగాని పూర్వపుంలింగమున వాడుట కల్లగను, కనుకనే "శ్లో॥ స్త్రీ

న కేశవతీస్త్రీస్యా। ల్లోమశఃపురుషఃస్మృతః। ఉభయోరంతరంయచ్చ। తదభావే నపుంసకమ్। లింగాత్ స్త్రీపుంసయో ర్జ్ఞానే। భ్రూకుంసే ట్రాప్సజ్యతే॥ అని భాష్యమున స్త్రీవేషధారిపురుషవాచకమునందు డాప్రత్యయాపత్తి యీయఁబడినది. ఒకచైత్రుండు ప్రారబ్ధవశమున మతాంతరమందుఁ గలిసి నామాంతరముంబొందినచోఁ బ్రస్తుతావస్థకుం దగినగౌరవమే చేయఁబడును గదా! ఇట వృషభాదులకునునశైలసంస్కృతజన్మములోఁ బుంలింగకీర్తి నొందినను. నపుంసములైన ధనవనాదులతో సమానముగా నమహన్నామముఁ దెలుఁగునధరించి నపుంసక "మువర్ణక" చిహ్నమున కుద్దేశింపఁబడుతటిని బూర్వదశలోని పురుషోత్తమకీర్తి యెట్లు రానేరుచు? స్త్రీలమహత్తులలో సర్వసాధారణముగాఁ గణింపఁబడినను, ప్రద్యేకముగా మహతీసంజ్ఞయుంచుటం జేసియు, (57) సూత్రమునం జేసియు నపుంసకత్వకార్యము సంభవింపదు. తిర్యక్కులకు "నమహత్తు" అనిన తెలుంగువ్యాక్రియసంజ్ఞచేతనే జడంబులకుంబోలె నపుంసకత్వము సిద్ధంబయ్యె. మేము సూత్రమున ద్వంద్వము చెప్పి సంస్కృతలింగమునం గొని మువర్ణక ముంతుమని ప్రతివాదులనంగూడదు. సంస్కృతపాండిత్యమున నాఱితేరినసర్వోత్కృష్టులమనువారికే లింగములు దెలిసికొనుటలో భంగము గలుగుచుండఁగా నొక్క తెనుంగుననే మునింగినవారికి సంస్కృతలింగప్రభావము మిక్కిలి యయోమయముగాఁ గనంబడునని వేఱచెప్పనేల? బ్రహ్మభూయ బ్రహ్మహత్యాశబ్దములకు నొకటియేప్రత్యయమైనను లింగంబున భిన్నంబులగుచున్నవిగదా! తెలుఁగునఁ దిర్యగ్జడంబులు నపుంసకములగుననుకొన్నచో సులభంబు. సంస్కృతమునఁ దిర్యక్కులైన వృషభాదులు తెలుంగున నంతలో నపుంసకములెటులగునని వింతపడవలదు. సంస్కృతమునఁ బుంలింగములైన దూతాదులకుఁ దెలుఁగున స్త్రీత్వము దొరయుచున్నయది. విశ్వకర్మాదులవంటి వారికి స్త్రీత్వము(75 సూ)

స్థిరపడు చున్నయది. సంస్కృతంబునఁ జతుర్ముఖుండయిన యా
బ్రహ్మయ్యసహితము (78) విధివశంబున బ్రహ్మైక్యయయ్యె వేయేల?
వేదజనుండగు శిరశ్ఛేదముపడిన యాబ్రహ్మ మాయొద్ద దలయెత్తు
కొని తిరుగునా? యని తలవిరియంబోసికొని తిరిగెడు బ్రహ్మశ్రీలుకూడ
నీ తెలుగువ్యాకరణప్రశంశను. బ్రహ్మస్త్రీలగుచుండఁగఁ దిర్యక్కులుం
యిన వృషభాదు లీ తెలుంగున నపుంసకములగుట యేమిచింత? కాఁ
బట్టి యమహాత్ములై నపుంసకములైన యదంతములకు మువర్ణకమగు
నన్న యేకవాక్యము నిర్బాధకంబగు. ఇంకను మా "దైవతము" కుదు
రుట యెటులందు రేని యయ్యది మీ ద్వంద్వమతమందే దుర్లభమ్ము. ని॥
"బృందారకా దైవతానిపుంసివా దేవతాస్త్రియామ్" అనునమర నిఘం
టువ్యసనంజేసి యదంతమహద్వాచకపుంలింగము గాన (39సూ) ముబా
ధించి (21_23) సూత్రములచేత, నుత్వాదులు క్రమంబుగారావ
లయు. కావున "దైవతము" అని, యేసంప్రదాయమునననో ప్రతివాదు
లచేఁ దెలుపందగు. "అదంతములగు నమహన్నపుంసకములకు మువ
ర్ణకమని యర్థము చెప్పినచో నీక నదంతమహన్నపుంసకములైనమి
త్రాదులగతి యేమందురేని వినుండు. ఇట్టి క్వాచిత్కమహాత్ములయెడం
గూడ నదంతనపుంసకత్వరూపసాధారణధర్మబాహుళ్యంబున నీసూత్ర
మే యుపలక్షణముగా జెల్లును.

(1) "గోత్రోక్షిత్" (7_1_90) అనుసూత్రములోని గోశ
బ్దము "ఔతోఽమ్శసోః॥ అనుసూత్రమువివరించుతఱిని, కైయటుండు
"ఓతోణిదితిప్రతివ్యమ్, గోతఇత్యాకారాంతోపలక్షణార్థంవా వ్యాఖ్యే
యమ్! వర్ణనిర్దేశేహితపరత్వంప్రసిద్ధమ్" అని తపరకరణమ్మునఁ ద

క్తినయోః కారాంతములు కుపలక్షణమని వచియించె. "గోత్రః" అనుత పరకరణమున గోశబ్దములోని గకారమవివక్షితమని శబ్దరత్నశబ్దేందు శేఖరవిషమీప్రభృతివ్యాఖ్యలు చాటుచుండు.

(2) అథవా, "ద్యోశ్చన్దధిర్వక్తవ్యేతివార్తికే ద్యోశబ్దస్యోపాదానాదస్యాకారాంతాభావఇతివాచ్యమ్। ఉపలక్షణతయా వ్యాఖ్యానేనాదోషాత్॥ అని శేఖరంబున ద్యోశబ్దమోకారాంత సామాన్యమునకు పలక్షణమని చెప్పఁబడియె.

(3) "ఙ్యాబ్గ్రహణం స్త్రీప్రత్యయమాత్రోపలక్షణమ్। తేనబ్రహ్మబంధూకరా యువతితరేత్యాదేస్సిద్ధిః। అనిశబ్దేందుశేఖరమున "ఙ్యాప్ప్రాతిపదికాత్" అను సూత్రములోని ఙ్యాబ్గ్రహణమాక్ప్రత్యయేతి ప్రత్యయములకుపలక్షణమని తెలుపఁబడె.

(4) "విధ్యత్యధనుషా" (4-4-83) అనుసూత్రమున శేఖరమందు "న చేత్ర ధనురితి। కరణమాత్రోపలక్షణం ధనురితి। తేన విధ్యతిఖడ్గేనేత్యాదావపిన।" అని సూత్రస్థధనుశ్శబ్దము ఖడ్గాదికరణమాత్రమునకుపలక్షణమని సక్కోణింపఁబడియె. ఈయంశమే వాక్యపదీయమందు—

ద్వి—కాం న13:—విధ్యత్యధనుషేత్యత్ర విశేషేణ నిదర్శ్యతే। సామాన్యమాశ్రయన్ శ్వక్తేర్వ్యః కశ్చిత్ప్రతిపాదకః॥314:—శ్లో॥ కాకేభ్యో రక్ష్యతాం సర్పిరితి బాలోఽపి చోదితః। ఉపఘాతపరే వాక్యే న శ్వాదిభ్యో నరక్షతి"— ఈస్మృతమును గాకులు ముట్టకుండ రక్షింపుమన్నచోఁ గాకులవలననే కాక కుక్క కాదులవలనంగూడ బాలుండు రక్షించునట్లు శాస్త్రమునందు సైతము లోకదృష్టాంత

మున విశేషపరవాక్యము సందర్భవశమున సామాన్యపరమగునని స్పష్టపఱుపంబడియె. అట్లు యీసూత్రమందును మాకు నుపలక్షణం బగు. మఱియు "గోతోణిత్" (7-1-90) అనుసూత్రములోని తపరక రణహేతువున గోశబ్దములోని గకార మవివక్షితమని యెంచి యీసూత్రమోకారాంతసామాన్యమున కుపలక్షణమనివ్యాఖ్యాతలన్నట్లు ప్రకృతసూత్రమును మహాన్నపుంసకములయెడ నుపలక్షణమనుటకు మాకు నుదగినంత వాచోయుక్తి వఱలుచున్నయది. ఈసూత్రమున నమహాన్న పుంసకశబ్ద మవివక్షితము. "అదంతములకంటె మువర్ణకమగు (39)సూ. అనియే సూత్రరచనచాలును, మిత్రము వృషభము, ధనము-ఇత్యాది మహదమహాన్నపుంసకరూపములు సిద్ధించును. సూత్రమందలి యమహచ్ఛబ్దము త్యజించినచో మహాన్నపుంసకములైన మిత్రము—ఇత్యాదులయందు వారికి మువర్ణకమిష్టమేకాన మహత్ పుంసలింగములైన రామశబ్దాదులపై మువర్ణకాపత్తి చెప్పవలయు అట్లైనపుంసకగ్రహణము సూత్రమునమానినచోనమహత్పుంలింగములైనవృషభము-ఇత్యాదులయందుఁ బ్రతివాదులకు మువర్ణకమిష్టమేకనుక మహత్పుంలింగముల యందే మువర్ణకాపత్తియునవలయును. మహత్పుంలింగములైన రామశబ్దాదులపైని నెంతమాత్రమును మువర్ణకాపత్తి చెప్పఁగూడదు. "పుంలింగంబై మహద్వాచకంబైన నామంబు తుదియత్వంబున కుత్వంబగు" (21)సూ అనునీసూత్రమున నంతరంగమగు నుత్వంబురాఁగా నదంతత్వంబు లేమింజేసి రామశబ్దమునకు మువర్ణకము రాదు. అనైమిత్తికమును బ్రాతిపదికములోని కార్యమునుగాన నుత్వమంతరంగము. పంచమ్యంతనిమిత్తకమును, బహిర్భూతసంఖ్యాకారకాపేక్షమును ప్రాతిపది

కము తర్వాతికార్యమునగాన మానర్థకము బహిరంగము. కావుననే యీబాలవ్యాకరణమునందు (21) సూత్రము వ్రాసిన తర్వాతనే (22) వ సూత్రము వ్రాయఁబడినది. (21) సూత్రములోని పుంలింగ మహదాదిబోధకగ్రహణమే (39) సూత్రములోని యమహన్నపుంసక గ్రహణము బాగుగఁ జెప్పిన యర్థమును బోధించుచున్నయది. కాన న య్యది యవివక్షితము. అందు నీసూత్రము "గోత్రాత్" ఇత్యాదుల వలె నుపలక్షణమని చెప్పఁగూడదు ప్రతివాదు లీసందర్భమునఁ బ్ర త్యాహారీయ సాహిత్యరత్నాకరాదులయందలి (1] యవివక్షితవాచ్య (2) వివక్షితాన్యపరవాచ్యధ్వనులం జూపం దగుఁ గాన, ఇట్టి వివక్షలేని యమహన్నపుంసకద్వంద్వము నెంతో సమ్మతించి ద్వంద్వయుద్ధంబు నకు డీకొని ప్రత్యక్షముగాఁ గూడ "నపార్థమపార్థ" మని బొబ్బరించెడి ప్రతివాదుల మహాత్మ్యమును, పౌరుషమును నెంతశ్లాఘింపఁదగియున్న వో యందరికి సత్యలే భావింతురుగాక!! ఇంత యుపలక్షణవివరణము గ్రంథ కర్త పరిష్కృతసూత్రవ్యాఖ్యయందు చేయనేలేదందురేని, మాకుఁ గైయ టాచార్యప్రతిష్ఠ చెప్పించుటకై యట్లు సేయకుండిరని నేనూహించెద. "గోత్రాదిత్" సూత్రమును విచారించుతఱిని పతంజలియును నీసూత్రి మాకారాంతముల కుపలక్షణమని స్పష్టీకరింపలేదుగాని "ఔత్తోమ్" సూత్రస్థభాష్యసరణింజేసి కైయటాచార్యుండు స్పష్టపఱిచె. కనుక గ్రంథకర్తలవివరణము కొన్నిచోట్ల గంభీరశయ్యను వ్యంగ్యముగా నుం డెడిని. అయ్యది యాలోచింపక ప్రాజ్ఞస్వాములపార్థమనియెదరు. ప్రజ్ఞ స్వాములయినచో దీనికి నామము లేనందున వివరించి తమసామర్థ్య మును వెల్లడించుకొందురు. మీరు కైయటాచార్యులయినచో గ్రంథ

కర్తలు మేమును జీవించియుండగానే పతంజలిప్రతిష్ఠకుం దగుదరని యా! మీ తాత్పర్యమందురేని వారు పతంజలిప్రతిష్ఠకుం గాదఃగాని "ఆర్యశ్లో॥ బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి। శ్రీవేంకటరామశాస్త్రినామ సౌ। నైవ పతంజలిమూర్తి। స్సపతాంజలిమూర్తి రార్యవర్యేషు॥ అనిన యార్యావృత్తముం జేసి యార్యవర్యులయందుఁ బడునట్టిదోసిలి గలవారనిన ప్రతిష్ఠకుం దగుదురని మా తాత్పర్యము "దాశ్వాప్"తి సూత్రస్థమైన "చరిచలిపతీ"తి వార్తికంబునఁ బాఠీకంబుగఁ బతశబ్దము సిద్ధమైనందున "పత (పెద్దలపై) పడునట్టి, అంజలి=దోసిలిగలవారని యర్థము. అనఁగా యోగ్యులకు నమస్కరింతురని భావము. మేము యోగ్యులము కామనియా! మీ తాత్పర్యమని యనవలదు. మీరు యోగ్యులేకాదు ఆగర్భశ్రీమంతులన్నట్టులు గేహనాయకుము చేతనే వయ్యలై పుట్టినారు. కాఁబట్టి తమకునమనము తప్పకుండఁ జేయవలయును, కాని యొకవిశేషముగలదు. స్త్రీవాచకం బవాచకంబనియు, ఉపలక్షణం బవలక్షణంబనియు ఒప్పులకుప్పలు తప్పులకుప్పలనియుఁ దమరీపాండిత్యమునం జేసి యెక్కడనల్లరిసేయుదురో యని భయభక్తులలో మొదటిశబ్దము తమవంటి వారియెడ నుపయోగింతురు. రెండవశబ్దము తక్కినవారియెడ నుపయోగించి నమనము సేయుదురు.

స్త్రీవాచకము.

విరోధులింకను "స్త్రీవాచక" మన్నపద మాంధ్రవ్యవహారము నుమఱచి యహోబలపండితాదుల మతమునకు వ్యతిరేకముగా గ్రంథకర్త ప్రయోగించినట్టులీ మాఘఫాల్గునాంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రికలోఁ

దరిగి సోల్లుంఠనముగా వ్రాయుచున్నారు. ఆఫాల్గునమాసపత్రికాంశ
మునకు ఫాల్గునుండే ["ఫలేర్గుక్చ" సూ-ఉణాది-శివా: ఫల్గునః పార్థః
(స్త్రోత్రియాః ఫాల్గునః) సమాధానముచెప్పుట న్యాయ్యంబుగా నట్లు
నేయంబడుచున్నయది మేమునుజలో ఫిబ్రవరి ౭ దేశమాతపత్రికలో
"తత్సంభవేతు శాస్త్రీయాధిక్యే లౌకికే శాస్త్రీయామపి శబ్దాత్ బుధ్యతే
తథానుభవాత్" అను శేఖరవాక్యముదాహరించి "శిశునాయాజేత" ఇత్యా
దులయందు లౌకికలింగముగూడ గ్రహింపంబడుననని వచించితిమి. అ
హోబలపండితాదులు ఉచ్ఛిత్తిప్రకరణమున నవసరమైనందున "స్తనకేశవ
తీస్త్రీస్యా ల్లోమశః పురుషస్స్మృతః" యనువచనంబున 'స్త్రీవాచక,
పదముచే లౌకికలింగవిశేషమునుం గ్రహించిరి. అందున సంస్కృత
శబ్దములయెడ శాస్త్రీయలింగము "స్త్రీవాచక" పదంబుచే నర్థముకా
నేరదని చెప్పవచ్చునా? ఈ తత్సమప్రకరణస్త్రీలింగశబ్దమున (57సూ)
శాస్త్రీయలింగమే యర్థము చెప్పతగినది గాన దానియర్థవివరణశబ్దమై
సన్నిధానవర్తియైన స్త్రీవాచకశబ్దములోని స్త్రీశబ్దమునం గూడ శాస్త్రీ
యలింగమే యర్థమగుంగాని ఉచ్ఛిత్తిప్రకరణమందలి లౌకికలింగవైశిష్ట్య
మును దెలుపంజాలదు. రాజమహేంద్రపురివాసియగు దేవదత్తుండు
"శాస్త్రులవారితో మాటాడుచుంటిని"యన్న యేతన్మాత్రవాక్యమే యుప
యోగించినచో సన్నిధానవర్తియైన రాజమహేంద్రపురవాసి శా
స్త్రులుగారితోనే మాటాడుచున్నయర్థము ప్రతీతమగుచుండుంగాని విజ
యనగరములోని శాస్త్రులవారితోనని యనుకొనరు. బ్రహ్మక్షత్రియ
వైశ్యశూద్రులన్నచో నిచ్చటి బ్రహ్మశబ్దమునకు బ్రాహ్మణుండే యర్థమ
గును. బ్రహ్మశ్రీలు సీ తా రా మ స్వా మి శా స్త్రు లు గా ర ని న
చో శా స్త్రు లు గా రు బ్రా హ్మ ణా చా ర సం ప ద గ ల వా
రనియునాయన బ్రహ్మయంతవారుగాన, గ్రంథములో లేనిపోనితప్పులు

ట్టి బ్రహ్మాలడ్డుగా నడ్డగింతురనియుం దోచును. అడవికేగి మైత్రుండు మైత్రునితో "స్థాణురూపముచూచితివా? యనియనినచో "బ్రామోడనిన యర్థమగును. తీర్థక్షేత్రములకేగి యీవాక్యమే ప్రయోగించినచో నట్టి వట్టి మొద్దన్న యర్థము చెప్పుకొనవచ్చునా? "శ్లో॥ గౌరీసాత్వారితంమ మాద్యపురితం దూరీకరోతుస్వతశ్చిత్రంస్థాణురశోకతా ముపగతో మూలోజ్ఝితోనీరసః" అనిన సాహిత్యరత్నాకరస్థ రసవదాద్యలం కారప్రకరణములోని శ్లోక ముచదివినచో నుభయార్థమును దోచును. "పశునాయజేత" అన్నచోట లౌకికలింగము గూడ నర్థము చెప్పి నందున (వృషుః) అన్నచోటం గూడనట్టి లౌకికలింగ మర్థమగు నని దోషము చెప్పవచ్చునా? సందర్భాదులువిడిచి యర్థముచెప్ప గూడదు గదా! వెండియుం బ్రతివాదులు "శ్రీకంఠము శ్రీకంఠమే, చాపఖండము చాపఖండమే" యన్నట్లు స్త్రీలింగమునకు స్త్రీలింగమే యన్నయర్థము వ్రాయంగూడదా! యని యనవలదు. స్త్రీలింగమనంగా నర్థమునకేచెందును. అర్థముపైని ప్రత్యయకార్యము జరుగనేరదు గాన నిచ్చట శబ్దార్థములకు నభేదసంబంధమున నట్టిమాట ప్రయోగింపంబడియెనని తెలుపుటకై స్త్రీవాచకమనిన ప్రతిపదము వ్రాయకతీరదు. సమాసప్రకరణస్థమైన "స్త్రియాః పుంవద్భాషితేతి (6—3—34) సూత్రాదులవృత్తిలోనే స్త్రీవాచక పుంవాచకశబ్దములు సిద్ధాంతకౌముదిలో శబ్దపరముగాం ప్రయోగింపం బడినవి. అయ్యవి సంస్కృతవ్యాకరణమున సుప్రసిద్ధమైన మాటలు సిద్ధాంతకౌముదీగ్రంథగంధ మేమాత్రమైనను మూర్కొన్నవారిట్టిచోట ను దప్పుపట్టరు. మఱియు, విరోధులు, దారశబ్దమును బుంవాచకమని యు ననుటకుసాహసింతురని గ్రంథకర్తపైపెద్దగాదోషము మోపి యీమాఘఫాల్గునాంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రికలో నేవ్రాసిరి. దారశబ్దము

పుంవాచకమని సంస్కృతపరిచయమిసుమంతయైనను నున్నవారెల్లరు ను సునాయాసముగా నొప్పుకొందురు. ఈస్వల్పాంశమునకు సాహస మేయవసరములేదు. ని॥ భార్యాజాయాథపుంభూమ్ని దారాస్స్యాత్కు- కుటుబినీ॥ యనియమరమే ఘోషపెట్టుచున్నయది. పుంవాచకమనఁ గాఁ బుంలింగశబ్దమున; స్త్రీవాచకమనఁగా స్త్రీలింగశబ్దమని యర్థమగు ను. దారశబ్దము పులింగశబ్దముగాదా। అందుఁదప్పేమున్నది? శ్లో॥ దా రాన్ పద్మభువ స్త్రీలోక జననీంవందేగిరాం దేవతామ్॥ అని ప్రతాపరు ద్రీయము. ఈస్త్రీవాచకపుంవాచకశబ్దములు విరోధులకు నెంతో య యోమయముగానున్నట్లూహించెద తప్పను. 60 సూ—సురశబ్దము.. స్త్రీతుల్యంబగు. 61 సూ.—దూతాదులకు స్త్రీత్వంబు బహుళంబుగన గు. 71 సూ—స్త్రీత్వంబున మతుబాదులు...75 సూ—విశ్వకర్మాదు లకు స్త్రీత్వంబగు, 76—సూ—బ్రహ్మశబ్దమునకు స్త్రీత్వంబగు—ఇ త్యాదిసూత్రములలో స్త్రీశబ్దమునకు నాఁడుదియర్థముగాక "స్త్రీ" అనఁగాసందర్భవశమున స్త్రీలింగమర్థము చెప్పికొన్నట్లు స్త్రీవాచకశబ్ద ములోని స్త్రీశబ్దమునకుంగూడ సందర్భవశమున స్త్రీలింగమర్థమగు. అందు స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచకము పర్యాయమగు. 'స్త్రీ శబ్ద పుం' శబ్దములకు స్త్రీలింగపుంలింగము లర్థము కావున నే స్త్రీలింగశబ్దము నకు స్త్రీవాచకమనియుఁ బుంలింగశబ్దమునకుఁ బుంవాచకమనియు సం స్కృతవ్యాకరణంబున ఘంటాపథంబుగా వాడంబడినవి.

మఱియు, నీనిష్కారణద్వేషులు, స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచ కమని వివరించుట యహోబలపండితాదిసకలాంధ్ర వైయాకరణులమ తంబునకుఁ బ్రబలవిరోధమని బొబ్బరించెదరు. అయ్యది దుస్సాహసము. 57 సూ. "వికృతౌచ స్త్రీలింగా స్త్రీలింగక సర్వనామధేయాస్స్యుః॥ (ఆంధ్రీ-శ-చిం-అజం-పరి) వ్యా-వికృతౌచయే స్త్రీవాచకాశ్శబ్దాః

తేసర్వే“ స్త్రీలింగకవిశేషణవిశేష్యాభిధాయినస్స్యుః॥ (అహోబల యము) ఇట స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీచలేనాకశబ్దము స్పష్టార్థమై పర్యాయపదముగా నుపయోగింపఁబడినది. ప్రతివాదులు, ఈసూత్రవ్యాఖ్యయందు “సీతభక్తవత్సల, పంటచెలిపట్టి లోకైకభద్రచరిత” అని యుదాహరించుటంజేసి “స్తనకేశవతీస్త్రీస్స్యాత్॥ అనున్యాయమున నిచ్చట స్త్రీలింగశబ్దపర్యాయముగా వ్రాయఁబడినను, సీస్త్రీవాచకశబ్దమువలన లౌకికస్త్రీత్వమేగ్రహింతుమని వితండవాదము సేయవలనుపడదు. 60 సూ. “ఉభయవిధమహతీనామ్” అనుసూత్రమున వ్యాఖ్యయందు “స్త్రీలింగవిశేణస్యప్రాప్తత్వాత్, అస్త్రీలింగవిశేషణవిధానపవ సూత్రస్య తాత్పర్యమ్” (అహో-తీయము) అర్థము-అప్రాణివాచకములై స్త్రీలింగములయిన యమహాతులకు స్త్రీలింగవిశేషణము, (ఈవఅలోనే) ప్రాప్తించుచున్నందు న స్త్రీలింగముగాని విశేషణమును విధించుటయందీసూత్రము చెల్లునని తాత్పర్యమును నహోబలపండితులు వివరించిరి (59) సూత్రమున స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచకములని వివరించుటంజేసి, యప్రాణివాచకములైన యీస్త్రీలింగామహత్తులు, ప్రతివాదులమతమందు స్త్రీవాచకములు కానందున “వికృతౌచ” అనుపూర్వసూత్రమునని ట స్త్రీలింగవిశేషణము వారిమతమునఁ బ్రాప్తింపనేరదు గదా! ప్రతివాదుల మతంబున అక్క, అమ్మ, ఇత్యాదులే స్త్రీవాచకములగుంగాన నట్టి వానికేపూర్వసూత్రమున స్త్రీత్వమువిధింపఁబడఁగాఁ బ్రకృతంబైన యమహతీవిశేషణంబులకు నట్టివిధిచెల్లనందున (60) సూత్రమువ్యాఖ్యానమున స్త్రీలింగవిశేషణ మేసూత్రమునఁ బ్రాప్తించునని వ్యాఖ్యాత యారీతినివ్రాసెనో చెప్పవలసినభారము ప్రతివాదుల శిరంబుననే యొరగుచున్నయది, మామతంబుననో! [59] సూత్రము

లోని స్త్రీలింగశబ్దమును వివరించు స్త్రీవాచకశబ్దమున నెల్ల స్త్రీలింగప దములను గ్రహింపఁబడినందున మహతీవిశేషణములవలె సమహతీ విశేషణములను స్త్రీలింగములోఁట ప్రాప్తించుటం జేసి గ్రంథము సమన్వయించుచున్నయది. ఇంతియకాక, [61 సూ.]"నియతస్త్రీప్రత్యయస్తు సర్వాసామ్। అను సూత్రవ్యాఖ్యయందు "సరస్వత్యాం, 'మిన్నేటి శివజటావాసిని, ఇత్యుదాహృతమ్, తత్రాన కేవలం స్త్రీసమత్వమ్, కింతు స్త్రీవాచకత్వమవ్యాహతమె . వేతిత్రదూషణమపి సాధ్వేవ "ధరాపరాగపటలాక్రాంతంబు మిన్నేఱు రూపంబూభసేతి సూత్రేణ సమంజసమితి జ్ఞేయమ్, అని వ్రాయఁబడినది. అనఁగా, మిన్నేఱుశబ్దము (గంగ) స్త్రీసమమే కాక యవ్యాహతముగా స్త్రీవాచకమనుగాన (59) సూత్రమునఁ నే శివజటావాసిని, అన్న దీనిని విశేషణంబు స్త్రీలింగమయ్యెననియు, "ధరాపరాగపటలాక్రాంతంబు, అన్న మిన్నేటి విశేషణము (60) సూత్రమునఁ నస్త్రీలింగమయ్యెననియు, దుందుభిధ్వానంబుతో నమహతియైనగంగపదము స్త్రీవాచకమని యహోబలపండితులే యుద్ఘోషించుచుండిరి. మఱియు "అనుతామితి సామాన్యనిర్దేశేపిన స్త్రీవాచకాదమహాన్నామ్నోయం ప్రత్యయః! 'అనుతాం స్త్రీణాం సమానామ్, ఇతిసూత్రేణ సోల్లేఖత్వాభిక మువర్ణసాధనవిశిష్టస్య మోద్ధారాపాస్తత్వాత్మ్యో యంతదన్యత్రాతిరిక్తేభ్య ఏవనామభ్య ఇతినిర్ణయః (అహో పే 279) ఇత్యాదులందు స్త్రీవాచకశబ్దము స్త్రీలింగశబ్దపర్యాయముగాక మహతీవాచకమేయర్థమయ్యెనేని కాంత, ఇత్యాదులం దేసులోపము గలిగి గంగ, విద్య, ఇత్యాదులందు సులోపంబురాక మువర్ణకాపత్తివచ్చును. ప్రతివాదులు బ్ర|| శ్రీ ౦ఠిభద్రాద్రిరామశాస్త్రి గారి యహోబలపండితీయాంధ్రీకరణమునైనను గ్రహింపలేకపోయిరని వాలిపట్టి

చున్నారము. ప్రతివాదులు గ్రంథకర్తయే యీసందేహముతీర్ప వల
యుననుచున్నారు. కాని గ్రంథకర్తయే కాదు బ్రహ్మమైనను వీరిసందేం
హముతీర్ప లేఁడనియెంచి గ్రంథకర్త భీతిల్లిదాగుండ వలసివచ్చెనని
మేమెంచెదము. ప్రతివాదులమతంబున మహా- వాచకములైన "అమ్మః
ఇత్యాదులే స్త్రీవాచకములుగాని. యమహాతీవాచకమైన, మిన్నె
ఱు, స్త్రీ వాచకము గాదు గానఁ బూర్వో. క్తమైన య
హోబలపండితీయమును సుప్తార్థప్రకాశికావ్యాఖ్యానము
వోలె నపార్థంబయ్యెనని. ఒక్కయహోబలపండితీయమే యపార్థమన
నేల? వారను గ్రహించి యొక్కకంటితోఁ జూచియు జూడనట్లున్నం
దున నీప్రపంచ మీరీతిని నున్నది గాని గట్టిగాఁదలంచుకొని రెండుక
న్నులును విప్పిచూచినచో నీప్రపంచమంతయు నపార్థమై యొకయరని
మిషములోఁ దప్పక నిష్పచ్చకావలసినదే!! అహోబలపండితుఁడే యిపు
డున్నచో నీప్రతిభటులయెదుట నున్నోత్తుగనూష్మప్రాణంబు (హో)
లెగిరిపోయి యబలపండితుండు నిస్సంశయముగానగునని మేమెంచెదము.
లోకములోఁ బ్రచ్ఛన్నభద్వేషాభి రాములెంతవారైనను నున్నారు
గదా! కాని ప్రకృతంబున "రోశబ్దంబుండు సంబోధనంబున స్త్రీవాచ
కంబునకుఁ బరంబుగనగు" (ప్రౌఢ. శబ్ద-౧౫౬ సూ) "అస్త్రియామిత్యర్థ
ర్ణవచనే స్త్రీవాచకవ్యతిరిక్తానా ముదంతానామితి వ్యాఖ్యానాన్న
తన్నాదిభ్యోప్యవర్ణకవికల్పోపిరుద్ధః!! (అహో-296) ఇత్యాదిస్థలంబు
లందు స్త్రీవాచకశబ్దంబున వెనుకంబలె నెల్ల స్త్రీలింగంబులును గ్రహిం
పఁబడినచో, రోశబ్దమున "అక్కరో ఇంతిరో, ఇత్యాదులువోలె 'లత
రో, ఇత్యాద్యమహతీవాచకములుగూడ సాధువులుగావలసివచ్చునని
ప్రతివాదులందురేని వినుండు. "తత్సంభవేతు శాస్త్రీయవిశిష్టేలౌకికే

శాస్త్రీయమపిశబ్దార్థో బధ్యతే 'తథానుభవాత్' అను స్త్రియామితి సూత్రస్థపూర్వోక్త శేఖరప్రకారంబున వేమిదివఱలో జెప్పినట్లు పారిభాషికలింగమునకు లౌకికలింగమునకు నొక్కొక్కచో లోకానుభవంబు ననుజేసి గ్రహింపవలయుంగాన, వేదశాస్త్రంబులందుబలె నీయాంధ్ర వ్యాకరణంబునందును బ్రకరణాదిసామర్థ్యలోకానుభవంబులంజేసి పారిభాషికస్త్రీత్వమే కాక స్త్రీవాచక, స్త్రీశబ్దములచే నొక్కొక్కచో లౌకికలింగవిశేషమునయితము గ్రహింపవలయునని యహోబలపండితాదిత్రయాకరణుల తాత్పర్యమైనట్లు స్పష్టపడుచుండును. అథవా "ఉభయగతిరిహ భవతి" అనునభియుక్తోక్తి శేఖరస్థపరిభాషావశంబున "కర్తరికర్మవ్యతిహారే కర్త్వేఘుభ్యః కరణే, విప్రతిషిద్ధంచానధికరణవాచి" ఇత్యాదులం బ్రయోగలౌకికార్థంబువలె (సంస్కృతవ్యాకరణంబున) దెలుంగువ్యాకరణమందును నొక్కొక్కచోట స్త్రీవాచక స్త్రీశబ్దములచే లౌకికార్థము గ్రహించుకొనదగునని విస్తరంబుతో జాలును. కావున ప్రతివాదులు సంస్కృతవ్యాకరణసాంప్రదాయాంశ భూయిష్ఠంబులైన యహోబలపండితీయాదిగ్రంథంబుల పఙ్క్తుల యర్థమ్మెఱయంజాలక పుస్తకరూపము చూచినంతమాత్రముననిట్టివెట్టిమొట్టియాక్షేపణములకుం దగిన పాండిత్యము కుదిరినదుదశమాంతా హారితకే" యనన్యాదృశమనస్కమముఖంబుల లోకోపకారార్థమవతరించితిమని ఘోషించుకొనుదుర్గోష్ఠులైన గ్రంథకర్తృమార్గములు "నపార్థ" మని యస్తృగారికొత్తపెత్తనంబుచేయుట, విధేయము తోచనిచో నెక్కిరించుటవంటిది నైతమరసాభాసంబునకే కారణంబయ్యెడిని. ఇట్లు స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచకమనియహోబలపండితీయముంచేవివరించుటంజేసియీ మాఘఫల్గునాంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రికలోని ప్రతివాదుల యుపన్యా

సమును వెనుకటి యారాటుసనం॥ర భాద్రపదమాసాంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రికలోని యుప న్యాసమువోలె స్వవచనవ్యాఘాతమై లోకోపయోగము కాకతన యుప పదంబున సంబోధనగా వ్రాసె!!

ఈవిపరణమింకను జాలకుండెనేని యింకొకమాఱు మరల విశదపఱిచి యాస్త్రీవాచకపదము నీయాంధ్రిమ్మున సీరంధ్రిముగాఁగఁ జొప్పించుటయేకాక "నైవపతంజలిమూర్తిః" అనిన పై యార్యావృత్తపాదము మొదటను బుంవాచకపదమే యున్నట్లు స్థాపింతురుగాక; విరోధులు రాటుస సం॥రభాద్రపదమాసాంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక ముఖభాగంబుననే బాలవ్యాకరణప్రశంస యెత్తుకొని యందలి శాస్త్రపరిభాషాపదంబులఁ గొన్నిఁ కనంబఱిచి "పైనుదాహరించిన రీతి గ౦సామాన్యదురవగాహవిషయంబు లిందనేకములు గలవు అయ్యవి సంస్కృతసాహిత్యమును దర్క-వ్యాకరణశాస్త్రజ్ఞానమును గలవారికే బోధపడును. హైస్కూలుబాలురమాటకేమి అధికమగు పట్టుదలతో వాదించుచున్న మనగ్రాంథిక భాషావాదులలో నెందఱికట్టిజ్ఞానముగలదో నేను జెప్పఁజాలను. ఇట్లె టిత్వకిత్వాదులఫలములును, (సంధి3-25)సంస్కృతశబ్దముల పుంస్త్రీ నపుంసకలింగాదుల (తత్సమ, 21-39-57సూ) రూపములును, హలంతసంస్కృతశబ్దముల ప్రథమైకవచన ద్వితీయైకవచనరూపములును, (తత్స. సూ 67-70) "ప్రాతిపదికసంబోధనోక్తార్థంబులఁ బ్రథమయగు" నను మొదలగు కారకపరిచ్ఛేదసూత్రములును వానివృత్తులలోని క్రియాసిద్ధిం బకృష్టోపకారకంబు కరణంబను మొదలగులక్షణములును, సంస్కృతతద్వ్యాకరణజ్ఞానముగలవారికి గాని యితరులకు సుబోధములు కానేరవు" అని బాలవ్యాకరణమున వ్యాకరణ

తర్కశాస్త్రపారిభాషికపదము లనేకము లున్నట్లు ప్రకటించి యయ్యె
వి తెలిసికొనుటకుఁ దగిన పాండిత్యముగలవా రరుదుగానుందురన్న
తాత్పర్యము ప్రకటించిరిగాని యిట్టిపదము లపార్థము లనఁగా సాహసిం
పలేదు. అష్టసిద్ధిలో గ్రంథకర్త యాపాతంబులుకంఠితాదులు వాడిన స్త్రీ
వాచకమనిన పారిభాషికపదము ప్రయోగించఁగా నపార్థమని యనుటకు
నెట్లుసాహసించిరో తెలియకున్నది. మీవచనములు స్వవచనవ్యాఘా
తములుగాఁ గాన్పించును "జార్థాలోపాస్సంగ్రస్తాః" అనున్యాయంబునఁ
గరణత్రయశుద్ధిలేని నిష్కారణద్వేషులమాటలను లీరీతినే యుండుం
గదా!! ఈకలికాలంబున బ్రాహ్మణజాతిలోనే బ్రహ్మవిద్వేష
మెక్కుడై యున్నవెవరెట్టిగ్రంథములు రచించినవో నయ్యవి భ
ద్రికరణమస్త్రంబున దూసు, మోలాతము గహస్త్రంబునందును స్వశక్తివం
చనలేకుండ మోసం బ్రయత్నించిరి స్వజాతింఁదిట్టుచుఁ గ్రంథకర్త
యనఁగానే తొల్లి యోగనిష్ఠ శ్రీ సముద్రశాయి దామోదరు
తెర్లరును ద్రావిడ లేద విశిష్టములను దూషించుకొని లోకోద్ధారము
సేయుదుమని చాటుచుఁ దమ... లు తెలియుంజాలక గ్రంథకర్త
ను రసాభాసము సేయఁ బ్రయత్నించిరి. అట్టి తిరకూర్చుండలేనట్టి
సముద్రశాయులకుఁ గొందఱుభక్తులకు మరు బందులు చేరి శ్రీ రాద్ధివ్రతం
బులారంభించి పూజానమస్కారంబులకు లోపంబులేకుండ వారిని
బత్రితోఁ బూజింతురుగాని యీగ్రంథకర్తయందు నభేదబుద్ధి స్నేహం
బుననుండి న్యాయశాస్త్రమార్గంబున సహాయములైనమాకుఁ గళ్యాణగుణంబు
లు గలిగి పండితపక్షపాతియైన లక్ష్మీనరసింహమూర్తి యిష్టదైవమై
యుండఁగా మాకు లోపమేమివాటిల్లును? "లక్ష్మీనృసింహా! మమ దేహి

కరావలబమ్" అనిన వెంటనే మాకు జంఘాబలసంపదయేల సమకూరదు? కాబట్టిప్రతిభటుల ధాటీటీకనంబు పరికింతుముగాక!!

సన్నియోగశిష్టము.

ప్రకృతంబున ప్రతివాదులు మ॥ శ్రీ మైనంపాటి హనుమంతరావుగారికి వ్రాసిన యుత్తరములో (తత్సమ 39) సూత్రమున కర్థము తెల్పునపుడు "అమహత్త్వ నపుంసకత్వములు సన్నియోగశిష్టములు కానక్కఱలేదు" అని వ్రాసిరి. ఆసూత్రములోని యమహత్త్వమును నపుంసకత్వమును సన్నియోగశిష్టములని యెవరుపల్కిరి? "సన్నియోగశిష్టానామన్యతరాపాయే, ఉభయోరప్యపాయః" (86) అనుపరిభాష వ్యాఖ్యలయందు "సన్నియోగశిష్టానామ్= సముచ్చయేన విహితానామ్। అని స్పష్టపఱుపఁబడినది మఱియు "ప్రత్యయః" (3—1—1) అనుసూత్రమున శేఖరమందు "యత్తువికారాగమాదేశానాం దేశాంశేనిరాకాంక్షత్వా "త్సరశ్చేత్యస్యానుపస్థితౌ, తత్సన్నియోగశిష్టప్రత్యయసంజ్ఞాయా అప్రవృత్తిరితితన్న......... పూర్వాంసీయుటిరితో లాదేశే ప్రత్యయ సంజ్ఞాసన్నియోగే నేటో విధీయమానమాద్యుదాత్తత్వం నేయుట ఏవస్యాత్" 'అని వ్రాయఁబడినది. ఇట్లు వ్యాకరణమున నెక్కడఁ జూచినను సన్నియోగశిష్టశబ్దమునకు "సముచ్చయముగా విధింపఁబడినట్టి" యన్నయర్థము పండిత జగద్విదితమైయున్నయది. ఇట్టి స్థితిలో "అమహత్త్వనపుంసకత్వములు సన్నియోగశిష్టములు కానక్కఱలేదు" అని వజ్ఝలసీతారామ స్వామిశాస్త్రిలుగారు సెలవిచ్చిరి ఈసూత్రమందు మువర్ణక మొక్కటియేవిధింపఁబడినది

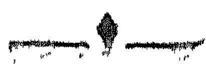
గాని యమమహత్త్వనపుంసకత్వములు సముచ్చయముగా విధింపఁబడ నేలేదు. పరిషత్పత్రికలోనింక ననేకములైన వీరిదురవగాహార్థవాక్యం బులున్నవి గాని యిపుడు విస్తరముతోఁజాలును. శాస్త్రాంతరముల లోని పరిభాషాపదంబులే తెలుంగునఁ బ్రయోగింపఁగూడదనిన శాస్త్రులు గారు సన్నియోగశిష్టపదము నెట్లు ప్రయోగించిరో! ఒకవేళ, ఏహేతువున నైనను బ్రయోగింతురుగాక! అర్థముమాత్రము శాస్త్రాంతరములోని యర్థ ముగా గానిపింపక వ్యర్థత్వము సంభవిల్లుచున్నది, ఏప్రబలపండితీయగ్రంథ ములో దీనియర్థసంప్రదాయము వివరింపఁబడినదో సెలవీయఁగోరెదము. ఇంకను బ్రాచీనలక్షణంబులు చాలక వీరల్పకాలములో నవలక్షణగ్రంథము రచింపవలెనని పరిషత్తులయందు ఘోషింప సాహసించుచున్నారట. "సాహసేలక్ష్మీః" అన్నారుగాన వీరు సాహసింతురుగాక! అపుడు తక్కిన వారందఱును సభను నా సాదింతురుగాక!! అట్టితఱిని మేమును జూచెదముగాక!!

ప్రకృతంబున సూత్రమంను వివరణలోపంబున్నచో రణలోపంబు సేయక ప్రతిభటులు తిరిగి ద్వంద్వయుద్ధంబునకుఁ దారసిల్లుదురుగావుత!!

శ్లో॥ హేప్రా [హేప్రష్టః) డపార్థపరతంత్ర పదైకదృష్టే।హం సాజ్ఞనోవివృణవాని స॥పా॥కు రార్థకమ్। విద్ధిశ్వముక్తే రకుమారసహాసు మార్గ్య। మా మావ్యాహేన సమరాంగణ పార్థమూర్తిమ్॥

స॥ పా॥

(స శేషము)

బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకట రామశాస్త్రి
విబుధవిరచిత బాలవ్యాకరణ
గుప్తార్థప్రకాశిక
1—11—1916—దేశమాత

—• పరిబోధకరణము •—

—;o;—

పైనామంబుగల బాలవ్యాకరణవ్యాఖ్య పరిపూర్తిం జెంది వెలువడినసంగతి యెల్లరకును విదితమై యున్నదిగదా! ఈవ్యాఖ్యానములో (తత్సమ 57) సూత్రములోని స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచక మని యర్థము వ్రాయుట కేవలము వ్యాఖ్యాకారుని పొరపాటనియు. అయ్యది యపార్థ మనియు బ్ర॥ వజ్ఝల చినసీతారామస్వామిశాస్త్రులుగారిచేత (రాక్షసనం॥ర పుష్యమాసప్రాంతమున వెల్వడిన) భాద్రపదమా సాంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రికలో వ్రాయఁబడినది. వారు తప్పులని యెంచుకొన్న యంశములలో నిదియేమిక్కిలి పొరపాటని కాఁబోలు! రాటమహేంద్రవరపురస్థగ్రంథకర్తచేర నిట్టియసందర్భ మెట్టులు వ్రాసితిరనిన యిత్యాదిసముద్ధత వాక్యములతోఁ బ్రత్యేకముగాఁ బనిగట్టుకొని యుత్తరములు సైతము విమర్శకపక్షమునుండి పంపఁబడినవఁట. తమపాండిత్యము నందు నింతదృఢవిశ్వాసము గలిగి గ్రంథకర్త పరిశ్రమ నధిస్పందమ్మునకు నంటుద్రొక్కి తమదృష్టికి మిాఱినయంశమ్ముల నపార్థమపార్థమని మృదుత్వముతెప్పిన మృగస్వామివాదములతో తమ సామాన్యవిద్యార్థులంబలె కసరి గద్దించుచు "వివాదశ్చవివాహశ్చ సమయోః శేవశోభతే" అనెడిలోకోక్తికి వ్యతిరేకముగా సమానస్కంధతను మిాఱినట్టియంతటి సీతారామస్వామి శాస్త్రులవారివంటి యుత్తములతో బహిరంగముగా డీకొని వాదిగ్రించుట యసంగతమున్ను అత్తి

7

సాహసమును, లజ్జాకరమును నయ్యెడినని మా మానసంబునకుఁ దోఁ
చుచున్నను వాగ్ఘాటన చేసిన యంశంబులు లోకులలోఁ గొంద
ఱకు నిజంబుగా నపార్థములే యని వ్యామోహము గలుగునేమో!
యని నతలంపునం జేసితిము. "త్వమేవాహం త్వమేవాహం త్వమేవాహం
నసంశయః" అను న్యాయంబున గ్రంథకర్తతో మాంకున భేదం బయిన
మమతాబుద్ధియుంటం జేసియు, నెంతయో బలాత్కృతులమై ది 2- ఫి
బ్రవరి 1916 సం॥రము తేదిగల దేశమాతపత్రికాంశమ్మున సిద్ధాంత
కౌముది, శబ్దేందుశేఖరము, మహాభాష్యము, ఇత్యాదిగ్రంథములు
ప్రమాణములుగాఁ జూపుచు స్త్రీలింగపదమునకు స్త్రీవాచకమని
యర్థము వివరించుట న్యాయ్యంబే కాని యాపార్థముగాదని ధ్రువపఱు
పఁబడినది. పిమ్మట బాలైనెల ప్రాంతమునఁ బ్రకటింపఁబడిన మాఘ
ఫాల్గునాంధ్ర సాహిత్యపరిషత్పత్రికా మణిలో విమర్శకులు, సంస్కృత
వ్యాకరణంబున స్త్రీవాచకపదము స్త్రీలింగపదమునకు వివరణం బగుట
యథార్థమే కాని మహాబలపండితు లిట్టియర్థమందు స్త్రీవాచకశబ్ద
మును వాడియుండలేదని దృఢమనస్కులోఁ గొన్న యహోబలపండితీయ
వ్యాఖ్యానమందలి యంశము లెత్తి చూపి యాంధ్రవైయాకరణుల వ్యవ
హారమునంతను గ్రంథకర్త నుంచి స్త్రీవాచకపదమును స్త్రీలింగపద
మనిన యర్థమునుపయోగించుట యయుక్తమని తిరిగి వ్రాసిరి. మరల,
మేము తమగ్రంథమం దహోబలపండితులు కూడ(279, 317, 320,)పొర
టలలో స్త్రీవాచకపదమును స్త్రీలింగపద పర్యాయముగా వాడుట
ది 2 అగష్టు 1916 సం॥రము తేదిగల దేశమాతపత్రికావతంసములో
వ్రాసి ప్రదర్శించితిమి. బ్రహ్మశ్రీ భద్రాద్రి రామశాస్త్రులుగారు కూడ
స్త్రీవాచకపదమును స్త్రీలింగమునకు వివరణముగా, సహోబలపండి
తీయమును దెలిగించుతఱిని వాడియున్నారు.

(2) మఱియు. మాఘ ఫాల్గున మాసాంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రి కారత్నములోనే విమర్శకమానులు "గుప్తార్థప్రకాశికాకారులు దారశబ్దమును బుంవాచకమ్మని వ్యవహరించుటకును సాహసింతురని తోఁచుచున్నది" యని వ్రాసిరి. దానికి మే మీయస్వల్పాంశమునకు సాహసపర్యంతానుధావన మవసరము లేదనియు, సంస్కృతపరంబైన దారశబ్దము పుంలింగబహువచనముగాన సునాయాసముగానే దానిని బుంవాచక మనవచ్చుననియు నాదేశమాతృపత్రికలోనే వ్రాసితిమి. అహో బలపండితులును, తేనదారములు, ఇత్యాదికమవరూపమ్, బహుత్వేపవ దారశబ్దస్య పుంస్త్వమ్' అని 346 పుటలోఁ బుంలింగమని చెప్పుచుండఁగాఁ బుంవాచక మేల కాఁ గూడదో వింతగా నున్నది.

(3) "అమహన్నపుంసకముల కదంతములకు మువర్ణకంబగు" నను (తత్సమ 39) సూత్రములోని యమహన్నపుంసకశబ్దమునకు ద్వంద్వార్థమునువిడనాడి గుప్తార్థప్రకాశికాకారులు కర్మధారయార్థమును లిఖింపఁగానయ్యది గతిలేనిదోషకారి రచన గావున నట్లు వ్రాయగూడదని విమర్శకు లాక్షేపించిరి.

మేము ద్వంద్వసమాసపక్షమందు ననేక క్లిష్టదోషములు గనంబఱిచి ద్వంద్వార్థమే గతిమాలిన యర్థమని మహాభాష్య, కైయట, కౌముదీ, శేఖర, విషమీ, శబ్దరత్న, పరిభాషేందు శేఖరాది గ్రంథములు ప్రమాణములు గాఁగ స్థిరపఱిచి శాఖాచంద్రకమణముగా లక్ష్యసమన్వయపూర్వకమయిన కర్మధారయార్థ సౌలభ్యము వివరించి చూపితిమి.

(4) వారు స్వపక్షమయిన ద్వంద్వార్థమును వచించుటలో నమహత్త్వనపుంసకత్త్వములు సన్నియోగశిష్టములు కానక్కఱలేదని ప్రయోగించిరి.

అట్టి యోగశిష్ట శబ్దమునకు సాంస్కృతికవ్యాకరణజ్ఞులును సహోబలపండితాద్యాంధ్రవై యాకరణులును నీవటిలో సుప్రసిద్ధముగా వాడిన యర్థము సరిపడకయుండెనిట్టి యపార్థముగాఁ దెల్ల మగు చున్నందున దాని యర్థ మేమనివిమర్శకుల నడిగితిమి.

(5) 'బృందారకా దైవతాని పుంసివా దేవతాస్త్రియామ్' అను కోశాదులవలనఁ బుంలింగమును నైన స్వతంత్రో దాహ్యాత్మదైవత శబ్దము నకే స్వమతమంటూ ఉదాహర్ణక మేలరాలేవో! యంతిమప్రశ్నముగా నడి గితిమి.

ఆగస్టు 2 తేదిని నడయించిన దేశమాత ప్రతికానంతరత్న మ్మున మే మైదంశములు ప్రకటించిన పిదప వెలువడిన యాంధ్రసాహి త్యపరిషత్పత్రికా ప్రతినకులు మూఁడిటిలోను మాలిఖించిన యంశ ములకు బ్ర|| వ. సీతారామస్వామిశాస్త్రులుగారు ప్రత్యుత్తరంబు లీయ లేదు. వారి తాత్పర్యము సయుక్తికముగా వ్రాసింపఁ గోరుచున్నా రము

స|| పా||

21—2—1917. దేశమాత,

బాలవ్యాకరణగుప్తార్థప్రకాశిక

వి జ్ఞా ప న

సుధీమణులారా!

"బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశిక" యను పేరంబరఁగు వ్యాఖ్యానము నాచేరచింపఁబడి ప్రకటితమయ్యె నన్న సంగతి యెల్లరకును విశదమే కదా! ఆవ్యాఖ్యానములో స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచకమని పర్యాపదంబు వ్రాయఁబడఁగా నయ్యది గూడదనియు, "అమహన్నపుంసకముల కదంతములకు మునర్ణక మగు" నన్నసూత్రములోనియమహన్నపుంసకశబ్దము ద్వంద్వసమాసముగా వ్రాయవలసి యుండఁగా నటులు చేయఁబడలేదనియు, నంతగ్రంథము నేసిన గ్రంథకర్తయెడ నెంతమాత్రమును గౌరవమ్ముంపకయౌద్ధత్యమున 'నపార్థమపార్థ' మనిపలుమారు విజయనగరనివాసులు బ్ర॥ శ్రీసీతారామస్వామిశాస్త్రిలుగారు బొబ్బరించుచు నాంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రికయందుఁ బ్రకటించిరి. విద్యావృద్ధవయోవృద్ధుల వదనంబులు కలవచనంబులతో మెలంగుట యుక్తంబుగాని కలహావచనమ్ములతో నలంగుట న్యాయ్యంబు గాదయుని, వ్యవహారములోనికి దిగినపిమ్మట నావేశమ్ము లవధిని మీరించుననియు నేనించుక సంకోచించుచుండ నంతట నాతిరస్కారమును సహింపక "త్వమేవాహంత్వమేవాహ" మ్మనున్యాయంబున నాయెడ నభేదబుద్ధిని సంచరించు సమరాంగణపార్థమూర్తిగారు శాస్త్రిలుగారి యభియోగమునకుఁ బ్రత్యభియోగంబు నేసి, ది 2 ఫిబ్రవరి 16 సం॥ రము తేదిగల దేశమాతపత్రికలోను, ది 2 ఆగష్టు 16 సం॥ రము తేదిగల దేశమాత పత్రికలోను స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచకశబ్దము పర్యాయపదముగా వ్రాయకతీరదనియు, సూత్రాంతరములోని యమ

న్నపుంసకశబ్దమున నిరుపయోగ ద్వంద్వసాధనము క్లేశహేతువనియు భాష్యకైయటశేఖరాదిగ్రంథములు ప్రమాణముగాఁ జూపి ప్రకటించిరి. పిదప నా అనుమానములు గతింపఁగా నీ ఫిబ్రవరి నెలలోఁ బ్రకటింపఁబడిన నల సం॥ర భాద్రపదాశ్వయుజ మాసాంధ్ర సాహిత్యపరిషత్పత్త్రికలో బ్రహ్మశ్రీలు మహామహోపాధ్యాయ తాతా సుబ్బారాయ శాస్త్రులు గారును వజ్ఝల చిన సీతారామ శాస్త్రులుగారును వరుసగా ద్వంద్వమును గూర్చియు ద్వంద్వ స్త్రీవాచకశబ్దములను గూర్చియుఁ బార్థమూర్తిగారి యాశయమునకు వ్యతిరేకముగా వ్రాసి ప్రకటించిరి యన్నట్లున్నది. బ్రహ్మశ్రీ సుబ్బారాయశాస్త్రులు గారు నన్ను మంచివైయాకరణుని యీవజకు వినుచున్నట్లు నాపుణ్యవశంబున మెచ్చుకొనుచు నన్నుం గాని లేక యితరవైయాకరణులం గాని యడిగి సందేహములు తీర్చుకొనవలయునని వ్యాసాంతమునఁ బార్థమూర్తిగారికి నుపదేశించినట్లును వ్రాయఁబడియున్నది. ఇట్టివ్రాఁతయే నా[illegible]కు లేశయంబున నతిశయిల్లెడి యాశయమ్మును దెలుపఁగా బలాత్కరించినది. ఉభయవాదులను నేకీభవించి కోరకుండనే [illegible] తాము ద్వంద్వవాదులగు సీతారామస్వామి శాస్త్రులుగారికి నుపన్నకల్పమూర్తియై యేతెంచిన బ్ర॥ సుబ్బారాయశాస్త్రులుగారు, గ్రంథమునందు ద్వంద్వసమాసమును బరిహరించిన నాయభిప్రాయమును దెలుపఁదోఁచు నీశగా నరుదెంచిన పార్థమూర్తిగారిని నన్ను నడిగి ద్వంద్వస్థాపన విషయమైన సందేహములున్నచోఁ దీర్చుకొమ్మనుట మిక్కిలి యసందర్భగర్భవాక్యంబుగదా "యద్యస్తి వీర్యమస్త్యేవ। కర్తృత్వకథయిష్యతి॥ యను మురారికవీంద్రుని వచనప్రకారంబునఁ గృత్యమే తెల్పును వేఱొకటి యేటికి? ఇంతియకాక, పార్థమూర్తిగారు ద్వంద్వసమాస బాధకము

లుగా వ్రాసిన ముఖ్యాంశములు కొన్నిటి నంటనైననంటక విడనాడిన వీరివ్యాసము పార్థమూర్తిగారికి సందేహములున్నట్టు లెట్టులారోపింప గలిగెడి? శాస్త్రదృష్టినిజూడఁ గ్లేశకారియై సూత్రిలక్షణంబునకును నాగ్రంథసరస్వతికిని గర్భశత్రునగు నీనిప్ప్రయోజన ద్వంద్వంబింకను నీసూత్రంబును బట్టుకొని యుయ్యేలలూఁగుచో విచ్చలవిడి విహరింప నిచ్చెదనే? ఈవఱలోఁ బండితులపరామరికకు డాఁగి నెంతో ప్రయోజన కారిగాఁగ భ్రమియింపఁజేసిన యీద్వంద్వము నిపుడు పండిత ప్రపంచమ్మునుండి పటాపంచఁగాఁగ బాఱంద్రోలెదంగాక !! నిరర్థకం బైనయిట్టి యమహాన్నపుంసక ద్వంద్వమ్మునకు శాస్త్రమార్గంబునం గూడ నిత్యత్వమును నెలకొలుపఁ జూచుచుండెడి ప్రస్తుతప్రకరణంబులో "దుర్యోధనార్జునులు శ్రీకృష్ణసహాయమును గోరివచ్చిరి" యిత్యాదిసార్థక ప్రకరణవిరోధివాక్య భ్రంశంబులతోనిండిన యీవ్యాసమునకు మహామహోపాధ్యాయబిరుదాంకితులగుశాస్త్రులుగారేకర్తలనఁగాసంశయము వొడముచున్నది. లేనివంకలు దేఁ జూచుచోఁదమలోనివంకలు వెల్వడుంగదా !ఏది యెట్లున్నను దదీయనామధేయ సువర్ణాంకితమై రూపధేయముగాంచిమిఱుమిట్లు గొల్పుచున్నయీవ్యాసంబున్యాయముగాసమాధానంబుచెప్పి గౌరవింపఁదగినదిగాని యన్యథా నేయందగినదిగాదు.

నేనును గాశీపుర నివాసులగు జాగదీశపండేజీవారికిఁ బ్రియశిష్యులును భాష్యాబ్ధిమథన సంగృహీత సుధీభావులును నన్మద్వంశముక్తామణులునునిర్ద్వంద్వులునైనబ్రహ్మశ్రీనరసింహ దీక్షితులవారి శిష్టాచారమార్గగతి విశిష్టచరణారవిందంబులయొద్ద శిక్షితుండనై యించుక శబ్దవిద్యాగ్రంథంబూరుకొన్నవాఁడను గాని యూరకున్నవాఁడనుగాను "శ్లో॥ని ర్ద్వంద్వోహిమహాబాహో। సుఖంబంధాత్ప్రముచ్యతే॥ అను గీతావాక్య ప్రకారముననట్లు నిర్ద్వంద్వులైన గురులయొద్దఁ బొత్తముపట్టిననే నారీతిని నిర్ద్వంద్వుండఁగా నేరకున్నను, నీప్రకృత ద్వంద్వమున్ద్రోసి

రాజనియైన నిర్ద్వంద్వండ నయ్యెద. కావున సముద్ధతులయెడ సమాధానంబు చెప్పందగిన సమరాంగణపార్థమూర్తి గారిని సామవచనంబులతో నించుకవడి సవరించి నేను స్వయముగానే సుశాంతిమతులగు శాస్త్రుల వారికి నభిముఖుండనై గౌరవపూర్వకముగా సమాధానసంధానము గావించి యీవ్యర్థద్వంద్వంబును దప్పునకుఁ దలంగింతుంగాక ఆఱుమాసము లంతకాలయాపనము కానీను. మా రాజకీయకలాశాల యందుఁ బరీక్షాచర్చ జరుగునట్టి సమయము సమీపించినందున నెల పుదివసములలోఁ బ్రత్యుత్తరంబు నిచ్చెద. స్త్రీవాచకశబ్దము గతించిన వ్యాసద్వయంబున మిన్ను మన్నంటుటయె గాక మిన్నేఱు సైతమంటి పూతంబైనది గాన దానిం గూర్చి యించుకంతయే చర్చింపఁబడును. ప్రకృతంబగు స్త్రీవాచకశబ్దమంటిన మిన్నేఱు నల్గురును నను కొనుచున్న మిన్నేఱుగాదంట. మున్నేరునునర్థమెఱుంగని మిన్నేఱంట. ఏమి ! యీవిశ్వామిత్రార్థముల పంట. ఔరా ! అద్భుతం బుద్భూతంబయ్యెడి ధర్మంబే వర్ధిల్లుగాత !

ఇట్లు విన్నవించు కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి
ప్రథమగీర్వాణపండితుఁడు
ఆర్ట్సుకాలేజి
రాజమహేంద్రవరము

18-4-1917 దేశమాత.

(బాలవ్యాకరణగుప్తార్థప్రకాశిక)

బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి కృతము

ద్వం ద్వో ప శ మ న ము .

—*—

శ్లో॥ పంశీ తాఖండలాఖండ। సమ్మోదామృతదోహదమ్
ద్వంద్వోపశమనంకుర్వే। సో హంసత్కర్మ ధారయః॥

శ్లో॥ మహామహో పాధ్యాయం స।
త్కర్మధారయదూషణమ్.
తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రి
బ్రహ్మశ్రీభూ షణంబ్రువే.

ఓసుధీమణులారా!

1916 సం॥ రము ఆగస్టు నెల 2 తేదీగల దేశమాత పత్త్రిక యందు "ద్వితీయప్రత్యభియోగ" మను శీర్షికతో (సూ॥ 39. తత్స మ) "అమహన్నపుంసకముల కదంతములకు ము వర్ణకంబగు" నను బాలవ్యాకరణ సూత్రములోని "యమహన్నపుంసకములకు" అనెడి పదంబునఁ గర్మధారయసమాసవృత్తి యందలి యాంతరంగి కార్థమును నుదాహరణ సమన్వయసహితంబుగా 'జాటించి యచ్చటి ద్వంద్వవృత్తి యందలి దుర్లలిత వృత్తిని నాయెడ నఱమరలేని వృత్తితో మెలంగు చుండు సమరాంగణ పార్థమూర్తిగారు మహాభాష్యకైయట శేఖరవా క్యపదీయవై యాకరణభూషణసారాది గ్రంథమ్ములు ప్రత్యక్షసాక్షులుగా న బహిరంగము సేసి దానిని బహిష్కరింపఁగా, ద్వంద్వపక్షపాతులగు వక్ష్యులచిన సీతా రామస్వామిశాస్త్రిలవారి పక్షము పాతము నొందెనని

భీతిని సంభ్రమించి కేవలమును నట్టి పక్షపాతమ్మే లేకుండఁదలంచి విజయనగరనివాసులు బ్రహ్మశ్రీ మహామహోపాధ్యాయ తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రులుగారు 1917 సం॥ రము ఫిబ్రవరినెలలో వెలువడిననల సం॥ర భాద్రపదాశ్వయుజ మాసాంధ్ర సాహిత్యపరిషత్పత్రికలో "ద్వంద్వయుద్ధోపశమన" మను పేరంబరంగు నొకవ్యాసమును ద్వంద్వసాధకంబుగా నటించుచున్న దానిని లిఖించిరి యన్న సంగతి సందర్శించితిరి గదా! (2) కలియంబడి కలహించువారలలో నోడిపోవుచున్న పక్షంబున "ఆపత్కాలేనాస్తి మర్యాదా" అనున్యాయంబు స్మృతినుంచి కనికరంబు గలిగి దయాళురగుసాధుప్రభులతోఁ బోరాడుట నైసర్గికమయియున్నయది. అది యొక్కటియే కాక బ్రహ్మశ్రీ తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రులుగారికిని బ్రా॥ వర్ధిల్లుచున్న సీతారామస్వామిశాస్త్రులు గారికిని నేకగ్రామే వాసిత్వమును నేకవిద్యాశాలాశాస్త్రిత్వమును గలుగుట పరస్పర సాహాయ్యకారణంబులగు సూత్రసమగ్రమ్ముగా నుండియున్నవని వినియున్నాఁడ జగమ్మునందుఁ బెక్కుగు వీరినందఱు మంచివైనకారణములు సముచితమైన సదుపపత్తితో వినుచుండి యుదాసీనులైయున్నను పైనిం జెప్పిన కారణంబులు వీరిని బలాత్కరింపఁగాఁ బూర్వోక్త సూత్రమునందు సీతారామస్వామిశాస్త్రులవారు ద్వంద్వసమాసవిగ్రహంబును సాధించుటకు నెన్నెన్నియో క్రిందికి మీఁదికి సూత్రయుక్తులనన్ని సుబ్బారాయశాస్త్రులుగారు రాటుపుటుబోటులనొగ్గసామాన్యపుటుబోటులు గాఁగ సింగారించి నిల్చబెట్టజూచిరి. కాని యవియన్నియు శాస్త్రీయములు గానందున నెన్నికకు రాక "కూష్మాండభక్ష్యస్వాహా" యను వేదశ్రుతి కేయూనను కూష్మాండపడియున్నవి. సుబ్బరాయశాస్త్రులుగారికి నిజముగా నిష్కృష్టమైన పాండిత్యమే కలిగియున్నది యందము. అయినను నోటిపలుకు పలుకుచున్న వృత్తి

కాపాత్రమునందు గట్టిశనము తెచ్చిపెట్టంజూచెను తమ సంఘనోటి పలుకులు చిత్తమువచ్చినట్లులు చిత్తజల్లులుగాఁ జల్లినను నయ్యావి చెల్లాచెదరగుంగాని న్యాయ్యసిద్ధాంతసస్యంబునకు నెట్టులు ప్రశస్యంబగును? అయ్యది యటుండనిండు. (3) ప్రకృతంబునఁ గర్మధారయార్థమున వివరింపఁబడిన యీసూత్రార్థమునకును, క్రింది యుదాహరణములకును సమన్వయముగాదని ద్వంద్వవాదులు గభీరఘోషణములతో లోకులమనస్సులు వ్యాకులపెట్టుచుండిరి. గాన నట్టి సూత్రార్థమెట్టు లెన్నివిముధములుగా సునాయాసమున సరియగునో యీప్రథమవ్యాసఘట్టమున విన్నవించి తర్వాతి వ్యాసఘట్టంబులందు ద్వంద్వమతఘట్టనమ్ము గావించెద. రాగద్వేషద్వంద్వాభిమానము మాని సత్కర్మధారయుండనై నే నెవ్వడైనను న్యాయంబగు వాచోయుక్తులు మీమనమున నాటునట్లు మనవిసేయుచుంగాని నాసత్కర్మార్థమునకు విరుద్ధముగా "ఏవంహి దృశ్యతేలోకే, భిక్షుకోయం ద్వితీయాం భిక్షాం సమాసాద్య పూర్వాం నజహాతి॥ సంచయాయైవ ప్రవర్తతే" యని యజహత్స్వార్థావృత్తి ప్రకరణమందలి సమర్థసూత్రస్థ భాష్యకారవచనరీతిని భిక్షావందనములు సేయుండని స్వాములవారితన మూనిబలాత్కరింపను జుండీ పర్యవసానమున ద్వంద్వవిసంవాదార్థమును గర్మధారయ సంవాదార్థమునుగుప్తపఱిచి గుప్తార్థప్రకాశికావ్యాఖ్యానంబునం బ్రకటించువాఁడ సుధీమణులు సావధానస్వాంతులై వినంగ వేఁడుచున్నాఁడ.

(చదువరులకు విసువులేకుండ ఘట్టములుగా విభజించి ప్రకటించెద.)

(4) లోకములో—శ్రీరాముఁడు, శివుఁడు—ఇత్యాదిమహాద్వ

చకముల యందలి మువర్ణకంబు పుంలింగచిహ్నంబనియు, వృషభము, ధనము—ఇత్యాద్యమహద్వాచకముల యందలి 'మువర్ణకమ్ము నపుంసకలింగచిహ్నంబనియు నెల్లరును నెఱింగినవిషయమే కదా!! ఇట్లుండని పుడు ద్వంద్వవాదులు మోపిన పెద్దనేరమేమనఁగా—ధనము, శబ్దము లోని మువర్ణకంబు నపుంసలింగ చిహ్నంబనియు, వృషభము, శబ్దము లోని మువర్ణకమ్ము పుంలింగచిహ్నమ్మనియు ననవలయునని గ్రంథకర్త ను బలాత్కరించి దేశమంతటను నల్లరి సేయుచుండిరి. ఒకరూపుగల వస్తువుచే రెండువిధంబులుగాఁ జెప్పుడని బలవంతము పెట్టినచో నెవ్వ రొప్పుకొంబడుదరు? ఒక్కరీతిపోగల శృంగములు దీసికొనివచ్చి దానిని మహిషీశృంగమనియు (గేదెకొమ్ము) నంతలోనే గోశృంగమనియు (ఆవుకొమ్ము) ననుండని బలాత్కరించినచో బలాత్కర్తలకు శృంగభంగమ్మైకాక చవిసిలుగట్టుకొని పోరినను లోకము మాట పాటించుతురే? అట్లే 'ధనము'చోట నపుంసకలింగ చిహ్నంబని బోధింపఁబడిన మకారపుం గొమ్మును సంతలోనే వృషభముచోటఁ బుంలింగచిహ్నమ్మను మనినచో నగుబాట్లు రాకుండునే? కావుననే చిన్న పాఠశాలలోసైతము వృషభము-కాకము-ఇత్యాది తిర్యగ్వాచకశబ్దములును శబ్దలక్షణాన్వయము (పార్సింగు) వివరించునెడల "ధనము, వనము" శబ్దములువోలె నపుంసకములు గాఁదలంపఁబడుచున్నవి. ఈవిధమ్మున నమహత్తులు నపుంసకశబ్దములు కాకతీరదుగాన, నమహత్తులయిన నపుంసకములని కర్మధారయ సమాసమని గ్రంథకర్తచేత సూత్రము విసరింపఁబడినది. వృషభము, బాతము, దైవము (భాగ్యము—నిఘం॥ దైవం దిష్టంభాగ ధేయం భాగ్యం స్త్రీనియతిర్విధిః) సూత్రముక్రింద వ్రాయఁబడిన లక్ష్యము దైవము, గాని ప్రతివాదులన్నట్లు దైవతము, గాదు. మహ ద్వాచక దైవత, శబ్దమునకు మువర్ణకము, ఏసూత్రమునఁ గలుగునని శంకింతురేని వినుఁడు.

(5) సూ॥ ౬-౪-౧౭౪॥ 'దాండినాయనహాస్తి నాయనేతి' సూత్రస్థభాష్యంబున 'యథానపుంసకంలింగసర్వనామ'యని నపుంసకలింగము లింగములలో సర్వనామమని చెప్పంబడినందునఁ బుంలింగాది విభక్తులగు "ము" వర్ణకాదులు రానిచో లింగసర్వనామంబగు నపుంసకలింగపు 'ము', వర్ణకమే న్యాయంబున వచ్చును. కనుకనే "సామాన్యే నపుంసకమ్" అనువార్త్తికము న్యాయసిద్ధముగాని యపూర్వవిధి గాదని శేఖరాదివ్యాఖ్యలయందు వ్రాయంబడినది. దానంజేసియే (ఏకవర్ణవర్త్తిత్వాద్వాచః (వర్త్తినీత్వాత్, అనుటకు మాఱుగా) అనపరస్నిక్షేరేతి సూత్రస్థభాష్యప్రయోగంబును, "సామాన్యే నోపక్రమాత్ స్త్రీప్రత్యయాభావః" అను తత్రత్యకైయట గ్రంథమును, [2] కారకవిభక్తేర్బలవత్త్వాత్ ద్వితీయా" "బలవతీత్వాత్" అనుటకు బదులుగా) అను శేఖరప్రయోగము (3) "శరదః కృతార్థతా॥ (కృతార్థాతా, అనవలసియుండఁగా) ఇత్యాది కవిప్రయోగంబులును స్త్రీలింగరూపములకుఁ బ్రతినిధిగా నుంపబడిన నపుంసక రూపములతో సాధువులగుచున్నవి. ఇంతియకాక, (4) 'శాంతోద్వేగస్తిమితనయనం దృష్టభక్తిర్భవాన్యా" అను మేఘసందేశశ్లోకముయొక్క వ్యాఖ్యయందును, (5) 'దృఢభక్తిరితి జ్యేష్ఠే, అను రఘువంశద్వాదశసర్గస్థ శ్లోకముయొక్క వ్యాఖ్యయందును: "దృష్టం భక్తిః యస్యాసః" దృఢం భక్తిః యస్యాసః॥ అను మల్లినాథసూరి ప్రదర్శితవిగ్రహంబులలో స్త్రీలింగభక్తి శబ్దమునకు సమన్వయములైన నపుంసకప్రత్యయాంత దృష్టదృఢశబ్దములు సంగతములగుచున్నవై యాసమాసంబులు సాధువులగు. ఇట్లే మిత్రము—(మహద్వాచకమగుచో) ఇత్యాదిక్వాచిత్కరూపంబులందుం గూడ సూత్రము మక్కఱలేకయే లింగసర్వనామంబగు నపుంసకలింగము, 'ము, విభక్తిన్యాయప్రాప్తంబగు.

(6) ద్వంద్వవాదులు పైసూత్రములో ద్వంద్వము రచియించి "అదంతనపుంసకములకు మువర్ణకముగు" నని విధి సూత్రము రచియించకున్నచో మీఁద మిక్కిలి గొప్పదోషములు సంభవించి యవిధిపడవలసి వచ్చును. అది యెట్టిదియనఁగా నాకర్ణింపుఁడు.

1 తీర్థం శాస్త్రాధ్వరక్షేత్రోపాయోపాధ్యాయమంత్రిషు— అను నిఘంటువున నుపాధ్యాయాది మహదర్థముల యందును తీర్థశబ్దము, నపుంసకముగానఁ బ్రతిభటులు మతమందును 'తీర్థుఁడ, నుటకు బదులుగాఁ దీర్థమనవలసివచ్చును.

3 మహామాత్రాః ప్రధానాని—అనునిఘంటువున మంత్రివాచకమై మహదర్థకమైన నపుంసకప్రధానశబ్దమున 'ప్రధానుఁడు ప్రధానులు' అని కావలసియుండఁగా 'ద్వైమతము' అను నట్టులు 'ప్రధానము' అనవలసి యుండును. ప్రధానశబ్దము మంత్రివాచకమైనపుడు పుంలింగముం గూడఁ గలదందురేని వైకల్పికముగాఁ బ్రధానమన్న రూపము తప్పక యవిధి నొందవలసివచ్చును.

2 పరంధాముఁడు...ఇత్యాదిస్థానంబుల యందుఁగూడ నవిధి సంభవించును. ఇంతియకాదు. అవధానంబుతో వినవధరింపుఁడు. 1 అధికమయి పిత్రార్జితపుధనము.—ఈవాక్యంబున విశేష్యమగు ధనమువోలె విశేషణములైన యధిక పిత్రార్జితశబ్దములుగూడ నపుంసకములై మువర్ణకముం బొందినట్లు—2 జగన్నాటక ప్రవర్తకుండైన దైవమే రక్షకుండు—అన్న వాక్యము సంగూడ దైవవిశేషణములు నపుంసకలింగములు గాన జగన్నాటక ప్రవర్తకంబైన దైవమే రక్షకము—ఇత్యాది భ్రష్టప్రయోగంబులు తటస్థించును. 3 నా మిత్రుఁడు దయావంతుఁడు— అనుచోట "నామిత్రము దయావంతము" అని యిత్యాదుల. నవ్యాప్తి

యోగమ్ములు ప్రవర్తిల్లు. మేముంగూడ నిట్టిప్రయోగములయెడ లోక న్యాయమే యవలంబింతుమని ద్వంద్వవాదు లనంగూడదు. అట్లయి నచో వీరివిధి యవిధియగును. మామతమునందు విధివాక్య మవసర ములేకుండనే "న కేవలా ప్రకృతిః ప్రయోక్తవ్యా, నాపి కేవలః ప్రత్యయః; అపదంనప్రయుంజీత, అను శాస్త్రీయవచనంబునఁ గేవల ప్రకృతి ప్రయోగింపఁదగదు గాన దైవతాదిక్వాచిత్కశబ్దములయొద్ద వేఱొక విభక్తికిఁ బ్రాప్తిలేమింజేసి లింగసర్వనామంబగు నపుంసకలింగపు 'ము" వర్ణకమే సునాయాసముగా న్యాయప్రాప్తంబై యవిధినొందవలసిన య వసరములేదు.

(7) ఇఁకను ద్వంద్వవాదులు "అమహత్తులైన నపుంసకము" లనఁగా "ధనమ్, వనమ్"— యిత్యాది నపుంసకములే యగుంగాన "వృక్షః, కాకః,— ఇత్యాది పుంలింగములు గూడఁ దెలుంగున నపుం సకము లేవిధిచేనగునందురో యువధరింపుడు. ఈసూత్రములోని య మహత్పదంబున యావదమహత్తుల నుద్దేశించి "అప్రాప్తేశాస్త్రమర్థ వత్" అను మీమాంసాన్యాయంబునఁ బ్రాప్తాప్రాప్తపర్యాలోచన జేసినచో నపుంసకత్వ మీవిధియే విధించుచుండు. అందున వృక్షాదు లు తెలుంగున నపుంసకములయ్యె. కనుకనే "సర్వాదీనితదంతానిచో క్తసర్వార్థ వాచకత్వ సమానాధికరణ సర్వనామపదవంతీతితత్రప్రాప్తా ప్రాప్తవివేకన్యాయేన సర్వనామపదవత్త్వాంశేపవవిధిః; సర్వార్థవాచక త్వస్యలోకతః సిద్ధేః" అనునబహుప్రీహివితి సూత్రస్థశేఖరము సంగత మయ్యె. అట్లై ప్రాప్తించిన యమహత్సంజ్ఞగల శబ్దముల ననువదించి నపుంసకత్వ మిచట విధింపఁబడియె.

(8) ఒకవేళ సర్వాదీతిసూత్రమ్మున వ్యస్తపదమ్ములకు నుద్దేశ్య

విధేయభావమ్ము సంగతంబగు. ఇట సమానస్థలంబుగాన నుద్దేశ్యవిధేయభావంబు పొసంగదందురేని యట్లనవలదు. "లోహితోష్ణీషాఋత్విజః ప్రచరంతి" అను సమానస్థలంబున మీమాంసా బాలప్రకాశ మీమాంసాన్యాయప్రకాశాది గ్రంథములయందు నుష్ణీషముల ననువదించి లౌహిత్యము విధింపఁబడుచున్నది గాన నిచటం గూడ సమాసంబున నెల్లయమహాత్ములనువదించి నపుంసకత్వవిధి బోధించుచునే మువర్ణకమును విధించుట నిర్బాధంబు. కావుననే "యత్తువృత్తా వుద్దేశ్యవిధేయభావే నానన్వయాదాశీర్విషయేచ తథాఽన్వయాన్న సమాసఇతితన్న వృత్తావపిప్రాప్తత్వాదిపర్యాలోచనేన లోహితోష్ణీషేత్యాదౌతథాన్వయదర్శనాత్ భాష్యేతథాన్వయే వృత్తేరసాధుతయా అనుక్తేశ్చేతిసమాసవాదేమంజూషాయాంవిస్తరః" అను షష్ఠీకారక శేఖరమును 'లోహితోష్ణీ షాఇత్యాదావితి" సోష్ణీషాఋత్విజః ప్రచరంతీతి వాక్యేనఉష్ణీషస్యప్రాప్తత్వాత్తదనువాదేన లౌహిత్యమాత్రస్య విధానాదితిభావః" అను తత్రత్యచంద్ర కలావ్యాఖ్యానంబును "యముద్దిశ్య ఆగమోవిహితః" అను పరిభాషేందుశేఖరస్థయదాగమపరిభాషయందలి గ్రంథమును "లోహితోష్ణీషాఋత్విజః ప్రచరంతీత్యాదౌప్రాప్తాప్రాప్తపర్యాలోచనాయాముష్ణీషాద్యుద్దేశ్యక లౌహిత్యాదివిధాయక శాబ్దత్వబోధస్యాఖిలానుభవసిద్ధత్వాదిత్యన్యత్రవిస్తరః॥ అనెడి యత్రత్యవాక్యార్థచంద్రికయును సంగతంబు లగుచున్నయవి. అందున సమాసస్థలంబైనను నిట నమహాత్ములకు నపుంసకత్వవిధి నిరాతంకమ్ము. ము వర్ణకము నపుంసకలింగ విభక్తియగుటనిర్వివాదమ్ము. కానదై వతాది క్వాచిత్కమహన్నపుంసనములందు లింగసర్వనామనపుంసకలింగవిభక్తి మువర్ణక

ము న్యాయప్రాప్తంబుగాన "నుపలక్షణ" మని సూత్రము నొద్దనేల వ్రాయలేదన్న ద్వంద్వవాదుల శంకకుం గూడ నవకాశమయిన లేక సర్వమును సూత్రమందలి యథాస్థితిగ్రంథంబు రమణీయంబగు. (9) ఇంతియ కాక కర్మధారయము సమాసము చేసి యానదమహాత్ములయందు నపుంసకత్వము విధించుచు మువర్ణకము విధించుచున్నందున నమహాత్ములకు ము విభక్తి వచ్చునట్లే నపుంసకములకు మువర్ణకము వచ్చునని స్పష్టపడుచున్నది. 1 ఈ ముఖచంద్రునికి (కర్మ-స) నాహ్లాదకత్వమను రెను" ఈ వాక్యమున ముఖమునం జంద్రత్వము విధించుచు నాహ్లాదకత్వము విధించుచున్నందున నాహ్లాదకత్వమున్నది యని యూహించి చంద్రునికి వైసర్గికమైన యాహ్లాదకత్వము లేదని యెవ్వరు నూహింపరు. (2) "ఈ కన్యకారత్నమునకుం గాంతి పుంజము రెను" — ఈ వాక్యమునం గన్యకయందు రత్నత్వ మతిదేశించి (ఆరోపించి) కాంతిపుంజమును విధింపంగా గన్యకకుం గాంతిపుంజమున్నదనియు రత్నమునకు లేదనియు నెవ్వరందురు? (3) ఈ శాస్త్రి నవ్యనారదునకుం గలహాశనత్వమెసంగెను"—ఇట్టి వాక్యమున శాస్త్రి నవ్యునియందు నారదత్వము విధింపంగా శాస్త్రులవారికిం గలహాశనత్వముండినదని యూహించి నారదునికలహాశనత్వమునకు మొదటికే మోసము వచ్చుననుకొందురే? అనుకొనరు. అట్లే "యమహాన్నపుంసకములకు మువర్ణకమగు" నన్న వాక్యమున నమహాత్ములకే మువర్ణకము వచ్చి కేవలనపుంసకములకు రాదని యెట్టికుశాగ్రీయబుద్ధి కోవిదుండును గలలోనైనను దలంపఁడు. కాన, మిత్రము (మహాత్ము) దైవతము—ఇత్యాది మహన్నపుంసకములన్నియు నీసూత్రముచేతనే నిరాతంకముగ సాధువులగు. అనవా, ద్వంద్వవాదుల కృతపాండిత్యపరీక్షముతో నీసూత్రమున మహన్నపుంసకపుంసకములకు మువర్ణకంబు రాదని సుగ్రీవాజ్ఞ సేసినచో నీసూత్ర

మక్క-అలేకయే దైవతము-ఇత్యాదిమహాన్నపుంసకములకు మువర్ణకము పైనింజూపిన న్యాయవశమున రాకతీరదు. ద్వంద్వము సేసి సాక్షాత్తు విధివాక్యము సేయరాదా? యనవలదు. పైనిం జెప్పిన రీతిని మిత్రము సౌఖ్యందు—అనుటకు బదులుగా మిత్రముసౌఖ్యము, ఇత్యాద్యపప్రయోగంబులు సంభవించెడి కాన సూత్రమునం గర్మధారయార్థము శాస్త్రమార్గమున సుకరమును లక్ష్యానుకూలమును నయి యున్నది. ద్వంద్వమన్ననో! యశాస్త్రీయము మక్లేశావహమును లక్ష్యప్రతికూలమును నగుచుండు. కాన ద్వంద్వ మపార్థకము. పార్థసారథిగారి యుపలక్షణపద్ధతియును శాస్త్రీయమని స్థిరపఱుపం బోవుచున్నాండను.

ఇంకను మహామహోపాధ్యాయ తాతా సుబ్బరాయశాస్త్రులు గారు నిర్ణయించిన ద్వంద్వసమాసార్థసిద్ధాంతమున "చార్థేద్వంద్వః" గోస్త్రియోరుపసర్జనస్య ఆద్యంతౌటకితౌ" ఇత్యాద్యనేక సూత్రముల భాష్యము పూర్వాంతీకృతమ్మగుం గాన నయ్యది యశాస్త్రీయమని కరతలామలకముగా దర్శితవ్యాసఘట్టమునం గనంబడెడుం గాక!! ఓ సుధీమణులారా! మా కాలేని యేమ్రిలు. ఈయయిదవ తేదినిమా యంబడు. గతించిన (21) వ తేదీగల దేశమాతలోం బ్రకటించి మనవి చేసినరీతిని మీమనమ్ములు తృప్తినొందింపం బిదప సావకాశుండనై యనంతరగ్రంథము ప్రకటించెద.

ఇది 1 వ్యాసఘట్టము

ఇట్లు సుధీమణివిధేయుండు

కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి

(సశేషము)

1917 సం ఏప్రిల్ నెల 18 వ తేదీ

(ఈనెల 4 తేది పత్రిక శేషము)

ద్వితీయవ్యాసఘట్టము.

[ద్వంద్వవిగ్రహనిగ్రహము]

శ్లో॥ పంజితాఖండలాఖండ
సమ్మోదామృతదోహదం।
ద్వంద్వోపశమనం కుర్వే।
సోఽహం సత్కర్మధారయః॥ ౧

ఆ. గీ॥ గౌరవధీః కల్లూర్యన్వయ వేంకటరామశాస్త్ర్య
హంతు గదేయమ్। తాతా సుబ్బారాయా।
ఖ్యశాస్త్రివరసభి మహామహోపాధ్యాయమ్॥ ౨

ద్వంద్వవాద ముదహరించుకొన్న ప్రకృతసూత్రీయార్థవివరణ వాక్యము ద్వంద్వవిగ్రహముపోలిక కైనను బనికివచ్చునా! రాదా! యనునంశ మీఘట్టంబున విమర్శింపబడును.

ఓసుధీమణులారా!

"అదంతములగు నమహత్తులకును నపుంసకలింగశబ్దములకును మువర్ణకమగు ననియర్థము"—అని సీతారామశాస్త్రిలుగారు (తత్స39) సూత్రార్థమును వివరించిరి. యని ది 2-8-1916 సం॥రము దేశమాత పత్రికలోఁ బార్థమూర్తిగారు వ్రాసి యీవివరణవాక్యము సముచ్చయార్థముఁ దెల్పుచున్నదియునియు "గౌణ్యసంభవాత్॥ (అ౨పా3సూ3) అనుసూత్రమును వివరించుతఱిని "నహ్యాకాశస్యోత్పత్తిస్సంభావయితుం శక్యా శ్రీమత్కణభుగభిప్రాయానుసారిషు జీవత్సు" అనిశంకరభాష్యము ననన్నట్లే వైయాకరణులు జీవించియుండ సముచ్చయార్థమున ద్వంద్వముఁ సాధించుటదుర్లభమ్మనియుఁ బల్కిరి. పార్థమూర్తిగారి యట్టియభిప్రాయము తోడనే నేనును నేకీభవించెద. ఈయభిప్రాయమునకు వ్యతిరేకముగా ద్వంద్వవిగ్రహముంబలి మొల్లపదార్థములును చ శబ్దార్థముతో నన్వయించుట విధియాటుంజేసి పైసూత్రీయవివరణ వాక్యమందు గీర్వాణభాషలోని చ శబ్దమునకు బ్రతినిధిగానుండి దదర్థముం దెల్పు ను, శబ్దమునరునగానమహత్తుపదమునందనునపుంసకలింగశబ్దము లకును నున్నందునననిదియు ఇతరేతరయోగార్థకద్వంద్వవివరణవాక్య

మనుటకు నెంతమాత్రమును బ్రతిబంధము లేదని బ్ర॥ సుబ్బారాయశాస్త్రి లుగారు ప్రబలముగాఁ బ్రతిజ్ఞ సేయుచుండిరి. నేను మాత్రము "చ" శబ్దార్థకమైన పూర్వోక్త వాక్యములోని "ను" శబ్దద్వంద్వము వట్టివిఁగ్రహపుష్టికే పనికి వచ్చుంగాని ద్వంద్వవిగ్రహపుష్టికి నెంతమాత్రమును బనికిరాదని నిశ్చయించెద 'చ' శబ్దార్థకమైన 'ను' శబ్దములున్నంతమాత్రముననే ద్వంద్వవిగ్రహమైనచో నెడ తెలుంగుభాషలోని 'ను' శబ్దముల యర్థముం దెల్పుననేక 'చ' శబ్దములుగల విగ్రహమ్ములన్నియు ద్వంద్వవిగ్రహములే కాఁదగియుండునుగా! అట్లు ద్వంద్వవిగ్రహపుష్టికిఁ 'చ' శబ్దపుష్టియే గొప్పయాధారమైనచో నీలంచతత్ ఉత్పలంచ — "నీలోత్పలమ్ అనిన కర్మధారయ విగ్రహము లోని 'చ' శబ్దమ్మును జూచి తనకు సముదాయపదార్థము ప్రధానముగానున్నదని మురియుచు నికను ద్వంద్వవృత్తి కర్మధారయవృత్తితో విగ్రహమ్మునకు వెనుదీయక డీకొనియెడిని. కాని విగ్రహమ్మున 'చ' శబ్దనానాత్వమున్నంత నే ద్వంద్వమ్మగా నేరదు. [2] భాష్యకారులును "చార్థే ద్వంద్వః" అను సూత్రమును నివర్తింపుచు గతి "చార్థ" ద్వంద్వము కర్మధారయమ్ముతోఁ గలియంబడు ననియుంచే కాలమునందే యాలోచించి ద్వంద్వమ్మును విమర్శించి "కర్మధారయవృత్తికి నీవల్లప్పుడును శేషంబవే కాన నట్టి తత్పురుషవృత్తికిన ద్రోహద్ర గన ద్రోహకుడవుని తగవుదీర్చి ద్వంద్వమ్మును దవ్వునకుం గెంటిరి. కాని కర్మధారయమ్మునకుఁ గర్మప్రవహణ శక్తియే మాత్రమైనను నుండినచో ద్వంద్వమ్మును దలంగింప వలయుననియే పతంజలి భగవానులు దీనిని శేషముగాఁ జూచిరిగాని యంతకంటె విశేషముగాఁ జూడరైరి. అటులుగాదఁ బ్రకృతసూత్రమ్మున (39)ను దీప్తిస్ఫురణంబు గలిగి యంతరంగములోనిదైన కర్మధారయమ్మును బహిరంగమగు ద్వంద్వవృత్తి జంకక మెట్లు దారసిల్లం జాలెడిని ద్వంద్వ నామముల మతమ్మునందు నేక 'చ' శబ్దములున్నంత మాత్రముననే ద్వంద్వవిగ్రహమైనచో అమహాంతిచ నపుంసకానిచ (అమహాన్నపుంసకాని) అనునట్టి మాసకర్మధారయ విగ్రహమందును ననేక 'చ' శబ్దములున్నందున నిట్టివృత్తితో నింత యేల విరోధించవలెనో తెలియకున్నది. అందువల్ల విగ్రహమందలి 'చ'

శబ్దనానాత్వము నేకాక యర్థసందర్భముం గూడఁ బరిశీలించి విగ్రహాభేదంబు నెన్నవలయునని స్పష్టపడుచున్నయది. ఒక్కవిశేషముగలదు. వ్యాకరణశాస్త్రీయ తత్త్వమ్మాలోచింపఁగా ద్వంద్వవిగ్రహవాక్యము ప్రథమా విభక్త్యంతములలోనే యుండవలయుం గాని యన్యథా యుండందగదు.(౩) ప్రకృతమున ద్వంద్వాదుల విగ్రహవాక్యము "అమహాత్ములకును నపుంసకలింగ శబ్దములకును" అనిషష్ఠీవిభక్త్యంతములతో నమరియున్నది కాన నియ్యది యితరేతర యోగార్థమును బోధింపనేరక సముచ్చయార్థమునే చాటుచుండెడు కారణమ్ము నాకెఱింపఁగోరెద. వ్యాకరణశాస్త్రమందు సాంకేతికములైన కర్మ, కరణాదిపదార్థములకుఁ గారకములని సామాన్య నామముగలదు. కారకమనఁగాఁ గ్రియతో నన్వయించునది యనియు, లేక "కారకత్వం క్రియాజనకత్వం భాష్యేకకరోతి క్రియాం నిర్వర్తయతీతి వ్యుత్పత్తిదర్శనాత్ అతఏవపా[illegible] క్రియాయామేవాన్వయః" అనుశాస్త్రమర్యాదం జేసి, క్రియను నెఱవేర్చునట యనియు వ్యుత్పత్త్యర్థము. 'లోకములో సర్వవాక్యమ్మును గ్రియతో సమాప్తిం జెందెడుంగదా! కావునఁ గ్రియ ప్రధానమని యెన్నందగినది. క్రియలేని వాక్యము విక్రియనొంది వ్యర్థమ్మగు. దానంజేసియే "క్రియలేనిమాట యేమి ప్రయోజనము? ఇత్యాదికముగా లోకోక్తి గలుగుచున్నది అట్టి ప్రధానమయిన క్రియచే నాకాంక్షింపంబడి దానితో నన్వయించుంగావునఁ గర్మకరణాదిక కారకంబులకుఁ గ్రియతోడి సంబంధము బలిష్ఠమ్మగు "రాముఁడు గురునినుతించె"—ఈవాక్యమున "నుతించె" అనఁగా నెవ్వరిని నుతించె, ననియాకాంక్షగలిగి 'గురుని, అన్నకర్మపదార్థమును సమర్పించుటతోడనే యాకాంక్ష (ప్రశ్నము) యస్తమించె, "రాముండొక్క బాణమ్మున వాలినిగూలించె"—ఈవాక్యమున, కూలించె, ననఁగా నెవ్వరిని, దేనితోడ, ననియాకాంక్షజనియించి "వాలిని బాణమున, నని సమాధానము సంధించుటతోడనే యాకాంక్షసమాప్తిం జెందె ఇట్లే, సంప్రదానాదికారకము లన్నియుఁ బ్రధానమైన క్రియ నెఱవేఱునట్లు సాధనమ్ములగుచు దానితో నన్వయించుటం జేసి కారకములను నన్వర్థనామమ్మునకు నర్హంబులయ్యె (4) ప్రకృతమ్మున నిట్టి క్రియాకారకమ్ములకుంగల పరస్పర సంబంధమే సామర్థ్యమనంబడు.

"అమహాత్తులకును నపుంసకలింగ శబ్దములకును ముసర్ణకమగు" నన్న యీాద్వాంద్వవాదుల ప్రస్తుతవాక్యమందును బూర్వోక్త శాస్త్రమర్యాదం జేసి షష్ఠ్యంతములు రెండింటికిని క్రియయగు 'నగు' ధాతువుతోడి సం బంధము ప్రధానముగాని 'ను' శబ్దార్థముతోడం బ్రధానసంబంధములే దు. అనఁగా 'ను' శబ్దార్థముప్రధానముగా నుండియమహాత్తులనునపుంస కములను మేళగింపనేరదు. గానద్వంద్వసమానముగా నేరదు. కనుకనే "అతఏవైత ద్ధకచతుర్థ్యాద్యంతేన సుఖహితాదిభిః సమాసః॥ ఉభ యోరపిక్రియాన్వయేన పరస్పరసామర్థ్యాత్ ।అతఏవ హితేనచతుర్థీస మానవిధానేతద్యోగే చతుర్థీజ్ఞాపకమిత్యాకరోక్తం సంగచ్ఛతే॥ అను షష్ఠీకారక శేఖరగ్రంథము సంగతమ్మగు. (అనఁగా "దేవదత్తస్య సు ఖంభూయాత్" ఇత్యాదివాక్యములయందు షష్ఠ్యంత దేవదత్త శబ్దార్థ మునకును బ్రథమాంతసుఖ శబ్దార్థమునకును 'భూయాత్, అనుక్రియ తోడనే సామర్థ్యసంబంధముండి యన్యోన్య సామర్థ్యములేనందున దేవ దత్తసుఖశబ్దములకు సమాసము రాదనుపూర్వోక్త శేఖరతాత్పర్యము.) ఇంతియకాక "కారకాణాం క్రియాసమర్థత్వాత్ । కారకాణాంక్రియయా సామర్థ్యమస్తి।నతేషా మన్యోన్యమ్ తద్యథా, నిశ్రేయణ్యాద్వాభ్యాం కాష్ఠాభ్యాం సామర్థ్యమ్. నతేషామన్యోన్యస్య" అనుచునిచ్చినమెట్లకు నుభయపార్శ్వములయందలి కఱ్ఱలతోడనే సామర్థ్యసంబంధముండి తమ లోఁదమకునట్టి సంబంధములేనట్టులు కారకంబులకుఁ గ్రియతోడనే సామర్థ్యసంబంధముండుగాని యట్టిసంబంధము తమలోఁ దమకులేదనెడి "యన్నేనే" త్యాది సూత్రస్థ భాష్యమ్మును సంగతమ్మగు. (5) అందు నద్వంద్వవాదుల వివరణ వాక్యములోని యమహాన్నపుంసకషష్ఠ్యంత ములకు 'నగు' క్రియతోడనే సంబంధము గలిగి పరస్పర సామర్థ్యము లేనందున నియ్యది షష్ఠీవిగ్రహపుష్టి కేపనికి వచ్చుంగాని ద్వంద్వవిగ్రహ పుష్టికి నెంతమాత్రమును నుపయోగింపఁజాలదు. వేయేల! ఈశ్వరంచ గురుంచభజస్వ—అనునది యితరేతరయోగార్థ బోధకము" అనియిత రేతర యోగార్థకముగా నుదాహరింపంబడిన యీాశాస్త్రులవారి వాక్య మును శాస్త్రీయముగా నేరదు, పైవాక్యమునందునీశ్వరుండును, గురుండును గర్మకారకమ్ములై సందనఁ దద్వాచకమ్ములు వేర్వేఱుగా ద్వితీయాంత

ములైయున్నయవి కర్మకారకమ్ములను రెండింటికిని "కారకాణాం క్రియా
సమర్థత్వాత్॥ అనుపూర్వోక్త భాష్యోక్తిం జేసి భజనక్రియతో నన్వయం
బు చెప్పక తీరదు. అందు ననుపసర్జన ప్రధాన సము
చ్చయార్థమునకు విశేష్యభూతములై యీశ్వరపదా
ర్థమును గురుపదార్థమును భజనక్రియతోఁ బ్రత్యేక ప్రత్యేకముగా నన్వ
యించుట విధియాటంజేసి చార్థమ్మునకుఁ బ్రాధాన్యములేని యీవా
క్యమ్మును నితరేతర యోగార్థ బోధకమ్మెంతమాత్రమునుగానేరదు
ఇయ్యది యితరేతర యోగార్థ బోధకమ్మైనచో నిత్తతి "చార్థేద్వం
ద్వః॥ అనుసూత్రమునఁ బ్రధానమైన చార్థముతోఁ గర్మకారకమ్ములో
నీశ్వరగురుపదార్థములు విశేషణములుగా నన్వయింపవలయు. అట్లయ్యె
నేని సమర్థమ్మయిన సాధ్యసాధన సంబంధమ్ము సమసిపోయి భాష్యవ
చనమునకు వైరుధ్యంబువాటిల్లు (6) మఱియు ద్వంద్వవాదులయాక్షేప
ణంబొండు గలదు. "యదగ్నయేచ ప్రజాపతయేచసాయంజుహోతి"
యనెడి యీవాక్యములో ననేకచశబ్దములున్నందున నియ్యది సముచ్చ
యోదాహరణముగాక యితరేతరయోగోదాహరణ వాక్యమ్మని శే
ఖరకారుని తాత్పర్యమైనట్టులంగీకరింపకతప్పదనియు; "చశబ్ద శ్రవణాత్ప
రస్పరసాపేక్షస్యైవపదద్వయస్యాఖ్యాతాన్వయాన్న వాక్యభేదః" అను
మిమాంసాన్యాయ ప్రకాశగ్రంథమ్మునననగ్నిప్రజాపతి పదార్థములనేకచ
శబ్దార్థసమన్వయమ్మునఁ బరస్పరసాపేక్షత గలిగియే వాక్యభేదములే
కుండ దిజాతముతో నన్వయించునని చెప్పఁబడినందున నీవాక్యము స
ముచ్చయోదాహరణ మనుటకు నెంతమాత్రమును నవకాశములేద
యు, నిట్టియితరేతర యోగోదాహరణ వాక్యమునుదహరించెడి శేఖ
రకారుని మతమందే యగ్నిషోమాది దేవతలవలె సాహిత్యములేక
యే యగ్నిప్రజాపతిదేవతలు ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగా హోమద్రవ్యోద్దే
ష్టలయి నట్లు స్పష్టపడుచున్నందున ద్వంద్వఘటక పదార్థములకు నవి
నాభావముండకతీరదని వాదించుపార్థమూర్తిగారికీయుదాహరించుకొన్న
శేఖరగ్రంథము మిక్కిలి స్వవచనభంజకమనియు, శాస్త్రులవారు సెల
విచ్చుచుండెదరు.

(7) శాస్త్రీయదృష్టిని నాలోచించినచో "యదగ్నయేచ ప్రజా

పతయేచే"తి శ్రుతివాక్యమ్ము ద్వంద్వ వాదంబునకు మిక్కిలి భంజక మును బార్థమూర్తిగారి వాదంబునకు మిక్కిలిరంజకమును నయి యుల్ల సిల్లెడి అయ్యది యెట్టులనంగా నాకణింపుడు.... యదగ్నయేచ ప్రజాపతయేచ"తి పూర్వోక్త శ్రుతివాక్యములో చశబ్దములనేకములుగా నున్నంతమాత్రమున శేఖరకారుని మతమందు నయ్యది యితరేతర యోగ ద్వంద్వోదాహరణవాక్యమ్ము కాకతీరదని సాహసించి చెప్ప టకు నెంతమాత్రమును నవకాశములేదు ద్వంద్వః ప్రథమాంతానా మేవ। నపరినిష్ఠిత విభక్త్యంతానామ్ చైత్రేణమైత్రేణచకృతమితివాక్యే ఆవయం కర్తృత్వస్యైవప్రతీతేః చైత్రమైత్రాభ్యాం కృతమితిసమాసే సముదాయకర్తృత్వస్యైవప్రతీతేః తస్యవాక్యస్య సమాన సమానార్థక త్వాభావేనతస్యతద్వాక్యత్వాభావాత్ అనిలిఖించి ప్రథమావిభక్త్యం తములతో ద్వంద్వమ్ము నొనరించినచో సమానవిగ్రహ వాక్యములు సమానార్థకములు గానేరవనియు నిత్యాదికమైన శేఖరకారతాత్పర్య ము పార్థమూర్తిగారు (2-8-16) దేశమాతపత్రికలోం బ్రకటించియుం డిరి ప్రథమాంతములతో నేద్వంద్వవిగ్రహము సేయవలయుననుటకుం గార ణము లఘువాక్యము శేఖరకారుం డుద్ఘోషిం చుచుండంగా జతుర్థీవిభక్త్యంతములతోనున్న యదగ్నయేచప్రజా పత యేచేతి శ్రుతివాక్యమ్మతని మతమందు నితరేతరయోగ ద్వంద్వవివరణ వాక్యంబునక డీరదనియెట్లు వాకొనందరంబయ్యెడు యదగ్నయేచ ప్రజా పతయేచ సాయంజుహోతీయనునట్టి యీ వాక్యమందును కారకాణాం క్రియాసమర్థత్వాత్ అను భాష్యోక్తింజేసి క్రియాకారక సబంధ మంత రంగము గావునం జతుర్థీకారకములైన యగ్నిప్రజాపతు లిద్దఱును ప్రత్యేక ప్రత్యేకము గా జుహోతి యను క్రియ తో నన్వయింతురుగాని చ శబ్దార్థమును బ్రధానముగాం జేసికొని యట్టియర్థ ముతో నన్వయింపరు.

(8) మీమాంసాన్యాయప్రకాశమునందు బ్రస్తుతమైన "యదగ్న యేచే" తిశ్రుత్యర్థ మి ట్టు విమర్శింపబడెను. అ వ ధా న ము తో నవధరింపుడు.

(1) "అగ్నిర్జ్యోతిర్జ్యోతిరగ్నిస్స్వాహా" యను మంత్రవర్ణ ముచేతనే శ్లో॥ తద్ధితేన చతుర్థ్యావామంత్రవర్ణేన వాపునః దేవతా యావిధిస్తత్ర దుర్బలంతు పరంపరమ్ అను శాస్త్రమ్మున విహితమ్మయిన యగ్నిదైవతపదార్థమును ననువదించుచు యదగ్నయే చ ప్రజాపత యేచే తిశ్రుతివాక్య మొక్క ప్రజాపతి దేవతనే విధించుచున్నది, యని సిద్ధాంత పక్షము. ఈ పక్షమ్మున ననూదితుండగు నగ్ని యొక్క సముచ్చయము తోఁ బ్రజాపతియొక్కండే విధింపఁబడుచున్నందున నీవేదశ్రుతియందు వాక్యభేదము లేకయే యర్థసమన్వయంబయ్యెడి. (2) "యదగ్నయేచ" తివాక్యమే యగ్నిప్రజాపతుల నుభయులను విధించుంగావున నగ్నియు నూదితుండు గాఁడని వేఱొకపక్షమ్మున వాటిల్లు. ఈపక్షంబున నగ్ని ప్రజాపతు లిద్దఱు నీశ్రుతిచేత విధేయులే కావున "శ్లో. అనేకపదసంబద్ధం। యద్యేకమపి కారకమ్। తథాపి తదనావృత్తైః ప్రత్యేకం నవిధీయతే" యనుశాస్త్రంబున "అగ్నయేజుహోతి. ప్రజాపతయేజుహోతి" యని వాక్యద్వయమ్ము రచింపక తీరదు. ఇట్లు మీమాంసా న్యాయ ప్రకాశమున నీశ్రుత్యర్థము నిర్ణయింపఁబడినది. ఈరీతిని దేవతాద్వయ విధానపక్షమ్మున (౧) "అగ్నయేజుహోతి (౨) ప్రజాపతయేజుహోతి" అని రెండువాక్యమ్ములు రచింపకతీరదు గాన జుహోతిక్రియతోడనే సామర్థ్యసంబంధము గలిగి తమలోఁ దమకు నిసుమంతైనను నట్టిసంబంధము లేక ప్రత్యేక ప్రత్యేకాహుతులు గొనియెడి యగ్నిప్రజాపతి దేవతలకు, వాక్యములోని చకారద్వయమ్మును జూచినంతమాత్రముననే యితరేతరయోగోదాహరణముగాఁగ శేఖరకారమతమాందంగీకరింపక తీరదని ద్వంద్వవాదు లెట్లు బలాత్కరించెదరో! మిక్కిలి వింతగా నున్నయది. అందున "యదగ్నయేచ ప్రజాపతయే చే"తి వాక్యమితరేతరయోగోదాహరణముగా నెన్నండును స్మరించుటకునైన వలను పడదు. కనుకనే "అతశ్చ కారస్సముచ్చయం ప్రాధాన్యేన బ్రూతే యేన ప్రధానస్యైకస్య విధానాన్న వాక్యభేదో భవేత్। కింతు కారకద్వయోపసర్జనత్వే నైవ నతం బ్రూతే। సముచ్చితే అగ్నిప్రజాపతీ ఇతి ప్రధానద్వయవిధానేచ వాక్యభేదస్స్యాదేవ" —అని మీమాంసా న్యాయప్ర

కాశమందు ‘యదగ్న యేచే’తి వాక్యమందలి చశబ్దములకు సముచ్చయార్థమే వివరింపఁబడినదిగాని యితరేతర యోగార్థ మెన్నఁబడలేదు. వాక్యభేదమును దేవతాద్వయవిధిపక్షమున రచింపక తీరదని నిశ్చయింపఁబడినది. ఇట్టిది వీరికి నిదర్శనంబు.

(౪) ఇట్లు “యదగ్నయేచ ప్రజాపతయేచ” అను వాక్యములోని చ, శబ్దములకు : సముచ్చయార్థమే కాని యితరేతరయోగార్థముగా నందున నితరేతరయోగోదాహరణ వాక్యముగా నిన్వటిల్లుటకు మీమాంసామతమునందుఁ గాని శేఖరకారాది వ్యాకరణమతమునందుఁ గాని యెన్నండును దీనికి ప్రసక్తిలేదని సిద్ధాంతమగుచున్నది. “యదగ్నయే” చేతిశ్రుతివాక్యము నిరుదాహరణముగ పండితుల నాశ్రయించినను, దనకు నేవిధమైన యుచ్చార్థములేక సముచ్చయార్థమే నిశ్చితమై, తనకు నేవిధమైన యితరేతరయోగార్థము లేక యనితరసాధారణ దుర్యోగార్థమే నిశ్చితమై యేకవాక్యత లేనందున రెండుచెక్కలుగా ప్రక్కలింపఁబడునట్టి శోచనీయావస్థ తటస్థించుచుండఁగా, నట్టి వేదీయ శ్రుతిని నిదర్శనంబుగా నెన్నుకొని శరణుచొచ్చినచోఁ దనకు నేమో! గతులు గలుగునని పేరాసపడిన ద్వంద్వవాదుల యీసూత్రీయార్థ వివరణవాక్యగతి యేమికానున్నదో సుధీమణులే శోధింతురుగాక! ద్వంద్వవాదుల పరిష్కృతసూత్రార్థవివరణవాక్యమునకు శాస్త్రమ్మున రెండు వ్రక్కలై మాపుచెడిన యీవేదవిశారోక్తి శరణంబుగాఁ జాలదుగావున “మహాగజాః పలాయంతే! మశకానాంతు కాగతిః” అనిన యీనిర్వేదకారిలోకోక్తి గే శరణంబయ్యెడు గావున! కాఁబట్టి “అమహత్తులకును నపుంసక లింగశబ్దములకును” అనిన యీద్వంద్వవిగ్రహభ్రష్టవాక్యమ్ము విజయనగరమునుండి విజయముసేసి యెంతో విగ్రహించుచున్నను శాస్త్రంబున వేఱే యుచ్చార్థములేక సముచ్చయార్థమే నిలుచుచిటివ్రాంతమై తప్పనందున వైయాకరణులు జీవించియుండ సముచ్చయార్థమందు ద్వంద్వంబు దుర్లభంబని ద్వంద్వవిగ్రహమును విగ్రహించిన పార్థమూర్తిగారి వాక్యము సార్థకమయ్యెడు మనుచు శ్లాఘించెదంగాక!

ఇది 2వ, వ్యాసఖండనము. ఇట్లు సుధీమణివిధేయుఁడు,

(సశేషము) కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి.

—♦ ద్వంద్వోపశమనము. ♦—

——;c:——

25-4-1917. దేశమాత.

తృతీయవ్యాసఘట్టము.

(ద్వంద్వార్థవివరణము.)

శ్లో॥ పండితాఖండలాఖండ । సమ్మోదామృతదోహదమ్
ద్వంద్వోపశమనంకుర్వే । సోహంసత్కర్మధారయః॥

ఆ॥గీ॥ గౌరవధీః కల్లూర్య । న్వయవేంకటరామశాస్త్ర్య
హంతుగదేయమ్ । తాతాసుబ్బారాయా । ఖ్యశాస్త్రి
వరమభి మహామహోపాధ్యాయమ్॥ ౧

(బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశిక.)

ఇతరేతరయోగ ద్వంద్వమనియు, సమాహారద్వంద్వమనియుఁ నిట్టినామముల యన్వర్థత చేతనే యీసమాసములయందుఁ బదార్థముల కూడిక ప్రధానమయియుండునని తేటతెల్లమగుచుండఁగా బ్ర॥ తాతా సుబ్బారాయశాస్త్రులవారి ద్వంద్వమునకు నట్టిసముదాయార్థము లేదని యు ద్వంద్వములోని వస్తువులు వాక్యార్థములో మాత్రమే బుద్ధికిఁ దోఁచుననియు, మిక్కిలి వింతయైన యర్థమ్మును సమర్థించి లోకులచిత్తమ్ములు సంశయ డోలాక్రీడాయత్తమ్ములుగ జేయుచున్నందున దీని వాస్తవార్థము సప్రమాణముగా మొదటఁ గొంతచర్చించి చూపఁబడు. అ౨. పా౨. సూ. ౨౯. "చార్థేద్వంద్వః॥ అనేకంసుబంతం చార్థేవర్తమానంవా సమస్యతేసద్వంద్వః" అనఁగా ననేకపదమ్ములు చ శబ్దార్థమున నమరుచు వికల్పమ్మున సమసించు;

ఉంద్యాది ద్వంద్వంబనఁబడెడి. ని॥ చాన్వాచయసమాహారేతరేతరస
ముచ్చయే॥ యనునమర నిఘంటున నవ్యయమైన చ శబ్దమునకు (1)
అన్వాచయము (2) సమాహారము (3) ఇతరేతరయోగము (4) సము
చ్చయము— అని నాలుగర్థమ్ములు గలవు.

(1) ఈశ్వరుం డుపాధ్యాయుండును సేవింపఁబడవలయు.— ఈ
వాక్యమ్మునఁ జశబ్దార్థ్యాయ 'ను' శబ్దార్థసంబంధ మొక్కరికే యుండఁ
గాఁ దమలోఁ దమరు మిళితులుగాకుండ నీశ్వరుండు, నుపాధ్యాయుం
డును వేఱువేఱుగా సేవాక్రియతో నన్వయించుచున్నందున నిట్టి సము
చ్చయార్థమున ద్వంద్వము రానేరదు.

(2) భిక్షుంగూర్చి తిరుగుము; గోవునుండీసికొనిరమ్ము;—ఇచట
భిక్షాటన మవశ్యమును సలుపఁదగినది గానఁ బ్రధానము; ఆవు గనం
బడినయెడఁ దోలుకొనిరమ్ము. లేనియెడఁ బ్రయత్నమునఁ బోవలదని
భావము గనుక నిట్టి ప్రధానాప్రధాన క్రియార్థలంబునఁ జెప్పందగిన
యన్వాచయార్థమందును. ద్వంద్వముగలుగనేరదు. (3) చైత్రమైత్రులు
కార్యసహాయమ్మొనరింపవలయు ఇటఁ జైత్రమైత్రు లొండొరులు గలిసియే
(ఇతరేతరయోగమున) సహాయము కార్యము లేవలయునని యుద్దేశి
కును బరస్పరసాపేక్షత తోఁచుంగాని ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగా కార్య
సహాయమొనరింపవలయు ననితోఁపదు. ఈయుదాహరణమున కార్యసహా
యమ్ము సల్పుచుటలోఁ జైత్రమైత్రుల పరస్పరసంబంధము
స్పష్టమగుచున్నందున ద్వంద్వము రాఁదగు. (4) విప్రుని కొఱకు
ఛత్రోపానహ మ్మొసంగఁబడియె ఈవాక్యమున ఛత్రమును బాదు
కలును సమాహార (ఈమొత్తము) మొక్కటిగా నీబడినట్లు స్ఫు
రించి పరస్పరసంబంధము వెల్లడియగుం గాని యొకమాఱు ఛత్రిమును
వేఱొకమారు పాదుకలును విడివిడిగా నీఁబడినట్లు గోచరింపదు ఈలక్ష్య

మునందుంగూడ దానక్రియలో గొడుగునకును, బాదుకలకును (నీమొత్తమ్మునకు) బరస్పరసాహచర్యము ప్రకటితమగు చున్నందునఁ దద్వాచక పదములకు సమాహారద్వంద్వము రాఁదగియుండు. ఈరీతిని నెచ్చటఁ బదార్థములకుఁ బరస్పరసాపేక్షత యనఁగాఁ గ్రియ నెఱవేఱుటలో సాంగత్యముండునో యచ్చటనే ద్వంద్వము వచ్చునని ఫలితార్థము. ఇట్టిసాంగత్యము ద్వంద్వవిగ్రహములోని ప్రతిపదార్థమును జార్థముతో నన్వయించుతఱినే యమరియుండును. ఈతాత్పర్యమే కౌముదియందు "మిళితానామన్వయ ఇతరేతరయోగః॥" అనుచు మిళితమ్ములగు పదార్థములు, ఏకక్రియతో నన్వయించుచో నితరేతరయోగాదకమని నిర్వచించి వెల్లడింపఁబడెను. ఇందులకుఁ బ్రతిభటమ్ముగా "పరస్పరనిపేక్ష స్యానేకస్య ఏకస్మిన్నన్వయః॥, అనినిర్వచించి యన్యోన్య సంబంధములేని పదార్థములేక క్రియతో నన్వయించెనేని సముచ్చ మనియుంగూడ నుదాహరింపఁబడినది. సముచ్చయబోధక వాక్యములోని పదార్థములలో సామాన్యముగా నొక్కదానికే చార్థము సంబంధించు. అందున ద్వంద్వవివరణవాక్యమున ననేక శబ్దప్రయోగంబును, సముచ్చయబోధక వాక్యమున సామాన్యముగా నేక చ శబ్దప్రయోగంబును నుండకతీరదు కనుకనే చార్థేషూత్రస్థమహాభాష్యమ్మున నిట్లుదాహరింపఁబడియె. "ఇతరేతరయోగే ప్లక్షశ్చ న్యగ్రోధశ్చేత్యుక్తే గమ్యతే ఏతత్. ప్లక్షోపి న్యగ్రోధసహాయో న్యగ్రోధో ప్లక్షసహాయ ఇతి॥ ప్లక్షశ్చ న్యగ్రోధశ్చేత్యుక్తే సమాహారే ప్రక్రియతే ప్లక్షన్యగ్రోధమితి। తత్రాయమప్యర్థః॥ ద్వాద్వైకపద్యాభ్యోనపరితవ్యోభవతి॥ సమాహారైకత్వాదేవసిద్ధమ్"—ఇట్లు ఇతరేతరయోగసమాహార ద్వంద్వముల వివరణవాక్యములయందుఁ జ శబ్దమ్ము లనేకమ్ములుండి స్వార్థ [చశబ్దార్థ]మైన పరస్పరసహాయ్యము ప్రధానముగా నున్నట్లు స్ఫురింపఁజేయు

చుండెడి. ఇట్టి సహాయ్యమే సాహిత్యమనియు సమాహారమనియు, సముదాయమనియుఁ బర్యాయపదంబులచేత వ్యవహరింపఁ బడుచున్న యది. కనుక ద్వంద్వమునందు సముదాయము సమాసార్థమై ప్రధానముగానుండెను. ఈసమాసంబున సముదాయము ప్రధానార్థమై భాసిల్లునని యీ తాత్పర్యమే యీసూత్రమును విమర్శించుతఱిని ననేకస్థలంబులందు "సముదాయాత్సిద్ధం। సముదాయాత్సిద్ధమేతత్।కి మేతత్సముదాయాత్సిద్ధమితి। ద్వివచన బహువచనాప్రసిద్ధిరితి చోదితమ్। తస్యాయం పరిహారః.........నైకార్థ్యమ్॥ అని పతంజలి భగవానులచేతనను "సముదాయాదితి। ద్వంద్వేన సముదాయరూపో ర్థోభిధీయతఇతి ద్వివచనబహువచనసిద్ధిః॥ నైకార్థమితి॥ ఉద్భూతావయవభేదస్సముదాయోభిధేయోనతుతిరోహితావయవభేదఇత్యర్థః॥ అని కైయటోపాధ్యాయుల చేతనను స్పష్టపఱుపఁబడినది. లోకములో నొకటికంటె నెక్కుడుపదార్థములు మేళగించినపుడేగదా! సముదాయ మేర్పడును. అందున నన్యోన్యమును క్రియలో విశనాడస్తు తోచినపదార్థములం జెప్పుపదముల తో ద్వంద్వసమాసము చేయుఁబడును. అటులు తోఁపనిపదార్థములం జెప్పుపదములతో ద్వంద్వసమాసము సేయఁగూడదు—"ఈశ్వరుండు పాధ్యాయుండును సేవింపఁబడవలయు, నని యీ వాక్యమ్మున నీశ్వరునకు నుపాధ్యాయునకును నేకంబైన సేవాక్రియతో సంబంధముండి శాబ్దబోధలో సాహిత్యము తోఁచుచున్నను వారిద్దఱును సేవింపఁబడుటలో నన్యోన్యసాహిత్య [మేళనము] ముతోఁచు చుండనందునఁ దద్వాచక పదంబులకు ద్వంద్వమ్ము రానేరదు. ఇట్టియర్థమే శబ్దేందుశేఖరమందు "అసామర్థ్యాదితి, అనేక సుబంతానాం చార్థేన్యత్రైకార్థీభావేనైకార్థీభావరూపసామర్థ్యాభావాత్. అని స్పష్టపఱుపఁబడినది దీనిభావము సముచ్చయార్థబోధకవాక్యసుటకంబులైన పదమ్ములు చార్థమైన సాహి

త్యమంచు, అనఁగాఁ బరస్పరమేళన రూపార్థమందు వర్తిల్లినందున నేకార్థీభావరూపంబగు సామర్థ్యము లేమిం జేసి సముచ్చయమ్మున ద్వంద్వము రాఁగూడదు. ఇట్లు ద్వంద్వమునందుఁ దద్ఘటక పదార్థమేళనమే యేకార్థీభావరూపసామర్థ్యమునకు నియామకమని విశదమగుచున్నది. ఈతాత్పర్యమే చార్థసూత్రస్థమైన శబ్దకౌస్తుభమందును "తత్ర సముచ్చయాన్వాచయయోర్న సమాసః। అసామర్థ్యాత్। ఏకార్థీభావే హి సతి పుష్పవంతౌ పశ్యేత్యాదావివ ఏకపదోపాత్తౌ మిలితావేవ అన్వియాతామ్! నతు ప్రత్యేకమ్" అని యుద్ఘోషింపఁబడుచుండు. వైయాకరణాదిమతమ్మున ద్వంద్వఘటకపదార్థములకు సాహిత్యము విధి ప్రాప్తముగన్కనే తన్మతంబునకు వ్యతిరేకముగా నీక్రిందిరీతిని సిద్ధాంతముక్తావళి యందు నైయాయికమతంబునఁ "ప్రాప్తిపూర్వకో హి నిషేధః। అనున్యాయమ్మును బురస్కరించుకొని సాహిత్యము నిషేధింపఁబడుచున్నయది. "ద్వంద్వే తు ధవఖదిరౌ ఛింధీత్యాదౌ ధవశ్చ ఖదిరశ్చ విభక్త్యర్థద్విత్వప్రకారేణ బుధ్యతే తత్ర న లక్షణా। న చ సాహిత్యే లక్షణేతి వాచ్యం। సాహిత్యశూన్యయోరపి ద్వంద్వదర్శనాత్। న చైకక్రియాన్వయిత్వరూపం సాహిత్యమస్తీతి వాచ్యం। క్రియాభేదేపి ధవఖదిరౌ పశ్య ఛింధీత్యాదౌ తద్దర్శనాత్। సాహిత్యస్యాననుభవాచ్చ। అత ఏవ రాజపురోహితౌ స్వారాజ్యకామౌ యజేయాతామిత్యత్ర లక్షణాభావాత్ ద్వంద్వ ఆశ్రియతే। తస్మాత్సాహిత్యం నార్థః కింతు వాస్తవభేదో యత్ర తత్ర ద్వంద్వః" పైనింజూపిన నైయాయిక మతమందు ద్వంద్వసమాసమగుటకుఁ బదార్థముల యన్యోన్యసాహిత్యముగాని యేకక్రియతో నన్వయించుటచే నగునట్టి శాబ్దబోధలోని సాహిత్యము, గాని ప్రయోజకము గాదని యుద్ఘోషింపఁబడుచున్నయది. నైయాయిక మతమందు "కర్మకరులగు చైత్రమైత్రులకు రూప్యమిమ్ము—ఈవాక్యము చైత్రునికి రూప్యమిమ్ము— మైత్రునకు రూప్యమిమ్ము"

అనిన వాక్యము వంటిదియేయయి ప్రత్యేకముగా రూప్యమిమ్మనిన యర్థముతోఁచును. ఒకానొకచోఁ బ్రకరణసందర్భమునం జేసి పనివాండ్రకు చైత్రుని మైత్రునిం జేర్చియే యాసముదాయమునకు రూప్యమిమ్మనియుంగూడ నర్థము కావచ్చునుకాని యట్టియర్థనియమములేదు. వైయాకరణమతమునఁ బైవాక్యమునఁ జైత్రుని మైత్రునిం జేర్చియే యాసముదాయమునకు రూప్యమిమ్ము — అనిన యీయర్థమే ముఖ్యార్థమగు. నేత్రలోకమునందీ వాక్యమున నున్నచో వేర్వే అనిన యర్థముగూడనై కావచ్చును. "సహోదరునకు వరహాకట్నము చదివించె, ననఁగా నీద్వంద్వమున నుభయులకు నొక్కొక్కనికే వరహా కట్నమని యర్థమైనట్లు, అగ్నివరుణులకు నాహుతి యిచ్చెనన్న ద్వంద్వమ్మునం గూడ నగ్నిని వరుణునిఁ జేర్చియే యాసముదాయమునకు నేకాహుతి యిచ్చెనన్నది ముఖ్యార్థముగాని వేర్వేఱుగా నాహుతి యిచ్చెననుట ముఖ్యార్థముగాదు. ద్వంద్వమున సముదాయమే ప్రధానార్థము. పీతాంబరః ఇత్యాదిబహువ్రీహిసమాసములయందు సమాసఘటకంబులైన పదములయర్థములు ప్రధానములుగాక యన్యపదార్థమ్ములగు కృష్ణాదులు ప్రధానమగునట్లు, కుక్కుటమయూర్యౌ, — ఇత్యాది ద్వంద్వములయందును ద్వంద్వఘటకములైన కుక్కుట మయూరీత్యాది పదముల యర్థములు ప్రధానముగాక యన్యపదార్థమ్ములగు సముదాయమే ప్రధానంబగును. కుక్కుటము మయూరియునిట విశేషణమ్ములై సముదాయమను విశేష్యమ్మగు కనుకనే, "అతిమయూరి" [కుక్కుటకము...] — ఇత్యాదిసమాసములయందు నుపసర్జనమౌటం జేసి "గోస్త్రియో, రితిసూత్రమున మయూరీశబ్దమునకు హ్రస్వము గల్గెనురీతిని, కుక్కుటమయూర్యౌ అను చోటంగూడ ద్వంద్వసమాసార్థమైన సముదాయము ప్రధానముయి మయూరీపదార్థ ముపసర్జనముగాన హ్రస్వమువచ్చునని భాష్యముల సంకేతమునకాని "ద్వంద్వేచ

ప్రతిషేధో వక్తవ్యః" అను వచనమ్మున నివారింపఁబడినది. ఇట్టి భాష్య
తాత్పర్యమే గోస్త్రియోరితి సూత్రస్థశబ్దేందుశేఖరమందును "యద్యపి
కుక్కుటమయూర్యావితి ద్వంద్వే బహువ్రీహావివ ఏకవిభక్తిత్వ్యుపసర్జన
త్వం ద్వంద్వః ప్రథమాంతానామేవేతి చార్థేద్వంద్వ ఇత్యత్రవక్ష్యతే
ఏకవిభక్తిత్వ్యుపసర్జనసంజ్ఞాపి ఉద్భూతావయవ భేదసాహిత్యం ప్రతి మ
యూరీపదార్థస్య తత్త్వమస్తి। సర్వత్ర ద్వంద్వే సాహిత్యమేవ విశేష్యమితి
చార్థసూత్రభాష్యే స్పష్టమ్। తథాపి భాష్యే ద్వంద్వేనేతి వచనారంభా
న్న దోషః॥ అని స్పష్టపఱుపఁబడినది. ద్వంద్వసమార్థము సముదాయమై
ప్రధానముగాఁ బరిఢవిల్లునని యీయర్థమే॥ "ఉద్భూతావయవభేదస
మూహస్య ద్వంద్వే విశేష్యతయోపసర్జనసంజ్ఞాయా అప్రాప్త్యా ద్వంద్వే
చేత్యపి న బహువ్రీహావితి వదతితత్త్వమ్ అత ఏవ గోస్త్రియోరితి సూత్రేకు
క్కుటమయూర్యావిత్యాదౌ హ్రస్వవారణాయ ద్వంద్వేనేతివచనమా
రబ్ధమితి దిక్॥ అని సర్వనామసంజ్ఞానిషేధకమగు "ద్వంద్వే చే", ఇతి
సూత్రమందలి శేఖరమందును "న బహువ్రీహావితి వదతి। అనువాదకమితి
శేషః। ఇతరేతరయోగద్వంద్వేపి సముదాయస్య విశేష్యతాయాం సాధక
మహా। అత ఏవేతి। సముదాయస్య విశేష్యత్వాదేవేత్యర్థః అని యత్రి
త్యచంద్రకలా వ్యాఖ్యానమందును జాటఁబడుచుండె. మఱియు ద్వంద్వ
మ్మున సముదాయార్థము ప్రధానముగన్కచే ఏకవిభక్తితిసూత్రమ్మునన్నై
నజ్ఞాపకతం జేసియు (1) తత్పురుషేతుల్యార్థేతి సూత్రస్థ భాష్యమందలి
పరమే కారకే, పరమేణ కారకేణేత్యాది ప్రయోగంబులం జేసియు;
(2) పూరణగుణేతి సూత్రమునందు సమానాధికరణ షష్ఠ్యంతముతో
సమాసనిషేధము సేసిన సారస్యమునం జేసియు (3) సమాసాంతవిభక్తి
తోఁ గూడ విగ్రహము సేయుట శాస్త్రీయమని విశదపడుచున్నది
ద్వంద్వవిగ్రహము సూత్రము ప్రథమాంతములతో దనే కాని యన్యథా

నేయంగూడదని నియమింపఁబడుచున్నయది. ఏల యందురేని వినుండు. కర్త్రద్యర్థక కారక విభక్త్యంతములనే ద్వంద్వవిగ్రహంబు సల్పినచోఁ గ్రియాకారక సంబంధము నంతరంగము కాన నవయవంబులతో విగ్రహమునందలి కారకమ్ములకుఁ గ్రియతోడనే సామర్థ్యమున నన్వయంబుండి యవయవియైచార్థంబైన సాహిత్యమును బ్రధానముగాఁ జేసికొని యన్వయించుట సంభవింపకపోవును. "సహయుక్తే" ఇత్యాది సూత్రస్థభాష్యవచనాదులంజేసి ప్రథమ కాదగు కారకవిభక్తియే కావున ద్వంద్వవిగ్రహస్థ ప్రథమాంతార్థములకున్నను క్రియతోడనే సంబంధముండి చార్థమైన సాహిత్యముతో విశేషణాత్వసంబంధమున నన్వయము కుదురుటం బట్టి యట్టులనవలదు. కేవల ప్రాతిపదికమ్ములకుఁ బ్రయోగమ్ము లేమిం జేసియు, విభక్తులలోఁ బ్రథమకే ప్రాథమ్యమ్ము గాంచేసియు, ధాన్యపలాలన్యాయంబున వినియా ప్రాతిపదికార్థక ప్రథమాంతములతో విగ్రహంబు సల్పుట సరసమ్మయ్యెడు. కావుననే "తత్రావశ్యం కయాపి విభక్త్యా కేనచిల్లింగేన నిర్దేశః కర్తవ్యః। అన్యథా కస్మిన్నర్థే శాబ్దికలాపనసౌకర్యం సకలాంమాహరతి। నాంతరీయకత్వాత్ సమానబాధే యుత్తావదాదాయతుషపలాలాన్యుత్సృజతి" అనిన భాష్యే, (౩—౩—18) సూత్రస్థభాష్యంబును, "సత్త్వభూతోఽర్థో విభాలింగసంఖ్యాభ్యాం నచ నిర్దేష్టుం శక్యత ఇతి తయోశ్శబ్దేనోపాదానం॥ శబ్దసంస్కారమాత్రమేవ తు తదుపాదానే ప్రయోజనమిత్యర్థః॥" అనిన యుద్యోతగ్రంథంబును, "తత్ర ప్రాతిపదికార్థమాత్రవ్యాఖ్యానాయ ప్రథమయా విగ్రహః కేవలాశ్రియతే" అనిన ప్రథమానిర్దిష్టమితి సూత్రస్థశబ్దకౌస్తుభమ్మును, "నిర్విభక్తికస్యోచ్చారణాసంభవేన తత్సామర్థ్యాయోగాత్ ప్రాథమ్యాదన్వితార్థకత్వాల్లఘుత్వాచ్చ ప్రథమైవోచ్చారితేత్యస్యావశ్యం శక్యత్వాదిత్యర్థః॥" అనిన ప్రథమానిర్దిష్టమితి సూత్రస్థ శేఖరంబును సంగతంబయ్యెడి. ఇట్టి శాస్త్రప్రమాణంబునం జేసి ప్రాతిపదికార్థసూత్రమే ప్రధానముగాఁగల ద్వంద్వవిగ్ర

హస్త ప్రథమాంతముల యర్థము విశేషణమై వాక్యమగు సాహిత్య
ముతో నన్వయించుట సిద్ధాంతము. ఇందున ద్వంద్వస్థప్రథమా సద్వ
దా ప్రథమాంతముల తోడనే విభక్తి యన్వయించవలయునని భాష్యతాత్పర్యము
అత్రత్యజ్ఞని నియతవిభక్తిత్వే హేతుకమైనయున ద్వంద్వసమాసమున నేకవిభక్తి
సూత్రమున నుండునని చెప్పుకొని నోప్త్రిమో, కితి సూత్రమున ప్ర
స్వాంబు భాష్యంబున శంకింపఁబడియెను. ఇట్లుండ సద్వివిధంబులను
ద్వంద్వమ్మున సాహిత్యము ప్రధానముగాఁ గల ద్వంద్వవాదు లుదాహ
రించుకొన్న "అమహాన్నపుంసకములకు మువర్ణకముగు" నన్న ద్వంద్వ
స్థలమున సమాహారద్వంద్వవాచకములును నపుంసకవాచకములును నుభయ
మ్మును మిళితమైన చోటనే మువర్ణకము గలుగునని యర్థము ముఖ్యం
బని యొప్పికొనక తిరము గాన పాణిపదము, కురుకురుక్షేత్రము, మధు
రాపాటలీపుత్రము ఇత్యాదులే సాధువులై సూత్రసార్థక్యము గలిగి
నందున, పదము, కురుక్షేత్రము, పాటలీపుత్రము, ఇత్యాదులు మువర్ణ
కము లేమింజేసి సమరాంగణపార్థమూర్తిగారు చెప్పినకతిని సాధువులు
గాకపోలసివచ్చును. ఒకవేళ ద్వంద్వవాదులు ద్వంద్వమ్మునకు నిట్టి
సముదాయార్థమంగీకరింప మాకు లేని యప్పుడు "సమాసనిర్దేశోయమ్।
తత్రనజ్ఞాయతే। కఆనిః కోంత ఇతి। తద్యథా, అజావిధనౌ దేవదత్తయజ్ఞ
దత్తౌ॥ ఇత్యుక్తేతత్రనజ్ఞాయతే కస్యాజాధనం కస్యావయఇతి" అనిన
'యాద్యంతౌటకితౌ' వితిసూత్రస్థభాష్యమ్మును, "యద్యపి దేవదత్తస్య
యజ్ఞదత్తస్యచాజా అవయశ్చేగసమితివాక్యేపి క్రమవ్యవస్థానాస్తి తథా
పి సమాసేసుతరాం నాస్తీతి ప్రతిపాదయితుం సమాసనిర్దేశ ఇత్యుక్తమ్
అనిన యత్రత్యకైయటగ్రంథమ్మును, "యత్రన సాహిత్యస్య నియమేన ప్ర
తీతిః పృథగుపస్థితిశ్చ, తత్రాపి చేన్న క్రమవ్యవస్థా కిముపక్తవ్యం సా
హిత్య ప్రతీతావపృథగుపస్థితిశ్చేత్యర్థః" అనిన యుద్యోతమ్మును విరో
ధించును ఇంతియగాక, "లక్ష్యలక్షణే, వ్యాకరణమ్" అను వార్తికమున

లక్ష్యలక్షణే, యను ద్వంద్వస్థలంబున "లక్ష్యంచలక్షణం చైతత్సము దితం వ్యాకరణంభవతి। కింపునర్లక్ష్యం లక్షణంచ శబ్దోలక్ష్యఃసూత్రం లక్షణం ఏవమప్యయందోషః। సముదాయే వ్యాకరణశబ్దః ప్రవృత్తో వయవే నోపపద్యతే॥ సూత్రాణిచాప్యధీయాన ఇష్యతే వైయాకరణఇతి" అని వ్రాయంబడినః స్పశాహ్నికభాష్యమ్మునునిజంబుగా పస్పశంబయ్యెడు. వేయేలఅన్యపదార్థప్రధానమైన బహువ్రీహిపోలెనే ద్వంద్వమ్మును నవ్యయ చశబ్దార్థమే (సముదాయము) ప్రధానముగాఁ గలదని యోచుకొనుచుఁ జార్థంబులకుంబోలె ద్వంద్వమ్మునందునుజార్థ ప్రాధాన్యంబునంజేసి లింగసంఖ్యలుండఁ గూడదని చార్థేసూత్రమున భాష్యకారులు శంకించుకొని సమాసమ్మున మాత్రము లింగసంఖ్య లుండుట స్వాభావికంబనిసమాధానముచెప్పిరి. ఇటులు ద్వంద్వము నం దు నింత ప్రధానశిరోమణిగాఁ బరిఢవిల్లుచున్న సముదాయార్థసంపద శాస్త్రిలవారిచేత నామమాత్రావశేషము గాఁగఁ జేయంబడి విడువంబడినది. సుబ్బారాయ శాస్త్రులవారి బ్రహ్మ (శ్రీ) లిపి యే బ్రహ్మలిపి (శ్రీ) యని నమ్మినవారికి నీభాష్యమతమంతయు దూష్య మతము గావలసినదేగాని సందియమ్ములేదు. కాని గ్రుడ్డితనముకంటె మెల్ల కొంత మేలన్నటులు కొంచెము మేలుమాత్రముకలిగినది. శబ్ద శాస్త్రమతం బింతటితో నస్తమించిపోవునేమో యని స్వయముగా సకల లోకోపకారార్థ మధికారము చెల్లింపఁగాఁ జనుదెంచిన మహా మహోపాధ్యాయ సుబ్బారాయశాస్త్రులవారి పాండిత్య రాజ్య సమయ మ్మున ద్వంద్వసమాసమున నుండి ఛీత్కరింపఁబడిన ప్రధాన సాహిత్యా ర్థము గజో పి మిథ్యా పలాయనమపి మిథ్యా। అనురీతి నవలంబింపకుండ "వ్యావృత్తాయత్పరస్వేభ్యః శ్రుతౌతస్కరతాస్థితా" యను కాళిదాస వచనమ్ము ననుసరించి దిలీపమహారాజు మహారాజ్యసమయంబునఁ బరధనముల నుండి పరాఙ్ముఖమైన తస్కరత్వాఖ్య శబ్దమును మాత్రమే

పట్టుకొని ప్రేలాడినటులు క్రియాకారిత్వమున నామరూపములేక శాబ్దబోధనైనను బట్టుకొని యూగులాడుచుండుట యెంతోమేలుగాదె శాబ్దబోధలోని సాహిత్యము సైతము వీరిచేత మూలముట్టగ నిర్మూలింపఁబడవలసినదయేకాని దానింగూడ మటుమాయము సేయవీలులేకుండఁ బానకంబులోని పుడుకవోలె గొప్పగడ్డుగా నొక్కటి యడ్డపడియె. అయ్యది యెద్దియనఁగా ఇతరేతరయోగే ప్లక్షశ్చన్యగ్రోధశ్చేత్యుక్తే గమ్యతే ఏతత్ ప్లక్షోపిన్యగ్రోధసహాయో న్యగ్రోధోపి ప్లక్ష సహాయ ఇతి" యనిపాఠక మూర్తిగారుదాహరించిన భాష్యములోని సహాయశబ్దప్రయోగమే యెక్కడు చిక్కుగాఁ దగులొకని ద్వంద్వమ్మునఁ బ్రధానశిరోమణిగాఁదలఁ దిప్పగొనుచున్న సాహిత్యార్థమును సాకల్యంబుగ సంహరింపఁగా జేజిక్కనిచ్చినదికాదు శాస్త్రులవారి కష్టార్జిత పాండిత్య పరిశ్రమయంతయు ద్వంద్వసాహిత్య సంహారార్థమే ధారవోయంబడి మూడు పంతులు వ్యాసము నింపఁబడినది. వీరికిసమయస్ఫూర్తిలేకుండెంగాని యయ్యదియు నున్నచో నీశాబ్దబోధసా హిత్యమ్మునకుం గూడ సంహారావస్థ సమకూరును. ఓహాక్ త్యాగే అనుధాతువునకు శాద్వ్యధ్యే తిసూత్రమున ణప్రత్యయముగాని అథవా' భావార్థకఘఞ్ ప్రత్యయము గానిచేయఁగాదాయాఽఽదాయాదిశబ్దమ్ములువోలె హాయశబ్దమయ్యెడు (హాయః త్యాగః) "హాయేన సహితః సహాయః త్యాగీత్యర్థః ప్లక్షసహాయః ప్లక్షత్యాగీత్యర్థః" అనినైభాష్యమునకు నర్థమైప్లక్షున్యగ్రోధము గొంపోరు విడనాడినవియని భావముగాఁ గాఁ; శాబ్దబోధసాహిత్యము సైతము సమసిపోయి వీరికి ద్వంద్వార్థమున బాధబొత్తిగా విఱుగడయై పోవుంగదా పరప్రతారణార్థము పెడయర్థములం జెప్పిస్వపక్షసాధుత్వముంజూపి కొన్నచో నేమిప్రయోజనము? లోవిమూసిననుమాయ వచ్చుంగాని లోకముఖము మూయ నేవారి తరమ్మయ్యెడు వైయాకరణ కిరీటిధురంధరులవిహారంబులీధరా మండ

లంబున విరామంబు నొందెనొక్కా ! ఇపుడు పైనింజూపిన సూత్రసార్థంబు నవలంబించి సమర్థం దాధస్థానంబునఁ దోఁచుచుండెడి ద్వంద్వగర్భ సంభూతసముదాయ సంపదనపహరింపఁగా నేరికిని జేయాఁడదు సరియే గదా నోరైననాడదనియే నేఁబ్రతిజ్ఞ వట్టెద. కాఁబట్టి ద్వంద్వముఖ్యార్థము సముదాయము కాకతీరదుగాన. (1) అగ్నీషోములకు నాహుతి యిచ్చె (2) వధూవరులకు వరహాకట్నంబు చదివించె (3) కర్మకరులా చైత్రమైత్రులకు రూప్యమొసంగె.—ఇత్యాదులందు వరుసగా (1) నేకాహుతియే యగ్నికిని సోమునకును జెందినరీతిని [2] వధువునకును వరునకును వరహాయొక్కటియే చేరినరీతిని (3) చైత్రునకును మైత్రునకును రూప్యంబొక్కటియే సంబంధించిన రీతిని (4) అమహాన్నపుంసకములకును నొక్కటియే ముపవర్ణకంబు గలిగి (1) పాణిపదము [2) మధురాపాటలీపుత్రము—ఇత్యాదులే సాధువులయ్యెడు. ప్రాథమికబోధనైన ద్వంద్వముఖ్యార్థంబు వీడి గౌణార్థ మవలంబించినను గుణాలాభంబు లేదు. (3) వ. వ్యాసఘట్టము.

ఇట్లు సుధీమణివిధేయుడు
కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి
(సశేషము)

2—5—1917 దేశమాత.

(25 తేదీ పత్రిక శేషము)

(బాలవ్యాకరణగుప్తార్థప్రకాశిక)

ద్వం ద్వో ప శ మ న ము.

చతుర్థవ్యాసఘట్టము (సమాసద్వయ సౌలభ్య విచారణము)

శ్లో॥ పండితాఖండలాఖండ। సమ్మోదామృత దోహదమ్।
ద్వంద్వోపశమనంకుర్వే॥ సోహం సత్కర్మధారయః॥ ౧

ఆ.గీ॥ గౌరవధీః కల్లూర్యా। న్వయవేంకటరామశ్రుత్యాహంతుగ దేయమ్
తాతాసుబ్బారాయా। ఖ్యశాస్త్రి సదసుభి మహామహోపాధ్యా
యమ్॥ ౨

ఓసుధీమణులారా !

పూర్వోక్తంబగు తృతీయఘట్టమ్మునఁ గనంబఱచి చినరీతిని ద్వంద్వమ్మునఁ ముఖ్యార్థమయిన సాహిత్యమే స్వీకరించినచో సమాహారద్వాచకముతోఁ గూడిన నపుంసక శబ్దమునకే నుబవ్నకమువచ్చుంగాని వేర్వేఱుగా రాకపోవునని దోషము చూపఁబడెను. శాస్త్రీయమైన ముఖ్యార్థమును విడుచుటలోనగు పెక్కు చిక్కులకులొక్కికొని లక్ష్యసంస్కారము చేసికొనుట కంటెఁ గర్మధారయవ్యాప్తి నవలంబించినయెడఁ గార్యసిద్ధి సులభంబగు ఒకవేళవృద్ధి రాకైచ్ సూత్రస్థమైన యుద్ద్యోతములోని 'మాతాపిత్రోర్మృతేహాసి తిదద్భేదేసాహిత్యంతు క్రియాన్విత్తౌ'' యనిబ్ర॥ సుబ్బారాయశాస్త్రులవారి యుదాహృత గ్రంథమురీతిని శాబ్దబోధలోనే సాహిత్యముగాని, యనఁగాఁ దల్లి మృతినొందిన దినమందును దండ్రి మృతినొందినదిన మందును నని వాక్యార్థములో మాత్రము గలిసియుండియుద్దఱకు మరణంబులు వేర్వేఱుకాలమ్ములందు జరిగినట్లుతోఁ

చినరీతిని నీసూత్రమునం గూడ సమహత్తులకును, నపుంసకములకును ము. వర్ణకము వేర్వేఱుగా నేలరాఁగూడ దని శంకింతురేని యవకాశం బుతో నవధరింపుఁడు. వృద్ధిరాదైచ్" సూత్రమునను ను వాక్యద్వయ రూపమగు గౌరవమ్ము లేకుండ "ఆదైచ్" పదము ద్వంద్వమ్మని యెం చుకొని యందున సముదాయము ప్రధానముగాన, ఆ, ఐ, ఔవర్ణ ముల సముదాయమునకే వృద్ధిసంజ్ఞ కలుగుంగాని ప్రత్యేకముగా, ఆకా రాదివర్ణమ్ములకు వృద్ధిసంజ్ఞ గాదని యూహించి భాష్యమ్మున నీవిధము గ నుగ్గడింపఁబడియె 'వృద్ధిగుణసంజ్ఞయోః ప్రత్యేకం వచనమ్। వృద్ధి గుణసంజ్ఞయోః ప్రత్యేకం గ్రహణం కర్తవ్యమ్। ప్రత్యేకం వృద్ధిగుణసం జ్ఞే భవత ఇతి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్। సముదాయే మా భూ తా మితి" యనుచు నిట్లు అ, ఏ, ఓ వర్ణసముదాయమునకు గుణసంజ్ఞయు ను, ఆ, ఐ, ఔ, వర్ణసముదాయమునకు వృద్ధిసంజ్ఞయును నాసూ త్రములయందలి ద్వంద్వమ్మునంజేసి కలుగుననియు నట్లుకలుగఁగూడద నుచు [1] 'గర్గాశ్శతందండ్యంతామ్। అనుచోట సముదాయ వాక్యపరి సమాప్తియును (2) 'దేవదత్త, యజ్ఞదత్త, విష్ణుమిత్రాభోజ్యతామ్, అనుచోటఁబ్రత్యేకవాక్య పరిసమాప్తియును నీరీతిని రెండున్యాయంబులున్న విగాన,నిచట లక్ష్యానుసారమునఁ బ్రత్యేకవాక్య పరిసమాప్తి న్యాయమ్ము ను (1) "మాలాదీనాంచ" [౬—౨—౮౮] యను సూత్రమున నగు నాద్యుదాత్త విధిరూపజ్ఞాపకమ్మునును (2) నీరెండు హేతువులను బుర స్కరించుకొని వేర్వేఱువర్ణములకే వృద్ధిగుణసంజ్ఞలు చెప్పుదుమని యీ ప్రకరణమ్మున నిశ్చయించిరి!

(1) గర్గదండన న్యాయమేమనఁగా గర్గులందఱునుగలిసి శతధ నము నీయందగుంగాని వారిలో నొక్కొక్కండే శతధనము నీఁదగదు. కాన మొత్తముచేరి యీఁదగిన శతముంగూర్చి దండనక్రియ గర్గులమొ త్తమునీఁదనే సమాప్తిఁజెందునట్లు (1) సమాన (2) సంయోగాది

సంజ్ఞలు పదసముదాయపూర్ణ సముదాయములందే విశ్రమించుగాని ప్ర త్యేకముగాఁ బ్రవర్తిల్లవనుచు నిట్టిస్థలంబులందు గర్గదండన న్యాయ ముదాహరణముగా శాస్త్రమునందు లక్ష్యసంస్కారాను సారమున గ్ర హింపఁబడుననిరి.

(2) దేవదత్తాది భోజన న్యాయమెట్లనఁగా—ఈయుదాహరణ మ్మున దేవదత్త యజ్ఞదత్తాదులు ద్వంద్వమందలి పదార్థములయినం దున సముదాయమే ప్రధానముగానున్నను, గీతవాద్యనృత్త్యాదులు గ లిసి కాఁదగిన నాట్యక్రియవలె సముదాయమందే విశ్రాంతినొందఁ ద గినది కాక భోజనక్రియ దేవదత్త యజ్ఞదత్తాదులందు వేర్వేఱుగా నే సమన్వయింపఁ దగియుండి తృప్తిరూపఫలమ్మును బ్రత్యేకముగాఁ జేయఁ దగినదియైనట్లు వృద్ధిగుణసంజ్ఞాదు లాకారాది వర్ణములయందుఁ బ్రత్యే కముగా విశ్రమించుఁగాని వర్ణసముదాయమునను విశ్రమింపఁదగినవి కా వనుచు నిట్టిస్థలమ్ములందు దేవదత్తాది భోజన న్యాయము లక్ష్యానుసా రమున ద్వంద్వైక శేషాదులయందు దీసికొనంబడుననిరి. ఇట్లు న్యాయ ద్వయముండఁగా దేవదత్తాది భోజనన్యాయమునే ప్రకృతమున నంగీక రించి 'దేవదత్తయజ్ఞదత్తే' తిద్వంద్వమున సముదాయార్థమే ప్రధాన మైయున్నను, భోజనక్రియ నాట్యక్రియవోలె ననేకుల సముదాయము చేతనే నెఱవేర్పఁదగినదికాక దేవదత్తాదులలో నొక్కొక్కరి తృప్తిని మిత్తము తప్పక వేర్వేఱుగానే యెట్లు నెఱవేర్పఁదగియున్నదో యట్లే యీవృద్ధి సూత్రమందును 'ఆదైచ్, అను ద్వంద్వమున సముదాయా ర్థమే ప్రధానమైన ఆ, ఐ, ఔ, వర్ణముల సముదాయమునకు రాదఁగిన వృద్ధిసంజ్ఞ లక్ష్యానుసారమున వేర్వేఱుగా వర్ణములయందు నిశ్చయిం పఁ దగినదియని భాష్యమ్మునఁ జెప్పంబడినది. పైనిఁజూపిన ప్రత్యేకపరిస మాప్తి సముదాయపరిసమాప్తి న్యాయంబులు సమానబలంబులైయుండఁ [illegible]

గాన వృద్ధిగుణసంజ్ఞలయెడఁ బ్రత్యేకవాక్యసమాప్తియే చెప్పుట న్యాయమ్మనుటకును బ్రోద్బలకంబుగా నీకారణమ్మును గ్రంథంబుల వచియింపఁబడినది. ఆకారణంబు వినుండు, ౬. ౨. ౮౭॥ సూ. "ప్రస్థే వృద్ధమకర్క్యాదీనామ్" అను సూత్రమున సర్వప్రకరణంబునందు 'ఇంద్రప్రస్థః, ఇత్యాది సమాసస్థలంబుల నింద్రశబ్దమునకు నాద్యుదాత్తమును విధించుచుఁ బూర్వశబ్దము వృద్ధపదమ్ము కాఁగూడదని నిషేధింపఁబడియె. ఇట్టి నిషేధమ్మున 'మాలాప్రస్థః, ఇత్యాదులందుబూర్వపదవృద్ధశబ్దములైన మాలాశబ్దాదులకు నాద్యుదాత్తము రాకపోవుచుండఁగాఁ మాలాదీనాంచ, ౬. ౨. ౮౮॥ అను సూత్రమున నిషేధబాధనార్థమాద్యుదాత్తవిధి సేయంబడినది. అందున, 'మాలాప్రస్థ, శబ్దములోని మొదటిమాకారము వృద్ధిసంజ్ఞ గలదిగాన నాద్యుదాత్తము గలిగిసూత్రము సార్థకమ్మయ్యె. 'వృద్ధిరాదైచ్, సూత్రమున నింకను ద్వంద్వము ఖ్యార్థమే తీసికొన్నచో (ఆ, ఐ, ఔ,) వర్ణముల సముదాయమునకే 'వృద్ధిసంజ్ఞగలిగి వేర్వేఱువర్ణములకు సంజ్ఞలేనందున 'మాలాప్రస్థ, శబ్దములోని మొదటి కేవలాకారము వృద్ధియనంబడదు. దానంజేసి 'ప్రస్థే, సూత్రమున నిషేధమేతగులక స్వయమ్మగానే యాద్యుదాత్త స్వరమువచ్చుచుండఁగాఁ "మాలాదీనాంచ" ౬. ౨. ౮౮ అనుసూత్రమ్మున నాద్యుదాత్తవిధి వ్యర్థమ్మగు. కాఁబట్టి యీసూత్రమే వృద్ధిసంజ్ఞ వర్ణసముదాయమునకుఁ గాదనియు, బ్రత్యేకవాక్యపరిసమాప్తి న్యాయమ్మున వేర్వేఱు వర్ణములకే సంజ్ఞయనియు జ్ఞాపకంబయ్యె. ఈకారణమ్మున వృద్ధిసూత్రమునందు 'ఆదైచ్, అనుపదము ద్వంద్వసమాసమైనను, (ఆ, ఐ, ఔ) వర్ణములుమూఁడింటిని దెలపిమొత్తమునకు వృద్ధిసంజ్ఞరాక, శ్లో॥ "మాంతాపిత్రోర్మ్రాతేహాని॥ ఇత్యాది ద్వంద్వసమాసములందుఁ బ్రకరణ సందర్భబలమ్మునఁ దలిదండ్రులొక్కొ మాఱుగాఁగలిసి (ద్వంద్వసాహిత్యార్థము) మృతినొందుట యర్థముగాక వారిద్దఱును

మృద్ధినొందిరియని మృద్ధిక్రియతోమాత్రమే వారన్వయించినరీతిని ఆ,ఐ, ఔ వర్ణములు వేర్వేఱుగా వృద్ధి సంజ్ఞగలవియనిమాత్రమే తోఁచివృద్ధిపదంబుతో నన్వయించునని వ్యాఖ్యాతలర్థముచెప్పిరి.॥

శ్లో॥ లక్ష్యస్యలోకసిద్ధత్వా। చ్ఛాస్త్రేలింగస్యదర్శనాత్।
అర్థిత్వాదైక్షుభేదేన వృద్ధిసంజ్ఞాసమాస్యతే॥

యని యీయర్థమే వాక్యపదీయమందు సంగ్రహించి చెప్పంబడియె.

లోకములో 'పదమునకు ముఖ్యార్థమును, గౌణార్థమును గలవు గదా! ప్రకరణాదివశమ్మున ముఖ్యార్థము పొసంగని తఱిని గౌణార్థము చెప్పికొనవలసిన కర్కుఱితి పక్షమున కేగవలయు. అగ్నీషోమౌ, అను ద్వంద్వమ్మున నగ్నిశబ్దమునకు నీకారమ్ము సోమశబ్దాదికిషకారమ్మును దేవతలనిన ముఖ్యార్థమునందే మొంటఁగల్గినను, 'అగ్నీషోమౌమాణవకౌ, అనువాక్యమ్మున నిద్దఱు బాలకులును నగ్నీషోమదేవతలే యనిన యర్థముగాకుండి తత్తుల్యులన్న గౌణార్థము చెప్పికొనవలసిన కర్కుఱితి నొందక తప్పదు. అయినను నీవఱలో ముఖ్యార్థ వివక్షయందు గల్గిన యీకారషత్వములును ద్వంద్వార్థమైన సాహచర్యంబును నశింపవు. 'గంగాయాంనైర్మల్యమస్తి—ఈవాక్యమున గంగయందు నైర్మల్యముగలదన్న యర్థమై సప్తమికి ముఖ్యాధారమర్థము. 'గంగాయాం ఘోషః,—ఈవాక్యమున గంగయందు గొల్లపల్లె యున్నదన్న యర్థమసందర్భముగాన గంగాతీరమందలి యాధారత సామీప్యసంబంధమున గంగయందు నారోపింపఁబడినందున గౌణార్థము సప్తమికి నొప్పికొనక తప్పదు. ఇట్లే యన్వయానుపపత్తిగాని తాత్పర్యానుపపత్తిగాని సంభవించినచో లక్ష్యార్థమును స్వీకరింపవలయు. కాఁబట్టి 'మాలానీనాం చేత్యాది జ్ఞాపక సామర్థ్య సాహాయ్యమ్మునంజేసి ప్రత్యేకవాక్య పరిసమాప్తి యంగీకరించి 'వృద్ధి, త్రిసూత్రిమునందలి 'ఆదైచ్, అను ద్వంద్వమున ముఖ్యసాహిత్యార్థమును వీడి యాకారాదివర్ణములు

వేర్వేఱుగా వృద్ధిసంజ్ఞగలవియైనను, వాక్యార్థములో మాత్రము వృద్ధి పదముతో నన్వయించుటయనెడి శాబ్దబోధగౌణసాహిత్యముగలవయ్యె. ఇట్టియంశమునకే "మాతాపిత్రోర్వృద్ధిసంజ్ఞేతిపదద్వయేనసాహిత్యం నతుక్రియానిష్పత్తావితి భావః" యని యుద్యోత మందుఁ బ్రకరణానుసందర్భమున నయిన ద్వంద్వమందలి యీశ్లోకములోని గౌణార్థము దృష్టాంతముగాఁ జూపఁబడినది. కాననిట్టియర్థమే ముఖ్యార్థమన్న శాస్త్రివారివాదము శాస్త్రీయముగాదు. ద్వంద్వమందుఁ దగినంత కారణమున్నచో సమన్వయార్థమయి ముఖ్యార్థమునువీడి యేకక్రియాన్వయిత్వమాత్రరూపాది శాబ్దబోధసాహిత్యము నంగీకరింపవచ్చును. కనుకనే "వాక్యకల్పనేఇతి॥ ప్రాథమికబోధస్తు సాహిత్యావచ్ఛిన్నే సాహిత్యావచ్ఛిన్నస్యైవ। యథా రాజపురోహితౌ స్వారాజ్యకామౌ యజేయాతామిత్యత్ర। ఉత్తరకాలికస్తు రాజా స్వర్గకామః యజేత, పురోహితశ్చ రాజ్యార్థకామో యజేత ఇతి ప్రకరణాదివశాద్బోధః, అని యథాసంఖ్యసూత్రస్థ శేఖరమందలి చంద్రికలాదివ్యాఖ్యానంబులును "సమూహయోరితి। సాహిత్యస్యోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకత్వం విధేయతావచ్ఛేదకత్వంచ ప్రాథమికబోధే। తతో యథాసంఖ్యసూత్రసహాయేన లక్ష్యసంస్కారసిద్ధ్యర్థం ద్వితీయోపిబోధః కల్ప్యత ఇతిభావః॥ అని యాద్యంతావితిసూత్రస్థ శేఖరమందలి చంద్రికలాది వ్యాఖ్యానమ్ములును ద్వంద్వమ్మునకుఁ బ్రధానమయిన సాహిత్యార్థమును బ్రకరణాది కారణ బలవశమ్మున వీడి యత్కించిత్సాహిత్యాదులను సందర్భము కొలంది వివక్షించుకొని సమన్వయించు కొనవలయునని బోధించుచున్నయవి.

(1) ఇట్లుండఁగాఁ బ్రకృతంబున, వృద్ధిసూత్రములోని ద్వంద్వమందలి ప్రధానసాహిత్యార్థమును బోఁదోలునట్టి ప్రత్యేకవాక్య పరిసమాప్తి న్యాయమ్మనే సూచించెడు 'మాలాదీనాంచే'త్యాదిజ్ఞాపకాది కారణములవోలె నీసూత్రము లోని యమహన్నపుంసకములకు, అను

ద్వంద్వమందు ముఖ్యార్థమును విడిచి ప్రత్యేకవాక్యార్థసమాప్తి న్యాయమును జొప్పించుటకు తగిన కారణంబులు ద్వంద్వమునం దుపలంబకలేదు. అట్టి కారణంబులు లేనందున ద్వంద్వము చెప్పబడినచో "కైవసి మట్లు కుడుచును? కైవసి మట్లు కుడుచును?" అను సూత్రము సారెసారెకును లక్ష్యమును కూర్చుచో శోధింతురు. వినయంతటి మహాజ్ఞానులు లేరని అహంభావముతో నేనుటి సంస్కారము నిష్కారణమైనదంబున ద్వంద్వీకరించుట స్వాతిశయమునకు కైవతము, కుడుచునే? కైవతమును, గుడుచుట మట్లిఫలము. ఇమ్మితమును గుడుచుట దుర్ఘటంబు. మఱియు, ముఖ్యార్థకవిపీఠి గౌణార్థకవికి బంచుట గోష్టీకమ్మును గోతంద్రోసి యవాగూరనమ్ము నవలంబించుట వంటిది యను తమ దుర్బలవాదంబు తెలిసికొని పలువురను బరిహసింతురేమో యను భీతిని శాబ్దబోధలోని సాహిత్యమే కాని ద్వంద్వమ్మునం బ్రధానమయిన సాహిత్యార్థమే లేదని వారు కనుమూయం గడంగుదురు. ద్వంద్వమ్మను నోటబలుకుదు దానికి సాహిత్యార్థమే లేదనుట దంపతులని చెప్పుచు వారిద్దఱకును బెండిలి కాలేదనుటవంటిదనైయె హాస్యాస్పదంబయ్యెడి. సాహిత్యార్థమే లేనిచో నయ్యది ద్వంద్వనామమ్మునకు నెట్లు తగియుండు? మఱియు, శాస్త్రప్రతిపాదితమయిన ద్వంద్వాంతలి సాహిత్యార్థమును బరిహరించుటకై లక్ష్యము కుదురదనెడి మనవంటి లక్షణైకచక్షుష్కులమూటయొక్కటియే కారణంబుగాం జాలదు. కన్నునే శ్లో॥ లక్ష్యస్యలోకసిద్ధత్వాచ్ఛాస్త్రలింగస్య దర్శనాత్॥ అని వృద్ధిసూత్రములోని ద్వంద్వ సాహిత్యార్థమును నీరసపఱచుటకు మాలాకీనాచే, త్యాది జ్ఞాపకంబును గారణాంతరంబుగా నీంబడియు.

"నహిప్రాణి తూర్యసేనానామేకమంగం సంభవతీతిసామర్థ్యాదేవ ప్రత్యేకపరిసమాప్తి రంగశబ్దస్యసిద్ధా" అనిద్వంద్వశ్చ ప్రాణీతిసూత్రస్థ ప్రదీపంబున ప్రత్యేక పరిసమాప్తికి గారణమ్మునువివరించుచున్నది.

అట్లులక్ష్యమ్ముగాక శాస్త్రీయమైన కారణాంతరము ద్వంద్వవాదులచే జెప్పఁబడలేదు. కారణాంతరము లేనందున, అమహన్న పుంసకములకు, అనుద్వంద్వమ్మున ముఖ్యార్థమైన సాహిత్యముతోఁ పకమానదు. అందు ననిష్టంబు సంభవించెడి. ఒకవేళ 'ప్రాతిపదికార్థలింగే, త్యాది సూత్రీయద్వంద్వములయందుఁ బతంజలి భగవానులు వోలె మేమును గారణాంతరములు లేకుండనే లక్ష్యానుసారులమయి దేవదత్తాదిభోజనన్యాయంబునఁ బ్రత్యేకవాక్య పరిసమాప్తి యంగీకరించి ముఖ్యసాహిత్యమ్మును వీడి యీసూత్రమును సమన్వయింతు మందురేని యట్లనవలనుఁ లక్ష్యైకచక్షుష్కులైన మహర్షులకట్టి యధికారముతగుంగానిలక్ష్యైక చక్షుష్కులై మహామనుష్కులైన మనుష్యమాత్రులకట్టి స్వాతంత్ర్యమెట్లు సంభవించెడి? అథవా, "అమహన్నపుంసకములకు" అనుచోటను ద్వంద్వమునకొన్నను ద్వంద్వవాదులకు నిష్టసిద్ధి గలుగనేరదు.

(1) గోబలీవర్దమ్ (2) నన్వ్యచః ప్రాచ్యభరతేషు (౪-౨-౧౧౩ సూ) ఇత్యాది స్థలంబులందు బలీవర్దమ్ములు గోజాతిలోనివే యైనట్లును, భరతులు ప్రాచ్యులలోని వారే యయినట్లును నపుంసకములమహత్తులోనివేయయి దైవతము, అనుమహన్నపుంసకరూపము సిద్ధింపనేరదుః దైవతము, మిత్రము, ఇత్యాదు లొకటిరెండు శబ్దములుగాక నపుంసకమ్ములన్నియు నమహత్తులేకాన గోబలీవర్దమ్ (2) ప్రాచ్యభరతేషు ఇత్యాది సామాన్యవిశేషస్థలమునందుంబలె నిచటంగూడ లింగభేదరూపమైన కించిద్భేదమునంజేసిర ద్వంద్వమని తోఁచి దైవతము కుదురక పోవును. యద్వా, యట్లైనయెడ నపుంసకగ్రహణమునకు వ్యర్థతగలుగు ననుకారణంబున నపుంసక శబ్దమునకు మహన్న పుంసకములన్న యర్థము చేసికొన్నను ద్వంద్వవాదులకు లాభంబులేదు (1) దైవము జగద్రక్షకుండు (2) మిత్రము సౌమ్యుఁడు—ఇత్యాదులందు (1) జగద్రక్షకము (2) సౌమ్యము—అని విశేష్యంబులగు దైవము, మిత్రము

శబ్దములువోలె విశేషణంబులగువీనికిని నువర్ణకము రానోపుననుచు కర్మధారయ మతమందు మహాన్నపుంసకములకుఁ బ్రత్యేకవిధి లేనందున లోకప్రయోగదృష్టమ్మగు విశేషణస్థలమందలి నువర్ణకమ్మును మువర్ణకము బాధింపకయుండు ద్వంద్వవాదుల మతమందు నపుంసకంబులకు మువర్ణకవిధి మహాన్నపుంసకములయెడనే సఫలముగావున లోకదృష్టంబగు విశేషణస్థలీయ నువర్ణకమ్మునుగూడ బాధించి "దృష్టానుతస్యాపితు పురుషారంభో నివర్తకో భవతి" యనుస్థానివత్సూత్రాద్యాతౌటకిత్యాదిత్యాది సూత్రస్థ భాష్యకార వచనమ్మున నువర్ణకము విధిగా రావలసియుండు. కావున ద్వంద్వమ్మనేక విధంబుల శాస్త్రదూష్యమును లక్ష్యదూష్యమును నగుచున్నది. అందు నీసూత్రమున ద్వంద్వమ్మపార్థకమ్ము.

కర్మధారయపక్షము.

"సంభవతిసామానాధికరణ్యే వైయధికరణ్యస్యాన్యాయ్యత్వాత్" అనుశాస్త్రీయన్యాయంబున నమహాత్తులౌ నపుంసకములకు మువర్ణకమగునని కర్మధారయార్థమే చెప్పందగు. అమహాత్తులౌ నపుంసకములకగాఁగా ధనము, వనము—ఇత్యాది సంస్కృతనపుంసకములే సిద్ధించుంగాని వృషభము, వృక్షము—ఇత్యాదులు సిద్ధింపవనెడి ద్వంద్వవాదులయాక్షేపణము పరిహాసాస్పదమగు. తమకున్నలోకానుభవమ్ముతో దైవతము, అనులక్ష్యమును నిండారఁ గన్నుదెఱచి చూచి దానిసిద్ధికై శాస్త్రక్లిష్టంబును గతిపయలక్ష్యభ్రష్టంబును నగు ద్వంద్వమ్మును సూత్రమున గౌరవించుకొన్న ద్వంద్వవాదులు తమయాయట్టి యనుభవమ్ముతోడనే వృషభము, వృక్షము—ఇత్యాదిలక్ష్యమ్ముల యెడంగూడ ననుగ్రహించి కన్ను దెఱచి చూచుచు నమహాత్తులౌ నపుంసకమ్ములనగాఁ బాఠశాలలోని బాలురు సైతము చెప్పెడి శబ్దలక్షణాన్వయ రీతిని దెలుంగున నమహాత్తులెల్లను నపుంసకముల నుకొనుటన్యాయంబుగాని

యమహాత్ములలో నేకదేశమ్ములగు ధనవనాదులు నపుంసకమ్ములనుకొని తృణీకరించి శంకించుట మిక్కిలి శాస్త్రవిరుద్ధమ్మును లోకవిరుద్ధమ్మును నయ్యెడు. ఈసూత్రమ్మున ద్వంద్వవాదులు స్వానుభూతికి విరుద్ధంబుగాఁ జేయుతర్కవాదమునం జేసి "శ్లో॥ స్వానుభూతావవిశ్వాసే। తర్కస్యాప్యనవస్థితేః। కథంవా తార్కికః స్వస్యతత్త్వనిశ్చయమాప్నుయాత్॥ బుద్ధ్యారోహణతర్కశ్చేదపేక్ష్యేత తథా సతి స్వానుభూత్యనుసారేణ। తర్క్యతాం మా కుతర్క్యతామ్॥ అను వేదాంతపంచదశీచిత్రదీపములోని యీరెండు శ్లోకమ్ములును నీసందర్భమున జ్ఞప్తికివచ్చి హాసమ్ము వొడముచున్నది. లోకములో (1) బ్రాహ్మణకవులు (2) క్షత్రియ సార్వభౌములు (3] వైశ్యవణిగ్రత్నమ్ములు- ఇత్యాదులందు సంఖ్యావాన్ పండితః కవిః" "చక్రవర్తీసార్వభౌమః,, ,,నైగమోవాణిజోవణిక్" అని యమరుండు క్రమముగా బ్రహ్మవర్గమునందుఁ గవిపర్యాయములను, క్షత్రియ వర్గమునందుఁ జక్రవర్తి పర్యాయములను, వైశ్యవర్గమందు వణిక్పర్యాయములను జెప్పుటచేత నేకాక, కవులు బ్రాహ్మణులేయగుటయు! చక్రవర్తులు క్షత్రియులేయగుటయు వణిక్కులు వైశ్యులేయగుటయు శాస్త్రానుభవంబులఁ బ్రసిద్ధమ్ములగాన, బ్రాహ్మణులైన కవులు క్షత్రియులైన సార్వభౌములు, వైశ్యులైన వణిగ్రత్నంబులు. అని సామానాధికరణ్యమునఁ బ్రసిద్ధికి ననుకూలముగా నర్థము సేయుట మంచిదిగాని బ్రాహ్మణేతరులైన భోజరాజాదులుగూడఁ గవులున్నందునను, క్షత్రియేతరులైన యక్బరులోనగు చక్రవర్తులున్నందునను, వైశ్యేతరులైన చారుదత్తాదిద్విజులు వర్తకులున్నందునను, ,,బ్రాహ్మణులును కవులును (భోజ) క్షత్రియులును సార్వభౌములును [అగ్బరు] వైశ్యులును వణిగ్రత్నంబులును చారుదత్త,, అని ద్వంద్వార్థము వివక్షించుట హాస్యాస్పదమైన యర్థమగుటంబుగదా అట్లే ప్రకృతమునను, నపుంసకములు మహా

త్తులు దైవతము లోనగు నొకటి రెండున్నను అమహత్తులు నపుంసక
ములు లెక్కకు మీఱియుండుట సుప్రసిద్ధము కాఁబట్టి తదనుకూలముగా
సామానాధికరణ్యమ్మున సమాసమ్ము నంగీకరించిన సరసమ్ముగనుండి సూ
రీంద్రశ్లాఘనీయంబగు.

యావదమహత్తులయందును నపుంసకత్వనియమనిన యీ
యంశమును (2—8—16] దేశమాత్రలో సూచించి కర్మధారయ
పక్షము సమరాంగణ సార్థముగా ద్రిగరిచే బ్రకటింపఁబడినది. ముఖచం
ద్రునికి నాహ్లాదకత్వమును, నిత్యానలయందు ముఖమునకు జాంద్ర
త్వమును విధించి యాహ్లాదకత్వమును జెప్పుచున్నతఱి, ముఖమునందే
యాహ్లాదకత్వముగాక చంద్రునికి నైసర్గికమైన యాహ్లాదకత్వము బో
ధ్యమైనరీతిని నమహత్తులయందు నపుంసకత్వమును విధించి మువర్ణక
ముం జెప్పఁగా నపుంసకములకు మువర్ణకము నైసర్గికముగా వచ్చునని
బోధ్యమై 'దైవతము, ఇత్యాది మహన్నపుంసకములును సాధువులగు
నన్న యీయంశము ప్రథమవ్యాసఘట్టంబున స్పష్టపఱుపఁబడియె. మ
ఱియు, శాస్త్రంబునం జేసియు వృత్తిఘటకపదార్థప్రధానకంబైన కర్మ
ధారయమ్ము, బహువ్రీహివలె నన్యపదార్థ [సముదాయ] ప్రధానకం
బైనద్వంద్వమ్ముకంటె నంతరంగము కానఁగర్మధారయంబే నిస్సంశయ
ముగాఁ బండితాదరణీయమ్మైనెలకొనందగు. [1]
కనుకనే 'వర్ణోవర్ణేనేతి సూత్రస్థభాష్య మీరీతిం గర్మధారయమ్మునే
కొనియాడుచుండెడి. "నైషయుక్తో విప్రతిషేధః। అంతరంగః కర్మధా
రయః। కాంతరంగతా। స్వపదార్థే కర్మధారయోన్యపదార్థే బహు
వ్రీహిః" అను నీభాష్యమ్మున బహువ్రీహివలె నన్యపదార్థప్రధాన
కంబుగాన ద్వంద్వమును వజించెడిదేగు. [2] నిషాదస్థపతి రిత్యాదిస్థ

ములయందుఁదక్కిన సమాసములకంటెఁ గర్మధారయమునకే ప్రథమోపస్థితికమ్ముగాఁ బ్రత్యాదియే యంతరంగమని బోధించుచున్నది. శ్లో॥ పూర్వపస్యచాప్యబుద్ధబోధా॥ విదూరప్రాక్షణస్థితేః శక్తిగ్రహాంతరంగత్వాద్బహిరంగత్వచింతనమ్॥ అనిన యీవైయాకరణభూషణసారకారికను వివరించుతఱిని “సమాసఘటక ప్రత్యేకపదశక్త్యుపస్థాపితార్థమాత్ర విషయక కర్మధారయశక్తిగ్రహస్యాంతరంగత్వేన ప్రథమోపస్థితార్థ ఏవోపస్థితిలాఘవాన్నిషాదస్థపతిశబ్దస్య తాత్పర్యమవసీయతే; తేన విశేషావగతిః” అనిన దర్పణవ్యాఖ్యయును సమాసఘటకపదార్థప్రధానత్వంబున నంతరంగము గావున గర్మధారయమ్మే “నిషాదస్థపతిః” అనుచోట నిశ్చయింపఁదగినదని చాటుచున్నది, [8] నైయాయికమతమందును “కర్మధారయస్థలేతు నీలోత్పలమిత్యాదావభేద సంబంధేన నీలపదార్థ ఉత్పలపదార్థే ప్రకారస్తత్రచ న లక్షణా। అతఏవ నిషాదస్థపతిం యాజయేదిత్యత్ర న తత్పురుషో లక్షణాపత్తేః కింతు కర్మధారయో లక్షణాభావాత్। నచ నిషాదస్య సంకరజాతివిశేషస్య వేదానధికారాత్ యాజనాసంభవ ఇతి వాచ్యమ్। నిషాదస్య విద్యాప్రయుక్తేస్తత్రైవకల్పనాత్॥ లాఘవేన ముఖ్యార్థస్యాన్వయే తదనుపపత్త్యా కల్పనాయాః ఫలముఖగౌరవతయాఽదోషత్వాదితి” అని న్యాయసిద్ధాంతముక్తావళియును ‘లక్షణలేకుండ ముఖ్యార్థము గలదిగాన నిషాదస్థపతి శబ్దమునొద్ద గర్మధారయమ్మే శాస్త్రీయమ్మగును; నిట్టికర్మధారయంబున్ముక శూద్రాంతసుండైనను నిషాదునకు యాగోచిత విద్యాపూర్ణుండనియే యూహింపవలయుం గాని ముఖ్యార్థకంబైన కర్మధారయమ్మును నిరసించి నిషాదునకు గాంధస్థితికస్థపతకు చెప్ప యాగోచితవిద్యాపూర్ణుండెయున్యవర్ణుండైన నిషాదుంరాజని లాక్షణికార్థము చెప్పఁగూడదుగాదు, ఖండించి. కర్మధారయమ్మునే యాదరించు

చున్నది. (4) "నిషాదస్థపతిశబ్దేన నిషాదం చ తం స్థపతిం చేతి కర్మధారయః।
న తు నిషాదానాం స్థపతిరితి షష్ఠీ తత్పురుషః। షష్ఠ్యర్థే లక్షణాపత్తేః। ఏ
తావాంస్తు విశేషః। నిషాదస్యాధ్యయన విధిజ్ఞానాభావేన తస్యైవ విధే
స్తత్ప్రయోగ కాల ప్రయుక్తజ్ఞానాక్షేపకత్వమ్ అని మీమాంసాన్యాయప్రకా
శగ్రంథమ్మును బైనిం జెప్పిన న్యాయసిద్ధాంత ముక్తావళి గ్రంథముతో
నేకీభవించి కర్మధారయమ్మునే శిరసావహించుచున్నది. (5) నిపాత
ఏకాజనాఙ్ అను సూత్రము వివరించుచో "ఏకాజితి కర్మధారయో
వ్యర్థపదార్థ ప్రధానత్వేనాంతరంగత్వాత్। అని శబ్దేందు శేఖరమ్మును
అంతరంగత్వాదితి। యద్యపి కర్మధారయ బహువ్రీహ్యో రేకార్థీభావస్స
మానః। తథాప్యజహత్స్వార్థా వృత్తి రితి పక్షే అవయవవృత్తి గ్రహాస
హకారేణైవ సముదాయ శక్త్యా బోధాత్ కర్మ ధారయజన్య శాబ్దబోధ
సామగ్ర్యపేక్షయా బహువ్రీహిజన్య శాబ్ద సామగ్ర్యా అన్యపదార్థోప
స్థితిఘటితతయా గురుత్వేన సామగ్ర్యోర్లాఘవ గౌరవమాదాయ కా
ర్యయోరంతరంగ బహిరంగత్వం బోధ్యమ్" అని యత్రత్య చంద్రకలా
వ్యాఖ్యానంబును, అన్యపదార్థప్రధానమ్మై బహిరంగమైన బహువ్రీహి
కంటెన్ను ప్రధానార్థప్రధానమ్మయిన కర్మధారయ మంతరంగముగాన,
'ఏనాచ్' అను పదమ్మునఁ గర్మధారయమ్మే శాస్త్రీయ మని శాసించు
చున్నది. (6) తత్పురుషోయమితి॥ అంతరంగత్వాదుత్తర పదార్థప్రాధా
న్యాత్స్పష్టత్వేతి భావః॥ అని యేతత్సూత్రభాష్యకైయటుఁడును జెప్పెడు. పూ
ర్వోక్త శాస్త్ర ప్రమాణమ్ములచేఁ బ్రకృతమ్మగు ద్వంద్వము బహు
వ్రీహివలెనన్యపదార్థ (సముదాయ) ప్రధానమ్మయి బహిరంగముగా
నస్వపదార్థ ప్రధానమయి యంతరంగమయిన కర్మధారయమ్మే సర్వ
శాస్త్రసమ్మతమ్మైనందున "అహాన్న పునరుక్తములకు" అను చోటం
గూడఁ బండితపరిగ్రాహ్యంబై పరిఢవిల్లుంగాత అఖిల గ్రాహ్యమ్మైన యీ

యనుగ మమ్ముందలంచుకొని ద్వంద్వవాదులు "నాసూయాకర్తవ్యా యత్రానుగమః క్రియతే" యనుపఙ్క్తి-వింశతితిసూత్రస్థ భాష్యవచనమ్మ నాదరించి యసూయను ద్వంద్వముతోఁ గూడ వీడుచు సంతసింతురుగాక. ఒకవేళ పాణినీయమందును, బాలవ్యాకరణమ్మునందును ద్వంద్వమ్ములుగల యనేకసూత్రములగతి యేమందురేని వినుండు. ఆస్థలములంటు ద్వంద్వముగాక వేఱొకగతి లేనందున దేవదత్తాద భోజన న్యాయమ్మువయోగించి ప్రత్యేకపరిసమాప్తితో ద్వంద్వము చెప్పకొనకతీరదు గతి యున్నచో నగతిక క్రమవలంబింపఁగూడదు. కనుకనే 'నిపాతఏకాచ్, సూత్రమందును, 'నిషాదస్థపతిం యాజయేత్, అను శ్రుతియందును ననేకసమాసమ్ములు ప్రాప్తింపఁగాఁ గర్మధారయమంతరంగమనివిమర్శించి వ్యాఖ్యాతలచే శిరసావహింపఁబడినది. మఱియు, నీసూత్రమునందు గర్మధారయము చెప్పి యామహాత్ములయందు నపుంసకత్వవిశిష్టముగాక యుపలక్షణపక్షముంగూడ సమరాంగణ పార్థమూర్తిగారు [2—8—16] దేశమాతలో నుద్ఘాటించిరి. అట్లుపార్థమూర్తిగారు కర్మధారయవృత్తితో నుపలక్షణమని యన్నందులకు బ్రll మహామహోపాధ్యాయ తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రిలుగారును చిll సీతారామశాస్త్రిలుగారును నెక్కు డాగ్రహించి (1) తమకర్మధారయార్థము (250 పుట) (2) పార్థమూర్తిగారి కర్మధారయ (3) తమకర్మధారయార్థము (265 పుట) (4) పార్థమూర్తిగారు తమకర్మధారయ (275 పుట) ఇట్టులనేకస్థలములందుఁ బ్రయోగించినేము చుండిరి. ఉపలక్షణ మనుట యేమిదోషమో! కానరాకున్నది. ప్రాచీనవ్యాఖ్యాతలు తమగ్రంథములయందు వేనవేలుపలక్షణములువ్రాసిరి. చిత్తగింపుఁడు. మిదచోంత్యాదతిసూత్రమును వివరించుచో మనోరమయందు 'తేనత్రపూణీత్యాదా'అని వ్రాయఁగాఁ శబ్దరత్నమందు "త్రపూణీత్యుపలక్షణం తాతా

పిండానామితి నలోపసిద్ధేస్తాని తా నీత్యర్థే శేశ్ఛందసీతి శేలోపే పేతదు దారహణమ్" అని వ్రాయఁబడినది. అనఁగా "తాతాపిండానామ్" అనుచోట 'తానితాని' అనవలసియుండఁగా "శేశ్ఛందసిబహులమ్" (౬—౧—౭౦) అను సూత్రమున శిలోపమ్మును; నలోపమ్మును గలిగి 'తాతా' రూపము యినదని యెఱుంగునది. "నలోపశ్చనసిధ్యతి। అగ్నే త్రీతేవాజినాత్రీషధస్థా తాతాపిండానామ్" అని మిదచోంత్యాదితిసూత్ర భాష్యమున నలోపమున కుదాహరణముగాను నీఁబడినది. ఇయ్యది బ్ర॥ సీతారామస్వామిశాస్త్రులుగారికింగూడ నుపలక్షణ మని తెలిసికొనుట యబ్రమా?

(2) దూరాద్ధూతేచ॥ (౮—౨—౮౪ సూ) హూతమాహ్వానంతచ్చసంబోధ నమాత్రోపలక్షణమ్॥ (మనోర) (3) స్థానివదాదేశ.. (౧—౧—౫౬) సివోలుకితద్వ్యయే...ఇద ముపలక్షణమ్। అవ్యయస్య...(శ—ర) (4) స్థాన్యవయవప వేతి॥ ఉపలక్షణమేతత్॥ స్థానిరూపో పీతిబోధ్యం (శ—ర) [5] అత్రానునాసికః పూర్వ—[౮-3-౨ సూ] రుప్రకరణఇతి॥—రో: పూర్వస్యేత్యుపలక్షణం రుప్రకరణవిధేయస్య [శ—శే) ఇట్లు గ్రంథకర్తలచేఁ గంఠోక్తములుగా నివి యుపలక్షణమ్ములుగా గ్రహింపఁబడి కై యటశబ్దరత్నశబ్దేందుశేఖరాది వ్యాఖ్యలయందుఁ గోటానగోటు లున్నవి. ఇయ్యది స్వల్పాంశముగాన గ్రంథవిస్తరభీతిని విరమించెద ఇంకొకమాట చర్చించెద (తత్స 21) సూత్రము మహత్సంలింగ నామమునకే యుత్వము విధించుచున్నది గాన, నదియంతరంగమనియు, నందున మొదటనే యుత్వమువచ్చి 'రాము' ఇత్యాదులు కాఁగా, నకారాంతము కామింజేసి (39) సూత్రమున ముపర్ణకము రానేరనందున "నదంతములకు మువర్ణకమగు" (39] నని యేసూత్రము చాలుననియు నిటనహామన్న పుంసకగ్రహణము 'గోత్రా

ణిత్' (7—1—90) సూత్రాదులయందలి గకారాదులువలె నవివక్షిత ముగాన నియ్యది మహత్త్వంలింగేతరముల కుపలక్షణముగాఁ జెప్పఁబడ వలయుననియు నంతరంగ కర్మధారయవాదులు పార్థసారథిగారు వ్రాయఁగా, ద్వంద్వవాదు లుపలక్షణా వివక్షిత కారణ మాసూత్రములోనే యుండవలయుంగాని యన్యత్రయుండఁగూడదని శంకించెదరు. ఇయ్యది మిక్కిలి యద్భుతమ్ము. (1) 'ప్రత్యభివాదే శూద్రే" (౮—౨—౮౩) అనుచోట వధీతభవేత్యస్యాప్యుపలక్షణమ్, అని శేఖరమున వ్రాయఁ బడిన యుపలక్షణమునకు "ఆయుష్మాన్ భవసౌమ్యేతి వాచ్యోవిప్రో భివాదనే. ఇతిమనూక్తేః" అని మనుస్మృతి కారణమని విషమి వ్రాయు చున్నది. (2) "అపృక్త ఏకాల్ ప్రత్యయః" (౧—౨—౪౧] అను సూత్రమునొద్ద శేఖరము "అపృక్త ఇతిపుంస్త్వ మవివక్షితమ్" అని వ్రాయుటకుఁ గారణము "హల్ఙ్యాబ్భ్యో దీర్ఘాదితి (౬—౧—౬౮) సూత్రాంతరములోని "అపృక్తంహల్ అను నపుంసకప్రయోగమ్ము కారణమని ప్రకాశించుచున్నది. [3] "శతందాయిూతి। ఆవశ్యకాధ మర్ణ్యయోరితినిః। ఆవశ్యకేణినావశ్యయం నిషేధః సూత్రే అధమ ర్ణ్యగ్రహణేన తత్సూత్రోక్తార్థోపలక్షణాత్॥ అతఏవ అంశంహారీతినిర్దేశ స్సంగచ్ఛతే" ఇట గాదక శేఖరమందు అకేనో, రితిసూత్రమున నాధమ ర్ణ్యపదమావశ్యకార్థమునుగూడనుప లక్షణముగా గ్రహించుటకు, అంశంహారీతి సూత్రాంతర ప్రయోగము కారణమని చెప్పఁబడియె. (5) "అనుతాసుత్యత్ర ఉస్గ్రహణమోకారాంతస్యాప్యుపలక్షణమ్. సర్వత్రో దోతోరితి సూత్రే సహైవవిధానాత్" యని యనుతాంప్రియా మితి సన్నయభట్టీయసూత్రములోని యుత్వమున నోత్వమునుగూడ నుపలక్షణముగా గ్రహించుట సర్వత్రోదోతోరితిసూత్రమందలి యుత్వోత్వముల సాహచర్యము గారణమని [యుహాో] [345 పు]న్నన

వ్రాయఁబడినది. (6) మఱియు, "ఊనంతా ఇదస్య దేవకృతహ్రస్వాః ఇత్యస్యసర్వోపలక్షణత్వాత్. ఊకారాంతరూపాణి ఉకారాంతరూపవద్జ్ఞేయాని" అని యూకారమాత్రమునకే కార్యకారిమైన యీసూత్రము సర్వదీర్ఘోపలక్షణమని (యుహో] (303) మందే ఘోషింపఁబడియె. (7] సమాసఇతి! వృత్తిమాత్రోపలక్షణమ్ సమర్థః పదః విధిరిత్యత్రపదముద్దిశ్య యో విధీయతే సమాసాదిః ససమర్థః విగ్రహవాక్యార్థాభిధానే శక్తః స్యాత్ సాధుః ఇతిసూత్రార్థస్య భాష్యేలాభాత్" అని సమాసేఖలు భిన్నైవేతి కారిక యందలి సమాసపదము తద్ధితాది సర్వవృత్తుల నుపలక్షణముగా గ్రహించుటకు భాష్యకారకృతద్ధ్యాంతరస్థ సమర్థసూత్రార్థము కారణమని వైయాకరణభూషణసారమునఁ జెప్పఁబడియె.

(8] ఇట్లుపలక్షణార్థకతకు ముఖ్యమునకుఁగారణమ్ము ప్రదేశాంతరస్థములే పెక్కులు గ్రంథాంతరములు మునుముంగా నేక పరిచ్ఛేదములోని (21) సూత్రమునందలి మహత్పుంలింగ గ్రహణమున (39) సూత్రములోని యమహన్నపుంసకగ్రహణ మనావశ్యకము గాన నవివక్షితమ్ము మహత్పుంలింగభిన్నములైన యుదంతములకు న్యాది యుపలక్షణ మనుట గ్రంథకర్తృ దోషమేమో! తెలియకున్నది. అనేకసమాసప్రాప్తియున్నచో నంతరంగమ్మని కర్మధారయమే ప్రాచీనులచే శిరసావహింపఁబడినందున నిటనన్యపదార్థ (సముదాయ) ప్రధానమ్మై బహిరంగమైన ద్వంద్వమ్మును దలంగించి సత్కర్మధారయమ్ము నాదరించుచు (1) అమహత్తులయందు నపుంసకత్వాదిని పక్షములుగా (2) లేక యుపలక్షణపక్షమునుగాదీ గ్రహించుట శాస్త్రీయమనందగు. ఒకవేళ, దేవదత్తాది భోజనన్యాయమున భాష్యకారులు ప్రత్యేకపరిసమాప్తి యనేకత్రాతిపయందుఁ జెప్పినందు నదేమునూ గత్యంతర మున్నపుడు కూడః జిరకాలాశ్రితద్వంద్వమును విడనాడక యట్టి భోజనన్యాయమే

యుపయోగింతుమని ద్వంద్వవాదులందు లేని యట్లయినచో స్వేచ్ఛగా భోజనన్యాయ ముపయోగింతురుగాక! బ్రి॥ సుబ్బారాయశాస్త్రిగు గారుగాని యాంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రికాధిపతులుగాని స్త్రీలింగశబ్ద మునకు స్త్రీవాచక మనఁగూడదని యభిప్రాయము తెల్పలేదు. బ్రి॥ వ. చి. సీ. రామస్వామిశాస్త్రులుగారు మాత్రము "మిన్నేఁఋ...అమ హాతి యనుట యజ్ఞానవిలసిత" మని యంకను పెనగులాడెదరు. (ఆం. సా. ప 241 పు) అట్లయినచో. "ధరాపరాగపటలాక్రాంతము మిన్నేరు రూపంతూభ యేతిసూత్రేణ సమంజసమితిజ్ఞేయమ్" అని యుభయవిధ మహాతీనామితిసూత్రంబునను మహాతిమిన్నేటివిశేషణము నకు మున్నొక ము పత్ప్రాంతరముననగు ననుచున్న యహోబలపండితుని కే యీయజ్ఞానవిలసి తమ్ము చెందు. గ్రంథమన్వయించుకొని మాటాడినను బాగుగనుండుచు. అయినను దీనింగూర్చి పార్థమూర్తిగారే యింకను వ్రాయఁగలరు నా కాప్రశంస యేల? ఈద్వంద్వ యుద్ధోపశమన మనువ్యాసము బ్రి॥ మహా మహోపాధ్యాయ తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రులుగారే వ్రాసిరి యనఁగా నాకు మిక్కిలి సంశయమ్ముగానున్నది. దీనియందు ననేకమాన శాస్త్రీ యాంశములేకాకుండ "దుర్యోధనార్జునులుశ్రీకృష్ణసహాయమును గోరి వచ్చిరి" యనునట్టి బహుప్రమాదయుక్తవాక్యమ్ములు గనంబడు. ద్వం ద్వాదిని బూజ్యవాచకముండవలయు. వ్యాకరణశాస్త్రమందు యుధిష్ఠి రుండును నర్జునుండును నుండఁగా ద్వంద్వమ్మున నాదిపదమధిష్ఠింప నర్హు లెవ్వరని విమర్శించి "ఇంద్రపుత్రత్వాద్విష్ణోరంశత్వాచ్ఛూర త్వాద్వాఽభ్యర్హితత్వమర్జునే వ్యక్తం తతః తేననియమస్సిధ్యతీతిభావః అను చుఁ బూజ్యతలో ధర్మరాజునకు దీసిపోఁడని యెంచి ధర్మరాజు పెద్ద వాఁడుగాన భ్రాతుశ్చేతివార్త్తికమున మొదట నుండదగినవాఁడనిభాష్య తాత్పర్యము వ్యాఖ్యాతలు నిశ్చయించి "యుధిష్ఠిరార్జునౌ" అనిరి

పూజ్యుఁడైన ధర్మరాజునెడనే యింతవిచారణ జరుగఁగా శాస్త్రులుగారు ద్వంద్వములో నర్జుని నావలకు ద్రోసి దుర్యోధనుని నాదిపీఠ మెక్కించిరి. ఒకవేళ నర్జునుండు పార్థమూర్తియే కానఁ బకృత వైరముతో నటులుచేసి యాయుపార్థమూర్తినేయాదిని నాదరించిరి కాఁబోలు మఱియు శాస్త్రులుగారికిఁ బూజ్యతాప్రకరణమున ననిత్యత్వ బుద్ధియున్నదేమో! అట్టిదివారికి సహజమైనయెడ దానికి నేనేమియుననఁజాలనుగాని "సర్వ ఏవప్లుత స్సాహస మనిచ్ఛతా విభాషావక్తవ్యః॥ అనినయుగ్నిదతిసూత్రిస్థ భాష్యమ్మును శాస్త్రత్యాగ స్సాహసం తేన శాస్త్రమత్యజతాభియుక్తస్మరణాత్సర్వ ప్లుతోవిభాషావిధేయఇత్యర్థః అనినకైయటమ్మును దృష్టాంతమై మిక్కిలివిరోధించునేమో గదా!! "శ్రీకృష్ణసాహాయ్యా" మనుట యుక్తమ్ము. ఏమేమో తప్పులెన్నినాఁడనని యాగ్రహింపక స్వధర్మాదులందు మధ్యమత్వము వహించినారాయణనామమ్ము ముఖమునవీడని నరుండనైననన్ను శాస్త్రులుగారుమన్నింతురుగాక! ఓసుధీమణులారా! పూర్వోక్తలోకవేద శాస్త్రములయందు నన్యపదార్థప్రధానత్వాదులుగల బహువ్రీహ్యాదివృత్తులకును స్వపదార్థ ప్రధానత్వముగల కర్మధారయ వృత్తికిని బ్రాప్తియున్నచోఁ గర్మధారయ మంతరంగమని శిరసావహింపఁ బడినది. నేఁటికి నట్టిపూజ్యవృత్తి నిరసింపఁ బడెనేని యన్యపదార్థప్రధానుల కియ్యది కాలముగాని స్వపదార్థ ప్రధానులకు నేమాత్రమును గాలముగాదని యెంతయు జింతనొందెద! ఇట్టితత్పురుషవృత్తికర్మధారయంబును శాస్త్రంబున నేఁచంజాలినపౌరుషవృత్తి పండితేంద్రుం డేడ నైననుండునేమో చూడఁగోరెద.

(4. వ వ్యాసఘట్టము.)

(సశేషము.)

(కొంతకాలము నిరీక్షించి ద్వంద్వవాదుల వ్యాసములం లోని ప్రమాద ములుతిరిగిప్రకటింపఁబడు.)

ఇట్లుసుధీమణివిధేయుఁడు
కల్లూరివేంకటరామశాస్త్రి

17-7-1917

పేరికాశీనాథశాస్త్రిలుగారి యభిప్రాయము.

బాలవ్యాకరణగుప్తార్థప్రకాశిక

(ఈ 11-7-1917 సం॥రపుఏప్రిలు4-18-25 తేదులందును మెయి 2 తేది యందును వ్యాసఘట్ట రత్నాకర చతుష్టయంబుతో వెల్వడి, బ్రహ్మశ్రీమహామహోపాధ్యాయ తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రి ప్రముఖ విరచిత ద్వంద్వయుద్ధోపశమనవ్యాసంబును దలమున్క లొందించి యడుగంటించు బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరివేంకటరామశాస్త్రి ప్రణీతముద్రిత ద్వంద్వోపశమనవ్యాసంబును బరికించిన కూలంకషపాండితీధురంధర బ్రహ్మశ్రీ పేరికాశీనాథశాస్త్రిలవారిచే నొసంగబడిన యభిప్రాయము

ద్వంద్వోపశమనమందలి శాస్త్రీయవృత్తి

శ్లాఘన

విబుధేంద్రులారా

"అమహన్నపుంసకములకు నదంతములకు మువర్ణకంబగు" నను బాలవ్యాకరణ సూత్రములోని యమహన్నపుంసకశబ్దము ద్వంద్వముగాఁ జెప్పందగినదియా? లేక కర్మధారయముగా నంగీకరింపదగినదియా? యని యాలోచింపవలసియున్నది. ఇప్పటిఁ గర్మధారయమే శాస్త్రజ్ఞులచేత శిరసావహింపఁదగియుండు. కర్మధారయమే లక్ష్యసంస్కారసిద్ధి నిర్వాహకమై వెలయుచుండెడి, ద్వంద్వపక్షము బహిరంగము యి శాస్త్రమార్గమునకు దూరవర్తి యనుచున్నందున దూఱందగినది.

జగద్రక్షకుండు దైవము సౌమ్యుఁడు మిత్రము, శ్రేష్ఠుఁడు [గురువు] ప్రధానుఁడు (మంత్రి) శూద్రాంతరుఁడు—ఇత్యాదిప్రయోగంబులు ద్వంద్వసమాసమున సిద్ధింపనేరవు. కానఁ బంపి తాదరిణేయము శమము. కర్మధారయవృత్తి పూర్వోక్తప్రయోగములరుడ సాధకంబుగానఁ బండితపరిగ్రాహ్యమయినది. అందున బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రిలగారిచేత రచియింపఁబడిన గుప్తార్థప్రకాశిక యందు నిర్వచనచేయంబడు కర్మధారయార్థము సర్వవిధంబుల సరసంబగు.

ఇదమేవసర్వరమణీయం నిర్దుష్టమితి ప్రతిశృణోతి వేద్యోపనామక కాశీనాథవిద్వత్కవీంద్రః॥ 26-6-1927

కోవిదవర్యులారా! వ్యాకరణాది శాస్త్రములందలి పాండిత్యచండిమంబున విద్వత్పదంబునకును నుభయభాషాసర్వంకషసాహితీ కవితాకౌశల్యంబులం జేసి కవీంద్రశబ్దంబునకును నర్హులైన గాశీనాథశాస్త్రిలవారి యీయభిప్రాయమును జూచితిరిగదా!! ఇట్టి ప్రతిభావంతులగు పండితరత్నంబులకు వాదతారతమ్యంబు తెలియనగుంగాని యొరులకుఁ బరమార్థంబెట్లు తెలియంగలదు ఒకవేళ నట్టి తారతమ్యపరిశీలనాపాటవము పండితులలోఁ గొందఱికున్నను జాలమందికిఁ బరశ్రేయస్సహనగుణమ్ము గగనకుసుమాయమానంబగుచున్నయది. తత్సమపరిచ్ఛేదంబున విశ్వకర్మాదులకు స్త్రీత్వంబును గంధరాదులకు గ్లీబత్వంబును నతిదేశింపఁబడలేదే? అట్లే ప్రకృతసూత్రమున గీర్వాణభాషలోఁ బుంలింగములగు నృషభః వృకః ఇత్యాదులనిమిత్తమయి యావదమహాత్ములకును నంపుంసకత్వమునతిదేశించి మువర్ణకము విధింపఁబడుచున్నయది. "ముఖచంద్రునకు నాహ్లాదకత్వ" మగు నన్న వాక్యమున ముఖమునకుఁ జంద్రత్వమతిదేశించి యాహ్లాదకత్వ

మును విధించుచోఁ జంద్రునకు నాహ్లాదకత్వము లోకసిద్ధంబనియు, నట్టి గుణంబు ముఖమందు నారోపింపఁబడు చున్నదనియుఁదోఁచుచున్నట్లు ప్రకృతకర్మధారయ సమాసమందుంగూడ నపుంసకములకు మువర్ణక ములోక న్యాయసిద్ధంబుగాన వేఱువిధి సూత్రమక్కఱలేదనియు నట్టి మువర్ణకముసంస్కృతభాషలోఁ బుంలింగములగు వృక్ష వృషభాదిశబ్ద ములకు నీభాషనునతిదేశమూలకమగుచున్నదనియు స్పష్టపడుచుండె. ఈసూత్రమున నపుంసకములకు మువర్ణకము గమ్యమానమయి వేఱె సాక్షాత్తుగా విధిసూత్రము లేనందున "అన్యశ్శూద్రః శూద్రాంతరమ్ మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః" పైనుదాహరింపఁబడిన నపుంసక శూద్రాంతరాది శబ్దములకుఁ దెలుంగున మువర్ణకమురాకలోకప్రయో గానుసారమున డుజ్వర్ణంబుగలిగెడు. ప్రత్యేకముగా ద్వంద్వవాదుల మతమందు నపుంసకములకు మువర్ణకము విధింపఁబడుచున్నయెడ "దృ ష్టాంతస్యాపితు పురుషారంభోనివర్తకోభవతి యను స్థానివత్సూత్రా ద్యంతౌటకితావిత్యాది సూత్రస్థభాష్యంబున [1] శూద్రాంతరము [శూద్రాంతరుఁడు](2) తీర్థము (దీర్ఘుఁడు) [3] సౌమ్యము (సౌమ్యుఁడు,) మిత్రము (4) అధికపూ (అధికుఁడో) పండితరత్నము—ఇత్యాదిక ముగా డువర్ణకాంతములగునేకలోక దృష్టప్రయోగంబులు మువర్ణకం బుతో భ్రష్టప్రయోగములు గావలసివచ్చును. కానఁగర్మధారయమే బహిర్భూతసముదాయ ప్రధానమయిన ద్వంద్వముకంటె నంతరంగమ యినందున శాస్త్రీయ ము ను స క ల ల క్ష్య ని ర్వా హ క ము ను నగుచున్నయది.

[2]స్త్రీలింగపదమన్న యర్థమందు స్త్రీవాచకశబ్దము వర్తిల్లున న్నందులకు భాష్యకైయట శేఖరాదిగ్రంథములేకాకుండ. 279 ,317, 320, పారటలయందు నహోబలపండితీయంబును బ్రమాణములుగా సమ రాంగణ పార్థమూర్తిగారిచేత ది 2 ఫిబ్రవరి 1916, ది 1 ఆగష్టు 1916

సం॥రపు దేశమాతపత్రికలయందుఁ జూపంబడినవి. "సరస్వత్యాతుమిన్నే ఋశివజటావాసిని ఇత్యుదాహృతం తత్రన కేవలం స్త్రీసమత్వం కింతు స్త్రీవాచకత్వమవ్యాహతమే వేతితద్రూపమపిసాధ్వేవ" యని 320పారటలహో) స్త్రీలింగమన్న యర్థమందు స్త్రీవాచకము వర్తించుననుటకు నుదాహరింపబడఁగా ద్వంద్వవాదులు, మిన్నే అకూడమహాతియుని యే యహోబలపండితుని తాత్పర్యమనియు. అమహాతియనుట యజ్ఞానవిలసితమనియుఁ భాద్రపదమాసాశ్వయుజమాసాంధ్ర సాహిత్యపరిషత్పత్రిక యందు (241పు) శాస్త్రమర్యాదలు మీఱి విచ్చలవిడిగా ననర్థమైన యర్థములు వ్రాయందొడంగిరి. "ఆపత్కాలేనాస్తి మర్యాదా" అను లోకోక్తిగలదుగదా!! మిన్నే అమహాతియనుట యజ్ఞానవిలసితమే యయి నచో ధరాపరాగపటలా క్రాంతంబు మిన్నేఅు రూపంతూభయేతి సూత్రేణ సమంజసమతిజ్ఞేయమ్, అనియహోబలపండితుండే యమహాతియైన మిన్నేటివిశేషణము "ఉభయవిధ మమహాతీనామ్, అను సూత్రమున మువవర్ణకాంతముగా వికల్పమున నగునని యుద్ఘోషించుచుంటచేత, నట్టిపూజ్యునకే యీయజ్ఞాన విలసితంబు చెందుచుండుగఁదా! ఆహా ఏమీ! యీయజ్ఞానవిలసితప్రభావము!! కోవిదవర్యులారా! స్త్రీ వాచకద్వంద్వార్థ నిర్వాహకుల పత్రికలయందు నాత్మస్తుతి పరనిందల యుక్తులుదక్క బ్రహ్మశ్రీ తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రి ప్రణీత ద్వంద్వ యుద్ధోపశనంబునకు ఖండనంబుగాఁ బైఁగనంబఱిచిన దేశమాతపత్రికలేదులందు వెల్వడిన బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరివేంకటరామశాస్త్రి కృతద్వంద్వోపశ మనవ్యాసంబునకు సమాధానయుక్తు లెవ్వియుఁగానరావు! కావున సదుత్తరం బీఁబడునేమో! కొంతకాలము నిరీక్షించి సమరాంగణపార్థమూర్తి నామమున్సార్థకంబగునటులు, రచింపఁబడిన సమరాంగణ పార్థమూర్తియమ్మను (1) ద్వంద్వోపశమనంబును (2) బుస్తకరూపంబున ముద్రింపించి గుప్తార్థప్రకాశికకుం జేర్చి పండితప్రపంచమునఁ

బ్రకటింపఁబడును. అవసరమని మాకుఁదోఁచినపుడెల్లను మాకుఁ బంపఁబడు పండితాభిప్రాయంబులు సత్యార్థప్రదర్శనంబునకై పత్రికల యందుఁ బ్రకటించెదము. కాశీనాథశాస్త్రిులవారు పరిపంథిపండితగజపంచాస్యమూర్తులే కాకుండ నామంబున సైతము పంచాస్యమూర్తులుగాన వారియభిప్రాయంబు మొదటఁబ్రచురము సేయంబడియె.

ప్రకృతప్రకరణంబునకుందగిన శార్దూలవిక్రీడితవృత్తము ॥ జేజీయాదమహాన్నపుంసకపదంద్వంద్వేనదుర్దోషిణా। త్యక్తంనిర్మిత కర్మధారయసమాసార్థేనసత్సమ్మతమ్। స్త్రీలింగార్థవిశేషరూఢిసరణౌ స్త్రీవాచకాఖ్యంపదం। శాస్త్రజ్ఞైస్సకలైః సమాహితతయా శ్లాఘాపదంప్రాప్నుతాత్॥

ఇట్లుః బుధేంద్రవిధేయుఁడు
ప్రతివాదిభయంకరము రాఘవాచార్యులు.

బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశిక
6—2—1928

—:◆:—

కర్మధారయ జయ శ్రీభేరీభాంకరణము.

గీతిః॥ సత్కర్మధారయజయ।
శ్రీభేరీభూరిభాం కృతిర్జయతాత్।
అమహాన్నపుంసకపదా।
ద్భ్రష్టాన్ద్వంద్వవృత్తిరస్తమగాత్॥

విబుధేంద్రులారా!!

బ్రహ్మశ్రీ మహామహోపాధ్యాయ తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రులవారు 1917 సం॥రము ఫిబ్రవరి నలలో వెలువడిన నెలసం॥ర భాద్రప

దాశ్వజయుమాసాంధ్ర సాహిత్యపరిషత్పత్త్రికలో ద్వంద్వయుద్ధోపశ
మనమను పేరంబరఁగు నొక వ్యాసమ్మును ద్వంద్వ సాధకమ్ము గాన
టించుచున్నదానిని లిఖింపఁగాఁ బిమ్మట నేను దేశమాతపత్త్రికలో నా
లుగు వ్యాసఘట్టములుగా విభజించి సమాధానము లిచ్చుచు మేయి 2
తేది చతుర్థవ్యాస ఘట్టాంతమునఁ బ్రతిభటులు నావ్రాసినగ్రంథముపై
నేమి లిఖింతురోకొంత కాలము నిరీక్షించెదనిన సశేషముగా నూరకుం
డితి. అట్లు మెయినెల 2 తేది నుపరమించిన నావ్యాసంబునకు నిప్పటికి
(20—1—18) జరుగుచున్న నవమ మాసమ్మున ననఁగా నీజనవరి
నెలలో వెలువడిన పింగళ సం॥ర భాద్రపదాశ్వయు జమాసాంధ్ర సాహి
త్య పరిషత్పత్త్రికలోఁ బ్రతి ప్రసనముగా బ్రహ్మశ్రీ సుబ్బారాయ శా
స్త్రులవారి వ్యాసము శీర్షోదయము భూపతనంబు నొందనది. ఇంత
యతిదీర్ఘ కాలము తడవయినను దగిన సమాధాన హేతువులుతోఁపక,
యెట్టెట్లో దీర్ఘాలోచనతో లేనిపోని సూత్రమ్ము పన్ని నిమిదగాఁగ నొ
నర్పఁబడిన యీనట్టిదుర్బల స్థూలకాయ వ్యాసంపు గుట్టును నిట్టికా
లాతి క్రమణ దోషమునం జేసి బుద్ధిమంతు లూహింతురేమోయని యు
లికిపడి మనంబున సంకోచించుచు సుబ్బారాయశాస్త్రులుగారు తాదృశ
దోషమ్మును గమ్ముకొనుటకై "నావ్యాసమును వారివ్యాసమును సా
వధానముగఁ జిత్తగించిన యెడల వారియాక్షేపణములు నావ్యాసమున
కుదగుల లేదనియుఁ, దగిలినట్లు తోఁచనవానికి నావ్యాసమునందే స
మాధానములున్నవనియు, విమర్శకులగు పండితులకు స్ఫురించును. కా
వున నేను వేఱుగ సమాధానము వ్రాయనక్కఱ లేదనునది మొదటి
కారణము, ఇత్యాదికముగా మూఁడు హేత్వాభాసలు ప్రకటించిరి. గ
తించిన జూలై 11 తేదని నుభయభాషాపాండిత్య చండిమోద్దండులగు
పేరి కాశీనాధ శాస్త్రులవారు నావాదంబునకు నామోదంబుగా నిచ్చిన
యభిప్రాయంబును బ్రచురము చేసిన ప్రతివాది భయంకర రాఘవాచా

ర్యవర్యుల వాక్యశైలియే తిరిగియీవ్యాసమును వ్రాయఁగాఁ దమ్మును బ్రోత్సహింపఁ జేసెననియు శాస్త్రిలుగారు నిక్కము దాఁపనేలయని వక్కాణించుచున్నారు. అట్టి ప్రోత్సాహోత్పత్తి కాలంబున నిప్పటికిఁ జిరకాలంబయినదిగదా!! ఎంతో చిరకాల మాలోచించి యాలోచించి శాస్త్రిలవారు నీరసంబైన యీవ్యాసమ్మును నారసంబుగాఁ జూపుటకై తమ యావచ్ఛక్తియు ధారవోసిరిగాని తుట్టతుదకు నియ్యది దన మేడికాయవాటమును జెప్పక చెప్పచుండెడు. హేమదుగ్ధకంబను నామ మాత్రంబునమధురమ్మగు మేడికాయ యేటికి మేటికాయ యయ్యెడు? కాన నది యుక్తంబ. ఈవాదముతో ద్వంద్వముగాఁగ నుండిన స్త్రీవాచక వివాదంబు తన నామమ్మునకుఁ దగునట్లు శుద్ధాంత రంగము నొందినది ఇఁక ద్వంద్వవాదములో నిష్కారణముగా నేతెంచివంచింపఁ జూచిన బ్రహ్మశ్రీ సుబ్బారాయ శాస్త్రిలవారు బాల్యాదిగాఁ దమకబ్బెడు విద్యయంతయు నుపయోగించి వంకలంగనంబఱుచుచు రణరంగంబున మహాశూరులువోలె నెత్తినపడఁగ పడిపోకుండ నిలఁబెట్టుదమని యెంచిరిగాని యయ్యది యన్యథాయయ్యె. ద్వంద్వమవలంబించినచో మీఁదు మిక్కిలి దోషములు సైతము దొరకొనుచున్నవి. అందున నిదియే కడసారి యని మల్లు మొగంబు వెట్టుచుఁ గొంచెము "స్ఫటాటోపోభయంకరః" అను వచనమ్మును మాత్రము సార్థక పఱుచుచున్నారు. సుబ్బారాయ శాస్త్రిలవారు తమపేరు ప్రతిష్ఠలకుఁ దగునట్టా మాత్రము స్ఫటాటోపము చేయుటయు సహజముగాని యది వింతగాదు.

సుధీమణులారా! పూర్వాపరవ్యాసంబులందుఁ బ్రతిభటుల స్వవచన వ్యాఘాతంబులును బునరుక్తిదోషమ్ములును దెలియుటకై వారి వివాద సారాంశములతో నుండిన సమరాంగణ పార్థమూర్తియ ద్వంద్వోపశమనవ్యాసంబులు ముద్రింపఁబడుచున్నవి. కానఁ బునరుక్త్యాది దోషంబులతో నిండిన శాస్త్రిలవారి యీవ్యాసమ్మును నిపుడు స్థాలీపులాక

న్యాయంబున నేయుంచుక యెత్తికొని దీని పసబయల్పఱిచెదుఁగాక! అవసరమునితోఁచు నెల్లయెడలను విపులంబైన వివరణము స్వల్పకాలములో వెల్వడు పైవ్యాసముల ప్రకటనకాలంబున నచ్చొత్తించి ప్రకటించెద. కాన నవధరింపుఁడు.

(1) ప్రతిభటులశంక:—"ఈప్రథమ వ్యాసఘట్టమున నాకొక సందేహము పొడముచున్నది. బాలవ్యాకరణమందలి డుమువర్ణక విధాయక సూత్రములోని పులింగ నపుంసక లింగశబ్దములు శాస్త్రీయలింగతాత్పర్యమున వాడఁబడినవని వీరు తలఁచెదరా? లేక లౌకికలింగతాత్పర్యమున వాడఁబడినవని తలఁచెదరా?" యని సుబ్బారాయశాస్త్రులవారు బాలవ్యాకరణకర్త యభిప్రాయము పైసూత్రములలో లౌకికలింగమనియా? లేక శాస్త్రీయలింగమనియా? యని రెండు పక్షములుగా నెత్తుకొని శంకించుచున్నారు ఇట్టిశంకచేత వీరు డుజ్విధిసూత్రమును మువర్ణకవిధిసూత్రమును బాగుగాఁ బరిశీలించిరో లేదోయని నాకు సంశయ ముప్పతిల్లుచున్నది. అందమైన యీశంకచంద మెట్టిదో తెలియఁగా నీసూత్రముల యర్థమును గించుక చర్చించి చూపెద.

బాల. తత్సమ. సూ. 22 పులింగమగు మహద్వాచకమునకు డుజ్జగు. ఇట మిత్రము, దైవతము—ఇత్యాది మహన్నపుంసకములను దప్పించుటకై పులింగశబ్దంబును; వృషభము (వృషభః) మేషము (మేషః)—ఇత్యాద్యమహత్పులింగములను (తిర్యగ్జంతువులను) దప్పించుటకై మహత్పదంబును గ్రహింపఁబడినవి. ఇట్లు డుజ్విధాయకసూత్రములోఁ బులింగశబ్దముచే శాస్త్రీయపుంస్త్వంబును మహత్పదంబుచేఁదిర్యక్సంబంధిభిన్న సురాసురాది నిష్ఠపుంస్త్వంబు నుభయంబును నుభయపదంబులచేతఁ జెప్పంబడినవి డుజ్విధాయకసూత్రములోని పులింగమహద్పదంబు లుభయంబుచేతను శాస్త్రీయలౌకికపుంస్త్వంబు లుభయంబును గ్రమంబుగా **గ్రహించు నావశ్యకత స్పష్టపడుచుండ, శాస్త్రులవారికీసూత్రములోని**

పులింగశబ్దమున కర్థము శాస్త్రీయలింగమో! లేక లౌకికలింగమో! తెలియక సందేహముగా నున్నదయట. గోవును వృషభంబును గొని రమ్ము—అని చైత్రుండు మైత్రునితోఁ జెప్పిన వాక్యములో గోశబ్దంబు నకు స్త్రీగవియుఁ బుంగవంబును నర్థముండినను, పుంగవంబును బోధించువృషభశబ్దమీవాక్యంబున నుంటం జేసి గోశబ్దమ్మున కిట స్త్రీగవియే యర్థమగుంగాని యిదియా? లేక యదియా? యనిన యేశంకయుఁ బొడమదుగదా! అట్లే ప్రకృతసూత్రమందును లౌకికపులింగవిశేషమును బోధించుమహచ్ఛబ్దముండుటం జేసి పుంలింగశబ్దమునకర్థము శాస్త్రీయలింగమే యర్థమగుంగానఁ బులింగశబ్దార్థము శాస్త్రీయలింగమా? లేక లౌకికలింగమా? యన్న యాశంక యెన్నఁడును జేయంగూడదు. కాన శాస్త్రిలవారి మొట్టమొదటిశంకయే మిక్కిలి యసందర్భముగా నున్నయది. అంతపండితులగు మహామహోపాధ్యాయ తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రిలవారిప్రశ్న యసందర్భమనంగలమా? కాదు. మనకే యీప్రారబ్ధశంకసహితము బ్రహ్మానద్దుగా నడ్డపడ్డదనుకొంట యుక్తము. "గోబలీవర్దమితి। గావఉత్కాలితపుంస్కా (నిష్కాసితపుంస్కాః) వాహాయచవిక్రియాయచ స్త్రియఏవావశిష్యంతే॥ యనినత్యదా దీనస్త్యేరితి సూత్రస్థభాష్యంబును "స్త్రియాఏవేతి॥ అతశ్చాత్రగోశబ్దః స్త్రీగవీణామేవవాచకః॥ అనిన యత్రిత్యకై యట గ్రంథమును జదివిన శాస్త్రిలవా రసంగతమైన ప్రశ్న వ్రాయుదురా? అరీతిగ నలవడదు. మనకేయర్థముకాలేదు. గగనకుసుమగంధాయమానమైన యీశంకాగంధము శాస్త్రిలవారి మానసమధుపంబు నీపొత్తమం దిన్నిదళములవ లను నాకర్షించి భ్రమింపఁజేసినందులకు నెంతయు వింతనొందుచున్నాఁడ. ఇఁకను ముదన్తకవిధాయకసూత్రార్థమును గొంచెము చర్చింతము.

బా. వ్యా. తత్స. 39 సూ. అమహన్నపుంసకముల కదంతములకు ము వర్ణకంబగు.—ఈసూత్రమందలి నపుంసకశబ్దమున శాస్త్రీయలింగము తలంపఁబడునా? లేక, లౌకికలింగము తలంపఁబడునా? యనిన శాస్త్రులవారి ప్రశ్నము సరియో కాదో యాలోచింతము. ఈసూత్రములోని నపుంసకశబ్దమ్మున గొన్నిచోట్ల శాస్త్రీయలింగంబును గొన్నిచోట్ల శాస్త్రీయలౌకికలింగంబు లుభయంబును గ్రహింపనగుంగాన నీశబ్దంబునను నేపక్షమని శంకించుట సమంజసముగానేరదు అమహాత్తులయందు నపుంసకత్వమతిదేశించు నీసూత్రములోని నపుంసకశబ్దమ్మున దైవతాదిపదార్థములయందు శాస్త్రీయలింగము తలంపఁబడు. మఱియుఁ ప్రకరణాదివశంబున నుభయంబును జేకొనంబడు. అది యెట్లంటిరేని వినుండు కువలయానందము. విషమాలంకారము॥

శ్లో॥ నపుంసకమితిజ్ఞాత్వా। తాంప్రతిప్రేషితం మనః।
తత్తుతత్రైవరమతే। హాతాః పాణినావయమ్॥

"నపుంసకమ్మని యెఱింగి ప్రియురాలింగూర్చి మనము (మనః) పంపఁబడఁగా, నయ్యది యక్కడనే రమించెడి." ఇత్యాదికముగా నీశ్లోకము నాంధ్రీకరించుచో 'మనము, అనుచోట "తత్సంభవేతు శాస్త్రీయ విశిష్టే లౌకికే శాస్త్రీయమపిశబ్దతో బుధ్యతేతథానుభవామ్॥ అనుస్త్రీయామితిసూత్రస్థ శేఖరగ్రంథవచనంబు శాస్త్రీయలౌకికంబు లుభయంబును నవశ్యము గ్రహింపఁదగియుండు. ఇట్లు యథాసంభవముగ సూత్రస్థనపుంసకశబ్దమున శాస్త్రీయలౌకికలింగము లుభయంబును స్వీకరింపఁదగియుండఁగా, మువర్ణకవిధాయకసూత్రములోని నపుంసకశబ్దమున శాస్త్రీయలింగమగునా? లేక, లౌకికలింగమగునా? యన్న శాస్త్రులవారి యన్యతరపక్షశంక యెట్లు సంగతంబగు? కావునఁ బైసూత్రద్వయమందును నసందర్భశంకలమూలమ్మున నగాధపాండిత్యశైలితో వ్రాసిన శాస్త్రులవారి గ్రంథ మయోమయంబై కొఱుకఁబడ శక్యముగాక

యున్నది. ఆహా ! శంకయే పెక్కుశంకలను బుట్టించుకొనుచుఁ బ్రబలు చున్నది.

(2) "శంకావాక్యము:—శాస్త్రీయలింగతాత్పర్యముల వాడఁ బడెననుపక్షమున దైవతశబ్దము సహజముగా నంపుంసకలింగమైయుండ దాని నపుంసకత్వసిద్ధికై యగతికగతిభూతమయిన "సామాన్యే నపుంసకమ్" అనుప్రవాద మంగీకరింపనేల? ఈపక్షమున వృషభాదిశబ్దములు నపుంసకములుగఁ దలంపఁబడుచున్నవను వీరివాక్య మెట్లు సంగతం బగును?"

ఉత్తరము:—తత్సమ. 39 సూత్రమునకుఁ బ్రతిభటులు సామాన్యదృష్టితో నర్థము చేసికొనుచు "నమహాన్నపుంసకములగు బుషాదిశబ్దములకే. మువర్ణకము గలుగుంగాని నమహాన్నపుంసకమయిన దైవతశబ్దమునకును నమహాత్పులింగములగువృషభ వృషాదిశబ్దములకును మువర్ణక మెట్లుసిద్ధించునని శంకించిరి. పిమ్మట సమరాంగణపార్థమూర్తిగారి మతమవలంబించి నేను "సామాన్యే నపుంసకమ్" అనున్యాయంబున దైవతశబ్దమునకు నపుంసకలింగచిహ్నంబగు మువర్ణకంబును పాటించితి గానిశాస్త్రులవారన్నట్లు నాప్రథమవ్యాసఘట్టమ్మున నపుంసకత్వమును సాధింపలేదు. అట్లే అమహాత్పులింగములగు వృషభవృషాదిశబ్దములకు (22) సూత్రమున మహాత్పులింగవిహిత డుజ్వర్ణకము రానేరదు. గాన నీన్యాయవశమ్మున నపుంసకలింగవిభక్తియగు మువర్ణకమ్మునకే పాత్రంబులై తెలుంగున నయ్యవి నపుంసకలింగములగునని సమాధానము చెప్పితి. విశేషవిధానములేనిచో లింగసర్వనామంబగు నపుంసకలింగమ్మయితద్విభక్తి నిరాతంకముగా సిద్ధించుఁగదా! "న కేవలా ప్రకృతిః" ఇత్యాదిన్యాయవచనంబునఁ గేవలప్రకృతిమెట్లు ప్రయోగింపనగు? కావుననే "గుణేశుక్లాదయః పుంసి" యను నమరనిఘంటుశ్లోకమును వివరిం

చుతఆని "గుణఇతి యద్యపిశుక్లంరూపమ్ ఇత్యాదావిశేష్యనిఘ్నత్వేవే ప్యతే; తథాపివిశేష్యానుపాదానే ప్రాప్తస్య సామాన్యే నపుంసకమిత్య స్యాపవాదోయమ్" అని విశేషవిధానాభావంబున నపుంసకలింగమయి తద్వ్యక్తివచ్చునని భట్టోజీదీక్షితపుత్రభానోజీ దీక్షితకృతరామాశ్రమి యను నమరవ్యాఖ్యయం దుదాహరింపఁబడియె.

(సశేషము)

బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశిక

13—2—1918

(పూర్వపత్రికా వ్యాసానుసంధానము)

కర్మధారయజయ శ్రీభేరీభాంకరణము.

గీ॥ సత్కర్మధారయజయ। శ్రీభేరీభూరిభాంకృతి జఁయతాత్
అమహన్నపుంసకపదా। ద్భ్రిష్ట్వాసౌద్వంద్వవృత్తి రస్తమగాత్।
ఆ॥ గీ॥ గౌరవధీః కల్లూర్య। న్వయవేంకటరామశాస్త్ర్య హంతుగదేయమ్
తాతాసుబ్బారాయా। ఖ్యశాస్త్రివరమభి మహామహోపాధ్యాయమ్॥

(౩) మఱియుఁ బ్రథమవ్యాసఘట్టమునందు "ముఖచంద్రునకు నాహ్లాదకత్వమమరెను"నిత్యాది వాక్యములనుదాహరించి యిట ముఖమందుఁ జంద్రత్వాతిదేశముతో నాహ్లాదకత్వము విధింపఁబడురీతిని, నీ సూత్రమునందును నుద్దిష్టములగు సమాహర్తలయందు నపుంసకత్వాతిదేశముతో మువర్ణకము విధింపఁబడుననియు, బహిర్భూతసముదాయ ప్రధానమగు ద్వంద్వము బహువ్రీహివోలె బహిరంగముగాన స్వపదార్థప్రధానమయి యంతరంగమయిన కర్మధారయమే యీసూత్రమున

శాస్త్రీయమనియు, ద్వంద్వమశాస్త్రీయమొక్కటియే కాక, మీ. దుమిక్కిలి లక్ష్యదోషమ్ములు సైతము సమకూరుననియుఁ జెప్పి కొన్ని లక్ష్యములుదాహరించిరి. శాస్త్రిలవారు కర్మధారయముకంటె ద్వంద్వమే యిట శాస్త్రీయమని సాధించి స్వపక్షనిర్వాహణమ్ము కావించుకొనలేదు. వీరు బహుగ్రంథవిసరప్రదర్శనంబుకై యమహాన్న పుంసకసూత్రమునఁ బ్రకృతాంశమునకు దూరవర్తియగు నుద్దేశ్యవిధేయభావ విచారణమును నల్పి చిట్టచివరకుఁ గొంచెము ప్రకృతమార్గమునకు దయచేసి యిట్లనిరి. "మఱియు, నపుంసకములకు ముపర్ణకమువచ్చుననియు నమహాత్తులు నపుంసకములగు ననియుఁగదా శాస్త్రిలవారి వాదమునందలి ఫలితార్థము. అట్టిస్థిలో నమహాత్తులకు నపుంసకత్వాతిదేశద్వారమున ముపర్ణకమును విధించుటకంటె నమహాత్తులకు సాక్షాత్తుగా ముపర్ణకమును విధించుటయే యుచితమయియుండదా?"

ఉత్తరము:—అమహాత్తులకు సాక్షాత్తుగా ముపర్ణకమును విధించుచో నపుంసకములకుంగూడ సాక్షాత్తుగాముపర్ణకవిధి తప్పదు. ద్వంద్వముచెప్పి సాక్షాత్తుగా ముపర్ణకము నపుంకముల కెల్ల విధించితిమేని ధనము, వనము ఇత్యాదిలక్ష్యంబులందుంబలె దీనికి బాధక సూత్రము లేనందున "దృష్టాంత స్యాపితుపురుషారంభోని వర్తకోభవతి" యను స్థావత్సూత్రాద్యంతౌటకితా విత్యాదిసూత్రస్థభాష్య వచనంబుచే నీ సూత్రి మీాక్రింది లోకప్రసిద్ధప్రయోగంబులందును బ్రవర్తిల్లెడు. ఉదా-తీర్థుఁడు (గురువు) పదేశించుచున్నాఁడు—అనుటకు బదులుగా, తీర్థయుపదేశించుచున్నాఁడు—అనియగు. తీర్థులు పూజ్యులు—అనుటకు మాఱుగా, తీర్థములు (గురువులు) పూజ్యములు—అనవలసియుండును మనుష్యఏవ=మనుష్యమాత్రమ్! అన్యశ్శూద్రః= శూద్రాంతరమ్; అన్యోరాజా=రాజాంతరమ్-ఇత్యాదులు మయూరవ్యంసకాదయశ్చ"(2-1-72 అను పాణిని సూత్రమున నిష్పన్నములయి సంస్కృతభాషలో నపుం

సకములయ్యె ఈముువర్ణకవిధిసూత్రమున ద్వంద్వవృత్తి చెప్పినచో— మనుష్యమాత్రుఁడు వివేకముగలవాఁడు—అనుచో, మనుష్యమాత్రము వివేకముగలవాఁడు—అని చెప్పవలసియుండును. శూద్రాంతరుఁడు కృషిచేసినాఁడు—అని పలుకకతీరదు. రాజాంతరుఁడు పాలించినాఁడు—అనుచోట, రాజాంతరము పాలించినాఁడు అని యనవలసియుండును. కోవిదులారా! ద్వంద్వము సూత్రమున రచించుకొన్నయెడల నెంతపరిహాసాస్పదమగు ప్రయోగంబులు నోటఁబెట్టవలసియుండునో! చూచిరిగదా! మఱియు, మిత్రము దయగలవాఁడు—అన్నట్టులే, మిత్రము దయావంతుఁడు—అని దుర్వర్ణకముతో ననవలసియుండఁగా, మిత్రము దయావంతము—అను భ్రష్టప్రయోగంబగు దైవమురక్షించువాఁడు—అన్నట్టులే, దైవమురక్షకుఁడు—అని దుర్వర్ణకముతో ననుటవిధియై యుండఁగా, దైవమురక్షకము. అని భ్రష్టముగా ద్వంద్వపక్షమునఁ బ్రయోగింపనగు ఇట్లు ద్వంద్వమ్మున ననేకదోషమ్ములు సంభవించెడి. నేనిట్టిదోషమును నాపూర్వవ్యాసమ్ములలోఁ జూపఁగా శాస్త్రివారు వానిని మెల్లమెల్ల నిగజాఱవిడుచుచు "ఇతరశబ్దముల విషయమున నెట్లువ్రాసినను, ప్రధానశబ్దవిషయమునందును నట్లువ్రాయుట యత్యద్భుతముగానున్నది" యని తక్కిన శబ్దములయెడ నర్ధాంగీకారమును సూచించుచు నొక్కప్రధానశబ్దమునెడనే మిక్కిలి వింతపడుచున్నారు. శాస్త్రివారును ప్రధానశబ్దము నొద్ద నావ్రాసినగ్రంథముం జూచి యచ్చెరువందినట్టులే, నేనును బ్రధానశబ్దమునొద్దనే శాస్త్రివారు లిఖించిన వాక్యసరణిని సందర్శించి కడుపంతయు నచ్చెఱువగునట్టులు నవ్వుచు నచ్చెరువందుచున్నాఁడను. వీరు మిత్రశరణప్రధాన పాత్రాదులు మిత్రాదులుగాన మిత్రాదులలోఁ బరిగణింపఁబడిన ప్రధానశబ్దము మంత్రివాచకమయినపుడు సహితము (18)సూత్రము మిత్రశరణాదులువోలె వికల్పముగాఁ బుంలింగత్వాతిదేశము నొందుననియు,

మిత్రము, మిత్రుఁడు—అగునటులే, ప్రధానము, ప్రధానుఁడు-అను రూపద్వయంబును గాకతీరదనియు, సాహసించి యుద్ఘోషించుచున్నారు ఏశబ్దము, ఏయర్థమందు గీర్వాణభాషలోఁ బుంలింగము కాకుండ సర్వదానపుంసకమై యుండునో: యట్టిశబ్దమేకదా ప్రయోగానుసారమున బరిశీలించి మిత్రాదులలోఁ బఠించుకొనఁదగియుండు మిత్రశబ్దము సఖివాచకమైనపుడు గీర్వాణభాషలో సదా నపుంసకముగాన నయ్యదియే, తెలుంగున మిత్రాదులలో వైకల్పికపుంలింగత్వముకై పఠియింపఁదగియుండుంగాని సూర్యవాచకమైన మిత్రశబ్దము సంస్కృతభాషలో స్వతస్సిద్ధముగాఁ బులింగమైయుండ నట్టిమిత్రశబ్ద మీగణంబులో నేల గ్రహింపఁబడు?, అట్లే ప్రకృతంబునను, ప్రధానశబ్దము సదాగీర్వాణభాషలో నపుంసకలింగమైనదియే వైకల్పికపుల్లింగత్వమునకై తెలుంగు వ్యాకరణంబున మిత్రాదులలో గ్రహింపఁ దగియుండుగాని మంత్రివావాచకమైన ప్రధానశబ్దము సంస్కృతభాషలోనే పుంనపుంసకమై యుండఁగా నట్టిది పాక్షికపుంస్త్వంబునకై యీగణమ్ములో నెట్లుకైకొనందగియుండెడి? అమరనిఘంటువులోనే క్షత్రియవర్గమ్మున "శ్లో॥ మహామాత్రాః ప్రధానాని॥ అను శ్లోకమునొద్ద గురుబాలప్రబోధికాఖ్య వ్యాఖ్యలో "శ్లో॥ మహామాత్రః ప్రధానస్స్యాత్॥ అని పుంస్కాండమందువాఁపాలింతుఁడు నెప్పినందున మంత్రిప్రముఖులగు నధికారులర్థమగునప్పుడు ప్రధానశబ్దము పుంలింగముగూడ నున్నది యని స్పష్టపఱుపఁబడియున్నది. అందున గీర్వాణభాషలోనే వైకల్పిక పుంలింగమునైన మంత్రివాచక ప్రధానశబ్దము తెలుంగువ్యాకరణమునఁ బాక్షికపుంలింగత్వమునకై మిత్రాదులలో నెట్లుపరిగణింపఁదగియుండు ఇటులుండ, మంత్రివాచక ప్రధానశబ్దము మిత్రాదులలోనిదిగాన, ప్రధానము, ప్రధానుడు—అను పుంనపుంసకరూపద్వయముండకతీరనిడన శాస్త్రుల

వారి భాషితంబు దూషితంబుకాక యెట్లుభూషితంబయ్యెడి? మంత్రి
వాచకప్రధానశబ్దము సంస్కృతభాషలోనే పుంలింగమును నైయున్నం
దున దెలుంగువ్యాకరణములోని మిత్రాదిగణంబులో గణియింపఁదగి
నది కాదని యాలోచించియే నేను ప్రథమవ్యాసఘట్టమున "ప్రధానశబ్ద
ము మంత్రివాచకమైనపుడు పుంలింగముంగూడఁ గలదాదు లేని వైకల్పి
కముగాఁ బ్రధానమన్నరూపము తప్పక యవిధినొందవలసివచ్చును"—
ఇత్యాదికముగా సిద్ధాంతార్థము ప్రకటించితిని. ఇట్లుచాటుచున్న నా
వాక్యముకు బరిశీలింపక శాస్త్రులవారు పెడచెవిని బెట్టి పరిహాసపరిహా
టి ప్రకటన పటిష్ఠకటూక్తులు సల్పుటసరియేకదా! నిశ్చితార్థమ్మును నివ్వ
ట్లిల్లజేయు నిఘంటుకారుల వాక్యములనైన నావాహానములోనికిఁ దెచ్చి
కటాక్షించినట్లు కానిపింపరైరి "కాఁబట్టి మంత్రి యాలోచించినాఁడను"
వాక్యమునకుఁ బర్యాయముగాఁ "బ్రధానుఁ డాలోచించినాఁడని"
యనందగుఁ గాని "ప్రధానమాలోచించినాఁ" డని యెన్నఁడును ననం
దగదు. ఇటులు న్యాయమైన ఘంటాపథసరణి జగజ్జేగీయమానమై తేజ
రిల్లుచుండినను, శాస్త్రులవారు కంటకంబు, త్రోవం ద్రొక్కుచు మంత్రి
యు సహితము 'ప్రధాన' మని వైకల్పికముగా నపుంసకరూపముతో నుం
డక తీరదని సాహసించిచెప్పుట యెంతయు వింతగానున్నది. ప్రధానుఁడు
నపుంసకరూపముతో వికల్పకముగానుంట యొకవింతయేకాదు. శాస్త్రుల
వారు స్వప్రజ్ఞాపౌరుషప్రకర్షణంబున గట్టిగాఁ దలంచుకొన్నచో సతం
దునిత్యముగానే నపుంసకరూపముతో నుండితీరును. ప్రధానుని పాట్లే
యట్టిస్థితికి మాఱినప్పుడు తక్కిన యప్రధానుని పాట్లువేఱే చెప్పనేల?
ఇప్పటునఁబట్టరాని సాహసికులగు శాస్త్రులవారి యకుంఠితకంఠారభటిని
దలంపగా "శక్త్యగ్రహేణతద్వారోధాభావాత్"—ఇత్యాదికమైన అణి
ఉణ్ సూత్రస్థశేఖరగ్రంథము నెత్తికొని "తథాచ, తద్దూషణమపరార్ధే
షోధ్ధా నుష్కస్యకంఠాడంబరమనుకరోతి" యనినవిషయవ్యాఖ్యాసరణి

స్మృతిపథమునొందుచున్నది. ఇఁకను నెట్టియర్థముగల ప్రధానశబ్దము మిత్రాదిగణములోఁ బఠింపఁదగునని శంకింతురేని వినుండు. శ్లో॥ "క్లీబే ప్రధానం ప్రముఖ ప్రవేకానుత్తమోత్తమాః। ముఖ్యవర్యవరేణ్యాశ్చ ప్రబర్హోఽనవరార్థ్యవత్" (౫౭) అని యమరనిఘంటుతృతీయకాండమున ముఖ్యశబ్దపర్యాయమైన ప్రధానశబ్దము నిత్యనపుంసకమని చెప్పబడినది. మఱియుఁ "కథంతర్హి గోః రాజానమపేక్షమాణస్యాశ్వపురుషాభ్యాం సహసమాసో భవతి। ప్రధానమత్ర తదాగార్భవతి। భవతిచ ప్రధానస్యాసాపేక్షస్యాసమాసః" అనిన సమర్థసూత్రస్థపౌనఃపునిక భాష్యప్రయోగంబును నేతాదృశార్థక ప్రధానశబ్దనిత్యనపుంసకత్వంబునే యుద్ఘోషించుచున్నది. ఇట్టి ప్రధానశబ్దమే నిత్యనపుంసకమిత్రాదిశబ్దసాహచర్యంబున "సహచరితాసహచరితయోస్సహచరితస్యైవ గ్రహణ"మ్మను పరిభాషం జేసి గణంబులో గణియింపఁ దగియుండు విద్వాంసులలో వైయాకరణుఁడు ప్రధానము, లేక, ప్రధానుఁడు గుణవంతులలో వినయవంతుఁడు ప్రధానము లేక, ప్రధానుఁడు—అని యుదాహరణము కాన సంస్కృతభాషలోనే పున్నపుంసకమైన మంత్రివాచక ప్రధానశబ్దము మిత్రాదులలో నుండనేరదు. కాఁబట్టి శాస్త్రులవారి ప్రధానశబ్దవిషయప్రకటితగ్రంథము ప్రధానమయినది కాదు. ఇయ్యది యవిచారితరమణీయమనంబడు. ఇట్లు ద్వంద్వమాసపక్షమునఁ దీర్ఘ, ప్రధానమనుష్యమాత్ర, శూద్రాంతరాదిబహుశబ్దములు మువర్ణకముతోఁ బరిహాసాస్పదమయిన భ్రష్టప్రయోగములు గావలసివచ్చును. కావున ద్వంద్వము దవ్వునకు నీడ్వందగు తండ్రితాతలకాలము మొదల్కొని చిరకాలానుభవమున నీద్వంద్వమాసూత్రమును బట్టుకొని వ్రేలాడుచున్నదియని విచారింతురేని శ్లో॥ "తాతస్యకూపోయమితి బ్రువాణాః। క్షారంజలం కే పురుషాః పిబంతి" యను న్యాయమునఁ దండ్రిగారు త్రవ్వించిన కూపమ్మని యుప్పనీటిం ద్రావంగా నెవ్వరొప్పుకొందురు? మఱియుఁ

దీర్ఘుఁడు (గురువు) దైవము జగద్రక్షకుఁడు శూద్రాంతరుఁడు, మను ష్యమాత్రుఁడు—ఇత్యాదులు మువర్ణకాంతములు కాక సర్వదా దుజ్వర్ణకాంతములే కావలయునన్నందులకు శాస్త్రివారికిఁ దగినప్రయోగములు చూపవలెనఁట జగత్ప్రసిద్ధములై మనుష్యమాత్రుం డెఱిం గినయిట్టిరూపములకు ప్రయోగాన్వేషణ మనవసరమనియే యెల్లర తాత్పర్యమయియుండునని నేఁదలంచెద శ్లో॥ "నామే వతేవరద వాంఛితదాతృభావం। వ్యాఖ్యాత్యతో నవ హా సే వరదానముద్రామ్। విశ్వప్రసిద్ధశరవిప్రవలప్రసూతే। ర్యజ్ఞోపసీతవహానం హినఖల్వపేక్ష్యమ్॥" అను కువలయానందస్థ లోకోక్తి ప్రకారంబున జగమెఱింగిన బ్రాహ్మణునికై జన్నిదంబన్వేషింపనేటికి? కర్మధారయవృ త్తి పూర్వోక్తమహాభాష్యాది ప్రమాణంబుల ద్వంద్వముకంటె నంతరం గమై శాస్త్రీయమగుటయే కాకదుజ్వర్ణకాంతములగు నేతాదృశలక్ష్యము లయెడ మిక్కిలి సాధకమగుచున్నయది. "ముఖచంద్రునకు నాహ్లాదక తయమరెడు" ననువాక్యమున ముఖమునకుఁ జంద్రత్వారోపణద్వార మున నాహ్లాదకత విధించుచోఁ జంద్రునికి నాహ్లాదకత సిద్ధమని స్ఫురియిం చునటులు ప్రకృతమునను, నమహత్తులకు నపుంసకత్వాతిదేశ ద్వార మున మువర్ణకమును విధించినందున నపుంసకములకు మువర్ణకము గల్గుట గమ్యమానమై వానియెడ మువర్ణకము సిద్ధమ్మగు ఇట్లుకర్మధా రయ సమాసార్థమున దైవతము—ఇత్యాదినిత్య మువర్ణకాంత రూప ములు సిద్ధించుటయేకాకుండ, ప్రధానుఁడు (మంత్రి), తీర్థుఁడు (గురువు), మనుష్యమాత్రుఁడు శూద్రాంతరుఁడు—ఇత్యాదినిత్య దుజ్వర్ణకాంత రూపమ్ములును సురక్షితంబులయ్యె. సూత్రమున ద్వంద్వసమాస మం గీకరింపఁబడియెనేని నపుంసకములకుంగూడ మువర్ణకము ప్రత్యేకముగా విధ్యుక్తమయ్యెడుంగాన "దృష్టాంతస్యాపితుపురుషారంభోనివర్తకోభ వతి" యను స్థానివత్సూత్రాదులయందలి భాష్యకారవచనమ్మునఁ

బూరోక్త లోకప్రసిద్ధప్రయోగంబులు భ్రష్టప్రయోగములు కాఁకతీర దు. కావున గ్రంథవిస్తరముతోఁ జాలును. మఱ్ఱిత్రివాచకప్రధానశబ్దము గూడ మిత్రాద్యాదిగణంబులో గ్రహింపఁబడి వైభాషికముగా డుమ్ము వర్ణకములతో ద్వైరూప్యమునొందునవిన సుబ్బారాయశాస్త్రివారి వాక్యంబు శోభిల్ల నేరదని రొఱుంగునది. దైవము జగద్రక్షకుఁడు—అను ప్రసిద్ధవాక్యము నేనుజూపఁగా, దైవశబ్దవిశేషణములుమువర్ణకాంతములే యయి యుండవలెనన్నందులకుఁ దగిన గ్రంథోదాహరణములు శాస్త్రులవారిచేఁ జూపఁబడలేదు. ఇట్లు ప్రథమవ్యాసఘట్టార్థము మండనాహాణంబయ్యె.

(సశేషము)

బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశిక

—:✦:—

20—2—1918

(పూర్వపత్రికావ్యాసానుసంధానము)

కర్మధారయజయశ్రీభేరీభాంకరణము,

గీతి॥ సత్కర్మధారయజయ శ్రీభేరీభూరిభాంకృతీర్జయతాత్
అమహాన్నపుంసకపదా। ద్భృష్ట్వాసౌద్వంద్వ వృత్తిరస్తమగాత్॥

ఆ॥ గీ॥ గారపథికల్లూర్య। న్వయవేంకటరామశాస్త్ర్యహంతుగదేయమ్
తాతాసుబ్బారాయ। ఖ్యశాస్త్రివరమభి మహామహోపాధ్యాయమ్॥

(4 ఈద్వితీయఘట్టమునఁ బ్రతివాదులు ప్రయోగించిన మువర్ణకవిధాయక సూత్రమందలి వివరణవాక్యము ద్వంద్వవిగ్రహ వాక్యము కానేరదని సమర్థింపఁబడియె. "అదంతములగు నమహాత్తులకును నపుం

సకలింగశబ్దములకును ముపవర్ణకమగునని యర్థము" అని బ్రి॥సీతారామ స్వామి శాస్త్రులవారు ప్రయోగించిరి. వైయాకరణమతమందు ద్వంద్వ విగ్రహవాక్యము ప్రథమాంతపదములతోడను, నానాచశబ్దములతోడ నుండవలయునని నేననేక ప్రమాణములు చూపుచుఁ బ్రకృతవాక్యము చశబ్దార్థకను శబ్దనానాత్వముతో నుండినను బ్రథమాంతములతోఁ గాక షష్ఠ్యంతములతో నుండినందున ద్వంద్వ విగ్రహము కావేరదని వక్కా ణించితి. అంతట బ్రహ్మశ్రీ తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రులవారు, సముచ్చ యార్థము వివక్షితమగునపుడు సముచ్చియ మానార్థబోధక పదములు రెండింటిలోఁ దుదిపదమునకు మాత్రమే శబ్దసమభివ్యాహార ముండుం గాన "ఈశ్వరంగురుంచభజస్వ" అనునది సముచ్చయార్థ బోధకవాక్య మనియు, నితరేతర యోగార్థము వివక్షిత మగునపుడు సముచ్చియ మానార్థబోధకపదములు రెండిండికిని చశబ్ద సమభివ్యాహారముండుం గాన "ఈశ్వరంచ గురుంచ భజస్వ" అనునది యితరేతర యోగార్థ బోధకవాక్యమనియు ప్రథమావిభక్తి నియమ మక్కఱలేదనియు దృష్టాంతముగా స్పష్టార్థము పైవాక్యద్వయమును జూపుచుఁ బ్రకృతం బగు సీతారామస్వామి శాస్త్రులుగారు విఁరించిన ముపవర్ణక విధాయక సూత్రమందలి వాక్యము చశబ్దార్థకనుశబ్దద్వయముతో నుండినందున నితరేతర యోగద్వంద్వ విగ్రహవాక్యము కాకతీరదని తొల్లిఁటి తమ వ్యాసమున సిద్ధాంతీకరించిరి. బ్ర॥ సుబ్బారాయశాస్త్రులవారి మతము ద్వంద్వవిగ్రహము ప్రథమాంతములతోనే యుండవలెనన్న యంశ ములో నామతమునకు భిన్నమైనను విగ్రహములోని ప్రతిపదమును చ శబ్దాంతము కావలెనన్న విషయములో మాత్రము నిస్సంశయముగాన భేదము నొందుచున్నయది అట్టి స్థితిలోఁ బ్రకృతవ్యాసమున శాస్త్రులు గారిట్లు లిఖించుచుండిరి. "సిద్ధేశబ్దార్థసంబంధే" అను వార్తికమును వివ రించుచోటిని "అనేకంపునః పదార్థం మత్వాపషవిగ్రహః క్రియతే సిద్ధే

శబ్దే అర్థేసంబంధే చేతి, ఆకృతి మిత్యాహ। అథద్రవ్యేపదార్థే కథంవిగ్రహః కర్తవ్యః సిద్ధేశబ్దే అర్థసంబంధేచేతి" అని యిట్లు మహాభాష్యమున (పస్పశాహ్నికము) "శబ్దార్థసంబంధే" అను ద్వంద్వమున విగ్రహము ప్రథమే తర విభక్త్యంతములతోడనే పైనిఁజూపఁబడినదిగాన నమహన్న పుంసక సూత్రమందలి సీతారామస్వామిశాస్త్రులవారి షష్ఠ్యంత ద్వంద్వవిగ్రహము సాధువేలకాదని గొప్ప శంకశాస్త్రులవారు చేయుచుండిరి. ఇట్లు మహాభాష్యాది గ్రంథములనుండి పెక్కు వివరణ వాక్యములనును శాస్త్రులవారు నాయందుంచిన దయతో మహాభాష్యాది గ్రంథములతోఁ బాటిగా నాగుప్తార్థప్రకాశికా గ్రంథమునుండి కొన్ని యిట్టి వాక్యములను నెత్తిచూపిరి పూర్వోక్తములగు భాష్యాదులయందలి వివరణవాక్యములు ద్వంద్వవృత్తి ఫలితార్థమును స్పష్టపఱుచునట్టి ప్రౌఢఫక్కి వాక్యములుగాని నిజంబైన ద్వంద్వవిగ్రహ వాక్యములు కానేరవు అట్లుకాకుండెనేని, చార్థేసూత్రస్థ భాష్యాదులన్నిటికి నివిరోధము వాటిల్లు. కనుకనే "శబ్దార్థసంబంధానా, మన్నకై యటపష్ఠ్యంతోక్తి నేత్తుకొని యుద్ద్యోతమునందు "శబ్దాశ్చ అర్థాశ్చసంబంధాశ్చేతిద్వంద్వః" అని చాంతప్రథమాంతములతోనే విగ్రహము వివరింపఁబడియె. ఇంతియకాక "శబ్దేఅర్థేసంబంధేచ" అనునదియే నిజంబైన ద్వంద్వ విగ్రహమందురేవి యపుడు మూఁడుసప్తమ్యంతములును మేళగింపఁగా మూలమైన వార్తికము 'సిద్ధేషుశబ్దార్థ సంబంధేషు, అని బహువచనాంతములతో నుండకతీరదు. అందున మొదట, సమాహార ద్వంద్వము చేసికొని పిమ్మట సప్తమిలోనికి మార్చుకొనవలయును. మఱియు నిదియే నిక్కంబైన ద్వంద్వవిగ్రహమన్నచో ద్వంద్వవిగ్రహములోని ప్రతిపదము తుదను చశబ్దముండవలయునని తీర్పుతీర్చిన శాస్త్రులవారి మతమునఁ బ్రకృతములగు తమవిగ్రహములన్నిటికిని నొక్కొక్క చశబ్ద ప్రయోగమే యుండుచున్నందున స్వవచన భంగమును

బాటిల్లేదు. కాన వారును నియ్యావిఫలితార్థ వివరణవాకములే యన వలయుంగాని యన్యథా యనంగవలను పడదు. సీతారామస్వామి శాస్త్రులవారి ద్వంద్వవిగ్రహ వాక్యముగూడఁ బైవాక్యమున వారెఫలితార్థవాక్యమేల కాఁగూడ దందురేని వినుండు "కాకవద్దేవదత్తగృహంపశ్య" అనునటులు చశబ్దద్వయార్థకనుశబ్దద్వంద్వమును గొప్పయానవాలుగాఁ జూపుచు ద్వంద్వవిగ్రహమని యుద్ధరింపఁగాఁ గనచము పన్నుకొని వేంచేసిన బ్ర॥శ్రీ సుబ్బారాయశాస్త్రులవారు సీతారామస్వామిశాస్త్రు వారి వాక్యము ఫలితార్థకవాక్యముగాని యథాశాస్త్రీయమైన విగ్రహవాక్యము గాదని యిపుడొప్పుకొందురా? ఒప్పుకొనరు. కాఁబట్టి దుర్బలములైన యీదృష్టాంతవాక్యములు సీతారామస్వామి శాస్త్రులవారి పరికృతవాక్యము ద్వంద్వవిగ్రహవాక్యమని సమర్థింపఁ జాలవు. అందున ననర్థకవాక్యమనవలయునేకాని యియ్యది ద్వంద్వవిగ్రహ మనుటకు శ్రీసుబ్బారాయశాస్త్రులవారికిని నిపుడు వీలు పడదు. ఎదుటివారిని నెచ్చుగ శంకించుచుంటిమని యెగుబుజంబుల నుప్పొంగు నందడిలో శ్రీశాస్త్రులవారు తమచెప్పిన చశబ్దములనియమము కూడ స్వీయదృష్టాంతవాక్యములలో లేదన్న యంశము మఱచిరి కాఁబోలు!

(5) మూఁడవవ్యాసఘట్టమందు ద్వంద్వసమాసమున సాహిత్యములేక, సముదాయముముఖ్యార్థమని సమర్థింపఁబడియె. అందులకు భాష్యకైయట శేఖరచంద్రకలాద్యనేకగ్రంథములలోని వాక్యజాలము లెత్తి నేను నిదర్శనంబుగాఁ జూపఁగా నట్టిగ్రంథముల నెత్తికొని సమాధానముఁ వ్రాయక శాస్త్రులగారు ప్రత్యేకవాక్యపరిసమాప్తి సముదాయవాక్యపరిసమాప్తి న్యాయములతో ద్విత్రపత్త్రిసముదాయపరిసమాప్తి నొందించిరి. మఱియు నేనుజతుర్థవ్యాసఘట్టమునఁ బ్రత్యేకవాక్యపరిసమాప్తి సముదాయవాక్యపరిసమాప్తి న్యాయములంగూర్చి శాఖా

చంక్రమణంబుగా నుపన్యసించుచు ద్వంద్వ సమాసవిధానసమయమున జార్థమగు సముదాయార్థ మంగీకరింపక తీరదనియుఁ బ్రకరణాదిబలవశ మున భోజనన్యాయాదుల సాహాయ్యముచేత యత్కించిత్సాహిత్యము నంగీకరించి సమన్వయించుకొనవలయుననియు వివరించి వీరికి ద్వంద్వ మున ద్వితీయబోధనైన గౌణార్థము తప్పదని చెప్పితిని. కాన నిపుడు పు నరుక్తులకును స్వవచనవ్యాఘాతములకును మాత్రము నేనుసాహసింపఁ జాల. శాస్త్రిలుగారు తమ వెనుకటివ్యాసములో „ఇతరేతర యోగా ద్యాకారములనుదెల్పు భాష్యగ్రంథమునుజూడ శాబ్దబోధమునందు మాత్రమే సాహిత్యము భాసిల్లవలసి యున్నట్లు విశదమగుచున్నది. 'ఇతరేతర యోగేప్లక్షశ్చన్యగ్రోధశ్చేత్యుక్తే గమ్యతేఏతత్ ప్లక్షోపిన్య గ్రోధసహాయోన్య గ్రోధోపిప్లక్షసహాయఇతి, అను భాష్యగ్రంథమున 'గమ్యతే' అని చెప్పబడియున్నందున సాహిత్యము బోధలో భాసిల్లున నియే యర్థము తేలుచున్నది. ఇచ్చట జ్ఞానార్థకమగు 'గమ్' ధాతువు శాబ్దజ్ఞానమునే బోధించును" అని శాబ్దబోధమునందు మాత్రమేద్వం ద్వమున సాహిత్యమొప్పుకొని యవధారణార్థముతోఁ గ్రియానిష్పత్తిలో లేదనుచుఁ జార్థేసూత్రభాష్యమునకు వ్యాఖ్యానము సల్పిరి. ఆశాస్త్రి లవారే తమ ప్రకృతవ్యాసములో "కొన్నివాక్యములందు ద్వంద్వస మాసఘటితవాక్య బోధితములగు క్రియల నిష్పత్తిలోఁగూడ సాహిత్య ముండిన నుండవచ్చును" అని క్రియానిష్పత్తిలోఁగూడ సాహిత్యముండ వచ్చునని కొంచె మనుగ్రహించుచున్నారు. ఇట్లు శాస్త్రిలవారి పూ ర్వోత్తరగ్రంథ సందర్భవాక్యముల గాంభీర్యము గ్రహింప నలవిగా కున్నది.

(6) ఇఁకను నోరులవిప్రమాదములనుకొని దిద్దఁగాదయచేసిన శాస్త్రిలవారు తమ ప్రమాద ప్రయోగముల నెట్లు సవరించుకొనిరో కొంచె మాలోచింతము. "దుర్యోధనార్జునులు శ్రీకృష్ణసహాయము

గోరివచ్చిరి” యను శాస్త్రిలవారి ప్రయుక్తవాక్యములో సహాయపద స్థానమున ‘సాహాయ్య’ మనుట శాస్త్రీయమని నేననఁగా, నిట్లు వారు సెలవిచ్చుచున్నారు. “నేను వ్రాసినది తెనుఁగుభాష తెనుఁగుభాషలో సహాయశబ్దమును నేను పరయోగించినట్లు ప్రయోగించుట సుప్రసిద్ధము” అని శాస్త్రీయమగుట కష్టమనిమెంచి యీక్రింది తిక్కనసోమయాజి ప్రయోగముల నుదాహరించెదరు.

ఉ॥ వారలఁజూచి కేశవుఁడు వచ్చినకార్యము సెప్పుడన్న న
క్కౌరవనాథుఁ డిట్లనియెఁ గయ్యము సేయువగన్ సహాయముఁగోరి
భార ఉద్యో. 1 ఆ

క॥ అనుటయు నాతఁడు వారికిట్లను నేనురణంబునకు సహాయంబొల్లన్
భార. ఉద్యో 1 ఆ ఇత్యాదికములు

పైప్రయోగములు సంస్కృతవ్యాకరణ ప్రసిద్ధము గానివి తిక్కయజ్వ మీఁదఁగూడ మోపుటకంటెఁ బైపద్యములో “సహాయతంగోరి” “సహాయతనొల్లన్” అని లక్షణానుసారమున నున్నవియనుకొంటయే యుక్తమ్మగు. ఒకవేళ “గజసహాయాభ్యాంచేతి వార్తికంబున సమూహార్థమునఁ దల్ ప్రత్యయము వచ్చునందురేని యయ్యది విభిన్నవిషయకమగు భావార్థకతల్ ప్రత్యయము నెట్లుబాధింపఁజాలు! “యువతీనాం సమూహః” అనునర్థమున నణ్ ప్రత్యయపుం వద్భావాదులుగలిగి యౌవన రూపసిద్ధియగునట్లే యువతేర్భావః అను నర్థభేదమునఁ “ప్రాతిపదికగ్రహణే ఇతి పరిభాషంజేసి యువాఖల తీతిసూత్రమునంబలె “హాయనాంత యువాదిభ్యోణ్” అనుసూత్రమునందును యువతిశబ్దము గ్రహియింపఁబడి యౌవనమ్, అనురూపము సిద్ధింపదా! కానశాస్త్రిలవారిచ్చిన ప్రయోగములు స్వపక్ష సాధకములు కానేరవు. తమప్రమాదమునకు దోడుఁగా దిక్కన్న సోమయాజికూడ నున్నాఁడనుట గ్రాహ్యంబుగాదు.

మఱియు; "దుర్యోధనార్జునులు" అనిన శాస్త్రులవారి ద్వంద్వ ప్రయోగ ముండఁగూడదనియు అల్పాచ్తరమ్ అజాద్యదంతమ్ అభ్యర్హితంచ—ఇత్యాద్యనేకశాస్త్రములచేత "అర్జునదుర్యోధనులు" అని యుండవలెననియు నేననంగా శాస్త్రులవారు రెండుసమాధానము లుగ్గడింపనెంచి మొదటిదానియందుఁ దమకే రుచింపక రెండవ యుత్తర మిట్లు చెప్పిరి. "లక్షణహేత్వోః క్రియాయాః" "సముద్రాభ్రాద్ఘః" అను పాణిని నిర్దేశమువలన బూర్వనిపాతప్రకరణమున కనిత్యత్వము గానన నిత్యతావశమున ద్వంద్వములో మొదటదుర్యోధనశబ్దము ప్రయోగింపఁ బడియెనఁట శాస్త్రులవారి యిట్టిసమాధాన వాక్యము మిక్కిలిశోచనీయమ్మగు లోకములో నెక్కడనైనను గవులు ఛందోభంగమునకు వెఱచి యగతికగతిపక్షమునఁ దమరచించుమహాప్రబంధముల యందుఁ గ్వాచిత్కముగా శాస్త్రమును మీఱుటచూచు చున్నారముగాని మనమువోలెమాటాడు రెండుమాటలలోనే తీరికూర్చుండి యథేచ్ఛముగా శాస్త్రాతిక్రమణము చేసినరీతి గానిపింపదు. అట్లయినచో శాస్త్రప్రయోజనమేమి కనుకనే రఘు- 19 సర్గ 23 క్లప్తపుష్పశయనాన్లతాగృహాః నేత్యదూతికృతమార్గదర్శనః। అన్వభూత్పరిజనాంగనారతం। సోవరోధ భయవేపథూత్తరమ్

ఈశ్లోకములోని రెండవపాదమున దూతీశబ్దమును శాస్త్రమున దీర్ఘాంతముగాఁ బ్రయోగింపవలసి యుండఁగా ఛందోనిర్బంధమునం జేసి కాళిదాసుహ్రస్వాంతముగాఁ బ్రయోగించియుండ మల్లినాథసూరి యిట్లు వ్యాఖ్యలిఖియించెడు. "అత్రజీవంతస్యాపిదూతీశబ్దస్య ఛందోభంగ భయాత్ హ్రస్వత్వంకృతం" అపిమాషంమషంకుర్యాచ్ఛందోభంగంత్యజేద్గిరామిత్యుపదేశాత్"—ఇట్లు పూర్వకవులు విధిలేక ఛందోనిర్బంధమునకులోనై యెక్కడనో శాస్త్రాతిక్రమణమునకుఁ గడుజెడిపడినట్లున్నదిగాని విచ్చలవిడి వ్యవహరించినట్లులేదు. మఱియుఁ బూర్వపాని

త్ప్రకరణ మనిత్యమై పూజ్యులం జెప్పెడు పదములు శాస్త్రిలవారు
చెప్పిన చొప్పున విచ్చలవిడిగాఁ బ్రయోగింపఁదగియుండెనేని, మరుదా
దిదేవతలకంటె నింద్రుఁడు పూజ్యత్వాదులుగలవాఁడు గాన హాలంత
ములయిన మరుచ్ఛబ్దాదులకంటెఁ బరంబుగ నింద్రశబ్ద ముండనందున
"నేంద్రస్యపదస్యేతి" (7—3—22) శాస్త్రమునకు నట్టి స్థలములందు
నవకాశము లేదనియు, శివశిరోభూషణత్వాదిధర్మములచే నింద్రునికంటె
సోముఁడు పూజ్యుఁడైనందునఁ దద్వాచకమైన సోమశబ్దము ద్వంద్వము
లో మొదటనుండి యనంతరమున నింద్రశబ్దము సంభవించినను, వృద్ధి
కంటె నంతరంగమైన యేకాదేశము ప్రథమమునఁ బ్రవర్తిల్లుటంజేసి
యాద్యచ్ఛదొరకుట సంభవింపదనియు, దానంజేసి వ్యర్థమైన నేంద్ర
స్యేతి నిషేధము "పూర్వోత్తర పదనిమిత్తకకార్యాత్పూర్వ మంతరంగో
ప్యేకాదేశో నేతిపరిభాషకు జ్ఞాపకంబగునని యుద్ఘోషించుచున్న యం
తాత్రివత్సూత్ర విప్రతిషేధ సూత్రస్థ భాష్యకారవచనము ప్రలాపప్రా
యంబు గాదే!! శాస్త్రిలవారు చెప్పినచొప్పున యథేచ్ఛముగా మరు
చ్ఛబ్దముకంటెఁ బరమున నింద్రశబ్దము ప్రయోగింపఁ దగుంగాన నేంద్ర
స్యేతి నిషేధశాస్త్రము సార్థకమగుచుండఁగా శాస్త్రవైయర్థ్యమూలక
పరిభాషాజ్ఞాపకత యెట్లుసంభవించెః? పరిభాషేందు శేఖరగ్రంథము
చూడఁ బ్రార్థించెద. కాఁబట్టి శాస్త్రిలవారి మాటలు సమన్వయించు
చుండలేదు. అందునఁ బూజ్యవార్థమూర్తి వాచకంబైన యర్జునపదమే
ద్వంద్వమున మొదటఁ బ్రయోగింపఁదగి యపార్థమూర్తి వాచకమైన
దుర్యోధనపదము చరమంబుగాఁ జేయుందగినది. చేసినచో శాస్త్రిల
వారు చదివినపూర్వోక్త భాష్యాదులన్నియు సార్థకంబయ్యెడి. కైయటో
పాధ్యాయుఁడన్న ప్రయోగము ద్వంద్వోపశమన వ్యాసమున నల సం॥ర
భాద్రపదాశ్వయు జమాసాంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రిక (258) పొరట
(20) బంతిలో శ్రీశాస్త్రిలవారే యుపయోగించినారు. గొప్పవారి ప్ర

యోగము ప్రమాదమై యుండదని యెంచి యితరులు నుపయోగింపఁగానే యయ్యది గొప్ప తప్పయ్యెంగదా! అత్త చేసిన పనులకు నాఱళ్లు లేవు కాఁబోలు! శాస్త్రులవారు తమ కర్మధారయార్థమని పల్కాఱు ప్రయోగించినట్లే నేను నుపలక్షణ సందర్భములో బాగుండునను నభిప్రాయముతో "త్రపుణీత్యుపలక్షణం, తాతాపిండానా" మనునద మిద చోంత్యాదితి సూత్రస్థ శబ్దరత్నమందుండఁగా నుపయోగించితి. అయ్యది శాస్త్రులవారికి వేఱువిధముగాఁ దోఁచినచో శాస్త్రులుగారువలె నేనును క్షమార్పణమును బరిగ్రహింపఁగా వేఁడుచున్నాడను ఉపన్యాసస్థభాషను విమర్శించుట యావశ్యకము కాదని శాస్త్రులవారట్టులనవలదు. విమర్శకుల యర్హత లోకులకుం దెలియుటకై యయ్యది మిక్కిలి ముఖ్యము. శాస్త్రివారన్నటు లిటుపిమ్మట తామూరకుండిరేని వారి యుపన్యాసము లన్నియు నీమధ్య మాతో నోడఁబాటులేని శాస్త్రులవారి మహామానసమందే యుండుంగాత! మామానసంబును నూరకుండుంగాత! వారియందలిగౌరవబుద్ధితోఁ జేరుకొని నేను వ్రాసితిగాని మహా ప్రచ్ఛన్నవృత్తితో నెక్కడను నధరస్పందము లేకుండఁగాలక్షేపము చేయుచునుంటయే నాయభీష్టంబయ్యెడు. ఇఁకను బ్రతివాది భయంకర రాఘవాచార్య వర్యోదాహృత శార్దూలవిక్రీడితము ప్రకటించి యూరకుండెద.

శ్లో॥ జేజీయాదమహాన్న పుంసక పదంద్వాం ద్వేన దుర్దోషిణా।
త్యక్తంనిర్మితకర్మధారయ సమాసార్థేన సత్సమ్మతమ్।
స్త్రీలింగార్థవిశేషరూఢి సరణౌ స్త్రీవాచకాఖ్యాపదం
శాస్త్రజ్ఞైస్సకలైస్సమాహిత తయాశ్లాఘాపదం ప్రాప్నుతాత్॥

ఇట్లువిన్నవించు విబుధేంద్ర విధేయుఁడు,

కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి.

గోదావరిపత్రిక.

15—4—1919

(బాల వ్యాకరణ)

గుప్తార్థప్రకాశికా దుర్విమర్శన విదారణి.

(సమరాంగణ పార్థమూర్తియము,)

ఆ. గీ॥ విబుధాదృతగుప్తార్థ। ప్రకాశికాదుర్విమర్శన విదారణ్యా।
వాణీతూణ్యాఽగ్రణ్యా॥ సమరాంగణపార్థమూర్తి రిహాజాగర్తి.

శ్లో॥ వజ్ఝలాన్వయభూ రాంధ్ర। గవ్యంచద్రాం మ్యధర్మధీః।
సీతారామస్వామిశాస్త్రీ। నమ్యతే సవ్యపాణినా.

సుధీమణులారా:—

శ్రీ బాలవ్యాకరణ తత్సమపరి (39) సూత్రములోని యమహాన్నపుంసక మనెడిపదము ద్వంద్వము గాని కర్మధారయము గాదనియు, సీఃరి (57) సూత్రములోని స్త్రీలింగమను మాటకు స్త్రీవాచకమని వ్యాఖ్యానము సేయుట గూడదనియు, బ్ర॥ శ్రీ॥ వజ్ఝల సీతారామస్వామిశాస్త్రుల వారిచేత నాక్షేపింపఁబడి రాక్షస సం॥ భాద్రపద మాస మందలి (సంపుట4 సంచిక 7.) యాంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రికలోఁ బ్రకటింపఁబడినె మఱియు, బ్రహ్మశ్రీ మహామహోపాధ్యాయ తాతా సుబ్బారాయశాస్త్రులవారికిని గ్రంథకర్తలకును (2) వత్సరంబులు పత్రికాముఖంబునఁ బ్రశ్నోత్తరంబులుజరుగఁగా ద్వంద్వముకంటెఁ గర్మధారయము భాష్యకారకై యటాదిగ్రంథకర్తల మతానుసారంబున మిక్కిలి శాస్త్రీయమగుటయేకాక మీఁదుమిక్కిలి లక్ష్యసంస్కారసిద్ధికిం గూడ సరసంబుగానుంటంజేసి శ్రీసుబ్బారాయశాస్త్రులుగారు పింగళ సం॥ర భాద్రపదాశ్వయు జమాసాంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రికలోని తమ

యుపన్యాసములో "మఱియు, నపుంసకములకు ముపర్ణకము వచ్చునని యు, సమహత్తులు నపుంసకములగు ననియుఁ గదా! శాస్త్రిలవారి పా దమునందలి ఫలితార్థము. అట్టి స్థితిలో సమహత్తులకు నపుంసకత్వాతి దేశద్వారమున నుపర్ణకమును విధించుకంటె నమహత్తులకు సాక్షాత్తు గా నుపర్ణకమును విధించుటయే యుచితమైయుండదా? (303,పుట)" యనిచల్లచల్లఁగాగా నంగీకారమును దెలుపుచు నూరకుండిరి. ప్రబ॥ వ॥ సీ॥ రా॥ శాస్త్రిలుగారును భాష్యాదిగ్రంథములందే కాక తమకోరినరీతిని న హాబల పండితీ యాదిగ్రంథములందును స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచక మనివివరించుట సమరాంగణ పార్థమూర్తి నౌనేనుజూపఁగా నట్టిచోట ను రహస్యార్థములు తీయుటకు నెంతో యష్టకష్టములు ననుభవించిరి గా ని తుట్టతుదకు స్వవచనవ్యాఘాతార్థములు సంభవించినందున మున్నివ్రత మే పూని యీమధ్య కాలమున ముక్కుమూసికొనవలసిన వారైరి కాఁబట్టి చాలకాలమునుండి వీరిసందడిలేక విశ్వంబు విన్నఁబోవుచుండె డి. ఇప్పుడు తిరిగి వీరు ముక్కున్నుండెలిచి విజృంభించుచు విశ్వోపకా రార్థము గుప్తార్థప్రకాశికావిమర్శనముతోఁ గాళయుక్తి సం॥ర మార్గశీ ర్ష-పౌష మాసములయందలి యాంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక నలంకరిం చుచున్నారుగాన వీరి వాచామృతధోరణి యెంతసరసంబుగానున్నదో ఇంచుక యాలోచించుటకు మిమ్మును బ్రార్థించుచున్నాఁడను. ప్రకృత విమర్శనయత్నము కర్ణాకర్ణిగా నీవఱలోనే విష్ణుభక్తులవలన విన్నం దున విమర్శనసమాప్తియం దు సమర్పింతమని భూతపూర్వమాద్వంద్వో పశమనమ్మును నాసమరాంగణపార్థమూర్తియమును దమకు బంపకే దని విన్నవించుచున్నాఁడను.

సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము 3వ సూత్రము.

ఆర్యా॥ ఆద్యాయాః పంచాశద్వర్ణాః ప్రకృతేస్తు తేదశోనాస్స్యుః

సప్తత్రింశదిహాన్యే చానుప్రవిశంతి శబ్దయోగవశాత్॥ (ఆం. శ. చిం) అప్పకవి. ద్వి. ఆశ్వాసము.

అనిన యప్పకవీయపాఠరీతిని లఘురేఫముతో యతిప్రాసములందు సర్వదా చెలిమిలేక గర్భశత్రువుగానున్న శకటరేఫము వర్ణసమామ్నాయమునందు వేఱుగా లెక్కించి యచ్చతెనుఁగున (37) వర్ణము లనుటయే న్యాయ్యంబని యీమూఁడవసూత్రమునొద్ద సుప్తార్థప్రకాశికలోఁ జర్చింపఁబడినది. ఈమతము చింతామణివ్యాఖ్యాతయగు యహోబల పండితునకుంగూడ సమ్మతము. ఇట్లుండ, వ॥ సీ॥ రా॥ శాస్త్రిలుగారు చిన్నయసూరిమతము సుప్తార్థప్రకాశికాకారులకుఁ దెలియలేదనియు లఘుయకారవకారములువోలె వర్ణసమామ్నాయమున నీయలఘురేఫంబును వేఱుగా గణింపఁబడఁగూడ దని సూరిగారి తాత్పర్యమనియు వివరించుచున్నారు. కాని వీరివాక్యంబు సమంజసముగాఁ గనంబడదు. అలఘుయవలతో యతిప్రాసశ్లేషాదులందు నభేదబుద్ధిని మెలంగుచున్న లఘుయ, వలకు వర్ణసమామ్నాయమందలియ, వ, లలో నంతర్భావము చెప్పనలవియగుంగాని సర్వాంశములయందును రాక్షసకృత్యముతో లఘురేఫముపైఁ బగసాధించి పెచ్చురేఁగుచున్న యలఘురేఫమునకు రేఫములో నంతర్భావంబు నొదుపగా నెట్లు పోరాడెను?

స॥ పా॥ (సశేషము.)

22—ఏప్రియల్—1919

(బాలవ్యాకరణ)

సుప్తార్థప్రకాశికా దుర్విమర్శన విదారణి.

(సమరాంగణ పార్థమూర్తియము.)

(పూర్వపత్త్రికావ్యాసానుసంధానము)

నిజముగా నలఘురేఫమునకు లఘురేఫమునందు నంతర్భావ

మొప్పి గ్రహించుట శాస్త్రసమ్మతమనినచో, నీక్రింది శబ్దమ్ములందును గ్రహణంబు గలిగి దోషాపత్తి తటస్థించెడి.

(1) వరదవచ్చె—ఇట వరములనిచ్చునట్టి (దేవి) యనియర్థంబు గలవరదశబ్దములోని వర్ణసమామ్నాయ స్థలఘురేఫమున నలఘురేఫంబును గ్రహింపఁబడును గాన వరద=ప్రవాహము; అనిన శ్లేషార్థమును, ప్రకరణవశమునఁ జెప్పుట శాస్త్రీయమనవలసివచ్చును. (2) కరగుణము—ఇచట హస్తమర్థమిచ్చునట్టి కరశబ్దమునఁ గఱశబ్దమును స్ఫురియించి నలుపుగుణమనిన శ్లేషార్థముగూడ సమ్మతింపవలసి యుండును. (3) గిరిదాటెను—ఇక్కడఁ బర్వతార్థకమైన గిరిశబ్దమున గీచినగుండ్రరేఖ యర్థముగలగిఱిశబ్దమును దోఁచి యిట్టిశ్లేషమును శాస్త్రీయమనఁదగియుండు (4) రంకుచేష్టయలవడియెక—ఇట—"రంకుశంబరరౌహిషాః" అనెడియమరనిఘంటువున మృగవిశేషచేష్ట యని యర్థము చెప్పునెడల జారత్వార్థకమైనఱంకుశబ్దమును విషయమై దుర్బలప్రవర్తనయనినయర్థము తప్పక చెప్పకతీరకయుండెడి. కాఁబట్టి వర్ణసమామ్నాయలోని య, వ, లనంతర్భావము గలలఘు య, వ. లకుం బలెనే వర్ణసమామ్నాయస్థరేఫమున నంతర్భావము గలశకట రేఫమునకును యతిప్రాసశ్లేషలయందుఁ జెల్లుబడి యంగీకరింపవలసి యుండును. అందున రేఫశకట రేఫములకుఁ బ్రబలద్వేష మంగీకరించిన యాంధ్రవ్యాకరణకర్తల మతసిద్ధాంతము భంగాకులమయ్యెను. కాన "సప్తత్రింశదిహాన్యే" యనినయప్పకవీయపాఠమే సర్వవిధంబులను సరసమ్ముగా నున్నయది "నైవహిలోకే నాన్యస్మిన్వేదేఽర్ధఏకారోఽర్ధఓకారో వాఽస్తి" అనెడి యేఓఙ్సూత్రస్థభాష్య ప్రామాణ్యమున వేదశాస్త్రాదులయందుఁ బ్రయోగములేని ఎ, ఒ, వర్ణములకు హ్రస్వములకుంబలె వేదశాస్త్రములకు వెలుపలనున్న యీశకట రేఫమునకును ననాద్యవర్ణములలోఁ బృథక్కుగాఁ బరిగణనమే న్యాయ్యంబు. ఇంతియకాక, (1) కాఱియ

శారికా) (2) గోఅజము (గోరోచనా) (3) పిఱికి (భీరుకః) (4) గఱువ (గురుః)—ఇత్యాదితద్భవములయందు నాంధ్రవ్యాకరణకర్తలు లఘురేఫశకట రేఫములకు నన్యోన్యసంబాధ మొప్పకొనుచుండఁగా, "శకట రేఫము తత్సమతద్భవములయందు లేదు (సంజ్ఞా—18 సూ) అని యతిప్రాసాదులందే కాక తద్భవాదులందును లఘురేఫస్థానమున శకటరేఫమునకు నెంతమాత్రమును గాల్నిలుప నవకాశము లేదని ఘోషించుచున్న సూరి తన మతమున లఘురేఫముచే శకటరేఫము గ్రహింపఁబడు నని యే మొగము పెట్టుకొని చెప్పసాహసింపఁ గలఁడు? ఇతరుల మతమందైనను నలఘురేఫమునకు లఘురేఫమునందు నంతర్భావము కొంచెము చెప్పఁదగి యుండుఁగాని యిట్టి సూరిమతమునందుఁ జెప్పుట హాస్యాస్పదమ్మగు బాలవ్యాకరణమునఁ బూర్వోత్తరమాత్ర గ్రంథములకు వ్యాఘాతమ్మును సంభవించెడి. కావున తన్మతమునఁ దెలుగున (37) వర్ణములని యనక తీరదు. మఱియు, వర్ణదృష్టిని గాక సంపూర్ణమైన పండిత దృష్టిని వస్తుతత్త్వము పరిశీలింపఁగా "రేఫయాప్యావమాధమాః" అని న యమరనిఘంటురీతి నినధమం బన్నయర్థ మిచ్చునట్టి రేఫనామమును ననేకవిధమ్ముల సార్థకపఱిచెడి యీపరుషశకటరేఫ కళేబరంబునకు సాధువైనయీవర్ణ సమామ్నాయమందలిరవర్ణమూర్తిచేత గ్రహణంబెన్నటికిని గలుగనేర దనుటయే సయుక్తికముగాఁ దోఁచుచుండు. లఘురవర్ణమునుమాత్ర మధమార్థక మైన రేఫశబ్దముతో వ్యవహరించుచుండలేదా? యనిశంకింపవలదు రశబ్దముకంటె విశేషించి విధింపఁబడిన యిఫప్రత్యయముచేత సిద్ధించిన రేఫశబ్దమునెడల, రిఫధాతువుచేత నిష్పన్నమైన రేఫశబ్దమున కున్న యధమత్వార్థము సెల్లుబడి కానేరదు వేదశాస్త్రప్రపంచమునందును గీర్వాణాంధ్ర పండిత లౌకిక [illegible] యందును ప్రవేశయోగ్యతఁ జేసి [illegible] త్రంబై యీరవర్ణమూర్తి [illegible]

వేదశాస్త్రములు బోంకు ప్రవేశాధికారములేక వెలివేయంబడి ముండి
తలక్షణమైన నలక్షణాలేమి ననుభవించుచు నీమధ్యకాలమున నేనం
మును నాంధ్రపరిషత్తువలన మాత్రమే కొంచెముగ శుద్ధపత్రిక లభించినంత
మాత్రమున విజృంభిగిమస్తరమున నట్టి సర్వవ్యాప కరవణాకమూర్తి
తో విరోధించి యాంధ్రములోని యీమిడిమిడిప్రవేశమునకే యెంతో
యెగిరియెగిరిపడుచున్న శకటరేఫమే యధమమ్మని చెప్పనగునుగాని
వేఱొకరీతి యెట్లుయుక్తమ్మయ్యెడి. హరిశబ్దమునకు నారాయణమూర్తి
యుం గోతియు నర్థములున్నను నౌచిత్యమును విడిచి విష్ణునియెడ
గోతియర్థమును గోతియెడ నారాయణార్థమును జెప్పందరమగునే? శివాశబ్ద
మునకుసర్వమంగళాజంబుకములర్థములున్నను బార్వతీసందర్భమునజంబు
కార్థమును జంబుక ప్రకరణమ్మున బార్వత్యర్థమును జెప్పనొప్పనే అ
క్షరవర్ణమనినయర్థమిచ్చునట్టి యిఞప్రత్యయాంత రేఫశబ్దమే లఘ్వక్ష
రమునెడ స్ఫురించెడు ఈశకటాకారవర్ణమునెడ రేఫశబ్దమునకు నీచ
త్వార్థము సైతము కీనిలక్షణముంబట్టి యొప్పకొనకతీరదు కావున నిట్టి
కలహాయమానప్రకృతికిం గలయిక కలలోనివార్త గాక యెన్నడేని
మైకకంఠ్యమ్మమరునే నారాయణ నామమ్మనస్ఫూర్తింజెంది (శ్రీ)కృష్ణు
నిం బోలిన యాసురుచి రాక్షరమూర్తితో సురుచిర + అక్షరమూర్తి
అనియు తే! జాతివైరమ్మునొంది ప్రాసంబులందు విశ్రమములందుం
దమలోనవేఱుగలిగి దేవదానవులట్లన దెనుగులందు మించి రేఫరకార
ముల్ మెలంగుంగృష్ణ" అని యప్పకవి చెప్పినచొప్పున నీయరుచిశకటా
ధమరాక్షస కళేబరమునకు నెట్టులైక్యమ్ము సంఘటిల్లెడు దానంజేసి
వేఱురుసూరులు వచ్చి యీశకటరేఫంబును నలపాక భీమపాకంబుల
నెంతో పుటపాకశోధితంబుచేసినను వాఙ్మయమున నేవిషయ మందును
నైకమత్యమును నొందనిదీనిని వర్ణసమామ్నాయములోమాత్ర మెట్టు
లైక్యంబు నొందింపంగలరో తెలియ శక్యంబుగాకున్నయది. కాన విమ

ర్శకులయుక్తి నయుక్తికమ్ముగాదని యెఱుఁగునది. ఇటులలఘుయ, వ, లతోడ నభేద బుద్ధింగాంచిన లఘుయ, వ, లతో సర్వాంశములందును లఘురేఫముపై మచ్చరించెడి శకటరేఫము నకుఁ బోలికిఁ జెప్పుట లజ్జాకరంబనందగు.

న।పా। (నశేషము

గోదావరీ పత్రిక.

29-4-1919

(బాలవ్యాకరణ)

గుప్తార్థప్రకాశికా దుర్విమర్శన విదారణి.

(సమరాంగణ పార్థమూర్తియము.)

(పూర్వపత్రికానుబంధము)

ఇకను శకటరేఫమునకు నలఘులకారము (ళ)తోడ నిదర్శనమును జూపుచున్న యీవిమర్శకుల వ్రాఁత చర్చించెదముగాక.

(విమర్శకుల వ్రాఁత)

(1) "అలఘు (ళకారము) లకారమును బరిగణింపనపుడచ్చాంధ్రవర్ణసమామ్నాయమున నలఘురేఫమును మాత్రము పరిగణింపనేలయని సూరిగారు తలంచి యుందురు. ఇట్టియభిప్రాయము సూరిగారి కుండుటచేతనే వారాచ్ఛికవర్ణ సమామ్నాయమునఁ జేర్పఁబడిన ళకారము వర్ణాంతరమనియు నలఘులకారము కాదనియు (మూ. బాల. సంజ్ఞ 18 సూత్రము.) స్పష్టముగాఁ జెప్పియున్నారు.

(2) అచ్చాంధ్ర వర్ణసమామ్నాయమునందలి ళకార మలఘువు కాదను నభిప్రాయము చింతామణికున్నట్లు వ్యాఖ్యానము చేసియుండ

నందునఁ ద్వాద్వివరణకర్తలగు నప్పకవ్యహోబలపండితాదు లలఘుల కారమువలె నలఘురేఫము నేల వర్ణసమామ్నాయములోఁ జేర్పరా దనియు——తలంచి కావలయుఁ నలఘురేఫమును వర్ణాంతరముగాఁ జేర్చుట యుచితమని వ్రాసిరి.

(ప్రత్యుత్తరము)

పైనింజూపిన (1) ప్రథమాంశము విమర్శకులొనర్చిన చిన్నసూరి మతవర్ణనమును, (2) రెండవయంశము విమర్శకుల యప్పకవ్యహోబలపండితాది మతవర్ణనమును నైయున్నది. విమర్శకులు వ్రాసిన యీ పైయంశములు రెండును రెండువేలవరహాలు విలువచేయునని ముమ్మాటికిఁ జెప్పనొప్పును. ఈవ్రాఁతవలన వీరియసన్యసాధారణపాండిత్య కీర్తి యవనీమండలమ్మున నతివ్యాప్తిం జెందుంగావుత. చిన్నసూరి మతోద్ధారమునసలుపుచున్న వీరివ్రాఁత మొదటియంశమునకు భావమేమ నఁగా:—వర్ణసమామ్నాయములోని ళకారము వర్ణాంతరముగాస యలఘులకారముగాదని చిన్నసూరియే స్పష్టముగాఁ జాటుచున్నం దున, ఏళులు, పాళులు, తాళ్ళు, ఇత్యాదు లందలి యలఘులకారము వర్ణాంతరళకారమున గ్రహింపఁబడదుగాన వర్ణావళిలోని లఘు (ల) లకారముననే, ఏళులు ఇత్యాదులందలి యలఘులకారము గ్రహియింపఁబడినట్టులు, ప్రకృతమునను వర్ణావళిలోని లఘురేఫమునశకట రేఫము గ్రహింపఁబడునని తలంచి యలఘురేఫమును (ఱ) ప్రత్యేకముగాఁ బరిగణింపక తెనుంగున (36) వర్ణములనియుని సూరిగారి మతమను విమర్శకులు వివరించుచున్నారు. లఘులకారమున నలఘుల కారము (ఏళులు) గ్రహింపఁబడినట్లు సూరిమతమున లఘురేఫముననే యలఘురేఫము గ్రహింపఁబడునని విమర్శకులు దృష్టాంతముఁ జూపుచున్నందున నిపుడు లఘ్వలఘులకార వర్ణాంతర ళకారముల భేదము కొంచెము విచారింపనవసరమయ్యెడి. కాన విన౦గోరెద సూరిమతమున నెల

తల, ఇత్యాదులందలి లకారము లఘువును, వళులు పాళులు. త్రా ళులు—ఇత్యాదులందు (అచ్చిక. 13) సూత్రమున సాధ్యమైనది యల ఘుల కారమును (ళ) -ళతళ, ఒళావళి, దళవాయి—ఇత్యాదులం దలి సిద్ధళకారము వర్ణాంతరళకారమునునని వ॥సీ॥రా॥ శాస్త్రులుగారు విభాగించి నిర్ణయించెదరు. మఱియు, నిట్టి, సిద్ధళకారము వర్ణాంతర ముగాని యలఘులకారముగాదుగావున (బాల. ప్రకీ.) 24 సూత్రము నొద్దం బ్రాసాది మైత్రికి లక్ష్యము చూపుతఱిని సుస్వార్థప్రకాశికాకా రులు తళతళ, వళావళి పదములలోని ళకారము నలఘులకారముగా నెంచుట ప్రామాదికమనియు ఘోషపెట్టెదరు వీరి విమర్శన మాలో చింపంగా వెఱ్ఱితీఱినది. గాన రోంకలితలజుట్టు మన్న సామెతరీతిని సరస మ్మయ్యెడి. అప్పకవ్యహోబలపండితాదులు యరలవలు లఘువులనియు, నలఘువులనియు గ్రంథములయందు నుపదేశింపంగా వినుచుంటిమి గాని యలఘులకారము గానిదై వర్ణాంతర సంజ్ఞగల యన్యళకారమున్నద నుట యెచ్చటను గనియు వినియునుండలేదు. అలఘువుగానియీవర్ణాం తరళకారము సూరిగారికి నలభ్యయోగముగా నెచ్చటలభించినదో విమర్శకులు వివరించి పుణ్యముగట్టుకొన్నచో బాగుండును. అట్లననే ల? ఇపుడు తెలిసినది. ఒకపుణ్యాహమ్మునం జాతనివర్ణస్థుండుగానున్న చి న్నసూరిగారు తెల్లంగాం బాత్రముతోంముంకొని తననామమందలి చిన్న శబ్దము యొక్కరూపాంతరమగు చినశబ్దము చిన్నెగాంగలనామమ్మున నవతరించిన చినసీతారామస్వామిశాస్త్రిగారి యొద్దకునేగి "సీతారా మాభ్యాంనమః" అని సుభిక్షార్థన సేయంగా నపుడు శాస్త్రిగారు "అవ యోరుభయో రిదమక్షయమస్తు" అన్నయాశీర్వచనముతో నిట్టివర్ణాం తరళకారము నాతనిపాత్రమ్మున ధర్మంబు సేసిరియంట. అందున వారిద్ద ఱుగాక తక్కిన యప్పకవ్యహోబలాదిపండిత లోకమంతయు నలఘువు గాని యీవర్ణాంతరళకారములకు నపాత్రంబయ్యెనంట. అయ్యో! అహో

బలపండితుఁడంత వాఁడుంగూడ వర్ణాంతరళకారము లఘువుగాదని తెలి యంజాలక తనకవి శిరోభూషణమున "బెళుకుంజూపులు, తళుకుం జె క్కులు" అని యలఘుళకారమునకు నుదాహరణముగాఁ జూపియుబ లపండితుఁడయ్యెంగదా! అక్కటా! అప్పకవియును సైతము "శతాం ధాః కూపం ప్రవిశంతి" యనున్యాయంబునఁ బెరటిత్రోవంబడి యిట్లు(3) ఆశ్వాసమున వ్రాయుచుండెడి

తే॥ పెద్దళాకును దనకున భేదమగుట। లళలకున భేదమట్లును గలు గుకతన। క్షితినిమూఁడవసరళంబు యతులఁ బ్రాస। ములనులఘ్వలఘు లకారములకునిలుచు-లక్షణము.

ఉద్యో. పర్వ॥ క॥ కొడుకులుదా నునుగుజ్జపు। దళములు కరిఘ టలు భటరథవ్రాతములుం। బుడమిచలింపఁగ్రదుసదుఁడు। గడు వేడుక తోడుచూపెఁ గాంతేయులకున్ — ఉదాహరణ పద్యము.

ఇట్లప్పకవి డకారములఘ్వలఘువులగులళలతో యతిప్రాసములం దు నిలుచునని చెప్పి "దళము" లోనివర్ణాంతరళకార మలఘువుకాదని యెఱుంగకడకారములకుఁ బ్రాసముగా నుదాహరించె కావున నప్పకవి యుంగూడఁ బప్పులోనే యడుగువేసెంగదా! అహోబలాప్పకవ్యాది గ్రంథకర్తలు చిన్నసూరి మతోద్ధారకులగు శాస్త్రిగారవతరించువఱకు జీవించినచో మేలుగానుండును యట్లుగాక దురదృష్ట వశమున వారు సందేహవిముక్తిం జేసికొనకుండనే దేహవిముక్తికిం బాలయిరి వెండియు విమర్శకుల వివరానుసారంబున నింకొక విశేషోక్తిగలదు (2) అప్పకవ్య హోబల పండితాదిమతమ్మున నచ్చాంధ్రవర్ణ సమామ్నాయములోని ళకారమలఘువుగాని వర్ణాంతర ళకారముగాదంట కావున నాగ్రంథక ర్తలు లఘ్వలఘులకారములు వోలె వర్ణసమామ్నాయమున లఘ్వల ఘు రేఫములు రెండు నుండదగునని యెంచి యచ్చతెలుంగున ముప్పది యేడు వర్ణములని లెక్కించిరఁట ఇట్లు వీరు "సాహసే లక్ష్మీః" అనుసా

మెతవులంకించుకొని లోననిముడ్చుకొనంజాలక ప్రాచీనమతోద్ఘాటనమ్ములు నోరికివచ్చినట్లెల్లఁ గ్రక్కుచుండిరి. అప్పకవ్యహో బాలపండితాదులమతమున విమర్శకులు చెప్పినచొప్పున వర్ణసమామ్నాయములోని దివర్ణాంతరళకారముగాక యలఘువేయైనచో "పళులు, పాళులు"—ఇత్యాదులందు, ఆచ్ఛికరి 13 సూత్రాదులచే సాధింపఁబడిన యలఘుళకారమే భాషాప్రపంచమున నివ్వటిల్లుంగాక, "బెళుకు, తళుకు"—ఇత్యాది శబ్దములందు నలఘువుగాని యీళకారము బ్రతుకుటకు గతిలేక మొదటికే మోసము వచ్చుంగాదే! "అహహో మూలచ్ఛేదితవపాండిత్య ప్రకర్షః." అనెడి మల్లినాథ సూరి వచనమల్లికయుల్లమున నుల్లసిల్లెడిని. ఒకవేళ, అప్పకవ్యహోబలపండితులు సీతారామస్వాముల వారిదర్శనముచేసిన యెడల నలఘువుగాని యీవర్ణాంతర ళకారమును దయాధర్మభిక్షముగా నొసంగుదురని యేరేనియుందుమో! యిట వినుండు.

స॥ పా॥ (శేషము)

6-5-1919 గోదావరిపత్రిక

(బాలవ్యాకరణ)

గుప్తార్థప్రకాశికా దుర్విమర్శన విదారణి.

(సమరాంగణ పార్థమూర్ధీయము)

—— :o: ——

పూర్వపత్రికానుబంధము.

స్వాములవారి బొజ్జలో మత్సర పదార్థసంపత్తి ప్రాజ్యంబుగాను నక్షురపదార్థసంపత్తి పూజ్యంబుగాను నలరుచుండెడి. ఇంతియకాక, **ఇంకొకసంపత్తి** మితిమీఱియున్నది. అదియెద్ది? అలఘువులుగాని యీ

వర్ణాంతరళ కారాక్షరముల సంపత్తియే కానిఅయ్యాది యున్నను భ్రమ మూలకమైన యీసంపత్తిములోకముల ముప్పునకు మూలంబగుంగాని యొప్పునకుం గారణముగాదని చూపిదీని నాబణీభూతనాణీభూతిత్రో నీస్వాములవారి విమర్శనపుంగుట్ల బొంతనుండి డుల్లనేసి యంతము నొందించుచుంటిమిగాన నట్టియనర్థవర్ణసంపత్తి లోకోపకారులగు నప్పకవ్యాదులకుఁ జెప్పఁదగదు.

అథవా అప్పకవ్యహోబల పండితాదుల మతమునసిద్ధ (బెళుకు) సాధ్య పళులు ళకారము లుభయములును నలఘువులేయని విమర్శకులందు రేని యట్లయినచోఁ జిన్నసూరి తానును నట్టుసమ్మతింపక యలఘువుగాని వర్ణాంతరళకార మింకొకటిగలదనుటకుఁ గారణమేమి? లఘులకారజాతికిని నలఘులకారజాతికిని నుభయమునకుంగాక రెండింటికిం జెడి శ్లో॥ త్రిశంకోరుపభోగాయ నద్యారసిన భూరపి॥ యనునట్టు త్రిశంకుగతిగల వర్ణాంతరళకారమొకటి వర్తిల్లుచున్నదా పళులు॥ ఇత్యాదులందలి ళకారము నేరీతిని నేముఖమున నలఘూచ్చారణతోఁ బలుకుచుంటిమో బెళుకు ఇత్యాదులందలి ళకారంబును నలఘూచ్చారణతో బలుకుటకు నారీతియు నాముఖమును గాక వేఱొకటియుండు నేమో? విమర్శకులు సెలవిత్తురుగాక। (అచ్చి. ప. 13సూ.) ఇత్యాదిసూత్రములందు నలఘుశబ్దముచ్చరించి సాధింపఁబడిన (పాళులు) ళకారమే యలఘులకారమనియుఁ దక్కినచోట్ల (బెళుకు) నున్నసిద్ధళకార మలఘువుగాని వర్ణాంతరళకారమనియుఁ జిన్నసూరిభావమని విమర్శకులందు రేని, యయ్యాది యవిమర్శనచనం బయ్యెడి, విలుకాఱు, చెఱుచు, ఇత్యాదులందుఁ గ్రమముగా అచ్చి. ప. 7సూ. క్రి. ప. 81 సూత్రాదుల నలఘుశబ్దముచ్చరించి యలఘురేఫము సాధింపఁబడినదిగానఁ జిన్నసూరి మతమునవలఘులకారంబునకుం బోలె నలఘురేఫమునకును నట్టి సాధ్యశకటరేఫము లేన్యాయంబైన యుదాహరణములైయుండి, విఱుగు, మెఱుగు—ఇత్యాదులందలి శకటాకారరేఫమలఘువుగాని వర్ణాంతర

మనందరికి యుండు ఇట్లుండఁగా సూరిగారు స్వవచనవిరుద్ధముగా నంజ్ఞా. ప. 18 సూత్రము నొద్ద విఱుగు మెఱుఁగు శబ్దముల లఘు రేఫమునకు నుదాహరణములుగా నేలయిచ్చిరో! విమర్శకులు ప్రత్యుత్తరమీయవలసియున్నది. మఱియు విమర్శకుల మతానుసారమున లఘుళకారముచేత నలఘుళకారము గ్రహింపఁబడినను వర్ణాంతర ళకారము (బెళుకు) వర్ణసమామ్నాయములో స్వీకరింపఁబడినట్లే స్వమతమున లఘు రేఫముచే నలఘు రేఫము (చెఱుచు) గ్రహింపఁ బడినను వర్ణాంతర శకటరేఫము (విఱుగు మెఱుగు) వర్ణసమామ్నాయమున దాతాచార్యముద్ర సామెతరీతిని గ్రహించుట తప్పక బలాత్కారముగు యుండెడి. అందున విమర్శకుల మతమున లఘుళకారమును లఘురేఫమును నలఘుళకారమును (సాళువు) నలఘురేఫమును (విలుకారు చెఱుచు) వర్ణాంతర ళకారమును (బెళుకు. తళుకు) వర్ణాంతర రేఫమును (విఱుగు, మెఱుఁగు) దాతాచార్యముద్రరీతిని దస్తకథరింపవలసి యుండును. ఇట్లు పైనిఁజూపిన రీతిని సూరిమతమందుంగూడ వర్ణాంతర ళకారమువోలె "భక్షితే౽పి లశునే న రోగశాంతిః" అను న్యాయమున వర్ణసమామ్నాయమున వర్ణాంతర శకటరేఫము నైతము (ఱ) గ్రహింపక తప్పదు గావున సూరిగారు 37 వర్ణములని యేలయన లేదో? వివరించుభారము విమర్శకుల తలపైఁదొఱఁగినదయ్యె, ఆహా సాక్షరా విపరీతాశ్చేద్రాక్షసా ఏవ కేవలమ్మను వచనరీతిని విమర్శకుల యమోమయవిపరీత జ్ఞానప్రభావమ్మున వర్ణసమామ్నాయమంతయు నలఘుభిన్నవర్ణాంతర ళకారమయమ్మును దాన్యశరేఫమయమ్మును గావలసివచ్చెంగదా !!

సుధీమణులారా! ఆంధ్రభాషను నాంధ్యభాషఁజేయు విమర్శకులవితండావాదమతంబు భోన్నిందును. పరిష్కృతమ్మున వ్యాకరణ సిద్ధాంత [illegible]

వర్ణసమామ్నాయమందలి ళకారమెల్ల వైయాకరణుల మతమందును నలఘులకారంబని యంగీకరింపకతీరదు. అలఘువుగాని వర్ణాంతరకాలంబనుట యవిద్యావిలసితవచనంబు ఏళులు, పాళులు, త్రాళులు—ఇత్యాదులయందలి సాధ్యళకారమువోలె, అహోబలపండితుని చేత నుదాహరణములుగా నీఁబడిన "బెళుకుం జూపులు, తళుకుం జెక్కులు"—ఇత్యాది శబ్దములందలి సిద్ధళకారమ్మును నలఘులకారంబే కాని యందున విశేషంబేమియు లేదు. అథవా ఏళులు, పాళులు, త్రాళులని బహుత్వమందు డలకాదేశమయిన ళకార మలఘువని సంజ్ఞాప 18 సూత్రమునొద్దఁ జెప్పటంజేసి, ఆచ్ఛి. ప. 13సూ. ఇత్యాదిసూత్రముల నలఘుశబ్దముచ్చరించి విధింపఁబడిన ళకారమే యలఘువుగాని యన్యమ్ముగా నేరదని విశదపడుచున్నదందురేని వినుండు. ఈసందర్భమున వృద్ధిరాదైచ్ సూత్రస్థమైన యీక్రిందిభాష్యము దృష్టాంతముగా నవసరంబుగావున నయ్యది నుదాహరించెద.

"కింపు నరిదంతద్భావితగ్రహణమ్। వృద్ధిరిత్యేవం యే ఆకారైకారౌకారా భావ్యంతే తేషాంగ్రహణమ్। ఆహోస్విదాదైజ్ మాత్రస్య। కించాతః। యదితద్భావితగ్రహణమ్। శాలీయో మాలీయ ఇతివృద్ధిలక్షణశ్ఛో నప్రాప్నోతి॥—సూత్రమ్మున వృద్ధిశబ్దము నుచ్చరించి సాధింపఁబడిన యాకారాదులే వృద్ధిసంజ్ఞగలవియా? లేక సిద్ధసాధ్యములైన యుభయవిధాకారాదులును వృద్ధిసంజ్ఞికములా? యని శంకించుకొని, పాణినీయాది శబ్దములందును శాలీయ, మాలీయాదిశబ్దములందును వృద్ధాదితి సూత్రోక్తమైన ఛప్రత్యయము శాస్త్రీయముగావున సామాన్యముగా నాదైజ్ మాత్రమునకు వృద్ధిసంజ్ఞ చెప్పందగునని పైభాష్యమ్ము తెలుపుచుండెడి. అందున గీర్వాణవ్యాకరణమున సిద్ధసాధ్యములైన యుభయవిధాకారాదులకును సామాన్యముగా వృద్ధిసంజ్ఞవర్తిల్లినరీతిని నాంధ్రవ్యాకరణమందును సిద్ధసాధ్యళకారము లుభయములకును నన్వర్థ

మైనయలఘుసంజ్ఞ శాస్త్రీయమైయుండు. కనుకనే యప్పకవ్యహోబలపండితాదులు దళము, బెళుకుంజూపులు— ఇత్యాదులయందలి సిద్ధళకారమలఘువుగానున్నందుల కుదాహరణము నిచ్చిరి. విఱుగు, మెఱుగు- ఇత్యాదులందలి సిద్ధశకటరేఫం బలఘువని బాలవ్యాకరణమందును (సంజ్ఞా ప. 13సూ) నుదాహరింపఁబడెను. అట్లు కానిచో, ఏళులు—ఇత్యాదులందలి సాధ్యళకారముఁబోలె (ఆచ్ఛి. ప. 13సూ) చెఱుచు— ఇత్యాదులందలి సాధ్యశకటరేఫమే (క్రి. ప. 81సూ) యుదాహరింపఁదగి యుండుంగదా విఱుగు, మెఱుఁ గిత్యాదులయందలి సిద్ధశకటరేఫం బలఘువని (సం. ప. 18సూ) యుదాహరించిన మాత్రమున, విలుకాఱు (ఆచ్ఛి. ప. 7. సూ) చెఱుచు, పఱుచు, (క్రి. ప. 81. 82 సూ) ఇత్యాదులయందలి సాధ్యశకటరేఫంబెట్లు లఘువు కాకపోదో! యట్లే, ఏళులు, పాళులు, తాళులు—ఇత్యాదులయందలి సాధ్యళకారమలఘువని (సం. ప. 13 సూ) యుదాహరించినమాత్రమున, బెళుకు, తళుకు, తళతళ, వళావళి—ఇత్యాదులయందలి సిద్ధళకారమలఘువు కాకపోదని ధీమంతులకుఁ గరతలామలకముగాఁ గనంబడుచుండు. సిద్ధశకటరేఫముఁబోలె (విఱుగు) సిద్ధళకారమ్మును (బెళుకు) సాధ్యళకా. ముఁబోలె (తాళులు) సాధ్యశకటరేఫమ్మును (చెఱుచు), నలఘువులని యన్యోన్యదృష్టాంతమునఁ దెలియుటకై యట్లు గ్రంథకర్తచే నుదాహరింపఁబడెను. మఱియు, నిట వినుండు. ఆచ్ఛి. ప. 13. సూత్రాదులు ఏళులు, పాళులు. ఇత్యాదులందు నలఘుళకారము (ళ) విధింపఁబడుచుండెంగదా!

(సశేషము)

స॥ పా॥

13—5—19 గోదావరీపత్రిక

(బాలవ్యాకరణ)

సుప్తార్థప్రకాశికా దుర్విమర్శన విదారణి.

(సమరాంగణ సార్థమూర్తీయము)

పూర్వపత్రికానుబంధము.

—:o:—

వర్ణసమామ్నాయములోని వర్ణాంశళకార మలఘువు కాకున్న చో గ్రంథకర్తకుఁ బూర్వోక్తోదాహరణములందు విధింపఁబడుటకై యలఘులకార (ళ) మెక్కడనుండివచ్చినది? ఈవిధింపఁబడుళకారము (అలఘులకారము) కాశినుండి వచ్చినదా? గయనుండి వచ్చినదా? లేక యరబ్బీభాషనుండి యరుదెంచినదా? అథవావర్ణసమామ్నాయములోని లఘులకారమననే (ల) యీయలఘులకారము (ళ) గ్రహింపఁబడునని విమర్శకుల భావమందులేని యయ్యాది రసాభాసభానంబు. ఆ. చ్ఛి. ప. 13. సూత్రమున ర, డ, లతోఁ బాటిగా లకారమునకు నలఘులకారము (ళ) విధింపఁబడుచుండెడి. ళకారమున స్వయముగా నలఘులకారమునకు గ్రహణము న్యాయ్యంబయ్యేనేని, యీసూత్రమున బహుళముగాఁ బునర్విధానమేల యవసరంబగు? "శ్లో। విధిరత్యంతమప్రాప్తే। నియమ్యః పాక్షికేసతి" యనువచనమునఁ బ్రాప్తింపనితఱివిధించుట యావశ్యకముగాని స్వయముగానే లకారముచేళకారమునకు గ్రహణముసంభవించుచోఁ విధానవేయ యవసరంబు? అందున, వర్ణసమామ్నాయములోని ర డ,లచే లఘులకారము (ళ) గ్రహింపఁబడునన్నచో నట్టిమాట నెట్టిహాస్యపదమో! యట్లే లఘులకారమున నలఘులకారము గ్రహింపఁబడునన్న వచనము నరసాభాసవచన మయ్యెడి కాన, ర, డ, లకు ళకార విధానమ్ము ? యీ రీతినే, గీర్వాణభాషయందుంబలెఁగాక, యీ

యాంధ్రమున లకారమునకు ళకారము వర్ణాంతరంబని స్పష్టపడుచున్నది. ఇందులకుఁ బ్రోద్బలకంబుగా నీయహోబలపండితీయ వాక్యంబు (పుట. 133 ని) క్రిందనుదాహరించెద.

"నచైవంళకారస్యాప్యవర్ణాంతరత్వం తత్రిమహేశ్వరసూత్రానుక్తత్వే పిలడయోర్లళయోశ్చైకత్వమితి శాబ్దికశిఖావతంసైరుక్తత్వా, ల్లోళ ఇతివాల్మీకిభిరుక్తత్వా, ల్లళయోరుచ్చారణస్యలోకవేదయోర్భిన్నత్వేన ప్రతీయమానత్వాచ్చ, నళస్యావర్ణాంతరత్వంవక్తుం శక్యతే" (1) లణ్ సూత్రమందలి లకారముగాక మాహేశ్వరసూత్రములందు ళకారము చెప్పఁబడకున్నను, ల, డ, లకుంబోలె, ల, ళ, లకు నభేదమని వైయాకరణశిఖామణులు చెప్పుటం జేసియు, (2) ప్రాకృతవ్యాకరణమున వాల్మీకిమహర్షి లకారమునకు ళకారము విధించుటం జేసియు, (3) లౌకికభాషయందును, వేదమందును ల, ళ, లకు నుచ్చారణము భిన్నముగా గోచరించుటం జేసియు, లకారముకంటె ళకారము వర్ణాంతరముకాదని చెప్పుట శక్యంబుకాదని పైయహోబలపండితీయ వాక్యమునకు భావము. ఇట్లు పైని ప్రాకృతవ్యాకరణమున వాల్మీకిముని లకారమునకు ళకారము విధించుటచేత లకారముకంటె ళకారము మఱియొకవర్ణమని (వర్ణాంతరము) యహోబలపండితుఁడు రెండవ కారణముగా నెత్తుకొనియె. "లోళః పైశాచ్యామ్" అనుసూత్రము నెత్తుకొని యీవిధి నేయప్పకవియు (2ఆశ్వా) కనంబఱచుచుండెడి. కాఁబట్టి ప్రాకృతభాషయందుంబలె నాంధ్రమందును, ఆచ్చి. ప. 13. సూత్రమున లవర్ణస్థానమున ళవర్ణమును విధించుటం జేసి లకారముకంటె ళకారము మఱియొకవర్ణముగాని గీర్వాణభాషయందుంబలె వర్ణాంతరము కాక పోదని స్పష్టపడుచున్నయది. దానం జేసి గీర్వాణమునఁ గళాః గళః—ఇత్యాదులు కలా, గలః—ఇత్యాదికముగా నైనటులు తెలుఁగున, ఒళుకు, కళుకు—ఇత్యాదులు ఒలుకు, కలుకు—ఇత్యాదికము

గాఁ గానేరవు. ఈరీతి తెలుంగున ల, ళ, లు పరస్పరమును భిన్నములని స్పష్టపడుచుండఁగా, వర్ణసమామ్నాయములోని లకారమున నలఘులకారమున (ళ) గ్రహింపఁబడున్నందున నదియే, అచ్చి. ప. 13—వ సూత్రమున నాదేశమై పాళులు, త్రాళులు—ఇత్యాదిరూపములు సిద్ధించుననియు "నాచ్ఛికవర్ణసమామ్నాయమునఁ జేరక—నినళకాము వర్ణాంతర మనియు, నలఘులకారముగాదని (మూ. బాల. సం. 18 సూ) స్పష్టముగా సూరిగారు చెప్పుచున్నా" రను విమర్శకుల వచనంబ విద్యావిలాసమూలకమైన యవిమర్శన వచనముగాని వేఱొకటిగాదు. రఁ డ, లవలెం బలె, (అచ్చి. పరి. 13సూ) లకారమునకును భిన్నమైన యలఘులకారము (పాళులు త్రాళులు) వర్ణసమామ్నాయములోని లఘులకారమున గ్రహించుట కుందేటికొమ్మును సాధించుటను వంధ్యాపుత్రినిఁ బరిగ్రహించుటను బోలుచుండి యొప్పుచుండెడి ఇట్టు లఘులకారమున గ్రహింపఁబడు నలఘులకారము వంధ్యాపుత్రీయ మానముగావున దానిదృష్టాంతము ననుసరించి వర్ణసమామ్నాయములోని లఘురేఫమున గ్రహింపఁబడు నలఘులరేఫమును గగనకుసుమాయమానమై వికాసమున విస్తరిల్లుం గాత! పైనిఁజూపిన చర్చచేత వర్ణసమామ్నాయములోని లఘులకారమున నలఘులకారమును (ళ) గ్రహించుట దుర్ఘటమనియు, ఏళులు పాళులు—ఇత్యాదులందు (అచ్చి. పరి. 13 సూ) విధింపఁబడిన ళకారము వర్ణసమామ్నాయములోని ళకారమనియు, నది యలఘువే యనియు స్పష్టపడుచుండెడి.

కాన లఘులకారమును (ల) నలఘులకారమును (ళ) బకిరించిన రీతినే, వర్ణసమామ్నాయమున లఘురేఫమునే కాక యలఘురేఫమును (ఱ) బఠియింపఁదగినదియని విశద మయ్యెడి. అటులు సూరి సేయకునికి యవిచారమూలకంబనందగు. ఇఁకను, వర్ణవేదములోని ళకారమలఘువే యైనచో "వర్ణసమామ్నాయమందలి ళకారము వర్ణాంతరముగాని

యలఘులకారము గాదని యెఱుంగునది" యనిన యీబాలవ్యాకరణ, ములోని బంతివలన వర్ణావళియందలి ళకారము వర్ణాంతర మనియుం నలఘులకారగాదనియుయునని స్పష్టపడుచుండ గా నీవాక్యమునకుగతియే మని యెవరైన నడుగుదురేని యవధానముతో నాలింపుఁడు. ఇటనతి దూరదర్శులయిన వ॥ సీ॥ రా॥ శాస్త్రులుగారు "దశరామశరాః" అనిన వాక్యమును "దశరా। మశరా" అని ఛేదముచేసినట్లే, ప్రకృతమున "వర్ణసమామ్నాయమందలి ళకారము వర్ణాంతరము, గాని, అలఘులకా రముగాదు' అని ఛేదముసేసి యాంధ్రభారతియొక్క పుట్టు ముంచిరిగాని వేఱొకటిగాదు పైనిం జూపినబంతియేకవాక్యమే యగుంగాని పెక్కువా క్యములు గానేరదు. అవధరింపుఁడు. వర్ణసమామ్నాయములోని ళకార ము వర్ణాంతరముగాని యలఘులకారముగాదు— ఈవాక్యమున, కాని, కాదు—అను రెండుశబ్దములచేత రెండునిషేధములు చెప్పఁబడియె. 'కాని' శబ్దమలఘులకారమునకు విశేషణంబు. రెండునఞర్థములును గూడి భావస్వరూపమునే బోధించెడి. గావున, వర్ణవేదములోని ళకార ము వర్ణాంతరముగాని యలఘులకారము (ళ) గాదు. అనఁగా, వర్ణా తరమైన యలఘులకారమే యని యర్థమగును. విద్యాశాలలోని యీ యుపాధ్యాయుఁడు సుబోధకుఁడు గానిశాస్త్రిగాఁడు—అనఁగా సుబో ధకుఁడైన శాస్త్రియే యని నిషేధద్వయము సుబోధకశాస్త్రియగుట నిస్సంశయమని బోధించును. ఈయనవిద్వాంసుఁడుగాని బ్రాహ్మణుఁడు గాఁడు—అనఁగా, విద్వాంసుఁడైన బ్రాహ్మణుఁడే యనః నిశ్చయమును దెల్పును. గ్రంథకర్తలు, ప్రస్తుతాంశము సర్వవిధంబులను నిషేధింపశక్య ముగానిది యనిబోధించుటకై నిషేధద్వయమును బ్రయోగింపుట గల దు. ఉదా "శ్లో॥ స్ఫుటతా న పదైరపాకృతా న చ న స్వీకృతమర్థగౌరవమ్॥ —భారవి 2 సర్గ—అర్థగౌరవం న న స్వీకృతం, స్వీకృతమే వేత్యర్థః వై శద్య ప్రసక్తార్థగౌరవా భావనివర్తనార్థం నఞ్ ద్వయమ్ సంభావ్య

నిషేధనివర్తనే ద్వ్యప్రతిషేధా విధివామనః॥ అనుష్టుంటావథవ్యాఖ్యా నము చూడుఁడు. మఱియు, "నామూలం లిఖ్యతేకించి న్నానపేక్షితము చ్యతే॥ నావిస్తీర్ణం నవిస్తీర్ణం మధ్యానా మసిబోధకృత్॥ ఇత్యాదిని షేధద్వయ ప్రయోగములు పెక్కులు గానంబడుచున్నవి. అట్లె "వర్ణ సమామ్నాయమందలిళకార మువర్ణాంతరముగాని యలఘులకారము గాదు" అనుప్రకృతవాక్యమందును రెండునిషేధములున్నందున, నభావాఽభావము భావస్వరూపము గాఁబట్టి వర్ణాంతరమైన యలఘులకారమే యనిన యర్థమగును. తెలుఁగు వ్యాకరణమునకు వ్యతిరేకముగా గీర్వాణవ్యాకరణమున మాహేశ్వరసూత్రములోని "లణ్॥ సూత్రమందుల కార మొక్కటియే గ్రహింపఁబడియె. స॥ పా॥

స శేషము.

గోదావరిపత్రిక

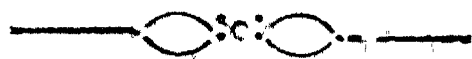
20—5—19

(బాలవ్యాకరణ)

గుప్తార్థప్రకాశికా దుర్వ్యామర్శన విదారణి.

(సమరాంగణపార్థమూర్తియును)

పూర్వప్రతిజ్ఞానుబంధము.

లకారముకంటె ళకారము మఱియొకవర్ణము (వర్ణాంతరము) కాదనెడికారణమున ళవర్ణము మహేశ్వర సూత్రములలో గ్రహింపఁబడదయ్యె సంస్కృతమున లకారముకంటె ళకారము మఱియొక వర్ణముగాదు. గనుకనే "అఫాలీత్ అనురూపంబువోలె "అగాళీత్ అదాళీత్" అనుళకారం ఘటితగళ దళ, ధాతురూపంబులును "అతోలాంతస్య" యనెడి పాణినీయసూత్రమందలి లకారగ్రహణమున నేవృద్ధి (ళకారము) గలిగి సిద్ధించుచున్నవి. లకారముకంటె ళకారము వేఱు

వర్ణము గాదు గావుననే గీర్వాణభాషలో ళకారముతో నుచ్చరించు శబ్దములు, లకారముతో నుచ్చరించినను శాస్త్రబాధ లేదని పర్యవసానము తేలుచుండెడి. అట్లు గీర్వాణభాషలో ళకారము లకారముకంటె నన్యవర్ణము (వర్ణాంతరము) కాకుండుట సుప్రసిద్ధమై యుండఁగా, నా రీతిని ళకారము లకారముకంటె మఱియొక వర్ణము కాకుండుట యాంధ్రభాషను వలనుపడదని వర్ణాంతరత్వ నిషేధము నిషేధింపఁబడుచున్నది. అందున బెళుకు వళావళి—ఇత్యాదులు బెలుకు, వలావలి,—ఇత్యాది రీతిని బలుకఁగూడదు. మఱియు సహోబలపండితీయము మాకు నవసరమై వేద్యపాఠియంబని ప్రగల్భభాషణంబులఁ బ్రకటించుకొనెడి విమర్శకులు లకారముకంటె ళకారము వర్ణాంతరమా లేక, యవర్ణాంతరమా యని విచారణసల్పు ప్రకరణమున నున్న వళస్యాఽవర్ణాంతరత్వం వక్తుంశక్యతే" 133 (పుట) యనిన వాక్యంబునైనను గందోయితోఁ గానరాకుండుట యెంతయు వింతగానున్నయది. పైసంస్కృత వాక్యముకూడ ళకారము (అలఘులకారము) వర్ణాంతరము కాకుండుట (లకారముకంటె) చెప్పశక్యముగాదని రెండునర్థములతోడనే, వర్ణసమామ్నాయము లోని ళకారము (అలఘులకారము) లఘులకారము కంటె వర్ణాంతరమే యనిన యవధారణార్థముతోఁ గూడిన ఫలితార్థములు బోధించుచున్నయది. ఇట్లు వర్ణసమామ్నాయములోని ళకారము గీర్వాణవాణి యందుంబలెఁ గాక లకారముకంటె వర్ణాంతరమనియు నలఘువనియు, నర్థము విశదమగుచుండగా విమర్శకులట్టి యేకవాక్యమును సమయోత్కరణిమండిత పాండిత్యోద్దండ కఠోర కుఠారంబుతో ఖండఖండంబులుగాఁగఁ జెండుబెండాడి "వర్ణసమామ్నాయమునఁ జేర్పఁబడిన ళకారము వర్ణాంతరమనియు" నలఘులకారము గాదనియునని వెఱ్ఱిమొఱ్ఱి మూర్ఖములు సేయుట [illegible] [illegible]

తళతళ వళావళి,—ఇత్యాదులందలి ళకారమును యరలవాణాలఘువః అలఘువశ్చేతి ద్వైధాభిధానిబాం ...తి, వర్ణానాంగురుత్వాం లఘుత్వాంచోచ్చారణ గౌరవేణ తల్లాఘవేన చ సిద్ధ్యతి. (147పుట) యనిన యహోబలపండితీయవాక్యరీతిని నలఘువాచ్యాణకారో నుచ్చరించుచుఁ దమపిండితార్థములుపయోగించి యట్టి ళకారము చిన్నసూరిమతమున నలఘువుగాదనియు గుప్తార్థప్రకాశికాకారులు సూరిమతభేదమును దెలియలేక యలక్ష్యములను లక్ష్యమును నేసిరనియు హోరాహోరిగా నసూయాభూతావేశంబునఁ బోరుచుండి చిట్టచివరకు సిగపట్లగోత్రమునకు నాత్రపడిమెదరు వీరిదుర్విమర్శనదృష్టియందు దర్భపోటు లక్షణమే కాని పిండెదుంగాని సందర్భపాటులక్షణమేకోశంబునను గానరాకున్నది. సందర్భపాటేయున్నచో ళకారంబని పలుకుచు నలఘువుకాదందురే ళకారంబని గురూచ్చారణము సేయుచు నలఘువుగాదనుట "శ్లో॥ జిహ్వామేస్తినవేత్యుక్తి ర్లజ్జాయై కేవలంయథా నబుధ్యతేమ యాబోధో బోద్ధవ్యఇతితాదృశీ॥" అనెడి వేదాంత పంచదశీ పంచకోశవివేకమందలి వచనంబురీతిని మాటాడుచుకోట నాలుకలేదనుట వంటిదై కేవలమును లజ్జాభిమజ్జనంబునకు మూలంబైయుండెడిది కానఁ గాశీపురమందలి బ్రాహ్మణుఁడు విద్వాంసుడుగాఁ విప్రుండుగాఁడు—అనువాక్యమునకుఁ గాశీవాసి బ్రాహ్మణుఁడు విద్వాంసుడనియు విప్రుండుగాఁడనియు నర్థముచెప్పినచో బ్రాహ్మణుఁడని యొప్పుకొనుచు విప్రుండుగాఁడని నిషేధించుట యెంతయసందర్భము గానుండునో యట్లై వర్ణసమామ్నాయమందలి ళకారము వర్ణాంతరముగాని యలఘులకారముకాదు—అనువాక్యమునకు వర్ణాళిలోని ళకారము వర్ణాంతరమనియు నలఘులకారము గాదనియు నర్థము చెప్పినచో ళకార (అలఘులకారము) మనియొప్పుకొనుచు నలఘువుగాదనుట యంత యసందర్భముగానుండును. దానంజేసి, ప్రకరణసందర్భమున నుపమానవాక్యమున నిషేధ

ద్వయమని యెంచుకొని, కాశీవాసి బ్రాహ్మణుఁడు విద్వాంసుఁడు గాని విప్రుఁడుగాఁడనఁగా విద్వాంసుఁడై విప్రుఁడేయని సందర్భార్థము చెప్పుకొన్నట్లు ప్రకృతవాక్యమందును ళకారము వర్ణాంతరము గాని యలఘులకారము గాదనఁగా వర్ణాంతరమైన యలఘులకారమే యని ప్రకరణసందర్భార్థము తప్పక చెప్పుకొనవలయు, ఇట్లు వర్ణసమామ్నాయములోని ళకారము, గీర్వాణవాణియందుం బలెఁగాక లకారముకంటె వర్ణాంతరమనియు, నలఘువనియు స్పష్టపడుచున్నది ఈవర్ణసమామ్నాయమందలి యలఘులకారమే (ళ) ఆచ్ఛి. పరి 13 వ సూత్రమున, ఏళులు, పాళులు,—ఇత్యాదులందు విధింపఁబడినది. ఆ యలఘులకారము వర్ణసమామ్నాయములోనిదే కానిచోఁ బైయుదాహరణములయందు విధింపఁబడిన యలఘులకారము హిందీభాషనుండివచ్చునా? లేక, యరబ్బీభాషనుండివచ్చునా? కాన, బాల. ప్రకీ 24 సూత్రమునొద్ద గుప్తార్థప్రకాశికాకారు లలఘులకారమునకుదాహరణములు గానిచ్చిన తళతళ, వళావళిశబ్దములు. అహోబలపండితాదుల యుదాహరములగు బెళుకు శబ్దాదులుపోలె (148 పు) జగజ్జేగీయమానములగుచున్నవి. వర్ణసమామ్నాయములో లఘులకారముతోఁ బాటిగా నలఘులకారముపోలె (ళ) లఘురేఫముతోఁ బాటిగా నలఘురేఫంబును (ఱ) బఠితవ్యంబుగాన నన్నకవి చెప్పిన చొప్పున (37) వర్ణములనందగు. అయ్యో! విమర్శకులు కొంతయూహతో వర్ణింపనెంచుకొనిన సూరిమతము తెనుంగుబాసకు సోకి (శనిగ్రహం) మతంబనందగి యింతలోనే యంత మొండెంగదా! వ|| వే|| రా|| శాస్త్రులుగారు సూరిమతమును వర్ణించుటవిని యీసూరియ [illegible] యొక్క యలరుబోఁడి సూరి, హెచ్చరిల్లి తనమతమును గూడ బాలవ్యాకరణంబున వర్ణించుటకై తన్ను సిఫారసుచేయుమని బలత్కారించుచున్నది. గ్రంథాది నిసె

త్తుకొనిన "రస్వ్యత్రగృహ్యా తేద్విపిధః" అనువాక్యంబు మొదట సర్వమం గళము సేయంగానున్న శేషాగ్నిబీజంబే తప్పుల కుప్పమైన యీవిమ ర్శన గ్రంథమును భరించుంగాతి! ఇట్టి వీరి దుర్విమర్శనంబు ప్రికృతంబు న "శా" ఈపాండిత్యము నీకుఁ దక్క మఱియెందేఁగంటిమే?" (మను ౧ ఆ) యనిన పెద్దన్నగారి పద్దెంబందలి యీమొదటి భాగమును జ్ఞప్తికిం దెచ్చుచున్నది. స్వాములవారి పెండిలికి జుట్టుసైతమెరవు తావ లసెననెడి సామెతరీతిని సీతారామస్వాములవారి విమర్శనమునకు నక్క రముజ్ఞానముసైతె మెరవుగానక్క ఱ గావలసివచ్చె. ఉట్టికెగురలేని యిట్టి విమర్శకులుస్వర్గంబున కెగురుదురట. ఏమిా! యీవర్ణనాతీత పాండిత్య విమర్శనము! వర్ణ= అక్షరములను నాతీత=దాఁటనట్టి (అనఁ గా నక్షరజ్ఞానము లేనట్టి పాండిత్య విమర్శనము =చదువుగల విమర్శన ము) సుధీమణులారా! తక్కిన విమర్శనాంశము లన్నియు, నీరీతినే వర్ణ నాతీత పాండిత్యముగలవై యున్నవి. ఐనను. మాన్యులుగాక, సామా న్యులీవిమర్శనమున నేమైన సారాంశమున్నదేమో యని భ్రమింతురని యూహించి యిందలి యంశములు సంగ్రహముగా నెత్తిపొడిచి చూపి "శ్లో॥ అసత్కీర్తనకాంతార పరివర్తనపాంసులామ్। వాచంహారికథాలా పగంగయైవపునీమహె" యను వేదవ్యాస వచనవాచ్యార్థ ప్రకారము న నీవిమర్శన స్పర్శనంబున నంటినపఁకపాంసుపుంజము నీపుణ్యానదీ తీర వాసినైన నేను స్నానముల పౌనఃపున్యంబునఁ బరిహరించుకొనియెదం గాక.

ఇది ప్రథమాంశము.

స॥ పా॥ (సశేషము)

గోదావరి పత్రిక

27, మే 1919.

(బాలవ్యాకరణ)

గుప్తార్థప్రకాశికా దుర్వ్యమర్శన విదారణి.

(సమరాంగణసార్వభౌమూర్తీయము)

పూర్వపత్రికానుబంధము

—:o:—

బాల. సంజ్ఞ. 4 సూ. వ్యాఖ్య

పైనుదాహరించిన సూత్రవ్యాఖ్య విమర్శనమునందు ఇట్టి సిద్ధాంతము ననుసరించియే కావలయును సూరిగారు బాలవ్యాకరణలోని సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము నందలి నాల్గవసూత్రమున కంకము పండము ననువాని నడుమ ననుస్వారము నేనిల్పియు, జకారోదాహరణముగా 'పఞ్జ్క్తి' శబ్దము నుదాహరించిరి జకారమునకు 'శార్జము, మొదలగునిర్వివాదములగు నుదాహరణములుండఁగానీ, 'పఞ్జ్క్తి', శబ్దము నుదాహరించుట యనుస్వార పరసవర్ణము లైచ్ఛికములై యుండనగునను స్వాభిప్రాయమును వెల్లడించుటకే యని తోచుచున్నది" యని యీవిధముగా విమర్శకులు వ్రాయుచున్నారు విమర్శకుల పైవాక్యమునకు భావమేమనఁగా:—

"అనుస్వారస్యయయి పరసవర్ణః" అనుపాణిని సూత్రము తెలుంగున ప్రవృత్తియిచ్ఛ ననుసరించి ప్రవర్తిల్లుననియు నందుననే పరసవర్ణ ప్రసక్తి లేక నిర్వివాదముగా నున్న శార్జాదిశబ్దములు గాక పరసవర్ణమైన జకారముతోఁగూడిన పఞ్జ్క్తిశబ్దంబును బరసవర్ణమైన ణకారమును వీడి పూర్ణానుస్వారముతోడనే యుండిన కంఠపండశబ్దములును బాలవ్యాకరణమున నుదాహరింపఁబడియె ననియు, సూరిగారి తాత్పర్యము వివరింపఁ బడుచున్నయది. విమర్శకులు బిందుపరసవర్ణములు లేనందున శార్జశబ్దము నిర్వివాదస్థలమని నిశ్చయించిరిగాని యీస్థలమే గొ

ప్పవివాదమునకు నాస్పదమై ఘట్టస్థలంబుగాఁ గానిపించెడి. శాస్త్రదృష్టి నాలోచింపఁగా శార్ఙ్గశబ్దమందును ననుస్వార పరసవర్ణము లవశ్యకర్తవ్యములగుచున్నవి.

"శౄహింసాయామ్" అనెడి శౄధాతువుకంటె "శృణాతేర్హ్రస్వశ్చ" యనిన యుణాదిప్రథమపాదస్థ సూత్రమున గన్ ప్రత్యయమును, దానికి నుడాగమమును జేయఁగా నకారస్థానమున ననుస్వారమును బరసవర్ణమున గలిగి శృఙ్గశబ్దమగును అట్టి శృఙ్గశబ్దముననే సాధ్యమగునన్న పక్షమందును శార్ఙ్గశబ్దమున ననుస్వారపరసవర్ణము లావశ్యకములై యుండు అథవా "గన్ శకునౌ" అనిన యుణాదిసూత్రమున శౄధాతువుకంటె గన్ ప్రత్యయమును నుడాగమమునురాఁగా శార్ఙ్గశబ్దమగునన్న యీరెండవపక్షమందును నుడాగమన కారమునకు ననుస్వారమును బిమ్మటఁ బరగకార సవర్ణమౌ ఙకారమును విధిగారాకతీరవు. ఇట్లు శార్ఙ్గశబ్దమున ననుస్వారమునకును బరసవర్ణమునకును నిమిత్తమగు గకారము గణియింపదగిఁ యుండఁగా నట్టి గకారము విమర్శకులనోటికి బట్టరాని యంత కారము గాఁగఁ జుఱ్ఱుమనియెంగాఁబోలు! నయ్యదివిడువంబడినది. "శ్లో॥ చాపశ్శార్ఙ్గంమురారేస్తు శ్రీవత్సోలాంఛనం మతమ్॥

అను నమరనిఘంటువును జదువుకొనియెడు బాలుర నోటికిసైతము శార్ఙ్గశబ్దములోనిగకారము కారముగా గనంబడక పట్టఁదగియుండగా వీరి నోరామాత్రపుఁగారమును నోర్వలేదే వీరినోరొక్కటే కారమోర్వలేదననేల? వీరియొక్కకన్నును విద్వాంసుల సం"స్కారము"లోఁ గార, ఖిమిడియున్నందున గిల్లిజగడంబున (గొప్పగర్వమున) జగడంబును దెచ్చుచు నట్టికారము నేమాత్రమును నోర్వఁజాలదు. కాని వీరినోరు పరవంచనావాక్కుల కారమును (కటుత్వము) నపశబ్దంబుల కారమును నెంతేని సహించును వీరితత్త్వంబున కయ్యదిపడ్డది. తత్త్వమునకే పడకు

న్నచో వర్ణభ్రష్టమై దుష్టమైన శార్జ శబ్దముచ్చరించి యయ్యాది యను
స్వారపరసవర్ణములు రాని నిర్వివాదస్థలమని వీరెల్లనిశ్చయించిరి.
ఆంధ్రసాహిత్య పరిష్పత్రికలోఁ బ్రమాదపడి యాంధ్రపత్రికలో
(20—3—19) దిద్దఁబడు తప్పులలో నీశబ్దముకానంబడదు. ఇట్టియంశ
ము వీరి సీతారామనామమునకు వన్నె దెచ్చుచున్నది. తొల్లి సీతారా
మస్వామి యీశ్వరకోదండమును గారవమున నెన్నకయనఁగా, లక్ష్య
ముసేయక నష్టముసేసిరి. ఇప్పుడో! యాసీతారామస్వామి యవతార
మగు శాస్త్రిలుగారు విష్ణునిధను వౌశార్జ్గమును గారవమున (గ + ఆర
వము=గకారధ్వని) గణింపక భ్రష్టము సేసిరి. ప్రచ్ఛన్నలౌనవతారమూ
ర్తు లిట్లు పరకపాటు గాఁబడియుందురు. గిల్లి తెచ్చుకొనిన కలహము
లందుఁ దమయోగ్యతం బ్రకటించుకొందురు ఒకవేళ, "విష్ణోరర్ధం మహా
భాహుం కౌసల్యాజనయత్సుత" మ్మనురామాయణరీతిని విష్ణ్వంశమా
సీతారామస్వామి పూర్వావస్థలో స్వధనువౌ శార్జ్గమునే యిపుడు భ్ర
ష్టముసేసికొన్నచోఁ జాలుమూలలేక తనపట్టుకొమ్మనే కొట్టుకొన్నవా
రగుదురని యేమైన సందు రేని, తన్నామక శాస్త్రిలుగారు ప్రకృతమున
నట్టివారేయని దృఢముగాఁ జెప్పందగుదురు. వినుండు. వీరు "అక్కఁంద
ళితేత్యత్ర అను స్వారస్యయయి పరసవర్ణ ఇతి సాధుత్వమూహ్య"
మ్మని యిట్లహోబలపతి వ్రాసినట్లు స్వవాదవిరోధియా బిందువుతో
వ్రాసెదరు. అహోబలపండితీయములో (218 పు) బిందుఁ బ్రవదంతి
తంక్వచిత్కఁచి" త్తను సూత్రము వివరించుతఱిని "అక్కఁణదళిత" య
ని ముద్రింపవలసియుండఁగా, ముద్రాదోషమునఁ గకారద్విత్వము వీడి,
"న" దకారముల సంయోగముతో ముద్రింపఁబడియె. కానిబిందువుతో
నుండలేదు. ఈప్రయోగము "ప్రస" తలప్పిల్లత్సాహ మొందం దనయజ
నసరి త్రాణమర్ధించి యక్కఁణ। దళితాపత్యాను రక్షిస్మహి పునసుగ

తికా" అను రాఘ. పాం 2 ఆ 12 పద్యములోనిది. భారతార్థమున, దళితాపత్యానురక్తిన్=పోగొట్టఁబడిన పుత్రవాత్సల్యముగల, అక్కన్ అక్కయాకుంతిని (మాద్రి మాద్రి తానే సహగమనము సేసెననియర్థము) రామాయణార్థమున, అక్కన్దళితాప...క్తిన్=ఆచిగిర్చిన పుత్రవాత్సల్యముగల, మహీపున్=దశరథుని (అనుసరింప సీకవిశ్వామిత్రుఁడు రామలక్ష్మణులందోడ్కొని చనియెనని భావము) భారతార్థమున "అక్కన్" అను ద్వితీయాంత ద్రుతమునకు దళితశబ్దదకారసరళము పరముకాఁగఁ గొందఱమతమున బిందుపూర్ణక నకారపుఁ బొల్లేయుండునని వివరించుచు సహోబలపతి రామాయణార్థమునంగూడ "కన్దళిత" యను సంస్కృతపదమున "అనుస్వారస్యేతి" సూత్రమున నకారమువచ్చుఁగాన రెండర్థములయందును నకారపుఁబొల్లేకాని బిందువుకాదనియె. ఇట్లుండనీకలహోశనులు ప్రతిపక్షనిర్వాహకమును స్వపక్షనిర్వాహకమును నగు బిందువుతో "అక్కందళిత" యనివ్రాసిరి. బిందువేయున్నచో భుక్తవంతమితిన్యాయమున నింకశంకయే లేదు. ఇది జుట్టు చేతికిచ్చు న్యాయమున కుదాహరణముగానుండె. కాని "శార్ఙ్గమును" గారవమున(గ+ఆరవము=గకారధ్వని) నెన్నక భంగపఱచిన యీసీతారామస్వాములు శృంగభంగమొందుటయేకాక యిటబిందువుపెట్టితనపట్టు కొమ్మకొట్టుకొన్నఫలమను భవింపరే స్వపక్షబాధకమెఱుంగనియీవిమర్శనవిదగ్ధత యిట్లుజ్వలించెడి. ఇట వ్యర్థమానీసున్న విమర్శన జ్ఞానమునెఱ సార్థకమగుంగాత॥ సత్యమెన్నఁగాఁ బరసవర్ణమాంధ్రమునఁ జెప్పవలదు. అనన్యసాధ్యఫలములేదు. మీఁదుమిక్కిలి ద్వ్యర్థికావ్యముల బాధకమగు. శంతశోషయేకాని దాని యభావమునఁ బ్రయోగబాధ చూపఁబడదయ్యె. అహోబలపండితుఁడును "అక్కందళిత" అనుచోట సవర్ణాదికారికాప్రమాణమున బిందువంగీకరించె. అంతువనేరాఘవపాండవీయ వ్యాఖ్యాతయుట బిందువేసాధించె. ఇఁకఁబక్క్షశబ్ద జకారప్రయోగమునకు గతి

యేమనఁగా వినుండు. బిందువుహల్లుల నడుమనున్నను హల్లులకుముం దున్నను, వర్గాక్షరము సావర్ణ్యాంశోదెలియఁబడకుండు నంత పరస వర్ణాదేశమే వినఁబడును. కిఁకిఁ [illegible] గకారముసహితశాఙ్గశబ్ద ములల్లిన శాస్త్రులు [illegible] ప్రమాణ . ఆదానఁ బజ్జీకశబ్దము బాల వ్యాకరణమున నట్లు వ్రాయఁబడినది. ఐనను ఒకటి రెండుదాహరణ ములు "నైకముదాహరణ" మితిభాషోక్తిని విధిహేతుగావు. స్త్రీత్వాబ హుతే" ఇతిసూత్రీయోదాహరణలు దీనికి చూడుఁడు. పజ్జీకశబ్దమాప్టి నిఘంట్వాదులలో బిందుపూర్వకముగనే [illegible] శాస్త్రములందున్నైచ్ఛి నిధియాధ మప్రసిద్ధము. దోంగశంకశబ్దములలో సిక, గంబకంత్యము లైన నేకజాతీ యములు గావునఁ బ్రాసములు ఏకరీతిని గానేరక "దోంగ, శంక" లక్లెయుండును విమర్శకులు పరసవర్ణాదేశమునఁ గనిప్రయోగబాధ చూపుచున్న [illegible] యభ్యుత్పత్తి దంటిగిఖడిందానాద్యానమై బ్రహ్మస్వరూప మా బిందువునే యుండునటిపరసవర్ణమును బ్రాల్లద్రోలెదరుగాక! విమ ర్శకులట్లు స్వయంకృతలక్ష్యదోషములకు వ్యాకరణకర్తలకుమార్పణ వేఁడి దిద్దుకొంచు ముచ్చటతీఱుదాఁక నెదిరింతురుగాక!

ఇది ద్వితీయాంశము. స॥ పా॥ సశేషము.

—

గోదావరి పత్రిక

3—6—19

(బాలవ్యాకరణ)

గుప్తార్థప్రకాశికా దుర్వ్యమర్శన పిదారణి.

(సమరాంగణ పార్థమూర్తియము.)

పూర్వపత్రికానుబంధము.

బాల. సంజ్ఞ. 10 సూ. వ్యాఖ్య.

ఆ॥ ఎందువేంటరాదె యితరులేమనుసుతో
దారసంగసుఖము తప్పఁద్రోచి
తకటపాండురాజ యశమెన్నవైతతి
కూరిగదశరథేశ కుమారోయ.

రాఘు. పాం' 1 ఆ. 28 ప.

ఈపద్యములో భారతార్థమున "పాండురాజ" యని తత్సమ మహాసంబుద్ధ్యంత పదము. ఈయర్థమున బాలవ్యాకరణాదులం జేసియుఁ, బండితపామర సామాన్యానుభూతమా నుచ్చారణ ప్రసిద్ధిం జేసియు, రాజ శబ్ద జకారము దంత్యమనక తీరదు. రామాయణార్థమున "అజయశ" మనిపదచ్ఛేదమున నజమహారాజకీర్తి యన్న యర్థమునకానఁ దాలవ్యమని యవశ్యమును నమ్మతింపకతప్పదు. ఉభయవిధోచ్చారణములో జకారములను బద్యపాఠసమయమున నేకీభవింపఁ జేయుట దుర్ఘటము. నిద శ్లేషార్థమిట్లుకిందనిట్లు వ్రాయఁబడు చుండెను. "విభాషాఛందసీ" తి స్వరసూత్రశేఖరమున నుదాత్తాదిస్వరము లు వేదమునందుంబలె లౌకిక భాషయందుంగూడ నవ్వట్టిప్పుడి నిర్ణయించి "శ్వేతోధావతి" యిత్యాదివాక్యములందు పదభేదమునఁ జేసి స్వరోచ్చారణభేదమున్నందు శ్లేషార్థసంపదనాస్థుటిల్లదని శంకింపకొనియె.

అనఁగానిట, "శ్వా=శునకము, ఇతః=దీనినుండి" యనునర్థమునఁ బదద్వయము. "శ్వేతః=తెల్లని" యనునర్థాంతరము నేకపదము.

1. అర్థమునందు శ్వన్నుక్షన్నితి సూత్రమునఁ గనిౕ ప్రత్యయాంతమై యేకాచ్కంబౌశ్వోద్దము నిదంతముగాన నుదాత్తము. ఊడిదమితిసూత్రమున "ఇతః" అను పదమంతోదాత్తము. "శ్వా+ఇతః=శ్వేతః=కునకము దీనినుండి" యనునర్థమిచ్చునట్టి "శ్వేత" యనెడి విశిష్టశబ్దము "ఏకాదేశేనేతి" సూత్రము ప్రవర్తిల్లఁ బాటికసర్వోదాత్తము.

2 అర్థమునందు శుక్లార్థకమౌ శ్వేతశబ్దము ఘృతాదిగణస్థముగాన నంతోదాత్తమై యాద్యుదాత్తమగుచుండె. ఇటు, ఎట్టిదియేది పరుగెత్తుచుండు? నను ప్రశ్నలు రెండింటికిని "శ్వేతోధావతి" అను వాక్యములోని "శ్వేత" ఇతిశబ్దమొక్కటియే ప్రత్యుత్తరము కాఁజాలెడు. ఎట్టిదియను ప్రశ్నమునకు "శ్వేతః=తెల్లనిది", యనియు, ఏదియను ప్రశ్నమునకు "శ్వేతః=శ్వా, శునకము, ఇతః, ఇక్కడనుండి" యనియుఁ బ్రత్యుత్తరములని భావము. ఇట్లుండఁగా, శుక్లార్థమందునంతోదాత్తోచ్చారణమున భిన్నమగు శ్వేతశబ్దమునకును, శునకాద్యర్థమున సర్వోదాత్తోచ్చారణమున నన్యమగు 'శ్వేత' ఇతి శబ్దమునకును యౌగపద్యముగా నుచ్చారణము శక్యముగానందున నర్థద్వయమును బొందుపడదని శంకించుకొని "ఏకశ్రుతిస్వర సర్వనామ" యనెడు దాండినాయనేతి సూత్రస్థభాష్యమున నట్టిశ్లేషార్థకశబ్దములు నేకశ్రుతితో నుచ్చరించినచో, నన్యోన్యభిన్నములౌ సర్వస్వరములు నట్టినేక శ్రుతిలో నిమిడియుండుఁగాన స్వరోచ్చారణ భేదమునకైన శ్లేషార్థబాధ లేదని నిశ్చయించి, యందుననే కథంపునరేకేనయత్నేనో భయంలభ్యమిత్యాహ "కథం? ద్విగతా అపి హేతవో భవంతి. తద్యథా:—ఆమ్రాశ్చ సిక్తాః పితరశ్చ ప్రీణితా ఇతి। తథా వాక్యాన్యపి ద్విష్ఠాని భవంతి। శ్వేతో ధావతి, అలం

బుసానాంయాతేతి" యని పస్పశాహ్నికాంతభాష్యము సంగతమగుచు న్నదియని వక్కాణింపఁబడియె. ఇట్టియేకశ్రుతింజేసియే॥ ఆ॥ గీ॥ కేదారపోషణరతాః। కాశీతలవాహినీగంగా। కంసంజఘానకృష్ణః। కంబలవంతంనబాధతేశీతమ్॥ ఇత్యాదులయందలి శ్లేషార్థము సమంజసమగుచున్నది. తెలుంగునందును గాకు స్వరాది శ్లేషస్థలములనేకశ్రుతిన్యాయ్యంబని వ్యాఖ్యాతల భావన, ఇట్లు 'శ్వేత' అను శబ్దములో వర్ణముల దంతాదిస్థానభేదమున్నైన యుచ్చారణభేదమొకమాత్రమును లేకున్నను, స్వరోచ్చారణభేదముననే యింతచర్చించి యిట్టి శ్లేషస్థలములలో భిన్నములగు స్వరముల యుచ్చారణమాని యేకశ్రుతితో నుభయార్థములను బొసంగునని భాష్యతాత్పర్యము వర్ణింపఁబడినది స్వరోచ్చారణమాత్రభేదముననే శ్లేషసరిపడదని యింతచర్చ జరిగినపుడు దంతతాలవ్యోత్పత్తిస్థానములు వేఱైనవర్ణముల యుచ్చారణభేదమే యున్నచో నింక వేఱచెప్పనేల! దంతములకును దాలువునకును నెక్కుడు స్వరూపభేదమున్నట్టి యుత్పత్తిస్థానములనుత్పత్తిల్లిన వర్ణములకును భేదముండినందున నేకీభావము తటస్థింపనేరదు. కావునఁ బద్యమునందలి పాండురాజయశ" మన్నచోట భారతార్థమున బాండురాజ యనుసంబుద్ధికములోని దంత్యజకారమునకును రామాయణార్థమునఁ బాండుర తెల్లని, అజయశము అజమహారాజుకీర్తి" యనిన యర్థమునందలి తాలవ్యజకారమునకును నుచ్చారణవికారభేదమున్నందున నిట శ్లేషము విశ్లేషమొందఁగా వేఱొకగతిలేక ప్రౌఢవ్యాకరణమున 'నో నోకచో' జకారము దంత్యంబు నగునని సూత్రింపఁబడియె. అప్పకవియు నెంతో యొప్పసేయఁ జూచె. బ్రహ్మాత్రిమిత్రయాట కష్టంబుగదా! "శ్వేత ఇత్యాదులందు నన్యోన్య భిన్న స్వరముల సంగ్రహించుచు నేకశ్రుత్యుచ్చారణమువలె నిట శుద్ధదంత్యతాలవ్యజకారముల నొక్కమాటుగా గ్రహింప సాధనము నచ్చా

రణాంతరము లేమిఁ జేసి ( )సూత్రమునఁ దృప్తింజెందక పౌఢవ్యాకరణ
కర్త "రాజువైకృతఁబని కొందఱందు" రని షష్ఠసూత్రము రచించుకొ
నియె ఇటనిట్లు పూర్వవైయాకరణులకు నోరాడక యెంతోయుక్కిరి
బిక్కిరి యగుచుండఁగాఁ వ్యాకరణసముద్రము సర్వమును మోఁకాలి
బంటిగా విహరించెడి మన వ॥ ॥రా॥ శాస్త్రులుగారు శ్లేషలో సఖండా
ఖండమై త్రిప్రభృతులవలెనే దంత్యతాలవ్యచజలకు మైత్రి యుండనో
పునని తలంచిరి. (బాల. సంజ్ఞ. 7 సూ.) కాన పయి రాఘవ పాండ
వీయప్రయోగము నిర్బాధమయ్యె నని తుండుము దుపాకియునెరుగునట్లు
సింహనాదముతో సిద్ధాంతీకరించిరి ఇట్లు విమర్శకుల మతమున దంత్య
తాలవ్యచజలు శ్లేషార్థమునఁ జెల్లుటయందు గొప్పసంతర్పణ భోజనోత్స
వమందుంబలె సజఱుగులేవివైనందున నేఁడు మొదలీరీతి నర్థము చెప్ప
వచ్చు (1) పంచదార (శర్కర) వర్తకుఁడు ఐదుగురుభార్యలతోనున్న
వాఁడనియు నర్థమగు. (2) పచాది (పంచపాక) ఐదుమొదలనియు
నర్థమగు. (3) చాటు (రహస్య) భాషణము ప్రియభాషణమనియుఁ
నర్థమగు (4). సజ్జను (బుట్టను) దర్శించి సుజనుననియు, నర్థమగు.
(5) జర (కత్తిపరుఁజు) మునిమియునర్థమగు. (6) జగతి (తిన్నె) లో
కమునర్థమగు. (7) (జవదారి జటాధారిముని) అజ్ఞానులఁ [illegible]వాఁడ
నియు నర్థమగు ఇట్టి వాఙ్మయమెల్ల విమర్శకుల మతమున సార్థక
మగు. దంత్యతాలవ్య చజలకు యతిప్రాసమైత్రియే యున్నదని "అద్దంత్య
స్తాలవ్య" ఇతిసూత్రస్థాపహోబలపండితీయమున వివరింపఁబడఁగా నట్టి
వ్యాఖ్యాతలన్ని "యుఉదాత్తేకర్తన్యే నుదాత్తంకరోతి ఖండికోపాధ్యా
యస్తస్మైచపేటాందదాతి అన్యత్వాంకరోషీతి" యను వృద్ధిసూత్రస్థభా
ష్యోక్తిరీతిని చపేటాహతిజయించి జన్మమొందినవి. సీ. రా. శాస్త్రిల
వారి పాండిత్య పాకము నేఁడు "పచాద్యన్నం చతుర్విధ" మ్మనునట్లు
ప్రాచీనశిష్టుల పాకయులనేనిని ననుసరింపసందున రుచింపక హేయమై

పైనింజూపిన లక్ష్యములందు నతివ్యాప్తినిగలిగించుచున్నయది. కావున నట్టి వర్ణనాతీత (అక్షరములు దాటునట్టి) పాండిత్యమునకు బరాఙ్ముఖులైయెప్పుడు శాస్త్రీయ శిష్టగోష్ఠికి నభిముఖుల మౌదుముగాక ప్రకృతపద్యములోని "పాండురాజయశ" మను వాక్యము దాహరణ నిమిత్తమే శాస్త్రము మీఱి దంత్యతాలవ్య జకారముల కభేదమొప్పుట యుక్తముగాదు గాననిట్లు సమన్వయించుకొనుట సాధువనందగు లోకములో "ఈరోగియందు మేహము రాజైయున్నది." యనిన వాడుక కలదు. అందున, పాండుః పాండురోగః రాజా ప్రధానమితియావత్ యస్మిన్ సః" అని బహువ్రీహి చెప్పినచో దాని తత్సమరూపము "పాండురాజుఁడు" నిదుర్వర్ణకాంతమైయుండక తీరదు. (చూ. తత్సమ. 70 సూ.) ఇట్లుండ దీనితో సమానార్థఫలములు గలిగి శాస్త్రీయమైన యధికరణార్థక ఘటనము నిట్టిరూపమేల యుండును. హాత రాజుడు పరశురాముఁ"డని బాలవ్యాకరణమందును "సమన్మాసి రాజుఁడు రాముఁ" డని "డు స్వాత్సదారాజ్ఞః" యను సూత్రమందలి యహోబల పండితీయ మందును రాజుఁడు శబ్దము లుండలేదా? ఇన్ని "రాజుఁడు" లు రాజిల్లుచుండఁగానీ పాండురాజుఁడున కేతమమునమున నసూయాగ్ని రాఁజుచుండ నేల కాన "నాసూయా కర్తవ్యా యత్రానుగమః క్రియతే" యను సంస్కృతవింశతిసూత్రభాష్యోక్తిని నీరాజుఁడు శబ్దము తమ యసూయాగ్ని నింక రాఁజుచుండనీక పైపద్యమున నుభయార్థములందును దాలవ్యజకారముతోఁ బాడి మండలి మనంబులందు రాజిల్లుంగాక!! బహువ్రీహితోఁ బాటిగా బహూకరింపఁబడిన యధికరణార్థక ఘటనతో పాండు రాజశబ్దమింకను నధికరణాబునేసి యనర్థమై పండిత మానులం బరాభవించుంగాత!!

ఇదితృతీయాంశము.

న॥ పా॥ స శేషము.

10—6—1919

(బాలవ్యాకరణ)

గుప్తార్థప్రకాశికా దుర్విమర్శన విదారణి

(సమరాంగణ పార్థసూత్రీయము.)

పూర్వపత్రికానుబంధము:

బాల. సంజ్ఞ. 11 సూ. వ్యాఖ్య.

—:o:—

"ప్రౌఢ వ్యాకరణ సిద్ధాంతమును స్వసిద్ధాంతముగాను దాహరించియు "కన్ను" శబ్దములోని నకారము ద్రుతమని భ్రమించి వ్రాయుటయెంతయు వింతగానున్నది. కన్ను శబ్దములోని నకారము ప్రత్యయాగమాన్వయములో నేదియు,గాదుగదా! అట్టిస్థితిలో" కన్ను + దోయి" ఇట్లుండ ప్రకీర్ణక పరిచ్ఛేదములోని యేడవసూత్రమున ద్విత్వ నకారలోపంబు గలిగి కనుదోయి అగును. ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదములోని పదునాఱవసూత్రమున కను శబ్దముయొక్క ఉకారమునకు లోపము రాఁగా కన్ దోయి, అగును. ఇప్పుడీసంధి పరిచ్ఛేదములోని పదునేడవసూత్రమున నీద్రుతంబునకు...(బా. గు. సం. 43 పుట అని యిట్లు ప్రక్రియచూపి కన్ను శబ్దపుసంక్షేప రూపమగు 'కన్' అనుదానిలోని ప్రకృతిసిద్ధమగు నకారమును ద్రుతమనివ్రాయుటకు గుప్తార్థప్రకాశికాకారు లెట్లు సాహసించిరో తెలియరాకున్నది" యని యిట్లు విమర్శకులు వ్రాసెదరు ఉత్తరము—కళగానిది ద్రుతప్రకృతికమును దాని తుదినకారము ద్రుతమును గాన నిపుడు కన్‌దోయి లోని 'కన్' శబ్దము ద్రుతప్రకృతికమని నిశ్చయించుటకై తిజ్మధ్యశేష షష్ఠీసుప్కర్మప్రవచనీయజవిభక్తి:" అను వాగనుశాసనీయ కళాసంజ్ఞాసూత్రమునఁ బ్రస్తుతమునకు నవసరమగు నంశముఁవివరించెద. వినుండు. తిజ్మధ్యనామకాస్స్వర్మ్యమపురుషాశ్చ యేరమాంతాశ్చ" యను క్రియాపరిచ్ఛేద

ములోని యీసంజ్ఞాసూత్రమును వహోబలపతి వివరించినరీతిని నిటఁ దిజ్మధ్యశబ్దమునకు రంజించితివి—ఇత్యాది మధ్యమపురుషక్రియలును, పోయిరి. ఘటించితిమి—ఇత్యాది శేషమాంత క్రియలును నర్థమగు. (1) ఇట్లు పైకళాసంజ్ఞా సూత్రములోని తిజ్మధ్యశబ్దమునకు నర్థములో శేషాంతమాంతక్రియాదుల సాహచర్యమునను, (2) కిం చిదర్థకాదుల సాహచర్యమువలనను, (3) విభక్తులకుఁ బ్రత్యేకముగాఁ బ్రయోగములే నందునను, (4)అనుక్త మన్యతో గ్రాహ్యమ్మను న్యాయమున యుక్తమా ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాదితిపరిభాషయుక స్థితినలనను, పైసూత్రమందు శేషషష్ఠీ సుస్కర్మప్రవచనీయజ విభక్తిః" అనుస్థలమున, రాముని యొక్క, రాముడు—ఇత్యాదిషష్ఠ్యంత ప్రథమాంతాదిపదములే గ్రహింపఁబడి, చేసిరి, వచ్చితిమి ఇత్యాది శేషమాంతక్రియాపదములుపోలె కళాసంజ్ఞ నొందునుగాని, యొక్క, డు, ము—ఇత్యాదిప్రత్యేక విభక్తులు కళాసంజ్ఞగలవిగా నేరవు. కనుకనే, బాల వ్యాకరణమున, రాముడు రామునికయి, నాయొక్క ఇత్యాది విభక్త్యంతములే కళలని చెప్పఁబడినవి (బాల. సంజ్ఞ. 13 సూ.) కాని ప్రౌఢమార్గమున 12వసూత్రములోఁ బ్రథమాదివిభక్తులే కళలని ద్రుతప్రకృతికములనుండి విభజింపఁబడియె. ఇట్లు శాస్త్రచర్చచేఁ బ్రథమాంతాది పదములే కళలుగాన "అన్యేద్రుతప్రకృతయో। యేస్యుర్హ్యాను జీవితద్రుతానిత్య" మ్మనుపై సూత్రమునందు "అన్యే" అనుపదమునఁ బ్రథమాంతాదిపదములుగాక తక్కినద్వితీయాంతాది పదములే గ్రహింపఁబడి ద్రుతప్రకృతికసంజ్ఞగలవి యనియు, ద్రుతాంతములనియు నర్థమగు. కానిద్వితీయాదివిభక్తులు ద్రుతప్రకృతికములనియు, ద్రుతాంతములనియు నర్థమురాదు, కావుననే బాలవ్యాకరణమున, నన్నున్, నాచేతన్—ఇత్యాది ద్వితీయాంతాది పదములే ద్రుతప్రకృతికములని చూపఁబడినవి (బాల. సంజ్ఞ. 12 సూ. ఇట్లు శాస్త్రదృష్టిని ద్వితీయాంతాదిపదములే ద్రుతప్రకృతికములును,

ద్రుతాంతములును గానఁ బ్రకృతమునఁ "గణదోయి" లోని 'కన్' శబ్దము ద్రుతప్రకృతికమును, ద్రుతాంతమునుగాక తీరదు. అయ్యది యెట్లనఁగా వినుండు. "కన్ను (లయొక్క) + దోయి" యను షష్ఠీతత్పురుషవిగ్రహ మిట్లుండఁగా షష్ఠీభనేద్వితీయా తుల్యార్థతత్పురుషసంస్థితానామ్నా" మను (హాలం. పరి.) సూత్రమున షష్ఠీవిభక్తికి ద్వితీయావిభక్తి గలిగినందునఁ "గన్ను (లన్) + దోయి" యనిమై "లోపశ్చవిభక్త్యాదే" రితి (హాలం. పరి.) సూత్రమున ద్వితీయకు లోపమువచ్చి "కన్న + దోయి" యనికాఁగాఁబైనిం జూపినరీతిని నత్వోకారములకు లోపమునఁ "గణ + దోయి" యయ్యె. ఇపుడు "(హే) రాజన్" అనుశబ్దము సంబుద్ధ్యంతమైనట్టులే "ప్రత్యయలోపే ప్రత్యయే" తిసూత్రమున నంతర్వర్తిద్వితీయావిభక్తికిఁ బ్రత్యయలక్షణము నల్పఁగా స్వాశ్రయనాంతత్వముగల యీశబ్దము ద్వితీయాంతమయ్యె. (సశేషము.)

స॥ పా॥

గోదావరిపత్రిక

17—6—1919

(బాలవ్యాకరణ)

గుప్తార్థప్రకాశికా దుర్విమర్శన విదారిణీ.

(సమరాంగణపార్థమూర్తియము.)

పూర్వపత్రికానుబంధము.

బాల. సంజ్ఞ. 12 సూ. వ్యాఖ్య.

—:o:—

అందున నియ్యది కళయనంజనదు. ఇటులిచ్చటి 'కణ' శబ్దము ద్వితీయాంతముకాఁగ, నాదిశాదిన కారము ప్రసక్తమగునదే కదా? ద్రుతముగన్ననే తొలిప్రాప్తమైనది ద్రుతమునకు లోపము లేదనుచా

నికిఁ "గన్దోయి" లక్ష్యము వ్రాసియుబడినది (చూ. బాల. సంధి 12సూ) ఇట్టి నకారము ద్రుతమనిన గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త తప్పేమున్నది? ఇఁకను, ప్రత్యయాగమావ్యయాత్మకమై యుత్వవిశిష్టమైన నకారము ద్రుతసంజ్ఞికంబనిన గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త విలంబిత ప్రౌఢవ్యాకరణరీతి నీనకారము ప్రత్యయాద్యాత్మకము గాదందు రేని యవధరింపుఁడు. యద్యపిభ సంజ్ఞాభాష్యే (6—4—155 సూ) నదృశ్యతే తథాప్యుదాహరణమే తన్న పరిగణన మితిభాష్యాత్తస్యా అప్రిగమాణమిత్యి ప్రాతిపది కాద్ధాత్వ ర్థేఇతి" వార్త్తికస్థశేఖర గ్రంథరీతిని ప్రౌఢవ్యాకరణకర్త యథోద్దేశపక్షపాతులో యథాశ్రుతగ్రాహులు కుపకారార్థము తజుచుతాదృగ్ నకారము ద్రుతమగునని యుదాహరణ మాత్రముగాఁ జూపె. కాని యంత మాత్రమునవ్యాప్త్యన్నులయ్యది పరిగణనంబని భ్రమింపరు. అటులేకాకుండె నేని యుత్వవిశిష్టమైన నకారమే ద్రుతమని వ్రాసిన ప్రౌఢవ్యాకరకర్త "ఏఁ" అనుచో నివ్వము లోపింపఁగా నకారపుఁబొల్లునకే ద్రుతాంతమగునని స్వవచన వ్యాఘాతముగాఁగ నెట్టుల భిప్రాయపడియె. (చూ ఏని. శబ్ద. ర). కాన ప్రత్యయాద్యాత్మకమనునది యుదాహరణ మాత్రముగాని పరిగణనంబుగాదు. మఱియు, "విభాషే త్యేవసిద్ధే ఇదమ పాదానత్వేనబోధనార్థమ్॥ తత్రేహిసాంజ్ఞే ప్రత్యయామితి ప్రాయిక" మ్మను జనికర్తురితి కారక సూత్రస్థశేఖర గ్రంథసామ్యమునఁ ప్రత్యయాదులను కారము ద్రుతమగుట ప్రాయికమని ప్రౌఢవ్యాకరణకర్త భావము. అందుననే "కం" తానన్నమాట...నెంతేఁ బూనిన "మ" యతియెంతేఁద నయూర్తి... (రా. పాం. ౧ ఆ) "తా" ఎందేడెందముకందళింప...(మను. ౨ ఆ)—ఇత్యాది ప్రయోగములందు నుత్వవిశిష్టముకాని "ఏని" నకారము ద్రుతమై సరళాదికార్యములఁ గలిగించెడి కానఁ బైనింజూపినరీతిని "కన్దోయి" లోని ద్వితీయాంతకఁ శబ్దనకారము ద్రుతసంజ్ఞికమై బిందువుపొందె "కందోయి" యయ్యె "మిన్నవడె" ననుచోటమిఁ

శబ్దము ప్రథమాంతము గాన దానినకారము ద్రుతము కానేరదు. షష్ఠీ
తత్పురుషలోనిషష్ఠి ద్వితీయాతుల్యయగునని యెఱుంగని విమర్శకులజ్ఞా
నము నెడవిచారమొందుచునే నేశంకించుకొని యతివ్యాప్తిని వారించెద
"ఉ" తదంఘ్రియుంతేజ। నక్కట్టుపయిన్ ఘటించుచును గన్నులు చే
రుచుకొంచుఁ జెక్కిటన్" (కళా. 4 ఆ) ఇత్యాదులందు షష్ఠీతత్పురుష
'చనుకట్టు' శబ్దరూపాంతరమగు "చన్కట్టు" లోనిద్వితీయాంత 'చన్'
శబ్ద నకారము "కన్దోయి" లోని కన్ శబ్ద నకారము వలె
ద్రుతము గాన నిటఁ గకారము సరళమేల కాలేదని
ధీమంతులైన శంకింతురేని వినుండు. (1) గసడదవాస్స్యుః ప్రథమా
మాత్రాదితి సూత్రమున (ఆంధ్ర. చిం. సంధి) వాఁడుగొట్టె ఇత్యా
దులందుఁ బ్రథమాంతము కంటెఁ బరమగు పరుషములకుఁ గసడదవలు
విధింపఁ బడియె. మరల "పరుషాణాం గసడదవాస్స్యుః పదాద్ద్వంద్వే"
యను సూత్రాంతరమున, (ఆంధ్ర. చిం. సంధి) కూరగాయలు—ఇ
త్యాదిద్వంద్వములయందు గసడదవలు విధింపఁబడియె. కూరగాయలన్
ఇత్యాదిద్వితీయాంతముల యందు సైతము "ద్వంద్వః ప్రథమాంతానా
మేవ, నపరిసమాప్తవిభక్త్యంతానామితి చార్థేద్వంద్వసూత్రస్థభాష్యస
మ్మత శేఖరవచనమున బ్రథమాంతములకే ద్వంద్వముగాన నిటఁ
బ్రత్యయలక్షణమునఁ బ్రథమాంతమగు కూరశబ్దముకంటెఁ బరమగు గా
యశబ్దము గకారమునకు (1) గసడదవాస్స్యురితి మొదటిసూత్రముననే
గసడదవలు వచ్చుచుండ, ద్వంద్వమున, విధానము వ్యర్థమై, ప్ర
త్యయలక్షణప్రాప్తపదత్వకార్యము ప్రత్యాఖ్యాతంజేసి పూర్వపదసంబంధియే
కావలెఁగాని పరపదాది కార్యము కాఁగూడదని జ్ఞాపకమగుచుండెడి.
ఇటఁ "గూరగాయలు" అనుద్వంద్వమున గకారరూపకార్యము పర
పద సంబంధిగాన స్వాంశమునఁ జారితార్థ్యము గలదు. "చన్కట్టు" అ
నుచోటఁ బరపదస్థమగు సరళకార్యము పూర్వోక్తజ్ఞాపకమున రానేరదు.

"కన్దోయి" యనుచోటను బ్రత్యయలక్షణమున ద్వితీయాంతపూ ర్వన్, పదము యొక్క బిందుకార్యము ప్రత్యాసత్తిం జేసి యాముదేకాన రాజనును కాన నతివ్యాప్తి నివారితమయ్యె. అందున రామచంద్రుని నగుమోముం దామరసిరుల్ గనుపండువుగా" (రా. పాం ౨ ఆ)—ఇత్యాదిప్రయోగములు శంకకు వార్తయే లేనందున సమంజసము లగుచుండె. "మిన్వ్రేక" అనుచోట విసర్గకుం గళాభావహీన ప్రత్యాంతత్వశంక విసర్గన గళాహీనంబెలుపుచుండుం "మిన్" శబ్దము ప్రథమాంతముగానం గళయగునుగదా! ఇంకను వీరి "కందోయి" ప్రక్రియా లక్షణము సంగ్రహముగ ఖండించెద. "కన్నుందోయి" నుండి కందోయి కాదు. ఇట సంయుక్తనువర్ణో కారమునకు హల్పరత్వమున లోపమగు నను సూత్రమున (ప్రకీ, 16 సూ) బిందుపునడుమ నద్దుగాన దకారపరత్వములేక ఉకారలోపము [illegible] దు ఇంతియకాకపక్షమునం "గనుందోయి" కావలసివచ్చు. ఉకారనకారలోపములువచ్చినను, విసర్గకమతమునం గన్ శబ్దనకారము ద్రుతము గాదునను, బాల. సంధి 22 సూత్రమునను, "కన్దోయి" యిట్లవలక్షణరూపము గలదియగుకాన శాస్త్రిగారి వచనము శాస్త్రీయముకాదు ఇదచర్థాంశము.

బాల. సంజ్ఞ 12 సూ. వ్యాఖ్య,

"ద్వయపద్వానద్వయేన్య యోరాత్మా,, యనుసూత్రమునను, "న్ను మ్యూన్రహస్వశ్చ దేరమి,, యను సూత్రమునను, (హలం. పరి) తా,నా, నీ, ప్రకృతులమీంద ద్వితీయైకవచనమైన అమ్ విభక్తికి "న్ను,, అను నది యాదేశమై ప్రకృతికి హ్రస్వము వచ్చి "తన్ను" నన్ను, నిన్ను" శబ్దములు ద్వితీయాంతములయ్యె "నిరమోపుహాత్మా,, యను సూత్రమున నైన (అజం. పరి) "రాముని" శబ్దములోని "ని, వర్ణమువోలె, తా,నా, నీ, శబ్దములు అమ్ విభక్తిస్థానిక "న్ను,, వర్ణకమును ద్వితీయావిభక్తి యనకతీరదు. మఱియు, అస్యారలుక్ప్రయుక్తస్య,, యనుసూత్రమున (అం.

హాలం. ప) పాక్షికనలోపమువచ్చి, తను, నను, నిను, శబ్దములగు. ఇట్లుండ విమర్శకులు పైతన్ను ప్రభృతులు నకారపుఁబొల్లు దిగఁదీసి ప్రకృతులేయని పలుకఁ జొచ్చుచున్నారు. అక్కటా ప్రకృతిచే "తన్నే" యెఱుంగనిధీమన్మణి 'నిన్ను', ను 'నన్ను', ను నెఱుంగునా ఇపుడైన నట్టి ప్రాకృతజ్ఞానము వోఁద్రోలి ప్రకృతియని భ్రమయక పైశబ్దములలోని 'న్ను', వర్ణము ద్వితీయావిభక్తిగాన విమర్శకులు స్వకీయ ప్రకృతివోలె నయ్యది ద్రుతప్రకృతియని తెలిసికొని తే॥ గీ॥ తన్నునిన్నను పద్యములోని (అప్ప. 5. ఆ) కళాభ్రమ నివారణయత్నము కవిరభస హేతుకమని యెఱుంగుదురుగాక ఇది పంచమాంశము.

బాల సంజ్ఞ. 15 సూ. వ్యాఖ్య.

"దీర్ఘాక్షరము తర్వాతను నిండుసున్న శబ్దముయొక్క పుట్టుకలోనేయుండవలయును గాని వ్యాకరణముచేనిండుసున్న రానేరదు. అరసున్న శాస్త్రముచేత రావచ్చును. ఉ. "తాఁజెప్పె" వాఁడు......అని యిట్లు గుప్తార్థప్రకాశికలో వ్రాయఁబడి యున్నది. "తేంట్లు, గోంట్లు, వేఁటకాండ్రు" మొదలగు శబ్దములలోని నిండుసున్నలు వ్యాకరణముచేత నే వచ్చినవనియు నవిశబ్దముయొక్క పుట్టుకలోలేనే లేవనియు వేఱచెప్పవక్కఱలేదుగదా! ...ఇట్టివిషయములను జ్ఞప్తికిఁదెచ్చుకొనక "వ్యాకరణముచేతనిండుసున్న రానేరదు" అనిగుప్తార్థప్రకాశికాకారులు వ్రాయుట యెంతయు వింతగానున్నది"—ఇత్యాదికముగా విమర్శకులు వ్రాయుచున్నారు.—ప్రత్యుత్తరము;—అక్కఱమీఱిన యీవిమర్శకుల నుద్దారుతొక్కుపలుకులం బరిశీలింపఁగా నప్పకవీయాహోబలపండితీయములు వీరిపాణినిమాత్రమే యంటినట్లు తోఁచెడింగాని వీరివాణిసేసూత్రమును నంటినట్లు కనంబడదు కారణంబు విన్నవించెద. పరికింపుఁడు తే॥ నిడుదలగు నక్కరములపై నిలిచినట్టి॥ యర్ధబిందువులన్నియు న

రసీమాడ। ధరణిసిద్ధంబులైన సాధ్యంబులైన। ఖండములె కాని పూర్ణ ములో గా వుసుమ్ము" (అప్ప. ౨ ఆశ్వా)

"దీర్ఘాత్పరశ్చేత్ ఖండ ఏవనతుపూర్ణః" అనియహోబలపండితీయము "దీర్ఘాచ్చేత్ఖండ ఏవసజ్ఞేయః" అనుసూత్రవాఖ్య) ఇట్లు పైగ్రంథకర్తలు దీర్ఘముమీఁది సిద్ధసాధ్య ఖండబిందువులలో నేదయైనను ఖండముగా నేయుండుఁ గాని పూర్ణముగాదని చాటుచుండిరి. విమర్శకులమతమున నప్పకవ్యాదులుగూడ, "తేఁటి, గోఁటు" లలోని యుఱసున్న నెఱసున్నయై "తేంట్లు, గోంట్లు" అగునన్న సంగతిజ్ఞప్తియందుంచుకొనకయేకదా! యిట్టి వ్రాతలు వ్రాసిరి. అట్టివారికే జ్ఞప్తిలేనపుడు గుప్తార్థప్రకాశికాకర్తకుజ్ఞప్తి లేకుంట వింతయేకాదు విమర్శనకు లిట్టులోరులని శాకరించుచుఁదమ మెచ్చుజ్ఞానమున సర్వాదాతనరు చుందురుగాక! శాస్త్రిలవారు పైవ్యాఖ్యాతల వాక్యములకు నర్థము తెలిసికొన్నచో, గుప్తార్థప్రకాశికా కర్తంగూర్చి యిట్టిశంకయే చేయకపోదురు. ఇది బాలురకు సైతము శంకింపవలసినచోటుగాదు. "దీర్ఘాక్షరము తరువాత నిండుసున్న శబ్దముయొక్క పుట్టుకలోనే యుండవలయుఁగాని వాక్యకరణముచేత నిండుసున్న రానేరదు" అనునీచోటఁ బ్రకరణసందర్భమున వ్యాకరణముచేత వైకల్పికముగ రానేరదని స్ఫురించును "హ్రస్వముమీఁది ఖండబిందువునకుఁ బూర్ణబిందువు వైకల్పికముగనగును" అనునది దీని పూర్వసూత్రముగాన నియ్యది వైకల్పిక ప్రకరణమని యెఱుఁగునది. "తేంట్లు, గోంట్లు, వేఁటకాండ్రు— ఇత్యాదులు . పూర్ణబిందువునకు నిత్యస్థలములుగాని వైకల్పికస్థలములుగావు ఇట్టిసులభప్రకరణస్థలమేశంకసీయుమన్యో నేని వర్ణనాతీత పాండిత్యవంతులకుఁ బైయప్పకవ్యహోబలపండిత వాక్యము లింతకంటెను మిగుల శంకింపఁదగి యుండును. మఱియు. బా. సంజ్ఞ. 14. సూత్రమున హ్రస్వముమీఁది యరసున్న నిండుసు విధింపఁబడినందున దీర్ఘముమీఁది యరసున్నకు నిండుసున్న కున్న

ష్ట ప్రాప్తియే లేదు. అందున నప్రాప్తపూర్ణాక బిందునిషేధ మయుక్తము గాన లోకానుభవ సిద్ధార్థానువాదకమనఁదగిన 15 వ. సూత్ర మ పూర్వవిధిసూత్రముల (15. 7, అచ్చి. తేంట్లు) నెట్లు బాధింపఁజాలును? కాఁబట్టియిది యర్థమెఱుంగని యూవనాళ కాండ ప్రశ్నము గాని వేఱొక టిగాదు. (షష్ఠాంశము)

స॥ పా॥ (సశేషము)

గోదావరిపత్రిక

24—6—1919

(బాలవ్యాకరణ)

గుప్తార్థప్రకాశికా దుర్విమర్శన విదారణి.

(సమరాంగణ పార్థమూర్తీయము)

పూర్వపత్రికానుబంధము.

బాల. సంజ్ఞ. 23 సూ. వ్యాఖ్య.

అటు తద్భవములని చెప్పుటచే కఱకంఠుఁడు, ప్రాణగోడ్డము అనువానికి సామాసికగ్రామ్యత పోవునది. "ప్రాణగోడ్డము అనుపదమందు మఱేవిధమయిన గ్రామ్యతయు లేనందున నదిః యగ్రామ్యమనిరి. "కఱకంఠుఁడు" అనుశబ్దమునందున్నదో తద్భవకల్పనచే సామాసికగ్రామ్యత వారించినను, సందనాంధ్రవర్ణమగు ఱకారముండుటచే నద్దానికి గ్రామ్యత వారింపలేదు...శబ్దరత్నాకర కోశమునందు జీవగఱ్ఱ కఱకంఠుఁడు" అనుశబ్దములయొద్ద 'అనింద్య' గ్రామ్యములనుటకు గాఁ) అని వ్రాసియున్నాఁడు........"కఱకంఠుఁడు" మున్నగువానికితద్భవకల్పన చేగ్రామ్యత వారించినట్లు...గుప్తార్థప్రకాశికాకారు లభిప్రాయపడి......

ఇట్లువిమర్శకులేదేదో చాటు భారతము చదువుచుండిరి ప్రత్యుత్తరము కటకంఠశబ్దము గ్రామ్యమా? లేక, శాస్త్రీయమా? యనువిషయమిటఁ జర్చింపఁ బడును "ద్విగుకర్మధారయా" విశిష్టాత్ర వివరణముననఁ (ఆం చిం. హాలం.) గటకంఠశబ్దో మిశ్ర బహువ్రీహిః" అనియు, "తద్భా సమాచ దేశ్యా" అను సూత్రవ్యాఖ్యను (అం. చిం. సజ్ఞ.) గ్రామ్యాంత త్రద్విధాసాధు కటకంఠముఖాహితాః" అను నథర్వణ కారికరీతినిగటకం ఠాదిశబ్దము లనింద్య గ్రామ్యములనియు నహోబలపండితీయమునఁ జె ప్పఁబడియె. కట=నలుపైన, కంఠుఁడు=కంఠముగలవాఁడని యన్యపదార్థ ప్రధానంబగు నీబహువ్రీహిపదము నీలకంఠశబ్దపర్యాయ (శివుఁడు) మని యథర్వణాదుల తాత్పర్యము. నీలార్థకమా తెలుంగుబాసలోని కటశబ్ద మునకును, గీర్వాణభాషలోని కంఠశబ్దమునకును, నన్యపదార్థ ప్రాధా న్యమున సాంస్కృతిక నీలకంఠశబ్దమునకుంబలె బహువ్రీహికలుగుట దుర్లభముగాన నియ్యది. గ్రామ్యమయ్యె. ఈయర్థమే (౨౭ సూ. ఉ) దీని నహోబలపండితుఁడు మిశ్ర బహువ్రీహియనేఁగాని యదియట్లుగుట దుఘటమని, ప్రౌఢవ్యాకరణమున స్పష్టపఱుపఁబడియె (చూ. సమా. ప) ఇట్లుమిశ్రబహువ్రీహిదుర్ఘటముగాన సాంస్కృతికములైన గరశబ్దకంఠ శబ్దములకే బహువ్రీహియని యూహించి గరకంఠశబ్దభవముగటకంఠుఁ డనిప్రౌఢవ్యాకరణకర్తచేత గ్రామ్యత నివారింపఁబడినది. (చూ. సంజ్ఞ 9. సూ) గరశబ్దము గడ్వాదిభ్యః పరాసప్తమీ యనువార్తి కస్థగడ్వాదు లలోఁ బఠింపఁబడినచోఁ "గరకంఠః" అనుబహువ్రీహి గీర్వాణవ్యాకర ణమున సాధ్యమగునని తద్భావము. కటకంఠశబ్దము గ్రామ్యమైననున నింద్యమని యథర్వణాచార్యాదులుచెప్పఁగా, నాంధ్రగీర్వాణపదంబుల తో మిశ్రబహువ్రీహియైనందున గ్రామ్యమైనదని తద్భావమును వివరిం చిన యహోబలపండితునే గొప్పదోషినిగా నెంచుచుఁ గటకంఠశబ్దము గరకంఠశబ్దభవంబుగాన నియ్యది యశాస్త్రీయమైన మిశ్రబహువ్రీహి

గాదని ప్రాచీనవైయాకరణుల వాక్యమును బ్ర॥ సీతారామస్వామి శాస్త్రులవారికి సనామకులౌ సీతారామాచార్యులవారు త్రోసిరాజనిరి పూర్వోక్తరీతిని గ్రామ్యతానివారణార్థము గరశబ్దము గద్యాదులవంటిదియని యెంతో పూర్వులకు సాధ్యము గాని గట్టిప్రయత్నమున జాడగట్టఁబడిన గరకంఠశబ్దమునుండి గళకంఠశబ్దమును బుట్టించిన సీతారామాచార్యుల వారి మతమందే యిప్పుడును నీశబ్దము కంఠములో రకారమున్నందున గ్రామ్యమైనచోనికను దాతాచార్యులవారి ముద్ర బుజమునఁ దప్పినను వీఁపునఁ దప్పదన్న సామెతరీతిని సీతారామాచార్యులవారి మతముందును గ్రామ్యత్వముద్ర గడనశక్యంబుగానందులకుమిగులవిచారింపఁదగియున్నది. గళకంఠశబ్దము మిశ్రబహుప్రీహియైనందున ప్రాచీనులమతమందు గ్రామ్యంబయ్యె. సీతారామాచార్యులవారి మతమందన్ననో విమర్శకులు చెప్పినచో స్వానఁ "గంఠము" లో వొత్తురకారము మొత్తము చూడుటచేసి గ్రామ్యమ్మయ్యె. కావున నెడమచే యితియ్యమని ప్రుష్ఠచేయిచాఁపినన్నట్లది. ఎంతో బ్రహ్మప్రయత్నము చేసి శాస్త్రీయమైన బహుప్రీహినుండి సంస్కరింపఁబడినను గళకంఠశబ్దమును గ్రామ్యత్వము వెన్నంటితగులుట "కృత్యేపి సోమపానేతం నంబిత్వంపైవముంచతి" యను వచనరీతిని శాస్త్రప్రకారమున సోమయాజియైనను నంబితనము వెన్నాడినట్లుండినందున దీనిదైన్యావస్థ కనికరింపఁదగియున్నది. సామాసిక గ్రామ్యతయు, అనాంత్రవర్ణ రకార హేతుక గ్రామ్యతయు ప్రాచీనుల మిశ్రసమాసపక్షముననే యుండెననుట ప్రామాదికవచనము. అశ్లీలయగు నేని సిరికంభుఁడను మిశ్రసమాసముకూడ భకారమున గ్రామ్యము గావలసివచ్చును కావున గరకంఠభవకల కంఠశబ్దముకూడ "భక్తి తే పింశువేన రోగశాంతి" రీతిన్యాయంబున రకారస్థితిని గ్రామ్యమయ్యెనేని, యథర్వణాదుల నందఱను త్రోసి దీని శుద్ధినొందింతునని యెంతో విశ్వామిత్ర ప్రయత్నము

సేసిన సీతారామాచార్యులవారి మేలిపూన్కి యంతయు బూదింబోసిన
వేలిమి యున్కిం జెందవలసియుండు. అందున, గరకంఠభవమగు కలకం
ఠశబ్దము శాస్త్రీయమనవలయుంగాని గ్రామ్యంబనం గూడదు. శాస్త్రీయ
మైన సాంస్కృతికకంఠశబ్దములోనిఠకార మనాంధ్రవర్ణముగాన శబ్దమం
తయు గ్రామ్యంబయ్యెననుట గీర్వాణపాండిత్య మిళితమగు తెలుంగుభా
ష, తెగులుబాసమై గంగలోం గలిసెననుట వంటిదియై హాస్యాస్పదమ
య్యెడి. అంచయాన, అంచపదము—లోనైన శబ్దములు సాంస్కృతిక
ములౌయాన, పదశబ్దములతో నుండినంత మాత్రమున గ్రామ్యంబుల
య్యెనే? అర్థసంసర్గాదులంచేసి తమ సాంస్కృతికత్వమునెల్లం దెల్లమి
సేసి కొనుచున్న యానయాన పదశబ్దము లాంధ్రవర్ణయుక్తము లైనంత
మాత్రమునం దద్భవములౌ తెలుంగులనుటకు నోరాడునే? అట్లయైన
చో వనితాది సాంస్కృతికములు తెలుంగులన వలసియుండును. ఇంకను,
సాంస్కృతిక యానాదిశబ్దములతో మిళితములౌ నంచయానాదిపదము
లు వైకృతములని నిఘంటువుల నెట్లు వ్రాయంబడియెనందురేని యాలిం
పుండు. లోకములో, వనములోని యేకదేశము పుష్పించెనేని వనము
పుష్పించెననియు గ్రామములోని యేకదేశమగు గృహము దగ్ధమగుచు
న్నచో గ్రామము దగ్ధమగుచున్నది యనియుం, గుంటికాలైనచోం గుం
టిమనుష్యుండనియుం గ్రుడ్డికన్నైనచో గ్రుడ్డిమనుష్యుండనియు, నేకదేశ
పరిత్రిధర్మమును వైశిష్ట్యంబున వ్యవహరించుట గలదు కనుకనే, "ఏకదే
శలోపఇతి" అనయువ క్రియాసముదాయో పివ్యపదిశ్యతే। యథాపటో
దగ్ధఇతి॥ అవయవేహి పటాఖ్యో వయవీసమవేతఇతి తస్యాప్యసాదా
హః" అను ప్రత్యయస్యలు గితిసూత్రభాష్యస్థమైయటము సంగతమగుచు
న్నది కావున, అంచయాన, అంచపదము, కలకంఠుండు లోనగుపదము
ల యవయవములే తద్భవములైనను, నవయవిభూయతములౌ విశిష్టప
దములు పూర్వోక్తలౌకిక శాస్త్రీయప్రమాణముల వైకృతములని వ్రా

యంబడిరె. విమర్శకులు సీతారామాచార్యకృతశబ్దరత్నాకరమునవే కలుకంఠశబ్దమునొద్ద గ్రామ్యతాచిహ్నమా "గ్రా" వర్ణమేలలిఖింపఁబడి నదని శంకింతురేని, యయ్యది స్వమతమునకువ్యతిరిక్తమైనను ప్రాచీనులౌ నథర్వణాదుల మతరీతినట్లు సేయఁబడమెనని యొక్కకతీరదు. గీర్వాణవ్యాకరణ గ్రంథములయందును నవీనులు స్వమతవ్యతిరిక్తమా ప్రాచీనమతమును దమగ్రంథములయం దామోదించినట్లు విలాసమున వ్రాసిన వ్రాఁతలుగలవు. పరిభాషేందు శేఖరమునందు "నానుబంధకృతమనేకాల్త్వ" మనుపరిభాష వ్యాఖ్యలో "ఙాణల్వీష యేతు సర్వాదేశత్వం వినా అనుబంధత్వస్యైవాభావేన అనుపూర్వ్యాత్సిద్ధ" మ్మనియు, ఏకదేశవికృతమనన్యవ" దితిపరిభాష యారంభమున "నను కామావిత్యాదౌవృద్ధౌ కృతాయాం కార్యకాలపక్షే కథంపదత్వం! ఉభయతఆశ్రయ ఆశ్రయణె అంతాదిపద్భావాభావాత్తనియు, ప్రాచీనమతమున వ్రాయఁబడియె. ఇత్యాదులు పెక్కులుగలవు. అట్లే శబ్ద. ర. లోని కలుకంఠశబ్దమునొద్ద "గ్రా" వర్ణము ప్రాచీనమతమున వ్రాయఁబడినది. అథవా, అయ్యది ముద్రాప్రమాదాది హేతుకమని యెంచవలెను. ఈ నిఘంటువులలో నట్టివి యచ్చటచ్చటఁగలవు మాఱు. చే. వి. ప్రతి. ఆ॥ అమరసైన్యములును దమయంతవర్తింపఁ నేరరునికి నాకు మాఱుమొగము గానొనర్పవలసెగాదె భార. ఉ. ౫. ఆ. ఇది మూఁరు శబ్దమునకుదాహరణముగాఁదగదు శరము నం. వి. వ. అ.న.బాణము...ఇత్యాదులు ప్రమాదములొకానొకచోఁగలవు కాన ప్రకృతమునగావర్ణము ప్రామాదికము. మఱియు "నకర్మధారయాన్మత్వర్థీయ"" ఇతినిషేధమనిత్యముగాన సాంస్కృతికమైన చతుర్దంతి శబ్దమునుండి "చౌదంతి" యనువైకృతశబ్దమయ్యెననియు చతుశ్శబ్దభవమా చౌశబ్దముగాకతక్కినదంతిశబ్దము సాంస్కృతికపదమే యనియు "ద్విగుకర్మధారయా" వితిసూత్రమందలి (హలం) యహాంబలకండితీయమున స్పష్టపఱుపఁబడినది

అట్టి చౌదంతిశబ్దము వైకృతమనిశబ్ద.ర. మన వ్రాయఁబడినది. అశ్లీలసాం స్కృతిక కంఠశబ్దయుతమగా కరకంఠభవక అకంఠశబ్ద మహాబల పండి తాదివ్యాఖ్యాతల మతమున వైకృతంబుగానఁ బ్రౌఢవ్యాకరణకర్త మ తమునఁ గూడనయ్యది వైకృతమనకతీరదు. కాఁబట్టి గుప్తార్థప్రకాశికా కారుల యగ్రామ్యతావాదము జగిజ్జేగీయమానంబగుంగాత సుధీమణు లారా! ఈజగంబున నేరెనఁగొంచెము విద్యాపరిశ్రమచేసి యెట్లో నలుగురుచే యోగమనుకొనినఁ ని యొనర్చలేని కొందఱు బహుళబవర్ణ లుబుసుపోకయీసున నిష్కారణ కలహంబునకుఁ శాల్ద్రివ్విపంచింప యత్నింతురు. అట్లువృథాతలపడినందునఁ దమతలపడుఫలం బనుభవిం పకపోరు. (1) ప్రథమాంశమున శకారము వర్ణాంతరమనియు నలఘుల కారముగాదనియు నర్థముసేసి యనర్థంబు తెచ్చుకొనిరి. (2) ద్వితీయాం శమున శార్ఙ్గశబ్దములోని వర్ణంబులనే యెఱుంగరైరి. (3) తృతీయాం శమున దంత్యతాలవ్యచజలకు శ్లేషమైత్రియెట్లునని హేయంబైన తమ పిండితార్థమును బ్రకటించుకొనిరి. (4) చతుర్థాంశమున నోరులను వం చింతమన్నతమదుష్ప్రకృతిందక్క వేఱొద్ధృతప్రకృతికము లెట్టివోయెఱుం గరైరి(5) పంచమాంశమునఁ దన్ను, నిన్ను, నన్ను శబ్దములు ద్వితీయాం తములన్న విభక్తిజ్ఞానము లేక కళలని కలహింపఁగడంగిరి. (6) షష్ఠాంశ మున వైకల్పిక ప్రకరణసందర్భము తెలియంజాలక "తేఁటి, గోఁటు" ల యొద్దనున్నసూపి తమతెలివితేట గోటుఁలు తెల్లము సేసికొనిరి. (7) సప్తమాంశమున నేమి గ్రహచారమో కాని శబ్దరత్నాకరములోని "గ్ర" చారముచూచి వైష్ణవాచార్యులగారి మతమునఁ "గఱకంఠుఁ డు" గ్రామ్యతపాలెయగునని కంఠశోషమారంభించిరి. ఇట్లు వీరివిమర్శ నాంశములాంకుల శైలీభావంబున సప్తసంఖ్యకుఁ దగియున్నవి. విమర్శకు లకు గ్రంథకర్తనుమించిన పాండిత్యముండవలె. ప్రకృతమున వీరుచాటు ననుండి ప్రమగ్గులువెట్టఁ జాలుదురుగాని గుప్తార్థప్రకాశిక యర్థము సేసి

కొనకీర్తులుగారు. ఈవిమర్శనమాధాన గ్రంథముగూడ నర్థము సేసికొన లేరు. గంభీరశైలిగల యహోబలపండితీయాదులంగూర్చి వేఱచెప్పనేల? ఈనావాక్యము సత్యమౌనన్న నమయమురాకపోదు మఱియుఁ గొందఱు తాతాచార్య శిఖామణు లమర్చి సిద్ధముసేసిన యధునాతన ప్రణీత గ్రంథములఁ దించుక త్రేలుత్రేలాడవేసి సంస్కరించినట్లు ముద్రవేయుద మని కడ గుదుంగాని, అట్టిరు స్వకీయముఖతీయ సరస్వతీ స్థాలత్యాని ద్రాముద్రాభి రామత్వము మఱచుచుండి, సదాశివంకరబుధ ప్రార్థనాదత్త స్వాభిప్రాయపత్రమందుఁ దమకలహాశన వ్రతమును, ప్రామాణిక మాణిక్యత్వమును, తమయాధీభూతిని, దమయాశాంతతను, సందర్భశుద్ధిలేక ప్రశంసించుకొనుచు నాత్మస్తుతిపరేత్యాది బిరుదంబులకుం బిఱుదీయరని తలంచుచున్నాఁడను.

ఇది సప్తమాంశము.

ఇప్పటికి సర్వము సమాప్తము.

స॥ పా॥

వజ్రాయుధము—ఏప్రిల్ 1925—4సంచిక

దృష్టిసరిగాని వ్రాఁతసంతుష్టియగునె?

శ్రీకగోళంబునందుఁ గవికి మూఢత్వదోషంబు సంక్రమించి పోవుచున్నదిగాన నిప్పుడు భూగోళంబునందును గవింమన్యులకు మూఢత్వదోషము పోవుటకైయీక్రింది యుపన్యాసము వ్రాయఁబడుచున్నది. నసామివచనే ౫-౪-౫ సామిపర్యాయే ఉపపదేక్త్వాన్తాన్నకన్ సామికృతమ్—అర్ధకృతమ్ అనత్యన్తగతేరిహ ప్రకృత్యైవాభిధానాత్స్వార్థేణ కన్నప్రాప్తఃఇదమేవ నిషేధసూత్ర మత్యస్వార్థిక మపికనం జ్ఞాపయతి" ఈసూత్రముచేత ననత్యన్తగతియందలికన్ ప్రత్యయమునకు నిషేధము చెప్పుటకు వలనుపడదు. సామికృతం ఇత్యాదులకంటె నసమాసమందు సామిపదముచేతనే యనత్యంతగతి తెలియఁబడుచున్నది. సమాసము క్త్వాన్తముగా నందున కన్ ప్రత్యయముగాదు, "కృద్గ్రహణే గతికారకపూర్వస్యాపి గ్రహణమ్" అను పరిభాషచేత సామిపదముక్త్వాన్తము అనుటకు వలనుపడదు. సామిశబ్దముగయుఁ గారకమును గానేరదు. కనుకనే యీసూత్రముచేత స్వార్థికమైనకన్ ప్రత్యయము నిషేధింపఁబడుచున్నది. ఈనిషేధసూత్రమే స్వార్థికమైనకన్ ప్రత్యయము కలదని జ్ఞాపకమగుచున్నది. భాష్యమ్ నసామివచనేసామివచనప్రతిషేధానర్థక్యం ప్రకృత్యభిహితత్వాత్ ।సామివచనేప్రతిషేధోనర్థకః।కింకారణమ్। ప్రకృత్యభిహితత్వాత్ ప్రకృత్యాభిహితః సోర్థ ఇతికృత్వాకన్నభవిష్యతి॥ అర్థము? సా మి ప ద ము చే ఁ గా ని దా ని ప ర్యా య ప ద ము చేఁగాని నిషేధముకూడదు. ఆయర్థము ప్రకృతిచేతనేఁ సామిఅర్థము చెప్పఁబడినందున కన్‌ప్రత్యయముగానేరదు.

కైయటః (ప్రదీపః) నసామివచన ఇతి ప్రతిషేధేన స్వార్థికః కన్నస్తీతిజ్ఞాప్యతే॥ నహాసామికృతాదిభ్యో నత్యన్తగతౌ క్తాదిత్యస్యానత్యన్తగతే ర్ద్యోతనాత్॥ సమాసేభ్యస్తు క్త్వాన్తత్వాభావాచ్చ కృద్గ్రహణే

గతికారక పూర్వస్యాపి గ్రహణ మితి వచనాత్ సామిశబ్దస్య గతికారకత్వా భావాత్। తస్మాత్ సార్థికస్యైవాసౌకనోనిషేధః స్వార్థికం కనం జ్ఞాపయతి॥' నసామివచనే, యనునిషేధముచేత స్వార్థికం బగుకన్ ప్రత్యయము గలదని జ్ఞాపితమగుచున్నది. సామికృతాదిశబ్దములకంటె న సమాసమందున ననత్యన్తగతియందు కఙ్ప్రత్యమునకు ప్రాప్తిలేదు. ఆ సమాసమందు సామివచనముచేతనే అన్యత్వస్తగతి తెలియఁబడుచున్నది. కానసమాసమందుకఙ్ప్రత్యయమునకుప్రాప్తిలేదు సామిశబ్దముగతికారకములలో, నేదియుఁ గానందున, కృద్గ్రహణేగతికారకపూర్వస్యాపి గ్రహణమ్, అనుపరిభాషచేత సమాసమందు ప్రాప్తిలేదు. (కాన్తము కానందున). అందునస్వార్థకమైనకఙ్ ప్రత్యయమునకే నిషేధమనియువ స్వార్థికమైనకన్ప్రత్యయము గలదనియు జ్ఞాపిత మగుచున్నది. (కైయుట చనార్థము) కైయటో పాధ్యాయులవారు వివరించినట్లు స్వార్థికమైనకఙ్ ప్రత్యయము కలదు గనుకనే కం కావున . నియతాత్మజగత్పావనుధర స్వరూపుబ్రాహ్మణుఁబడయంగా నలయు వాఁడు సంతతి గావించు విచిత్రవీర్యకక్షేత్రములఙ॥—భార-ఆది-౪ ఆశ్వా ౧౦౫ పద్యము.

ఇచ్చట స్వార్థమందుఁ గఙ్ప్రత్యయముగాన విచిత్రవీర్యశబ్దమున కెంతయర్థమో విచిత్రవీర్యకశబ్దంబునకును నంతే యర్థము స్వార్థమందు గఙ్ప్రత్యయము లేనియెడ విచిత్రవీర్యకశబ్దము యుక్తము గాఁ జేరదు. సీ॥ విశ్వకర్మునికూఁతు విశదలావణ్యసముజ్జ్వలఁ జేకొని మూరిఁబోయి—హరివంశ—ఉ-౪ఆశ్వా—అనులక్ష్యంబును జూపి, విశ్వకర్ముఁడు అను రూపంబుగలదని తద్గ్రంథకర్తగారు నుడివిరి. అదిమూలసూత్రవిరుద్ధంబగుటచే నంగీకరింపఁబడదు. కాని విశ్వకర్మకుకూఁతు, అని సవరించినచో గణభంగంబు గలుగక, స్వార్థికకఙ్ప్రత్యయంబుచే విచిత్రవీర్యశబ్దంబు వోలె సలక్షణంబుగనే యుండునని యెఱుంగునది. స॥పా॥

వ్యాకరణ విశేషాంశములు

మహారాజశ్రీ శశిలేఖాపత్రికాధిపతిగారి సముఖంబునకు

1 పత్త్రికాదిశబ్దద్వైతాద్వైతవిచారణ 5-1-1900

అయ్యా?

ఇంతకుఁ గొంత కాలమునకుమున్ను „పత్త్రికా„ శబ్దము దావిన్నాశనయు యుజస్తుతుదసిసిచమిహాపతదశనహః కరణే యనుపాణినీయ సూత్రంబునను ..సర్వధాతుభ్యఃష్ట్రన్॥ యనిన యుణాది సూత్రంబునను ధాతుప్రత్యయ తకారమేళన వశంబున తానుద్విత కారకంబనియు దానిందెలియ నేరక కొందఱు ప్రాచీనులు తన ద్విత సిద్ధికి బంగంబు గలిగించుచున్నారనియు, ఏకతకారంబుతోఁ దనకు సిద్ధించిన పరుష భావంబు జాలక ద్విగుణీకృత పరుషత్వంబునకై పోరాడెనట. దీనింజూచి ..పడిపోవునది. యనియర్థమిచ్చునట్టి ..పత్త్రము" వంటి యొఘు పదార్థము ప్రతిమయే, లేచితన ద్విత సిద్ధాంతమునకై డీకొనుచుండఁగాఁ బున్నామనరకంబువలనఁ గాపాడునన్న పుణ్యార్థమిచ్చునట్టి పుత్త్రి శబ్దము మొదలైనవి గూడఁ దమతక్కువయేమియని కాఁబోలు తకారంబుల దొంతరకై యెంతో కంఠశోషమారంభించెనటఁ. ఈవృత్తాంతము చిరం॥ మాసోదరుండగు కల్లూరి రామమూర్తివలనను మాప్రియ శిష్యుండగు సుంకరిరంగయ్యవలనను, ప్రస్తావనావశంబున నాకర్ణించితిమి ఇట్టిశబ్దంబులు ఏకతకారంబులనియే శాస్త్రసమ్మతి సహితంబుగాఁ మా యభిప్రాయము ప్రకటింతుము గాని ద్విత వాదులు (రెండుతకారములు తలదియని వాదించువారు) ఈవక్ష్యమాణసద్వశస్థలంబులలో నెట్లు గ్రంథసమన్వయంబు గావించుకొని తమసిద్ధాంతమును స్థిరపఱచు కొందురో వినఁగోరెదము

మాఘకావ్యచతుర్థసర్గము షష్ఠశ్లోకము.

శ్లో॥ ఛాయాంనిజస్త్రీచటులాలసానాం మదేనకించిచ్ఛటులాలసానాం కుర్వాణముత్పింజలజాతపత్త్రైః విహంగమానాం జలజాతపత్త్రైః

ఈశ్లోకమున 3వ పాదంబులో "ఉత్పింజలజాతపత్త్రైః" అన్నచో, ఉత్పింజలజాత=మిక్కిలి యెత్తువియైన, పత్త్రైః=దళములుగలవి, యనియర్థము. 4వ పాదములో "జలజాతపత్త్రైః" అన్నచో, జలజ=పద్మములనెడు ఆతపత్త్రైః=గొడుగులచే ననియర్థము. ఈశ్లోకములో యమకాలంకారము మల్లినాథసూరిచే వ్యాఖ్యానంబునలిఖింపఁబడెను. మూడవ పాదములో ద్వైతవాదుల మతానుసారంబున, జాత + పత్త్రైః" అని, దళార్థకంబగు పత్త్రిశబ్దములో, తకారద్వయముకలదు. నాల్గవ పాదములో, "జలజ + ఆతప + త్ర" అనుచో, ఆతపాత్ + త్రాయతే=ఆతపత్రం (ఎండవలన రక్షించునది) అనివ్యుత్పన్నమైన యీశబ్దములో "త్ర" అనునది, త్రైఙ్ పాలనే అనుధాతువువలన నైనదిగాన, ఆతపత్రశబ్దంబున నంతర్భూతంబగు "పత్ర" అనుదానిలో, ఏకతకారంబుగలదు. ఇట్లు మూడవ పాదములో "పత్త్ర" శబ్దము రెండుతవర్ణంబులతో నిపత్త్రకారంబుగానుండును చతుర్థపాదాంతమున "పత్ర" అనుశబ్ద స్వరూపము, ఈ త్రకారము, ఏకతకారముతో వర్తిల్లును. యమకాలంకార లక్షణము యదాతదా న్నమో "శ్లో॥ ఆవర్త్యతేర్థభేదేన। సస్వరావ్యంజనావళిః। స్యాద్యమకం। బహుధాద్యంతమధ్యగమ్।" అని యొకగ్రంథమందును, శ్లో॥ యమకంపౌనరుక్త్యేతు। స్వరవ్యంజనయుగ్మయోః। అని యింకొక యలంకార గ్రంథమందును వ్రాయఁబడెను మొదటవచ్చిన యచ్చులును, హల్లులును అర్థభేదముతోఁ దిరిగి వచ్చుటయే యమకంబనియు, అచ్చులను,హల్లులను మొదట నుచ్చరించిన వర్ణములనే, యింకొక సారియుచ్చరించుట యమకాలంకారమనియు, రెండు శ్లోకంబులకుం గ్రి[illegible]ంబుగా ఫలితార్థము. ఇట్టి లక్షణంబునంబట్టి ద్వైతవాదులమతంబున,

మూడవపాదంబున "పత్త్రి" శబ్దంబులో రెండుతకారంబులు సంభవించి నాల్గవ పాదంబున "పత్ర" అనుదానిలో రెండుతవర్ణంబులును పునరుక్తిగా సంభవిల్లినందున యమకాలంకారంబు తమకెట్టులుసిద్ధించె? మఱియు నిచ్చట వ్రాయవలసిన విశేషముండెనేని,శంకించుకొని శ్లో॥ "నామూలంలిఖ్యతేకించి, న్నానపేక్షితముచ్యతే" అనిన స్వకృతనియమము ననుసరించి ప్రమాణము కనుఁగొంచి వ్యాఖ్యానముసేయక మల్లినాథసూరి వర్యుండేల యురకుండె? "నానపేక్షితముచ్యతే" అన్నట్లు స్వల్పవిషయమని వ్రాయలేదందురేని, పత్రికలలో ముష్టియుద్ధంబుల పర్యంతము పురికొల్పిన యీాద్వైతాభిమానము (రెండుతకారముల సంబంధమైన యభిమానము) స్వల్పమెట్లు లయ్యె. ఒకపక్షంబున నిట్టి భవిష్యత్ ముష్టి యుద్ధంబులు, పుష్టియుద్ధంబులు గావనియే యాసూరిగారూరకుండిరేమో! పెద్దలాలోచింతురుగాక!! యనిదిక్ప్రదర్శనముసేసి యిప్పటికింతటితో విరమించుచున్నారము.

—— క॥ వేంటరామశాస్త్రి

మహారాజశ్రీ శశిలేఖాపత్రికాధిపతిగారి సముఖంబునకు——

(2) సుమనోల్లానశబ్దసంజీవని 23—1—1900

అయ్యా?

సుమనోల్లాసశబ్దంబు, అసాధువనియు, సుమన ఉల్లాసమనియే యుండవలయుననియు, ఆస్థానపండితులగుచెల్లూరి వెంకటసుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిులుగారు మొదలగు వారిని, తాదృశ శబ్ద పఠ్యావలంబన రూపదోషంబున నుల్లుంఠన పూర్వకంబుగాఁదసింపఁజేయుచు 1899 సం॥ డిశెంబరు 24 తేదీని చెన్నపట్టణంబున నుదయించిన సూర్యాలోకము నాదుకనుంగవకుఁ దనతేజంబుమ్రాఁఱ మిఱుమిట్లు

గొలుపుచున్నది. అంతటి గొప్పయాస్థానపండితులకే గెడలకందక పాం
డిత్యసరసులచే నగాధంబగు చెన్నపట్టణంబుతోఁ జిన్నపట్టణంబగు
రాజనరేంద్రపురంబెట్టిలు పోరాడఁజాలెదుగాని యయినను, మహారా
జశ్రీనిడమర్తిజలదుర్గాప్రసాదరాయ మంత్రిపురుషోత్తమాధిక్రియమాణ
హూణవిద్యాపాఠశాల గీర్వాణభాషాధ్యాపకత్వంబు వహించిన బ్ర
హ్మనయినందున సుమనోల్లాస శబ్దంబునకుఁ బ్రాణంబువోసి సుమన
స్సోల్లాసంబాసర్పగాఁ నుద్యమించుచున్న నాయీయుపన్యాసంబును
నిగ్గుదేలుటకై భవదీయ నిష్కళంక శశిలేఖాముఖంబున వన్నెబెట్టగాఁ
గోరుచున్నాడను.

సుమనసాముల్లాస ఇతివృత్తౌ ఉల్లాస శబ్దపూర్వవృత్తి సుమన
శ్శబ్దసకారస్య రుత్వేయత్వే పాక్షికేలోపేసుమన ఉల్లాసపవేతిస్యాన్నతు
సుమనోల్లాస యితి యథోక్తవాదినాం వివాదః యత్తు సుమనోల్లాస
శబ్ద సాధూకరణార్థం చెల్లూరి వెంకటసుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రిభిర్భావా
ర్థకఘఞర్థేక విధానమితి శాస్త్రబలాత్ మనధాతోః కప్రత్యయె
మనశబ్దోనిష్పన్న ఇత్యేకః పక్షశ్చ మనధాతోరు పరిక్వేప్ పిత్యయే
మక్ ఇతిప్రాప్తౌ అర్యఆర్ధధాతోర్యేచ్ ఇత్యచ్ ప్రత్యయే మనశబ్దోనిష్పన్న ఇత్య
స్యాః పక్షశ్చద్వా పుక్తావి తప్యపోద్ధత్యదండె గుంట సూర్యనారాయణ
శబ్దశాసితారః ఘఞర్థేకవిధానమితినాత్ర ప్రవర్తతే। తస్యఘఞ్ శాస్త్రాపవాదత్వాత్। మనధాతోర్ఘఞ్ ప్రవృత్తేః గర్వోభిమానోహంకారో
మానశ్చిత్తసమున్నతిః ఇత్యాదికోశదర్శనాత్ ప్రస్తః విఘ్నః ఇత్యాది
స్థలేషుయత్ర ఘఞ్ నవిధీయతే తత్రైవతస్య ప్రవృత్తేశ్చేతి ప్రథమపక్ష
ఖండనంచ పక్షాంతరేపి మనశ్శబ్దపవన సిష్పద్యతే మనధాతోరు పరిక్వేప్
ప్రత్యయేక్విపః కిత్త్వాదను నాసికలోపేతుగాగమేమత్ ఇత్యేవస్యాత్
నతుమక్ ఇతితస్మాన్మత్వర్థీయ ప్రత్యయేమత ఇత్యేవస్యాత్ మానశబ్దస

స్వరూపమేవన ఘటేతేతిద్వితీయ పక్షఖండనంచోపన్యాసిరే తదపిచింత్యప్రాయమేవ॥

తథాహి ఘఞర్థేకవిధానమిత్యత్ర ఘఞర్థః కః బహవో ఘఞర్థాస్సంతి పదరుజేతిస్సృస్థిరే ఇత్యాదిషు కర్తరిఘఞ్ భావేఇతి సూత్రేణ భావార్థేఘఞ్ హలశ్చేతి సూత్రేణహలంతసామాన్యత యావిహితస్యఘఞః కరణాధికరణయోరిత్యధికారేణ కరణాదికరణార్థయోరయం ఘఞ్ కిమేతేసర్వేపి స్వీక్రియంతే ఉతఅన్యతమ ఇతిచేత్ అత్రివార్తికే అధికరణార్థక కప్రత్యయాంత ప్రస్థవిఘ్నోదాహరణ ప్రదర్శనపర భాష్యప్రామాణ్యాత్. హలశ్చేతి సూత్రీయఘఞర్థాకరణాధికరణే ఏవగృహ్యేతే। ఉక్తంచైతద్వార్తికస్థ శబ్దేందుశేఖరే "ప్రస్థవిఘ్నయోరధికరణేకః। ప్రతిష్ఠంతేఽస్మిన్ ధాన్యానీతి ప్రస్థః విఘ్నంతితస్మిన్ మనాంసీతి విఘ్నఇతి భాష్యోక్తేరితి"॥ నచభాష్యోదాహరణవశాత్ అధికరణార్థే ఏవకః నకరణార్థే ఇతివాచ్యం॥ హలశ్చేతి సూత్రీయఘఞర్థయోర్ద్వయోర్మధ్యే "సన్నియోగశిష్టానాం సహవాప్రవృత్తిః సహవానివృత్తిః" రితి పరిభాషయాఽన్యతరస్య కరణార్థస్య నివృత్త్యసంభవాత్. కరణాధికరణార్థక కప్రత్యయస్యాప్రాప్తేరేవ "విఘాత" ఇతిభావార్థక ఘఞంతసిద్ధిః। భవద్రీత్యా "యత్రఘఞ్ నవిధీయతే తత్రైవతస్య ప్రవృత్తి" రితినియమేతు విఘాత ఇత్యత్రఘఞ ప్రవృత్త్యా విఘ్నఇతి కాంతరూపం నసిధ్యేత్ ఇతి మూలోచ్ఛేద ఏవస్యాత్. అర్థభేదాంగీకారేతు బాధ్యబాధక భావాభావేన రూపద్వయంసిధ్యతి. తథాచ యథాధికరణార్థేన్య పస్పష్టార్థంతేః విఘ్నఇతికః। భావార్థే విఘాతఇతి ఘఞ్చ। భిన్నార్థవిషయత్వాత్పరస్పరాబాధేనలోకే దృశ్యేతే। తథా "ఆత్మామనసా సంయుజ్యతే మన ఇంద్రియేణ ఇంద్రియమర్థేనేతి న్యాయాత్ మనసోఽప్యంత రింద్రియతయా పదార్థనివేదనోప కరణత్వేన సుఖాద్యుపలబ్ధిసాధనత్వేనచ "మన్యతేనేనేతిమన" ఇతి లింగా

భట్టి టీకాయాం దర్శనేనచ కణార్థే "మన" ఇతి క ప్రత్యయాంతస్య। భావార్థే "మానశ్చిత్త సమున్నతిరితి ఘఞంతస్య చ ప్రయోగే బాధో నాస్త్యేవ। విఘ్నవిఘాతశబ్దవత్ భిన్నార్థవిషయత్వాత్॥ తస్మాత్ మానశ్చిత్త సమున్నతిరితి" కోశేఘఞంత మానశబ్దదర్శనేన "మన ఇతిక ప్రత్యయాంతస్య బాధఇతి యోహేతుః సహేత్వాభాస ఏవ. ననద్ధేతురితి ప్రథమపక్షఖండ నానుపపత్తిః॥

2 మన్యతేర్మనుతేర్వా ఉపరికిత్త్వాదను నాసికలోపేతుకిఅర్శ ఆద్యాచిమత ఇత్యేవస్యాదితి ద్వితీయపక్ష ఖండనమప్య సంగతమేవ। నలోపవిధాయకసూత్రాభావాత్। నహిఅనిదితామితిలోపః। తస్యోపధాన కారవిషయత్వాత్॥ నచానుదాత్తోపదేశేతి। తస్యఝలాదికిత్ జిద్విషయత్వాత్ । నచధాతోః క్విపికృదంతత్వాత్ ప్రాతిపదికత్వేసాహాల్ జ్యాదిలోపే "నలోపః ప్రాతిపదికే"తి లోపేతుగితివాచ్యం। తుకికర్త్వ్యేనలోపస్సుప్ స్వరేతినలోపస్యాసిద్ధత్వాత్। అన్యథా వృత్రహభ్యామిత్యాదావపితుగాపత్తిః। అతఏవకృతితు గ్రహణాంచరితార్థం। వృత్రహభ్యామిత్యాదౌ పదత్వనిమిత్తకత్వేపి నలోపస్య బహిరంగత్వాభావాత్। భ్యామః పదసంజ్ఞానిమిత్తత్వేపి నలోపస్య తన్నిమిత్తకత్వాభావాదిత్యాది పరిభాషేందు శేఖరగ్రంథశ్చాంతరంగ పరిభాషాస్థ స్పుగచ్ఛతే। తస్మాన్మనఇత్యే నస్యాదితిరూప ప్రదర్శనమప్య నిదర్శనమేవ।

3 అయంత్వేవం విప్రవదాము హేమన్యతేర్మనుతే ర్వాకప్రత్యయో నభవత్యేవ।ఘఞర్థఇతి వార్తికే "స్థాస్నా యాహావ్యధియు ధ్యర్థ"మితి భాష్యేపరిగణితత్వాత్। నిరూపితం చాస్యవార్తికే శబ్దేందుశేఖరే।తథాచ పూర్వోక్తపరిగణితధాతు ష్వభావాత్ మనధాతోర్ఘఞర్థే కవిధానమేవన సంభవతీతి ప్రథమపక్షఖండనం॥ యత్తు మనధాతోఃక్విపి అర్శ ఆద్యాచి మనఇతి రూపమితి। ద్వితీయః పక్షస్త్వ్యపలాపఏవ। క్విపరతః "అనునాసికస్య క్విఝలోఃరితిసూత్రేణ ఉపధాదీర్ఘే అచి "మాన" ఇతి

రూపసిద్ధేః। అతఏవ "నశ్ఛవ్యప్రశా" నితిశామ్యతేః క్విపిదీర్ఘే మోనో ధాతోరితినకారే "ప్రశా" నితిచ। నామధాతుప్రక్రియాయామాచార క్విపిదీర్ఘేరాజేవాచరతి రాజానతీతి దీక్షితోదాహరణంచ సంగచ్ఛతే। కించధాతోః క్విబంతసుబంతత్వానంతరం అర్శఆద్యాకృతి గణపాఠోప్య గతికగతికః అతఏవ వ్యాకరణశాస్త్రమభినివిశమానో మురారిః కవిరాజః శ్లో॥కుర్యుశ్శస్త్రకథామమీయది మనోర్వంశేమనుష్యాంకురాః స్యాచ్ఛేత్ బ్రహ్మగణోయమాకృతి గణస్తత్రేష్యతే చేద్భవాన్।"ఇతి ఆకృతి గణేష్టి నిందనద్వారాపరశురామకర్తృకోపమే యభూతశతానందనిందనం సాధయతీతి ద్వితీయపక్షఖండనం।

4 నను బ్రహ్మన్, "సుమనోల్లాసశబ్దసంజీవనీ"తి నామమధురాం భవదీయోపన్యాసకీర్తికాం దృష్ట్వాచిరాన్మనోరథారోహణం కుర్మహే ఇత్యుత్సాహసమ్ముఖినా నామస్మాకం పూర్వస్మాదపిఫలవిఘాతో దృఢతరమభూదహోకథం భవానుపన్యాసేన "సుమనోల్లాసం" సంజీవయతీతి చేత్ సావహితం శృణుత। యథాసుత మాత్మనఇచ్ఛతీత్యర్థే, శుష్కమాత్మన ఇచ్ఛతీత్యర్థేచ కర్మవాచకసుత శుష్కశబ్దాభ్యాంక్యచి సుతీయతేః శుష్కీయతేశ్చకర్తరిక్విప్। తథాసుమనా ఇవాచరతీత్యర్థే కర్తృవాచకసుమనశ్శబ్దాత్ "కర్తుః క్యఙ్ సలోపశ్చే"తి "ఓజసోప్సరసోనిత్యమితరేషాం విభాషయే"తి చాభ్యాంక్యఙ్‌పాక్షికేచ సలోపేకృతేనిష్పన్నాత్ సుమనాయతేః కర్తరిక్విప్ క్యజంతస్థలే అల్లోపయలోపానంతరం "సుతీః, శుష్కీః"తి యథా ఈకారాంతౌ ఏవంసుమనాయతేః క్విపి అతోలోపే "వేరపృక్తలోపాద్వలిలోపః పూర్వవిప్రతిషేధేనే"తి యలోపే విజంతక్విబంతాన్యతరవిశ్వపాశబ్దవత్ ఆకారాంతస్సుమనాశబ్దోభవతి। క్యజిసకారస్యలుప్తత్వాత్। నహియలోపేకర్తవ్యే అల్లోపస్యస్థానివత్త్వమితివాచ్యం। యలోపేస్థానివత్త్వనిషేధాత్। ఏవంచసుమనాముల్లాసః సుమనోల్లాస ఇతి షష్ఠీతత్పురుషే.రూపం నిర్బాధం। పండితాయమానా

నాంసంతోషజనక ఇత్యర్థః। నను ఈదృశప్రయోగోదాహరణస్య కౌము
ద్యామప్రదర్శితత్వాదప్రమాణమేవాస్తు। అస్మాకంతుక్యజంతప్రకృతిక క్విబంతంసుతీ, శుష్మీకృత్యాదేః ప్రయుక్తత్వాత్ విశ్వసనీయమితిచేన్న।
సకలప్రక్రియాసామ్యేన క్యజంతోదాహరణస్యైవ క్యజంతస్యాప్యుపలక్షణత్వేన నిరపేక్షత్వాత్। సర్వప్రయోగాకరత్వేన కౌముద్యాశ్శరణీకరణాసంభవాచ్చ। యతో "హ్రస్వనద్యాపోనుడితి" సూత్రభాష్యరీత్యా
హాలంతేభ్య ఆచారక్విపోఽనభిధానే పినిష్ప్రమాణా రాజానతి, ఇదామతి
త్యాదయః ప్రయోగాః ప్రదర్శితానామ ధాతు ప్రక్రియాయాం।
అథోచ్యతే భవదీయక్యజంతసాధితశ్శబ్దః ప్రబంధ ప్రసిద్ధో నేతి త్వార్హి
యుష్మాకంక్యజంతేప్యసమానమేతత్ యదిక వేరీదృశగూఢ సౌశబ్దవివక్షాయాముత్సాహో జంజన్యతే కోనిరాకరం నిరాకుర్యాత్ యథాపురీ
మవస్కందేతి క్రియాసముచ్చయేలోడర్థ భ్రమదాయినోలిడర్థక గూఢ
ప్రయోగానుదాజహారమాఘః గమికర్మీకృతనైకనీవృతేతి కావ్యకల్పనాయాం శాబ్దబోధక్రమమనుససార శ్రీహర్షః నను క్యజ్ ప్రత్యయే
బాధమియానభినివేశః కుతస్తవేతిచేత్ చరమావయవావినా సరూపయోః క్యజ్ క్యచోరుభయోర్మధ్యే కాదివర్ణపరిపాటి మనుసృత్య
ప్రథమోపస్థిత జకారమూర్ధాభిషిక్తక్యజ్ ప్రత్యయేప్రథమాతిక్రమణం
కృత్వాజ వర్ణాపేక్షయా అంతేవాసీయశ్చకారః తాదృశాంత్యవర్ణఘటిత క్యచ్ప్రత్యయే భవతామపికోయం మహామోహః అథోచ్యతే అస్మాకంక్యచ్ ప్రత్యయచ వర్ణోన తిరస్కర్తవ్యః యఏవప్రకృతిసంబంధదశాయాం "చిత" ఇతిశాస్త్రవిధినాపరార్థం వినియుజ్యమానః ప్రత్యయమేవోదాత్తమహిమానంకరోతీతి ఏవంతర్హి ఆస్మాకీనః క్యజ్ ప్రత్యయః
స్వయమేవప్రకృతేరపేక్షాంపినా పరబ్రహ్మవత్ పూర్వాంపరమపి ప్రత్యయస్వరేణ సతిశిష్టస్వరేణచ జిదుపదేశ శక్త్యాచశాత్ పర మప్యనుదాత్తీకృత్యస్వీయోదాత్తవిభవేన నిత్యోన్నత్యం కదాపిన జహాతీత్యహోమ

హార్తారతమ్యముభయోరిత్యల మప్రస్తుత ప్రశంసయా యద్వా కావ్య
ప్రసిద్ధపద్ధతి మనలంబ్యైవసుమనోల్లాస శబ్దేనాంతత్వేన సుమనః పదం
ఛింద్మః సుమనసాం=విదుషాం "అల్లా=అంబా" ఆస్తే=నివసతి యత్ర
గ్రంథేసుమనోల్లాస ఇతిగ్రంథసంజ్ఞా పరత్వేన రామశబ్దవత్ అధికర
ణార్థేహలశ్చేతిఘఞి కరణాధి కరణయోరితి బాధకమపిల్యుటం నివర్త్య
బహుళకాదధి కరణార్థే హలశ్చేతిఘఞ్ విదుషాంజ రోరిత్యుత్వేగుణే
పూర్వరూపే మనోభిరామ శబ్దవత్ సుమనశ్శబ్దా ల్లాశయోః సంధిః
అంబార్థ వాచకశ్చ అల్లాశబ్దః అజంత స్త్రీలింగ ప్రకరణే
అంబార్థ నద్యోర్హ్రస్వ ఇతిసూత్రోదాహరణ నిరూపణావసరే దీక్షి
తైరేవకౌముద్యాంన్య రూప్యతేతి ద్రష్టవ్యం విద్వజ్జననీని వాసస్థానమి
త్యర్థః విద్వజ్జననీచ సరస్వతీతి రూపాత్ ననుసులభతయాసరస్వతీనివాస
ఇత్యేవ నామధేయకర్తవ్యే విద్వజ్జననీనివాస ఇత్యర్థక సుమనోల్లాస
శబ్దః కుతో గ్రంథ పరతయా నిర్దిష్టఇతిచేత్ విద్వాన్మాతురస్మిన్ గ్రంథే
న్యుషితత్వేన సర్వైః పండితైరాదర్తవ్యోయం గ్రంథఇతిధ్వననార్థం
వాచ్యార్థ ప్రధానాత్ ధ్వన్యర్థ ప్రధానశబ్దపవోత్తమ ఇత్యాలంకారిక
సమయత్వాదనాయాసేన సర్వంరమణీయమిత్యా నందితవ్యం ఏవంచ
సమర్థితేన సుమనోల్లాస గ్రంథనామ్నాసాకం శ్రీకుమారాభ్యాసయ
వ్యాఖ్యాతావ॥ శ్రీ। వేంకట సుబ్బయార్యోవిరాజే పమాచంద్రా
ర్కం విద్వల్లోకముపతిష్ఠతాం యద్యస్మిన్ యః విషయె కశ్చిత్ప్రతివాదీ
పుస్ఫురిషతి నోప్యస్మభ్యంతిష్ఠ తామిత్యుపసంహారామః ఇమావత్ర
పక్షద్వయేపి సంగ్రహశ్లోకా। శ్లో॥ కర్తుఃక్యఙితిసూత్రతోద్య సుమనశ్శ
బ్దాత్ క్యఙుంమన్మహే తస్మాత్కర్తరికుర్వ హేక్విమతోలోపోయలోపః
క్రమాత్ లుప్తత్వాత్ క్యఙిపూర్వసస్య సుమనోల్లా
సోసరీసృత్యతే సమ్యక్సప్త విభక్తిషు విజయతేసా విశ్వపాళిబ్దవత్॥
శ్లో॥ యద్వాయత్రసంస్థితి సుమనసామల్లాస్తె ఇత్యూహతో

విద్వాన్నాన్ధికసంజ్ఞయాఽధికరణే ఘఞ్ప్రత్యయం న్యస్యతాం।ఆసేదా
ర్థమితి ప్రసాధితమిదం రూపం ద్విధా హే బుధాః। సాంతత్వంససమేతు
సాంతసుమన శ్శబ్దోఽస్తి చేదాగ్రహాః॥

రాజనరేంద్ర పురాంతర్గ్రామి కోటిలింగక్షేత్రనివాసి

ది 5—1—1900 } కల్లూరి వెంకటరామశాస్త్రి
రాజనరేంద్రవరం }

'సుమనోల్లాసశబ్ద మసాధువే'యనుట యసాధువే.

9—3—1900

1900 ఫిబ్రవరి 25 తేదీని ముద్రితమైన సూర్యాలోకములో సన్మార్గబోధినీ వ్యాసము, ఈనడుమ సుమనశ్శబ్దోల్లాస శబ్దంబుల సంధి సూత్రములను గూర్చి కొన్ని పత్రికలు పాడినపాటయే పాడుచున్నవి. ఇందు వింత యేదియు లేదు గాన విస్తరించి వ్రాయవలసిన యవసరంబు కనుపడదు. మఱియు వేంకటగిరి సంస్థానపండితులగు సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారిచే సుమనోల్లాస శబ్దసాధుత్వ విషయమై యుపన్యసింపబడిన రెండు పక్షంబులలో, క్విప్ప్రత్యయాంతంబగు మనధాతువుపై అర్శఆద్యచ్ ప్రత్యయము చేయగా 'మన' అగునన్న రెండవ పక్షంబు సన్మార్గబోధిని లక్షించి చూపి అర్శాదిగణము ఆకృతిగణ మయ్యును వానియందు ఈధాతువును జేర్చుటకు ప్రమాణము వలయును గదా! అది యసందర్భము వర్ణించుచున్నది. అర్శఆద్యాకృతి గణంబులో నీధాతువుచేర్పబడ లేదన్న మాట యెందుకనగా? ఆగణంబులో ధాతువులు చేర్పబడునా. అర్శఆదులలోఁ బఠింపఁబడిన 'అర్శస్' 'ఉరస్' తుంద ఇత్యాది శబ్దంబులన్నియు సన్మార్గబోధినీ మతంబున ధాతువులే కాఁబోలు. ఇట్టి ధాతువు లేమైన చోఁ గుమ్మరివాని

లో దొరకిన నన్నియు నిత్తడి చెంబులేయగును. నాల్గవ యధ్యాయంబులో మొదటి సూత్రంబగు 'జ్యాప్ప్రాతి పదికాత్' అనిన సూత్రంబు పంచమాధ్యాయాంతము, అధికారమనికౌముదీ శబ్దాధికారమందుం జెప్పంబడినది. 'అర్శఆదిభ్యోచ్' అనుసూత్రంబో' అయిదవ యధ్యాయములో రెండవపాదములోనిది. కానసీ సూత్రంబులోనికి, ప్రాతిపదిక శబ్దంబు అధికారబుగాని ధాత్వధి కారంబులేదు. అందువలన నీగణంబులో నీధాతువు చేర్పంబడ లేదన్నమాట యసందర్భ ప్రలాపప్రాయంబు 'ఈ యచ్ప్రత్యయమును బాధించి ఔణాదికమగు 'అస్ ప్రత్యయము వచ్చును' అని యానన్మార్గబోధినియే సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిలవారి వాదమునందు రెండవ యసందర్భము చూపినది, ఇదియు మిక్కిలి లోకవిరుద్ధమే. మనధాతువుకంటె కృత్ప్రత్యయంబగు,క్విప్పరాగా దీనిపైన నచ్ప్రత్యయమును రానీక బాధించి, తిరిగి కృత్ప్రత్యయంబగు,అస్ప్రత్యయమే వచ్చునా? కాచు, చూచు, మొదలగుధాతువులపై, కృత్తురాంగాకాపు చూపు, అయిన పిమ్మట నీశబ్దంబులకుం గాని యిట్టి యేశబ్దంబులకైనం గాని కృదంతముపై నింకొక కృత్తువచ్చుట గలదా? కృదంతము మీద తద్ధితవర్ణకంబుపుట్టి కాపరి, చూపరి, ఇత్యాదిరూపంబు లేర్పడునుగాని యొక ధాతువుపై 'రుబ్బురోలు కాకి యెత్తుకొనిపోయె' నన్నట్టులు రెండుకృత్తులుపుట్టుట కనియు వినియునులేదు. అపుడు మొదటికృత్తు ఏయర్థమందు వచ్చును? రెండవ కృత్తు కేమి యర్థము? మొదటిది చెప్పిన యర్థమే రెండవదియుం జెప్పునా పునరుక్తి దోషంబుసంభవించును. భిన్నార్థమును జెప్పునా. "అన్యోన్య విరుద్ధార్థంబులచే నర్థశూన్యంబగును, కావున, కృదంతముపై కృత్తేపుట్టిన మొదలం జెవులపిల్లికేగాక యాపిల్లి చెవులపైం గూడం గొమ్ములు మొలచును. మఱియు నిచ్చట 'అసుక్' ప్రత్యయ మనవలెను గాని 'అక్, అనంగూడదు, ఇంతియుకాక యీ పక్షికామతంబున మనధాతువుకం

త్తె, క్లీష్పుట్టి జౌణాదికంబగు అసున్ వచ్చినయెడ అనునాసికవ్యక్తి
ఝులోః జ్ఞేతి అని దీర్ఘంబు రాఁగా మానః, మానసీ, మానాంసి అనిన
విరుద్ధరూపంబు లేర్పడి మనశ్శబ్ద మనవలసిన చోట మానశ్శబ్దమనుట
విధియై 'గంధస్యోపరిపిటకా స్సంవృత్తా' అన్నట్లు రెండవయనర్థంబు సం
భవిల్లును మఱియు సుమన ఉల్లాసమనియే భాష్యకారులు ప్రయోగిం
చిరిగాన సుమనోల్లాసమనఁ గూడదని యాక్షేపించు నీపత్రిక, 'అర్శఆది
గణ' మనుటకు మాఱుగా, అర్శాది గణమనిపలుమాఱు సంధిఁజేసిపలు
కుచున్నది అట్టితప్పును దిద్దుకొనక పిచండిల పాండిత్యప్రచండంబగు సూ
ర్యాలోక పత్రికగూడ ముద్రించుకొన్నది. అర్శశ్శబ్దముకూడ సుమన
శ్శబ్దమువలెనే సకారాంతముగాన సంధియెట్లులు గూడును? అర్శాది
గణమని భాష్యకారులు సవర్ణలోపంబుగా భాష్యంబులోఁ బలికిరో?
అర్శశ్శబ్దము కడనేల యీపక్షపాతము. హా! తెలిసినది. అర్శశ్శబ్దముంగా
ంచఁగానే అరిసెలపిండివంట్లజ్ఞప్తికివచ్చి నోరూరితీపికిలోభించిభాష్యకారులీ
శబ్దముగూర్చి సంధిచేసికొనిరి. సుమనోల్లాసశబ్దంబు పచ్చివెలగ కాయవ
లె గొంతుకంబడి కంఠము బిగియంబట్టఁగా సుమన ఉల్లాసమని బహుక
ష్టంబుగానుచ్చరించి దురహంకారముతో నీరెండు శబ్దంబులను గలియ
కుండ శిక్షగా నెడఁబాపిరి. భాష్యకారుల యంతటివారికేయంత దురహం
కారమున్నప్పుడు పత్రికాధిపతులకు వేఱే చెప్పనేల. వారేసూత్రభా
ష్యంబులో నసిరని శంకింతురో? ఈ పాణినీయ సూత్రంబుల
భాష్యంబులోఁ గాదు. సుమనోల్లాసశబ్దంబు గుదిరిపోయెనుగ
దాయని యేమియుందోచక క్రిందికిం మీఁదికింబన్ను కొన్న సూత్రంబుల
భాష్యంబులోఁ బలికిరి. ఓపండితేంద్రులారా. సకలవిఘ్నంబుల సంయుక్తం
బయి తెలుఁగు భాషలోనే యుంటింపఁబడిన యీ కుట్లువాంత వ్యాసం
బును గగనంబు దొరకినట్లు భావించి ముద్రించుకొన్న సూర్యాలోకము
ను జూచితిరిగదా! ఇఁకవిస్తరంబేల? కొన్ని దివసంబుల క్రిందట నొకా

నొక పండితునిచే సాధింపఁబడి, యాచార్థక క్యజ్ ప్రత్యయాంతంబగు సుమనశ్శబ్దంబుపై, క్యజంతంబైన యీకారాంత సుతీ శుష్కీ శబ్దంబులకుంబలె, క్విప్పు చేయఁగా సిద్ధంబగు నాకారాంత సుమనశ్శబ్దమును, ఉల్లాసశబ్దంబుతో సంధించి, పండితులవలె నాచరించువారి కుల్లాసకరమని యొక పక్షంబును, 'సుమనః + అల్లా + అసః—అని సంధివిభజించి అల్లా శబ్దమంబార్థకంబుగాక, పండితుల తల్లికి నివాసంబైనదని యింకొక పక్షంబును 1900 సం జనవరి 23 తేదీని పొడిచిన శశిలేఖోదయంబు ననుభవించి యభినందింతురుగాక లేకచేతనైనచో నిందింతురుగాక;

మఱియు 1900 సం ఫిబ్రవరి 18 దివసంబున నచ్చుపడిన సూర్యాలోకంబు, కాళహస్తిమాహాత్మ్య శోధనసమయంబున పత్త్ర, ఛత్త్ర, క్షత్త్ర మొదలగు శబ్దంబులకుఁ దకారద్విత్వంబు లుంచుచు 'సర్వత్ర శాకల్యస్య' అనుసూత్రంబు నీద్విత్వలోపంబునకుగతియని కొందఱువాదించుచున్నారనియు, దేశమెల్లను నిరక్షరమయినప్పుడా వాదము తగుననియు, నిరక్షరమై మునిఁగి పోవుచున్న జగంబును సాక్షరంబు జేయుచున్నది ఆ సూత్రంబున ద్విత్వలోపంబును చెప్పుచున్న వాదంబును, ద్విత్వముండవలెనన్న వాదంబును హాస్యాస్పదంబుగాబింబప్రతిబింబభావంబునకు యోగ్యంబు లేకాని, ఈవఙలో సుమనోల్లాసశబ్దంబునకుఁ బ్రాణంబువోయు బ్రహ్మలవతరించినట్లు, అజాగళ స్తనాయమానంబైన యీతకారప్రపంచంబును శాస్త్రశుచిదృష్టిచే లయింపఁజేయు నగ్రగులును నావిర్భవింపఁ గలారాదురుగాక!

ఇట్లు విన్నవించు
ధటా సూర్యప్రదర్శి.

—):o:(—

23—9—1912

4సూక్తిబ్రహ్మణ్యసారసాక్షి

ఏకశబ్దంబు మొదలు నవాంతసంఖ్యాపదంబులకు సమాస

సాధుత్వసమర్థనము.

కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి సమర్పిత స్వాభిప్రాయము

శ్రీవేదమూర్తులయిన బ్రహ్మశ్రీ జంధ్యాల గౌరీనాథశాస్త్రులవారి

సమ్ముఖమునకు.

గీ॥ త్రిపథగయా ప్తపతంజలి! కైయట నాగేశపండితోక్తిరసైః।
వాచా శ్లేషివ్యాస। సూక్తిబ్రహ్మణ్యసారసాక్ష్యాఖ్యః॥

శ్లో॥ శ్రుతవిశ్రుత జంధ్యాల। శ్రీగౌరీనాథశాస్త్రి వర్యకృతం।
ఏకాదినవాంతాంక। ద్వంద్వాదినిషేధమండనం జీయాత్॥

పావనపురుషాగ్రణీ!! పండితగేయచూడామణీ? పాండిత్యోపేతకంబు గాఁదమకంపిన యేకాదినవాంతాంకద్వంద్వాది నిషేధనిర్ణయంబనెడి పుస్తకంబును సవిస్తరంబుగా సావధానమనస్కుండనై చదువఁగాంచితిని. ఈకోశంబున సిద్ధాంతపక్షంబున నిరూపింపఁబడినసమర్థులు పండితమానసులకి మూర్ధాభిషిక్తయుక్తులుగా స్ఫురింపక మానవు. పూర్వపక్షులెవ్వరో విశేషించి పేర్కొనఁబడమింజేసి వారినామధేయ రూపధేయంబులు నా మానసంబునకు గోచరంబులు గాకున్నయవి. పూర్వపక్షులు చూపుద్ధర పూర్వపక్షంబులనుకొన్న నారాయణాస్త్రంబులు వారిమొదల బారా యణమాత్రఫలకంబులే కావున పారాయణాస్త్రంబులని చెప్పనొప్పును గానినారాయణాస్త్రంబు లెంతమాత్రమును గానేరవు. అదియట్లుండఁగా నాయభిప్రాయంబును వినఁగోరుచున్నాఁడను.

1ఏకద్విత్రిచతుష్పంచషట్సప్తాష్టనవా నామ గణనా మేషామివా స్తంయుతానామ

ఇత్యాద్యనర్ఘరాఘవ ప్రముఖగ్రంథంబులందు "ఏకద్వి" ఇత్యాదిస్థలంబులసూ॥ త్యదాదీని సర్వైర్నిత్యం॥ అనుసూత్రంబున నేకశేషంబెందుకు రాలేదని 37పుటలో పూర్వపక్షులు శంకించుటం గాంచితి.

వారి తాత్పర్యంబిట్లని తోఁచెడిని.

పూర్వోక్తములయిన ప్రయోగంబులలోని త్రిశబ్దాదులు త్యదాదిభిన్నంబులు గాన నయ్యవి త్యదాద్యంతర్గతములై ద్విశబ్దాదులతోఁ జార్థంబున మిళితంబులైనపుడు, "సచ, దేవదత్తశ్చతౌ॥ ఇత్యాదులందుఁ ద్యదాద్యంతర్గతంబైన తచ్ఛబ్దంబుమాత్రము శేషించి యాశబ్దంబుమీఁద నున్న ద్వివచనంబుచేత దేవదత్తశబ్దార్థంబును సహితము దెలిపినట్లు ప్రకృతంబునంగూడఁ బైప్రయోగములలోని "ఏక" శబ్దముగాని "ద్వి"శబ్దముగాని శేషించి తమమీఁదను బహువచనప్రత్యయంబును బొంది లోపింపఁతగియున్న త్రిశబ్దాదులయర్థంబును నేల నుడువఁజాలవనినప్రశ్నార్థంబు కరతలామలకంబుగా స్పష్టపడుచున్నయది. మఱియు "ఏకద్వి" శబ్దంబులు చార్థంబున మిళితంబులైనచో, సూ॥ త్యదాదీనాం మిథస్సహోక్తౌయత్పరం తచ్ఛిష్యతె॥ అనుశాస్త్రంబున ద్విశబ్దంబుమాత్రమె శేషించి లోపింపవలసియుండిన యేకశబ్దార్థంబు నేలబోధింపనేరదనియు రెండవప్రశ్నార్థంబు ప్రకాశించున్నయది. ఈ రెండుపూర్వపక్షంబులకును నీవక్ష్యమాణంబైన త్యదాదిసూత్రస్థ శేఖరంబే సమాధానంబు సమంజసంబుగాఁ దెలుపుచున్నయది॥ త్యదాద్యంతర్గతయోరపి, ఏకద్వ్యోర్నైకశేషో నభిధానాత్ ధ్వనితంచేదం సరూపసూత్రభాష్యే, ద్వంద్వోష్యేతయోర్నః। ఏకాదినవాంతానాంద్వంద్వా భావస్యచార్థేఇతిసూత్రశేషేభాష్యేధ్వనితత్వాత్ ఏవంచ ఏకద్వికరణేహేతూ మహాపాతకపంచకేత్ర్యాణవస్మన్యతేకోఽ। "రామాయణః పంచకారయణ" ఇతి నైషధపద్యే ఏకద్వికరణే ఇత్యసాధ్వేవ॥ పైనింజెప్పిన సూత్రశేఖరంబునవా గేశపండితులు సరూపసూత్రభాష్యధ్వనివలనను, చార్థేసూత్రభాష్యధ్వనివలనను, ఏక

ద్విప్రభృతు లయినయంకంబులకుఁ గ్రమంబుగా నేకశేషంబునుద్వంద్వ సమాసంబును "ప్రియుక్తానామనాఖ్యానాత్" అనుభాష్యతాత్పర్యము వలన లోకప్రయోగ ప్రసిద్ధంబులుగావని స్థిరపఱచుచున్నారు. 1 సరూపసూత్రభాష్యధ్వని స్పష్టపడఁగా నీక్రిందను స్థాలీపులాకన్యాయంబుగాఁ గొంచెము వ్రాసి కనఁబఱుపఁబడును. ఏకద్వ్యాదిశబ్దంబులకు నేకశేషం బెందుకురాదని శంకించుకొని "సంఖ్యాయా అసంప్రత్యయాదన్యపదార్థత్వాచ్చానేకశేషః। సంఖ్యాయా అర్థాసంప్రత్యయాదేకశేషోనభవిష్యతి, నహ్యేకావిత్యనేనార్థోగమ్యతె। అన్యపదార్థత్వాచ్చసంఖ్యాయా ఏకశేషోనభవిష్యతి" అని భాష్యము "ఏకశ్చ, ఏకౌ" అనియేకశేషంబుచేసినచో నట్టి ద్వివచనాంతమయిన యేకశబ్దంబు, లోకప్రయోగప్రసిద్ధంజేసి యసహాయులనెడియప్రకృతార్థంబిచ్చునుగాని యిద్దఱనిన సంఖ్యార్థమెంత మాత్రంబును బోధింపఁజాలదనియు, ఇద్దఱనినయర్థంబు నిస్సందేహంబుగా బోధించుటకు ద్విశబ్దంబే కంకణంబుగట్టుకొని జాగరూకంబగుచున్నదియనియుఁ బూర్వోక్తభాష్యతాత్పర్యము. అనఁగాఁ బ్రకృతియైన యేకశబ్దం బేకత్వసంఖ్యను దెలుపుచుండఁగా నట్టిప్రకృత్యర్థంబునకు ననువాదకంబయిన యేకవచనంబే యేకశబ్దంబుపయి వచ్చుట న్యాయంబుగానఁ బదార్థద్వయంబునుబోధించుచుఁ బ్రకృత్యర్థవిరుద్ధంబయిన ద్వివచన ప్రత్యయంబురాదని భాష్యతాత్పర్యము. ఇట్లె నాలుగనినయర్థమును ధారాళముగాఁ దెలుపునట్టి చతుశ్శబ్దంబు చాకచక్యంబుతో నివ్వటిల్లఁగా, చతుశ్శబ్దార్థమునందు "ద్వౌచ, ద్వౌచ"యని యేకశేషంబు గలిగించి ప్రకృత్యర్థంబైన ద్విత్వంబునకు విరుద్ధంబయిన బహువచనప్రత్యయమ్మునుంచినచోనట్టి ద్విశబ్దంబు, ఏకశేషంబెందుకురాదని యడిగినవారలకు, సార్థకత్వంబును గలిగింపక యనర్థప్రదమగునని యు, భాష్యమందుద్ఘోషింపఁ బడినది. పైనింజెప్పినకారణంబులవలనచే దశాంతశబ్దంబులవఱకు నున్నయంకంబులకు నేకశేషంబుగలుగనేరదుఁ.

కాని యిట్టి దుర్బలంబైన పక్షంబులం గైకొని యెంతో గగనంబుగానెం చుకొనుచు సంచరించువారికి వేలొకరు పరీక్షకులు సాహాయ్యు పడనందున నేకాకితనంబు సంఘటిల్లి, యేకశేషత్వంబు రాకపోదని నమ్ముచున్నాఁడను.

2. చార్థేసూత్రభాష్యధ్వనియుంగూడ నెట్టులున్నదో కొంచెము విన్నవించుచున్నాఁడను చార్థంబులలో నొకయర్థంబైన సమాహారంబు నందు ద్వంద్వప్రకరణమ్మున భాష్యంబులోనిట్లు శంకాసమాధానంబులు వ్రాయఁబడియున్నవి. "ఏకాదశద్వాదశేతికోయం సమాసః॥ ఏకా దీనాందశాదిభిర్ద్వంద్వః। ఏకాదీనాందశాదిభిర్ద్వంద్వఇతిచేత్ వింశత్యా దిషువచనంప్రాప్నోతి।ఏకవింశతిఃద్వావింశతిః"అని చెప్పి చు"తహ్యేకవచ నంతదానపుంసక లింగంప్రాప్నోతి। లింగమశిష్యంలోకాశ్రయత్వాల్లిం గస్య" అనియుపసంహరింపఁబడినది. పూర్వోక్తభాష్యంబున సమాహార ప్రకరణంబులో నేకాదశద్వాదశ శబ్దంబులెట్లు సాధువులనిశంకించుకొను టంబట్టి దశశబ్దంబుకంటెఁ గ్రిందనున్న యేకాదినవాంతసంఖ్యలకునఖండ సంఖ్యార్థమందు సమాహారద్వంద్వంబునిషిద్ధంబని ధ్వనించుచున్నది। న వాంతసంఖ్యలలోనే యట్టిసమాహారద్వంద్వంబుండెనేని "ప్రథమాతిక్ర మణేకారణాభావాత్" అనున్యాయంబునకు వ్యతిరేకముగానేకద్వ్యాద్యు లనుమీఱి యేకాదశద్వాదశాది సంఖ్యాశబ్దపర్యంతానుధావనంబేల భా ష్యకారులుచేసిరి? గావున నవాంతసంఖ్యలలో నొండొంటికి నఖండసం ఖ్యార్థమందు సమాహారద్వంద్వంబులేదన్న భాష్యతాత్పర్యంబు నిశ్చితమ గుచున్నది. అందులకుఁ గారణంబేమనఁగా "సంఖ్యాయా అల్పీయస్త్వత్వా యాదన్య పదార్థత్వాచ్చానేకశేషః అని యేకద్వ్యాదిశబ్దంబులకు నేక శేషవృత్తిని నిషేధించుటలోఁ జెప్పిన సరూపసూత్రభాష్యస్థయుక్తులే యీసమాహారద్వంద్వనిషేధంబునందును హేతువులగుచున్నవియనినా బుద్ధికిదోఁచెడిని. ఏకాదిశబ్దంబులకు నేకశేషవృత్తిఁ జెప్పి యాశబ్దంబులపైఁ

ప్రకృత్యర్థవిరుద్ధంబగుద్వివచనాదులుంచినను ద్విశబ్దాదులవలననట్టిద్విత్వా
ద్యర్థసంఖ్యలుద్భూతిస్ఫురించినట్లుస్ఫురింపక "ఏకౌ, ఇత్యాదులవలన, ననహా
యులన్న యప్రకృతార్థం బెట్లుతోచునో; యట్లే ప్రకృతంబునందు నే
కద్వ్యాదులకు సమాహారద్వంద్వంబు రచించినను, త్రిత్వాద్యఖండసం
ఖ్యలను స్పష్టంబుగాఁ జెప్పుటకుఁ బ్రసిద్ధంబులైన త్రిశబ్దాదులు జాగరూ
కంబులగుచుండ, నేకద్వ్యాదులకు నొనరించిన సమాహారద్వంద్వంబుల
వలనఁ ద్రిత్వాద్యఖండార్థసంప్రత్యయంబు కలుగనేరక తాదృశసమాహార
ద్వంద్వఘటకములైనను, నేకద్వ్యాదిశబ్దంబులు వేర్వేఱుగాఁ దమతమ
యర్థంబులమాత్రమును బోధించుటలో వినియోగించినందున సాభిధాన
క్తి విగమింపఁగా, నన్యోన్యసాహిత్య విశిష్టసంఖ్యాబోధను (సంకలితార్థ
ప్రతీతిని) స్ఫురింపఁజేయఁజాలవనిభావ్యతాత్పర్యము. త్రిత్వాదిసంఖ్యార్థ
బోధకంబులగు నసాధారణంబైనసామర్థ్యమును వహించి రూఢంబు
లై విభాగాభావంబుగాఁ ద్రిశబ్దాదులు జగత్ప్రసిద్ధమానయశంబులతోఁ బరిఢ
విల్లుచుండఁగా, నట్టివాని ముందట నెంతోకష్టపడికొని సమాహారాది
ద్వంద్వంబుల నొందివచ్చినను నేకద్వ్యాది శబ్దంబులు తమలోఁ బ్రత్యేక
ముగా నొకదానికిని లేనట్టి పరకీయశక్తిని నన్యోన్యసాహాయ్యంబునఁ ద
మకుఁ దెచ్చిపెట్టుకొని లోకంబులో వ్యవహరించుటకు జంకి సిగ్గుపడుం
గాని, యట్టి సమాసంబులలో నున్నయయ్యవే, వేర్వేఱుగా జన్మప్రభృ
తిఁ దమకు జగదీదితంబైన స్వశక్తిని విడనాడక స్వార్థంబులు భిన్నభి
న్నంబుగా వెల్లడించుకొనుటలో నేమిప్రతిబంధము గలదు? కాఁబట్టి
యేకాదశాదిశబ్దంబులకు దక్కఁ దక్కిననవాంతసంఖ్యలకు సమాహా
రంబు చెప్పినను, నఖండ సంఖ్యార్థబోధము (విరహితావయవసంఖ్యాప్రతీతి)
శబ్దశక్తి స్వభావంబునం జేసి కలుగనేరదని భావ్యతాత్పర్యమునియమంబు
సజాతీయమని యూహింపనగునుగాన ఏకసమాహారాదిద్వంద్వంబులలో
నేకాదిసంఖ్యలు దశాదిసంఖ్యలతో సమసించినపుడు సంకలితసంఖ్యార్థబో

ధంబు నిచ్చునో, ఆసమాహారాదిద్వంద్వంబులలోనే యేకాదినవాంత సంఖ్యలు సమసించినపుడు సంకలితార్థంబు నీయఁజాలవని సంకలిత సంఖ్యార్థంబుతత్రత్యభాష్యప్రకరణంబునంబట్టి నియమింపఁబడుచున్నది. కాని ద్వంద్వంబు నియమింపఁబడదు. సమాహారద్వంద్వంబులో ద్రవ్యంబులు విశేషణంబులును, సాహిత్యము ప్రధానముననియు, ఇతరేతరద్వంద్వంబులో సాహిత్యము విశేషణము ద్రవ్యంబులు ప్రధానములుననియు, శాస్త్రమర్యాదననుసరించి యేకద్వ్యాదిశబ్దంబులకు సమాహారద్వంద్వంబు చెప్పినచో సాహిత్యప్రాధాన్యమునంజేసి సంకలితసంఖ్యా ప్రతీతి తప్పక స్ఫురించుననియుఁ. గాన నట్టి స్థలంబులందు నితరేతరద్వంద్వంబే రచింపవలయుననియు నట్టి సంకలిత సంఖ్యాప్రతీతికొఱకే "ఏకాదశ, ఏకవింశతి" ఇత్యాదులందు సమాహారద్వంద్వంబు చెప్పిన భాష్యసారస్యము ధ్వనించుచున్నదియనియుఁ జెప్పుటకు నవసరంబు కానిపింపదు. ఏకాదశాదిశబ్దంబులతో నితరేతరద్వంద్వంబు సేయఁగా నిత్యబహువచనాంత దశశబ్దాంతసమాసంబులలో బాధలేకున్నను "ఏకవింశతిః" "ద్వావింశతిః" ఇత్యాదులందు నితరేతర ద్వంద్వంబువలన సమాసంబులో ఏకవింశతీ అని ద్వివచనాపత్తి కలుగునను కారణంబుననే సమాహారద్వంద్వంబు రచింపఁబడినది కాని సంకలనార్థప్రతీతికై కాదు. కావుననే చార్థేసూత్ర భాష్యంబున నిట్లు వ్రాయఁబడినది. "ఏకాదీనాందశాదిభిర్ద్వంద్వ ఇతిచేద్వింశత్యాదిషు వచనప్రసంగ ఇతి; నైషదోషః. సర్వోహిద్వంద్వో విభాషైకవద్భవతి, తదాత్వేకవచనం తదానపుంకలింగంప్రాప్నోతి, లింగమశిష్యం లోకాశ్రయత్వాల్లింగస్య" అని యుపసంహరింపఁబడినది. పైనిఁజూపఁబడిన చార్థేసూత్రభాష్యములో నేకవింశత్యాదులందు ద్వివచనాదులువచ్చి రూపమందు దోషంబు గలుగుననియు, కావున సమాహారద్వంద్వంబు రచింపఁబడెనేని లింగము లోకాశ్రయమయినందున నపుంసకలింగముగాక స్త్రీలింగమె యుండవచ్చుననియుఁ భాష్యంబు

నఁ జెప్పఁబడినదిగాని సంకలితార్థప్రతీతిని కలుగనేరదనియాపత్తి యీయఁబడలేదు. సమాహారద్వంద్వరచనవలన ముఖ్యంబుగా సంకలితసంఖ్యాబోధమే తోఁచునిడ నట్టిదోషోద్ఘాటనంబు సేయక యట్టి సమాసంబుల నితరేతరద్వంద్వంబు నొప్పుకొనుచు వచనంబునం జేసి దోషమువచ్చునని యెట్లు రూపనిష్పత్తిదోషంబు మాత్రమే చూపఁబడినది? కాన, ఏకాదశశబ్దము మొదలుగాని అష్టాదశశబ్దంబువఱకు రూపనిష్పత్తి దోషంబు లేనందున సమాహారేతరేతరద్వంద్వంబులలో నేదియైనను జేయవచ్చుననియు, సంకలితార్థబోధంబు "ప్రయుక్తానామన్వాఖ్యానాత్" అనున్యాయంబున శబ్దశక్తి స్వభావంబుననే కలుగుననియు. భాష్యకైయటుల తాత్పర్యంబు చార్థేసూత్రమునొద్దఁ గరతలామలకంబుగాఁ గానవచ్చుచున్నది. అందుననే ద్వ్యష్టనసూత్రశేఖరమున "ద్వావింశతిరితి, సమాహారద్వంద్వే స్త్రీత్వాఽలోకాత్, ఇతరేతరయోగస్తున. తత్సూత్రభాష్యే ఏవద్ధ్వనితానభిధానాత్" అని యేకవింశతిద్వావింశత్యాదుల యందు నితరేతరయోగంబునకు ననభిధానమని చెప్పుచు నట్టి శబ్దంబులకు సంకలితార్థబోధంబు శబ్దశక్తి స్వభావంబునఁ గలుగునని యభిప్రాయపడి "వస్తుతః సంఖ్యాంతరాణి నిరస్తావయవాన్యేవైకవింశత్యాదీని" అనితుట్టతుదను లిఖింపఁబడినది. కాఁబట్టి యేకద్వ్యాది శబ్దంబులకు సంకలితసంఖ్యార్థమందు సమాహారేతరేతరద్వంద్వంబులకు ననభిధానంబు గాని భిన్నార్థప్రతీతియం దట్టిసమాసంబులు ఘంటాపథంబుగా నొప్పుచుండునని తోఁచుచున్నది. కాన సమహారంస్థలంబున సంకలితార్థకల్పనంబు సరసంబుగాఁ గానిపింపదు. మఱియు సిద్ధాంతకౌముదిలోనే ద్వ్యష్టనసూత్రమునొద్ద "ద్వౌచ, దశచ" అని సంకలితసంఖ్యార్థమందు నితరేతరద్వంద్వవిగ్రహంబు రచించి చూపఁబడినను, శేఖరకారులెత్తుకొని సంకలితార్థమం దితరేతరయోగంబుగూడదని యాక్షేపింపలేదు. సమాహారద్వంద్వస్థలంబున సంకలితార్థంబు తోఁచుచున్నచో "ఛత్రోపాన

హం ధరతి, శమీాద్యపదం ప్రాప్నోతి" ఇత్యాదిసమాసఘటక పదార్థం బులకు సంకలనంబు గలిగి విరుద్ధార్థంబగును. ఈయర్థంబునె, సూ "ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనై కవచనే" అను సూత్రకారప్రయోగంబును "సరూపాణాంశేష ఏకవిభక్తావితీయత్య్వుచ్య మానేద్విబహ్వోరపి శేషః ప్రసజ్యేత" అను సరూపసూత్రస్థభాష్యప్రయోగాదులును దృఢపఱచుచున్నవి. భిన్నార్థస్థలంబున సంఖ్యావాచక పదంబులకు ద్వంద్వంబు నిర్వివాదంబుగా నుండవచ్చునందు రేని "శ్లో॥ ఏకద్వికరణేహేతూ। మహాపాతకపంచకే। తృణవన్మన్యతేకోప। కామాయః పంచకారయః॥ అను నైషధకావ్యమునందలి పద్యంబులోఁ గోపము ఏకకరణమందు హేతువనియు, కామము ద్వికరణమందు హేతువనియు, అనఁగా, ఒక బ్రహ్మహత్యనే చేయుటకు కోపము కారణమనియు, సువర్ణస్తేయ గురుతల్పగమనములను రెండు మహాపాతకములను జేయుటకే కామము కారణమయు, లోభమైదుమహాపాతకములను జేయుటకుఁ గారణము గానఁ గోపకామములను దృణతుల్యముగా లోభము చూచునన్న సిద్ధార్థంబులో "కోపకామౌ" అను ద్వంద్వములో మొదటనున్న కోపము "ఏకద్వ" అను ద్వంద్వములో మొదటనున్న యేకశబ్దముతోను, తర్వాతనున్న కామము తర్వాతనున్న ద్విశబ్దంబుతోను యథాసంఖ్యముగా భిన్నభిన్నపదార్థంబులతో నన్వయించనందున నిచ్చట సంకలితసంఖ్యాప్రతీతిలేదు కాఁబట్టి యేల నాగేశపండితు లీకవిప్రయోగంబును నసాధువని యుపేక్షింపనో యుత్తరంబు చెప్పవలయునని శంకింతు రేని సావధానచిత్తంబునఁ జిత్తగింపవలయును.

సమాధానము

"ఏకద్వ" అను ద్వంద్వంబులోనున్న "ఒకటి" "రెండు" అను సంఖ్యలతో "కోపకామౌ" అనుద్వంద్వంబులోనున్న రెండుపదార్థము [illegible]

సూత్రస్థభాష్యస్థకైయటవివరణములు తాత్పర్యమై యున్నది. కనుక స
య్యవి యేకదేశంబుగా సాలీపులాకన్యాయంబున నుదాహరించు
చున్నాఁడను. "ఆద్యంతౌటకితౌ" సమాసని దేశాదోయంతశ్రి నజ్ఞాయతే
క ఆదిః కోన్తఇతి తద్యథా—"అజావిధనౌ దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ ఇత్యు
క్తే౽త్రనజ్ఞాయతే—కస్యాజాధనా, కస్యావయ ఇతి భాష్యం॥ యద్యపి
దేవదత్తస్య యజ్ఞదత్తస్య చాజా అవయశ్చధనమితివాక్యేపి క్రమవ్యవ
స్థా నాస్తితథాపిసమాసే సుతరాం నాస్తీతి ప్రతిపాదయితుం సమాసఇత్యు
క్తం, కైయటః॥ సు... మితి, యత్రసాహిత్యస్య నియమేన ప్రతీతిః,
పృథగవస్థితిశ్చ, తత్రాపిచేత్ క్రమవ్యవస్థా కిముతక్తస్యాం సాహిత్యప్రతీ
తావపృథగుపస్థితౌ చేత్యర్థః వివరణం॥ "దేవదత్తయజ్ఞదత్తులు అజావిధ
ధనులు" అన్నసమాసస్థలంబులో దేవదత్తయజ్ఞదత్తులిద్దఱిలో నెవరివిమే
కలో యెవరివి గొఱ్ఱెలో తెలియఁబడవని భాష్యము. దేవదత్తునకు య
జ్ఞదత్తునకును మేఁకలును గొఱ్ఱెలును ధనమనునట్టి వాక్యమునందును
యథాసంఖ్యము చెల్లదు కాన సమాసమందు నుక్రమాన్వయములే
దని కైయటము. ఈయభిప్రాయమునే వివరణకారులు నాగేశపండితులు
ను సమ్మతించుచున్నారు. దేవదత్తయజ్ఞదత్తులు చరస్థిరాస్తులను బంచు
కొనిరి యన్నచోట సాహిత్యమువలన సమాసవిశిష్టార్థముతో సమాసవి
శిష్టార్థము సంబంధించునుగాని క్రమాన్వయము లోకమర్యాదననుసరిం
చి కలుగదని గ్రంథకర్తల తాత్పర్యము. కనుకఁ గ్రమాన్వయములేక
దేవదత్తయజ్ఞదత్తు లుభయులును జరస్థిరాస్తులుభయములనుభాగించుకొ
నిరియన్నయర్థంబుతోఁ జును అట్లే సీతారాములను భరతశత్రుఘ్నులు
పూజించిరియన్న వాక్యంబునందుఁ గూడ సీతారాముల నుభయులను భ
రతశత్రుఘ్ను లుభయులు పూజించిరియన్న యర్థంబగుఁగాని సీతను భ
రతుఁడును రాముని శత్రుఘ్నుఁడుబూజించిరియనిక్రమంబు చెల్లనేరదు.
ఈయర్థమే "ఆద్యంతౌటకితౌ" అనుసూత్రమునొద్ద శేఖరమందు వ్రా

యఁబడినది. "యద్యప్యత్ర మిళితస్య నైకత్రాన్వయ ఇతిద్వంద్వోన ప్రాప్నోతి॥ తథాపిసమూహయో రన్వయబోధోత్తరం యథాసంఖ్యమితి సూత్రారంభ సామర్థ్యాత్ప్వనః ప్రత్యేకమన్వయః లోకేత్వేవం రీత్యా ప్రయోగో సాధురేవేతిభాష్యేస్పష్టం" కావునఁ బ్రకృతమందును "కోప కామా ఏకద్వికరణే హేతూ" అనినచోటను "కోపకామా" అనిన ద్వంద్వముయొక్క విశిష్టార్థము "ఏకద్వి" అనినద్వంద్వముయొక్క విశిష్టార్థముతో నన్వయించును, "ఏకద్వి"అనుదాని విశిష్టార్థము ప్రకరణసందర్భవశంబున మూఁడు(మహాపాతకములు) గాన సంకలనంబుచేయఁగాఁ గోపకామము లుభయములు గలిసి మూఁడు మహాపాతకములను జేయ హేతువులగుననిన యర్థంబగునుగాని కోపమొకదానిని (మహాపాతకమును) కామంబు రెండింటిని (మహాపాతకములను) జేయ హేతువులౌనని నక్రమాన్వయంబు రానేరదని శేఖరకారతాత్పర్యము. దేవదత్తుఁడునూఱురూప్యంబులును యజ్ఞదత్తుఁడు రెండునూఱులరూప్యంబులును నీయవలసియున్నపుడు దేవదత్తయజ్ఞదత్తు లుభయులును గలిసి "గర్గాశ్శతందండ్యంతాం" అనుచోటునందువలెనేసముదాయవాక్యపరిసమాప్తిన్యాయంబునమూఁడువందలరూప్యంబుల నీయవలసియుండిరియనిన లోకవ్యవహారముకలుగును. అచ్చటి ప్రకరణసందర్భవశంబున ధనభాగంబుల న్యూనతాధిక్యంబులు తెలియును. అట్లే ప్రకృతంబునందును గోపకామంబులు మూఁడుమహాపాతకములు సేయుటకు హేతువులనినచోఁగూడ ఉచితత్వమునుబట్టి కోపము బ్రహ్మవధంబునకును, కామము సువర్ణస్తేయ గురుతల్పగమనంబులకును గారణములనిన యర్థంబుతోఁచును కాని కోపము ప్రతేక్యముగా మూఁడింటికి, కామము ప్రత్యేకముగా మూఁడింటికిని గారణములుగాలేవు. "శ్లో॥ కామఏష క్రోధఏష రజోగుణసముద్భవః" అను గీతావాక్యమునఁ గామము కోపమునకే కార్యరూపంబునఁ బరిణమించుటజేసి "తదనన్యత్వ" న్యాయంబునఁ గోపము రూపాంతరముం బొందినకా

మమేకానఁ గామంబు మూఁడుమహాపాతకంబులకును గారణంబైనను గోపంబారీతినిగా నేరదు. కనుకఁగోపకామముల కార్యౌచిత్యమునననుసరించి తాత్పర్యనమన్వయంబు చేసికొనవలయునని తోఁచుచున్నది. పూర్వోక్త కారణంబులచేత "ఏకద్వికరణే హేతూ" అనుచోట ను సంకలనార్థంబు తప్పనందున "త్రయాణాంకరణే హేతూ" అనవలసియుండునని శేఖరకార తాత్పర్యమైనట్లు స్పష్టపడుచున్నది. ఇట్లుశాస్త్రార్థంబు నాలోచింపఁగా నవాంతసంఖ్యలకు సంకలనార్థంబులేని స్థలంబులందు శంకనొందక నిరంకుశంబుగా ద్వంద్వంబు నివ్వటిల్లుననిస్పష్టపడుచున్నది. సాహిత్యరత్నాకరము దోషతరంగము. శ్లో "పాథో వాహాపద త్రిసప్తదశదోర్గల్లశ్చవై?" అను శ్లోకమునొద్ద "త్రిసప్తదశదోర్గల్ల ఇత్యత్ర వింశతిదోరితివక్తవ్యే త్రిసప్తదశదో రిత్యపుష్టార్థం ప్రకృతానుపయుక్తార్థ॥ మపుష్టార్థంతదుచ్యతే ఇతిలక్షణాత్" అనియున్నది. "త్రిసప్తదశదోర్గల్లః" ఈస్థలమందు "ఇరువది" అన్నయర్థమును, మూఁడు, ఏడు, పది, అను మూఁడు సంఖ్యల సంకలనంబుచేసి చూపుచు నపుష్టార్థదోషంబునకే యుదాహరణముగా నీఁబడినది. చ్యుతసంస్కారంబునకు నుదాహరింపఁబడలేదు. ఇట, మూఁడు, ఏడు, సంఖ్యలు నవాంతసంఖ్యలలోనివి గావున సంకలనంబులో సమాసంబెట్లు గునురునో సంశయింపవలసియున్నది, అట్టినిషేధము కేవలమును నవాంతసంఖ్యలకే ద్వంద్వము చేయునపుడు చెల్లును గాని యతీతసంఖ్యా సమభివ్యాహారస్థలంబున నిషేధంబు ప్రవర్తిల్ల నేరదని తోఁచుచున్నది. ప్రకృతంబున నవాంతసంఖ్యాతీతమయిన దశసంఖ్యకూడ నున్నందున నట్టినిషేధము చెల్లదని ధర్మాంతర్భాణి తాత్పర్యముయినట్లు ధ్వనించును. కాన సంకలనార్థస్థలంబు కానిచోట్లను నవాంతసంఖ్యలకు ద్వంద్వంబుండవచ్చును.

1 ఏకద్విత్రిచతుష్పంచగుణాన్యోన్యమాందిమక్రమాత్. వేదాంతపంచదశీ. పం. భూ.

2 ఏకద్విత్రిచతుష్పంచానియుతే ర్దద్యాః క్రమాదాతతే వే }
3 యాతస్యాస్తుకర గ్రహే యదిచతుస్త్రిద్వ్యేకషష్టిర్ణిష్ఠోత్థితా }

కాలామృతము. ౧ బిం ౩ బిం

4 ఖంభూశ్చతాః కుచసనోద్రిభవాః ఖశీఖోక్షాష్టాద్రీందవో నవనవక్షి తయో (౧౯౯) ర్కతవః—శబ్దశాస్త్రనిగంకుశ ప్రజ్ఞాధురంధరుండయిన గణేశపండితుని గ్రహలాఘవగ్రంథము. స్పష్టికరణాధికారము

5 బింబార వేద ద్విద్విశరతుర్య (౮౫౨౨) సంఖ్యా—సిద్ధాంతశిరోమణి చంద్రగ్రహణాధికారము భాస్కరాచార్యప్రయోగము ఇతండు శబ్దశాస్త్రము గానివాండు శాస్త్రాంతర రచనంబునకుం జగండవి వ్యాకరణమును స్తుతించెను.

6 ఏకదశాద్యాదిభేదాస్స్యు రిద సాధారణస్య తే—భాస్కరాచార్యకృతలీలావతి మిశ్రవ్యవహారము

7 ఏకద్విత్ర్యాది మూషావహాన మితిః ప్రహో బ్రూహి మేభూమి భుజంగాః లీలావతి: మిశ్రవ్యవహారము

8 ద్విత్ర్యాంతరత్వాత్ గుణానాం దశ నేత్ర యామాంతరః—వేదాంత చిత్రదీపము

లీలావత్యాదులలో నేకసంఖ్యావాచకంబు లకును ద్వంద్వంబున్నది.

1 అయే బాలే లీలావతి మతిమతి బ్రూహి సహితాన్ ద్విపంచ ద్వాత్రింశత్త్రి నవతిశతాష్టాదశదశ; లీలా. పరి.

2 చతురశ్రేద్విషట్కర్ణా భుజాస్త్ర్యశ్రేద్విపక్షిణాన—క్షేత్రవ్యవహారము. లీలావతి

3 ద్వ్యష్టైకా ౧౮౨ శరాద్విపక్షైః—సూర్యసిద్ధాంతము స్పష్టాధికారము ఉత్కర్షమున వ్యాకరణము

ఇట్లు దిగంతవిశ్రాంత ప్రచండ పాండిత్య ప్రభాభాసురులై పండితలోక బాంధవులగు మహాసూరులు ప్రయోగించిన సుకర సహస్ర ప్రయో

గంబులింకను బ్రవర్తిల్లుచున్నయవి. 47 వ పుటయందుయుక్తిప్రమాణంబులఁ బండితులు చెప్పవచ్చునని యున్నందున రూపసాధనవిషయములోఁ బ్రమాణపరస్పరముగాఁ గొన్నియుక్తియుక్తములైన యుక్తులనువచించి యీవ్యాసమును వ్రాసితిని. ఈనాయుపన్యాసమ్మున న్యాయాభాసములోఁ జెనేని "తంసంతశ్శోత్రిమహాంతి। సదసద్వ్యక్తిహేతవః" అను కాళిదాసవచన న్యాయంబునఁ బండితులుపరామర్శించి పరమార్థప్రదర్శనమందు నాకుమార్గదర్శులగుదురుగాక!

ఇట్లువిన్నవించు విబుధవిధేయబంధువు.

కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి

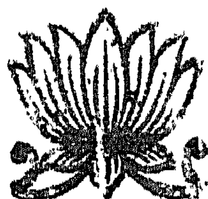
23—9—12

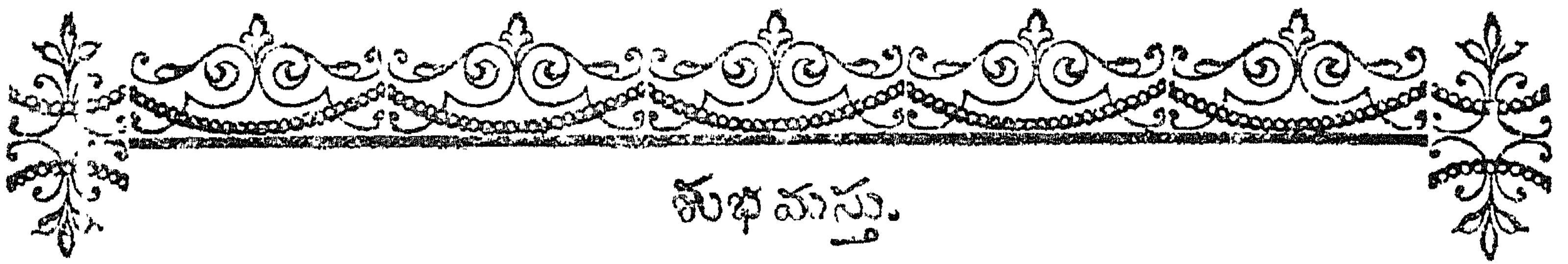
ఆర్ట్సుకాలేజి,

ఉభయభాషాధ్యాపకపండితుఁడు.

రాజమహేంద్రవరము.

(ఇయ్యది బందరుపురీవాసులు సర్వదా పండితగోష్ఠీపరాయణ బ్రహ్మశ్రీ జంధ్యాల గౌరీనాథశాస్త్రిలవారి కిశోరకోశంబుపై నీఁబడిన యభిప్రాయము. ఆపొత్తము తెలుఁగుభాషలో నున్నందున నాంధ్రభాషలోనే యిదియు వ్రాయఁబడినది.)

శుభమస్తు.

5 ప్రమాదిసంవత్సర నిర్ణయపత్రిక.

—◯:o:◯—

ప్రమాదిసంవత్సర శబ్దంబునఁ బ్రమాదు లయిన యుద్దండ పండితులకు దండంబు 1913.

—:o:—

ఈసంవత్సర నామధేయంబువిషయమయి మహానామధేయులు కొందఱు విద్యాపరిపూర్ణులను నిష్కారణంబుగా నవమానించుచుండ నయ్యది యాలకింపఁజాలక యీయుపన్యాసము నుపన్యసించుచున్నారము. ఈసంవత్సరపంచాంగములలోఁ బ్రమాదిసంవత్సర మని పెక్కురు దైవజ్ఞులు లిఖించియున్న యంశంబును, నట్టులు వ్రాసినంతమాత్రమున నే కొంద ఱపూర్వవివేకులు తమపడగలపై నానుకొని యున్న జగాబుడ్లు మునింగిపోవునట్టి పట్టిదుష్కాలంబు సంభవించినది యని యులికిపడి లేచి కోపప్రకోపంబున బుసకొట్టుచు విద్యాపరిపూర్ణులపైని సైతము పలుకటపుల (అనేకబోధనంబులనుగూడ) నుపయోగించిన విషయంబును, విద్వల్లోకంబునకు విదితంబే కదా! వడ్లగింజలోని బియ్యపుగింజవంటి యీయంశంబునకు నింతయట్టహాసంబు లేమికారణముననో తెలియకయున్నవి. "శ్లో॥ మహావివేకోమనుతే తృణం జగత్." అనుశ్లోకార్థకారణంబుననే యని స్పష్టపడుచుండగా నేమికారణంబునననివేఁ వేయడుగనేల? కేవలమును భటాటోపకర్తలు గాక యనుభవవేత్తలయిన వైయాకరణులు కుశాగ్రీయ బుద్ధిని బరిశీలించినచో 'బ్రమాదిశబ్దములో నిమిడియున్నందునఁ బ్రమాదీచశబ్దంబు వరిగింజవంటిదియు, ప్రమాదిశబ్దంబు వరిగింజలోని బియ్యపుగింజ వంటిదియునని నిశ్చయించి చెప్పుటకుఁ నెం

తమాత్రమును సందియంబు గానంబడదు. కాన సావధానచిత్తంబున నాలకింపఁగావిద్వాంసులు ప్రార్థింపఁబడుచున్నారు. సిద్ధాంత కౌముదియం దే స్వరప్రకరణ ప్రారంభమున "చౌ" అనుసూత్రము క్రిందను వ్రాయఁబడిన "అతద్ధితఇతి వాచ్యం" అనెడి వార్త్తికంబు తగువాతను నిర్దిష్టంబులయిన "దాధీచః, మాధూచః" అనురూపంబుల నిరుమించుగా న ర్వ్యప్రక్రియాంశంబందును నీప్రమాదీచశబ్దంబు పోలియున్నది. సుబంతంబైన దధిశబ్దంబుగాని మధుశబ్దంబుగాని యుపపదంబైనచో "ఋత్విగ్దధృక్" అనెడి సూత్రంబు, అంచ్ ధాతువుపైని క్విన్ ప్రత్యయంబురాఁగా నలోపనుమాగమ సంయోగాంతలోపాదులు గలిగి "దధ్యఙ్, మధ్వఙ్" అను శబ్దంబులు ప్రథమావిభక్తియందు "ప్రత్యఙ్" అను శబ్దంబునుబోలె నుండునుగదా! పిదప సంబంధార్థంబునందు, అణ్ ప్రత్యయంబురాఁగా (1) దధి + అచ్ + అ (2) మధు + అచ్ + అ. అని యుండు. ఇట్లు, అంతర్వర్త్తియైన క్విన్ ప్రత్యయమునుబట్టి నకారలోపంబు రాఁగా భసంజ్ఞయున్నందున, అకారలోపంబును నంత్యాచ్చులకు దీర్ఘంబును "అచః। చౌ॥" అను సూత్రద్వయంబునఁ గ్రమంబుగ వచ్చుచో నాదివృద్ధిగలిగి "దాధీచః। మాధూచః। అను రూపంబులు సిద్ధాంతకంబుగా నుండవచ్చును.

అట్లైప్రకృతంబునను, "నిగాదో నిగదే! మాదోమద ఉద్వేగే ఉద్భ్రమే." అను నమరకోశంబున నయినమాదమదశబ్దంబులలో దేనిపైనైనను మత్వర్థీయంబు చేసినచో "మాదీ, మదీ" అను రూపంబులు క్రమంబుగానగును. సహజంబుగా మదీ ధాతువున కే ప్రమాదార్థమున్నను, అగ్నియందలి దహనప్రకాశశక్తులను నింధనంబు ప్రజ్వలింపఁజేసినట్లుగు ద్యోతకంబగు ప్రశబ్దంబు ధాత్వర్థంబగు ప్రమాదంబును స్ఫుటీకరించుటమాత్రమేగాపున మాదాదిశబ్దంబులకే ప్రమాదార్థంబుకలిగి ప్రమాదీత్యాది శబ్దంబులకు ప్రమాదవంతుఁ డర్థంబగును.

బొంబాయిరీజర్లోఁగూడమాద్= అని యర్థంబులు చూపఁబడినవి. ‘మా
దినమంచతి” అను నర్థంబున మాద్యజ్ ఇత్యాదిరూపంబులగు మాద్య
జ్శబ్దంబునకు ప్రమాదవంతునిఁ బొందునదియనిన యర్థంబు గాన ప్ర
త్యాసత్తివశంబునఁ బ్రమాదవంతుని బొందునది తిరిగి ప్రమాదమే య
ర్థమై మాద్యజ్శబ్దము మాదశబ్దంబునకు పర్యాయశబ్దంబగును. ఇట్లు
స్వాపతేయశబ్ద స్వశబ్దాదులు సంస్కృతభాషలో పునరావృత్తినర్థము
చెప్పుచోఁ బర్యాయపదంబులగుచున్నవి. స్వ=ధనము. స్వపతి=ధనపతి
స్వాపతేయము=ధనము. ఇట “పథ్యతిథి” అను సూత్రమున ధనపతి
యందు సాధువైనదియన్న వ్యుత్పత్తిని బ్రత్యాసత్తివశంబునఁ దిరిగి ధన
మే యర్థమయ్యెను. ఇట్లే మాద్యజ్శబ్దంబునకు ప్రమాదమర్థంబు
గాన “మాదీచిప్రాయేణభవతి” ఇత్యాద్యర్థంబులయందు, అనఁగా నీ
సంవత్సరంబు ప్రమాదమందుఁ దఱుచుగా నుండునన్న యర్థమందు
‘ప్రాయభవః” అను సూత్రంబున, అణ్ ప్రత్యయంబున భ సంజ్ఞగలిగి,
అకారలోప చాదీర్ఘాదివృద్ధులచే మాదీచపదంబగు. పిదప, అర్థస్ఫుట
త్వముకొఱకుఁ బ్రశబ్దంబుఁ జేర్పఁగాఁ బ్రమాదీచశబ్దంబు సిద్ధంబగును.
ప్రశబ్దంబును దరువాత చేర్చినందున, అణ్ణిమిత్తకంబైన యాదివృద్ధి ప్రశ
బ్దంబునకు రాలేదు.

అథవా, „శమిత్యష్టాభ్యోఘినుణ్” అను సూత్రంబున తాచ్ఛీ
ల్యాద్యర్థకఘినుణ్ ప్రత్యయాంతమయిన ప్రమాదిశబ్దంబు నకారాం
తంబై యుండు. ప్రమాదినమంచతి యనెడు నర్థమందు, ఋత్విక్సూ
త్రంబున కిన్ ప్రత్యయంబువచ్చి సమాగమాద ... ద్యంబులుగలుగఁగా
ప్రత్యజ్ శబ్దంబువోలె ప్రమాద్యజ్శబ్దంబు సిద్ధించును. (ప్రమాదశీలునిఁ
బొందునది యని యర్థము.) పైనఁజూపిన స్వాపతేయ శబ్దంబునంబలెఁ
బ్రత్యాసత్తి న్యాయంబునఁ బ్రమాదశీలునిఁ బొందునది ప్రమాదశీల
మేయర్థమగును. ప్రమాద్యక్ అస్యాస్తి అనన్నర్థమందు „అర్శఆది

భ్యోచ్" అను సూత్రంబున అచ్ ప్రత్యయంబు చేయఁగా క్విప్ ప్రత్యయనిమిత్తకంబైన సకారలోపంబును భ సంజ్ఞంబట్టి యకారలోపమును చాపీర్ఘంబును సిద్ధింపఁగా ప్రమాదీచ శబ్దంబు ఘంటాపథంబుగా విజృంభించుచుండు.

కాననే ప్రమాదశీలమనిన యట్టి శాస్త్రీయార్థమును శ్లో॥ నిత్యం ప్రమాదశీలత్వాత్ ప్రమా చస్తుగీయతే। నిత్యం ప్రమాదశీలశ్చ అనాచారరత స్తథా" ఇత్యాదివృద్ధహారీతస్మృత్యాది వచనంబులు ధ్రువపఱచుచున్నవి. ఇట్లు ప్రమాదీచ శబ్దంబు తనగర్భంబులో నిమిడియున్న ప్రమాదిశబ్దంబునకుఁ పర్యాయపదంబుగానుండి, ఏకార్థమునే బోధించుట కరతలామలకంబుగాఁ గానిపించుచున్నది. ఇట్టి శబ్దప్రయోగంబులింక నెవ్వియైనఁ గలవాయని శంకింతురేనివిచుండు. ఇట్టియుద్ధతుల ప్రకరణమునందు రథోద్ధతావృత్తమే రమ్యంబని యెంచి, అట్టి వేయుదాహరణముగాఁ జూపుచున్నారము.

శ్లో॥ కీదృశాఽప్యతిధనార్జనేన యః! స్వాఁతేయపతి భావమేత్యసౌ।
పూరుషోత్తమరిపూరుషోత్తమో దృగ్గిరీశ్వర సదృగ్గిరీశ్వరః॥

అర్థము॥ కీదృశాపి=ఎట్టిదైనను, అతిధనార్జనేన=ఎక్కుడు ధనసంపాదనమును, యః=ఎవండు, స్వాఁతేయపతి భావం=ధనపతిత్వమును, ఏతి=పొందుచుండునో, అసౌ=ఇతఁడు, పూరుషోత్తమరిపుః=విష్ణుస్పర్ధియును, రుషా=రోషమున, ఉత్తమోదృక్=గొప్పతామసదృష్టిగల, గిరీశ్వరసదృక్=శివునితో తుల్యుఁడును, గిరి=సరస్వతియందు, ఈశ్వరః=పతియును, అగును॥ "స్వామీశ్వర" అనుసూత్రమున గిర్ శబ్దమునకు సప్తమి॥ ఏవిధమునసైన ధనమార్జించి ధనపతియయ్యేనేని యతఁడే హరిహరబ్రహ్మలతో ధనగౌరవంబునంజేసి తులఁదూగువాఁడని భావము.

ఈశ్లోకంబున స్వఃపతిశబ్దంబు మీఁదనే స్వాఁతేయ శబ్దంబు పుట్టుచుండ గ

ర్ఛభూత మైనస్వాపతిశబ్దంబుయొక్క యర్థమునే స్వాపతేయపతిశబ్దంబు తిరుగుడుగాఁ జెప్పినదిగాని యందునఁ గ్రొత్త వింతలేమియు లేవుగదా! అట్లే ప్రమాదిశబ్దంబును తనలో నిముడ్చుకొని ప్రమాదీచశబ్దంబు ప్రమాదశీల మనిన యాయర్థమే చెప్పినందున రెండుపదంబులును స్వపతి స్వాపతేయపతిశబ్దంబులువోలె పర్యాయపదంబులుగా నుండందగు. కను కనే "పరీధావి ప్రమాదినౌ" అని ప్రమాదిశబ్దంబు గ్రంథంబులయందు వాడఁబడినది. ఈరెండింటిలో నొక్కభేదము మాత్రము గలదు. ఈచైత్రమాసము మొదలు ప్రమాదీచశబ్దంబు తనప్రకృతిజ్ఞానాదులను దెలియనీక యాఁజితేఁజిన పండితులను సహితము పొల్లుతో గఱిగఱి యైనవరిగింజవలె మహాకృత్రిమత్వంబున గొంతుకం బడి చిక్కులు పెట్టుచున్నది. ప్రమాదిశబ్దం బన్ననో, దంచి పొల్లుతీసిచేతికందించిన బియ్యపు గింజవలె స్వార్థదానంబున ధారాళంబై యానందము గలిగించుచున్నది. మహాజనులారా! స్వచ్ఛమయిన బియ్యపుగింజ వాడఁదగినదో గఱిగఱి వరిగింజ వాడఁదగినదో! యాలోచింపుఁడీ!! ఇపుడు బియ్యపుగింజవలె స్ఫుటార్థం బైనప్రమాదిశబ్దంబు పంచాంగంబు లందిచ్చినందులకుఁ గదా యింత బహు నిందకు విద్యాపూర్ణు లాస్పదమైరి. ఏమిరా! కలికాలకాలుష్యము!! పోనిండు. కొందఱు పురుషపుంగవులను గఱిగఱి వరిగింజలనే నమలనిండు, మ్రింగనిండు, అఱిగించుకొననిండు. ఎవరి జీర్ణశక్తు లెంతటివో యెవరికిఁ దెలియును? వారి వారి పూర్వపుణ్యవశంబున రాలు తిని జఠరంబున భస్మీకటలంబు గావించుకొనువారు లేరా? కాని పిలువని పేరంటంబునకు వచ్చి బియ్యము వాడుకొంట మంచిదిగాదు సుఁడీ! వడ్లే వాడుకొనుఁడీ! వడ్లే వాడుకొనుఁడీ? యని చాటించుట యెందుకు? విద్యాపూర్ణులయందు నింకను ప్రకృతంబున కనవసర మైన లోపంబు లేవేవో మోపఁబడినవిగాని యయ్యవి శ్లో॥ శ్రుతిశ్చభిన్నా స్మృతయశ్చభిన్నాః। మహామునీనాం మతయశ్చభిన్నాః॥ అను న్యాయం

బునఁ బరమార్థంబు బహువిధంబులం భాసిల్లుచుండుంగాన నిప్పట్టున సమాధానంబున కవసరయోగ్యంబులు కావు. 'విరోధికృత్' సంవత్సరంబునకు "రోధకృత్" అని గ్రంథంబులయం దున్నను నారీతిని వాడితిమా? ప్రమోదూత మొదలగుసంవత్సరములకు ప్రమోదాది శబ్దంబులు గ్రంథంబులయందుండఁగా నట్లు వాడుచుంటిమా? కానఁ బ్రమాది యనఁగూడ దని కొందఱందురేని వినుండు. 'రోధకృత్' అను శబ్దంబునకు ద్యోతకం బయినవిశబ్దంబు లేనందునను ప్రమోదాది శబ్దంబుల యందు వర్ణలోపాది వికారంబు లుండినందునను ముఖ్యార్థముయొక్క-స్ఫుటత్వము కాలేదు. కాన వాడఁగూడదు. ప్రమాదిశబ్దంబున కట్టి లోపంబు ప్రకృతమున రాలేదు. 'ప్ర' శబ్దంబును విడనాడి 'మాది' సంవత్సర మని గాని యన్నచో నప్పుడు పోలిక చెప్పం దగు. ఒకవేళ ప్రమాది శబ్దంబుకంటె ప్రమాదీచ శబ్దం బాబాలగోపాలము ప్రసిద్ధంబు గాన నదియే స్వీకార్యం బందురేని, మంగళవార మనియు, శుక్రవార మనియు సర్వవర్ణప్రసిద్ధంబులు గావా? అంత మాత్రమున సంధ్యావందనాదిక్రియాకలాపములో 'మంగళవారే' శుక్రవారేయని చెప్పుచుంటిమా? అక్షయసంవత్సర మని వాడుకలో నున్నను శ్లో॥ అబ్దేష్వక్షయ వత్సరో నశుభకృత్సక్షో బ్దనంధాత థా॥ అని గ్రంథంబులలో నున్నట్లు వైదికక్రియలలో క్షయసంవత్సరమనియే వాడుచుండ లేదా? కానఁ బ్రమాదీచ సంవత్సరపదములోని ప్రమాది శబ్ద విచారణము వరిగింజలోని బియ్యపుగింజ విచారణవలె హాస్యాస్పదమైనది గాన నీనిని గొండంతగాఁ జేసికొని వైదికవిద్య లంతరించుచున్న యిక్కాలములోఁ బరకపాటున నింకను గొందఱు సంస్కారులుండఁగా సంతోషింపక తెలిసీ తెలియని ధోరణులచే వారి నవమానించుట తగదనియు, ఇంత మాత్రమున వైదికాచారంబునకు లోపంబు రాలే దనియు నెఱుంగునది. మ॥ రా॥ శ్రీ॥ లు నిడమర్తి జలదుర్గా

ప్రసాదరావుగారు, రావుబహదూర్ చిత్రపు వేంకటచలం పంతులు
గారు, వేలూరి వెంకట్రామయ్యగారు, కనపర్తి శ్రీరాములుగారును
మొదలగు గొప్పగృహస్థులు పీఠస్థశ్రీ శంకరాచార్య స్వాములవారి
చేత నైదుగురు వైదికసంస్కారులను పంచాయతిగా నీపురమందు
నేర్పఱిపించి వైదికవిషయమైన ధర్మసందేహములు గలిగినప్పుడా వైదిక
సంస్కారుల సాహాయ్యంబున, చక్కదిద్దించుటకు యత్నించుచుం
డఁగా నట్టిసమయంబున నీపురమందలి కొందఱు సంస్కారులు తమ
పూర్వార్జితాధికారము నైదుగురిపాలు చేయుచున్నట్లు భావించి
యట్టియేర్పాటులు సాగనీక యొక మిట్టమధ్యాహ్నంబున కొవ్వూరు
నకు రేవుదాఁటించి శ్రీస్వాములవారి నంతర్ధానము నొందించిరఁట.
కట్టిపెత్తనంబుమీఁదనా వైదికాచారంబులు వర్ధిల్లుట? ఈ రాజ
మహేంద్రవర ప్రారబ్ధమేమోకాని మొదటి నుండియు కంబళిలో
భుజించుచు "సూది బెజ్జమంత నోరును, ఆకసమంత యాకలియు"
నన్నట్లు లేకచ్ఛత్రాధిపత్యము చేసి శ్లో॥ భజే సామ్రాజ్య దీక్షితం
అన్నట్లు సరస్వతీ సామ్రాజ్య దీక్షితులని భజింపఁదగి యమాయికు
లైన గొప్పసంస్కారులం గూడ వంచించి ప్రాయశ్చిత్తంబు చేయింప
యత్నించుచుండు. అట్టి పెత్తనంబుననే వైదికవిషయంబులో నీపురం
బున కింత ప్రాయశ్చిత్తగతి పట్టినది. ఇట్టిసద్గతులం బట్టియే యీపురం
బున సకల వైదికధర్మంబులు సర్వమంగళం బగుచుండఁగాఁ బ్రమాది
సంవత్సర మన్నసుశబ్ద ప్రయోగమాత్రంబుననే యట్టి యాచార
భాగ్యంబునకు భగంబు కలుగునా? ఎంత మాత్రమును భంగంబు
గలుగనేరదు. సదాచార సంపన్నులారా! తిరుగుడర్థంబును జెప్పి
క్లిష్టంబైన ప్రమాదీచ శబ్దంబుకంటె ప్రథమమాత్రకనే భాగణాభా
వాత్" అను న్యాయంబున ప్రమాది శబ్దంబె ప్రథమసోపాన స్థానీ
యంబై పండితాదరణీయ మైన దని యిట్లు కరతలామలకంబుగాఁ

గనఁబఱచినను సందియం బుండి యెవ్వరేని సభను గోరకురేని యట్లు సభకు సాగివత్తుమన్న వారి కింకను చెప్పఁగలము. సాగిరామన్న వారికో యిదియే చాలు నని యాదరంబుతో విన్నవించు చున్నారము.

ఇట్లు విన్నవించు విధేయుఁడు
కల్యాణవాణీమణీమండితదశదిశాస్త్రి,
కన్నేపల్లి వేంకటసీతాపతిశాస్త్రి

6 కాళీయశబ్ద నిర్వచనము

31—12—1916

—:o:—

బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి కృతకాళీయశబ్ద నిర్వచనంబు

(కాళీయుఁడు భుజంగమూర్తి యగుటంజేసి భుజంగప్రయాత వృత్తం
బుననే యాతని నిరుచ్యమాన నామమ్ము ముందు పొందుపఱు
చుట న్యాయ్యంబని యెంచి తద్భయనివారకుండైన
శ్రీకృష్ణుని నామంబు మంగళార్థము పూర్వము
గాఁగ నట్టులొనర్పఁబడుచున్నయది).

(కాళీయశబ్దమందు దీర్ఘావర్ణఘటితము శాస్త్రీ
యమా? అశాస్త్రీయమా? అని విచారింపఁబడు)

భుజంగ ప్రయాతవృత్తము—శ్లో॥ సకృష్ణోరసం దూషితం యా మునాయా। ద్భుజంగప్రియాతేర సజ్ఞానపీస్యాత్। అధీమాష్టితం తస్య కాళీయనామా। ప్రణేతుం భుజంగ ప్రయాతే మనామ॥

అర్థము:—శ్రీకృష్ణమూర్తి తనమూలమున, నేసర్పము యొక్క ప్రయాణముగలుగంగ, దూషితమైన యమునానదీ జలామృతమ్మును రసజ్ఞులను ద్రాగంగజేసెనో! యజ్ఞానంబున దూషితమైనట్టి యాసర్ప గ్రామణి కాళీయనామమ్ము నీభుజంగ ప్రయాతవృత్తమునఁ బొందుపఱుప నభ్యసింతుముగాక!!

ఆనందగోష్ఠీ సుధీమణులారా!!

యమునానదినుండి భగవంతునిచే బహిష్కరింపఁబడిన కాలసర్పముయొక్క సంజ్ఞాపదంబు కాళియశబ్దముగాని దీర్ఘమధ్యమగు కాళీయ శబ్దము గాదనియు, అందుననే యాప్టెనిఘంటువునందు హ్రస్వమధ్యము గా వ్రాయఁబడిన దనియుఁ గొందఱు ధీమంతులు ఘోషించుచుండెదరు. ఆధునికమైన పూర్వోక్తనిఘంటువునందుఁ జైశబ్దములోని ద్వితీయవర్ణము హ్రస్వముగా వ్రాసినంతమాత్రమున దీర్ఘరాయుక్తము గాదదనుట యాలోచింపఁగా నంత తృప్తికరమైన యుక్తిగాఁ గానిపింపదు. ఆ నిఘంటువునందును గొన్నిశబ్దములందు 'గొంత వ్యుత్పత్తిపక్షముసూచింపఁబడియు, నీశబ్దము నొద్దమాత్రమవ్యుత్పత్తిపక్షమే యంగీకరింపఁబడి నిశ్శబ్దమవలంబింపఁబడినది హ్రస్వమధ్యమగు కాళియశబ్దమే శిష్టప్రయోగమని వాదించువారలు సైతము శ్లో॥ "సంజ్ఞాసుధాతురూపాణి ప్రత్యయాశ్చతతఃపరే। కార్యాద్విద్యాదనూబంధమే తచ్ఛాస్త్రమునాదిషు" అను వచనమునం జేసియు "సంజ్ఞాసుధాతు రూపాణీతితు, అనాది శిష్టప్రయోగసాధనే ఉపాయమాత్రమ్, నత్వాధుని క్రియమాణ సంజ్ఞాను గ్రాహకమితిభావః॥ అనెడి ఋశిక్ సూత్రస్థమైన భాష్యప్రదీపోద్యోతమునం జేసియు, నాశబ్దమును నించుకంతైనను వ్యుత్పత్తి పక్షంబునకు వశవర్తిం జేసి కాళీయశబ్దము శాస్త్రవాసనా దూరవర్తియని ఋజువుచేసినచో నపుడు "సమానేచార్థే శాస్త్రాన్వితో౽ శాస్త్రాన్వితస్య నివర్తకో భవతి। తద్యథా, దేవదత్తశబ్దో దేవదిణ్ణశబ్దం నివర్త